

SZÁZADOK

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

XL. ÉVFOLYAM.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTETTE

NAGY GYULA

TITKÁR.

1906 ÉVI FOLYAM.

BUDAPESTEN, 1906.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

51593

TARTALOM.

ÁLDÁSY ANTAL.	Lap
Polgármester-választás Budán 1705-ben.....	22
BAUMGARTEN FERENCZ.	
A saint-gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal	389
CSÁNKI DEZSŐ.	
Kuncz ispán majora Budán	685
ERDÉLYI ALAJOS.	
Barcsay Ákos fejedelemsége. (I. II. bef. közl.)	412, 489
GÁRDONYI ALBERT.	
Abafáji Gyulay Pál.....	894
GYÖRY TIBOR.	
Thököly Imre betegsége. II. A kórtörténeti adatok orvosi megbírálása	741
KÁLLAY UBUL.	
Kutatások IV. László korára. (I. II. befejező közl.)	41, 121
KEMPELEN BÉLA.	
Adalék a délvidéki német telepítések történetéhez.....	911
KISS ISTVÁN (R.)	
II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemmé választása. (I. II. III. IV. befejező közl.).....	1, 97, 214, 313
KROPF LAJOS.	
Az angol Thökölisták	137
Adalékok a régi magyar zene történetéhez	548
PÓR ANTAL.	
Ujabb adatok Keszei Miklós életéhez.....	144
Adalékok Jegerndorfi Pál életéhez	916
RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.	
Magyarok Istene. Isten nyila	877

SÖRÖS PONGRÁCZ.

Telegdi János	342
---------------------	-----

STESSEL JÓZSEF.

Adalékok Sopron vármegye történeti földrajzához	239
---	-----

ŠUFFLAY MILÁN.

Az idéző pecsét a szláv források világánál	293
Raguza statútuma	813

SZABÓ DEZSŐ.

Két Árpád-kori oklevél	620
------------------------------	-----

SZENTPÉTERY IMRE.

A történettudomány objektivitásának kritikája	585
---	-----

TAKÁTS SÁNDOR.

Nyelvtörténet	193
Még egy kis nyelvtörténet	635
A magyar és az erdélyi udvari kancelláriák palotái Bécsben.....	781
Felelet Zolnai Gyula válaszára.....	924

THALLÓCZY LAJOS.

Thököly Imre betegsége. I. A kórtörténet adatos összeállítása 1678—1705	726
--	-----

ZOLNAI GYULA.

Válasz Takáts Sándornak »Még egy kis nyelvtörténet« cz. cikkére	825
---	-----

Történeti irodalom.

<i>Aldásy Antal</i> : A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czímeres levelei, 1200—1868. Ism. —ch —e	165
<i>Alexander Bernát és Lenhossék Mihály</i> : Az ember testi és lelki élete, egyéni és faji sajátosságai. Ism. Gyóry Tibor	257
<i>Bajza József</i> : A kurucz elbeszélő költészet ismertetése. Ism. Császár Elemér	854
<i>Balló István</i> : A mádэфalvi veszedelem. Ism. gr.	855
<i>Balogh Ferenc</i> : A magyarországi protestáns egyházak története. Ism. Révész Kálmán	68
<i>Beissel Stephan</i> : Die Aachenfahrt. Ism. Kropf Lajos	755
<i>Beöthy Zolt</i> : A művészetek története a legrégibb idóktól a XIX. század végéig, I. köt. Ism. —s—m—	745
<i>Berner Ernst</i> : Jahresberichte der Geschichtswissenschaft, XXVI. Jahrg. Ism. Mangold Lajos	262
<i>Besskó József</i> : A honfoglaló magyar nemzet lovairól. Ism. —i —gy	949
<i>Bourrilly V. L.</i> : Guillaume du Bellay, Seigneur de Langey, 1491—1543. Ism. Kropf Lajos	69
<i>Bourrilly V. L.</i> : Ambassades en Angleterre de Jean du Bellay. Ism. Kropf Lajos	72
<i>Czuberka Alfréd</i> : Kuruczkori fegyverek. Ism. —s —s	762
<i>Denis Ernest</i> : La fondation de l'Empire allemand, 1852—1871. Ism. Kont Ignác	751
<i>Dittrich Ottmar</i> : Die Grenzen der Geschichte. Ism. Szentpétery Imre	161

<i>Divald Kornél</i> : Szepes vármegye művészeti emlékei. Második rész. Szobrászat és festészet. Ism. Császár Elemér	660
<i>Eiermann Adolf</i> : Lazarus von Schwendi. Ism. Kropf Lajos.....	568
<i>Eutropius</i> : A rómaiak rövid története tíz könyvben. Ford. <i>Klima</i> <i>Lajos</i> . Ism. Incze Béni	259
<i>Fouillée Alfred</i> : Esquisse psychologique des peuples européens.....	372
<i>Gergely Sámuel</i> : Teleki Mihály levelezése. I. köt. Ism. Márki Sándor	55
<i>Hagenmeyer H.</i> Chronologie de la première Croisade. Ism. Kropf <i>Lajos</i>	664
<i>Hodinka Antal</i> : Magyarország melléktartományainak Oklevéltára; I. <i>Thallóczy Lajos</i> .	
<i>Horn Emile</i> : François Rákóczi II. Prince de Transylvanie. Ism. Márki Sándor.....	253
<i>Horváth Jenő</i> : Az erdélyi száz városok közgazdasági viszonyai a nemzeti fejedelemség megalakulásáig. Ism. Szabó Dezső....	361
<i>Huttkay Lipót</i> : Mikes Kelemen törökországi levelei. Ism. V. J.....	64
<i>Illés József</i> : A magyar szerződési jog az Árpádok korában. Ism. Döry Ferencz	352
<i>Illés József</i> : A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. Ism. Döry Ferencz	352, 355
<i>Jorga N.</i> Storia del soggornio di Carlo XII. in Turchia. Ism. Kropf <i>Lajos</i>	472
<i>Jorga N.</i> Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen. Ism. Kropf Lajos.....	938
<i>Jurkovich Emil</i> : Besztercebánya multjából. Ism. Keller Imre....	851
<i>Kaindl R. Fr.</i> Die Volkskunde	267
<i>Kont Ignace</i> : Poètes lyriques hongrois. Ism. Kropf Lajos.....	474
<i>Könyöki József</i> : A középkori várak. Ism. Szendrei János.....	563
<i>Lea Henry Charles</i> : Geschichte der Inquisition im Mittelalter, I. köt. Ism. Rácz Lajos	840
<i>Lendvai Miklós</i> : Temes vármegye nemes családjai, III. köt. Ism. —r.	759
<i>Lenhossék Mihály</i> : Az ember; I. <i>Alexander Bernát</i> .	
<i>Marczali Henrik</i> : A magyar történet kútfóinak kézikönyve. Ism. Döry Ferencz	643
<i>Melich János</i> : Szláv jövevény-szavaink, I. köt. Ism. Karácsonyi János	451
<i>Menander Protector</i> történeti művének fennmaradt töredékei. Ford. <i>Lukinich Imre</i> . Ism. Márki Sándor	347
<i>Morawski Casimir</i> : Histoire de l'Université de Cracovie. Ism. Kropf <i>Lajos</i>	836
<i>Riedl Frederick</i> : A History of Hungarian Literature. Ism. Kropf <i>Lajos</i>	942,
<i>Roth Victor</i> : Geschichte der deutschen Baukunst in Siebenbürgen. Ism. Kropf Lajos	945
<i>Sasinek Fr. V.</i> újabb munkái. Ism. Ernyey József	73
<i>Scarpetto Domenico</i> : Giovanna I. di Napoli. Ism. Kropf Lajos....	763
<i>Schäfer Dietrich</i> : Die Ungarnschlacht von 955. Ism. Kropf Lajos..	156
<i>Schlumberger Gustave</i> : L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle, II. III. Ism. Kropf Lajos	364
<i>Schulte Aloys</i> : Die Fugger in Rom, 1495—1523. Ism. D. S.	655
<i>Stromp László</i> : Magyar evangélikus egyháztörténeti emlékek. Ism. Révész Kálmán	153
<i>Széchenyi István</i> (gróf) munkái. Második sorozat, II. köt. Ism. Váczy János	461
<i>Szendrei János</i> : Miskolcz város története. 1000—1800. Ism. Szabó Dezső	149

<i>Teleki Mihály</i> levelezése ; 1. <i>Gergely Sámuel</i> .	
<i>Thallóczy Lajos</i> és <i>Hodinka Antal</i> : Magyarország melléktartományainak Oklevéltára. A horvát véghelyek Oklevéltára, I. köt. Ism.	356
<i>Sufflay Milán</i>	
<i>Thurzó Ferencz</i> : A nagybányai ev. ref. főiskola története, 1547—1755. Ism. Bártfai Szabó László.....	65
<i>Vadnay Károly</i> : Irodalmi emlékek. Ism. Váczy János.	61
<i>Vetter Ferdinand</i> : Deutsche Texte des Mittelalters, VI. köt. Ism. Bleyer Jakab	470
<i>Weber Samu</i> : Ujabb adalékok Szepes megye történetéhez. Ism. Berwaldszky Kálmán.....	947
A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrzett oklevelei. Ism. Wertner Mór.....	930
Alsófehér vármegye monografiája, I. 2., II. 1., III. 1. Ism. —ch —e	844, 846, 848
Az Alsófehér-m. történelmi, régészeti, és természettudományi egylet tizenharmadik Évkönyve. Ism. Téglás Gábor	370
A Hunyad-m. tört. és rég. társulat Évkönyvei, XI—XIV. Ism. —ch —e	368
Jahresberichte der Geschichtswissenschaft ; 1. <i>Berner Ernst</i> .	
Középkori krónikások ; 1. <i>Menander Protector</i> .	
Magyar nemzetségi zsebkönyv. Második rész : Nemes családok, I. köt. Ism. —ó —ő	163
Nuntiaturreichthaus aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. Zweite Abth. III. Bd. — Dritte Abth. IV. Bd. Ism. Áldásy Antal	554
Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte. Hrg. von der Görres-Gesellschaft. Nuntiaturreichthaus aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. Zweite Abth. Erste Hälfte. Ism. Áldásy Antal	554

Tárcza.

<i>Angyal Dávid</i> : Késmárk és Eperjes vitája	373
<i>Baranyai Béla</i> : Bél Mátyás »De re rustica Hungariae« cz. munkája	859
<i>Csapó Vilmos</i> : Adalék az insurrectió történetéhez Mária Terézia korában	167
<i>Dudás Gyula</i> : Petur bán és Peturváradija	84
<i>Géresi Kálmán</i> : A löcsei új könyvtár	666
<i>Győry Tibor</i> : Semmelweis Ignác származása	767
<i>Kiss István</i> (R.) Az 1707 évi marosvásárhelyi propositiók és articulusok kinyomtatása	570
<i>Kiss István</i> (R.) Levél a szerkesztőhöz	862
<i>Kropf Lajos</i> : Az ágostai csata	765
<i>Lukinich Imre</i> : Adatok Somogyi Ambrus életéhez.....	951
<i>Melich János</i> : Zalavár és Mosaburg. II.	270
<i>Récsey Viktor</i> : Nézetek a tihanyi apátság alapítóleveléről	174
<i>Sasinek Fr. V.</i> Zalavár és Mosaburg	172
<i>Stessel József</i> : Zalavár és Mosaburg. I.	268
<i>Zolnai Gyula</i> : Felelet a »Nyelvtörténet« című czikkelyre	375
Csaplár Benedek nekrológia	671
Báró Radvánszky Béla nekrológia	475
Thúry József nekrológia	572
Október 27—30.	857
Értekezések az 1903/904. évi iskolai Értesítőkből	575, 773, 866
Jelentés a M. Történelmi Társulat 1905 évi munkásságáról	273
A M. Tud. Akadémia történelmi jutalomtételei	675
Igazítások.....	277, 679, 780

Vegyes közlések	87, 176, 375, 476, 573, 672, 769, 863, 952
Magyar Tudományos Akadémia 87, 176, 375, 476, 573, 672, 863, 952	
A M. Tud. Akadémia nagy-gyűlése	377, 864
<i>Acsády Ignác</i> értekezése a magyar adózásról 1598—1604-ig	177
<i>Badics Ferencz</i> bemutatja Zrinyi Miklós költői műveinek új kiadását	863
<i>Baros Gyula</i> tanulmánya Rimay János szerelmi lyrájáról....	377
<i>Békefi Remig</i> emlékbeszéde Mátyás Flóriánról	177
<i>Berzeviczy Albert</i> elnök jelentése a Rákóczi-ünnepélyekről..	864
<i>Berzeviczy Albert</i> felolvasása Beatrix királyné gyermek- és leány éveiről	952
<i>Concha Győző</i> emlékbeszéde Pulszky Ágostról	477
<i>Décsi Lajos</i> székfoglaló értekezése a magyar széphistóriákról	864
<i>Erdélyi László</i> székfoglaló értekezése a tihanyi apátság kritikus okleveleiről	672
<i>Goldzsiher Ignác</i> néhai Kaufmann Dávid könyvgyűjteményéről	477
<i>Hampel József</i> felolvasása a Nemzeti Múzeum legrégebbi pannóniai sírköveiről	377
<i>Hegedűs István</i> bemutatja az »Analecta ad hist. renescentium in Hungaria litterarum spectantia« cz. kiadvány újabb kötetének anyagát	87
<i>Katona Lajos</i> előadása a középkori magyar nyelvemlékek latin forrásainak kutatásáról	176
<i>Kunos Ignác</i> tanulmánya az ada-kaléi török népdalokról ..	177
<i>Lévay József</i> ódája Toldy Ferenczről	377
<i>Lukinich Imre</i> dolgozata I. Rákóczi György lengyel királyságra törekvéséről	863
<i>Marczali Henrik</i> felolvasása az 1790 évi alkotmánytervekről	88
<i>Melich János</i> értekezése Szikszai Fabricius Balázs szótáráról	87
<i>Óváry Lipót</i> jelentése az 1903 évi harmadik nemzetközi történelmi congressusról	477
<i>Riedl Frigyes</i> emlékbeszéde Toldy Ferenczről	377
<i>Szádeczky Lajos</i> bemutatja Halmágyi István naplóját	88
<i>Téglás Gábor</i> előadása a német-birodalmi limes-bizottság munkálkodásának eredményeiről	573
<i>Thúry József</i> előadása a közép-ázsiai török nyelv ismertetőiről (Kőrösi Csoma Sándor emlékezetére)	476
<i>Zolnai Gyula</i> értekezése a nyelvemlékek közlése módjáról....	375
<i>Zolnai Gyula</i> felolvasása a Magyar Oklevél-Szótárról.....	672
Barátosi Balogh Benedek könyve (Dai Nippon) Japánországról	179
Bleyer Jakab a magyar hun-monda germán elemeiről írt dolgozatának német fordítása	675
Décsi Lajos kolozsvári egyetemi tanársága	866
Győry Tibor külföldi kitüntetése	675
Kossuth Lajos hírlapi cikkei	953
Márki Sándor tanári jubileuma	772
Mikes Kelemen törökországi levelei	954
Thaly Kálmán késmárki diszpolgársága	674
Teleki Mihály levelezése második kötete	383
Heves és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai (Orosz Ernőtől)	89
Képes Irodalomtörténet.....	953
Monumenta Hungariae Paedagogica	378
A gróf Zichy-Okmánytár hetedik kötete (az I—VI. kötetek indexe)	383
A pannonhalmi Szent Benedek-rend története	479

VIII

II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedlemmé választása (R. Kiss István dolgozata).....	773
II. Rákóczi Ferencz fejedelem és bujdosó társai betegségéről, haláláról.....	954
A középkor nagy járványairól (Győry Tibor felolvasása)....	379
Szent István király családi összeköttetéseiről (Nagy Géza értekezése)	477
Szent István király családi összeköttetéseiről (Karácsonyi János értekezése)	769
Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság	953
Erdélyi Múzeum-egyesület	382, 573, 673, 771, 865
A budapesti I. honvéd gyalogezred tiszti könyvtár-egyesülete	954
Ufficio bibliografico (bureau bibliographique) Rómában.....	180
Lappangó kéziratok	573
Késmárk és Eperjes vitája	574
A régi magyar zene történetéhez	674
Árpád fejedelemnek szobrot	772
Az ágostai csata	866
† Széchy Károly	89
† Berzeviczy Egyed	675
Szláv történeti szemle (Ernyey József és Zs. Gy.)	180, 577
Kwartalnik Historyczny	180
Mittheilungen der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg	577
Hazai hírlapok repertoriuma (Mangold Lajos)	384, 480, 580
Uj könyvek	90, 184, 482, 777, 870, 955
Hivatalos értesítő	93, 187, 278, 387, 487, 583, 680, 874, 960
Az 1905 évi decz. 7-iki rk. közgyűlés jegyzőkönyve	93
» » » » r. vál. ülés »	93
» » » » 28-iki rk. vál. ülés »	96
Az 1906 évi jan. 4-iki rk. közgyűlés »	187
» » » » r. vál. ülés »	190
» » febr. 3-iki r. vál. ülés »	278
» » » 15-iki r. közgyűlés »	282
Az 1905 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése	284
Kimutatás a M. Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1905 végével	287
A M. Tört. Társ. pénztári zárszámadása 1905-ről.....	287
A M. Tört. Társ. költségvetése 1906-ra	290
Az 1906 évi márcz. 3-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve	387
» » ápr. 5-iki » » » »	487
» » máj. 3-iki » » » »	583
» » jun. 7-iki » » » »	680
» » okt. 4-iki » » » »	874
» » decz. 6-iki » » » »	960

II. RÁKÓCZI FERENCZ ERDÉLYI FEJEDELEMMÉ VÁLASZTÁSA.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Az 1707 évi marosvásárhelyi országgyűlés egyik törvény-cikkelye keservesen panaszolja: »Mi légyen oly hatalomnak birodalma alá esni, a kit már eleve ellenségünknek lenni tapasztaltunk, például mutathatja az egész világ előtt országunk siralmas állapotja, kit minekutánna az ausztriai ház eleitől fogva való sok leshányási után rendes utakon magának nem tulajdoníthata, megvetette végre család mesterségeit annak elragadására.«

Kiegészíthetjük e szép sorokat azzal, hogy országunk története azt is például mutathatja, hogy szabadságszerető nép a család, erőszakos, törvénytelen uralmat nem tűri sokáig és élete árán is kész azt megváltoztatni. »Ugyanis, az hol az igazság helyett igazságtalanság, az szabadság helyett erőszak, az egyenes ítélet helyett csalárdság — *iniustitia, vis et fraus* — uralkodik, ott senki semmihez, még életéhez sem bízhatik és nem lehet semmiben bátorságos.« ¹⁾

Ez eszközökkel rablotta meg diplomája ellenére a »német világ« rövid idő alatt az erdélyiek erszényét, jogait, szabadságát, és tette magát oly gyűlöletessé, hogy egy kuruczkori röpirat szerint »nincsen oly erdélyi ember, a ki hallható szóval és teljes szívvel egyiránt ne gyűlölné az ausztriai igazgatást.« ²⁾

¹⁾ A Barcaságon levő hadak rendjeinek 1704 márcz. 14-én kelt manifestuma. Kézirat a b. Radvánszky cs. radványi levéltárában, III. oszt. 35. csomó, 63. szám.

²⁾ *Thaly Kálmán*: Történelmi kalászkok. Pest, 1862. 202. l.

Ezért alig hogy a testvérhaza felszabadítására az isteni gondviselés a II. Rákóczi Ferencz méltóságos személyében vezért rendelt, »ez országnak is szíve a méltóságos fejedelemhez vonódott« és győzelmeinek hírére »az erdélyiek is szívet vevének és igyekeztek azon, hogy ezen alkalmatossággal a rabságból magokat kiszabadíthassák.« ¹⁾

Bár a gyűlölet és szabadulásra törekvés általános volt, de a mozgalmat, a fegyveres felkelést — mint Magyarországon is — azok kezdik meg, a kik életüknél egyebet aligha veszíthettek. »Minthogy pedig ez a nyughatatlankodó sokaság székelv közkatonák és nemesek rendjeiből áll, de a főbbrendűekből még semmi szövötközöttei nem valának, azért nagy kívánságok volt arra, hogy általában mindenkit, de különösen a főrendűeket magokhoz csatolják.« ²⁾

Valószínű, hogy önkénytelen, de igen helyes volt e törekvés, mert az elnyomott keserűség egyesülve a közeli szabadság mámoros reményével, oly féktelen, elriasztó rablásban tombolta ki magát, hogy a felkelők egyszerű vezetői meg sem kísértették azt, hogy a lelkek czéltalanul nyilvánuló és így nem-sokára magát megemésztő forrongását czéltudatosan irányítva, az erőket egyesítsék és a rombolást reform-mozgalommá, a rablást hadviseletté nemesítsék. E feladat az általuk elfogott erdélyi főuraknak jutott osztályrészül, a kiket Rákóczihoz kísérttek. Közöttük a legkiválóbb tehetség gróf Pekri Lőrincz, a kivel Erdély kuruczkori történetében oly sokszor találkozunk, s a kinek nevéhez fűzi a történelem a nemzeti fejedelemség visszaállítását, Rákóczi fejedelemmé választását is.

Könnyű belátni, hogy ezzel oly nagy munkát tulajdonít neki a történelem, a melyre egy ember nem elégséges, nem képes; azért kötelességünk keresni és észrevenni azt, a mit az egykorú forrás nem akar vagy nem tud észrevenni: a munkatársaknak, különösen a körülményeknek, a leghatalmasabb munkatársnak segítségét is.

¹⁾ *Thaly Kálmán*: Archivum Rákóczianum, I. oszt. I. köt. 170. l. — Történelmi kalászkok, 190. l.

²⁾ Id. Daniel István önéletrajza. Fordítása megjelent a *Vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza* cz. kiadványban. Budapest, 1896. 349. l.

Alig csalódunk, ha felteszszük, hogy a nemzeti fejedelemség visszaállításának szükségképen be kellett következnie, mihelyt a kezdetleges kuruczmozgalom szerveződött, célutadatossá vált, mert annak más célja nem lehetett, mint a reformáció, a reformáció első lépése pedig feltétlenül a fejedelemség visszaállítása. Hiszen a honfitársai fölött magasan álló, nagyműveltségű és mély belátású II. Rákóczi Ferencz is azt tartotta, hogy »Erdélynek semmire nincs szüksége, csak egy jó fejedelemre«,¹⁾ és így nem csodálhatjuk, ha az erdélyiek — nemcsak a kuruczok, hanem az ausztriai ház némely korán kiábrándult párthívei is — a kik a mult felületes ismerete miatt országuk sorsát, erkölcsi, anyagi és politikai hanyatlását a fejedelmi tekintély és hatalom sülyedésével, majd elárulásával hozták *okozati* kapcsolatba, régi dicsteljes állapotának visszaállítását is annak felelevenítésétől és csakis attól remélték.

Ha a nemzeti fejedelemség visszaállítása és biztosítása a kuruczok általános ohajtása és mozgalmuknak szükségképeni következménye, Pekri csak a közóhaj kifejezője lehet, a ki saját érdekében a választás idejét sietteti és Rákóczit a fejedelemség elfogadására bírja.

Hogy e munkáját igazságosan méltányolhassuk, szükséges, hogy ismerjük jellemét és Rákóczinak az erdélyi fejedelemségre vonatkozó terveit.

*

Pekri egyike azon embereknek, a kiket a természet oly ellentétes, szélsőségre hajló tulajdonságokkal ruházott fel, hogy jellemük talánszerű önmaguk, kortársaik és az utókor előtt. Már fiatal korában sok jelét adta annak, hogy Isten nagy tehetségekkel áldotta meg, de közéleti szereplése által csakhamar azt is elárulta, hogy tehetségeinek vezére nem a becsületes belátás, nem a józan ész, hanem rossz tulajdonságai, és tényleg egész élete azt bizonyítja, hogy inkább eszes, mint okos vala. Szertelen, hamis ambíciója, romlott korában is feltűnő határtalan önzése és feneketlen kincsvágya, cél tudatosan szabta meg ugyan magatartását, tette fondorrá és állhatatlanná, de mód nélküli irigysége, szörnyű nagy érzékenysége és fékez-

¹⁾ II. Rákóczi Ferencz fejedelem emlékiratai a magyar háborúról 1703-tól végig. Közli *Thaly Kálmán*. 5-ik kiad. 214. l.

hetetlen indulatossága miatt önző céljait is gyakran feledi, állhatatlanságában is ingatag.

Kiváló tehetség és romlott lélek oly tulajdonságok, amelyek a körülmények szerint sok bámulót és érdektársat vonzanak, de még több ellenséget szereznek. Neki is kijutott bőven mindenkiből, azért jellemzik oly eltérően kortársai, azért történhetett meg, hogy ugyanazon ember is hol elragadtatással, hol felháborodással ír róla. Jelleme mellett azonban az a szomorú bizonyíték, hogy a jók tetszését, barátságát csak meg tudta szerezni, de megtartani nem volt képes.

Természetes, hogy ennyi gónosz tulajdonsággal terhelt ember nem lehet sem jó katona, sem jó államférfi, pedig ő mindkét téren boldogította hazáját. Mint katona bámulatra méltó vitéz, sőt vakmerő, ha céljai úgy kívánják, de haszontalanabb és gyávább az utolsó zsoldosnál, ha valami képzelt vagy való sérelme megbénítja karját, avagy élete kockáztatásáért méltó jutalmat nem remélhet. Sok sivár nyilatkozatával lehet bizonyítani, hogy a szabadsághős fogalmáig nem emelkedett fel soha; de még azt is, hogy zsoldosnak is rossz lett volna, mert függést és fegyelmet nem tűrt mástól és maga sem tartott. Mindig első akart lenni, és bárkit rendelt föléje a sors, azt előbb alattomban, majd nyíltan megtámadta, és képes volt fondorlataival, a hadak megzavarásával, sőt egykorú vád szerint — a melyet azonban bebizonyítva nem látok — még az ellenséggel való czimborálás árán is nagy csatavesztésbe kergetni, csak hogy egyedül maradjon.

Habár a korában szokásos bő zsákmány reménye a hadakozáshoz kötötte, az államügyek vezetésében is vezéralak a kuruczkorban. Ekesszólása által nagyhatású, a tömeget magával ragadó szónok, és a kiket ezzel nem volt képes megnyerni, azokra bő ígéretei, fenyegetései által tudott hatni és bármikor bármely tervére tekintélyes pártot alakítani. Azonban érdekhajhászása, fékezhetetlen indulatossága és azon rossz tulajdonsága, hogy »még maga titkos szándékait s dolgait sem tarthatá titokban, hanem másra szokta fogni s kimondani«, megakadályozták abban, hogy e téren is igazi nagyságra emelkedhessék, pedig a természet sok tekintetben arra teremtette. Mégis inkább politikai téren ért el sikereket, de sajnos e sikereknek nem a haza, hanem ő, vagy csak a legjobb esetben látta hasznát mindkettő.

A kuruczkorban első politikai szereplése és sikere volt, a midőn Rákóczi vonakodása ellenére erdélyi fejedelemmé választotta. E sikere tökéletesen előnkbe tárja önző, fondorlelkét, de egyúttal kiváló tehetségeit is.

Mikor őt a kurucok elfogták és Rákóczi táborába kísérték, Rákóczi már értesült addigi köpenyforгатásairól, hite áruba bocsátásáról, úgy hogy bizalmatlanul fogadta és hűsége többszöri felajánlásának sem hitt, hanem elküldötte régi ismerőse és rokona, gróf Bercsényi Miklós táborába »hűségpróbára.« Gyanuval érkezett oda és első fellépésével megnyerte a hadak és Bercsényi tetszését. »Bátor elszánt ember«, — »emberül viseli magát«, — »józan ember, bort nem iszik, talpon van«, — »nemcsak intézkedik, hanem keresve keresi az összecsapást«, — »a hadak halálba szeretik, többre tartják Károlyinál« — ily hatalmas dicséretekkel díszíti Bercsényi. El is hihetjük, hogy kimutatta hadi tudományát, kifejtette minden ügyességét és kedvébe járt Bercsényinek, mert tudta, hogy jó pártfogó, a ki hathatósan kéri a fejedelmet: »nem kell *úgy* erről gondolkozni«, hanem előmozdítani, erdélyi generálissá tenni, mert jó magyar is.¹⁾ De a nagy dicséretek közül kirí a Pekri alaphibája: hamis ambíciója. Mikor ugyanis a Bercsényi ajánlatára megkapja a generálisi kinevező »decretumot«, megfélekedezik arról, hogy ő multjánál fogva még nem számíthat teljes bizalomra, megfélekedezik új kuruczságával szemben a mások érdemes szolgálatairól és fel meri tenni a kérdést: »Hát már ő csak olyan lesz, mint Orosz Pál s a többi?« Mert azt remélte, hogy *Erdélyben nem tétetik előbe senki*, a mely reményét maga Bercsényi is élesztgette, sőt ajánlotta is a fejedelemnek, hogy ne Károlyit, hanem Pekrit küldje Erdélybe; ajánlotta, noha tudott arról, hogy önkénytes ajánlkozása, »maga készségéből való írása nevetséget hozott« már egyszer Rákóczinak.²⁾

Igy Bercsényi által is fűtött ambíciója és Szebenben raboskodó családjának sorsa iránt való aggodalma arra ösztönzik, hogy egyre határozottabban törekedjék Erdélybe jutni, törekedjék még akkor is, a mikor Bercsényi véleményét megváltoztatva, erről le akarta beszélni. E vágya keresztúlvitelére jó alkalom kínálkozott, a mikor — Rákóczi emlékiratai szerint — Ritschan legyőzése után gróf Bercsényi ajánlatával a fejedelem táborába érkezett.

Érkezésének ideje a mily lényegtelennek látszik, az események fejlődésének igaz megvilágítására épen oly fontos, azért egykorú adatokkal is ellenőrizzük Rákóczi állítását.

Az egykorú adatok világánál nem tudjuk összeegyeztetni Pekri érkezésének idejét a Bercsényi ajánlatával.

¹⁾ Bercsényinek Rákóczihoz intézett leveleiből. *Archivum Rákóczianum*, I. oszt. IV. köt. 6. 8. 10. 20. 11.

²⁾ 1704. ápr. 26. *Archivum Rákóczianum*, I. oszt. IV. köt. 20: 1.

Ritschan felveretése, Bercsényinek eme kiváló diadala. május 28-án történt, és Bercsényi már két nappal *előbb* vádolja Pekrit, hogy ellene olyan gyanu »jelentette magát, mintha üzent volna Pálffy-nak oly rossz formában, kinél rosszabb nem lehet«, a miért tanácsolja a fejedelemnek: »nem kell hinni neki; nekem vérem, de azzal meg nem menti magát.« E gyanuja később egyre valószínűbb, határozottabb jelleget ölt, úgy hogy azt sem lehet feltenni, hogy magát tisztázván. később kapott ajánlatot.¹⁾

Mivel egyszerre ugyanazon személyt vádolni és ajánlani nem lehet, fel kell tételeznünk, hogy Pekri korábban érkezett. vagy nem a Bercsényi ajánlatával érkezett. A véletlen úgy hozta magával, hogy mindkét feltétel támogatására találunk egykorú adatot.

Bercsényi május 26-án kelt leveléből megállapíthatjuk, hogy már azelőtt több nappal eltávozott mellőle; ugyanaz tűnik ki jun. 1-én kelt leveléből is. E levélben fordúl elő Bercsényinek következő mondása: »Magának ugyan disuadeáltam *mindenkör* (!?) s most is *írásimban*, hogy ne vágyjon bé (Erdélybe); csak azt bánom, Nagyságod előtt is az én opi-niómra relegálta maga resolútióját!«

Míg a Bercsényi említett levelei megegyezően bizonyítják, hogy Pekri május közepe táján, legalább is május 20-ika előtt hagyta el táborát, az idézett mondat azt is bizonyítaná, hogy tőle nem kapott ajánlatot; azonban nagyon kétséges, hogy építhetünk-e rá, a mikor világos, hogy Pekriről egészen más véleménye volt azelőtt, míg árulással nem vádolták. Láttuk azt is, hogy ápr. 26-án kelt levelében melegen ajánlja az erdélyi generálisságra, és nincsen semmi okunk annak a feltevésére, hogy akkor is, a mikor még a vád felmerülése előtt eltávozott a Bercsényi táborából, érdemes szolgálatai és többször fényesen bebizonyított vitézsége elismeréseül ajánlatot is ne kapott volna. Ez ajánlat azonban értéktelenné vált, mihelyt az árulás gyanuja ellene felmerült. Oly valószínű alakban jelentkezett az, hogy Bercsényi, az ő rokona, öcsese, korábbi magasztalója és pártfogója egyszerre elhiszi, Rákóczi-t mindjárt értesíti, és a mikor az ügyet megvizsgálta (már a mennyiben megvizsgálhatta Pekri kikérdezése nélkül), bűnösségéről még jobban meggyőződik, erélyesen munkálkodik abban, hogy a nyakát kitörhesse, a mely célból ügyét több levelében előhozza a fejedelemnek, küldi azt is, a ki ellene vallott, és üzenet által részletes információkkal is szolgál. Ellene dolgozik mindaddig,

¹⁾ Id. h. 42. 46. 48. 49. 11.

a míg észre nem veszi, hogy Rákóczira a gyanu nem hat, mert Pekri ellen nem intézkedik; azután nem kíván többé ezzel alkalmatlankodni.

Mindenesetre feltűnő dolog, hogy a nagybefolyású Bercsényi vádja annyi hatást sem gyakorol Rákóczira, hogy pár nappal később Pekrit bizalmával ne tüntesse ki. Artatlansága derült-e napfényre, vagy fondorlatai győztek; a Rákóczi igazságos érzületére, vagy gyengeségére gondoljunk-e? meg nem állapodhatunk, mert erre vonatkozólag hiteles adattal nem rendelkezünk.

Ha arra gondolunk, hogy a Bercsényi vádaskodásával tökéletesen egy időben merül fel egy erdélyi országgyűlés összehívásának és a nemzeti fejedelemség visszaállításának eszméje, ha Rákóczi emlékiratai alapján elismerhetnők Pekrit ez eszme kipattantójának és főmozgatójának, bátran összekötetésbe hozhatnók a két dolgot, de hogy Rákóczi említett állítását — és általában emlékiratainak a fejedelemválasztásra vonatkozó részét — elfogadjuk, nemcsak történetphilosophiai okok, de egykorú adatok sem engedik.

Mivel egykorú adatunk csak annyi van, a mennyi az Emlékirat egyes részeinek hitelét lerontja vagy hézagait betölti, de azt feleslegessé nem teszi, szükséges főbb pontjainak idézése, hogy értéküket a hiteles adatok világánál annál biztosabban meghatározhassuk.

Pekri »kétszínű fondorkodó ember vala, s minthogy sokkal ügyesebben tudta magát fontossá tenni mint a többi erdélyi urak, reá vette ezeket, hogy emlékiratot nyujtsanak be nekem hazájok állapotáról, elmondván benne, mily rendetlenség uralkodik Erdélyben azon csapatok dúlásai miatt, kik az én katonáimnak vallják magokat. Kérének, híjjam össze az országgyűlést fejedelemválasztásra, tudvalevő dolog lévén, hogy Apafi elárulá a fejedelemségét, midőn jogát a császárra szállítá.«

Egypár szóval helyesen jellemzi Pekrit. de feltűnő, hogy a míg később írt Emlékirataiban az ő fondorlatára vezeti vissza az országgyűlést, egykorú hivatalos iratokban és Thökölyhez intézett levelében annak összehívását szerencsés hadakozásai, az ország nagy részének a súlyos iga alól való szabadulása és az eláradott rendetlenségek szükségképeni következményeként tünteti fel.¹⁾ Kétségtelen dolog, hogy ezek

¹⁾ *A regális szerint*: Isten ő szent felsége édes nemzetünk boldogulására célzó igyekezetünket s nemzetséges fegyverünket nemes Magyar és Erdély országokban annyira elősegéllette, hogy nemcsak szabadulását, hanem annak statusi boldogulásokat is szemlélhessék, melyet is az erdélyi statusok konsiderálván, az országgyűlés egybehívását kérték. Hasonlóan

egymást kizáró, ellenmondó állítások, kétségtelen az is, hogy koruknál, hivatalos jellegüknél fogva az utóbbi adatok megbízhatóbbak, de ezek még magukban az Emlékiratnak Pekri szerepére vonatkozó részét meg nem ingathatják, mert Rákóczi *akkor*, mikor az említett levelek keltek, nem ismerte oly tökéletesen Pekrit, de ha ismerte volna, sem vezethette volna vissza egy személyre, reá, a saját elhatározását.

Pekri mellett szerepel az Emlékiratban egynehány erdélyi úr, a kik közül előbb említette gróf Mikest, gróf Teleki és báró Száva Mihályt. Bár a szöveg nem zárja ki, hogy több erdélyi úrra gondoljunk,¹⁾ de azt kizárja, hogy az urakon kívül másnak is szerepet tulajdoníthassunk. Pedig a regális szövege szerint »az erdélyi statusok instáltanak beadott Memorialisok által, hogy mind az eddig az hadakozásnak alkalmatosságával következett rendetlenségek, s egyéb a nemes ország közjavát, boldogságát s szolgálatját néző dolgok iránt is jó rendelés, mind egyéb közönséges és személy szerint való megbántódásoknak az igazság kiszolgáltatásával orvosoltatások lehetne, nemes Erdélyországában az eddigi, azon nemes ország régi rendtartása szerint publicáltassék egy országgyűlés.«

Míg ezen szavak az Emlékirat által is említett, de ma ismeretlen *Memorialis* létezését megerősítik, sőt tartalmának pontosabb körvonalazásával bővebb alapot nyújtanak a további kutatásra,²⁾ egész határozottan mutatnak arra is, hogy az

a statusokra hivatkozik az 1704 jun. 13-án kelt patens parancsolat is, mely szerint »a nemes erdélyországi statusoknak előttünk tett alázatos supplicatiójokból« megértvén a sok rendetlenséget, azok ellen intézkedéseket tesz. — *Thökölyhez intézett levele szerinti pedig*: Erdélyországnak nagyobb része a súlyos iga alól felszabadulván, gyűlést kívánt. — *Egy 1706-iki portai követ-instructió szerint is*: Noha Erdélyt is kezdett fegyverkezések után meghódítottuk s szabadságát helyreállítván az országnak a szabad választást is megengedtük. (Archivum Rákócziánium, I. oszt. I. köt. 470. l.)

¹⁾ Bizonyos, hogy az említett urak közül Teleki Mihály már nem volt a Rákóczi udvarában, mert ő a *Czegei Vass György* naplója szerint már két hónappal előbb visszaérkezett. (Monum. Hung. Hist. II. oszt. 35. köt. 389. l.) *Thaly Kálmán* (A Székesi gróf Bercsényi család tört. III. 182. l.) s az ő nyomdokain *Szádeczky Lajos* (Erdélyi Múzeum, XVII. köt.) és *Antalffy Endre* (Petrőczy Katalin Szidónia élete és munkái, 96. l.) pótlásúl felsorolják (Telekit sem véve ki) Jósikát, a Rhédeieket (!), a Barcsaiakat (?) és »számos más erdélyi urat« a nélkül, hogy forrásaikra hivatkoznának; de hogy mily pontossággal, már abból is kitűnik, hogy a Barcsaiak közül Abrahám Vajda-Hunyad várába szorult, a honnan csak a várral szabadult fel július 20-ika körül (Radványi lt. III. oszt. 3. cs. 54. sz.), Mihály pedig ez időben Csáky Andrással Vajda-Hunyadot és Dévát ostromolta. (U. o. 36. cs. 130. sz.) A többi Barcsai figyelmet nem érdemel.

²⁾ A Memorialis valószínűleg alapúl szolgált a *Transylvanicae*

országgyűlés kieszközlésében nemcsak egypár erdélyi úrnak volt része, sőt a további adatok azt is bebizonyítják, hogy e mozgalom megindításában sem Pekrinek, sem a Rákóczi udvarában tartózkodó uraknak nem lehetett részök, hanem csak csatlakoztak hozzá, tovább fejlesztették s a maguk javára kisajátították.

1704 május 13-án ugyanis »az urak tetszéséből nemes Torda, Kolozs és Doboka vármegyék követeket küldenek« Rákóczihoz. Torda vármegye követe Szaniszló Zsigmond főbíró, a ki 1682—1711-ig vezetett naplójában megemlékezik követéséről. Említi azt is, hogy Rákóczit Solton takálták, ő perorált előtte, de arról hallgat, hogy miért küldötték, mikor érkeztek, és miről perorált.¹⁾ Azonban épen ez időből korunkra maradt Torda vármegye kárainak jegyzéke, melyeket a kurucz név alatt kóborló, istentelen huzó-vonó katonák okoztak.²⁾ A szegény vármegye esetről-esetre pontosan felsorolható kárainak összege: 6162 frt, 637 ló, 358 ökör, 195 tehén, 841 juh, és »e felett vagyon még sok kártétel«, melyet pontosan fel nem sorolhattak, így különösen élelmi szerekben, ruházatban, gazdasági felszerelésekben és más eszközökben. Több adatból bizonyos, hogy a többi vármegyék helyzete sem volt jobb, a miből önkényt következik az a feltevés, hogy a megyék »az urak tetszéséből« kártérítést, a katonaság megfélemezését, az élet- és vagyonbiztonság helyreállítását kérték, egyszerűen ugyanazt, a mit a regális szerint az erdélyi statusok Memorialisukban. Tehát a kérés az erdélyi állapotokból fakad, a melyeknek feltárását nem lehet Pekrire és a többi erdélyi urakra visszavezetni, mert hiszen ők egy jó félév óta vannak távol hazájuktól, úgy hogy annak állapotait csak hírből és csak annyira ismerhették, mint Rákóczi.

Ennek megállapítása után csak azt kellene tudnunk, hogy a követeknek instructiója volt-e arra, hogy az állapotok orvoslásának módját, országgyűlés egybehívását javasolják;

iam iam expirantis gemitus című röpirat szerkesztésére, a minek feltételezésére keletkezési idejének és a tartalomnak összevágása, megegyezése jogosít fel. (Egykorú másolatai a M. N. Muzeum levéltárában a törzsananyagba beosztott Tunyogi-gyűjteményben és a radványi levéltárban, III. oszt. 43. cs.) Az előbbi tele hibával és kihagyásokkal, az utóbbi ha nem is befejezett, de teljesebb. Az egész röpirat azon sérelmeket sorolja fel, a melyek az erdélyieket a Diploma Leopoldinum ellenére érték, és kimutatja, hogy e miatt kénytelenek akaratuk ellen is az ausztriai háztól elszakadni. Vonatkozásai azt mutatják, hogy 1704-ben kelt és olyan hangok is vannak benne, hogy fel lehet tenni, hogy a választó országgyűlés egyik »lázzasztó pátense«, a melyekről Gaál László emlékezik, mint látni fogjuk.

¹⁾ *Torma Károly*: Szaniszló Zsigmond naplói. Budapest, 1891. 115. l.

²⁾ A báró Radvánszky cs. radványi ltára: III. oszt. 54. cs.

mert itt könnyen előtérbe lép az a feltevés, hogy Pekri, a ki különben is nagyon vágyott Erdélybe, megragadta a jó alkalmat, a követek élére állott és a többi erdélyi úr megnyerése után kívánságait úgy irányítá, hogy hűségét bebizonyítva, Erdélybe való beküldését előkészítette.

Mivel nincs adatunk a három megye követségének céljaira vonatkozólag, e feltevés mellett vagy ellen hiteles bizonyosság csak a chronologia lehet. Ha tudnánk, hogy a követek mikor érkeztek és mikor fogadtattak, könnyű lenne megállapítani, hogy az érkezés és fogadás között eltelt idő elég volt-e arra, hogy a Rákóczi táborában élő erdélyi urakkal tanácskozzanak, és eredeti instructiójukat azok kedvéért tágítván, közösen megszerkeszszék a Memorialist; vagy pedig a két határ közötti idő oly kevés, hogy azt kell feltételeznünk, hogy ők már magukkal hozták azt és az urak csatlakoztak hozzá.

Tudjuk, hogy Erdélyből május 13-án indultak, de érkezésük idejét nem ismerjük; azt azonban megállapíthatjuk, hogy Rákóczi június 3-án fogadta őket és még ugyanazon napon értesíti Bercsényit »az erdélyiek dicséretes resolútiójáról.«¹⁾ Rákóczinak ezt a levelét nem ismerjük, de Bercsényi jun. 8-án kelt válaszából következtethetünk tartalmára, mert abban dicséri az erdélyiek elhatározását, jónak tartja az országgyűlést, ha biztonságáról is gondoskodnak, hogy esetleg a rendek a közben, a míg koczódnak, az ellenség által vigyázatlanul ne talál-tassanak. A rendekre és az ellenségre való vigyázás a fejedelmi biztos feladata lévén, e fontos tisztségre maga ajánkozik.²⁾

E sorokból bizonyos, hogy Rákóczi értesítette Bercsényit arról, hogy az erdélyiek országgyűlést kívánnak; de hogy a fejedelemséget már jul. 3-án felajánlották-e neki, arra sem Bercsényi válaszából, sem más egykorú adatokból, sem Emlékirataiból nem következtethetünk. Emlékirataiban ugyanis az erdélyi állapotok és Erdélyhez való viszonya ecsetelésére fekteti a súlyt, ez által tévén érthetővé az erdélyieknek adott feleletét. Így önmagának ellent nem mond, de ha az egykorú adatokat tekintjük, meggyőződünk róla, hogy Emlékiratainak e része vagy az idő figyelmen kívül hagyása, vagy tendenciája miatt megbízhatatlan.

¹⁾ Szaniszló Zsigmond közvetlen a perorálás megemlézése után írja naplójában (id. h.), hogy tizednap mulva indultak vissza, ez pedig 13-án történt. Hogy a perorálás előtt hány nappal érkeztek, csak sejteni lehet; de biztosan következtetni az abnormalis körülmények miatt meg sem kísért-hetjük. Annyi bizonyos, hogy 10—12 nap elég volt arra, hogy Erdélyből Soltra jussanak.

²⁾ Archivum Rákóczianum, IV. köt. 48—51. ll.

Emlékiratai szerint az erdélyiek arra kérték, hogy szüntesse meg az országukban eláradott rendetlenségeket és hívjon össze országgyűlést.

Kérésük első pontjára Emlékiratai szerint azt felelénekik — a mint hogy úgy is volt — hogy Erdélybe semmi-nemű csapatokat nem küldse s a kik ott dulakodnak erdélyiek. azok fölött semmi hatalmat nem kíván magának.

Ha a fejedelem korábbi terveit nézzük, tényleg úgy is volt a dolog; ¹⁾ de e terve megszűnt még az 1703 év folyamán. Kétségtelen, hogy ő nem vágyott fejedelemségre, hadakozásának célja az vala »minden magunk tulajdon hasznunk, méltóságunk nevedésének ambíciója nélkül, hogy édes nemzetünk és törvényeink a német sanyargató igája s törvénytelen uralkodása alól felszabaduljon.« ²⁾

Még a fölkelés zászlajának kibontása előtt e cél elérésére alkalmas eszköznek tartotta az erdélyi fejedelemséget. Nem az Apafi alatt amúgy is szégyenletesen lesúlyedt méltóság és hatalom, nem azon tönkrement, gyámoltalan ország uralma csábította, hanem azon szerződés, illetőleg az osnabrücki béke azon pontja, mely szerint a svéd és francia királyok I. Rákóczi György utódainak megválasztásuk esetén biztosították az erdélyi fejedelemséget.³⁾ A svéd és francia segítség szerződésszerű megnyerésének tehát az lett volna az alapja, ha az erdélyi rendek fejedelmüknek választják, a mely esetben az elgyöngült Erdély multja új életet árasztott volna a magyarországi nemzet-séges ügyre is.

Mielőtt azonban megválasztatására lépéseket tett volna, az említett hatalmakhoz fordult; de sajnosan kellett tapasztalnia, hogy »mily kevés nyomatéka van a fentemlített szerződésnek.« ⁴⁾

Sikertelen kísérlete után többé nem tekinthette eszköznek a fejedelemséget, mert Erdély sokkal gyöngébb volt, semhogy külső segítség nélkül a nemzetséges ügy kivívására alapúl szolgálhatott volna, sőt oly gyöngé volt, hogy saját szabadságát sem szerezhette vissza saját erején. De mivel Erdélyt sem hagyhatta ki számításából, Bercsényivel még Lengyelországban azt a tervet csinálta, hogy török rabságban élő

¹⁾ V. ö. Emlékiratai, 54. l.

²⁾ Az 1704 jun. 5-én kelt regális. Kézirat az Erdélyi Múzeumban gróf Kemény József gyűjteményében. (Erdélynek története eredeti levelekben, 37. köt.)

³⁾ Emlékiratai, 20. l. — *Thaly*: Történelmi kalászkok, 1603—1711. 191. l.

⁴⁾ Emlékiratai, 21. l.

mostoha apjának, Thököly Imrének engedi a fejedelemség felszabadítását. Őt illette meg e munka mint Erdély választott fejedelmét, mint a magyar szabadság kipróbált harcosát, most pedig mátyrját, a ki kétségtelenül szívesen cserélné fel unott rabságát a szabadsághős dicső szerepével, a hősi halállal. És Rákóczinak nemcsak személyében, jövődő munkásságában nem lehetett kétsége, hanem biztos reménye volt arra, hogy a porta is segíteni fogja Thökölyt, és így ha egyszerre kétfelől támadnak, ellenségük erejét megosztják és confundálják. Ezért tett lépéseket Rákóczi arra, hogy »a francia király vegye reá valami módon a törököt, hogy Thökölynek segítséget adjon.«¹⁾ E tervét még Lengyelországból közölte Thökölyvel s őt is felkérte az együttes operációra;²⁾ de Thököly válasza szerint azok az átkozott régi portai miniszterek annyira megszorították volt dolgát a római császár kedvéért, hogy csak elő sem lehet hoznia nékik az insinuált dolgot, de másfelől sok biztatása vagyon, hogy a török a németnek hadat üzen s hogy azon operációra őt is előveszik. Ha pedig ebből sem lenne semmi, a francia király arra biztatja, hogy titokban meneküljön Törökországból és egyesüljön Rákócziékkal,³⁾ a mire kész is.

Az együttes támadás részint azért, mert a parasztok mozgalma Rákóczit terveitől elvonja és gyorsabb fellépésre ösztönzi, részint pedig a Thököly előtt tornyosuló akadályok miatt elmarad, de Thököly még 1704 ápr. 2-án kelt levelében is biztos értesítéseket kér Rákóczitól, azért »hogy tudhassam dolgaimat úgy conformálni, hogy legkisebben is kegyelmetek operációinak ne praecudicáljak«;⁴⁾ és nincs is okunk annak feltételezésére, hogy Rákóczi előbbi tervét megváltoztatta, mert ha nagyobb sikert ért is el mint remélte, de az Erdélyben lévő ellenség lekötésére, Erdély felszabadítására és arról az oldalról való támogatásra még mindig nagyon rászorult. Hogy a Thököly szabadulását munkálja, különben is sarkalhatta »a keresztyén névhez s nemzetéhez való szeretet kötelessége s a feltett cél, melyre Isten megtartotta, rabságából szabadította s eddig munkáját segítette, úgy az egymás között való viszony.«

E mellett bizonyít az is, hogy kezdetben nem remélt sikerei után sem gondol arra, hogy Erdélybe seregeket küldjön

¹⁾ Emlékiratai, 23. l.

²⁾ *Thaly Kálmán*: Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. Monum. Hung. Hist. II. oszt. 24. köt. 525. 541. 631. ll.

³⁾ Id. m. 519. l.

⁴⁾ Id. m. 522. l.

és ott a kuruczság nevében folyó, de szervezet és cél nélkül dúló pusztítást mérsékelje és a nemzetséges ügy javára fordítsa. Bölcs mérsékletét hívei fegyelmetlensége, éretlen lelkesedése töri meg, a kik parancsát megszegve, Erdélyben is összetűznek a labanczokkal s azokat Szentbenedeknél szerencsésen legyőzik, a mely győzelem után már csak hadi taktikából sem lehet többé megállania.¹⁾

Tényleg már 1703 október havában seregei vannak Erdélyben és már 1703 nov. 2-án kelt levelében parancsot ad ki Sennyey István útnán, a ki alá — mint tiszántúli főgenerális alá — Erdély is tartozott, hogy Orosz Pál és Bóné András (mindkettőt ő küldötte Erdélybe) egyesüljenek és a Kolozsvár mellett levő labanczot támadják meg, »hadd vegye az is észre mind azon hadainknak mivoltát s egyszersmind hogy nemcsak defensive viseljük magunkat, hanem offensive is ellenek.«²⁾ És hogy támadólag lépjen fel Erdélyben, a hol az ő hadai, a Törökországból visszatérő öreg kuruczok és önkénytes felkelők eláradtanak, az 1704 év elején Toroczkai Istvánt »az erdélyi hadak commandérozására praeficiálta.«³⁾

Tehát akkor, a midőn egy félév óta Erdélylyel is törődik, és a mennyire töle kitelik, katonailag, sőt az év elején főarendatornak és harminczadosnak kinevezett és Erdélybe visszaküldött Teleki Mihály által gazdaságilag is szervezi a felkelést, az 1704 év június havában nem adhatta azt a feleletet, a melyet Emlékirataiban említ, mert hiszen az nem lett volna sem igaz, sem bölcs felelet. Valószínű, hogy a helyett megígérte az állapotok javítását, a mint ezt a körülmények parancsolták és későbbi intézkedései feltüntetik.

Ellenben nincs okunk kételkedni abban, hogy az országgyűlés összehívására vonatkozólag azt válaszolta, hogy annak összehívása jogát nem akarja bitorolni, mert ahhoz joga tényleg nem is volt. Többszörös kérésük után azonban megígéri, hogy meghívókat bocsát ki, — engedélyezvén a gyűlést Thökölyhez intézett levele szerint »leginkább az hadakozó rend sok csínjának megzabolázására.«

Elhatározását 1704 jun. 5-re tehetjük, mert akkor kelt az országgyűlési meghívó. Általában ismeretes ugyanis, hogy az oklevelek datuma vagy az oklevél kiállításának vagy a kiállító elhatározásának idejét tünteti fel, mivel pedig az országgyűléssel kapcsolatos többi irat jun. 13-án kelt, és arra nincs adatunk.

¹⁾ Emlékiratok, 53. l.

²⁾ Archivum Rákócianum, I. oszt. I. köt. 139. sz.

³⁾ Erről Toroczkai 1704 jan. 30-án értesíti Sennyey Istvánt, a kivel correspondentiát kellett tartania. Id. m. 203. l.

hogy a regálisokat már előzőleg elküldötték volna, joggal feltehetjük, hogy a regális datuma az elhatározás napját jelöli, a melytől számítva egy hónapra hivatnak össze a rendek a régi törvényeknek megfelelően.¹⁾ És ha figyelembe vesszük azt, hogy Bercsényit két nappal előbb értesítette a fejedelem az erdélyiek óhajtásáról, a mely értesítést csak 8-án kézbesítették, Bercsényi pedig 10-én küldötte el válaszát,²⁾ melynek megérkezésére öt napot számíthatunk, világossá lesz, hogy Rákóczi e fontos ügyben a Bercsényi tudta, illetőleg véleményének meghallgatása nélkül határozott. Ha arra a benső viszonyra gondolunk, a mely közöttük volt, és ha mérlegeljük, hogy e viszony mily kölcsönös kötelezettségeket rótt rájuk, méltán feltehetjük azt a kérdést, hogy miért mellőzte ez ügyben Bercsényit?

Nehéz, sokszor lehetetlen törekvés az egykorúak előtt is rejtett, ismeretlen indokokat feltárni, de több ok vezet arra, hogy ezt, ha nem is biztosan, de valószínűleg, az erdélyi fejedelemségre és Pekri fondorlataira vezessük vissza.

Rákóczi megemlékezik ugyan Emlékirataiban arról, hogy az erdélyiek Memorialisukban azt is kifejtvén, hogy Apafi lemondása után az ország új fejedelmet választhat, választógyűlés egybehívását kérték, de arról hallgat, hogy ez alkalommal biztosították is arról, hogy öt választják fejedelmüknek; ép így hallgat arról is, hogy mit felelt nekik erre vonatkozólag.³⁾

Bizonyos, hogy a választás ellen elvi és jogi kifogásai nem voltak, mert nyilvánvaló volt, hogy a gyámoltalan Apafit trónjától és az erdélyieket szabad fejedelemségüktől, sok törvény, szerződés, ünnepélyes ígéret ellenére mennyi istentelenséggel

¹⁾ V. ö. *Benkő József*: *Diaetae sive rectius comitia Transsilvanica*. 1791. 32. l.

²⁾ Rögtön válaszol ugyan, de a postát késlelteti, mert hírt vár arról, hogy Forgács mily eredménnyel ütközött meg Heisterrel.

³⁾ Pekri 1704 jun. 21-én írja Debreczenből Vay Ádámnak: »Azon leszek, hogy inducáljam az embereket, hogy az méltóságos fejedelmet fejedelmünké választsszuk... Én minden promotióm reménsége nélkül faciam, quod est officium unius fidelissimi servi et fidelis; elég dicsőségnek tartom, ha én parolám szerint véghez vihetem, hogy Rákóczi *Ferencz légyen erdélyi fejedelem* és az én hazám oly okos, nagy és messze-látó fejedelemmel dicsekedhetik, et erit cur gratias agat Transsylvania. Legalább jó hírem, nevem lészen etiam post futura. *Élég lészen nekem ez, — akárki vegye jutalmát.*» (V. ö. *Thaly*: *Irodalom és műveltség-történeti tanulmányok*, 145. l.) A ki ismeri Pekri jellemét és céljait, tudja, hogy e szép soroknak épen az a célja, hogy túlságos szerénységével, önzetlenségével és szolgálatainak Rákóczira nézve hízogó kidomborításával felhívja az udvari kapitány figyelmét arra, hogy még jutalom jár neki; de azért azon adata, hogy *paroláját adta* (a mivel még nincs az mondva, a régi nyelvben nem is jelenti azt, hogy Rákóczi el is fogadta), elfogadható.

fosztották meg.¹⁾ Rákóczi, a ki azért vont fegyvert, hogy hazáját az idegen, csalárd, erőszakos uralomtól megszabadítsa, bizonyára örömmel látta az erdélyiek azon törekvését, hogy »nem lesznek többül az ausztriai iga alatt«, de a neki felajánlott fejedelemséget az ország érdeke miatt nem fogadhatta el. Hiszen láttuk, hogy mily komolyan számot vetett azzal, hogy mire képes, láttuk, hogy épen ezért Erdély felszabadítását és fejedelmi jussainak érvényesítését Thökölynek engedte, a kinek bejövetelét nemsokára remélte. Ezért az erdélyiek előtt őszintén feltárta a helyzetet, bőven kifejtette, hogy mennyire nincs érdekében a fejedelemség elfogadása, de egyúttal terveinek megfelelően tőle kitelhetőleg ajánlá a Thököly méltóságos személyét.²⁾

A ki Rákóczi önzetlen terveit legkevésbé tudta megérteni, magáévá tenni, az Thököly sógora, gróf Pekri Lőrincz vala; legalább ő úgy mutatta. Ha tisztázta is magát azon vád alól, a mely ellene felmerült, szüksége volt arra, hogy a Rákóczi személye iránti hűségét, önkénytes hódolatát bebizonyítsa, hogy még ezután is kifejezésre juttassa, hogy az országnak »oly okos, nagy és messzelátó« fejedelemre van szüksége, mint Rákóczi. És mikor Rákóczit nem térítheték el tervétől, még egy utolsó kísérletet tett: besúgá, hogy »Bercsényi gróf őt igen kérte s mindenképen igyekezett reá venni, hogy az ő

¹⁾ Thököly, illetőleg a keresztényszigeti országgyűlés is jogilag arra alapította a választást, hogy a bécsi udvar nem akarja az Apafi fejedelemséget elismerni, és a libera electiót cassálni kívánja. Hogy Apafi lemondása után az ország választó joga nem szűnt meg, több kuruczkori irat világosan kimutatja; így a *Transsylvaniae iam iam expirantis gemitus*: az 1704-iki gyulafehérvári országgyűlés követutasítása (Instructio per SS. et OO. Transsylvaniae expeditae legationis, repandentis causas, ob quas a Leopoldo I. defecerint et Franciscum II. Rákóczit in principem Transsylvaniae elegerint); az 1707-iki marosvásárhelyi országgyűlés 2. és 3. articulusai; egy lengyel királyi tanácsosnak levele, melyet egy római birodalombéli úrnak írt Magyarország dolgairól. *Thaly*: Történelmi kalászok, 195 és köv. ll. — A libera electió védelmét találjuk még egyes békeértekezleten is, így mindjárt a Rákóczi választása után a selmezzin, de különösen a nagyszombat. Mindezek egymástól többé-kevésbé függetlenül, de összevéve minden lehető szempontból kimutatják és megvédik Erdély libera electióját. Ezzel szemben a bécsi udvar Erdély eredeti állapotára, — hogy t. i. nem volt mindig fejedelemség és megszűnt azon ok, a mely létrehozta, — az Apafi lemondása után kifejtett kormányzásnak az ország által való csendes elfogadására és a fegyver jogára hivatkozott, a mely érvelés tarthatatlanságát az *Animadversiones apologeticae* című röpirat mutatta ki.

²⁾ Erről 1704 július elején (?) értesítette Thökölyt clavisos levélben, és bővebben is üzent neki, újabban is assecurálván őt, hogy országába való visszajövetelét fogja munkálni. Monum. Hung. Hist. II. oszt. XXIV. köt. 535. 540. 559. ll.

fejedelemmé választásán dolgozzék.«¹⁾ Ezáltal nemcsak azt remélte elérni, hogy Rákóczit vonakodásában megingatja, hanem azt is, hogy Bercsényin vádaskodásáért bosszút áll.

Rákóczi emlékiratai nem állapítják meg pontosan Pekri besúgásának idejét, de abból a tényből, hogy be sem várva jun. 3-iki értesítésére Bercsényi válaszát, jun. 5-én az ő véleményének meghallgatása nélkül határozott, önkényt következik azon feltevés, hogy a besúgásnak június 5-én vagy azelőtt kellett történnie. Mert egykorú adatokból megállapítható, hogy Rákóczira nagyobb hatással volt a dolog, mint Emlékiratai mutatják; nem abban az irányban, hogy a fejedelemségre vonatkozó terveiről lemondva, vonakodásában megingott, hanem elfordult Bercsényitől, konkoly hullott régi meghitt barátságuk tiszta búzája közé. Mutatja ezt már az a körülmény is, hogy Bercsényit nem értesíti a Pekri besúgásáról, nem ad alkalmat arra, hogy tisztázza magát, sőt nem értesíti elhatározásáról sem, úgy hogy Bercsényi jóval később, csak a közhírből és Pekri leveléből értesül arról, hogy »inconsolate szabadon bocsátá Erdélyben.«²⁾ Kétkedik is benne, s mivel nem érti, csodálkozik is rajta; de a fejedelem nem oszlatja el kétségeit, nem világosítja fel őt, sőt hetekig nem ír neki, és ha ír, akkor is kellemetlen dolgok vegyülnek levelébe. Már ez is eléggé jellemzi Rákóczi lelki hangulatát; de elégedetlenségét legjobban az bizonyítja, hogy keresve keresi a hibát Bercsényiben; szót sem érdemlő apróságokért felindul, megrójjá, mellőzi, mintha türelmének próbára tételével akarná próbára tenni hűségét is. Ebből a viszonyból ered két látszólag félreértésen alapuló, de valójában a tényekben gyökerező megrovása Bercsényinek, a minek felemlítését már csak azért is szükségesnek tartom, mert általánosan elterjedt vélemény az, hogy barátságuk soha meg nem ingott.

Pekri még nem távozott el Rákóczi udvarából, mikor Bercsényi egyik levelében a következő hasonlatot írja: »olyan Nagyságod mint az paradicsommadár; nagyok az szárnyai s kicsiny az corpussa, — csak az orrán függ az szegény madárka s úgy lógatja az szél« . . .³⁾ Rákóczi tiszteletlennek, sértőnek találta e hasonlatot, különösen azt a passzusát, hogy az orrán függő madarat *az szél* kormányozza. Bercsényi magyarázni igyekezett jóhiszemű szavait s kérte is alázatosan: »ne magyarázza Nagyságod úgy, hogy hozzám való régi kegyelmességében

¹⁾ Rákóczi emlékiratai, 102. l.

²⁾ Archivum Rákóczianum, IV. köt. 65. 69. ll.

³⁾ Id. m. 54. l.

tehessen gátlást, kiért hogy életemet s véretem mind magam s mind Isten és fatum szentelte s kötelezte, öszvenyügözte Nagyságodhoz való szíves kötelességemmel.« Hibái lehetnek — úgymond — de »miért nem dorgál, nem büntet magamot is Nagyságod? annyival is erősebb volnék én.«¹⁾

Hogy Rákóczi országos gondjai mellett szórva tette az ártatlan hasonlatot, és oly elkeserítő módon: nagyon jellemzi lelki állapotát. Épen így felindult ugyanazon időben a garami és terebesi jószágokat illető ügyben az ártatlan Bercsényi ellen. E jószágokat Rákóczi oda engedte Bercsényinek; de egyelőre úgy, hogy »ne maga nevit tartsa« rajtuk. Vay Ádám udvari kapitány, mint a fiskalitások elnöke, ezt nem tudván, a szóban forgó birtokokról mint hatásköre alá esőkről intézkedett, és Bercsényinek attól kellett tartania, hogy marháit sem engedik oda. Alázatosan könyörög tehát a fejedelemnek, hogy ne confundáltassék.²⁾

Míg az előbbi hasonlatban keresve lehetett sértést lelteni, e kérdésben egyetlen szó sem sérti sem a fejedelmet, sem Vay Ádám udvari kapitányt; a fejedelem mégis oly indulatosan felel reá, hogy Bercsényi »Terebesért fel nem venné ilyen megindulását, mint mostani írásából látja.«³⁾

Míg e levélváltás egyfelől a gyanakvó Rákóczi⁴⁾ lelki állapotát, másfelől pedig Bercsényi hűséges türelmét jellemzően mutatja, későbbi adatok azt is bizonyítják, hogy a fejedelem bizalma még jó ideig nem tért vissza s meghitt és változatlanul hirdetett barátságuk megingott. Rákóczi többé nem kéri, s ha kéretlenül kapja, nem hallgatja meg Bercsényinek az erdélyi fejedelemségre vonatkozó tanácsát, nem is értesíti az erdélyi ügyekről, sőt csodálatos, — Rákóczi parancsa vagy Pekri fondorkodása következtében-e? — még az erdélyiek sem tartanak vele correspondentiát.⁵⁾

Pekri tehát elérte egyik célját: bosszút állott Bercsényin. De nem érte el a másikat, hogy Rákóczit a fejedelemségtől vonakodásában megingassa. Ezt mutatja már a fejedelmi biztos megválasztása is. Ha a fejedelem — ez esetben a gyűlés megengedésével fejedelmi jogot gyakorló Rákóczi — nem jelenhetik meg, biztosát (commissarius plenipotentarius) küldi a maga képében. Ennek tiszte a gyűlés megnyitása, a fejedelmi proposíciók előterjesztése és a gyűlés bezárása. Láttuk, hogy

¹⁾ Id. m. 67. l.

²⁾ Id. m. 52. l.

³⁾ Id. m. 68. l.

⁴⁾ Archivum Rákóczianum, IV. köt. 64. l.

⁵⁾ Archivum Rákóczianum, IV. köt. 80. l.

Bercsényi a tanácskozás zavartalan lefolyásának biztosítása végett és az ellenség támadása elleni védelemre mindjárt maga ajánlkozik fejedelmi biztosnak. Nem csoda tehát, ha az erdélyiek is kérték Rákóczit, hogy meghitt hívei közül bizzon meg valakit e fontos tisztséggel. Rákóczi — emlékiratai állítása szerint — sokáig vonakodott e kérésüket teljesíteni, mert nem akarta, hogy úgy tűnjék fel, mintha ő megbízottja által a fejedelem-választásnál befolyásolni akarná a rendeket; de végre engedett — engednie is kellett — kérésüknek, és melléjük ada »egy Radvánszky nevű lutheránus nemes embert«, kit Pekri indítványozott.¹⁾

Radvánszky János, a vérengző Caraffa egyik eperjesi áldozatának, Radvánszky Györgynek volt a fia. Ifju korában atyjával együtt elfogatván, lelkileg átélte a szörnyű kínzások és verpad rémségeit, látta és titkon eltemette a kínzások miatt kimult atyjának a tortura különböző nemeitől összeroncolt, tüzes vassal sütögetett, felnégyelt testét. Ezután a felvidék leggazdagabb nemes emberének fia összes javaitól megfosztatva, tíz évi bátor fáradozás után elismerteti atyja ártatlanságát és visszaszerzi birtokait, a mi a többi áldozatok utódai közül egynek sem sikerült. Így az élet terhe a természettől amúgy is nagy tehetséggel megáldott, gondosan nevelt, komoly hajlamú ifjat erős férfivá edzette.

Mint Zólyom vármegye alispánja csatlakozék a kurucokhoz, mint megyéjének főkapitánya bevév Zólyom és Csábrág várát s fejedelmi tanácsosi címet nyere.²⁾

Tehát rövid idő alatt szép érdemeket szerzett, de az Emlékiratok szerint megbízását nem annyira érdemeinek, mint gróf Pekri Lőrincz ismeretségének és ajánlatának köszönhette. Annyi bizonyos, hogy régebbi ismeretség volt közöttük, mely visszanyult azon időkbe, midőn Pekri feleségével együtt, mint bujdosó, Törökországban bujdosó sógora, báró Petróczi István feleségének, Révay Erzsébetnek birtokain élt. Az ismeretségre alkalmat szolgáltatott azon gyöngéd viszony, a mi az öreg Radvánszky né és következőleg fia és Révay Erzsébet között

¹⁾ Emlékiratok, 102. l.

²⁾ Életéből több apróságot, anecdotumot feljegyzett *Dobai Székely Sámuel* saját elbeszélései alapján. Összefüggően, bár röviden, megírta életrajzát fia, Radvánszky László: *Notitia familiae suae haeredibus conscripta* cz. munkájában (A Radvánszky család története 1738-ig. Irta Radvánszky László. Fordította R. Kiss István. Sajókaza, 1905.) és újabban báró Radvánszky Béla szintén röviden, verseihez való bevezetésképen. (Irodalomtörténeti Közlemények, 1904. évf. Bővítve különnyomatban is.)

fennállott,¹⁾ a gyakori érintkezés következtében pedig a két férfit meg is ismerte egymás jellemét és képességét.²⁾ Ez ismeretségből származó jóakarát vagy Pekrinek még eddig felderítetlen fondorkodása juttatta-e a szép megbízáshoz, nem tudjuk, bár megbízásáról bőséges adataink vannak.

A duna-ordasi táborból 1704 május 20-án küldött neki parancsot Rákóczi, hogy ha a bányavárosokra kivetett pénzbeli adót beszédette, annak »a táborba való administratióját és maga eljövételit is siettesse.«³⁾

E parancs következtében június 6-án, egy nappal Rákóczi elhatározása után érkezett »solthi urunk táborába«,⁴⁾ tehát valószínűleg akkor, a mikor éppen a megengedett gyűlés előkészítéséről és a fejedelmi biztos kiküldetéséről volt szó.

Ha oly emberre volt szüksége Rákóczinak, a kinek élete addigi körülményei bizalmat kelthettek az iránt, hogy intencióit megérti, parancsait túlbuzgóságból sem szegi meg, szívesen fogadhatta Pekri indítványát. Hiszen mennyi joggal tehetette fel, hogy Radvánszky nem fogja mellette befolyásolni a statusokat, már csak azért sem, mert valószínűnek látszott, hogy mint a felvidéki lutheránusoknak egyik vezérférfia, de családi hagyományból is, mivel apja a Thököly fejedelemhez való ragaszkodásáért öletett meg a németek által: Thököly párthíve.⁵⁾

¹⁾ Rövid vázolását olv. *Századok*, 1903. 797 és köv. II. *Radvánszky György eljegyzésének története* cz. alatt.

²⁾ Érdekes bizonyossága ennek az, hogy éppen akkor, mikor a Pekri ajánlatára ily díszes állást nyert Radvánszky, alkalmat vett magának arra, hogy Kaszavárát, a Petróczieknak a német világban elfoglalt fészket a fejedelem által visszaadományoztassa. Erről így értesíti anyját: »Petróczy né asszonyomat megajándékoztam mai napon kaszai dominiummal... Az az szép dolog benne, hogy Pekri uram jelen van és semmit sem tud benne, mert mindjárt irigykedne és részt kérne. (Radványi lt. III. oszt. 4. cs. 86. sz.) — A kuruczkorra nézve páratlanul gazdag, jól conservált Radvánszky-levéltárban nincs arra egyetlen adat sem, hogy Pekri ajánlotta volna Radvánszkyt. Ugy látszik, hogy Radvánszky nem is tudott arról.

³⁾ Radványi lt. III. oszt. 25. cs. 12. sz.

⁴⁾ Naplójegyzetek.

⁵⁾ *Rákóczi emlékiratai* id. h. Mindenesetre ezek a körülmények hatottak Rákóczi elhatározására; de arról szó sem lehet, hogy Bercsenyi fondorlatai távolították volna el őt, mint békepárti embert. Radvánszky László (id. m.) emlékezik meg erről, de aligha atyja elbeszélése alapján. Az igen jellemző felfogású rész így hangzik: »Assurgebat interim fortuna Rákócziana adeo, ut moenia urbis Viennensis terroret, unde pacificatio per mediationem Anglorum et Hollandorum toties tentata stolidè contenta fuit. Et quia parens meus nihil magis quam pacem suadebat, missus est, ut absit, neque obsit consiliis Bercsenianis, in Transilvaniam, prima illic dignitate plenipotentiarii Principis et supremi commissarii condecoratus.« Felesleges itt is bizonyítani, hogy Bercsenyinek ebben semmi része nem volt, sőt ő is szívesen elvállalta volna a biztos tisztséget.

Bizonyos, hogy mindenkire nézve váratlan volt Radvánszky megbízása, de legjobban magát Radvánszkyt lepte meg. Rövid naplójegyzeteiben is megemlíti, hogy a fejedelem »ex insperato« küldé Erdélybe; anyjához írt levelében pedig szinte borzadva írja, hogy megbízása »nem kis állapotú dolog, nem is kis munka.« »Az az vigasztalásom — úgymond — hogy nem kerestem magamnak azt, sőt bizony nem is tudtam álmodoznom felőle; de uram parancsolatja s így igaz útam lévén, hiszem kegyelmes Istenemet, megőrízi lábamat a küben való ártalmas botlástól.«

Ez mutatja, hogy mindjárt felfogta megbízásának fontosságát; de bizalmat öntött bele a fejedelem jósága. Már első alkalmatossággal igen kegyelmesen fogadta őt; kérdezősködött anyja és felesége felől; ígérte, hogy védelmezni fogja, és a miben távolléte alatt megtalálják, nem engedi megfogyatkozni őket.¹⁾

Biztatta azzal, hogy nem sokáig lesz ott maradása; csak az országgyűlést nyissa meg, a propositiókat tárgyalassa le, az erdélyi hadakat mustrálja meg, a bányák ügyeit tanulmányozza, hogy tehessen javaslatot jövedelmezőbbé tételük iránt, azután visszatérhet további parancsolatának vételét nem is várva.²⁾

Radvánszky megbízásának, ha nem is legnehezebb, de legkényesebb része — az erdélyi jogszokásokat, törvényeket nem ismerő magyarországi ember lévén — az országgyűlésen való szerepe lett volna; de Rákóczi gondossága ezen is segített. Melléje rendelte, mint főbiztos (supremus commissarius et primus plenipotentarius) mellé, gróf Pekri Lőrinczet és gróf Mikes Mihályt plenipotentiariumi címmel; neki pedig — Emlékiratai szerint — meghagyta, hogy »soha meg ne jelenjen a rendek gyűlésén«, a mit azonban mind a commissariatus fogalma, mind a történeti tények kizárnak.

Rendes szokás szerint a commissarius bemutatta megbízólevelét (credentionalis), felolvasta a propositiókat, azután távozott; csak nagyon fontos ügyek tárgyalásánál jelenvén meg személyesen.³⁾ Radvánszky azonban többet tett ennél. Ott volt a propositiók tárgyalásánál, ott a fejedelemválasztás alatt, ott a hadak kicsapongásainak, visszaéléseinek és az adózásnak tárgyalásánál is. Sőt nemcsak hogy jelen volt, hanem még indítványt is tett. Így pl. Szávát az ő indítványára választották főcom-

¹⁾ Radványi lt. III. oszt. 4. cs. 86. sz. és 36. cs. 139. sz.

²⁾ U. o. III. oszt. 36. cs. 132. sz.

³⁾ Benkő József id. m. 68. l.

missariusnak, ő választatta Pekrit és Mikest a statusok nagy részének ellenzése daczára követekül, sőt a só árának felemelését is ő proponálta egyenesen a fejedelem parancsára.¹⁾ Őszintén meg is írta a fejedelemnek jelentésében, hogy a gyűlésen megjelent, a tanácskozásban részt vett és részt vesz, míg Rákóczi személyéről és a hadak tartásáról lesz szó. Nem mentegeti magát e miatt, sőt úgy ír erről, mint a lehető legtermészetesebb dologról. Rákóczi pedig nem rózza meg, hanem köszönetet mond neki azért, hogy személyének fejedelemmé választásában concurrált.²⁾ Mindez világosan mutatja, hogy Radvánszky instructiója nem volt oly szigorú tilalom, sőt volt bizonyára szóbeli, titkos instructiója is.

R. KISS ISTVÁN.

¹⁾ Radványi lt. III. oszt. 25. cs. 21. sz.

²⁾ U. o. III. oszt. 36. cs. 130. sz. és 25. cs. 21. sz.

POLGÁRMESTER-VÁLASZTÁS BUDÁN

1705-BEN.

I.

Buda szabad királyi városa I. Lipót császártól és királytól 1703 október 23-án új kiváltságlevelet nyert, mely a város tisztújítása körül követendő eljárást is körülményesen szabályozta. A város a tisztújítás körül szabad rendelkezési jogot nyert, kimondatván, hogy a polgármester választása egy ez alkalomra kiküldött királyi biztos jelenlétében tartassék meg és pedig két esztendei időtartamra. A választás napjára a választásban résztvenni jogosítottak a polgármester által a városházára összehívandók, és ott a királyi biztos, a polgárság szószólója és a hites jegyző jelenlétében, a lelépő polgármester lemondásának bejelentése után, az új választás megkezdetik. A beadott szavazatok egyenként gyűjtendőek össze, és ezeknek egyszerű többsége dönti el a választás eredményét. A lelépő polgármester újra megválasztható. Ha a polgárság nem akarja őt megválasztani, a tanácsosok sorából választ az állásra alkalmas egyént. A megválasztott köteles még a választás napján a hivatalos esküt a plebánia-templomban az oltár előtt letenni. A tanács tagjainak száma tizenkettőben állapíttatik meg; az elhalálozás útján támadt üresedés betöltésére a tanács nyer jogot, úgy szintén jogában áll a tanács ellen vétkezőt felfüggeszteni, a mint hogy a város igazgatására felügyel, a tisztviselőket számadásra kötelezheti és a város jövedelmei felett rendelkezik.¹⁾

A kiváltságlevél e határozatai között legfontosabb volt a városi adminisztráció szempontjából az, mely a polgármester hivataloskodásának időtartamát két évre szabja meg. E határozat a polgárság és a tanács régi óhajának felelt meg. Az utóbbi még a kiváltságlevél keltének évében — 1703 január

¹⁾ A kiváltságlevél eredetije a székesfővárosi levéltárban.

16-án — szükségesnek tartja a két évi időtartamot, tekintettel arra, hogy a választás megerősítése a kamaránál mindig késedelemmel járt.¹⁾ E kiváltságlevél birtokába azonban a város nem lépett mindjárt. Az oklevél kiadása körül nehézségek merültek fel, s a tanácsi jegyzőkönyvekben több ízben találjuk annak nyomát, hogy a városnak a kiváltságlevél kiadásának kieszközlése végett Bécsben tartózkodó megbízottja részére pénzösszegek utalványoztatnak ki.²⁾ Az 1704 évi május 9-iki tanácsülés jegyzőkönyvének bizonyága szerint e napon a nyert kiváltságok a polgárok előtt felolvastattak és megmagyaráztattak.³⁾ A kiváltságlevél biztosította jogok és javadalmak birtokába a város azután az 1705 évben lépett,⁴⁾ és ez évtől kezdve történt a polgármester választása is két évi időtartamra.

Buda városának polgármesteri székében az 1705 év elején Bösingер Ferencz Ignác császári tanácsos, gyógyszerész ült, ki e tisztséget már több ízben viselte. Így 1693-ban is ő volt a polgármester, a mikor a budai kamarai adminisztrációval valami összekocczanása volt, melynek eredményeképp az 1694-iki polgármesterválasztás alkalmával az administrator a törvény ellenére, mely a lelépő polgármester jelölését is követelte, őt az állásra nem jelölte, okúl adván, hogy Bösingер a polgármesteri állásra adósságai és számadásainak fogyatékosága miatt méltatlan. Minthogy ekkor a polgárság Bösingер pártját fogta, a beállott zavargásnak az administrator azzal akart véget vetni, hogy Unger János Györgyöt nevezte ki polgármesternek.⁵⁾ 1695—1698-ig újra Bösingert találjuk a polgármesteri székben, 1698 és 1701 között, valamint 1702-ben Sautermeister Frigyes kereskedő tölti be e tisztséget, 1701—1702-ig pedig, valamint 1703—1705-ig újra Bösingер a polgármester.⁶⁾ E váltakozó névsorból látjuk, hogy a legfőbb városi tisztség körül e két férfiú versengett egymással, és az 1705-iki választási harc is e kettő között folyt le.

¹⁾ »Weillen die Confirmation eines Bürgermeisters von einer hochlöbl. k. Hofkammer etwas verschoben wirdt, also möchte vorträglich sein, das ein Bürgermeister 2 Jahr in Offizio verbleiben möchte.« Az e napra szóló tanácsi jegyzőkönyv a székesfővárosi levéltárban.

²⁾ Tanácsi jegyzőkönyvek u. o.

³⁾ »Sessio den 9 Maji 1704. Der Bürgerschaft werden die Privilegia vorgehalten und explicirt.« U. o.

⁴⁾ *Schmall Lajos*: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez, II. 202. l.

⁵⁾ *Takáts Sándor*: Polgármesterválasztás Budán 1694-ben. *Buda-pesti Hírlap*, 1905. márcz. 1. sz.

⁶⁾ *Schmall* id. m. 282. l.

1704 december 29-én a budai kamarai administráció egy leiratot intézett Buda városához, melyben tekintettel arra, hogy szent Tamás napja már elmúlt a nélkül, hogy Bössinger polgármester két éven át viselt hivataláról lemondott volna, fölhívja a tanácsot, hogy december 31-én délelőtt kilencz órakor jelenjék meg az administrator előtt, mely alkalommal a polgármester jelentse be lemondását hivataláról, és ennek folyományakép tegyék meg a szükséges intézkedéseket az új választásra.¹⁾ A tanács e leirattal a december 31-iki ülésben foglalkozott, és az ülésből egy fölterjesztést intézett az administrációhoz, a melyben kijelenti, hogy a polgármesteri hivatal resignatioja és az új választás ügyében az administratiótól intést nem várt, annál kevésbbé, mert nagyon jól tudja, hogy ezt megtenni az eddigi szokás és gyakorlat szerint kötelessége lett volna. Miután azonban az új kiváltságlevél a tisztújításra nézve új eljárást állapít meg, tekintettel továbbá arra, hogy a kiváltságlevél ügyében a város megbizottjai Bécsben foglalatoskodnak és legközelebbre ide várhatók, arra kéri az administratiót, hogy úgy mint az előző évben, egyelőre, a míg az ügy elintéztetik, tartsa függőben a választást, és a várost kiváltságaiban ne zavarja.²⁾

Ebből a jegyzékváltásból megtudjuk, hogy a tanács a tisztújítást már az új kiváltságlevélben körülírt mód szerint akarta végrehajtani, és magát általában a kamarai administráció fenhatósága alól kivonni, a mit ez nem volt hajlandó szó nélkül eltérni.³⁾ Megtudjuk azt is, hogy a kiváltságlevél kiadását a város, megbizottjai útján ebben az időben Bécsben folyton sürgette. Ez a körülmény sehogy sem tetszett az administrációnak, és az 1704 év folyamán nem egyszer találunk annak nyomára, hogy az administráció a kamarához felterjesz-

¹⁾ Fogalmazványa a budai kamarai administráció iratai között, III. sor. 32. csomó, 1704 év. Országos Levéltár. V. ö. a tanácsi jegyzőkönyvet 1704 decz. 31-hez. Székesfővárosi levéltár.

²⁾ A város felterjesztése keltezetlen. A december 31-iki jegyzőkönyv szerint a felterjesztés ezen az ülésen határozatott el. A felterjesztés szövegéből kitetszik, hogy az 1705 év elején kelt. Orsz. Ltár: Budai kam. admin. iratai, III. sorozat az 1706 év iratai között. V. ö. a tanácsi jegyzőkönyvvvel. Bössinger polgármester ezt a felterjesztést szintén aláírta, és ezt később, a midőn a városi tanács 1709 április 11-én Pfeffershoven tábornok részére bizonylatot állított ki, a tanács a meghalt Bössingernek fel is hányja, mondván, hogy daczára annak, hogy a titakozó felterjesztést aláírta, mégis azután ellenkezőleg cselekedett és az administráció pártjára állott. Az április 11-iki irat a székesfőváros levéltárában, a tanácsi és vegyes iratok csomójában.

³⁾ Ezt olvassuk az 1709 évi április 11-iki bizonylatban is. Olv. az előbbi jegyzetet.

téseket intéz, melyek Buda városának a város kiváltságai és jogai érdekében beadott folyamodványára vonatkoznak, és a melyekben mindig azt hangoztatja, hogy egész addig, míg Magyarországon a viszonyok általánosságban nem rendeztetnek, maradjon minden a régiben.¹⁾

A tisztújításnak királyi biztos jelenlétében kellett megtörténni. Ennek kiküldését a város a felséghez intézett kérvényében az 1705 évi tisztújításra mellőzni kérte, és valószínű, hogy ezért is, a míg a döntés erre megérkezik, kérte a város az adminisztrációt, hogy a választást egyelőre tartsák függőben.

A december 31-iki tanácsülésből kelt fölterjesztésre, mely 1705 elején expedíáltatott, a kamarai adminisztráció 1705 február 26-án válaszolt, tudatván, hogy a városnak a kiváltságok tárgyában benyújtott folyamodványára az a hivatalos válasz érkezett, miszerint a mostani zavaros időkben annak tárgyalásiba bocsátkozni nem lehet, azért tehát egyelőre, a míg a magyarországi viszonyok általánosságban nem rendeztetnek, a status quo mindenképen fentartandó. Minthogy pedig az 1704 augusztus 29-iki császári rendelet értelmében a városra nézve a kamarai adminisztráció szerepel mint elsőfokú hatóság, ennél fogva a város az adminisztráció rendelkezéseinek mindenben eleget tenni tartozik, miért is meghagyja újra, hogy a kamarai adminisztrációnak márczius 2-iki ülésén a polgármesteri hivatal resignálása okvetetlenül megtörténjék és az új választás kiírására a szükséges intézkedések megtétessenek.²⁾

A tanács márczius 2-án ülést tartott, melyben elhatá-

¹⁾ Így az április 29-iki, május 5-iki, nov. 20-iki, decz. 17-iki és 18-iki előterjesztésekben. A budai kamarai adminisztráció iratai között, III. sor. 32. csomó, 1704 év. Megjegyzendő, hogy nemcsak Buda, hanem Pest, Esztergom és Székesfehérvár hasonló tárgyú folyamodványaira is vonatkoznak ezek az iratok. A május 26-iki előterjesztéshez csatolva van egy külön melléklet, mely informálja a kamarát, illetve Simbschen tanácsost, hogy a pozsonyi kamarától függő többi szabad királyi városokban, quoad electionem magistratus et appellationem, milyen az eljárás. Az első három pont, mely a választásra vonatkozik, következőkép hangzik:

Erstlich werden von einer hochlöblichen Hung. Cammer auf die in ihren District herumblickende Freystätt gewisse commissarii zur Richter und Bürgermeisterwahl in statis terminis abzuordnen.

2do. In ipso termino et die electionis geschiehet auch coram commissariis die Resignation, darauff auch gleich die Election, und —

3^{tio}. So etwan vacante Rathsstellen sind, auch die Erzezung derselben, doch alles cum consensu commissariorum. — Ugy látszik, az adminisztráció hasonló eljárást kívánt alkalmazni Buda városánál ezúttal is.

²⁾ Orsz. Ltár: Budai kam. admin. iratai, III. sor. 33. csomó az 1705 évhez.

rozta, hogy a február 26-iki rendeletnek nem tesz eleget. Főleg Sauttermeister Frigyes tanácsos volt az, ki a rendelet ellen tüzelt, ki a most meginduló ellenzéki mozgalom feje volt, és a kihez a tanácsosok közül is többen csatlakoztak, úgy hogy Bösinger polgármester végre is bezárta az ülést, magához vette az administratio leiratát és elment az administratorhoz.¹⁾ Hogy a két férfiú mit végzett ekkor egymással, nem tudjuk, valószínűleg megállapodtak a további teendőkben, és az az eljárás, a melyet Bösinger később, a városnak a kancelláriához intézett felterjesztése szerint a tisztújítás körül tanúsított, alkalmasint ekkor beszéltetett meg.

Lipót király 1705 április 3-án²⁾ döntött a városnak a királyi biztos mellőzése iránt tett kérvénye dolgában. Tekintettel az akkori zavaros viszonyokra, a közlekedés bizonytalan voltára, tekintetbe véve továbbá azt az érzékeny kárt, melyet a város az utóbbi mozgalmas időkben a katonai beszállásolások stb. által szenvedett, valamint egyéb nyomós argumentumokat is figyelembe véve, legkegyelmesebben megengedte, hogy a szent György napja körüli időben tervbe vett tisztújítás ez alkalommal kivételesen királyi biztos jelenléte nélkül tartassék meg, a szokott módon, a város kiváltságainak megfelelőleg, elrendelvén, hogy a választás eredményéről a megválasztottnak megerősítése céljából jelentés tétessék.³⁾

A városnak Bécsben időző syndikusa ezt a rendeletet a közlekedés és a posták megbízhatatlan volta miatt nem merte egyelőre eredetiben leküldeni, hanem annak csak másolatát küldte meg, melyet a város április 10-én vett kézhez.⁴⁾ A tisztújításnak megtartása mármost semminemű akadályba nem ütközött volna, ha a régi polgármester lemondásának ügye is már el lett volna intézve. Ezt illetőleg úgy állott a dolog, hogy a kamarai administratio ragaszkodott ahhoz, hogy a lemondás a régi szokás szerint előtte, mint a város elsőfokú hatósága előtt történjék, míg a tanács a kiváltságlevélben foglaltakhoz képest követelte, hogy a lemondás a tanácsülésben történjék meg. E vitás kérdésben Bösinger polgár-

¹⁾ Tanácsi jegyzőkönyv 1705 márczius 2-ről. Székesfővárosi levéltár.

²⁾ A tanácsnak a választásról szóló jelentése szerint április 2-án. Megjegyzendő, hogy Lipót királynak április 3-án a magyar kamarához intézett leirata Pozsony, Sopron, Buda, Pest, valamint a dunáninneni többi városokra is vonatkozik. Orsz. Ltár: kancelláriai oszt. Conceptus expeditionum, nr. 2. ex Aprili 1705.

³⁾ Orsz. Ltár: kancelláriai oszt. Conceptus expeditionum, nr. 3. ex Aprili 1705.

⁴⁾ A budai tanácsnak a kancelláriához intézett, alább még idézendő jelentése szerint. Orsz. Ltár: Litterae civitatum, 1705. nr. 126.

mester az adminisztráció pártjára állott és annak igyekezett kedvében járni.

Időközben a választás ideje, szent György napja közeledvén, a tanács a polgárság küldöttségének élén április 17-én tiszteltgett báró Pfeffershoven János Ferdinánd altábornagynál. Buda parancsnokánál, támogatását kérve ki a küszöbön álló tisztújításhoz. A tábornok ezt készséggel megígérte és azonnal elküldé titkárát négy polgárral egyetemben Bösingert polgármesterhez, felhíván őt, hogy hivataláról szent György napjára a kiváltságlevél rendelkezéséhez képest mondjon le és a tisztújításra a szükséges intézkedéseket tegye meg. A polgármester erre azt válaszolta, hogy előbb ki kell kérnie fölöttes hatóságának, a kamarai adminisztrációnak határozatát.¹⁾

A tanács és a polgárság kiküldöttei e nyilatkozat után, Pfeffershoven tábornok tanácsára, személyesen fölkeresték Bösingert polgármestert, megismételve kérelmüket. A válasz erre az lón, hogy várjanak türelemmel ápr. 20-ig, mely napon a tanácsülésben be fogja jelenteni lemondását.²⁾

Az április 20-iki tanácsülésben Bösingert újra felszólították hivatala letevésére. Kérdésére, hogy ez mily módon történjék, a tanács úgy nyilatkozott, hogy a lemondás azonnal, a tanácsülésben történjék meg.

Bösingert polgármester erre előadta, hogy ő hivatali esküjét annak idején a kamarai adminisztráció előtt tette le, tehát hivataláról szintén az adminisztráció előtt fog lemondani. Egyébiránt, tette hozzá, ez a lemondás már április 2-án megtörtént.³⁾ Különben pedig csak arra vár, hogy a kancelláriai leirat eredetije megérkezzék, — értve ez alatt az április 3-iki királyi resolútiót, — most pedig a kamarai adminisztráció tudta nélkül úgy sem mondhatna le, hanem kijelenti, hogy április 22-re összehívja a polgárságot a városházára, magával hozza oda a városi pecséteket és hivataláról le fog mondani; addig is minden erőszakoskodás ellen óvást emel.

A tanács a polgármester e kijelentéseiben a városi kiváltságok és jogok nyílt megsértését látva, az összes városi alkalmazottnak megtiltá, hogy Bösinger parancsainak ne engedelmeskedjenek, a városi kulcsokat elvette tőle, a városi pecsétek átadását pedig, melyeket a polgármester lakásán őrzött, erőlyesen sürgette. E határozatok ellen Bösinger újra és harmad-

¹⁾ U. o.

²⁾ U. o.

³⁾ Bösinger lemondó levele megvan a budai kamarai adminisztráció iratai között, II. sorozat. Orsz. Ltár. Tényleg április 2-ről van keltezve, azonban a rajta olvasható hivatalos hátirat szerint *április 20-án* adatott be.

szor is tiltakozott, azonban eredmény nélkül. A városi kulcsokat egyelőre Sauttermeister Frigyes tanácsos vette magához.¹⁾

Másnap, április 21-én újra tanácsülés tartatott, melyen mindenekelőtt az előző napon történeteket tárgyalták és Böisinger magatartása fölött élénk sajnálkozásuknak adtak kifejezést. Határozatba ment ezután, hogy három új tanácsos választassék, rendelkezés történt továbbá a külső tanács és a polgármesterválasztás tárgyában. Az új tanácsosi állásokra Moylinn Ulrik Benedek, Werner János Balint és Ekher János választattak meg, azonkívül Brentano építőmestert is kiszemelték egy tanácsosi állásra, de ezt az intézkedést másnap visszavonták, és így csak a nevezett három új tanácsos részére állítottak ki a decretumok.²⁾

Böisinger polgármester ezen az ülésen, noha meghivatott reá a városi hajdu útján, nem jelent meg, mire Langhauser, Hirschl, Leischner és Kurtz polgárok Böisingerhez küldettek a városi pecsétek átvétele végett. Az új tanácsosok esküjének letétele másnapra, április 22-re tűzetett ki, reggeli hét órára. Miután még a polgárság előtt a városi kiváltságok német nyelven felolvastattak, a polgármesterválasztás ugyancsak másnapra, április 22-re tűzetett ki.³⁾

Természetes, hogy ezek az események nem maradtak a kamarai adminisztráció előtt titokban, és még ugyanaz nap, április 21-én kelt az adminisztrációnak egy dörgedelmes hangú leirata a városhoz, melyben szemére hányja a tanácsnak, hogy előző nap Böisingert lakásán erőszakosan megtámadták, tőle a lemondást kicsikarták, a városház kulcsait elvették, sőt az ő személyének kizárásával törvény és szokás ellenére új tanácsosokat választottak. Mindezen eseményekből előállható bonyodalmakért az adminisztráció a tanácsot teszi felelőssé s komolyan felszólítja, fontolja meg, vajjon továbbra is ezen az úton akar-e haladni és a felelősséget a történendőkért magára tudja-e vállalni?⁴⁾

Azonban az adminisztrációnak ez a leirata nem akadályozhatta meg az események továbbfejlődését. Az ápr. 22-iki tanácsülésben Werner és Ekher tanácsosok letették az esküt, és ezután a polgármesterválasztáshoz láttak.

A plebánia-templomban tartott Veni Sancte után a városházán félkilenczkor kezdetét vette a választási eljárás. A sza-

¹⁾ U. o. és az ápr. 20-iki ülés jegyzőkönyve. Székesfővárosi levéltár.

²⁾ Tanácsí jegyzőkönyv 1705 ápr. 21-hez. U. o.

³⁾ U. o. és a tanács jelentése a kanczelláriához.

⁴⁾ Az adminisztráció leirata az Orsz. Ltárban: Budai kam. admin. iratai, III. sor. 33. cs.

vazatok összeszámításával Keppeler helyettes jegyző volt megbízva, ki mellé a tanács és a polgárság részéről egyhangúlag Langhauser János és Laux Péter küldettek ki. A választási eljárás feltizenegyre véget ért, és 62 szavazattal Sauttermeister Frigyes választatott meg Buda városának polgármesterévé. A választás eredménye előbb a városházán, majd a polgárság előtt is kihirdettetett, mire az újonnan megválasztott polgármester a tanácscsal és a polgársággal a plebánia-templomba ment és ott az oltár előtt a helyettes jegyző által felolvasott esküt letette.¹⁾

A választást követő két napon nem történt nevezetesebb dolog. Április 25-én az új polgármester a városi szolgák útján Bösingertől a városi pecséteket kérte, de az azokat csak polgároknak volt hajlandó átadni. Az átvételre most kiküldött polgárok azonban délutáni két órától este 10-ig várakoztak — mint a tanács jelentése a kancelláriához mondja — a volt polgármester lakásának ajtaja előtt, míg végre a pecséteket megkapván, a nagyobbikat a városházára vitték, a kisebbiket pedig az új polgármesternek adták át.²⁾

Április 26-án megérkezett Bécsből Mosel János, Pest városának jegyzője, ki Buda városa részéről is meg volt bízva Bécsben a választást illető királyi resolúció sürgetésével, magával hozván a resolúció eredeti kéziratát. Ezt a kéziratot az április 27-iki tanácsülésben az új polgármester ünnepélyesen átvette, felnyitotta és kihirdette. Utána a tanács és a polgárság jelenlétében hálaadó istentisztelet tartatván, megtartatott az első tanácsülés, melyen a külső tanácsba választottak be 12 tagot, kiknek eskütételét április 29-re tűzték ki.³⁾ Határozatba ment továbbá, hogy mindaddig, míg a választás ügyében a kancelláriához intézett felterjesztésre válasz nem érkezik, Bösinger Ferenczet a tanács üléseire meg nem hívják. Ezt a határozatot neki egy városi szolga által tudomására hozták. Albich városi szolga útján továbbá az irattár és a gyámpénztár kulcsait is elkérték. Bösinger a kulcsokat csakis másodszori felhívásra adta át, ellenben a királyi resolúciónak nála maradt

¹⁾ Tanácsí jegyzőkönyv és a tanács idézett jelentése.

²⁾ A tanács jelentése az idézett helyen.

³⁾ A külső tanácsba ekkor a következők választattak be: Langhauser János vizivárosi bíró, Götz János György ácsmester, Kokál Ferencz, Hirschl Venczel, Prunner Farkas, Laux Péter, Hueber Vid, Rodl János, Kraher Konrád, Leischner Ignác, Hölbling János és Wieser András. Kihagyták a régiek közül Sprenger Jánost, minthogy a város kiváltságai ellen munkálkodott, és Hausrucker Andrást előrehaladott kora miatt. A külső tanács tagjai az esküt, Rodl és Kokál kivételével, április 29-én le is tették. Tanácsí jegyzőkönyvek id. h.

másolatát, melyet a tanács szintén kért tőle, saját további használatára magánál tartotta.¹⁾

Az ápr. 3-iki királyi leirat értelmében a tanács a választás lefolyásáról jelentést tett a kancelláriának, melyben a választás helybenhagyását és az új polgármester megerősítését kérte. Egyúttal azonban panaszt emelt a volt polgármester ellen, kit a városi kiváltságok megsértésével, a tanácsban történtek elárulásával, valamint egyéb, esküjével homlokegyenest ellenkező cselekmények elkövetésével vádolt, nemkülönben azzal, hogy a Felségnek a választásra vonatkozó rendeletét végre nem hajtotta, minek következtében a Tripartitum és egyéb törvények rendelkezései értelmében közhivatalra nem alkalmas és tanácsosi működésében meg nem tűrhető, tehát a tanács a kancelláriától Bösinger elmozdítását s a tanácsosi méltóságtól megfosztását kéri.²⁾

II.

A polgármesterválasztás ezzel be volt fejezve. Előre látható volt azonban, hogy sem a kamarai adminisztráció, sem Bösinger volt polgármester nem fogják a történeteket szó nélkül hagyni, amaz sértett hivatali tekintélye, emez személyes becsülete miatt. És valóban úgy az adminisztráció, mint Bösinger megtették a szükséges lépéseket, hogy a rajtuk elkövetett sérelmek orvosoltassanak, az előbbi a kamarához, az utóbbi a kancelláriához fordulván panaszával.

A kamarai adminisztráció már április 23-án megtette előterjesztését, melyben röviden elmondja a történeteket. Új momentum előadásában az, hogy az új polgármester választása után, a nélkül hogy a kancelláriai megerősítést kikérték volna, azonnal letett esküjében kötelezte magát arra, hogy csakis a m. kir. kancelláriát fogja felsőbb hatóságának elismerni, a mi tehát a kamarai adminisztráció érdekeit mélyen sérti. A másik érdekes momentum az, hogy báró Pfeffershoven budai parancsnok és gróf Lövenburg tábornok, az adminisztráció szerint, a polgárság pártjára állottak ez alkalmal, és a polgárság rebellis eljárása az ő párfogásukra támaszkodott, kik a választást megelőző istentiszteleten is jelen voltak. Arra kéri tehát az adminisztráció a kamarát, hogy a rebellis tanács és a két tábornok által annyira prostituált adminisztrációt hathatósan védelmezze meg.³⁾

¹⁾ A tanács jelentése és a tanácsí jegyzőkönyv.

²⁾ U. o.

³⁾ Orsz. Ltár: Budai kam. admin. iratai, III. sor. 33. csomó az 1705 évhez.

Bösinger Ferencz a kancelláriához intézett beadványában elmondja, hogy az administratio kétízben szólította őt fel hivatalának letevésére, a miben azonban őt Sauttermeister Frigyes azzal akadályozta meg, hogy a dolog ne az administratio előtt, hanem a tanács és a polgárság jelenlétében történjék. Utal arra, hogy a városnak Bécsben időző syndikusa közölte vele, hogy a felsőbb elhatározás szerint mindennek a status quo-ban kell maradnia addig, míg Magyarországon a viszonyokat országszerte nem rendezik, tehát e rendelkezéshez tartania kellett magát a tisztujítás tekintetében is. Elmondja továbbá, hogy Pfeffershoven parancsnok, gróf Löwenburg tábornok, a kamarai administrator és a tanács jelenlétében a polgármesterválasztást illetőleg elhatározott volt, hogy a polgármesteri hivatalról való lemondás az administratiónál történjék, a választás pedig az administratio egy kiküldöttének jelenlétében. Sauttermeister Frigyes azonban a megállapodásoknak végrehajtását megakadályozta. Vádolja továbbá Sauttermeister, hogy háta mögött az ő megrontására törekedett; így visszatartotta a kancelláriának egy még 1704 december 2-án az ő ellene (Bösinger ellen) emelt vádakra vonatkozó leiratát, mely csak 1705 márczius 3-án jutott kezéhez, hogy ne legyen abban a helyzetben, hogy magát tisztázhassa. Abban, hogy a város syndikusa a tanács előtt adott utasítások ellenére munkálkodott Bécsben, szintén Sauttermeister befolyását látja. Az ő tudta nélkül kérelmeztetett az április 3-iki, a választás ügyében kiadott királyi decretum, mely vele, jöllehet a polgármesterhez és a tanácshoz volt intézve, csak másolatban, melyről az aláírások hiányoztak, közöltetett; az eredeti kéziratot Sauttermeister nem a városházán, hanem magánlakásán nyitotta fel és a felbontott kéziratot egyik tanácsostól a másikhoz küldte, nyíltan kérkedve, hogy mennyire kijátszotta a polgármestert. Attér azután a választás előzményeire. Elmondja, hogy Sauttermeister a polgárokkal fölkereste a parancsnokló tábornokot, engedélyt kérve tőle, hogy a városházát erőszakkal is felnyithassák a választás megtartása céljából; hogy a tábornok hozzá küldött a kulcsok kiadása végett, a mit azonban ő, hivatkozással arra, hogy erre nézve semminemű rendelet nem érkezett hozzá, megtagadott. Erre Sauttermeister erővel berontott hozzá több mint harmincz polgárral, és tőle, ki betegn ágyban feküdt, erőszakos módon követelte a kulcsokat. Ő ezt másnapra ígérte, a midőn betegsége daczára is megjelent a városházán, hol 3 vagy 4 tanácsos volt jelen, kik előtt Sauttermeister újra követelte lemondását, a mit ő utalással arra, hogy a többi tanácsos és a polgárok nincsenek jelen, megtaga-

dott és 22-re kérte halasztani a tisztújítást. Ekkor Sauttermeister az oldala mellett álló városi szolgákat elparancsolta, a kulcsokat erőszakkal magához vette, a következő napon három vagy négy tanácsos és a polgárok jelenlétében új tanácsosokat választottak, az erre következő napon pedig a polgármesterválasztást megtartván, Sauttermeister Frigyeset választották meg. Majd tőle két városi szolga útján a városi pecsétet elkérték, végül az április 27-iki tanácsülésre őt, mintha nem is lett volna soha e város polgára vagy polgármestere, nem hívták meg. Mindezeknél fogva kéri a kancelláriát, hogy tekintettel azokra az érdemekre, melyeket magának hivatalbeli működése alatt szerzett, és tekintettel arra, hogy a választás nem a törvényes úton és módon, hanem ennek megkerülésével történt, a választást ne erősítse meg, hanem rendeljen el ez ügyben vizsgálatot, mely neki az őt ért méltánytalanságért elégtételt szolgáltatasson.¹⁾

Bösinger kértére a kamarai adminisztráció április 28-án egy bizonyítványt állított ki részére, melyben a város érdekében tizenkét évi polgármestersége alatt kifejtett munkálkodásáról a legmelegebben nyilatkozik, és különösen kiemeli az adminisztráció iránt tanúsított engedelmességét.²⁾ Ugy látszik, Bösingernek szándékában volt a kamaránál ügyét személyesen szorgalmazni, mert az adminisztráció május 12-én egy ajánlólevelet állít ki részére Simbschen tanácsoshoz, melyben Bösingert melegen ajánlja pártfogásába.³⁾

A kancellária május 28-án már válaszolt a budai tanács fölterjesztésére. Leiratában mindenekelőtt konstatálja, hogy ez ügyben nemcsak a tanács, hanem Bösinger részéről is érkezett hozzá beadvány, melyet a városnak másolatban tájékozás végett megküld. Az ügy érdemére vonatkozólag konstatálja, hogy a két egymással ellentétes beadvány alapján egyrészt a királyi kiváltságok megsértése és a királyi rendelet iránti engedetlenség ténye, másrészt a polgárok összeesküvése, lázongása, a nevezett Bösinger házába való erőszakos betörés és becsületében való gázolás kétségtelenül megállapíthatók, a mihez még más és súlyosabb beszámítás alá eső körülmények is járulnak. Tekintetbe véve ezeket és tekintettel a magasabb helyről jövő kivánságokra, a város felterjesztésének ezúttal hely nem adatik, hanem olykép intézkedik a kancellária, hogy

¹⁾ Bösinger beadványának másolata a M. N. Muzeumban: Szögyény-Marich család levéltára.

²⁾ Fogalmazvány. Orsz. Ltár: Budai kam. admin. iratai, III. sor. 33. cs. 1705 év.

³⁾ Fogalmazvány u. o.

a Lipót király halála alkalmából most folyó gyászünnepek befejezte után a Felsőnek döntése e kérdésben kikéressék. addig is Böisinger Ferencz a polgármesteri functiókat végezze. Sauttermeister Frigyes pedig tanácsosi hivatalát lássa el.¹⁾

Ezt a rendeletet a tanács csak a július 8-iki ülésen tárgyalta. Hogy mikor vette kézhez, nem tudjuk. A tanács a leirat rendelkező részét nem vette tudomásul, hanem kimondotta, hogy ragaszkodik az újonnan választott polgármesterhez, annál is inkább, mert a választás a királyi rendelkezésnek megfelelőleg történt, tehát Sauttermeister Frigyes, ki már esküjét is letette, vigye a polgármesteri tisztséget.²⁾

Időközben a kamara is határozott a Böisinger által — mint látszik, ő nála is — emelt panasz tárgyában, utasítva az administratiót, — az iratokat visszakérőleg leküldvén, — hogy indítson vizsgálatot és tegyen erről jelentést. E határozat értelmében az administratio június 12-én a tanácsot utasította, hogy jun. 15-én délelőtt jelenjék meg előtte az administratiónál, ellenkező esetben a kért jelentés a tanácsnak minden további meghallgatása nélkül el fog küldetni.³⁾

A tanács azonban továbbra is megkötötte magát és az idézésre nem jelent meg. Erre június 15-én az administratio betérjesztette véleményes jelentését. Konstatálta, hogy a város, valamint az új polgármesteri eskü által mindennemű felsőbb hatóságnak ellentmondott és csak a magyar kancelláriát ismeri el maga fölött állónak, azonképen az idézéseknek sem felelt meg és nem jelent meg. Konstatálta továbbá, hogy Böisinger az ő polgármestersége alatt a város körül több érdemet szerzett magának mint bárki más a tanácsosok közül, és hogy a közte és Sauttermeister között kitört viszály tisztán csak arra vezethető vissza, hogy Böisinger mindig pontosan alávetette magát az administratio és a kamara utasításainak, és resignatióját is a törvényes rendnek megfelelőleg kívánta végezni. Böisinger és Sauttermeister között — mondja az admini-

¹⁾ Orsz. Ltár: Kancelláriai oszt. Conceptus expeditionum, nr. 26. ex Majo 1705. Ugy látszik, hogy a kancellária eredetileg a tanácsosok egyikét akarta megbízni a tanácsüléseken való elnökléssel. Erre mutat a következő, ugyan e rendeletre írt feljegyzés, mely ki van törölve: »NB. Ex eo, quod memoratus Franciscus Ignatius Böisinger officium ob praeviam inhibitionem resignasset, nec alter in consulem legitime ac valide eligi poterat, tertius quispiam in ordine senator, ne in communis boni promotione aliquis defectus subsequatur, per eandem Dominationes substituendus in congressibus senatorialibus.«

²⁾ Tanácsí jegyzőkönyv. Székesfővárosi levéltár.

³⁾ Orsz. Ltár: Budai kam. admin. iratai, III. sor. 33. csomó, 1705. év.

stratió — a békesség nem is fog helyreállani mindaddig, míg Sauttermeisternek alkalmá lesz ellentéteket támasztani, mint-hogy Sauttermeister párthívei segélyével a tanácsba arra nem alkalmas egyéneket vitt be, olyanokat, a kik nem is polgárok, sőt közterheket sem viselnek, kiknek segélyével a többséget mindig megszerezheti magának. Ennek következtében indítványozza az adminisztráció, hogy —

1. Sauttermeister Frigyes mint az eddigi zavaroknak fő okozója, tekintettel arra, hogy még a kamarának, annál kevésbbé az adminisztrációnak sem engedelmeskedik, sőt azokat a polgárság előtt gyűlöltté igyekszik tenni, s újabb időben Pfeffershoven tábornok támogatásával borainak szabad kivitele által a harminczad-hivatalnak, arany- és ezüstneműek becsem-pészése által a vámhivatalnak tetemes kárt okozott és valószínűleg még okozni fog, tanácsosi állásától függesztessék fel.

2. A tanács által Budán (és Pesten) a királyi rendelkezés ellenére megválasztott bel- és kültanácsstagok választása, mely a viszonyok elmérgesítéséhez nagyban hozzájárul, semmisíttessék meg.

3. Hatalmaztassék fel az adminisztráció, hogy a külső és belső tanácsnak kiegészítése iránt arra alkalmas egyénnel intézkedjék, nehogy ennek meg nem történtével a polgárság kárt szenvedjen. Ez — mondja az adminisztráció — annál is inkább szükséges, mert a polgárság az újabban megválasztottak által terrorizáltatik, a mire példa Werner¹⁾ budai városbírónak esete, kit azért, mert egy teljesen valótlanságokat tartalmazó iratot nem akart aláírni, és parancsuk daczára egy magánlevelét nem akarta előmutatni, — a mire különben nem is kötelezhető, — fogságra vetettek.

4. A hivatalától jogtalanul megfosztott Bössinger előbbi állásába helyeztessék újra vissza.

5. További költségek megtakarítása végett a Bécsben tartózkodó budai syndikusnak hagyassék meg komolyan, hogy azonnal utazzék haza.

6. A várost komolyan figyelmeztessék az adminisztráció iránti engedelmességre.²⁾

III.

Hogy az adminisztrációnak június 15-iki felterjesztésére érkezett-e válasz a kamarától, és milyen, nem tudjuk. Az

¹⁾ Alighanem íráshiba *Sprenger* helyett. V. ö. 35. l. az 1) jegyzetet.

²⁾ Orsz. Ltár: Budai kam. admin. iratai, III. sor. 33. csomó, 1705 év.

iratok általában most hézagossá válnak és az ügy további lefolyásáról csak nagyjából vagyunk tájékoztatva.¹⁾

1705 augusztus 7-én I. József a kancellária által már kilátásba helyezett döntést meghozta. Megbízást adott Putanich János budai szent Zsigmond prépostnak, továbbá Petrovay László Pest-vármegyei alispánnak és Mecséry Ádámnak, hogy mint kiküldött biztosok a polgármester-választás ügyét vizsgálják meg, a feleket idézzék meg és a vizsgálat eredményéről véleményük becsatolása mellett tegyenek jelentést.²⁾ Petrovay László alispán a császári táborban lévén elfoglalva, a vizsgálat egyelőre nem indult meg, és Putanich prépost Mecséryvel együtt 1706 február 17-én Bössinger újabb panaszára, mely szerint a polgárság és a tanács részéről vexatióknak van kitéve, a tanácsnak meghagyta, hogy Bössingert sem személyében, sem javaiban ne háborgassa, hozzátéve, hogy a vizsgálat Petrovay távollétében mindeddig megindítható nem volt.³⁾ Erre a leíratra a tanács február 26-án felelt. Bössinger vádaskodását illetőleg megjegyezte, hogy a tanács ellene még nagyobb joggal emelhetne különböző panaszokat, azonban ez alkalommal ettől eláll, miután reménli, hogy a legközelebb megindulandó vizsgálat folyamán azokkal előállhat. Kijelenti továbbá, hogy gondja lesz arra, miszerint Bössingernek hasonló panaszokra ne legyen alkalma, de megjegyzi, hogy bizonyos, a közügyeket illető dolgokban Bössinger sem vonható ki javaiban a közterhek alól.⁴⁾ Hogy mik voltak a panaszok, melyeket Bössinger felhozott a tanács ellen, és mire vonatkoznak a tanács szavai, nem tudjuk. Gyanítjuk azonban, hogy itt pénzbeli kérdések forogtak fen. Tudjuk, hogy már 1698-ban,

¹⁾ A június 15-iki tanácsülésen bejelentették, hogy az adminisztrációtól egy leirat érkezett, a melyet felbontatlanul a másik kettő már előbb érkezett leirathoz csatoltak. Ugyanakkor Sprenger János megjelent a tanács előtt és azt vallotta, hogy Bössinger neki leveleket adott át, hogy azokat a polgárság előtt olvassa fel. A tanács követelte a levelek bemutatását, és Sprengert, ki azokat bemutatni nem volt hajlandó, fogságra vetette, honnan csak június 30-án szabadult ki. A leveleket fogságában elégette. Tanácsí jegyzőkönyvek. Székesfővárosi levéltár.

²⁾ A királyi leirat eredetije zárlatán papírfölzetű pecséttel, M. N. Muzeum: Szögyény-Marich család levéltára. V. ö. Orsz. Ltár: Concept. exped. 1705. nov. 9. November 18-án kelt egy újabb, a fentivel teljesen egyező leirat, mely Putanich préposthoz, Nedeczky Sándorhoz és Imre Jánoshoz van intézve.

³⁾ A február 17-iki levél M. N. Muzeum: Szögyény-Marich család levéltára. A tanácsí jegyzőkönyvekből látjuk, hogy Bössinger ellen a márczius 12., 26., április 9., 12., 16., május 5. és július 12-iki tanácsülésekben emeltettek különböző panaszok. Ugy látszik, ezekre értette Bössinger panaszát.

⁴⁾ Eredeti, zárlatán a város pecsétjével. U. o.

midőn Bösingert szintén nem jelölték a polgármesteri állásra. a budai Szentháromság-szoborra gyűjtött pénzek kezelése körül vádolták szabálytalansággal. Az 1705 évi április 21-iki tanácsülésen pedig szóba került, hogy néhány száz forinttal, mely a polgárjogot megszerzők által fizettetett le, nem számolt be.¹⁾ Ugyszintén tudjuk azt, hogy a május 4-én tartott tanácsülés a városi számadásokat felülvizsgálván, konstataulta, hogy összesen 391 frt 58 krajczárt illetőleg hiány mutatkozik, melyre nézve Bösingertől felvilágosítás kérendő; ennyi különbség van ugyanis a befolyt és az átadott pénzek között.²⁾ Ezekről a pénzbeli ügyekről azonban bővebbet nem tudunk, nem tudjuk, hogy a leszámolás Bösingerrel megtörtént-e és hogyan.³⁾

A kiküldött királyi biztosok működéséről alig tudunk valamit. A vizsgálat megindítása 1706 augusztusban lett aktuálissá. A bizottság augusztus 25-ét tűzte ki a tárgyalás napjául. Augusztus 23-án a tanács ülést tartott, melyen felolvasták Bösingernek a tanács ellen emelt panaszát, valamint a tanácsnak erre vonatkozó védekező iratát.⁴⁾

A másik érdekelt fél, Bösinger is megtette, mint látszik, a maga előkészületeit. Augusztus 16-án a kamarai adminisztráció egy bizonyítványt állított ki részére, melyben elismeri, hogy az 1705 évi tisztújítás tárgyában a kamarai adminisztráció előtt gróf Lövenburg altábornagy és báró Pfeffershoven budai parancsnok, Bösinger polgármester, a budai tanács és a polgárok jelenlétében, kik között Sauttermeister Frigyes is jelen volt, és azok beleegyezésével oly megegyezés jött létre, hogy miután a kiváltságlevél által kívánt királyi biztos ez alkalommal nem küldetett ki, az adminisztráció küldjön ki kebeléből egy megbízottat, a ki a polgárság részéről kikül-

¹⁾ Olv. *Takáts Sándor* idézett cikkét és a tanácsí jegyzőkönyvet.

²⁾ Tanácsí jegyzőkönyv idézett helyen.

³⁾ Megemlítjük itt, hogy 1705 október 29-én a tanács előtt megjelent Gerardi Miklós budai timár és bejelentette, hogy ő előző nap üzleti ügyekben az administratornál járt, ki neki a következőket mondá: »Euer Burgermeister fanget viell Hand ahn, verleimbtet uns, verleitet die Burgerschaft, saget dass sie nichts zum 30-igist zahlen solle, ob er vor solche Schäden vor die Burgerschaft stehen wolle.« A polgármester tiltakozott mindennemű gyanúsítás ellen, és a tanácsosok közül néhányan az administratorhoz küldettek, tőle felvilágosítást kérendők. Gerardi továbbá azt deponálta, hogy ekkor Bösinger is ott volt az administratornál. s midőn ő (Gerardi) eltávozott, megszólítja őt: »ob er die Sach negst unterschriben, und da er gesagt ja, da hat er H. Bösinger geantwortet, so ist der Herr auch so ein Rebell wie andere.« Hogy mire czélzott Bösinger, nem tudjuk. Tanácsí jegyzőkönyvek. Székesfővárosi levéltár.

⁴⁾ Tanácsí jegyzőkönyv. Székesfővárosi levéltár.

dött egy vagy több megbizzottal együtt a szavazatokat beszedje és a tisztújítást végrehajtsa; megjegyezve, hogy ha ebből kiváltságaiknak valamelyes sérelme következne és az ellen óvás emeltetnék, azt az administratio tudomásul fogja venni, egyébként pedig őket, ha kiváltságaik életbe léptek, azokban zavarni nem fogja.¹⁾ Ezt az iratot Bössinger, úgy látszik, védekezésére akarta felhasználni. Azonban augusztus 25-ike előtt váratlan események történtek, a melyek arra bírták Pfeffershoven tábornokot, hogy a vizsgálat elhalasztását kérelmezze.

Augusztus 19-én ugyanis, midőn a városi szolgák korán reggel a tanácsterem takarításához láttak, az utcára nyíló ablakban a városi tanácshoz címzett, lepecsételt, aláírás nélküli czédulát találtak, melyet azonnal a tanács asztalára tettek. Ennek a felbontásakor kitűnt, hogy az a tanács és a városi kiváltságok ellen irányuló összeesküvésről ad hírt, a melytől óva inti a tanácsot. A tanács ezt azonnal közölhette báró Pfeffershoven tábornokkal, mert az ő kérelmére még az nap kiállított egy nyilatkozatot, mely a czédula felbontásáról és tartalmáról szól.²⁾ Augusztus 25-én pedig egy újabb nyilatkozatot állított ki, melyből megtudjuk, hogy a czédula felbontása Imre János Pest-megyei perceptor, Huszár János Pest-megyei szolgabíró és Mosel János Antal pesti syndikus jelenlétében történt, valamint hogy a czédula megtalálása körül Haffner János György és Albich Kristóf városi szolgák azonnal kihallgattattak.³⁾ Erre támaszkodva báró Pfeffershoven tábornok átírt augusztus 25-én Putanich préposthoz, mint a vizsgáló bizottság elnökéhez, kérve őt, hogy tekintettel a feljelentésben foglaltakra, a vizsgálatot halasztva csendesebb időre.⁴⁾

A felfedezett összeesküvés, illetve a tanács elleni mozgalomban minden kétségen kívül Bössingernek benne volt a keze. Az egész mozgalomról csak az augusztus 25 és 26-iki tanácsülések jegyzőkönyvei adnak némi felvilágosítást, minthogy a tanács a mozgalom ügyében vizsgálatot indított és a mozgalomba belekeverteket ki is hallgatta.

Az augusztus 25-iki tanácsülésen Banowszky Ferencz vallomása került napirendre. Banowszky — ki 1719-ben tanácsos volt s 1723-ban halt meg — írásban azt vallotta ez ügyre vonatkozólag, hogy a vizivárosi előljárátság és Bössinger által »ratione gravaminum« instruáltatott, neki a kancelláriá-

¹⁾ Orsz. Ltár: Budai kam. admin. iratai, 1706 év.

²⁾ M. N. Muzeum: Szögyény-Marich cs. levéltára.

³⁾ M. N. Muzeum: Szögyény-Marich cs. levéltára.

⁴⁾ U. o.

tól nyert privilegiumok átadattak, melyeket Götz János vizi-városi esküdtnék leírás végett fél akó borért átadni akart. A mint a tanácsi jegyzőkönyvből kitűnik, Banowszkyt le is tartóztatták, sőt báró Pfeffershoven tábornok vasra is verette, de később a katonai hatóságnak átadott. Ugyanakkor Dominicus Orbán fertálymester ¹⁾ azt vallotta, hogy Banowszky neki a kiváltságokat lemásolás céljából átadta és e munkáért fél akó bort adott, melyet ő a bíróságnak átszolgáltatót. De egyúttal azt is vallotta, hogy a horvátvárosi bírónál titkos összejöveteleket tartottak.²⁾

Augusztus 26-án a tanács ennek alapján mindenekelőtt Stoinich Lukács horvátvárosi bírót ³⁾ hallgatta ki arra nézve, vajjon nem tartatott-e nála a tanács ellen irányuló összejövettel, és nem követelték-e tőle valamely írásnak aláírását. Stoinich azt felelte, hogy körülbelül 3—4 héttel ezelőtt Sprenger, Wieser és Strampfl nevű polgárok nála voltak és kérték őt, hogy hívja össze a polgárokat és kérdezze meg tőlük, vajjon van-e valamelyes panaszuk Bösiinger ellen? Erre ő azt felelte, hogy a mennyiben erre a tanácstól utasítást nyer, meg fogja tenni, mely kijelentését Sprenger helyeselte. Semminemű írást nem írt alá.

Ekher János és Klauber Miksa horvátvárosi esküdtek azt vallották, hogy semmiről sem tudnak. Stoinich Lukács ezután pótvallomásra jelentkezett, azt vallván, hogy mintegy másfél évvel ezelőtt Bösiinger felesége nála járt és kérdezte tőle, vajjon van-e valamelyes panaszuk férje ellen? a mire ő tagadólag válaszolt. Bösiingerné erre tőle egy írásbeli nyilatkozatot kért, a mit ő meg is adott, és a melyet az esküdtek is aláírtak. Ekher és Klauber esküdtek ez iránt megkérdezettvén, beismerték, hogy ez iratot ők is aláírták.

Dominicus Orbán ez nap szintén tett egy kiegészítő vallomást. Ugy látszik, hogy az általa másolt irathoz utólag valamit hozzáfűggesztettek, mert azt vallja, hogy azt hiszi, hogy ezek az utópontok a privilegiumokhoz tartoztak, melyeket Banowszky neki felolvasott. Vallja továbbá, hogy Banowszky azt is említé neki, hogy a választásra kiküldött királyi biztos költségeit meg is lehetne ez alkalommal takarítani.⁴⁾

Az imént előadottakból a tanács ellen irányuló mozgalmat illetőleg meg lehet állapítani azt, hogy Bösiinger Ferencz

¹⁾ *Schmall* id. m. II. 295. 1.

²⁾ Tanácsi jegyzőkönyv. Székesfővárosi levéltár.

³⁾ *Schmall* szerint (id. m. II. 334. 1.) 1703-ban tabáni rác-z-községi bíró volt.

⁴⁾ Tanácsi jegyzőkönyv. Székesfővárosi levéltár.

rehabilitációja érdekében az 1705/706 év folyamán összeköttetésbe lépett a horvátvárosi bíró és esküdtekkel, azokat magának megnyerni igyekezvén és tőlük írásbeli bizonylatot is vevén arra, hogy ellene semmi panaszuk, semmi kifogásuk nincs. Ugy látszik, e célból igyekezett Banowszky Ferencz útján a városi kiváltságok másolatát magának megszerezni, melyekhez miután a tanácsból ki volt zárva, nem férhetett. Az adminisztráció által augusztus 19-én kiállított bizonyosságlevél is, úgy látszik, erre a célra készült. Azonban a viszonyok akkor már egészen Bösinger hátrányára alakultak, sőt azzal vádolták, hogy lázadást igyekszik Banowszkyval együtt szítani Buda városában. Pfeffershoven tábornok Banowszkykyn kívül Bösinger Ferenczet is fogságra vetette. Fogságából 1706 november 6-án panaszos iratot intézett Putanich János, Petrovay László és Mecséry Ádám vizsgálóbiztosokhoz, melyben előadja, hogy november 3-án megjelent tömlőczében a parancsnokló tábornok megbízásából a hadbíró, ki közölte vele a vádat, mely szerint Banowszkyval együtt lázadást akart Budán támasztani, és ki akarta őt ez irányban hallgatni. Ő erre azt felelte, hogy miképen lehetséges ez, a mikor ő Banowszkyval egész életében alig beszélt két ízben, és akkor is csak néhány szót, s hogyan lehet ebből kimagyarázni azt, hogy ő lázadásról beszélt vele. Egyébiránt — folytatja Bösinger beadványában — kijelentette, hogy ő a hadbíróat nem tekinti reá nézve competens forumnak. Betegség által annyira el van csigázva, hogy ez alkalommal úgy hirtelenében választ nem adhat. Kérte tehát a parancsnokló tábornokot, közölje vele írásban azokat a kérdéseket, melyekre nézve őt kihallgatni akarja, melyekre ő lelkiismeretes választ fog adni szintén írásban; ám bűnhődjék javainak és életének elvesztésével, ha a lázadás vétségében csak legcsekélyebb részeséggel is lesz vádolható. Ezeket elmondván, könyörög a bizottságnak, hogy vesse magát közbe érdekében a parancsnoknál, hogy ha már nem akarja őt szabadon bocsátani, legalább változtassa fogságát házi fogsággá, hogy magát gyógyíttassa, mert különben attól tart, hogy élve nem fogja börtönét elhagyni.¹⁾

A további eseményekről nincs tudomásunk. Bösinger 1707 elején már nem volt az élők sorában. Végrendeletét az 1707 márczius 15-iki tanácsülésben hirdették ki.²⁾ A székesfővárosi levéltár iratai között még egy 1709 április 11-iki

¹⁾ M. N. Múzeum: Szögyény-Marich család levéltára.

²⁾ A hagyaték ügyében a tanács márczius 31-én és április 5-én küldte ki a bizottságot. Tanácsi jegyzőkönyv. Székesfővárosi levéltár.

irat van, mely az 1705-iki választásról megemlékezik. E napon ugyanis a város egy bizonylatot állít ki Pfeffershoven tábornok részére, melyben többek között elmondja, hogy az 1705 évi restauráció alkalmával, a midőn a kamarai adminisztráció nem akarta eltérni, hogy a város az újonan nyert királyi kiváltságok alapján előbbi jogaiba visszahelyeztessék, és a midőn Bösender Ferencz polgármester az adminisztráció pártjára állva, a város érdekeit és jogait kellőképp meg nem védelmezte, Pfeffershoven tábornok mindenképp támogatta a polgárok igazát és őket küzdelmükben segítette, mely eljárását később az udvari haditanács is helyeselte. Ezzel nyilvánvaló lesz, hogy az adminisztráció Pfeffershoven tábornokot bevádolta fölüttes hatóságánál, de a megejtett vizsgálat az adminisztráció ellen döntött.¹⁾

Ezzel lezárulnak az 1705 évi mozgalmas restaurationnak aktái. Két főhősének nevével a város történetének lapjain később is találkozunk. Sauttermeister Frigyes polgármesteri működésével, úgy látszik, kiérdemelte továbbra is polgártársai bizalmát, mert 1705—1710-ig, majd 1723—1727-ig szintén ő volt Budának polgármestere. Fia, Sauttermeister József Manó 1741—1751-ig és 1755—1768-ig kormányozta Buda szabad királyi városát.²⁾ Bösender Ferencznek nevét pedig a budai kelenföldi részen fekvő Bösender-major elnevezés őrzi mai napig.

ÁLDÁSY ANTAL.

¹⁾ Székesfővárosi levéltár. Tanácsi és vegyes iratok. Az 1706 aug. 25-iki tanácsülési jegyzőkönyv is mondja: »bekent, dass Ihre Excellenz H. General Freyherr von Pfeffershoven von der löbl. Administration bereiths verklagt«

²⁾ *Schmall* id. m. II. 282—283. 11.

KUTATÁSOK IV. LÁSZLÓ KORÁRA.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

IV. LÁSZLÓ SZÜLETÉSENEK S IV. BÉLA KIRÁLY ÉS ISTVÁN IFJABB KIRÁLY
ELSŐ VISZÁLYÁNAK IDŐPONTJA.

»Ha a történelmet épülethez hasonlítjuk, akkor az időrend ez épület köveit összetartó vakolat.«¹⁾

Épen azért a lehető legnagyobb időrendi pontosságra kell törekednünk, még ha szörszálhasogatóknak látszanánk is; mert nem tudhatjuk, hogy a jelentéktelennek látszó »vakolat« nem fog-e későbbi kutatásainknál valamely nagyon is fontos »követ« helyére rögzíteni.

Két, egymással látszólag össze nem függő, mindössze is hogy egy évre, 1262-re eső esemény időpontját akarom meghatározni. Miért együttesen a kettőt? Mert szerintem a kettő csak együttesen állapítható meg.

Tudjuk, hogy IV. László király 1262-ben született. Születésének időpontjára nézve a következő adatok szolgálhatnak felvilágosítással:

a) István ifjabb király 1262-ben — de a közte és atyja között dúló viszályt befejező pozsonyi béke után, mert czíme: (S)tephanus Dei gratia iunior rex Hungarorum, Dux Transilvanus, Dominus Cumanorum — Aladárt, a kis királyné tárnokmesterét, a Forrayak őst, öt faluval jutalmazza meg: »in recompensationem servitiorum ipsius, quamvis grata vicissitudine occurrere debuissimus, maxime quam et precipue, quia egregii et superexcellētis gaudii ac primiciales solempnitatis matrimonii nostri, de nativitate scilicet karissimi primogeniti

¹⁾ *Karácsonyi János*: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke. Előszó, V. l.

nostri, ducis videlicet Ladizlai, nuncius extitit et relator, nobis hoc disponentibus et ordinantibus ac etiam domina regina consorte nostra karissima destinante, per quod nobis dulcor filialis atrativus ingressit primicialem materiam gaudiorum; volentes« stb.¹⁾

b) István ifjabb király ugyanazon Aladárt 1263-ban is megjutalmazza: »ob annunciationem gaudii karissimi primogeniti nostri, ducis videlicet Ladizlai, ad supplementum donationis quinque villarum, quas eidem magistro, paulo ante pro eodem gaudio dederamus« . . . stb.²⁾

c) IV. Béla király 1263-ban a Csák nemzetségből való Domokos mesternek a Vaja nembeli Hippolyt birtokát adja: »quod cum rex Stephanus, karissimus filius noster, nato sibi primogenito, duce videlicet Ladislao, ad annunciandum gaudium destinasset ad nos Dominicum magistrum pincernarum suorum, comitem de Zemlen, dilectum ac fidelem nostrum, nos, qui profuso gaudio huiusmodi exultantes, ex officio suscepti regiminis tenemur annunciationem gaudii iamdicti magna et supereminenti remuneratione ex ilaritate et liberalitate regie maiestatis reponere, propter annunciationem gaudii preacti, de qua plurimum fuimus, ut decuit, gratulati« . . . stb.³⁾

d) IV. Béla megerősíti István ifjabb királynak 1263-ban kelt, főntebb b) alatt érintett adományát.⁴⁾

»László tehát atyjának távollétében született. Az örömhírt neki Aladár, a királyné tárnokmestere hozta meg; az öreg királyt, IV. Bélát pedig István pinczemestere,⁵⁾ Domonkos zempléni főispán értesítette a herczeg születéséről.«⁶⁾

e) Tíz évesnek írja Lászlót trónra lépésekor az *Annales Austriae* egykorú bécsi folytatója.⁶⁾

f) »Mikoron ez ifju László királ volna tizenhárom esztendőös, esék nagy és nehéz kórságokban« — mondja szent Margit magyar legendája.⁷⁾ László orvosa Gellért, az ifju király

¹⁾ Wenzel: Árpok. Uj Okmt. VIII. 33. l. — V. ö. Wertner: Az Árpádok családi tört. 534. l. 2. a) jegyz.

²⁾ Wenzel id. m. VIII. 68. l. — V. ö. Szabó Károly: Kun László, 3. l. * jegyz. — Wertner id. m. id. h. 2. b) jegyz.

³⁾ Fejér: Cod. Dipl. IV. 3. 138. l. — V. ö. Szabó Károly id. m. — Wertner id. h. 2. c) jegyz.

⁴⁾ Wenzel id. m. VIII. 63—64. ll.

⁵⁾ Helyesebben: főpohárnoka.

⁶⁾ Wertner id. h. 2. jegyz.

⁷⁾ M. G. H. SS. IX. 704. V. ö. Szabó Károly id. m.

⁸⁾ Pray: Vita S. Eliz. 345. l. Nyelvelméltár, VIII. 65. l. — Szabó Károly id. m. 24. l.

e betegségét szent Mihály napja tájára teszi.¹⁾ Pauler szerint²⁾ 1275-ben szeptember vége felé betegedett meg.

g) . . . »cum adempto regni nostri pleno gubernaculo, Domino concedente in etatem legitimam venissemus, habita unione pacis cum serenissimo principe domino Rodolfo rege Romanorum« . . . írja László 1277-ben (szept. 1-je után).³⁾ A cselekvő képesség kora, a törvényes kor (legitima aetas) Kálmán király törvénye szerint a betöltött tizenötödik évvel vette kezdetét.⁴⁾ Az a kérdés tehát, mit értsünk az »unio pacis« alatt: az 1277 júl. 12-iki bécsi szövetséget-e, vagy az 1277 nov. 11-iki haimburgi összejövetelt? Pauler, úgy látszik, az előbbit érti, midőn ezt mondja: »Ép ez időtájt — 1277 derekán — érte el III. László . . . a *törvényes kort*.«⁵⁾ Szabó Károly az utóbbit, midőn így szól: »A haimburgi összejövetel után a tizenöt éves László, a Rudolfal kötött rokonai szövetkezésbe bízva, az országa belviszonyainak átalakítása iránt tett megállapodások értelmében magát törvényes korra jutottnak hirdette.« . . .⁶⁾ A szöveg egyik felfogást sem zárja ki, de az oklevél keltének pontosabb meghatározása után — 1277 nov. 10-ike és decz. 25-ike között, mert Péter nádor 1277 nov. 10-től 1278 jun. 19-ig szerepel,⁷⁾ Dénes országbíró pedig 1277 nov. 18-án⁸⁾ — Szabó Károly felfogása mellett kell döntenünk.

h) . . . »iam ex divine propitiationis gratia ad legitimus seu discretionis annos feliciter pervenientes« . . . mondja László 1284-ben.⁹⁾

László születése tehát a g) alatti adat szerint 1262 nov. 11-ike előtt esnék.

Elégadjunk meg egyelőre ezen eredménynyel és térjünk át Béla és István királyok első viszályára.

Ezen viszály időpontjára esetleg fényt vethetnek a következő adatok:

a) IV. Béla 1262 febr. 9-én »apud domum Hudina«,¹⁰⁾ márcz.

¹⁾ Pauler: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, 2-ik kiad. II. 550. l. 227. jegyz.

²⁾ U. o. 321. l.

³⁾ Hazai Okmt. VII. 165. l. — V. ö. Szabó Károly id. m. 56. l. 4. jegyz.

⁴⁾ Colomani Decr. I. Cap. 56.

⁵⁾ Id. m. II. 333. l.

⁶⁾ Id. m. 56. l.

⁷⁾ Turul, 1898. 119. l.

⁸⁾ U. o. 1901. 24. l.

⁹⁾ Wenzel id. m. XII. 412. l.

¹⁰⁾ Wenzel id. m. VIII. 30. l.

7-én Bihácson keltez.¹⁾ — *b)* V. István ápr. 28-án Bocsárdhidán (Abaújszabolcs-megyében) tartózkodik.²⁾ — *c)* IV. Béla jun. 30-án bizonyos zagorjai,³⁾ aug. 3-án gerzenczei,⁴⁾ aug. 25-én esztergomi,⁵⁾ okt. 13-án honti földekről,⁶⁾ okt. 14-ike előtt (kelet nélkül) turóczi és liptai birtokokról,⁷⁾ okt. 14-ike után pedig (szintén kelet nélkül) nyitrai földekről rendelkezik.⁸⁾ — *d)* Lampert egri püspök okt. 20-án mint uráról és királyáról *csak* Istvánról beszél: »domini nostri regis Stephani.«⁹⁾ — *e)* IV. Béla okt. 27-én egy turóczi birtokról intézkedik.¹⁰⁾ — *f)* Lőrincz országbíró nov. 25-én Pozsonyban itél.¹¹⁾

Ezen adatokból következtethetjük, hogy IV. Béla még aug. 3-án is valahol Magyarország délnyugati részében, talán Somogyban tartózkodott, míg október havában már északnyugati Magyarországon, tehát nem messze onnan, ahol »ősz felé a seregek Pozsony táján szemben álltak.«¹²⁾ Okt. 20-án pedig a viszony atya és fiu között legalább is nagyon feszült lehetett. Lampert püspök Béla királyt fel sem említi, az ő ura és királya csak István. Lőrincz országbíró nov. 25-iki pozsonyi ítélete meg arra mutat, hogy Béla udvara nov. 25-én és 25-ike körül Pozsonyban tartózkodott, tehát a két király közt kötött pozsonyi békét erre az időtájról, a viszályt magát pedig október-november hónapokra kell tennünk, a mit megerősít az is, hogy István decz. 5-én a »nuper« kötött pozsonyi békéről beszél.¹³⁾

Mi lágyíthatta meg Istvánt annyira, mi bírhatta Bélát engedékenységre, mi okozta a gyors, váratlan kibékülést? István természetéből alig magyarázhatjuk. De lélektanilag szépen megfejtethetné a kérdést *az atyai és nagyatyi szeretet*, mely László herczeg születésének örömhírére szívök jégkérget megolvasztá.

¹⁾ Knauz: Monum. eccl. Strigon. I. 470. l.

²⁾ Katona: Hist. Crit. VI. 354. l. — Fejér id. m. IV. 3. 67. l. Wenzel id. m. III. 24. l.

³⁾ Wenzel id. m. III. 16—17. ll.

⁴⁾ Hazai Okmt. VII. 81. l.

⁵⁾ Schier: Memoria provinciae hung. Aug. 99. — Fejér id. m. IV. 3. 91. l. — Knauz id. m. I. 483. l.

⁶⁾ Fejér id. m. IV. 3. 63. l.

⁷⁾ Fejér id. m. IV. 3. 57. 59. 64. 65. 66. ll. — Hazai Okmt. VII. 83. l. — Történelmi Tár, 1902. 31. 34. 56. 218. 219. 226. ll. — U. o. 1904. 81. 82. ll. — Liptói és turóczi Reg. 34. 36. 58. 84. 85. 92. ll.

⁸⁾ Wenzel id. m. VIII. 22. l.

⁹⁾ Fejér id. m. IV. 3. 96. l.

¹⁰⁾ U. o. 64. l. — Tört. Tár, 1902. 199. l. — Liptói és turóczi Reg. 65. l. Tört. Tár, 1904. 81. l.

¹¹⁾ Wenzel id. m. III. 32. l.

¹²⁾ Pauler id. m. II. 249. l.

¹³⁾ Fejér id. m. IV. 3. 69. l. — Knauz id. m. I. 476. l.

Csak az a kérdés, lehet-e a László születéséről ismert adatokat ezzel az időponttal összeegyeztetni? Azt hiszszük, lehet. Ha a herceg születését 1262 október végére vagy november elejére tesszük, nagyon is érthető, miért volt István távol, mikor fia született; miért nem várhatta be családja körében az örvendetes eseményt; miért jutalmazza meg az örömhír vivőjét *csak a pozsonyi béke után*.

László tizedik életévében volt, a tízet majd betöltve, mikor megkoronázták; a tizenharmadikban, a tizenhármat majd betöltve, mikor súlyos betegségébe esett, s a tizenötöt már betöltötte (in etatem legitimam venit), mikor 1277 nov. 11-én Rudolf-fal Haimburgban találkozott. Még csak az kérdéses, mi értelme lehetett annak, hogy 1284-ben még mindig a törvényes kor elérésére hivatkozik? Nem egyéb mint az, hogy azon 1277-iki oklevél, melyet 1284-ben átír, még kiskorúsága idejében, 1277 szept. 1-je előtt kelt.

Az ismert adatok után tehát László születését 1262 október végére vagy november elejére, de mindenesetre november 11-ike elé kell tennünk; még pedig, tudva azt, hogy István családjának kedvelt tartózkodó helye volt Patak, s hogy István fia születése hírére a Csák nembeli Domonkos zempléni főispán által tudatja Bélával, bátran állíthatjuk, hogy László herceg Patak várában született.¹⁾

II.

LÁSZLÓ HERCEG LENGYELORSZÁGI FOGSÁGA.

István hívei »nem tudták megakadályozni, hogy Anna, *Halics, Boszna és Mácsó hercegasszonya*, a sereg élén Patak alá ne nyomuljon, a hol sógorasszonya, Erzsébet, gyermekeivel tartózkodott.... Patak.... egy kissé ellentállt, de azután megadta magát; az ifjabb királynét gyermekeivel *a várból kiregadták*, hatalom-karral Turul-Turócz várába vitték, s ott Anna hercegné nem mint sógorasszony, nem mint rokon, hanem — Erzsébet szavai szerint — *mint gonosz idegen, mint mérges vipera*, fogságban tartotta; de őre, Hunt-Páznán Ivánka fia András, a Forgáchok őse, ki a Sajónál IV. Bélának lovát

¹⁾ A két esemény időpontjának ezen meghatározásával némely oklevél keltét is pontosabban megállapíthatjuk. A Fejérenél IV. 3. 77. l. között oklevél 1262 november hava, sőt valószínűleg még október hava előtt, — Fejér IV. 3. 79. l. és Wenzel VIII. 31. l. decz. 1—25., — Wenzel VIII. 33. l. decz. 1—24., — Fejér IV. 3. 470—471. l. és Wenzel XI. 516. l. decz. 6—25. között, — Hazai Okmt. VII. 165. l. 1277 november vége felé, nov. 18-ika körül keltek.

adta, nemesen viselte magát; a mennyire tőle telt — mint Erzsébet később hálásan elismerte — pénzzel segítette; sőt még arra is volt módja, hogy férjének hű embere, a Vasmegyei Itemér fia Imre által titkos üzeneteket küldhessen és vele összeköttetését fentartsa.« Így írja le Pauler¹⁾ az 1264 év eseményeinél László első fogságát. De vajjon a tényeknek teljesen megfelelően-e? Lássuk az adatokat, már a mennyire módomban állott azokat összeszedni.

a) A Miskolcz nb. Panyit bánról írja V. István király 1270-ben: »per eius et aliorum fidelium nostrorum probitatem victor (in conflictu in Ilsuazeg) extitimus, recuperantes nobis clausis per hoc apertionem, domine regine consorti nostre karissime tunc unacum filio nostro duce Ladizlao in captivitate permanenti absolutionem.«²⁾

b) Erzsébet királyné egy 1272-iki oklevelében ezt mondja: »Guna filius Gyuga . . . tempore persecutionis nostre, quo dominus Bela rex et domina Maria socrus nostra bone memorie . . . nos expugnare nitebantur in obsidione castri Potok« . . .³⁾

c) IV. László király írja 1273-ban: »predictus avus noster transmissa armatorum multitudine . . . nos et dominam reginam matrem et sorores nostras karissimas de castro Patak educi fecerat et extrahi« . . .⁴⁾

d) Ugyanő 1275-ben: »servitia meritoria (Dethbor filii Detrici), que idem, cum de captivitate regis Bele pie memorie avi nostri liberati a Polonia rediremus« . . .⁵⁾

Erzsébet királyné tehát fiával, Lászlóval együtt *Lengyelországban*, nem pedig Turócz várában — turóczi fogsága, mint látni fogjuk,⁶⁾ sokkal későbbre esik — sínlette a fogságot. E fogságból csak az ilsvaszei ütközet után szabadultak meg. Fogságuk időpontja e szerint 1264 második fele és 1265 márczius vége közé esik.

¹⁾ Id. h. 257—258. ll.

²⁾ Wenzel id. m. XII. 8. l. V. ö. Pauler id. h. 535. l. 202. jegyz.

³⁾ Wenzel id. m. III. 275. l. — V. ö. Pauler id. h.

⁴⁾ Fejér id. m. V. 2. 98. l. — Wenzel id. m. IX. 15. l. — V. ö. Pauler id. h.

⁵⁾ Hazai Okmt. VIII. 173. l. — V. ö. Pauler id. h.

⁶⁾ Lásd alább a X-ik cikket Erzsébet özvegy anyakirályné turóczi fogságáról.

III.

MIKOR SZÜLETETT ANDRÁS HERCZEG?

Wertner azt mondja,¹⁾ hogy András herczeg »IV. Lászlónak Habsburgi Rudolffhoz írt levele szerint 1276-ban *nyolcz éves*, tehát 1268-ban született.« — Igen ám, de Lászlónak Habsburgi Rudolffhoz írt levele — (maga az oklevél keltezetlen) — mint látni fogjuk²⁾ — nem 1276-ban, hanem 1274 január vége felé kelt. András herczeg Erzsébet királyné 1264-iki elfogatásakor, sőt még 1265 márczius havában történt kiszabadulásakor sem volt a világon,³⁾ s így valószínűleg 1265 legvégén, de inkább 1266 elején született.

IV.

LÁSZLÓ KIRÁLY HÁZASSÁGA.

Szabó Károly valószínűnek tartja,⁴⁾ hogy »László Izabellával, ki a királynői jószágokon kívül már 1275-ben a Szepességet is bírta, tizenöt éves korában, 1277 végén, a Rudolffal Haimburgban tartott összejövetel után kelt egybe, midőn magát teljeskorúnak nyilatkoztatta s az ország kormányát átvette.«

Wertner szerint⁵⁾ »a házasság, illetőleg megkötése ideje iránt egyáltalában nem vagyunk tisztában . . . Mivelhogy László akkor (t. i. 1270-ben) még csak nyolcz éves volt, szó se lehet arról, hogy a házasság már akkor létesült; 1270-ben in optima forma a két gyermek jövődöbeli házasságát foglalták szerződésbe.«

Mind a két író nagyon is modern szemmel nézi a XIII-ik században kötött házasságokat. Tudjuk, hogy Lászlót és Izabellát 1269-ben jegyezték el egymásnak; hogy I. Károly nápolyi király már 1270-ben jelenti »quod Izabellam karissimam filiam suam nuper copulaverit maritali coniugio egregio duci Ladislao«;⁶⁾ hogy Izabellát valamint a pápa már 1272-ben László nejekének (consors) nevezi, úgy maga László is gyermekkorában kelt leveleiben mindig mint kedves nejét (consors nostra charis-

¹⁾ Id. h. 540. l.

²⁾ Alább a XI-ik czikkben.

³⁾ Olv. az előbbi czikk a) és c) alatti adatait.

⁴⁾ Id. m. 90. l.

⁵⁾ Id. h. 537. l.

⁶⁾ *Wenzel* id. m. VIII. 315. l.

sima) emlegeti.¹⁾ De tudnunk kell azt is, hogy abban a korban »das Beilager (consummatio) konnte auch bloss symbolisch gefeiert werden, *quatenus minor aetas sustinuit in utroque*, wie die Salzburger Annalen (SS. 9. 805.) sehr treffend bei Wenzel von Böhmen und Guta sagen.«²⁾ Ne akarjuk tehát a világos kifejezéseket elcsúsrni-csavarni, hanem maradjunk meg a mellett, hogy *László házassága az 1270 évre esik*. Így sem tudjuk azonban megmagyarázni, mi lehet az oka annak, hogy a gyermekkirályné 1276 nov. 27-ig kelt leveleiben mindig *Izabella* néven írja magát s csak 1276 végétől kezdve használja a magyarok előtt kedvesebb *Erzsébet* (Elizabetha) nevet, ámbár még 1277-ben is találunk tőle Izabella névvel kiadott levelet.³⁾

Én azt hiszem, az egész csak a német divat utánzása.

Redlich írja Hohenberg Gertrudról, Habsburgi Rudolf feleségéről: »auch die Königin ward gekrönt und sie nannte sich von da an statt Gertrud Anna.«⁴⁾ Egyébként az is lehet, hogy 1276 november-havában a házasság *tényleg* consummáltatván, ezzel függ össze a névváltoztatás.

V.

AZ ÖZVEGY KIRÁLYNÉ ELLEN IRÁNYULT 1272-IKI LÁZADÁS IDŐPONTJA.

Pauler ezeket írja: »V. István halálával természetesen megszűnt Kaproncza ostroma. Joakhimék a kis királylyal Fehérvárra siettek. A királyné eléjük ment.... de István király régi benső emberei, mint Egyed mester, megbotránkozva fegyvert ragadtak az özvegy királyné ellen; házát megrohanták, annak őrét, Csák Péterfia Domokost majdnem agyonverték. De az új király és Erzsébet királyné hívei erősebbek voltak; a támadókat legyőzték, úzóbe vették, s az üldözés hevében még Fülöp érseket is bántalmazták, megrabolták.... Egyed mester Gergely testvérével menekült.«...⁵⁾

V. István aug. 6-án hunyt el,⁶⁾ Lászlót — mint látni fogjuk⁷⁾ — szept. 1-én koronázták meg; közbe esett még István temetése is, tehát az említett események 1272 aug. 15—31-ike között történhettek.

¹⁾ Szabó Károly id. m. 90. l. 3. jegyz. — Wertner id. h. 537—538. ll.

²⁾ Festgaben für Büdinger, 202. l. Redlich.

³⁾ Szabó Károly id. m. 90. l. 3. jegyz. — Wertner id. h. 538. l.

⁴⁾ Rudolf von Habsburg, 168. l.

⁵⁾ Pauler id. h. 303—304. ll. és 544. l. 217. jegyz.

⁶⁾ Pauler id. h. 303. l. és 543. l. 216. jegyz.

⁷⁾ A következő cikkben.

VI.

MELY NAPON KORONÁZTÁK MEG IV. LÁSZLÓ KIRÁLYT?

IV. László királyt 1272-ben, még pedig szeptember első napjaiban koronázták meg. Ez iránt kétség fen nem foroghat, jóllehet Podhradczyk Szent István ünnepére, vagyis aug. 20-ra teszi is a koronázást.¹⁾ Az újabb írók közül Knauz²⁾ szeptember *harmadik* napját tartja valószínűnek, Szabó Károly³⁾ és Pauler Gyula⁴⁾ határozott napot nem mondanak; bár Szabó szept. 1-től számítja László uralkodása éveit. Karácsonyi⁵⁾ szeptember elsejét fogadja el, de nézetét bővebben meg nem okolja. Ő ezt a napot — mint szóbelileg értesített — csak valószínűnek, hogy úgy mondjam, a kérdéses napok számtani közepesének tartja, mindenesetre azonban szept. 3-ika előttre teszi a koronázást. Pedig — legalább nekem úgy tetszik — szokott éleslátásával az idézett helyen is fején találta a szeget.

Kiinduló pontúl két oklevél szolgálhat. Az egyikben⁶⁾ év nélkül, de minden bizonynyal (1272) szept. 3-án (in quindenis Sancti Stephani regis) Trau város tanácsával tudatja megkoronáztatását László király. Még ha ugyanazon napon koronázták volna is meg, szept. 4-ike: *terminus ante quem*.

Amde IV. László 1280-ban, azon oklevelében, melylyel Mátét és rokonait megnevesíti, még aug. 31-én is uralkodásának csak nyolczadik évét (anno Domini millesimo ducentesimo octuagesimo, secundo kalendas Septembris, indictione octava, regni autem nostri anno octavo) számítja; ⁷⁾ aug. 31-ike tehát: *terminus post quem*.

Ezen két oklevél alapján immár csakis három nap jöhet tekintetbe mint IV. László koronázása napja: u. m. *szeptember elseje* (Kal. Septembris, Aegidii, Prisci, Verenae), *másodika* (Depositio Emerici ducis, Nonnosi, Justi, Justini), és *harmadika* (quindenae Sancti Stephani regis, Antonini, Remadii, Sirini, Serapiae, Hermetis, Mansueti).

¹⁾ Chron. Bud. 206. l. 1. jegyz.

²⁾ Kortan, 529. l.

³⁾ Id. m. 6. l. . . . »szeptember legelső napjaiban« . . . és u. o. 3. jegyz.

⁴⁾ Id. h. 303. l. . . . »nem mult el egy hónap V. István halála után« . . . és 544. l. 217. jegyz.

⁵⁾ Századok, 1901. 627. l. »IV. Lászlónak 1282. szept. 1. — decz. 25. közt kelt levele.«

⁶⁾ Lucius, 288. l. *Katona* id. m. VI. 618. l. — *Fejér* id. m. V. 2. 37. l.

⁷⁾ *Wenzel* id. m. IV. 216—217. ll.

Az első pillanatban szept. 3-ikára, mint Szent István ünnepének tizenötöd napjára eshetnék választásunk; ezért választja Knauz is. De ezen napot kizártnak vehetjük, mert alig hihető, hogy a koronázás ünnepéye mellett a királynak, illetőleg kancelláriájának még oklevél-kiállításra is maradt volna ideje, kivált oly oklevél kiállítására, mely sem sürgős nem volt, sem az országhelytartás vagy más ügyek szempontjából különös fontossággal nem bírt. Sőt ezen nap ellen azt is felhozhatjuk, hogy noha a IV. Lászlót ez időben környező országnagyoknál nem kereshetünk is valami különös kegyeletet V. István emléke iránt, de mégis az erkölcsi érzés hiányára mutatna, ha a fiút éppen négy hétre atyja elhunyt után, halála napján, szombaton koronázták volna meg.

Szept. 2-ikával könnyen végezhetünk. Mellette egy érvet sem lehet felhozni, mert nincs adatunk arra, hogy Imre herceg temetése napját különösebb ünnepnek tartották volna a XIII-ik században, sőt Knauz szerint¹⁾ később is rendszeresen a nov. 5-iki ünnepet szentelték Imre hercegnek; mindössze egy esetet ismer szept. 2-ikára: 1400-ból. Döntő érv végül ellene az, hogy szept. 2-ika 1272-ben pénteki napra esett.

Ezen negatív érvek alapján is határozottan állíthatjuk, hogy Lászlót 1272 szept. 1-én koronázták meg Székesfehérvárt, a Nagyboldogasszony templomában.²⁾

VII.

TRAU VÁROS IV. LÁSZLÓ KORONÁZÁSÁNÁL.

Mint láttuk, IV. László király már szept. 3-án tudatta megkoronáztatását Trau város tanácsával. Levelében hűségre inti a traui polgárokat királyi személye és kedvelt embere, bánja, a Gut-Keled nb. Joakhim iránt. E levelet a tanács szept. 18-án vette kézhez: »die Dominico, *XVIII. exeunte Septembris venit dictus (dominus Paulus) potestas, et venerunt litterae dicti domini regis, quatenus erat rex coronatus.*«³⁾

E rövidke feljegyzés mondattani szerkezete (. . . *venit* . . . *et venerunt* . . .) arra jogosít bennünket, hogy — más pozitív adat hiányában is — kiolvashassuk az idézett szavakból, hogy IV. László koronázása ünnepén Trau városa képében a város podestája, Pál úr jelen volt, s éppen a podesta e

¹⁾ Kortan, 182. l.

²⁾ *Fejér* id. m. VII. 2. 55. l.

³⁾ Lucius id. h. *Fejér* id. m. V. 2. 37. l.

jelenléte indíthatta Joakhim bánt arra, hogy a királylyal már szept 3-án, közvetetlen a koronázás ünnepélye után, megirassa a Joakhim hatalmát annyira érdeklő (többször idézett) oklevelet, melyet a hazatérendő podesta mindjárt magával is vihetett.

Ez az esemény két szempontból is érdekes. Először is az ismert adatokon kívül¹⁾ új adat arra, mily fontos közjogi *actus* volt a koronázás már a XIII-ik században; másodsor új és jelentős mozzanat Trau város és Magyarország szoros összeköttetésének érdekes történetében.

VIII.

TETT-E IV. LÁSZLÓ KORONÁZÁSI ESKÜT?

Ferdinándy Géza jeles közjogi munkájában ezt olvassuk: »Királyaink kezdetben csak az egyházi esküt szokták volt letenni, és csak II. András óta találjuk nyomát annak, hogy a király egyházi esküjébe alkotmánybiztosító részek is bevétek; ezen szokás azonban valószínűleg III. Béla óta áll fen«,²⁾ mert »az ország függetlenségének ilyen biztosítását csak idegenben nevelt királytól kívánhatták először, t. i. a görög udvarnál nevelt III. Bélától.«³⁾

IX. Gergely pápa írja Béla ifjabb királynak 1235 jul. 15-én: »et in coronatione sua iuraverit etiam iura regni sui et honorem coronae illibate servare.«⁴⁾ Ferdinándy szerint is »a XIII-ik századbeli oklevelekben már gyakran van hivatkozás a nemzet jogainak fentartását ígérő koronázási esküre.«⁵⁾ Erzsébet királyné így szól Majs nádorhoz intézett levelében: »die appositionis coronae capiti nostro, promisiimus iuramento, quod iura nobilium per antecessores nostros indebite alienata et iniuste occupata reddi faciemus.«⁶⁾ »E szerint — mondja Ferdinándy — V. István és a királyné is erre esküdtek.«⁷⁾

Tett-e IV. László koronázási esküt?

László 1279 jun. 23-án Budán »megfogadta először az oltár előtt a szent keresztre, azután királyi hitére, kezét

¹⁾ *Kovachich*: Vestigia comitorum, 81. l. — *Fejér* id. m. V. 1. 237. l. — U. o. V. 2. 508. l. — V. ö. *Ferdinándy Géza*: Magyarország közjoga, 390—391. ll.

²⁾ *Ferdinándy* id. m. 390. l.

³⁾ U. o. 391. l. — *Athenaeum*, 1901. 97—98. ll.

⁴⁾ *Kovachich* id. h.

⁵⁾ *Ferdinándy* id. m. 391. l.

⁶⁾ *Fejér* id. m. V. 1. 237. l.

⁷⁾ Id. h.

adva magyar módra, a legátus, a főpapok, szerzetesek és főurak előtt, kik épen jelen voltak, hogy a katolikus vallást, az egyház szabadságát minden jogaiban, melyeket a régi királyok, az ország törvényei és szokásai adtak, megtartja.«¹⁾ — »Primo quidem iuravimus, quod fidei catholicam et ecclesiasticam libertatem servaremus ac teneremus, ac teneri faceremus et servari in regno nostro et terris nobis subiectis quoque constitutiones et decreta sanctorum regum, progenitorum nostrorum, et bonas consuetudines eorumdem, nec non omnia alia et singula, quae nostri progenitores in sua consueverunt coronatione iurare, inviolabiliter servaremus.«²⁾ A mi szempontunkból az idézeteknek csak utolsó része fontos, és az is a miatt, a mi nincs benne: László koronázási esküje. *László tehát koronázási esküt nem tett.* Lehet, hogy gyermekkorát tekintve, nem tétettek vele ily esküt, de lehet az is, hogy a kormányon levő főurak nem akarták oligarcha vágyaikat ily eskü által korlátoztatni.

IX.

RÉSZLET A KORONÁZÁS SZERTARTÁSAIBÓL.

László király 1277 évi jun. 27-én kelt oklevelében ezt mondja: »cum post obitum karissimi patris nostri domini Stephani regis, felicis recordationis, in gubernatione regiminis et regni solium successissemus iure et ordine geniture, et in loco nostro cathedrali, Albe videlicet, in ecclesia beate Marie virginis gloriose honore regali et more solempniter fuisset coronati, magister Benedictus, Albensis ecclesie nostre canonicus, fidelis noster, in ipsa solempnitate coronationis nostre coram baronibus regni nostri, qui tunc presentes aderant, declaravit postulando, quod nos eidem de benignitate et munificentia regia, ex institutione sanctorum progenitorum nostrorum ac consuetudine approbata, qui ipso die coronationis nostre, nos beatorum progenitorum nostrorum sacris regalibus ad coronationem consecratis induit indumentis, alicuius possessionis collatione providere deberemus.«³⁾

Csodálom, hogy a régmúltak ilyen »beszélő« tanuját, mint ez az oklevél, mely a közjogi intézmények történetének

¹⁾ Pauler id. h. 353. l.

²⁾ Fejér id. m. V. 2. 508–509. ll.

³⁾ Fejér id. m. VII. 2. 55. l. — Mellesleg megjegyezzük, hogy az itt idézett oklevél kelte: »anno Domini MCCLXXVII. quinto kalendas Julii, regni autem nostri anno sexto« — legalább Fejér közlésében hibás, mert az 1277 évszám és az uralkodás éveinek száma nem vág össze.

szempontjából is fontossággal bír, annyira elhanyagolták. Megtudjuk pedig belőle, hogy László korában a koronázást illetőleg már bizonyos szokás (honore regali et *more*) fejlődött ki. Így szokásos volt — s e szokást akkor még a »szent királyok« intézkedésére és idejére vitték vissza — hogy azon személyt, ki a megkoronázandó királyt a megszentelt királyi jelvényekkel felöltöztette, a megkoronázott király (talán mindjárt a koronázás alatt) megajándékozta. Valószínű, hogy a »felöltöztető« az volt, kire a koronázási jelvények őrizete volt bízva. Tudjuk, hogy a korona őrzése a székesfehérvári prépost tisztségéhez tartozott, ki azt a XII-ik század végéig a székesfehérvári érkanonokkal őriztette, de 1198-ban a pápa felhatalmazása alapján jogot nyert arra, hogy a korona őrzését más alkalmas személyre bízassa.¹⁾

László koronázásánál Benedek mester, székesfehérvári kanonok, a koronázás szertartása alatt az említett szokásra hivatkozva kéri a királyt, ajándékozta meg őt valamely birtokkal.²⁾

X.

ERZSÉBET ÖZVEGY ANYAKIRÁLYNÉ TURÓCZI FOGSÁGA.

Szabó Károly szerint³⁾ az 1273 év vége felé a király hívei az anyakirálynét fogságba vetvén, Turóc városában Ivánka fia András, a Forgáchok őse őrizete alatt tartották.

Erzsébet anyakirálynénak az említett András részére 1274 júl. 2-ikán kiállított adománylevele, melyre Szabó Károly is hivatkozik, szóról-szóra ezt mondja: »dum baronum nostrorum quorundam perfidia captiva in castro Turul, in eius custodia morabamur.«⁴⁾

Pauler szerint⁵⁾ Szabó Károly téved, mikor azt véli, hogy Erzsébet királyné turuli fogsága az említett évre (1273) esik. Szabó Károlynak pedig igaza van. Mert mint láttuk,⁶⁾ Erzsébet 1264-ben Lengyelországban volt fogva. A fentebb idézett oklevél egész szerkezete kizárja azt, hogy itt az 1264-iki fogságról lehetne szó. Erzsébet egy szóval sem említi, hogy Béla király fogságában lett volna, csak némely országnagyok árulásáról beszél.⁷⁾ E szerint a turóczi fogságot nem sorol-

¹⁾ *Ferdinándy* id. m. 381—382. ll. ***) jegyz.

²⁾ V. ö. Győri tört. füzetek, III. 112. l.

³⁾ Id. m. 21. l.

⁴⁾ *Féjér* id. m. V. 2. 217. l.

⁵⁾ Id. h. 546. l. 218. jegyz.

⁶⁾ Olv. fentebb a II-ik cikket.

⁷⁾ V. ö. ezzel szemben fentebb a II-ik cikk adatait.

hatjuk az 1264 év eseményei közé, ellenben az 1273 év eseményeihez nagyon szépen illik.

A turóczi fogságnak s az ezzel összefüggő eseményeknek történetét a következőkben foglalhatjuk össze: Erzsébet özvegy anyakirályné hatalomra vágyó, erőszakos, talán erotikus, egy szóval kun vérű asszony volt. Joakhim nagy hatalma már néhány hónap multával szálka lehetett a szemében. Így valószínű, hogy megbuktatására az 1273 máj. 30 — jun. 1-én megbukott főurakkal szövetségbe. 1273 szept. 29-én még főnnáll a jó viszony a királyi gyermek és anyja között, de már október első napjaiban lázadásokkal találkozunk. Okt. 9-én a felségsértő Petenye, 17-én a lázadó Csák Ugron javait adományozza el a király. Joakhim hamar észrevehette, ki áll a lázadók háta mögött. Erzsébetet elfogatta és a turóczi várba záratta, Ivánka fia András őrizete alá. De András nagylelkűen viselte magát. A mennyire tőle tellett, pénzzel — 100 márkával — segítette a királynét nagy szorultságában. A fogságnak 1273 decz. 3-ika előtt meg kellett szűnni. A végleges »béke« az anya és fia párthívei között azonban csak 1274 jan. 23-án jött létre.¹⁾ A béke-oklevél e szavai: »inter nos... et matrem nostram... gravium guerrarum materiam suscitatset«²⁾ — mutatják, hogy felfogásom helyes.

KÁLLAY UBUL.

¹⁾ V. ö. Szabó Károly id. m. 20—22. ll.

²⁾ Csodálom, hogy Pauler nem vette észre Szabó Károly állításának helyességét, holott a lengyelországi fogságról szóló oklevelet ismerte, sőt idézi is. Id. b. 535. l. 202. jegyz.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Teleki Mihály levelezése. A Széki gróf Teleki család és a M. Tud. Akadémia költségén kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti *Gergely Sámuel*. Első kötet: 1656—1660. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r, 4, XXIV, 584. l.

- A *Századok* olvasói közül sokan emlékezhetnek még Szilágyi Sándornak azon jelentésére, melyet a M. Történelmi Társulat marosvásárhelyi gyűlésén, 1879 aug. 23-án tett.¹⁾ Ebben tudatta azt az örömdetes hírt, hogy a gróf *Teleki család* a társulatnak egy bizottsága előtt 1879 aug. 6-án megnyitotta idáig úgyszólván hozzáférhetetlen levéltárát s megengedte a politikai iratok és a missilisek kutatását. A bizottságot mindjárt első nap szinte elkápráztatta a missilisek jegyzéke, mely egymaga 29,600 levél kivonatát foglalta magában. A levéltárt, melyet a közhit bámulatosan gazdagnak tartott, a bizottság a hírénél is gazdagabbnak találta. Magyar- és Erdélyország történetének félszázada, *Teleki Mihály* kora, ebben a levéltárban lappangott. Régibb iratokat *Szabó Károly* különösen a Székely Oklevéltárban közölt belőle; de a kutatókat főképen Teleki Mihály kora érdekelte, épen annál a bőségnél fogva, melyet már teljességgnek is tartottak a rá vonatkozó iratok óriási tömegénél fogva. Mindamellett, mikor a M. Történelmi Társulat a nagynevű családdal együtt először gondolt az anyag legfontosabb részének irodalmi közlésére, magának Teleki Mihálynak levelezését csak *egy* kötetbe akarta szorítani, a másik két kötetet pedig az Árpádok korától 1711-ig terjedő okleveleknek óhajtotta fentartani.

Volt azonban nap, a melyen Teleki Mihály száz levelet is írt, s bár ezeknek aránytalanul nagy része elkallódott vagy más levéltárakban lappang, *Gergely Sámuel* Hosszuffalván

¹⁾ *Századok*, 1879. A vidéki kirándulásról szóló füzet, 106—115. ll. és ismét *Századok*, 1880. 692—694. ll.

egyetlenegy kötetben öt évről (1677—1682) 854 levélnek eredeti fogalmazását vagy másolatát találta meg. Máshonnan is több száz került elő; a nagy kancellárhoz intézett leveleknek száma pedig szinte megmérhetetlen. Ezt meggondolva, a család, melyet seniora, társulatunk nagyérdemű elnöke, gróf *Teleki Géza* képviselt, s a M. Tud. Akadémia, arra vállalkoztak, hogy fedezni fogják a tizenkét kötetre, összesen 480 nyomtatott ívre terjedő hatalmas vállalatnak minden költségét, a Történelmi Társulat pedig gondoskodik az anyag tudományos elrendezéséről és közléséről.

Gergely Sámuel, a ki a szerkesztésre vállalkozott, a családnak harmincz év óta bizalmas embere s egyúttal egyik legjelesebb magyar oklevéolvató. Diplomatikai ösmereteit a marburgi, budapesti, kolozsvári és párisi egyetemeken szerezte. Nagyobb arányú levéltári kutatásokat először Párisban tett, különösen XIV. Lajos korát nyomozván. Azontúl is főképen a XVII-ik századdal foglalkozott. 1882 óta számos értékes közlése jelent meg a Történelmi Társban, s a M. Tud. Akadémia megbízásából Pettkő Bélával ő rendezte sajtó alá *Alvinczi Péter* Okmánytárának harmadik kötetét. A kolozsvári egyetem, melynek 1889 ápr. 24-ike óta magántanára, 1896 május elsején nyilv. rendkívüli tanári címmel tisztelte meg; s méltán, mert Európa XVI—XVII-ik századbéli történelmét másfél évtized óta, levéltári kiadatlan adatokra is támaszkodva adja elő. Az a vállalat, melynek most élére állt, nemcsak a hazai, hanem az egyetemes történelmet is igen becses adatokkal fogja gazdagítani. Fő feladata mégis Teleki Mihály személyes viszonyainak megvilágítása.

A ki valaha látta a nagy kancellár kuszált, sajtóságos és rövidítéseiben valósággal stenogrammszerű írásait, s tudja, mennyiféle titkos írást használt, eleve is elismeréssel adózhatik Gergely Sámuelnek, ki a közlés és megfejtés fáradságos munkájára vállalkozott. Nemcsak tizenkét kötetre való, hanem annál sokkal több anyagot gyűjtött össze, s azt már most időrendbe állíthatta, úgy hogy a tizenkét kötet valószínűleg megszakítás nélkül tárja majd eléink az események egymásutánját. De a szerkesztőnek már az első kötetnél arra az áldozatra kellett magát elszánnia, hogy a sajtó alá rendezett levelekből sokat mellőzzön, mert az anyag egyébként talán húsz kötetben sem férne el. Hiszen 1656 június 20-tól 1660 december 26-ig, tehát ötödfél esztendőről máris 506 levelet közöl, holott még nem kezdődött el *Apafi* kora, melyben Telekinek oly fontos szerepe jutott. Kétségkívül ez az *embarras de richesses* okozta, hogy a conventionális jókívánságokat a szer-

kesztő csak a kötet élén álló levelekben közölte, a későbbiekben pedig mellőzte. Abban is gazdálkodott a térrel, hogy a levelek élén a tartalmat sehol sem adja, beérvén csupán a kelet, a levélíró és a címzett jelzésével. Pedig, különösen az elsőt, nagyon szívesen vettük volna; egyrészt azért, mert ezt a társulat egyéb oklevéltáraiban (Zichy Okmánytár, Hazai Okmánytár) követett eljárás is így kívánta volna, másrészt pedig, mert az áttekintést rendkívül könnyítené. Mivel azonban a válalat már így indult meg, a többi kötetben sem tanácsos változtatni a rendszeren; de mindenesetre óhajtunk, hogy az eligazodást a mű befejezésekor a lehető legrészletesebb index könnyítse meg.

Nem tartom hiánynak, hogy minden egyes kötet végén nincsen betűrendes név- és tárgymutató; de fölöslegesnek vélem a mai tartalomjegyzéket, mely egyszerűen újra adja az egyes levelek fejezet-címeit. Sokkal tanulságosabb lett volna a tartalomjegyzéket a levélírók sorrendjében adni, mert így azonnal tájékozódnánk, kik és milyen terjedelemben vettek részt a munkában. Nem is foglalna el akkora helyet; azért talán szívesen veszik a historikusok, ha ezt a jegyzéket, utalással a kötetben kiadott sorszámmra, itten közlöm jegyzetben.¹⁾

¹⁾ A leveleket a következők írták: Apafi Mihályné, 1. Bornemisza Anna. — Balogh Máté 411. 430. 443. 444. 478. 482. — Balogh Péter 294. 322. 427. — Baló László 196. — Barcsai Ákos 39. 72. 81. 181. 183. 187. 190. 195. 227. 247. — Barcsai Gáspár 270. — Bánffy Dénes 348. 350. 352. 380. 381. 392. 432. 447. 449. 455. 475. 479. 480. 484. 493. — Bánffy György 347. — Bedőházi Tamás 160. — Bethlen Elek 501. — Bethlen Farkas 63. 82. 87. 121. 164. 169. 170. 229. 237. 251. 252. 266. 332. 344. 361. 481. 485. — Bethlen Mihályné, 1. Bornemisza Kata. — Bornemisza Anna (Apafi Mihályné) 73. 91. 124. 129. 176. 205. 223. 232. 246. 248. 249. 261. 290. 319. 320. 349. 351. 359. 374. 420. 440. 468. 492. 495. 502. — Bornemisza Anna, 1. Teleki Jánosné, T. Mihály anyja. — Bornemisza Judit 128. 136. — Bornemisza Kata (Bethlen Mihályné) 7. 10. 52. 57. 62. 66. 68. 69. 74. 77. 79. 84. 93. 98. 100. 103. 104. 105. 108. 109. 110. 115. 116. 125. 126. 130. 132. 133. 139. 141. 142. 144. 149. 162. 165. 166. 171. 172. 175. 178. 188. 191. 194. 207. 208. 213. 218. 224. 245. 250. 254. 258. 262. 264. 265. 269. 272. 279. 286. 289. 293. 302. 305. 306. 307. 323. 324. 337. 342. 353. 354. 365. 368. 369. 370. 372. 378. 379. 405. 442. 457. 461. 471. 473. — Bornemisza Zsuzsa (Kemény Boldizsárné) 3. 4. 8. 56. 58. 60. 67. 70. 78. 94. 102. 103. 107. 111. 116. 138. 145. 148. 157. 159. 173. 263. 288. 300. 311. 312. 328. 330. 367. 371. 377. 434. 437. 456. 462. 464. 472. 499. — Bónis Ferencz 5. 17. 23. 32. 53. 423. 425. — Dalmadi István 34. 36. 51. 61. 146. 203. 235. 236. 238. 240. 253. 256. 260. 261. 268. 273. 278. 282. 284. 298. 310. 318. 331. 340. 346. 410. 426. 428. 433. 435. 445. 446. 450. 451. 489. — Diószeghy Kristóf 20. 24. 49. 86. 134. — Füzükúti Ádám 114. — Gyulai Ferencz 230. — Haller Gábor 71. 76. 189. 214. — Kapi György 90. 257. 387. 429. — Kemény Boldizsár 11. 26. —

Ilyen jegyzék 2—3 nyomtatott lapon is elférne, s így a tartalomjegyzéken kötetenként körülbelül 10, összesen tehát 12 kötetben 120 lapot lehetne meggazdálkodni leveles száma-ra, vagyis körülbelül száz levéllel többet kiadni. A mellett ezen jegyzék alapján egy kis statisztikát is könnyen csinálhatunk. Kitűnik, hogy az 506 levelet 54-en írták, köztük 8 nő, a kik összesen 236 levelet küldtek Teleki Mihálynak, úgy hogy az első kötetben közlött leveleknek majdnem fele nőktől való. Ez maga mutatja, milyen mélyen tekinthetünk bele a XVII-ik század családi életébe; főkép ha Teleki anyjának zsörtölődő 73, és Bethlen Mihálynénak (Bornemisza Katának) 84 levelét olvassuk, melyben annyiszor enyeleg Teleki első mátkájáról, Boricza asszonyról. Ezeknek az asszonyi leveleknek fontosságára már fölhívta a figyelmet nagyérdemű elnökünk, gróf Teleki Géza, ki ezeknek alapján jellemezte Teleki Mihály anyját.¹⁾ Ő még akkor csak 81 levelét ismerte ősanyjának, és pedig abból az időből, melyet Gergely kötete felöl, 39-ről tudott, holott Gergely csak ebben a kötetben 73-at közöl. A mint elnökünk is megjegyzi: »ezek az asszonyi levelek mind magyarul vannak írva, és pedig igazi tősgyökeres

Kemény Boldizsárné, 1. Bornemisza Zsuzsa. — Kemény János 496. 498. 506. — Kende Gábor 463. 467. — Korda Zsigmond 474. 476. 486. — Kornis Ferenczné, 1. Wesselényi Kata. — Kövér Gábor 22. 38. 40. 41. 45. 47. 186. 212. 239. 291. 321. — Makai Mihály 155. — Mikes Kelemen 206. — Nika István 231. 313. 336. 375. — Nika Miklós 13. — Palásthy György 33. 154. 156. — Pekri Zsófia (Teleki Mihályné) 389. 390. 393. 396. 398. 399. 402. 404. 407. 412. 418. 419. — Petki István 197. 454. — Rákóczi Ferencz 143. 151. 168. 228. — Rákóczi György 424. — Rhédei Ferencz 89. 118. 120. 122. 339. 341. 355. 358. 360. 362. 363. 366. 373. 458. 459. 466. 483. — Rhédei Ferencz (a fejedelem) 255. 281. 297. 391. — Szabó Gergely 271. 415. — Szász György 314. — Szuhay Mátyás 417. — Teleki Ferencz 477. — Teleki Jánosné (Bornemisza Anna, T. Mihály anyja) 9. 12. 14. 16. 18. 27. 28. 29. 30. 37. 42. 43. 44. 46. 55. 64. 80. 96. 119. 127. 131. 135. 137. 140. 147. 153. 158. 161. 192. 193. 201. 202. 204. 220. 226. 233. 234. 241. 242. 243. 244. 267. 274. 275. 276. 280. 283. 285. 287. 292. 295. 299. 301. 303. 304. 308. 309. 327. 333. 334. 343. 356. 388. 400. 403. 417. 431. 436. 438. 439. 453. 504. 505. — Teleki Mihály 99. 113. 376. 386. 394. 395. 397. 401. 408. 409. 416. 421. 442. 460. 465. 469. 470. 487. 488. 490. 491. 494. 500. — Teleki Mihályné, 1. Pekri Zsófia és Veér Judit. — Thúry Mihály 1. 19. 83. 123. 152. 163. 167. 174. 177. 185. 219. 222. 329. 335. 345. 357. — Tisza István 25. 35. — Tóth Mihály 114. — Udvarhelyi György 413. 422. — Ujlaki László 15. 21. 31. 48. 54. 59. 75. 85. 150. 179. 180. 182. 184. 209. 210. 211. 215. 217. 221. 225. — Vass László 117. — Veér György 315. 326. 384. — Veér Judit (Teleki Mihályné) 497. — Veér Mihály 296. 325. 364. 414. 448. — Veér Zsigmond 315. 316. 317. 382. 383. 385. — Wesselényi Kata (Kornis Ferenczné) 50.

¹⁾ Olv. *Századok*, 1904. 493—510. II.

magyarsággal; és mindannyi érdekes, ékesen szóló bizonyossága annak a befolyásnak, melyet a hazájukat szerető magyar nők a közügyek menetére gyakoroltak.« *Madame Sévigné*-ket talán nem kereshetünk köztük, de bizonyos, hogy a Bornemisza leányokról ezentúl mint levélírókról kell megemlékeznie a magyar irodalomtörténetnek.

Ennek az első kötetnek általában véve még némi családias színe van, a mennyiben anyja, nagynénjei, húgai, feleségei, fiatalkori jóbarátjai, a szomorú időkben is kedélyes urabátyjai írnak Teleki Mihálynak. Mennyi tanulság van abban, hogy egy kiváló államférfiut a maga családi és baráti környezetében mint 26—30 esztendő fiatal embert láthatunk! Mégis csak el kell ismernünk, a mit idáig akárhányan hittek, hogy Teleki Mihály nem született kész öreg embernek. Ebben a kötetben tőle magától csak 23 levelet olvashatunk; de a második kötetben már jóval többre számíthatunk, s akkor ki fog tűnni, hogy mint fiu sem volt olyan zord és keményszívű, a milyennek édes anyja levelei után gondolnánk; első és második feleségéhez intézett levelei pedig már ebben a kötetben is gyöngéd férjnek bizonyítják. A férfiak közül Telekihez ez időben jó barátja, *Dalmadi István* írta a legtöbb (35) levelet. A levélírók közül előbb vagy utóbb öten (Barcsai, Kemény, a két Rákóczi, Rhédei) viselték a fejedelmi címet, s oly kiváló férfiak is vannak köztük, mint Bánffy Dénes, kinek Telekihez való viszonyát mostantól fogva egészen más színben fogjuk látni, Bethlen Farkas a történetíró, Haller Gábor a várépítő, Tisza István a diplomata stb. s így önkényt ajánlkoznak az érdekes részletek. A dolog természeténél fogva azonban a későbbi kötetek értékesebbek lesznek a politikai történetíróra nézve; mert Teleki ugyan már ebben a kötetben is jelentkezik mint politikus, de a vezetést még nem ragadta magához.

A leveleket 73 különböző helyről küldték Telekihez; ezek a helyek a következők: Adorján, Arany, Aranyosmeggyes, Bak, Balázsfalva, Belényes, Besztercze, Bécs, Bonczhida (de már Bonczida néven is), Borosjenő, Bun, Buza, Bükkös, Cseke, Csekelaka, Csenger, Debreczen, Déva, Durcsa (Krimben), Ebesfalva, Ecsed, Erdőszentgyörgy, Fogaras, Gáld, Gálfalva, Gyeke, Gyulafehérvár, Huszt, Kamarás, Kapi, Kassa, Katona, Kálló, Kerelószentpál, Keresd, Királyhelmeicz, Kolozsvár, Konstantinápoly, Lácza, Lednicz, Libánfalva, Liszka, Marosvásárhely, Meggyes, Munkács, Nagybánya, Nagydísznód, Nagyfalva, Nagyhalmagy, Nagyvárad, Nádas, Panit, Papmező, Pálóc, Petrelény, Sárköz, Sárospatak, Sebes, Segesvár, Szamosujvár,

Szászrégen, Szászsebes, Szelindek. Szentjobb, Szentmiklós, Székelyhid, Szilágycseh. Tokaj, Tóttelek, Ugra, Veléte, Veresmart, Vécs, Völcs (Vöcs). Nagyon természetes, hogy magában a levélben úgy kell a helynevet írni, a hogy a levelező írta, de a címbe a mai hivatalos helyesírást kellene alkalmazni. Tehát pl. Kerelő-Szent-Pál helyett Kerelőszentpál volna irandó. A szerkesztő a régi helyesírást követi, s így háromféle orthographia zavarja az olvasót: a levélíróé, a szerkesztőé és a kötelező hivatalos helyesírás. Én ezt a kis névsort a monographusok figyelmének fölkeltése végett ez utóbbihoz alkalmazkodva állítottam össze. A szövegben magában is sok helynév fordúl elő, úgy hogy különösen Arad, Zaránd és Bihar vármegyék története megírásánál ez a kötet egyenesen nélkülözhetetlen.

Egyik-másik hely- és személynévnél magyarázatra volna szükség; pl. Háromfűly (mindjárt az 1. lapon) Háromfűlű, Felthot (16. l.) ma Taucz, Toronya (271. 289. l.) Thorn. Jánosd (450. l.) Jánosda, Gerbed (505. l.) Görbed, Vöcs Völcs stb. A személynévek közt Faktvvi (473. l.) bizonyára = Fogthűi. Jó volna az olyan neologismust is kerülni, mint pl. zárjel, lehely (az előszóban). Erre az ügyeletre épen az a jó magyarság kötelez bennünket, a melylyel a levelek szövegében lépten-nyomon találkozunk s a melyre (pl. Teleki anyjának kedves szavajírására: *halgyárék*) nem lehet eléggé fölhívni nyelvészeink figyelmét. Nehány közmondást is fognak találni benne; pl. (156. l.) »nálunk (Borosjenőben) az magyarok úgy szokták vala, hogy *mikor az hárs hámlik, akkor hántják.*«¹⁾ Azt is Teleki Jánosné idézi (391. l.), hogy »teli kamarának eszes asszonya, üres kamarának pedig bolond asszonya.« Bánffy Dénes szerint (453. l.) »az kutyát megköszönni nem jó.« Ha nem közmondás, csinos aphorisma az is, a mit Dalmaditól (290. l.) hallunk: »oly fen repülő madár nem lehet az ég alatt, kinek földre nem kellene szállani.« Érdekes abban a deákos időben a latin nevek magyaros írásmódja is; pl. *peredzejom* (450. l.) = *praesidium*. Csak az asszonyok leveleit kell olvasgatnunk, hogy művelődéstörténeti jegyzeteinket kevésbé ismert adalékokkal gyarapítsuk.

Minthogy az anyag együtt van, a kötetek remélhetőleg feennakadás nélkül és a megállapított terv szerint fogják egymást követni s közkinccsé teszik azt a temérdek adatot, a melyet Telekiről a család marosvásárhelyi és hosszufalvi

¹⁾ 1704 június 24-én báró *Szirmay István* is így írja Bercsényihez: »Nemde nem tanácsosabb akkor hámzani a hársfát, mikor hámlik?«

levéltárai s más köz- és magánlevéltárak tartalmaznak. A második kötet is sajtó alatt van már s Gergely Simuel neve kezessékedik róla, hogy a család, a M. Tud. Akadémia és a M. Történelmi Társulat a legjobb kezekbe tették le a hatalmas vállalat sorsát.

MÁRKI SÁNDOR.

Irodalmi emlékek. Irta *Vadnay Károly*. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 598 l.

Vadnay Károly emlékbeszédeit és emlékezeit gyűjtötte össze e kötetben a Kisfaludy-társaság. Ez emlékbeszédek és emlékezesek nagyobb részét épen az említett társaság vagy a M. Tud. Akadémia közületein olvasta fel a szerző, a ki jó félszázadra terjedő irodalmi pályáján sok hecses adatot jegyezgetett fel naplójába, s írók és államférfiak nyilvános vagy magán életének nem egy olyan körülményét is megörökítette, a mely a hivatásos emlékiró figyelmét is könnyen elkerülhette volna. A Kisfaludy-társaság mindenesetre igen hasznos szolgálatot tett irodalmunk és közműveltségünk történetének e kiadással.

A kötetben összegyűjtött beszédek és emlékezesek nem mind egyenlő értékűek. Amazok kidolgozottabbak, az illető írónak egész pályáját felölelik s az alkalomhoz képest ünnepélyesebb hangúak is; emezek között van egy pár, a melyet sietős toll vetett papírra, de általában ez is mind magán viseli Vadnay művelt ízlésének feltünőbb sajátságait; csakhogy ezek az emlékezesek az illető férfinak nem egész pályáját, hanem csak egy-egy kiválóbb vagy kevésbé ismert mozzanatát örökítik meg s így természetesen könnyed előadásúak, nem igazi emlékiratok s legalább az értékesebbek nem pusztá tárczaszerű elbeszélések.

De még a legcsekélyebb becsűek is — pl. *Az első füzet, Petőfi, A kassai taps, A luxemburgi nagyhercegről* — űriznek egy-egy ismeretlen vagy kevésbé ismert oly adatot, mely irodalmunk s egész közéletünk fejlődésének részletes vizsgálóját idővel annál inkább érdekelni fogja, minél kevesebb hasonlóan hiteles adatra talál. Vadnay kora ifjúságától hozzá szokott a maga írói élményeinek följegyzéséhez. Mintegy készült az emlékirásokra. Számított arra, hogy a szabadságharcz utáni idők történetét az utódok nemcsak a rémuralom kegyetlen-ségeiből fogják megrajzolni, hanem az íróknak a nemzeti élet megmentésére önfeláldozólag teljesített csöndes, de annál hatásosabb munkájából is. Tudta, hogy a mint följegyzéseire

lassankint a *mult idők* nemes rozsdája rakódik, minden adata kétszeres fontosságot nyer. S valóban a pályája első harmincz esztendejéből való följegyzések kész anyag lévén az emlékirásra, pályája második felében lelkes buzgalommal használta fel Vadnay valamennyit. Azt mondhatni, hogy nemcsak az *emlékezések* épülnek az író korábbi följegyzéseiből, hanem az *emlékbeszédek* anyaga is részben ilyenekből van szerkesztve. Innen magyarázható, hogy Vadnay emlékbeszédeinek talán legszembetűnőbb tulajdonsága az érzés közvetetlensége, a miben kivált az újabb emlékszőnokok között alig van egy is hozzáfogható. Innen magyarázható továbbá Vadnay azon írói sajátossága is, hogy ő emlékbeszédeiben mindig az illető férfival, nyilvános és magánéletével, egyszerűen oly körülményekkel foglalkozik, melyeknek adatait naplói s gazdag emlékezete nyújtják.

Ez a legjellemzőbb tulajdonsága Vadnay emlékbeszédeknek. Ritkán bonczol valamely művet kissé részletesebben; hogy pedig ezt tenné műve középpontjának, arra nincs példa nála. Az illető író legjobb munkáiról is csak rövid megjegyzéseket tesz, melyek magukban véve helyesek ugyan, de az irodalomtörténetnek kevés anyagot adnak. E mellett nem is az író általános pályája, mint inkább az emberi jellem fejlődése s a cselekvés különböző terein mutatott öszhangja köti le Vadnay figyelmét. Egyetlen beszéde sincs, melyben az író nyilvános pályájának rajzához az ember magán életének rajza is ne sorakoznék; de olyan több van, melyben emez az uralkodó. »Meggyőződéseim — írja Degré Alajosról szóló beszédében — hogy a jellem ér annyit, mint a tehetség, s a szép életnek van annyi hatása, mint a szép műnek.« E jellegű választott és követett meggyőződés szabta meg Vadnay e kötetbeli nagyobb dolgozatainak tartalmát és szerkezetét. Hogy úgy mondjuk, benső, nem mindenki előtt feltáruló adatokból, melyeket csak a bizalmas barát figyelmes szeme tarthatott számon, alakultak ki e dolgozatok, közvetlen adatokból, közvetlen hangon. Vadnay nem törekszik arra, a mit különben is kevés emlékszőnokokunk művében találunk, hogy a tárgyalt író életét s műveit egy közös alapgondolatból magyarázza; hogy az alkotó művész különböző alakjait egy közös alapeszméből eredőknek tüntesse föl; hogy az irodalomtörténeti fontosságot félreértetlenül kiemelje. Az ő felfogása úgyszólván lehetetlenné tette e művészibb alakját az emlékbeszédnek.

Másfelől azonban, jóllehet nagyrészt saját feljegyzéseiből dolgozott, művelt ízlése megóvta az émelygős túlzásoktól. Ugy gondolkozott, hogy az emlékszőnokoknak nem illik olyan dicsőséget hárítania elhunyt író társára, a mely ellen az erősen

tiltakoznék, ha élne. De nemcsak emlékbeszédeiben, hanem *emlékezéseiben* is óvakodik akár a túlzástól, akár a megrostálatlan adatoktól. Lehetnek ez adatok aránylag csekély becsűek, de mindig jellemzők, mindig hitelesek. Szigorú erkölcsi érzékével nem tartotta volna összeegyeztethetőnek, koholt vagy elferdített vagy nem eléggé hiteles adatból varrni hímet akár jellemekre, akár eseményekre.

Emlékezései leginkább annak a kornak hangulatára nézve érdekesek, a melyről szólnak. De némelyik tárgyával, benső adataival is kiválik; pl. a *Czuczor rablánczáról*, *Lonovicsné Hollósy Kornéliáról*, *Klapka tábornokról* és a *Baross Gáborról* szólók; míg az *Abonyi Lajosról* és a *Czakó Zsigmond kiadatlan drámái költeményéről* írottak az irodalomtörténet művelőinek szolgálatnak adatokat.

E mellett Vadnay nagyobb dolgozatai — Sárosy Gyula emlékezetén kívül — az illető írók egész pályáját felölelve, írójuk lehetőleg bevégzett rajzra törekszik; ha új szempontot nem tűz is ki a vizsgálódásban, a régihez következetes marad. Semmi sem bizonyítja sikerét jobban, mint hogy Szigligetiről szóló beszédének a Gyulai Pálé mellett is megvan a maga fontossága. De egyszer-egyszer az alkalmyszerűség is példára ösztönző tanításra készíti, midőn Tóth Kálmán szülőháza előtt a költészet hatásáról elmélkedik, a mi a bajai nép érdeklődését kétszeresen fokozhatta.

A gyűjteményben, úgy a mint közkézre jutott, feltűnnek az ismétlések is. Így pl. Czuczor szenvedéseiről, fogságáról mind az emlékbeszédben, mind az *emlékezés*-ben ugyanegy forrásból értesülünk, a mivel nem azt mondjuk, hogy ez utóbbi fölösleges; sőt a későbbi író ennek még több hasznát veheti, mint az emlékbeszédnek. Vagy pl. kétízben is előfordul, hogy Kossuth a márcziusi ifjak küldöttségét mikép fogadta stb.

De az efféle ismétlések az ily gyűjteményes munkában elkerülhetetlenek. E miatt tehát nem is szabad szót vesztegetnünk; de azt már nem értjük, hogy az emlékbeszédek közül miért hiányzik néhány? pl. a Tóth Kálmánról szólót miért nem vette fel a gyűjtő? Nagyon jó lett volna megjelölni minden dolgozatnál az első megjelenés helyét is, és nem ártott volna néhány szóval az elvet érinteni, a mely e gyűjteményt létrehozta. Ennek az olvasó most is nagy hiányát érzi, később pedig az irodalmi kutató még nagyobb hiányát fogja érezni. Az ilyen látszólagos külsőségek idővel irodalomtörténeti vagy legalább könyvészeti adalékokká váltak volna.

VÁCZY JÁNOS.

Mikes Kelemen törökországi levelei. Az egri érsekmegyei könyvtár eredeti kézirati kincseiből. Irta *Huttkay Lipót*. Eger, 1905. Érseki kny. 8-r. 63, 2 l. Mikes arczképével és három levél-hasonmással.

Rákóczi Ferencz küzdelmeinek kétszázadik évfordulója s az a remény, hogy nemzetünk végre hazahozhatja a nagy szabadsághős hamvait, adott ösztönt e szépen kiállított füzet megírására. Tulajdonképen az egész tanulmány csak bővített részlete az egri érsekség százéves története egyik fejezetének; azonban így magában véve is önálló s a nagyközönség érdeklődésére is számot tarthat, inkább mint az egész munka, mely a szakemberek kezébe való. Huttkay nagy, szinte rajongó szeretettel idézi föl Mikes alakját, körvonalozza életrajzát s elmélkedik azon kérdésekről, melyek a *Törökországi Levelek* keletkezése és szerkezete körül irodalmunkban felvetődtek.

Az életrajz inkább csak néhány főbb adat ismételése, semmint kidolgozott tanulmány. A szerző mintegy csak bevezetésül szánta Mikes nagybecsű kéziratának tárgyalásához; de így is fölötte vázlatos, hogy ne mondjuk, sekélyes. Jobban belemélyed a *levelek* keletkezésének kérdésébe. A kik e kérdéstről véleményt mondtak, Toldy Ferencztől kezdve Miklós Ferenczig, azok részint a levelek missilis voltára, részint *P. E.* személyére s a levelek keletkezése idejére nézve törekedtek tisztába jönni. Huttkay a részben ellentétes véleményeket összeegyeztetni törekszik és a következő megállapodásra jut: Mikes *Törökországi Levelei* nem missilisek; a nő, a kihez azokat intézte, képzelt személy, az író eszményképe. A gyűjtemény nem előre meghatározott czállal készült, nem napló, nem a bujdosók történelmi rajza; az író lelki hangulatának a korról változó kifejezése az egész. Mikes használhatott régebbi jegyzeteket, de nem az volt a czélja, hogy időrendi eseményeket beszéljen el, s ez voltaképen csak mellékes volt előtte. A saját lelki életének hű tükrét hagyta reánk, mint a hogy a lyrai költő a maga hangulatának hullámzásait örökíti meg.

Igaza van a szerzőnek. A kik Toldy Ferencz és Szilágyi Sándor véleményén valamit javítottak, vagy egyet-mást pontosabban körülírtak, tulajdonképen nem változtattak a kérdések lényegén, s Huttkay összefoglalásában ez idő szerint megnyugodhatunk. A gyűjtemény három szakasza közül az első a harminczas évek köré csoportosul; a második 1742-ig keletkezhettek; a harmadik pedig az ötvenes évek munkája. Vagyis az első szakaszra vonatkozó 117 levél az 1717—1735-ig tartó időközt, a második szakaszt illető 48 levél az 1736—1742-ig való kort, a harmadik szakaszt felölelő 42 levél az 1742—1758-ig

terjedő időt foglalja magában. Erre vall a kézirat természete s a használt tinta színe is.

A füzetet nemcsak díszítik, hanem értékét is emelik a levelek néhány lapjának hasonmásai, melyek az irodalmi tanítás céljaira igen sikeresen használhatók.

V. J.

A nagybányai ev. ref. főiskola (Schola Rivulina) története, 1547—1755. (Függelék: Matrix illustris scholae Rivulinae.) Irta *Thurzó Ferencz*. Nagybánya, 1905. Morvay Gyula kny. 8-r. VI, 286 l. (Művelődéstörténeti értekezések, 13. sz.)

Szatmár vármegyében a reformáció mindjárt kezdetben hatalmas lendülettel indult meg. Az 1545 évi erdődi zsinat már az erős szervezkedés tüneteit mutatja. A kedvező körülmények között is szinte egyedül áll Nagybánya városa. Egész papsága befogadja a reformációt; sőt főiskolát állítanak fel, mely a későbbi mostoha viszonyok közt is két évszázadon át otthona az ifjuságnak.

A vallási ügyek szervezése mellett tehát az iskola létrehozása fekszik itt is a reformátorok szívében. Alkalmas ember volt e feladatra *Kopácsi István* erdődi pap, a ki rövid két esztendő alatt (1547—1548) nemcsak létesítette, hanem szervezte is a nagybányai reformált egyházat és főiskolát, melynek a theologia és logika tanítása adta meg ebbeli jellegét.

A virágzásnak indult intézet belső élete a debreczeni és sárospataki iskolák mintájára fejlődött, s a felsőbányai iskola már Nagybányáról kapja tanítóit. De ezt a szép fejlődést hamar derékban támadja meg a jezsuiták megjelenése. 1634-ben találjuk őket Szatmárban s onnan küldik ki a nagybányai missziót. Megkezdődik a küzdelem, mely tulajdonképen a függetlenségét féltő erdélyi fejedelemség és a hatalomra törő osztrák dynastia között folyt.

Nagybányán a katolikusok jogait 1673-ban kezdi érvényesíteni a szepesi kamara, melyet Lipót 1676-ban már az iskolai és papi vagyón átvételére hatalmaz fel. Hiába védi a főiskolát Apafi Mihály, fegyverei gyöngéknek bizonyultak. 1688 óta a tanítók és diákok anyagi és erkölcsi tekintély nélkül vándorolnak s a »nyomorodott és bujdosó scholácska« tanulóinak száma ötre apad le. A jezsuiták 1692-ben, majd 1712-ben végleg elfoglalják az iskolát és annak könyvtárát; a református főiskola elveszti nyilvános jellegét, s jöllehet a város nagy áldozatokkal tartja még fen, a *Resolutio Carolina*

meg a helytartótanács nyomasztó rendeletei (1749—1755) az iskolát lassankint teljesen megszüntetik.

Ennyiből áll az előttünk fekvő munkában tárgyalt főiskola történetének rövid vázlata. Nagyrészt ismeretes dolgok a történetírók előtt; a szerző csak az adatok rendbeszedését s a hazai viszonyok közé illesztését végezte el, de sajátja a *Schola Rivulina* épülete eredetének kiderítése, a miért elismerés illeti.

A szerző a főiskola történetének vázolása után annak belső életét ismerteti, a városi levéltár, a főiskola anyakönyvének adatai és a már közzétett adatok alapján. Nagy szorgalommal gyűjtötte össze a tárgya körébe vágó anyagot, de kevésbé dolgozta fel. A *rectorok* névsorát csak az anyakönyvben található összeállítás nyomán adja, pedig azt hiszem, hogy a *rectorok*, *diákok*, *seniorok* stb. idő- és betürendszerinti felsorolása helyesebb lett volna jegyzetben vagy függelék gyanánt. A névsor hiányos. Erre nézve csak néhány észrevételre szorítkozom: 1636 és 1642 közt nem említ *rectort*, pedig az anyakönyv figyelmesebb áttanulmányozásából kitűnik, hogy 1638 okt. 16-án *Miklóslaki Lukács* választatott meg *rectornak* (175. l.), a kit 1639 jun. 13-án *Fintaházi András* vált fel hivatalában. (176. l.) A feldolgozott részben azt írja a szerző, hogy 1657 jun. 2-án *Horti István* a *scholamester*; 1658—1660-ig is az (28. 49. ll.); a *rectorok* közt 1651-ben van említve. 1746 után *Ajtai Gábor* a *rector* (207. l.), s ezt a szerző *diáknak* mondja (62. l.) stb.

Hasonlóképen hiányos a *praeceptorok* névsora is. Már 1660-ban háromnak a nevét ismerjük; ezek: *Szöllösi Mátyás*, *Ruszkai Lőrincz* és *Kereszenczi Lőrincz*. Sorozatuk tehát nem 1669-ben kezdődik. 1669-ben *Forrai Péter* másodsor *praeceptor* Kovásznaival együtt.

Az iskola törvényeit úgyesen hasonlítja össze szerzőnk a forrásul szolgáló sárospataki és debreczeni törvényekkel. Ezekből mutatja ki az iskolák viszonyát egymáshoz. A nagybányai főiskola anyaiskolája a debreczeni volt. Erősebb átdolgozást érdemelt volna az iskola belső életéről szóló fejezet. Így nem egyéb az, mint a törvények egymásutánját követő kivonatolás minden fejtegetés nélkül.

Téves vélemény, hogy a latin nyelv főleg a protestáns iskolákban volt főtárgy. (57. l.)

Szinte terhes dolog a szöveg közt végig olvasni a tanulók névsorát, mely 941 nevet tartalmaz. (62—87. ll.) Az anyakönyv gondosabb felhasználásával többet nyújthatott volna a szerző e puszta névsornál, hol a nevek mellett álló évszám is sokszor hibás. Mennyivel élénkebb képet adhatott volna az anyakönyv adatai

nyomán pl. Miklóslaki Lukácsról, a helyett, hogy 1638-ban és 1640-ben két Miklóslaki Lukács nevét jegyzi fel. 1636 jun. 2-án másodszer iratkozik be az iskolába; majd Józseflaposára megy; 1638 okt. 16-án visszatér s rector lesz belőle; 1639-ben elmegy Boziba, a honnan 1640-ben jó negyedízben vissza. Még csak *Gelyénesi Gergely* nevét említem meg, a ki a szerző szerint 1632 előtt diák (69. l.), noha az anyakönyv szerint mint arдай rector 1618-ban másodszer jön az iskolába, a honnan 1629-ben valami csínyje miatt távolítják el.

A hiányzó nevek felsorolását hasonló eredménnyel folytathatnám az iskolai hivataloknál is (pl. 1724-ben befejezi a seniorok névsorát, noha 1728-ban *Nyerges János* a senior; 204. l. stb. stb.), de legyen elég ennyi. Bizonyára pontosabb összeállítást adhatott volna a szerző, ha nagyobb körültekintéssel jár el. Dicséretet érdemelnek azonban a könyvtár történetére vonatkozólag végzett kutatásai, melyekről más helyen emlékezem meg.¹⁾

Ezek után csak annyit vélek még szükségesnek újra is megjegyezni, hogy az anyakönyvet és az idevágó adatokat jobban fel kellett volna a szerzőnek dolgoznia.

A diákok nevei mellé tett megjegyzésekből, képzettségökből, a rájuk kiszabott büntetésekből s az iskolai törvények tüzetes kifejtéséből élénkebb képét lehetett volna rajzolni az ezekben jelentkező művelődéstörténeti mozzanatoknak; a tanulók erkölcsi életére vonatkozó törvényeket pedig igen érdekesen lehetett volna megvilágítani az anyakönyv adataival.

Az anyakönyv (matrix) kiadásának érdeméből egyébiránt sokat levon a kiadás gondatlansága: pl. a 256. l. *júleas* (?), a 176. l. *p. mil. ing.* (?) *A contra* több helyen (188. 189. ll.) nincs *contrascribá*-ra kiegészítve; *g. ex., ge. ex., ger. exp.* (182. 183. 185. ll.) = gerendo exploratoria. Sokkal világosabb lett volna a szöveg értelme, ha a későbbi bejegyzéseket más betűvel nyomatja a szerző, mint a hogy a könyvtári résznél tette. Előfordúl pl. hogy 1636-nál (174. l.) 1642-ből származó bejegyzés van, s minthogy a bejegyzés évszáma nincs kitéve, csak zavarólag hat az olvasóra.

A figyelmes olvasó mindamellett haszonnal forgathatja Thurzó Ferencz munkáját, mely igen becses adattára a hazai művelődés, főleg az iskolázás történetének.

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ.

¹⁾ Magyar Könyvszemle, 1905. évf.

A magyarországi protestáns egyházak története. A középiskolák nyolczadik osztálya számára írta *Balogh Ferencz.* Debreczen, 1905.

Városi kny. 8-r. 167 l.

Nem épen gyakori, de nem is példátlan dolog, hogy e folyóirat a középiskolák számára írt történeti kézikönyveket tüzetesebben méltányolja. A czúmben jelzett munka nemcsak tárgyánál és szerzőjénél, de benső értékénél fogva is nagyon megérdemli, hogy vele e helyen bővebben foglalkozzunk.

Balogh Ferencz a legelső és legérdemesebbek egyike ma élő protestáns egyháztörténészeink sorában. Immár negyven éves történetírói multra tekinthet vissza a ma is ifju tüzzel s lelkesedéssel, nagy alapossággal s szép eredménnyel működő író és tanár. Erdemes munkálkodásának a kezünkönél levő könyv a legújabb, de hiszszük, nem utolsó terméke. Nem könnyű feladattal állott szemben az akadémiai színvonalon élő tanár; el kellett találnia azt a hangot, felfogást és terjedelmet, melynek keretében a magyar protestáns egyház történetét a gymnasium legfelső osztályába járó növendékek megérthessék, felfoghassák és áttekinthessék. Szerzőnk elég szerencsésen oldotta meg ezt a nehéz feladatot. A mi e tekintetben kifogásolható művében, az egyúttal érdeme is: jóval többet ad, mint a mennyi a gymnasiumban szükséges és feldolgozható; de épen ez által éri el azt, hogy munkája a legjobb és legalkalmasabb kézikönyv bármely értelmes ember számára, a ki a magyar protestáns egyházak történetét a főbb vonásokban, de az egyes részletekben is tájékoztatólag, megismerni kívánja.

A szerző, miután röviden ismerteti a reformáció előtti magyar egyházi állapotokat, tömör áttekintést nyújt a magyar protestáns egyházak történetéről s egyúttal műve felosztását adja. Az öt megelőző írók, majdnem kivétel nélkül négy korszakot vettek fel, mely korszakokat a bécsi és szatmári békekötések s az 1790 év határolták. Balogh Ferencz két részre osztja az egész anyagot: szólván először a reformáció befogadásáról és diadaláról, kezdettől a Rákóczi fejedelmi házbukásáig (1517—1660); másodszer a protestáns egyház szenvedő állapotáról s ebből való fokozatos szabadulásáról, 1660-tól máig. Mi sem a négyes, sem a kettős felosztást nem tartjuk megfelelőnek, mert ha első korszaknak elfogadjuk is az 1660-ig terjedő időt, az ettől fogva napjainkig lefolyt 240 esztendő eseményeit nem véljük egy korszak keretében tárgyalhatónak, hanem kettőt kell felvennünk, a mihez választópontul az 1790 év a legtermészetesebben kínálkozik, a mennyiben

az 1790/91: 26. törvénycikkely helyezte vissza az addig üldözött protestáns egyházakat a törvényes közjogi alapra.

Mind az első, mind a második főrész arányosan tagozódik a megfelelő szakaszokra, melyekben az egyházak külső és belső története egyaránt kellő méltatásban részesül. A nagy magyar reformátorok és azok előkelő pártfogói találó vonásokkal vannak jellemezve; külön szakaszok jutnak az egyházi szervezet, az iskolaügy, az egyházi élet és irodalom ismertetésének, méltatásának. Nem volt és nincs a hazai két protestáns egyháznak olyan fontosabb életnyilvánulása, melyről Balogh Ferencz könyve kellő felvilágosítást, hű és tiszta képet nem adna. Különösebben kiemelendőnek tartom a három utolsó szakaszt. Az egyik *Részleges történeti irodalmunk* cím alatt igen becses tájékoztatást nyújt a magyar protestáns egyháztörténet bibliographiájában; a másik a tudomány- és ismeretterjesztő társaságokat s az egyházi közlönyöket, a harmadik az egyház jótékonyági egyesületeit és intézeteit (árvaházak, kórházak, nőegyesületek, belmissió stb.) ismerteti.

Egyes apróbb részletkérdéseknél talán lehetne kifogásokat emelnünk, de ez egyáltalában nem zavarja meg azt a jóleső harmóniát, mely az egész munkát áthatja. A szerző lelkesen és lelkesítve ír; előadása néha szónokias, a nélkül azonban, hogy a történetírói tárgyilagosságtól elfordulna. Felfogása nemes, emelkedett; könyvét még a nem protestánsok is szívesen olvashatják, a mit — fájdalom — nem minden felekezeti író munkájáról lehet elmondani.

RÉVÉSZ KÁLMÁN.

Guillaume du Bellay, Seigneur de Langey, 1491—1543. Par V. L. Bourrilly. Paris, 1905. 8-r. XVI, 452 l. Képmellékekkel és egy hasonmással.

A szerző Guillaume du Bellay-nek, I. Ferencz francia király híres diplomatájának életrajzát írta meg elég érdekesen és részletesen s többé-kevésbé alaposan. Kissé zavarólag hat eleinte az olvasóra, hogy a szerző, sokszor ugyanabban a mondatban is, hősét hol *Guillaume du Bellay*, hol egyszerűen *Langey* néven emlegeti.

Midőn János magyar király követei, Statileo János püspök és Rincon kapitány 1528-ban a francia udvarnál időztek és ott Ferencz királylyal az egyezséget (okt. 26.) megkötötték, Langey forgolódott körülöttök. Ő a püspökkel már Rómában találkozott volt és neki kellett volna vele Németországba is

utaznia, de utóbb Montmorency fölmentette e kötelesség alól s Langey helyett ismét Rincont küldötte el Statileoval.

Langey emlékiratokat hagyott hátra; ezek azonban csonkán maradtak reánk. Egy részök még 1569-ben jelent meg Párisban, testvérének emlékirataival egy kötetben, melynek címe ez: *Les mémoires de messire Martin du Bellay contenant le discours de plusieurs choses advenues au royaume de France depuis l'an 1513 jusques au trespas de François I.* Azt a kevés dolgot, a mi ezekben az emlékiratokban a magyar történelmet érdekli, már Hirschberg felhasználta,¹⁾ kinek munkáját Bourrilly természetesen nem ismeri, mert lengyel nyelven van írva. Különben a magyar történetírók sem igen vetettek ügyet eddig e munkára.

Martin du Bellay szerint 1531-ben két követség érkezett a francia királyhoz: egyik Károly császártól, a másik János magyar királytól. Ennek követe Laski Jeromos volt. »Celuy de Hongrie demandoit alliances de mariages et secours d'argent pour subvenir aux necessitez de son royaume.« Feleségül János király számára »Madame Isabeau, soeur du roy de Navarre« volt kiszemelve, de e házasság terve dugába dőlt és János király utóbb egy más Izabellát vett nőül. Pénzbeli segély dolgában — folytatja az emlékiratok írója — bizonyos összeg pénzért adtak Laskinak oly föltétel alatt, hogy azt nem fogják a francia király valamely szövetségese ellen indítandó háborúra fordítani. Egyszersmind szívére kötötték János királynak, hogy minden dolgában óvatos legyen és őrizkedjék a töröknek segítségül hívásától, még ha háborút indítának is ellene, mert különben maga a francia király fogja fegyverrel megtámadni a vele kötött szövetség daczára. A következőket az eredeti szövegben közlöm:

»Puis après ledit Lasco portant la somme d'argent promise, afin de la faire distribuer aux usages et non autres qu'elle avoit esté ordonnée. fut envoyé Antoine Macault secretaire et vallet de chambre du roy, lequel depuis rapporta ladite somme.«

Bourrilly egy jegyzete szerint Laski 1532 ápr. 9-én érkezett Caenba a francia királyhoz, és 14-én már ismét elutazott onnan »en poste.« Fogadtatására vonatkozólag a szerző több kéziratra hivatkozik, de részleteket nem említ. A követ 10.875 livres tournois-t vitt magával, a mit Ferencz király ajándékkul adott neki, részint valami titkos ügyre, melylyel őt megbízta, részint pedig saját útiköltségei fedezésére.

¹⁾ Hieronim Laski. Lwow, 1888. 177. l.

Macault pedig 400 écus-t kapott útiköltségül, Fülöp hesseni tartománygrófhhoz. Szerzőnk semmit sem említ Macault állítólagos magyarországi útjáról; csak annyit ír, hogy Ferencz mint külön követet küldötte őt Németországba »à la suite de Lasko.«

A francia király ezenkívül még egy háromtagú követseget indított Németországba, hogy ott a császár és Ferdinánd király ellenségeivel tárgyaljanak. E követségnek feje *Guillaume du Bellay* volt. A végleges tanácskozás egy kolostorban, Scheyernben, München közelében ment végbe, hol a francia király, a szász választó, a hesseni fejedelem és a bajor hercegek követei egyezsége léptek és az erről kiállított okiratot május 26-án aláírták. I. Ferencz király ezt jul. 2-án erősítette meg. Szerzőnk a kötet végén közli az okirat eredeti szövegét a marburgi levéltárból. János királynak abban az okiratban kiváló szerep jut, jöllehet az ő követei nem voltak jelen a tárgyalásoknál.

Guillaume du Bellay Scheyernből a regensburgi birodalmi gyűlésre ment, melyet V. Károly a török ellen adandó segítség ügyében hívott volt egybe. Itt azonban Bajorország követi azt fejtegették, hogy a török veszélynek egyedüli oka az, hogy Ferdinánd ellenségeskedésben van János királlyal, és hogy ez tisztán osztrák kérdés, a mi a birodalom többi országait nem érdekli. Ugyanezen álláspontot vitatta Guillaume du Bellay is egy hosszú latin beszédben, melynek francia fordítása maradt reánk. Maga a szónok őrizte meg azt egy másik munkájában, melynek címe: *Epitome de l'antiquité des Gaules et de France* (Paris, 1556). Ez az oratio hatalmas védő beszéd volt János király mellett s a francia és angol királyok politikájának védelmére. A szónok elbeszéli hazánk történetét a mohácsi csata óta s a János király és Ferdinánd közt lefolyt dolgokat; okiratokat idéz szórúl-szóra és kivonatokat ad Laski leveleiből annak a bizonyítására, hogy a császárpártiak a vétkesek. Mi V. Károlynak és Ferdinándnak a terve? fejtegette ő. Összeveszíteni a németeket a törökkel s ez utóbbinak legyőzése után megerősödve, diadalt aratni a meggyöngyített németeken. A szónok visszautasítja a császár vádaskodásait I. Ferencz és VIII. Henrik ellen. Alig egy hónappal előbb, május 1-én, Giessenben találkozott a szónok a Franciaországból visszatérő Laskival, a ki sietett vissza Zapolyai Jánoshoz oly utasítással, hogy a magyar király tegyen meg mindent, a mi hatalmában van, hogy a törököt a Németország ellen tervezett hadjáratról lebeszélje. Szulejman nem a németek ellen fogott fegyvert, hanem János király védel-

mére, Ferdinánd és a császár fondorkodásai ellen. Legyen végük ezeknek az áskálódásoknak s a török azután önmagától vissza fog vonulni.

Bourrilly véleménye szerint Guillaume du Bellay és a bajorok talán több sikert arattak volna, ha a török már tényleg nem lett volna útban a németek ellen. Igaz ugyan, hogy Ferencz király Rincont is útnak indította a szultánhoz nagy sietséggel, hogy őt a tervezett hadjáratról lebeszélje, de későn. A szultán már megindult volt s Belgrádnál járt, midőn Rincon hozzá érkezett.¹⁾

A kötet végén Bourrilly néhány okiratot közöl. Ezek közül leginkább a 2. számú érdekel bennünket, a *Confirmation par François I. du traité de Scheyern, 2 Juillet 1532*. Eredetijét — mint már említém — a marburgi levéltárban őrzik.

KROPF LAJOS.

Ambassades en Angleterre de Jean du Bellay. La première ambassade. Septembre 1527 — Février 1529. Correspondance diplomatique. Publiée avec une introduction par V. L. Bourrilly et P. de Vaissière. Paris, 1905. 8-r. XLII, 562 l.

E kötet — mint a cím is mutatja — Jean du Bellay bayonne-i püspöknek diplomáciai levelezését tartalmazza első angolországi követségének idejéből, hol I. Ferencz francia király képét viselte.

A püspök Guillaume du Bellay-nek, a szintén híres diplomatának testvéröccse volt. Követi utasítása 1527 szeptemberhavából van keltezve; de első követsége 1529 február elején hirtelen megszakadt, midőn t. i. VII. Kelemen pápa halála hírére visszasietett királyához. A halálhír csakhamar hamisnak bizonyult, azonban a követ ekkor már francia földön járt, útban Páris felé. A kezünkönél levő kötet, mely az *Archives de l'histoire religieuse de la France* kiadásában jelent meg, 193 levélnek, illetőleg okiratnak adja legtöbbször teljes szövegét, gyérebben kivonatát. A közlemények legnagyobb részének tartalmát már régóta ismerjük *Brewer* munkájának (Letters and papers, foreign and domestic, of the reign of Henry VIII.) negyedik kötetéből. Az angol munkának határozott előnye az, hogy névmutatót is ad, a mi teljesen hiányzik Bourrilly mun-

¹⁾ Szulejman naplója szerint a francia követ Belgráddal szemközt a szerémi síkon csókolt kezét a szultánnak, Zil-hidse havának második napján, egy pénteki napon, tehát július 5-én.

kájából. Ez utóbbinak azonban érdemül róhatjuk föl, hogy néhány eddig ismeretlen darabot közöl s több másnak teljes szövegét adja, olyanoknak, melyeket az angol kiadó csak csonka példányokból ismert.

A levelekből egynehány a magyar történelmet is érdekli. Így a püspök 1528 aug. 8-án jelenti, hogy a magyar király (Zapolyai János) követe, »le cappitaine Raincon« (a spanyol Rincon Antal), megérkezett Londonba és magával hozta az erdélyi püspököt (Statileo Jánost). »Ha igazat beszélnek — írja a püspök a hatalmas Montmorencynak — a miről különben biztosan meg vagyok győződve, úgy e burgundi fajzat (értsd V. Károlyékat) oly verést (bastonnade) érdemel, a mit örök időkre meg fognak érezni. Sajnos, hogy az idő most egy kissé alkalmatlan a költekezésre; a követek nagyszerű tervekkel állnak elő« ... stb.¹⁾

A magyarországi dolgok még más nyolcz levélben is vannak érintve, de ezek közül csak egy (181) új. Ebben a püspök melegen megköszöni Montmorencynak, hogy bátyját Vilmost nem fogja Németországba küldeni; egy ideig t. i. arról volt szó, hogy neki (Guillaume du Bellay-nek) kellett volna az erdélyi püspököt oda elkísérnie.

A kiadók rövid történeti bevezetést írtak a gyűjtemény elé s itt-ott egy-egy alapos jegyzetet is adnak a szöveg fölvilágosítására.

KROPF LAJOS.

Sasinek Fr. V. újabb munkái.

Az a panasz, hogy a tót történeti irodalmat nem ismerjük vagy szándékosan mellőzzük, arra késztet, hogy ezen irodalom újabb termékei közül első sorban mindjárt a panaszt hangoztató Sasinek Fr. V. dolgozatait ismertessem; és pedig ezúttal csupán azokra szorítkozva, a melyekre ő maga hívta fel figyelmünket.²⁾

Meg kell vallanom, hogy a tudós szerző érdekében jobb szeretném mellőzni a rekriminált sorozatot is, mert sokszor hallott és még többször megczáfolt nézeteket elevenít fel. E dolgozatok

¹⁾ A kiadók szerint e levélnek analyse megvan Brewernél, id. m. IV. 3. app. nr. 192. Jó lett volna azonban az eltérésekre is felhívni a kutatók figyelmét, mert a Brewernél közölt regestában Rinconról nincs szó. Az illető paragraphus így kezdődik: »La Chapelle itt van. Magával hozta az erdélyi püspököt« ... stb. Többé-kevésbé úgy, mint fentebb közöltem; de mégsem egészen úgy, mert a levél, úgy a hogy azt a kiadók közlik, azzal kezdődik, hogy »La Chapelle elutazása óta nem történt itt semmi, a miről e levél vivője nem adhatna pontosan számot.«

²⁾ Olv. *Századok*, 1905. 70. l. *) jegyzet.

olvasása közben felújulnak a néhai *Matica* historikusainak kiméletlen támadásai a magyar kútfők s az egész magyar történettudomány ellen. Visszacseng a régi hang, mikor a tót történetírás a politika szolgálatába szegődött s feladatául tűzte ki, bármi áron is kimutatni azt, hogy a magyar história egy szakadatlan *falsem* vagy az események elfogult szépítése.

Ma már fel sem vesszük, ha a tót tudósaink ránk bizonyítják (!), hogy a magyar honfoglaló ősök tulajdonképen tótok voltak, hogy Szent István és vele ki tudja hányan, nem voltak magyarok, hogy országczimerünk voltaképen a tótság, Tótország czimere stb. A hetvenes években még vitatkoztunk velök, ma csendesesen nézzük a »história-csinálás« ezen irányát. A *Matica* iskolájának utolsó és tagadhatatlanul kiváló tanítványa *Sasinek*, a honfoglalás korának buzgó kutatója. Mélyebb eruditiojánál fogva jókor szakított a *Letopis* irányával. Nemzetiségi elveit megtartotta ugyan, de heves temperamentumát higgadtabbá tették az évek, tanulmányai helyesebb irányba terelték felfogását, judiciuma visszatartotta az egykori botlásoktól.

Ismerve irodalmi munkásságát, meglepődve kell látnunk, hogy ismét a régi hangot keresi: *redit ad pristinum amorem!* Midőn 1902-ben ötven éves írói jubileumát ülte, talán az akkor támadt hangulatok, a régi emlékek hatása alatt írta *Dejepisné záhody* (Történelmi rejtélyek) cím alatt tizenegy fejezetbe osztott cikksorozatot a *Slovenské Pohľady* (Turóc-Szentmárton, 1902. XXII. évf. 7—12. és 1903. XXIII. évf. 3—10. füzet) számára.

Ismertetésem csupán ezekre szorítkozik. Rövidség okáért csak általánosságban emelem ki, hogy e dolgozatok jórészt már ismételten megjelent fejtegetések tartalmát foglalják össze, helyenkint bővítve vagy javítva. Polemia nélküli száraz recensiót akarván adni, lehetőleg követem a szerző eszmemenetét, bizonyítása módját és következtetéseit, s a tónus kedvéért néhány subjectiv stylusvirágot mutatok be annak illusztrálására, miképen vélekedik az ősz tudós a magyar história kútfőiről.

1. Velehrad Biharban.

Anonymus, kire csak a kritika nélküli sovínisták szoktak támaszkodni, örült fecsegései, üres szalmacséplése közben néha magot is talál. Ilyen az 51. fejezetben a *castrum Byhor*-ról szóló meséje. Már Podhradczky és Szabó Károly is sejtették, hogy *Byhor* vára, mint olyan, sohasem létezett, mert Usubu csak a bihari Bellaradot ostromolhatta. Erről pedig tudjuk, hogy *Bellarad*, helyesebben *Velehrad*, vagy *Belehrad* = a későbbi *Nagyvárad*. Ezt tudva, az 1046 évi felkelés *Vatha castrum Bellus*-át ne keressük

többé Trencsénben, mert ott ilyen vár nem lehetett, hanem azonosítsuk a Gellért-legenda *ex Belo oppido*-ját Nagyváraddal. Ezzel elesik az a feltevés, hogy ezt a várat a magyarok (kunok) alapították volna. Árpád turk-bolgárjai és turk-kozárjai nem törődtek várak építésével.

2. A garam-szentbenedeki zárda alapító oklevele.

Géza király 1075 évi alapítólevele a szöveg alapján kétség-telenül hamisítványnak mondható, mert az a sok következetlenség, ellenmondás a fogalmazásban, nem terhelheti a királyi kancelláriát. Tévedései láttára a helynevekben és úgynevezett magyar értelmezéseiben, méltán kérdezhetjük, vajjon a *hungarice* és *magyarul* kifejezések azonosak voltak-e már akkor? Végre ha eltekintünk is az oklevél összes hibáitól, feltehető-e, hogy Géza, a πιστός κρᾶλης, a konstantinápolyi udvar kegyeltje, valószínűleg maga is keleti hitű, klostromot épített volna a római katolikus barátok számára, mikor tudjuk, hogy még 1073-ban is a görög hitű *nequam Vata* élvezi bizalmát.

3. A turkok és a magyarok.

Anonymus, ki a maga zágyvalékait Kézai Simon után írta, Konstantinus ellenére turkok helyett magyarokról beszél. Elhitette a historikusokkal, hogy Árpád turkjai és a magyarok egyazon nemzet. A szerző maga is hajlott e felfogáshoz, de behatőbb tanulmányai (!) rávezették, hogy Konstantinus turkjai és Árpád magyarjai nem azonosak. Tizennyolcz pontba foglalt ellenvetései röviden a következők: Hazai krónikáink ellenében több forrás Konstantinus hitelét támogatja; így pl. a kozár kérdésben vagy a lebediai eseményekben, a hol Anonymus szépítgetései tarthatatlanok s kiderül, hogy *Dobrovský* lesújtó ítélete e fecsegések értékéről teljesen helyén való. A mi historikusaink ezért nem kedvelik Konstantinust, és ha méritenek is belőle, azt helytelenül teszik. Ilyen helytelenség a *gylas* és *karchas* meséje Árpád mellett; holott az egyik görög szó *kenyeres tarisznyát*, a másik *füles poharat* jelent, tehát az egyik méltóság kenyérről, a másik italról gondoskodott. Szembetűnők a forrásoknak a családja kérdésében és a nemzetségek számában való ellenmondásai, melyek kizárják azt, hogy hazai krónikáink mellett görög forrásra is támaszkodhassunk. Az egyiket vagy a másikat feltétlenül el kell vetnünk, mert a kettőt összehozni annyi, mint tiszta magot polyvával keverni; hiszen nyilvánvaló, hogy itt két külön nemzetről kell szólnunk.

4. Micsoda nemzetiséghez tartoztak Árpád turkjai?

Hasztalan dugdossák krónikásaink Álmos és Árpád hódító zászlaja alá a magyarokat. Ezek és a turkok egészen más-más nemzet. A Konstantinussal egykorú *Kniga Stepennaja* a Duna mellékére, az *ungari albi* (tótok) szomszédságába teszi a kozárokat és bolgárokat, a kik tehát ott lehettek a Tisza táján, hová Konstantinus Árpád turkjait helyezi el. Bizonyos, hogy e néven Árpád turk-kozárai és turk-bolgárjai értendők, kik ez időtájt különböző nevek alatt szerepeltek; még avaroknak is nevezték azokat a népeket, melyek a Volga mellől jöttek. Leo császár († 911) összehasonlítva Árpád tiszamelléki turkjait a korábbi dunamenti keresztyén bolgárokkal, azt hiszi, hogy a két nép csak vallás tekintetében különbözik egymástól: az egyik (keleti) keresztyén, a másik pogány — helyesebben mohamedán — hitű. Ez utóbbiakról tudjuk, hogy makacsul kitartottak hitük mellett az Árpádok idejében, a keresztyénség korában is. Igazolható, hogy valóban ott tanyáztak, a hova őket a *Kniga* leírása helyezi: a terra *Bular*, marchia *Bugar*, *Bulgar*, *Byhor*, tehát a mai Bihar területén, s ott szláv törzsekkel keveredve is megtartották hitüket s *agarení*, *saraceni*, *ismaelitae* nevezetek alatt éltek tovább, s mi több, nemcsak mint kereskedők, hanem mint katonák is szerepeltek.

5. A bolgárok és kozárok nyelve.

Több szláv történetíró, köztük *Šafarik* is, a bolgárokat holmi csüdök vagy skythák közé sorozta; a miért is *Šafarik* maga elkédvetlenedve felhagyott a bolgárság tanulmányozásával. Azt hitte ugyanis, hogy a bolgárok szláv nyelvüket csak a Balkánon sajátították el; ezért határozottan kijelenti, hogy a ki a bolgárokat szlávoknak tekinti, az a hunokat, avarokat, kozárokat, ugrokat, azaz magyarokat is joggal mondhatná szlávoknak, következőleg hazájukat is az Ural mentén kereshetné.

A szerzőt ezek az »avult« ellenvetések nem zavarják, mert nyilvánvaló, hogy *Šafarikot* is csak Anonymus tévelygéseit tévesztették meg. Nem látta át, hogy Árpád csak a Volgán inneni bolgárokat és kozárokat vitte magával, nem pedig a Volgán túl lakó besenyőket és palóczokat, tehát a tulajdonképeni magyarokat. Noha kétségtelen, hogy sok historikus a bolgárokat kifejezetten hunoknak mondja, ép úgy mint sokan a hunokat és az avarokat egyazon nemzetnek tartják, — ezt döntő argumentumnak venni nem szabad, mert viszont tudjuk, hogy némelyek az avarokat a szlávokkal tévesztik össze. Vegyük e mellett figyelembe, hogy Procopius a hun-bolgárok szokásait a szlávok szoká-

saival azonosaknak mondja, vagy nézzük a bolgár tulajdon- és köznevekben kimutatható szláv töveket. — mind azt igazolják, hogy az ugor-bolgárok, a kikkel pl. Cyrill beszélt, csakis szláv nyelvűek lehettek. A vajdák (vojevodok) alatt élő lebediai ugrok is, kik Árpádot kozár szokás szerint paizsukra emelve fejedelmükké választották, tulajdonképen bolgárok valának. Kövessük pl. Theophanes *Kubrat*-jának három fiát a történelemben: a Volga, Don, Dniester és Duna mentén, Pannóniában és Pentapolisban mindenütt szláv nyomokra akadunk. Igazolni tudjuk, hogy a messze szakadt törzsek egymással érintkeztek, ősi szláv nyelvüket és szokásaikat megtartották még Beneventumban is. A bolgárok eredeti nyelve tehát feltétlenül szláv volt, a mint azt *Cankov* már 1852-ben bebizonyította.

A fenti adatok Árpád bolgárjaira is alkalmazhatók, következőleg azok is szin-szlávok voltak. Ezt tanítja a *Kniga Stepenaja*, valamint Leo császár irata is, a mivel szemben az elmélet tagadói csak annyit ismernek be, hogy a bolgárok már Árpád korában szlávosodtak el.

A kozárokat illetőleg már *Dobner* tudta, hogy ezek is a nagy szláv nemzethez tartoztak, de Šafarik, Pray tévedései nyomán ezt a nézetet elvetette és őket Árpád turkjaihoz sorozta. A tévedés oka az, hogy a kozárok mohamedán és zsidó hitük szerint megszólva, két külön nemzetként szerepelnek, mint *kozárok* és *kabarok*. Az előbbieket hitük miatt részben különváltak a turk-bolgároktól, de a közös nyelv miatt még sem bomlottak szét teljesen. Az arab érintkezés révén hihetőleg ezek kerültek le Hispániába, hol nyomuk a XVIII-ik századig fenmaradt.

6. A turkok.

A mohamedán vallás igen korán elterjedt a bolgárok között, s az áttérteteket — megkülönböztetésül a dunamentiektől — a görög írók *turkok*-nak nevezik. Ide foglalták később Árpád népét, együttesen a kozár-kabarokkal, s *Turkia* nevet adtak az országnak, melyet elfoglaltak, de a tót felvidéket e nevezet alá nem érthetjük. Árpád ivadéakai csak később foglalták el Fekete-Ugriát is, de még akkor sem érték el Fehér-Ugriát, tehát a mai tótságot.

Történetíróink tévedései mind onnan származnak, hogy a *Kniga Stepenaját* nem ismerik, vagy nem tartják hitelesnek, mivel álmaikkal ellenkezik, megczáfolja Árpád magyarságát és az ő honfoglalását. Pedig Konstantinus Porphyrogenitus és a *Kniga* adatai fedik egymást a részben, hogy Árpád turkjai, tehát a bolgárok és kozárok csak Pannóniára szorítkoztak, mert a Tisza melléke akkor a *ruszszok* birtokában volt. Csak a ruszszok és görö-

gök bukása, majd a lengyel és cseh hatalom hanyatlása után, főleg Boleszlav halálával 1025-ben, jutott az ország felvidéke Szent István birtokába, akkor is csak mint *ducatus*. Erre vall az ország címere is. A hármass hegy a tót hegyek képe, rajta a hercegi korona, mint a *ducatus* jelvénye, a kétkarú kereszt pedig Cyrill keleti egyházának emléke. Még akkor is, mikor Magyarország mint név Pannónián kívül a felvidéket is magában foglalta, megmaradt a *Ducatus Nitriensis*; azontúl pedig, hogy a *Hungaria* és *Magyarország* nevek téves azonosításának szokása felmerült, a felvidék népe megkülönböztetésül a magyaroktól, magát *tót*-nak, hazáját *Tótország*-nak nevezte, éppen úgy mint Szlavóniát.

7. Ungari, Uhri.¹⁾

E kérdésről csupán hazai adatok nyomán tárgyalni, meddő munka, mert tudjuk, hogy Árpád a maga turk-bolgárjaival és turk-kozárjaival az Alduna felől jött fel a Tisza mellékére, tehát nem a Kárpátokon és nem az Ungon át, a mint azt Árpád népéről krónikáink tanítják. Hasztalan vitatják a magyar történészek, hogy csak a magyarok bejövetelekor támadt az *ugor* név, a meghódított népek nevezték így a hódítókat. A szó szabályosan úgy van képezve, mint a *Zagoria* és *Podgoria*, mai alakja pedig a görög *Ougoria*, *Ouggoria* névből származik. Igaz, hogy Nestor és az Annales Francofurtenses is ugoroknak mondják Árpád népét, de Nestor nem tekintély ebben a kérdésben. A *hungarus* név már jóval Árpád előtt ismeretes volt ezen a területen; így nevezi pl. bölcse Leo a szláv gepidákat. Szlávok voltak azok az ugrok is, a kik 899-ben megverték a morvákat (gentiles suos), valamint azok is, a kikkel Cyrill 855-ben a Fekete-tenger mellékén, és Method 884-ben a Duna mellett találkozott. Árpád és népe tehát bolgár-szlávok lehettek, mert csak így érthették a két hit-hirdető beszédét.

Ezt a turk-bolgárnak, vagy hunnak nevezett népet ez időben az összes források szláv népnek mondják. Kitűnik ez Wicbert apát esetéből is, a ki 954-ben a magyarokat térítgette. Az apát nem tudhatott magyarul, az ugrok nem tudhattak németül, csakis szláv nyelven érintkezhettek. Germánia ekkor még nem volt elnémetesedve, hiszen Ottó császár (Widukind szerint) maga is szlávul beszélt. Egyszóval Árpád népe által Ungaria és Pannónia szláv képe nem változott, sőt erősödött. Az egységet csak a XI-ik században bontották meg a bevándorolt besenyők és palóczok.

¹⁾ A tót nyelv különbséget tesz a tágabb értelmű *uher* (Ungaria lakója) és a fajilag vett *magyar* között. Szükség esetén uhernek vallhatja magát a tót is, magyarnak ellenben nem.

8. A keresztyénség Magyarorszáiban.

Hazánk vallási viszonyait Szent Istvánig a magyar történetírók *breviter et confuse* tárgyalják. A Kárpátoktól Adriáig terjedő magyarság inádtá a *magyarok istenét*, mellette hódolt Had-urnak (!) is, míg István a római katolikus hitre nem térítette a nemzetet. Ezzel szemben az elfogulatlan kutató öt vallást különböztet meg e területen: 1. a keresztyénséget Cyrill ritusa szerint, 2. a glagolismust, 3. a latin szertartású keresztyénséget, 4. a zsidó, és 5. a mohamedán vallást. A két első a szlávok hite volt, míg Rómával nem egyesült; a többi Árpád népei hozták magukkal és vallották addig, míg a konstantinápolyi patriarcha cyrrill-ritusával felcserélték. Bizonyítható ez Morávia vallási viszonyaiból, hol a keresztyénség virult, mert a régi pogányság Method halála után sem tért vissza, de még a magyarok bejövele sem rendítette meg a fellendült kulturát. A szláv-ellenes történetírók Konstantinus Porphyrogenitust idézik, ki Morávia népét hitetlennek mondja; azt azonban nem tudják, hogy a keleti források csak az ó-hiten levőket tartották keresztyéneknek, a latinokban ellenben hitetlen, pogány, kereszteletlen népet láttak.

Az a nagyzó állítás, hogy a magyarok Pannónia szláv-ságát kiirtották vagy kiűzték volna, hogy az egész területet maguk foglalhassák el, csak költői álm, bombastikus kitörése a magyar felfuvalkodottságnak, mely még a hazai krónikák értéketlen fictióit is felülmúlja. Ilyen önkényes, de nem lelkiismeretes módon gyártják a régibb magyar történelmet!

Már láttuk, hogy Árpád ide magyarokat (pecsenyégeket és kunokat) nem hozott, sőt népei által itt a szláv elem csak gyarapodott; ennél fogva Árpád nem is verhetette meg a szlávokat. Igenis megverte a szerémségi és tiszamenti oláhokat, kik a szlávokat nyomták. Igaz, hogy Árpád eleinte segítségére volt Arnulfnak II. Mojmir ellen, de minekutána kikaparta a gesztenyét számára, kénytelen volt visszavonulni. Később Braczlavval egyesülve Arnulf ellen harczolt, majd 902-ben ismét Mojmir ellen, a kitől Moesiát és Felsőpannóniát foglalta el.

Azonban értsük meg a dolgot. Árpád küzdött Mojmir serege, de nem népe ellen. A szétvert sereg a bolgárokhoz, a horvátokhoz, sőt Árpádhoz is csatlakozott. A tótság ekkor is a helyén maradt, mert Árpád csatározásai nem érintették a lengyel uralom alatt levő népet, mely később Árpád népével összeolvadt. Ez a honfoglalás igazi története.

A mi a vallást illeti, tudnivaló, hogy az itt talált szlávok 886-ig római katolikusok voltak, de ekkor a tiszamellékiek Wiking és Gorazda püspökök viszálya miatt a keleti egyházhöz

csatlakoztak. Ez időtől kezdve *Gylas* koráig, a ki Konstantinápolyban tért át mohamedán hitéről, a szlávok terjesztették itt a keleti keresztyénséget. Szvatopluk utódai és Pannónia népe a glagolita ritushoz csatlakoztak, sőt keresztülvitték, hogy a pápa ezt a szláv egyházat elismerte a német püspökök tiltakozása ellenére is. A glagolita érseket három püspökével itt találták Árpád hadai s nem döntötték meg akkor sem, mikor Moesiát és Pannóniát elfoglalták. Igaz, hogy a németek Árpád segedelmével (896) Pannónia déli részének birtokába jutva, egyidőre behozták volt a latin szertartást, de a fellázadt szlávság csakhamar visszatért ősi ritusához. Még inkább megerősödött ez *Bolosudes* vezér megtérítése után (950), a mikor Esztergomba keleti érsek került. Az erdélyi részek kétségtelenül a konstantinápolyi patriarcha alá tartoztak.

Ezekén kívül a Tisza-mentén a kozársággal bejött zsidó hit is terjedt, de a pogányságnak semmi nyoma. Kétségtelen tehát, hogy Szent István korában is már gyökeret vert a keresztyénség. Erre vall a keleti szerzetes klastromok nagy száma, melyek István után nem fejlődhettek. Különben ezek alapításáról alig tudunk valamit, de annál több az emléke pusztulásuknak, mert az első királyok ezeket a klastromokat alakították át az új szerzetesek számára.

9. A római katolikus egyház Magyarországon.

Midőn *Vacszlav*, azaz *Gezovics István*, megerősödve a trónon, fejedelemségét királysággá akarta átalakítani, Ottó császár beleegyezésével a pápától kért koronát. Eltökölte, hogy a római egyházhoz csatlakozik, hanem azért kiméletes volt a keletiekkel szemben. Erre vallanak zárándokházai Konstantinápolyban és Jeruzsálemben, valamint fiához irt intelmei. Csakhogy akkor a keresztyénség itt mindenképen szláv volt. A görög egyház a cyrill, a latin egyház a glagolita nyelvhez ragaszkodott. Szent István pedig bármennyire szerette volna is kiszorítani a cyrill-ritust, ez nem sikerült neki; még kevésbbé az, hogy mindkettő helyett a római latinságot tegye uralkodóvá. Kudarczot vallott ezzel ő maga, valamint utóbb (1041) a monte-cassinói apát is. Még Sámuel király sem akarta befogadni a római szertartású barátokat, csak Szent Lászlónak sikerült (1091) franczia latin szerzeteseket behoznia, mikor számukra a glagolitáktól független somogyvári klastromot alapította. A korábbi szerzetesek (*monachi nigri*) latinoknak nevezetnek ugyan, mert unióban voltak Rómával, de tulajdonképen glagoliták valának. Az elnevezésre szükség volt, hogy megkülönböztessék őket a keleti egyház szerzeteseitől.

Általában a glagolita egyház uralkodott, mert ezt elismerte volt a pápa is; régebben is volt elterjedve, ezért a később jött keleti rítus nem tudott megerősödni. Megesett, hogy cyrill klastromokba glagolita apátot nevezett ki a király, sőt ilyen sorsra jutott a somogyvári apátság is Imre király alatt. Nagyobb akadályokba ütközött István térítése a Duna balpartján. Krónikáink az 1002 évi háborúból kettőt csinálnak. Az egyik Fekete-Ungariában, tehát a Tisza-mentén folyt volna, a másik Erdélyben; holott a kettő egy, és a Maros-mentén zajlott le, mert Szent István Erdélyt csak jóval később. Achtum meghódoltatása után (1030) foglalta el. Ezért lehetetlen, hogy Koppány felnégyelt testét is Erdélybe küldte volna.

Csak az bizonyos, hogy a hitbeli ellenállás legerősebb volt a Maros-Tisza, illetőleg Duna közötti területen, hol a kalocsai és a bácsi érsekek állottak szemben egymással. Ugyanis mikor Mihály (955) a keleti hitre térve, Bácsban felújította a szerémi érsekséget, ehhez került a keleti egyházhoz tartozó hívek feletti hatalom. István utóbb a bácsi érsek ellenében felállította a kalocsai érsekséget, a miből hosszas viszályok támadtak, miről a később egyesített érsekségek története tanuskodik. De az egyszer meggyökeresedett glagolita és cyrill egyházakat nem lehetett egykönnyen kiirtani. Sem a politikai és társadalmi nyomás, sem az egyházi megszorítások nem vezettek eredményre, mert még 1337-ben is megesett, hogy latin szertartású kolduló szerzetesek glagolitákká lettek az egyházi javak kedvéért. Ezek az állapotok csak Nagy Lajos idejében szűntek meg.

Még változatosabb a Maros feletti szláv egyház története. Szent Gellért csanádi püspök társaságában, a ki hihetőleg maga is glagolita volt, glagolita és cyrill barátokat találunk. Mihály konstantinápolyi patriarcha lázításai a gyűlölt római hit ellen, eljutottak hozzánk is, bár a kitört lázadást történetíróink a magyar pogányság lázadásának tartják, pedig a tiszta igazság az, hogy a türelmetlen keletiek akarták ily pogány módon kiirtani a római keresztyénséget.

Csanád megye környékén a cyrill és glagolita klastromok nyoma s általuk a szlávság vezető szerepe az egyházi és politikai téren a XIV-ik századig szakadatlanul igazolható; ezért tehát *Ungaria* mind ez ideig szláv országnak mondható. A nemzetiségi viszonyok csak a besenyők és kunok jöttével változnak meg.

10. A besenyők.

Az eddigiekben láttuk a Kaspi-tenger és a Volga innenső részén lakott turk-kozárok és turk-bolgárok sorsát, a kik Lebediás.

majd Árpád vezérlete alatt ellenségeik elől futamodva, az Alduna és Tisza mellékére jutottak. Lássuk mármost az üldöző ellenfeleket, Konstantinus *paczinakita* népét. Ezek eredetileg a Jajk folyó mellékén laktak, míg a kozárok által ellenük izgatott uzok őket meg nem háborgatták. Egy részök ekkor leigázva a Volgán túl maradt, más részök átkelve a Volgán, a turk-bolgárokat verte ki. A kiszorított turk-bolgárok a Kaukasz szorosain Persiába menekültek, a többiek pedig a vezérökről elnevezett Lebediában húzódtak meg, majd pedig, mivel itt sem volt maradásuk, a kozárokkal egyesülve. Árpád vezetése alatt a Pruth és Szereth folyók közé szálltak. Ősi ellenségeik, a besenyők, itt is rájuk akadtak, s mialatt Árpád a tiszamenti oláhok ellen harczolt, otthon maradt népét csaknem egészen kiirtották. Árpád ekkor az oláhoktól elvett területre szorult. Valószínű, hogy a besenyők elárasztották Erdélyt is; így tehát ők lennének a mai székelység ősei, mert még 1002-ben is innen törtek be az országba. Megerősödésüket a görög császárnak köszönhatték, a ki a mongol nyelvű népet felhasználta a többi szlávok ellen. Betöréseik a déli tartományokba mindenkor sikerültek 1048-ig, a mikor Bulgáriában megverték őket. Szerepelnek 1072-ben, mint Mosonban megtelepített hadi foglyok; legutoljára pedig 1339-ben, már elszlávosodva, a Moson-megyei Gátán, *speculatores* név alatt.

Nyelvük a kunokéval azonos, tehát magyar. De míg a szétosztott besenyők — mint *speculatores*, *siculi* és *parasztok* — nyelvüket csakhamar elvesztették, a tömegben élő kunok nyelve megmaradt. A hol e két nép egymás mellett maradt, közösen magyaroknak nevezték őket, főleg mikor a kunokat tévesen *hungari* néven kezdték emlegetni.

11. A magyarok (palóczok és kunok).

Láttuk, hogy Ibn-Dasta és Al-Bekri magyarjainak Árpád népéhez semmi közük. Ezek a *madzsgarok* vagy *uzok*, oroszúl *polovczok* (mivel vadászatból éltek, vagy mindig a mezőkön csatangoltak) később kezdenek szerepelni. Gallus krónikája 1018-ban említi őket, mikor a Pruthnál vereséget szenvedtek. 1061—1066-ban Magyarországra is betörték, de Salamon megverte őket. Maradékaik maig élnek a Mátra-alján. A Kuma folyó mellett lakott nép másik része, a *kumánok*, vagy röviden *kunok* serege már 1086-ban kezd letelepülni Szabolcsban; ezenkívül többiben kisebb-nagyobb csapatokban egy-egy vereség után más vidéken is megszállanak, így Jászberény környékén, melynek nevet is adtak. A negyedik nagyobb telepítés (1097) Álmos seregének maradékából való, a mikor alkalmas eszközül mutatkoztak a szláv egyház

ellensúlyozására. A hatodik nagy telepítés közvetlenül a tatárjárás előtt történt. Igaz, hogy egy része a kunoknak kivonult volt az Alduna mellé, de Béla visszahozta őket. Ezek később egyre terjeszkedtek a régi lakosság rovására.

Nyelvüket illetőleg, Szabó és Szilágyi tanítása ellenére is, kétségtelen igaz, hogy e kunok nyelve teljesen elütött Árpád népének szláv nyelvétől. Rogerius szavai tehát, hogy a kunok ide jöttek, *ut linguam facerent sibi notam*, csakis szláv nyelvre magyarázhatók. Mivelhogy az első kun csapatok bejövetele által az ország szláv jellege el nem veszett s az úgynevezett magyar elem csak a hatodik kun település után kezdett éledezni, természetes, hogy az eredeti lakosság csak tolmácsok segítségével beszélhetett a jövevényekkel. A térítő papoknak külön kellett tanulniok a kun nyelvet, a mint azt okleveleink tényleg bizonyítják. A kun-ságot csak később kezdték azonosítani a magyarsággal, a hogy pl. Aeneas Sylvius is teszi, mikor Zsigmond király kun nyelvtudását felemlíti, de a magyarról hallgat.

Ezért nem kellett a kunoknak megmagyarosodniok, mert eredetileg is azok voltak; illetőleg ők maguk így nevezték magukat, habár a régebbi írók még itteni letelepülések után is más-kép nevezik őket. Mivel pedig tudjuk, hogy konok szívóssággal ragaszkodtak ősi szokásaikhoz, viseletükhöz: feltehető-e, hogy épen nyelvüket hanyagolták volna el? Nyelvük mint külön idioma megmaradt Zsigmond koráig, azontúl pedig a kalvinizmus védelme alatt fejlett és erősödött. Lehetséges ugyan, hogy a határszélekre, idegen nép közé szorult töredékek elvesztették nyelvöket, pl. a felvidékiek eltótosodtak, miként azt néhány helynév is igazolja, de a nép zöme megmaradt.

Végül vegyük figyelembe, hogy Erdélyben a székelyek s a többi nemzetiségek mellett mindenkor külön említik a magyarokat. Micsoda magyarok ezek? A tiszavidéki kunok, a Kálmán korában bevándorolt kunok ivadékai, a kiket, mikor a *hungarus* nevet a kunnal kezdték azonosítani, meg kellett különböztetni a régiektől.

*

E rövidre fogott ismertetése a reklamált Sasinek-féle dolgozatoknak mindenkit meggyőzhet arról, hogy épen a tudós szerző érdekében jobb lett volna továbbra is *sub rosa* maradniok. A tudós szerző történetírói érdemeit semmiesetre sem fogják gyarapítani.

ERNYÉY JÓZSEF.

T Á R C Z A.

PETUR BÁN ÉS PETURVÁRADJA.

Wertner Mór tagtársunk nemrég Katona József *Bánk bán* cz. drámája egyik kiváló alakjának. *Petur* bánnak nevével és viselt dolgaival foglalkozván, megállapítani iparkodott, hogy a drámában Peturra vonatkozó *Várdán* elnevezés vagy megszólítás a latin *Varadinus* magyarosítása, mert Petur tudvalevőleg a mai Pétervárad (Petur-Váradja) földesura volt.¹⁾

Mivel Gertrud királyné gyilkosa, Petur bán, egykor több vármegye főispánja volt s egyebek közt Pétervárad környékén is számos birtokkal rendelkezett, érdemes vele e szempontból kissé behatóbban foglalkoznunk.

Az egykorú történeti kútfők tanúsága szerint Petur bán 1194—1213-ig felváltva Pozsony, Bihar, Sopron, Csanád és Bács vármegyék főispánját s a királyné udvarbírája tisztét viselte. Családi nevééről csak annyit tudunk, hogy atyja *Torwey*, *Turoy* vagy *Turey* volt, kinek nevét némelyek *Toraj*, mások *Töre* alakban olvassák és ejtik. Bács vármegyében létezett a mohácsi vész előtt egy *Töre* vagy *Toraj*, nevű helység, sőt volt *Tőrei* vagy *Toraji* család is,²⁾ a mi arra mutat, hogy talán Petur bán atyjának, vagy valamely hasonló nevű ősenek is lehettek a Bácskában birtokai s az említett helység talán épen attól vette nevét.

Feltűnő azonban, hogy *Töre* vagy *Toraj* nevű birtokkal a hajdankorban Vasvár megyében is találkozunk. Ez a birtok egy 1274 évi oklevél szerint a Nádasd nemzetség birodalmához tartozott, mert a Nádasd nb. Benedek esztergomi érsek átengedte azt rokonának, Csapó fiának Andrásnak.³⁾ Mivel a régi bácskai birtokosokról általában ki lehet mutatni, hogy más vidékekről származtak oda s más megyékben néha több birtokuk volt mint

¹⁾ *Századok*, 1905. 571—573. ll.

²⁾ Bács megye monographiája, I. 206. l.

³⁾ Hazai Okmt. V. 202. l.

ottan, valószínűnek kell tartanunk, hogy eredetileg Petur bán atyja sem bácskai származású, s mivel régente egy-egy családnál ugyanazon személy- és birtok-név sűrűn fordul elő, nem lehetetlen, hogy Petur bán atyja vagy valamely őse a Vasvár-megyei *Töre* vagy *Toraj* nevet Bács megyébe csak átszármaztatta s így Petur bán nem volt úgynevezett *homo novus*, hanem régi nemzet, talán épen a Nádasd nemzetség tagja. Ezt mutatja gazdagsága, előkelő állása és *comes* czíme is.

Petur bán személyi és családi viszonyairól — mint az elmondottakból látható — édes keveset tudunk; bácskai és szerémi birtokait azonban elég pontosan ismerjük. IV. Béla király ugyanis 1237-ben a Petur bántól elkobzott birtokokat a szerémi részekben alapított u. n. bélakúti cistercita-rendi apátságnak adományozta s adománylevelében részletesen felsorolja az összes javakat. E szerint a bácskai részekben Petur bánnak következő birtokai feküdtek: *Pétervárad* helység (a mai Ujvidék helyén), továbbá három falu, melyek közül kettő *Zoyl* (ma *Szajlova* pusztja), a harmadik *Bywoolou* volt. Az adomány tárgyát tevő többi bácskai birtokok u. m. Chemey, Bata, Sawar, Oronati (Aranyad?), Coochka(?) és Pyros falvak nem tartoztak Petur bán birodalmához.

IV. Béla király 1237 évi oklevelével, mely az Országos Levéltárban ma is megvan,¹⁾ Pauler Gyula²⁾ és Érdujhelyi Menyhért³⁾ foglalkoztak. Mindkettőjüknek feltűnt, hogy a királyi oklevél, miután előbb a szerémségi birtokokat sorolja elő, azután tér át a Duna balpartjára s itt említi fel első helyen *Péterváradját*; miből mind Pauler, mind Érdujhelyi azt következtetik, hogy a régi Pétervárad nem mai helyén, hanem a mai Ujvidék területén állott. Érdujhelyi úgy véli a dolgot magyarázhatónak, hogy IV. Béla koráig a mai pétervárad várhegyen nem volt erősség, Petur bán vára tehát a mai bácskai oldalon fekvő földvárból állott, a hegyen pedig a tatárjárás (1241) után a hegy tövében lakó bélakúti szerzetesek építettek várat.

Mindehez azonban sok szó fér. Először is nincs semmi pozitív adatunk arra, hogy a mai Péterváradot a bélakúti szerzetesek alapították volna. Továbbá abból, hogy IV. Béla király adománylevele csak a bácskai oldalon fekvő Pétervárad helységet említi, nem következik, hogy a másik parton, a mai várhegyen nem létezett erősség. Valószínű hogy létezett, s a király csak azért nem

¹⁾ Dipl. oszt. 216. sz. Kiadta Wenzel: Árpok. Uj Okmt. VII. 27. 1. *Fejér*: Cod. Dipl. IV. 1. 68. 1.

²⁾ A m. nemzet tört. az Árpád-házi királyok alatt, 2-ik kiad. II. 494. 1. 50. jegyz.

³⁾ Ujvidék szab. kir. város monographiájában és Bánk bán összeküvéséről írt munkájában.

emliti, mert azt nem adományozta az apátságnak, hanem mint királyi várat megtartotta a korona birtokában. A mai pétervárad várról ugyanis tudva van, hogy ott ősidők óta mindig volt valamelyes erősség s a rómaiak korában *Cusum* nevű határvár állott a helyén. Valószínű tehát, hogy az a Pétervárad nevű helység, mely a királyi oklevél szerint a bácskai oldalon feküdt, csak átellenes párja volt a tulajdonképeni ősi Péterváradnak, mely a várhegyen foglalt akkor is helyet. A folyóvizek partjain, a révek mellett, ily kettős városok és helységek sűrűn fordulnak elő. Hogy egyébként a belakúti apátságnak adományozott Pétervárad nem volt erősség, sőt valóban csak a túlsó oldalon emelkedő vár elővárosa lehetett, mutatja az is, hogy a király egyszerűen birtoknak (possessio) nevezi, holott ha erősség lett volna, bizonyára megfelelő jelzéssel (castrum, fortalitium) illeti vala.

Az a körülmény, hogy Petur bánnak mind a szerémségi, mind a bácskai részeken voltak birtokai s hogy a bácskai birtokok épen Pétervárad körül csoportosultak, megmagyarázza, hogy a szerémi hegyek szikláján épült vár lehetett az uradalom központja s a bácskai oldalon elterülő helység ugyanazt a nevet viselte, melylyel a várat nevezték. Ezt látszik igazolni V. István királynak 1267 évi ismert oklevele is, melyben *Aranlabovbach* falut a Duna mindkét partján levő pétervárad révvél s a vásártérrel együtt András királyi főajtónállónak adományozza.¹⁾ Itt a Duna két partján levő pétervárad révről lévén szó, kétségtelen, hogy a jobboldalon emelkedő vár és a balparton fekvő helység ugyanazt a nevet viselte; a XIII-ik században tehát mind a két Péterváradjának, várnak és helységnek, léteznie kellett. A mai Ujvidéket egyébként a török háborúk után is még *Pétervárad-sáncz*-nak nevezték, a mi mutatja, hogy a két Pétervárad emléke egészen a XVIII-ik századig fentartotta magát.

Hogy pedig Petur bán vára és városa a magyar *Pétervárad* nevet viseli a XIII-ik században, e körülmény arra enged következtetni, hogy a hely alapítója vagy maga Petur bán, vagy valamely hasonló nevű őse lehetett. Részemről azonban valószínűbbnek tartom, hogy mind a várnak, mind a helységnek Petur bán avagy őse csak új nevet adott, mert mind a kettő a rómaiak kora óta fennállott s az ilyen régi telepek időközi névcsereje nem tartozik a ritkaságok közé.

DUDÁS GYULA.

¹⁾ Orsz. Levéltár; dipl. oszt. 630. sz. *Fejér* id. m. IV. 3. 407. 1.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA első osztályának decz. 4-én tartott ülésében *Hegedüs István* levelező tag ismertette azon újabb adatokat a humanismus korszakából, melyeket az *Analecta nova ad historiam renaissance in Hungaria litterarum spectantia* című akadémiai kiadvány második kötetében ¹⁾ szándékozik közzétenni. Érdekesekek ezek sorában Petrarca és Boccaccio költeményei, melyek Nagy Lajos király öcsésének, Endrének, szomorú halálát siratják; a kötet tartalmából azonban leginkább *Oláh Miklós* esztergomi érsek költeményei érdekelhetnek bennünket. A felolvasó e költeményeket a budapesti egyetemi könyvtár egyik kézirati codexében találta meg; eddig ismeretlenek voltak, most fognak megjelenni nyomtatásban először. *Oláh Miklós* e költeményeit akkor írta, mikor még székesfehérvári örkanonok volt s mint II. Lajos özvegyének, Mária királynénak secretarius (1527—1542) jobbára Belgiumban tartózkodott. Erasmussal ápolt barátsága, kinek halálakor írta egyik legszebb elegiáját, azt engedi sejtenünk, hogy a reformáczióknak nem volt rideg ellensége. *Oláh Miklós* költeményei mindenesetre új világosságot vetnek a magyar humanismus történetére s megerősítik azt a felfogást, hogy a renaissance-szellem nem semmisült meg nálunk Mátyás halálával. — *Hegedüs István* felolvasása után *Melich János* levelező tag *Szikszai Fabricius Balázs szótáráról* értekezett. Ismeretes dolog, hogy a humanismusnak a latin nyelvet illetőleg az volt a paedagogiai elve, hogy a tanulókat képezni kell arra, hogy szabatosan és választékosan tudjanak latinul írni és beszélni mindenről, a mi bel- és külvilágukat alkotja. A latin nyelvnek ily mértékben való elsajátítására három csoportba sorolható tankönyvek szolgáltak. A tanítás legelső fokán az u. n. *nomenklaturák*, azaz fogalomcsoportok szerint elrendezett szógyűjtemények voltak a tankönyvek. A humanismus korában nálunk az ilyenmű első tankönyvek német művek fordításai, mint pl. *Murmellius* szótára 1533-ból és *Pesthy M. Gábor* nomenklaturája 1538-ból. E műveket azonban több ok miatt nem lehetett iskoláinkban használni; főleg a miatt nem, mert a bennük összeállított szócsoporthoz nem a magyar viszonyokat, hanem a német viszonyok közt előforduló fogalmakat ölelik fel. E tankönyvekből tehát a magyar tanuló meg nem tanulhatott úgy latinul, hogy a magyar dolgokról tudjon írni vagy beszélni. *Szikszai* nagy érdeme abban van, hogy a hazai viszonyoknak megfelelő tankönyvet írt. Ezért terjedt el műve kéziratban 1561—1590

¹⁾ Az 1903-ban megjelent első kötet ismertetését olv. *Századok*, 1904. 173. l.

közt, ezért jelent meg tíz kiadásban, ezért fordították le németre az erdélyi szász iskolák, és cseh nyelvre a hazai tót iskolák számára. A különböző kiadások közt legfontosabb a Szilvásújfalvi Imre 1597 és 1619 évi kiadása, mely typusból egykorú kézirati példányt is ismerünk. A szógyűjteményt majdnem száz esztendőn át tanították protestáns és katolikus iskoláinkban egyaránt, s ezért a műnek irodalmi nyelvünkre, valamint tudományos műnyelvünkre is nagy hatása volt. Az értekező az előadottak kapcsán azt az indítványt tette, hogy Szikszai Fabricius Balázs szótárát nyelvtörténeti és paedagogiai értékénél fogva az *editio princeps* alapján az Akadémia újra adja ki.

A második osztály decz. 11-iki ülésén *Marczali Henrik* levelező tag az 1790 évi *alkotmánytervekről* tartott felolvasást. Előadta, hogy az a politikai mozgalom, mely II. József császár halálával indult meg, hármass czélt követett: a királyi hatalom korlátozását, a nemesség megszilárdítását s végül azoknak az elemeknek megnyerését vagy megsemmisítését, melyekre addig a királyság a nemzet ellen biztosan számíthatott. A mondott időben felmerült különféle alkotmány-tervezetek közül — melyek egyébiránt *Concha Győző* (A kilenczvenes évek reformeszmái és előzményeik. Budapest, 1885) és *Ballagi Géza* (A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Budapest, 1888) kimerítő munkáiból eléggé ismeretesek — részletesebben hármat ismertetett a felolvasó: a gróf Széchényi Ferenczét, a később verpadon elhalt Hajnóczy Józsefét és egy memorandumot, melyet az 1790/91 évi országgyűlés alatt dolgoztak ki s a melynek megalkotásában Vay Józsefnek volt legtöbb része. Marczali előadása nyomban Concha Győző r. tag felszólalását vonta maga után, a ki felvilágosította az előadót, hogy — a Vay-féle memorandum kivételével — mindaz a mit elmondott, régen ismeretes dolog; egyszersmind tiltakozott az ellen, hogy Marczali új felfedezés gyanánt hoz az Akadémia elé oly dolgokat, a miket ő már húsz esztendővel ezelőtt megírt és közrebocsátott s ma az Olcsó Könyvtárban olvashat akárki. Marczali védekezése után Kautz Gyula r. tag nyilatkozott röviden a Vay-féle memorandumról, melynek eszmemenetéből az ragadta meg figyelmét leginkább, hogy e munkát a mellett, hogy az ország törvényhozásának és belső igazgatásának teljes függetlenségét és a miniszteri felelősség behozatalát kívánja, elismeri az Ausztriával való közös ügyek létezését, de úgy, hogy azok intézéséből a magyarok ki ne zárassanak. — A szokatlan szóváltás befejeztével *Szádeczky Lajos* levelező tag a XVIII-ik században élt *Halmágyi István naplóját* (1752—1769) mutatta be, mely bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátva, mintegy 40 ívre terjedő vaskos kötetben az Akadémia történettudományi bizott-

ságának kiadásában fog megjelenni. Halmágyi István erdélyi főkományszéki titkár, utóbb Maros-szék főkirálybírája, becses feljegyzéseket hagyott az utókorra. E feljegyzések Erdély azonkori történetének úgyszólván napi krónikái s a politikai ügyek mellett a társadalmi élet, a műveltségi állapotok, az egyház és iskola, földművelés, ipar és kereskedelem viszonyait is jellemzően tüntetik fel. Értéküket emeli a naplóíró élénk megfigyelő képessége, mely-nél fogva a külpolitika hullámválzásait is figyelemmel kíséri s szívesen rajzolja. A napló egyik legérdekesebb része különben az, melyben Halmágyi külföldi utazása s a göttingai egyetemen töltött évei vannak leírva.

— HEVES ÉS A VOLT KÜLSŐ-SZOLNOK EGYESÜLT VÁRMEGYÉK NEMES CSALÁDJAI című munkára hirdet előfizetést *Orosz Ernő*, Heves vármegye levéltárnoka. A szerző a vármegyei levéltár gazdag családtörténeti anyagát teljesen felölelő könyvet ígér, melyben míg egyrészt feleleveníteni törekszik az érdekelt családok őseinek emlékét, másrészt segédfonalat akar nyújtani a genealogia hivatásos művelőinek is. Mintegy 1600 család eredetére, leszármazására s a lehetőséghez képest címerére, előnévére és birtokviszonyaira vonatkozó hiteles adatokból állította össze munkáját, mindenütt pontos hivatkozással a felhasznált okiratok levéltári jelzéseire, s így számot tart arra, hogy könyve forrásmunkának tekintessék. Függelékül a két vármegye XVII—XIX. századbéli tisztségviselőinek névsorát, a nemesség 1754/55 évi összeírását, végre a megyei levéltárban található címeres pecsétlenyomatok betűsoros jegyzékét közli. A terjedelmes munka ára tíz koronában van megállapítva.

† SZÉCHY KÁROLY elhunytával ismét egy érdemes, munkás tagját veszítette el társulatunk. Széchy Károly előbb a kolozsvári, tavaly óta a budapesti tudomány-egyetemen a magyar irodalom nyilvános rendes tanára, a M. Tud. Akadémiának levelező tagja, ez év elején, jan. 3-án halt meg súlyos és hosszú betegség után, ötvennyolcz éves korában. Mind az Akadémia, mind az Egyetem sokat várhatott volna még a jeles tudóstól és tanártól, ha régi szívbaja meg nem bénítja munkásságát s ki nem ragadja az élők sorából, társai köréből, kik nemcsak munkáit ismerték, hanem tanári buzgalmaért is nagyrabecsülték. Társulatunk 1892-ben iktatta az elhunytat tagjai közé, s a mi nagyobb munkát azóta írt, az a M. Történelmi Társulat kiadásában látott napvilágot. 1894-ben jelent meg tőle *Gróf Gvadányi József* élete (Magyar Történeti Életrajzok, X. évf.) a *Rontó Pál* megjelenésének százados évfordulójára; az 1895—1902 évek alatt pedig *Gróf Zrínyi Miklós* életrajza (u. o. XI. XIV. XVI. XVIII. évf.) öt kötetben. Mind a két munka, de kivált Zrínyi élete, széleskörű és beható tanul-

mány, kutatás eredménye. Zrínyi költői munkáinak kritikai kiadását is Széchy Károlytól vártuk, a mivel az Akadémia bízta meg. Nem sajnálhatjuk eléggé, hogy e fontos feladat megoldásában oly korai halála meggátolta. Legyen csendes nyugalma; a magyar irodalomtörténet őrizze emlékezetét!

UJ KÖNYVEK.

— BOURRILLY (V. L.) Guillaume du Bellay, Seigneur de Langey, 1491—1543. Par —. Paris, 1905. 8-r. XVI, 452 l. Képmellékletekkel és egy hasonmással.

— BOURRILLY (V. L.) et P. de Vaissière. Ambassades en Angleterre de Jean du Bellay. La première ambassade. Septembre 1527 — Février 1529. Correspondence diplomatique. Publiée avec une introduction par —. Paris, 1905. 8-r. XLII, 562 l.

— CSÁNYI KÁROLY. A legyező eredete, különös tekintettel Kelet-Ázsiára. Győr. 1905. Pannónia kny. 8-r. 21 l.

— DUDEK JÁNOS. Andrassy Gyula gróf könyvéből. (Részlet az Árpádok korából.) Nyitra, 1905. Huszár István kny. 4-r. 38 l.

— EGAN LAJOS (id.) Irország. Történeti vázlatok. Budapest, 1905. Szent-László kny. 8-r. 187, 2 l. Ára 3 kor.

— EMLÉKEK (Magyar evangélikus egyháztörténeti —). Monumenta historica evangelicorum in Hungaria. A Tótprónai és blatniczai Prónay nemzetség acsai levéltárából és könyvtárából kiadja báró Prónay Dezső. Sajtó alá rendezte *Stromp László*. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 8, 687 l. Ára 8 kor.

— EMLÉKKÖNYV a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak 1905 szept. 26. és 27. napjain Sopronban tartott kilenczedik vándorgyűléséről. Hozzácsatolva a társaság 1904-iki évkönyve. Szerkesztette *Szűts Farkas*. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 224 l. (Prot. Szemle, XVII. évf. 8. füz.)

— ERDÉLYI PÁL. Hídvégi gróf Mikó Imre emlékezete. Irta —. Az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek 1905 évi november-hó 5-én tartott ünnepi közgyűlésére. Kolozsvár, 1905. Stief Jenő és társa kny. Kis 8-r. 47 l. Arczképpel.

— ÉRTESÍTŐJE (A budapesti III. ker. m. kir. állami főgimnázium első évi —) az 1904—1905. tanévről. Szerk. dr. *Morvay Győző*. Budapest, 1905. Bichler J. kny. 8-r. 85, 2 l. (*Várdai Béla*: Márczius tizenötödikére. 1—20. ll.)

— GOMBOS FERENCZ ALBIN. Középkori krónikások; 1. *Krónikások*.

— GYALOGEZRED (A cs. és kir. Sergius Alexandrovics orosz nagyherceg nevét viselő 101. —). Versecz, 1904. Özv. Kirchner J. E. kny. 8-r. 18 l. — Ugyanaz németül is.

— HOLTZMANN (Robert —). Kaiser Maximilian II. bis zu seiner Thronbesteigung, 1527—1564. Ein Beitrag zur Geschichte des Übergangs von der Reformation zur Gegenreformation, von —. Berlin, 1903. 8-r. XVI, 580 l.

— HORVÁTH JENŐ. Az erdélyi szász városok közgazdasági viszonyai a nemzeti fejedelemség megalakulásáig. A Pasquich-díjjal jutalmazott pályamű. Bölcsészettudományi értekezés. Irta —. Gyula, 1905. Dobay János kny. 8-r. XV, 107 l. (Művelődéstörténeti értekezések, 15. sz.)

— HUTTKAY LIPÓT. Mikes Kelemen törökországi levelei. Az egri érsekségei könyvtár eredeti kézirati kincseiből. Irta —. Eger, 1905. Érseki liceumi kny. 8-r. 63, 2 l. Mikes arczképével és három levél-hasonmással. Ára 3 kor.

— JEGYZÉKE (Udvarhely vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az Országos községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1905. Pesti kny. r. t. 8-r. 10 l.

— JELENTÉS a budapesti népszerű főiskolai tanfolyam működéséről az 1904/905. tanévben. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium elé terjeszti *Földes Béla*, a népsz. főisk. tanfolyam központi bizottságának elnöke. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 55 l.

— JELENTÉS a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének 1904 évi működéséről. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 73, 2 l.

— KÁLMÁN DEZSŐ. A gyönki ev. ref. gymnasium története, 1806—1900. Szegszárd, 1905. Molnár Mór kny. 8-r. 407 l.

— KAZINCZY FERENCZ levelezése. (K. F. összes művei. Harmadik osztály.) A M. Tud. Akadémia irodalomtört. bizottsága megbízásából közzéteszi *Váczy János*. Tizenötödik köt. 1817. jan. 1. — 1818. márcz. 31. Budapest, 1905. A M. Tud. Akadémia kiadása. Athenaeum kny. 8-r. XXXVII, 687 l. Ára 10 kor.

— KÉRÉSZY ZOLTÁN. A *ius exclusivae* (vétőjog) a pápaválasztásnál. (A cs. és kir. közös külügyminiszter úrnak szives figyelmébe ajánlva.) Irta —. Budapest, 1904. Politzer Zsigmond és fia. 8-r. 4, 119, 2 l. Ára 2 kor. 50 fill.

— KISS JÓZSEF. *A kassai katolikus olvasókör története*. 1893—1905. Kassa, 1905. Koczányi Béla kny. 8-r. 16 l.

— KOLOWRAT-KRAKOWSKY (Feldmarschalllieutenant Graf Leopold —). *Meine Erinnerungen aus den Jahren 1848 und 1849*. Herausgegeben von seinem Sohne Leopold Graf Kolowrat-Krakowszky. I. II. Bd. Wien, 1905. Gerold. 8-r. XII, 172 l., XV, 208 l.

— KRÓNIKÁSOK (Középkori —). Szerkeszti *Gombos Ferencz Albin*. IV. Menander Protector történeti művének fennmaradt töredékei. Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta *Lukinich Imre*. Brassó, 1905. A »Brassói Lapok« kny. 8-r. 198, 2 l. Ára 3 kor.

— LENDVAI MIKLÓS. Temes vármegye nemes családjai. Irta —. Kiadja a *Délmagyarországi tört. és rég. muzeum-társulat*. III. köt. Temesvár, 1905. Csendes Jakab kny. 4-r. 4, 155 l. Tizenkét színes címer-táblával. Ára ?

— LUKINICH IMRE. Menander Protector történeti művének fennmaradt töredékei; 1. *Krónikások*.

— LUSCHIN (A. —) von Ebengreuth. *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der neueren Zeit*. München u. Berlin, 1904. R. Oldenburg. 8-r. XVI, 287 l. (*Below u. Meinecke*: Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte. Abt. V. Hilfswissenschaften und Altertümer.)

— MÁRKI (Alessandro —). *Paolino d' Aquileia e gli Avari*. Perogia, 1905. Unione tipografica cooperativa. Nagy 8-r. 15 l. (Külföldi nyomat a *XI centenario della morte del patriarca Paolino d' Aquileia* cz. kiadványból. Cividale del Friuli, 1905.)

— MENANDER PROTECTOR történeti művének fennmaradt töredékei; 1. *Krónikások*.

— MINERVA. *Jahrbuch der gelehrten Welt*; 1. *Trübner*.

— MONUMENTA historica evangelicorum in Hungaria; 1. *Emlékek*.

— NAGY MIHÁLY. Nógrád vármegye II. Rákóczi Ferencz korában a szécsényi országgyűlésig. Losonc, 1905. Róth Simon kny. 8-r. 17 l. Ára 40 fill. (Különlenyomat a *Losonc és vidéke* 1905 évi 34-ik számából.)

— NÉVTÁRA (A kiváltságos cisterci rend zirczi, pilisi, pásztói és szentgotthárdi egyesített apátságainak —) az 1905—1906. iskolai évre. Veszprém, 1905. Egyházm. kny. 8-r. 56 l.

— PÁPAY JÓZSEF. Osztják népköltési gyűjtemény; 1. *Zichy Jenő* gróf harmadik ázsiai utazása.

— PÁPAY (Josef —). Sammlung ostjakischer Volksdichtungen; 1. *Zichy Jenő* gróf harmadik ázsiai utazása.

— PERJÉSSY LAJOS. A verseczi magyar közművelődési egyesület története, 1885—1905. Versecz, 1905. Özv. Kirchner J. E. kny. 8-r. 84, 4 l.

— PÓR ANTAL. Jegerndorfi Pál nyitrai főesperes, 1350. Irta — Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 44 l. Különlenyomat a *Századok* 1905 évi folyamából.)

— POZNAN JOLÁN. Magyarok és a Balkán-szlávok. Történelmi, földrajzi, jogi, nyelvtudományi és statisztikai tanulmány. Versecz, 1903. Özv. Kirchner J. E. kny. 8-r. 87 l.

— POZNAN JOLÁN. A magyar történelem vezéreszmék szerinti tanítása. A magyar Pestalozzi-társaságban 1903 évi december hó 29-én Budapesten tartott székfoglaló beszéd kiegészítő értekezése. Versecz, 1904. Özv. Kirchner J. E. kny. 8-r. 23.

— POZNAN (JOLAN —). Das Geschlecht der Radich von Szokolovatz. Nach authentischen Urkunden. Versecz, 1904. Özv. Kirchner J. E. kny. 8-r. 7. l. — Ugyanaz. Más kiadás. Versecz, 1904. Özv. Kirchner J. E. kny. 8-r. 6. l.

— PRÓNAY DEZSŐ báró. Magyar evangélikus egyháztörténeti emlékek; 1. *Emlékek*.

— ROSTY KÁLMÁN. Magyar szentek legendái. Irta —. Második kiadás. Az esztergomi egyházi hatóság engedélyével. Kiadja a Szent-István-Társulat. Budapest, 1906. Stephaneum kny. 8-r. 203 l. Ára 2 kor.

— SÖRÖS PONGRÁCZ. A pécsváradi benzés apátság. Irta —. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 38 l. (Különlenyomat a *Katholikus Szemle* 1905 évi 9—10. füzetéből.)

— STROMP LÁSZLÓ. Magyar evangélikus egyháztörténeti emlékek; 1. *Emlékek*.

— SZÁDECZKY LAJOS. A csíki székely krónika. Irta —. A Flór Gyula emlékére tett alapítványból kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 252, 2 l. Egy genealogiai táblával. Ára 4 kor. 80 fill.

— SZÁDECZKY LAJOS. Dr. gróf Kuun Géza emlékezete. Az erdélyi irodalmi társaság gr. Kuun Géza emlékeztetének szentelt szept. 27-iki ülésén tartott emlékbeszéd. Irta —. Kolozsvár, 1905. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 43 l. (Különlenyomat az *Erdélyi Múzeum* 1905. 8. füzetéből.)

— SZINNYEI FERENCZ. Arany Toldi szerelmének forrásai. Irta —. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 44 l. (Magyar irodalomtörténeti értekezések. Szerk. *Décsi Lajos*. 6.) Ára 1 kor.

— SZOKOLY ENDRE. Taáp-Szentmiklós község története. A rendelkezésre álló adatok nyomán. Győr, 1905. Pannónia kny. 8-r. 31 l. Ára 80 fill.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1905 évi decz. hó 7-én d. u. 4 1/2 órakor tartott rk. közgyűlésének

Jegyzőkönyve.

Elnök: Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök.

Jegyzőkönyvhitelesítők: Vámossy Mihály r. és dr. Békefi Remig vál. tagok.

Elnök megállapítván, hogy a társulat tagjai az alapszabályok által megkövetelt számban a kitűzött időre nem gyűltek egybe és így a rk. közgyűlés meg nem tartható, — kijelenti, hogy a rk. közgyűlés az elnökség által legközelebb újból egybe fog hivatni.

Kelt mint fent.

Jegyzette:

Zsilinszky Mihály s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Vámossy Mihály s. k.
r. tag.

Dr. Békefi Remig s. k.
vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1905 évi decz. hó 7-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Géza, id. Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, id. Daniel Gábor, Emich Gusztáv, Kollányi Ferencz, dr. Mangold Lajos, herczeg Odescalchi Arthur, Pettkó Béla, báró Radvánszky Béla, ifj. dr. Reiszig Ede, dr. Schönherr Gyula, dr. Szen-

drej János, id. Szinnyi József vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Az elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Áldásy Antal és dr. Reiszig Ede vál. tagokat kéri fel.

63. Titkár jelentése szerint ajánlatnak *évd. r. tagokul 1905-től*: Bagyary Simon benczés főgymn. tanár Esztergomban (aj. Békefi Remig), Traxler Sándor Munkácson (aj. Nagy Gyula); *1906-tól*: dr. Csernay Dániel m. tb. levéltárnok Rimaszombatban (aj. Pettkő Béla), az ungvári társaskör Ungváron (aj. Nagy Gyula). Megválasztatnak.

64. Dr. Áldásy Antal vál. tag felolvassa: *Polgármester-választás Budán 1705-ben* cz. tanulmányát, a mely — köszönettel fogadattván, a *Századok*-ban ki fog adatni.

Ezután Zsilinszky Mihály átadván az elnöki széket id. Bánó József vál. tagnak, eltávozott.

65. Titkár előterjeszti a társ. pénztárnok f. évi nov. havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 1,895 kor. 20 fill.
 » kiadás 1,341 » 53 »
 maradvány 553 kor. 67 fill.
 Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő 23.660 kor. 45 fill.

tiszta követelést, 1905 nov. 30-án összesen 24,214 kor. 12 fill. készpénz állott a társulat rendelkezésére; ebből azonban a kisorsolt kisbirtokosok orsz. földhitelintézete-féle $4\frac{1}{2}\%$ -os záloglevél 200 kor. beváltási ára, továbbá a dr. Szenger Ede végrendeleti hagyománya gyanánt befolyt 400 kor. és a Pór Antal által befizetett 200 kor. alapítvány, összesen 800 kor. tőkésítendő volna.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatolattatik; a tőkésítendő 800 koronán, annak megfelelő névértékben, 4% -os magyar korona-járadék kötvény vásároltatik a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

66. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztárnak 48,767 — 1905. sz. értesítése szerint 400 kor. a f. évi 58. jk. p. a. kelt vál. határozat értelmében tőkésítettett.

Tudomásul szolgál.

67. Bemutatja dr. Szádeczky Lajos, dr. Márki Sándor és dr. Gergely Sámuel tagtársainknak 1905 nov. 6-án kelt együttes jelentését, az Erdélyi Múzeum-Egylet által rendezett Mikó-ünne-

pélyen a társulat képében való megjelenésükről s a Mikó mell-szobrának a társulat babérkoszorújával való megkoszoruzásáról.

Tudomásúl vétetik.

68. Felolvassa Pór Antal vál. tagnak 1905 nov. 19-én kelt levelét, melyben a társulatnak, ötven éves írói jubileuma alkalmából hozzá intézett szíves üdvözléteért hálás köszönetét nyilvánítja.

Tudomásúl szolgál.

69. Jelenti, hogy a társulat a székesfehérvári Vörösmarty-kör által f. hó 3-án a Virág Benedek és Ányos Pál emlékeztének szentelt ünnepélyre meghivatván, az elnökség a nevezett kör elnökségéhez intézett levélben róttá le ujjászületett nemzeti irodalmunk két kiváló bajnokának emléke előtt a kegyelet adóját.

Helyeslőleg tudomásúl vétetik.

70. Előadja, hogy a *Századok* név- és tárgymutatója ügyében kiküldött bizottság ugyancsak a mai napon tartott ülésében tárgyalás alá vette a szerkesztéssel megbízott Bányai Elemér urnak nov. hó 22-én, a kiadás módozatai iránt, a f. évi 61. jk. p. értelmében a bizottsághoz intézett véleményes jelentését, a ki a társulat anyagi terhének több évre való megosztása, és a húsz évfolyamonként való kiadás mellett a szerkesztőre nézve úgyszólván leküzdhetetlen technikai akadályok elhárítása céljából az indexet négy, tíz-tíz évfolyamos kötetben véli kiadandónak.

Ennélfogva a bizottság a f. évi 41. jk. p. a. ez ügyben kelt vál. határozat fentartását, azaz az indexnek négy, tíz évfolyamos kötetben való kiadását javasolja a választmánynak.

A javaslat elfogadtatik.

71. Következik az elnökség által az ügyrend 45-ik szakasza értelmében elkészített 1906 évi társulati költségvetés tervezetének bemutatása, a mely —

az 1892-ik évi 20. jk. p. a. kelt vál. határozat értelmében azon kéréssel adatik ki a gazdasági bizottságnak, hogy véleményes jelentését a jövő febr. havi vál. ülésre elkészíteni szíveskedjék.

72. A napirend során —

számvizsgálókul a jövő 1906-ik évre dr. Ballagi Géza és ifj. dr. Reiszig Ede vál. tagtársaink választatnak meg, azon utasítással, hogy tekintettel az 1896 évi 15. jk. p. a. kelt vál. határozatra, szíveskedjenek a f. évi számadásokra vonatkozó jelentésüket a titkárnál olyan időben benyújtani, hogy az a jövő évi költség-

vetés tárgyalása előtt a gazdasági bizottság rendelkezésére bocsátható legyen.

Zárt ülésen —

73. az évd. r. tagok, és

74. a társ. ügyész jelentése ügyében határozott a választmány

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Jegyzette:

Zsilinszky Mihály s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Id. Bánó József s. k.
elnök.

Hitelesítjük:

Dr. Áldásy Antal s. k.
vál. tag.

Ifj. dr. Reiszig Ede s. k.
vál. tag.

KIVONAT

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1905 évi decz. hó 28-án d. u. 5 órákor tartott rk. vál. ülésének

Jegyzőkönyvéből.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Demkó Kálmán, dr. Dézsi Lajos, dr. Fejérpataky László, Pettkó Béla, dr. Szendrei János, dr. Vécsey Tamás vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Jegyzőkönyv-hitelesítők: dr. Angyal Dávid és dr. Áldásy Antal vál. tagok.

75. A választmány a társulati kiadványok nyomdai költségeinek újabb megállapítása tárgyában intézkedett.

Kelt mint fent.

Jegyzette:

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

Dr. Angyal Dávid s. k.
vál. tag.

Dr. Áldásy Antal s. k.
vál. tag.

II. RÁKÓCZI FERENCZ ERDÉLYI FEJEDELEMMÉ VÁLASZTÁSA.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Rákóczi mindig szerette hangoztatni, hogy az erdélyiek akarata ellenére választották meg fejedelmüknek, gondviselés-szerűnek tartván és tüntetvén fel egyhangú választását. Emlék-irataiban e hite és törekvése tendentiosusnak tűnik fel; pedig a ferdítésre igazán semmi szükség nem volt, mert a plenipotentiariusok megválasztása is eléggé bizonyítja, hogy ő fejedelem nem akart lenni; hiszen Radvánszky atyja emléke, Pekrit és Mikest házasságuk révén közeli rokonság fűzte Thököly-hez, a kinek fejedelemségét maga Rákóczi is ajánlotta. E mellett meg is maradt, és mivel nem fejedelemválasztásra, hanem a Thököly 1690-iki választásának elismerésére, érvényesítésére volt szükség, nem is engedte, hogy bevegység a propositiókba a fejedelemválasztást.¹⁾ E helyett a hadak megrendszabályozása, tartása és az adóügy rendezése foglalja el azokban a főhelyet, bárha tárgyalás közben békés időkre emlékeztető jámbor indítványok is merültek fel az erdélyiek részéről. Így — ha már előbb nem volt szó a megyék azon kívánságáról — a követek ez alkalommal »többi között azt is forgatták ott, hogy egy ember az székelységen és az vármegyén egyszersmind főtiszt-séget ne viseljen«,²⁾ de ebből semmi sem lett, mivel valószínűleg az urak ellenezték.

¹⁾ Radvánszky János már végleg elbúcsúzott Rákóczitól s már indult Erdély felé, mikor anyjának ezt írta: »5 Julii áll bé ottan az országgyűlése s *talán* fejedelem választás is.« Id. lt. III. oszt. 4. cs. 68. sz.

²⁾ Pekri szavai. Szaniszló Zsigmond erre ezt jegyzi meg 1705 máj. 14-én kelt levelében: »Igaz dolog Uram, tavaly, mikor kegyelmes urunkhoz kimentünk volt az Torda, Kolozs és Doboka nemes vármegyéktől, ez egyik punctumunk volt; de ez is az nemes hazának régi szabadságán fundáltatott.« (Radványi lt. III. oszt. 29. cs. 7. sz.) Hogy mi jusson kívánhatták volna ezt Rákóczitól addig, a míg az országgyűlést meg nem

A propositiókat nem ismerjük; de hogy léteztek, azt nemcsak a régi szokás alapján tesszük fel, hanem egykorú említésöket is találjuk.¹⁾ Hogy terjedelmesek nem lehettek, azt abból következtetjük, mert rövidebbre szabták az országgyűlés idejét is, úgy hogy Radvánszky János azt remélte indulása előtt, hogy augusztus havában visszatérhet; pedig neki terheesebb dolgai voltak, mint az egész országgyűlésnek, mert utasítása szerint Rákóczi képviselőtén kívül még a következő dolgokat kellett elvégeznie:

1. A Magyarországból bement hadakat irassa össze.
2. A kártevőket kényszerítse kártérítésre a megyékben és székekben tartott inquisitio után.
3. Írja össze azon katonák neveit, a kik Erdélyből Magyarországra rablott portékákkal mentek vissza.

4. Vizsgálja meg az erdélyi, különösen a zalatnai és abrudbányai bányákat és azok jókarba hozásáról intézkedjék.

Az országgyűléstől különálló²⁾ ezen fontos kötelessége végrehajtásának könnyítésére kap egy nyílt parancsot is, mely szól az összes erdélyi hatóságoknak, és hangoztatva a felkelés valódi célját, elmondja, hogy »a nemes erdélyországi statusok előttünk tett alázatos supplicatiojokból« értesülvén a hadak excessusairól, azok megfékezésére Radvánszky Jánost küldi ki; azért kívánsága szerint szükség esetén legyen mindenki segítségére.³⁾

Mind az instructió, mind a nyílt parancs 1704 jul. 13-án kelt. E két nyilvános levélen kívül valószínűleg volt titkos megbízása és kapott meghatalmazást (credentionalis) is, melyet a propositiókkal együtt a statusoknak átadott. A következő napon még Toroczkai István erdélyi generális commendans és Teleki Mihály fő-árendátor és kővár-vidéki kapitány kapnak »specialis parancsolatot«, hogy segítségére legyenek.⁴⁾

A propositiók megállapításán és Radvánszky megbízásán kívül igen fontos dolog volt a regálisnak, az országgyűlési

engedte, nem tudható; azért valószínűbbnek tartom, hogy a propositiók tárgyalása alkalmával volt róla szó. Be is jutott a »vármegye és székelységen lévő két különböző főtisztviselőségnek abrogatioja« a marosvásárhelyi gyűlés articulusai közé. (Történelmi Tár, 1897. 597. l.)

¹⁾ Radvánszky János írja gr. Forgách Simonnak: »Javallanám azt, hogy ha mindenik vármegye *iuxta propositionem*, az mint találtatik, bizonyos számú jó lovas hadat maga helyett állétana.« (Id. lt. III. oszt. 36. cs. 49. sz.)

²⁾ Tulajdonképen a 2. p. van némi összefüggésben az országgyűléssel, mert a kártérítés mértékét az országgyűlés szabta meg.

³⁾ Radványi lt. III. oszt. 25. cs. 13. 14. sz.

⁴⁾ Id. lt. III. oszt. 25. cs. 16. sz., 31. cs. 25. sz., 32. cs. 15. sz.

meghívónak szövegezése. Látszik is rajta, hogy nagy gonddal készült, mert valóságos mestermű, pedig a szokatlan viszonyok miatt nem követi a regálisok szokott formuláit.

Levélalakban van tartva; a megszólítás és szokásos üdv-kívánás után kifejti a felkelők célját, hogy t. i. »nemzetséges régi dicsőséges boldogulásunknak állapota nemes magyar és erdélyi országokban kíváncsan tündökölné, régi boldog emlékeztű királyok s fejedelmek törvényes uralkodásokban nemzetünk között rendelt törvényes szokások és rendtartások mind közönségesen, mind magánosan magok régi jó folyamataikra visszahozattatnának.« És midőn e cél eléréséhez közel jutnának, az erdélyi statusok kérték, hogy a nemes ország régi rendtartása szerint hirdettetnék egy országos gyűlés, hogy »mind eddig az hadakozásnak alkalmatosságával következett rendetlenségek s egyéb, a nemes ország közjavát, boldogságát s szolgálatját néző dolgok iránt is jó rendelés, mind egyéb közönséges, személy szerint való megbántódásoknak az igazság kiszolgáltatásával orvoslások lehetne.«

Az erdélyi statusok kérelmének és az országgyűlés céljának együttes hangoztatása a regális legfontosabb része.

Láttuk, hogy a kuruczok Apafi lemondását és az azóta Erdélyben kifejtett kormányzást törvénytelennek tartják. Nincs az országban törvényes fejedelem, nincs fejedelmi tanács, nincsen tehát senki, a kinek jussa lenne országgyűlést összehívni, csak a statusoknak; a statusok pedig helyesnek ismervén el Rákóczi törekvéseit, kérik arra, hogy országgyűlést hívjon össze. S midőn így a statusok kérése az országgyűlést jogszerűvé teszi, megnevezett célja folytán mindenki előtt kívánatossá, kedvessé válik. Oly cél, a melyet a legtöbbet károsodott labanczok óhajtanak legjobban; sőt több, mint a mennyit a gubernium Toroczka István generálistól kért,¹⁾ mert nemcsak a rend visszaállítását, hanem az eddig okozott károk megtérítését is igéri.

Van-e oly károsodott labancz szív, mely erre ne dobanna meg? kárhoztatható-e az a sokat szenvedett város, szék vagy megye, a mely elküldi követeit ezen országgyűlésre? Hiszen, a kik kárt követtek el, a kinek nevében dűltak, az ígér kárpótlást, maga hív mindenkit, a ki akarja »sok rendbeli megbántódásának orvoslását s mind egyéb, a nemes ország szolgálatjában való jó rendet szemlélni.«

¹⁾ Az Országos Levéltár erdélyi főkormányzéki osztályában lévő Liber Regius id. köt. található a kérés, mely arra vonatkozik, hogy szüntesse meg a szegénység sanyargatását, marhákat elhajtását, labancz helységek gyujtogatását, mert ezt Rabutin is viszonzolni fogja és tönkremegy az ország.

E regális egyszerre lerombolta a létező állapotok és a rend fentartására hivatott, de tehetetlennek bizonyult gubernium létjogát és megnyerte azok tetszését is, a kik a rend, a jólét nevében ellenségei a kuruczok mozgalmának. Így azt is remélhették, hogy ha a gubernium jogi szempontból meg tiltja is híveinek a megjelenést, — mert szerinte csak ő felségének, és engedélye alapján a guberniumnak van joga országgyűlést publikálni, — de megjelenésük elé más gátat nem vet, az országgyűlés megakadályozására vagy szétugrasztására komoly lépést nem tesz, mert ezen alkalommal a kurucz országgyűlés a labancz gubernium vágyát, kötelességét teljesíti.

A regális ily körületekintő, okos szövegezésének tulajdonítható, hogy az idő rövidségét, az ezernyi veszélyt nem tekintve, privatus személyek és communitások oly nagy számmal jelentek meg a gyűlésen. A meghívó kelte és az országgyűlés terminusa között (jun. 5.—jul. 5.) ugyanis csak a papiroson van egy hónapi különbség, mert a mint említettem, a dátum Rákóczi elhatározását jelzi, egyébként pedig akkor kelhetett, a mikor a propositiók megállapítása után a többi irat is, u. m. jun. 13-án, vagy azelőtt egypár nappal.¹⁾

Jun. 13-án, mielőtt az országgyűlésre vonatkozó iratok készen voltak, Radvánszky, Pekri, Mikes, Száva, Szaniszló Zsigmond és követársai, Soltról elindulának »annál nagyobb sietséggel, mennél rövidebb terminusa az országgyűlésinek.«²⁾

Még aznap Szentmiklóstra érkeztek; de hogy meddig

¹⁾ A regális egykorú másolata megvan az Erdélyi Muzeum levéltárában (*Kemény József*: Erdélynek története eredeti levelekben, 37. köt.) és *Czegei Vass György* naplójában (Monum. Hung. Hist. XXXV. köt. 408. l.); ez utóbbi helyen azonban a dátumban *Solt* helyett *Suk* áll.

²⁾ Erre vonatkozólag Radvánszky János és Szaniszló Zsigmond naplói kiegészítik egymást, pedig Radvánszky Szaniszlóról nem emlékezik.

Radvánszky:

Itt (t. i. Solton) az méltóságos fejedelem ex insperato Erdélyben parancsolván mennem, gróf Pekri Lőrincz, Mikes Mihály és Száva Mihály urammal megindulván (13-a Junii) annál nagyobb sietséggel stb.

Szaniszló:

Innen tizednap után vissza-indulván, jöttünk be gróf Pekri Lőrincz és Mikes Mihály uramékkal és magyarországi Radvánczki János úrral. (Id. m. 115. l.)

(Eredeti kézirat.)

Az a szembeötölő tény, hogy az országgyűlésre vonatkozó tárgyalások akkor merülnek fel, mikor a követek Rákóczihoz érkeznek, és hogy a plenipotentiariusokkal egyszerre indulnak vissza, már magában is mutatja, hogy mily nagy jelentőségű a három megye követsége. Soltról való indulásuk napjára meg kell még jegyeznem, hogy Radvánszky János anyjához intézett levele jun. 14-én Soltról kelt, de valószínűleg hibásan, mert két napló bizonyítja, hogy 13-án indultak.

utaztak együtt, nem tudhatjuk, bár az útirányt pontosan ismerjük.¹⁾ Valószínűleg már Bihar megyében elváltak egymástól, hogy Pekri és Mikes, mint általánosan ismert, befolyásos erdélyi urak és a gyűlés alatt plenipotentiarisok, szétküldjék a regálisokat, a hol szükségesnek látják személyesen is megjelenvén. Radvánszky pedig utasítása értelmében a nagylaki táborba siet, a hol jun. 27-én »Toroczkai István és Vay László ezredes kapitány urakkal« hozzá kezd a hadak mustrájához.

Míg a mustra tart és Radvánszky a megmustrált hadal lassu menetben a gyűlés védelme céljából Tövisre, s a következő napon, jul. 3-án, had nélkül a közeli Gyulafehérvárra, a gyűlés színhelyére érkezik,²⁾ addig az egész országban széjjel hordták a regálisokat. Erről jun. 21-től kezdve vannak adataink; de annyi nincs, hogy felsorolhatnók a meghívottakat; így különösen nem tudjuk, hogy a meghívott privatus személyek, az u. n. regalisták száma mennyi volt.³⁾ Míg erre a folytonos változás miatt a szokásból sem következtethetünk, tudjuk hogy meghívták a megyéket, a székely és szász székeket, districtusokat, taxás városokat stb. és parancs útján berendelték az inspectorokat és más tisztviselőket.⁴⁾ Általában mondhatjuk, hogy a meghívásnál nem voltak tekintettel a pártállásra, sőt ha az adatok többségéből szabad lenne következtetést vonni, azt mondhatnók, hogy a labanczokat több figyelemben részesítették.

Érdekesen történt egy labancz város és az abban lakó urak meghívása, a mint azt Czegei Vass György becses naplójában elbeszéli. A kuruczoknak eléggé lanya ostroma alatt álló Kolozsvárra junius 26-án küldöttek be több regalist egy odavaló embertől. A következő napon megjelent a vár alatt Pekri, Csáky Lászlóval és 14 zászlóval, s magokat és seregeket megmutatván, úgy Vass Györgynek, mint a commendánsnak levelet küldöttek be »gróf Pekri Lőrincz, gróf Mikes Mihály, az méltóságos fejedelem Rákóczi Ferencz ő nagysága

¹⁾ 14. Monor, 15. Jászberény, 16. Átány, 17. Ároktő, 18—19. Debrecen, 21. Léta, 22. Székelyhíd, 23. Margita, 24. Somlyó-Zilah, 25. Borsá, 26. Torda, 27. Nagylak. (Radvánszky János naplójegyzetei.)

²⁾ Radvánszky naplójegyzetei.

³⁾ A főurak közül kurucz részről sem kapott mindenki regalist. Így Teleki Mihály sem, pedig őt több czímen megillette volna. (Olv. Teleki Mihály naplóját. Kézirat.) *Lázár György* azt írja, hogy a főurak közül kevesen voltak jelen, de ennek oka más volt. (Monum. Hung. Hist. II. oszt. 37. köt. 540. l.)

⁴⁾ Teleki Mihály ad ki hivatalból ily parancsokat. Radványi lt. III. oszt. 31. cs. 26. sz.

plenipotentiaribus» aláírással és felkérték a várat. A commendánsra ígéretekkel és Rákóczi magyarországi győzelmeivel, Vass Györgyre, mint nemzete elárulójára, fenyegetéssel igyekeztek hatni. A gyűlésről is emlékezetet tesznek, de különben a meghívást nem ismétlik.¹⁾

Különösen kitett magáért Pekri gyorsaságával, fáradhatatlan munkásságával. Ma itt, holnap ott tűnik fel, és mindenütt váratlanul, úgy hogy még július 4-én sem tudják, hogy merre jár és Gyulafehérvárra érkező leveleit hová küldjék utána.²⁾

Be tudta küldeni a regálisokat Szebenbe, a labanczok fő fészkébe is még jun. 24-ike előtt, pedig az okosság azt parancsolta volna, hogy oda legkésőbb küldje,³⁾ hogy tiltakozásra és ellenparancsokra ne adjon elég időt.⁴⁾ Kapott a kormányzó, Bánffy György is meghívót, még pedig a Wesselényi István naplója szerint nem olyat mint mások.⁵⁾

Szebenben még akkor nem oszlott fel az 1703 nov. 15-re összehívott, permanenssé vált országgyűlés. Aligha örömmel fogadták a vetélytársat, a minék a gubernium kifejezést is ad 1704 jun. 24-én kelt tilalmában.⁵⁾

E pátenus magánszemélyeknek, megyéknek, székeknek és taxás városoknak »auctoritate guberniali« igen keményen meg-

¹⁾ Ép így jártak el Gyalunál is két nappal később. Monum. Hung. Hist. 35. köt. 408—410. II.

²⁾ Id. lt. III. oszt. 32. cs. 19. sz. Radvánszky jelentésében nagy elismeréssel szól később is a választás körül kifejtett fáradozásáról, ép úgy a Mikes szíves munkájáról is. Maga Pekri is sűrűn emlegeti hűséges forgolódását a fejedelemhez és Barcsai Mihályhoz intézett levelében. (Országos Levéltár: Missilisek.)

³⁾ Ebben nagy része volt annak, hogy Pekri felesége, Petrőczy Kata Szidónia, Szebenben volt gyermekeivel együtt és ki akarta váltani. Később is Szeben körül sokat ólálkodott és Rabutinnal gyakran váltott levelet, a mit ha nem is gyanusan, de rossz szemmel néztek a kuruczok jobbjai és ellene nagyon kihasználtak ellenségei.

⁴⁾ Másolat a M. Tud. Akadémia kéziratárában. »Ugyan az este jött uramnak (Bánffy György gubernatornak, a naplóíró apósának) is levele Rákóczi úrtól, melyet Acton uram (Rabutin hadsegéde) hozott fel, a melyben az urat kéri, hogy a fejevári gyűlésen az úr is elmenjen, holott Pekri és Mikes úrék a plenipotentiarusok és ott a haza javára minden jót végezzenek.« — A regálisban nincs szó a plenipotentiarusokról, ha csak melléje oly levelet nem csatoltak, a milyent Vass György közöl és Wesselényi összecsapja a kettőt. Nagyon pontosan emlékezik meg a regálisról a szintén Szebenben élő, előkelő labancz, *Lázár György*: Hoc mense ad diem 5 scilicet currentis (Julii) ex permissione domini Francisci Rákóczi comitia in civitatem Albam Juliam indicuntur. (Monum. Hung. Hist. II. oszt. 37. köt. 540. I.)

⁵⁾ Országos Levéltár: erdélyi oszt. Liber Regius Hung. 1703—1707. I. 197. I. Segesvári levéltár: 1533. sz.

parancsolja: — »minthogy senkinek is ő felségétől nem engedtetett ez hazában, hogy országgyűlését hirdethessen az guberniumon kívül, hogy se magán, se közönség nevében a Rákóczi uram levelére oda, a hová kívánja, gyűlésben menni ne merészeljen, mert valaki elmegyén, hitesse el magával, hogy publikáltatik mint ő felsége rebellise, és minden jószága vagy confiskáltatik, vagy teljességgel elpusztítottatik.«

Már e tilalomból sejthették, hogy Rabutin mindent megtesz a gyűlés megakadályozására, vagy legalább is megzavarására; később kétségtelen hiteles értesítéseket is kaptak e szándékáról, úgy hogy az alatt, míg Mikes és Pekri a regálisokat elterjesztik, Toroczkai és Radvánszky mindent megtesznek, hogy Gyulafehérvárat és a gyűlésre készülöket gonosz meglepetések ellen biztosítsák. Ezért vonult a mustra után Toroczkai egész hadával — a mely a Vay László, Kaszás Pál és az Ecsedy ezeréből, a Gyárfás kicsiny seregéből és a maros-székiekből állott ¹⁾ — Nagylakról a közeli Tövisre, majd pedig Gáltőre, és ezért adott szigorú parancsot a főbb tiszteknek, hogy hadaikkal Fehérvár köré gyűljenek. De »igen lassu generális uram dispositióinak fogantja«, pedig a plenipotentariusok is segítik, ismétlik parancsait.²⁾ Ezt mutatja az, hogy Kos Mihály — bár neki külön a fejedelem is megparancsolta — 400 hajdujával csak 4-ike táján érkezett Kolozsvár felől Fehérvárra.³⁾ Gróf Csáky László ugyan tartozó kötelessége szerint idejében indult ezerével, de hadai oszlása, rendetlensége, veresége miatt kénytelen volt a visszavonulásra engedélyt, sőt pótcsapatokat kérni. Toroczkai teljesíti is kérését, melléje ad két sereget a Teleki Mihály hadából, és Felvincztől visszarendeli Kolozsvárhoz.⁴⁾

A Törökországból visszatért keményfejű Csáky Andrást — bár Toroczkai és a plenipotentariusok külön is parancsolták — Hunyad és Déva ostromától elhívni és a Gyulafehérvár alól elvitt török hadakat tőle visszavenni nem voltak képesek. Ő a fejedelem parancsára és az ország érdekében hivatkozik, azért az ostromot félbe nem hagyja és a törökországi gyalogságot »kicsiny valami dologért« ki nem adja.⁵⁾

¹⁾ Radványi Itár: III. oszt. 36. cs. 124. sz.

²⁾ U. o.

³⁾ Id. h. 25. cs. 19. sz.

⁴⁾ Id. h. 32. cs. 16—18. sz.

⁵⁾ Levelei Toroczkaihoz, Radvánszkyhoz és Pekrihez, id. h. 10. cs. 2—5. sz. Eljárásáért nem érheti gáncs. Természetes, hogy ráfogták, hogy addig nem mozdul Hunyad alól Barcsai Mihályival és a törökországi haddal, míg a várat, avagy a benne való prédát meg nem veszi. (Id. h. 36. cs. 124. sz.) Eljárásának inkább lehetett volna az oka Thököly

Kevesebb jóhiszeműséggel hivatkozott a fejedelem parancsára gróf Teleki Mihály. Igaz, hogy őt a fejedelem kétszeres parancsa Besztercze alól Kolozsvárhoz rendelte, de távolmaradásába személyes sértődése is — hogy nem kapott meghívót — belejátszott. Mindazonáltal a gyűlés terminusáról jól értesült, mert ő parancsolta meg a fiskalitások inspectorainak, hogy a gyűlésen megjelenjenek; többször kapott Toroczkaitól is parancsot, hogy siessen, mert Rabutin a gyűlést confusióba akarja hozni; de ő csak akkor nem kívánta mellőzni e parancsolatot, a mikor megtudta, hogy »az felséges fejedelem fejedelemségre való választása akkor lesz.« Így azután szerencsésen el is késett, úgy hogy csak a gyűlés vége felé érkezhetett Fehérvár alá.¹⁾

Másutt nagyobb foganatja volt a Toroczkai parancsának, úgy hogy még az ostromlott várak alól is »eltakarodtak az hadak«, oly feltűnően, hogy még a labanczok is észrevették.²⁾

Az így összegyűlt hadak vezérei sűrűn portáztatnak: Toroczkai Szeben, Pekri Meggyes, a gyulafehérvári sereg Radvánszky parancsából Szászsebes és Szerdahely, Kaszás Pál pedig Fogaras felé;³⁾ egyszóval — mint Vay László jul. 3-án kelt levelében⁴⁾ írja — mindenfelé valának portások, a kik, mi karban legyen a dolog, referálják.

Igy elég jól lett volna gondoskodva a gyűlés biztonságáról, ha a legjobb dispositiókra is átokként nem nehezedik a kuruczok irígykedése minden bűne: a vezetők egyenlensége, kaján irígysege és a hadak fegyelmezetlensége, mely szörnységet a szép jövő reménye, a történelmi jelentőségű percek fontosságának önkénytelenül megdöbbenő előérzete pillanatokra sem volt képes szelidíteni. Ezekből származik a rendetlenség, a nagy fejtelenség, a miben a mozgalom vezetője, gróf Pekri Lőrincz az erjesztő kovász.

Az az önzetlen, tiszta lelkű, kezét mosó Pilatus, a ki csak azért mene vissza hazájába, hogy »parolája szerint véghez

iránt való ragaszkodása, de levelei azt mutatják, hogy ő nem is tudott arról, hogy Rákóczi fejedelemmé való választását tervezik. Hiszen ígéretet is tett, hogy Déva közeli megvétele után maga is megjelenik a gyűlésen.

¹⁾ Rákóczi parancsa 1704 jun. 24-iki és 27-iki kelettel, másolatban a radványi ltárban: III. oszt. 25. cs. 19. sz. Késedelmének okát bőven kifejti Radvánszky Jánoshoz intézett leveleiben (id. h. 31. cs.) és naplójában. Irigyei ráfogták, hogy szándékosan, Rákóczi iránti ellenszenvből maradt el a gyűlésről; maga Toroczkai, az ő apósa is nagyon haragudott reá késlekedése miatt és üldözte is egy ideig.

²⁾ V. ö. *Vass György* naplója, 414. l.

³⁾ Id. lt. 17. cs. 76. sz. és 31. cs. 15 – 18. sz.

⁴⁾ U. o. 33. cs. 21. sz.

vigye, hogy Rákóczi legyen erdélyi fejedelem«, a mire ő teljes szívvel, minden erejével igyekezik, a mely fáradtságáért elég jutalom lesz neki, hogy hazája »oly okos, nagy és messzelátó fejedelemmel dicsekedik . . . akárki vegye az jutalmát«, több olyan dolgot tapasztalt Erdélyben, a mi keserűséggel töltötte el lelkét s oly indulatba hozta, hogy képes lett volna a fejedelem dolgait félbehagyva, hozzá postán panaszra kimenni.¹⁾

A panaszra legfőbb oka az vala, hogy Toroczkai István, egy nem nagy tehetségű, de igen becsületes ember, volt Erdély commendánsa és nem ő. Plenipotentiarusai tisztevel sehogy sem tudta összeegyeztetni, hogy ő Toroczkaitól függjön, azt meg épen nem tudta neki megbocsátani, hogy felesége szabadulásáért még a lehetetlent is nem próbálta meg.²⁾ Nem vette észre, vagy nem tudta észrevenni, hogy a Toroczkai családja is ugyanazon kemény rabságban sínlődik, de a Rabutin fenyegetéseire azért nem ad semmit, mert neki nem egypár ember, hanem egy ország szabadulására kell gondolnia; azért a midőn látta, hogy Toroczkai az ország érdekeitől és az igazságtól nem akar eltekinteni, oly hajsztát indított ellene, a mely nemcsak ellenfele, de a kuruczok szerencsését és becsületét is aláásta. És e romboló munkájában is megtalálja a jó titult; a haza érdekét hangoztatja, a mely mögött önző ambíciója megalapúlhat. Nyilván beszéli, leveleiben is hirdeti ezek után, hogy Toroczkainál — »a ki hozzá képest mind a német s mind a török világban csak a hátulsóban vetett« — tehetségesebb commendáns (!?) kellene,³⁾ mert hiszen »ha hadi ember volna, értelmes, okos, bizony nem controvertálná, de ilyen haszontalan föld terhétől bizony sajnálja«⁴⁾ e szép tisztet.

Hazafias kötelességet vél teljesíteni tehát, ha a Toroczkai állását lehetetlenné teszi. E magasztos működésében segíti gyalázkodó, éles nyelve, a hadak lázítgatása, »minden rendet idegenető munkái« és a Toroczkai próbáival szemben »két-ségbeesett és balszerencsét jósoló szavai.« Ezek által megbontja az amúgy is gyöngye fegyelmet, megfélemlíti a bátorságot, míg Szeben körül való ólálkodásai, Rabutinnal folytatott sűrű levélváltásai aggodalommal töltötték el a jobbak szívét és gonosz hatással voltak az önző, ingadozó jellemű emberekre.

¹⁾ 1704 jun. 28-án Tordáról Radvánszky Jánoshoz intézett levele. Radványi lt. III. oszt. 23. cs. 48. sz.

²⁾ Véletlen szerencsétlenség folytán lehetett is Toroczkait vádolni. mert a Pekriné kiszabadulása egy alkalommal azon mult, hogy Toroczkai nem küldött idejében szekereket utána.

³⁾ Radványi ltár: III. oszt. 40. cs. 63. sz.

⁴⁾ U. o. 23. cs. 48. sz.

Áldatlan munkájának hatása még a rend nevében kierőszakolt országgyűlés kezdete előtt feltűnően látszik. Az alattomban izgatott, amúgy is féktelenségre hajló hadakban panasz panaszt, rendetlenség rendetlenséget ér. A seregek inkább agyarkodnak egymásra, mint a német ellen, úgy hogy egymással össze is mérkőznek, »a tisztek sem jobbak a közkatonáknál«, vagy ha a Toroczkai rendeleteit szigorúan megtartják, életük a saját katonáik miatt nincs biztonságban. Az ebből kifejlő sok confusió az oka, hogy a főbb tisztek nem is jelenhettek meg egyszerre az országgyűlésen, hanem csak felváltva.¹⁾

De e szomorú állapotok híre nem hat oly messze, hogy a gyűlésre készülődők észrevehetnék, a kik látván a kuruczok sűrű, erős portáit, sőt valószínűleg katonai kíséretet is kapván, nyugodt szívvel, bátorságosan gyülekeztek a fejedelmi székhelyre. És a mikor együtt voltak, lehetett látni, hogy nem sokan respektálták a gubernium tilalmát. Csak az urakban volt nagy hiány, mivel biztonságukról Rabutin már régen úgy gondoskodott, hogy keze ügyébe, Szebenbe és Brassóba zárta őket; de különben majd teljes számban megjelentek a megyék és székek követei és külön is seregestől a székelyek.²⁾

¹⁾ Toroczkai írja jul. 6-án, hogy ő is bemenne a gyűlésre, de mivel Vay Lászlónak is be kell mennie, nem maradna senki a hadak között; azért arra kéri az urakat, hogy Kaszás Pált küldjék vissza ebédig, hogy ebéd után ők is bemehessenek. (Radványi ltár: III. oszt. 32. cs. 21. sz.) Erre különben az ellenségre való tekintetből is szükség volt; de hogy a hadak között mily rendetlenség kapott lábra és mily munkája volt ebben Pekrinek, Toroczkai több levele bizonyítja. (Radványi levéltár: 32. cs. 19. sz. és 36. cs. 124. sz.)

²⁾ Rákóczi írja emlékirataiban: »A vármegyék és székely székek mindnyájan elküldék követeiket megválasztatásomra, valamint négy száz szék is; csak Szeben, Szászsebes és Brassó nem küldhettek követeket a német helyőrségek miatt.« Pár évvel ezelőtt e nyilatkozat volt a legfőbb forrás Rákóczi választására, és Zieglerauer szebeni jogakadémiai tanárnak »Drei Jahre aus der Geschichte der Rákóczi'schen Revolution in Siebenbürgen« című különben igen komoly, alapos értekezésében épen e nyilatkozat ellen támadtak scrupulusai, mivel — szerinte — ezen pártírat minden eseményt feltűnően egyoldalú szempontból beszél el, és ő nem ismer sem megbízható írókat, sem egykorú aktákat, a melyek elbeszélését megerősítenék. (Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge, VIII. 163. 1.) Ez állításával szemben kötelességem felsorolni a megbízható adatokat. Rabutin a guberniumhoz küldött előterjesztésében (Mon. Hung. Hist. II. oszt. 37. köt. 541. 1.) írja: »furore rebellionis acti et tempestate illius abrepti nonnulli procerum et nobilium et universa fere plebs Transsilvaniae eo temeritatis daverunt« ... stb. Rövid, de pontos a Gyalakuti Lázár György naplója, a ki tudomását a gyűlés után a gubernium elé idézett követek vallomásából meríti. »Quibus convocatoriis huc et illic dispersis et expeditis, congregantur sibi adhaerentes nobiles, proceres nonnulli ac etiam saxonum, comitatum et sedium sicalicalium legati plerique« — mondja. Megegyezik nagyjában ezzel és

Régi szokás szerint a megjelenésre és gyülekezésre három napot számítván, jul. 7-én, hétfői napon »az ország gyűlése béáll« és megalakul.¹⁾

Azt még az általános szokásból következtethetjük, hogy a gyűlés első feladata a katalogus-olvasás és legitimatio lehetett; de mivel ezen országgyűlésnek ez ideig sem articulusai, sem aktái nem ismeretesek,²⁾ a továbbiakra nézve meg kell

Rákóczi idézett nyilatkozatával a »Nagyszombatban levő tracta alatt (1706) az öszveszövetkezett erdélyországi és hozzáfoglalt részek statusi békességének punctum« 5-ik pontja: A magyarországi öszveszövetkezett rendeknek vezére, Rákóczi Ferencz fejedelem, az egész országnak kedves fogadásából — némelyeken kívül, az kik tudniillik Szebenben, Brassóban és Fogarasban (Rákóczinál Szászsebes) mint német vitézekkel megrakott helyekben tartatnak és ez okon magok elméjeiket szabadosan ki nem adhatják — és szabad akaratiából Erdélyországnak és hozzáfoglalt részek választott fejedelmének, még pedig igaz és szabados fejedelmének választassék és mondassék. (*Thaly*: Történelmi kalászkok, 224. l.) — Zieglauert különösen a hangolja kétségre, hogy a gyűlés végzéseit és különösen a fejedelemválasztás ellen kiadott protestatiót az összes szász székek (kivéve Beszterczét) követei aláírták. Hogy ebből nem lehet arra következtetni, hogy a szászok a választógyűlésen nem jelentek meg, az már az idézett kurucz és labancz adatok megegyezéséből kitűnik, sőt a Segesvár sz. k. város levéltárában (nr. 1904) levő egykorú, épen ez országgyűléssel kapcsolatos tanuvallatásból a szász székek részéről megjelent követek neveit is majdnem teljesen összeállíthatjuk. Eddigi adataink szerint a következő szász székek vettek részt a gyűlésen: *Meggyes* (Sedes Mediensis); meghívták jun. 21-én; követei Kolozsvári Márton polgármester és Auner Péter. *Segesvár* (S. Schäsburgensis); követei Matthia Simon, Bartha Bertalan, Armbruster Zsigmond. *Szászváros* (Broos); követe Lengyelfalvi. *Szerdahely* (S. Mercuriensis). *Ujegyház* (Leschkirch); követe Rhener András. Közvetve részt vett még Nagysink, Köhalom (S. Rupensis) és Szászsebes (S. Sebesiensis), úgy hogy merev tagadó álláspontot csak Szeben és Brassó foglaltak el. (Segesvári ltár: 1904. és Országos Levéltár: erdélyi oszt. Liber Regius, 1703—1707.) Tehát ebből a szempontból nem jogos a választás érvényességének kétségbe vonása. Végezetül felhívom az olvasó figyelmét még arra is, hogy a szászok az 1704 év májusában elfogadták Rákóczi protectióját, sőt a választó gyűlés előtt nemzeti gyűlést is tartottak. Radványi lt. III. oszt. 40. cs. 175. sz. — Szükséges lenne még a megyék és székely székek követleinek, sőt lehetőleg az összes jelenlevőknek felsorolása; de arra nézve, hogy csak tűrhető teljességű névsort is adhassak, minden fáradozásom sikertelen volt. V. ö. Radvánszky János jelentését.

¹⁾ U. o. és Radvánszky János naplójegyzeteiben. Hogy e várakozás tervszerű és szokásban gyakorolt volt, azt *Toroczka*i 1704 jul. 4-én, tehát a terminus előtt, Radvánszky Jánoshoz írt levelének következő része bizonyítja: »azonban Kegyelmetek tudósítását várom, hogy mikor kívánatik nekem bemennem. Noha alig hiszem, hogy hétfőig az gyűlés béálljon, mindazonáltal várom ez iránt is Kegyelmed parancsolatját.« Radványi lt. III. oszt. 32. cs. 19. sz.

²⁾ Thaly Kálmán úr szíves közlése szerint néhai *Szilágyi Sándor* ismerte ez országgyűlés végzéseit, de ennek hagyatékában nincs nyoma. Tudtommal az Erdélyi Országgyűlési Emlékek mostani szerkesztője, *Pokoly*

elégednünk azzal, hogy gyér adatainkból ha nem is teljes, de hű képét adhatjuk s főbb articulusait összeállíthatjuk, mely összeállítás azonban a tárgyalás sorrendjét korántsem tüntetheti fel.

Valószínű, hogy előre megállapított sorrend nem is volt, mert a gyűlés lefolyása forradalmi jellegű, rendetlen; sok indítvány, kevés határozat!¹⁾ Bizonyára a legváratlanabb és legmeglepőbb indítvány a beavatatlanok előtt az volt, a melyet állítólag Pekri tett,²⁾ mindjárt az első napon, hogy t. i. a rendek éljenek jogtalanul elvett, de győzelmeik által visszaszerzett szabad választói jogukkal, és az ausztriai ház törvénytelen uralma helyett választásnak maguknak fejedelmet.

Nagy örömet kelthetett ez indítvány. A ki figyelmesen lapozgatja az erdélyi törvényeket és históriákat, az tudja, hogy a kis ország mily szívósan ragaszkodott *libera electio*-jához s mily gonddal igyekezett azt saját fejedelmein kezdve egész a hajdukig minden külső és belső fenyegető veszéllyel szemben biztosítani. E törekvést nemcsak a mult, az egyes fejedelmek könnyelműsége miatt átélt keserűségek, hanem az örökösödéstől való irtózás is szülte. A *libera electio*-ban látták ugyanis az alkotmánynak, a rendi szabadságnak legkényelmesebb biztosítékát, mert a választandó fejedelmet előzetes alku, szerződés által mindig meg lehetett kötni.

A választási alku a szabad választás fogalmával jár és Magyarországon is szokásos volt 1687-ig; de Erdélyben a viszonyok folytán e szokás önálló — hacsak a lengyel *pacta conventa* által nem befolyásolt — irányt vesz. Mert Magyarország dynastiához van kötve, Erdély pedig Bocskay óta személyt választ, a mi által nemcsak azt éri el, hogy a legkiválóbb, vagy a körülmények szerint legalkalmasabb embert választ-hatja, hanem azt is, hogy a rendek minden választás alkalmával biztosíthatják jogaikat, és az előbbi szerződés által nem befolyásolt, az épen akkor uralkodó viszonyokhoz, a választandó fejedelem jelleméhez szabott feltételeket állapíthatják meg.³⁾

József úr sem talált rá a végzésekre. — Gál László megemlékezik ugyan a gyűléseiről, de végzéseiről — mivel törvényteleneknek tartotta azokat — bővebben nem ír. (Az erdélyi diaeták és országos végzések foglalatlja időszakok és tárgyak szerint, 1691—1791. Harmadik köt. 4. l.) Ez irányban tett sok fáradozásim és kérdezősködésim eddig még nem vezettek sikerre.

¹⁾ . . . »nincs is a keresztyénség közt ily modus agendi, mert száz propositióhoz kezdenek perfunctorie és egyet sem terminálnak«, írja a fejedelemnek Radvánszky. (Radványi lt. III. oszt. 36. cs. 125. sz.)

²⁾ *Thaly*: A gróf Bercesényi család története, III. 185. l.

³⁾ *Approbatæ constitutiones*, p. II. tit. 2. art. 1.

A conditióknak első, lengyel hatást mutató, de ép azért fejlett nyomát, illetve alakját az 1598 évi tordai országgyűlésen találom, a mely Báthory Zsigmondot másodízben választotta fejedelemnek.¹⁾

A Bocskay választása alkalmából nemhogy további fejlődést, hanem határozott visszaesést tapasztalunk, mert a megyék és székely székek particularis kérései még csak alkunak sem tekinthetők, bárha azt kívánják is követelik, hogy azokra esküdjék is meg ő nagysága.²⁾ Kimondott conditiók a következő fejedelem, Rákóczi Zsigmond választása alkalmával sem szerepelnek, hanem »az ő conditiói maga fejedelemségére való juramentumában vannak inserálva.«³⁾

Báthory Gábor még a Rákóczi esküjét ismétli; nyolcz pontba foglalt conditiókat is terjesztenek elébe, a melyek közül csak három foglaltatik az esküben.⁴⁾ Ezek közül egyik a libera electió az »egy főszabadság biztosítása, melyet az elmúlt sok háborús időben mind vérünk hullásával s mind hazánkon kívül való bujdosásunkkal megtartottunk és a hét császártól is valamint s valahogy lehetett, extorqueáltunk.« Kívánják tehát annak oltalmazását, kívánják, hogy a fejedelem attól sem csere, sem testamentum által nem fosztja meg őket. A másik pont a vallás-szabadság, a harmadik a rendek szabadságainak biztosítása. A conditiók többi pontja az idők kívánságához képest szabotott meg, azért nem is csoda, hogy az esküben nem sorolják fel; de hogy legalább általában — mint Báthory Zsigmond alatt — nincsenek belevonva, hogy az eskü a conditiókról semmit sem tud, méltán feltűnő.

Ettől kezdve a conditiók megállapítása oly állandó joga lesz a rendeknek, a melylyel fejedelemválasztáskor következőesen éltek s a melyet a fejedelmi hatalom megszorítására, a rendi szabadság terjesztésére egyre jobban felhasználtak. E törekvésnek nagy része van abban, hogy a conditióknak egyre több pontja lesz, úgy hogy a nyolcz pontról Apafi választásáig tizennégy pontra szaporodnak. Bár e pontok között időszerűek is találhatunk, de annyi az általános értékű, hogy a legtöbb pont a Rákócziak után állandóan ismétlődik, és a régen részletező fejedelmi eskü is megrövidül, csak a conditiókra hivatkozik, mint a melyekben az országnak minden szabadsága foglaltatik.

Mivel a szabadságnak conditiók által való biztosítása a

¹⁾ *Erdélyi országgyűlési emlékek*, IV. 194 és köv. II.

²⁾ Id. m. V. 299. l.

³⁾ *Approb. const. id. h.*

⁴⁾ U. o. art. 2. — *Erdélyi országgyűlési emlékek*, VI. 9. és 89. II.

libera electióból következett, ennek megszűntével, az ausztriai ház uralmával az is megszűnik. Ettől kezdve a szabadság biztosítójának a conditiók helyett a Diploma Leopoldianumot tekintik, mely az ország és az uralkodó család között beláthatatlan időkre kötött szerződés gyanánt szerepelvén, az egyes uralomra jutó családtagokkal való külön egyezkedést, szerződés-kötést kizárta, újabb meg újabb megerősítése feleslegessé is tette.

Ha az 1704 évi gyulafehérvári országgyűlés azt tűzte ki feladatául, hogy »régi observált szokások szerént«¹ fejedelmet választ, a conditiók felelevenítését sem mellőzhette. Hiszen a conditió-szabás a *libera electio* következménye és a rendek legszebb joga.

Nagy kérdés azonban, hogy ezen nagyra hivatott országgyűlés, melynek a reformáció és a jelen viszonyok rendezése által a jövő biztosítása lett volna célja, egyforma bölcsességgel lát-e a múltba és a jövőbe? Be fogja-e látni, hogy a fejedelemséget nem abban a sülyedt, korhadtt állapotában kell visszaállítani, a melyben kimult; be fogja-e látni, hogy az ország szabadsága érdekében a rendi szabadságot korlátozni és a fejedelmi hatalmat emelni kell? E kérdésre a conditiók adnak feleletet, melyeknek az lett az átka, hogy a rendi hatalom túltengése óta a fejedelemtől százkarú tevékenységet követelnek s mégis a szabadság és alkotmány óvása czímén kezét-lábát megkötözik, tevékenységét megbénítják. Ezek szerint a fejedelem csak tehetetlen báb, vagy esküszegő lehetett.

Sajnos, közvetlenül nem ismerjük az 1704 évi választógyűlés által szabott feltételeket; de a conditiók számából, és a későbbi tárgyalásokból nyilvánvalóvá válik, hogy a rendek nem látták be régi bűneiket; szabadságuk elvesztését nem is azokra, hanem Apafi lemondására vezették vissza; azért újra körülkértelik a libera electiót, elkárhoztatják az ausztriai ház uralmát, adományait; attól való aggodalmukban, hogy Rákóczi magyarországiakat fog behozni, kimondják, hogy csak erdélyiek viselhetnek főtisztségeket, és ezeket hozzácsatolván az Apafi conditióihoz, megtoldották még egy ponttal: a szászok ispánja választásának és a hét szász bírák birtokügyének kérdésével.²)

¹) Segesvári ltár: nr. 1904. E kérdéshez a megyesi követek pártolólág szoltak hozzá már csak azon ellentét miatt is, a mely Szeben és Meggyes között volt; ellenezték a segesváriak. A nemesség tetszésének többször adotti kifejezést a tárgyalás alatt; de fel nem szoltaltak e kérdésben, mint speciális szász ügyben. Pekri többször beleszolt ebbe is, még pedig adataink szerint úgy, mintha ő vezette volna a tárgyalásokat mint elnök. Így a Lengyelfalvi beszéde után ő teszi fel a kérdést a tanuvallomás szerint: *obs denn auch die Nation approbierte?*

Igy szaporodnak a conditiók *huszonhét* pontra, melyeket azonban Rákóczi nem fogad el mind, úgy hogy kívánságára a beiktatás alkalmával tizenkilenczre olvadnak le, a mibe a rendek csak nehezen egyeznek bele; de még akkor sem teljesítik azt a kívánságát, hogy a nagyapjához hasonló conditiókat szabjanak elébe, hanem az Apafi conditióit nyirbálják meg és kuszálják össze, oly kevés volt belátásuk.¹⁾

A conditiók megbeszélése, avagy a választás története előbb? nem tudjuk, és adatunk sincsen olyan, a mely biztos következtetésekre alapúl szolgálhatna. Csak annyi bizonyos, hogy jul. 8-án ²⁾ már megkezdődött a választás névszerinti szavazással. A mitől Bercsényi tartott, a civódásnak nyoma sem volt. Véleménykülönbség, a lutheránus szászok között némi Thökölyhez húzó hangulat lehetett,³⁾ de az meg sem nyilvánulhatott a nagy lelkesedésben, úgy hogy bár »tódult a

¹⁾ Apafi conditiói a *Compilatae Const.* p. II. tit. 1., Rákóczi conditiói a Történelmi Tár 1897 évi folyamában (577. l.) találhatók. Érdekes, hogy tulajdonképen csak *hét* pontban történt változtatás. A választó gyűlés conditióira e kettőből kétségbevonhatatlanul következtethetünk. A 24—27. pontokra nézve Szaniszló Zsigmond naplója, a b. Radvánszky levéltárban lévő eredeti levelei és a segessvári ltár id. tanuvallatása a forrás. Érdekes, hogy az új conditióknak a magyarországiakra vonatkozó pontját valószínűleg Szaniszló indítványozta Pekri sugalmazására.

²⁾ Azon körülmény miatt, hogy a comparitóra számított napokat nem vették figyelembe, historikusaink Höchsmann és b. Radvánszky kivételével mind helytelenül állapítják meg a választás napját. Legáltalánosabban a jul. 6-iki dátum van elfogadva (Fessler és Engel vannak a legnagyobb tévedésben, mert szerintök a választás *augustus*-havában történt), a mire nagy befolyással volt Rákóczi kancelláriája is, mely a magyarországi vármegyéket és külföldi fejedelmeket értesítő levelekben (idézésük később) a választás napjául jul. 6-ikát emlegeti. Mindenesetre ez adat elégilletékes és bizalomkeltő arra, hogy valaki hitelesnek tartsa; de mibelyt a comparitio napjaira gondolunk, mindjárt hitelét veszíti. Különben kétségtelen hitelű, teljesen egykorú adat is van arról, hogy a választás jul. 8-án történt. Ez adat a Radvánszky János naplójegyzetei és jul. 8-án a választás után a Kaszás Pál ezerének kívánságaira írt válasza. E szerint »szüveket egy akaratra hajtó hatalmas Istennek rendelésiből ezen nemes haza is az mi kegyelmes urunkat fejedelmének választotta *mai napon*.« (Radványi lt. III. oszt. 43. cs. 49. sz.) Ugyancsak Radvánszky a fejedelemhez *jul. 9-én* intézett jelentésében írja: »Ennek az hazának gyűlése beállván, *első sessióban, tegnapi napon* unanimi voce Nagyságodat legitimus fejedelmének Istennek tetszése szerint választotta.« (Radványi ltár: III. oszt. 36. cs. 124. sz.) Valószínű, hogy a kancelláriát e jelentés »mindjárt más nap első sessióban« kifejezése hozta tévedésbe, ha kiindulási pontul jul. 5-ikét vette.

³⁾ A szászok Thökölyanus érzelmeiről később is van emlékezet. Hogy ennek nyoma volt a választáskor is, a nem épen megbízható Apor Péter írja a *Synopsis mutationum*-ban: In principem Transsilvaniae elegerant, quamvis Saxones partibus Emerici Thökölii favere viderentur ob religionis Lutheranae respectum. (Mon. Hung. Hist. II. oszt. XI. 148. l.)

voks», Rákóczi ellen senki sem szavazott. Oly nagy volt a lelkesedés, hogy a szavazás »rend szerint való folyását nehezen tűrhették az statusok, fölkiáltván egy szájjal és szívvel« a Rákóczi méltóságos nevét.¹⁾ Felzendült erre a *szerencsés rivat!* mely után Rákóczi ünnepélyesen fejedelemlennek nyilvánították, vagy a mint Radvánszky jelenti: »proclamáltatik és inauguráltatik.«²⁾

Ez ünnepélyes actus alatt sok ember szeméből tört elő a lelkesedés, az öröm könnye, az új fejedelem »dicsőséges elei boldog emlékezetin«, mintha a Rákóczi név Erdély szabadságának biztos záloga lenne, mintha az az egy nap a néhány év óta tartó, de a szenvedések miatt századosnak látszó lidércnyomást örökre megszüntette volna. Az általános örömben nem vegyül keserűség; egy pillanatra magasztos érzelmek ragadják meg a legönzöbbeket is, úgy hogy feledik az ellentéteket, a gyűlöletet, s a haza érdekében régi haragosok is békességre lépnek. Ily hangulatban, midőn Radvánszky Jánost a fejedelem képében régi szokás szerint háromszor felemelték, alig gondolt valaki arra, hogy politikai hibát követtek el, alig hitték, hogy e hiba az új életre keltett nemzeti fejedelemség folytonos nyavalyáinak és hamaros kimulásának lesz oka; nem is képzelték, hogy örvendezésüket mily fájó szívvel nézné az az égiesen tiszta lelkű ember, a ki fölül tudna emelkedni hibájukon, ha népe szeretete, alkotmányos érzülete nem húzná le hozzájuk.

¹⁾ A választás egyhanguságát rengeteg adat bizonyítja. úgy hogy idézésük, sőt felsorolásuk is czéltalan. Egynehánynak említését később a maga helyén úgy sem mulaszthatom el. Maga Rákóczi nagyon sokat adott arra, hogy egyhangúlag választották fejedelemnek, a mit igen sokszor említ.

²⁾ Radványi Itár: III. oszt. 36. cs. 124. sz. és R. J. naplójegyzetei. Csodálatosnak látszik az *inauguratio*, mert az tulajdonképen csak 1707-ben történt Marosvásárhelyen; de előfordúl az inauguráló gyűlés cikkelyeiben is: »Ezelőtt három esztendővel celebrált gyűlésünk alkalmatosságával minden votatióink egyedül csak Felségedet óhajtaná és szabados meg-egyezzéssel fejedelmének választaná, a mint hogy követ atyánkfiai által szíves hivatalunkat azonnal Felséged eleiben terjesztvén, a midőn már Isten kegyelméből a kívánt czélt elértük, valamint nagy szívünk örvendésével *solennter inauguráltuk országunk fejedelmi méltóságára Felségedet*, úgy most is urunknak, fejedelmünknek recognoscáljuk.« Az egyetlen lehetséges feltétel az, hogy inauguratió alatt azt értik, hogy Radvánszkyt a fejedelem képében szokás szerint felemelték. Erről *Thiell* császári haditanácsosnak 1704 aug. 31-én Savoyai Eugén herceghez intézett jelentéséből értesülünk: »Ja sein Repräsentant, ein Edelmann aus den Bergstädten, Namens Radvansky, vor dem Volk ihrem Brauch nach dreimal auf den Händen in die Luft (wo er hin gehört) erhebet worden und unbeschreibliche Freude im Land darüber gewesen sein.« (Kriegsarchiv. V. ö. *Radvánszky Béla*: Radvánszky János versei. Bővített különlenyomat az Irodalomtörténeti Közleményekből.)

A szomorú sejtelmek helyett országra szólt az öröm; ¹⁾ még másnap is seregestől mentek Radvánszky szállása elé a székelyek, hogy legalább öt lássák, ²⁾ és megtelt a város a bámuló parasztok ezreivel. ³⁾ Volt is ott akkor látni való, mert a szerencsés választás öröme »nagy hadi solennitást (valószínűleg díszfelvonulást és játékokat) és *Te Deum*-ot tartottak, ⁴⁾ és hogy a régi jó szokásból ne maradjon el semmi, ittak rá áldomást is. Radvánszky János »9. Julii Urunk képiben megvendégeli a statusokat.« ⁵⁾

A nagy lelkesedés és öröm közepette sem feledkeztek meg arról, hogy Rákóczit szerencsés megválasztatásáról értesítsék. Közvetlenül a proclamatio után Hadadi Györgyöt küldik ki »ő felségéhez hírt tenni.« ⁶⁾

E hírtevő ugyanazon futár, a kiről Rákóczi is megemlékezik. Semmi más feladata nem lehetett, már egyéniségénél fogva sem, mint az, hogy a plenipotentariusok levelét, melyben értesítik, hogy »a fejedelmek székhelyén minden szokott szertartások megtartásával egyhangúlag erdélyi fejedelemmé választott«, ⁷⁾ átadja. Ezenkívül — mivel nem voltak bizonyosak a felől, hogy elfogadja-e Rákóczi a fejedelemséget — még két követséget kellett kijelölni. Az egyiknek feladata leendett, hogy Rákóczit a fejedelemség elfogadására felkérje és meghívja,

¹⁾ V. ö. *Thiell* idézett jelentését.

²⁾ Radvánszky idézett jelentése.

³⁾ Később félték is, hogy »a militia rajtok megyen, ha bizonyosan végére mehet, hogy elmentek Fejérvár felé.« Monum. Hung. Hist. II. oszt. XXXV. 413. l.

⁴⁾ Radvánszky János naplójegyzetei.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Hadadi 9-én indul és a Gyulafehérvár felé vonuló Teleki Mihály-lal a keresztesmezei táborban találkozik. Teleki igen érdekesen indig-nálódik naplójában (*Kézirat* id. h. jul. 9.) a követ, illetőleg futár egyé-nisége miatt. »Bizony valakitül szült . . . szép reverentia: ország bolond-játul tenni hírt az uraknak ilyen matériában. Ha ott lehettem volna, akkor bizony ez nem lött volna.« — Hadadi azért tovább is az ország hírtevője marad, legalább is többször van említés arról, hogy Rákóczitól leveleket visz az erdélyi uraknak és megfordítva. Egy nov. 27-én kelt levélben olvassuk: Szatmár alól most jüve meg tőlünk oda postán expediált Hadadi György. (Radványi lt. III. oszt. 36. cs. 135. sz.) Többször szerepel ily minőségben Czégei Vass György naplójában is.

⁷⁾ Rákóczi emlékiratai, 101. l. Hogy a hivatalos értesítés mellett Pekritől és Radvánszkytól külön jelentést is vitt, van rá adatunk. A Radvánszky jelentésének fogalmazata meg is van a radványi levél-tárban: III. oszt. 36. cs. 124. sz. Hasonlóképen meg van a Rákóczi válasza is Szegedről, 1704. jul. 27-ről keltezve, a melyben Radvánszky-nak a választás körül tett fáradozását megköszöni. (U. o. 25. cs. 21. sz.) Pekri jul. 10-én kelt jelentését részben Thaly Kálmán közölte később idézendő helyen.

a másik ünnepélyes követséget pedig »béhozattatására« rendelték.

Az elsőre közvetlen adatunk nincs, de több adathól megállapíthatjuk, hogy vezetője gróf Lázár Ferencz, volt és rögtön az országgyűlés bezárása, illetőleg elnapolása után kelt útra.¹⁾ Követi utasítást is kapott a rendektől, mely nyolcz pontban sorolja föl azon sérelmeket, melyek miatt az erdélyiek a Habsburg-háztól elpártoltak és »szükségképen fegyverüket a magyarországi igaz ügynek fegyverével szoros kapcsolattal egyben kötvén«, megbántódásaik orvoslására Rákóczit fejedelmüknek választották.²⁾

¹⁾ Bizonyítja e követség kiküldését a rendek 1704 jul. 17-én kelt pátenének következő kifejezése: »választottuk fejedelmünknek és már ő Nagyságának vocatiót is adtunk.« (Monum. Hung. Hist. II. oszt. XXXV. 415. l.) Az 1707-iki marosvásárhelyi országgyűlés első articulusa szerint is: »követ atyánkfiai által szíves hivatalunkat azonnal Felséged eleibe terjesztvén« ... Ezekből következtethető, hogy mindjárt az országgyűlés befejezése, jul. 13-ika után, de mindenesetre 17-ike előtt indultak. Hogy mikor érkeztek Rákóczi táborába, nem tudjuk. Pekri még jul. 27-én, Mikes 30-ika körül sem hall semmi hírt róluk. (Radványi levéltár: III. oszt. 21. cs. 86. sz. és 23. cs. 52. sz.) Károlyi Sándor *Jul. 31-én* tudja és Sárovról értesíti feleségét, hogy »Erdélyországa már az fejedelmet kívánja.« (Károlyi Oklt. V. 89. l.) Bécsben aug. 20-ika körül értesülnek a követség kiküldéséről, legalább ekkor kelt Stepneynek Harleyhez intézett levele, melyben ugyan a két követséget nem különbözteti meg, sőt összezavarja, de még báró Jósika István vezetése alatt egy harmadik követség kiküldéséről és Rákóczi táborába való érkezéséről is megemlékezik homályosan, a melyről még eddig felvilágosító magyar adatot nem találtam. (Archivum Rákóczianum, II. oszt. I. 384. l.) Általában az a hibája Stepney értesítésének, hogy a megtörtént és tervbe vett, de bizonyosan megtörténendő dolgokat is összezavarja, mert nem a legmegbízhatóbb hírei vannak. Arról is ír, hogy a követség az erdélyiek választási határozatát adta át Rákóczinak a szegedi táborban. Ez adatot elfogadhatjuk, bár a követeknek kiadott, különben elég tökéletlen utasítás erről nem tesz említést. Hasonlóan nem tesz említést a conditiókról, pedig régi szokás szerint e követségnek legfőbb feladata a conditiók bemutatása lett volna. A mint azokat bemutatták és a választott ígéretet tett arra, hogy a conditiókat elfogadja s megtartásukra megesküdött, már fejedelemnek tekintették, habár késett is az inauguratio, mely alkalommal Erdélyben a rendek is hűségeket szoktak tenni. Ha nincs is adatunk arról, hogy e követség bemutatta a conditiókat, feltehetjük; de akkor hogyan egyeztetjük össze azzal a biztos adattal, hogy a fejedelem behozására rendelt követség praesentálta a conditiókat, miről később lesz. szó.

²⁾ Ennek valószínűleg eredeti fogalmazatát az Erdélyi Muzeumban gróf Kemény József gyűjteménye (Erdélynek története eredeti levelekben, 1700—1703. 37. köt.) őrzi. Egy kis részét Jakab Elek közölte *Az utolsó Apafi* cz. munkájában. (Magyar Történelmi Társ., XXI. köt. 314. l.) Én teljes szövegét Kelemen Lajos úr szíves közlésének köszönöm. Címe ez: Originalis conceptus instructionis legationis per SS. et OO. Transsilvaniae

Minden jel arra mutat, hogy a Lázár-féle követség tagjainak kijelölése, utasításuk szövegezése együtt sem okozott annyi gondot, és semmi más ügy oly nagy vitát nem keltett, mint »a fejedelem béhozattatására az ország képében« rendelő követség megválasztása. A vitára több érdek adott alkalmat, de tulajdonképen a Pekri személye körül forgott.

Ha valaki az ő jellemével kombinálja ez ünnepélyes követség fényét és meggondolja azt is, hogy eddigi fáradozásának jutalmát a követség alkalmával remélhette elérni, nem fog csodálkozni azon, hogy vágyódott arra, hogy őt válaszszaák fő követnek. E vágya megfelelt az ország érdekének is, mert előre lehetett látni, hogy Toroczkaival a legelső alkalommal ismét összetűz és »barátságuk recidivát szenved« a haza kárára; azért ily szín és ürügy alatt való eltávolítását sokan óhajtották. Jelölése, megválasztása nem is ütközött volna nehézségekbe; de ő kijelentette, hogy gróf Mikes Mihály nélkül — a ki Rákóczi emlékirata szerint »könnyű és hiszékeny elmével bira, Pekri úgy forgatta őt, a mint neki tetszett« — nem megyen. Azt pedig, hogy mindketten menjenek, sokan a hadakozás érdekében károsnak tartották és elleneztek; de Radvánszky János, a ki teljes mértékben felismerte Pekri működése gonosz hatását, a fejedelem méltóságával, az ország becsületivel addig argumentált, míg mind a két gróft követnek választották.¹⁾

A megyék, a székely és szász székek, meg a recepta religiók képében is rendeltettek követek, és a követség költségeire megszavaztak 6000 frtot.²⁾

expeditae, repandentis causas, ob quas a Leopoldo I. defecerint et Franciscum II. Rákóczi in principem elegerint Transsilvaniae, anno 1704.

¹⁾ Szaniszló Zsigmond (id. naplója, 115. l.) írja: »Főkövetnek ő Nagyságához rendeltetett gróf Mikes Mihály uram.« — Pekri időközben történt megsebesülése miatt tényleg ő vezette a követséget, de a tárgyalás módja és Radvánszky János jelentései azt mutatják, hogy a főkövet Pekri volt és betegsége miatt váltotta fel Mikes.

²⁾ Az ilyen követségben az országgyűlés legkisebb fractiója is részt szokott venni és csatlakozhatott hozzá bárki. Ez alkalommal is a követséggel több százan mentek. A székelyek részéről valószínűleg gróf *Lázár Ferencz*, a szászok részéről *Kolozsvári Márton*, a megyesi polgármester ment. Hogy a megyéket ki képviselte, arra nincs adat. A marosvásárhelyi országgyűlés a huszti unio czikkelyeinek ratifikálása ügyében az ónodi országgyűlésre a tanácsi rendből Mikes Mihályt, a vármegyék részéről Kemény Simont, a székelység részéről Lázár Ferenczet, a szász natio részéről pedig Kolozsvári Mártont küldötte ki. (Történelmi Tár, 1897. 593. l.) De ebből következtetni nem lehet. Lázár Ferencz kétséges követségére nézve olv. Szádeczky Lajosnak *A Rákóczi-forradalom Erdélyben* című értekezését. (Erdélyi Múzeum, XVII. 572. l.) Csak a Kolozsvári Márton követsége kétségtelenül bizonyos. *Lázár György*

A nemzeti fejedelemség visszaállítása amúgy is feleslegessé tévén a guberniumot, azért az »ezután eltörtötetett nyomban« és pecsétje is megfosztatott közhitelű erejétől; ép így a Szebenben gyűlésező labancz statusok pecsétje is. Az utóbbi mását már jul. 4-én előre megcsináltatták,¹⁾ a mi azt bizonyítja, hogy ha a meglepetésképen rendezett, hevenyészett forradalmi országgyűlésen uralkodott is némi rendetlenség, de bizonyos tervszerű eljárás nem tagadható meg tőle.

Ezek valának a fejedelem méltóságos személyét illető és azokkal kapcsolatos ügyek, a melyeknek letárgyalása után a hadügyet és a vele rendszeren kapcsolatos adóügyet vették tárgyalás alá.

Első sorban Pekrit kiváló szolgálatai s a fejedelemválasztás körül kifejtett buzgalma elismerésül főgenerálisnak választották,²⁾ azután pedig a gyűlésnek nyilvánosan hirdetett főtárgyához, a hadak kihágásainak és kártételeinek orvoslásához láttak. E kérdésben Radvánszky a szóvivő, a ki emlékeztette a rendeket Rákóczinak a »czégéres excessusokban deprehendált katonarend iránt« kiadott szigorú parancsaira;³⁾ de azt is belátta, hogy »annyi a panasz és ok nélkül való megkárosítás, hogy épen lehetetlen azokat kiegyenlíteni«; azért egynehány propositiójával kibékítette a vitézi renddel a statusokat,⁴⁾ úgy hogy »ezek is a haza szeretetiért elengedvén

naplója szerint ugyanis: »Baron Tige . . . domum speciosam Martini Kolozsvári, eo quod legatione ad Rákócziom nomine nationis Saxonicae fungens abesset, diripi et destrui totam curat.« (Mon. Hung. Hist. II. XXXVII. 565. l.) Ugyan reá vonatkozólag olv. még: *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*. Neue Folge, XVI. 442. l. — A követség költségeire megszavazott összegre vonatkozólag olv. *Höchsmann* id. m. Száva Mihály főcommissarius Tordáról, 1704 szept. 9-én a követség elindulása alkalmával írja: »Én valóban megcsalaktam az követ urak pénziben.« (Radványi lt. III. oszt. 29. cs. 24. sz.) Hogy a megszavazott összeg nem volt elég, hogy erőszakkal a fiskális jövedelmekhez is hozzányultak, később fogjuk látni.

¹⁾ Radvánszky János jelentése. — Monum. Hung. Hist. II. oszt. XXXV. 415. l. — *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, VIII. 270. l. — *Kolinovics Gábor*: Comment. 47. l. — *Felmer Márton*: *Primae lineae hist. Transsilv.* 261. l.

²⁾ »Darauf die Rebellen nomine statum den Rakóci zum Fürsten von Siebenbürgen erwählt und den Pekri zum Generalissimo von Siebenbürgen erklärt.« *Thiell*-nek 1704 szept. 20-án Savoyai Eugén herceghez intézett jelentése. (Kriegsarchiv.) Rákóczi e választást nem acceptálta; altábornagynak is csak a Forgách ajánlatára 1705-ben nevezte ki.

³⁾ Id. lt. 43. cs. 49. sz.

⁴⁾ Arra is törekedett, hogy némely főrendek és haditisztek között lévő ellentéteket és »mocskolódásokat« megszüntesse. Erre ígéretet is tesz a Kaszás ezerének jul. 8-án kelt válaszában. »Ki hogy egy karban forgó nemzetünkből kiirtassék és helyében az igaz szeretet plántáltassék, e

bennek«, a lehetséges kárpótlások és hadi adósságok ügyében való eljárásra a fejedelem akaratának megfelelően őt kérték fel,¹⁾ de hogy mily ügyekben járt el és minő kulcs szerint, arra pontos adatunk nincsen.²⁾ Bizonyos excessusok megvizsgálására bizottságot is küldöttek ki; azonban ha van is adatunk e bizottság létezéséről, működési köre homályos.³⁾

Meghatározták, hogy kik kötelesek felülni és hadat állítani; a mely alkalommal bizonyára szóba jött, de articulusba nem jutott azon propositió, hogy mivel a vármegyék szívesen kivonták magukat a hadakozás alól, saját költségükön tartsanak jól felszerelt lovas hadat, vagy pedig bizonyos összegért megválthassák magukat, a melyet a fejedelem hadi czélokra fordíthatna.⁴⁾

Ettől eltérőleg bizonyára articulusba jutott a fegyvert kötött jobbágyság helyzetére vonatkozó határozat, mert azt nem-

mostani gyűlésnek alkalmatosságával minden tehetségem szerint érteszek. « Id. h.

¹⁾ Radvánszky id. jelentése. V. ö. még az erdélyi consilium instructiójának 8-ik pontjával: Mivel most a jószágokról és egyéb e mostani revolutió előtt történt károk iránt lehető törvényes dolgoknak folyását az hadakozás meg nem engedte, azt dictálván az nemes ország törvénye is, azért az ily pereket se ő kegyelmek (t. i. a consiliariusok) maga előtt ne folytassa, sem a nemes vármegyékben folyni meg ne engedje, hanem a mely adós contractusok s most történt violentiák occurrálnak, azokat ő kegyelmek secundálja s a nemes vármegyéknek insinualja, hogy ezt parancsolatunk szerint vegye igazításban. (Radványi ltár: III. oszt. 43. cs. 21. sz.)

²⁾ Hunyad vármegye postulatumnak 5-ik pontjában kéri azon adósságok megtérítését, a melyeket a hadak vezérei, tisztei szedtek fel, melyeknek teljes kiegyenlítését Radvánszky mindjárt nem ígérheti, de biztatja a vármegyét, hogy »az időtől s Urunktól várjon.« A 6-ik pontban elhajtott marháik visszaadását követelik, a mire azt feleli, hogy »a nemes haza tiszteit illető dolog lévén ez, tessék a damnificatusoknak ott magokot insinualni.« (Radványi lt. III. oszt. 35. cs. 33. sz.)

³⁾ Egyik megye panaszkodik, hogy a katonák túlságos követelésekkel állanak elő és verik a szegénységet. Több panaszukkal együtt ezt is Radvánszky elé terjesztik, a ki erre ezt feleli: Legyen inquisitió de excessibus similibus és reportáltassék *ad commissionem*; tanulhassa meg az commissió, kik és miben sértődtek meg. (Id. lt. III. 43. cs. 33. sz.)

⁴⁾ Radvánszky János írja gróf Forgách Simonnak: »Javallanám azt, hogy *iuxta propositionem* az mint találatik, bizonyos számú jó lovas hadat maga helyett állítana (a vármegye), avagy pedig Nagyságod állétván, fizessen annak.« A »quoad penig, hogy ha Nagyságod jobbat gondol« stb. kifejezés mutatja, hogy a propositió nem termináltatott. (Id. lt. III. oszt. 36. cs. 49. sz.) Ugyanezt mutatja a *Difficultates comitatus Hunyadiensis* 2-ik pontja, melyben a törvényre való hivatkozás nélkül kéri, hogy »ha lehetséges, az vármegye maga helyett fizetett hadat állítson fel.« A nemes emberek állíthatnak mást maguk helyett a régi szokás szerint. Így váltja meg magát 1705-ben Czegei Vass György és Szaniszló Zsigmond.

csak a fejedelmi propositió és a hadakozás érdeke, hanem a jobbágyság és földesurak is egyaránt kívánták. Erdélyben is t. i. épen úgy mint Magyarországon, gyorsan elterjedt az a hír, hogy »az ő Nagysága kegyelmes resolútiója és pátense continentíája is azt tartja, hogy az kik az ő Nagysága hűsége mellett fegyvert fognak és táboroznak, azok a jobbágyság alól felszabadulnának«,¹⁾ ezért annyi szabadulni vágyó jobbágy ült fel, hogy a sereg zöme azokból telt ki. Míg a gyámoltalan, rendetlenségre mindig kész nép kezdetben csak a számot növelte és szabadságával visszaélt, a földesurak munkás hiányában nem vehették hasznát birtokaiknak, úgy hogy a felkelők otthon maradt családját szigorúbban kényszeríték a földesúri terhek viselésére, behajták rajtok az ország által felvetett adót is, sőt hogy a jobbágyság további felkelését korlátozzák, elhíresztelék, hogy a hadakozó jobbágyság szabadságot nem nyernek. Mily zavarok fejlődtek ebből, a legékebben mutatja »egy néhány seregeknek főhadnagyinak« a szegény haza fogyatkozásainak megorvoslására küldött urakhoz — Radvánszkyhoz, Pekrihez, Mikeshez, helyesebben az országgyűléshez — intézett kérése. Elmondják, hogy »a mi seregeink nagyobb részént és más seregek is *jobbágyi rendekből állanak*, az kik szabadságnak megnyeréséért biztattatván, *először* fogtanak fegyvert, de mostan sokaktól, mind úri rendektől s mind közemberektől ijesztetnek, hogy csak hijjában fogott volna az jobbágyság fegyvert, mert mihelyt az had száll, ismét ugyan csak jobbágyság lesznek. Mely beszéd annyira elolvastotta sokaknak szíveket és meglanhította karjokat, hogy az fegyvert letölték, vagy ha még le nem tötték, letenni igyekeznek és az tábornok körül. Ugyanis, ha véreket kiontják (ezt mondják), csak az lesz jutalmunk nekünk hadviselő embereknek, mint az otthon magok dolgát űző s nem fáradozó embereknek. Micsoda haszna fegyverkötésünknek, egyrészt ha csak jobbágyság leszünk — mint mostan is, — másrészt, a míg mi hadban szolgálunk, feleségünket, gyermekünket mindenféle szolgálatra űzik, hajtják.« A bizonytalanság és jogos keserűség kényszeríti ezen egy osztályhoz tartozó, de egymástól mégis elszigetelt embereket, hogy falunként, seregenként, sőt megyénként és székenként részint az ígért szabadságot, részint hadi szolgálataik fejében a maguk és ott-

¹⁾ A hidasi jobbágyság kérelméből. Id. lt. III. oszt. 43. cs. 108. sz. — *A Maros-székben lakó szegény megnyomorodott igavisező jobbágyság alázatos supplikációja* szerint: »Hallottuk az mű kegyelmes urunknak ő nagyságának kegyes jó ígéretit, hogy valamely jobbágy ő nagysága mellett felölti, kargyát felkötö, szabadságot ad neki, ha Isten ő nagyságának boldog előmenetelt ad.« (U. o. 117. sz.)

hon maradt családjuk részére az országnak és földesuraknak köteles terhek elengedését követeljék. Akadnak olyanok is, a kik most ajánlkoznak: »ha oly jövődébéli nagy jó reménységgel biztatnák őket, hogy a jobbágyság alól felszabadulhassanak, kegyelmes urunk vitézi seregében zászló alá állanának«; mások meg ünnepélyes ígéretet tesznek, hogy ha biztosítják őket arról, hogy »az mely jobbágyok kegyelmes urunkat fegyverekkel híven szolgálják, jobbágyok ezután nem lesznek«, és a míg hadakoznak, házuk népe szolgálatra nem hajtatik: »mind az kik leültek, felkelnek, mind az kik mostan fegyvert nem fogtak, fegyvert fognak, és kegyelmes urunknak hűségesen szolgálnak.«¹⁾

Jól kellett ismernie Rákóczinak a viszonyokat, hogy Radvánszkyt ez ügyben is kész propositióval bocsátá el, úgy hogy ő »nemes országgyűlésében is, hadak közt is mind szóval, mind írás szerint explicálta abbeli kegyelmes urunk resolútióját, hogy a hadakozó jobbágyok és azok háza népe (családja és cselédei) *pro interim* se adóval, se szolgálattal ne terheltessenek«; a mi pedig a szabadságot illeti: »jövődébéli promotiókra kik érdemessé teszik magokat, kegyelmes urunkhoz vesznek tőlünk alázatos *recommendatiót*.«²⁾

Természetes, hogy még ezután is sok a zavar. A jobbágyok a családot úgy értelmezik, hogy ahoz tartozik az öreg, de még munkabíró atya, a testvér és más rokonok is; a kik tehát családjaikkal együtt egy katonáskodó családtag révén teher- és szolgálatmentességet élvezhetnek,³⁾ ennek megfelelően »az hol egy háznál három s négy férfiak vannak is, teljességgel semmi szolgálatot praestálni nem akarnak, mind a privatus nemesek, mind az fiskális jószágokban, sőt az dézsmát is egészben denegálják.« Azonban csalódnánk, ha azt hinnők, hogy a nemesek ebbe belenyugodtak. Nem nyugodtak, hanem a régi terhek viselésére kényszeríték még a hadakozókat is, sőt meggyékné Rákóczihoz fordultak, a ki nemsokára Kolozs és Doboka vármegyének, de valószínűleg a többinek is akként resolvál, hogy »az mely paraszt személyek ez közönséges ügy-

¹⁾ Egykorú kérvényekben és pontonként felsorolt gravamenekben sok vonatkozás, de kérvény is több maradt meg a radványi levéltárban: így pl. III. oszt. 43. cs. 35, 99, 108, 117, 118. sz.

²⁾ Id. lt. III. oszt. 35. cs. 33. sz. és 43. cs. 49. sz.

³⁾ Így érthető a még 1704 július havában kelt *Difficultates inclyti comitatus Hunyadiensis* 8-ik pontja: Mely jobbágyink zászló alá állottanak, otthon levő atyjok, bátyjaik, dominus terrestriseket szolgálni nem akarják. (Id. ltár: 35. cs. 33. sz.)

nek elősegítésében felkeltének, az földes urok szolgálatját is praestálni tartozzanak, kivált a hol feles személyek vadnak.«¹⁾

Tarthatja valaki ezt a kis engedményt következetlenségnek; de ha meggondoljuk, hogy az akkori viszonyok között mily veszedelmes lett volna a nemesi praerogatívák nagyobb megsértése, és hogy gazdaságilag is mily károkat okozott a jobbágyok eddigi tömeges fegyverkezése az amúgy is feltűnően elszegényedett Erdélyben, helytelennek nem tarthatja.

Epen ezért a fegyvermeztelen, könnyen oszló, kóborlásra és prédára mindig hajlandó, fegyvertelenekkel szemben erőszakos, ellenség előtt gyáva — mert gyakorlatlan és tökéletlenül fegyverzett — jobbágy hadak szétesztatása, feleslegessé tétele céljából már korán elhatározta Rákóczi, hogy »fizetett hadat erigál, hogy így mind a közjó jobban folyjon s mind a földesurak magok jószágoknak hasznát vehessék.«²⁾

E terve korán szóba jött az országgyűlésen és a kikkel Radvánszky privatim előre közölte, igen nagy örömmel fogadták és oly kedvezően nyilatkoztak mellette, hogy Radvánszky már a tárgyalás előtt, jul. 9-én jelentheté a fejedelemnek, hogy e célra »e haza is aligha adót nem fog ajánlani.« És tényleg ajánlott is, de kifejezte abbeli reménységét, hogy a fejedelem »a fiskális gabonák nagyobb részit ezen szükségre kegyelmenesen deputálni fogja, a ki másként is rendetlenül kél és fogy.«³⁾

Figyelemreméltó ez azért, mert általános nézet az, hogy az ország a háború első évében csak terményekkel járult a hadviseléshez.⁴⁾ Bizonyos azonban, hogy az adó kisebb volt mint a német világban, s bizonyos az is, hogy Rákóczi ezt is meg akarta szüntetni és a só árának felemelésével pótolni.

R. KISS ISTVÁN.

¹⁾ Id. lt. III. oszt. 35. cs. 35. sz.

²⁾ Id. lt. III. oszt. 35. cs. 21. sz.

³⁾ Radványi lt. III. oszt. 36. cs. 125. sz.

⁴⁾ *Thaly*: Irodalom- és műveltség-tört. tanulmányok, 30. l.

KUTATÁSOK IV. LÁSZLÓ KORÁRA.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

XI.

A DIPLOMÁCZIAI TÁRGYALÁSOK KEZDETE IV. LÁSZLÓ ÉS HABSBURGI RUDOLF KÖZÖTT.

A *Századok* 1904 évi folyamában —y jegyű író Redlich Oswaldnak Habsburgi Rudolfról írt nagy munkáját ismertetve, többek között ezeket mondja: »Rudolf viszonya hazánkhoz eléggé ismeretes. E tekintetben újat nem igen lehet mondani. Pauler Gyula végleg letárgyalta e kérdést.«¹⁾ A mi a dolog velejét illeti, teljesen igaza van. Pauler műve történetirodalmunk közkinccse. Ő tisztázta e viszony történetének fonalát, de újabb forrásanyag-kiadások az eseményeket jobban megvilágították, Pauler időrendjét megváltoztatták, mint épen Redlich műve is mutatja. Tehát a kérdés végleg letárgyalva nincsen. Sajnos, hogy épen Pauler nem dolgozhatta már fel az újabb adatokat — különösen a *Regesta Imperii* VI. 1. kötetének adatait értem — s az Árpád-házi királyok kora történetének harmadik kiadása a magyar történettudomány örök kárára végleg elmaradt.

László és Rudolf viszonya kezdetét és időrendjét akarom főbb vonásokban vázolni, nem mintha új szempontokat akarnék — jobban mondva: tudnék — érvényesíteni, hiszen Redlich Oswaldal, különösen az időrendet illetőleg, a főbb vonásokban egy eredményre jutok, hanem hogy az események időrendjét *önállóan* megokoljam, hogy az újabb adatoknak, szempontoknak a magyar történetirodalomban is nyoma legyen, s különösen, hogy a nálamnál hivatottabbak figyelmét e kérdésre felhívjam.

A magyar-német viszony történetére 1274—1277-ig a Gut-Keled nembeli Joakhim egyénisége nyomja rá bélyegét.

¹⁾ Id. h. 559. 1.

Ez a személyes, önző politikát követő, »furfangos, vállalkozó, merész, sőt vakmerő — mintha csak rokonait, a későbbi Báthoriakat látnók« — ¹⁾ de nagyszabású férfit, felesége Himberg Gertrud, s leánya Mária révén, úgy látszik, valami hercegségről álmódzott, mely a Babenberg-hagyatékból lett volna kihasítandó.²⁾ Ezen álmának azonban II. Otakár útját állotta.

A magyar diplomáciának ezidőbeli ingadozását Otakár és Rudolf között épen ez teszi érthetővé. Joachim nem az álmok, hanem a tettek embere volt. Valahányszor egy-egy bukás után hatalomra jut, hatalmassá lesz a német befolyás is, és vele együtt bukik ez is. Fontos útmutató ez az időrend meghatározásához, de Magyarország belviszonyainak megértéséhez is.

Midőn Rudolfot megválasztják, a Gut-Keled nb. Joachim épen a csehek ellen folytatott háború vezére s hatalmának tetőpontján áll. Elérkezett a bosszu ideje. Otakárt csak egy ember tehette tönkre: Rudolf, az új német király. Joachim hamar belátta ezt; semmi sem volt könnyebb, mint a gyermek királyt, az állhatatlan anyakirálynét s az 1273-iki cseh háború miatt Otakár ellen elkeseredett magyar urakat a német szövetség eszméjének megnyerni.

A Rudolfal kötendő szövetség iránt folytatott tárgyalások kezdetének időrendjét csakis ezen diplomáciai tárgyalások keltezetlen iratainak együttes elbírálása alapján lehet megállapítani. Lássuk tehát ezen iratokat.

A)

László király üdvözli Rudolfot »tamquam in ortu novi sideris.« Szeretne vele rokoni összeköttetésbe lépni, ezért házasságot ajánl öccse, a nyolcz éves András, Horvát- és Tótország hercege, és Rudolfnak »ha van« leánya, avagy fiának, leányának vagy nővérének leánya (... filiam vestram ... aut filii vestri vel filiae seu sororis filiam ...) között. Ezen ügy rendezését országa nagyjainak tanácsából Meinhard tiroli és görcei grófra bízta, s Rudolfhoz egyik *familiaris*-át, A. mestert, mint külön e célra megbízott követét küldi, kérve Rudolfot, hogy a kötendő házasság felől hallgassa meg Meinhard grófort vagy ennek követét, — »ut felicitatis invicem brachiis solidati

¹⁾ *Pauler*: A m. nemzet tört. az Árpád-házi királyok alatt, 2-ik kiad. II. 279. l.

²⁾ L. alább.

glorientur humiles, terreantur tumidi ac conterantur et ad iuga veniant extere potestates.«¹⁾

B)

László király Meinhard grófhoz szóló levelében az országban előfordult zavarokat saját »tenerrime etati« — »minoribus annis« tulajdonítja. De most »dissidiis intestinis« — »discordiis intrinsicis ad concordiam revocatis« üdvözlí Meinhardot »de felici unione matrimonii vestre filie . . . romanorum regis filio copulate.« Arra kéri, hogy járjon közbe András herczeg és Rudolf leánya — »si extat« — eljegyzése ügyében. Rudolphoz, Meinhard és országa nagyjai tanácsára N. követét küldi.²⁾

C)

László király megbízólevele kiküldött követe, a pécsi olvasó kanonok vagy scholasticus részére, országa nagyjainak

¹⁾ *Másolata*: I. az oseeki kolostor oklevélminta-könyvében; II. a Rode András szerkesztette oklevélminta-könyv a) első redactiójában: *α)* Codex Stadtbibliothek Trier, 1876 (= T.) nr. 239; *β)* Codex Universitätsbibliothek Erlangen, 563 (= E.) nr. 175; *b)* második redactiójában: Codex Vaticanus Ottobon. 2115 (= Ott.) nr. 479; *c)* harmadik redactiójában: a baumgarteni oklevélminta-könyv kézírata (= B.) nr. 305. — *Kiadva* az I. után Palacky: Über Formelbücher, 319. l., ez után Wenzel: Árpok. Uj Okmt. IV. 42. l. és Emler II. 366. l. — A II/a. T. után Bodmann 49. l., E. után Stobbe nr. 348. reg. 175. — A II/b. Ott. után Wiener Briefsammlung 312. l. (Csak variánsok.) — A II/c. B. után Gerbert 150. l. 1. jegyz., Gerbert után Fejér: CD. VII. 2. 43. l. és Bärwald 305. l. — Ez oklevélminta-könyvek filiatiójára nézve olv. *Kretschmar*: Die Formularbücher stb., továbbá a *Wiener Briefsammlung* bevezetését és Reg. Imp. VI. 1. 16. l. — *Regesta*: Reg. Imp. VI. 1. 91. l. nr. 322. — *Divine pietatis* (maiestatis B) . . . tamquam nostris. — Fejér, Palacky, Szabó Károly (id. h. 39. l. és u. o. l. jegyz.) 1276-ra, Wenzel 1274-re, Pauler (id. h. 319. és 549. l. 226. jegyz.) 1274 végére Scheffer-Boichhorst Joachím 1274 szeptemberi bukása előttre (Zur Gesch. des XII. u. XIII. Jahrh. 331. l. 3. jegyz.), Redlich 1275 januárja (Reg. Imp. VI. 1. 91. l. 322. sz.), majd ugyanő vagy 1274-re vagy 1275-re (u. o. 561. l. a 154. és 322. számokhoz), majd valószínűleg 1274 tavaszára (Festgaben für Büdinger, 201. l.), végre 1274 első hónapjaira (Rudolf von Habsburg, 236. l. 1. jegyz.) teszik.

²⁾ *Másolata*: II/a. T. nr. 236; E. nr. 173. 174; II/b. Ott. nr. 478; II/c. B. 303. nr. 7. — *Közölve*: T. után Bodmann 47. l., E. után Stobbe 347–348. nr. 173. és 174. reg. — Ott. után Wiener Briefs. 312. l. nr. 478. (Csak variánsok.) — B. után Gerbert 149. l. 1. jegyz. Utána Fejér VII. 2. 44–45. ll. és Bärwald 303. l. — *Regesta*: Reg. — Imp. VI. 1. 91. l. ad nr. 322. *Intensivi amoris* . . . adhibere. — Az írók nézetét ez irat keletére nézve I. az A) iratnál; ehhez járúl még Redlich, ki 1274 végére vagy 1275 elejére (Wiener Briefs. 21. l.) teszi.

tanácsából, András herczeg beleegyezésével »super iniendis arrhis, sponsaliis, seu matrimonio contrahendo nomine eiusdem . . . Andree . . . inter ipsum ducem . . . ac filiam domini R(udolfi) seu filii sui vel filie aut sororis filiam per verba de presenti aut quolibet amminiculo iuris« . . .¹⁾

D)

Erzsébet királyné üdvözli Rudolf német királyt »sublimatio«-ja alkalmából, s fia András számára Rudolf egyik leányát feleségül kéri.²⁾

E)

Rudolf köszönetét fejezi ki Erzsébet anyakirálynénak a hozzá intézett üdvözlétért, a mi csak azt bizonyítja, hogy azon barátság, mely közte és V. István között fennállott, Erzsébetben tovább él, de különösen azon kívánságáért, melylyel egyik leányát András herczegnek feleségül kéri. Ily fontos ügyben kötelessége azonban országa nagyjainak és hű embereinek tanácsával élni, hogy azután minden bizonynyal kielégítő módon határozhasson.³⁾

F)

Rudolf király . . . nek (sinceritati tue) köszönetét fejezi ki, hogy a . . . vel kötendő barátsági és családi szövetség ügyét támogatja, bár erre semmiféle haszon vagy rábeszélés nem indíthatja. De míg követeli a pápától vissza nem térnek, nem határozhat; azonban elhatározását tudatni fogja vele és a szövetség megvalósításánál támogatására számít.⁴⁾

¹⁾ *Másolata*: I. — *Közölve* ez után Palacky id. h. 319. l. Utána Wenzel IV. 43. l. és Emler II. 366. l. — *Regesta*: Reg. Imp. VI. 1. 101. l. ad nr. 362. Noscat universitas . . . iuris etc. — Palacky, Szabó Károly (id. h. 39. l.) 1276-ra, Redlich 1275 első hónapjaira (Wiener Briefs. 21. l.), majd 1275 márcziusára (Reg. Imp. VI. 1. 101. l. ad nr. 362.), végre az 1274—1275 évek telére (Festgaben Büd. 203. l. és Rudolf v. Habsburg, 237. l.) teszi.

²⁾ E levél elveszett, csak Rudolf király levele hivatkozik reá. (Olv. az E) okiratnál.)

³⁾ *Másolata*: I., II/a. T. és E., b. Ott., c. B. — *Közölve* az I. után Palackynál id. h. 319. l. Ez után Wenzelnél IV. 44. l. és Emlernél II. 367. l. — T. után Bodmann 50. l., E. után Stobbe 348. l. nr. 178. reg. — B. után Bärwald 268. — *Regesta*: Reg. Imp. VI. 1. 95. l. nr. 335. Congratulationis amice . . . subsequatur. — Palacky, Szabó Károly (id. h.) 1276-ra, Wenzel 1274-re, Redlich 1275 februárra (Reg. Imp. VI. 1. 95. l. nr. 335.), majd 1274 tavaszára (Rudolf von Habsburg, 236. l. 1. jegyz.) teszi.

⁴⁾ *Másolata*: II/a. T. és E., c. B. — *Közölve*: T. után Bodmann 8. l., E. után Stobbe 331. nr. 72. reg. — B. után Bärwald 239. l. —

G)

Rudolf X. Gergely pápához szóló levelében írja, hogy a cseh és magyar király követsége felől nem akar határozni, míg a pápa válaszát, melyet mindég vár, meg nem kapja. Magát, gyermekeit és birodalmát a pápa határozatának veti alá . . . stb.¹⁾

H)

Rudolf követének (egy egyháznagynak) szolgálatait köszöni meg, melyeket neki, mint kancellárjától értesült, a római curiánál tett. Arra kéri, ne hagyja el a curiát, míg gyermekei házasságának ügyét »ad quod quorundam precellentium principum fervens aspirat intentio«, illetőleg a pápa véleményét »lucidius« meg nem ismeri.²⁾

J)

Rudolf a Gut-Keled nb. Joachimnak írja, hogy levelét »more solito gratiose« vette. Örül, hogy »de illo tuo et veritatis persecutore . . . ultionem votivam reportaveris, ac ipsius fraudibus finem concluderis.« Hiszi, hogy ebből mindkettőjükre haszon fog háramlani. Hűségéről mind B. papi embertől, mind más, e vidékről jövő követeitől, valamint leveléből is meg-

Regesta : Reg. Imp. VI. 1. 91. l. nr. 323. Delectabiliter introivit . . . procuretur. Redlich, ha a magyar ügyekre vonatkozik, 1275 márczius hávára teszi.

¹⁾ *Másolata* : II/a. T. és E., b. Ott. c. B. — d. a Rode András szerkesztette oklevélminta-könyv II. és III. redactiójából Seifried János apát által a XVII. században összeállított, de most elveszett *Codex epistolaris Rudolphi*-ban, melyet lemásolva a 9351. sz. codexben (iur. civ. 76. = S. II. Wiener Hofbibl.) találunk. — *Közölve* : II/a. T. után Bodmann 134. l., Bodmann után Emler II. 370. l. — E. után Stobbe 337. nr. 106. — b. Ott. után Wiener Briefs. 306. nr. 289. (Csak variánsok.) c. B. után Bärwald 372. l., d. S. II. után Gerbert 63., Lambacher : Oesterr. Interregn. Anh. 72. — *Regesta* : Reg. Imp. VI. 1. 54—55. ll. nr. 177. Ea beatissime pater . . . sunt tractata. — Plischke (Rechtsverf. Rud. 36.) 1274 szept. 26-ika utánra, Zeissberg (Oest. Arch. LXIX. 30 és köv. ll.) 1274 végére vagy inkább 1275 elejére, Redlich (Mitth. des Inst. X. 387 és köv. ll.) 1275 február közepére, Zisterer (Gregor X. und Rud. 106 és köv. ll.) 1274 június végére, Otto (Beziehungen etc. 42 és köv. ll.) 1274 júliusára, Redlich (Reg. Imp. VI. 1. 56. l. nr. 177.) 1274 június végére vagy július elejére teszik.

²⁾ *Másolata* : II/a. T. nr. 14. és E., c. B. és d. S. II. — *Közölve* : E. után Stobbe 319. nr. 6. reg. — B. után Bärwald 238. — S. II. után Gerbert 26. — *Regesta* : Reg. imp. VI. 1. 56. l. nr. 179. Adauctis nobis . . . voluntatis. — Redlich (Wiener Briefs. 20. l. — Reg. imp. 57. l. ad nr. 179. — Festgaben Büd. 203. l.) 1274 július második felére teszi.

győződött. »Non solum in concessione iuris, sinceritati tue in ducatu Stirie competentis stabiles inveniri incommutabili mente proponimus, verum etiam ius idem, prout possibile serenitati nostre fuerit, ubilibet ampliare ac cuncta facere, que tuorum ac tuis proficere poterunt incrementis.«¹⁾

K)

Rudolf válaszol . . . nak, tisztelendő . . . által közölt házassági ajánlatára, mely . . . fivére és Rudolf leányainak vagy unokahugainak egyike között volna kötendő. Ezen óhajtnak örömmel tett eleget, mert a pápa és a fejedelmek beleegyezésével leányát Clementiát »per sponsalia iam contracta sponndimus.« Köveit, ezen levél átadót, a házasság és védőszövetség ügyében hallgassa meg, s a mint ő (Rudolf) gyors előzékenységgel határozott, . . . is gyorsan határozzon a jegyajándék, az általa és nagyjai által a házasság felől nyújtandó biztosíték és az »expeditio movenda« felől.²⁾

L)

Rudolf . . . val közli, hogy . . . beleegyezésével leányát . . . fivérével eljegyezte és ez által . . . val szövetséget kötött. »Compromisso nichilominus inter nos et inclitum . . . controversie materia in predictum . . . facto iam pridem a nobis ab ipso . . . penitus dissoluta.«³⁾

M)

Rudolf leányának a pápa beleegyezésével kötött eljegyzését . . . fivérével, és a szövetséget közli stb.⁴⁾ (A többi rész nem értelmezhető.)

¹⁾ *Másolata*: II/b. Ott. fol. 82. nr. 304. — *Közölve*: Wiener Briefs. 18—19. l. — *Regesta*: Reg. imp. VI. 1. 48—49. l. nr. 154. Strenuitatis tue . . . incrementis. — Redlich (Wiener Briefs. 18. l. — Reg. imp. VI. 1. 49. l. ad nr. 154. — Rud. v. Habsburg, 236. l.) 1274 első hónapjaira teszi.

²⁾ *Másolata*: II/a. T. és E. — *Közölve*: T. után Bodmann 69. l., E. után Stobbe 351. nr. 196. — *Regesta*: Reg. imp. VI. 1. 101. l. nr. 362. Rem iocundam . . . celeriter expedire. — Redlich (Wiener Briefs. 21. l.) 1275 első hónapjaira, majd (Reg. imp. VI. 1. 101. l. ad nr. 362.) 1275 április havára teszi.

³⁾ *Másolata*: II/a. T. és E. — *Közölve*: T. után Bodmann 65., Riedel: CD. Brandenb. II. 1. 147., E. után Stobbe 350. nr. 184. — *Regesta*: Reg. imp. VI. 1. 101. l. nr. 363. Ut de fortunatis nostris . . . premissorum. — Riedel 1280-ra, Redlich (Reg. imp. VI. 1. 101. ad nr. 363.) 1275 április havára teszi.

⁴⁾ *Másolata*: II/a. T. és E., b. Ott. — *Közölve*: T. után Bodmann 66., Riedel id. h. II. 1. 148., E. után Stobbe 350. nr. 184. és 185. — Ott.

N)

... Rudolffhoz. Örömet fejezi ki Rudolf leányának ... Tótország herczegével kötött eljegyzése felett. Rudolf sikerei a kormányzásban, vigasztalásul szolgálnak saját egyháza szerencsétlenségében. Dicséri a rég reménylett, végre megkötött szövetséget stb.¹⁾

O)

Rudolf válaszol ... nak azon kérésére, hogy (ő) ... camerarius részére bizonyos területeket engedjen át. Ámbátor érdekeit nagyra becsüli, e kérelmet mégsem teljesítheti. Némely tartományokra, melyeket a cseh király elfoglalt, neki is, más fejedelmeknek is van joguk. Ha a döntés előtt ajándékozna el, ez elhamarkodott és megrovandó dolog lenne. Ne vegye e választ rossz néven, de ezen ügyben szigorú jog szerint és alapos megfontolással kell eljárni. Ha azonban *camerarius*-át saját hatalmával akarja jogaihoz segíteni, szívesen fogja támogatni »quantum sine iuris iniuria possumus.«²⁾

*

Ezek az iratok keltek szerintem a Rudolffal folytatott diplomáciai tárgyalások első korszakában. Ezeknek pontosabb, habár nem is matematikai pontosságú keltezését kívánom —

után Wiener Briefs. 312. nr. 488. (Csak variánsok.) — *Regesta*: Reg. imp. VI. 1. 102. l. nr. 364. *Contracte iam pridem... tamquam nostris (sicut nostro)*. — Riedel 1280-ra, Redlich (Reg. imp. 102. l. ad nr. 364.) 1275 április havára teszi.

¹⁾ *Másolata*: II/a. T. és E., b. Ott., c. B. — *Közölve*: T. után Bodmann 28., utána Wenzel IV. 80 l. — E. után Stobbe 346. nr. 168. — Ott. után Wiener Briefs. 303. nr. 241. (Csak variánsok.) B. után Bärwald 405. — *Regesta*: Reg. imp. VI. 1. 103. l. nr. 368. *Cum Romani regni... regnum eius*. — Wenzel 1276-ra, Szabó Károly (id. h. 49. l. 2. jegyz.) 1277-re, Redlich (Reg. imp. VI. 1. 103. l. nr. 368.) 1275 április havának második felére teszi.

²⁾ *Másolata*: II/a. T. és E. — II./b. a Rode szerkesztette oklevél-minta-könyv második redactiójának egyik elveszett heiligenkreuzi codexéből Seifried apát által összeállított *Codex epistolaris Rudolphi*-ban (= S. I.), mely szintén elveszett. c. B., d. S. II. — *Közölve*: T. után Bodmann 139., E. után Stobbe 330. nr. 65., S. I. után Cenni 375., Lambacher: Oest. Interregn. Anh. 97. V. 2. 452., Migne XCVIII. 757. — B. után Bärwald 354., S. II. után Gerbert 88., Emier II. 367. — *Regesta*: Reg. imp. VI. 1. 60. l. nr. 228. *Regalibus vestris litteris... aspirare*. — Bärwald, Gerbert. Pauler (id. h. 320. l. és 549. l. 226. jegyz.) 1275 június közepe utánra, Cenni, Lambacher 1276-ra, Fejér 1278-ra, Szabó Károly (id. h. 69. l. 2. jegyz.) — úgy látszik — 1277-re, Redlich (Wiener Briefsamml. 19 és köv. ll.) 1274 szeptemberre, majd (Reg. imp. VI. 1. 66. l. ad nr. 228.) 1274 augusztus—szeptemberre teszik.

mint mondtam, *önállóan*, ha másokkal egy eredményre jutok is — megkísérteni.

Az bizonyos, hogy ha a IV. László és Habsburgi Rudolf között folyt diplomáciai tárgyalásokat könyvbe iktatták volna, annak a könyvnek az *A)* alatt kivonatolt oklevél első darabja lett volna. Szerintem az is majdnem bizonyos, hogy az *A—D)* jelzetű iratok majdnem egy időben keltek. Az *A) B) D)* jelzetűekre nézve bővebb bizonyítást nem tartok szükségesnek, hanem utalok mások véleményére.¹⁾

A *C)* jelzetűre nézve Szabó Károly²⁾ is azon a véleményen van, hogy egyidejű a többi hárommal. Redlich³⁾ Lászlónak két követségéről beszél. Az első követség vitte volna az *A)* iratot, egy későbbi pedig (A. pécsi olvasó kanonok)⁴⁾ a *C)* jelzetűt. Redlich ezen nézete tarthatatlan. Először is az *A)* oklevél... »filiam vestram... aut filii vestri vel filie seu sororis filiam«, és a *C)* oklevél »filiam domini R. seu filii sui vel filie aut sororis filiam« kifejezésének teljes megegyezése egy időre mutat. De ezen kifejezést László egy második követség alkalmával már nem is használhatta volna, mert hiszen Rudolf király, Erzsébet üdvözlésére válaszolva, világosan megírta, hogy »filiam nostram inclyto A. filio vestro cupitis matrimonialis vinculi federe cōniri.« A *C)* oklevél nem lehet más, mint azon követségnek megbízó levele, mely az *A)* alatti levelet vitte Rudolfhoz. A *H)* alatti iratból megtudjuk, hogy a római curiánál *gyermekei* házasságáról — ad quod quorundam precellentium principum fervens aspirat intentio — van szó. E *gyermekei* házasságára vonatkozó rész »bezieht sich auf die Verhandlungen über die Verlobung zweier seiner Töchter mit dem Enkel K. Karls von Sicilien und Andreas dem Bruder K. Ladislaus IV. von Ungarn.«⁵⁾ De Rudolf leányát Gutát, még a lyoni zsinat alatt (véget ért 1274 júl. 17-én) jegyezték el Károlylyal. »Quamvis etiam in moderno Lugdunensi concilio te, predictam Clementiam, cum in veritate agi de Gotta sorore tua crederetur, per errorem nominum dari tibi predictae Carole primum et demum eandem Gottam promissum fuerit in uxorem.«⁶⁾ — »Die Ver-

¹⁾ Szabó Károly id. h. 38—39. ll. — Pauler id. h. 319. l. — Reg. imp. VI. 1. 91. l. ad nr. 322. Rudolf von Habsburg, 236. l.

²⁾ Id. h. 39. l.

³⁾ Reg. imp. VI. 1. 91. l. ad nr. 322., 101. l. ad nr. 362. — Rudolf von Habsb. 236. 237. ll.^a

⁴⁾ Szabó Károly szerint *András*. Honnan meríti ez állítását? nem tudjuk. Id. h. 39. l.

⁵⁾ Reg. imp. VI. 1. 57. l. ad nr. 179.

⁶⁾ Kaltenbrunner: Actenstücke, 207. — Fejér id. m. VII. 2. 81. l.

wechselung zwischen Guta und Clementia rührte offenbar daher, dass gleichzeitig die Frage wegen der Verlobung Clementias mit Andreas von Ungarn, vor Gregor zu Sprache kam.«¹⁾ — »Karolus rex Cicilie apud Lugdunum fuit confederatus eidem (t. i. Rudolfo) per matrimonium filie et filii papa concedente.«²⁾ Tehát az *A—D*) alatti iratokat kiállítóiknak mindenesetre Guta eljegyzése, legalább is 1274 augusztus hava előtt kellett írniok.

A pontosabb keltezésre nézve mármost Lászlónak Meinhardhoz írott levele igazíthat útba. László előfordult zavarokról beszél, melyek most már lecsendesedtek. De — mint láttuk³⁾ — épen az 1273-ik év vége felé voltak ilyen zavarok, pártoskodások, melyek formyszerű békekötéssel⁴⁾ értek véget 1274. jan. 23-án. Ehez nagyon szépen vág, ha László király Meinhardhoz intézett levelének (α) némely kifejezését ezen »békekötés« (β) némely kifejezésével összehasonlítjuk:

α	β
tenerrime etatis, minoribus...	cum non eramus maturi capax
annis	consilii propter etatis nostre
-	imperfectum...
dissidiis intestinis	bellum intestinum dissidium
	scandalo non vacuum
discordiis intrinsicis ad concordiam revocatis.	discordantibusque baronum animis ad concordiam revocatis.

Ezekhez képest hajlandó vagyok az *A—D*) alatt jelzett okiratokat 1274 január végére, az *E*) jelzetű levelet pedig 1274 február végére vagy márczius elejére tenni.

Az *F*) alatti iratról legvalószínűbbnek tartom, hogy a magyar ügyekre vonatkozik, s a Gut-Keled nb. Joakhimnak szól. A megszólítás: *sinceritati tue*, — ennek nem mond ellent, mert mint a *J*) jelzetű iratból láthatjuk, e megszólítást Rudolf Joakhimmal szemben is használja. Ha ez áll, akkor úgy látszik, hogy Joakhim is üdvözölte Rudolfot, és kifejezést adott annak is, mennyire óhajtana ő rokonsági köteléket és szövetséget a két uralkodóház és a két birodalom között összehozni. (De mennyire is állott érdekében!) Joakhim

¹⁾ Reg. imp. VI. 1. 56. l. ad nr. 178.

²⁾ SS. XXVI. 439.

³⁾ Olv. a X-ik cikket a *Századok* mult havi füzetében.

⁴⁾ *Fejér* id. m. V. 2. 148. l., VII. 5. 391. l. — *Wenzel* id. m. XII. 98. l.

e levele akkor természetesen szintén 1274 január végére. Rudolf *F*) jelzetű válasza pedig február végére vagy márczius elejére esnék.

A *G—H*) alatti okleveleket, melyek különösen a német birodalom érdekeit érintik s a német birodalom történetének szempontjából fontosak, ámbár ezen történelmi szempontok elbírálásába az anyag és e részbeni ismereteim hiányossága miatt nem bocsátkozhatom, hajlandó vagyok a német szakirodalommal egyetértőleg ¹⁾ 1274 június végére tenni.

A *J*) jelzetű iratnak az *O*) levél előtt kellett kelni, mert amabban Rudolf még fűt-fát ígér Joakhimnak, ebben azonban már óvatosabb, s hivatkozik a bekövetkezendő döntő határozatra. E határozat 1275 május-havában történt meg.²⁾ Joakhim 1275-ben május előtt nem volt tárnokmester (camerarius), tehát e két oklevélnek is 1274-ben kellett kelni. Joakhim azt a levelet, melyre ez az oklevél a válasz, csakis június végén, vagy július elején írhatta, mikor ő és párthívei Buda mellett hatalmukba kerítették, fogságra vetették a kis királyt és anyját,³⁾ megbuktatták a Monoszló nb. Egyedet, úgy látszik, a csehek fő szószólóját, Joakhim régi ellenségét. Erre vonatkozhatik csak — valószínűleg a cseh királyt értve, kit e magyarországi események közvetve érintettek, kinek érdekében történtek; vagy az anyakirálynét, Monoszló Egyedet értené?? — »quod de illo tuo et veritatis persecutore ultionem votivam reportaveris.« Rudolf tehát július végén vagy augusztus elején írhatta levelét.

A *K—L*) alatt érintett iratok keltét csakis a Rudolf és X. Gergely pápa között folytatott tárgyalások ismerete alapján és csakis együttesen határozhatjuk meg.

Gergely pápa 1274 május végén t. i. arra határozta el magát, hogy az osztrák tartományokért Otakár és Rudolf között folyó versengésnek ítéletszavával vessen véget. Épen ezért Rudolf egyik leányának András herczeggel való eljegyzéséhez ez ítélet kimondása előtt nem adhatta megegyezését, mert ez egyenesen Otakár ellen irányuló éllel bírt volna. Elhatározásáról, hogy ítélettel fog dönteni, Rudolfot is, Otakárt is értesítette. Otakár a pápa békebíróságát színleg elfogadta, de egyúttal azt kötötte ki, hogy az ítélet csak akkor hozassék meg, ha a négy év múlva tervbe vett keresztes hadjáratról visszatér. Otakár követei augusztusban érkeztek a pápához.

¹⁾ Zislerer: Gregor X. und Rud. 106 és köv. ll. — Reg. imp. VI. 1. 56. l. ad nr. 177.

²⁾ Reg. imp. VI. 1. 67. l. ad nr. 228.

³⁾ Pauler id. h. 315. l.

Gergely belátta, hogy Otakár csak kibúvót keres, a kinek ilyen csalafintasága mellett ő nem ítélhet. Szándékától tehát elállott, szabad folyást engedvén az eseményeknek, és valószínűleg még augusztusban megegyezését adta az eljegyzéshez.¹⁾ A szóban forgó két okirat ezek szerint szeptember elején kelhetett. Hogy ezen felfogás helyes, mutatja az *L*) alatt jelzett irat, melyben Rudolf (Frigyes salzburgi érseket) értesíti az eljegyzésről és arról, hogy »compromisso nichilominus inter nos et inclytum N. (Otakár) controversie materia in predictum N. (X. Gergely pápa) facto iam pridem a nobis ab ipso N. penitus dissoluto.« Rudolf ezt mint *novum*-ot tudatja az érsekkel, bárha a mondattani szerkezetben mint megokolás is szerepel, a mi csak tömött irányra mutat. Nem érthetők tehát egyet Redlich nézetével: »wenn hier... auf das Aufgeben des Schiedsrichteramtes von Seite des Papstes hingewiesen wird, so geschieht es nicht um dies dem Empfänger als *nova* mitzuthellen, sondern wie die Satzconstruction es schon andeutet, als Begründung und Erklärung dafür, dass nunmehr das ungarische Bündniss abgeschlossen werden konnte.«²⁾

Természetesen az *M*) alatt kivonatolt irat is egykorú az előbbi kettővel.

Az *N*) alatt közölt (Frigyes salzburgi érsek által írt) levél keltét azok után, a miket a *K—L*) alatti oklevelekről mondtunk, 1274 szeptember végére tehetjük.

Kun László és Habsburgi Rudolf első diplomáciai tárgyalásainak története tehát a következő volna:

A Gut-Keled nb. Joakhim, István bán fia, kinek a stiriai hercezség elnyerésében Otakár volt — legalább az ő véleménye szerint — az egyetlen akadály, midőn Rudolf megválasztatását 1273-ban október vége felé megtudta, — talán Rudolf maga tudatta Lászlóval, — rögtön felismerte, hogy Otakár legveszedelmesebb és egyetlen ellenfele Rudolf, és hogy a saját hatalmi érdekeire nézve minő fontossággal bírna András hercegnek Rudolf valamelyik rokonával kötendő házassága s a szövetség az Árpádok és Habsburgok háza között. 1273 november-hava táján levelet íratott a gyermek királylyal Meinhard tiroli grófhhoz, kinek leánya ez időtájt már jegyben járt Rudolf fiával, mely levélben ezen ügy támogatását és Meinhard tanácsát kérték. Meinhard december hava

¹⁾ Olv. ezekre nézve Reg. imp. VI. 1. 55. l. ad nr. 177.

²⁾ Reg. imp. VI. 1. 101. l. ad nr. 363.

táján válaszolt. Követség küldését ajánlotta, de — úgy látszik — felszólítá Lászlót, talán épen az ügy érdekében, hogy vessen véget országában a pártok zavargásainak. Együttal leányának Rudolf fiával történt egybekelését tudatta vele.¹⁾

László a tanácsot megfogadta. Rudolfot 1274 január vége felé üdvözlí mint »újonan felkelő csillagot.« Szeretne vele rokoní összeköttetésbe lépni, nyolczéves öcscsét Andrást, Tót- és Horvátországok herczegét Rudolf leányával — ha van vagy fiának, avagy leányának vagy nővérének leányával összeházasítani. Ezen ügy rendezését az ország összes nemeseinek és nagyjainak tanácsából rokonára, Meinhard tiroli és görcei grófra bízta. Rudolfhoz egyik hű szolgáját (András?) mestert,²⁾ pécsi olvasó kanonokot vagy scholasticust, mint külön e czélra megbízott követét küldi; kéri Rudolfot, hogy a kötendő házasság felől hallgassa meg Meinhard grófot vagy a gróf követét, hogy a német és magyar birodalom egybeforrva, megriaszssa az elbizakodottakat, leigázsa a külhatalmakat, Erzsébet anyakirályné és Joachim is csatolták üdvözlötöket. Erzsébet talán az V. István és Rudolf között valaha (mikor?) fennállott barátságra is utalt, míg Joachim annak adott kifejezést, hogy minő szívvel-lélekkel támogatja ő a Rudolfal kötendő barátsági és családí szövetség ügyét. Együttal a pécsi olvasó kanonok számára is kiállították a megbízólevelet és felhatalmazták őt, hogy András herczeg és Rudolf király leánya, vagy fiának avagy leányának vagy nővérének leánya között hozza létre az eljegyzést és házasságot. De ugyanakkor Meinhardnak is válaszolt László, mondván, hogy mindent el akar követni, hogy az ország megrendült jogbiztonsága megint helyreálljon. A mi történt, az csak az ő kiskorúságának rovására irandó. De most már serdültebb kort érvén, az ország belzavarai lecsilapodtak. Meinhardot üdvözlí leányának a római király fiával kötött házassága alkalmából. Ő is ilyen rokoní köteléket akarna kötni Rudolfal, és kéri is Meinhardot, járjon közbe, hogy öcsce egybekellessen a király

¹⁾ A *Sächsische Fortsetzung der sächsischen Weltchronik* (M. G. Deutsche Chroniken, II. 287.) 1275 nov. 20-ra írja: »da quam ouch sines soues wip des graven [tochter von Tirol ze hus.« Ennek alapján ezen oklevelet 1275 nov. 20-ika utánra szokták tenni. De ez alatt: »quam... ze hus« ez esetben a házasság consummatioját kell érteni, míg László üdvözlése a desponsatio-ra is vonatkozhatik. (Olv. Festgaben Búd. 201—202. II.) Victríng János *pacta, federa matrimonii*-ról beszél, a mit Rudolf megválasztatása előtt kötöttek. Rudolf von Habsb. 235. l.

²⁾ Az oklevélminta-könyvekben A) szerepel, de az ilyen gyűjtemények szerkesztői, czéljukhoz képest, nem voltak túlságosan lelkiismeretesek a betűhöz való ragaszkodásban.

leányával, ha van leánya. Meinhard tanácsára követet is küldött, de az ország nemeseinek és nagyjainak tanácsából már a rokonságot is tekintve, Meinhardra bízta ez ügy lebonyolítását.

A pécsi olvasó kánonok február hava körül érkezett Rudolf udvarába. Rudolf minden bizonynyal szívesen fogadta. Hiszen e bölcs uralkodónak előre kellett tudnia, mit ér neki a magyar szövetség; de határozott feleletet még nem adhatott. Ügyei épen akkor forgottak szóban a római curia előtt. Minden tevékenységének arra kellett irányulni, hogy a pápa jóindulatát megnyerje. Épen ezért nagy körültekintéssel és bölcs óvatossággal válaszol 1274 február végén, vagy márczius elején. Erzsébet anyakirálynénak megköszöni jókívánatait, melyek annál nagyobb örömet okoztak neki, mivel azt bizonyítják, hogy azon meleg barátság, mely őt V. István életében férjéhez fűzte, annak halála után is tovább él Erzsébetben; de különösen köszöni azon kívánságát, hogy fia, András herceg, az ő egyik leányával kössön házasságot. Azonban bármennyire szíven hordozza is, hogy a két ház házasság által egyesüljön, ily fontos ügyben a fejedelmek és hívei tanácsa nélkül nem határozhat. Ezt mennél hamarább meg fogja tenni, hogy az ügy mindkét fél dicsőségére és hasznára befejezést nyerhessen. Joakhimnak is köszöni buzgó és őszinte fáradozását, melylyel — bár semminemű haszon nem néz reá belőle és senki rá nem beszélte, mégis — egy baráti és családi szövetség érdekében síkra száll. Amde míg követei a pápai udvartól vissza nem térnek, semmit sem határozhat. Akkor majd tudósítani fogja s a szövetség megvalósításánál és keresztülvitelénél okvetetlenül számít hathatós segítségére.

Rudolf követei márczius vége felé érkezhettek a magyar udvarba. Joakhim nem is mulasztotta el, hogy a legkedvezőbb színben ne tűnjék fel előttök. Visszatérve, dicsérték is Joakhim ügyességét és gondosságát, melylyel Rudolf ügyeit védelmezi.¹⁾

Rudolf természetesen értesíté a pápát (1274 április) László király szándékáról. Talán kancellárja (Ottó) vitte magával Rudolf tudósítását. Ottónak 1274 április 9-én állítják ki a megbízó levelet.²⁾ A pápa, nehogy Otakárral teljesen elmergesítse a dolgot, meg különben is bíraskodni akarván Rudolf és Otakár között, az ügyet hallgatással mellőzi. Rudolf 1274 június vége felé meg is sürgeti a választ a pápánál: Mindkettőjük megválasztatása — úgymond — az ég csodálatos

¹⁾ Olv. a J) iratot.

²⁾ Reg. imp. VI. 1. 45—46. ll. ad nr. 140.

rendelkezése; kettőjük hatalmának isteni rendeltetés szerint egyetértőleg kell működni. Épen azért fontos dolgokban mind-
 eddig semmit sem tett a pápa tanácsa nélkül; így a cseh és
 magyar király követsége felől sem határozott, míg a pápa
 levele, válasza, melyet mindig vár, meg nem érkezik. Ennek-
 okáért magát, gyermekeit és birodalmát a pápa rendelkezé-
 sének veti alá. Egyidejűleg Frigyes salzburgi érseknek is
 megköszöni szolgálatait, melyeket, mint kancellárjától érte-
 sült, a római curiánál tett. Kéri is, ne hagyja el a pápai
 udvart, míg Rudolf ügyeit be nem végezte és a pápa nézetét
 Rudolf gyermekeinek házasságáról, a mire kiváló fejedelmek
 áhítoznak, határozottabban meg nem ismerte. — Tudnunk
 kell ugyanis, hogy a lyoni zsinaton, hol Frigyes is tartózkodék,
 ekkor forgott szóban Rudolf leányainak a magyar és sicíliai
 királyokkal kötendő házassága.

Magyarországon időközben (1274 junius elején) a cseh
 párt: Erzsébet anyakirályné, Monoszló Egyed és a rokon ele-
 mek megbuktatták Joakhimot. Hogy a megbuktatás egyik
 főczélja a német befolyás megtörése és a cseh befolyás meg-
 erősítése, hogy az egész a cseh párt aknamunkája volt, mu-
 tatja az, hogy Joakhim, miután junius végén Buda mellett
 hatalmába ejtő a királyt és anyját, újra uralomra kerülván,
 győzelméről mint Rudolfot is érdeklő dologról, 1274 jun. végén
 vagy julius elején értesíté a német királyt, kérve őt, — s itt
 bújt ki a szeg a zsákból, — támogassa Stiria herczegségéhez
 fűződő jogos követeléseit. Rudolf 1274 julius vége felé vagy
 augusztus eleje táján fűt-fát ígért, mert — még szüksége volt
 Joakhimra. Levelét — írja — szokott módon, örömmel vette,
 valamint örömmel vette azon hirt is, hogy Joakhim az ő ellen-
 ségén — ki az igazságnak is ellensége — bosszut állhatott és
 fondorkodásainak véget vethetett; hiszi, hogy ebből mindkettő-
 jökre haszon fog háramlani. Joakhim hűségéről és állhatatos-
 ságáról mind tisztelendő B. és más azon vidéken járt köve-
 teinek szájából, mind Joakhim leveléből teljesen meggyőződvn,
 kívánságai mellett hálával eltelve foglal állást, nemcsak a
 stiriai herczegségben Joakhimot illető jogra nézve, hanem e jog
 kibővítésére nézve is, már a mennyire lehet; egyszóval mindenre
 nézve, a mi Joakhimnak és övéinek hasznokra válhatik.

Időközben — mint láttuk — Otakár csalárdul ki akarta
 játszani a pápai bíróságot; négy évre el akarta halasztani.
 hogy időt nyerjen. Mikor erről Gergely pápa Otakár köve-
 teitől augusztus hónap folyamán értesült, belátta jó szándé-
 kának meghiusulását, s Otakárt sorsára bízva, beleegyezék
 (1274 augusztus közepe körül) a magyar-német összeköttetésbe.

Rudolf tehát 1274 szeptember elején eljegyzi leányát Clementiát András herczeggel ¹⁾ s erről Lászlót is értesíti. Nem unokahugát, nem valami távoli rokonát, hanem — így írja — édes leányát, Clementiát adja nőül a magyar király öccséhez, a pápa és fejedelmei beleegyezésével. Követeit, ezen levél átadóit, a házasság és kölcsönös védőszövetség ügyében hallgassa meg a magyar király kegyesen, s a mint ő (Rudolf) gyors előzenységgel határozott, László is gyorsan határozzon a jegyajándék, az általa és országa nagyjai által a házasság megkötése felől nyújtandó biztosíték és az indítandó hadjárat felől. — Rudolf tehát már 1274 szeptember-havában az Otakár ellen indítandó hadjáratról gondolkozott. E levéllel egyidejűleg Frigyes salzburgi érsekkel is közli Rudolf az eljegyzést, a szövetséget és azt, hogy a pápa felhagyott a békebírótság eszméjével. (Kihez intézte Rudolf egy ugyanezen időre eső, ugyanezen ügyekről szóló tudósítását? — nem tudjuk.) Frigyes már 1274 szeptember vége felé örömet fejezi ki az eljegyzés és szövetség felett. Rudolfnak az uralkodásban elért sikerei vigasztalják őt saját egyháza szerencsétlenségében!

Létrejött a rokonsági kötelék, létrejött a szövetség. Joakhim tehát fáradozásainak jutalmát akarta aratni. Szeptember közepe táján levelet íratott László királylyal Rudolffhoz, melyben a király Joakhim várákozásainak kielégítését kéri. De már létrejött a szövetség. Rudolfnak nem sok szüksége volt többé Joakhimra; talán már értesült is bukásáról; ezért ügye támogatását (1274 szeptember vége felé, vagy október elején) Lászlóra hárítja. »Ámbár Joakhim érdemeit nagyra becsüli, — írja — László kérelmét még sem teljesítheti. Némely tartományokra, melyeket a cseh király elfoglalt, neki is, más fejedelmeknek is van joguk. Ha a döntés előtt ajándékozná el azokat, ez elhamarkodott és megrovandó cselekedet lenne. Ne vegye László e választ rossz néven, de ezen ügyben a szigorú jog szerint és alapos megfontolással kell eljárni. Ha azonban tárnokmesterét a maga hatalmával akarja jogaihoz segíteni, úgy szívesen fogja támogatni, már a mennyire mások jogainak sérelme nélkül a dolog lehetséges.«

Otakár tudta, mi forog koczán. Minden követ megmozgatott. Magyar hívei is megmozdultak. Első teendőjük volt Joakhimot megbuktatni. Joakhim, hogy megmentse András herczegnek Clementiával kötött jegyességét s így eshetőleg a

¹⁾ Hogy ezen eljegyzést nem szabad hosszabb időre László követe után tenni, mutatja Rudolf levele is: *gyors* előzenységgel intézte el az eljegyzési ügyet. Olv. a K) alatt kivonatolt iratot.

magyar-stíriai herczegségét, de mindenesetre hatalmát, kénytelen volt a király ellen hadba szállani és András herczeggel megismételni azt, a mit a királylyal még trónörökös korában megcselekedett: őt elrabolni. A további események — legalább egyelőre — már nem tartoznak mostani kutatásaim keretébe.

Lehet, hogy kutatásom néhol tévedésbe vitt, hogy némely következtetésem hibás. De annyt — azt hiszem — sikerült bebizonyítanom, hogy a kérdés nincs végleg letárgyalva, s talán hozzájárultam ahhoz is, hogy Joakhim személyének történeti jelentősége fényesebben bontakozzék ki a késő utókor históriai ítélőszéke előtt.

KÁLLAY ÜBUL.

AZ ANGOL THÖKÖLISTÁK.

Olvasóink már tudják, hogy az angol whigek II. Károly alatt és később is oly élénk rokonszenzvel viseltettek a magyar fölkelés s annak vezetői, különösen Thököly fejedelem irányában, hogy ellenfeleik, a toryk, *Tekelites* azaz Thököly-pártiaknak nevezték el őket.¹⁾

E rokonszenvet főkéletesen megérthetjük, ha figyelembe vesszük azt, hogy a whigek a szólás, gondolat- és sajtószabadság érdekében s a protestantismus mellett küzdöttek, az absolutismus és pápistaság (popery) felé hajló II. Károly s a hozzá loyális tory-párt ellenében.

A *Tekelites* gúnynevet, úgy látszik, a telivér tory, *Sir Roger l'Estrange* hozta forgalomba. Sir Roger hivatalos censor volt előbb és »surveyor of imprimery and printing presses«, de II. Károly uralkodásának vége felé már csak névleg volt az, mert az 1662-iki *Licensing act* elévülésével az ő hivatalos basáskodása a sajtó fölött szintén végét érte. Tehát részint kenyérkeresetből, részint pedig a whig sajtó ellensúlyozására ő maga is fölcsapott journalistának és 1681-ben megindította az *Observer* című lapot Londonban. Nem szánta azt sem heti, sem napi lapnak, hanem csak annyit ígért, hogy lapja annyiszor fog megjelenni, a hányszor az ő véleménye szerint alkalmatosság lesz reá, tehát olyanforma vállalatnak szánta, a mit a németek »ungezwungene nummern«-nek neveznének. A lap eleinte kétszer jelent meg hetenkint, később háromszor, sőt négyszer is, és 1687-ig, a szabadság hajnalhasadásáig tartotta fön magát, midőn l' Estrange, az

¹⁾ V. ö. *Századok*, 1905. 978. l. — Basire Izsák szerepét illetőleg II. Rákóczy György udvarában, dr. Angyal Dávid kevés új dolgot talált volna W. N. Darnell *The correspondence of Isaac Basire* című munkájában. V. ö. a *Történelmi Tár* 1888 évi folyamában *Basire* védiratához írt bevezetésemet. — A *Dictionary of National Biography*-ban közölt életrajz sem tartalmaz új dolgot. — Kéziratairól a *Magyar Könyvszemle* XI-ik kötetében is közöltem egy rövid cikket.

egykorú Wood szerint, maga volt kénytelen lapját megszüntetni, mert nem helyeselhetette a II. Jakab király javasolta türelmességet.

A lap nem közölt híreket, hanem párbeszéd alakjában megvitatta a napi eseményeket, uralkodó nézeteket stb. Az egyik fél mindig a whig párt álláspontját, nézeteit védelmezte, s az *Observer* maga, a másik vitatkozó fél, azután a saját teljes megelégedésére halomra döntötte ellenfelének okoskodásait. A párbeszéd rendkívül élénken folyik, Sir Roger nagyon ügyesen forgatja a tollat, nem epéskedik, hanem maró gúnynyal igyekszik nevetségessé tenni a vele nem egy húron pendülő politikusokat.¹⁾

Thököly nevével legelőször a lap 228-ik számában, 1682 okt. 23-án (ó-naptár) találkozunk. A kurucz vezért (Count Teckelej) — írja — királynak kiáltották ki és megjelent a magyarországi protestáns dissidensek *Vindictio*-ja, melyet a tory író szerint így lehet nevezni: *The mahometan christian or the true protestant Hungarian moderator for the reconciling of both churches* (A mohamedán keresztyén, vagyis az igazi protestáns magyar moderator mindkét egyház kibékítésére). A whigek, t. i. »az igaz protestáns vallás« híveinek nevezték magukat, megkülönböztetésül a Rómával kaczerkodó és a jezsuitákkal pajtáskodó tory protestánsoktól. A lap élén álló tartalom-mutató szerint az angol whigek és magyar elégtelenek (malecontents) sok tekintetben hasonlítanak egymáshoz. A párbeszéd szerint pedig az igazi magyar protestánsok lázadása egészen olyan, mint az igazi angol protestánsoké. A magyar protestánsok ügye ugyanaz, mint dissidens hitsorsosaiké Angliában. A magyar dissidensek testvéri segítségükre (brotherly assistance) föl hívták a mohamedán törököket, és e lépésük minden ízében (every jot) oly jogosult, mint a mi eljárásunk (t. i. a whigeké), midőn a keresztyén törököket, a skót covenantereket hívtuk föl testvéri segítségre.

A lap 394-ik számában pedig (1683. aug. 29-én) a tartalom-mutatóban ez áll: *A fair understanding betwixt the true protestants and the Turks* (Méltányos egyezkedés az igazi protestánsok és a törökök közt). A párbeszédben a tory álláspontot védelmező *Observer* megtámadja jó barátainkat: the Teckelites. »Hát kik azok a Thökölisták?« kérdezi *Trimmer* (a whigek egy másik gúnyneve, mely Drydennél is előfordúl). »Hát hol voltál eddig eltemetve, — viszonozza erre a tory, — hogy nem tudod, kik azok a Thökölisták?« és

¹⁾ English Newspapers by H. R. Fox Bourne. London, 1887. I. 47.

megmagyarázza a dolgot neki. Eddig bajosnak találtuk — írja tovább — a két keresztyén egyházat összeolvasztani (fuse), tehát összeolvasztották az igazi protestánsokat a törökökkel, mert sokkal könnyebbnek bizonyult kisimítani az utóbbiak között fönforgó nézetkülönbséget a két combináció közt. A mi népiünkől sokan elküldik fiaikat gróf Thökölyhez, hogy őket mindkét egyház vallására megkeresztelje. A whig még nem vesztette el a reménységet, hogy a török egy napon majd lerántja a pápát római székéből. A töröktől több irgalmat lehet várni, mint a pápistáktól. A félhold gyönyörű keresztyén jelvénynek fog bizonyulni s a biblia jövő kiadásában a négy evangelistát az akkoránál egy kötetbe lehet majd kötni. A lap ezután így folytatja tovább gúnyolódását: Mult hétfőn volt két hete, hogy dr. Oates Titus (a hírhejt hamis vádló és pápistafaló) az Amsterdam-kávéházban (a whigek főtanyája Londonban) tíz guineába fogadott egy ellenében, hogy Bécs városa elesett. A törökök a protestánsok érdekében küzdenek.

A lap 399-ik száma — szept. 6-án az ó, 16-án az új naptár szerint, midőn Bécs már fölszabadult volt az ostrom alól, de a török csatavesztésének és eltakarodásának híre még nem érkezett meg az angol fővárosba — tele van török dolgokkal és a *Hungarian Declaration* bonczolgatásával, a mi alatt Apafi Mihály erdélyi fejedelem jól ismert nyilatkozatát kell értenünk.¹⁾

Valaki feljajdult, — olvassuk tovább az *Observer*-ban, — hogy Bécs városa, mint hírlik, elesett; mire egy whig azzal felelt, hogy ő bizony egy csöppet sem bánja, mert szívesebben tűrné a törököt, mint a római pápát.

Az Amsterdam-kávéházban a whigek kávé szürcsölnek, a mi török ital, és szürcsölése török czeremónia, melylyel a Thökölista keresztyént a török közösségbe avatják. Oates

¹⁾ Eredetileg latin nyelven, hely és év nélkül (Szabó Károly szerint Kolozsvárott, 1681-ben) jelent meg. Utóbb több kiadásban a külföldön is, az eredeti latin szöveg mellett német és hollandi, illetőleg angol fordítással együtt. (*Régi magyar könyvtár*, II. és III. köt.) Az angol szöveg, melyre az *Observer* hivatkozik, Londonban, 1682-ben jelent meg ily címmel: *The Declaration of the Hungarian war lately set out by the most illustrious Michael Apafi Prince of Transylvania against the Emperor's S. Majesty*. Id. m. 3200. sz. A főntebb említett *Vindictio* alatt bizonyára Apafi fejedelemnek e manifestumát kell értenünk. Szerzője hivatkozik több példára a történetből, midőn keresztyén fejedelmek szöveteztek a törökkel, de nem tud, úgy látszik, arról a tervezett hármass szövetségről a XVI.-ik század végén, melynek a római pápa, a protestáns angol Erzsébet királynő és a török lettek volna tagjai. V. ö. *M. Brosch*: Königin Elisabeth, Papst Sixtus V. und Sultan Murad. (Cottasche Zeitschrift, 1884. 10. füz.)

Titus a nevét *Török Titus*-ra változtatta s az a hír jár, hogy körül is metéltette magát.

Rycaut szerint — olvassuk tovább — a török dissidendek *hetvenkét* szektára oszlanak,¹⁾ de Edwards becslése szerint a mi Thökölistáink közt több mint kétszer annyi felekezet található.²⁾

Az *Observer* szept. 22-iki száma (408. sz.) ismét bővebben foglalkozik a magyar *declaratio*-val. Sűrűen találkozunk benne Rudolf király, Bocskay, Apafi nevével. A következő számban (szept. 24.) gúnyosan buzdítja a keresztyéneket, hogy a Thökölisták példáját kövessék, és az 1683 okt. 3-iki szám (414. sz.) számos »mondásukat« (sayings) tartalmazza.

Midőn az osztrák főváros fölszabadulásának híre végre megérkezett Londonba, egy *broadside* (valószínűleg több is, de csak egyet ismerek) jelent meg, azaz egy egylapos alkalmi költemény, ily címmel: *Vienna's triumph with the whiggs lamentation for the overthrow of the Turks*, melyben örömujjongással zengedezi meg a fűzfapoéta Bécs fölszabadulását, égis magasztalja Sobieski János lengyel királyt, a lotharingiai herceget és más keresztyén fővezéreket, kik az osztrákot kiszabadították a török körmei közül, és — természetesen csak gúnyolódva — szánakozik Kara Mustafa szerdár és pasái meg a szerencsétlen angol whigek sorsán, kikre lesújtólag kellett hatnia e hírnek.³⁾

A whig párt rokonszenvéről a törökök iránt, *Defoe Dániel*, a *Robinson Crusoe* híres szerzője is megemlékezik egyik politikai röpiratában, melynek címe: *An appeal to honour*

¹⁾ Rycaut szerint »általános vélemény az, hogy a törökök közt *hetvenkét* szekta van; de valószínűleg még több is, ha a dolgot pontosan ismernők és megvizsgálónók. A török (hit-)tudósok azt képzelik, hogy a *hetvenkét nemzet*, — mint ők nevezik: *jetmis iki melet*, — a melyre a világ a bábeli torony építésekor támadt nyelvzavar alkalmával feloszlott, csak typusa és alakja azon osztályoknak, melyeknek a későbbi korban a világ három legelterjedtebb vallásában következniök kellett. Ily módon ők hetven különféle szektát különböztetnek meg a zsidók közt, hetvenegyet a keresztyének közt, és ennél egygyel többet adnak a mohamedán vallásnak, mintán ez az utolsó és végleges vallás« stb. *The present state of the Ottoman Empire*. London, 1687. 58. l. — Edwards computatióját nem ismerem.

²⁾ Voltaire is úgy gúnyolódott később, hogy Angliában van százféle vallás, de csak egyféle mártás. — Vallás dolgában is teljes a szabadság ma Angliában. Mindenki azt hiheti, azt predikálhatja, a mi neki tetszik, a szószékéről vagy a Hyde-parkban; ez utóbbi helyen azonban csak addig, míg a perselyt körül nem hordoztatja és alamizsnát nem gyűjt. Kormányengedélyre, mint nálunk, sem a baptistáknak, sem másoknak szükségük nincs.

³⁾ Roxburghé Ballads, III. 912. British Museum.

and justice. Ez 1715-ben jelent meg s azt írja benne (161. l.), hogy a legelső alkalom, midőn sajnálatára nézeteltérés támadt közte és barátai közt, 1683-ban merült fel, midőn a török Bécsset ostromolta s a whig párt zöme a törökkel rokonszenvezett. Ő mindannak a sok kegyetlenkedésnek és csalárdságnak elolvasása után, a mit a pogányok háborúikban elkövettek, hetvennél több királyságból kiirtván a keresztyén vallásnak még a nevét is, semmi módon sem érthetett egyet barátaival, s ámbár csak fiatal ember volt abban az időben és még fiatalabb szerző, ellenezte a dolgot és írt is ellene, a mit valóban rossz néven vettek tőle. De az ő válasza erre az szokott lenni, hogy inkább látta volna azt, hogy a pápista osztrák ház tönkre teszi a protestánsokat Magyarországon, mintsem hogy a hitetlen ottoman dynastia elpusztítsa a protestánsokat is, ha Németországot elárasztaná.

Hol írta meg mindezt Defoe, azaz — ha röpirata egyáltalában megjelent nyomtatásban — hol jelent meg s mily alakban? nem tudjuk. Egyetlen egy példányát sem ismerjük; maga Defoe sem vette fel később összegyűjtött munkái közé, s a főttebb idézett passus hosszú irodalmi vitákra adott már és fog a jövőben is még adni alkalmat.

Az *English Historical Review*-ban idézett s a *Századok*-ban is közölt két vers-sor Dryden összes munkáinak 10-ik kötetében található, a Sir Walter Scott-féle kiadásban a 388-ik lapon.¹⁾

A bennünket közelebbről érdeklő egész passus így hangzik:

... there were a sort of wights,
(I think my author calls them Tekelites),
Such hearty rogues against the king and laws,
They favoured e'en a foreign rebel's cause,
When their own damned design was quashed and awed;
At least they gave it their good word abroad.
As many a man, who, for a quiet life,
Breeds out his bastard, not to nose his wife,
Thus, o'er their darling plot these Trimmers cry,
And, though they cannot keep it in their eye,
They bind it 'prentice to Count Tekely.

Mint látjuk, Dryden is telivér tory volt és nyelvezete goromba, élceze vastag, irálya nem igen finom, különösen a mi

¹⁾ Revised and corrected by George Saintsbury. Edinburgh, 1885.

a főntebb adott passus után következik, de ezúttal nem érdekel bennünket.¹⁾

Scott a kiadói jegyzetekben még több más egykorú íróból is közöl idézeteket, melyekben Thököly meg van említve.

Ilyen példának okáért egy idézet egy költeményből, melynek címe: *The third part of advice to the painter*. Ennek kelte Luttrell, a modern gyűjtő szerint 1684 május 28-ika és így hangzik:

Paint me that mighty powerful state a shaking
And their great prophet, Teckely a quaking;
Who for religion made such bustling work,
That, to reform it, he brought in the Turk.
Next, paint our English muftis of the tub,
Those great promoters of the Teckelites' club.
Draw me them praying for the Turkish cause,
And for the overthrow of Christian laws.

Egy másik tory poéta pedig, névszerint *Caleb Calle*, ezt pengeti lantján II. Jakab fiának születése alkalmával:

His conquering arm shall soon subdue
Teckelite Turks and home-bred Jew,
Such as our great forefathers never knew.

Egy ballada, mely nemsokára a lázadó Monmouthi herczeg csatavesztése és elfogatása után keletkezett 1685-ben, a következő címet viseli: *A song upon the rendez-vous on Hounsley-Heath, with a parallel of the destruction of our English Turks in the West, and the Mahometans in Hungary*. Monmouth »király«-nak leginkább Anglia nyugati részeiben voltak párthívei s a költő ezért nevezi őket így: »a mi angol törökjeink nyugaton.«

A gúnynev előfordul még azon föliratban is, melyet Carlisle város polgárai intéztek a királyhoz 1687-ben a *Declaration of indulgence* kihirdetése után, melylyel a római

¹⁾ Ugyanazon kötetben a magyar és lengyel unitáriusokra is van hivatkozás Scott egy jegyzetében a 128-ik lapon.

A *The hind and the panther* című és szintén politikai czélzatú költeményben pedig — szintén Dryden tollából — (175. l.) a következő vers-sor fordul elő: »No, that's the Hungary for which they fight«, — melyhez Saintsbury a következő megjegyzést fűzi: »Az egész XVII-ik század folyamában Ausztria és a törökök Magyarorszáért hadakoztak.« — A költemény 1687-ben jelent meg.

katholikusok és dissidensek ellen addig hozott minden törvényt eltörölt. A jó polgárok »köszönetet mondanak ő felségének királyi hadseregeért, mely valóban nemcsak becsületére válik a nemzetnek, hanem biztonságot is ad annak, bármint vélekedjenek és bármit állítsanak is a Thökölisták.« Egy felbőszült whig-párti író erre ily kommentárral válaszolt: Azt, hogy a carlislei jó emberek a Thökölisták alatt kiket értenek, mi ép oly kevésbé tudjuk, mint ők maguk; másfelől azonban ama szónak szép hatása van olyan időben, midőn a protestáns magyarok gróf Thököly alatt oly csunya vereséget szenvedtek a pápista álló hadsereg ellenében Magyarországon.¹⁾

KROFF LAJOS.

¹⁾ *History of Addresses*, 1709. I. 161. l.

UJABB ADATOK KESZEI MIKLÓS ÉLETÉHEZ.

Keszei Miklós nyitrai, azután zágrábi püspök, majd kalocsai, végre esztergomi érsek és mind e méltóságában Nagy Lajos király kancellárja életrajzát közrebocsátottam a *Magyar Történeti Életrajzok* 1904 évi folyamában, úgy hívéen, hogy e mű megírásához — a *nonum prematur in annum* elve szerint — kellően elkészültem.

Nincs épen okom restelleni, hogy csalódtam. A történetírásnak ez az útja: mindig jobbat és jobbat írni! Még az se bántsa az író, ha műve egy részét le kell bontania, hogy újat emeljen helyébe. Errare humanum est!

A VI. Incze pápához intézett supplicatiókban néhány oly adatra találtam, melyek előbbi nézeteimet részben megerősítik, részben újabb világot vetnek hősömre.

Ezen supplicatiók szerint Keszei Miklóst 1357 első felében, nevezetesen jan. 12-től aug. 7-ig, Avignonban találjuk. Nem nehéz kitalálnunk, mi okon. 1356 aug. 4-én helyeztetvén át a zágrábi püspökségből a kalocsai érseki székbe, kötelessége volt a pápánál személyesen tisztelegnie s egyúttal egyezkednie a pápa és a bíborosok testületének kamarásaival a fizetendő nagyobb és kisebb szolgálmányokra (*servitia maiora seu communia et minuta*) nézve, megállapítania a határidőt (rendesen kettőt), midőn kötelességének eleget teend, erre magát, egyházát és utódait köteleznie, elfogadnia és eleve jóváhagynia mindazon rendeleteket, kiközösítéseket, felfüggesztéseket s egyházi tilalom alá való rekesztéseket, melyeket a kamarások reá szabnak, ha kötelezettségeinek meg nem felelne.¹⁾ — Tudjuk, hogy a nagyobb szolgálmányok (*servitia maiora*) a XIII-ik század végén rendeztettek, hogy a *servitium maius* az érsekség, püspökség vagy apátság egy évi jövedelmének harmadában volt megállapítva;²⁾ de tudjuk azt is, hogy noha a kalocsai érsekség

¹⁾ Olv. erre nézve *Theiner*: *Monum. Hung.* I. 736. l. — A veszprémi püspökség Oklevéltára, II. 122. l.

²⁾ *Kirsch*: *Die Finanzverwaltung des Cardinalcollegiums*, 5. l.

évi jövedelme 2000 arany forintra volt taksálva,¹⁾ Keszeinek mégis a hetven forinton felül, a mennyivel előde, Laczkfi Dénes hátralékban maradt, még 2000 arany forint fizetésére kellett köteleznie magát, mely összegből 1357 jun. 18-án 611 forintot fizetett le a pápának.²⁾

Viszont ez alkalommal különféle előnyökben részesültek az érsekek (püspökök, illetve apátok) a pápa kegyéből.

Igy arról értesülünk, hogy Keszei Miklós 1357 jan. 12-én mint »választott és megerősített« kalocsai érsek, azért esedezett VI. Incze pápánál, hogy kis-öcscsét (nepos), Lévai Miklós fiát, Mihály zágrábi kanonokot, kire huszonegy éves korában a zágrábi egyházmegyei kamarczai főesperességet ruházta, jóllehet kiskorúsága iránt pápai fölmentést nem kért, e tisztségében megerősíteni kegyeskedjék. Esedezett továbbá, hogy Verofolai (*igy*) esztergomi egyházmegyei András fia Jakab, kit ő maga nevezett ki még mint zágrábi püspök gerezzei főesperessé, e tisztségében szintén megerősíttessék.

A pápa mindkét kérelmét teljesítette, de csak azon föltétel alatt, ha ez által másoknak netán szerzett jogaik sérelmet nem szenvednek.³⁾

Ugyanazon évi jun. 13-án Keszei Miklós (már nem mint választott és megerősített, hanem mint beiktatott) kalocsai érsek azon kérelmét terjesztette a pápa elé, hogy Erős András (Andreas Fortis) nevű káplánját, udvari papját (familiarem), rendes asztaltársát (continuum commensalem) és dubiczai főesperest a zágrábi egyházban, nevezze ki kincsőrzőnek (custos) az esztergomi egyházhoz, mely állomás megüresedik, mihelyt Olivér fia István, ki a kincsőrző hivatalt viseli, a budai prépostságot elnyerte, jóllehet a nevezett András a dubiczai főesperességen kívül egy zágrábi s egy bácsi kanonoki javadalmat is élvez. Azonképen, hogy szintén udvari papja és rendes asztaltársa, Miklós fia János zágrábi egyházmegyei szerdahelyi plebánus részére a dubiczai főesperességet föntartani méltóztassék, mely netalán megüresedik, ha Erős András az esztergomi egyházban a kincsőrző hivatalt elnyeri.

A pápa hozzájárult ugyan a kalocsai érsek e kérelmeihez,⁴⁾ azonban csak arról értesülünk, hogy Erős András esztergomi kanoniát kapott s a pápa ajánlotta őt valamely megürülendő káptalani tisztségre vagy méltóságra az esztergomi egyházban.⁵⁾

¹⁾ *Eubel*: Hierarchia cath. medii aevi, I. 204. 1.

²⁾ Keszei Miklós, 48. l.

³⁾ Innocentii VI. supplicat. anni V. Pars I. fol. 9. E regesták igen hanyagúl vannak leírva; így pl. az érintett *Verofola* eltorzításon kívül, *de Lewa* helyett *delebra*, más helyen *Zagrabiensis* helyett *Apriensis* áll.

⁴⁾ Innocentii VI. supplicat. a. V. Pars I. fol. 151.

⁵⁾ *Theiner* id. m. II. 36. l.

Ezen előadott supplicatiók érdekesek ugyan s a XIV-ik századbeli magyar egyházi állapotokra nézve jellemzők; de a következők, melyeket Keszei Miklós kalocsai érsek 1357 aug. 7-én mutatott be a pápának, minthogy részszerint személyére és egyházára vonatkoznak, még érdekesebbek.

Ezek elsejében ezeket mondja: Minthogy a király és királyné udvarát mint kancellár az ország különböző részeibe okvetetlenül követni tartozik, a minek következtében székesegyházában nem tartózkodhatik s ott főpapi hivatalát nem láthatja el úgy mint illenék, már a király és királyné méltósága tekintetéből is engedje meg kegyelmesen ő szentsége, hogy a királyi fölségek vagy azok egyike jelenlétében is az érseki palástot viselhesse, papokat, olajat szentelhessen, természetesen a meghatározott időben, erre alkalmas, illő helyen; s ezt főleg azért engedje meg ő szentsége, mert hasonló kegyelemben (kivéve az érseki palást viselését) már b. e. VI. Kelemen pápa is részesítette őt még mint zágrábi püspököt.

A pápa hajlott az esdeklésre, azon megszorítással mégis, hogy csupán a kalocsai egyházi tartományban élhet a kért kedvezéssel.¹⁾

Továbbá, minthogy székhelye, Kalocsa városa, kietlen helyen fekszik, silány és hitvány, temploma is alakatlan, elannyira, hogy a vidékiek nem igen látogatják: a buzgalom gyarapítása tekintetéből azért folyamodik, méltóztassék ő szentsége négy vagy öt évi búcsut engedni mindazoknak, kik az esztendő főbb ünnepein (Szent István, Szent László és Imre ünnepén is) töredelmesen meggyónván, az érsek vagy helytartója miséjén jelen lesznek.

A pápa egy évi és negyven napi búcsút adott.²⁾

Régi baja volt a kalocsai egyháznak, hogy főpappjai az érsekség javait és jövedelmeit eladták, elajándékozták, elcserélték. Már Koboli II. László, zágrábi püspökből Kalocsára kinevezett érsek (1343—1345) panaszkodott, hogy papok és világiak az érsekség javait egyaránt lefoglalva tartják; mire VI. Kelemen pápa a pécsi, egri és boszniai püspököket az érsekség főntartóivá (conservatores) nevezte ki, meghagyván nekik, hogy az elharácsoltság érsekségi javakat, ha kell, világi karhatalommal is foglalják vissza.³⁾ De ez — úgy látszik — nem sikerült, sőt Koboli László maga is tékozolta az érsekség javait. Akként értesülünk ugyanis VI. Lucze pápának Avignonban, 1357 aug. 7-én kelt leveléből, melyet Keszei Miklós aznapi supplicatiójára adott ki, hogy (Koboli) László érseki

¹⁾ Innocentii VI. supplicat. a. V. Pars I. fol. 205.

²⁾ U. o.

³⁾ *Fejér*: CD. IX. 1. 120. 1. Ex regestis Clementis VI. a. II. Tom. 6. epist. 70.

asztala különböző javait némely szerzetes és világi személyeknek esküvel és pecsétes levelekkel elvesztegette. Minthogy pedig az efféle elharácsolásokat a szent kánonok tiltják, a pápa azokat megsemmisítette.¹⁾

Nyilvánvaló, hogy VI. Incze pápa Koboli László visszaéléséről az előiratokból értesült, mert Keszei Miklós ugyancsak Avignonban, 1357 aug. 7-én benyújtott supplicatiójában nem Koboli Lászlóra panaszolkodik, hanem azt jelenti, hogy közvetlen előde, tehát Laczkfi Dénes követett el némely igen káros és az egyházra nézve sérelmes jószágcserét és elidegenítést, a miért a szóbanforgó jószágok, nevezet szerint Rimaszombata visszafoglalását kéri. A pápa ráírta e folyamodványra: *Fiat in forma. G.* — De a forma mást mondott.

Épen nem érdektelen a következő folyamodvány sem, mely a magyar nép szokásaira, azonképen Keszei Miklós személyére vonatkozik. Előadja az érsek, hogy Magyarországon az a szokás, hogy pénteken és más böjtös napokon az emberek tejes ételekkel és tojással nem táplálkoznak, mert ezt a böjt megszegésének tekintik. Ő pedig (az érsek úr) testi gyöngesége és gyomra rossz emésztő képessége miatt egészsége veszélyeztetése nélkül halat nem ehetik. Esedezik tehát, hogy böjtös napokon tejes eledeleket és tojást ehessék. — A pápa utasította, hogy az orvos tanácsa szerint cselekedjék.²⁾

A maga részére még azt kérte Keszei Miklós: engedje meg ő szentsége, hogy a szent sírt és a tengeren túl fekvő egyéb szent helyeket negyvenedmagával meglátogathassa. — A pápának ez ellen nem volt kifogása,³⁾ de semmi nyoma, hogy az érsek ez engedelemmel élt volna.

Továbbá azért folyamodott, hogy a már említett Erős András, kit időközben Lajos király is kinevezett káplánjának, mindazon javadalmakat, melyeket jelenleg bír s jövőben elnyerni fog, míg a királyt szolgálja, élvezhesse. — A pápa csak három évi időre adta meg e kedvezést.⁴⁾

Azután azt kérte, hogy kamarása (cubicularius) Pál fia György esztergomi egyházmegyei klerikus, egy győri kanoniát kaphasson, annak javadalmára való várandósággal, mihelyt ilyen kanonia megüresedik. — *Fiat. G.*

Végül esedezik, hogy ama Miklós, a szerdahelyi plebánus, kinek számára ő szentsége a dubiczai főesperességet föntartotta,

¹⁾ *Theiner* id. m. II. 32. l. Ex reg. orig. a. V. fol. 370.

²⁾ *Innocentii VI. supplicat. a. V. Pars I. fol. 205.*

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o.

a képesítő censurát ne a római curia előtt, hanem Magyarországon tehesse le. — Fiat. G.

Keszei Miklós életrajzához fűzött egyik jegyzetemben (87. l.) kifejeztem azon vélekedésemet, hogy esztergomi érsekké történt kineveztetése alkalmából, 1359 május-hava körül személyesen jelent meg Avignonban a pápa udvarlására; és hivatkoztam Áldásy Antal regesta-kivonataira, melyekben Keszei meg van említve. Megerősítené e gyanításomat azon körülmény, hogy Keszei Miklóstól a pápai regesták 1360 május-havában is mutatnak föl supplicatiókat; de ez esetben egy esztendőnél tovább kellett volna Avignonban időznie, a mit királyi kancellársága mellett nehéz elhinni, hacsak külön megbízása nem volt a királytól, mire azonban adatunk nincsen. Nem lehetetlen mégis, hogy ha 1359-ben nem, de 1360-ban járt személyesen Avignonban.

E supplicatiók egyikét Áldásy is adja 400. szám alatt, dd. 1360 jun. 8. Egy másodikat 399. szám alatt, dd. 1360 május 30. közöl; a harmadikat azonban, mely ugyancsak 1360 május 20-ról van keltezve, Áldásy nem ismeri. Ezen harmadik, noha csonka, azért fontos, mert az érsek családí viszonyaira vonatkozik. Ez utóbbi supplicatio így szól: »Supplicat N(icolaus) archiepiscopus Strigoniensis, quatenus cum dilecto nepote suo Thoma filio Leukus de Lewa, Strigoniensis diocesis, quintum decimum etatis sue annum vel circiter attingens« ... tovább nincs.¹⁾ Ezen Leukust, Leukót (= *Lőrincz*, valamint *Laukó* is) már ismerjük.

Befejezésül egy tévedésemet kell helyre igazítanom. Idézett művemben (17. l.) azt állítom, hogy Keszei, miután alkancellár lett, egy darabig végezte a titkos kancellári teendőket is, mert utódával a titkos kancellárságban, László csazmai préposttal, 1353 előtt mint titkos kancellárral nem találkozunk. Nem így van a dolog, mert László mint *comes capelle et secretarius cancellarius* már 1351 decz. 8-án előfordul.²⁾

PÓR ANTAL.

¹⁾ Innocentii VI. supplicat. a. VIII. fol. 83.

²⁾ *Fejér*: CD. IX. 3. 650. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Miskolcz város története, 1000—1800. Irta Szendrei János. Kiadja a város közönsége. Miskolcz, 1904. Forster, Klein és Ludvig kny. Nagy 8-r. 12, 733, 2 l. Öt táblával s a szövegbe nyomott képekkel. (Miskolcz város története és egyetemes helyirata. II. köt.)

A vármegyéink és városaink történetével foglalkozó monographiák száma évről-évre öröndetesen gyarapodik. Nemcsak az a hasznunk van ebből, hogy hazai történetünknek mind több és több adata kerül napfényre, hanem azért is hasznosak e monographiák, mert íróik az egyes kérdések tárgyalásában jóval nagyobb részletességet engedhetnek meg maguknak, mint az egyetemes magyar nemzeti történelem körében. Ez a körülmény azután magával hozza azt, hogy a helyi monographiák által igen részletes betekintést nyerünk a nemzet multjának mindennapi életébe. Főleg áll ez a városokra vonatkozólag, melyeknek történetét összefoglaló munkával még úgy sem dicsekedhetünk. A nagy kereskedelmi útvonalak irányába eső városok pedig igen alkalmasak lennének a magyar kereskedelem főmozzanatainak feltüntetésére, míg a kereskedés tárgyai módot adnának az ipar történetének is bővebb és alaposabb kifejtésére.

Talán nem szükséges bizonyítanunk, mily fontossága van ma s mily fontos szerepének kellett lenni helyzeténél fogva régebben is *Miskolcz* városának. Feltétlenül nyereségnek kell tehát tartanunk, hogy e derék magyar város a maga történetét megirattja. A nagy munka négy kötetre van tervezve. Az első *Miskolcz* helyrajzát, természeti viszonyainak leírását és őstörténetét adja; a második a város történetét 1000—1800-ig; a harmadik a monographia oklevéltárát; a negyedik végre a legújabbkori fejlődést a XIX-ik század elejétől napjainkig fogja tárgyalni. Az első és harmadik kötet már régebben megjelent; újabban került ki a sajtó alól a második, melyről most itt szólni kívánunk.

Kútfőink csekély száma miatt Miskolcz legrégibb történetéről nem sokat tudunk. Diósgyőr várának volt tartománya, mely vár 1128-ban lett a királyé s királyi adományozás vagy szerződés által később másoké. A tapolczai monostor 1201 évi alapítólevele az első, mely a *Miskolcz nemzetség* nevét említi, s 1332-ben van először szó a miskolczi parochiáról. A XV-ik századig Miskolcz alig szerepel, *Diósgyőr* az, melynek neve mindenütt előfordúl; a XIV. és XV. században királyi vár és mulatóhely. A várnak tartozó legnehezebb terheitől Zsigmond szabadítja meg Miskolczot; az ő idejében a város 1433-ból való pecsétjének körirata: *Sigillum civitatis Miskolcz*. De még mindig nincs nagy jelentősége, noha kiváltásai szaporodnak, mert nagy baja az, hogy a vár kiszipolyozza. Ez a helyzet, azután meg a török világ, igen megakasztják fejlődésében. Miskolcz polgárai azonban akkor is eleget tesznek kötelességüknek, mert a török maga megismeri, hogy adójukat mindig pontosan megfizették. A XVI-ik században állandóan magánosok kezén találjuk Diósgyőr várát. Ennek az volt a rossz következménye Miskolczra nézve, hogy urai még jobban ki akarták használni a várost; viszont előnyös volt a városra nézve az, hogy a magán birtokosok nem törődve a várral, annak jelentősége egyre csökkent, s így remélhették a miskolcziaiak tőle való szabadulásukat. Egyelőre azonban nem tudták magukat megváltani, sőt még 1783-ban sem voltak képesek ezt az óhajtott célt elérni. Időközben a város fölveszi a reformációt, mely nagy arányokban terjed; kezdik építeni az iskolákat, melyeknek emelésében mindegyik vallásfelekezet nagy buzgalmat fejt ki. Kifejlődik a városi szervezet; hasonlóképen az iparosok, a céhek szervezete. 1650 körül költöznek be Macedóniából a görög kereskedők s tulajdonképpen ezzel kezdődik a város kereskedelmének nagy fellendülése. Az ipar és kereskedelem emeli a város anyagi helyzetét, de a vármegye is óvni akarja érdekeit az iparosok túlkapásai ellen s egyre-másra limitálja az egyes iparczikkek árát.

A város itt vázolt történetének kiegészítéséül a szerző a Miskolczczal összeköttetésben álló írókról is megemlékezik.

Nem mondható könnyű feladatnak, a mit a szerző e munka megírásával magára vállalt. A régibb korszakok kutatását igen megnehezíti az a körülmény, hogy még az országos fontosságú ügyekről is alig vannak adataink, annál kevésbbé lehetnek tehát egyes kevésbbé jelentékeny helyekre vonatkozólag. A város régi történetének tárgyalása nem is egyéb azon adatok vázlatos felsorolásánál, melyek valami országos eseménnyel kapcsolatban merülnek fel. Egészen más a dolog attól

kezdve, hogy Miskolcz városa kezd nagyobb szerepet vinni, körülbelül 1500 óta. Itt már megered az író tolla s mindinkább kidomborodik magának a városnak története.

Ez újabb korban talán többet lehetett volna az események elbeszélésénél is adni, ha a szerző nagyobb figyelmet fordít a város jogi viszonyainak fejlődésére. Mert Miskolcz jogi helyzetét a műből nem lehet tisztán látni; ezt pedig ily alapvető munkától első sorban megvárhatnánk. A szerző idevágó állításai részint megokolatlanok, részint önmaguknak ellentmondók. Az kétségtelen, hogy Miskolcz régebben Diósgyőrtől függött, de milyen volt ez a függés? Egy alkalommal azt említi a szerző, hogy Miskolcz a XIV-ik században szabad királyi város lett. Állításának alapja a város pecsétjének föntebb már említett körirata: *Sigillum civitatis Miskolcz*. Meg kell vallanunk, minket ez a pecsét nem győz meg; annál kevésbbé, mivel a szabad királyi városok felsorolása az országgyűlési végzésekből még jó száz év múlva sem említi Miskolcz nevét. Különben az egész dolgot szinte csak mellékesen veti oda a szerző, mintha nem is tartaná valami fontosnak. Ezután pedig lépten-nyomon emlegeti a városnak Diósgyőrtől való függését, a miből világos, hogy szabad királyi város nem lehetett. Legutolsó adata könyvünknek Miskolcz jogi helyzetéről 1783-ból való, a mikor a város privilegiumért folyamodik. Ezzel a kérdés — azt hisszük — el van döntve.

A monographiának foglalkoznia kell a város belső igazgatásával is. Itt a fő feladat lett volna — a mennyiben legfeljebb egy-két helyi érdekű adatot lehetett mint újat értékesíteni — ezen adatok beleillesztése a város jogi életének rajzába. Meg kell jegyeznünk, hogy a szerzőnek ide tartozó fejtegetései nem mindig sikerültek. Olykor szerfölött rövidke, alig mondanak valamit, olykor meg alig egyeztethetők össze történeti tudásunkkal. Igen kevésbé találó pl. a mit a XVI-ik század törvénykezéséről mond. Szerinte, a régi törvények mellett, főleg Werbőczy irányítá az igazságszolgáltatást, s ehez képest a XVI-ik századtól kezdve nagy a fejlődés. Tudjuk, hogy 1848-ig a Tripartitum volt a nemzet törvénykönyve, tehát valami nagy fejlődésről nem lehet szó. Helytelen a városok keletkezésére vonatkozó azon állítás is, hogy királyaink a XII. és XIII. században a vendégeket (hospites) »felruházzák mindazon jogokkal, melyeket a magyar alkotmány csak magyar embernek biztosíthatott, sőt azonkívül is a legbőkezűbben látják el őket szabadalmak és kiváltságokkal.« (158. l.) Ez nagy tévedés. Először is az alkotmány 1405-ig mitsem tud a városokról; de ennél fontosabb az, hogy a *hospesek* éppen olyan kiváltságokat kapnak, a minőket

magyar ember nem kapott. Mert pl. melyik magyarnak kellett megengedni azt, hogy a maga nyelvén beszéljen, mint a hogy a hospeseknek megengedték. Hozzáteszszük, hogy szerzőnk elfelejti megmondani, magyar eredetűnek, avagy idegen telepítésnek tartja-e Miskolcz városát? Pedig ez fontos lenne, mert a telepés városok jogi életének fejlődését eléggé ismerjük, ha tehát Miskolcz nem az, a monographia érdekesen tüntethetné fel, milyen volt az eredeti törzsökös magyar városok kialakulása.

A miskolczi ipar és kereskedelem (inkább csak az ipar) tárgyalása csaknem kimerítőnek mondható. Főleg az adatok bősége az, a mit ki kell emelnünk. Kevésbé sikerült az ipar pragmatikus történetének megírása. Egyáltalában jellemző vonása Szendrei művének, hogy az író kelleténél jobban óvakodik adataiból következtetéseket is vonni. Megelégszik azzal, ha adatait közli az olvasóval. Pedig az adatok feldolgozása annál inkább szükséges lenne, mivel e nélkül a könyv legnagyobb előnye, az adatokban való bőség, nem hogy tisztábbá tenné, hanem szinte megnehezíti látásunkat.

A szellemi mozgalmak tárgyalásánál jóformán teljesen elmarad az országos fejlődésre való reflexió. Mindentől elszakítva látjuk, hogyan terjed el Miskolczon a reformáció, mit tettek a reformátusok és a katolikusok az iskolázás érdekében stb. Az adatok teljesek, de hiányzik annak a kifejtése, minő hatással voltak e mozgalmak a város közéletére.

Kevésbé fontos az egész mű szempontjából, de mégis megemlíteném, hogy a szerzőnek némely általános-ságban mozgó állításai nehezen állják ki a bírálatot. Azt mondja pl. hogy »nem vonhatjuk meg bizonyos tekintetben a töröktől elismerésünket sem, mert hiszen százados uralma alatt módjában lett volna birtokolt területeiből valódi Törökországot csinálni; de ők nem bántották sem nemzeti szokásainkat, sem vallásainkat, sem nemzeti nyelvünket.« (218. l.) Ez bizonyos mértékben igaz; de mindamelllett azt hisszük, hogy a hódító török politika történeti kérdését egyszerűen »elismerésünk« nyilvánításával elintézni nem lehet. — Más helyen a háború pusztításairól szólva, ezt írja a szerző: »mert daczára a sok keserű tanulságnak, mindvégig elfelejtettük bekeríteni, vagy bármiféle védművel ellátni városunkat.« (179. l.) Ennek a dolognak oka talán még sem annyira a feledékenység, mint inkább az, hogy a XVI-ik századig, a török uralom koráig, Miskolcz sokkal kisebb fontosságú hely volt, hogysem érdekesnek tartották volna Diósgyőr mellett ezt is védművekkel megerősíteni. — A könyvben előforduló dátumokat néha nem egészen szabatosan oldja meg a szerző. Pl. ezt: *feria quinta*

post festum Conversionis S. Pauli, így magyarázza: *ötödik napon szent Pál megtérése után* (73. l.); pedig tudjuk, hogy az idézett dátum annyit jelent, hogy *Pál fordulása után következő csütörtökön*.

Külön kell megemlékeznünk a monographia azon részéről, mely a miskolczi műemlékekkel foglalkozik. Itt a szerző már egészen otthon van. A műemlékekről pontos, részletes és szakszerű leírást ad mindenütt; minden, még jelentéktelennek látszó adatot is feljegyez, a mi műarchaeologiai ismereteinket gyarapíthatja. E tekintetben igazán kifogás nélkül oldja meg feladatát.

Mindent összefoglalva, elismeréssel kell adóznunk a szerzőnek sok fáradozásáért, a melylyel Miskolcra vonatkozó adatait összegyűjtötte. A már korábban megjelent oklevéltár támogatja őt munkájában, de különben felhasználja a ki nem adott forrásokat s a nyomtatásban megjelent kútfőket is. És ez magában véve is elegendő arra, hogy munkáját alapvetőnek mondhassuk.

SZABÓ DEZSŐ.

Magyar evangelikus egyháztörténeti emlékek. (Monumenta historica evangelicorum in Hungaria.) A tótrónai és blatniczai Prónay nemzetség acsai levéltárából és könyvtárából kiadja báró *Prónay Dezső*. Sajtó alá rendezte *Stromp László*. Budapest. 1905. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 8, 687 l.

A legújabb időben öröndetes lendületet vett a magyar egyháztörténelmi emlékek összegyűjtése és kiadása. A Szent-István-Társulat már két hatalmas kötetet bocsátott közre a reformáció-korabeli emlékekből; ¹⁾ a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság négy év óta minden esztendőben kiadott s ezentúl is évenként közre fog bocsátani egy-egy kötet magyar protestáns egyháztörténeti *Adattárt*; ²⁾ legközelebb pedig báró Prónay Dezsőnek, a hazai ágostai hitvallású evangelikus egyház egyetemes felügyelőjének példás áldozatkészsége tette lehetővé megjelenését a fent megnevezett díszes nagy kötetnek, melyet ezúttal ismertetni kívánunk.

A tótrónai és blatniczai Prónay nemzetség tagjai immár évszázadok óta visznek előkelő szerepet egyházuk és hazánk történetében. Nem csoda tehát, ha családi levéltárunkban és

¹⁾ Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából, I. II. köt. Ismertetését olv. *Századok*, 1902. 654. l. és 1905. 168. l.

²⁾ Ezt is ismertetni fogjuk.

könyvtárunkban igen sok értékes egyháztörténeti anyag halmozódott össze. Az előttiünk fekvő kötet csak egy kis részlet az acsai könyv- és levéltár gazdag tartalmából.

A kiválogatást és a sajtó alá rendezést *Stromp László* pozsonyi theologiai tanár végezte, ki a M. Protestáns Egyháztörténeti Adattárnak is szerkesztője. Munkájában nagy szorgalommal és körültekintéssel járt el, mit elismerőleg kell kiemelnünk, ha nem helyeseljük is mindenben az általa követett elveket. Az érdemes szerkesztő ugyanis »az egyes okiratokat teljesen hű másolatban, orthographiájuk hű megtartásával, sőt hibáiknak is teljes épségben való meghagyásával« nyújtja a történetírás rendelkezésére. A kiadásnak ezt az elvét aligha tarthatjuk helyesnek, mikor leginkább XVIII-ik századi kéziratokkal s ezek közt igen gyakran nagyon is hibás másolatokkal van dolgunk. Annak alig van értelme, hogy ha a gondatlan vagy tudatlan másoló pl. *Scepusiensis* helyett *Sepunensis*-t, *Solt* helyett *Sold*-ot, *Öry* helyett *Ozy*-t, *Cisdanubianus* helyett *Cistibiscanus*-t írt, a közlő mindezeket a nyilvánvaló szarvas hibákat, mint valami szentírást, minden változtatás, kiigazítás vagy megjegyzés nélkül lenyomassa. *Stromp László* maga is észreveszi egypár helyen, hogy eljárása nem helyes, a mennyiben pl. a 322. és 342. lapokon a jegyzetben mégis csak megigazítja a nyilván hibás szöveget.

A kötet legelső s talán legértékesebb darabja a *Wittenbergben lelkészszé avatott magyarok jegyzéke*, 1541—1610. A közlés alapját *Lányi Mátyás* 1772—1774 körüli másolata szolgáltatta, melyet azonban *Stromp* nagy mértékben javított és pótolta a *Wittenberger Ordiniertenbuch* (1537—1560) adataiból. E jegyzék háromszázötven magyarországi lutheránus pap nevét és életrajzi adatait foglalja magában hetven esztendőről, s nemcsak egyháztörténeti, hanem iskolaügyi és művelődéstörténeti értéke is van. Az akkoriban szokásos keltezéseket (datum), melyek a szentek napjaihoz kapcsolódnak, a szerkesztő a mai szokás szerint, nagy gonddal és teljes pontossággal átírta.

A II. szám alatt három *Thököly- emléket* találunk. Legérdekesebb és legterjedelmesebb a harmadik, *Thökölynek* 1684-ben kelt kiáltványa, melyben visszautasítja a lázadás vádját s történeti és közjogi érvekkel bizonyítja, hogy fegyverfogása a megtámadott alkotmány és vallásszabadság érdekében jogos és törvényes.

A III. szám alatt azoknak a lelkészeknek névjegyzéke (*Lelkészavatások a Tisza-kerületi megyei superintendensek idejéből*) olvasható, kiket a Tisza-kerületi megyei superinten-

densek avattak fel 1704—1738-ig. Itt is sok érdekes életrajzi adattal találkozunk.

A IV. V. VII. és XIII. számok alatt a magyarországi protestánsok sérelmeire vonatkozó országgyűlési iratok és felségfolyamodványok vannak közölve az 1708, 1715, 1736 és 1774 évekből.

A VI. és VIII. sz. alatti közlemények a hazai ág. hitv. evangélikus egyház beltörténetére vonatkoznak.

A IX. és X. számú közlemények szintén a vallási sérelmekről szólnak. Az utóbbinak Stromp a következő címet adta: *A felvidéki ev. nemesség szervezetése vallásos és alkotmányos jogai megvédése céljából.* Az itt közölt iratok voltaképpen megbízólevelek azon férfiak számára, kiket az aláíró nemesek vallásos és egyéb ügyeikben képviselőikkel megbíztak, a kiknek neve azonban az iratokba nincs beiktatva. A nagyszámú aláírással és pecsétekkel ellátott okiratok genealogiai és címertani fontossággal bírnak.

A XI. számú közlemény, egy 1769-ből való munkálat az iskolák jobb karba hozásáról, a hazai tanügy történetéhez szolgáltat becses adalékot.

A XII. szám alatt a reformátusok 1773 évi, Bugyiban tartott konventjének jegyzőkönyve van közölve, sajnos, egy nagyon hibás másolat után. E nagy jelentőségű konvent jegyzőkönyvét sokkal jobb másolatról közölte már Liszkay József a *Magyar Protestáns Figyelmező* 1876. évf. 319—322. lapjain.

A XIV. szám alatt *Prónay Gábor egyháztörténeti érdekű levelezéséből* kapunk 86 darabot, az 1734—1755 évekből. Nagybecsű levelek a magyar evangélikus egyházi élet ezen korszakából, melynek középpontján mint vezető, tanácsadó, patronus és Maecenas, Prónay Gábor állott, kivel a reformátusok hasonló nagy embere, a debreczeni Domokos Márton, szintén állandó összeköttetésben volt. Nagyérdekű itt a többek közt Fábry Gergely superintendensnek 1751-ben kelt levele, mely szomorú, de hű képét adja az üldözött és elnyomott magyar lutheránus egyházak akkori zilált állapotának s a papság tudományos színvonala súlyedésének. »A tanítók (lelkészek) között — írja — sokaknál nagy a tudatlanság; az iskolákból időnként előtte kiragadtatván, az Istenről való tudománynak csak az első betőire is alig mehettek, nemhogy a theologiába lévő tökéletesebb tudományokba szükséges fundamentumot vethettek volna; a deák s egyéb hasznos nyelveket kevesen értik, hogy más nyelveken kibocsátott írásokkal magokon segíthetnének.« Általában elmondhatjuk, hogy e levelek nélkül a

magyar evangélikus egyház azon időbeli történetét megírni nem lehetne.

Epen ily becses a XV. szám alatt közölt *Vegyes levelek* gyűjteménye az 1648—1791 évekből. Ez az 51 eredeti levél, négynek kivételével, az Ivánka Sámuel nevét viselő gyűjteményből van véve, mely vétel útján a Prónay-levéltárba jutott. A levélírók legnagyobb része evangélikus superintendens és esperes, így a levelek tárgya is főleg egyházi érdekű. Több fontos adatot találunk bennök az akkori házassági jogra és eljárásra nézve. Nagyon érdekesek a II. Rákóczi Ferencz idejéből való superintendensi körlevelek, melyek nagyrésze bűnbánatot és bűjtöt, sőt az egyik levél (32) a közlemény rubruma szerint *bűnbocsánatot* is hirdet, a mi azonban nyilvánvaló sajtóhiba *bűnbánat* helyett. Eszembe jut II. József császár, a ki egy kemény rendelete után azt írta vagy izente a debreczeni kálvinistáknak: »Azért nem kell mindjárt bűjtöt hirdetni.« Tudjuk különben, hogy még 1849-ben is, mikor már minden más fegyver elfogyott, országos bűjttel akartuk megverni a muszkát. Igen becses (26) a Dispensatoris Balázs lelkész 1683 febr. 5-én kelt ordinationalis levele (felszentelési bizonyítvány), melynek szövege később nyomtatásban használtatott; továbbá Pilarik István superintendens 1706 ápr. 30-iki levele (30), melyben Kermann Dánielnek superintendenssé választását írja le, a mi csak kevés nemes és még kevesebb lelkész jelenlétében ment végbe. E választás ellen Major Pál puchói lelkész ünnepélyesen óvást emelt, a miből nem csekély botrány származott.

A nagyterjedelmű és gazdag tartalmú kötet használatát két pontos index (egyik a *személynevek*, másik a *helységnevek* mutatója) könnyíti meg. A mutatók összeállításáért, valamint az egyes közlemények elébe tett helyes kivonatokért Stromp László szerkesztő érdemli elismerésünket; a nyereségért pedig, a mit e kötet hazai történetirodalmunk számára jelent, a kiadót, báró Prónay Dezsőt illeti méltán köszönet.

RÉVÉSZ KÁLMÁN.

Die Ungarnschlacht von 955. Von Dietrich Schäfer. Berlin, 1905. 8-r. 17 l. (Különlenyomat a *Sitzungsberichte der kön. preussischen Akademie der Wissenschaften* 1905 évi XXVI. számából.)

»Széles, terjedelmes síkság, a Lechfeld terül el — írja Marczali Henrik — Agostától nyugatra és délnyugatra több mérföldnyi szélességben, csak itt-ott szakítva meg füzesektől és rekettýésektől. Ritka terület alkalmasabb nagy lovas ütkö-

zetre, mint ez az akkor alig betelepített róna, melyet keleten a Lech folyó szegélyez, dél felől pedig az Alpések előágai határolnak.«¹⁾ Ezután részletesen leírja az ütközetet Ottó német király és a magyarok közt, melyet a címiben *ágostai csata*-nak nevez. Ha jól értjük Marczalit, a Lechfelden ütközött meg a két sereg, de — mint egy jegyzetében mondja — az ütközet pontos helyét nem ismerjük. Gunzenleenek vagy Kotilának a csata színhelyéül való megjelölése csak jóval későbbi, XIII-ik századbéli forrásokban található.

Rónai Horváth Jenő is közli *Magyar hadi krónika* című munkájában »az augsburgi második, vagy a lechmezei csata« helyrajzi vázlatát, melyben Augsburg városa a Lech és Wertach folyók összefolyásánál képezett csücsökben látható. A magyarok főserege, háttal a városnak, két harczvonalban van fölállítva, s vele szemben a német király serege *en colonne*, még pedig helyesen abban a rendben, a mint az egykorú Widukind leírja.

Mint tudjuk, továbbá ugyancsak Widukind szerint, a magyarok egy része cselvetésből megkerülte a német hadsereget s hátba támadta azt, a mit Ottó észrevévén, a Konrád herczeg vezérlete alatt álló frankokat küldötte a szorongatott csehek és svábok segítségére. Horváth Jenő az ő csatavázlatában a megkerülő magyarokkal kétézben usztatja át a Lech vizét, a mi másképen nem is lehetett, ha t. i. a magyarok a megkerüléskor csakugyan átmentek a folyón.

Az ágostai csata színhelyének kérdése körül folyó tollharcz nem új. Giesebrecht az illető fejezetet *Die Schlacht auf dem Lechfelde* cím alatt közli 1881-ben. Ugyanabban az évben azonban Wyneken már csak »az úgynevezett lechfeldi csatáról« ír. Szerinte az ütközetnek a Lech és Wertach folyók balpartján, tehát Ágostától északra vagy északnyugatra kellett vívatnia, nem pedig délre; de — mint Schäfer véli — úgy látszik, maga sincs teljesen meggyőződve e nézetének helyességéről. Nitzsch óvatosan Ágosta közelébe helyezi a csatát, Ranke azonban s utána sok más német író ismét csak a *lechfeldi* csatának nevezi azt. Grandaaur is Wyneken ellen vitatkozik. Widukind művének legújabb kiadásában pedig²⁾ a csata így van megemlítve: »hac pugna vulgo ac recte, ut censeo, in Lechfeld collocata.«

Az előttünk fekvő értekezés szerzője megint Wyneken

¹⁾ A m. nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. I. köt. 177. l. — Századok, 1894. 870. l.

²⁾ Scriptores rerum Germanicarum, 1904.

nézete mellett kardoskodik, kinek a főkérdésben igazat ad, ámbár megengedi, hogy részletek dolgában az említett író nagyon ügyetlenül használta fel a helyrajzi és földrajzi adatokat.

De még Schäfer sem birkózik meg a feladattal úgy, mint azt a józan kritika megkövetelné. Valamint a többi német történetíró és magyar kollegáik, köztük Marczali is, a csata leírását ő is *két* egykorú, de egymásnak ellentmondó forrásból akarja erőnek erejével összeforrasztani, s az eredmény elolvasásánál önkénytelenül Horatius e sorai jutnak eszünkbe:

Humano capiti cervicem pictor equinam
Jungere si velit et varias inducere plumas
Undique collatis membris . . . stb.¹⁾

Ha a római költő olvashatná az ágostai csata leírását, a történetírókról is elmondaná, a mit a pictorokról és poétákról írt:

. . . pictoribus atque poetis
Quidlibet audendi semper fuit aequa potestas.

Szerény nézetem szerint az Ágosta alatt történt dolgok leírásánál csakis Gerhard versióját szabad elfogadnunk. Ennek elbeszélése szerint a magyarok épen ostromolták Ágosta városát, midőn a német áruló Perchtold (Berthold) megérkezett táborukba s tudtokra adta, hogy Ottó király útban van egy mentő hadsereggel a szorongatott város felszabadítására. A magyarok erre abbahagyták az ostromot és Ottó ellen vonultak, nem törődve többé a várossal, melyet véleményük szerint a német király legyőzése után majd úgys könnyen hatalmukba keríthettek. Az egész leírásból világos, hogy a magyarok elmentek Ágosta alól, mert csakis így volt észszerű és lehetséges, hogy Udalrik (Ulrik) püspök, a város hős védője, éjnek idején kiküldötte testvérét, Dietpald grófot »a többiekkel, kik a városban voltak«, hogy velük Ottóhoz csatlakozzék. A kik a városban maradtak, nem láttak semmit a csatából; a mit ők láttak a város bástyáiról (de propugnaculis), az egy tömör magyar sereg elvonulása volt, melynek rendezett menetéből senki sem gyanította volna, hogy vesztett csatából menekülnek haza felé. Csak akkor vették észre, hogyan áll a dolog, mikor a magyarok sietve átkeltek a Lech folyón. Ottó király későn este érkezett Ágostához s csak tőle tudták meg a püspök és a városban maradt hívei,

¹⁾ De arte poetica.

hogy a király megverte a magyarokat és üldözőben van utánuk. Különben az üldözés is igen lanyha lehetett, mert Ottó meghált a püspöknél s csak másnap reggel indult a magyarok után a Lech folyón át Bajorországba.¹⁾ Ha a Lechmezőn történt volna meg az ütközet, úgy a püspök életírója egészen másképen beszélt volna el a dolgot. Munkájában megemlíti ugyan a mezőt (in campum quem Lechfeld vulgo dicunt), de ennek a passusnak semmi köze sincs a 955 évi csatához, hanem a jámbor püspöknek egy kalandját írja le Szent Afrával, a mi valami 20—30 évvel az ágostai ostrom előtti esett meg.

Az egyedüli forrás, mely a Lechmezőt a csata színhelyéül említi, az *Annales Lamberti* egy rövid följegyzése, mely szerint »Otto rex Ungarios . . . prostravit in Lechfelt in natali sancti Laurentii«, de ezt az állítást ékesen megczáfolja Gerhardus leírása.²⁾

A többi német krónika csak egy Ágosta közelében vagy a Lech folyó mellett (iuxta fluvium Lech, circa flumen Lech, iuxta Lech fluvium, secus Licum flumen, ad Licum flumen, iuxta Lichum fluvium, prope fluvium Lehc, apud Lichum fluvium) vívott csatáról tud valamit.

Ha mármost Widukind tudósításához fordulunk, azonnal feltűnik, hogy Ágosta ostromáról egy szót sem szól. E forrás szerint ugyanis Ottó valahol e város környékén táborba száll (castris positis in confiniis Augustanae urbis) s ott csatlakoznak hozzá a frankok, bajorok s a hős Konrád herceg. A két sereg előőrsei csakhamar egymásra akadnak s másnap hajnalhasadtával Ottó megindul »quasi nyolcz legióval« s nehéz és járatlan utakon vezeti seregét, hogy a magyarok nyilaikkal kárt ne tehessenek vitézeiben. De másként történt a dolog. A magyarok mit sem gyanítva (nihil cunctantes!?) átkelnek a Lech folyón, s megkerülve őt, megtámadják a hátvédjét képező ezer válogatott cseh vitézt s megszalasztják ezeket is. a svábok két legióját is; de Ottó észreveszi a veszedelmet és Konrád herceget küldi ellenük, a ki megmenti bajtársait a magyarok kezéből.

Erről az eseményről azonban a püspök életírója nem szól semmit.

Mint tudjuk, Widukind itt félbeszakítja elbeszélését s elmondja, hogy míg ezek a dolgok Bajorországban — tehát a

¹⁾ V. ö. *Pauler Gyula*: A m. nemzet tört. Szent Istvánig, 83—87. II.

²⁾ Dümmler az *Ann. Lauriss. maj.* egy passusát idézi (in loco ubi Lechfeld vocatur super civitatem Augustam), de ez egy 787-iki följegyzésre vonatkozik.

Lech folyó jobb partján, nem pedig a bal parton, hol Augsburg áll Sváборszágban — történtenek, a németeknek máshol a szlávokkal gyűlt meg a bajuk stb. A következő fejezetben azután ismét fölveszi az elejtett fonalat s elbeszéli, hogy Ottó minő ékes beszédet tart — Sallustius mintájára — s mint támadja meg és győzi le a magyarokat, kik közül sokan a szomszéd folyón (flumen contiguum) átúszni igyekeznek, de a túloldalra érkezve, a part alattuk leszakad és a sebes ár elragadván őket, a vízbe fúlnak.¹⁾

Ezt a helyet a későbbkori *Chronicon Ebersberg antiquum* szerint²⁾ Gunzenlee mellett kell keresnünk, hol a víz csakugyan ragadó; állítólag ezt a helységet is elmosta azóta. E ponttal bővebben *Luitpold Brunner* foglalkozott — de nem sok értelmességgel — a csata kilencszázados évfordulója alkalmából kiadott füzetben, melynek czíme: *Die Einfälle der Ungarn in Deutschland bis zur Schlacht auf dem Lechfelde*.³⁾

Egy másik krónika (Annales Palidenses) szerint is »ad clivum qui dicitur Guncenle« történt az ütközet, az *Annales Zwifoltenses* szerint azonban »apud Kolital«, tehát Kühnenthalnál, mely Ágostától 25 kilométernyire fekszik észak-északkeleti irányban a Schmutter nevű patakon túl, a dombos vidék keleti határában.

Ezek későbbkori krónikák, de viszont nincsenek ellenmondásban Udalrik püspök életrajzának szerzőjével, a ki egészen más eseményt beszél el, mint Widukind.

A dolog tehát úgy áll, hogy a magyarok Ágostát ostromolták, Ottó közeledtének hírére azonban az ostromot abbahagyták és a város alól elvonultak. Az Ottó királylyal vívott csata Ágosta környékén ugyan, de nem közvetlen közelében, és a mondott várostól nem délre, hanem északra, a Lech folyótól nyugatra vivatott valahol, még pedig valószínűleg a Schmutter patakánál, semmiesetre sem azonban a Lech-mezején.

Schäfer hosszabban foglalkozik még a Gerhard munkájában található azon passussal, mely szerint a magyarok a mondott évben Noricumot a Duna folyótól a Fekete-erdőig — így Marczalinál is — elfoglalták. Azt igyekezik bebizonyítani, hogy itt képtelenség a mai Fekete-erdőre gondolnunk.

Más helyen pedig korholja Brücknert és megmutatja:

¹⁾ A német történetíróknak nem az okozott fejtörést eddig, hogy a magyarok mi módon jutottak át a folyón, hanem az, hogy ha már úgyis a Lech balpartján voltak, miért kellett nekik azon átkelniök, hogy a nyugatról érkező Ottó ellen vonuljanak.

²⁾ *Oefe*: SS. rerum Boicarum, II. köt.

³⁾ Augsburg, 1855.

»was Brückner . . . an mangelnden Verständniss und Ausserachtlassen der Quellen, sowie an sinnlosen Gerede leistet.« Ottenthalt ellenben dicséri, mivel ez agyonhallgatja Brückner gyarló dolgozatát. Már pedig Brücknernek kifogásolt fordítását megtalálhatta volna Ottenthnál is, a ki azonkívül felelős még azért is, hogy a Böhmer-féle *Regesták*-ban »a források figyelmen kívül hagyásával« oda tette a lapszélre e szavakat: *campum Lehefeld*, és a szövegben is történetet ferdít, midőn azt állítja, hogy »das Schlachtfeld bezeichnet am genauesten Gerhards *Vita Oudalrici*.« Erre is elmondhatjuk Schäfer szavaival: »Flüchtigkeit und Mangel an Textverständniss sind beim Verfasser gross.« Különben Dümmler is úgy idézi az »in campum quem Lehefeld vulgo dicunt« szavakat, mintha e leírás a csata színhelyére vonatkoznék.

KROPF LAJOS.

Die Grenzen der Geschichte. Ein programmatischer Versuch von dr. Ottmar Dittrich. Leipzig, 1905. B. G. Teubner. 8-r. 32 l. (Különlenyomat a *Historische Vierteljahrschrift* VIII-ik évfolyamából.)

Meyer és Breysig történet-philosófiájának ismertetése alkalmával¹⁾ rámutattunk arra a vitára, mely a történetírók és sociologusok között folyik, különösen a német irodalomban, s röviden a körül forog, hogy a sociológiának általánosító elveit kövesse-e a történetírás, vagy pedig maradjon meg elsősorban az egyes tényekkel foglalkozó tudománynak?

Az előttünk fekvő értekezés szintén vitairat, mely a történetírás elméletével foglalkozik, csak hogy más oldalról ragadja meg a kérdést, mint a történetbölcselőknek most említett csoportja.

Gottl Frigyes t. i. *A történelem határai* cím alatt szintén történet-bölcséleti munkát írt arról, hogy a szoros értelemben vett történelem tudományát, mely kizárólag az emberiség történetével foglalkozik, szigorúan el kell különíteni azon tudományoktól, melyek nem az emberrel foglalkoznak, hanem azért mégis a történeti tudományok közé számíttatnak, mint pl. a föld története, az állat- és növényvilág fejlődéstani története, a kosmogonia stb.²⁾ Gottl ezen tudományokat *metahistoria* néven nevezi és velök szemben védi a történelem egyeduralmát. Főérve az elkülönítés jogosultságára nézve az, hogy a történelemnek és a szerinte metahistoriai tudományok-

¹⁾ *Századok*, 1904. 454 és köv. ll.

²⁾ *Fr. Gottl: Die Grenzen der Geschichte.* Lipse, 1904.

nak ismerettani principiuma egészen különböző: a történelemé a belső, logikai kapcsolatok útján való felfogás, a meta-historiáé a külső analogia útján való megértés.

Ez ellen az elmélet ellen foglal állást a különben philologus *Dittrich*, itt ismertetendő értekezésében.

Mindenekelőtt kimutatja, hogy a Gottl által felállított ismerettani különbség pusztá, be nem bizonyított *petitio principii*, mely mindenképen tarthatatlan. Ha a történelem tudományának specificumát keressük, vagyis azon fő ismertető vonást, mely a történelmet minden más tudománytól pontosan megkülönbözteti, akkor nem onnan kell kiindulnunk, a honnan Gottl, hanem a tudomány általános meghatározásából. Minden tudomány feladata *Dittrich* szerint elsősorban a céljaira szolgáló tények felkutatásában és elkülönítésében, azután olyatén elrendezésében áll, hogy a tények egységesen áttekinthetők s a tudomány céljainak megfelelő módon felhasználhatók legyenek. A tudomány egyes ágai között való főkülönbség pedig a rendezés módszerében rejlik. A történelemre nézve a négy fő rendezési alapelv közül (*morphologicus*, *chronologico-topologicus*, *aetiologicus* és *teleologicus*) a hely- és időrendi a jellemző, mely azt a többi tudományágaktól elsősorban megkülönbözteti. Ez pedig abban áll, hogy a történelem minden feldolgozandó tényt hely- és időrendileg az illető tényen kívül eső valamely más tényhez, mint mértékhez viszonyít. Ilyen viszonyítási mérték vagy középpont pl. a Krisztus születése, vagy Róma alapítása, vagy akár a megfigyelt időpontja is. A nem-történeti tudományok ellenben, a mennyiben szintén használják a hely- és időrendi principiumot, a viszonyítás mértékeül nem a megfigyelt tényen kívül eső, önálló tényt veszik, hanem csak valamely *belül* eső, a megfigyelt ténynek alfaját, részletét alkotó tényt használnak. E mondás: »1780-ban Galvani házában a réz és vas közé helyezett békacombok rángatóztak«, — történeti megállapítás, hely- és időrend szerint meghatározva, melyben a viszonyítás mértékeül időszámításunk kezdete, Krisztus születése szolgált, tehát egy teljesen független, külső esemény. »A békacombok rángatóznak, mikor réz és vas közé helyezik őket«, — ez természettudományi megállapítás, szintén bizonyos időrendi meghatározással, de a viszonyítás mértéke itt a vas és réz közé helyezés, tehát csupán az egész megfigyelt ténynek egyik momentuma, nem valami külső tény.

Ebből következik, hogy 1. azon tudományok, melyek a történelem charakteristikumának felismert rendezési módszert használják, tehát az u. n. metahistoriai tudományok, nem zár-

hatók ki a történeti tudományok közül; 2. a történelem tudományára, mely maga is több részből áll (a. történettudomány a legtágabb értelemben, beleértve az emberiség történetét és a metahistoriát is, b. történet-philosophia, c. történeti methodologia), csak elsősorban jellemző, de nem kizárólagos a hely- és időrendi elv; szükség szerint alkalmazza a többi (morphologicus, aetiologicus és teleologicus) elveket is, és épen ezeknek különböző mértékben való alkalmazásától függ, hogy pusztán csak elbeszélő, vagy pedig pragmatikus és genetikus lesz-e a történelem. Épen ezeknek az elveknek változatos alkalmazása hozza azután egymással szoros kapcsolatba a különböző tudományágakat, melyeknek alapelve más és más, de egyik sem lehet meg a másiknak segítségével.

Ezek a legfőbb eredményei Dittrich értekezésének. Érdekes megjegyzései vannak még a történettudomány egyes ágainak (történelem, történet-philosophia, módszertan) egymáshoz való viszonyáról is, és az így nyert eredményeket ügyesen használja fel az első részben mondottak igazolására.

Az értekezés tehát tisztán theoretikus kérdésekkel foglalkozik, s ennyiben litható, hogy philosophussal, nem pedig szakbeli történetíróval van dolgunk. Ez azonban semmit sem von le fejtegetései értékéből, mert a szakbeli történetíró is okulhat belőlük, ha gyakorlatilag nem is, de elméletileg mindenesetre.

SZENTPÉTERY IMRE.

Magyar nemzetségi zsebkönyv. Második rész: Nemes családok. Első kötet. Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. VIII. 664 l. Színes címer-mellékletekkel és a szövegbe nyomott címer-képekkel.

A külföldön már nagy irodalma van annak a genealogiának, mely az élő nemes családok leszármazásával, multjával foglalkozik; nálunk a Heraldikai és Genealogiai Társaság szép sikerű munkássága mellett is még mindig nehézségekkel küzd a históriai segédtudományok ezen ága. A Nagy Iván cz. folyóirat, melyet néhány év előtt épen a családtörténeti irodalom fejlesztése céljából indítottak meg kiadói, a közönség csekély részvéte miatt a harmadik évfolyammal megszűnt, s néhai Nagy Iván alapvető nagy műve után sokáig nem is jelent meg ily irányú önálló munka.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, mely a magyar nemes családok megismertetését is feladatai közé sorozta, 1888-ban indította meg a *Magyar nemzetségi zsebkönyv* vállalatát, melyből akkor az első sorozat első kötetét

bocsátá közre. Ez a kötet a főrangú családokat foglalta magában. Hosszu szünet után került ki a sajtó alól a második sorozat első kötete, mely a nemes családokról szól.

A kötethez írt előszóban Schönherr Gyula, a társaság titkára, megmagyarázza a késedelem okát. Az ok nem a feldolgozók hiányában vagy munkakedvök csökkenésében rejlik. A hibát nem a munkásokban, hanem azokban kell keresnünk, a kiknek pártfogásától a folytatás lehetősége függött. A magyar közönség oly részvétlenséggel fogadta a könyvet, hogy tizenhét esztendeig kellett várnunk, míg a társaság anyagi erői megengedték, hogy a vállalatot új életre kelthesse s megindíthassa annak második sorozatát is, melynek kötetei most már remélhetőleg gyorsabban fogják egymást követni.

A *nemes családok* első kötetének összeállítására, az egybegyűlt anyag feldolgozására a szerkesztők jó másfél évi munkát fordítottak. Legtöbb nehézséget a megbízható adatok összeszerzése okozott. E célból a szerkesztőség kérdő íveket bocsátott ki és küldött szét az egyes családokhoz, s azon családok közül, melyek a kívánt adatokat idejében a szerkesztők rendelkezésére bocsátották, *kétszázötvennek* jutott hely az előtünk fekvő kötetben. Hogy minő szempontok vezették a szerkesztőket e 250 család megválasztásában, arra nézve sem az előszóból, sem a névsor áttekintéséből nem nyerünk felvilágosítást.

Messze vezetne bennünket, ha a kötetbe felvett anyag tüzetes bírálatába bocsátkoznánk; legyen elég röviden csak azokat az alapelveket ismertetnünk, a melyek szerint a szerkesztők munkájokban eljártak.

Minden egyes család ismertetése két különálló részre oszlik. Az első részben lehető rövidséggel, de pragmatikusan összeállítva kapjuk azokat az adatokat, melyek az illető család eredetére és multjára vonatkoznak. Ezek az adatok teszik azt a részét a könyvnek, mely inkább történelmi értékű. Ezekben a rövid történelmi összefoglalásokban találjuk meg az illető család címerének leírását is. Némely családok címere színes nyomásban van mellékelve. Itt — az előszó szerint — az volt az irányadó elv, hogy elsősorban oly címerek rajzai közöltessenek, melyek az eddig megjelent szakmunkákban vagy egyáltalában nem, vagy hiányosan voltak ismertetve. A történelmi részt követi minden egyes családnál a ma élő nemzedékek genealogiája, mely a család elágazását, a családfő nevét, állását, szüleit, nejét és gyermekeit, a rájuk vonatkozó chronologiai adatokkal együtt foglalja magában. A szerkesztők, a történelmi részben régebbi munkálatokra is támaszkodhattak, a genealogiai rész teljesen új anyagból áll.

Két genealogusunk vállalkozott a szerkesztés nehéz feladatára, mit úgy osztottak meg, hogy *Pettkó Béla* az egyes családok történeti multját, ifj. *Reiszig Ede* az élő nemzedékeket ismerteti. Nem kell kiemelniünk, mily fáradságos volt mind a két szerkesztőnek munkája. Az egyiknek ki kellett választania, a mi lényeges a sorozatba felvett családok multjában, hogy történetöket tömören összefoglalva adhassa; a másiknak arra kellett törekednie, hogy a rendelkezésére álló nyers anyagba rendszert vigyen. Az eredmény azt mutatja, hogy nem végeztek hiábavaló munkát. Mi pedig azzal végezhetjük e rövid ismertetésünket, hogy a *Magyar nemzetségi zsebkönyv* megszerzését mindenkinek ajánljuk, a ki a magyar nemes családok multja, sorsa és összeköttetései iránt érdeklődik.

—6—6.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei 1200—1868. Leírta *Áldásy Antal*. Kiadja a M. N. Múzeum könyvtára. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. XVII, 2, 494 l. (A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke, II. Címereslevelek.)

A Széchenyi országos könyvtár katalógusainak ezen második kötete a M. Nemzeti Múzeumban őrzött címeres nemesleveleknek és rangemelő diplomáknak leíró jegyzékét tartalmazza. Összesen 631 darabnak leírása van benne közzétéve s ebből a tekintélyes számból 671 magyarországi címereslevél, a többi külföldi. A gyűjtemény értékéről fogalmat adhat már az is, hogy Róbert Károly három ismert címeradománya közül kettő épen a múzeum levéltárában őriztetik. Az egyik *Donch mester* Zólyom-megyei főispán 1327 okt. 28-án kelt címeradománya, a másik a *Némái Kolos* család ősének, Kolos királyi apródnak 1332 febr. 14-én adományozott sisakdíszről szól. A múzeum levéltára őrzi továbbá az első *teljes* címeradományt, Zsigmond királynak a *Csentevölgyi* család részére 1398 okt. 16-án kiadott címereslevelét, mely az adományozott címert részletesen leírja, de oly homályos szövegezéssel, hogy ennek nyomán a címerkép helyes megszerkesztése csaknem lehetetlen; és ugyanott található az első *festett címerképpel* ellátott címeradomány is, mely a német birodalmi címereslevelek mintájára 1405-ben a *Kapuyak* ősei, a *Tétényi* és *Haraszi* családok számára készült.

A magyar középkor címeres emlékeiből, melyekből mintegy 200 darab ismeretes, 39 esik a Nemzeti Múzeum gyűjteményére; ezek közt pl. a Forgách, Berényi, Rhédei, Kossuth, Kisfaludy, Petneházy, Radák stb. családok címereslevelei. És

e címeres nemeslevelek nemcsak a genealogus meg a heraldikus előtt fontosak, hanem a középkori festészet iránt érdeklődőkre nézve is igen becsesek és tanulságosak olykor valóban művészileg kidolgozott címerképeikkel. Leggazdagabb a gyűjtemény természetesen a XVI-ik s főleg a XVII-ik századi címereslevelekben. Megemlíjtük itt a XVII-ik században már előforduló alaki változást, a mivel főleg a bővebb szövegezésű címeresleveleknél találkozunk, a mikor t. i. a kiterjesztett oklevélalak helyett a könyvalak használata jó divatba, valószínűleg a címerkép mennél díszesebb kiállíthatása okából. Az erre való törekvés különben általában a XVIII-ik századi, különösen a Mária Terézia-féle címeresleveleknél látható. A nagy negyedréti alakú és nagyságú művészi címerképek ez időben épen nem ritkaságok. A XIX-ik századból mindössze csak 13 darab címereslevél van a muzeum gyűjteményében.

A katalógus a magyarországi címeresleveleken kívül a muzeumban őrzött külföldi címeresleveleket is leírja. A legrégibb ilyen emlék Miksa császárnak 1492 decz. 29-én *Wein-angl János* részére kiállított címeradománya. Áldásy az egyes armálisok szövegéből csak a címerleírást, a címerszerzőkre és családjukra, továbbá a kihirdetésre vonatkozó adatokat közli teljes szövegben; rajzokat pedig olyan címerekről ad, a melyek eddig vagy egyáltalában nem, vagy hibásan voltak másutt közölve. Így is 258 címerrajz illusztrálja a kötetet.

A Nemzeti Muzeum címeresleveleinck ily pontos és kifogástalan közzétételét valóban nyereségnek mondhatjuk. Kíváncsinos lenne, hogy hasonló formában más gyűjtemények, pl. az Országos Levéltár gazdag anyaga is napvilágot lásson. Kolozsvárt — épen az Áldásy katalógusának hatása alatt — hozzá is fogtak az erdélyi címereslevelek összegyűjtéséhez, s úgy tudjuk, hogy az eddig összegyűjtött anyag már is fölülmulja a Nemzeti Muzeumban őrzött címereslevelek számát.

—CH —E.

T Á R C Z A.

ADALEK AZ INSURRECTIÓ TÖRTÉNETÉHEZ MÁRIA TERÉZIA KORÁBAN.

A régi toborzó rendszerből eredő katonahelyettesítés, a mi leginkább kalandra vágyó vagy kenyérkeresetre utalt ifjak vállalkozása szokott lenni, egészen az újabb időkig, az általános hadkötelezettség behozataláig, szokásos dolog volt hazánkban is. Az ilyen helyettesítés alakítását és módzatait kívánom egy adattal megvilágítani Mária Terézia korából.

Midőn Frigyes porosz király másodízben tört be Sziléziába, a királynő nagy szorongattatásában újra a magyar nemes insurrectióhoz folyamodott. Ekkor történt, hogy Győr vármegye egyik tekintélyes birtokosa és a megyei közélet egyik szereplője. *Csapó József* (családi feljegyzés szerint: Celsissimi Principis Eugenii per 13 annos físcalis), a katonai szolgálatban helyettesítetté magát a szintén nemes származású (mert nemesnek kellett lennie) *Horváth Sámuel* nevű ifjuval, a következő szerződés alapján:

Mi alább megírtak egyeztünk meg az következőzendő módon, hogy —

1-ször. Én *Horváth Sámuel*, Isten segedelmével nemzeti *Chiapó Joseph* uram elő kigyelme helyett avagy személyében resolváltam magamat insurrectionális katonának ezen tekintetes győri nemes compániába, hogy ottan a többi nemes uraimékkal hadi szolgálatot teszek.

2-szor. Én is *Chiapó Joseph*, *Horváth Sámuel* uramnak ötven forintokat adok, úgy lovat, szerszámot és fegyvert. Ugy mindazonáltal, hogy a lovat, szerszámot és fegyvert, ha fele idejére visszajőnek, recuperálhassam. Melynek nagyobb bizonyosságára ezen egyezést mindkét részről subscribáltunk s corroboráltunk. Győrött, die 20. m. Octobris, anno 1744.

NB. Az fele időt tiszt uramnak determináljuk azután.

Chiapó Joseph m. p. statuens.

Horváth Sámuel m. p. status miles. I

Die 26. Octobris, ipsa die insurrectionis, az megírt ötven forintok unacum portione trium mensium megfizetődtek.

Horváth Sámuel m. p.

Item, útra vettem fel egy tallért, idest 1.50 kr.

A szerződésben említett hadi felszerelés részletes leltára a következő:

Anno 1744 lett insurreciónak alkalmatosságával az egy katona *Horváth Sámuel* felállítása s elkészítése.

1. A lóért melyet Ujvárosban ifj. Leknertől vettem, fizettem	36 —
2. A kocsisnak	— 28 $\frac{1}{2}$
3. A katonának készpénzül 3 holnapi portiójait összeszámlálván, fizettem	50 —
4. Egy pár rezes pisztol 1 arany	4. 13 $\frac{1}{2}$
5. Egy abrakos tarisznya varrásával	— 60
6. Rezes kard	3 —
7. Tarsol és lóding	1. 70
8. A tokok igazításáért fizettem	— 20
9. Egy pár kengyelvasért adtam	— 56
10. Négy új patkó, keffe, vakaró	— 80
11. Patkolásnál ismét 2 új patkóért	— 55
12. Egy közönséges pakrócz	1. 75
13. Egy szij kötőfék	— 60
14. Karabin csatló	— 25
15. Puskaporra	1 —
16. A karabin csinálásért	— 50
17. A szijártónak fizettem	9 —
18. Borra való pénzt is adtam egy tallért	1. 50

Ezen kívül azt mit odaadtam:

1. A nyeregfájért 1 aranyat	4. 13 $\frac{1}{2}$
2. A zöld csótárra	3 —
3. Egy zsákot	— 40
4. Egy kis csutora	— 20
5. A karabélyom	6 —

*

Vitéz *Horváth Sámuel* ekként felfegyverkezve, neki indult a háborúnak, s nem mulasztá el élményei felől patronusát, kinek családjához, mint némi vonatkozásaiból gyanítható, gyöngéd érdekek is csatolák, időnként levéllel értesíteni. Az egykorú iratok közt három ilyen levélre akadtam. A levelek így szólnak:

I.

Szokolcza, die 15-ik Novembris, 1744.

Mint bizodalmas nagy jó Uramnak, Kigyelmednek ajánlom mindenkori igaz köteles szolgálatomat. Eljövetelem napjától fogván 27-ik Októbertől fogva nem adatott alkalmatosságom nagy jó Uramat dolgaim felül tudósítani, hanem mostan 10-iktől fogván itt Szokolczán vagyunk kvártélyban. Vitéz kapitány uramtól expedíaltattak két katonák, úgymint káprál Nedőczy uram és kapitány úr mellett levő katona, az kik által ezen írásomat küldöm nagy jó Uramnak. — Győrtől fogván hat napon voltunk az marson; 2 hujus értünk szerencsésen az jablonczai szalmákból csinált mezei kunyhókkal megékesített táborban, az hol is elég hideg időket és szeleket szenvedtünk; harmadnap mulva mindjárt strázsát kellett 24 óráig állanom; épen most is ordinánczon vagyok. Még ezideig nem lehetett alkalmatosságom Ujvárosban ¹⁾ menni, hanem egyik nap elkéredzván kapitány uramtól, ide öt mértföld az a város, talán megjárhatom három nap alatt. Most hála Istennek, jó egészségben vagyok, csakhogy igen nagy költségem vagyon, mivel itten semmit is nem adnak; az hús 4 kr. vagyon, abból 2 kr. marad; mit lehet abból venni? az egy havi portiomból is elfogtak 2 forintokat; ezekre nézve igen vékony a mi déli tractamentumunk. Az lovam is igen lassan jobbúl, minthogy napjában nincsen 10 font szénájánál és $\frac{1}{8}$ abrakjánál több, a melyen 24 óráig kell rágódnia. Az prussustól igen nagy bátorságban vagyunk. úgy annyira, hogy legkisebbet sem hallunk felőle. Rebesgetik, hogy rövid nap mulva Morvába vinnének bennünket; én bizony inkább mennék ma, mint holnap; talán ottan ha egyéb nem, csak ugyan lőtartás jobb lenne. Ott uramat az asszonygyal együtt ²⁾ alázatossággal köszöntöm. Minden jót kívánván közönségesen Kigyelmeteknek s magamat tovább is sinceritásukba recomendálván, maradok nagy jó Uramnak mindenkori igaz köteles szolgálója

Horváth Sámuel m. p.

II.

Geszlau, die 18. Martii, 1745.

Mint nagyon becsülendő bizodalmas nagy jó Uramnak, Kegyelmednek ajánlom mindenkori igaz köteles szolgálatomat. Oppelnben létüinktől fogvást nem lévén szerencsém írásom által nagy jó Uramnak udvarolni, a honnan is 16 Jan. tudósítottam Kigyelmedet

¹⁾ Neustadt.²⁾ Ott Máriának, Csapó József hitvesének szülei.

s egyszersmind notifikáltam is mindazokat, valamelyek ottan történtek rajtam. Én 18-án ugyanazon holnapban comendiroztattam Oppelnból hadnagy Wogner urammal Rosenbergben azon contribúciónak executiójára, mivel mióta itten statióban vagyunk, többnyire a compánia pénzek cassirozására applikáltattam. Az említett Rosenbergben mulattunk mindaddig, valamig 24-én az ellenség Oppeln tájárúl népünket kinyomván, Ternovitza felé nem retraháltuk magunkat; annakutána lassanként szintén Tessenig retraháltuk magunkat; azontúl fogvást az ottan körül való helységekben nyomorgottunk és tegnapelőtt ismét ide Ratibor alá contraháltattunk; itten oly nyomoruságban vagyunk mind lovaink mind magunk, hogy lehetetlen dolog immár sokáig itten subsistálni; az húst immár hat héttől fogvást pénzen vesszszük, még azt is csak hébe-hóba kaphatjuk, az is csak olyan, mintha falevelével hizlaltatott volna; az föld népe mindentől kipusztult; akárhova forduljunk, nem hallatszik egyéb jajszónál és panaszkodásnál; az Ur szánja meg ezt a szegény országot és enyhítse meg csapdosó vesseit rajta. Még eddiglen senki is az ellenség miatt közülünk el nem vezett, de másképpen elég maródiak vagynak közöttünk. Az egész téli feldtwacholás igen elcsigázott bennünket, és noha nagy jó Uramnak látszatott nehéznek lenni az én készületemre való kevés contribúció, de mikor némelykor azon hideg szelekben és fermetegekben feldwachot állottam, resolutus voltam volna helyettem állónak felét oda adni, sőt sokszor azt mondtam, szegény legény vagyok, de ha Chiapó Joseph uram helyettem egy éjjel feldtwacholna, kész volnék 6 aranyat letenni. Ime az három holnapok majdnem hat holnapokra nevedett, a szegény legénynek ruhája ki fog a nyakából szakadni, költsége nem hogy nevedednék, de még kétannyit kiad. Lova vagy megbénul vagy döglik, a mivel már sokszor megtörtént, időjét vesztegeti haszontalan fejében, annakutánna hova menjen? Azért is minthogy már miunk az időt duplán kiszolgáltuk, örömet immár nyugodni mennénk, és így főkapitány Metséry uram opinioja szerint az otthon valók váltsanak fel bennünket avagy újonan contribuáljanak szükségünkben. Említett kapitány uram igen jó patronusom, tudván, hogy most irok nagy jó Uramnak, meghagyta hogy levelem által invitáljam nagy jó Uramat az prussustól husvétra kiosztandó *veres tikmonyokra*, a melyekkel kedve szerint lehet egymással komázni, avagy pedig majd az *pünkösdi szép piros rózsákra*, a melyeket jóllehet a tövisses helyekről fosztunk, de igen szép illatosak vagynak. Mostan semmi újsággal nem tudok udvarolni. Ha nagy jó Uram Helvéczíába ¹⁾ fog írni,

¹⁾ Az Ott család hazája.

kérem szavammal méltóztassék Ott Lőrincz uramat az asszony-nyal, az leányasszonyokkal együtt köszönteni; én az M. Helenát szüntelen elmémben forgatván, sokszor fohászkodom magamban, vajha még egyszer oly szerencsés lehetnék, hogy még valaha láthatnám és szorosabb ismeretségem lehetne vele, melyet Isten segítsége által reménylek. Ezen soraimmal Ott uramat az asszony-nyal együtt, úgy az leányasszonyokat is, a kik még emlékeznek én rólam, köszöntöm. Magamat mindenkori affectiójába recomendálván, már egyszer vállaszát nagy becsülettel elvárom. Maradok nagy jó Uramnak mindenkor igaz kész szolgálója

Horváth Sámuel m. p.

Az leveleket az Feldtmarchal Esterházi feldcancellariájára s eő Excellentiája comendója alatt levő nemes győri Nobilitatis Compániára lehet dirigálni.

III.

Lesnitz, die 26. Maji, 1745.

Kedves Patronus Uram! Láttatik nyilván, hogy nagy jó Uramnál az feledékenységnék kamarájába zárattattam, minthogy annyi írásomra engemet válaszadásával nem méltóztatott. Mindazonáltal én, még az jobb kezem egészséges lészen, el nem mulasztom kötelességem szerint csak nehánkori írásom által is nagy jó Uramat tudósítani. Egészségem hála Istennek jól szolgál; hasonló hallani nagy jó Uramról egész kedves háza népével együtt szívesen kívánok. Az hazamentek eleget hittanak velek együtt, de minthogy én az dolog végére vigyázni szoktam, másodsor becsülettel akartam mind nagy jó Uramnak, mind magamnak, noha magam kárával conserválni, tehát állhatatos maradtam és fogok is maradni, noha bizony sok nyughatatlanságokon, szükségén és veszedelmen kellek által mennünk. Mindazonáltal van teljes bizodalmam, hogy talán annak idejében, ha Isten éltet bennünket, nagy jó Uram meg fog rólra emlékezni: Egyéb újsággal nem tudok mostan szolgálni, hanem az elmúlt szombaton eő Excellentiájától comendóroztatva lévén másodmagammal Jägerndorfhoz, $\frac{1}{4}$ mérföldnyire Soppau nevű faluba, az holott is mostan az magyar tábor fekszik, tehát ezen napon, ugymint 22-ik májusban az ellenség Jägerndorfból kijövé, ugymint 9000 ember, útját Naüse¹⁾ felé akarván venni, mindjárt reggel három órakor az táborban láрма lett: az mieink ráütven, egész nap incomodálták, majd három mérföldig kísérvén. az cavallériával össze egyveledtek; az mieink igen sebe-

¹⁾ Neusse-eröd.

sen viaskodván velük, 200 szekereknél többet nyertek el tőlök, a mellett ágyukat is valamellyeket úgyannyira, hogy némellyeknek jó nyereségek volt, de ellenben némellyek ott hagyták a nyereség mellett életeket. Én az mi compániánk között legszerencsésebbnek láttattam lenni, mert midőn minden reménység nélkül oda comendiroztattam, eszembe sem volt hogy épen az nap verekedés legyen; ki menvén én is az csatában történet szerint, én is egy lovat és másfélét is kaptam. talán az úr Isten ennekutánna többet is fog mutatni. Kérem ezek alatt nagy jó Uramat alázattal, ha az elmentek a mint hallatik fel fognak jőni, egy pár sárga csizmát ne terheltesse valaki által azok közül nekem küldeni; az mértéket hozzá az levélben zártam; ha Isten éltet, meg fogom becsülettel fizetni s szolgálni; a mint hogy tovább is magamat jó akaratjában ajánlva, maradok Patronus nagy jó Uramnak mindenkori kész szolgája

Horváth Sámuel m. p.

P. S. Ott uramat az asszonygyal együtt, nem különben tiszteletes uramékat és úgy az leányasszonyokat is szívesen köszöntöm. Méltóztassék énnekem nagy jó Uram valamely ujságokrúl írni, kiváltképen mint vannak az Helvéczia-béliek, a kiket is hogy ha nem merem terhelni jó Uramat, ha fog nekik írni, töllem köszönteni méltóztassék.

Családja levéltárából közli
CSAPÓ VILMOS.

ZALAVÁR ÉS MOSABURG.

A zalavári apátság történetének bírálatában ¹⁾ olvasom, hogy a mű szerzője, néhai Füssy Tamás meggyőződése szerint *Zalavár* az egykori *Mosaburg* helyén emelkedett. Erre legyen szabad kijelentenem, hogy nekem ellenkező meggyőződésem van; mert azt találok, hogy Zalavárnak más, és Mosburgnak ismét más fekvése volt. ²⁾

Zalavár Privinának, Mosburg pedig az ő fiának, Chocelnek lakhelye.

Zalavárra és Mosburgra vonatkozólag felvilágosító adatokat nyujt nekünk az *Anonymus Salisburgensis* (a salzburgi érsek) Methodius apostoli működése ellen intézett irata, valódiilag ennek

¹⁾ *Századok*, 1905. 249. l.

²⁾ V. ö. Salamon Ferencznek *Mosaburg és megyéje* cz. a. erre vonatkozólag közölt kritikai fejtegetéseit. *Századok*, 1882. 89 és köv. ll.

fogalmazványa. Nem csoda tehát, hogy némely mondataiban és kifejezéseiben helytelen és rendezetlen.

Zalavárról ezt olvassuk benne: »Praestitit rex Privinae aliquam inferioris Pannoniae in beneficium partem circa fluvium qui dicitur Sala. Tunc coepit ibi ille habitare et munimen aedificare in quodam nemore et palude Salae fluminis . . . Liuprammus . . . ad Salapiugin consecravit in honore s. Hrodberti ecclesiam, quam Privina cum omni superposito tradidit Deo et s. Petro atque Hrodberto in perpetuum usum fructuarium viris Dei Salzburgensibus habendi. Postmodum vero roganti Privinae misit Liuprammus archiepiscopus magistros de Salzburg muratores et pictores, fabros et lignarios, qui infra civitatem Privinae honorabilem ecclesiam construxerunt . . . in qua ecclesia Adrianus martyr humatus pausat.« Véleményem szerint *Salapiugin*, az a vár, melyet Privina *in quodam nemore et palude Salae fluminis* épített, azonos Zalavárral, és Mosburggal nem tévesztendő össze.

Ugy látszik, hogy *Zalavár* a *Salapiugin* (Salapugin) név fordítása. Valamint a *Sala* folyó neve szláv eredetű,¹⁾ úgy a *Salapiugin* is szláv kifejezés, de eltorzított alakban, t. i. *Sala-budin*, azaz Zala-víz között épített lak, vár, Zalavár.

Ugyancsak az *Anonymus Salisburgensis* Mosburgról ezeket írja: »Anno igitur DCCCLXV. venerabilis archiepiscopus Juviensium, Adalvinus, nativitatem Christi celebravit in castris Herilonis, noviter Moseburch vocato, quod illi successit moriente patre suo Privina, quem Maravi occiderunt.« Én úgy értem e szavakat, hogy Privina később (noviter) a Salapiugin nevű vártól különböző várat, Mosaburgot építette, melyet halála után az ő fia, Chocel örökölt. A történetírók ezt a Mosaburgot mindenfelé keresték, csak ott nem, a hol létezett, t. i. a mostani *Mosony* megyében.

A Rába és Lajta közötti terület már Jornandesnek (550) ismeretes volt, sőt azon *Mysianum stagnum*, *Musianus lacus* is, hol később Mosburg építetett.²⁾ Midőn az *ungarusok* 902 körül a Rába és Lajta közötti területet, sőt Pannoniát az Ens folyóig elfoglalták, ezt Szent Aper csodáinak könyve ily szavakkal adja elő: »*Misia* eversa, Marahensiumque, licet gentilium, convulsis tabernaculis, suam olim Pannoniam irruerunt.« Freisingi Ottó a Mosonyból Ausztriába vezető utat *Porta Moesia* névvel nevezi. Épen ezért Mosonyvár a történeti kútfőkben *Moesenburg*-nak, *Mesenburg*-nak stb. iratik. Így, midőn Salamon király a Rába és Lajta közötti területet átengedte Henrik császárnak, ez a frei-

¹⁾ Proventus super ripam fluminis, quod slavica lingua *Sale* dicitur. (Annales Reinhardsbrunnenses.)

²⁾ Béla király névtelen jegyzőjénél: *lutum Musun*.

singi püspöknek 1074-ben parancsolja, hogy Mosonyt (Miesenburc) megerősítse. Ekkehardnál (Chronicon universale) 1096-ban *praesidium Miesenburg*, Helmoldusnál pedig 1171-ben *Mesenburg* iratik. Az Ottakár és V. István közötti háború leírásában (1271) Mosony neve: *civitas Mysenburch* alakban fordul elő.¹⁾

Igen szembetűnő, hogy Magyar-Óvár (Ungrisch-Altenburg) a tótoknál maig is többes számban *Staré hrady* (Óvárak) nevet visel; tehát két vár létezett egymás mellett, u. m. Óvár és Mosony. Óvár korábbi,²⁾ Mosony későbbi keletkezésű.³⁾

De talán Mosony nem azonos a *Mosburg*, *Moseburg* vagy *Mesenburg* nevű várakkal. Ezen ellenvetés meg nem áll, mert azon vár. mely Innocentius pápa 1247 és 1250 évi okleveleiben *Musunium* nevet visel, egy 1277 évi levélben ilyen sorozatban emlittetik: *Altenburgum*, *Cherlburgum*, *Musenburgum*. Ezen adatból is következik, hogy *Óvár* és *Mosony* különböző önálló várak voltak.

De hogyan történhetett, hogy a németek nem tartották meg a *Moseburg* nevet, hanem Mosonyt *Wieselburg*-nak nevezték el? Ilyenformán tettek Oroszvárral is, melynek a *Karlburg* (Cherlburg) nevet adták. Ám a hazai oklevelek nem ismernek Wieselburgot, hanem csak Mosonyt (Mosonium, Musonium, Musunium). Igen kíváncsatos volna, ha valaki a Wieselburg név eredetét megfejténé. Némi fölvilágosítást találok erre nézve Korabinskynál, hol Wieselburgról ezt olvasom: »Man theilet denselben (Ort) in den königlichen Schlossgrund (Mosony?), der zur Altenburger Herrschaft gehört. und in den freyen Marktflecken (Wieselburg). Zu jenem gehört das Schlössel (Mosonyvár?), welches nach alter Alter gebauet.«

FR. V. SASINEK.

NÉZETEK

A TIHANYI APÁTSÁG ALAPÍTÓLEVELÉRŐL.

A tihanyi benczés apátságot tudvalevőleg I. Endre király alapította, hogy annak templomában eltemettessék. Az alapító oklevél 1055-ben kelt és most is híven őriztetik a pannonhalmi rendi levéltárban. Annak idején, mint rendi levéltárnok, sokat

¹⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. V. 1. 110. l.

²⁾ Eugenii II. papae bulla a. 824. habet: Annoni, sanctae Vetuariensis ecclesiae episcopo. Nekem úgy tetszik, hogy *Vetuarcentis* olvasandó. V. ö. *Vetusolium*, németül *Altsohl*, Vetus castrum. *Theiner*: Mon. Hung. I. 464. l.

³⁾ Anonymus Salisburgensis habet: in castro Herilonis *noviter* Moseburch vocato. Talán Privina építette és fiának lakásul adta.

foglalkoztam ezen diplomatikai szempontból is érdekes sajátosságokkal bíró oklevéllel. Ezúttal egy előkelő tudományos intézet, a bécsi *Institut für oesterreichische Geschichtsforschung* néhány kiváló tanárának az oklevél hitelességéről nyilvánított vélekedését akarom a hazai szakférfiak tudomására hozni.

A kilenczvenes évek alatt jártam Bécsben a tihanyi alapítólevéllel, mikor annak egyes részleteit az Angerer és Göschl czégnél a rend története számára kellett reprodukáltatnom. Akkor nyílt alkalmuk a tudós bécsi tanároknak az oklevél felől nézeteiket velem közölniök.

Legelőször *Dopsch* tanár úgy nyilatkozott, hogy kizártnak tartja, hogy valamely eredeti oklevél bárhol vagy bármely királyi kancellárián két darabból összevarrott pergamenre irathatott volna, mivel e körülmény a középkor felfogása szerint az oklevél jogi értékét és érvényét a legnagyobb mértékben kétségessé tette volna. Mily nagy súlyt fektettek a pergamen sértetlenségére, azt azon szokásos állandó formulából is következtethetjük, melylyel hiteles jegyzői és egyéb transumptumoknál mindig találkozunk: *non abrasum, non cancellatum, nec in aliqua sui parte vitiatum*. A tihanyi oklevél tehát *Dopsch* szerint vagy *hamisítvány*, s e mellett felhozható, hogy pecséttel volt ellátva, tehát az eredetiség színét vette magára, továbbá a hátírat: *pro originale*, — vagy *másolat*, s ez esetben a másolás idejét az írás jellegéből kell megállapítanunk.

Mühlbacher, az Institut b. e. igazgatója, *Dopsch* tanár véleményéhez csatlakozott; csupán azon eltérő nézetének adott kifejezést, miszerint az a körülmény, hogy valamely oklevelet, illetőleg egykorú vagy közelkorú másolatot pecséttel láttak el, még nem bizonyítja a hamisítás szándékát. Sokszor *bona fide* tettek egykorú másolatokra is pecsétet azon czélból, hogy az eredetiség vagy nagyobb hitelesség látszatát adják meg az oklevélnek. A tihanyi másolat korát *Mühlbacher* mintegy ötven évi időközre terjesztette ki.

Redlich tanár *Dopsch* érvelését és okait az oklevél eredetisége ellen — tekintettel a magyar királyi kancellária berendezésének kezdetleges voltára — nem találta döntőknek. Különben sem lát az oklevél írásában semmi gyanusát, kivált ha olasz befolyást tételezünk fel a magyar királyi kancellária praxisában. Ha igen, akkor az oklevél keletkezését bizvást a XI-ik század derekára helyezhetjük. *Redlich* szerint a hátíratnak semmi köze az eredetiség vagy hitelesség kérdéséhez. A hátíratot más kéz írta, bár ez is egykorúnak látszik.

A bécsi Institut tudós tanárai tehát Fejérpataky Lászlóval jóformán egyetértőleg nyilatkoztak: hogy t. i. a tihanyi oklevél

ha nem is eredeti, de mindenesetre *hiteles, egykorú másolat*.¹⁾ És ez a vélemény annál megnyugtatóbb, mivel néhai Szamota István nyelvtörténeti tanulmánya óta a tihanyi oklevelet egyik elsőrangú nyelvemlékünknek ismerjük.²⁾ RÁCSEY VIKTOR.

VEGYES KÖZLÉSEK.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ez évi üléseinek sorát a nyelv- és széptudományi osztály nyitotta meg jan. 8-án, mely alkalommal *Katona Lajos* levelező tag a *középkori magyar nyelvemlékek latin forrásainak kutatása* terén végzett újabb munkálatairól adott számot. Először is a Szent Domonkos életét és csodatételeit tartalmazó u. n. *Domonkos-codex* eddig ismeretlen eredetű részeinek származásáról szólott s az egész nyelvemlék főforrását, Antoninus firenzei érseknek a XV-ik század első feléből való krónikáját ismertette. Erre vonatkozó kritikai tanulmányának eredményei egy-egy érdekes és jellemző adattal a tatárjárást közvetlenül megelőző évek történetére is világot vetnek. A Domonkos-rendnek gyors elterjedése hazánkban a római szentszék és a magyar királyok azon törekvésével függ össze, hogy a mongolok nyugat felé törő áradata elől menekülő kunokat itt megtelepítve, a keresztyén hitre térítsék. Ezzel ismét az a mozgalom van nyilván kapcsolatban, mely a magyarok Ázsiában maradt rokonságának felkeresésére irányult, u. m. Julianus barát és társai nagy-magyarországi expedíciója. Mindezekre nézve a Domonkos-rend emlékeiből még sok felvilágosítás várható. Másrészt a Szent Domonkos egykori életrajzaiban elbeszélte csodák jó részét Magyarországon törtéteknek mondják az emlékek; de az ezen elbeszélésekben előforduló hely- és személynevek még gondos revisióra és magyarázatra szorulnak. Az előadó másodszorban *Szent Katalin* legendájának (Érsekújvári codex) forrásaival foglalkozott s Szent Katalinnak (1347—1380) nagy történeti fontosságú szereplését méltatta, ki mint kora ékesen szóló tolmácsa, hathatósan működött közre abban, hogy a pápaság a hetven évig tartó avignoni fogságból, hol már-már a legválságosabb sors fenyegette, Rómába visszatérhetett. Az egyszerű apácza levelei a középkori olasz próza legértékesebb emlékei közé tartoznak s számos kortörténeti adatot őriztek meg számunkra. Katona Lajos ezután

¹⁾ *Fejérfataky László*: A királyi kancellária az Árpádok korában. Budapest, 1885. 11. l.

²⁾ *Szamota István*: A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele, mint a magyar nyelv legrégebb hiteles és egykorú emléke. Budapest, 1895. Nyelvtudományi Közlemények, XXV. köt.

még a *Ferencz-rendi emlékek* (Ehrenfeld-codex) magyarázatához járult újabb adalékokkal, végül pedig a *Hortulus animae* című könyvnek codexeinkbe átment imádságait és hymnusaikat ismertette. — Az ülés második tárgya volt *Kunos Ignác* levelező tag felolvasása, a ki *Ada-kalé török népdalok* című gyűjteményét s erre vonatkozó tanulmányát mutatta be. Ada-Kalé egy kis dunai sziget, mely több mint száz éve, hogy elszakadt a török birodalomtól. Csekély számú s ma már kihalóban levő lakossága egészen különös török dialektust beszél. E maroknyi nép igen érdekes dalaiban sok magyar vonatkozású nyoma van azoknak az ádáz harcoknak, melyek valamikor a sziget környékén folytak. Vannak dalai Buda visszavételéről is. Kunos gyűjteménye az Akadémia kiadásában fog megjelenni.

A történettudományi osztály jan. 15-iki ülésén *Acsády Ignác* levelező tag olvasta fel *A magyar adózás története 1598—1604-ig* cz. dolgozatát. Acsády régebben foglalkozik a magyar pénzügy történetével s eddigi tanulmányaiban az 1597 évig jutott, mely esztendő korszakot jelent az adózás fejlődésében. A régi adókulcs, a *porta*, azaz a teljes jobbágy-telek, mely Róbert Károly óta szolgált az adókievetés alapjául, 1597-ben eltűnik s helyét a *ház* (domus) foglalja el. Ezt az új adókulcsot azonban csak ideiglenesen, a kényszerítő szükség nyomása alatt fogadta el az országgyűlés. Már 1604-ben újra visszaállítják a portát, de ettől kezdve egészen más adó-egységet fejeznek ki vele, mint a mit korábban, majdnem három évszázadon át értettek alatta. Az a hét esztendő, melyről a felolvasó ezúttal szólott, hazánk történetének legviharosabb, legmostohább éve közé tartozik. Az ország akkori siralmas állapotának élénk rajza után Acsády tételenként ismertette a tárgyalta évek adózását s érdekes adatokkal jellemezte a kor silány pénzügyi administratióját.

A jan. 29-én tartott összes ülésen *Békefi Remig* levelező tag mondta el emlékbeszédét néhai *Mátyás Flórián* r. tagról. Az aggkorában, 1904 ápr. 2-án elhunyt tudós¹⁾ egyike volt a legeredetibb és legegényibb embereknek. Alig tizenegy éves korában vált meg a szülői háztól s indult el magára hagyatva viszontagságos élete útján. Iskoláról iskolára, jórészt gyalogszerrel végzett vándorlásai közben sokat küzdött és szenvedett. Tanulmányait többször félbeszakítani volt kénytelen s ilyenkor a gazdaságban mint marha-etető, a kőművesek mellett mint téglahordó, majd mint szabó, varga, borbély és festő-inas, instructor és tolmács kereste kenyerét. Ezért mondogatta magáról, hogy ő volt az utolsó koldusdiák. És e »turka élet« változásai nem a szalmatűz pillanatnyi

¹⁾ Rövid nekrológiát olv. *Századok*, 1904. 383. l.

hevületének vagy a könnyelműségnek valának megnyilatkozásai, hanem a lélekben rejlő hivatásnak részint sejtelemszerű, részint erősen tudatos jelenségei. Az volt a hite, hogy Isten őt nagyra teremtette. Az volt a törekvése, hogy ne csak keveseknek és kevés időre használjon, hanem a késő nemzedék is lássa hasznát életének. Fiatal korában elsajátítá a latinon és görögön kívül a német, francia, olasz, zsidó és arab nyelvet. Anakreonból, Sapphoból és Petrarcából fordított, s ezen fordításait, valamint saját verseit sűrűn küldözgeté Pécsre pártfogójának. Kelemen József kanonoknak. 1838-ban a raguzai piaristák közé lépett s ott a *Zephyrinus* nevet vette föl; de már a következő esztendőben visszatért Pécsre, elvégezte a jogot és egy ideig ügyvédkedett. Az 1843/44-iki országgyűlésre Kelemen kanonokot mint követet, kis-követi minőségben kísérte Pozsonyba. Később egyik-másik előkelő dunántúli családnál nevelősködött s ez alatt a persa és szanszkrit nyelvek tanulásával bővíté ismereteit. A tudományos irodalom terén legelőször 1856-ban lépett fel *Magyar-árja nyelvhasonlatok* című dolgozatával. Ezt csakhamar követték más tanulmányai, melyekben korainak nyilvánítá a finn-magyar nyelvrokonság kimondását. Ezek alapján a M. Tud. Akadémia 1858-ban levelező tagjai sorába választotta. *Magyar nyelvtudomány* című munkáját 1860-ban adta közre. Ebben a magyar nyelv rendszerét nyelvméleink alapján fejtegeti. A nyelvtörténeti irányt követő munkásságának legmaradandóbb értékű terméke bizonyára a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* lett volna: ennek kiadását azonban soha meg nem érhattük. Az emlékbeszéd írója részletesen elmondja azokat az okokat, melyek Mátyás Flóriánt e tragikus sorsra jutott munkája félbehagyására s a nyelvészettel végleg szakításra kényszerítették. A történetírás és kútfő-kritika terén alkotott műveiről az agg tudós halálakor — legalább röviden — mi is megemlékeztünk közlönyünkben. Történettudományi munkásságáért 1898-ban tüntette ki az Akadémia rendes tagsággal. Mátyás Flórián szélsőségekre hajló temperamentuma nem szívesen tűrte a korlátokat. Az emberek társaságát nem kereste. sőt kerülte. Veszprémi tartózkodása idején, épen zárkozottsága miatt, bankó-csinálás gyanújába keveredett. Pécssett is, hol utóbb állandóan lakott, annyira visszavonultan élt, hogy alig egy-két ember juthatott nagy ritkán társaságához. Mint egykori tanára a pécsi főgymnasiumnak, legszívesebben a cisterciák és a pécsi theologia tanárai körében időzött. Vallásosságát a theologiai ismeretek egész raja támogatta. Önmagára, könyvein kívül, alig költött valamit; szinte Diogenes módjára élt. Egész egyéniségében szerény, de önérzetes, önzetlen, bátor és férfias jellem volt. Életét a tudománynak szentelte; méltó, hogy tisztelettel adózzunk emlékének.

— BARÁTOSI BALOGH BENEDEK székesfővárosi tanító, lelkes székely atyánkfia, kit az őshaza felkeresésének, a velünk egy őstörzsből származó keleti népfajok megismerésének nemes vágya három évvel ezelőtt Japánországba vitt, igen érdekesen írja le odavezető és visszatérő útját egy képekkel illusztrált csinos kötetben, mely *Dai Nippon* cím alatt közrebocsátandó nagyobb munkájának első részét, az *Utirajzok* cz. részt foglalja magában. A munka második kötete a japán nemzet történetét és a japán birodalom rövid földrajzát, a harmadik kötet a japán irodalmat fogja ismertetni. Nem a mi feladatunk — legalább ezúttal nem — hogy Balogh Benedek vonzó útirajzait bővebben méltassuk, de ide iktatjuk könyvéből azt a pár sort, a hol a *baskir* népet írja le. Azt hiszszük, hogy azon tudományos vita után, mely annak idején néhai Pauler Gyula nézete körül támadt,¹⁾ ki a Volga és Ural vidékének lakói közül a baskirokat a magyarokkal vér és nyelv szerint azonos nép maradékainak tartotta, minden legkisebb felfigyelés is érdekelni fogja olvasóinkat, a mi a baskir földre és népre vonatkozik. Balogh Benedek (*Utirajzok*, 23—25. ll.) ezeket mondja a baskirokról: »Penzánál az ázsiai vonatra szállottunk át. A vidék déliesebb fekvésű, dús televény talajú és földművelés alá fogott. A lakosság sem kizárólag orosz; sok *baskir* és *mordvin* falut értünk, melynek már külsején meglátszik, hogy nem orosz a gazda. Tisztábbak, rendesebbek, és az építési módor egészen más, szinte egy-egy székely falu sajátos stílú házaira emlékeztető. Nem mentem úgy keresztül e vidéken, hogy legalább néhány rövid órát ne tölthettem volna a baskirok között. Egyik útitársam — egy német származású földbirtokos — ösztönzésére Sungak-Kut állomás melletti birtokára benéztem. Több baskirt láttam itt és sikerült pár vázlatot is készítenem. Házigazdám, ki nyolcz éve lakik e nép között, igen sok érdekes dolgot beszélt e nyulánk természetű, napégetett arcú, rokonszenves emberekről, kiknek villogó fekete szemük oly sok értelmet árult el, hogy önkénytelenül kérdés kérdés után tolult ajakamra. Így tudtam meg a falu baskirjairól, hogy büszke, a dolgot nem szerető nép. A mohamedán hit egyik átkuk, mely semmivel sem törődő nembánomságba sülyesztette őket. Rendesen nagy földbirtok tulajdonosai, de még a megélhetésükre szükséges területet sem igen művelik meg, — inkább résziben dolgoznak nála vagy más birtokosoknál. Egy jó szóért oda adják utolsó ruhájukat s egy rosszért ölni képesek. Főleg télen, ha szükségben vannak, potom árért eladogatják mindenüket. Egy fejedelmi ivadékról is hozzátudtam házigazdám, a kinek bár több ezer hold birtoka van, hozzá jár napszámba 15 kopekért. A nép általán erősen nap-

¹⁾ Erre vonatkozó jegyzetünket olv. *Századok*, 1901. 268. l.

égetett, barna arcú, nyúlánk természetű, villogó fekete szemmel, mely olykor kissé ferde metszésű is. Asszonyt nem láttam, sem ünneplő ruhájukat, melyet igen szépnek mondanak. Köznapi ruhájuk rendesen fekete szövetű, hosszú, testhezálló attilára emlékeztető kabát és törökös kis nemez-sapka. Egyik házi iparuk a kosárfonás, a miből igazán művészies darabokat árulgattak az állomásokon.* — Érdekes ezt a leírást Rybakovnak a baskirokról szóló jellemzésével összevetnünk, mit néhány év előtt volt alkalmunk ismertetni közlönyünkben.¹⁾

— UFFICIO BIBLIOGRAFICO (Bureau bibliographique) név alatt nemrég egy új vállalat létesült Rómában, melynek célja: módot nyújtani a tudósoknak arra, hogy az olaszországi, különösen a római könyv- és levéltárakra vonatkozólag bármely irányban, kevés költséggel pontos tájékozódást és megbízható értesülést szerezhessenek. A vállalat mindennemű tudományos megbízást elfogad, könyvészeti és levéltári kutatásokat végez, jegyzeteket, kivonatokat, egyes okiratokról másolatokat, kéziratokról, műtárgyakról rajzokat és hason-másokat készített, mi által, kivált a külföldi kutatók a sokszor nagy nehézségekkel járó oda utazás fáradalmait könnyen elkerülhetik. A vállalat élén *Celari Henrik* lovag és tanár, a *Frankliniana* könyvtárnoka (Roma, via Euno Quirino Visconti: 49.) áll mint igazgató. A kik a vállalat szolgálatával élni akarnak, hozzá fordulhatnak bővebb felvilágosításért,

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1903.

— KWARTALNIK HISTORYCZNY. Red. *Aleksander Semkowicz*. Lemberg, 1903. XVII. évf. 1—4. füzet.

Az évfolyam bennünket érdeklő közleményei közül első helyen említjük *Potkański Karol* cikkét, mely (1. füz. 1—28. ll.) a prágai püspökség 1086 évi hirhedt privilegiumával foglalkozik. Ezen oklevél fontossága abban van, hogy a püspökségnek benne körülírt határai Bajor-, Lengyel- és Magyarország részeire is kiterjednek; már pedig az így körülzárt terület nem csupán egyházi, hanem politikai jellegű is, és a mennyiben az oklevél adatai helyesek, egy ismeretlen imperiumra vallának. Az oklevél

¹⁾ *Rybakov*: La musique et les chants des musulmans Ouraliens avec des remarques sur l'état social de ces tribus. St. Pétersbourg, 1897. Olv. *Századok*, 1902., 667. l.

Kosmas szerint 1086 máj. 24-én kelt a mainzi gyűlésen, a hol IV. Henrik császár Gebhard Jaromir püspök kérelmére állította ki. Hazánkra vonatkozó része Kosmas közlése szerint így hangzik: »Inde ad orientem hos fluvios habet terminos. Bug scilicet et Ztir, cum Cracova civitate provinciaque cui Wag nomen est, cum omnibus regionibus ad praedictam urbem pertinentibus, quae Cracova est; inde Ungarorum limitibus additis usque ad montes quibus nomen est Tritri dilatata procedit.« A szerző kiemeli ezt a homályos részletet, de meg nem fejti; sőt maga veti fel azt a további kérdést: hol volt ama bizonyos *Wag provincia*? A Vág alsó folyásánál — folytatja — lehetett valami helység, talán vár ily névvel, melytől a terület is nevét vette; vagy talán a folyó felső vidéke értendő. s így magában foglalná Liptó területét, melynek neve különben csak a XIII-ik században fordul elő, továbbá a Nyitra és Garam mellékét; ekképen tehát a későbbi nyitrai püspökség északi részét nevezték volna így? E kérdéseket a szerző elintézetlenül hagyja és az oklevél kritikájára tér át. A kérdéses oklevél két szövegben ismeretes. Az egyik Kosmas közlése, a másik körülbelül a XII-ik századból való másolat a müncheni levéltárban. (Acta Imperii. III. 76.) A mennyire az összehasonlítás lehetséges, különösen a tulajdonneveknél jelentékeny eltérések tapasztalhatók a két szövegben. A szerző belső kriteriumok alapján következteti, hogy Gebhard püspök hamis adatok alapján adatta ki az 1086-iki oklevelet, tehát ennek is hamis adatokat kell tartalmaznia. Azt mondja továbbá, hogy e hamisításról Kosmas tudomással birt, sőt a ferdítéseket ő maga folytatta. Ezért hibás az oklevél kelezése (Mainz. 1086) is, holott IV. Henrik alatt Mainzban csak egy zsinat tartatott 1085-ben. Visszatérve a szóban forgó terület kérdésére, a szerző azt bizonyítja, hogy Csehországnak az oklevélben körülírt része, valamint hazánk északi és északkeleti vidéke körülbelül 980 óta lengyel birtok volt. A hamisító püspök mindenestre okiratok alapján szabtta meg püspöksége, X-ik századbeli határait, csak abban tévedett, hogy a körülírt terület már akkor is Csehországhoz tartozott volna. — *Askenazy Szymon* (1. füz. 39—44. ll.) Galiciának Magyarországhoz való csatolásáról értekezve, ismerteti azt a tervet, mely 1790 óta ismételtén foglalkoztatta a bécsi diplomatakat, s legutoljára 1830-ban merült fel. E terv gondolatát Mária Terézia vetette fel először; felújult II. József idejében, majd az 1825/27-iki pozsonyi országgyűlésen, mikor az elszakított négy vármegye visszakapcsolása és Erdély uniója is határozott alakban került napirendre. Okot szolgáltatott erre az 1828—1829 években elmérgesült oroszoktól. Az orosz hadsereg vezetéségei már készen voltak rá, hogy a lengyelek támogatásával

egyszerre három helyen intéz betörést Ausztria területére, s Morvaországban egyesülve, közös erővel Bécs városát támadják meg. I. Miklós csárnak varsói koronázása is Bécs ellen irányult tüntetésnek tekinthető, a mivel elérte, hogy Galiczia lakossága nyíltan orosz-barátnak vallotta magát. A háborúban kimerült Ausztria ekkor Galicziára vetette magát s az erőszakos adó-executióval tönkretette a földmívelést, megfojtotta az ipart és kereskedelmet, s mikor a hangulat már mindenütt forrott, a bécsi kabinet a magyarokhoz fordult, hogy készülhessen a háborúra. Az országgyűlésen megszavazott ujonczok fejében a magyarok területi engedményeket követeltek, még pedig — úgy látszik — az udvar köréből jövő biztatásra. Csak így írhatta Dessewffy Aurél, Reviczkynek, a császár kegyenczének bizalmas embere, ily című röpiratát: *De iure regni Hungariae in terras Russiae rubrae*. Galicziának az országhoz való csatolása tervét már az udvar is elfogadta, de végrehajtásával késett, mert a galicziai lakosság hangulata a magyarok ellen nyilatkozott. E közben kiütött a lengyel forradalom s ez alatt felülkerekedett Lobkowitz herczeg magyarellenes pártja, mely a tervet végleg elejtette. A szervezett magyar-galicziai vegyes bizottságot feloszlatták, úgy hogy működésének nyoma is alig maradt. — *Kętrzyński Stanisław* (2. füz. 266—276. ll.) nyolcz érdekes levelet közöl az 1792—1793 évekből, melyeket Potocki Félix intézett Katalin cárnőhöz. — *Prochaska Antoni* (3. füz. 363—405. ll., 4. füz. 544—596. ll.) a Jagelló-ház utáni királyválasztó gyűlések hatását kutatja. Valóságos nemzeti szerencsétlenségnek tartja, hogy az országnak rövid idő alatt három királyválasztás izgalmain és interregnumok zavarain kellett átesnie. A határozatlanság és az egyetértés hiánya pótolhatatlan károkat okozott a közéletben bent, kifelé pedig megrendítette az ország tekintélyét, mert idegen érdekek csel-szövéseire, sőt a török részéről nyílt beavatkozásra adott alkalmat. A viszonyok arra kényszerítették a királyválasztó gyűléseket, hogy lehetőleg közömbös jelöltekkel foglalkozzanak, mert a fenyegető polgárháborút csak így lehetett elkerülni. Ily körülmények közt történt Henrik megválasztatása, mint közvetlen következése Zsigmond szerencsétlen politikájának. Az utolsó Jagellók gyöngesége siettetten a török előnyomulását, előkészítette a mohácsi veszedelmet, de nem kevésbé súlyos sebeket ejtett Lengyelország épségén is. A beteg ország királyságára mindamellett sokan áhítoztak, főleg a Habsburgok, kik minden eszközt megragadtak arra, hogy magoknak pártot teremtsenek. Az előkészítő tartomány-gyűlések ugyan csaknem egyhangulag az osztrák ház ellen nyilatkoztak, mégis az 1575 évi választógyűlés a litvánok sürgetésére a királyságra jelölte Miksát. Jellemzi a közhangulatot, hogy a primásra, ki a jelölést

felolvasta, ott a helyszínén két lövést tettek. Óvást emelt a jelölés ellen a szultán követe, az összes protestáns nemesség, de még a katolikusok javarésze is. Így bukott meg a Habsburgok jelöltsége 1572-ben és 1575-ben, erőszakosságaikkal pedig előkészítették a harmadik bukást is. Báthory halála után a nagytekéntélyű Zamojski kanczellár állott az osztrákellenes párt élére, a ki kezességet nyújtott arra, hogy a választás ezúttal csak *viritum* folyhat le. Az elmúlt évek eseményei által megrendített papság most már őszintébben csatlakozott volna az osztrák házhoz, de a nemesség ellenállásán megtört az ereje. A császári ház követeit szóhoz sem engedték jutni, jóllehet ahhoz sem ragaszkodtak többé, hogy az uralkodó császárt válaszszaák meg. A nemzet bizalma újra Piasztot akart, s úgy látszott, hogy a Piaszt »magis operandus, quam optandus« Zamojski személyében fog fellépni. Valóban csak az ő szerénységén múlt, hogy jelöltségét komolyan nem tárgyalták. Helyette Zsigmond svéd királyfi, Jagelló Katalin fia lépett előtérbe és választatott az osztrák párt minden ellenkezése daczára királylyá. — *Birkenmajer Ludwik* (3. füz. 405—422. ll.) a Jagelló-könyvtár almanachjaiban lévő jegyzetek közlését folytatva, bemutatja *Noskowski* orvos, krakói egyetemi rektor naplójegyzeteit. Az író (1475—1532) feljegyzései 1506-ban kezdődnek, többnyire személyes érdekűek, csak elvétve akad egy-egy történeti adat köztük. Így pl. 1515 évi okt. 2-ikáról: »Barbara regina Sigismundi regis coniux exanimata secunda Octobris, circa tredecimam horam.« 1517 márcz. 12-ről: »Vadimus Cassoviam«; márcz. 15-ről: »Venimus Cassoviam ad magnificum dominum Thurzo«; márcz. 27-ről: »Redii ex Cassovia.« A leghosszabb jegyzetek egyike a mohácsi veszedelemről szóló feljegyzés: »19-a huius mensis (*tyy*) rex Ungariae Ludovicus per thurcas profligatus est cum exercitu ipsius satis enormiter, et ipse solus juvenis miserandus ibidem occubuit ictu bombarde. Alii et verius ferunt salvum discessisse ex bello et in fuga submersum in lacu circa Danubium et a suis conculcatum. Post victoriam susceptam thurcas Ungariam vastari et Budam regiam sedem exuri.« — *Jarosz Wlodzimierz* (4. füz. 596—616. ll.) a nizsovi kozákok *Báthory-legendáját* ismerteti. A kozákok szájhagyománya szerint Báthory a »lovag király« szabadalmat és terjedelmes földbirtokokat adott a határmenti kozákoknak, hogy seregében mint rendes hadak szolgáljanak és a perekopi tatárok ellen állandó katonai őrvidéket képezzenek. A XVI-ik századi lengyel történetírók ezt az állítást még tovább fejlesztették, megerősítve a kozák-legenda téves adatait. Így pl. Piasecki püspök szerint »Batory cosachorum militiam ordinatiorem habere desiderans, attribuit... castrum Trechtymirov... ubi magistratus militaris sedem, armamentarium receptaculumque bellicorum apparatus habeat«... stb. A későbbi

kozák lázadások idején a hetmanok mindig arra hivatkoztak, hogy a Báthory által megállapított zsoldot nem kapják és birtokaikat mások birják. A szerző mindezzel szemben kimutatja, hogy a kozák határőrség még 1524-ben szervezetetett és éppen Báthory volt az, aki az engedetlen hetmanokat 1576-ban megtörte. Igaz ugyan, hogy uralkodása elején 500 kozák lovast zsoldosul fogadott, de egyébként a kozákokkal nem igen rokonszenvezett. A kozák terület birtokviszonyainak rendezése már Zsigmond alatt indult meg, ezt Báthory csak befejezte és a kozák hetmanoknak kiszabott évdíjakat és posztót továbbra is megadta. A kozákok érdekében mindössze annyit tett, hogy Trechtymirovban kórházat építtetett számukra és a városka jövedelmét a kórháznak adományozta, hogy a csonka-bonka zsoldosoknak is valami menedékhelyök legyen. Mennyire használták a kozákok e kegyes intézetet, nem tudjuk, mert már III. Zsigmond elajándékozta a város határának nagy részét; 1617 táján azonban valóságos kozák centrum alakult itten és a Báthory-legenda is valószínűleg itt keletkezett.

Az évfolyam változatos irodalmi rovatából figyelmet érdemel az *Acta Tomiciana* tizenegyedik kötetének recenziója *Korzeniovski József* tollából, mely kiegészíti a tizedik kötetnek a *Századok* 1903 évi folyamában (483—487. ll.) említett ismertetését.

ERNYÉY JÓZSEF.

ÚJ KÖNYVEK.

(Folytatás.)

— THALY KÁLMÁN. Ocskay László, II. Rákóczi Ferencz fejedelem brigadérosa és a felső-magyarországi hadjáratok, 1703—1710. Történeti tanulmány. Eredeti levelezések s más egykorú kútfők nyomán írta —. Második, bővített és illusztrált kiadás. I. II. köt. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 400, 2 l., 392, 2 l. Képekkel és hasonmásokkal. A két kötet ára 35 kor.

— TOMPA MIHÁLY, A kis-somlyói ág. hitv. év. gyülekezet története és két ünnepi beszéd. Az 1904. nov. 6-án tartott templom-szentelés emlékére kiadta a kis-somlyói ág. hitv. evang. gyülekezet. (Zellődmők. 1905. Dinkgreve Nándor kny. 8-r. 52 l.)

— TÓTH JÁNOS, Adatok a nyitrai papnevelde történetéhez. (Kézirat gyanánt.) Nyitra, 1905. Huszár István kny. 8-r. 63 l.

— TÖRTÉNETE (A pozsonyi *Toldy-kör* harminczéves —). A *Nyugat-magyarországi Híradó* politikai napilapban megjelent tárczák bővített kiadása. Pozsony, 1905. Wigand F. K. kny. 8-r. XI, 576 l. Ára 6 kor.

— TRÜBNER K. Minerva. Jahrbuch der gelehrten Welt. Herausgegeben von —. Fünfzehnter Jahrgang, 1905—1906. Strassburg, 1906. Kis 8-r. XLIII. 1493 l. Sophus Müller arczképevel. Ára 16 M.

— VAISSIÈRE (V. L. Bourrilly et P. de L.). Ambassade en Angleterre de Jean du Bellay, d'après les manuscrits originaux.

— WEBER SAMU. Ujabb adalékok Szepes megye történetéhez. Irta —. Megjelent a Szepes-megyei történelmi társulat ajánlatával. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. IV, 144, 2 l. Ára 3 kor.

— ZICHY JENŐ gróf harmadik ázsiai utazása. V. köt. Osztják népköltési gyűjtemény. Az osztják nép hitvilágára vonatkozó hősi énekek, istenidéző igék és medve-énekek. Bevezetésül Reguly emlékezete, hagyatékának földolgozó és az osztják népköltés ismertetése. (Dritte asiatische Forschungsreise des Grafen Eugen Zichy. V. Bd. Sammlung ostjakischer Volksdichtungen. Heldengesänge mythologischen Inhalts. Götterbeschwörungsformeln und Bärenlieder. In der Einleitung Regulys Gedächtniss, die Bearbeiter seines Nachlasses und die ostjakische Volksdichtung.) Reguly Antal hagyatéka és a saját gyűjtése alapján közlésezi *Pápay József*. Budapest (Leipzig), 1905. Hornyánszky Viktor (Karl W. Hierse-mann) kny. 4-r. 4, LXXXII, 282, 2 l. Reguly Antal arcképével és három hasonmással. Ára?

— ALEXANDER BERNÁT és Lenhossék Mihály. Az ember testi és lelki élete, egyéni és faji sajátosságai. Szakférfiak közreműködésével szerkesztik —. Budapest, 1905. Athenaeum kny. Nagy 8-r. 10. 781 l. 39 mű-melléklettel és 470 szövegképpel. (Műveltség könyvtára.) Ára 12 kor.

— ANGYAL PÁL. A tömeg büntetnei. (Olv. a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1905. máj. 8-iki ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest. 1905. Athenaeum kny. 8-r. 69 l. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. XIII. köt. 5. sz.) Ára 1 kor. 20 fill.

— BENEDEK ELEK. Nagy magyarok élete. Attila, Árpád, Szent István. Szent László, Könyves Kálmán. IV. Béla. — II. Nagy Lajos, Hunyadi János, Mátyás király. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 152 l., 137 l. Számos képpel.

— BEÖTHY ZSOLT. A művészetek története a legrégibb időkől a XIX. század végéig. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter megbízásából szerkeszti —. I. köt. Ó-kor. Irták *Sebestyén Gyula*, *Mahler Ede*, *Líng Nándor*, *Zsámboki Gyula*, *Kuzsinszky Bálint*. Budapest, 1906. Lampel R. Nagy 8-r. XI, 566 l. 29 táblával s számos képpel. Ára 16 kor.

— BOROSS JÁNOS. A római katolicizmus és a protestantizmus befolyása és jelentősége az államra. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 143 l. Ára 1 kor. 50 fill.

— CSIKY KÁLMÁN (Néhai —) emlékére. A baráti kör számára kiadja hátrahagyott családja. Budapest, 1905. Révai és Salamon kny. 8-r. 23 l.

— CZÍMJEZYZEKE (A budapesti m. kir. tudomány-egyetem könyvtárának —). XXIX. 1904 évi gyarapodás. Budapest, 1905. Tud. egyetemi kny. 8-r. XIX, 228 l. Ára 60 fill.

— DIVALD KORNÉL. Szepes vármegye művészeti emlékei. Második rész: Szobrászat és festészet; l. *Vajdovszky János*.

— EMLÉKEI (Szepes vármegye művészeti —). Második rész: Szobrászat és festészet; l. *Divald Kornél* és *Vajdovszky János*.

— EMLÉKKÖNYV (Gróf Széchenyi István —) 1906. A M. Tud. Akadémia nyolcvanéves évfordulója és a Széchenyi-múzeum megnyitása tiszteletére. Szerkesztette a gr. Széchenyi István emlékének ápolására alakult bizottság. Budapest, (1905.) Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 112 l.

— EMLÉKKÖNYVE (A budapesti II. ker. állami reáliskola —). Az intézet főnállásának félszázados évfordulója alkalmából szerkesztette *Jánosi Béla*. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 2-r. 129 l. 78 képpel.

— ÉVKÖNYVE (A Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat tizenötödik —). 1904—1905. Az ig. választmány megbízásából szerkesztette *Ballun Ernő* ideiglenes titkár. Déva, 1905. Kroll Gyula kny. 8-r. 229, 2 l.

— HAVASS REZSŐ. Dalmát irodalom. Irta és a M. Tud. Akadémia 1905 nov. 6-iki ülésén felolvasta —. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 19 l. (Különlenyomat az *Akadémiai Értesítő* 1906 évi kötetéből.)

— JEGYZÉKE (A M. Tud. Akadémia Széchenyi-muzeumának kis —). Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 22 l. Ára 20 fill.

— JEGYZÉKE (Csík vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az Országos községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1905. Pesti kny. r. t. 8-r. 7 l.

— JEGYZÉKE (Háromszék vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az Országos községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1905. Pesti kny. r. t. 8-r. 8 l.

— KACZIÁNY GÉZA. Magyar vértanúk könyve. Irta —. Budapest, 1905. Révai és Salamon kny. 2-r. 143 l. 12 színes melléklettel, 58 képpel és okmány-másolattal. Ára 6 kor. 80 fill.

— KISS ISTVÁN (Rugonfalvi). A rudóbányai ev. ref. templom czímeres emlékei. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 4-r. 8 l.

— KOLLÁNYI FERENCZ. Regesták a római és parmai levéltárakból. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 68 l.

— KONCZ JÓZSEF. Adatok a bözödi ev. ref. egyházközség történetéhez. Ezt megelőzi a hitújítás kezdete, terjedése és a túlhajtott újítás következménye: a szombatosság. vázlata 1867-ig. Marosvásárhely, 1905. Benkő László kny. 8-r. 56 l.

— KOSSUTH LAJOS beszédei. Sajtó alá rendezte *Kossuth Ferencz*. Első köt. 1832—1849. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. II, 524 l. (Kossuth Lajos iratai, XI. köt.) Ára 10 kor.

— KÖNYÖKI JÓZSEF. A középkori várak, különös tekintettel Magyarországra. Irta —. A M. Tud. Akadémia tört. bizottságának megbízásából sajtó alá rendezte *Nagy Géza*. Budapest, 1905. Athenaeum kny. Nagy 8-r. XII, 625 l. 676 ábrával. Ára 16 kor.

— LENHOSSÉK MIHÁLY. Az ember testi és lelki élete stb., 1. *Alexander Bernát*.

— MELLER SIMON. Ferenczy István élete és művei. Irta —. Budapest, 1905. A M. Történelmi Társulat kiadása. Athenaeum kny. 8-r. 4, 402 l. Tíz önálló melléklettel s a szövegbe nyomott ábrákkal. (Magyar Történelmi Életrajzok, XXI. évf. 3—5. füz.) Ára 9 kor. 60 fill.

— PERÉNYI JÓZSEF. Szemere Miklós irodalmi hagyatékából. (Erdélyi Jánosnak, Sárossy Gyulának, Fáy Andrásnak, Kerényi Frigyesnek, Vörösmarty Mihálynak és Kossuth Lajosnak Szemere Miklóshoz intézett levelei.) Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 35 l. (Különlenyomat az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1905 évi 2. és 3. füzetéből.)

— REINACH SALAMON. A művészet kis tükré. A képzőművészetek általános története. Fordította és a magyar művészettörténeti részszel kibővítette *Lázár Béla*. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 346 l. 600 szöveggéppel.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1906 évi jan. hó 4-én d. u. 4 ¹/₂ órákor tartott rk. közgyűlésének

Jegyzőkönyve.

Elnök: Gróf Teleki Géza.

A mult alkalommal a közgyűlések megtarthatására szükséges számú társulati tag hiányában elhalasztott s mostanra újból összehívott rk. közgyűlést elnök a megjelentek üdvözlése mellett megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül Téglás Gábor r. és dr. Boncz Ödön vál. tagokat kéri fel.

1. Olvassatik az ig. választmánynak az 1905 évi 62. jk. p. a. kelt határozat értelmében a társulati alapszabályok némely szakaszainak módosítására vonatkozó javaslata, melynek kapcsán —

2. Dr. Boncz Ödön vál. tag a tervezett alapszabálymódosítások 23-ik szakaszához megokolás kíséretében a következő határozati javaslatot terjeszti elő:

»Mondja ki az igen tisztelt közgyűlés, hogy a rendes választmányi ülések számát 10-ről 6-ra szállítja le. Ehez képest az alapszabályoknak azok a szakaszai, a melyek »havi« vagy »rendes havi« választmányi ülésekről tesznek említést (24., 28., 34., 37.) kiigazítandók. Egyúttal az ügyrend is megfelelően átdolgozandó.«

Az illető szakaszok a választmány javaslata szerint következőleg hangzanának:

3. §. Ezen czél elérésére: a szaktudósok és szakkedvelők egyesítése, történettudományi dolgozatok írása, felolvasása és kiadása, nyilvános ülések és **vándorgyűlések** tartása, a hazai könyv- és levéltárak átkutatása, nemkülönben a külföldi könyv- és levéltárakban található magyar vonatkozású történeti emlékek tanulmányozása és ismertetése által törekszik.

6. §. Alapító taggá választható az, a ki a társulat czéljának előmozdításához legalább **200** kor. alapítvánnyal járúl, és pedig akár készpénzben, akár a választmány által megítélendő biztosíté-

kor és legalább 10 kor. évi jövedelmet nyújtó kötelezvényben vagy értékpapírban. — Az alapító tag tagságáról dísz-oklevelet nyer.

7. §. Rendes taggá választható a hazai történetnek minden kedvelője, a ki magát kötelezi, hogy legalább három éven át a társulat pénztárába Budapesten évenként 10 koronát tagdíjúl befizet. A ki kilépését a három év letelte előtt két hónappal a titkárnál be nem jelenti, annak tagsági kötelezettsége további három évre terjed ki. — A rendes tag megválasztatásáról írásbeli értesítést, és saját kívánságára 6 koronaért dísz-oklevelet nyer.

9. §. Minden társulati tagnak jogában áll új tagokat ajánlani. Az ajánlatok a társulat titkárnál jelentendők be, a ki az ekként ajánlottakat belépési nyilatkozat aláírására szólítja fel, s azok névsorát, kik a belépési nyilatkozatot aláírták, megválasztatásuk végett a legközelebbi rendes választmányi ülés elé terjesztí. Ha a társulat valamely rendes tagja az alapítók sorába lép, új választás alá nem esik.

12. §. Az elnököt és az alelnököket három évenként (1904—1906, 1907—1909 stb.) a közgyűlés választja meg az alapító és rendes tagok közül; egyiköknek azonban mindig oly tagnak kell lenni, a ki állandóan Budapesten lakik. Ha az elnök vagy az alelnökök valamelyike időközben mond le, valamint halálozás esetében is, helyök három hónap alatt okvetetlenül betöltendő, a mi végre, ha a legközelebbi rendes közgyűlés ideje távolabb esnék, rendkívüli közgyűlés hívandó össze. Az ily időközi választások érvénye a folyó hároméves időszak végével jár le.

21. §. Az igazgató választmány az elnökön és alelnökökön kívül hatvan tagból áll. A választmányi tagokat a rendes évi közgyűlés a társulat alapító és rendes tagjai közül választja, oly módon, hogy a tagok legrégebben választott egyharmada minden évben kilép. a kik helyett a közgyűlés ugyanannyit választ. A kilépő tagok újra megválaszthatók. Időközben elhalt vagy netalán kilépő választmányi tagok helye a legközelebb eső választás alkalmával, de mindenkor csak az illetőkre nézve érvényes hároméves időszak lejártáig töltendő be. Ha valamely helyben lakó választmányi tag egy éven át egyfolytában egy ülésen sem jelenik meg, az a választmányból kilépettnek tekintetik.

23. §. A választmány — kivéven két nyári hónapot — havonként Budapesten tartja tudományos felolvasásokkal és előadásokkal kapcsolatos rendes üléseit, s az elnöknek vagy az alelnökök egyikének vezetése alatt ezen havi üléseken igazgatja a társulat ügyeit; u. m. a társulat ügyrendjét megállapítja; tisztviselőket választ s meghatározza azok tiszteletdíját és az írói díjakat. a kiadványokat s az azokra fordítandó összegeket; a titkárhoz érkező ajánlatok alapján megválasztja az új tagokat; a rendes, esetleg rendkívüli közgyűlések napját és tárgyait, valamint a vándor-gyűlések helyét és idejét kitűzi; a társulat vagyonának biztos kezeléséről, az évi számadások szabályszerű megvizsgálásáról gondoskodik; a költségvetést évenként megállapítja; a társulat gazdasági ügyeinek vitelére, a pénztári számadások megvizsgálására. kiadványai szerkesztésére, benyújtott munkák megbírálására, beküldött történelmi emlékek meghatározására stb., szükség és alkalom szerint bizottságokat vagy egyes tagokat küld*) ki, a kik a havi üléseken tesznek jelentést a választmányoknak.

*) A bizottságok és egyes tagok a választmányi üléseken jelennek meg, és a választmányi üléseken tesznek jelentést a választmányoknak.

29. §. Az *ügyész* a társulat jogi ügyeit intézi.

32. §. A titkár, jegyző és pénztárnok a választmány által meghatározandó *tiszteletdíjat* élveznek. Ugyancsak a választmány határozza meg a segédszemélyzet javadalmazását is.

33. §. A titkárnak, jegyzőnek, ügyésznek és pénztárnoknak a választmányi üléseken — kivéve az őket személyesen érdeklő ügyeket — szavazati joguk van.

34. §. A társulati tagokat a rendes havi ülések alkalmával, valamely tag ajánlatára — esetleg titkos szavazás útján — a választmány választja meg.

35. §. Az elnököt és alelnököket, valamint a választmány tagjait is a közgyűlés, a társulat tisztviselőit pedig: u. m. a titkárt, jegyzőt, pénztárnokot és ügyészt, a választmány választja meg. A választás minden esetben titkos szavazás útján, és pedig az elnökre, alelnökökre és a társulat tisztviselőire nézve a szavazásra jogosult jelenlévő tagok általános többségével, a választmányi tagokra nézve viszonylagos szótöbbséggel történik.

37. §. Az igazgató választmány rendes havi ülései nyilvánosak. Ez üléseken a társulat minden tagja jelen lehet, felszólalási joggal és szavazattal azonban csak a választmányi tagok és a társulat tisztviselői bírnak. Határozathozatalra az elnökön kívül legalább tíz, tisztviselők választására legalább húsz választmányi tag jelenléte szükséges.

39. §. Minden nyilvános ülés — ha a tárgyalásra jövő ügyek természete úgy kívánja — zárt üléssé alakulhat, s ilyenkor csak a választmány tagjai és a társulat tisztviselői lehetnek jelen.

40. §. A társulat minden év elején egyszer rendes közgyűlést tart, melyen minden tag egyforma szólás- és — a mennyiben személyesen érdekelve nincsen — szavazat-joggal bír. A közgyűléseken határozathozatalra legalább huszonöt tag jelenléte szükséges; ennyi tagnak meg nem jelenése esetében újabb közgyűlés hirdetendő, a melyen a kitűzve volt tárgyak fölött a jelenlévők szavazata dönt.

41. §. A közgyűlések tárgyai: a titkár jelentése a társulat lefolyt évi működéséről; az elnök, alelnökök és választmányi tagok megválasztása; az alapszabályok netaláni módosítása; a számvizsgáló bizottság jelentésének, valamint a választmány által megállapított évi költségvetésnek előterjesztése és a többség kívánataira felülvizsgálása; továbbá tudományos előadások, melyeknek tárgyát, valamint a közgyűlés egész sorát és rendjét a választmány állapítja meg.

42. §. Huszonöt társulati tagnak az elnöknel írásban, a tárgy megjelölésével benyújtott kívánságára egy hónap alatt rendkívüli közgyűlés hívandó össze, a mit elrendelni különben — ha a társulat érdekei kívánják — a választmánynak is jogában áll.

VIII. Vándorgyűlések.

43. §. A társulat időnkint — lehetőleg a nyári kéthavi szünet alatt — tudományos célú vándorgyűléseket rendez az országnak történelmi szempontból nevezetesebb helyein.

44. §. E vándorgyűlések célja: a vidéken lévő könyv- és levéltárak átkutatása, megismertetése; valamint nyilvános előadások tartása által a hazai történettudomány iránt a közönség érdeklődésének felébresztése.

45. §. A **vándorgyűlések** helyét és idejét, valamint egész sorát és rendjét a választmány határozza meg, s a társulat közlönyében annak idején közzé teszi.

46. §. A **vándorgyűléseken** részt venni a társulat minden tagjának jogában áll, a ki a célba vett tudományos búvárlatokban munkás közreműködését felajánlja.

51. §. A társulat egyéb történelmi munkákat is adhat ki; az ily kiadványokat azonban csak a választmányi tagok és oly alapítók kapják, kik legalább **400 kor.** alapítvánnyal járultak a társulat tőkéjéhez. A többi tag e társulati kiadványokat a választmány által meghatározandó kedvezményes áron, legalább is 25% levonása mellett szerezheti meg.

52. §. A társulat bevételeit képezik az alapszabályilag meghatározott vagy azoknál nagyobb alapítványi összegek, ezeknek kamatai és a **10 koronás** tagdíjak; a rendes tagsági oklevelek díjai, a kiadványok jövedelme, továbbá a társulat számára lelkes ügybarátok részéről tett adományok és hagyományok.

Ad 1. A vál. javaslata a 21-ik szakasz »Ha valamely helyben lakó választmányi tag egy éven át egyfolytában egy ülésen sem jelenik meg, az a választmányból kilépettnek tekintetik« szavainak elhagyásával elfogadtatik; azonban az ekkép módosított alapszabályok csak a 23-ik szakasznak a Boncz Ödön vál. tag határozati javaslata alapján leendő esetleges újabb módosítása után fognak felsőbb jóváhagyás végett a m. kir. belügy-minisztériumhoz fölterjesztetni.

Ad 2. Az ig. vál. felhivatik, hogy a Boncz Ödön határozati javaslatához képest esetleg 6-ra leszállítandó vál. ülések idejére s az alapszabályok illető szakaszainak újabb szövegezésére nézve a legközelebbi közgyűlésnek tegyen javaslatot.

Ezzel az elnök a rk. közgyűlést berekeszti.

Kelt mint fent.

Jegyzette:

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: dr. Téglás Gábor s. k. dr. Boncz Ödön s. k.
r. tag. vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1906 évi jan. hó 4-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök, dr. Ballagi Géza, dr. Boncz Ödön, dr. Csánki Dezső, id. Daniel Gábor, dr. Demkó Kálmán, dr. Dézsi

Lajos, dr. Karácsonyi János, Kollányi Ferencz, Tagányi Károly, dr. Váczy János, dr. Vécsey Tamás vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül id. Daniel Gábor és dr. Dézsi Lajos vál. tagokat kéri fel.

3. Titkár jelentése szerint ajánlatnak 200 kor. alapító tagúl: dr. Kelemen Béla orsz. képviselő Baracs-pusztán (aj. Zsilinszky Mihály); évd. r. tagokúl 1906-tól: dr. Acsay Antal egyet. m. tanár, papnevelő és tanítóképző intézeti r. tanár Budapesten (aj. Dézsi Lajos), Hensch Arthúr tanárjelölt Jolsván (aj. Nagy Gyula).

Megválasztatnak.

4. Dr. Dézsi Lajos vál. tag felolvassa: *Egy ismeretlen magyar történeti dráma a XVII. században* cz. tanulmányát.

Köszönettel fogadtatik.

5. Titkár előterjeszti a társ. pénztárnok 1905 évi december havi kimutatását, mely

szerint összes bevétel volt 25,078 kor. 87 fill.

» kiadás 1,383 » 29 »

maradvány 23,695 kor. 58 fill.

Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő 262 kor. 37 fill.

követelést, 1905 decz. 31-én összesen 23,957 kor. 95 fill.

készpénz állott a társulat rendelkezésére; ebből azonban a néhai Jókai Mór és Kelemen Béla alapítványa czimén befolyt 200—200 korona, továbbá a multkori értékpapírvásárlásból felmaradt 31 kor. 92 fill. tőke-maradvány, összesen 431 kor. 92 fill. tőkésítendő volna.

A jelentés tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; egyúttal az elnökség utasítottatik, hogy a tőkésítendő 431 kor. 92 fill. összegben, annak megfelelő névértékben vásároltasson 4°/_o-os korona-járadék kötvényt a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

6. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár-egyesület mult hó 21-én 53667—1905. sz. értesítése szerint 800 kor. az 1905 évi 65 jk. p. a. kelt vál. határozat értelmében tőkésítettett.

Tudomásúl vétetik.

7. A f. évi rendes közgyűlés napjának és tárgyainak kitűzése lévén napirenden, titkár indítványára a választmány a jövő febr.

hó 15-én (csütörtökön) d. u. 5 órakor tartandó r. közgyűlés napirendjét a következőleg állapítja meg: 1. elnöki megnyitó beszédet mond gróf Teleki Géza elnök; 2. az ig. választmányból szabályszerint kilépő tizenkilencz, illetve a mult évi közgyűlés óta ezek közül elhalt dr. Illéssy János, és az 1904—1906 évi ciklusból szintén elhalt dr. gróf Kuun Géza, összesen húsz vál. tag helyének betöltése; 3. titkári jelentés a társulat mult évi működéséről; 4. az 1905 évi zárószámadás és az 1906 évi költségvetés bemutatása; 5. felolvasás.

Mínthogy azonban dr. Thallóczy Lajos tagtársunk néhai Pauler Gyuláról szóló emlékbeszédével hosszantartó hivatalos kiküldetése és egyéb elfoglaltatásai miatt ez alkalomra sem készülhetett el, titkár utasítatik, hogy a közgyűlés 5-ik tárgyául kitűzött felolvasásról a legközelebbi vál. ülésen tegyen javaslatot.

A már említett két elhalt vál. tagon kívül az ig. választmányból az 1903—1905 évi ciklusra megválasztott következő tagok lépnek ki: dr. Áldásy Antal, dr. Ballagi Géza, id. Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Erdélyi Pál, dr. Hampel József, báró Nyáry Jenő, Pettkó Béla, Pór Antal, dr. Kéthly László, dr. Szádeczky Lajos, Széll Farkas, id. Szinnyei József, dr. Thallóczy Lajos, dr. Váczy János, dr. Vécsey Tamás és gróf Zichy Jenő.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Jegyzette:

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

id. Daniel Gábor s. k.
vál. tag.

dr. Dézsi Lajos s. k.
vál. tag.

NYELVTÖRTÉNET.*)

Immár a *Magyar Oklevél-Szótár* is befejezéséhez közeledik. Legutoljára jelenik meg az a szótárunk, melynek a legelsőnek kellett volna lenni, hogy a nyelvtörténeti s más szótáraknak alapul és vezetőfonalul szolgáljon. Mert mi lehetne biztosabb vezetőfonal, mi más szolgálhatna megbízhatóbb alapul, mint a legrégibb írott nyelvemlékek szókincsét tartalmazó oklevél-szótár? De hogy az oklevél-szótár ily fontos szolgálatot tehessen, elengedhetetlenül szükséges, hogy magyarázatai és ítéletei *önállóak*, egyedül a saját biztos adatain alapulók legyenek. S ha az előttünk fekvő munkából azt látjuk, hogy szerkesztője legtöbb esetben nem a saját kutatásait és adatait, hanem más szótárak s főleg a hibákkal teljes Nyelvtörténeti Szótár megfajlásait használta segítségül: úgy már előre sejt-hetjük, hogy az *Oklevél-Szótár* nem fog megfelelni azoknak a várakozásoknak, melyeket a magyar nyelv és a magyar történelem barátai fűztek megjelenéséhez.

Jól tudjuk, hogy a régi magyar nyelv gazdag szókincse jórészt még ma is a levéltári emlékekben lappang; nyelvünk régi formáit, mondásait, beszédmódokra elágazását valósággal és tökéletesen még ma sem ismerjük. Csak a levéltári emberek és a fáradhatatlan kutatók tudják, hogy a XVI-ik század közepén a protestantizmus és más nemzeti mozgalmak hatása alatt magyar nyelvünknek olyan virágzó korszaka kezdődött,

*) *Magyar Oklevél-Szótár*. (Pótlék a M. Nyelvtörténeti Szótárhoz.) Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjtésménye. Legnagyobb részüket gyűjtötte *Szamota István*. A M. Tud. Akadémia megbízásából szótárrá szerkesztette *Zolnai Gyula*. 1902—1904. 1—13. füzet.

melyhez foghatót később három század alatt sem láthatunk. Ez a korszak csak három-négy évtizedig tart ugyan, de ezen három-négy évtized nyelvi emlékei szépségre, eredetiségre és fordulatokban való gazdagságra nézve a magyar nyelvnek mindenkor legszebb virágai maradnak. És ezen három-négy évtized gazdag levelezéséből — a politikai írárok kivételével — eddig alig jelent meg valami számba vehető anyag. A levéltárakban őrzött ezen nyelvkincsnek feldolgozása is az Oklevél-Szótár feladata lett volna. A XVI. és XVII. századbeli urbáriumok és összeírások mind az Országos Levéltárban, mind a bécsi közlevéltárakban roppant számban maradtak reánk. Ezen összeírásokban nemcsak rengeteg magyar szót találunk, hanem egyúttal bizonyos szavaknak a fejlődését és változásait láthatjuk. Ilyen és ezekhez hasonló kiadatlan levéltári anyagot akármennyit sorolhatunk fel. Nálunk eddig ugyanis csak a politikai és hadtörténeti jelentőségű anyag kiadására fordítottak kiválóbb figyelmet. A családi és a gazdasági életre vonatkozó levéltári emlékek jó része még kiadatlan. Csak a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlének köszönhetjük, hogy ezen nagyértékű anyagnak legalább egy kis része napvilágot láthatott. Nem csoda, hogy e folyóirat egyik jelentékeny forrása lőn az Oklevél-Szótárnak is.

Mivel a magyar nyelv levéltári emlékeiről igen sokat hallottunk, az Oklevél-Szótár megindulását nyelvünk minden barátja érdeklődéssel kísérte. Mindenki sejtette, hogy ezen szótárnak nagy és értékes kincset kell napvilágra hoznia. Mindenki várta, hogy e szótár nemcsak a régi nyelv szóbőségét fogja feltárni, hanem a grammatikai és a phraseologiai formák megismerésére is tájékoztatást fog nyújtani. Mert hiszen egy megbízható oklevél-szótárnak a legfőbb segédeszköznek kell lennie, a mit a tudomány a tudósoknak és a nemzet íróinak adhat.

De nemcsak nyelvtudományi és nyelvtörténeti szempontból fontos az alapos és megbízható oklevél-szótár. A magyar műveltségtörténet megismerésében és megírásában is ez a legbiztosabb vezetőfonal. Szemünk előtt tűnnek fel az új eszmék, az új eszközök és azok nevei; látjuk a nemzetnek belső életét és ismereteit; tapasztaljuk a külső hatások és az idegen nem-

zetek befolyását, s bizonyos dolgok, fogalomkörök szóbőségéből megtudjuk, mi iránt érzett nemzetünk különös szeretetet, mit űzött, mit mívelt legszívesebben. A régi oklevelek magyar szavai felvilágosítanak az írásmód eltérései felől; világos képet adnak arról is, hogy a határ-megjelölések szavaiból miként keletkeznek a tulajdonnevek, a helynevek. Az oklevelekből összegyűjtött magyar szók olykor teljesen új világot vetnek egy-egy kornak művelődéstörténetére. Hogy többet ne mondjak, az Oklevél-Szótár előttünk fekvő füzeteiből világosan kiolvashatjuk, hogy az Árpád- és az Anjou-korban gyümölcstermelésünk nemcsak fölötté kiterjedt, hanem a fajok változatossága és eredetisége tekintetében is bámulatraméltó volt. Azok közül a körte- és alma-fajok közül, melyeket az Oklevél-Szótár az említett korszakokból felemlít, eddig úgyszólván egyet sem ismertünk. És határozottan állíthatjuk, hogy az ismeretlen gyümölcsfajok számát az eddig még fel nem dolgozott oklevelek is növelni fogják. Ugyancsak az Oklevél-Szótár adataiból látjuk, hogy az erdők, a fák, a cserjések, harasztok, vizek, mocsarak, a különféle fekvésű földek, dülők stb. elnevezésében nyelvünk egykor sokkal gazdagabb volt, mint ma. Jóllehet az Oklevél-Szótár a levéltári anyagnak csak egy részét dolgozta fel, már ebből is egész sereg ismeretlen fa- és cserje-név került elő. És ez így van más téren is. Ha pl. az Oklevél-Szótár felvette volna a *harcz*, *harczolás*, *had* stb. szókat s feldolgozta volna az ezekre vonatkozó levéltári emlékeket, teljesen új és ismeretlen világ derült volna fel előttünk a régi magyar hadviselésről és a régi hadi élet magyarságáról. Így vagyunk a régi állattenyésztés nyelvi emlékeivel is. Ezekből is igen sok maradt reánk, de az Oklevél-Szótár édes-keveset használt fel belőlük.

Arra, hogy egy lehetőleg teljes és tökéletes oklevél-szótár létrejőjjön, évtizedek odaadó munkája, s nem egy, hanem egész sereg történetíró és nyelvtudós vállvetett, közös fáradozása szükséges. Ha a Nyelvtörténeti Szótárt több évtizeden át sok ember készítette, akkor az Oklevél-Szótár munkájához, a mi sokkal több ismeretet kíván és hasonlíthatatlanul nehezebb. még több anyagi eszköz és tudományos erő kívántatott volna.

Sajátos irodalmi viszonyainkat eléggé jellemzi, hogy e nagy és fontos feladatot csekély anyagi támogatással egyetlen emberre bízta. Egyetlen emberre, a ki hozzá még nem is historikus. Elismerjük s tudjuk, hogy *Zolnai Gyula* rengeteg sokat dolgozott s mindent megtett, a mit a neki szabott rövid idő alatt megtehetett, de ő is csak ember, s a lehetetlenre ő sem volt képes. Már pedig lehetetlen dolog, hogy valaki, a ki nem *historikus*, néhány év alatt alapos oklevél-szótárt írthasson. Igaz ugyan, hogy a gyűjtés legnagyobb részét nem ő, hanem a korán elhunyt lelkes *Szamota István* végezte, de Szamota a levéltári anyagnak csak egy meghatározott részét kutatta át, s még az így gyűjtött anyag feldolgozására sem maradt ideje. Belehalt a munkába, s gyűjteményét az Akadémia megvásárolván, a munka kiadását, a nyers anyag szótárrá szerkesztését Zolnai Gyulára bízta. Zolnai a helyett hogy a meghatározott korra terjedő Szamota-féle gyűjtést mint egy szerves egésznek kiadta volna, a saját gyűjtésével gyarapította azt s úgy rendezte sajtó alá. Ez a gyűjtés azonban sehogyszem illik a Szamota-féle anyaghoz. Szamota ugyanis az oklevelek, okiratok magyar anyagát gyűjtötte, Zolnai pedig legnagyobbbrészt a Gazdaságtörténelmi Szemlében, a Magyar Nyelvőrben s egy-két monographiában (tehát nyomtatott munkákban) megjelent magyar szókat, ezenkívül néhány urbárium anyagát szedte össze. Így történt azután, hogy az Oklevél-Szótárban az anyag a XVIII-ik század végéig terjed ugyan, de majdnem teljesen hiányzik belőle a XVI-ik század második felének és a XVII-ik századnak levéltári anyaga. És minthogy ezen korszak magyar nyelvemlékekben a leggazdagabb, az Oklevél-Szótárból épen a legtanulságosabb kor kimaradt; mert a mi megvan benne, az édes-kevés. A Zolnai-féle szótár tehát először is *nem oklevél-szótár*, mivel anyaga a XVIII-ik század végéig terjed s részben nyomtatott munkákból van merítve. Hogy a szótár a XVIII-ik századot is felöleli, az ugyan nem hiba, de ha már a szerkesztő arra adta magát, hogy a levéltári anyag gyűjtésében a XVIII-ik század végéig halad, akkor természetesen nem lett volna szabad azzal megelégednie, hogy úgy találomra innen is felvegyen egy-két szót, de magát

az óriási levéltári anyagot kiaknáztatlanul hagyja. Mivel azonban így történt, az Oklevél-Szótár kimondhatatlanul hiányos. Százával hiányoznak belőle olyan szavak, melyek a levéltári emlékekben százszor és százszor előfordulnak. Némely szóra az adatok már a XIV. vagy a XV. században végződnek, más szóra meg csak a XVIII-ik századból találunk adatot.

A hiányok mellett az Oklevél-Szótár természetesen hibákban is szenved. Már maga az, hogy a szótárt nem történész, nem levéltárakban forgott ember, hanem nyelvtudós szerkesztette, nagy hiba. Minden elfogulatlan embernek el kell ismernie, hogy olyan hibákat, a milyenekkel a szótárt Zolnai megtölte, historikus sohasem követhetett volna el. Van-e pl. történetíró, a ki ne tudná, hogy a *haramia* a XVI. és XVII. században ¹⁾ királyi *gyalogot* jelentett s egyértelmű volt a *hajdú* elnevezéssel? és az Oklevél-Szótárban mégis azt olvassuk, hogy *haramia* = *zsivány*, *rabló*. Van-e történetíró, a ki ne olvasott volna a királyi *martalóczok*-ról, meg az örökös tartományok *martalócz*aírói? Az Oklevél- meg a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztői azonban mit sem tudnak azokról a királyi *gyalogok*ról, a kiket *martalóczoknak* neveztek; szerintök ugyanis a *martalócz tengeri rablót* jelent. Ki ne tudná, hogy a *harambasa* mind a törököknél mind a délszláv népeknél (főleg az uszkokoknál) a vajda rangjának megfelelő állású *gyalog* tiszt volt? Az Oklevél-Szótár szerint azonban a *harambasa* nem katonatiszt, hanem *zsiványfőnök*. A *boér* szó az Oklevél-Szótár és a Nyelvtört. Szótár tudósai szerint *oláh nemest* jelent; holott még a kezdő historikusok is tudják, hogy Magyarországon más mint magyar nemesség nem létezett. Azt is tudják, hogy a boérság Erdélyben (Fogarás vidékén) ép olyan intézmény volt, mint az ország északi és keleti vidékein a kenézség, soltészság vagy a vajdaság, s valamint a kenézek, soltészok és vajdák között, úgy a boérok között is voltak nemesek, szabados, adófizető és szolgáló boérok. A *pinyol* Du Cange és az Oklevél-Szótár szerint *fenyőmagot* jelent; a hivatalos vámtarifák és a XVI-ik századi levele-

¹⁾ Még a XVIII-ik században is fizették a falvak a *haramia-pénz* (pecunia haramialis) nevű adót.

zések szerint ellenben *délvidéki édes vörös bort* jelentett mindég. A *kenéz* a Nyelvtörténeti Szótár és Oklevél-Szótár szerint = *vezér*, kapitány; a historikusok azonban tudják, hogy *kenéz* alatt *falusbíró*t, a délvidéki katonaságnál pedig *tizedest* értettek.¹⁾ Az említett két szótár szerint a *göboly* = alacsony tehén; pedig száz meg száz munkában és versben olvashatjuk, hogy *göboly* alatt a jó húspan levő, eladó marhát értették. A *ficsúr* a két szótár szerint = *oláh fiú*; a régi hivatalos vámtarifák szerint pedig *saru*. Ugyanez a szó a Maros mentén *hajós legényt* is jelentett ugyan, de oláh fiut nem. A *fuador* az Okl. Szt. szerint csak egy szekér terhet jelent, a hivatalos vectigalok szerint ellenben 28—36 akós hordót.²⁾ A *hidas* a két szótár szerint = *híd-őr*; holott a XVI. és XVII. századi urbáriumok és összeírások szerint mindig a *révhajót* (kompot) nevezték hidasnak.³⁾ A *kalács* a nevezett két szótár szerint: *torta*, *placenta*, *krappen*, *kuchen* volna; holott az urbáriumok mindig ezt írják: »panis circularis vulgo *kalach*.« A két szótár szerint *jargaló* = *equitans*, reitend, *nyargaló*; a historikusok tudomása szerint pedig a *jargaló* szó az *évi szolgálatra* szegődött katonát vagy szolgát jelentette ... stb. stb. s ezt így folytathatnánk akár meddig, mivel az Oklevél-Szótárban seregével találhatók ilyen hibák.

A történész a dolgokat történeti fejlődésükben ismeri, s jelentésüket nem szótárak, hanem a tárgy ismerete alapján dönti el. Az Oklevél-Szótár szerkesztője nem rendelkezik a történeti adatok kellő bőségével, sem a tárgynak alapos ismeretével; ő hangok alapján, okoskodás útján ítél, még pedig rendesen a szótárak segítségével. De vajjon van-e olyan szótárunk, a melyben teljesen megbízhatnánk?

Az Oklevél-Szótár a többi között Bartal latin Glosariumát is használja. Ebben a szótárban sok mindent megtalál az ember, de a magyar középkor latinságából mennél

¹⁾ Közös p. ü. levéltár: Hung. 1696. »decuriones sive knezii«, -- »compositi Harumbasa cum decurionibus sive kneziis« stb.

²⁾ Fueder autem integrum ad akones 36 et infra.

³⁾ Az Orsz. Levéltár *Urbaria et Conscriptiones* cz. gyűjteménye erre számtalan példával szolgál.

kevesebbet. Az igaz, hogy Du Cange és mások szótárainak anyagát átírta, de e szótárak adatai a Magyarországon használt jelentésekkel gyakran homlokegyenest ellenkeznek. Ime néhány példa:

B. és Du C. szerint a *muto* szó *űrüt* jelent, valósággal pedig mindig *gabna-mérték* volt.

B. szerint *tanya* = halastó. Ezt a jelentést az *álló-tanya* szónál Zolnai is átírta. Mármost ha a *tanya* csakugyan halastavat jelentene, akkor elmondhatnánk, hogy a halastavak nálunk néha *álltak*, néha *feküdtek*; a halastavakat egyszer *vonták*, másszor *vetették*. Az oklevelek ugyanis álló, fekvő, fenék- és gyűrőtanyákat említenek, tanya-vonásról, tanya-vetésről szólnak.

B. és Du C. szerint a *spina* = peczek, csap. Ebből tehát kisül, hogy nálunk a szántóföldeket peczkekkel és csapokkal vetették be; mert hiszen akárhány urbáriumban olvashatjuk: »ager spinis obsitus«, — »agri spinis sati« . . . stb. Azután az a furcsaság is kisül, hogy az éléskamrákban a füstölt disznóhús között peczeket és csapokat tartottak, mivel a régi leltárakban számtalanszor olvashatunk ilyeneket: *spinae dorsinae* (t. i. disznó orja) *cum capitibus*. Tokaj 1570 évi összeírásában külön rovat van ily czím alatt: *Spinarum dorsinarum* nr.¹⁾

B. szótára szerint *porcus coespitalis* (pázsit disznó) = legelesző malacz, *praebendarius* (abrakos) = karjavadalmas, *taxa* = erszény, *taxator* = erdőmester, *umbraculum* = lugasbor tizedelésére szolgáló hely, *vodatus* (a *vajvodatus* rövidítése) = kenézség, *theca* = irkatartó, *stagnum* = czin, *stragula* = köntös, *siler* = menta, *tercz* = háromtermesű (!), *naviger* = hajókból készült, hajó, *nodus* = szalagcsokor, *nodulus* = quantitás, *villicatio* = polgármesteri hivatal, *occupatitius* = lefoglalt, *opilionatus* (pásztorság) = juhtenyésztés, *palacium* = ebédlőterem, *pectorale* = mellfűző, *palus* (nyárs) = pallos, *pecunia christianitatis* (keresztyén-pénz, adó neve) = a foglyok kiváltására szolgáló pénz, *pennaticum* (pennapénz) = csirke, *piscina* = lóusztató, *plagiarius* (martalócz) = szolgálopó, *magister rotarum* (tizedes) = csapatvezér stb.

Elképzelhetjük, hogy az ilyen szó-magyarázatok átvétele vagy felhasználása mennyire mozdítja elő egy tudományos szótár értékét.

Még több helytelen és hibás értelmezés van a Nyelvtörténeti Szótárban. És az Oklevél-Szótár szerkesztője kész-

¹⁾ Orsz. Ltár: Urb. et Conscript. fasc. 104. nr. 4.

pénznek vette mindazt, a mit ott talált. A szók legnagyobb részét ugyanis vagy a Nyelvtört. Szótár alapján magyarázza, vagy legalább utal a Nyelvtörténeti Szótárra. Ez nagy hiba. Nézetünk szerint az Oklevél-Szótárnak semmi szüksége a Nyelvtörténeti Szótár vagy a Bartal-féle Glossarium értelmezéseire. Az Oklevél-Szótár határozza meg a szók értelmét a saját adatai alapján; a megfelelő latin jelentéseket pedig írja ki az oklevelekből s a régi urbáriumokból, a hol a magyar kifejezések mellett rendszerint a latin elnevezéseket is megtaláljuk. Egyedül ezek felelnek meg az illető magyar szóknak s egyedül az ilyen latin kifejezéseknek van helyök az Oklevél-Szótárban, nem pedig azoknak, melyeket Bartal Du Cange-ból és más szótárakból vett át.

Az a körülmény, hogy a szók értelmének megfejtésénél Zolnai a Nyelvtörténeti Szótárt használta, tömérdek olyan magyarázatra vezetett, a mi a felhozott levéltári adatokkal homlokegyenest ellenkezik. A sok közül felemlítünk egy-néhányat:

A *lānczfa* szót a NySz. után a *lancea*, *hasta*, *lanze* kifejezésekkel magyarázza; de hogy miért *lānds*a a *lānczfa*. arról mind a két szótár hallgat. Ha a *lānczfa* csakugyan *lānds*a volt. akkor a régi inventariumok miért említik külön a dárdákat vagy kópjakat, és külön — mindég a tüzes szerszámok között — a *lānczfát* vagy máskép *lānczos botot*? A *lānczfa* nézetünk szerint oly szerszám volt a végházakban, a melylyel tüzes lapdát vetettek. A végházak felszerelésében a *lānczfa* mindég a tüzes szerszámok között szerepel. Száadvárának 1605 évi összeírásában olvassuk: »puska, *lānczfa*, tüzes lapda, tüzes kalács, apró puskával rakott lapta, dárda módon csinált hajítani való tüzes lapta, szöges furkó.«¹⁾ Gyula várának 1561 évi összeírása a többi közt ezt írja: »és ismét tüzes szerszám csináláshoz való esztergásban csinált szerszámok, *lānczfák*« ... stb.²⁾ Ónod 1671 évi inventariuma a tüzes szerszámok között már nem *lānczfát*. hanem *lānczos botot* említ.³⁾ Csábrág 1558 és 1603 évi összeírása pedig ezt mondja: »*lānczfán*

¹⁾ Orsz. Ltár: Urb. et Conscript. (A t. cikkíró az Országos Levéltár e gyűjteményét rendszerint csak *fasciculus*-szám szerint idézi. Idézeteinek e hiányosságáért — holott az egyes fasciculusokon belül 100—200 *darab-szám* is van — felelősséget nem vállalunk. Szerk.)

²⁾ U. o. fasc. 99.

³⁾ U. o. fasc. 25.

való tüzes laptá.« Szepesvár 1633 évi összeírása külön említi a vasas dárdát, kópját, lánczfákat, a dárdán való tüzes laptát. Munkács 1603 évi összeírása tüzes szerszámbotot, magyar kópját és lancz kópját (*lancea germanica*) emleget.

A *majcz* szót a NySz. segítségével így fejti meg: »kantárnak drágább szerből készült szára, cingulum aureum.« A felhozott példákban egyáltalában nem tűnik ki, hogy a *majcz* arany öv, vagy kantárszár lett volna. A *majcz* — mint mi tudjuk — az öveken és szorítókon alkalmazott, arany- és ezüsfonalból készült díszítés volt. Maga az OSz. is ad erre példát. Az 1560 évből ugyanis a következő adatot hozza fel: »hat réf aranias maiczot zegezzenek az övekre.« Ehez még a következő világos példákkal szolgálhatunk: »egy majczos, merőn ezüsttel borított régi forma balta.«¹⁾ Kanizsai Dorottyának 1525-ben kelt végrendeletében: »de rubeo maye facto«, és »balteum argenteum de rubeo maye.«²⁾ Egy 1676 évi összeírásban: »fibulae pro duobus cingulis cum textura vulgo maycz dicta argenteae inauratae.«³⁾ A Nádasdy-féle 1669 évi összeírásokban⁴⁾ majczos hasikötő, majczos szügyellő és majcz forma öv szerepel. A keresztúri összeírás meg ezt mondja: »mely gombházak is tiszta arany majczból vannak«, — »zsinór öv arany skófümmal szőtt majcz és duplászott rajta«, — »selyem zsinór öv, aranyas skófümmal szőtt majczczal.« Ugyanott: »majczos metszett bársony tengerszínű heveder öv.« Ez adatokból láthatjuk, hogy a majczot leginkább övekre használták ugyan, de nem maga az öv volt a majcz, hanem csak a rajta lévő díszítés. Kantárszárról a levéltári adatok egyáltalában nem szólnak.

A NySz. szerint a *násfa* = fülbe-való (ohrgehänge) és nyaklánc (halskette). Ezt a találmányra mondott megfejtést az OSz. is átírta, noha a felhozott példákban más eredményre is juthatott volna. A *násfa* nem *fülbe-való* és nem is *nyaklánc* volt, hanem egy ékszer, a mit — mint ma a médaillont — vagy lánczra kötve nyakbavetőnek használtak, vagy pedig mint broche-t részint a mellen,⁵⁾ részint pedig a homlokelőn hordozták. Egyszerűen olyan ékszer volt, melyet alakja és nagysága szerint többféle célra használtak. Állításunk bizonyítására álljon itt e néhány példa: »násfa tiszta aranyval egy angyalképpel csinált«;⁶⁾ — »toll

¹⁾ A gróf Zayak ugróczi levéltárában, 1643.

²⁾ Közös p. ü. ltár: Hung. I. cs.

³⁾ Orsz. Ltár: Urb. et Conscript.

⁴⁾ Közös p. ü. ltár: Nadasdyana, fasc. 15431.

⁵⁾ A Károlyi Oklevéltárban pl. több *mellre való násfával* találkozunk.

⁶⁾ A gróf Zayak ugróczi levéltárában a XVI-ik század közepéről való adat, mivel Zay Ferencz dolgairól szól.

forma násfa, öreg s apró smaragd 97, gyémánt 61 benne; egy más forma násfa, egy kerek képnek való rósa függ rajta«; — »egy képnek való násfa, két részben füttyögöstül«; — »tizenkét öreg láncznak való násfák, melyeket mentére való gomboknak is viselhetni, egyik-együk násfában vagy 4 öreg smaragd, 29 apróbb smaragd és 36 gyémánt«; — »egy öreg másli forma násfa, igen öreg gyöngy kettő, és egy szív formára való gyöngy mint egy kis dió füttyeg rajta, apróbb kártia-gyöngy 50, gyémánt 102 benne«; — »egy násfa képnek való, egy igen öreg gyöngy füttyög rajta, ugyan benne 8 igen öreg kártia-gyöngy, 11 apróbb kártia-gyöngy, 33 gyémánt«; — »egy rubintos násfa virág formán csinalva zománczczal, öregestől apróstól 136 rubin benne«; — »egy öreg másli forma násfa«; — »egy toll forma násfa. öreg zafir 14. gyémánt 179, három öreg gyöngy füttyög rajta«; — »tíz násfa, melyet láncz gyanánt viselhetni, gombok helyett mentére is, mindenik násfában vagy 3 öreg tábla gyémánt, hat kisebb tábla gyémánt, apró gyémánt 80, öreg szögletes gyémánt 2, apróbb szögletes gyémánt 12«; ¹⁾ — »egy násfa, az melyben öreg és apróbb száztizennégy gyémánt vagy 100, az melyben egy kereszttel való anchora. két szárny és két kéz vagy 100.« ²⁾ Azt hisszük, ennyi adat elegendő arra, hogy a násfa igazi jelentésével tisztába jöjjünk s a szótárak önkényes magyarázatát helyreigazítsuk.

Ne gondoljuk azonban, hogy a szótárak segítségével való magyarázás csak ilyen szerény tévedésekre vitte az Oklevél-Szótár szerkesztőjét. Vannak ott nagyobb hibák is.

A *balin* halról például a NySz. azt írja, hogy annyi mint *balaena* (wallfisch). És az OSz. bár a helyes jelentést is adja, utal a NySz-ra. E szerint világos, hogy a magyar halastavakban bálnákat, czethalakat tenyésztettek. A balin hal ugyanis közönséges hal volt halastavainkban és folyóvizeinkben.³⁾ A *balinhálót* pl. a komáromi halászok még ma is ismerik.

Az Oklevél-Szótár előtt a Nyelvtörténeti Szótár — úgy látszik — többet ér, mint maguk az oklevelek, mert az ott talált megfigyeléseket még akkor is átveszi, mikor a saját adatai egészen mást mondanak.

¹⁾ Közös p. ü. ltár: Nadasyana, fasc. 15431. Mindannyi a keresztúri kincstár 1669 évi összeírásában.

²⁾ Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 97. 1645.

³⁾ 1592-ben olvassuk: »ebben az két hétben zokott volt az balyn hal az ivatalra fel jönni.« Orsz. Levéltár.

B. Du C. után a *gránát-posztóról* azt írja, hogy *biborszínű szövet*. A NySz. már azt állítja, hogy *skárlát-vörös posztó* volt. Ez utóbbi állítást az OSz. is átvette. Lássunk néhány adatot, hogy milyen színű is volt a gránát-posztó. Thököly javai összeírásában (1671) olvassuk: »chlamys ex panno granat *cerulei coloris*, chlamys de genere granat *crisei coloris*, chlamys ex panno granat *violacei coloris*.«¹⁾ Kendy javai közt 1684-ben: »négy singh *kék gránát posztó*.«²⁾ Szunyogh javai közt (1691) ismét: »panni granat *coloris cineracei*.«³⁾ Bozók 1670 évi összeírásában: »panni granat *viridis coloris*.«⁴⁾ A keresztúri 1669 évi összeírásban: »*hajszínű gránát* mente.«⁵⁾ Ime tehát a skárlát-vörös posztó igazában zöld, kék, szürke, szederjes, lilaszínű és hajszínű volt.

A *folt* és a *fót* a két szótár szerint *portio* (darab) és *folt* (appendix). Vajjon melyik értelmezésnek felel meg azután az ilyen folt: »folt barom tordai földön járt 144, második folt barom 150, fótban 30 mostan vett ökör, egy folt már felhízott sörének.«⁶⁾

A *beretra* szónál az OSz. nem említi annak egyik legközönségesebb alakját, a *beretrom*-ot, a mit olykor még a törökök is viseltek.⁷⁾ Mivel a beretromokat és beretrákat nem az egyházi, hanem mindig a világi ruhák közt találjuk, tehát bizonyos, hogy az nem *caputium* és *priesterhut* volt, a hogyan a két szótár írja, hanem a kalapos süveg egyik faja, mit a világi emberek hordtak. A protestáns Zayak pl. beretrumokat viseltek, s a családi ruhá-neműek és kincsek összeírásában egy-két beretrummal mindég találkozunk. Így 1568-ban »fekete bársony beretromot«, 1572-ben »gyöngyös beretromot« és »fekete bársony beretromokat« találunk.⁸⁾

A *gyantáros* szó elé Zolnai oda illesztette czímzőznak a *gyantás* szót. Erre vonatkozó adatot azonban egyet sem ad. De nem is adhat, mert a *gyantás* szót a XVI. és XVII. században még nem is használták. A *gyantáros* megfejtése sem helyes, mert ez alatt nem a gyantás vagy gyantával ellátott tárgyakat, hanem a festett tárgyakat értették. Egész sereg adatot találhatunk erre a régi összeírásokban. Maga az OSz. is közöl ilyet: »habosan festett gyantáros ajtó.« Ehez még a következőket adjuk: »gyantáros *avagy festett asztal*« (1657), — »gyantáros *avagy festett almárium*« (1635).⁹⁾

¹⁾ Közös p. ü. ltár: fasc. 15431.

²⁾ Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 32.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o. fasc. 100.

⁵⁾ Közös p. ü. ltár: fasc. 15431.

⁶⁾ Közös p. ü. ltár: Hung. fasc. 15028.

⁷⁾ Olyan *kalapos süveg*-féle volt.

⁸⁾ A zay-ugróczy levéltárban.

⁹⁾ Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 41. Szerencs összeírásában.

A *lódíng* mind a két szótár szerint = *puskaporartó* (theca pulveraria). A *lódíng* azonban, mint magából az OSz-ból is világosan kitűnik, magát a *töltést*, *töltényt*¹⁾ is jelentette. Egyik 1618 évi adata pl. így szól: »*patronae* vulgo *loding* pro bombardis.« Keresztúr 1597 évi összeírásában meg ezt olvassuk: »német puskához való, papirosban csinált *lódíngok*, porostúl, gólbicsostúl.«²⁾ Ehez még megjegyezzük, hogy az ilyen elkészített töltést a régiek *lódíngos lövő*-nek mondták.

A *purpián* nevű posztóról az OSz. a NySz. nyomán azt írja, hogy az *bíbor-vörös* volt; az utána következő adatokból meg ezeket olvashatjuk: *szekfű-szín* *pázsit-szín*, *oroszlán-szín*, *szürke* stb. *purpián*. Ilyen adatokkal mi is szolgálhatunk. Egy 1534 évi kimutatásban pl. ezt olvassuk: »*miscellaneo panno pwrpian dicto, coloris orozlan zyn.*«³⁾

A *karmazsin* szó jelentését az OSz. nem fejti meg. A NySz. után csak annyit mond róla, hogy *coccineus* (carmoisin), azaz *skárlát-vörös*. Mindenekelőtt tudni kell, hogy a *karmazsin* alatt először *karmazsin-atlaszt*, másodszor *karmazsin-posztót* (selyem posztót), harmadszor *karmazsin-gyolcsot* értettek. A két szótár azon állítása ellenében, hogy a *karmazsin* *skárlát-vörös* volt, idézzük pl. az 1627 évi vectigalt, melyben *testszín*, *veres*, *király-szín*, *szederjes*, *sárga*, *meggy-szín* *karmazsin* szerepel. A keresztúri 1669 évi összeírás *szederjes*, *sárga* és *vörös* *karmazsin*t említ.⁴⁾ Bozók 1670 évi összeírása is *sárga* és *vörös* *karmazsin*ról szól.⁵⁾ A *karmazsin* alatt finom színes bőrt is értettek, a mit Törökországban készítettek és *török kordován*-nak is nevezték. Ez a bőr többnyire *vörös* vagy *sárga* színű volt. Sárospatak 1639 évi összeírásában olvassuk pl. ezt: »nyolcz bokor *veres* *karmasin* *kapcza*, két bokor *sárga* *karmasin* *csizma.*«⁶⁾

A *gaz* és a *gaz-sár* szó megfejtésénél nem támaszkodhatván a NySz-ra, mivel abból e szó hiányzik, az OSz. maga értelmezi s azt mondja, hogy a *gaz* és a *gaz-sár* piszkot, szennyet jelent. Pedig a *gáz* (és nem *gaz* szó) = *huta*, a *gáz-sár* tehát a *hutában* levő *sarat* jelenti. Erre egy kis utánjárással Zolnai is rájöhetett volna.

Mivel a *kamarás* (kamorás) a NySz. szerint = *camerarius* (kämmerer) és *bányakamara-praefectus*, ezt az OSz. is hűségesen utána írja. Pedig *kamarás* alatt a XVI. és XVII. században

¹⁾ Sit venia verbo!

²⁾ Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 101.

³⁾ Közös p. ü. ltár: Hung. Denkbuch, 384. köt.

⁴⁾ U. o. Nádasdyana.

⁵⁾ Orsz. Ltár: Urb. et Conscript. fasc. 100. 1670.

⁶⁾ U. o. fasc. 41.

rendszerint a kamarai tisztviselőket, nem a kamarásokat értették. 1586-ban pl. a kállai vitézek ezt jelentik: »az *kamarásokkal* szemben valánk, azt mondják, ha ugyan Magyarország el vész is, pénzt nem adhatnak.«¹⁾ 1571-ben a kamarához intézett folyamodásokat így kezdték: »Kamarás Urak«... stb.²⁾ — »Kassára ment volt *kamaraságra*« — olvassuk 1585-ben.³⁾ — A bánya- városok praefectusát sem nevezték kamarásnak, hanem kamara- grófnak. Ez már olyan ismeretes dolog, hogy fölösleges adattal bizonyítanunk. A máramarosi sóbányák praefectusának ellenben 1553-ban *kamor-espán* volt a neve.

A *gallon* (galon) szó meghatározása sem helyes, mivel az ember nem tudja, hogy prémet, paszománt, zsinórt, fodrot vagy rojtot jelent-e? Az egykorú iratokban és a hivatalos vectigalok- ban a gallon nem *limbus*, hanem *fimbria* és *parta* néven szerepel és aranyból vagy ezüsből készült rojtot avagy paszománt jelen- tett. A besztérczebányai 1685 évi összeírás pl. ezt mondja: »fimbriae aureae vulgo galon.«⁴⁾ A gróf Zayak ugróczi levél- tárában lévő 1643 évi inventariumban e sorok olvashatók: »király- zinű atlacz zoknya halháj módjára, négyes-kettős paszománnal hánnyott.« A varanai 1661 évi összeírásban »fekete bársony kor- szovágy arany gallonos« és »megyszín atlacz korczováád arany gallonos« szerepel.

Az OSz. a *korczovágy* szó jelentését is a NySz. segítségével fejti meg s arra az eredményre jut, hogy *korczovágy* = fürschurz és schurzband. Ha ez igaz, akkor a XVI-ik században a férfiak is előkötöt viseltek. Csáky László pl. tanuló korában 1559-ben Nádasdynétől »korcovagh alá valót« kér a maga számára, mivel igen hideg van;⁵⁾ 1560-ban pedig a fiatal Nádasdy számára kérnek Bécsbe »egy hölgyet is corzouagy bélleni.«⁶⁾

A *mohár* szó megfejtése szintén a NySz. segítségével történt. E szerint *mohár* = textum undatum, gewässertes zeug, moir. Egyik sem helyes, mivel mind a török. mind a bécsi mohár selyem- szövét volt s hivatalos neve *mochaer*. A vectigalok erre nézve bőséges felvilágosítással szolgálnak.

A *mohar* szót az OSz. a NySz. után *atractylis*-nek, *certa- mus*-nak mondja, pedig egyetlen adata szerint, melyet felhoz, *mohar* = milium. Valamennyi régi összeírás ebben az értelemben használja.

¹⁾ Közös p. ü. levéltár: Hung. fasc. 14397.

²⁾ U. o. Hung. 1571.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Orsz. Ltár: Urb. et Conscript.

⁵⁾ Orsz. Ltár: Nádasdy-féle levelek.

⁶⁾ U. o.

A *fodor* szó megfejtésénél ismét a NySz. szerepel. E szerint a *fodor* csak fodrot és fodrosat jelent. Ha ez igaz, akkor hogyan magyarázza meg a szerkesztő, hogy a XVI. és XVII. században a fodorból jőféle nadrágokat készítettek s *fodor illér* alatt külföldi, *fodor* alatt pedig magyar posztót is értettek?

A *csákó* szóról a Tájszótár után az OSz. csak annyit tud, hogy *kiálló szarvú*. Hát a »pileorum huzaronum *csákó* nuncupatorium« mit jelent? Németül ezt *husarisch huet*-nak nevezték s oly népszerű viselet volt, hogy 1557-ben pl. a pozsonyi harminczados kimutatása szerint¹⁾ csupán a kassai kereskedők 37,400 darabot hoztak Magyarországra. A XVI. és XVII. században a huszár-süveget vagy csákót legnagyobbbrészt az élelmes nürnbergiek készítették.

A *sája* nevű posztó meghatározásánál ismét a NySz-ra támaszkodik Zolnai s azt mondja, hogy remekbe készült finom és vékony posztó volt. Ehez még hozzáteszi, hogy Bartal a *sája*-posztót *pannus pinguis*-nek mondja. Az ilyen magyarázatok csak találgatások, mert megfelelő adatokkal egyik szótár sem rendelkezik. Biztosan állíthatjuk, hogy a *sája*-posztó egyáltalában nem remekbe készült finom posztó volt. A közkatonákat nem szokták remekbe készült finom és vékony posztóval fizetni. Már pedig a XVI. és XVII. században a katonákat igen gyakran *sája*-posztóval ruházták. A *Panni per confinia distribuendi* cz. 1554 évi kimutatás pl. vörös, fehér, zöld, kék és fekete *sája*-posztót említ, a miből akkor több száz véget adtak a katonáknak.²⁾ 1555-ben egyik szigetvári katona is ilyen posztót kapott.³⁾ Végül megemlítjük, hogy a vectigalokban a *sája* »pannus schayet seu herren schaya« néven is szerepel ugyan, de már csak a XVIII-ik században. Azelőtt kétféle *sája*-posztót ismertek: karmazsin *sáját* és közönséges *sáját*.

A *remek* szóról az OSz. a NySz. után csak annyit mond, hogy részt, darabot (stück) jelent. De hogyan magyarázza a szerkesztő a XVI—XVIII. században nagyon is közönséges *remek-suba*, *remek-nadrág* stb. kifejezéseket? *Suba*-darab, *nadrág*-darab? A *remek* itt nem darabot, hanem egy közönséges posztófajt jelent. Egy 1673 évi összeírásban olvassuk: »unum frustum panni *remek*.«⁴⁾ Egy másik, ugyanezen évben készült »relatio« meg ezt mondja: »panni albi ex genere *remek*.«⁵⁾ Péchy javainak 1770 évi összeírásában ez olvasható: »ulna panni cinerei coloris *remek*.«⁶⁾

¹⁾ Közös p. ü. ltár: Hung. 1557.

²⁾ Orsz. ltár: Limbus II. sor. 17. cs.

³⁾ Szigetvár összeírásában: »de panno saya ulnas ref dictas... stb. Nemzeti Múzeum.

⁴⁾ Orsz. ltár: Urb. et Conser. fasc. 42.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ U. o.

A *lazur-posztó* mind a két szótár szerint = *kék-posztó*. Bizonys, hogy kékszinű lazur-posztó is volt, de mindenféle más színű lazur-posztóval is találkozunk. A régi összeírásokban sokszor olvashatunk ilyen feljegyzéseket: »meggysszín lazur nadrág«, — »szederjes lazur-posztó« stb.¹⁾

Még a közönségesen ismert *aba-posztóról* sem tudja a szerkesztő, hogy az többféle színű török posztó volt. A többféle színűt azért hangoztatjuk, mert Bartal azt írja, hogy az aba »durva festetlen szőrszövet.« Ha alaposabban megnézte volna az 1627 évi erdélyi vectigalt, a mit különben többször idéz, ott ezt olvashatta volna: »az veres, kék, zöld és sárga jó aba és alábbvaló aba.«

Igy vagyunk a *skárlát-posztó* kérdésével is, a mi a két szótár szerint skárlát-vörös posztó volt. Pedig, hogy többet ne mondjunk, az 1627 évi erdélyi vectigal veres, zöld és kék *skárlátról* szól. Bajony István javai közt (1566) fehér skárlát köpönyeg szerepel.²⁾ Eszterházy javainak 1645 évi összeírásában fehér skárlát szőnyeget találunk.³⁾

A *rása* szót az OSz. meg sem fejti, hanem utal az *előrása* szóra; ennél pedig magyarázat helyett utal ismét a *rása* szóra. A régi vectigalok szerint a *rása* először is posztót jelentett; volt közönséges rása, angol rása (selyem posztó) és korona rása. Azután a florenczi rása = arannyal és ezüsttel szőtt selyemszövet.

A *tercelán* szóról ezt írja: »texti species, eine art stoff.« Ez nem kielégítő értelmezés. Egy kis utánjárással, sőt a saját adataiból is könnyen kitalálhatta volna a szerkesztő, hogy a *tercelán*, vagyis helyesebben *tercenella*, a legfinomabb, arannyal és ezüsttel szőtt selyem szövetet jelentette. A régi összeírások, de meg a vectigalok is a *tercenell* szövetet a selyem-brocat szövetek közt említik.

A *török búza* a két szótár tudománya szerint: frumentum turcicum, türkischer weizen stb. A török búzát a régi összeírások többféleképen nevezik ugyan, de leggyakoribb a *triticum saracenicum* és a *zea* elnevezés. Az OSz. elfelejtette megemlíteni, hogy a török búza és tengeri búza = *kukoricza*.

A *szekernye* mind a két szótár szerint magas-szárú csizmát (langröhriger stiefel) jelent. Helyes. De ha csak ezt jelenti, hogyan magyarázzák a tudós szerkesztők a régi összeírásokban előforduló *bor-szekernye* kifejezést? ⁴⁾

¹⁾ U. o. fasc. 40. Sárospatak 1635 évi összeírásában.

²⁾ Károlyi Okit. III. 365. l.

³⁾ Orsz. Ltár: Urb. et Conscri. fasc. 97.

⁴⁾ Kár, hogy a t. czikkíró sem magyarázza meg; így az a gyanúja támadhat akárkinek, hogy az a *bor-szekernye* talán = *bőr-szekernye*.

A *belcs* szót nem tudjuk, miért írja Zolnai *belc*-nek. Még a saját adata is *belch*-ről, nem pedig *belc*-ről beszél. Szerinte a *belcs* (nála *belc*) fehér színt jelent. Hogy miért, azt nem mondja meg. Ha *belcs* csakugyan fehér színt jelentene, akkor pl. a sáros-pataki 1635 évi összeírásban előforduló: *feir belcs tehén*, negyed füre kelő *feir belcs tulok*, harmad füre kelő *feir belcs* tinó¹⁾ stb. érthetetlen, mert az összeírókról nem tehetjük fel, hogy a *fehér* szót kétszer egymásután használják ugyanazon szín megjelölésére.

Az OSz. a *csimarin* (csimazin) szót is megemlíti, de óvatosan csak annyit mond róla, hogy bizonyos fajú posztó volt. *Csimarin* nevű posztót mi nem ismerünk. Átnéztük a régi vám-tarifákat is, de a csimarinnal sehol sem találkoztunk. Maga az OSz. sem ad egyetlen adatot sem a csimarin posztóról. Annál gyakrabban előfordul azonban a *csimazin* mind a vám-tarifákban, mind a régi összeírásokban; tehát épen az, a mit az OSz. kérdőjellel ellátva közöl. A csimazin-posztót a vám-tarifák így nevezik: »panni pergamasci *chimazini*« vagy »panni pergamasi *csimazin*.« Az 1627 évi erdélyi vectigal pedig egyszerűen csimazin-posztót említ.

Az *arasz* az OSz. szerint: posztó neme (panni genus). Ez nem áll, mert az *arasz* alak a *harasz*-ból keletkezett, *harasz* pedig selymet jelent. Az 1655 évi vám-tarifa a selyemszövetek közt említi így: »de una petia *harassi*.« Az 1656 évi pedig ezt írja: »de una petia *harassii duplicati*.«²⁾

A *tönköly* szó megfejtésénél egy szóval sem említi, hogy ez egy búza-faj. Az *alakor* szónál pedig nem mondja, hogy egyértelmű a *tönköly*-lyel s szintén búza-fajt jelent.

A *patyolat* szót az OSz. megint a NySz. alapján értelmezi s azt mondja, hogy = *calantica*, *pannus tenuis xylinus*. Az olvasó azután döntse el, hogy a patyolat *vékony gyapot posztó* volt-e, avagy *fejre való szövet*? Bátran felelhetjük, hogy egyik sem. A patyolat (*bacliaria*) *lenszövet* volt és csak egyetlen fajtája készült gyapotból. A régi vectigalokban igen sokféle patyolat szerepel. Megemlítjük az aranyvégű, jancsár, közjancsár, durva, keskeny, kármán, fejjérvégű, lengyel és gyapot patyolatot. Ezek közül az OSz. egyet sem ismer.

De talán elég lesz ennyi is mutatóul arra, hogy a szók értelmezésében a szótárak segítségével mire mehetünk. Pedig az eddig felhozott példák csak a magyar szavakról szóltak. A latin elnevezések körül még több a hiba, mivel a szerkesztő

¹⁾ Orsz. Ltár id. h. fasc. 40.

²⁾ Orsz. Ltár: Tört. Eml.

vagy a szótárak (főleg a Nyelvtörténeti Szótár) kifejezéseit veszi át, vagy maga fordítja le az illető szokat latinra. Így azután épen azokat a latin kifejezéseket nem találjuk meg nála, melyekkel őseink éltek a fogalmak meghatározására. A német kifejezésekkel ugyanígy vagyunk. Ha a szerkesztő a szótárak helyett az eredeti összeírásokat és hivatalos vectigalokat használta volna, számtalan hibát könnyen elkerülhetett volna.

A mi az Oklevél-Szótár berendezését illeti, az ellen semmi kifogásunk nincsen. Mindent könnyen megtalálhatunk és sajtóhibával alig találkozunk benne. Nagy előnye, hogy évszámokat ad mindenütt, s így az olvasó sok szónak fejlődését és változásait olykor végig kísérheti, a nélkül, hogy segédforrásokhoz kellene folyamodnia. Sajnos, hogy épen itt érzi az ember legjobban a szótár hiányosságát. Igen sok szóra csak a mohácsi veszedelemig terjedőleg találunk adatokat, sok meg csak a XVII-ik vagy XVIII-ik századból van említve legelőször. A legközönségesebb szavak, melyek a XVII-ik század levelezéseiben és hivatalos irataiban akárhányszor előfordulnak, az Oklevél-Szótárból százával hiányoznak. Még olyanok is, mint pl. *had*, *harcz*, *háború*, *szabad legény*, *bujdosó legény*, *szárguldás*, *bajviadal*, *dalia*, *delia*, *dal* stb. stb.

Ugy látszik, hogy a szótár lehető teljességével sem sokat törődött a szerkesztő, mert még azokat a szavakat sem vette fel czímszóknak, a melyek különben az idézett adatok közt, hol itt, hol amott magában a szótárban feltalálhatók. A *bércz* szóra vonatkozó adatok között pl. előfordul a biborosbércz, közbércz, szénégető-bércz, bérczút, temérdek bércz. A *berek* szónál szilvás berek, avas berek, kies berek, berekség, égerberek, mogyorós berek, berekalja, berekköz, tiszta berek, berek melléke, diós berek, kerek berekalja, általberek, körtvélyes berek, vágott berek, előberek. A *körtvé* szó adatai között előfordul a veres körtvély, kalmár körtvély, császár körtvély, csákán körtvély, gyakor körtvély, farkas-szakasztó körtvély, gyönyös körtvély, hetes körtvély, ikres körtvély, kikellő körtvély stb. stb. Hát ezeket az ősrégi magyar kifejezéseket nem volt érdemes a szótár czímszói közé sorolni? S mennyi ilyen szó lappang ott az adatok között!

Köztudomású dolog, hogy a polgárság és a jobbágyság a XVI-ik században seregesen veszi fel a magyaros hangzású vezetékneveket. A jobbágyok és polgárok ezen korbeli összeírásai tehát temérdek nyelvtörténeti adattal szolgálnak. Csováljuk, hogy ezeket majdnem teljesen figyelmen kívül hagyta a szerkesztő, holott a középkori vezetékneveket nagy buzgósággal gyűjtögette. Hogy mily sok magyar szó van egy-egy jobbágy-összeírásban, erre nézve felemlítjük a kis Csepreg lakóinak 1539-ben készült összeírását, melyben ilyen vezetéknevekkel találkozunk: Dalos, Kaszásné, Szekeres, Köntös, Istenes, Angyal, Tömpör, Garas, Perennye, Perczsütő, Kösnyer, Vashot, Pocza, Fias, Kopasz, Pártol, Pöcz, Szíp, Barta, Sánta, Könczöl, Kun, Mészáros, Takács, Kalóz, Barom, Kertész, Kéncses, Cselle, Darabas, Rúsa, Pácza, Fazakas, Sóla, Lakatjártó, Agg, Poczi, Lantos, Vinczló, Pordán, Asszonbajsz, Ludad, Föcsen, Sitke, Hegedüs, Fejir, Olasz, Síp, Szűcs, Golos, Valog, Czeh, Vadlövő, Csapogó, Czigán, Rus, Bomb, Finta, Posár, Cseh, Polgár, Szita, Huszár, Gerege, Cseked, Kos, Tekenős, Vajda, Kóró, Táncz, Sikos, Gangó, Tökös, Kató, Buki, Dolgos, Szecsó, Csider, Czufos, Fütő, Tornyos, Vinczellér, Torma, Darvas, Ondos, Csapó. Az olvasó könnyen meggyőződhet róla, hányat talál meg ezek közül az Oklevél-Szótárban a mondott korból.

Különösnek tartjuk, hogy több oklevélből, a mit az Oklevél-Szótár szerkesztője különben felhasználált, egyes magyar szavakat kihagyott. Vegyük például a turóczi prépostság 1252-iki alapítólevelét. Az itt felsorolt magyar mansio-neveket nem találjuk meg a szótárban.¹⁾ Előfordulnak ebben az oklevélben *sebeság*, *eperjestő*, *labantó*, *gyékényestő* (gekenesthu), *birságtó* (pyrsagthou), a miket bátran fel lehetett volna czímszóknak venni, valamint a helynevek közül is a *patak*, *olasz*, *szöllős*, *barát* stb. szókat. A leleszi prépostság 1389 évi levelében a *tető* (tetheu), *lonkás*, *kőszakadás* (keuzakadas), *zemerkes*, *belmező*, *úrmező* is előfordul. Sok középkori oklevélben szerepel a *meggyefűz*, *tótfűz* és *feketefűz*; az Oklevél-Szótár

¹⁾ Gud, Chonter, Endres, Paka, Folka, Uros, Duhus, Brechk, Thama, Buka, Seba, Kulen, Chantha, Chumer, Scegun, Hethen, Chaha, Tobias, Gorg, Noul stb.

tár ezek közül csak a megyefüzet említi, pedig a feketefüz később mint helynév is előjön, azután mint *hollófüz* a XVI-ik században közönséges szó volt.

Tudjuk, hogy a középkori oklevelek magyar szavainak megfejtéséhez a palaeographiai ismeret korántsem elégséges. Akárhány oly szó van, melyet csak tárgyismeret és a későbbi korszak alapos ismerése alapján lehet megfejtteni. Mivel azonban az Oklevél-Szótárban a középkori oklevelekben felmerülő szók későbbi szereplésével ritkán találkozunk, a megfejtés sokszor lehetetlen. Innen van az Oklevél-Szótárban az a sok kérdőjel, innen az a sok kétes adat. További gyűjtéssel, későbbi adatokkal mindezeket meg lehetett volna magyarázni.

A *gyümölcsényes* szóra pl. az Oklevél-Szótár legkésőbbi, kérdőjellel ellátott adata 1257-ből való. Pedig a *gyümölcsényes vizek* még a XVII-ik század végén is szerepelnek. Így pl. Somlyó 1666 évi összeírásában ezt olvashatjuk: »gyümölchenes vizen vagy on alólcsapó malom.« A *gyümölcsényes* mint helynév is él a XVI-ik században. Somlyó 1594 évi összeírásában *Alsó-Gyümölcsényes* és *Felső-Gyümölcsényes* részjóságok szerepelnek.¹⁾

A *fizegy* szóra, melynek jelentését az Oklevél-Szótár meg nem fejt, csak 1519-ig találunk adatokat. Arról teljesen megfeledkezett a szerkesztő, hogy az Árpád-korban szereplő *Fizegh* és *Fizegtő* ma is élő és létező helynevek. Az utóbbit ma *Füzitő* alakban ismerjük. Így vagyunk a régi oklevelekben szintén gyakran szereplő, de az Oklevél-Szótárban fel nem található *szömlcsénfa*, *máriaafa*, *mihályfa*, *hafa*, *gyűrűfa*, *megyerfa* stb. szókkal is, melyek mint helynevek részben ma is élnek. Ezek közül pl. a *szömlcsénfa* (arbor syemelchenfa) már 1190-ben előfordul a *gyras*-fával együtt. Később egy 1338-ban kelt csallóközi határjárásban is szerepel (ad quandam antiquam metam circa arborem *symelchen* ungarice nominatam).

Az *apácza* szóra az Oklevél-Szótár legkésőbbi adata 1389-ből való, pedig — hogy többet ne említsünk — *Apácza-Szakállos* mint község a XVI. és XVII. században eléggé ismert szerepet játszik.

A *bálvány* szóra az Árpád-korból csak két adatot közöl 1055-ből(?) és 1109-ből, pedig *Bálvány-Szakállos* község az Árpádok-korától mai napig számtalan oklevélben és peres írásban előfordul.

A *fer-ton* — mint tudjuk — a középkorban a legközönsé-

¹⁾ Orsz. Ltár: Regestum bonorum arcis Somlyó, 1594.

gesebb szó volt, s az Oklevél-Szótár egyetlenegy adatot sem közöl róla, mert az 1594-ből és 1644-ből való két adat nem földadóról, hanem súlymértékről szól. A *fer-ton* — mint minden historikus tudja — telekadót, földadót jelentett s latinul *terragium*-nak is mondták. Tamás bán 1277-ben Komárom részére kiadott privilegiumában ¹⁾ pl. ezt írja: »de integro lanio (habitationis loco) per circulum anni pro terragio debeant dimidium fertonem.« És ettől kezdve a *fer-ton* századokon át mint telekadó szerepel a komáromi urbáriumokban. Így az 1567 évi összeírás ezt mondja: »die Bürger alhie dienen auf S. Georgii den Fertonen.« ²⁾ Az 1592 évi összeírás is megemlíti a *ferthon*-t ekképen: »welches sie *ferthon*-pénz heissen.« ³⁾

A *csukás* szóra az OSz-nak egyetlen adata van 1462-ből, pedig *Csukás-Paka* helységet hat századon át folyton emlegetik. Így vagyunk a Gönczöl-Harcsa (Csallóköz), Fejfalú, Tömör-Ethe, Lak-Paka, Kürt, Oselle, Szunyogdi, Keszölczés, Tany, Egyházas-Tany, Békavár, Tarlós, Nyék, Vizkelet, Sásvize, Körmös, Bors, Csalató, Tökés, Gomba, Szarva, Pókateleke stb. ősrégi csallóközi helynevekkel is.

Az Oklevél-Szótár szerkesztője egész sereg ismeretlen szóval gazdagíthatta volna munkáját, ha feldolgozza a XVI. és XVII. századból a *dülök* neveit. Minden historikus tudja, hogy a *dülök* elnevezései századokon át sem változnak s így a XVI. és XVII. századi elnevezésekben gyakran Árpád-kori magyar szavakkal is találkozunk. E mellett az ilyen *dülő*nevek nem egyszer a magyar nép gondolkozására is igen érdekes világot vetnek.⁴⁾

*

Elmondtunk egyetmást a Magyar Oklevél-Szótár hiányairól és hibáiról. Számolnunk kellett a rendelkezésünkre adott térrel s így jóformán csak általánosságban szólhattunk

¹⁾ Kiadta *Endlicher*: Monumenta Arpadiana, 543. l. Eredetije Komárom város levéltárában.

²⁾ Közös p. ü. ltár: Komárom urbáriumai.

³⁾ Orsz. ltár: Urb. et Conscrip.

⁴⁾ Ime néhány *dülő*-név Kis-Magyar község tájékáról: forratag, kurta föld, tekerő völgy, herczeg kútja, csorda nyom, gyöp szélben, pörhenyi *dülő*, lencse szél, vásármenőben, alsó és felső osztás, kövecs-verem *dülő*, kati fürdője, háromos ösvény *dülő*, szigetörvény *dülő*, fejes-tó, kis kerekás, ravasz lik, gyöpszegési *dülő*, csókakötvény *dülő*, földhátí láb-parlag, bödör láb-parlag, kereszt láb-parlag, öreg alosztály, akol-hely, sikos osztály, közép osztály, változó rét, uram töltés, változó vödör stb. stb.

mindenről. A hibák és hibás magyarázatok részletes kimutatása a nyelvtudományi folyóiratok feladata leend. Egy szótár bírálatában azonban nem szabad csupán arra szorítkoznunk, hogy hibáit feltüntessük; s ha mégis legnagyobbbrészt a hibákkal és hiányokkal foglalkoztunk, tettük ezt azért, hogy a hibák megigazíthatók, a hiányok pótolhatók legyenek. Azt hiszszük, hogy egy új, a mostaninál bővebb és hibátlanabb Oklevél-Szótárra nem sokáig kell várnunk. Magának az előtünk fekvő munkának nagyértékű anyaga is arra buzdít, hogy ha a gyűjtést megindítottuk, válllvetve folytassuk is. Fontos és égetően szükséges feladat ez, mert a levéltárak nyelvi emlékeinek teljes öszszgyűjtése előtt a tervezett új nagy-szótár megindításáról szó sem lehet.

Készséggel elismerjük, hogy Zolnai és Szamota nagy és nehéz munkát végeztek. Azt is elismerjük, hogy nagy kincset halmoztak össze az Oklevél-Szótárban. De épen ezért a kiadás-sal még várni kellett volna; ha pedig a kiadást már elhatározták, akkor a szerkesztő ne szótárak, hanem a saját adatai alapján *önállóan* dolgozta volna fel az értékes anyagot. Arra semmi szükség sem volt, hogy a már amúgy is ösmert szótárak hibás értelmezéseit újra lenyomtassa s ezek mellé illeszsze az újonan gyűjtött adatokat.

TAKÁTS SÁNDOR.

II. RÁKÓCZI FERENCZ ERDÉLYI FEJEDELEMMÉ VÁLASZTÁSA.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

Mivel az országgyűlésen belátták, hogy a német világ alatt portióval agyonterhelt népet nagy adóval megszorítani és lehangolni nem tanácsos, Rákóczi intenióiának is megfelelően, az aranybányák jövedelmének gyarapítására tettek ideiglenes, hevenyészett intézkedést, a bővebb és alaposabb vizsgálatot a fejedelem utasításai szerint Radvánszky Jánosra hagyván. Ez intézkedés a pénz-szűke és több rendbeli visszaélés miatt megrekedt aranyváltást ismét megindította, úgy hogy már augusztus közepéig 2200 nehezék arany váltatott, a melyet ki is küldöttek a nagybányai pénzverő házba, hogy az abból vert aranypénz visszaküldetvén, részint hadi költségekre, részint további aranyváltásra fordíttassék.¹⁾

Minthogy »mind a militia conserválásának, mind pedig az haza az által való subsistálásának legnagyobb fundamentuma az élés felvetésében és annak administratiójában való igaz proportió és rendtartás«,²⁾ erről is gondoskodtak, még pedig azzal a jóakarattal szándékkal, hogy a »vitélő rendnek panasa intertentiója iránt ne lehessen.«³⁾ A fiskális jószágok jövedelmeinek ellenőrzésére, a hadi költségek és szükséges natu-

¹⁾ Egy ismeretlen, de Erdély gazdasági viszonyait alaposan ismerő ember (talán Ajtai Mihály) 1704 augusztus-havában az erdélyi közigazgatási viszonyokról és azok reformjáról írt javaslatában erre vonatkozólag írja: »Látván actu az nagy megrekedését az aranybányák proventusának, pro interim úgy secundáltuk, hogy lévén Bágyoni uramnak (az arany váltó) anticipate Teleki uram által administráltatott 1800 frtja, ugyanitt (t. i. Gyulafehérvárott) a *gyűlés alatt* tettünk ilyen provisiót, hogy váltott be aranyat 2200 nehezéket«... stb. (Radványi ltár: III. oszt. 43. cs. 140. sz.) Majd szóról-szóra ismétli ezt Radvánszky a fejedelemhez 1704 aug. 13-án kelt jelentésében. (Id. lt. 36. cs. 129. sz.)

²⁾ Radvánszky levele Forgách Simonhoz. Id. lt. III. oszt. 36. cs. 49. sz.

³⁾ Ezt igéri Radvánszky a Kaszás ezerének. (U. o. 43. cs. 49. sz.)

ralék előteremtésére és kezelésére bizottságot alakítottak. Főcommissariusnak Radvánszky János indítványára báró Száva Mihályt választották¹⁾ és melléje minden natióból egy-egy nevezetes embert adának: a megyék részéről Szilvásy Jánost, a székely székek részéről Keresztúry Miklóst, a szászok közül Auner Pétert.²⁾

Sem a később tapasztalható sok confusió, sem az idő rövidsége miatt nem tételezhetjük fel, hogy a statusok bővebb utasítással látták volna el a commissariatust, és Rákóczi is csak annyit parancsolt: hogy az erdélyi hadak jobb rendben vétethessenek, az commissarius minden hadi szükséges dolgokról ne csak disponáljon, hanem azt a haza tagjai által ad-maturáltassa.

Bár a kurucz hadak folytonos gyarapodása és számuknak nem ismerése mellett elég különösnek, de mégis valóság-nak látszik, hogy a nemes ország meghatározott összegben előre szabta meg a hadak szükségletét, s annak kivetését, a *repartitiót*, a commissariusokra bízta.³⁾ Ugyancsak a commissariusok feladata volt, hogy a befolyó naturalékat és pénzt a hadak szükségéi szerint feloszszák.⁴⁾

Mindkét repartitio meglehetősen halál ütött ki. A sok pusztítás és rossz esztendő után — bár a német világban szokásos nagy adókat leszállították⁵⁾ — általános a panasz

¹⁾ Vay László írja 1704 nov. 23-án Radvánszky-nak: »Száva uramat az országnak kegyelmed proponálta, hogy commissariusnak tegyék.« (Id. lt. III. oszt. 33. cs. 28. sz.) Klein János, beszterczei bíró írja: »Száva uram, kit az nemes ország választott főcommissariusnak.« (U. o. III. 7. cs. 126. sz.) Radvánszky jelentése szerint: »Constituált az ország commissariusokat is az hadak intertentiójának provisiójára. Száva uram a fő; ahhoz három natióból álló egy-egy nevezetes ember.«

²⁾ E commissariatustnak három kiadványa van a radványi ltárban (1704. jul. 14—17) oly időből, a mikor még pecsétje sem volt. Rákóczi az év végén, mikor reformálja és bőséges instructióval látja el, küld pecsétet is nekik.

³⁾ Így értem a beszterczei bíró 1704 jul. 26-án kelt levelének következő kifejezését: »Az minapiban (jul. 14.) az nemes országtól felvettett naturalék repartíaltatván városunkra és districtusunkra... stb. Ugyanazon levélben olvasható: »A repartíaltatott tabella... az nemes ország akaratójából ment ki«; a mi azt jelentené, hogy a commissariusok a repartitiokat bemutatták és a statusok elfogadták volna; ámde a mikor e munkával készen voltak, akkorra az országgyűlés véget ért.

⁴⁾ Orbán Elek hadi commissarius jul. 22-én írja: »Az úr, Száva Mihály uram az mely repartitiokat tött az Kolozsvár alatt való militia intertentiójára öt holnapra, az két hétre sem elég.« (Radványi lt. III. oszt. 17. cs. 126. sz. melléklete.)

⁵⁾ Így érthető Herrmann Lukács szász superintendens 1704 szept. 1-én kelt levelének ezen passusa: Quod onus (*sublati quibusvis hodie ordinariis penes reliquos status censibus*) solis nobis ministris ecclesiarum

a terhek nagysága miatt,¹⁾ úgy hogy nehezen, sőt helyenként sehogy sem hajthatták be a kivetett adót, a miből sok huzavona s a fejedelem gyakori búsitása származott.²⁾ Más oldalról meg azt látjuk, hogy ha mind befolyt volna is a quantum és abból nem loptak volna el olyan sokat, a hadak táplálására még akkor sem lett volna elég. Kitűnt, hogy a nem épen tiszta kezű Száva uram »mind a commissariatust, mind a fiskális dispositiókat úgy megzavarta okosságával, hogy abból nehezen gázolunk ki.« Teleki Mihály szükségesnek tartá felszólalni ellene, mert a »ratio belli« nem engedi, hogy koplaltassa a hadat.³⁾ A tiszteknek még kijár a hús és kenyér, csak a »sava-borsa« marad el; de a közkatonáknak koplalni, ha nem lopna. És minél jobban nő a kurucz vitézek száma, a viszonyok annál rosszabbak. Általános lesz a hadak közt a panasz. Szidják »a fejevári confusionalis dispositiókat«, a melyek megtartására nem érzik magukat kötelezve; ezért a Száva repartitioit semmibe veszik, önhatalmulag követelnek

saxo-evangelicarum incumbit. (III. 15. cs. 2. sz.) Klein János besztercezi bíró pedig nov. 12-én még világosabban írja Radvánszkyknak: »Eligedett az szegénység, ne kellessék esmét az elviselhetetlen portiókat supportálni, melynek az császári időkhöz succumbált.« (III. oszt. 17. cs. 133. sz.) — Az esmét értelmére megjegyzem, hogy több adót, különösen naturalékat vetettek ki november elején, midőn az a hír jött, hogy Forgách 15,000 főnyi haddal jön.

¹⁾ Ennek bizonyosságára elég felhozni a topánfalvi jobbágyokat, a kikre 1704 év decemberéig vetett Száva 645 köből búzát (1 köből = 2 frt), 275 köből zabot (1 frt), 36 szekér szénát. 214 db másfélszáz fontos vágó marhát. Mindez 2679 frt értéket tesz ki, a mihez még járult az, hogy tartották a Guthy hadát és a kamaraháznál levő hajdukat, postálovakat adtak a kamaraháznak, viselték a földesúri terheket, külön is taksát fizettek és szenvedték a hadak excessusit. (Id. lt. III. 43. cs. 88. sz.)

²⁾ Igen nehezen lehetett behajtani »az oláh papokra tett nemes ország impositióját.« Teleki Mihály már executióval fenyegette őket (Id. lt. III. oszt. 40. cs. 59. sz.) mikor Radvánszkyhoz fordulnak, a ki »ex ratione status« Szávát kéri fel, hogy az exactiót legalább addig halasszák, míg a bukaresti követ a fejedelemtől megtér. (Id. lt. 36. cs. 200. sz.) — Hasonló nehézséggel járt a lutheránus papoknál a *census cathedralicus* behajtása, mert Hermann Lukács superintendens a Teleki Mihály és Radvánszky János pártfogását s külön a fejedelem protectióját is kérte. (U. o. 15. cs. 2. és 3. sz.) Abrudbánya is, mivel az országnak úri és főenkei vagy nem tudván ennek a helynek terméketlen voltát, vagy pedig ennek a helynek pusztulásával nem gondolván, vetettek ezen városra annyi quantumot, mely elviselhetetlen, kénytelenítették a fejedelmet alázatos instantiával megtalálni. (Id. lt. III. oszt. 35. cs. 41. sz.) Még több instans ment a Mikes-féle követséggel. A sok alkalmatlankodás az oka, hogy Rákóczi kérte a specificatiók és repartitioik megküldését, a melyeket Radvánszky »együgyű opiniójával« meg is küldött a fejedelemnek. (Id. lt. III. o. oszt. 36. cs. 130. sz.)

³⁾ Id. lt. III. oszt. 31. cs. 32. sz.

ételt, ruhát a városoktól, és inquisitíóval fenyegetőznek, ha nem kapnak.¹⁾ Ez meg az adózók között kelt elkeseredést, mert a katona — ha már megkezdte a követelést — az executiótól sem szokott visszariadni, mert nem látja be, hogy »soha oly tábor s ármádia nem volt sehol is, hogy valaha vagy egyben vagy másban mi fogyatkozást nem érzett volna.« E miatt lehetett észrevenni, hogy »a szegénység marhái fogyton-fogynak, az seregek, vagy pediglen hadnagyok csordái szaporodnak.« Ezért felmerült az a gondolat, hogy ne lábon, hanem levágva administrálják a húst, de foganatja aligha lón.²⁾ Épen így meg volt a túlkövetelés a vectura, pénz és a ruházat dolgában is,³⁾ mert a katonák »olcsó bére« sem járt ki rendesen, ruhájuk meg csupa rongy.⁴⁾ Apró papirosokon ügyetlen kézre valló ákombákomos panasz és kérő irat halom-számra maradt ránk ez időből, s a közrend mellett felszólalnak a tisztek is, a kikre veszélyessé kezdett válni saját elégedetlen katonáik között a sátorozás. Így nehezedik a hadakozás minden átka a népre, a szegénységre; ha nem katonáskodik, az utolsó falatot is kiveszi szájából a szegény katona, hogy a saját éhségét csilapítsa. E közös nyomorban azok ellen fordulnak a legnagyobb elkeseredéssel, a kiknek gonosz sáfárkodása, tolvajsága, őket is hasonló bűnre, saját véreik megrablására kényszeríti. Ha panaszra nyílik ajkuk, az urakat szidják, de cselekedeteikben — annyival is inkább, mert az országgyűlés több szabadságot adott, mint a mennyiről álmodtak — nem a demokratikus eszmék harczosainak, hanem a gyomor katonáinak tűnnek fel. A sokszor ki nem elégített, vagy bűn árán kielégített gyomor keserve viszi őket azok ellen, a kiknek kezében közpénz fordul meg, a kik közjavakat kezelnek, de el is kezelik azokat. Úr vagy nem úr, de eskült ellensége a közkatona annak, a kiről gyanítja, hogy kezén egy dénár is elveszett a közpénzből, a főgenerálistól az utolsó vicehadnagyig, a főcommissariustól a legkisebb élmezési biztosig, a fiskalitások főadministratorától az utolsó paraszt udvarbíróig vagy bányatisztig mindenkinek. Mennyi kegyetlenség, mennyi halálfélelem, mennyi csatavesztés származik ebből, könnyű belátni. Így fejlődik szomorú következetességgel egyik baj a másikból, és a legszomorúbb dolog az, hogy az állapotok ily gonosz fejlődését azon intézkedések is táplálták, a melyek-

¹⁾ Több ilyen felszólítás van a radványi levéltárban.

²⁾ Id. lt. III. oszt. 35. cs. 35. sz.

³⁾ Id. lt. 17. cs. 139. sz., 35. cs. 36. 59. sz.

⁴⁾ U. o. 33. cs. 2. sz.

nek épen a hadirend meghonosítására, egy rendes, fizetett had felállítására és táplálására kellett volna alapul szolgálniok.

Az alap elhibázása miatti hiábavaló minden repressiv és praeventiv intézkedés »a kóborló és húzó-vonó hadak« megfékezésére, mert ha egy-két ember erélye itt-ott rendet is teremt, a kiktől azután lassanként — mint Komlóssy Sándortól — elszökdösnek a katonák, de általánosságban az élet- és vagyonbiztonság nevében összehívott országgyűlés működésének eredménye nem látszik meg.

Pedig mennyi reménynyel néztek elébe, mennyire bíztak benne még a labanczok is. E bizalmat mutatja az, hogy a gubernium jul. 12-én nem áttal átírni »a más párton lévő uraknak.« Levelének minden szavát az ország pusztulása fölött érzett fájdalom, az őszinte hazaszeretet diktálja. Az ellenfélhez mint testvérhez szól s a hazafiui keserv leplezhetetlen borongó hangján kéri, hogy »emlékezzék meg maga hazafüségéről s ahoz való kötelességéről, ne munkálódja tovább is romlott hazánk utolsó pusztulását«, melyet elkerülhet azzal, ha a labancz protectiót elfogadó helységekben a szegénységet nem zsaroltatja, marhájokat nem hajtatja el, nem égetteti, mert különben Rabutin is porrá égetteti a kurucz falvakat. »Pélida kegyelmetek előtt elég vagyon s több is lehetne, ha a mi közbenjárásunkra generális uram is nem vonta volna vissza rendeleteit.« Gondolják meg azért, hogy Isten és világ előtt ők lesznek a romlás okai s magukra és maradékaikra átkot vonnak.

Az utóiratban, még egyszer hivatkozva a szegénység naponkénti romlására, gyors resolútiót kérnek,¹⁾ a miből következtethetünk arra, hogy legalább is felolvasták a gyűlés előtt. Arra is van adatunk, hogy a gyűlés feloszlata után a statutsok nevében ment levél Szebenbe, de mivel az országgyűlés határozatának megfelelően »gubernátornak nem írták Bánffit«, visszaküldték.²⁾ Tárgyaltak más folyó ügyeket, így visszatértek a hét szász bírák birtokügyére is, és mivel oklevelekkel, a melyek Szebenben voltak, igazukat nem bizonyíthatták, kérésükre elrendelték, hogy tartassanak vizsgálatot és tanuvallatásokat ez ügyben.³⁾

¹⁾ Egykorú bejegyzés az Országos Levéltár erdélyi főkörmányszéki osztályában. Liber Regius Hung. 1703—1707. I. fol. 199.

²⁾ Radványi ltár: III. oszt. 23. cs. 51. sz. és 33. cs. 27. sz.

³⁾ »Az erdélyi bősületes szász natióbéli hét bírák« Apoldi Györgyöt és Bacco Mártont exmittálják az inquisitóra, a kik szept. 6-án tesznek jelentést Radvánszkyknak és küldik meg a dectumot. (Id. lt. 35. cs. 54. sz. U. o. írásbeli kérésük is.) Ennek alapján a hét szász bírák-

Tárgyalták a gyűlés elé terjesztett instantiákat, a melyek közül a hadak és jobbágyok kérvényeiről futólagosan már tettem említést. Ezeken kívül — a melyeket részint Radvánszkyhoz, részint a bizottsághoz utasítottak — bár közel száz kérvény ismeretes, de kevésnek tárgyalásáról vannak kétségtelen és félreérthetetlen adataink. A mindkét párttól sokat szenvedett, többször felgyújtott, hanem azért a kuruczok mellett insurgált s híven kitartó Zilah város a sextalítások leszállítását és a szállásolás alól való mentességet kérte, hogy továbbra is subsistálhasson. Az ország gyűlése teljesítette kérésüket; de a megye annyira nem respektálta az ország döntését, hogy kénytelenek a fejedelmi megbízott, később a fejedelem protectióját és egyúttal régi privilegiumaik megerősítését kérni. Hogy Rákóczi kérésüket teljesítette, onnan gyaníthatjuk, mert egy nov. 27-én kelt levélben olvassuk, hogy »a Zilahiak is consolatusok Nagyságod fejedelmi kegyelmességivel.«¹⁾

Hasonlóan adóelengedést kértek a Rengeten lakó szegény jobbágyok, kikre »amaz kegyetlen, tirannus, égető németek« reá ütven és setét hajnalban falujokra tüzet vetvén, úgy felperzselték, hogy semmijök nem marada. Kérésüket Radvánszkyhoz intézik, a ki »ezen instánsok dolgát a tekéntes nemes ország statusinak alázatosan« ajánlja. Hogy tárgyalták is az országgyűlésen, kitűnik abból, hogy a protonotarius, Bartha András, jul. 12-én rávezette a kérvényre: »Vagyon articulus effélékrül; tartsák ahhoz magokat.«²⁾

Ime ily apró, szétszórt adatokból állítható össze az országgyűlés halovány képe. Ha merészebb következtetésekbe mernénk bocsátkozni, ha az előbbi állapotoknak a választó és beiktató országgyűlés között észlelhető intézményszerű változásait mind az előbbire vezethetnők vissza, sok életet, eleven-séget nyerne e kép, de hamisított is lenne, mert a Rákóczi mindenre kiterjeszkedő, mély belátású intézkedéseiből vennők a festéket.

Ha apró, homályos adatainkat, melyek a vizsgáló képzeletét megragadják, de felkeltett működésének határt szabni nem képesek, a marosvásárhelyi országgyűlés határozataival kombinálva világíthatnánk meg, ha még — legalább negative — az *Instructio pro consiliariatu nostro Transsilvanico* pontjait

nak visszatélik a birtokokat, melyeket »méltóságos úr és főarendator, gróf Teleki Mihály uram . . . in anno praeterito 1704 kezünkbe bocsátott.« *Segesvári levéltár*: nr. 1495.

¹⁾ A zilahiakra vonatkozó adatok találhatók a radványi levéltárban III. oszt. 35. cs. 60. 61. sz., 36. cs. 135. 136. sz. alatt.

²⁾ U. o. III. oszt. 43. cs. 87. sz.

következtetési alapúl felhasználhatnánk: tiszta képet nyernénk a tisztviselők választásáról,¹⁾ az adóügyről, a labanczok birtokügyeiről, kuruczoknál levő adósságaikról,²⁾ a jószágukat vesztett, de megtért labanczokról stb.³⁾ Hogy azonban a stb csak tudatlanságunkat takarja, könnyen beláthatja bárki, ha meggondolja, hogy a gyűlés csak néhány napig tartott, a mely idő alatt sok indítványt vitattak meg a nélkül, hogy articulusba öntötték volna. Az articulusok száma nem is lehetett sok; a gubernium tiltakozásában csak kettőt említ, a többit meg általánosságban a hazára vészthozó határozatnak nevezi, pedig sokkal vészthozóbbak voltak a guberniumra és labanczokra nézve azon *lázassztó pátensek*, a melyeknek kibocsátására e rövid idő alatt is ráérték. Valószínű, hogy az ily dolgokra rátermett, nagyon agilis Pekrinek volt ebben főszerepe, de hogy milyenek voltak ama pátensek, ma már el nem dönthetjük.⁴⁾

Ha még egyszer visszatekintünk e töredékes, tökéletlen összeállításra és mérlegeljük a körülményeket, különösen pedig a készületlenséget, a melyet még érezhetőbbé tehetett a lázas sietség, több országos jelentőségű s messze jövőre kiható ügy öt napi tárgyalása: azt mondhatjuk, hogy idejüket igen jól

¹⁾ Így csak annyit tudunk, hogy báró Száva Mihályt a sóaknák inspectiójával is megbízták, a miért Teleki Mihály neheztelt. (Radványi lt. III. oszt. 36. cs. 125. sz.) Van arra is adat, hogy más főtiszteket is választottak, hogy azok a kisebbekről gondoskodjanak. (U. o. III. oszt. 31. cs. 33. sz.)

²⁾ Rákóczi még május havában azt a kiváltságot adta a szászoknak, a kik protectióját elfogadták, hogy a labanczoknak adósságaikat ne fizessék meg még abban az esetben sem, ha később azok kuruczokká lesznek. E privilegiumot megerősítette az országgyűlés is, a mint kitűnik a szász nemzetnek Rákóczihoz intézett kérvényéből. Radványi ltár: III. oszt. 40. cs. 175. sz.

³⁾ Csáky András 1704 szept. 1-én írja, hogy »a ki *kurucz*, annak bonami nem foglaltatnak le« (id. lt. III. oszt. 10. cs. 9. sz.), a miből érthető az ellenkező. (V. ö. a marosvásárhelyi gyűlés 6-ik cikkelyét.) A labancz birtokok elkobzásáról szó van az *Instructio pro consiliariatu nostro Transsilvanico* 2-ik pontjában (id. lt.) és Pekrinek 1706 nov. 29-én Rákóczihoz intézett levelében. (Országos Levéltár: Missilisek, Pekri cs.) Hogy ezen adatok összefüggésben vannak az 1704-iki országgyűléssel és hogy a választó gyűlésnek a labancz birtokokra vonatkozó pontját ismétli a marosvásárhelyi beiktató gyűlés, vakmerőség nélkül lehet következtetni. Különben is a labancz birtokok lefoglalásáról és fiskális jószág gyanánt való kezeléséről rengeteg adat van, ép úgy a kuruczoknál levő labancz adósságokról; így különösen Czégei Vass György és Lázár György naplójában és egykorú levéltári adatokban.

⁴⁾ A *lázassztó pátenseket* a circumspectus Gál László említi idézett munkájában. Ő bizonyosan nemcsak a végzéseket, hanem e pátenseket is ismerte, de jogérzékével nem fér össze, hogy az egyszerű említésen túl menjen.

felhasználták. Tökéletlenséget, hiányokat a későbbi fejlemények világánál itt-ott láthatunk, de azt nem szabad felednünk, hogy a gyűlés titkos célját teljesítette, szokás és »szertartás megtartásával« minden régi, sőt nyíltan hangoztatott célján, a rend helyreállításán is, nagy méltányossággal és komoly jóakarrattal fáradozott. Hogy a választáson kívül alapvető munkát nem végzett,¹⁾ de több átmeneti intézkedést tett, azon nem lehet csodálkozni, mert egy választó gyűlés minden hiányát pótolhatja, minden hibáját megjavíthatja az inauguráló gyűlés. Ennek közeli reménye és a hadakozás érdeke, de nem a Rabutin támadása vet véget jul. 13-án a rövid időre tervezett gyűlésnek.²⁾ Két adatunk van, mely a gyűlés gyors feloszlását Rabutin támadásával hozza kapcsolatba; de e két adat ellentétben van minden egyéb tekintetben egymással és ellentétben kétségtelenül hiteles adataink összességével.³⁾ E hiteles adatokból kitűnik, hogy Kaszás Pál jul. 7-én értesült arról, hogy a szebeni németnek »igyekezete lenne Fejérvár felé való próbákra«, azért »vastagabban bocsát ki portásokat, igen szorgalmas és vigyázó instructióval.«⁴⁾ Hogy ez nem is volt felesleges, abból tűnik ki, hogy 10-én a német Fejérvár közelébe jött és a sok portázó katona figyelmét kikerülve, a gyűlés színhelyétől »egy mérűföldnre két faluból elhagyott egynehány száz marhát.« Pekri azonban utánuk ment és elhagyatott benne.⁵⁾

A kurucz hadaknak e figyelmetlensége könnyen ösztönözhetette volna komoly támadásra Rabutint, a következő napon érkezvén meg tizenegy zászlóval, de Teleki Mihály meglehetősen

¹⁾ Különben azt sem szabad felednünk, hogy Erdélyben nagyszabású, a távol jövőre munkálódó országgyűléseket nem szoktak tartani, mert inkább szerettek egy évben 3—4-szer is összejönni és minden apró ügyben »diskurálni.«

²⁾ Radváuszký János jul. 8-án írja a Kaszás Pál ezerének panaszára, hogy a nyereség igazságosan kiosztatik az ezerekre »mihent ezen országos foglalatosságtól (a ki nem soká tart) mentek léznek« a generális és több főtiszt urak. (Radványi lt. III. oszt. 43. cs. 49. sz.)

³⁾ *Thiell* írja Savoyai Eugen herczegnek: Allein *sagt man auch*, dass als Herr General Rabutin ein mouvement und Miene gemacht aus Hermanstadt in persona auf den Landtag ziehen zu wollen (!) seien diese Siebenbürger, *innumera multitudo*, mit höchster Consternation über Nacht, alle auseinander und ein jeder wieder nach Haus und wohin er sich am besten zu salveren gemeinet, theils gar über das Gebirg hinaus geflohen un entlofen. (Idézett jelentés id. h.) — Ugyancsak egykorú hír szerint Rabutin meg is támadta a várost és iszonyú kaszabolást vitt véghez. Kolozsvárt egy bőzsi oláh »beszélte, hogy Fejérvárott a gyűlést félbehagyták volna s eloszlott volna, és hogy feles sebest hoztak volna fel onnét, minden faluban 8—12 volna.« (Mon. Hung. Hist. II. 35. köt. 413. l.)

⁴⁾ *Radványi lt.* III. oszt. 17. cs. 76. sz.

⁵⁾ *Id. lt.* 36. cs. 125. sz.

lelhúthette vállalkozó kedvét.¹⁾ Nincs is arra biztos adatunk, hogy megtámadta volna Gyulafehérvárt. Vass György híre csak a sorok között sejteti a támadást, mert a gyűlés »félben hagyását és eloszlását« a tömeges sébesüléssel nem hozza okozati összefüggésbe, úgy hogy eléggé tökéletlen mondatából a parasztok kaszabolására és nem a gyűlés szétugrasztására következtethetünk; a német vitézségtől önérzetes hiszékenységre hangolt Thiehl jelentése pedig Rabutinnak csak fenyegető hadmozdulatáról beszél, melyre a kurucok nagy sokasága (innumera multitudo) kerekét old és gyűlésük feloszlik. Pedig a napnál világosabb, hogy ennek semmi köze nincs Rabutinhoz. A gyűlést még a délelőtti órákban feloszlatták, déltájban pedig egykorúak előtt is ismeretlen okból a külső városban tűz ütött ki, mely oly feltarthatatlanul terjedt, hogy az egész városrészt elhamvasztotta.²⁾ Képzeltetni, hogy mily fejtelten zűrzavart idézett elő a lakosok és hadak között e borzasztó pusztítás. Ha Rabutin gyújtotta volna fel a várost, vagy ha csak közel is lett volna Gyulafehérvárhoz, felhasználta volna a zavart a nagyszámmal összegyűlt kurucz hadak szétszórására; de ő erről valószínűleg nem is vett tudomást idejében. Hihetőleg nem is ő, hanem egy kisebb sereg portázott Gyulafehérvár környékén, mely a gyűlés után a békésen távozókon tette próbára vitézségét.

Ezt bizonyítja Radvánszky jelentése is, ki a gyűlés feloszlata után írja fejedelmének: »Az ország gyűlésinek Istennek hála *szerencsésen* végét értük; az egy, hogy mai napon déltájban itt a külső városnak nagyobb része kiégett.« A ki visszaemlékezik Bercsényi aggodalmára, hogy a rendek koczódva *vigyázatlanul találtak* az tökéletesen tisztán láthatja azt, hogy mit jelent e hivatalos levélben a »szerencsésen« kifejezés.

Kétségtelenül bizonyos tehát, hogy Rabutin vagy általában a labancok támadásával nem lehet összeköttetésbe hozni a gyűlés feloszlását; sőt adataink annak feltételezését is tiltják, hogy a gyűlés feloszlata után, de még jul. 13-án léptek volna fel a labancok támadólag, pedig e feltétel egy kis tévedés megengedésével elsimíthatná az adatok közötti ellentétet. Radvánszky János ugyanis a tűz eloltása után, tehát a késő délutáni órákban írhatta jelentését. Ennek és ugyanakkor anyjához írt levelének befejezése előtt nem történt

¹⁾ Teleki Mihály naplója. Kézirat.

²⁾ A tűz oly gyorsan s oly nagy területen harapózott, hogy füstje és hősege a Radvánszky szállásáig terjedt. Radvánszky szobája ablakából Pekrivel és a Törökországból egy nappal előbb érkezett Petróczi Istvánnal együtt nézte a tüzet, a míg kiállhatták a hőseget és füstöt, de később lóra kellett ülniök. Id. lt. III. oszt. 4. cs. 88. sz.

labancz támadás; ha pedig ezután történt volna, még ugyanazon napon nem juthatott volna el híre Kolozsvárra, a naplóíró Vass György füléhez.

A következő nap Pekri, Mikes, Radvánszky, Száva és Vay László, Tövisen a Toroczka táborában arról tanácskoztak, hogy »már az hadak mi operatiohoz fogjanak«, 15-én pedig Teleki Mihály visszaindult Kolozsvár alá;¹⁾ a mi mind azt mutatja, hogy félelemre nemcsak hogy nem volt ok, hanem a közelben sem volt ellenség.

És midőn lassanként kiderül, hogy a Rabutin támadása csak fictiv oka az országgyűlés váratlan bezárásának, azt is be lehet bizonyítani, hogy a folyó ügyek intézése, de különösen a Rákóczi elhatározásának bevárása céljából a követek nagy része együtt maradt és gyülekezetük — mint egy csonka országgyűlés — tovább is a statusok nevében működött, úgy hogy tulajdonképen július 13-án a gyűlés véget sem ért, csak befejezettnek nyilváníták azért, hogy a jelenlevők közül kiki a saját hivatása szerint a régibb törvények megsértése nélkül lithasson a haza szolgálatjához és különösen a hadi ügy a béketanácskozások alatt ne szenvedjen rövidséget.

Csak így érthető, hogy a gyűlés feloszlatása után négy nappal, tehát jul. 17-én »nemes Erdélyországnak három nemzetből álló statusa« az országgyűlésen (in generalibus trium nationum regni Transsylvaniae et partium regni Hungariae eidem annexarum comitiis) kelt és a három új pecsét alatt kibocsátott levelében ünnepélyesen tudtára adja a kommunikációnak és talán privátusoknak is, hogy mivel Isten igájuk könnyebbítésére Rákóczi fegyvere által mutatott utat, hogy »mind istenükhöz, mind ő nagyságához való szeretetüket« nyilvánítsák, őt »iuxta liberam regni electionem communi voto et suffragio« fejedelmüknek választották és a guberniumi kormányzást eltörölték. Intenek azért mindenkit a fejedelem hűségére és hogy a guberniumhoz senki »ennekutána semminemű dologban ne recurráljon.«²⁾ Ugyanezen napon küldi Toroczka gáltói táborából a beszercei commendáns levelét Gyulafehérvárra, azon kéréssel, hogy »minthogy közönségesen szól«, tanácskozzanak róla, és értesítsék hogy mi választ adjon reá.³⁾

¹⁾ Id. lt. 36. cs. 125. sz. és Teleki Mihály naplója.

²⁾ Egy példányát közli Czegei Vass György a maga naplójában. Mon. Hung. Hist. II. oszt. 35. köt. 415. l. A választásról két nappal előbb, jul. 15-én értesíti Radvánszky a havasalföldi vajdát és gróf Cantacuzenus Constantinust. Radványi lt. III. oszt. 36. cs. 30. 31. sz.

³⁾ Radványi lt. III. oszt. 32. cs. 22. sz.

Később a fejedelem július 27-én kelt parancsolata értelmében Radvánszky tesz propositiót a rendeknek »a só árának az aknában 60 pénzig való felemelésiben«, és bár ezt csak Hunyad vármegye ellenezte,¹⁾ Pekri annyira dolgozott e javaslat ellen, hogy Radvánszky még aug. 27-én sem vehette az egybegyűlt vármegyék és székek deputatusinak semmi határozatát.²⁾ És bár az egybegyűlt rendek különösen a fejedelem elhatározását, a gyűlés befejezése után rögtön útnak indult Lázár-féle követség visszatérését várták, még megérkezése után is együtt maradt néhány megye és szék követe az egész év folyamán.

Míg a Lázár-féle követséggel kapcsolatban a statusok aggodalommal lesik a híradást arról, hogy elfogadja-e Rákóczi a fejedelemséget, az események fejlődésében egypár heti hézag áll be, a melyet legjobban azzal tölthetünk ki, ha ismertetjük azon mende-mondákat, melyeket a tudatlanság vagy rosszakarat Rákóczi választásához fűzött, azután pedig azon aggodalmas kilátásokat, a melyekkel a nemzeti fejedelemség feltámadása Bécsot és a békére vágyó világot gyötörte.

Csak a tudni vágyó tudatlanság, mely az ismeretlenség sivatagjait a képzelet virágaival ékesítvén, az emberi elme pallérozó képességének segítségével a legmesszebb eső, a legellentetesebb dolgokból is harmonikus világot teremt, tulajdonítható Rákóczi megválasztását a nemzeti fejedelemség egyik gyilkosának, Bethlen Miklósnak. Általános ismertetés, hogy e nagy műveltségű, tehetséges férfiú a saját hibája jóvátételén gondolkozva, a *Columba Noe* dőre ábrándjára jutott. E miatt épen a regálisok szétküldésével és az országgyűléssel egy időben tartják ellene a vizsgálatot, mely egyidejűség és a *Columba Noe*-nak az erdélyi fejedelemséggel való kapcsolata elégséges volt arra, hogy fogságából lefejezést csinálván, őt az új életre kelt nemzeti fejedelemség mártyrjává avassák.³⁾

¹⁾ Id. lt. III. osz. 25. cs. 21. sz. és 36. cs. 130. sz.

²⁾ Id. h. 131. sz.

³⁾ Legelőször Kolinovicsnál fordul elő az a mende-monda, hogy ő kezdeményezte Rákóczi megválasztását s ezért Rabutin lenyakasztatta. »In Transsilvania seditiosi quidam sub conventu Albam Juliam indicto, impulsi a Nicolao Bethlenio, provinciae cancellario, anno 1704 dum iunior Michael Apaffius regimen capesseret creato, Nonis Quintilibus Rakoczium principem declarant . . . tamen opera Rabutin Sextile mense coniectus in vincula, et constituto iuridico processu trium nationum sententia dampnatus exeunte autumnno capite minuitur.« (Commentariorum de rebus Ungariae libri 2. Kézirat gróf Khuen-Héderváry Károly kézirat-tárában, fol. 47.) Ugyane monda előfordúl az Istvánffy folytatójának, Kettelernek munkájában is: »In Transsilvania generalis comes Rabutinus pro-

A másik, Bécsben ápolat hír szerint Rákóczi önmagát választotta fejedelemnek. A Bécsben élő angol követ, Stepney, bizonyosan bécsi értesülései alapján, már a regálisok szétküldésével kapcsolatban említi, hogy Rákóczi abban a reményben hívta össze az országgyűlést, hogy magát fejedelemmé választatja.¹⁾ Ettől kezdve nagy figyelemmel kísérik mozdulatait, és ha szemük elől a gyér híradások miatt egy időre eltűnik. — mint a mikor Szeged ostromára ment, — képzeljük Erdélybe vezeti, mintha legfőbb gondja a fejedelmi titulus megnyerése lenne.²⁾ De haszontalan a feszült figyelem, mert nem szárnyalhatja át azon gátat, melyet a kuruczok győzelmes fegyvere Bécs és Erdély közé emelt. Ama panaszos kérő iratokból, melyeket a gubernium és Rabutin 1704 jun. 5-én gróf Bethlen Lászlótól és egy más alkalommal egy görögötől a császárhoz küldöttek, nemcsak arról értesülünk, hogy ez időtájtban a labancz párt mennyire megfogyatkozott Erdélyben, hanem arról is, hogy a postai összeköttetés, sőt a szokásos expressus híradás is megszűnt Erdély és Bécs között.³⁾ Innen van, hogy Rákóczit fejedelemnek választották, de 13-ig semmi biztos hírt nem kapnak róla.⁴⁾

Ily viszonyok között nem csoda, ha sok koholmány jön forgalomba még az igazságra törekvő Stepney értesítései kapcsán is; de ha azok mind hitelesek lennének, figyelmünket még akkor is a híreihez fűzött észrevételei kötnék le, mert valószínűleg egyfelől a ránk nézve igen fontos becsi vélekedéseket tüntetnek fel, másfelől pedig hatással voltak a külföld véleményének kialakulására is.

Már az az aggodalmas gond, a melylyel a fejedelem-ségre vonatkozó legkisebb hírt is feljegyzik, az a komolyság, a

vinciae cancellarium, comitem Bethlenium, capite minuit, quod Rago-cium Transsilvaniae ducem a populo proclamari induxerit.« (*Istvánffy*: Regni Hungariae historia. Coloniae Agrippinae, 1724. 645. l.) Magyar nyelvű krónikáink közül *Kovács János* vette át e mesét: »Rabutin mikor hallotta volna, hogy méltóságos gróf Bethlen Erdélyország cancellariusza az egész országot annyira vitte legyen, hogy Rákóczit erdélyi fejedelemnek proclamálnák, elottan mások irtóztatására fejét vétette.« (Continuatiója a magyar krónikának. Pozsony, 1742. 56. l.) Ime, így ölt egyre határozottabb alakot a koholmány. Ezt legelőször és véglegesen *Balla Gergely* czáfolta meg a korabeli viszonyokhoz képest igen ügyesen. (*Nagykőrösi Krónika*. Történelmi emlékek a magyar nép községi és magán életéből, I. köt. 71. l.)

¹⁾ Archivum Rákóczianum, II. oszt. I. köt. 356. l.

²⁾ U. o. 361. 363. ll.

³⁾ Több példányban megvannak az Országos Levéltár erdélyi kanczell. osztályában.

⁴⁾ U. o. 369. 376. ll.

melylyel megfontolásra méltatja, mutatja, hogy mennyire becsülte azt. E méltánylást azonban Erdély nem erejének, hanem a törökkel kapcsolt multjának és a török birodalomhoz való közelségének köszönheté. Már a Rákóczi fejedelemségre való törekvésének második, kétes híréhez ¹⁾ azon véleményét fűzi Stepney, hogy ha sikerül Rákóczinak magát fejedelemmé választatni, nem lesz nehéz rábírní a törököt, hogy ügyét pártfogásba vegye. Az a meggyőződése, hogy a kurucok nagyon óhajtják a török segítséget, mert látják, hogy Francia- és Bajorországtól nem sokat remélhetnek, török segítségre támaszkodva pedig számottevő állást foglalhatnak el.²⁾ Később úgy értesül, hogy a török egyre jobban rokonszenvezik a magyarokkal azon reményben, hogy valami módon az országnak legalább egy részét ismét adózóvá teheti.³⁾ Mindez pedig késlelteti, sőt megakadályozhatja a békét (és ez érdekli őt legjobban), mert a császár Erdélyt, a mely neki annyi pénzbe és vérbe került, nehezen fogja átengedni Rákóczinak, a kinek megválasztását jogtalannak is tartja.⁴⁾

Bár Rabutin alig érintkezhetett Béccsel, mégis felfogta, hogy az a rövid országgyűlés milyen nagyhatású lehet és a császárra mily érzékeny veszteséget mérhet; azért — ha már meg nem akadályozhatta a gyűlés tartását — legalább ráparancsol a guberniumra, hogy törvénytelen végzéseit nyilvánítsák érvényteleneknek.⁵⁾ Kivánságát hadsegéde, Acton, aug. 1-én terjeszti elő a császár iránti hódolat és a hazaszeretet nevében. A gubernium »tartozó kötelességgel« fogadja az előterjesztést és a manifestum szövegezésére a három natióból bizottságot alakít,⁶⁾ és hogy ezek pontosan értesülhessenek a törvénytelenül összehívott országgyűlés határozatairól, még aznap egy pár száz szék követeit Szebenbe idézi és meghagyja nekik, hogy »ha meglesznek, a Fejérváratt levő végzéseket is hozzák be.« Biztosítja e mellett a követeket mind a generális, mind a gubernium részéről, hogy nem lesz semmi bántódásuk.⁷⁾

¹⁾ U. o. 361. 363. ll.

²⁾ U. o. 371. l.

³⁾ U. o. 407. l.

⁴⁾ U. o. 384. 391. 418. ll.

⁵⁾ *Lázár György* írja: Quibus (t. i. constitutionibus) et signanter electioni principis praeiudiciosae, ex mandato excellentissimi domini generális, ab illis qui hic Cibinii in fidelitate suae maiestatis sacratissimae persistunt, die 2. Augusti publico manifesto contradicitur. (Mon. Hung. Hist. II. oszt. 37. köt. 540. l.)

⁶⁾ U. o. 541. l.

⁷⁾ Országos Levéltár: Erdélyi oszt. Liber Regius, 200. l. Kelt 1704. aug. 1-én. Ez csak a szerdahelyi és újegyházi székeknek szól. Tudjuk,

A bizottság meg sem várva az idézett követek megjelenését, még aznap összeült az elnök báró Haller István házában, és tanácskozás után Simonfi Mihály ítélőmesterre bízta a szövegezt, a ki a bizottság előtt »okossága és tapasztalata alapján« helyesen megfogalmazta a manifestumot. Másnap már bemutatták a guberniumnak, azután Rabutinnak, a ki némely helyen megbővítvén, visszaküldi, hogy a következő napon mutassák be a rendeknek és hitelesítsék. Mindazonáltal erről csak aug. 9-én van említés, a mikor aláírják a gubernium, a Szebenben lévő urak és a követeken kívül »még közép-sorsú nemesek is«, azután megpecsételik a gubernium és a három nemzet törvényes pecsétjével s magánosokéval is. Három nap mulva így mutatják be még egyszer Rabutinnak, a ki megelégedetten hirdetteti ki Nalácz Lajos secretáriussal a piacon egy nagyobb középület előtt nagy dobpergés kíséretében. »Sicque ille Rákóczius, omnesque asseclae sui excommunicantur.«¹⁾

A manifestum szövege annyira a dolog természetéből folyik, hogy tartalmát feleslegesnek tartom bővebben ismertetni. A gubernium és a szebeni országgyűlés a fejevári gyűlés határozatait, különösen pedig a választást felségsértőnek, törvénytelennek és »a szegény haza veszedelmét czélozónak« tartja, s annak ellentmondva, fej- és jószágvesztés terhe alatt megtiltja, hogy »senki Rákóczi urat fejedelmének ne ismerje, sem pedig nevezze, annál kevésbbé vesse alá magát a lázadók végzéseinek.«²⁾

hogy Segesvár is kapott ilyen parancsot; az is bizonyos, hogy be is küldöttek követeket; de az kétséges, hogy azokat-e, a kik Fehérváron voltak. Annyi bizonyos, hogy tiltakozó manifestumokat nem azok írták alá, de erre nem is volt szükség, mert ott voltak a még együtt levő szebeni országgyűlésre küldött követek, a mit Zieglauer figyelmen kívül hagy.

¹⁾ *Mon. Hung. Hist.* II. oszt. 37. köt. 542—550. ll.

²⁾ E pátenst több példányban bocsátották ki, azért több példánya ismeretes. Van egy az Erdélyi Muzeumban a Mike Sándor gyűjteményében, egy a szász nemzeti levéltárban, egy a bécsi udvari levéltárban és egy másolat az Országos Levéltár erdélyi osztályában: *Articuli dialectales*, Tom. IV. 263. l. Megjelent csonkán a gr. Lázár-család történetében (*Lázár Miklós*: *A gróf Lázár-család*. Kolozsvár, 1858. 85. l.); teljes szövegben az *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge VIII. 269. l. Diszítve van a gubernium és a három natio s azonkívül 83 magán-személy pecsétjével. Az aláírásokból a pártállásokra a kényszer miatt következtetni nem lehet, mert aláírták kényszer folytán nemcsak olyanok, a kik titkon Rákóczi felé hajoltak, hanem azon communitysok követei is, kik Szebenbe szorultak és Rabutin hatalma alatt voltak, bár küldöjük régen Rákóczihoz csatlakozott és választására követeket is küldött. — Ezért nem lehet a protestatióról oly messze látni, mint a hogy Zieglauer idézett munkájában néz és látni vél. Érdekes, hogy Pekri 1707-ben attól

A gubernium erőlyes tiltakozásával eleget tett a félelmetes Rabutin parancsának, eleget a császár iránti devotiójának, de alig hihette, hogy ezzel csodát mivel s a farkasokat bárányokká szelidíti. Nem, még azt a jótékony, emelő hatást sem tudta megingatni, melyet a választás még a labancz szívekre is tett. Kurucz csapatok járták körül az ellenség birtokában levő városokat és képzelhető lelkesedéssel kiabálták: *Nincs császáruk, nincs porció!*¹⁾ Az ostromlott helyeket jobban szorították, hogy a fejedelem jóakarátát ezzel is megnyerjék, úgy hogy Besztercze kapitulált;²⁾ Kolozsvár, Bethlen, Görgény ingadozott; Brassó, Fogaras is »úgy tudták« szívesen követte volna példájukat, Déváról pedig lehetett észrevenni, hogy hallván Rákóczi bejövetelének hírit, ő Nagyságának magának kívánna kedveskedni deditióval;³⁾ sőt »még ama nagy praesidiumokból is, mint Szebenből, Brassóból, gyakran szökök az német, az ki igen jó jel.«⁴⁾

Természetes, hogy a tiltakozásnak annál kevesebb hatása volt a kuruczokra. Az intézők, a labancz hír szerint szétugrasztott, most meg éppen excommunicált statusok egy része még ezután is nyugodtan együtt maradván, az augusztus

tartva, hogy Rabutin az inauguráló országgyűlés ellensúlyozására országgyűlést akar tartatni, elfogatta az összes szász tiszteket és Rákóczihoz küldötte. Ezzel nemcsak a gyűlést akadályozta meg, hanem Rákóczinak azt a tanácsot adta, hogy tartsa őket fogva, mert fel lehet őket használni, ha valamit a statusok nevében kell kiadni. E tanács, e gyöngéd kényszer emlékeztet a Rabutin eljárására és felvilágosít arról, hogy mennyi hitelt érdemel a protestatió az aláírók pártállására nézve. (Pekri 1707 okt. 11-én kelt levele Rákóczihoz. Országos Levéltár: Missilisek.) Itt tartom megemlítened azt is, hogy még kétszer tiltakoznak a választás ellen. A zsbói csata után (*Hermann*: Das alte und neue Kronstadt. Hermannstadt, 1883. I. köt. 93. l. »Es wurden hierauf in das ganze Land kaiserliche Commisarien ausgeschickt, den Eid der Treue für den Kaiser abzunehmen, und in dem den 15. December 1705 abgehaltenen Landtag die Wahl des Rákóczi aufs Neue für ungültig erkläret, den Kuruczen ein Termin anberaumet, binnen welchen bei Strafe des Hochverraths zum Gehorsam zurückkehren sollten.« — Ép így *Arneth*: Prinz Eugen von Savoyen. Wien, 1858. I. köt. 535. l. »die siebenbürgische Stände vernichteten Rákóczy's Wahl und erneuerten dem Kaiser den Huldigungseid«), azután pedig a marosvásárhelyi végzések elleni protestatióban, melyet Jakab Elek közölt *Az utolsó Apafi* című történelmi tanulmányában. (Magyar Történelmi Társ., XXI. 319. l. Fordítása u. o. 164. l.)

¹⁾ Kolozsvárt aug. 7-én este 10 órakor jártak, tehát öt nappal a tiltakozás kelte után. *Czegei Vass György* naplója, 420. l.

²⁾ Ez alkalommal Radvánszky Jánoshoz 1704 jul. 23-án intézett kérvénye. Radványi lt. III. oszt. 35. cs. 46. sz.

³⁾ Radvánszky János Teleki Mihályhoz, 1704 aug. 5. Id. lt. III. oszt. 36. cs. 200. sz.

⁴⁾ Id. lt. 4. cs. 88. sz.

közepe táján visszatérő Lázár-féle követség jelentéséből nagy örömmel veszik tudomásul, hogy Rákóczi a fejedelemséget elfogadta, és széke elfoglalására készülvén, a behozattatására rendelt ünnepélyes nagy követséget is fogadni kívánja.¹⁾ Erre a rendek megteszik a szükséges intézkedéseket, hogy a követség a fejedelem méltóságához illő fényvel és számmal induljon; de mielőtt ez intézkedéseket ismertetném, felhívom az olvasó figyelmét arra, hogy a Lázár-féle híradás eddig történetirodalmunkban nemcsak ismeretlen dolog, hanem Rákóczi emlékirataival és a köztudattal is ellenkezik. Rákóczi ugyanis a Lázár-féle követségről említést nem tesz, hanem — nem tudhatni. tévedés vagy tendenciája miatt-e? — úgy adja elő a dolgot, hogy ő még megválasztása után is vonakodott elfogadni a fejedelemséget, mindaddig, a míg Mikes, a behozattatására rendelt követség vezetője, az ország és a római katolikus vallás érdekeinek felsorolásával rá nem bírta.²⁾

Első tekintetre látszik, hogy a két ellentétes értesülés közül való választásra, az igazság eldöntésére sokkal messzebb vágó okok ösztönöznek, mint a homályos vagy vitás kérdések kapcsán önkénytelenül felmerülő csupasz érdeklődés. És bár a kérdés nemcsak azon csekélység körül forog, hogy egy hónappal előbbi vagy későbbi időből datáljuk-e Rákóczi elhatározását — mert megfeyjtése által elhatározása rugóit, Thökölyvel üzött politikáját, emlékiratai egyik fő tendenciáját is kitapinthatjuk — mégis épen a dátumoknak van oly bizonyító, döntő erejük, hogy minél körülményesebb, minél nagyobb számú felsorolásuk nélkülözhetetlen.

Midőn a dátumok ily nagy fontosságát hangoztatom, nem hallgathatom el, hogy épen a Lázár-féle követség visszaérkezése idejét nem ismerem, úgy hogy csak feltevésképen említhetem, hogy aug. 17-én már Erdélyben van; de szerencsére Rákóczi még azon idő alatt is, a míg a követség udvarában tartózkodik, oly leveleket ír és oly intézkedéseket tesz, a melyekből világosan kitetszik, hogy a fejedelemséget elfo-

¹⁾ Mi indította Rákóczit arra, hogy előbbi vonakodása ellenére is elfogadja a fejedelemséget, arra csak az ő tendenciától mentes nyilatkozata lehetne felelet. Mivel pedig ilyen nyilatkozata erről nem ismeretes, csak hozzávetőleg állíthatjuk, hogy azért fogadta el, mert gondviselészerűnek tartotta, hogy ősei fejedelemségét egyhangú választás után felajánlják neki akarata ellenére. Szerette a népet és nagyrabecsülte a nép szeretetét, és midőn elhatározta, hogy az előtt meghajlik, attól kezdve szívósan ragaszkodik fejedelemségéhez és azt legjobb meggyőződése szerint igyekszik boldogítani. Ebből magyarázható meg a Thökölyvel való viszonyának változása is.

²⁾ Emlékiratai, 108. l.

gadta és Erdélybe készült. Felsorolom ez adatokat azon időig, mikor a Mikes-féle követség útnak indul, a miből világosan kitetszik, hogy Mikes beszédének semmi köze sem volt a Rákóczi elhatározásához,¹⁾ mert saját egykorú nyilatkozata szerint: »miulta az nemes ország Isten ő szent felsége kegyelmes rendelkezéséből maga fejedelmének választott, teljes ügyekezetünk azon volt, hogy mennél hamarább az magyarországi dolgokról jó rendelést tévén, a nemes országba bemenjünk.«²⁾ Ezért valószínűleg mindjárt a választás után Teleki Mihálynak, később, még pedig jul. 27-én Radvánszky Jánosnak megparancsolja, hogy »az fejevári házaknak micsoda fogyatkozási vadnak . . . megvizsgálván, reparáltassák, minden apparamentumokról és éléről provisiót tétessenek, hogy *mikor magunk beme gyünk*, mindeneket készen s jó dispositióval találhassunk.«³⁾ A tervezett bemenetel idejét előbb Szeged bevételétől tette függővé,⁴⁾ melynek napját előre nem láthatván, aug. 6-án megújítja parancsait,⁵⁾ hogy váratlan bemenetele esetén is rendet találjon házában.⁶⁾

¹⁾ Ellenkezőjét lehetne még bizonyítani, ha volna adat arra, hogy Mikes a választás és követsége előtt volt Rákóczinál, esetleg Lázár Ferenczcel együtt, a mint *Stepney* id. h. írja; de saját levelei bizonyítják (Radványi lt. III. oszt. 21. cs.), hogy nemcsak hogy nem volt kint, de még jul. 27-én sem tudja (a mikor pedig Lázár F. kint van) és Radvánszkytól kérdi, hogy »Urunk ő Nagysága hol légyen, miben foglalatós, mint folynak oda fel az dolgok?« Ő egyike azoknak, a kik nagyon későn (aug. 9-én) tudják meg Rákóczi elhatározását; akkor értesül arról is, hogy ki kell menniök a fejedelemhez.

²⁾ Radványi lt. III. oszt. 43. cs. 21. sz.

³⁾ Id. lt. III. oszt. 25. cs. 21. sz. Hogy Teleki Mihálynak már előbb parancsolt, azt nemcsak az id. h. de az a tény is bizonyítja, hogy a marosvásárhelyiek már jul. 28-án elküldik az ő parancsára az ő Nagysága fejevári házához kívántató holmi faedényeket. (U. o. 35. cs. 55. sz.)

⁴⁾ Radvánszky János írja Teleki Mihálynak: »Szeged megvétele után (kit Isten jóvoltából remélnünk) én úgy gondolom, urunk sehol sem késik, hanem bejün.« (Id. lt. III. oszt. 40. cs. 59. sz.) Hasonlóképen írja anyjának: »Szeged megvételét remélnjük naponkint, azontúl, úgy vélem, bejün ide az fejedelem.« (U. o. 4. cs. 88. sz.)

⁵⁾ Id. lt. 25. cs. 22. sz.

⁶⁾ Borzasztó elhanyagolt állapotban lehetett akkor a fejedelmi palota a hozzátartozó épületekkel. Rengeteg mennyiségű szalfát, deszkát, zsindelyt, vasat, zsindely- és lécz-szeget szállítanak, a minek felét ha a lopóknak szánták, még akkor is feltűnő sok. Építő anyagban nem is volt oly nagy hiány, mint mesteremberekben és felszerelésben. A munka nagyon lassan haladt, a miért Radvánszky Teleki Mihályt vádolja, a ki igaz, hogy ritkán rendelkezett, de Kolozsvár ostromával való elfoglaltságában mentséget is talált. Az erre vonatkozó adatok igen érdekesek, de bővebb ismertetésük nem tartozik ide. (Radványi lt. III. oszt. 31. cs. 35—37. sz., 36. cs. 130. 135. sz., 40. cs. 59. sz. és a *segesvári levéltár*

Julius végére magához rendeli gróf Forgách Simont oly czélzattal, hogy az ő kíséretében megy be.¹⁾

Aug. 6-án, tehát ugyanazon napon, midőn megsürgeti a fejevári palota javítását, értesíti a vármegyéket, hogy az erdélyiek fejedelmüké választották, mely méltóság ha szaporította is gondjait, munkáját, de ezen közügynek elősegelésében nagy és hathatós eszköz is leszen; azért ellenségei praktikai ellenében biztosítja őket, hogy a közügy előmozdításán ezután is megszűnés nélkül munkálkodik, a míg »édes nemzetünk is úgy a nemes vármegye is kíváncsi a régi dicsőséges állapotjának, törvényének s szabadságának helyreállítását láthatja.«²⁾ Valószínűleg ugyan aznap értesíti a kalocsai érseket is, a kitől erről Stepney aug. 13-án értesült.³⁾

Augusztus 9-én a francia királyt, XIV. Lajost értesíti elismerés és nagyobb segély reményében. Kiemeli, hogy választása egyhangú volt, mely által az erdélyiek ragaszkodásukról bizonyosságot szolgáltatottak.⁴⁾

Ugyanezen hónap 28-án a porosz királyt értesítvén megválasztásáról, neki szolgálatát ajánlja és egyúttal értesíti arról, hogy a török szövetséget ajánlott, de ő nem fogadta el.⁵⁾

nehány adata a mesteremberekre nézve.) Érdekes, hogy Fehérvárott mint residentialis helyen, jobban és a többinél rendesebben fizetett hadat, a Kos Mihály hajduit tartják. Rákóczinak még akkor is eszébe jut a residentia, mikor a hadakozás érdeke miatt megfélemlíthetett volna róla. 1706 okt. 9-én Pekrinek az elhanyagolandó fortalitiumokról parancsol »az egy Fejérváron kívül, mely is fejedelmi residentiankra nézve ha ekkoráig el nem hanyatott, szükség, hogy mostani állapotjában meghagyattassék.« *Thaly*: Történelmi kalászkok, 235. l. Sajnos, e sok intézkedés mind hiábavaló volt.

¹⁾ Széchenyi Pál kalocsai érsek írja Károlynak 1704 jul. 31-én: »Actu itt van nálam Forgács uram, kit az mélt. fejedelem magához hív; gondolom, Erdélybe költetik ő kegyelmének menni.« (Károlyi Oktl. V. 88. l.) És bár a fejedelem contra-ordert ad ki és visszaparancsolja aug. 3-án (u. o. 99. l.), mégis aug. 8-án a fejedelem táborában mulat. (U. o. 111. l.)

²⁾ Károlyi Oktl. V. köt. 103. l. és Történelmi Tár, 1901. 400. l.

³⁾ Archivum Rákóczianum, II. oszt. I. köt. 376. l.

⁴⁾ *Fiedler*: Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczi's und seiner Verbindungen mit dem Auslande. Wien, 1858. II. köt. 448. l. Anhang I. Nachtrag zu der Correspondenz Rákóczi's mit dem k. französischen Hofe. Aus den von der k. ungarischen Akademie mitgetheilten Abschriften. V. ö. különben I. Rákóczi György említett szerződésével. Valószínű, hogy ugyanekkor értesíti a svéd királyt is, a ki ismeri fejedelemnek 1705-ben. (Archivum Rákóczianum, I. oszt. I. köt. 381. l.) Ugyanez évben ismeri el a francia király is és megígéri, hogy követei nélkül a békeség tractájához nem kezd.

⁵⁾ *Marczali*: Regesták a külföldi levéltárakból. Budapest, 1882. 270. l.

Hosszu hallgatás után (julius vége felé) értesíti Bercsényit is megválasztatásáról. Megtette ezt, de még nem engesztelődött ki iránta, a mit eléggé mutatnak Bercsényi levelei. Ő ugyanis örömmel veszi Rákóczi »nagy óhajta *régen várt* méltóságos levelét«¹⁾ és bár a Rákóczi hallgatása másoknak is feltűnt és »sokaknál hírt szerzésre« adott okot, választása alkalmával »nagy alázatos igaz szívéből üdvözli s teljes örömmel örvendi... és terjeszti csuda kegyelmét példa nélkül ott az Istennek. t. i. hogy minden kilső specialis követje, kilső segítsége, kilső fegyvere nélkül Nagyságodnak, magok elszánt akaratjokból, béketárgyalások alatt, fontolgtatás nélkül, az bentlevő ellenségnek megvetésével Nagyságodat választották fejedelemnek.« Mivel hiszi, hogy bemeneteléről »nem határoz hirtelen, sok consideratiókra nézve« kéri, hogy szólhasson vele.²⁾

Már e levele elárulja, hogy a fejedelemséget károsnak tartja; a következők pedig egyfelől arról győznek meg, hogy Rákóczi nem engesztelődött ki Bercsényi iránt, másfelől még határozottabban körvonalazzák Bercsényi véleményét.

Bár Heister állásfoglalása és Bercsényi előrelátó intézkedései, jól sikerült csele, feleslegessé tették seregénél való maradását, Rákóczi megparancsolja aug. 15-én hogy »tovább való dispositiójáig meg ne induljon.«³⁾ És ezzel szemben Bercsényi hasztalan kéri későbbi leveleiben is, hol czélzással, hol nyiltan, hogy udvarolhasson ő Nagyságának, bárcsak »úgy igen könnyű szerrel, postaképpen«⁴⁾ a fejedelem állhatatosan megtagadja kérését.⁵⁾ Így azután bátorságot vesz magának arra, hogy leveleiben fejezze ki véleményét és adjon tanácsot; de Rákóczi mégis az ő tanácsa, megkérdezése nélkül határozott.⁶⁾ Nem abból az okból, a melyet a neheztelő Bercsényinek felhozott, hogy t. i. »jól tudván mily nehezen határozza el magát ily kényes természetű ügyekben, nem akarám haszontalan és határozatlan

¹⁾ Már jul. 12-én írt levelében panaszkodik: »Nem kevés elmetörődésemre vagyon, hogy már majd hét hete, mióta óhajta hiában várom méltóságos levelét Nagyságodnak. Vagy a postának szerencsétlenségét, vagy más alkalmatlan diversióját várom Nagyságodnak.« Archivum Rákóczianum, I. oszt. IV. köt. 76. l.

²⁾ U. o. 80. l.

³⁾ U. o. 85. l. Érdekes, hogy ezt Bercsényi titkolja. Egy nappal a Rákóczi tilalma után írja Károlynak: A méltóságos fejedelem erdélyi fejedelemségre hogy választatott, tudom, tudja Kgd. Nekem parancsolt ő Nagysága sietve mennem, ha lehet ő Nagyságához, de lehetetlen kardélyra hagynom itt az dolgokat. *Thaly*: Rákóczi-tár, II. 93. l.

⁴⁾ U. o. 86 és köv. ll.

⁵⁾ U. o. 96. l.

⁶⁾ Emlékiratai, 109. l.

okoskodások által, milyenekkel szokott mindig előállani, magamot zavartatni«, mert Bercsényi e kérdésben egy pillanatig sem habozott; ha dicséri is az erdélyiek elhatározását, de gratulációjában már benne van a fulánk, később pedig, mikor látja, hogy a fejedelemnek mégis csak »Erdély van elütte«, ¹⁾ határozottan megmondja, hogy »ha Nagyságod Erdélyben most bémegy, számot ne tartson sem ezen, sem az tulsó országra«, azért arra kéri, hogy őt küldje be Erdélybe generálisnak.²⁾

Bármily határozott e nyilatkozat, Rákóczi nem fogadja meg, mert nem tudja elfeledni a Pekri mondását és nem tud megengesztelődni mindaddig, a míg tökéletesen be nem látja Pekri megbízhatatlanságát, a mikor is az Erdélyből visszatért Radvánszky lesz közbenjáró és a fejedelem megbízásából elmond Bercsényinek mindent, azokat is, »a kiket méltóságos személye ellen hinteget azon nyelv« (Pekri).³⁾ Így tér vissza csak a kölcsönös bizalom és béke angyala, a mely ily sok időre nem is távozik közülök.

Mindezen adatokat két csoportba foglalhatjuk össze: 1. oly testületeket és személyeket értesít fejedelemmé választásáról, a kiket nem értesítene, vagy legalább is nem értesítene oly alakban, ha azt nem fogadná el; 2. erdélyi útjára minden előkészületet megtesz. Ez útnak, e nagy előkészületnek csak úgy van értelme, ha magát fejedelemségébe be akarja iktattatni. Hogy ez a célja, Radvánszky János 1704 aug. 27-én (azon nap, a mikor a Mikes-féle követtség előkészítése ügyében tudtunkkal az utolsó gyűlést tartották) kelt jelentése bizonyítja. Ebben adja tudtára a fejedelemnek, hogy a só árának emelésére vonatkozó propositiótól a statusok huzódoznak. »Hogysem vagy csonkán vagy mi zúgolódással procedáljon az dolog, én Kegyelmes Uram, jobbnak itélném, maradna in suspenso, míglén installáltatik Nagyságod.« ⁴⁾

Mindez adatok és még Rákóczinak a bánya- és hadügyre vonatkozó több fejedelmi jogú intézkedései azt bizonyítják, hogy másoktól, de különösen Mikestől függetlenül, még jul. 27-ike előtt határozta el a felajánlott fejedelemség elfogadását; de kétségtelenül bizonyítja ezt már az a tény is, hogy a Mikes-féle követtség kijuthat udvarába, a melyet »béhozatta-

¹⁾ Archivum Rákóczianum, id. h.

²⁾ U. o. 103. l.

³⁾ Radványi lt. III. oszt. 36. cs. 140. sz. »Méltóságos generális gróf Bercsényi Miklós uram már nem értem itt. Alkalmas fáradsággal jutok már ő Nagysága udvarlásához. Igen is referálok, a kiket Nagyságod parancsolt« ... stb.

⁴⁾ Id. lt. 36. cs. 131. sz.

tására rendelték», miért is az ő akaratától, elhatározásától tették függővé, hogy »hová és mikor parancsol compareálni« nekik. Tehát a Rákóczi említett elhatározásából, mint okból, következik ez ünnepélyes követség fogadása, a mi megfordítva csak úgy volna elképzelhető, ha időközben a Rákóczi engedélyével, sőt kívánságára a követek más megbízást kapnak a rendektől. Ennek feltételezését azonban nem engedik meg adataink, ámbár erre vonatkozólag Lázár Ferencz visszaérkezésétől a Mikesék indulásáig édes-kevésell tudunk többet a semminél. Alapos okaink vannak annak a feltevésére, hogy a választó országgyűlés azon töredéke, mely épen a Rákóczi elhatározására várakozott, tudomásul vevén Lázár jelentését, az ünnepélyes követség fényes előkészítése ügyében többször tanácskozott, és egy ilyen alkalommal, aug. 25-én, a két héttel előbb Szeben alatt súlyosan megsebesült gróf Pekri Lőrincz helyett az ország képében báró Jósika Gábort választotta követnek.¹⁾

Ezen apró tanácskozások alatt arról is sokat »diskurálhattak«, hogy az országnak szomorú állapotain hogyan lehetne javítani addig is, míg a fejedelem az országba bejöhét. Erre vonatkozólag valaki kész javaslatot is dolgozott ki, mely — ha helyesséssel fogadtatott — a Mikes-féle követség instructiójának alapjául szolgált.

A javaslatnak címe nincs, de bevezető sorai röviden és világosan tájékoztatnak az irat tartalmáról. »Az mostani ratio status szerint Erdélyországa így conserváltathatik, a méltóságos fejedelem magát így conserválhatja, praescindálván az tovább való dolgoknak folytatásától a mostanit, a melyhez idő kell, a ki minden dolgoknak főmestere«... stb.

E rövid, mondhatni szűkszavú bevezetés után a javaslat hét pontja következik, mely pontok ha nem tartalmaznak is ideiglenes jellegűknél fogva mély belátásra és államférfiai nagyságra valló reformokat, de megismertetnek az akkori viszonyokkal, tanítanak praktikus, világos tanácsaikkal, úgy hogy az egész javaslat rövid ismertetését már csak azért sem mellőzhetem, mert történetirodalmunkban eddig ismeretlen, és tárgyunkkal, a Mikes-féle követséggel kétségtelenül összefügg.

1. Rendeljen a fejedelem, minekelőtte bemenne, személy válogatás nélkül való felkelést hat heti provisióval. Az összes haderő három hadba osztassék a Mikes (visszaérkezéséig Csáky László), Toroczkai és Pekri vezérlete alatt, a kik első sorban

¹⁾ *Höschmann* id. m. — *Radányi* ltár: III. oszt. 36. cs. 135. sz. és a köv. idézet. Pekri sebesülésére vonatkozólag olv. 1704. aug. 14-én kelt levelét az Országos Levéltár missilis-gyűjteményében.

Szebent szorítsák meg, a fejedelem pedig a mint bejön, szállja meg Kolozsvárt.

2. Az említett commendánsok a commissariatust pontosan értesítsék a kezük alatt lévő had számáról, hogy táplálásukról és fizetésükről gondoskodhassanak. Ugyancsak hasonló czélból ki kell tudni a fejedelemmel bejövő hadtest számát is. Ez által véget lehetett volna vetni sok panasznak és zavarnak.

3. A fejedelem akár ha ideiglenesen is, szervezze a consiliumot, a melynek székhelye legyen Fehérvár. A consilium, mivel a tanácsurak felelősek az országgyűlésnek, megegyezések nélkül pedig a fejedelem nem intézkedhetett, ép oly kiváló korlátolója volt a fejedelmi hatalomnak, mint a rendi hatalmat fejlesztő conditio-szabás; de a kívánságot nem a rendi hatalom védelme, hanem az ország szüksége sugallja. A törvények szerint a beiktatás után ügyis elkerülhetetlen lett volna a consilium erigálása; de az akkori viszonyok szerint multhatatlán szükséges volt, hogy az helyettesítse a fejedelmet és a tanácsurak »az haza dolgait accurate folytassák, és az hadi generálisoknak, mit csináljanak, mihez alkalmaztassák magokat, ordereket adjanak.« Tehát a főczél az, hogy még a látszata is megszűnjék a katonai uralomnak. Különben a tanácsurak személyére indítványt nem tesz, mert a kinevezés ügyis fejedelmi jog, de kifejezi azt a kívánságát, hogy »puha, munkához nem szokott, kényes és interessatus« emberekre ne bízza.

4. Részletezi az 1-ső pontban javasolt viritim felkelést a natiók geniusához mérten, és igen ajánlja, hogy a fejedelem két kézzel acceptálja, ha zsoldosokat akarnak állítani.

5. Szomorú képét rajzolja az ország szegénységének. Ebből két dolog következik: hogy a fejedelem arra disponáltassék, hogy az békesség végben mehessen; de addig is a hadakozás folytatására és sikerére oly intézkedéseket kell tenni, hogy a sok csapással és teherrel sujtott nép ki ne vándoroljon és a hadakozást abba ne hagyja. Azért a fejedelem idegen országból az ország neve alatt vétessen fel kölcsönt interesre és abból állítson 6000 főnyi gyalog hadat, idegen országokból szereztesse számára naturalékat és keríttesse be Szebent. Így talán elbírják a hadakozást, de azt is csak úgy, ha a fejedelem benléte alatt Kolozsvárt, Brassót és Dévát elfoglalja.

6. Egy universális emberre kellene bízni a fejedelmi udvartartás előkészítését és a commissariatust értesíteni a fejedelmi hadak számáról.

7. A fejedelem követségek által a haza dolgainak állandósítása végett lépjen összeköttetésbe külföldi udvarokkal, így a muszkával, törökkel, francziával, svédde és a lengyel respub-

likával. Különösen melegen ajánlja Oláhországot, »kivel is erős ligát kössön az méltóságos fejedelem«, valószínűleg a két első hatalomra, de különösen a törökre való tekintettel.

Végezetül kívánja, hogy ezeket vétesse mindjárt foganatba a fejedelem. Részlet dolgokról később is lehet tanácskozni és intézkedni. Később, ha elválík a békesség dolga, találkozik ember, a ki a hazának, úgy alsó, közép és felső rendeken lévőeknek geniusit leírja. »Elég okos és olvasott ember lévén az méltóságos fejedelem, az történt dolgokról való írásokat az mostaniakkal kombinálván, csak az geniusát tanulhassa ki Erdélynek per sinceram informationem, maga dolgai folytatásának maga csinálhat ideát.«

Ezen éles megfigyelésre, helyes tapintatra és belátásra valló javaslat bizonyára nagy befolyással volt a követség instructiójára, melyet különben még eddig nem ismerünk.

Ezenkívül gondoskodnak arról is, hogy a megyék, székek, a négy bevett felekezet, illő számmal és fényvel képviseltesse magát. Ez íránt kiadott parancsolatokra egy választ ismerek Hunyad vármegyéből Barcsai Ábrahámától. E szerint »megértvén, hogy az méltóságos fejedelem eleiben vármegyénkből száz lovasnak kellessék az úrral, Jósika Gábor urammal elmenni, tehetségünk szerint mindjarást disponáltunk, válogattunk becsületes rendeket. Isten hozván jó kegyelmes urunkat, egész hazástul eleiben megyünk.«¹⁾

E sorok nemcsak a nagyarányú készülődésre, a követség nagyságára nyujtanak biztos következtetési alapot,²⁾ hanem azt is igazolják, hogy annak eredeti rendeltetése nem változott.

Növelték még a követség számát azok, a kik részint alattvalói kötelességük megbizonyítására, részint pedig ama kor feltűnő anyagiasság irányzatához, önzéséhez híven, a jókedvű adakozásra serkentő öröm és lelkesedés perczeit akarták felhasználni a partikuláris, vagy éppen magán érdekek elérésére. Bár az önzés szívesen lapúl meg az önzetlenség hangzatos titulusa alatt, egykorú levelekben mégis elő-előbuvík a kenetteljes szóáradatból, és mint az áldáshozó záporral hulló jég a gazda reményére, oly leverőleg hat a hazaszeretet tiszta, önzetlen nyilvánulásaiban gyönyörködő lélekre. Városok és községek régi privilegiumaik megerősítését, adójuk enyhítését, sőt elengedését, a katonai szállásolás ezer bajától

¹⁾ Kelt a dévai táborban, szept. 1-én. Radványi lt. III. oszt. 7. cs. 58. sz. A recepta religiók részvételéről olv. Rákóczi emlékiratait, 108. l.

²⁾ Mint látni fogjuk, Radvánszky előre úgy sejtette és jelentette a fejedelemnek, hogy legalább 400 lovas lesz; de ez egy adatból kétannyinál is többre bátran következtethetünk.

való szabadulást, egyesek pedig birtok vagy tisztség adományozását,¹⁾ kuruczczal vagy labanczczal összefüggésbe hozható káraik megtérítését, a német világban elvesztett pereik felújítását, szóval érdemeiknek elismerését és vágyaik szerint való jutalmazását kívánták. Tervüket többen elárulták Radvánszky Jánosnak, többen kérték pártfogását is, mert Rákóczi újabb parancsa szerint neki a követséggel kellett volna kijönnie; mások meg azon mesterkedtek, hogy a követség őt megelőzze, hogy így az erdélyi ügyekben tájékozatlan fejedelmet annál könnyebben behálózhasák.

A fejedelem parancsa több fontos ügy miatt tényleg visszatartá a terhes gondjai és szorgos munkája miatt betegre fáradt és az erdélyi urak sok gonoszságának láttára elundorodott, haza vágyódó Radvánszkyt. És az ily sötét háttérű ünnepélyes, fényes követséget még jobban elhomályosítja az, hogy költségeit még olyanok is, a kiknek engedélyük sem volt a kimenetelre, nagy részben »erős hatalommal« a Rákóczi pénztárából vették, pedig — a mint láttuk — az ország is a pénz akkori vevő értékéhez viszonyítva igen szép összeget szavazott meg e célra.²⁾ Hogy a nagyon elszegényedett ország képes volt-e ki is fizetni ez összeget,³⁾ vagy hogy hol jogosan, hol jogtalanul mennyi pénz harácsoltak össze és ebből mennyit fordíthattak közköltségre: oly kérdések, a melyekre biztos feleletet nem lehet adni, de a melyeket nem is gyönyörűség feszegetni oly korban, a mikor igen előkelő főurak és »becsületes főemberek« minden különösebb titulus nélkül ezereket zsebelhettek el a közpénzekből.

A követség és sallangja, miután ily előrelátó bölcsességgel gondoskodtak magukról, Gyulafehérvárott összegyülekezvén, Kolozsvár felé útnak indultak. Szept. 9-én érkeztek oda és útjukat csak a következő nap folytatták.⁴⁾

¹⁾ Különösen ez ellen foglal állást Radvánszky. »Ezen haza adminisztrációjára eddig rendelt tisztségekben (kire tudom sollicitáltatik Ngod) ha most mi mutatiót tenne Ngod, több veszélyt, hogysem emolumentumot itélnék benne.« 1704 szept. 12-én kelt jelentése.

²⁾ Radvánszky János jelentése. Id. lt. III. oszt. 36. cs. 135. sz. — V. ö. báró Száva idézett nyilatkozatával.

³⁾ A két követ, Mikes és Jósika, az országtól 2000 frtot kapott. Mikesnek a fiskalitásból 100 arannyal »kedveskedtek« ezen felül. (U. o.) Az országgyűlés tárgyalásainál említett 6000 frt olvadt-e le 2000 frtra, vagy hogy a 4000 frt a többi követet illette-e? nem dönthető el.

⁴⁾ *Höchsmann* (id. m.) szerint Kolozsvári szept. 6-án indult, de a dátumot nem lehet az egész követségre vonatkoztatni. — Radvánszky János jelentéséből tudunk kolozsvári tartózkodásukról. »Ugy mennék, hogy ezen sok impedimentummal menő ablegatiót, a ki ezen órában ígérkezett s holnap indul tovább, be érném vagy meg is előzném.«

Ettől kezdve eltűnnek szemeink elől, s csak akkor találkozunk velök ismét, mikor a fejedelem udvarába érkeznek; tehát ha akarnánk sem követhetnénk lassu útjokat. E helyett érdekesebb lesz egy pillantást vetnünk a közhangulatra s meglátnunk, hogy a választás óta eltelt két hónap, a mi sok idő a türelmetlen várakozóknak, bizonytalan híreivel, czéltalan és czélzatos mende-mondáival, milyen hatással volt a kedélyekre.

R. KISS ISTVÁN.

ADALÉKOK

SOPRON VÁRMEGYE TÖRTÉNETI FÖLDRAJZÁHOZ.

Sopron vármegye régi földrajzára vonatkozó eddigi közléseim ¹⁾ pótlásaúl óhajtok egy-két újabban szemembe tűnt adatot ezen czikkelyem keretében olvasóinkkal megismertetni.

ENND és EUND. A győri káptalan 1232-ben bizonyítja, ²⁾ hogy Virenton fiai és Tamás fiai »de Ysobor«, és »villani Ennd de genere Churt« az *Ennd* nevű földet Demeter mester, valamint Musey összes lakosai közbenjárására Osl fiának Tamásnak átengedték. A birtok határát így írja le az oklevél: Kezdődik keleten a Rába fölött és nyugatnak Osl fia Tamás erdeje felé tart, melynek végén határjelet tűztek; azután Piskárostó nevű tóhoz jut, mely Gelca falu felől jön, s azon áthaladva, kevés-
sel Etteven-út fölött »ad villam fratrum Jeuriensium, que Cusfalud vocatur«, a régi határhoz ér, majd ismét a Rábáig, honnan a határ kiindult, folytatja útját.

Noha mindenkép igyekeztem a Rába mentén oly tájékot felfedezni, melynek körében *Ennd* birtokot teljes biztossággal elhelyezni lehetne, törekvésemet ez ideig siker nem követte. Eleintén a *Gelca* és *Kisfalud* helységnevek Vasvár-megyére irányíták figyelmemet, mert 1238-ban egy oklevélben ³⁾ »villa Stephani et Gelca« fordul elő s a Rába közelében a szentgotthárdi apátság Kisfalud nevű helysége tényleg ma is létezik; ettől azonban csakhamar el kellett térnem, mert *Ysobor* = Sobor, melyet, mint tudjuk, az Osl nemzetségbeliek, nevezetesen 1264-ben az említett Tamás fia II. Tamás, ⁴⁾ 1314-ben pedig

¹⁾ Sopron és Mosony vármegye tört. földrajzához. *Századok*, 1900. 10. l. — Locsmánd vár és tartománya. U. o. 675. l. — Sopron vm. nyugati területe. U. o. 1903. 431. l. — Régi föld- és vízrajzi adatok. U. o. 1904. 240. l.

²⁾ *Wenzel*: Árpok. Uj Okmt. VI. 511. l.

³⁾ U. o. VII. 63. l.

⁴⁾ Zala vm. tört. Oklt. I. 46. l.

II. Tamás testvérének Imrének fiai birtak,¹⁾ Sopron vármegye Rába-mellékére vezetett, a hol — sajnos — nemcsak Ennd, hanem — az egy Sobor falu kivételével — a többi fölisorolt helyek és a *Piskárostó* sem létezvén, manapság teljesen ismeretlenek, sőt egykori létezésökről sincsenek okleveles adataim.

Hogy *Musey* alatt a Sobortól majd 40 kilométernyi távolságban fekvő *Muzsaj* falut sejtjük, arra nem is gondolhatunk, mert mi érdekük lett volna az ottani lakosoknak, hogy ez ügyben valamennyien közbenjárjanak. *Musey* tehát úgy, mint Gelca, *Piskárostó* és *Kisfalud*, ma ott a Rába mellett szintén ismeretlenek lévén, nem alkalmasak arra, hogy Ennd birtok fekvésére nézve tájékozzanak bennünket. Hogy Sobornak szomszédja volt a keresett Ennd, azt bizonyosnak tartom, mert Osl fia Tamás birtoka alatt, melybe Ennd ütközött, csakis Sobort lehet értenünk, s ezért inkább Sobornak mai déli felében, mintsem Szentandrás dél-keleti csúcsán nyomozandó a kérdéses birtok; ellenben ha Szentandrás a XIII-ik században rész szerint talán Sobor területéhez tartozott volna, akkor Ennd határa a mai Szentandrás területébe is átnyulhatott. Azonban hogy Ennd a mai *Egyed* helységnek felelne meg, ez azért nem hihető, mert — legalább a mai határviszonyok szerint — Egyedet a régi multú *Árpás* és *Sobor* s a később szereplő *Szentandrás* területei a Rábától messze elkülönítik, s alig merem föltenni, hogy Egyed határa egykor a most nevezett három szomszéd helység valamelyikének területrészét is magában foglalva egész a Rábáig nyult volna. A mi *Kisfaludot* illeti, az a körülmény, hogy e hely a »fratres Jeurientes« tulajdona volt, s hogy a Rábától nyugatra esvén, ezen irány a püspökség mai szanykeszói és a káptalan sebesi birtoka felé mutat: adhatna némi útmutatást azok számára, kik főleg a világi és a szerzetes papság történetének alapos ismerői és tudományos művelői lévén, a régi birtokviszonyok alapján később remélhetőleg mégis képesek lesznek meghatározni, kik voltak *Kisfalud* tulajdonosai és hol feküdt ez az ismeretlen falu?

Hogy az V. István király által a Pápa nb. Lampert fiának Pálnak 1272-ben adományozott *Eund* soproni várföld²⁾ a föntebbi *Ennd*-del azonos-e, vagy hogy a különböző alakban írt két helynév két különböző helységre vonatkozik-e? — erre nézve sem lehet kielégítő feleletet adni. Nagy Imre megjegyzése szerint *Eund* 1286-ban *Mezőlak* és *Acsád* társaságában még a nevezett Pál és testvérei birtokában lévén, Veszprém

¹⁾ Anjoukori Okmt. I. 335. l.

²⁾ Sopron vm. tört. Oklt. I. 35. l.

vármegyében az utóbb említett helységek táján létezhetett. Ha Nagy Imre nézete téves volna, akkor nincs kizárva, hogy a Sobor mellett létezett Ennd, esetleg Eund területének egy részét az Oslia, másik részét pedig a Pápa nemzetség tagjai bírhatták; de hogy ez esetben *Ennd* vagy *Eund* volna-e tulajdonképpen helyes neve a birtoknak, azt ez idő szerint meghatározni nem lehet. Még egy körülmény van, mely figyelmet érdemel. Tudjuk ugyanis, hogy az Osl nemzetség gyakran felsorolt javai közt az oklevelekben sehol sem fordul elő *Ennd* nevű birtok; s jöllehet Sobornak régi határvonalait az írott források le nem írják, azért még sem kételkedem benne, hogy Ennd bizonyára Sobor területébe olvadva, ennek kiegészítő részét képezte; minthogy pedig Sobort az Oslia 1264 után is háborítatlanul bírták,¹⁾ ezzel — úgy hiszem — eléggé igazolva van, hogy 1272-ben Ennd kiszakítva Sobor területéből más idegen kézre nem is juthatván, alatta mint magán birtok alatt a Pápa nemzetségnek adományozott *Eund* nevű várföld semmiesetre sem lappanghat. Egyébiránt, bár — mint már előbb is megjegyzém — látszólag lehetséges dolog, hogy az Oslia Ennd birtoka mellett közvetlenül egy másik Ennd vagy Eund nevű birtokrész is létezhetett: mégis tekintve Nagy Imre véleményét és mérlegelve azt, hogy az egyik birtok magán birtok, a másik pedig várföld volt, legkevésbé sem kételkedem benne, hogy a két különböző tulajdonságú helység két különböző vidéken feküdt.

JANOA FÖLDJE ÉS HELGOLTH-MALOM. Osl fia Herbord 1264-ben Edvi Farkas fiaitól, Jántól és Istvántól, megszerzé a *Janoa* nevű földet s azt a három malomhelyet, mely a Rába folyón az említett birtok mellett, Demeter fiainak, Ugodnak és Csák bánnak a Rábán túl létező *Helgolth* nevű malmával szemközt feküdt.²⁾ Hogy *Janoa földje* Edvi déli határvégében keresendő, azt az oklevél tartalmából kell következtetnem, mely így szól: *Janoa földjének határa északon megindulván »iuxta clausuram domini regis Ustrov nuncupatam« a Nagyrába felé, tehát déinek hajlik, azt Ján és rokonai földjétől Keczől felől valamely ösvény választja el. Ez a nyugati vonal volna; keletről pedig az említett töltéstől (esztero) kezdve szintén a Rábáig, tehát déli irányba ment a határ. Janoa földjét mindenesetre*

¹⁾ Később, de hihetőleg csak a következő XIV-ik században, a Kőszegiek foglalták el tőlük; a fentebb idézett 1314 évi adat szerint azonban ekkor újra visszaadták az Osliaknak.

²⁾ *Wenzel* id. m. VIII. 111. l.

Edvi, s korántsem *Keczöl* akkori királyi birtok határában kell keresnünk, mert hogy *Hergolth* malma Edvivel szemközt a Rába jobb partján fekvő Vasvár-megyei Pápocz helység területén — nem pedig Sopron vármegyében, mint Wertner tévesen mondja ¹⁾ — Ugod és Csák akkori birtokán feküdt, azt későbbi oklevelek bizonyítják, ²⁾ midőn 1309-ben Ugod fiának Demeternek fia Móricz az ő pápoczi birtokáról rendelkezik.

A királyi töltésre nézve is kívánok egy megjegyzést kockáztatni, de hogy ezt tehessem, megelőzőleg néhány adatot fogok idézni tájékoztatásul és tanuságul arra, hogy az oklevelek a régi határleírásokban a *földhányás*, *töltés* és *árok* megjelölésére micsoda kifejezéseket szoktak használni. Így pl. a *fossatum* leginkább vízárkot és malomárkot jelent ugyan, ³⁾ de máskor ismét mint földhányás és töltés szerepel, tehát a *clausura* fogalmával is azonos, mert 1341-ben »ad cacumen fossati meta terrea vulgo *gyep*«, ⁴⁾ 1358-ban »clausura vulgariter *oztorow*«, ⁵⁾ és 1426-ban »fossatum vulgo *oztro*« ⁶⁾ kifejezésekkel találkozunk. Továbbá 1161—1173-ban »magna via et quod vulgo dicitur *Chebe-gepue*«, ⁷⁾ 1257-ben pedig »terra inculta que *gep* vocatur« ⁸⁾ fordulnak elő. A míg tehát a *gyepü* és *gyep* rendszerint védő kerítést és töltést jelentett, értettek alatta földhányást, határdombot, azután készített, tehát némileg feltöltött közlekedési utat, sőt míveletlen, tehát a mai gyepes legelőnek megfelelő földet is; mire nézve különösen kiemelendőnek tartom, hogy a csinált közlekedési utat országszerte manapság is *töltés*-nek nevezik; másrészt azonban ma már nem használják a mult századok írott forrásaiban emlegetett *ötevény* és *ásvány* szavakat a csinált kocsu-utak és ásott árkok, folyó-ágak megjelölésére, melyekre nézve az 1209, 1225, 1232, 1244, 1260, 1351 és 1426 évekből ⁹⁾ ily adatok olvashatók: *etteven* via parata; cumulus terrae antiquus; *ötevenyut*; *ásván* stb.

Midőn tehát a móríczhidai prépostság 1251 évi adomány-

¹⁾ Turul, 1900. 167. l.

²⁾ *Fejér* CD. VIII. 1. 364. l. — VIII. 2. 444. l.

³⁾ Mon. eccl. Strigon. II. 199. 207. ll. *Fejér* id. m. V. 8. 109. l., III. 1. 268. l. — *Wenzel* id. m. I. 187. l.

⁴⁾ Hazai Oklt. 234. l.

⁵⁾ Sopron vm. tört. Oklt. I. 287. l.

⁶⁾ U. o. II. 107. l.

⁷⁾ *Wenzel* id. m. XI. 37. l.

⁸⁾ U. o. VII. 456. l.

⁹⁾ U. o. VI. 342. 512. ll., VII. 156. l., XI. 496. l. — Sopron vm. tört. Oklt. I. 13. 232. ll., II. 196. l.

levelében ¹⁾ említett »regis fossata« köti le figyelmünket, akkor itt is nem vízlevezető árkokat, hanem a »clausura domini regis«-nek teljesen megfelelő védőtöltéseket kell értenünk, melyek a Rába árja ellen emeltettek. Minthogy az Edvi határában fekvő Janoa-földje és a régi móríczhidai terület nem királyi, hanem magán birtok volt, azért valószínű, hogy az ott talált királyi védőtöltések a vizek áradásai ellen köz-költségen vagyis országos közmunkával létesültek; s noha Ortvay szerint ²⁾ Móríczhidánál a *fossatumok* vízvezető árkokként szerepelnek, mégis azt hiszem, hogy ez utóbbiakat helyesebben inkább a *fossa* szó fejezi ki;³⁾ ez okból azután arra a meggyőződésre jutottam, hogy Edvi és Móríczhida körül a »clausura regis« és »fossata regis« = *esztero* (ustrov) alatt mindenesetre a vízáradások ellen emelt védőtöltéseket értették, a mit bizonyít az a tény, hogy manapság nemcsak Sopron vármegyében a Rába-mellékén általában, hanem különösen Edvi tájékán, úgyszintén a Móríczhidával szemközt fekvő Árpásnál is, a Rába árja ellen épített védőtöltéseket *eszteró*-nak nevezik.⁴⁾

KALACS ÉS KECSÉNÉR. Kalach 1331-ben *Kechener* határleírása szerint ⁵⁾ ez utóbbitól keletre *Homok* és *Pinnye* helységek határa közt foglalt helyet, s 1430-ban ⁶⁾ mint pusztai birtokot az Osliak birtokában találjuk. Fekvését közelebb meg nem határozhatom; hihetőleg az említett szomszéd helységek határába olvadt. Az idézett 1331 évi adat szerint *Kechener* birtok határa Hidegség, Homok, *Kalach*, Pinnye, Vejka, Peresztég és Szécsen faluk, illetőleg puszták területével érintkezvén, elég nagy kiterjedéssel bírt, azonban egy 1327-ben kelt oklevél ⁷⁾ *Kechener* határaul Szécsen helységet nem említi, míg ellenben a Fejérnél közölt 1281 évi adat szerint ⁸⁾ *villa Kechener* még Hegykő helységgel is határt tartott, a mit az utóbbinak ma egyenes nyugati határvonalából alig lehet megmagyarázni. Ma bizonyára *Kechener* neve sem ismeretes, mert régi szomszédjai területébe olvadván, az egész vidék régi határállapotának gyökeres átalakulása következtében sokszor

¹⁾ *Fejér* id. m. IV. 2. 88. l.

²⁾ Magyarország vízrajza, II. 151. l.

³⁾ *Wenzel* id. m. I. 261. 270. ll.

⁴⁾ Győri tört. és rég. füz. II. 369. l.

⁵⁾ Sopron vm. tört. Okt. I. 123. l.

⁶⁾ U. o. II. 160. l.

⁷⁾ U. o. I. 115. l.

⁸⁾ Id. m. V. 3. 98. l.

nem tudjuk megfejteti a régi határleírások ide vonatkozó megjelöléseit. A mi *Vejka*, másképp *Vejke* pusztát illeti, mely a régi győri egyházmegyei névtár szerint *Vejke*, a mai katonai térképen *Vajka* néven szerepel s Német-Peresztég határa déli részében fekszik: az 1362, 1424 és 1480 évi adatok szerint ¹⁾ pusztta birtok volt, melynek nevét birtokosai előnév gyanánt is használták. Hogy a régi határok mennyire változnak, annak példáját egy 1327 évi oklevél is föntartotta számunkra, ²⁾ mely *Peresztég* (a mai Német-Peresztég) határjárására vonatkozik. Akkor t. i. ennek határa *Susok* nevű birtokkal is érintkezett, mely a XIII-ik században a mai Németkeresztúr délkeleti részénél feküdt, míg ma Peresztég e vonalon nem Németkeresztúrral, hanem Nagyczenkkel tart határt, hihetőleg azért, mert ez utóbbi a régi *Susok* (helyesen Magyar-Susok) birtokot bekebelezte, a mire egyébiránt már más alkalommal és más helyen ³⁾ figyelmeztettem az olvasót.

KÜRTÖSMAGYAR. Ez a birtok a királyi kürtösöké volt, s mint egy 1358-ban kelt oklevélből kitűnik, ⁴⁾ feküdt a mai *Czirák* és a régi *Fertő*, másképp *Ferteud* (a mai Iván egy része) faluk közt; s így *Kürtösmagyar* a jelenkori határviszonyok szerint Dénesfa és Iván faluk közt, még pedig az iváni Nagyerdő keleti határszélén keresendő, mert 1358 óta *Dénesfa* területe *Czirák* helység és a Nagyerdő közé furódott, *Iván* határa pedig az egész Fertőd területével gyarapodott; hogy azonban Kürtösmagyar maga Iván vagy Dénesfa területébe olvadt-e? — azt csak később még napvilágra hozandó adatokból lehet majd megállapítani, minthogy nevét 1387 után Sopron vm. Oklevéltára már nem említi. ⁵⁾ Fertőd falu, melyről az 1234, 1265, 1269 és 1358 évi oklevelek ⁶⁾ emlékeznek, egykor délről Sajtoskállal, Nemesládonyyal, Csérrel, nyugatról Szemerével, északról az eltűnt Bodok vagy Bodog faluval (a mai Csapod egy részével), keletről pedig a régi Ivánnal volt határos.

NÉMETFALU és MAGYARFALU. Nagy Imre Németfalut *Vásáros-falu* helységgel azonosítja; hogy mily alapon, arra nézve nem

¹⁾ Sopron vm. tört. Oklt. I. 336. l., II. 80. l., II. 560. l.

²⁾ U. o. I. 108. l.

³⁾ Sopron, 1889. évf. 69—85. sz.

⁴⁾ Sopron vm. tört. Oklt. I. 295. l.

⁵⁾ Id. m. I. 483. l.

⁶⁾ *Wenzel* id. m. VI. 550. l., VIII. 248. l. — Sopron vm. tört. Oklt. I. 30. 279. ll.

nyilatkozik. Nézetét nem tartom elfogadhatónak, mert — mint alább még előadom — azt sejtem, hogy Vásárfalunak inkább a régi *Nova villa* felel meg. A mi Németsfalut illeti, ezt a nevet az általam itt idézendő adatok alapján csak a mai *Németi* változatának tartom. Tudjuk, hogy az Osl nemzetség majdnem minden ága bírt Németiben, de a többi közt különösen ki kell emelnem, hogy a Jakab ágabeli János fia Lőkös 1351-ben ¹⁾ tényleg mint Németi birtokosa fordul elő, s midőn 1409-ben ²⁾ a Lőkös elhalt fia János után maradt összes birtokok felsoroltatnak, azok között nem *Németi*, hanem *Németfalu* nevét találjuk. Egyébiránt Németfalu neve előbb már a Herbord-ágnál, és pedig III. Herbord és Osl birtokai közt 1381-ben jelenik meg, ³⁾ de e két eseten kívül, legalább Sopron vm. Oklevéltárában, az Osliai birtokai sorában Németfalu neve többé elő nem fordul s ott ezentúl mindig csak Németivel találkozunk. Ennélfogva nem lehet kételkedni, hogy *Németfalu* alatt a mai *Németi* lappang, a mit megerősít egy hasonló eset, midőn ugyanis *Mihályi* 1455-ben az addigi szokástól eltérőleg szintén *Mihályfalva* néven említették. ⁴⁾

A másik helységről, Magyarfaluról, forrásom csak négy esetben emlékezik; és pedig épen a Vásárosfalvi János fiai, III. Herbord és Osl voltak azok, kik 1381-ben ⁵⁾ nemcsak Németfaluban bírtak, hanem ugyanakkor *Magyarfalu* is az övék volt, s ez utóbbit 1394-ben III. Herbord és Osl nővérei, ⁶⁾ 1429-ben pedig a most említett Osl fia János bírták; ⁷⁾ végre 1455-ben Asszonfalvi Ostfi László fiaira, Ferenczre, Miklóstra és Lászlóra szállott Magyarfalu, ⁸⁾ melynek nevét később már nem olvastam. Tekintve azt, hogy a Herbord-ág az alább *Nova villa* és *Silva regalis* alatt idézendő adatok szerint már a XIII-ik században is mint *Beled* helység egyik főbirtokosa ott kiválóan szerepelt, s figyelembe véve ama feltűnő körülményt is, hogy manapság Beled belsősége szokatlanul nagy kiterjedésű: azt lehet sejtenuünk, hogy *Magyarfalu* egykor a régi *Beled* területének egy részéből alakulván, idő múltán ismét Beleddel egyesülhetett. Azt azonban már határozottan állíthatjuk, hogy Magyarfalu nem lehet azonos Vásárfaluvál,

¹⁾ Sopron vm. tört. Oklt. I. 234. l.

²⁾ U. o. 603. l.

³⁾ U. o. 456. l.

⁴⁾ U. o. II. 385. l.

⁵⁾ U. o. I. 456. l.

⁶⁾ U. o. 518. l.

⁷⁾ U. o. I. 143. l.

⁸⁾ U. o. II. 389. l.

mert a fentidézett 1394 évi oklevél a két falu nevét egymás mellett külön nevezi meg.

NOVA VILLA. Feltűnő jelenségnek tartom, hogy az oklevél a helység magyar nevét mellőzte, a minek oka csakis az lehet, hogy ez az *Ujfalu* akkor még a keletkezés állapotában lévén, elfogadott magyar neve még nem volt. Az alább felsorolt adatokból azt következtetem, hogy ez a hely talán a később felmerülő *Vásárosfalva* helységnek felel meg. A csornai konventnek az Osl nemzetség több tagja, köztük a Herbord-ágbeli I. Herbord által 1230-ban adományozott birtokok sorában,¹⁾ melyek közül minket tárgyunk szempontjából egyedül a Beleden adományozott malmok érdekelnek, ez a *Nova villa* még elő nem fordúl s csak 1280-ban a nevezett konvent számára II. Herbord részéről történt adományozások között jelenik meg először,²⁾ midőn itt két telket s Beleden szintén két telket kap a konvent; és ha leszámítunk egy 1435-ben kelt oklevelet,³⁾ mely a most érintett 1280 évi adományozás tényére hivatkozva, a falut régi latin nevén volt kénytelen nevezni: *Nova villa* — mely mint nemrég keletkezett falu időközben bizonyára állandó magyar nevet kapott — az előttem ismeretes okleveles adatokban többé föl nem merül.

A csornai monostornak 1230-ban adományozott birtokok közt előforduló malmokra nézve a XIII-ik századot követő korszak alatt az oklevelekben nem akadtam semmi nyomra, hanem igen is említetik a konvent 1447-ben és 1451-ben *Vásárfalván* mint birtokos,⁴⁾ a mikor ott »super fluvio Rába« a *Szikra-malom* a konvent tulajdona. Ebből azt lehet következtetni, hogy *Nova villa* — mely alig hogy fölvillant, máris eltűnt — Beled régi területének egy részén keletkezett; s ez alkalommal hangoztatnom kell, hogy már I. Herbord 1279-ben mint egyik főbirtokos szerepel Beleden,⁵⁾ s idézem egyúttal az 1363-ban kelt oklevelet,⁶⁾ melyben egy 1358-iki adatra hivatkozva, a Herbord-ágbeli »Joannes filius Stefani filii Herbordi de Vásárosfalva« e néven jön elő. Ez időtől fogva azután *Vásárosfalva*, mely nézetem szerint a régi *Nova villa* helység területének felel meg, állandóan fenn is maradt. Mivel hogy Vásárosfalva a mondottak szerint egykori területével a Kisrába

¹⁾ U. o. I. 17. l.

²⁾ U. o. 47. l.

³⁾ U. o. II. 236. l.

⁴⁾ U. o. 327. 371. ll.

⁵⁾ *Wenzel* id. m. IX. 239. l.

⁶⁾ Sopron vm. tört. Oklt. I. 341. l.

partjáiig nyult, s mivel I. Herbord — mint alább még tárgyalni fogjuk — már V. Istvántól engedélyt kapott, hogy magának várat építhessen, mely vár 1279-ben a Kistrába közelében tényleg fönn is állott, mivel továbbá mint Beled egyik birtokosa valószínűen ő alapította a *Nova villa* néven említett helységet beledi birtokán, és mivel ezen falu határában adott a csornai konventnek két telket s ennek az Ujfalunak feltűnése a váralapítással jóformán egy időre esik: ezért az a nézetem, hogy a Beled régi területéből kiszakított földön alapított *Nova villa* utóbb állandó magyar nevet nyervén, az a mai *Vásárosfalu*-vá változott. Hogy később ez utóbbi helység határa ismét változásnak volt kitéve, azt nem egyedül az a tény bizonyítja, hogy határa ma nem terjed a Kistrábaig, hanem az is igazolja, hogy a Rába rectificatiójáról szóló 1699-iki memorandumban¹⁾ a felsorolt malmok közt a csornai monostor vásárosfalvi malmát nem leljük, hanem helyette ott van a beledi malom. Az a netaláni ellenvetés, hogy *Nova villa* alatt épen úgy lappanghat az 1381-ben először feltűnő *Magyarfalu* — melyről fentebb szoltunk — mint *Vásárosfalu*, nem téríthet el álláspontomtól, mert az utóbbit már előbb ismertük, folyton szerepelt, sőt — a mi fő dolog — itt a csornai konvent birtokos is volt, míg Magyarfaluban tudtommal semmit sem bírt.

Ha azonban az oklevél amaz adata, hogy a csornai konventnek Vásárosfaluban a Rábán malma volt, talán azt akarná jelenteni, hogy a konventnek vásárosfalvi birtokához tartozó Rába-malma van, mely különben Beled határában fekszik: ez esetben fentebb kifejtett nézetemet is módosítanom kellene.

PATA CASTRUM és BAD FOLYÓ. A Beled fia Beled részére 1276-ban²⁾ kibocsátott királyi adománylevélben említett *Pata vára* és *Bad folyó*, hol Beled vitézül harczolt, más régi forrásokban elő nem jön, s ma Sopron vármegyében sehol sem létezően, nincs kizárva, hogy itt íráshibával állunk szemben, s talán alapos némelyeknek az a nézete, hogy *Bad* alatt tulajdonképen a *Rába* lappang; és ez esetben az is lehetséges volna, hogy *Pata* helyesebben *Patak*-nak olvasandó, mely utóbbinak váráról adatot ugyan nem idézhetünk, de egy 1220-ban kelt oklevélből³⁾ kitűnik, hogy mint Osl fiainak, Belednek és Osl comesnek birtoka, Barbacs helységtől délre, Osl comes egy másik birtoka (Csorna) és Dór helység közt feküdt; egy-

¹⁾ Történelmi Tár, 1885. évf.

²⁾ *Fejér* id. m. VII. 2. 50. 57. ll.

³⁾ *Wenzel* id. m. XI. 157. l.

úttal bebizonyúl, hogy nem messze Patak területétől a szomszéd Maglócza helység nyugati határvonalát a *Rabucz*a (Répcze) érinté, mely alatt — úgy hiszem — a *Répcze* (németül Rabnicz) egy idűig lenyúló régi ágát kell értenünk; ez azonban manapság a csatornázás következtében megszűnt lenni. Nem lehetetlen tehát, hogy Osl fiának Belednek fia Beled, később a maga birtokán, nem a Rába, hanem a Rabucz közelében szállott szembe az ellenséggel, mely alkalomból a király is dicsérettel emlékezik meg vitézségéről. Patak faluban, melynek határa utóbb Csorna határával egyesült, a csornai konvent is bírt 1246-ban egy ekényi földet a király kegyéből.¹⁾

PERCEL, SILVA REGALIS, KÖZÉPKEREK RÉT. IV. László király 1279-ben ²⁾ az Osl nb. I. Herbordnak, kiről már fűntebb is szűltunk, *Perczel* nevű földet, azután *királyi erdűt*, mely Herbordnak a Balamus (Bálványos) vize közelében lévű vára körül fekűdt, és Kecűl határában egy *Középkerek* nevű rétet adományozott. Perczelről itt most nem lesz szó, mert erre nézve már más alkalommal úgyis kimutattam, hogy alatta a mai *Tűtkeresztűr* lappang; téved tehát Pesty, midűn a várispánságokról ír művében ³⁾ azt állítja, hogy az Kecűllel tartott határt, mert ez a magyarázat az oklevélből ki nem olvasható, de az akkori és mai határviszonyok szerint is általában lehetetlen. Ismeretes dolog, hogy I. Herbord már V. István királytól várépítésre nyert engedélyt,⁴⁾ s noha a helység, hol az építés történt, nincs is megnevezve, mégis azt hiszem, hogy a vár, mely az idűzett 1279 évi oklevél szerint akkor tényleg már fűnnállott, Beled régi határában a Kisrába *Bálványos* nevű ága jobb partján keletkezett; csakhgy nem bizonyos, vajjon mely részében a régi beledi határnak keressűk a várat, melynek körülötte fekűdt az adományozott királyi erdűség is, a mely utóbira nézve csak annyit mond forrásunk, hogy annak hosszabb vonala András fiának Jánosnak és testvéreinek, tehát Herbordunk rokonainak birtokánál kezdűdűtt és Kecűl határaíg nyűlt, a szélessége pedig az Eszterűtűl egész a völgyig (usque vallem) terjedt. Hogy az erdű akkor a szomszédos Kecűl helység területéből szakítottatott-e ki, vagy Beled határában fekűdt-e? e kérdűsre alig lehet határozott feleletet adni; de az első feltevűs annyiban valószínűbb, a mennyiben Kecűl

¹⁾ Hazai Okt. 13. l.

²⁾ *Wenzel* id. m. IX. 239. l.

³⁾ Várispánságok, 428. l.

⁴⁾ Turul, 1900. évf. Pór Antal az Osl nemzetségrűl.

egész területe akkor még jóformán királyi birtok volt, az 1276 évben Beled fiának Belednek adományozott birtokrészt ¹⁾ kivéve, mely annakelőtte vasvári várbirtok volt. Későbbi adat szerint 1325-ben ²⁾ az említett András fiairól, Jánosról és Istvánról az mondatik, hogy Beleden birtokosok voltak. Középkerekrekrétet a keczöli határnak mely részén, különösen nem Beled közvetlen szomszédságában keressük-e? — erre nézve az oklevél nem nyújt útmutatást; csak annyit tudunk, hogy a *Kerekvágás* dülő Vásárosfalu határában ma Belednek szomszédja.

SZÉKAS, VILLA LEPROSORUM, FOSDRÉT. A *Székas* nevű terület 1272 és 1279 évi adatok szerint ³⁾ 1265 körül több részből állott, mely részek egyike 1344-ben már a Czirákyak ősenek Dénesnek lakhelyül szolgálván, ⁴⁾ magvát képezte a későbbi *Dénesfalva* (ma Dénesfa) helységnek, melynek nevét már 1402-ben olvasom ugyan, ⁵⁾ de Dénesfalva mellett egy *Székas*, mint Cziráky-féle birtok még 1410-ben is előfordúl. ⁶⁾ Ugy látszik, hogy a *Székas* nevet viselő területek, melyek az idézett források szerint Czirák, Répczeszemere és Fertőd helységek szomszédságában a Répcze mellett feküdtek, csak időmultával sorakoztak Dénesfalva területéhez, míg ez utóbbi helység északnak felnyúló határa, talán a Nagyerdő keleti részéből is hozzájárult területtel megnagyobbodva, egész a mai Csapod határáig tejeszkedett.

Az idézett, 1265 körül kelt oklevél a Czirákyak egyik ősenek Salamonnak, *Czirák* és *Székas* közt fekvő szerzett birtokáról szól, és jöllehet ennek nevét külön meg nem nevezi, mégis kétségtelen, hogy ez is a Székasok egyike volt, s az oklevél rövid, de igen jellemző körülírása: »a fluvio Rapcha usque ad villam leprosorum in latitudine centum septuaginta amplexuum, et ab eadem villa usque ad Ferteud continet in latitudine centum amplexus« — fekvését illetőleg is elég tájékozást nyújt, mert e szerint a birtok hosszúsága a Répcze folyó balpartjától kezdve a nyugaton fekvő *Fertőd* faluig (ma Iván határában) terjedt, szélességét pedig északról *Czirák*, délről *Székas* területe jelölte. A birtok vonalába eső *Villa leprosorum* nézetem szerint valószínűen Székas ama területének egy részén állott, hol később a Czirákyak őse Dénes, lakását tartván,

¹⁾ *Fejér* id. m. VII. 2. 51. l.

²⁾ Sopron vm. tört. Okl. I. 102. l.

³⁾ U. o. I. 30. 31. 34. 45. ll.

⁴⁾ U. o. 176. l.

⁵⁾ U. o. 555. l.

⁶⁾ U. o. 631. l.

emléke a régi Székasból átváltozott *Dénesfalva* nevében maradt fen.

Most a határleírásban előforduló *Villa leprosororum* felé irányítjuk figyelmünket. Szokatlan és feltűnő, hogy az oklevél írója itt latin névvel említ egy helységet, mely ha minden tekintetben a mi helységeinket jellemző tulajdonsággal bír, valóban nem könnyű annak okát kinyomozni, hogy a közéletben használt vulgaris tulajdonnév helyett miért használ az oklevél mégis latin nevet. Akaratlanul arra a gondolatra tereli elménket ez a sajátos jelenség, hogy a *bélpoklosok faluja* nem is közönséges értelemben vett falu volt, hanem külső határ nélkül egy másik helység határába illesztve állott fen, a hová a bélpoklosok talán a közelében létezett valamely hasznos forrás kedvéért szállottak. Minthogy a falu latin nevét az általam ismert források többször nem is említik, ellenben a *Székas* terület, melyen nézetem szerint ez az állítólagos *villa* feküdt, ezután is folytonosan szerepel: hajlandó vagyok hinni, hogy a *bélpoklosok faluja*, akár rendes helység, akár csak egyszerű tanya lett légyen, mindenesetre közhasználatú állandó magyar névvel is bír. Fontolóra véve tehát, hogy Székas területén találkozunk vele s a latin nevezet talán csak külön melléknévnek tekintendő, ezért, ha sejtelmem nem csal, valószínűbb, hogy alatta *Székas* lappang, ha mindjárt ez utóbbi mindenkor mint birtok szerepel is. Igen nehéz feladat ily körülmények között a homályt eloszlatni és a valóságot megközelíteni, s nem csoda, ha érdemleges eredmény helyett csupán ingatag talajon mozgó nézetek kerülnek gyakran fölszínre; a mi egyébiránt alig mellőzhető, mert mérlegelő nyomozások és következtetések nélkül a történeti igazsághoz sokszor el sem juthatnánk.

Különben a titokszerű *villa* tárgyában folytatott kutatásaimból azt a tapasztalatot merítettem, hogy azok az oklevelek, melyeket alkalmam volt átnézni, a határhelyeknél — nem tudni mi okból — a *bélpoklos* szó helyett mindig csak a megfelelő latin elnevezést használják; pedig tudjuk, hogy más esetben a legkisebb ér, árok, patak stb. latin neve után mennyire sietnek hozzátenni a *vulgo* szót és az eredeti magyar tulajdonnevet. A mondottak igazolására, hogy t. i. az oklevelek a határhelyek közhasználatú eredeti neveit épen a *puteus leprosororum* és *transitus leprosororum* főlemlítésénél mellőzni szeretik: utalok az 1082, 1217 és 1245 években kelt oklevelekre,¹⁾

¹⁾ *Fejér* id. m. VI. 2. 351. l. *Wenzel* id. m. XI. 145. l. Győri tört. és rég. füzetek, III. 328. l.

a melyek Veszprém, Zágráb és Sopron vármegyékben fekvő területek határleírásaiban a most érintett latin helyneveket használják. A Sopron vármegyében előforduló *puteus leprosorum* fekvésére nézve ez alkalommal határozottan megállapítható, hogy a *bélpoklosok kútja* az idézett 1245 évi adat tanúsága szerint Küllő helység déli határrészében lévén, az Ikva patak jobbpartjától déli irányba megindult határjárás a keleti határvonal mentén érintette a kérdéses kutat, mely azonban ma e néven ismeretlen. — *Fosdrét* fekvésére nézve csak annyit tudunk biztosan megállapítani, hogy 1481-ben Czirák helység határában feküdt,¹⁾ de sem az ez évi oklevél, sem többi adataim, a hol neve előfordúl, kiterjedése iránt nem tájékoztatják a kutatót.

TULNÁR. Ezt a birtokot, melynek nevét Nagy Imre *Tulvár*-nak gondolja, 1473-ban Missel János, Kobarel Péter és »Georgius de Neusiedel« magvaszakadása következtében a Szentgyörgyi grófok kapták.²⁾ Forrásom Sopron vármegyébe helyezi ugyan, de ha e birtoknak és birtokosainak nevei a XV-ik században a Fertő-melléken fekvő német helységek birtokviszonyairól szóló egyéb kútforrásokban elő nem jönnek, akkor valószínű, hogy az ismeretlen helység Moson vármegyében feküdt; másrészt azonban ennek ellene szól az, hogy a Szentgyörgyi grófok a XIV. és XV. században Sopron megye fertőmelléki német helységeiben birtokosok voltak.³⁾ Ez idő szerint tehát még nem lehet a kérdéses birtok fekvését meghatározni.

ZABOLCS. Erről a birtokról emlékezik ugyanaz az oklevél, melyet már föntebb mint 1327 évi adatot idéztem.⁴⁾ A birtok a mai *Németpereszteg* helység déli részével érintkezvén, nem szenved kétséget, hogy *Füles* helység északi határában kereendő, a mit megerősít egy 1371 évi oklevél is,⁵⁾ mely szerint ez a puszta a Kanizsaiak tulajdonává lett. *Zabolcs* neve ma aligha ismeretes Füles vidékén.

URKONY. A régi *Urkun* (Urkon) helységről, melynek területe a mai *Süttör* határába olvadt s melynek nevét a

¹⁾ Sopron vm. tört. Okt. II. 538. l.

²⁾ U. o. 484. l.

³⁾ Részint saját, részint zálogbirtokaik voltak Oszlopvára, Oka, Szék és Ruszt. U. o. I. 512. 514. II., II. 298. l.

⁴⁾ U. o. I. 108. l.

⁵⁾ U. o. 396. l.

pomogyi töltés-út mellett elterülő *Urkony* dülő tartja fenn, már máskor szóltam,¹⁾ ez alkalommal csupán történeti nevének eredetére nézve kívánok megjegyzést tenni. Hogy *Urkun* és *Urkund* ősi személynév, azt már Nagy Imre is hangoztatta, s így elég lesz, ha a számtalan történeti adat közül csak azon 1250, 1262 és 1280 évi oklevelekre²⁾ hivatkozom, melyekben e személynévvel találkozunk. Hogy ennek az egykori *Urkun* helység neve teljesen megfelel, azt igazolják a többi közt némely 1241, 1258, 1425 és 1429 évi oklevelek,³⁾ melyekben az ott előforduló *Egyházas-Urkun*, *Urkon* pusztá és *Urkund* birtok alatt a közönségesen *Urkun* néven szereplő földterület értendő. Minthogy tehát az ősi *Urkun* (*Urkon*) személynévnek megfelelő egykori *Urkon* helység régi nevét a XIII-ik századtól kezdve mai napig az *Urkony* dülő változatlanul és híven fentartotta: azt hiszem, hogy nagyon tévednek azok, kik a régi okleveles *Urkun* és *Urkund* nevet *Örköny* és *Örkönd* alakban olvassák.⁴⁾

STESSEL JÓZSEF.

¹⁾ *Századok*, 1900. 33. l.

²⁾ Hazai Okmt. VI. 58. 112. 265. ll.

³⁾ *Wenzel* id. m. VII. 112. l. Sopron vm. tört. Okl. I. 289. l. II. 99. 132. ll.

⁴⁾ *Turul*, 1901. 104. l., 1902. 142. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Emile Horn: François Rákóczi II. Prince de Transylvanie, 1676—1735. Paris, 1906. Perrin et comp. Kis 8-r. VIII, 483. l. Arczképpel.

Horn Emil francia nyelven már egész könyvsorozatot adott a közönség kezébe a magyar történelem és irodalom-történet egyes korszakairól vagy kiváló alakjairól. *Szent István-ját* és *Szent Erzsébet-jét* olvasóink *Kropf Lajos* bírálatából ismerik.¹⁾ Amaz három, emez két kiadást ért, a mi maga is mutatja, hogy a francia irodalomban szükség volt e művekre. Még nagyobb szükség van a mostani kötetre, mely valóban alkalmas időben ismerteti meg a francziákkal a magyar nemzeti követelések mélyebben fekvő okait. Megírására II. Rákóczi Ferencz fejedelem és bujdosó társai földi maradványainak hazahozatala híre lelkesítette a szerzőt. »Ezt a hőst — írja előszavában — a magyarok úgy tekintik, mint a hazaszeretet megtestesülését«; s azután *Vandal* szavaival folytatja: »Utolsó vezére volt a magyarok függetlenségi harcainak; népe megsiratja, áldja emlékezetét s a róla szóló vitézi énekek úgy megrezegtetik szívét, mint magának a hazának szavai.«

Az anyagot a következő tizenegy fejezetbe osztja: A Rákóczi család. Munkács. Rákóczi házassága és fogsága. A kurucz fölkelés. Tárgyalások és szakítások. Erdély. A szécsényi országgyűlés és a nagyszombati összejövetel. Rákócziné és Aspremont grófné küldetése. Az ónodi országgyűlés és a szatmári béke. Rákóczi Franciaországban. Törökországban; Rákóczi halála.

A fejezetek címei nem mindig fedezik a fejezetek tartalmát. Pl. a Munkácsról szólónak a 46-ik lapon véget kellene érni, mert ott már az ausztriai belebbezés kora kezdődik. A szécsényi országgyűlés fejezete voltaképp csak a

¹⁾ *Századok*, 1899. 835. l., 1902. 862. l.

231—245. lapokra szorítkozhatnék, de a cím megmarad a 265. lapig, pedig ott már a sereg és a pénzügy szervezéséről, a nagyszombati békealkuról s különböző hadi eseményekről van szó. A két hölgy küldetéséről is csak a 267—275. lapokon emlékezik, de ezen a címen szól a 289. lapig a hadjáratról, külső diplomáciáról, erdélyi ügyekről is. Rákóczi franciaországi tartózkodását a 329—381. lapokon igéri előadni; de ebből a 329—338. lapok Lengyelországra, a 371—381. lapok pedig Törökországra esnek.

Jó lett volna a francia olvasókat a bevezetésben a tárgy irodalmára s különösen Thaly Kálmán nagyarányú munkásságára külön is figyelmeztetni; de a szerző csak annyit említ, hogy felhasználta édes atyjának, Horn Edének a számkivetés idején Rákócziról németül írt munkáját. Más könyveknek csupán odavetett címeit közli a jegyzetekben; pl. *Lavisse-Ramnaud*: *Histoire générale*. Erről a francia olvasó tudja, hogy tizenkét kötetes munka s esetleg utána is nézhet a kötet és lap megjelölése nélkül idézett helynek; de sejti-e, hogy a Thaly-féle *Archivum Rákóczianum* egy tíz, helyesebben *tizenhárom* kötetes hatalmas forrásmunkát jelent? S tudhatja-e, hogy Boldényi és Thaly éppen nem egyenlő mélységű források?

A pontos idézetek annál szükségesebbek lettek volna, mert a szerző állításai helyenként igazításra várnak; erre pedig annál nagyobb a szükség, mert előre látható, hogy a szépen és lelkesen írt könyv több kiadást fog érni s így néhány tévedést közkeletűvé tehet. Pl. sok megjegyzés fér (133—149. ll.) a parasztok helyzetének rajzához, vagy (148. l.) ahoz az állításhoz, hogy a protestáns papság idegenséggel tekintett volna »a kath. főnökre, a renegát fiára.« — Scalvinionit nemcsak azért kellett volna (170. l.) fölemlíteni, mert a vagyonos olasz Széchényi Pállal barátságban állott, hanem azért is, mert miniszter volt. Ocskay László pedig (183. l.) nem kapitány, hanem már ezredes Ritschan elfogatásakor.

Lipót király (188. l.) nem a márcziusi gyöngyösi értekezet után, hanem elvben már előbb elfogadta Anglia és Hollandia közbenjárását; legalább 1704 márcz. 2-án mind a kettőnek követei résztvettek a titkos tanács ülésén. Vay Ábrahám nem volt lutheránus, mint (197. l.) Horn mondja, hanem kálvinista, a hogy ezt, éppen az egyházi viszályról szólva, emlékirataiban maga Rákóczi is kiemeli. A pudmericzi csata pedig (228. l.) nem 1705 júniusában, hanem aug. 11-én történt, és szept. 1-re Rákóczi nem Szécsénybe, hanem a Rákos mezejére hirdetett országgyűlést. (235. l.) Ezen a gyűlé-

sen ő nem mint egyszerű mágnás (236. l.), hanem — emlékiratainak tanúsága szerint (147. l.) — mint honpolgár akart megjelenni. Különben szerzőnk az országgyűlést egyszer a *diète*, másszor a *parlement* szóval fordítja. Nem szabatos az sem, hogy (258. l.) az *Opus Tripartitumot Jus Tripartitum*nak mondja, mert bizony a *jus* sohasem volt háromfelé osztva. Helytelen az is, hogy az erdélyi fejedelem beiktatását (282. l.) koronázásnak nevezi, ha nagyjából a magyar koronázás szertartásai szerint történt is.

A *Nemesi Társaság* feje (ezredese) nem Kemény János volt, mint (284. l.) Horn írja, hanem — emlékiratai (213. l.) szerint — maga Rákóczi. Kemény csak alezredes volt. Azután mindenesetre téves, hogy — száz esztendővel az osztrák császárság megalapítása előtt (139. l.) — *empereur d'Autriche*-ről, másutt pedig (292. l.) Ausztriának Magyarországhoz való jogáról (!) beszél, épen a külföld felvilágosítására szánt munkában! Méltatlanul vádolja (292. l.) a magyar nemességet is, hogy a vérpadra való kilátás megernyesztette bátorságát, megzavarta lítását s hogy a békét *minden áron* akarta. Szerinte (292. l.) ezt még fokozta is Rákóczinak az a túlságos bizalomból eredő »oktalansága«, vagy erélytelensége, hogy még a békealku után is szabad járást-kelést engedett Visának és Okolicsányinak, kik a császár teljes békülékenysége hírével izgattak. A turóczi jelenet leírásában pedig (296. l.) tulajdonképpen Rákóczit kárhoztatja, hogy a gyűlésben nem volt többé ellenzék. Ezt a jelenetet különben is ellapította, a függetlenség kimondását pedig elnagyolta, ámbár elismeri, hogy az igazság és a jog kétségtelenül az elégiületlenek részén volt.

A lengyel koronának a czár részéről történt felajánlását (300—301. ll.) teljesen Rákóczi emlékiratai alapján beszéli el; de a fejedelem tépelődését, aggodalmait, vonakodását élénkebben ecsetelhette volna, ha figyelembe veszi Rákóczinak az *Archivum* II. köt. 160, 194, 347 stb. ll. az események közvetlen hatása alatt írt leveleit.

Zavart okozhat XI. Kelemen pápa bullájának elhallgatott dátuma (306. l.), mert 1—2 sorral Kollonics halála (1707. jan.) előtt említi. Nem értheti az 1707 április 2-iki bullát. Hiszen Bercsényi szerint még a kálvinista katona is szentnek kiáltja a pápát, mert a császárra támadt, és a főgenerális a fejedelemnek csak 1709 okt. 30-án küldte meg a végzetes bullát. (A. R. VII. 157. 379. ll.) Az abban foglalt ijesztetés nem is annyira a híveknek, mint a királyhoz visszatérni nem akaró papoknak szólt, de a kiátkozással való fenyegetés nélkül.

Csak tollhiba lehet, hogy (310. l.) 1708-ban Rákóczi Siléziába a *bajor* herceg behozatala végett akart betörni; hiszen Frigyes Vilmos porosz herceget várta. Az 1710 évi hadjárat történetét (314—315. ll.) mindössze 15 sorban foglalja össze s igen is mostoha módon bánik el a vadkertromhányi csatával; a mi annál feltűnőbb, mert pl. aránylag sokkal részletesebben szól (356—359. ll.) az itten csak mellékeseménynek tekinthető 1716—1717 évi hadjáratról.

Az időközben kiütközött török-orosz háborút szerzőnk (319. l.) tisztességes *ürügynek* mondja, hogy Rákóczi eltávozzék a béketárgyalások elől; pedig a fejedelem 1711 febr. 18-án, kiindulása napján is figyelmeztette Károlyit, hogy »*nem enged békélnünk* confoederalionalis hitünk, mely által mind lelkünket, mind maradékinkat *sub nota perditionis in patriam* kötöttük édes hazánknak.« (A. R. III. 593. l.) Márczius 3-án s még sokszor ismételte, hogy magyar embernek teljes lehetetlenség *honi* trakta által remélni jó békességet, s kijelentette, hogy a béke formális traktájára *senkinek sem adott felhatalmazást*. (U. o. 595. 600. ll.) Tehát Károlynak sem volt meg a *plein-pouvoir*-ja. (321. l.) Bercsényi különben nem Rákóczival együtt ment ki, mint Horn írja (320. l.), hanem fontos diplomáciai küldetésben már három hónappal előbb (1710. nov. 22.) indult Lengyelországba, és pedig azután, hogy a fejedelem Esterházy Antalnak már megengedte a kivonulást. A 322. lapon szerzőnk Károlyi Sándort 1711 ápr. 27-én grófnak mondja, holott ezt a címet csak 1712 ápr. 5-én kapta.

Horn úr a Rákóczi külföldi tartózkodásáról (329—345. ll.) egyetlenegy évszámot sem említ; hallgat szinte lázas diplomáciai működéséről s életének inkább csak külső körülményeivel foglalkozik. Általában véve az emigráció története vázolásában kissé töredékes, de mindvégig érdekes; már azért is, mivel itt határozottan első sorba helyezi Rákóczit, kinek intéző szerepét az életrajzban nem mindenkor ismerhettük föl egész világosan.

A külföld számára írt könyvben örömmel látjuk, hogy a szerző helyneveinket a hivatalos alakban és helyesírás szerint adja; de engedje meg, hogy munkájának további kiadásai érdekében a hely- és személynevek írásában elkövetett néhány tévedésére vagy következetlenségére figyelmeztessük. Így a 117. lapon említett *Village d'Arosveg* voltaképen *Oroszveg*; a 157. és 280. ll. *Klöckelsperg* helyett *Glöckelsperg*-nek kell állni; a 158. l. nem *Tárkányi István* báró, hanem *Sennyey* (a 165. l. Zsenney) *István* védte Tárkányt Rákóczi ellen; a 165. l. Vétes = Vetés; a 167. l. Ledvencz =

Léva; a 208. l. Csahida = Apahida; a 284. l. Radnod = Radnót. Sajátságos, hogy Pozsonyt ismételve *Presbourg*-nak írja. — A palotások parancsnokát (227. l.) b. *Binprecht*-nek írja *Limprecht* helyett; a 242. l. a senatorrá választott két püspök közül az egyik nem *Fethesy*, hanem *Petthes* András, a másik pedig nem Illyés *István* (Étienne), hanem *András*. A 307. lapon szinte túlságba megy a nevek magyarosításával, mikor pl. 1707-ben az új primást *Auguste Keresztély*-nek nevezi.

Mindezek oly apró hibák, a mikén a szerző a második kiadásban könnyen segíthet. Nagyobb feladat vár reá, ha egy fejezetben talán majd arra is kiterjeszkedik, hogy Rákóczi mit tett és mit akart tenni a magyar műveltségért, miként képzelte el Magyarországot mint nemzeti államot.

Horn Emil úr műve nem szoros értelemben vett tudományos munka, de a tudományos kutatások eredményeinek tetszetős, helyenként valóban szép összefoglalása a külföld számára. Ebben áll fő jelentősége és érdeme, s ezért méltó a magyar nemzet elismerésére.

MÁRKI SÁNDOR.

Az ember testi és lelki élete, egyéni és faji sajátosságai. Szakférfiak közreműködésével szerkesztik *Alexander Bernát* és *Lenhossék Mihály* egyetemi tanárok. Budapest, 1905. Athenaeum kny. Nagy 8-r. X, 781 l. 470 szöveggéppel és 39 műmelléklettel. (A műveltség könyvtára, II. köt.)

Rendkívül értékes, az általános művelődést nagy mértékben szolgálni hivatott munka hagyta el nemrég a sajtót. A történelem legrégebbi anyagát, az *embert* mutatja be, és pedig azon harcaiban, melyekkel léte ősi idejétől az étellel küzd, azon hadjárataiban, melyekben legnagyobb ellenségeit, a betegségeket leküzdeni igyekezett, s ama hódításaiban, melyeket a természettudományok körében, főleg orvosi téren tett.

Röviden ismertetni óhajtjuk e munkát, mely a magyar művelt közönség számára készült.

Lenhossék Mihály classikus bevezetésben tárja fel az olvasó előtt az alapvető orvosi tudományok fejlődésének történetét. Miként az egész könyvön — nagyon helyesen — végig vonúl a magyar elmének méltánylása, úgy a bevezetésben is ott találjuk a modern boncztan és fejlődéstan megalapítói közt a két európai hírnű tudós: *Lenhossék József* és a korán elhunyt *Mihálkovicz Géza* munkásságának méltánylását.

Nagyon alkalomszerű volt, hogy *Lenhossék* külön kitérést

tett fejezetében a vivisectióra. Európa-szerte próbálgatják mostanában megindítani a mozgalmat a vivisectió eltörlésére. Szerencsére a magyar föld nem alkalmas talaja ezen kritika nélküli mozgalomnak, mely bár védi az állatot, de a legnagyobb kíméletlenség az ember iránt. Az emberiségnek — úgymond Lenhossék — nemcsak a legelemibb joga, de legfőbb kötelessége is az emberi nem jólétét mindenképen előmozdítani s e humanismus szolgálatában nem szabad visszariadnia, a hol elkerülhetetlen, az erőszaktól sem a szerves világ egyéb képviselőivel, az állatokkal és növényekkel szemben. A ki az ember e természetadta jogát kétségbevonja s arról lemond, az lehet igen jószívú, nemes gondolkodású ember, de beteges képzelődésű, ki nem erre a földre, nem a létért való küzdelem e helyére való. A szívjóságnak valóságos aberratioja az az irány, mely például többre becsüli a tudomány oltárán kénytelen-kelletlen feláldozott házi nyulak életét annak az ezer és ezer kedves gyermeknek az életénél, a kiket megment az orvostudomány állatkísérletei alapján a diphtheritis, veszettség s más bajok elleni oltásaival. Mindenkit érdekelhet, hogy »a tudományos állat-kínpad beszüntetésére alakult nemzetközi egyesület«-nek elnöke *E. von Weber* úr, ugyanaz az egyén, a ki *Vier Jahre in Afrika* cz. munkájában a négerek büntetésére javaslatba hozta a rhinoceros ostort, melyet »olyan férfi kezébe kell adni, a ki arra törekednék, hogy a büntetést annyira érezhetővé tegye, a mennyire csak bírja.« Nagy nyugalommal registrálja az állatvédő Weber, hogy egy fél tuczat ostorcsapástól az egyik néger rögtön meg is halt.

A magyar nép higgadt belátásának egyik documentuma, hogy a vivisectió-ellenes mozgalom nálunk még nem tudott lábra kapni.

A bevezetést követi *Gorka Sándor* cikke, ki az ember származását és helyét a természetben jelöli meg. A régi világnézet szerint az ember halhatatlan és minden tekintetben tökéletes volt, de bűnbe süllyedt s halandóvá és tökéletlenné lett; a tudományos felfogás szerint pedig az ember tökéletlen volt, de saját erejéből a folytonos előrehaladás útján tökéletesedett s tökéletesedik ma is. Bizony az utóbbi felfogás felemelőbb ránk nézve. *Gorka* cikke híven tükrözteti vissza az ember történetét, genealogiáját a *homo primigenius*-tól fogva a mai emberig, s a magyar adatokat gondosan beleilleszti a szövegbe.

A történeti szemlélet eleveniségével ismerteti *Pekár Mihály* az emberi test szerkezetét és működését. Történeti alapon taglalja ugyanis mai élettani ismereteinket s azon módszerek fejlődését, melyek a megismerést lehetővé tették. Kiemelendő

az is, hogy Pekár néhány szakkifejezést jó magyar nyelvérzékkel újakkal váltott fel.

Semayer Vilibald az ember faji sajátosságait írja le, külön vázlatban ismertetve a magyarság anthropológiáját. Bármily élvezetesen adja is elő tárgyát, *egy* pontnál meg kell állanunk és kérdőjelet kell utána tennünk. *Semayer* a keresztyénségről azt mondja, hogy az »a zsidók kised népének tipikus lelki productuma.« Ezen nézetével teljesen *Renan* és *Graetz* álláspontjára helyezkedett, s jól tudom, hogy e nézetnek elég nagy számú híve van. Annyi bizonyos, hogy a keresztyénség a zsidóság köréből emelkedett ki, de nem a zsidó lélekből, különösen nem annak »tipikus« productumaként. Jézus egész élete, minden szava és tette a zsidóság negatívója volt, a mint ezt meggyőzően mutatja ki, bizonyítja be *Chamberlain Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts* cz. munkája első részében, de hangoztatta már előtte *Ihering* is. (*Vorgeschichte der Indoeuropäer*.) E ponttól, ezen nézetétől eltekintve, melyet magammal együtt nem mindenki fog magáévá tenni, *Semayer* végéig gondosan megírt, tanulságos fejezetet adott a gyűjtőmunkába.

Ranschburg Pál exakt psychophysikai adatokkal vázolja a szellemi munka természetét s értékes fejezetet írt a lelki élet abnormitásairól, míg a normális lelki életet s a bölcsészeti psychológiát *Alexander Bernát* adja elő élvezetes modorban.

Dalmady Zoltán a betegségről és egészségről, a betegségek ellen való védekezésről, a helyes életmódról és a halálról írt egyes cikkeket.

Kevés könyv terjedt el Németországban oly gyorsan, mint a nyolczvanas évek végén *Ranke Der Mensch* cz. munkája. Ezt óhajtjuk hazánkban az *Ember*-nek. Köszönet illeti e prometheusi alkotásért a szerkesztőket és munkatársaikat.

A munka kiállítása az Athenaeum gondos izlését dicséri; a műmellékletek és ábrák kivétel nélkül kifogástalanok, csinosak.

GYÖRY TIBOR.

Eutropius. A rómaiak rövid története tíz könyvben. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Klíma Lajos*. Beszterczébánya, 1905. Hungária kny. 8-r. 2, VIII, 91 l.

A római történetírás Tacitussal classikus magaslatra emelkedett s utána ismét visszasülyedt a semmiségbe. E sülyedés és hanyatlás okait keresve, sok mindenféle körülménnyel találkozunk, a mi érthetővé teszi a helyzetet, de maguknak a

műveknek értékét semmivel sem nagyobbítja, hibáikat, fogyatkozásait nem mentheti. Így állunk a IV-ik század végén élt *Eutropius* történeti munkájával is, kinek műve: *Breviarium historiae Romanae*, a hanyatlás minden jelét magán hordozza. Nem ide tartozik irodalomtörténeti értékeinek elbírálása, de a történetírás szempontjából kétségtelen, hogy a nagy szürkességből ő is alig emelkedik ki. *Breviariuma* nem is a hivatott történetíró, hanem a műkedvelőt mutatja, a ki nem belső, lelki motívumok hatása alatt, hanem a császár megbízásából ír. Kétségtelen, hogy a legjobb forrásokat használta, az is bizonyos, hogy ügyesen szedte össze s dolgozta fel temérdek adatát, de ez talán egyetlen érdeme is. A tíz könyvre osztott kivonat voltaképpen csak külső történet, harcok és háborúk rajza, melyben látjuk az író lelkesedését, hazafias felbuzdulását, de történetírói érzéket hiába keresünk. Hat könyvet szentel a királyságnak és köztársaságnak, négyet a császárságnak a maga koráig, Kr. u. 364-ig; de sehol egy szót sem szól azokról a nevezetes alkotmányjogi változásokról, küzdelmekről, melyek e hosszú idő alatt lefolytak. Elbeszélései főleg a köztársaság koráról érdekesek, de — bár szándékos vagy tudatos ferdítést nem foghatunk rá — mese és valóság egyenlő értékű előtte, a mi a történeti kritika hiányosságára mutat. A császárság korában a harcok leírását a császárok jellemrajzával iparkodik kiegészíteni; egészséges, józan felfogása van az imperatorok megítélésében, de ez még nem elég. Egyik legnagyobb baj talán az, hogy ily óriási lépésekkel haladva, nem is lehet az egész római történetnek 1119 esztendejét bejární. *Eutropius* nagyot akart, de bizonyára jobban tette volna, ha a jelentéktelen és fontos események, a nevezetes és kevésbbé nevezetes császárok között különbséget téve, csak azzal foglalkozik, a mi valóban irányító befolyással volt a birodalom sorsára. Csakhogy ehhez az eseményeknek, az egész külső és belső történetnek oly sokoldalú mérlegelése szükséges, a melyet nála hiába keresünk. Nagy népszerűségének, mely műve elterjedését okozta, magyarázatát abban kell találnunk, hogy rövid, kellemes és könnyű. A könnyűséget azonban nem kell tartalmatlanságnak gondolnunk, mert elég pontosan beszámol a római fegyverek harci dicsőségéről, és *Suetonius* modorában eléggé találóan jellemzi a császárokat. Ezt az érdemét elvitatnunk nem lehet, legfeljebb azt sajnálhatjuk, hogy nem cselekedetekkel, nem tettekkel, hanem csak leírással jellemez. A mi szempontunkból, a mai történettudomány szempontjából nézve, *Eutropius* műve forrástól és bizonyítékul — már csak kivonatos volta miatt is — nagy óvatossággal használandó.

Az előttünk fekvő fordításról — ámbátor nehány történeti és földrajzi tévedése helyreigazítást kíván ¹⁾ — általában azt mondhatjuk, hogy Klima Lajos becsületes munkát végzett s köszönettel tartozunk neki érte, hogy ezt az egykor oly népszerű latin író folyékony, mindenütt hű és szabatos fordításban adta az olvasni szerető közönség kezébe. A *bevezetés* kellőképen tájékoztat bennünket Eutropiusról, előadva azt a keveset, a mit életéről tudhatunk, s méltatva — bár túlságos jóakarattal — történetírói érdemeit. A fordításhoz csatolt

¹⁾ Például: II. 2. azt mondja, hogy a praenesteiek *egészen Rómáig nyomultak előre*; ennél többet mond az eredeti szöveg, hol ez áll: Róma város kapujáig. — II. 5. 6. *Torquatus* és *Corvinus* helyett *nyaklánczost* és *hollóst* mond, holott jobb lett volna, ha megtartja az eredeti neveket s a megfelelő magyar kifejezést a jegyzetekben adja. — III. 16. *elfoglalta* helytelen, mert arról van szó, hogy *Fabius visszafoglalta* (recipit) Tarentumot, mely Hannibálnak meghódolt volt. — III. 18. kimaradt a *Metaurus* folyó említése, hol Hannibal és serege elpusztult. — IV. 6. *az illyr név alatt ismeretes népek*, egészen téves és így fordítandó: *Illyria királya, névszerint Gentius*. (Cotyn Thraciae regem, et Illyriae, Gentium nomine.) A tévedés annál feltűnőbb, mert alább ugyanabban a fejezetben még kétszer fordít elő *Gentius* neve. — IV. 10. *L. Manlius Censorinus* helyett *L. Marcius Censorinus*. — V. 3. Sulláról azt mondja, hogy csak egy embert veszített; a szövegben pedig az áll, hogy egyetlenegy sem. — V. 4. (Sulla) *megverekedett Mariussal és Sulpiciussal*; olyformán hangzik, mintha párviadalról volna szó. — VI. 17. 693-ban a város alapítása után *C. Julius Caesarral, a későbbi imperátorral, L. Bibulus lett consul*; helyesebb lett volna úgy fordítani, mint az eredetiben is van, hogy t. i. *C. Jul. Caes. lett consul* *L. Bibulussal*; ehhez azután helyesen csatlakozik a következő mondat: *senatusi határozat folytán Galliát és Illyriát kapta 10 legióval*. Ugy, a hogy van, a fordítás félreértésre adhat alkalmat. — VIII. 18. *Andiabonok* helytelen. *Adiabene* Assyria északi részén fekvő vidék, ennek lakóiról van szó, tehát: *adiabeneiek*. — IX. 13. *ripeni Dacia* nem jó; sokkal helyesebb lett volna így fordítani: *Dacia Ripensis*. — U. o. *Catalauni* helyett *Catelauni*, t. i. a mai Châlons sur Marne, a régi catalaunusok fővárosa. — IX. 27. *Nicodemia* h. *Nicomedia* irandó. — X. 1. *Eboracum* nem Galliában, hanem Britanniában van (a szöveg szerint is); ma York. — X. 5. *Pannonia* helyett *alsó Pannonia* teendő; t. i. a tartomány részei: *Pann. superior* vagy *prima* és *Pann. inferior* vagy *secunda*. — X. 8. *Constantinápolisnak* (így) nevezte; a szövegben csak az van, hogy a várost a saját nevével nevezte el. — Még egyet: VI. 4. *Salonai* helyett *Salonae* kell, melyre nézve téves a jegyzetnek azon állítása, hogy S. a mai *Spalato* s hogy ott született Diocletianus császár. *Salonae* ugyanis *Spalato* közelében feküdt, körülbelül félórányira a mai *Spalatotól*; rómaiak ma is megvannak. *Spalatót*, régi nevén *Spalatum*-ot, hol Diocletianus palotája és kertje volt, csak S. elpusztítása után telepítették. Diocletianus születése helye valahol S. vagy *Spalato* közelében lehetett. — Kifogásolható végre az is, hogy a népnevek írásában nem elég szabatos a fordító; pl. ezt írja: *volsc, istrok, picenum-beliek, marsok stb.* Igaz, hogy ez első sorban az orthographia dolga, de annyi mindenesetre szükséges, hogy következetesek legyünk. E részben azt hiszem, leghelyesebb az Ókori Lexikon orthographiáját követni.

jegyzetek nemcsak a szöveghez szükséges felvilágosító magyarázatokat tartalmazzák, hanem egyúttal Eutropius téves adatait is majdnem mindenütt megigazítják és pedig legtöbbször eredeti forrásművek alapján. Ezekkel az eszközökkel tehát folytonosan ellenőrizhetjük Eutropiust s így Klima munkája e tekintetben is kielégítőnek mondható.

INCZE BÉNI.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. Im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin, herausgegeben von *Ernst Berner*. XXVI. Jahrg. 1903. Erste Hälfte: Altertum. Deutschland. — Zweite Hälfte: Ausland. Allgemeines. Register. Berlin, 1905. Weidmannsche Buchh. 8-r. X, 263, 492 l., VIII, 288, 256 l.

Némi késéssel terelem olvasóink figyelmét a *Jahresberichte* újabb kötetére.¹⁾ A magyar történetírás 1903 évi termékeiről beszámoló jelentést a második félkötetben (III. szakasz, 83—135. ll.) leljük, a *külföld* rovata alatt. Szól pedig e jelentés 791 munkáról, értekezésről és kisebb-nagyobb cikkről.

Magyar történeti vonatkozású dolgozat akad azonban szétosztán a nem-magyar jelentések némelyikében is. Ezeket összefoglalva, a következőkben foglalom egybe.

Az egyiptomi történelemnek szánt évi jelentésben *Schmidt* dolgozatára (I. szakasz, 14. l.) utalok, a ki a három első és a tizenkettedik dynastia korából való edényeken észlelt feliratos jegyek és a hasonló magyarországi leleteken talált jegyek között von párhuzamot. — A római korból hazai földben talált leletekről a németek immár nemcsak a *Jahresberichte* magyar rovatából, hanem a *Fínály Gábor* tollából származó ismertetésekből is értesülnek, a melyek az *Archäologischer Anzeiger* számára készülnek. Ezek nyomán vázolja a római történelem rovatvezetője (I. 142 és köv. ll.) *Kuzsinszky, Szendrei, Börzsönyi, Bella, Mahler, Cserni* s mások munkálkodását. — A Dalmáciára, Illyricumra és Pannóniára vonatkozó újabb külföldi irodalmat ugyanott találjuk egybegyűjtve. — *Domazsewski, Gutscher, Patsch, Bulić* és *Benndorf* művei (I. 166. l., II. 87 és köv. ll.) az osztrák *limes-bizottság* Sopron vm. területére kiható kutatásainak újabb eredményei. — *Hadacsek* (I. 227.) egy Zágrábban őrzött. Silent ábrázoló domborműről értekezett. — A Mommsen által közzétett baalbeki feliratról, mely Domitianus és Decebal háborújára vet világot, az I. szak. 115. lapján értesülünk. A felirat (I. 174.) a quádok, markomannok és szármataik ellen viselt háborúkról is szól. — *Brunšmid* tanár

¹⁾ Az előző kötet ismertetését olv. *Századok*, 1904. 987. l.

dolgozatai közül idevonatkozik (I. 132.) a Dáciiában és Moesiában lelt, jelenleg a zágrábi muzeumban őrzött érmek leírása. Brunšmid többi éremtani és praehistorikus tárgyú értekezéseit felsorolja (III. 83. 84. és 123.) a magyar irodalmi rovat vezetője.

Hogy a *Mithras-cultus* irodalma még nem érte el delelő pontját, azt Cumont, Dieterich és Grill (I. 91.), továbbá Jakobi és Schulze művei (I. 98. és bővebben I. 193—194.) bizonyítják. — A Kosztolácz vidékéről Pancsovába került és jelenleg ott őrzött Cautes-szobrot (I. 98.) Premierstein és Vulic méltatták. A felirat: IM = Invicto Mithrae. — A Vaskapu sziklás utaival és a Traján-táblának eddig nem igen méltatott dombormű-alakzataival (III. 141.) Densusiánu foglalkozott, a ki egyébiránt Téglás Gábor, Kropf Lajos és Ornstein Dáciiára vonatkozó, 1903-ban megjelent cikkeire is visszapillant. — Niederle (II. 116.) a Kárpátok vidékén honos kelta törzsekről (cotini) és a quádokról, nemkülönben Cseh- és Morvaország kezdetéről irt. — Matthaei G. (II. 188.) a bajor hun-mondát állította párhuzamba az Amelungen- és Nibelungen-mondákkal.¹⁾

Áttérve a magyarok őskorára és a honfoglalás előtti történetökre, a finn rovatvezető jelentését (III. 75.) kell első sorban szemügyre vennünk. Sirelius az osztjások és vogulok kézi ügyességéről értekezett s több dolgozatot is bocsátott közre. — Nemrég elhunyt tudós hazánkfia, Ujfalvy Károly (I. 87.) a turáni nép eredetéről nyilatkozott. — Marquartnak *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge* cz. művét a német kritika egyhangulag elsőrangú és minden további kutatásra nézve nélkülözhetetlen munkának jelentette ki, míg nálunk alig fordítottak rá figyelmet. Mellesleg megjegyezve: Helmolt, a legújabb *nagy képes világtörténet* szerzője, e kiadvány ötödik kötetében (367 és köv. ll.) a magyar fejezetben föltétlen bizalommal értékesíti Marquart nézeteit. Marquart művéből (II. 117. l., III. 162. 168. ll.) a következő fejezetek érdekelnek bennünket: 1. A legrégebbi jelentések a magyarokról; 2. A magyar kalandozások terjeszkedése; 3. Gaihāni jelentése az északi népekről (magyarok, szlávok, duna-menti bolgárok); 4. Masudi jelentése a magyaroknak Konstantinápoly ellen intézett támadásáról. — A kalandozások történetéhez új adatot találtam Stückelberg és Bernouilli svájci történetírók (II. 152.) dolgozataiban, a kik Rudolf bázeli püspöknek 923-ban (917-ben?) a hunok (magyarok) által történt megöletéséről emlékeznek meg. — Mitard (III. 158.) nem III-ik, hanem VI-ik Leoban látja a *Taktika* szerzőjét. Ugyanott Gyomlai és Diehl dolgozataira is történik utalás. — Az Ekkehart szentgalleni krónikásról meg-

¹⁾ V. ö. *Századok*, 1905. 608 és köv. ll.

jelent kuttő-tanulmány írója *Baldauf* (II. 6.), nézeteivel sokszoros ellenmondásba ütközött. — *Mühlbacher*, Dümmler nyomain haladva, a Pilgrim, illetőleg Gyermek Lajos korabeli passauai koholt oklevelek számát kettővel szaporítá. (II. 10—11.) Az egyikben a magyarok ellen épített Ennsburgot adományozza Gyermek Lajos a passauai püspöknek. E hamisításokról *Krusch* (II. 19.) és *Strnadt* is (II. 187.) értekezett.

Az Árpád-házi királyok korából feljegyzendők: *Dobenecker* cikke Szent Erzsébet esküvőjéről (II. 260.), melynek politikai háttért kölcsönöz; továbbá *Romstorfer* tanulmánya a II. András által Moldvába telepített német lovagrendi vitézekről, a kik — szerinte — Suczava és Nemczu (Neamtu) várakat is alapították. (III. 145.) — *Cosmas* krónikájával (II. 25.) *Novotny* foglalkozott. — IV. Béla korába vezet (II. 81.) *Pirchegger* műve, Pettau város új monographiája. — A babenbergi herczegek korabeli magyar-osztrák és cseh-osztrák viszonyokról (II. 118.) *Bouchal* értekezett. A morvamezei és morvaparti *Hof* határerősség építésére a magyarok beütései szolgáltatnak okot a XII-ik században. A várat utóbb (1627) restaurálták. (II. 74.) — Az 1147-ben hazánkban megfordult freisingeni tudós püspököt Ottót (II. 191.) *Hashagen* méltatta úgy is mint politikust, úgy is mint bölcsészt és történetírót. — *Barvinskij* a halicsi krónikából azt igyekszik kimutatni, hogy a cseh Ottokár követe, továbbá IV. Béla és Ottó bajor herczeg 1250-ben (?) Pozsonyban tanácskozást tartottak. (II. 117.) — *Redlich* nagyszabású műve Habsburgi Rudolfról olvasóink előtt nem ismeretlen.¹⁾

A vegyes házaktól választott királyok korára vonatkozik *Kováts Ferencz* éremtani tanulmánya (II. 74.) a XV-ik században Pozsonyban utánzott bécsi dénárokról; továbbá *Bunea Ágoston* egyháztörténeti munkája: *Episcopi de Haliciu in Transilvania si Ungaria* (II. 104.) és *Sokolowski* dolgozata (II. 102.) Hedvig lengyel királyné múkincseiről. — *Levec* (II. 86.) a törököknek Stíriába és Krajnába intézett első (1408. okt.) betöréseiről értekezett. — Máramaros vármegye XIV. és XV. századi multjára a Máramarosszigeten megjelent oklevélgyűjtemény vet világot, melyben *Mihályi János* 310 oklevelet tett közzé²⁾ s a melyből a román történetirodalom referense (III. 136.) azt következteti, hogy Máramaros vármegye a XV. század elejéig külön oláh vajdaság volt. — *Bogdan* első sorban a brassói levéltárból merített; az ő gyűjteménye a két vajdaság és Magyarország, de különösen Brassó város politikai és kereskedelmi összeköttetéseire nézve

¹⁾ *Olv. Századok*, 1904. 555. és köv. ll.

²⁾ *Olv. Századok*, 1901. 369. l.

fontos. (III. 136.) Ez az oklevél-gyűjtemény azonban már a XV. és XVI. század keretébe tartozik. — Időrend szerint most Zsigmond császár és király uralkodásánál tartunk, melynek történetével *Kaiser, Beckmann* (Deutsche Reichstagsakten, XII. köt.) és *Nuglisch* (II. 412—413.) foglalkoztak. Hogy mily bámulatos ügyességgel értett a luxemburgi család sarja a városok és zsidók rendszeres kiszipolyázásához, azt *Nuglisch* igen érdekfeszítően beszéli el. — *Jorga* román historikus hat kötetes nagy munkájának (Studii si documente cu privire la istoria Românilor) harmadik kötetében (III. 137.) *Brankovics* György despotára vonatkozó krónika-kivonatokat tett közzé. — *Nübling* Ulm város multjáról közrebocsátott cikksorozatában (II. 209.) az egyik folytatás czime kelti fel figyelmünket, mely így hangzik: Ulm zur Zeit *König Sigmunds von Ungarn*. Német városról németül írt dolgozatnál szokatlan czímezés. — *Ptasnik* a Szentgallenből 1450 táján Krakkóba költözködött gazdag *Vogilweidir* család multjával foglalkozott (II. 102.), melynek egyik ága utóbb *Kassán* alapított tűzhelyet. — *Jakob E.* (II. 310.) *Kapisztrán* János életrajzát írta meg. — *Hunyadi Mátyás* korával foglalkozik *Uhlirz* nagy oklevélgyűjteménye (II. 73.), mely az osztrák háborút és Bécs megvívását is felöleli. — Egy füst alatt *Boroszló* város bibliographiáját, *Wendt* új művét is (II. 299.) felemlitem. — *Piva* (III. 264.) *Otranto* elestéről (1480) és a IV. *Sixtus* pápa által tervezett törökellenes ligáról értekezett.

A Habsburgok korára áttérve, először is az I. Ferdinándról és Miksáról szóló új monographiákra: *Böhl, Knitt, Holtzmann* és *Scherg* műveire (II. 119—121.) terelem a figyelmet.¹⁾ — *Rieger* közös hadseregbeli tiszt három, Brassó vidékén lezajlott csatát írt le; u. m. az 1529 évi töröcsvári s az 1603 és 1611 évi ütközeteket. (III. 144.) — Az ismeretes *Vadianus*-féle levélgyűjteményt (1531—1532) a svájcz tudósok folytatták. (II. 76.) — A magyar huszárokkal V. Károlynak segélyére érkezett I. Ferdinánd táborában írta *Lazius* most közzétett naplóját (II. 257.) a schmalkaldeni háborúról. — A Báthori István lengyel királyságának történetét tárgyaló újabb irodalmi termékek közül *Behring* és *Simson* művei (II. 370—372.) érdemelnek említést. Amaz *Danzig* város állapotát vázolja Báthori kormánya idejében; emez pedig *Danzig* teljes történetével ajándékozta meg polgártársait. — Történeti anyagunk egyébiránt a *Cieszkowszki*-féle *Fontes* újabb kötetével is gazdagodott. E lengyel forrás-gyűjtemény legújabb kötete (Series II. fasc. 1.) a velencei követek jelentéseit öleli fel 1572—1606-ig. (II. 99.) — *Boratyński* Báthori István török

¹⁾ Holtzmannt illetőleg v. ö. *Századok*, 1905. 963. l.

ligájáról (1576—1584) értekezett. (II. 99.) — A bécsi békeszerződést, az 1604 vagy 1605-ből származó *Querelae* szövegét s végül Belgiojoso kapitány jelentését a kassai templom elfoglalásáról (1604) *Kouba* cseh bűvár tette közzé a prágai egyetemi könyvtárban talált másolat nyomán. (II. 121.) — A sváb földről 1595—1597-ben hazánkba érkezett segélyhadakról *Müller J.* értekezett. (II. 194.) — Az 1664 évi török hadjárat újabb irodalmát egy névtelen ismertette. (II. 122.) — Míg *Pribram* és *Fraknói I.* Lipótot és korát illető 1903-ban megjelent műveit nálunk is méltatták, *Knott* értekezése: *Ein zeitgenössischer Bericht über die Hinrichtung Zrínyi's und Nádasdy's* (II. 122. 123.) kikerülte történetíróink figyelmét. — *Fraknói XI.* Incze pápáról írt munkáját *Bernardy* egészítette ki *Venezia e il Turco* cz. művében (II. 123.), mely a karlóczai béke történetéhez is járul adalékokkal. — *Müller K.* a bajor csapatoknak Péterváradra való szállításáról (1692) értekezett. (II. 123.) — Egyháztörténeti és nyelvészeti jellegű *Marienescu* dolgozata a lutheránus és református egyház tanainak hatásáról az erdélyi románok nyelvére. (III. 146.) — *Popoviciu* az erdélyi románok és a szentszék közti viszonyt s különösen az 1698-iki manifestumot ismertette. (III. 146.) — *Jorga* Besztercze (Naszód) város multjával (1524—1692) foglalkozott (III. 137.) s főntebb említett nagy művének I. kötetében Erdély- és Oláhország viszonyát tárgyalta 1601—1699-ig. (III. 137.) — *Lefavre II.* Rákóczi Ferenczről közzétett pamphletjével (II. 124.) annak idején a hazai kritika is alaposan elbánt.¹⁾ — Hogy a Mária Terézia és kora iránti érdeklődés még meg nem csappant, mutatja az 1903 évi ide vágó történetirodalmi újdonságok hosszú sorozata. (II. 124—127.) — Még terjedelmesebb a francia forradalmi háborúkról és nevezetesen az 1805 és 1809 évi hadjáratokról szóló irodalom. (II. 128 és köv. II.) — Csak mellesleg utalok b. *Koller* osztrák tábornoknak nemrég napfényre került leveleire (II. 131.), melyek az olaszoknak abbeli gyanuját, hogy maga Metternich vetett Murat exkirálynak tört, midőn őt megvesztegetett alvezérei által felkelés ürügye alatt Nápolyba csalogatta, teljesen indokolják; hogy ellenben *Marbot*, a fényes emlékü lovassági tábornok nagy garral hirdetett és több nyelvre lefordított emlékiratai (II. 37.) mennyire nélkülözik az eredetiséget, azt *Conard* bizonyította be kézzel foghatóan. — Az 1835—1845 éveket felölelő naplójegyzetekből (egy osztrák államférfi naplójából) *Wertheimer Ede* közölt töredéket. (II. 131. és III. 113.) — *Askenazy* érdekes lengyel dolgozata (II. 100—101.) azt fejtegeti, hogy Metternich Galicziának Magyarországhoz való csa-

¹⁾ V. ö. *Századok*, 1902. 387. 1.

tolását 1835-ben, legalább egy ideig, mennyire és mily indokokból pártolta.¹⁾ — A hazánk ellen nyomuló orosz hadseregről (1849) *Dutkevyc* plebánus írt egykorú naplót. (II. 101.) — E helyen *Kunváry*, *Gohl* és *Kováts* éremtani dolgozatai is (II. 141.) felemlitendők.

A legújabb kor keretébe esnek: *Schier* műve a Klapka-legióról (II. 135.), továbbá az 1878 évi bosnyák occupatiót tárgyaló munkák és *Thallóczy Lajos* gróf Széchenről írt nekrológja. (II. 132—133.) — *Sturdza D.* román államférfiu (még 1899-ben) a keleti kérdéssel kapcsolatban a Vaskapuról és a dunai hajózás nemzetközi jellegéről értekezett. (III. 147.) — *Doppler Károly* külföldre szakadt hírneves zeneszerzőnkéről (II. 215.) több rendbeli nekrológ emlékezett meg.

Ha záradékkul még a román kérdés újabb irodalmára, u. m. *Réthy László*, *Bertha Sándor*, *Xénopol*, *Briebracher*, *Hasdeu* és *Milkovicz* munkáira (III. 141 és köv. ll.), továbbá a felvidéki városainkat érdeklő *Roland-szobor* kérdését illetőleg *Platen*, *Sello*, *Rietschel* műveire utalok (II. 323. 417.), tartózkodásomat — azt hiszem — befejezhetem.

MANGOLD LAJOS.

Raimund Friedrich Kaindl: Die Volkskunde. Ihre Bedeutung, ihre Ziele und ihre Methode, mit besonderer Berücksichtigung ihres Verhältnisses zu den historischen Wissenschaften. Ein Leit-faden zur Einführung in die Volksforschung. Wien, 1903. Fr. Deuticke. 8-r. VII, 149 l. A szövegbe nyomott képekkel. — A szerző célja már a könyv címében világosan jelezve van. Előadását a tárgy szeretete hatja át, s így az a törekvése, hogy új barátokat nyerjen a néprajzi tudománynak, különösen, hogy annak a történeti tudományokhoz való viszonyát megvilágítsa, bizonyára nem lesz sikertelen; jóllehet jártassága és ismeretei tárgya irodalmában hézagosaknak látszanak is. (DLZ.)

¹⁾ V. ö. *Századok*, 1906. 181. l.

T Á R C Z A.

ZALAVÁR ÉS MOSABURG.

I.

A *Századok* mult havi számában e cím alatt megjelent közlemény írójának azt a meggyőződését, hogy *Salapiugin* Privinának vára és székhelye volt, továbbá hogy *Salapiugin* Zalavárral, *Mosaburg* pedig Mosonnal azonos, — magamévá nem tehetem, mert a tárgyra vonatkozó adatok e meggyőződést nem támogatják. Eltérő nézetemet a következőkben óhajtom kifejtetni.

Ha a *Salzburgi Névtelen* előadásának szövegéből főleg a 11. és 13. fejezetek erre célzó részeit időrendben kellő figyelemre méltatjuk s más történeti adatokat is kutatásunk keretébe vonunk, akkor ez alapon az olvasónak módjában lesz, hogy a kérdés iránt megfelelő tájékozást szereztvén, annak lényegéről is biztosabban ítélhessen. Miután a szóban forgó kérdéssel *Zalavár és Pécs Privina tartományában* című közleményemben e folyóirat lapjain már foglalkoztam,¹⁾ legyen szabad ez alkalommal itt a fölvetett vitás kérdésben ismét felszólalnom.

A *Salzburgi Névtelen* művéből négy pontot iktatok ide, melynek alapján nézetemet igazolni lehet.

1. Privina a Sala folyó mellett birtokot kap s ott lakhelyül várat épít magának ugyancsak a Sala folyó mellett. És miután az említett várat fölépítette, benne a Szűz Mária tiszteletére emelt templomot a salzburgi érsek 850-ben felszentelte.

Nem lényeges talán, de meg kell jegyeznem, hogy Sasinek úr az egyház felszenteléséről szóló passusra nem hivatkozott. A várnak nevét az 1. pont nem említi; de én már most utalok az alábbi 3. és 4. számú pontokra, a hol ki van derítve, hogy a fölépített vár nem *Salapiugin*, hanem *Mosaburg* volt.

2. Két-három év mulva, tehát 853-ban »ad Salapiugin« a Szent Hrobert tiszteletére emelt egyház szenteltetett föl.

¹⁾ *Századok*, 1902. 832—839. 11.

Salapiugint a Névtelen nem nevezi várnak, mert tényleg nem is volt vár; a mit bizonyít egy oklevél,¹⁾ melyet Salamon nem tart ugyan hitelesnek, de mivel némely része a Névtelen adataival egyez, mellőzni nem lehet. Az érintett oklevél szerint Arnulf 890-ben a salzburgi érsek birtokainak adományozását megerősítvén, Salapiugini nem mint várat, hanem mint egyszerű helységet említi, melynek külső határa valószínűleg nagy területet foglalt magában. Salapiugin, mint neve is mutatja, és a mint Salamon *Mosaburg és megyéje* cz. értekezésében²⁾ egy oklevél alapján megjegyzi, a Sala mellett feküdt. Privinának nem volt az székhelye, és Zalavárral nem lehet azonos. Nézetem szerint Salapiugin, mint főntebb idézett dolgozatomban is érintém,³⁾ Cilli kerületben kereshető.

3. Privina kérésére a salzburgi érsek küldött mesterembereket, kik Privina városában tisztességes templomot építettek, melyben Szent Adrián vértanu van eltemetve.

Tehát itt az 1. pontban említett Privina-féle székvárosról van szó; a mit megerősít a fentebb idézett 890-iki birtokadományozó oklevél, mely határozottan azt mondja, hogy Mosaburg a salzburgi érsek városa és apátsága. s hogy ott Szent Adrián vértanu pihen. E szerint nem szenved kétséget, hogy az 1. pont alatti erősített Privina-féle székhely *Mosaburg* volt, mely a Sala vize mellett feküdt. Idézett dolgozatomban szerint én Mosaburgot a Klagenfurt melletti ősi Karantana város helyén álló Mária-Saal tájékán keresem, mert az utóbbi hely ma is egy prépostság székhelye és a salzburgi érsek birtoka.⁴⁾ Salamon értekezése pedig azt állítja, hogy Klagenfurttól nem messze létezett régen Mosaburg nevű vár s ma ehhez közel egy *Moosburg* nevű újabb kastély áll.⁵⁾ Némelyek ellenben azért, mert Zalavár a Szala folyó mellett fekszik s a monostor Szent Adrián tiszteletére szenteltetett, azt a régi Mosaburggal azonosnak tartják. Minthogy a Salamonnál idézett 978—1057 közt kelt oklevelekben is⁶⁾ — melyeknek hitelességében ő ugyan nem bizik, de mivel adataik a Névtelen művével kapcsolatban egy és ugyanazon forrásból látszanak eredni, azokat mellőzni alig lehet — előfordul *Mosaburg* neve: feltűnő, hogy ha az csakugyan Zalavárral lett volna azonos, miért enyészett el annak régi *Mosaburg* neve, s a zalavári apátság alapításakor, mikor az említett oklevelek tartalma és a közel mult

¹⁾ Wenzel: Árpok. Uj Okmt. VI. 1. és köv. 11.

²⁾ *Századok*, 1882. 106. l.

³⁾ Id. h. 833. l.

⁴⁾ Id. h. 835. l.

⁵⁾ *Századok*, 1882. 109. l.

⁶⁾ Id. h. 93. l.

idő helyi története még friss emlékezetben lehetett, miért nem történt semmi célzás a régi *Mosaburg* névre? Mert az apátság, alapításától kezdve több századon át csakis *Abbatia de Zala* néven szerepel, s csak később, midőn ott vár keletkezett, jött forgalomba a *zalavári* apátság elnevezés is. Abból, hogy az apátság legrégibb oklevelei már *Zalavár* nevét említik, döntő érvet faragni nem lehet, mert — mint Karácsonyi János birálatában ¹⁾ olvasuk — azok az oklevelek hamisítványok, és sokkal később, talán csak a XIV-ik században készültek.

4. A salzburgi érsek 865-ben a Privina után ennek fiára Hezilora szállott várban, mely újabban *Mosaburnak* neveztetett, tölté a karácsont.

Hogy ezt a várat Privina építette, azt már az előző 1. és 3. pont megállapítja.

Az előzmények alapján a következő eredményre jutunk: Privinának székhelye nem *Salapiugin*, hanem a Sala folyó melletti *Mosaburg* volt, mely utóbbi a Duna mellett fekvő *Moson*-nal azonos nem lehet. *Salapiugin* alatt pedig nem rejlik *Zalavár*.

Záradékkul megemlítem, hogy a salzburgi érsek egyházmegyéje a tárgyalt korban Moson és Sopron városok közelébe aligha terjedt; legalább egy 800 körül kelt oklevél ²⁾ ezt sejteti velünk, mely oklevél szerint Lajos német király a Rába és Sopron közti területből tíz mansiót Albrik (passau?) püspöknek adományozott.

STESSEL JÓZSEF.

II.

Sasinek Fr. V. fejtegetését *Zalavár és Mosaburg* kérdésében ³⁾ s fejtegetése eredményeit teljesen hibásaknak tartom. Észrevette a hibás eredményt *Stessel József* is, ki a kérdéstről a főntebb olvasható helyreigazító megjegyzéseket közli. Legyen szabad nekem mind *Sasinek*, mind pedig *Stessel* cikkére a magam észrevételeit megtennem.

Meggyőződéseim szerint az a város, melyet a *Conversio Bagoariorum* névtelen szerzője (Anonymus Salisburgensis) *Mosapurg*-nak ír, ⁴⁾ a mai *Zalavár* helyén feküdt a IX-ik század második felében. Ez a *Mosapurg* pedig *Privina* fejedelem székhelye volt. E tanítás helyessége mellett legerősebben az az érv szól, mely Szent Adorján ereklyéire hivatkozik. A *Conversio* szerint ugyanis Privina székvárosa egyik templomában Szent Adorján vértanu van eltemetve. ⁵⁾ A zalavári monostor a legrégibb időktől

¹⁾ *Századok*, 1905. 248 és köv. ll.

²⁾ *Fejér*: CD. VII. 5. 26. l.

³⁾ *Századok*, 1906. 172 és köv. ll.

⁴⁾ V. ö. A m. honfoglalás kútfői, 312—313. ll.

⁵⁾ In qua ecclesia Adrianus martyr humatus. pausat. Id. h. 311. l.

fogva Szent Adorján tiszteletét hirdette; az idevonatkozó oklevelekben »ecclesia beati Adriani martyris« kitétel olvasható. A zalavári apátság mai napig Szent Adorján vértanuról van elnevezve. *Mosapure* és *Zalavár* között tehát Szent Adorján temploma közvetíti a honfoglalással meg nem szűnt pannóniai keresztyénséget.

Mosapure nem lehet egy a Klagenfurttól nem messze fekvő karinthiai *Moosburg*-gal (a katonai térkép szerint *Moosburg* = *Blatograd*, fekszik a *Moosburger Bach* mellett), mint azt *Förstemann* (*Althochdeutsches Namenbuch*, II. 1115.), *Oesterley* (*Historisch-geographisches Wörterbuch*, 456.) és *Stessel József* gondolják; nem lehet pedig a többek közt azért sem, mert ez a hely nem fekszik *Sala* nevű folyó vagy patak mellett, s ki nem mutatható róla, hogy Szent Adorján vértanuról nevezett temploma lett volna valaha.¹⁾

Ugyanezen okoknál fogva nem lehet a *Conversio Mosapure*-ja a mi *Mosony* nevű helyünkkel sem egy, a mint ezt különben Sasinekkal szemben *Stessel* is igen helyesen bizonyítja.

Sasinek ugyanis azt akarja velünk elhitetni, hogy *Zalavár* és a *Conversio Salapiugin* helye²⁾ egy és ugyanazon város, s ez volt *Privina* székhelye; míg ellenben a *Conversio Mosapure*-ja *Privina* fiának *Chocelnek* volt lakhelye s a mai *Mosony* helységgel névben és fekvésben azonos.³⁾

Hogy *Salapiugin* és *Zalavár* (*Szalavár*) egy és ugyanazon hely, azt tudtommal *Oesterley* állította először.⁴⁾ Ezt az állítást Sasinek rendkívül fogyatékos ismerettel próbálja igazolni, mikor ezt írja: »Ugy látszik, hogy *Zalavár* a *Salapiugin* (*Salapugin*)⁵⁾ név fordítása. Valamint a *Sala* folyó neve szláv eredetű, úgy a *Salapiugin* is szláv kifejezés, de eltorzított alakban, t. i. *Salabudin*, azaz *Zala-víz* között épített lak, vár, *Zalavár*.«⁶⁾

A hány mondás, annyi téves állítás. Téves állítás, hogy a *Salapiugin* szláv szó. A *Salapiugin* összetett szó; az összetétel előtagja *Sala*, utótagja pedig *piugin*. Mindkét tag könnyen és teljes biztossággal értelmezhető.

Graff *Althochdeutscher Sprachschatz* cz. munkájában (III. 37.) azt olvassuk, hogy *piugin* egyes számú dativusa a germán *biugo*

¹⁾ V. ö. *Jaksch* : Monum. hist. duc. Carinthiae, I. II. E szerint *Moosburgban ecclesia Sancti Georgii* állott a XI–XII. században.

²⁾ Liuprammus... ad *Salapiugin* consecravit ecclesiam. A m. honf. kútfői, 311. l.

³⁾ ... in castro Chezilonis noviter *Mosapure* vocato. Id. h. 312–313. ll.

⁴⁾ V. ö. id. m. 674. l.

⁵⁾ Ily alak sehol sem fordul elő; ezt valószínűleg csak Sasinek gondolta ki.

⁶⁾ *Századok*, 1906. 173. l.

»sinus« jelentésű főnévnek. Ez a germán *biugo* az ófelnémetben **biogo* > *biege*-nek hangzik s »krümmung« a jelentése. (V. ö. Grimm szótárát a *biege* szónál.) Ezek szerint a *Salapiugin*-beli *piugin* a német *biegen* igével függ össze, egyes számú dativus-alak (v. ö. *Mosony*-nál azt, hogy a német helynevek rendesen egyes vagy többes számú dativusban fordulnak elő) s annyit jelent, mint: kanyarulat, görbület. öböl, folyó által bekerített zug stb.¹⁾ A *Salapiugin* előtagja nagyon természetesen *Sala*, mely a mai *Szala* folyó. A *Sala* névről Sasineknek az a nézete, hogy szláv szó. Csakhogy abban az idézetben, a melyre e nézete megokolásában hivatkozik,²⁾ nem az van mondva, hogy a *Sala* folyónév szláv szó, hanem az, hogy az *Annales Reinhardsbrunnenses*-ben említett folyót szlávul *Sale*-nak hívják. »Proventus super ripam fluminis, quod slavica lingua *Sale* dicitur.« Ez pedig nagy különbség.

De nem megfejtethetlen a *Szala* folyó neve sem. Hazánk valamennyi honfoglalás előtti földrajzi elnevezését meg lehet fejteni az indogermán nyelvcsoporthól. Pannóniában illyr,³⁾ kelta, germán, szláv nyelvekből eredő helynevek vannak. Kelta név a *Szala* is, mint Hölder *Altceltischer Sprachschatz* cz. műve *Sala* 3. cikkében olvasható. Ugyan e műben a *sāl-āco-s* szónál olvaszuk, hogy az élő kelta nyelvekben ma *salach*: sordidus, libidinosus, souillé, s hogy ez a kelta szó eredetére nézve egy a germán **salwa*, ófelnémet *salō* szóval. A mai német nyelvjárások közül az osztrákban *sal-wein* = trüber wein, s Grimm szótára szerint *sal* = matt, fahl, verschossen, trübe, schmutzig.⁴⁾ Mind ebből következik, hogy a *Szala* nevében rejlő kelta-germán szó »piszkos, mocsaras, zavaros« jelentésű, s alapjában véve ugyanaz, a mi a *Mosapurc*-beli germán **mōsa* (= láp, ingovány, sár, új-fn. *moor*), vagy a *Balaton*-beli szláv *blato* (= sár, ingovány), vagy a még régiebb illyr *pelso* (= tó, sár) elnevezés.⁵⁾ *Mosa-purc*, *Sala*, *Pelso*, *Balaton* különböző indogermán nyelveken lényegileg ugyanazt jelentik, u. m. »sáros, mocsaras, ingoványos« helyet, folyót, tavat stb.

Miután így a *Salapiugin*-t megmagyaráztuk, szólnunk kell a hely fekvéséről is. Stessel szerint Cilli kerületben kereshető a hely. Ámde Karinthiában nincs *Sala* folyó, Cilli pedig a *Sann* folyó mellett fekszik, melynek régi oklevélbeli névalak-változatai: *Sovuina*, *Souna*, *Seuna* stb.⁶⁾ Melzer Alfréd egy nagyon gyenge

¹⁾ V. ö. *Umlauft*: Geogr. Namenbuch, 234. l.

²⁾ *Századok*, 1906. 173. l.

³⁾ V. ö. *Kretschmer*: Einleitung in die Geschichte der griech. Sprache, 252—253. ll.

⁴⁾ V. ö. *Graff*: Althochd. Sprachschatz, VI. 183. *salō*, *salaw*.

⁵⁾ V. ö. *Kretschmer* id. m. 253. l.

⁶⁾ V. ö. *Jaksch* id. m. I. II. index.

értekezésében ¹⁾ azt állítja, hogy Salapiugin = *Szalabér*. Ránk nézve mellékes, vajjon csakugyan *Szalabér*-e a *Conversio Salapiugin*-ja; fontos csak az, hogy *Salapiugin* hazánkban, a Szala folyó mentén feküdt, de semmiképen sem lehet egy *Zalavár*-ral.

Sasinek azt is állítja, hogy *Mosapurg* = *Miesenburc* = *Mosony*. Már Hunfalvy is azt szerette volna bebizonyítani, hogy *Mosony* város magyar neve az egykori német *Miesenburc* névből való. Teljesen hibás állítás, a mint arról Lumtzer Viktornak s e sorok írójának *Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter* cz. munkája (7. l.) bárkit is meggyőzhet. A magyar *Moson* nevet hangtanilag lehetetlen *Miesen*(burc)-ból megmagyarázni; ebből a magyarban okvetetlenül **Mészen*, **Mészeny* lett volna. Ellenben, ha a germán **mōsa* (= palus, ném. *moor*) többes számú dativusából indulunk ki (t. i. **mosóm*-ból, esetleg **mōsam*), akkor megérthetjük az átvételt. Ilyen többes számú dativusból való *Mosum*, *Mosun*, *Mosan* helynév többször fordul elő német területen.²⁾ Hogy mármost a magyar *Moson* közvetlen egy germán **Mōsóm*, esetleg **Mōsam* alakból való-e, vagy pedig egy szláv **Musun* alak útján van közvetítve: az attól függ, vajjon a régi magyar »lutum *musun*« (Anonymusnál), *Musun* (Kézai-nál) alakot *u*-val, vagy pedig *o*-val olvassuk-e? Ha *u*-val, akkor *Mosony* szláv közvetítéssel nyelvünkbe került germán név, ha pedig *o*-val, akkor lehet közvetlen germán eredetű.

Végeredményül tehát kimondhatom, hogy a *Conversio Salapiugin* és *Mosapurg* helyei hazánkban feküdtek, még pedig mindkettő a *Szala* folyó mentén. *Mosapurg* = a későbbi *Zalavár* (*Szalavár*). *Mosa-purg*, *Mosony*, *Sala*, *Balaton*, *Pelso* különböző indo-germán nyelveken ugyanazt jelentő szavak. A *Salapiugin*-beli *piugin*, eredetére nézve egy a mai német *biege* (krümmung), *biegen* szavakkal.

MELICH JÁNOS.

JELENTÉS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1905 évi munkásságáról.

(Felolvasatott a társulat f. évi febr. 15-én tartott r. közgyűlésén.)

Tisztelt Közgyűlés!

Midőn mult évi munkásságunkról s a mult esztendő történetéről adok számot a t. Közgyűlésnek, legyen szabad mindenk előtt azokról megemlékeznem, a kiket elvesztettünk, hogy egy

¹⁾ Die Ansiedlung der Deutschen in Südwestungarn im Mittelalter. Megjelent a pécsi cs. kir. áll. gymnasium 1904 évi értesítőjében.

²⁾ V. ö. *Förstemann* id. m. II. 1114.

utolsó búcsu-szóval áldozunk emléköknek azért, a mit életökben ők áldoztak nekünk, társulatunknak, a magyar történettudománynak.

Igazgató választmányunkból két érdemes tagtársunkat kísértük örök nyugalomra a lefolyt esztendőben. Márczius 7-én hunyt el hirtelenül, halni még fiatalon, legmunkásabb férfikorában *Illéssy János*, a történetkutatás egyik legbecsületesebb, legképzettebb munkása, kit mint a jászok-kunok történetének lelkes bűvarát s — nem említve a hazai történelem és irodalomtörténet körébe vágó más munkáit — mint a Balassa Bálint életére vonatkozó adatok szerencsés gyűjtőjét és feldolgozóját ismertek közlőnyünk olvasói. Ezenkívül ő volt már több cykluson keresztül társulatunk gazdasági bizottságának jegyzője, s ezt a tiszttét is mindig hiven, lelkiismeretesen teljesítette. Alig hogy megváltunk ravatalától, ismét egy tiszteletreméltó férfiú koporsóját kellett körülállanunk, a ki díszre, büszkesége s az európai tudós világban is ösmert hírű munkása volt a magyar tudományosságnak. Ápr. 10-én halt meg gróf *Kuun Géza* alapító tagtársunk. ig. választmányunknak 1901 óta tagja, kinek a magyar őstörténet szempontjából is nagyértékű tanulmányai és kiadványai mindenkor hálára fognak kötelezni bennünket emléke iránt.

A t. Közgyűlés épen most töltötte be helyöket a választmányban fiatal, új erőkkal. Vajha azok helyét is betölthetné, a kiket kívülről ragadott el a halál sorainkból. Mert — fájdalom — sokan vannak, a kik nincsenek többé. Alapítóink közül József főherczeg, Kuncz Adolf nagyprépost, Szabó Ferencz, Ráth György, Rigó Ferencz haltak el; évdíjas rendes tagjaink sorából Benedek Istvánt, Csiky Kálmánt, Esztegár Lászlót, Halász Lászlót, Hegedüs Józsefet, Hradszky Józsefet, Janicsáry Sándort, Kandra Kabost, Karap Mórt, Kemenes Ferenczet, Naményi Lajost, Péter Dénest, Réti Mártont, Sántha Elemért, Szentiványi Gyulát, gr. Wenckheim Gyulát, Vidovich Györgyöt s többeket kellett elvesztenünk. De növeli veszteségeinket, fogyasztja erőnket az évről-évre kilépő tagok nagy száma is, a nélkül, hogy az újonnan belépők pótolnák a fogyatéket. Általában hanyatlani látszik az érdeklődés működésünk, törekvéseink iránt. Nem hallgathatom el a t. Közgyűlés előtt, hogy — mire régebben alig, újabban csak elvétve volt eset — az utolsó esztendőben négyszer történt meg az, hogy a kitűzött ülést vagy közgyűlést a megjelent tagok elégtelen száma miatt nem lehetett megtartani.

Mintha hamvadóban volna az a tűz, mely a Magyar Történelmi Társulatot ezelőtt negyven évvel létre hozta s csakhamar felvirágoztatta. Igaz, hogy akkor tavasz volt, zsendült az élet minden ágon; most — úgy látszik — tél borúl reánk, s talán egy újabb tavasz ébredésére kell várunk, hogy a magyar közönség

lelkesedése, érdeklődése a történeti kutatások, a mult idők tanulmányai iránt új életre keljen.

Lehet, bennünk is rejlik valami oka annak, hogy lankadást érezünk és tapasztalunk. És ez a tapasztalás vezette az igazgató választmányt arra, hogy alapszabályaink némely szakaszainak módosításával oly intézkedések életbeléptetését javasolja a társulatnak, melyek alkalmasak lehetnek a baj orvoslását elősegíteni. Ezen intézkedések, illetőleg módosítások egy részét a mult január-hó 4-én megtartott rendkívüli közgyűlés már elfogadta; még egy fontos módosításra vonatkozó javaslatunk van, melyről tárgyalni s fölötte dönteni a mai közgyűlés lesz hivatva.

Munkálkodásunk vázolására térve, jelentem, hogy 1905-ben egy rendes közgyűlést, nyolcz rendes havi és egy rendkívüli választmányi ülést tartottunk. Febr. 3-iki ülésünkön mutatta be Karácsonyi János vál. tag *Kállay Ubul* tagtársunk *IV. László király korára vonatkozó tanulmányainak* azon fejezetét, mely László és Habsburgi Rudolf diplomáciai érintkezéseit tárgyalja; a márczius 2-án tartott közgyűlésen *Angyal Dávid* olvasta fel *Adalékok II. Rákóczi Ferencz törökországi bujdosása történetéhez* című dolgozatát; az ápr. 6-iki ülésen Lukcsics József tagtársunk Réz Mihály *Dessewffy Aurél* cz. essaijének egy részét mutatta be (az egész később a Budapesti Szemlében jelent meg); máj. 4-én ifj. *Reiszig Ede* vál. tag a *János-lovagokról* és a *templariusokról* értekezett; jun. 2-án *B. Kiss István* r. tag *Magyarok Mária Terézia 1743 évi prágai koronázásán* cz. történeti rajzát (szintén a Budapesti Szemlében látott napvilágot), okt. 5-én pedig Pettkó Béla vál. tag *Takáts Sándor* tagtársunknak *Inquisitio Zrínyi Miklós ellen 1565-ben* cz. érdekes dolgozatát olvasta fel; nov. 2-án *Tóth-Szabó Pál* tagtársunk tanulmányát *Szatmári György primás birtokviszonyairól és végső éveiről* Lukcsics József adta elő, mutatványul a M. Történeti Életrajzok 1906 évi folyamából; végül a decz. 7-iki ülésen *Aldásy Antal* vál. tag olvasta fel az *1705 évi budai polgármester-választásról* új és eddig ismeretlen levéltári adatok alapján irt értekezését.

Kiadványaink közül a *Századok* rendes tíz füzete s a *Történelmi Tár* négy füzete kellő időben megjelent. A *Magyar Történeti Életrajzok* 1905-iki XXI-ik évfolyama szintén be van fejezve; az 1—2. kettős füzet *Kakas István* életrajzát (Veress Endrétől), a 3—5. hármas füzet pedig *Ferenczy István* szobrászét (Meller Simontól) tartalmazza. Az utóbbira nézve megjegyzem, hogy a munka díszes és költséges illusztrálását a Szépművészeti Múzeum szíves támogatása tette lehetővé.

Örömmel jelenthetem a t. Közgyűlésnek, hogy *Teleki Mihály levelezése* is szerencsésen megindult. Az ősz elején került ki a

sajtó alól *Gergely Sámuel* tagtársunk gondos szerkesztésében a tizenkét kötetre tervezett nagybecsű kiadvány 1656—1660-ig terjedő első kötete. Azóta a második kötet is elkészült s remélhetőleg már a legközelebbi hetekben közre fog bocsátatni.

A *Zichy-Okmánytár* első hat kötetének chronologikus és alphabetikus mutatója szintén készen van, csak a második rész czímlapja és az előszó várja még a főszerkesztő, *Kammerer Ernő* tagtársunk utolsó revisióját, hogy az Okmánytár X-ik kötetével együtt napvilágot láthasson.

A *Századok* nagy név- és tárgymutatója munkában van. Némi fennakadást okozott ugyan a volt szerkesztő, *Naményi Lajos* tagtársunk váratlanul közbejött halála, de a választmány nem késett az elhunyt szerkesztő utódáról gondoskodni, s mult november-havi üléséből *Bányai Elemér* urat, a M. Nemzeti Muzeum egyik könyvtári tisztviselőjét bízta meg a munka folytatásával. Egyszer-smind a név- és tárgymutató kiadásának módozataira nézve is végleg megállapodván, elhatározta, hogy az egészet 10—10 évfolyamonként összeállítva négy kötetben adja ki s így a mutató a Századok teljes negyven évfolyamát fogja magában felölelni.

Tavalyi közgyűlésünk alkalmával jelentettem, hogy II. Rákóczi Ferencz életrajzának megírására dr. *Márki Sándor* tagtársunkat, a kolozsvári egyetem tudós tanárát kérte fel a választmány. Most ezzel kapcsolatban azt is jelentenem kell a t. Közgyűlésnek, hogy *Ludányi Bay Ilona* úrnő, a kinek kifogyhatatlan áldozatkészsége tette lehetővé, hogy Rákóczi emléke iránt tartozó kegyeletünket az említett életrajzzal leróhassuk, a lefolyt esztendőben újabb 1000 koronát bocsátott rendelkezésünkre a végből, hogy *Márki Sándor* művét, ha elkészül, mennél díszesebben és gazdagabban illusztrálva adhassuk a magyar közönség kezébe.

Mint már sok más alkalommal, úgy a mult évben is több kegyeletes ünnepélyre küldte ki társulatunk a maga képviselőit. Máj. 18-án *Schweidel József* honvédtábornoknak Zomborban állított szobra leleplezésénél *Vojnits István* tagtársunk volt jelen a választmány megbízásából. — Az 1705-iki *szécsényi országgyűlés* kétszázados emlékére szept. 12-ikén tartott fényes ünnepen *Thaly Kálmán* első alelnökünk és *Pintér Sándor* tagtársunk tolmácsolták a Magyar Történelmi Társulat hazafias üdvözlését az ünnepet rendező Nógrád vármegye közönségének. — Az Erdélyi Muzeum-Egylet nov. 5-iki közgyűlésén, mely néhai gróf *Mikó Imre* emlékezetének volt szentelve, *Szádeczky Lajos*, *Márki Sándor* és *Gergely Sámuel* tagtársaink képviselték társulatunkat s tették le koszorúukat gr. Mikónak a kolozsvári muzeum-kertben levő szobrára. — A sepsiszentgyörgyi Mikó-kollégiumban okt. 18-án rendezett ünnepélyre, a Hunyad-m. tört. és rég. társulat okt. 22-iki jubiláris

közgyűlésére s a székesfehérvári Vörösmarty-körnek decz. 3-án *Virág Benedek* és *Ányos Pál* emlékét megújító ünnepére üdvözlő levelet küldött az elnökség.

Háttra van még, t. Közgyűlés, hogy gazdasági ügyeinkről is tegyék szót. Ezekre nézve a t. tagok előtt fekvő évi zárszámadás és költségvetési javaslat nyujtanak elegendő tájékoztatást. A jelentésem elején hangoztatott panasz mellett is megnyugvással veheti szíves tudomásul a t. Közgyűlés, hogy anyagilag, ha nem nagy mértékben is, de évről-évre gyarapodunk. A társulat törzsvagyona, az alapítványok és megtakarított tőke összege tavaly óta 2400 koronával emelkedett s ma 131.200 koronát tesz ki. Számvetésünket a tagoknak az utóbbi évek alatt mutatkozó apadása sem rontotta meg, s helyes és óvatos gazdálkodással bizvást remélhetjük, hogy költséges vállalatainkat a nyomdai egységáraknak már a folyó évtől kezdve jelentékeny emelkedése mellett is képesek leszünk fentartani; és ha a közönség melegebb érdeklődése, író társaink hathatós közreműködése fogja kísérni és támogatni törekvéseinket, akkor számíthatunk reá, hogy társulatunk tudományos színvonala is mindinkább emelkedni fog.

Ezzel végezve jelentésemet, kérem a tisztelt Közgyűlést, hogy azt kegyesen tudomásul venni méltóztassék.

Budapest, 1906. febr. 15-én

Nagy Gyula
titkár.

Igazítás.

A *Századok* mult február-havi számában a 173. lapon a 23—24. sorban s a 174. lapon alulról a 2. sorban *Herilonis* helyett *Hezilonis*; a 174. lapon a 27. sorban *nach alter Alter* helyett *nach alter Art* olvasandó.

HIVATALOS ÉRTEŚÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1906 évi febr. hó 3-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt Zsinszky Mihály ügyv. alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Ballagi Géza, id. Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Csánki Dezső, id. Daniel Gábor, dr. Demkó Kálmán, Pettkő Béla, dr. ifj. Reiszig Ede, dr. Szendrei János, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Az elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőként dr. Boncz Ödön és dr. Szendrei János vál. tagokat kéri fel.

8. Titkár előterjeszti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltnak *évd. r. tagokul 1906-tól:* Déchy Mór a m. földr. társaság alelnöke Budapesten (aj. Teleki Géza), Matterny István m. kir. honvédfőhadnagy Sopronban, Neuschlosz Kornél dr. műépítész Budapesten (mindkettőt aj. Csánki Dezső), Orbán Elek ev. ref. collegiumi h. tanár Marosvásárhelyen, a marosvásárhelyi ev. ref. collegium ifj. Olvasó-egylete (mindkettőt aj. Dékáni Kálmán). Megválasztatnak.

9. Előterjeszti a pénztárnoknak a) az 1905 évre szóló pót-kimutatását, mely szerint a mult ülésen kimutatott 23,695 kor. 58 fill.
maradványhoz még 3,683 » 99 »
járulván, összes bevétel volt 27,379 kor. 57 fill.
» kiadás » 20,332 » 16 »
maradvány 7,047 kor. 41 fill.
Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő 565 kor. — fill.
követelést, az 1905 évi zárszámadási maradvány 7,612 kor. 41 fill.

b) A f. évi jan. havi kimutatást, mely
 szerint összes bevétel volt 14,114 kor. 98 fill.
 » kiadás 2,628 » 31 »
 maradvány 11,486 kor. 67 fill.
 Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárral
 folyószámlán levő 2,811 kor. 79 fill.
 követelést, 1906. jan. 31-én összesen 14,298 kor. 46 fill.
 készpénz állott a társulat rendelkezésére; ebből azonban az előbbi
 tőkésítési maradványnak 100 koronára való kiegészítése után
 tőkésítendő alkalmával felmaradt 75 kor. 73 fill., a gróf Teleki
 Pál 200 kor. alapítványa s a kisorsolt jelzálog-hitelbanki zálog-
 levelekért befolyt 2100 kor., összesen 2375 kor. 73 fill. tőkési-
 tendő volna.

A kimutatás tudomásul vétetvén a jegyzőkönyvhöz csatol-
 tatik s egyúttal az elnökség utasíttatik, hogy a 75 kor. 73 fill.
 tőkésítési maradványnak 100 koronára való kiegészítése után
 tőkésítendő 2400 kor. összegben, annak megfelelő névértékben
 vásároltasson 4 0/0-os m. jelzálog-hitelbanki zálogleveleket a tár-
 sulat alaptőkéjének gyarapítására.

10. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztárnak 1906. jan.
 23-án 4775. sz. a. kelt értesítése szerint 400 kor. a f. évi 5.
 jk. p. értelmében tőkésítettett.

Tudomásul szolgál.

11. Olvastatik a múlt 1905 évi számadások megvizsgálá-
 sára kiküldött bizottságnak 1906 jan. 28-án kelt jelentése.

A *Hivatalos Értesítő*-ben az ülés jegyzőkönyvével kapcsolo-
 latban mellékleteivel együtt közzeendő s a f. hó 15-ére hirdetett
 r. közgyűlés elé terjesztendő javaslat tudomásul vétetvén, ennek
 alapján a vál. Cserhalmi Samu pénztáraknak az 1905 évi szám-
 adásokra nézve a szokásos fölmentvényt — a közgyűlés jóvá-
 hagyásának fentartásával — megadja s dr. Ballagi Géza és
 dr. ifj. Reiszig Ede számvizsgáló bizottsági tagoknak fáradságos
 munkájokért jegyzőkönyvileg köszönetét nyilvánítja.

12. Titkár jelenti, hogy a számvizsgáló bizottság a vál. hatá-
 rozata értelmében Kovács Pál társ. ügyésznek a tagdíjhátralé-
 kokról 1905 decz. 2-án kelt jelentésével benyújtott számadását
 átvizsgálta s a pénztárnoknak erre vonatkozó elszámolási javas-
 latához hozzájárult.

A vál. az ügyész számadását, illetve a pénztárnoknak a
 számvizsgáló bizottság által is helyesnek talált javaslatát elfo-
 gadván, a behajtott és beszolgáltatott hátralékokból a perköltségek
 levonása után felmaradt 207 kor. 86 fillért a jövőben esetleg

fölmerülő perkoltségek fedezésére előlegül az ügyész rendelkezésére bocsátja.

13. Felolvassa a mult jan. hó 25-én tartott gazdasági bizottsági ülés jegyzőkönyvét, a *társulat* 1906 évi költségvetése, illetve a *Tört. Életrajzok* és *Tört. Tár* külön költségvetése tárgyában.

A vál. a bizottság javaslatait elfogadván, a *társulat* 1906 évi költségvetését 25,497 kor. 55 fill. bevétellel, 24,984 kor. 40 fill. kiadással és így = 513 kor. 15 fill. maradvánnyal, illetve a *Történeti Életrajzok*-nál 15,254 kor. 36 fill. bevétellel, 13,096 kor. 88 fill. kiadással = 2,157 kor. 48 fill. maradvánnyal, a *Tört. Tár*-nál pedig 5,148 kor. 40 fill. kiadással, 3,700 kor. — fill. bevétellel és = 1,448 kor. 40 fill. mutatkozó hiánnyal a bizottsági jegyzőkönyvhöz csatolt alakjában megállapítja, mely jóváhagyás végett a f. hó 15-én tartandó évi r. közgyűlés elé fog terjesztetni.

Végül Hegedűs Sándor biz. elnöknek, illetve a bizottságnak a *társulat* gazdasági ügyeinek szakavatott irányításáért jegyzőkönyvileg köszönetet mond a választmány.

14. Bejelenti, hogy a febr. hó 15-ére hirdetett közgyűlésen Csánki Dezső dr. vál. tag »Szilágyi Erzsébet nyaraló palotája a budai hegyekben« cz. tanulmányát fogja felolvasni.

Helyeslőleg tudomásul vétetik.

15. Előterjeszti a mult jan. hó 4-én tartott rk. közgyűlés határozatából Boncz Ödön vál. tagnak, az alapszabályok 23-ik és ezzel kapcsolatos szakaszainak módosítására vonatkozó határozati javaslatát.

A vál. beható tárgyalás után az illető szakaszoknak következő módosítását javasolja:

23. §. A választmány évenként Budapesten hat rendes ülést tart, mely üléseknek idejét, beosztását és állandó napi-rendjét az ügyrend állapítja meg. A tudományos felolvasásokon és előadásokon kívül ezen rendes üléseken igazgatja a *társulat* ügyeit: u. m. a *társulat* ügyrendjét megállapítja; tisztviselőket választ s meghatározza azok **tiszteletdíját** és az írói díjakat, a kiadványokat s az azokra fordítandó összegeket; a titkárhoz érkező ajánlatok alapján megválasztja az új tagokat; a rendes, esetleg rendkívüli közgyűlések napját és tárgyait, valamint a **vándorgyűlések** helyét és idejét kitűzi; a *társulat* vagyonának biztos kezeléséről, az évi számadások szabályszerű megvizsgálásáról gondoskodik; a költségvetést évenként megállapítja; a *társulat* gazdasági ügyeinek vitelére, a pénztári számadások megvizsgálására, kiadványai szerkesztésére, benyújtott munkák megbírálására, beküldött történelmi emlékek meghatározására stb., szükség és alkalom szerint bizottságokat vagy

egyes tagokat küld ki, a kik ezen üléseken tesznek jelentést a választmányoknak.

24. §. A választmányi tagoknak joguk van a rendes üléseken a társulat munkakörébe vágó felolvasásokat tartani; okiratokról, történeti emlékekről, akár írásbelileg, akár élőszóval értekezni, ily tárgyakat bemutatni, mások értekezéseit felolvasni; a társulat ügyeit illető indítványokat tenni, s minden kérdés eldöntésében szavazatukat érvényesíteni. Kötelességök pedig, kivált a Budapesteni lakóknak, az ülésekre rendesen eljárni, s az ügyek viteleiben — megbízatás szerint — ezen üléseken kívül is munkás részt venni.

28. §. A pénztárnok a társulat kézi pénztárát híven és pontosan, teljes felelősség mellett kezeli; a tagdíjak pontos beszedéséről gondoskodik; számadásait a pénztár kezelésére vonatkozó részletes ügyrendi utasítás szerint vezeti; a választmány elé a rendes üléseken pénztári kimutatást és minden év végén részletes számadást terjeszt. A pénztárnok köteles bármikor is az elnöknek módot nyújtani arra, hogy a pénztár állapotát megvizsgálhassa. Felmentvényét a számvizsgáló bizottság jelentése alapján s a közgyűlés jóváhagyásával évről évre a választmány adja meg.

34. §. A társulati tagokat a rendes ülések alkalmával, valamely tag ajánlatára — esetleg titkos szavazás útján — a választmány választja meg.

37. §. Az igazgató választmány rendes ülései nyilvánosak. Ez üléseken a társulat minden tagja jelen lehet, felszólalási joggal és szavazattal azonban csak a választmányi tagok és a társulat tisztviselői bírnak. Határozathozatalra az elnökön kívül legalább tíz, tisztviselők választására legalább húsz választmányi tag jelenléte szükséges.

47. §. A társulat történelmi folyóiratot ad ki, melynek havonként egy-egy füzete jelenik meg, kivéve kéthavi szünetet, a mikor a folyóirat szünetel.

Az ekkép módosított szakaszok a f. hó 15-én tartandó r. közgyűlés elébe terjesztendők.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Jegyzette
Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. Boncz Ödön s. k.
vál. tag.

Dr. Szendrei János s. k.
vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1906 évi febr. hó 15-én d. u. 5 órakor tartott r. közgyűlésének

Jegyzőkönyve.

Elnök: Gróf Teleki Géza.

Minekutána megállapították, hogy a társ. tagok alapszabályaink értelmében kellő számban gyűltek egybe, elnök díszes női közönség jelenlétében mondott megnyitó beszédében visszapillant a történetírók mult évi munkálkodására és konstatálja, hogy a közönség érdeklődése a mult idők emlékei iránt nem tart lépést az írók nem lankadó munkásságával. Nincs elegendő érzéke, közönyös azok iránt. Pedig nemzetünk csak a multak hagyományaiból okulhat, azokból meríthet bizalmat a jelenre és jövőre nézve. E közönyösségből föl kell rázni a nemzetet, és ezt társulatunkra nézve, saját érdeke szempontjából is, az évek óta szunnyadó vándorgyűlések felelevenítésével véli elérhetőnek.

Ezzel a r. közgyűlést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Hegedüs János r. és dr. Ballagi Géza vál. tagokat kéri fel.

16. Az 1903—1905 évkör lejártával szabály szerint kilépő tizenkilencz vál. tag, illetve az ezek közül elhalt Illéssy János, valamint az 1904—1906 évi ciklusbeliek közül szintén elhunyt gróf Kuun Géza helyének betöltése lévén napirenden, elnök a szavazást elrendeli s miután a szavazatok összeszámlálására dr. Borovszky Samu vál. tag elnöklete alatt Pettkó Béla vál. és Szlávnits György r. tagokat felkérte, a társulat tagjait felszólítja, hogy szavazataikat húsz vál. tagra adják be.

Mialatt a kiküldött bizottság a melléktéremben a beadott szavazatok összeszámlálásával foglalatoskodott, —

17. Csánki Dezső dr. vál. tag »Szilágyi Erzsébet nyaraló palotája a budai hegyekben« cz. tanulmányát olvassa fel.

A mindvégig odaadó figyelemmel hallgatott és élénk tetszéssel fogadott magvas fejtegetés a *Századok*-ban fog megjelenni.

18. Borovszky Samu dr. szavazatszedő bizottsági elnök a bemutatott választási jegyzék alapján jelenti, hogy a húsz vál. tagra beadott ötven érvényes szavazatból általános szótöbbséget tizenkilenczen nyertek. Mire a még betöltetlen egy vál. tagságra a két legtöbb szavazatot nyert társ. tag közt elrendelt pótválasztás nyomban megejtetvén, —

elnök kihirdeti a választás eredményét, mely szerint az

1906—1908 ciklusra ig. vál. tagokká dr. Áldásy Antal, dr. Ballagi Géza, id. Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Bleyer Jakab, dr. Boncz Ödön, dr. Császár Elemér, dr. Erdélyi Pál, báró Nyáry Jenő, Pettkó Béla, Pór Antal, dr. Szádeczky Lajos, Széll Farkas, id. Szinnyi József, dr. Thallóczy Lajos, dr. Váczy János, dr. Vécsey Tamás, gróf Vigyázó Ferencz és gróf Zichy Jenő, az 1904—1906 évkör még hátralevő tartamára pedig dr. Mika Sándor választattak meg.

A szavazatszedő bizottságnak fáradságos munkájáért jegyzőkönyvileg köszönet szavaztatván, a bemutatott választási jegyzék a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

19. Nagy Gyula titkár felolvassa a társulat mult évi működéséről szóló jelentését, a mely —

tudomásul vétetvén a közgyűlés jegyzőkönyvének melléklete gyanánt a *Századok*-ban ki fog adatni.

20. Olvastatik az ig. választmánynak ugyancsak f. hó 3-án a 11. jk. p. alatt hozott határozata, mely szerint Cserhalmi Samu társ. pénztárnoknak, a számvizsgáló bizottság javaslatára, a mult 1905 évi számadásokra nézve a szokásos felmentvényt, a közgyűlés utólagos jóváhagyásával fentartásával megadta.

Helyben hagyatik.

21. Következik a f. hó 3-án tartott vál. ülés 13. jk. p. a. kelt határozata a társulat, illetve a Történeti Életrajzok és Történelmi Tár f. évi költségvetésének megállapításáról.

Jóváhagyólag tudomásul vétetik.

22. Titkár előterjeszti az ig. választmánynak az alapszabályok 23-ik és ezzel kapcsolatos szakaszainak módosítására vonatkozó javaslatát.

A vál. javaslata elfogadtatván, a módosított alapszabályok a mult havi rk. közgyűlés 1. jk. p. a. kelt határozata értelmében jóváhagyás végett a belügyminisztériumhoz fel fognak terjesztetni.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. Hegedüs János s. k.
r. tag.

Dr. Ballagi Géza s. k.
vál. tag.

Az 1905 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt Választmány!

A tisztelt választmány múlt évi december-havi ülésében alulirottakat bízta meg azzal, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1905 évi számadásait és pénztári készletét megvizsgáljuk. Van szerencsénk ennek következtében jelenteni, hogy megbízatásunkban az alulirott napon a következőkép jártunk el.

Ezidén is felkértük Strömpl János miniszteri számvizsgáló urat, hogy mint szakértő, a pénztárnok által vezetett könyveket, a számadásokhoz mellékelt utalványokat, nyugtákat és számlákat, a m. kir. postatakarékpénztár és a P. H. E. Takarékpénztár értesítéseit és számlakivonatokat tételről tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést. Strömpl János úr e kérésünknek eleget tévén, tapasztalatairól a f. alatt mellékelt jelentésben számolt be.

E jelentés alapján a f. évi jan. hó 28-án, a nevezett szakértő úr támogatása mellett vizsgáltuk meg a társulat pénztárát és pénzkezelését. Legelőször is a kézipénztár tartalmát vettük számon, hol készpénzben 4784 K 38 fillért és 29 K 50 fillér előleg utalványt, összesen 4813 K 88 fillért, kiutalványozott kiadásokban, a mai napig 927 K 97 fillért találtunk. Hogy ezen összeg helyességét megállapíthassuk, tételről tételre átvizsgáltuk az 1905 és az 1906 évi pénztári főkönyvnek a vizsgálat napjáig, azaz jan. 28-ig terjedő adatait és azokat egybevetettük az igazolásukra szolgáló okmányokkal. Megállapítottuk, hogy az 1905 évnek pénztári maradványa s a folyó évnek jan. hó 28-ikáig terjedő bevételei együttvéve 13,288 K 08 fillérre rúgnak, az ugyanaddig terjedő kiadások összege pedig 927 K 97 fillérre, s így a pénztári maradvány 12,360 K 11 fillér.

Miután azonban ezen összegből a postatakarékpénztárban f. évi jan. 28-ig 7546 K 23 fillér helyeztetett el: a kézipénztárban 4813 K 88 fillérnek kellett lennie. Tényleg ezen összeget találván, meggyőződünk, hogy a kézipénztár rendben van. — Ezután az 1905 évi pénztári főnapló vizsgálatára tértünk át. Annak tételeit pontos átvizsgálás után helyeseknek találván, a könyvet a kézipénztárban volt 5738 K 27 fillér és a postatakarékpénztárnál kezelt 1309 K 14 fillér készpénzzel, s így összesen 7047 K 41 fillér pénzmaradvánnyal lezártuk.

A törzsvagyon-főkönyvet átnézvén, meggyőződünk, hogy a törzsvagyon összege 131,200 K-t tesz. Ebből a P. H. E. Takarékpénztárnál letétben van 129,200 K névleges értékű érték-

papir. Igazolja ezt a nevezett pénzügyintézetnek hitelesen kiállított és 2% alatt csatolt letét számla-kivonata. A többi 2000 koronából 1600 K alapítvány a kézipénztárban, illetve a társulati ügyésznél őrizett 6 db kötelezvény nyal van fedezve és igazolva, 400 K készpénz pedig a kézipénztárban van. Felemlitendőnek tartjuk, hogy a törzsvagyron 1904 évi decz. 31-ike óta 2400 K emelkedést mutat.

A nevezett pénzügyintézet a nála elhelyezett törzsvagyronon kívül, a társulat czímén takarékpénztári betétkönyvekben tőkében és 1905 december 31-ig tőkésített kamatokban együtt 10,821 K 73 fillért és egy millennáris aranyérmet őriz. A tőkék, melyeknek külön rendeltetésük van és a társulat vagyonához nem tartoznak, 1905 december végéig tőkésített kamataikkal a következők:

1. Rodostói alap	6137	kor.	45	fill.
2. Gr. Nádasdy-féle Árpád sírja alap	1357	»	65	»
3. A b. Radvánszky-féle »Házi történelmünk emlékei« érdekében létesített alap	243	»	02	»
4. Szilágyi Sándor alapítvány	2083	»	61	»
5. Pénztárnok biztosítéka	1000	»	—	»

Összesen: 10,821 kor. 73 fill.

A rodostói alapot Bay Ilona úrnő az 1905 évben ismét 1000 koronával gyarapította.

Ugyancsak a P. H. E. Takarékpénztár kezeli gyümölcsözőleg a gr. Zichy Jenő-féle pályadíjnak (100 db arany) alapját is, melynek 1905 évi december 31-iki mennyisége 1615 K, miről a 3% alatt mellékelt folyószámla-kivonat ad számot.

Megvizsgáltuk a *Teleki-Oklevéltár* és a *Zichy-Codex* alapjáról vezetett számadásokat, melyeket rendben találván, az előbbi 586 K 50 fillér, az utóbbit pedig 10 K egyenleggel lezártuk.

Ez adatok igazolására 4% és 5% alatt mellékeljük az ez alapokat kezelő P. H. E. Takarékpénztárnak erre vonatkozó folyószámla-kivonatait. 1904-ben új folyószámla nyitottatott *Teleki Mihály levelezése* kiadásának költségeire, a melyekhez évi 2000—2000 K-val a gr. Teleki család és a M. T. Akadémia járúl. Ezen számla egyenlegül 1905 december 31-én 5125 K-t mutat, a miről a számlakivonatot 6% alatt csatoljuk.

Ezek után a társulati *folyószámla-ellenőrző főkönyvet* egybevetettük a P. H. E. Takarékpénztár folyószámla-kivonataival és helyesen vezetettnek találtuk. E könyvet 565 K egyenleggel lezártuk, mely egyenlegnek igazolására 7% alatt csatoljuk az illető folyószámla-kivonatot.

Az 1905-ik évi zárszámadást 8 $\frac{1}{2}$ /. alatt mellékeljük.

E számadások minden tétele most is a leggondosabb ügyvitelről tesz tanuságot; az előirányzat és tényleges szükséglet között mutatkozó csekély eltérések nem szorulnak indokolásra.

A *M. Történeti Életrajzok* számadásait, melyeknél megjegyzés nincsen, 9 $\frac{1}{2}$ /. alatt mellékeljük.

A *Történelmi Tár* számadásait, melyeknél szintén nincs megjegyzésünk, 10 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatoljuk.

Végezetül ide foglaljuk a társulat *törzsvagyonáról* szóló, a mult évi hasonló kimutatással egybevetett jegyzéket:

	1904. decz. 31.	1905. decz. 31.
1. Kisbirtokosok orsz. földhitelinté- zeti záloglevél, 4 $\frac{1}{2}$ %-os	6,400 kor. — f.	6,200 kor. — f.
2. Magyar jelzálog-hitelbank zálog- levele, 4 $\frac{1}{2}$ %-os	57,300 » — »	54,500 » — »
3. Magyar koronajáradéki kötvény, 4 $\frac{1}{2}$ %-os	28,500 » — »	29,300 » — »
4. Pesti H. E. T. egyesületi kötvény, 4 $\frac{1}{2}$ %-os	24,600 » — »	27,800 » — »
5. Magyar jelzálog-hitelbanki zálog- levél 4 $\frac{1}{2}$ %-os	10,000 » — »	11,400 » — »
Értékpapírok összes értéke ...	126,800 kor. — f.	129,200 kor. — f.
6. Magánkötelezők a kézipénztárban	1,800 » — »	1,600 » — »
7. Készpénz	200 » — »	400 » — »
Összes törzsvagyon:	128,800 kor. — f.	131,200 kor. — f.

Az értékpapírok állagaiban beállott változások a kisorsolások és tőkésítések következtében állottak be. A vagyonszapórolat a mult évvel szemben 2400 K.

Eljárásunk során meggyőződünk arról, hogy a pénztárnok a pénztárat a legpontosabban kezeli és a számadásokat a legnagyobb rendben tartja. Kérjük ugyanazért a t. választmányt, hogy Cserhalmi Samu társulati pénztárnok úrnak 1905 december végéig a fölmentést, a szokásos fentartással, megadni méltóztassék.

Kiváló tisztelettel maradtunk a t. választmányának

Budapecsten, 1906. évi jan. 28-án

kész szolgál

Ifj. dr. Reiszig Ede s. k.

számv. biz. tag.

Dr. Ballagi Géza s. k.

számv. biz. tag.

Mellékletek a számv. biz. jelentéséhez.

Kimutatás

a M. Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1905 végével.

1. 4½%-os m. jelz. hitelbanki záloglevél	11,400 kor — fill.
2. 4½%-os kisbirt. földhitelintézetzi záloglevél	6,200 » — »
3. 4½%-os m. jelzálog-hitelb. záloglevél	54,500 » — »
4. 4½%-os m. korona-járadék	29,300 » — »
5. 4½%-os P. H. E. Takarékpénztári községi kötvény	27,800 » — »
<hr/>	
Az értékpapírok összege	129,200 kor — fill.
6. Készpénzben	400 » — »
7. Alapítók kötelezvényei a kézi pénztárban	1,600 » — »
<hr/>	
Összesen	131,200 kor — fill.

A Magyar Történelmi Társulat

pénztári zárszámadása 1905-ről.

I. Bevételek.

A) Rendesek :

	Előirányzat :	Lerovás :
1. Pénztári maradvány 1904-ről ...	2846 kor. 50 fill.	2846 kor. 50 fill.
2. Alapítványi kamatokból	5466 » 50 »	5631 » — »
3. Tagdíjakból	15000 » — »	14195 » 76 »
4. Századok s egyéb kiadványok el- adásából	100 » — »	316 » 69 »
5. Ideiglenes kamatokból	500 » — »	583 » 51 »
6. A P. H. E. Takarékpénztár ado- mányából	200 » — »	200 » — »
7. Egyéb előre nem látott bevételek	200 » — »	9 » 31 »

B) Átfutók :

8. Új alapítványokból	200 » — »	2600 » — »
9. Egyéb átfutó bevételek	2700 » — »	6657 » 68 »
Összesen	27213 kor. — fill.	33040 kor. 45 fill.

II. Kiadások.

A) Rendesek :

	Előirányzat :	Lerovás :
a) Személyiek :		
1. Titkár tiszteletdíja	1600 kor. — fill.	1600 kor. — fill.
2. Jegyző »	1200 » — »	1200 » — »
3. Pénztárnok tiszteletdíja	1000 » — »	1000 » — »
4. Irnoki munkák díjazása :		
a) a pénztárnoknál 140 kor. }	420 » — »	420 » — »
b) a titkárnál és jegyzőnél 280 kor. }		
b) Dologiak :		
5. A Századok nyomdai költségei, u. m.		
a) 61 ív nyomása 2000 pl.	6320 » — »	6449 » 10 »
b) boríték nyomása 10 füzethez	398 » — »	398 » — »
c) a füzetek expedíciója	400 » — »	400 » — »

d) címsszalagok s egyéb nyomtatványok	Előirányzat:	Lerovás:
6. A Századok füzése	400 kor. — fill.	411 kor. 60 fill.
7. A Századok expeditiójának postai költsége	350 » — »	347 » 60 »
8. Írói tiszteletdíjak a Századoknál (57 ív à 80 kor.)	600 » — »	600 » — »
9. Irodai költségek	4560 » — »	4233 » 90 »
10. Három szolga díjazása	600 » — »	455 » 15 »
11. Újévi ajándékok	370 » — »	370 » — »
12. Előre nem látott kiadások	147 » — »	147 » — »
13. A Tört. Életrajzoknak 54: 400 koronás alapító után	200 » — »	152 » 08 »
14. Takaré- és postatakarékpénztári kezelési díjak	540 » — »	540 » — »
15. Helybeli tagdíjak beszédese után járó % -ra	250 » — »	245 » 23 »
16. Postai megbízásokra	80 » — »	54 » 40 »
17. Rendkívüli felolvasásokra	900 » — »	567 » 13 »
	300 » — »	— » — »

B) Átfutók és rendkívüliek:

18. Új alapítványok tőkésítése	209 kor. — fill.	2334 kor. 81 fill.
19. Névkönyv kiadása	— » — »	— » — »
20. Átfutó kiadások (idegen pénzek megtérítése)	2700 » — »	6657 » 68 »
21. A kiadvány-készlet raktári kezelése az Athenaeumnál	100 » — »	100 » — »
22. A Tört. Tár-nál mutatkozó hiány fedezése	920 » — »	1043 » 58 »
23. A Századok indexének költségeire	600 » — »	610 » — »
24. Az ügyész által felszámolt perköltségekre	495 » 14 »	495 » 14 »

Összesen ... 25650 kor. 14 fill. 30832 kor. 40 fill.

Bevétel ... 27213 kor. — fill. 33040 kor. 45 fill.

Kiadás ... 25650 » 14 » 30832 » 40 »

Maradvány ... 1562 kor. 86 fill. 2208 kor. 05 fill.

Magyar Történeti Életrajzok.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Pénztári maradvány 1904-ről	4503 kor. 11 fill.	4503 kor. 11 fill.
2. Az Athenaeumtól 600 példányért	3000 » — »	3000 » — »
3. A M. T. Akadémia segélye	1000 » — »	1000 » — »
4. A társulattól 54: 400 koronás alapító tag után	540 » — »	540 » — »
5. Előfizetésekből	5400 » — »	5151 » 08 »
6. Clichékért az Athenaeumtól	300 » — »	300 » — »
7. Előre nem látott bevételek	50 » — »	— » — »

B) Rendkívüliek:

8. Az Athenaeumtól az 1904. évf. 3—5. füzetéért	2600 kor. — fill.	2600 kor. — fill.
Összesen	17393 kor. 11 fill.	17094 kor. 19 fill.

II. Kiadások.**A) Rendesek:**

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Nyomdaköltség:		
a) 42 iv nyomása 1380 pl.	3270 kor. — fill.	} 2913 kor. 76 fill.
b) boríték nyomása 5 füzethez ...	240 » — »	
2. Képek nyomása	500 » — »	341 » 40 »
3. Expeditionális költségek:		
a) postai költség	400 » — »	} 73 » 20 »
b) expedálás füzetenkint à 30 kor. .	150 » — »	
c) címkszalagok nyomása	50 » — »	
4. Írói tiszteletdíjak	2000 » — »	1781 » 25 »
5. A szerkesztő tiszteletdíja	800 » — »	800 » — »
6. Cynkographusnak	} 4800 » — »	} 1844 » 94 »
7. Festőknek, rajzolóknak		
8. Fűzés	300 » — »	157 » 54 »
9. Vegyes kiadások	100 » — »	80 » — »

B) Rendkívüliek:

10. Az 1904 évi 3—5. füzetek nyomása	1962 kor. — fill.	} 2277 kor. 72 fill.
» » » » borítéka	96 » — »	
» » » » képek nyomása	300 » — »	
» » » » fűzése ...	120 » — »	
Expeditionális költségek:		
a) postai költség	180 » — »	} 1043 » 74 »
b) expedálás	60 » — »	
Az 1904 évi 3—5. füzetek írói tiszteletdíja	1200 » — »	160 » — »
A szerkesztő tiszteletdíja	160 » — »	216 » 28 »
11. Az Athenaeumnak a korábbi évfolyamokból felmerült számlája	216 » 28 »	216 » 28 »
Összesen	16904 kor. 28 fill.	11689 kor. 83 fill.
Bevétel	17393 kor. 11 fill.	17094 kor. 19 fill.
Kiadás	16904 » 28 »	11689 » 83 »
Maradvány	488 kor. 83 fill.	5404 kor. 36 fill.

Történelmi Tár.**I. Bevételek.**

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Előfizetésekből	1400 kor. — fill.	1365 kor. 10 fill.
2. A M. Tud. Akadémia hozzájárulása	2400 » — »	2400 » — »
Összesen	3800 kor. — fill.	3765 kor. 10 fill.

II. Kiadások.

	Előirányzat:	Lerovás:
1. A szerkesztő tiszteletdíja	800 kor. — fill.	800 kor. — fill.
2. Nyomtatás (40 iv 500 pl.)	2080 » — »	2093 » — »
3. Boríték nyomása à 10 kor.	40 » — »	40 » — »
4. Expeditió 4 füzet à 10 kor.	40 » — »	160 » — »
5. Címkszalagok nyomása	20 » — »	26 » — »
6. Fűzés	60 » — »	50 » 60 »
7. Postai költség 4 füzet à 20 kor.	80 » — »	68 » 58 »
8. Írói tiszteletdíjak és index	1600 » — »	1570 » 50 »
Összesen	4720 kor. — fill.	4808 kor. 68 fill.

	Előirányzat :	Lerovás:
Kiadás	4720 kor. — fill.	4808 kor. 68 fill.
Bevétel	3800 » — »	3765 » 10 »
Mutatkozó hiány	920 kor. — fill.	1043 kor. 58 fill. ¹⁾

Mell. a f. évi 13. jk. ponthoz.

A Magyar Történelmi Társulat

költségvetése 1906-ra.

I. B e v é t e l e k.

A) Rendesek :

1. Pénztári maradvány 1905-ről	2208 kor. 05 fill.
2. Alapítványi kamatokból	5589 » 50 »
3. Tagdíjakból	15000 » — »
4. Századok s egyéb kiadványok eladásából	100 » — »
5. Ideiglenes kamatokból	500 » — »
6. A P. H. E. Takarékpénztár adományából	200 » — »
7. Egyéb előre nem látható bevételek	200 » — »

B) Átfutók és rendkívüliek :

8. Új alapítványokból	200 kor. — fill.
9. Egyéb átfutó bevételek	1500 » — »
Összesen	25497 kor. 55 fill.

II. K i a d á s o k.

A) Rendesek :

a) Személyiek :

1. Titkár tiszteletdíja	1600 kor. — fill.
2. Jegyző »	1200 » — »
3. Pénztárnok tiszteletdíja	1000 » — »
4. Irnoki munkák díjazása :	

a) a pénztárnoknál 140 kor.}

b) a titkárnál és jegyzőnél 280 kor.} 420 » — »

b) Dologiak :

5. A Századok nyomdai költségei, n. m.	
a) 60 ív nyomása 2000 pl.	6621 kor. — fill.
petit-szedésért járó pótlék	125 » — »
b) boríték nyomása 10 füzethez	475 » — »
c) a füzetek expedítiója	400 » — »
d) címzszalagok s egyéb nyomtatványok	400 » — »
6. A Századok füzése	385 » — »
7. » » expedíciójának postai költsége	600 » — »
8. Írói tiszteletdíjak a Századoknál (57 ív à 80 kor.)	4560 » — »
9. Irodai költségek	600 » — »
10. Három szolgálja díjazása	370 » — »
11. Újévi ajándékok	150 » — »

¹⁾ Fedezetét l. a főzárszámadásban II. 22. tétel alatt.

12. Előre nem látott kiadások	200 kor. — fill.
13. A Tört. Életrajzoknak 50 : 400 koronás alapító után	500 » — »
14. Takaré- és postatakarékpénztári kezelési díjak	250 » — »
15. Helybeli tagdíjak beszédese után járó %-ra	80 » — »
16. Postai megbízásokra	700 » — »
17. Rendkívüli felolvasásokra	300 » — »

B) Átfutók és rendkívüliek :

18. Új alapítványok tőkésítése	200 kor. — fill.
19. Névkönyv kiadása	— » — »
20. Átfutó kiadások (idegen pénzek megtérítése)	1500 » — »
21. A kiadvány-készlet raktári kezelése az Athenaeumnál	100 » — »
22. A Tört. Tár-nál mutatkozó hiány fedezése	1448 » 40 »
23. A Századok indexének költségeire	800 » — »
Összesen	<u>24984 kor. 40 fill.</u>

Előirányzott bevétel	25497 kor. 55 fill.
» kiadás	<u>24984 » 40 »</u>
Mutatkozó maradvány	513 kor. 15 fill.

M. Történeti Életrajzok.

I. Bevételek.

1. Pénztári maradvány 1905-ről	5404 kor. 36 fill.
2. Az Athenaeumtól 600 példányért	3000 » — »
3. A M. T. Akadémia segélye	1000 » — »
4. A társulattól 50 : 400 koronás alapító tag után	500 » — »
5. Előfizetésekből	5000 » — »
6. Clichékért az Athenaeumtól	300 » — »
7. Előre nem látható bevételek	50 » — »
Összesen	<u>15254 kor. 36 fill.</u>

II. Kiadások.

1. Nyomdaköltség : a) 40 ív nyomása 1380 pl.	3120 kor. — fill.
b) boríték nyomása 5 füzethez	240 » — »
2. Képek nyomása	500 » — »
3. Expeditionális költségek	600 » — »
4. Írói tiszteletdíjak	2000 » — »
5. A szerkesztő tiszteletdíja	800 » — »
6. Cynkographusnak	4000 » — »
7. Festőknek, rajzolóknak }	
Az 1905 : 3—5. füz. cynkographus-számlája	1436 » 88 »
8. Fűzés	300 » — »
9. Vegyes kiadások	100 » — »
Összesen	<u>13096 kor. 88 fill.</u>

Előirányzott bevétel	15254 kor. 36 fill.
» kiadás	<u>13096 » 88 »</u>
Mutatkozó maradvány	2157 kor. 48 fill.

Történelmi Tár.

I. Bevételek.

1. Előfizetésekből	1300 kor. — fill.
2. A M. Tud. Akadémia hozzájárulása	2400 » — »
Összesen :	<u>3700 kor. — fill.</u>

II. Kiadások.

1. A szerkesztő tiszteletdíja	800 kor. — fill.
2. Nyomtatás (40 iv 500 pl.)	2398 » — »
petit-szedésért járó pótlék	62 » 50 »
3. Boríték nyomása 4 füzethez	83 » 40 »
4. Expeditionális költség 4 füzet à 11 kor.	44 » — »
5. Czímzalagok nyomása	20 » — »
6. Fűzés	60 » 50 »
7. Postai költség 4 füzetnél à 20 kor.	80 » — »
8. Írói tiszteletdíjak és index	1600 » — »
Összesen :	<u>5148 kor. 40 fill.</u>

Előirányzott kiadás	5148 kor. 40 fill.
» bevétel	3700 » — »
Mutatkozó hiány	<u>1448 kor. 40 f.¹⁾</u>

¹⁾ Fedezetét I. a főkölségvetésben II. 22. tétel alatt.

AZ IDÉZŐ PECSÉT A SZLÁV FORRÁSOK VILÁGÁNÁL.

I.

AZ EDDIGI KUTATÁSOK EREDMÉNYEL.

A pecsét-küldéssel való idézés (sigillum mittere, dare, proicere, cum sigillo vocare, per sigillum cogere) már többször tárgya volt a tudományos kutatásnak. Idéző pecsétek valószínű példányait látta még — de nem mondja, hol — *Pray*, s kettőnek rajzát is közzétette.¹⁾ A pecséttel való idézésre vonatkozó legrégibb adatokat, valamint az előtte e kérdéssel foglalkozó bűvárok²⁾ nézeteit összeállította *Hornyik János*, aki először figyelmeztette arra a tudós világot, hogy ez ősrégi intézmény még a XIX-ik században sem szűnt meg egészen, mert néhány város életében az ő koráig fenmaradt.³⁾

Utoljára *Hajnik Imre*, a magyar jogtörténet legalaposabb ismerője, szokott óvatosságával csak a legközvetlenebb adatokra támaszkodva, így formulázta ez irányban tett kutatásai eredményét: »Az idézésnek hazánkban ismert legrégibb alakja a pecsét-küldés (missio sigilli) volt. Szent László törvényeinek első könyve már szól róla és a tizenharmadik század elejéig az idézés egyedüli ismert alakja. Valószínűleg nyugatról átvéve,

¹⁾ Syntagma historicum de sigillis. Budaë, 1805. I. tábla, 1. és 2. sz. Az egyik szárnyas angyalt ábrázol tárt karokkal; körirata: *Sigillum citationis*. A másikon bikafej jelvény látható (a Buzád-Hahold nemzetségé), melyet e legenda zár körül: *Comes Tristanus me misit*. *Pray* szerint (4 és köv. ll.) amaz egyházi, emez pedig világi bíróság idéző pecsétje volt.

²⁾ Szellemesen és elég bőven tárgyalja a kérdést Schwartner Márton fordítója *Perger János*: Bevezetés a diplomatikába. Pest, 1821. 96. l.

³⁾ Az idéző pecsétről. M. Akadémiai Értesítő. Phil. és tört. oszt. 4. 1864. 41—53. ll.

a pecsét-küldés egyházi, úgy mint világi bíróságoknál gyakorlatban volt és nemcsak a királyi kuriában, hanem alsó bíróságok is éltek vele. Szabályairól csak keveset tudunk. Alperes illetékes bírójának pecsétje volt az, melylyel idéztek, miért is, ha egyházi világi ellen perelt, ennek, viszont amannak bírói pecsétjével idéztek« Azután két döntő argumentumot hozva föl, hogy a *sigillum mittere* és hasonló kifejezések alatt csakis pecsét és nem pecsétes levél értendő,⁴⁾ így folytatja: »A pecsét, melylyel idéztek, még nem pecsét a szó későbbi értelmében, legalább nem a vidéki bíróságoknál, hanem egyszerű bírósági jelvény, *valóságos billog*, a melynek használatáról hívták a királybírákat királyi billogoknak. Ki mást perbe idézni akart, az az idéző pecsétet a bírótól kérte; ezt a panaszló mellé adott poroszló vitte annak ellenfelére. Hogy a pecsétet az idézéskor a megbízás jeléül a perbe idézendőnek csak felmutatták-e, mint később a megyei gyakorlat szerint, vagy pedig, mint arra a pecsét-küldésre használt műszavak egynémelyike vall, annak lenyomatát a megidézettnél hagyták-e, azt határozottan megállapítani nem lehet, noha az előbbi a valószínűbb.«⁵⁾

Idéztem e szavakat, mert egyrészt kutatásaimhoz kiinduló pontul szolgálhatnak, a mennyiben teljesen felmentenek az e tárgyra vonatkozó magyar források idézésétől, másrészt pedig legalkalmasabbak arra, hogy tanulmányom irányát megszabják, mert rámutatnak azokra a hézagokra, melyeket az eddig alkalmazott tudományos módszer egyoldalúsága okozott. Hajnik szavaiból t. i. legjobban láthatni, hogy a kérdés tényleges, tisztán jogi oldala *analitikai* módszerrel majdnem véglegesen tisztázva van; a *genetikus* felfogás alkalmazása azonban, mely nélkülözhetetlen épen az efféle esetekben, hol minden részle-

⁴⁾ Megfoghatatlan, hogy *Bartal Antal* (Glossarium, 613. l.) jól lehet Hajnikra hivatkozik, e kifejezéseket mindamellett így értelmezi: »aliquem sigillo munito documento in ius vocare.«

⁵⁾ *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és perjog, 186 és köv. ll. — *Timon Akos* munkája (Magyar alkotmány- és jogtörténet, 1903. 449. l.) itt számba nem vehető, mert e tekintetben semmi újat nem tartalmaz. A szerző teljesen Hajnik nézetéhez csatlakozik; annyira követi, hogy még egy hibás idézését is (Hajnik t. i. Hornyik tanulmányát az akadémiai *Értesítő* helyett hibásan az *Értekezések*-ből idézi) híven átveszi.

tesebb adat hiányzik, eddig nincs megkísérelve, s ezért a pecsét-küldésnek, a magyar törvénykezés e legrégibb, leggyorsabb és legegyszerűbb idéző eljárásának *keletkezése* még mindig homályos, *alakításairól* való tudásunk pedig ingatag vagy zavaros. De ez csak szükségszerű következés az intézmény eredetének ismeretlen voltából, a mit ha sikerül felderítenünk, az alakítások kérdése magától megoldódik.

II.

A PECSÉT-KÜLDÉS SZLÁV EREDETÉNEK MEGÁLLAPÍTÁSA. PÁRHUZAM A CSEH ÉS MAGYAR JOGSZOKÁS KÖZÖTT.

Már volt alkalmam egyszer⁶⁾ rámutatni arra, hogy a magyar középkor jogi intézményeivel foglalkozó tudósok végzetes hibát követnek el akkor, mikor ez intézmények keletkezésére irányuló kutatásaikban a szláv institutióknak csak kevés, vagy éppen semmi fontosságot nem tulajdonítanak; az intézményeket vagy közvetetlenül a *nyugati* mintákból származtatják, vagy pedig a magyar törzsek *ősrégi szervezetében* keresik azok csiráit. Pedig az a kultúra, mely a honfoglalás előtt Pannóniában virágzott, és — mint azt az egykorú források meg a nyelvészet kimeríthetetlen adatai⁷⁾ bizonyítják, — kétségtelenül oly nagy fokú volt, mint az egykorú cseh- és morvaországi kultúra, nem vesztetett el nyomtalanul, minden hatás nélkül a jövő intézményekre. Elvileg tehát már a Pannóniában talált műveltség hatása mint harmadik egyenrangú tényező járul a két előbbihez; s ezen elmélet számos gyakorlati példával igazolható.

Érvényesülésének termékeny talajára akadt e harmadik tényező főleg a birtoklásra vonatkozó intézményekben, mert a magyaroknak, kik első megtelepedésök idején még félnomád életet éltek, az egyéni földtulajdonról jogi fogalmuk alig lehetett.

⁶⁾ Turul, 1905. 94—96. ll.

⁷⁾ Csak *Melich János* jeles munkájára (Szláv jövevényszavaink. Budapest, 1905. I. köt.) hívom fel az olvasó figyelmét. — V. ö. *Bleyer*: A magyar hun-monda germán elemei. *Századok*, 1905. 933. l.

Mivel pedig a per úgyszólván szülötte az egyéni tulajdonjognak, ezért a szláv intézményeknek erős és világos nyomokat kellett hagyniok a magyar középkor perjogi eljárásában, sőt bírósági szervezetében is. Ennek köztudomású példája a bírónak legrégibb és századokon át fontos hivatással bírt segéde, a *pristaldus*. Kevésbbé ismeretes tény már az, hogy a délszlávoknál (horvátoknál) még a késő középkorban is nagy szerepet játszó,⁸⁾ de a szláv élet távol századaiba visszanyúló eredetű.⁹⁾ *iudex generationis* részt vett az Árpád-kor bírósági szervezetében;¹⁰⁾ az pedig egészen ismeretlen dolog, hogy a pecséttel való idézés szláv eredetű intézmény.

Kozmas, a legrégibb cseh krónikairó († 1125) és saját korának lelkes bámulója, a régi idők sok bajának felsorolása közben ily panaszos szavakra fakad: »hic et talibus malis emergentibus, de die in diem peius et peius iniuriam, quam nemo prius inferre norat, alter ab altero sibi illatam patienter sufferebat, et cui querimoniam suam apploraret, iudicem nec principem habebat. Post hec quicunque in sua tribu vel generatione persona moribus potior et opibus honoratior habebatur, sine exactore, sine sigillo, spontanea voluntate ad illum confluebant et de dubiis causis ac sibi illatis iniuriis salva libertate disputabant.«¹¹⁾ E szavakkal Kozmas akaratlanul is elárulta a perbe idézésnek saját korában dívott kétféle módját. Az idézés (cseh: *pohon*, ó-szláv: *pogon**) t. i. vagy pecsét által történt vagy szóbeli volt és a bíróság kiküldött embere (pūhončí) által eszközöltetett.¹²⁾

⁸⁾ *Hajnik* id. m. 132. l.

⁹⁾ Az északi szlávokra nézve olv. Kozmas alábbi tudósítását.

¹⁰⁾ Eleinte a magyarországi közzabad vagy nemes is nem a királyi közegek elé vitte jogvitáit, hanem nemzetségének bíráihoz, előkelőihez fordult igazságért, és ha ezek ítéletével megelégedve nem volt, magához a királyhoz. *Pauler*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, I. 75. l. *Hajnik* id. m. 4. l.

¹¹⁾ *Cosmae Chronicon Boemorum*, Lib. I. cap. 3. (M. G. SS. IX. 34. l.) V. ö. *Jireček Hermengild*: *Pravnický život v Čechách a na Moravě*, 1903. 3. l.

¹²⁾ *Hajnik* id. m. 187. l. ezt mondja: »De ha a pecsét-küldés a királyság két első századában az idézés egyedül ismert módja is, kellett annak még egy más alakjának is lenni, mert Kálmán király a zsinati törvényszékeket megalkotott törvényében rendeli, hogy ezek előtt mindenki, ha pecsét nélkül is hivatik, megjelenni köteles (ad quam qui-

De maradt fen a cseh középkorból még egy adat, mely a pecsét-küldéssel való idézésnek gyakorlatát Kozmas koránál még távolabbi századokra viszi vissza, mely a mennyire becses, ép oly meglepő is az első pillanatra. Ez az adat az országos bíróság egy pecsétnyomója, a következő két fölirattal: *Wencesla(us) citat ad iudicium*, és *S(igillum) iusticie tocius terre s(an)c(t)i Wenczelai ducis Boem(orum)*, mely a tizennegyedik századból való.¹³⁾ E két legendából látható, hogy e kettős nyomó alól két különböző czélnek szolgáló pecsét került ki; az egyik idéző pecsét volt, a másikat bírósági oklevelekre függesztették. Mind a kettőn szembetűnik a cseh nemzet vezérének szent neve, mely 937-től kezdve csak a hagyományban élt. De a gyöngye herczeg emlékét a szentség dicsfénye annyira hatalmassá tette, hogy egyénisége a szó valódi értelmében erős és sajátos bélyeget nyomott a cseh államjogra. A cseh törvényszékek közokiratai az egész középkoron át csak a főntebbi köriratot viselő országos pecséttel voltak ellátva,¹⁴⁾ és az idéző pecséteken századokon át »Wenceslaus citat ad iudicium.«

A mondottakból a következő eredmények vonhatók le:
1. A pecsét-küldéssel a csehek valószínűleg már Venczel korában éltek, tehát a X-ik század elején. A jogszokás tisztán szláv

cunque etiam sine sigillo vocatus non venerit, reus iudicio erit)... a pecsét nélkül eszközölt idézés módját azonban a törvény nem jelöli meg.« — Azt hiszem, hogy e másik módra Kozmas elbeszélése érdekes fényt áraszt. Ez szóbeli volt; teljesítette pedig a törvénykezésnél általánosan alkalmazott ember, valószínűleg a *bírságróvó* (exactor iudiciorum; v. ö. *Hajnik* id. m. 446. l.), mely tisztség ebben az esetben szimmetrikus ellentéte lenne a *börtönnagy* (archipraeco) tisztségének, a kinek feladatához tartozott a bűnügyi végrehajtások teljesítése és az adószedés is. — V. ö. III. Istvánnak Rogovo klostrom számára kiadott 1166-iki oklevelét (Smičiklas: Codex dipl. Dalm. Croat. et Slav. II. 106. l.), melyben a következő passzus fordul elő: »ad neminem cum sigillo vel *homine* determinati ire cogantur.« Olv. alább a IV. fejezetet.

¹³⁾ *Jireček*: Slovanské pravo na Čechách a Moravě (Szláv jog Cseh- és Morvaországban), II. 223. l. — és u. a. Das Recht in Böhmen, 1863. II. 71. l.

¹⁴⁾ I. Ottokár cseh királynak III. Honoriusához intézett 1219-iki oklevele így szól: »et vice cautionis sigillo nostro speciali cum sigillo communi regni Boemie, videlicet sancti Wenczelai, quia comites nostri specialibus non untuntur in facto communi sigillis, fecimus confirmari.« *Erben*: Regesta Boemiae et Moraviae, I. 605. sz. 283. l.

eredetű. 2. A következő századok emlékeiből látható, hogy ezen szokás egyoldalúan fejlődött ki, mondhatni, a végletekig ment, mert Szent Venczel neve jegyében az országos pecsét kizárja a magán pecsétet. 3. A cseheknél dívott jogszokás főleg az által különbözik lényegesen a magyarországitól, hogy itt a királyi pecsét a magán pecsét használatát nem rekeszti ki az idézésnél, s nemcsak hogy nem jött létre egy általános idéző pecsét (pl. Ladislaus citat ad iudicium), hanem a billogok és magán pecsétek túlélvén e tekintetben a királyi pecsétek használatát, a jogszokás a csehországgal szemben Magyarországon épen a másik végletbe látszik esni. 4. Ebből következik, hogy a törvényekből, oklevelekből és élő gyakorlatból rekonstruált magyarországi szokás nem lehet a törvények révén gépiesen behozott utánzása a cseh praxisnak, hanem mind a kettő független egymástól, s mint két iker-ág a közös szláv törzsből nőtt ki.

Hogy melyik őrizte meg hívebben a közös törzs sajátosságait, azt kideríteni nem nehéz; de hogy miért áll épen a magyarországi gyakorlat közelebb az ősi mintához, miért üt el ismert alakja a csehországi gyakorlattól, az csak akkor fog tisztán állani előttünk, ha a közös forrás mivoltát sikerül megtalálunk.

III.

A BILLOGOK EREDETI MIVOLTA ÉS IDÉZŐ PECSÉTTÉ MEG CZÍMERRÉ VALÓ ÁTALAKULÁSA. A CSEH ÉS MAGYAR IDÉZŐ PECSÉTEK KÖZTI KÜLÖNB-SÉGNEK OKAI.

Kitűzött feladatunk megoldásához legjobban elvezet az absztrakt módszer alkalmazása. Magától értetik t. i. hogy a diplomatikai sajátságokkal bíró pecséttől minden szerepet meg kell tagadni a szláv jogszokás legrégibb korszakában, mert mint a római kultúra produktuma, a csehekhez és lengyelekhez a nyugat révén, az oroszokhoz Byzancz révén hatolt el,¹⁵⁾

¹⁵⁾ Nestor krónikájában egy 955-iki oklevél szövege, melyben Svjatoslav orosz fejedelem és druzsinája a pogány istenekre tett esküvel megerősítik a Tzimitzkes byzanci császárral kötött szerződést, így végződik: »a mint ezt bőrhártyára írtuk és saját pecsétjeinkkel meg-

a délszlávoknál pedig e tekintetben a nyugati és keleti hatások nyújtottak kezét egymásnak.¹⁶⁾ A pecsét, a mint azt Csehországban és Szent László törvényeiben találjuk, csak alkalmazkodott a szláv jogszokáshoz; ebben tehát rejtett valami, a minek ha nem is formájában, de lényegében hasonlításra kellett a nyugati pecséthez, hogy két helyen, Magyarországon és Csehországon, a pecsét metamorphosisát idézte elő.

Hogy mi volt ez, arra fényt vet a legrégebb magyar praxis, melyben nemcsak pecsétek, hanem *billogok* is szerepelnek. Miután azonban ezeknek jellegét a magyar források nem határozzák meg, kutatásaink a jelvények használatának pusztá megállapításával nem érhetnek véget; hátra van még a jelvények mivoltának felderítése. És ebben a latinizált *billogus*-nak (a *billog* szóból), mely elnevezés legvilágosabb tanúsága a középkori pecsét-küldés és az ősi jelvények között létezett közvetlen összefüggésnek, útmutató szerep jutott.

A XIV-ik századtól kezdve már bőven vannak források a délszlávoknál¹⁷⁾ és oroszoknál,¹⁸⁾ melyekben a *bělęz* szó (tájszólásokban: beleg, bilig, biljeg, bjelig, bjeleg stb.) előfordul.¹⁹⁾ Eleintén általános volt az a vélemény, hogy e szó tősgyökeres szláv, és összefüggésben van a *běl*. (fehér) szóval, úgy hogy Miklosich egy korábbi munkája szerint²⁰⁾ a magyar *bélyeg*, *bilyog*, *billog*, *bilig* szláv jövevényszó; de mióta Toma-

erősítettük* (se že iměite vs istinā, jakože sŕtvorihomъ nyně kъ vamъ, napisahomъ na harъtii sii i svoimi pečatъmi zapečatahomъ). Chron. Nestor. Ed. Miklosich, 42. l. Monum. Poloniae. Ed. Bielowsky, I. 616. l. — V. ö. *Sergejevič*: Grečeskoje i ruskoje pravo v dogovorah s Grekami X veka. (A görög és orosz jog a görögökkel való X-ik századbeli szerződésekben.) Žurnal Ministarstva prosvjesč, 1882. évf. 82—115. ll.

¹⁶⁾ *Sufflay*: Die dalm. Privaturkunde. Wiener Sitzungsberichte, 147. 1904. 97. l. A szerb és bolgár oklevelekre nézve *Jireček*: Die Ragusaner Kanzlei. Archiv für slav. Philologie, 26. 1904.

¹⁷⁾ *Daničić*: Rječnik iz književnih starina srpskih. (A szerb irodalmi régiségek szótára.) Belgrád, 1863. I. 100. l.

¹⁸⁾ *Vostokov*: Slovarь crkovno-slavj. jazyka. (Az egyházi szláv nyelv szótára.) I. 72. l.

¹⁹⁾ *Daničić*: Rječnik hrv. ili srp. jezika. (A horvát vagy szerb nyelv szótára.) Zágráb, 1880. I. 304. l. — Bolgárul *bělęz* Bogorov szerint (Bolgarsko-frenski rěčnik. Viena, 1871. II. 25.) = l'enseigne, le caractère, la cible.

²⁰⁾ Die slavischen Elemente im Magyarischen. Wiener Denkschriften, 21. 1871. 19. l.

schek Vilmos a török nyelvekből e szónak összes és pedig számos rokonait összeállította,²¹⁾ bizonyos, hogy a szláv *bělęg* török eredetű.²²⁾ E szó a szláv nyelvekbe kétségkívül már a szlávoknak a török törzsekkel való első érintkezése idejében (IV-ik század) került, valószínűleg ugyanakkor, mikor a geták is átvették.²³⁾

Mint török mintájának s mint a magyar billognak, a *bělęg* szónak jelentése: signum, nota; és a régi szláv források Daničič összeállítása szerint kiválóan két irányban használják. Először alkalmazzák az egyes községeket, törzseket, személyeket illető jegyekre, melyeket a pecsétekbe, fegyverekbe, hajókba stb. szoktak bevésni,²⁴⁾ másodsor a határjelvényekre. De világos, hogy Daničič ezt a megkülönböztetést csak az anyag könnyebb

²¹⁾ Mong. *bilik* = bölcsesség; uigur *belkü, bälgü* = jelvény, nyom; csagat. *bilgü* = jelvény, talán rovás, run-betű; jakut *bälä* = figyelemre-méltó; csuv. *pil* = jelvény; *pallä* = ismertető jel, bélyeg stb. V. ö. *Boller*: Wiener Stzb. 19. 1856. 285. l. *Krek*: Einleitung in die slavische Literaturgeschichte, 545. l.

²²⁾ Ezt Miklosich maga egy későbbi munkájában (Die türkischen Elemente in den südsl. und osteuropäischen Sprachen. Wiener Denkschr. 34. 1884. 27. l.) be is ismerte.

²³⁾ Jordanesnél 9. fej. (Mommsen-féle kiadás. Berlin, 1883. 69. l.) ezt olvassuk: »Dicineus . . . ethicam eos (scil. Gothos i. e. Getas) erudiens barbaricos mores compescuit; fysicam tradens naturaliter propriis legibus vivere fecit, quae usque nunc conscriptas *belagines* (belogiones, cod. Ambros.) nuncupant.« *Grimm* (Geschichte der deutschen Sprache, 317. l.) a *belagines* szót a gót *bilageineis, bilagjan* szótól (= Satzungen) származtatta. De mióta biztos, hogy Jordanes ezen passusa a getákra (és nem gótokra) vonatkozik (olv. Müllenhoff fejtegetését a Mommsen-féle kiadásban, 181/a. l. a *belagines* sz. a.), kénytelenek a nyelvészek a Grimm-féle magyarázatot elejteni. *Krek* szerint (id. m. 548. l.) e szó (mint a szláv *bělęg*) csak török eredetű lehet. V. ö. a szláv oklevelekben előforduló passust: »postaviti bělęg zakonü.« (Spomenik srpske akademije, I. 26. l.)

²⁴⁾ De beégették a szarvasmarha farába, szarvába is. Erről ugyan Daničič említést nem tesz, de már azért is kétségtelen, mert a dél-szlávnoknál a *bělęga* = pars pecoris educati pastori debita. (*Daničič*: Rječnik srb. star. I. 100. l.) — Valószínűleg főképp az efféle beégett jelvények révén, melyekkel a török népek »par excellence« éltek, hatolt a török szó a szláv nyelvekbe. Így pl. egy névtelen magyar püspök leírván a tatárok szokásait (1242) ezt mondja: »quocunque modo intrant terram, interficiunt habitatores terrae praeter parvulos, quibus Gingiscon (Dzsingiskhan) . . . signum suum imponit comburendo in facie ipsorum.« *Fejér*: CD. IV. 1. 232. l. — Efféle jegyek használata most is tipikusan él a román tutajosoknál. *Burada*: Despre crestaturile plutasilor. Jasi, 1880. — V. ö. *Moldován*: A latin stb. írásjegyek kérdése a románoknál. Budapesti Szemle, 52. 1887. 70. l.

csoportosítása végett tette; reális alapja nincsen, mert mindkét esetben e jelvényekben lappang ugyanaz a mozdító alapeszme: egy bizonyos személy, család vagy annak tulajdonjoga iránt való minden kétség kizárása.²⁵⁾

Ezzel ismét közelebb vagyunk egy lépéssel a rejtély megoldásához, a szláv jelvények általunk nyomozott mivoltának felderítéséhez. A billogok (bêlêgъ) bizonyos családot, személyt²⁶⁾ ismertető jelvények voltak, melyek legrégibb alakjára nézve nincs okunk föltenni, hogy egy családnál vagy személynél a különböző használat szerint megváltozott volna.

Az ősi billogban tehát még teljesen össze van fonódva a későbbi címér és pecsét jellege a határokat jelölő jelvényekkel, sőt a szóbeli hirdetést, parancsot helyettesítő eszközökkel.²⁷⁾ Benne erős képességek lappanganak, hogy idegen

²⁵⁾ A tulajdonjegyekről olv. *Sebestyén Gyula*: Rovás és rovásírás. Ethnographia, 1903. 273 és köv. ll.

²⁶⁾ Szépen illusztrálja ezt egy 1441-iki raguzai oklevél, melyben a raguzaiak kötelezik magukat, hogy »annak, a ki György despota úr levelét, melyen az ő bélyegével ellátott pecsétje van, elhozza, adják át a mit ő a levélben követel.« (tko donese list od više rečenoga gospodina despota Gjura s pečatju š njegovim bêlêgomъ... da mu se dade, ščo bude pisavati.) *Miklosich*: Monum. Serbica, 409. l.

²⁷⁾ Ez utóbbi sajátságra mutat már a billoggal való idézés. De hogy ez tényleg csak specialis, kiváló neme a sokféle izenetsküldésnek, hogy a billog, vagy később ezt helyettesítő pecsét másféle hirdetéseknél is használtatott, erre nézve két példát hozhatok fel, mely egymás mellett minden kétséget kizáró bizonyítékul szolgál. — *Dobžinskij Pál* leírván a tótoknál dívó szokásokat (Prostonárodnie obyčaje, poverj a hry slovenské. Turóc-Szentmárton, 1880. 76. l.) ezt mondja: »S ha azt akarja a községi bíró (richtár), hogy a község azonnal összegyülekezzen, kosibát küld faluszerre. A *kosiba* természetes, görbe vagy meggörbült fa... Minden szomszéd köteles a kosibával a másik szomszédjához szaladni, hogy a kosiba hamarosan az egész falut befussa. Hasonlóképen mikor a bíró tudomásul akarja adni a maga parancsát, ennek a parancsuk írott példányát (otpis rozkazu) csatolja a kosibához.« — A másik példát Schwartner Márton magyar fordítója, *Perger János* munkájából (Bevezetés a diplomatikába. Pest. 1821. 96. l.) merítem. Perger foglalkozván a pecsétküldés kérdésével, a Jászságban, nevezetesen Jászberényben dívó szokásról tesz említést, mely szerint ott »valamely közönséges dolognak hírvil adása, vagyis végbevitel, minden embernek a bíró által kinyomott s a polgár vagyis a kisbíró által kinek-kinek kezéhez adandó pecsétjegy mellett szokott megtörténni.« (V. ö. *Hornyik* id. m. 51. l.) — Első pillanatra világos, hogy a két példa csak két esete ugyanannak a szokásnak; a különbség a kettő között az, hogy Jászberényben már pecsétjegy lépett az ősi jelvény helyére, melynek közvetlen maradványát tartotta fen a tót *kosiba*. Mert tényleg csak maradvány ez a tót fácska; az ősi jel-

befolyások következtében valami mássá váljék; sokoldalú sajátosságai vannak, de ezek még nincsenek pontosan meghatározva. Mivel azonban a *béleg* bizonyos személyhez, családhoz kötve utódról-utódra száll, lappangó képességei a századok folyamán mindinkább határozott alakot öltenek s eredeti lényege és alakja mindinkább elmosódik. A személyt ismertető jelvény a nyugati befolyás alatt *czímerré* válik, mint a lengyel lovagoknál,²⁸⁾ de nézetem szerint a magyar ősi nemességnél is; az izenetet hírül adó billog *idéző pecsét* lesz; végre eredeti alakját a birtokhatárokon kiszorítja a glagolit vagy a latin

vények már eltűntek róla. (V. ö. *Schulenberg*: *Botenstücke bei den südslaven. Zeitschrift für Ethnogr.* 1886. 384. l.) Azt hiszem, csak a székely pálcácskák, melyekről szakadatlan történeti tanúságaink vannak a XIII-ik századtól egész a XVI-ik századig, tartották fen eredeti alakban a régi jelvényeket.

²⁸⁾ Mindenki előtt, a ki csak felületesen foglalkozott is a nemesség keletkezésének általános kérdéseivel, ismeretes az a sajátoságos, mondhatni, párfát ritkító helyzet, melyet a lengyel *szlachta* foglal el a nemesség általános történetében, mind a köz- és magánjog, mind a heraldika szempontjából. A végzetes veto-jogon kívül, melylyel az egyszerű nemes (szlachcie) tönkre tehetette az országgyűlés bármely határozatát, legjobban szembevetünk a lengyel nemességnél a sajátoságos *törzskiáltás* (zawołanie, proclamatio, sippenruf. V. ö. *Brückner*: *Polonica. Archiv. für slav. Philol.* 1898. 166. l.), melylyel oly gyakran élnek Szienkiewicz *Keresztések* című regényének hősei, és a *jelvények*, melyeket a lovagok a nyugati czímer behozatalánál már jóval előbb használtak. Mik voltak ezek a nyugat előtt teljesen ismeretlen jelvények, arról bő irodalom van. *Piekosinski* szerint (O dynastycznej schlachty polskiej pochodzeniu. A lengyel nemesség dynastikus eredetéről. Krakó, 1888. 14. l. V. ö. *Łaguna* ismertetését: *Kwartalnik Historyczny*, 1890. 58 és köv. 11.) e jelvények régebbi és korábbi runák voltak, melyeknek használatát a lengyelek az elbai szlávok révén a dánoktól vették át. *Malecki* szerint azonban (Studyja heraldyczne. Heraldikai tanulmányok. Lemberg, 1890. II. V. ö. *Piekosinski* ismertetését: *Kwartalnik Historyczny*. 1890. 674—730. 11. és *Malecki*: *Lechici w świetle historycznej krytyki*. Lemberg, 1897. 18. l.) primitív jelek voltak, a milyeneket a parasztok és halászok szarvasmarháikra, szerszámfaikra égetnek vagy berónak. Innen, szerinte, a lovagok czímerein a pálcácskák s több efféle alakok. — De épen ez utóbbi körülmény, hogy az ősi czímereken fácskák fordulnak elő, arra mutat, hogy a lengyel jelvényeket a run-jegyek kezdetétől nem lehet elkülöníteni. (Olv. a 31. és köv. jegyzeteket.) — Legyen azonban akár milyen e jelvények természete, az már bizonyos, hogy azok némelyike később czímerré változott. Előttém kétségtelen, hogy az ősi magyar czímerben is nyomot hagytak hátra az efféle jelvények, a mint hogy általában az összes európai nemzetek közül a magyar nemesség történeti vonásai hasonlítanak legjobban a lengyeléhez. Hálás munka lenne a két nemzet nemességének jellegét párhuzamba állítani.

betű²⁹⁾ és a keresztyénség jelvénye, a *kereszt*.³⁰⁾ — Tehát az egységes ősi billogok századokon át folyt csendes evolúciójának közvetetlenül csak három utolsó, de párhuzamos stádiumai állnak előttünk, melyeknek első pillanatra látszólag

^{29—30)} Erre több példát hozhatok fel, a mit a dalmát oklevelekből válogattam, mert itt legjobban észrevehető az efféle átalakulás. Az 1171-iki oklevél, melyben Chaza, a szent Benedek-r. klostrom fejedelemszönya megjárhatja Dilato nevű birtok határait, így szól: »inprimis namque incipiendo a saxo in loco, qui Turrize vocatur, in qua (!) est sculptum signum sancti Benedicti et tendit... et insuper incipiendo a capite que Vipera nominatur, usque ad lapis (!) in quo est fixum clavis ferreum (!)«. (*Kukuljević*: Cod. Dipl. II. 88. l. = *Smičiklas*: Cod. Dipl. II. 131. l.) Hogy miben állt a *signum sancti Benedicti* (a *clavis ferreum*-ra nézve v. ö. Trpimir dux Croatorum 852-iki oklevelét, melyben a következő passzus fordul elő: »terminos cum lapideis (!) et ferro signatos.« *Rački*: Documenta. 4. l.), az világos az 1183-iki oklevélből, melyben Dedomir, Dénes bán poroszlója, a Szent Grisogonus klostromot beiktatja Brda nevű birtokba, és a Szent Péter »de Clobucez« nevű klostrom birtokainak 1189-iki összeírásából. Az első oklevél (*Kukuljević*: Cod. Dipl. II. 126. l. = *Smičiklas*: Cod. Dipl. II. 185. l.) így szól: »prefata autem curia in hunc modum designata est: ex orientali plaga ad austrum habet unum fontem, in quo sunt tres vivi lapides in modum graduum, in quorum superiori est sculptum sancti *Grisogoni* signum, scilicet *G littera*, a quo in directum protendentes per lapides plura sunt sculpta signa a parte aquilonis, ubi arbor est maxima, in qua idem signum impressum apparet.« A második oklevél idevágó szövege (*Kuk.* II. 154. l. = *Smič.* II. 240. l.) a következő: »inprimis illarum terrarum terminus incipit a latere maris in loco, qui sclavonice dicitur Puteč, ubi in quodam lapide vivo designatur *littera P*, dein recto gradiente tramite sursum in parte aquilonis ad alium lapidem vivum, in quo eadem *littera* designatur«... stb. — Nagyon természetes, hogy ily eseteket, a hol a latin betű kiszorította a szláv tulajdonjegyeket (az orosz *rybež* szó rovást jelent és magát a határt is. *Dal*: Tolkovij slovar živago velikorusskago jazyka. V. ö. *Štrekelj*: Zur slav. Lehnwörterkunde. Wiener Denkschr. 50. 1904. 55. l. A rovásokon levő tulajdonjegyekről olv. Sebestyén id. h. 174. l.), épen a klostromok birtokainak határain találunk; hiszen azok voltak a középkorban az írás őrei és terjesztői. Ezen példák azonban nem maradhattak utánpótlás nélkül a népnél, annál kevésbbé, mivel az egyház érdekében állott, hogy a szláv pogány-korból származó jelvények mielőbb eltűnjenek. A dalmát városok közvetlen közelében, melyeknek középkori művelődését szakadatlan fonal köti a római kultúrához, a latin betű könnyen léphetett s tényleg lépett is az egyszerű *bělęg* helyére. Hasonlóképpen itt, főleg a városokon kívül fekvő klostromok révén, melyek kezdetüktől fogva a glagolit irodalom gócpontjai, nagyon korán rónak glagolit betűt köre vagy fára a határokon. Az ilyen pezsgő kulturai központoktól távol eső területeken azonban a lakosság által nem értett betű nem boldogulhatott s csak a keresztyénség általános jelvénye szoríthatta ki az ősi tulajdonjegyet. — A mondottak támogatására és illusztrálására két oklevés példát hozok fel, mely páratlan a maga nemében. Az 1178-iki dalmát oklevélben, melyben Rogerius byzanci helytartó Dujamnak, Prestancz fiának odaitéli a nagyapjától Nicifortól ráhagyott Perun nevű birtokot, ezt olvassuk: »prima (t. i. meta) cominciando dalla pietra,

semmi közük egymáshoz nincsen; de miben állhattak eredetileg ezek a jelvények, melyek a hirdetést vagy parancsot tartalmazhatták, melyek később címerez képekké változhattak és a melyeknek helyére a glagolit meg a latin betű léphetett:

che in schiavon si chiama Smicamic, nella quale habbiamo scolpito la prima lettera del nome del nostro avo, cioè un N, et andando in su verso l'oriente... habbiamo ancora iui posta medesima lettera, e un poco in su dalla parte di tramontana in un altra pezza di terra habbiamo similmente fatto il medesimo segno.» (Kuk. II. 105. l. = Smič. II. 157. l. Az oklevél csak olasz fordításban maradt fen.) — A második példát merítjük a zárai bírák 1240-iki ítéletleveléből abban a perben, melyet »Robertus abbas monasterii sancti Damiani de Monte (Rogovo) cum suo advocato uiro nobili Andrea de Petrizo contra Petrizum de Forto« Suigian nevű birtok miatt indított. Ennek határjáró része így szól: »incepit primo inter silvam in ualle a quadam rupe, in qua est tale signum Φ, descendendo recte a borea in Corin usque ad aliam rupem et inde usque ad maceras condam uille, que dicitur Losiza, ubi est terminus lapidis signati signo predicto et idem ad alium terminum lapidis signati signo predicto... stb. (Kiadta Ljubič: Starine, 23. 1890. 193. l. a XIV-ik századbéli Policorion nevű codexből. De eredetije is létezik a zárai tartományi levéltár Rogovo-klastrom osztályában. Kiadva: Bulletino di arch. dalm. 14. 1891. 28. l.) — Az első példa világos, mintha számunkra csinálták volna, a második azonban rövid magyarázatra szorúl. Az itt megrajzolt jelvény glagolit F betű, nem illeti tehát a Rogovo-klastromot, hanem ennek perbeli ellenfelét, a kinek a nagyapját Fortusnak hívták. Olv. az 1199-iki oklevelet. (Smičiklas id. m. II. 328. l., a hol ő mint tanu szerepel. Családjára nézve v. ő. Jireček: Die Romanen. Wiener Denkschr. 49. 1904. II. 27. l.) Ezen példa tehát teljesen hasonló a főntebbihez; mindkét esetben egy előkelő családtag tulajdonnévének (a családnevek a dalmát városokban is újabb eredetűek; olv. Jireček: id. h. 48. 1902. I. 74. l.) kezdőbetűje került jelvényül a határkőre vagy fára. — Azt hiszem, hogy ezen példák majdnem közvetlenül megmagyarázzák azt a rejtélyes címert, mely a zágrábi muzeumban levő Garai-féle síremléken látható. A címer lépcsőzetesen és ferdén ketté osztott paizs, melynek felső mezejében gothikus R betű van. (Boj-ničić: Garai-féle síremlék. Archaeol. Értesítő, 1888. 40. l.) A síremlék XIII-ik századi fölírata a következő: »Hic est sepultura D. Radoslavo filii D. Chrestohne de Gara et eredom suorum. A processus itt is ugyanaz, mint a főntebbi példáknál. Mint ott a határkövekre, úgy itt a nyugati heroldképre kerül a családfő tulajdonnévének kezdőbetűje az ősi tulajdonjegy helyére. (V. ő. a kassai domban talált XIV-ik századi sírköveken levő címerpaizsba rajzolt lengyel tulajdonjegyeket. Fröde: A magyar mérnök-egylet közlönye, 1900. 421. l. Kécsy: A kassai dóm síremlékei, 8. l. Sebestyén id. h. 321. l.) Világos, hogy itt a genus Druzsina ősi címeréről szó sem lehet; ez személyes címer, melynek csak epizodikus szerepe lehetett az ősi jelvényeknek a tiszta nyugati címerhez való átmenetében; de ránk nézve fölötte fontos, mert ez az a kézzelfogható kapocs, mely a későbbi teljesen nyugati jellegű címert a szláv és magyar billogokkal összeköti. — A mi a kereszt jelvényt illeti, tudjuk, hogy a szlávón és magyar középkori oklevelekben számtalanszor fordul elő e formula: »ad arborem cruce signatam.«

az már a tiszta kombináció dolga. Nézetem szerint csak egyetlenegy tétel van, mely a föntebbi három föltételnek megfelelő, és ez a régebbi *run-írás*, melynél a kép még nincsen elkülönítve a betűjegytől³¹⁾ s a mely inkább a fogalmat fejezi ki mint a szót.

Ezen gondolatmenet és annak conclusiója önkénytelenül eszünkbe juttatja Oláh Miklós († 1568) és Verancsics Antal († 1573) tudósítását a székelyeknél dívó rovás-írásról, mely szerint »fapálczikákra némi jegyeket rónak, melyek közöttük valamit jelentenek, s az így rótt pálczákat barátjaikhoz és szomszédjaikhoz izenet és levél gyanánt használják;³²⁾ egy, legfeljebb két ilyen sor némi pontok hozzátételével a jegyek számához képest igen sok értelmet ad.«³³⁾ Ha hozzáveszszük azt a homályos emléket, melyet az ezen rovás-írásról szóló legrégibb tudósítás tartott fen annak a benszülöttektől való

³¹⁾ Ámbár eddig még nem sikerült a régi leletek alapján szláv run-jegyeket felfedezni, mindamellett erről a kérdésről sokat írtak, és teljes joggal, mert a run-kérdés elválaszthatatlan a glagolit és cyrill írás eredetének kérdésétől. Olv. *Hanuš*: Zur slav. Runenfrage mit besonderer Rücksicht auf Glagolica und Kyrillica. Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen, 18. 1857. 114 és köv. II. V. ö. *Jagić*: Zur slav. Runenfrage. Slav. Archiv, 5. 193—215. l. — Legjobb bepillantás nyerhető e tárgyban Jagić könyvéből: Vopros o Kirilě i Metodii (Pétervár, 1885) és Krek munkájából: Einleitung in die slav. Literaturgeschichte, 444—447. II. — A kérdés kiinduló pontjául szolgálnak Hrabr bolgár barát (900 körül) számtalanszor idézett szavai, melyek szerint »a szlávoknak azelőtt nem volt könyvük, hanem pogányok levén, *bevágásokkal és bemetszésekkel* olvastak és jósoltak«... (prězde ubo Slověne ne iměhā knigę, nā črtami i rězami čtehā i gataahā pogane sašte; krstivše že sę rimskami!) i grěbskymi pismeny našdaahā sę pisati slověnskā rěč bez ūstrojenja. *Safarik*: Památky dřevn. pismenictvi Jihoslovanův. Szerk. Jireček József. Prága, 1873. 91. l. U. a. Slovānske starožitnosti, 995. l.) A szlávistáknál általános az a meggyőződés, hogy a *črty* és *rězy* alatt régebbi run-jegyeket kell érteni. Szent Cyrill csak reformátora volt ennek a kép-írásnak (rovás-írásnak), mely Pannóniában oda érkezésekor dívott és a mely az ő ügyes keze alatt betű-írássá (glagolica) vált. — Mivel azonban a *bilgŭ* szó és több rokona bevésott (run) jegyeket is jelenthet, s mivel ebben vagy talán még szűkebb jelentésben kell felfogni a Jordanes-nél előforduló »conscriptas belagiones« kifejezést is (olv. föntebb a 23. jegyzetet), azt lehet következtetni, hogy a legrégibb korszakban a szláv *bělęg* gyakran egyezett a *črty* és *rězy* jelentésével. V. ö. Krek id. m. 547. l.

³²⁾ *Oláh Miklós*: Hungaria et Attila. Bécs, 1763. 195. l. (V. ö. föntebb a 27. jegyzetet.)

³³⁾ *Szalay László*: Verancsics Antal összes munkái, I. 145—146. II.

kölcsönzött voltáról,³⁴⁾ akkor az összes efféle tudósítások³⁵⁾ csak a szláv *črty*-ről és *rězy*-ről szóló Hrabr-féle tudósításnak közvetlen és tartós folytatásául foghatók fel.³⁶⁾

³⁴⁾ Kézai I. 6. §. »Isti enim zeculi hunnorum sunt residui, qui... cum blackis in montibus confinii sortem habuerunt; unde blackis commixti *litteris* ipsorum uti perhibentur.« Ezen tudósítás közvetve (régőbbi források alapján) vagy közvetetlenül regisztrálta a XIII-ik században élő, ránk nézve tehát legrégibb s ezért a történeti igazságot legjobban megközelítő hagyományt. Ezzel szemben a későbbi tudósítások (I. a 35. jegyz.) csak az írás mivoltát meghatározó részükben lehetnek hitelesek, az írás (keleti, hun, skytha) eredetére nézve csak az illetőknek tudós véleményét, vagy a sokkal későbbi közhiedelmet fejezhetik ki, a mint az a magyar hun-monda befolyása alatt századokon át kialakult. (V. ö. *Bleyer*: A magyar hun-monda germán elemei. *Századok*, 1905. 618. 936. ll. A hun-mondát szintén szlávok közvetítették a magyarokkal; id. h. 933 és köv. ll.) Kézai egyenesen kiemeli, hogy a székelyek az oláhoktól vették át betűiket. Ha ezt elfogadjuk, akkor a betű-írássá való átalakulás előtti székely rovás-írássra nézve ahoz hasonló következtetésekre jutunk, melyre Moldován (id. h. 84. l.) a Telegdi-féle betűkre nézve jutott. A székely rovás-írás t. i. nem hun (skytha, keleti), hanem szláv eredetű, melyhez a székelyek az oláh nép útján (mely később tényleg cyrill betűkkel él) jutottak. — Azt hiszem azonban, hogy efféle közvetítésre, mely több magyar kutató előtt »képtelen«-nek látszik, nincs szükségünk. A szláv run-jegyek átvétele közvetetlenül is történhetett, mert tudvalevő dolog, hogy a honfoglalást követő két században legalább, a szláv elem Erdélyben túlsúlyban volt az oláhval szemben. Ezen theoria nem dől össze sem akkor, ha Sebestyén avar-székely elméletéhez (A magyar honfoglalás mondái, I. köt.), sem akkor, ha a székelyeknek Erdélybe való későbbi települését vitató Karácsónyi-féle nézethez (A székelyek eredete és Erdélybe való települése) csatlakozunk. A hagyomány azonban csak addig tudta híven megőrizni a rovás-írás szláv eredetének emlékét, a míg az emlék maga ellenmondásba nem jött a tényleges ethnographiai állapotokkal. Mikor a szlávok majdnem egészen eltűntek Erdélyből, a magyar szájhagyomány nem maradhatott e tekintetben többé hozzájuk fűződve, hanem az elszaporodott oláhokat léptette helyökbe.

³⁵⁾ Ezeket állította össze Szabó Károlytól kezdve (A régi hun-székely írásról. Budapesti Szemle, 5. 1866. 118. l.) egész Sebestyén Gyulaig (Telegdi János rudimentája. Magyar Könyvszemle, 1903. 247—250. ll. — Rovás és rovás-írás. Ethnographia, 1904.) majdnem minden kutató, a ki az úgynevezett hun-székely írással foglalkozott.

³⁶⁾ Hogy a székelyek átvették és maguknál a szlávoknál tovább tartották fen a szláv run-jegyeket, abban semmi különös nincsen. A jegyek még nem voltak kötve a szóhoz, tehát a szláv nyelvhez, hanem csak a fogalomhoz. Mióta Cyrill a run-írást betű-írássá alakította, a *glagolica*, később pedig a *cyrillica*, a szlávoknál gyorsan kiszorította otromba elődét, de a székelyekhez nem hatolhatott több okokból, melyek közt a legfőbb és a legegyszerűbb az, hogy a betű-írás a nyelvtudást föltételezte. — A XVI-ik században második reformátorra (Telegdi János?) találtak a székelyeknél fenmaradt szláv run-jegyek, de most már természetesen alkalmazva a magyar nyelv hangtörvényeihez. Innen van, hogy a csikszentmiklósi felíraton (1501? V. ö. *Sebestyén*: Ethnographia, 1904.) és a Telegdi rudimentájában való székely betűk némelyike

De hagyjuk a billogokat és térjünk vissza az idéző pecsét-hez. Az idéző pecsét mind Magyarországon, mind Csehországban a jelvények helyére lépett. De mivel ez Csehországban két századdal előbb történt, tehát épen akkor, mikor ott a nyugati pecsét először lett ismeretessé, a hercegi pecsét nem talált semmi vetélkedésre a még nem létező magán pecsétek részéről; később pedig megőrizte attól a szent nevet tartalmazó legenda. A nyugati pecsétnek az idézésre való oly korai alkalmazása és hagyományos körirata egyébiránt határozottan arra is mutat, hogy Csehországban az efféle újítás mesterséges úton történt, hol a herceg személyes akarata léptette a pecsétet életbe. Másféle természetű a fejlődés Magyarországon. Itt az ősi jelvényektől az idéző pecsét-hez való átlépés nem mesterséges és ezért nem gyors, hanem természetes és ezért lassú.

A nyugati befolyás alatt az eredeti billog mindinkább a címér fogalmához közeledik, pecsétre kerül és azután — mint azelőtt a pálczába vésve — a pecsét révén bírósági idézésre használtatik. Ez által, úgyszólván, lényeges változás nem történt; csak a jelvényt tartó anyag és annak alakja változott. Mint a királybírák népies neve bizonyítja, a népben egy ideig tovább is él az a tudat, hogy a pecsét-küldésnél nem a pecsét, hanem a rajta levő *billog* a lényeges. És épen csak természetes következménye az idéző eszköz efféle csendes evolúciójának, hogy Magyarországon nincsen a csehországihoz hasonló általános idéző pecsét, hanem hogy ez már első felmerülése alkalmával a bírósági szervezet egész vonalán a bíró személyéhez kötve lép fel, mint világosan kitűnik Szent László és Kálmán királyok törvényeiből, melyek megkülönböztetést tesznek a király, a nádor, a királyi bírák, a világi és papi bíróságok idéző pecsétjei között.

egyezik egyrészt a glagolit alphabetummal (*Hodoly*: Székely vagy régi magyar írás, 13. l.), másrészt a román tutajosoknál dívó tulajdonjegyekkel. (*Burada* id. m. — *Moldován* id. h. 70. l. V. ö. azonban *Réthy*: Az úgynevezett hun-székely írás. Arch. Ért. 1888. 59. l. *Sebestyén*: Ethnogr. 1903. 339. l.) — Ezen alkalommal figyelmeztetem az e kérdéssel foglalkozó kutatókat, hogy a *hun-székely írás* egyik karakterisztikája: az e betűnek szóközben való kihagyása, sajátsága az I. Rákóczi György udvartartásáról szóló hivatalos magyar följegyzéseknek is. (1631—1639. Orsz. Levéltár.) Minden rövidítő jel nélkül következetesen így ír az íródéak: *fl* = felét, *kibn* = kiben, *mg* = meg stb.

Az idéző pecsétnek a hazai jogszokásban gyökerező volta legjobban magyarázza továbbá azt a szívósságot, melylyel a vármegyei életben az egész középkoron át fentartotta magát,³⁷⁾ mikor a felső bíróságoknál már régóta a hiteles helyek közreműködése lépett helyére;³⁸⁾ fentartotta magát az 1290-iki törvény ellenére is, mely a megye bírói széke elé is káptalani vagy konventi bizonyság mellett eszközlendő idézést rendelt el.³⁹⁾

Nézetem szerint a pecsét-küldésnek a szláv szokásból, a szláv jelvényekből⁴⁰⁾ való kifejlődésében kell keresni az okát

³⁷⁾ *Hajnik* id. m. 206. l. — Némely magyar városban, mint Hornyik kimutatta, még a XIX-ik században is »a bíróság előtt feladott panasz avagy akármely jelentés következtében... a feladónak vagy panaszlónak a panaszlott előhívására a városnak nyomtatott pecsétje a régi szokás szerint kiadatik.« (Kecskemét város 1824-iki statútuma, IV. rész. 2. §. Hornyiknál id. h. 49. l.) — Általános az a vélemény, hogy a pecséttel való idézés a mult században a negyvenes évekig tartotta fen magát némely vármegye életében. (Olv. Tömörkényi István *Régi dolgok cz. cikkét.* Pesti Hirlap, 1905. karácsonyi szám, 43. l.) Ez — legalább a mennyire én ismerem az anyagot — nem áll a szó szoros értelmében. Az újkori vármegyei gyakorlatban a *sigillum citatorium* már teljesen elvesztette jelvényjellegét; önállóan többé nem használják; már tisztán írásbeli parancs, melynek csak a neve mutatja, hogy közvetetlen maradványa a középkori idéző pecsétnek. Ime egy példája: + *Sigillum citatorium pro citandis testibus ad testificandum super nobiles et ignobiles utriusque sexus, honestae tamen conditionis homines, sub poena generalis decreti et statuti hujus comitatus Nitriensis, in non comparentibus mox et eo facto per me infrascriptum iudlium de summenda extradatione.* In Nagy-Bossan, die 7. Septembris, 1732. Extradatum per me Alex. Balog comitatus iudlium m. pr. (Alúl rányomva a szolgabíró gyűrűs pecsétje.) A másik oldalon tót nyelvű parancs Rovarszko község bírāja számára, hogy a pecsét kézhez vétele után (widuci tuto mogu peccatku a comisiu) kit kell vele megidéznie. (Eredetije a Zerdahelyi cs. iratai között a M. N. Muzeum levéltári törzssanyagában.) Több példa van erre a XVIII-ik század végéről és a XIX-ik század elejéről a Rétyi-Antos cs. levéltárában is. (M. N. Muzeum.)

³⁸⁾ V. ö. *Hajnik* id. m. 189. l.

³⁹⁾ ... »item nullus sine testimonio capitulorum vel conventuum ad presentiam curialium comitum vel vicecomitum citari possit.« *Endlicher*: Monum. Arp. 616. l. — *Hajnik* id. m. 206. l.

⁴⁰⁾ Ezzel azonban nem mondom, hogy a magyaroknak a pannóniai szlávokkal való érintkezés előtt nem volt ismeretök az egyszerű tulajdonjegyekről. V. ö. a török népekre nézve (tapu, tamga). *Vámbery*: A török faj, 45. és 273. ll. *Sebestyén*: Ethnogr. 1903. 283. l. Már maga a *billog*, legyen akár török kölcsönszó, akár eredeti magyar, a mellett bizonyít. Épen az a körülmény, hogy a magyarok azelőtt is éltek efféle jelvényekkel, megkönnyíthette a szláv szokás, sőt a run-jegyek elsajátítását. De állítom azt, hogy a szóban forgó jogszokásnál csak a szláv *bělég*-ről lehet szó, abból az egyszerű okból, mert — mint fentebb bebizonyítottam — a jogszokás maga tisztán szláv eredetű.

annak is, hogy a magyarországi idéző pecsét oly gyorsan és általánosan terjedt el a délszlávok területén. Dalmáciában és Szerbiában találjuk ezt; kétségtelen, hogy az ősi szláv jelvények itt mindenütt mint az *apperceptio* momentuma szerepelnek. S épen azért, mert egyrészt a könnyű elterjedés az idéző pecsétről főntebb felállított elméletem mellett bizonyít, másrészt pedig a délszláv gyakorlat némely részlete alkalmasint fényt vethet az eléggé homályos magyar praxisra, nem lesz fölösleges azzal röviden foglalkoznunk.

IV.

AZ IDÉZŐ PECSÉT HASZNÁLATA A DÉLSZLÁVOKNÁL.

Már ugyanabban a században, melyben Dalmácia a magyar király uralma alá került, általánossá vált a pecsétküldés a világi és papi felső bíróságoknál. Itt természetesen semmi közvetítő szerepet nem játszottak a szláv jelvények; az intézmény közvetetlen forrása a magyar törvény, mintája a magyar idéző pecsét. Ugy látszik, főleg a dalmáciai papság igyekezett rajta, hogy a *jurisdictio* tekintetében hátra ne maradjon a magyar papsággal szemben. Erre mutat a Kálmánnak tulajdonított és állítólag 1111-ben kelt arbei oklevél, mely így szól: »ut qua libertate fruuntur clerici Ungarie, fruuntur et clerici Dalmatie, scilicet ut qualiscunque potentie *sigillo* non constringantur, sed solo episcoporum et archidiaconorum suorum sigillo et iudicio lege canonum cogantur et iudicentur.«⁴¹⁾

Vannak azonban oklevelek, melyek az idéző pecsétnek a XII-ik században való használatát általánosan ismertnek, sőt a román városokban dívottnak tüntetik fel. Az 1142-iki oklevél, melyben II. Geiza király Spalato város jogait biztosítja, ezt mondja: »iudicem inter vos et extraneos a me constitutum

⁴¹⁾ *Kukuljević* id. m. II. 17. l. = *Smičiklas* id. m. II. 22. l. Ezen oklevelet — mint más alkalommal (A két arbei iker-oklevél. *Századok*, 1905. 318. l.) bebizonyítottam — 1367 körül gyártották ugyan, mivel azonban bizonyos, hogy eredeti mintája volt (olv. id. h. 76. jegyz.), azért az idézett szövegnek szabad a fentebbi magyarázatot adni. V. ö. *Marczali*: Az Árpádok és Dalmácia, 52 l. (Ertekezések a tört. tud. köréből, 17. 1899.)

vobiscum in civitate sedulo commorari volo, nec eum extra urbem alias proficiscentem *sui precepto* aut *sigillo* a vobis causa placitandi sequendum concedo.«⁴²⁾ III. Istvánnak a Zára melletti Szent János klastrom számára kiállított oklevelében ezt olvassuk: »concedimus, ut quoscunque hospites ad inhabitandas terras illas de quibuscunque locis adducere poterint, a nemine nisi a fratribus et eorum prepositis iudicentur, ad neminem cum *sigillo* vel *homine* determinati ire cogantur.«⁴³⁾ Ugyanezen szavak olvashatók III. Béla teljesen hasonló tartalmú 1188-iki oklevelében is.⁴⁴⁾

Eddig csak olyan példákat hoztunk föl, melyek a magyar királyok által kiállított vagy azoknak tulajdonított oklevelekben találhatók; ezek szerint tehát azt lehetne hinni, hogy a pecséttel való idézés gyakorlata csak episodikus utánzása volt a magyar praxisnak. Van azonban adat, mely ezen intézménynek a dalmát lakosságnál mélyen gyökerezett voltát minden kétségen kívül helyezi, már a XII-ik század második felében, abban a korban, mikor Dalmácia rövid időre byzanczi fénhatóság alá került. Az 1178 évben Rogerius byzanczi helytartó előtt két spalatói lakos panaszt emel a Kukari horvát nemzetség ellen. Ennek t. i. sikerült a magyar-byzanczi háború idejében a felperesek Perun nevű birtokát kézre keríteni. Ámde »piacque alla divina clemenza, che si quietassero i rumori et che noi havessemo comodo di procurar di non perdere quello, che ne havevano lasciato i nostri avi, anzi che ne aquisassemo delle altre et però nel medesimo tempo anco di filocale duca supradetto cominciassimo a investigare sottil-

⁴²⁾ *Kukuljević* id. m. II. 35. l. = *Smičiklas* id. m. II. 50. l. V. ö. *Marczali* id. m. 47. l.

⁴³⁾ *Kukuljević* id. m. II. 70. l. = *Smičiklas* id. m. II. 106. l. 1166 év.

⁴⁴⁾ *Kukuljević* id. m. II. 145. l. = *Smičiklas* id. m. II. 225. l. — Már Ljubid észrevette (*Starine*, 23. 1890. 200. l. 1. jegyz.), hogy ez oklevél gyanús; ezen megjegyzés azonban kikerülte Karácsonyi (A hamis, hibás-keltű stb. oklevelek) figyelmét. A tartalmi és szóbeli összefüggés, mely közte és az 1166-iki oklevél között van, mint több más ok, melyet itt nem fejthetek ki, ez utóbbit szintén gyanúsnak tünteti fel előttem. De akármi legyen is a tényállás, e két oklevél a XIII-ik század elején már létezett (olv. II. Endre 1210-iki oklevelét, *Ljubid* id. h. 201. l.), s ezért elsőrangú bizonyíték az idéző pecsétnek Dalmáciában való korai használata mellett.

mente di quelli che occupavano la predetta corte et altre terre, *li quali ritrovati con il sigillo del duca*, li chiamassimo alla sua presenza e venissemo con loro in contrasto.«⁴⁵⁾ A spalatóiak megnyerték a pert s két pristaldust kaptak a birtokba való iktatáshoz. Ebből látni való, hogy a byzanci állambölcsesség semmit sem engedett változtatni az ott talált intézményeken; magának a helytartónak alkalmazkodnia kellett az idéző pecsét szokásához; ez tehát már ő előtte lényeges mozzanata volt a felső-bírószági eljárásnak. De legszembe-tűnőbb az, hogy jöllehet alig hetven év mult el az idéző pecsét behozatala óta, a városoktól távol lakó szláv törzsek már engedelmeskednek a pecsétnek, mintha soha másképp nem lett volna. Ez csak úgy magyarázható meg, hogy a jogszokás előttük lényegében régóta ismeretes volt azelőtt is, és a pecsét náluk is csak a *bêlêg* helyére lépett.

Aránylag nagyon korán találjuk ezen intézményt az ó-szerb jogban. Már Žiža klastrom alapítólevelében (1222—1228) rendeli a szerb király, hogy »az érsek embere ne idéztessék a király elé királyi pecsét nélkül, hanem ha valakinek tartozik valamivel az érsek embere, idéztessék a királyi pecséttel a király elé; hogyha nem engedelmeskedik a pecsétnek, az ilyen pecsétek irassanak be a királynál, azokat pedig maga számára vegye át az érsek.«⁴⁶⁾ Dušan császár törvény-

⁴⁵⁾ *Kukuljević* id. m. II. 104. l. = *Smičiklas* id. m. II. 157. l.

⁴⁶⁾ »I da se ne poziva arhiepiskupovъ člověkъ kъ kralu bez kra-
leve pečaty, nъ ako je komu čimъ dlužnъ arhiepiskupovъ člověkъ, da
se poziva sъ kraljevomъ pečatiju kъ kralu; da ako ne poide po pečati,
to tuzi da se upisuju pečaty u krala i da je uzima arhiepiskupъ sebê.«
Miklosich: Monum. serb. 15. l. V. 6. 13. l. — Látni ebből, hogy a szer-
beknél már akkor voltak idéző könyvek, melyekbe az idézést beiktatták.
Ebben találkozik a szerb gyakorlat a csehországgal, a hol XIII-ik szá-
zadbéli oklevelek szintén említést tesznek az idéző könyvekről (libelli
citationis, knihy pohonné). Mint ott, valószínűleg itt is ezen könyvek a
rovás (a cseheknél *wrez, vřez*) helyére léptek. Tekintettel pedig egyrészt
a magyar és cseh jogszokás közös eredetére, másrészt a magyar és szerb
gyakorlat közvetlen összefüggésére, mely az idéző pecsét átvételében nyil-
vánul, azt hiszem, teljes biztossággal szabad következtetnünk, hogy
Magyarországon a későbbi Árpád-korban egészen hasonló idéző könyvek
(libelli citationis) voltak használatban, s hogy ezeket itt közvetlenül
megelőzte a *rovás* (analog eljárás látható világosan az adólajstromknál,
melyekről biztos, hogy a *sámrovás* helyébe kerültek. *Thallóczy*: A ka-
mara haszna, 156 és köv. ll. U. a. Adatok. Gazdaságtört. Szemle, 1895.

könyve szerint (1349 és 1354) a magyar nemest (vlastelinъ velij) bírói levéllel kell idézni, más embereket pecsét (pečatъ) által.⁴⁷⁾ Budva tengerparti város statutuma, mely Dušan szerb császár fenhatósága idejében kelt, ezt mondja: »ancora vuole M. lo imperador, che nissun nostro cittadino, che fosse citado avanti esso imperador *con lettera o con bolla*, o fosse citado delle cose, che l'imperador si ha tratto a se per giudicar, non sia tenuto andar dietro la citatione dalla festa di s. Maria di settembre fino la festa di s. Michiel; et dalla festa di s. Michiel fin la festa di s. Maria di settembre ciaschedun citado *con lettere o con bolla* sia tenuto andar dietro la citation.«⁴⁸⁾ Budva városában tehát úgyszólván kereszteződik az a kettős út, melyen a magyar idéző pecsét haladt dél felé a dalmát városokon és a szerb királyságon át; ezen város egyszersmind a legdélibb s ezért a chronologiai sorrendben is az utolsó pont, a meddig az idézésnek e sajátos módja elhatolt.

ŠUFFLAY MILÁN.

118. l. *Sebestyén*: Ethnogr. 1903. 85—104. ll. A *rovás* szóra a szlávoknál, és a synonym tisztán szláv kifejezésekre nézve olv. *Štrekelj*: Zur slav. Lehnwörterkunde. Wiener Denkschr. 50. 1904. 55 l.), mint Osehországban a *wrez*, melyről Erben (Regesta Boemiae, I. 811. l. Glossarium a *vřez* sz. a.) ezt mondja: »in causis iudicialibus hoc primitivo modo, scilicet crenis in talea exaratis (*wrez*) memoriae mandabatur antiquitus probabilissime vocatio personae in ius (*pohon*), ne videlicet haec vocatio, quae secundum antiquam ordinem in eadem causa plerumque ter sequi debuit, negari nec oppugnari posset.« Később, a XIII-ik században, mikor ez a szó először fordul elő az oklevelekben, már a pénzüsszeget (*pensio*) jelenti, melyet a felperes az idézés beírásáért fizetett.

⁴⁷⁾ 62. §. Legjobb kiadás *Novaković*: Zakonik Štefana cara srb. 1349 i 1354. Belgrad, 1898. — V. ö. *Jireček Konstantin*: Das Gesetzbuch Dušan's. Archiv für slav. Philol. 22. 1900. 167 és köv. ll.

⁴⁸⁾ Budvai stat. 3. fej. Monum. slav. merid. historico-juridica, III. 5. l.

II. RÁKÓCZI FERENCZ ERDÉLYI FEJEDELEMMÉ VÁLASZTÁSA.

— NEGYEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Erdélyben a Rákóczi-korban a legnépszerűbb ember gróf Pekri Lőrincz volt. Oly kiváló, a tömegnek különösen imponáló tulajdonságai valának, hogy bármikor, de különösen e forrongó, változó időben bármily politikai programmal tekintélyes pártot alakíthatott. Rákóczi fejedelemmé választása körül kifejtett fáradozása és sikere is készségesebb és nagyobb elismerésre talált a régi intézményeihez ragaszkodó, szabadságra vágyó népnél, mint a fejedelemnél. Rákóczit ugyanis, ha még akkor nem is látott oly mélyen szívébe, ha nem is ismerte oly alaposan, mint emlékiratai írásakor, azok a jelentések, a melyeket Toroczkai ellen indított hajszájáról, a katonai fegyelem sokszoros megsértéséről, az erdélyi viszonyok czélzatos összezavarásáról, önzése annyi durva megnyilatkozásáról kapott, mind arra indították, hogy elismerése nyilvánításával és megjutalmazásával ne siessen. Minél türelmetlenebbül várt erre Pekri, a várakozás annál jobban fájt ambíciójára és anyagi érdekeire érzékeny lelkének. Még azt is nehezen tűri és »nem szívesen vallja meg«, hogy Rákóczi oly későn ad hírt magáról a választás után; ¹⁾ az meg végleg elkeserítette, hogy mikor a saját megjutalmazását hasztalan várta, arról értesült, hogy a fejedelem, halálos ellenségének Toroczkainak 600 aranyat, Vay Lászlónak pedig 300 aranyat küldött.²⁾

Láttuk, hogy az országgyűlés folyama alatt kibékült Toroczkaival, sőt Radvánszkynek parolát is adott, hogy »semmi rosszra nem akar vele fakadni«, és csakugyan annyira mérsékelte magát, hogy köztük nem volt »semmi külső látatja idegen-

¹⁾ Jul. 30-án kelt levelében írja: »Megvallom nem szívesen, hogy semmi hírt nem hallhatunk urunk felől.« (Radványi lt. III. oszt. 23. cs. 52. sz.)

²⁾ Rákóczi titokban küldötte, de nem Pekrire, hanem a többi tisztre való tekintettel. (U. o. 25. cs. 21. sz. és 36. cs. 131. sz.)

ségnek.¹⁾ Ez idő alatt is dolgozott alattomban Toroczka ellen, mert »a reális erdélyi generálisságot nem feledhettem; de annyira belejött a béketűrő, szótartó ember szerepébe, hogy nyíltan még akkor sem támadt ellene, mikor arra vélt oka lett volna.²⁾ Most a 600 arany miatt feledi paroláját, feledi emberségét, sőt feledi a Rákóczi iránt való alattvalói hűségét is. A 600 aranyban mellőzését látja; ártatlan üldöztetésének, a Rákóczi és tanácsadói gyűlése megnyilatkozásának tekinti és keservesen hangoztatja: »Semel enim hominem invisum ita bene, quam male facta premunt.« Természetes, hogy ebben az igazságban nem talál megnyugvást, hanem az elkeseredett, mellőzött ember erélyével oly hajszát indít képzelte ellenségei, egy pár fordulásával olyan pártot szerez magának bárki ellen, és rövid idő alatt úgy fel tud forgatni minden rendet, hogy a kuruczok ügyének többet ártott, mint Rabutin. Radvánszky aggodalommal, elkeseredéssel jelenti az állapotok ily gonosz fordulatát Rákóczinak és azt tanácsolja, hogy valami ürügy alatt hívja ki Erdélyből, és Erdélybe menetelét siettesse még ha nem is marad sokáig ott a magyarországi állapotok folyamatjára és Erdély megszűkülte, elszegényedett voltára nézve. A fejedelem az utóbbi tanácsra, bár Radvánszky meg is ismétli, nem felel, Pekrinek azonban parancsolatot ad ki, hogy »hozzánk való kijűvetelit siettesse«,³⁾ de az éleseszü ember észreveszi, hogy kihívása »praetextuosus«,⁴⁾ ép ezért kimenetelét addig halogatja, a míg Szeben alatt karján oly súlyosan megsebesül, hogy akkor a miatt nem mehet.⁵⁾ És míg sebesülése az életét feláldozni kész szabadsághős babéraival vonja körül fejét s emeli népszerűségét, lelkének sebe annál jobban sajog, mert a fejedelem még most is késik őt az elismerés balzsamával gyógyítani. Tehát annál erélyesebben, annál hatásosabban folytatja romboló munkáját, úgy hogy Radvánszky szükségesnek tartja csendesítésére kísérletet tenni és Száva Mihály közvetítésével hozzá kérdést intézni, hogy minő kívánságai vannak.⁶⁾ Száva Pekrinek »bizo-

¹⁾ Id. lt. 36. cs. 124. sz.

²⁾ 1704. júl. 27-én Szent-Ágotáról írja Radvánszky: »Ha Kgdnek én parolát nem adtam volna, hogy semmi rosza nem akarok vele fakadni, eddig is megmutattam volna: *én ki vayyok?* De én az ő rosszaságát az én emberségemmel superálni akarom.« Id. lt. III. oszt. 23. cs. 51. sz.

³⁾ Id. lt. 25. cs. 22. sz.

⁴⁾ Id. lt. 36. cs. 131. sz.

⁵⁾ U. o. 132. sz.

⁶⁾ 1704. szept. 10-én írja: »Száva uram írta, hogy Kgd obtestálást, hogy tanulja ki én tőlem az én praetextióimot, hogy énnekem azokban szolgálhasson.« Id. lt. 23. cs. 57. sz.

dalmas komja ura», azért elhatározását őszintén kitárja hozzá írt levelében. »Hogyha az fejedelem engem magam rendiben accomodál és szolgáltat, sok káraitól satisfactiót tétet, bizony életem s vérem veszedelmével is ő Nagyságát igazán szolgálom; ha pedig ő Nagysága engem olyan emberért, mint Toroczka, praetereál — holott mind a német s mind a török világban hozzám képest a hátulsóban vetett — én bizony soha kardot sem kötek az oldalamba, hanem házamnál ülek, szántok, vetek. Ez az én resolútióm!«¹⁾

E sivár, zsoldos lélekre valló nyilatkozat Radvánszkyval is nyílt összeütközésbe hozta, a ki pedig nagyon ügyelt arra, hogy az erdélyiek személyes torzsalkodásaitól távol tartsa magát. Egypár szenvedélyesebb hangú üzenet és levélváltás következett erre, a melyből kitűnt Radvánszky haragja, és Pekrinek végső reményét is elvette az iránt, hogy Rákóczinál önző céljait elérhesse. És mivel az anyagi érdek a fő, akár Rákóczival akár Rákóczi ellenére, fordít egyet a köpönyegen és izgatni kezd ugyanazon ember fejedelemsége ellen, a kinek csak előbb volt szószólója, pártvezére. Pártváltoztatása oly ügyes és annyira kedvező időben történik, hogy meglátszik rajta azon ingatag, de éleseszű ember tapintata, a ki átment mindazon politikai pártokon, a melyek élete folyása alatt léteztek.

Ő továbbra is erős, véres szájú kurucz marad, a kinek sokkal adósak a labanczok, de még neki is van visszaadni valója: nem régen kapott sebe. Ő nem hűtlen a kuruczok, nem a haza ügye iránt; ő »előre-látó, okos fejedelmet« akart szerezni hazájának, sokat, híven forgolódott választásában, de a fejedelem nem akar tudni Erdélyről.

És tényleg erre mutat, vagy legalább is gonosz célzattal könnyen így magyarázható Rákóczi késlekedése. Ő ugyanis, ha úgy intézte is hadi terveit, hogy még a gyűlés alatt Erdély közelébe jusson, ha tett is oly intézkedéseket, a melyekből kétségtelenül kitűnik, hogy elfogadta és kész is megvédeni fejedelemségét, de ez elhatározásáról soká nem értesíti az erdélyieket. Szándékosan tartotta-e határozatlan-ságban őket, vagy körülményei és titkos céljai nem engedték nyilatkozni, nem tudható; de bizonyos, hogy rossz hatást szült. Minden rendszerető ember, minden igaz kurucz abban a meggyőződésben élt, hogy az erdélyi állapotokat csak egy állandóan országában tartózkodó fejedelem hozhatja rendbe. A közóhaj-tást fejezi ki a naplóíró Szaniszló Zsigmond, a mikor egyik levelében ezt írja: »Együgyű féreghez, hozzám, nem illik az

¹⁾ Id. lt. III. oszt. 40. cs. 63. sz.

tanácsadás; de kegyelmes urunknak ő Nagyságának bejövetele az hazában olyan szükséges, mint az nagy sötétségben az szép napnak vagy gyertyának fénye etc. az hol hamarébb, édes nemzetünknek annál boldogabb.«¹⁾

És hogy ez nemsokára bekövetkezik, nem tudnak letenni arról a reményről. A reménység és lelkesedés gyakori megújulását pedig nyomon követi a kétség és lehangoltság, s minél többször üzik ezek csalfa játékukat, annál ritkábban, annál halványabban és rövidebb időre elevenednek fel; míg kísérőjük egyre állandóbb vendég marad. Fáj a csalódás és könnyen vezet az ellen, a kiről azt hiszszük, hogy felidézte. Így lesz a közcsalódás a csalódott Pekri kezében puha viasz egy új politikai párt alakítására. Mily könnyen talál hitelt ő, a fejedelem bizalmi férfia, plenipotentiariusa, a midőn hirdeti, hogy Rákóczi lenézi az erdélyi fejedelemséget, és ha elfogadja is, de idegenekkel, *magyarországiakkal* fogja kormányoztatni; mily hatást érhetett el e hír terjesztésével, könnyen beláthatja az, a ki tudja, hogy mily gyűlölettel viseltetett akkor az erdélyi ember a magyarországiak iránt.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az erdélyiek ez időben még nem viseltettek oly lelkesedéssel és szeretettel Rákóczi személye iránt, mint a milyennek feltételezésére egyes jelek és a későbbi Rákóczi-cultus feljogosítanak; mert egyes hízogó nyilatkozatokkal szemben az elégedetlenség hangja is megszólal, a két véglet között pedig ott van a több idő óta Erdélyben időző élesszemű Radvánszky János és gróf Forgách Simon által a fejedelem részére készített információj, melynek 8-ik pontja szerint tapasztalható volt, hogy »urunknak személye szerint nem sok affectiói az idevalóktól s nagy neheztelések pedig ő Nagysága füebb szolgái ellen, kik udvarnál vadnak.«²⁾ Mily könnyű volt a vonakodó, fejedelemségét kicsinyléssel fogadó, személyileg nem kedvelt Rákóczival szembe állítani az öreg fejedelmet, Thökölyt, a ki hazája igaz szeretetiért él szomorú rabságban, a kit csak az erőszak tart vissza attól, hogy ismét hazájának éljen. Hányan voltak neki még akkor is személyes lekötelezettjei, hányan rokonai, hányan jó ismerősi és bámulói!? És e sok embernél többet tesz az, hogy volt egy nagy, erős politikai párt, a mely a török szövetségben látta Erdély boldogulásának egyedüli útját, a mely Rákóczinak csak azért volt lelkes híve, mert ő tőle mint desinteressatus embertől bizton remélte Thökölynak *török*

¹⁾ Radványi lt. III. oszt. 29. cs. 7. sz.

²⁾ Id. lt. III. oszt. 13. cs. 52. sz.

*segítség*gel való kikérését. E párt oly magasra emelkedni nem tudott, nem is akart, hogy a külföldről a töröknél és németnél többet lásson, hogy legalább az egyiktől el tudta volna választani Erdély sorsát. Hamar kitűnt, hogy Rákóczi mindkettővel szakítani akar, a mit e párt helyeselni nem tudott és ezért a haza érdekében Rákóczi ellen is síkra szállt.

Nehéz a történelmi reminiscenciáktól, a mult nyomásától szabadulni; ezért nem tudták megérteni az erdélyiek, hogy a némettől az elgyengült török nélkül, sőt ellenére is meg lehetett volna szabadulni, mondja erre a messzelátó történelmi philosophia, pedig nem mond igazat. E párt inkább táplálkozott a jelen aggodalmaiból, mint a multból. Hogy a török erejét nemcsak az erdélyiek, hanem a többi államok is túlbecsülték, ama kor diplomáciája bizonyítja. Erdélynek pedig háromszoros oka is volt azt az erőt sokszorosan túlozni és respektálni:

1. Mert annak pusztítását sokszor és nem is oly régen keservesen érezték.

2. Ha a török hódoltság meg is szűnt, még mindig szomszédunk volt a birodalom, és így az ország végig-égetéséhez és rablásához nem sok készület, nem nagy hadsereg kellett.

3. Elterjedt az a hír, hogy a míg Rákóczi késett választását a portának hírül adni és a tömösvári pasa által tett barátságos ajánlatot elfogadni, a német nem aludt, és a mint »bizonyosnak mondják«, abban mesterkedett, hogy a törökkel tétesse porrá a kuruczczá lett Erdélyt.¹⁾

Még e hírek el sem terjedtek, a török párt már is felütötte fejét. Erre alkalmat szolgáltatott az, hogy a legtöbb fejedelemtörvényerőre emelkedett választási feltételei között megvan azon pont, hogy a fejedelemtörvény megválasztatván, a fényes portához követeket expedíáljon, a fejedelmi libera electiót athname levéllel confirmáltassa és vele frigyét tartson.²⁾ Nem tudható bizonyosan, hogy Rákóczi conditiói között ott volt-e ez a czikkely, de ha nem is vették volna fel, a régi törvényes szokásban a török párt egyik aggodalmasabb, előkelő tagja, Barcsai Mihály, elég alapot talált arra, hogy Radvánszky közvetítésével javaslatot terjesztszen Rákóczi elé. Pártja megbízásából, vagy személyi jóindulatból fakadt-e javaslata, nem tudhatjuk. Eljárása és szavai — hacsak nem volt valami nagyképű, fon-

¹⁾ Id. lt. III. oszt. 31. cs. 52. sz.

²⁾ Approb. Const. regni Transsilvaniae, Pars II. tit. 1. Art. III. cond. 7. Comp. Const. Pars II. tit. 1. Art. 1. cond. 3. U. o. Art. IV. cond. 3. U. o. Art. V. cond. 3. A törökkel való barátságról, frigytartásról és érintkezésről pedig az Approbatákban és Compilatákban összesen 15 articulus szól.

toskodó ember — azt bizonyítanák, hogy ha nem is egy, az újabb viszonyokkal szemben még állást sem foglalhatott párt megbízásából járt el, de több ember biztatására ment bele a kényes természetű dologba. Különben is minden ilyen ügyet az ember meg szokott beszélni másokkal is, és sokáig tervezget, a míg a valósításra rászánja magát. Azért fontos ez, mert ő már aug. 5-ike előtt lépést tesz a megvalósítás felé, a mi azt mutatná, hogy a gondolat még juliusban, a választás után nem sokkal fogamzott meg. Ekkor ír ugyanis levelet Vajda-Hunyadról Radvánszky Jánoshoz, mint »a méltóságos fejedelem, Rákóczi Ferencz kegyelmes urunk erdélyi personalisához«, a melyben írja, hogy szándéka volt felkeresni őt, de nem találta Fehérváron; azért értesíti, hogy 6-án vagy 7-én felkeresi, »lévén olyan dolgokról való beszédem Kegyelmeddel, melyek czéloz-zák Kegyelmes urunk, az magyar ügy és hazánkat«, kihez képest szeretettel kéri, hogy azon a napon »ne diffikultálja otthon tartózkodni.«¹⁾ Azonban Radvánszky vagy későn kapta kezéhez a levelet, vagy »valami veszedelmes, káros dolog kényszerítette«, nem maradhatott otthon; ez azonban Barsait nem akadályozta meg abban, hogy vissza várja őt, a mikor is »sok discursussal volt ő kegyelme« és Radvánszkyt kérte, hogy tanácsait írja meg a fejedelemnek. Radvánszky azonban helyesebbnek ítélte, ha sajátkezűleg leírja projectumát. Barsai tehát hirtelenében, nem épen gondos szövegezéssel »papirosra tette.« Kiinduló pontja nem a régi szokás, nem az Approbatákba felvett fejedelmi conditiók, hanem azon szerencsés és szerencsétlen fejedelmek, a kik például szolgálhatnak annak bizonyosságára, hogy »Erdélynek dolga eleitől fogván, úgy az erdélyi fejedelmek megtartattások, függött a török portával lévő jó correspondentiától.« Rövid történelmi áttekintése a II. Rákóczi György szomorú sorsánál akad meg több időre, a kinek »végső veszedelme« elégséges alapúl szolgál arra, hogy a »felix, quem faciunt aliena pericula cautum« közmondással áttérjen javaslatára.

E szerint a fejedelem hirdessen egy kis ország gyűlését, a melyen »illő dolog« hogy választásáért köszönetet mondasson. Ezenkívül proponáltassa, hogy a statusok különböző aján-dékokkal²⁾ a »három nemzetből álló követjeket portára expediálják, holott az ő Nagysága confirmatióját sollicitálják,

¹⁾ Id. lt. III. oszt. 7. cs. 65. sz.

²⁾ Különösen ajánlja az asztalra való órát, mert »a régi fejedelmek is efféle órával és egyéb raritással kedveskedtek, mivel ott az ezüstnek kevés böcsi, az ilyen pedig kevesebb költségben telik.«

úgy a nemes ország athnaméját. Annakutánna békességes uralkodását remélheti ő Nagysága(!?), lévén jó fakultása a magyar ügynek folytatásában. *Míg Thököly fejedelem ő Nagysága a török nemzet közt benn léssen*, munkálkodhatja általa, nem kételkedhetvén, (hogy) az ő Nagysága személye, az ügy és haza ellen kívánna ellenkezőt. Másként periculum in mora; hitesse el magával, a más fél nem aluszsza el dolgát, tartván a non putaremtól. Kivántatik a jobb vigyázás nevezetesebben a *verestornyai* passusról.«¹⁾

E javaslatban benne van a török párt és az ahoz nyilván nem is tartozó erdélyiek minden előítéletes tévedése, minden aggodalma és óhajta. Ha figyelemmel, nyitott szemmel olvasuk, sok dolog korai csiráját találhatjuk e sorokban; de figyelmünket az is kétszeresen megérdemli, hogy Radvánszky János ezen szavakkal terjeszti fel: »tudom Kegyelmes Uram, túl van ezeken Ngod; mindazonáltal én el nem hallgathatom.«

Tehát Rákóczi túl van a török szövetség eszméjén, a mint azt a porosz királynak is ugyanezen időben tudtára adta,²⁾ és Erdélyben van egy olyan párt, a mely az ország boldogulását annyira a töröktől és csak a töröktől várja, hogy még a késedelemben is veszélyt lát. Igen sokan tartoznak e párthoz, sokan kárhoztatják Rákóczit a török-barátság elhanyagolásáért. A haza veszélye felmenti mindnyájokat az installatio előtt amúgy is önkénytes hűség alól, és Thököly híveivé s oly agilisekké teszi őket, hogy attól kell tartani, hogy Rákóczi ellenére, a saját szakállukra fogják a porta segítségét és Thököly kibocsátását kérni.³⁾

Tettek-e erre már augusztus-havában kísérletet, e miatt kérdezősködik-e Radvánszky a Thököly iránt ellenséges érzelmeikkel viseltető, de a portai szokásokat jól ismerő Horváth Ferencztől? nem tudhatjuk; de Horváth aug. 5-én kelt levelének erre vonatkozó része oly érdekes, annyira más oldalról világítja meg a helyzetet, hogy érdemes vele megismerkedni.

»Én, uram — úgymond — nemcsak azt hitetem el magammal, hogy az öreg fejedelem ő Nagysága még ott benn késni

¹⁾ Id. lt. III. oszt. 36. cs. 130. sz. és melléklete.

²⁾ A Rákóczi számára készült információ 4-ik pontja szerint: »Itt generice a török protectiót sűrűn emlegetvén, szükséges Kegyelmes Urunknak arra igen vigyázni, hogy ő Nagysága híre nélkül is magokat annak ne submittálják, avagy az országban bé ne hozzák.«

³⁾ Radványi lt. III. oszt. 15. cs. 39. sz. Egy előbbi levelében árulja el, hogy ő Thökölyt — bizonyára személyes sértődése alapján — törvénytelenül és igazságtalanul uralkodó fejedelemnek tartja Rákóczival szemben.

fog, de azt is tudom ex certa scientia — a mint a portát ismerem — hogy ezidén ki nem jű, mert bizony a porta ő Nagyságát soha ilyen formában(!?) ki nem küldi, hanem ha ugyancsak arra kell a dolognak menni, magával együtt hozza; de annak osztán az édes Magyarországom egy cseppet se örüljön, mert akkor a porta nem más kosarába, hanem a magáéba szedi az eperjet.«¹⁾

Ime egy másik, a Rákóczi támogatására hivatott, de kicsiny párt hangja, melynek túlzott aggodalma épen úgy a török erejének túlbecsüléséből származik, mint a török-párté, csakhogy az egyik távol akarja tartani az árt, a másik pedig vele akar haladni, mert kikerülhetetlennek tartja. A két párthoz képzeljük oda az elégedetlen, mindig háborgásra kész, fegyelmetlen hadat, melyet csak a német-gyűlölet tett kuruczezű, s ép ezért a német ellen kész bárkivel, de különösen a katonáinak több szabadságot és zsákmányt engedő, személyes bátorságával kitűnő szerencsés Thökölyvel szövetkezni, és képzeljük oda a szabadság színes ígéretével felbuztatott, fanatizált, de csalódott parasztságot, mely mindig ahoz csatlakozik, a ki jobban tudja beválthatatlan ígérekkel izgatni, most azonban csalódása Rákóczi ellen vezeti, — s előttünk áll a kurucz Erdély szomorú közállapota, vigasztalan képe.

A kik felfogják és még a jövőre nézve is mérlegelni tudják e szomorú, veszélyes állapotokat, várva-várják, hogy »csak hozná bé Isten jó kegyelmes Urunkot«, mert azt hiszik, hogy személyes jelenléte nemcsak jó hatással lesz a kedélyekre, hanem sok kételyt, sok álhírt eloszlatván, méltóságos személye egyezségre is bírja a szíveket.

Érthető tehát az a várakozás, a melylyel az erdélyiek »a fejedelem béhozattatására« rendelt követség működése elébe néztek. E követség útja elég hosszadalmas és lassu volt; szept. 9-én még Kolozsváron vannak és csak szept. 25-én érkeznek Ipolyságra, a fejedelem táborába. A fejedelmi diplomával együtt vitték az erdélyi állapotok, zavargások hírét és azt a kérést, hogy siessen országába, mert csak tőle várható a rend helyreállítása.

A követség fogadására nagyon kevés egykorú adatunk van. Csak annyi, a mennyi elég arra, hogy megingassa legbővebb forrásunk, Rákóczi emlékiratai hitelét, a nélkül, hogy

¹⁾ 1704. aug. 28-án kelt idézett levele. Ezzel ellentétes adatot is szép számmal ismerek, de a legtöbb megbízhatatlan forrásból fakadó mende-monda. Ezeknek felsorolásával nem akarom fárasztani az olvasót, amúgy is nehéz lévén az állapotok fejlődését híven és szemléletesen előadni.

az események további szövéséhez elég anyagot szolgáltatna. Ezért és az olvasó könnyebbségére is, az Emlékiratok erre vonatkozó részének átvételét szükségesnek tartjuk.

E helyre (Ipolság) az erdélyi rendeknek ünnepélyes küldöttsége is érkezett udvaromba a megválasztatásomról szóló oklevelet hozván; utasítása volt engem annak elfogadására bírni s kérni, hogy mentül előbb mennek Erdélybe az ország kormányát átveendő. Feje a küldöttségnek gróf Mikes Mihály volt. Nem volt valami nagy hajlamom ajánlatuk elfogadására, mert a höchstüdti vesztett ütközet után nem sok reményem lehetett Erdély birtokában maradhatni. Szándékom csak az vala, hogy kormányozzam a fejedelemséget, a nélkül, hogy a fejedelmi címet fölvegyem. A követek, kivéven a szászokat, a kik lutheránusok valának, ezt észrevevék, és részletesen előmbe terjeszték, miszerint igaz ugyan, hogy közakaratral egyhangulag választattam meg, mindazonáltal gróf Pekri — ki Thökölyvel a Petrócziek által, a kinek nővérét feleségül bírja, rokonságban vala — azt kezdi hirdetni, hogy én nem akarom elfogadni a fejedelemséget, hanem Erdélyt magyarországiak által szándékozom kormányoztatni, a kik rájuk nézve szintén idegenek, — s hogy az esetben állapotuk semmivel sem lenne jobb, mint a németek alatt; azért oly fejedelem kellene, ki köztük laknék, én pedig el nem hagyandánám Magyarországot, hogy egyedül az ők kormányzására adjam magamat. Ekkép, ha én Pekri ezen jövendölgetéseit a megválasztatási oklevél elfogadásának megtagadása, vagy pedig vonakodás által megerősíteném, nagyon lehetne attól tartani, nehogy Pekri a szászokat s némely barátjait rávegye, hogy Thököly fejedelmet visszatérésre kérjék, a mi nagy kárára lenne az álladalomnak, különösen a katholika vallásnak. Ez utóbbi okot gróf Mikes hozá fel, mint katholikus. Éretten megfontolván ezen okokat, a két nemzet közjöléte reábírt, hogy ajánlatukat elfogadjam, noha előre láttam a következendőket, a mik valóban be is következtek. Bercsényi gróf a köztünk lévő szoros barátságot tekintvén, neheztelt, hogy e lépést az ő megkérdezése nélkül tettem; azonban egész őszinteséggel megvallám neki, hogy jól tudván mily nehezen tudja magát elhatározni ily kényes természetű ügyekben, nem akarám haszontalan és határozatlan okoskodások által, milyenekkel szokott mindig előállani, magamat megzavartatni; továbbá hogy látom, miszerint mind a magyar, mind az erdélyi nemzetnek s különösen a katholika vallásnak érdekében áll, hogy e fejedelemség többé Thököly fejedelem kezére ne jusson, a ki már elkezdett volt titokban levelezni lutheránus régi barátjaival az említett tizenhárom vármegyében, a melyekben nemrég visszanyert jószágai feküdtek . . . stb.

Hogy a fejedelem tévedésben van már a követség céljára nézve is, azt felesleges bizonyítgatnunk. Eddigi fejtegetéseinkből bizonyos, hogy a Lázár-féle követség célját is az ünnepléses követségnek tulajdonítja; holott annak célja már akkor nem lehetett más, csak az, a mit másodsorban említ: »kérni, hogy mentül előbb mennék Erdélybe az ország kormányát átveendő.« Egy kis feledékenység, egy kis dátumbeli tévedés, egy kis tendentia elég ahhoz, hogy összes adatait bizalmatlansággal fogadjuk, és a hol ellenkező adatunk nincs is, a későbbi fejleményekkel és philosophiával ellenőrizzük.

Mihelyt tudjuk, hogy Rákóczi már július-havában, tehát két hónappal a Mikes-féle követség udvarába érkezése előtt, elhatározta a fejedelemség elfogadását, és ez elhatározást Lázár Ferencz által tudtára is adta az erdélyieknek, a követek bármily éles szeműek valának is, ellenkező szándékát nem vehették észre. Furcsa színben is tüntetné fel a követeket, ha őket ezen észrevétel alkalmoszerűleg indította volna arra, hogy a fejedelmet megismertessék Erdély állapotaival, Pekri veszélyes terveivel; holott kedvezőtlen állapotok a legkedvezőbb okok lehettek céljuk elérésére. Kötelességük is lett volna, hogy Rákóczit őszintén informálják, és ha ezt elmulasztották, vagy ha a sok kellemetlen dolog elmondására alkalmat vártak, alkalmúl nem az a nagyon kétes, alap nélküli észrevétel szolgálhatott, hanem az a váratlan, elszomorító tapasztalat, hogy a conditiók bemutatása alkalmával »azoknak helytelensége« sértőleg hatott a fejedelemre. A ki tudja, hogy Rákóczinak mily magasztos fogalmai voltak a fejedelem hivatásáról, méltóságáról, a ki tudja, hogy ezek nélkül a fejedelemséget tartalom nélküli váznak tekintette és el sem fogadta volna, elképzelheti, hogy megütközését mily erőlyesen adhatta a követek tudtára. Képzeletünknek igaz irányt marosvásárhelyi beiktatása adhat, a mikor el vala határozva, hogy visszafordul és a beiktatásról lemond inkább, mintsem hogy Apafi hitlevelét elfogadja, »melynek több pontja ellenkezik a fejedelmi méltósággal.«¹⁾

Csak így juthattak a követek ama szomorú észrevételhez, hogy Rákóczi vonakodik a fejedelemség elfogadásától. Ez szolgálatos okot kérésük megújítására, itt volt a kedvező alkalom — ha eddig elmulasztották volna — az ország szomorú állapotainak feltárására. Különösen mikor az egyik kifogásolt conditio sugalmazója, a zavarok kútfeje gróf Pekri Lőrincz volt. Ő tudván, hogy a hadi operációk miatt Magyarországhoz kötött Rákóczi helyettesre, plenipotentiariusra szorúl,

¹⁾ Emlékiratai, 206. 1.

vagy a maga személyére gondolván, vagy a magyarországiak befolyásának akarván gátat vetni, Mikes és Száva közreműködésével felvétette a conditiók közé, hogy »magyarországi ember Erdélyben semmi tisztséget ne viselhessen.«¹⁾

Könnyű volt belátni, hogy hová céloz e feltétel és mily természetes átmenetül szolgálhatott ez, a Pekri által terjesztett hír — hogy t. i. Rákóczi idegenekkel, magyarországiakkal akarja az országot kormányoztatni — és az erre alapított mozgalom megismertetésére. Valószínű, hogy ezzel kapcsolatban jött szóba Pekri, és bizonyos, hogy valaki alaposan megismertette Rákóczit működésével; de nem nyilvánosan és nem úgy, a mint Rákóczi leírja.

Hiszen már a követség megérkezése után öt nappal, még pedig valószínűleg Rákóczi szept. 27-én kelt leveléből Bercsényi is — a ki pedig ugyancsak igyekezik bele nem szólni az erdélyi ügyekbe — tudja és sajnálja »Pekri ebségét«; ²⁾ de több adatunk van annak a bizonyítására is, hogy ezt az »ebséget« csak besúgták Rákóczinak. Hiszen ha nyilvánosan, a több száz főnyi követség előtt lett volna szó erről, Rákóczi már csak a példa kedvéért sem tüntethette volna ki oly birtok- és méltóságadományozásokkal, és a statusok sem küldhették volna őt, a nyilvánosan árulással, hűtlenséggel vádolt embert a következő év június-havában, tehát még Thököly életében, Rákóczihoz követségbe, hogy Erdélybe behívja.³⁾ De hát különben is a követség fogadásáig a két fejedelem közötti ellentét nem érlelődött meg, nem élesedett ki annyira, a mint azt a későbbi tapasztalataitól szabadulni s e miatt a fejlődést tisztán bemutatni nem tudó Rákóczi írja. Hiszen keresve vagy nem keresve, sok okot kellett találni, hogy a következetlenség lát-szata nélkül Thököly nemrégén ajánlott bejövételét a házára károsnak, párthívei mozgalmát árulásnak bélyegezzék, mert épen Rákóczi ajánlata ringatta abba a hitbe az erdélyieket, hogy a két fejedelem között nincs ellentét; nincsen még a

¹⁾ Erre vonatkozik a naplóíró Szaniszló Zsigmondnak három levele (Radványi lt. III. oszt. 29. cs. 6—8. sz.), melyet akkor intézett Radvánszky Jánoshoz, a mikor Pekri őt kezdette üldözni azért, hogy e conditio visszavonásában közreműködött. Különbözn tudni kell, hogy több fejedelem conditiójában benne van, hogy idegeneket ne alkalmazzon tisztségekre, ha van megfelelő erdélyi ember.

²⁾ Archivum Rákócziánium, I. oszt. 4. köt. 159. l. Hogy szept. 27-én kelt leveléből értesült, azt onnan gyaníthatjuk, hogy épen levelírás közben kapta azt kezéhez. (158. l.)

³⁾ Teleki Mihály 1705. jun. 3-án írja: »Már conclusumban ment: negyed napon gróf Pekri uram az ország neve alatt felmenjen és híjja urunkat ő Nagyságát.« Radványi lt. III. oszt. 31. cs. 60. sz.

választás után sem, »egy lévén igyűk s egy végre is czélozván«¹⁾ azután is. Rákóczinak a Thököly irányában köz tudomásra jutott nemes indulata volt oka annak, hogy a választó gyűlésen még a Thököly személyes lekötelezettjei is Rákóczira szavaztak, mert azt hitték, hogy az ő támogatásával támogatják az öreg fejedelem ügyét is. Innen van, hogy pártkülönbség nélkül örömmel fogadják hosszas bujdosása után épen a gyűlésre visszaérkező Petróczi Istvánt, Thököly közeli rokonát és hívét;²⁾ ép így pártkülönbség nélkül »az erdélyi úri rendek speciális levelük által ő Nagyságának becsületet tettek«, a mely levelet a Rákóczinál követségben járó és épen az országgyűlés folyama alatt Erdélyen át urához vissza igyekező Munkácsi János vitt el.³⁾ Tőle küld Radvánszky János is »tökéletes indulatból írt levelet.«⁴⁾ Mindezeket az öreg fejedelem nagy örömmel vette, mert noha ugyancsak Munkácsi Jánostól értesült arról is, hogy a fiát választották fejedelemnek; de látván, hogy az erdélyiek is jó szívvel vannak iránta, remélte fia és az erdélyi statusok által való közeli szabaddulását.⁵⁾

Annnyival kevésbbé kételkedhetett ebben, mert Rákóczi újabb követe, Szöllösi által is biztosította arról, hogy országába való menetelét remélheti.⁶⁾

¹⁾ Mon. Hung. Hist. SS. XXIV. 519. l. 1704. ápr. 24-én hasonló értelemmel írja Thököly Rákóczinak: »Az én példátlan martýromságomnak s velem együtt régtől fogva bujdosóknak s nyomorgóknak az lévén végünk, az melyre Kegyelmetek is czéloz az jó Isten segítsége által.«

²⁾ Radvánszky 1704. júl. 13-án jelenti a fejedelemnek: »Petróczi uram tegnap jüve bé; kíván udvarlani Nagyságodnak, ha valamentire reparáltatja magát.« (Id. lt. 36. cs. 125. sz.) Hasonlóan írja Debreczeni Péter: »Petróczi uram ő nagysága is Havasalföldből kiérkezett; most jelen volt a fejevári gyűlésen.« Archivum Rákóczianum, I. oszt. 1. köt. 225. l.

³⁾ Rákóczinál junius végén, vagy julius elején járt. Tőle küldi Rákóczi azt a clavisos levelet, a melyben értesíti Thökölyt, hogy az erdélyi rendeknek őt ajánlotta. Mon. Hung. XXIV. köt. 534. 544. ll.

⁴⁾ Megvan a Thököly válasza is. Radványi lt. III. oszt. 32. cs. 48. sz. Oly sokan írtak Thökölynek, hogy feltűnő volt, hogy Teleki Mihály, a ki különben az országgyűlésen nem volt jelen és így Munkácsival nem találkozhatott, nem írt. Olv. Komáromy János levelét. Mon. Hung. Hist. XXIV. köt. 555. l.

⁵⁾ Mindezekről későn értesül, mert Munkácsi ha korán indult is, de sok akadályai miatt későn érkezett. 1704. júl. 12-ig Karánsebesig jutott; innen a török tovább nem engedte. Erről Radvánszkyt Hátszegről értesíti és a vajdához »az uraktól« levelet kér. (Id. lt. III. oszt. 21. cs. 122. sz.) Thököly leveleiből úgy látszik, hogy csak szept. elején érkezett meg. Mon. Hung. Hist. id. köt. 543. l.

⁶⁾ Mon. Hung. Hist. id. köt. 540. l. Érdekes, hogy Szöllösi hamarabb érkezett vissza.

A hosszas bujdosásban és szegénységben elbetegesedett, korán előregedett Thököly e biztatásokra új életet, szabadságot reméll s köszöni is Rákóczi »fiui szeretetét«, a melyért »hálaadó apja« kíván lenni; tovább is fiui szeretetire s igaz magyarságára bízza magát, mely is »azt kívánja, hogy minden igaz magyarokat szabadságokkal való élésekben s hazájokban való boldogulásokban látni kívánjon.«¹⁾

A mint követe, Munkácsi megérkezik, meghitt szolgáját, Pápai Gáspárt küldi hozzá, a kinek szept. 12-én instructióban adja, hogy a Rákóczi szép ajánlását — »minthogy méltóságos embernek élete s becsületi össze van kötve« — köszönje meg és kérje, hogy munkálkodja minél hamarább való szabadulását, a mit legkönnyebben úgy érhetni el, hogy követét a három natio követivel együtt kikérése végett a portához küldi. Az a meggyőződése, hogy fia nem kívánhatja az ő kárára a fejedelemséget; »holott ha szintén választották is, a mi öreg és beteges voltunkhoz képest elérheti azt holtunk után is, s még a magunk örökös jószáginknak successióját is assequálhatja egyik fia, ha kedvünket keresi.« Ha ő kimehetne Erdélybe (török segítséggel), nem is kell akkor francia segítség, mert ő együtt működnek fiával és e segítsége mellett a svéd, lengyel, tatár és francia fejedelmeknél is megjáratná követet, már pedig neki »tekintete« van az idegen nemzetek előtt. »Unita virtus esset fortior« és jobban is folynának az erdélyi dolgok alatta, mint az erdélyi generálisok alatt. »És a mennyiben Isten ő Kegyelmét mind egészséggel s mind ifjúsággal megáldotta, *egy magyarországi korona forogván kezén*, ennek a játéknak ő Kegyelme lévén a munkása, — én Erdélyből segítője lehetnék; kire Isten segítse is, hogy Magyarországot régi virágzására juttathassa!«²⁾

Igy bővíti ki és eleveníti meg Thököly a Rákóczi tervét, de tulajdonkép nem toldotta meg oly dologgal, a mire őt a Rákóczi ajánlása, ígérete fel nem jogosította. Nem kérhetett annál többet régi híveitől; sőt nem kért »magokat insinuáló gróf sógor urai« Pekri Lőrincztől és Mikes Mihálytól sem, a kiknek Rákóczi levelét követe által bemutatattván, annak erejénél fogva sürgeti, hogy minél hamarább, postaképen küldessenek követeket a portára, hogy — szavai szerint — »még e télen bemehetnénk országunkba.«³⁾

Erre feljogosította Rákóczi ígérete; épen azért nem

¹⁾ U. o. 541. 544. ll.

²⁾ U. o. 560—561. ll.

³⁾ Mon. Hung. Hist. SS. XXIV. 560. 563. ll.

lehet elfogadnunk Rákóczi emlékiratainak azon állítását sem, hogy levelei által izgatni is kezdett hívei között. A sokszor gyanus, de Thököly iránt mindig elfogult, tendentiosus emlékiratok ezen állítása ugyanis tökéletesen alaptalan. Ha az izgatást nem zárná is ki az arra való alap és ok hiánya, a Thököly jelleme és azon könnyen belátható körülmény, hogy Rákóczi akarata ellenére szabadulást nem remélhetett, kizárnák szűkös anyagi viszonyai és az idő rövidsége.

A ki végigolvassa utolsó éveiben Törökországból írt leveleit, szájalommal látja, hogy hazafias igyekezetei jutalma nemcsak a bujdosás vala, hanem a koldusbot is. Igen sokszor keserűen panaszkodik, hogy bizony szűkült állapottal van; a könyörtelen idegen nemzet között eladósodott, a koldusságig leszegényedett, úgy hogy követeknek sem adhat elégséges úti költséget; az utóbbi években pedig a míg visszakapott birtokaiból jövedelmet nyerhetett, ezüst és arany művei zálogbavetéséből és fia jóakarataból kapott pénzt udvara, élete fentartására, de az is nehezen jutott kezéhez a távolság és a követek sok akadályba ütköző, lassu útja miatt. Ez az oka, hogy helyes, pontos információkat is későn nyerhet az erdélyi állapotokról. Így történhetett, hogy a választástól kezdve egész a Mikes-féle követség fogadásáig, tudtunkkal csak négyszer kapott hírt, és mind a négy oly kedvező vala, hogy az izgatásra oka nem lehetett. Ezzel szemben feltételezhetnők, hogy titokban kaphattott ellenkező értesítést, de ez oly későn történhetett, hogy ha lett volna is kedve és anyagi tehetsége régi hívei izgatására, de ideje a Mikes-féle követség fogadásáig nem lehetett.¹⁾ Már e lehetetlenség is kimutatja az Emlékiratok tendenciáját.

E tendenciát élesen feltünteti az Emlékiratok logikatlansága. Ha a fejedelemség *elfogadása* helyett annak *elfoglalása* volna szóban, nem maradna két olyan állítás benne, a melyik egymással és egykorú adatokból merített eddigi biztos tudásunkkal összeférne. Rákóczi azt tartja a követség megérkezése előtt, hogy a fejedelemséget nem lesz képes megtartani, megvédeni, tehát sem neki, sem Erdélynek nem

¹⁾ E lehetetlenséget érdekesen lehet bizonyítani birtokügyi rendezésével. A mint birtokait visszanyeri, annál inkább siet azokat rendbe szedetni, mert pénzre volt szüksége. Még 1704 szeptember havában írt ez ügyben Rákóczinak; jószágigazgatójának Kellemessynek és erdélyi jószágai praefectusának instructiót adott, s végrendeletében mégis azt írja, hogy »Erdélyországban levő jószágim miben legyenek, még azokról semmi információt nem vehettem«, pedig végrendelete egy kerek esztendővel később kelt, mint említett intézkedései. (Mon. Hung. Hist. XXIII. köt. 407. 1. és XXIV. köt. 547. 1.)

válik javára, ha *elfogadja* a fejedelemséget; ennek daczára a követek érveléséből megismervén a helyzetet, a két haza közjóléte és a katolikus egyház érdeke miatt megszűnik vonakodni. Ha a két fejedelem közötti jó viszonyt, ha a Rákóczi Thökölyre vonatkozó, általánosságban ismeretes tervét összevetjük ez észleléssel, nem fogjuk tudni, hogy a követek tájékoztatlanságán, vakmerőségén, vagy érvelésük hatásán csodálkozzunk-e jobban? A terveihez makacsan ragaszkodó Rákóczit meggyőzik arról, hogy Thököly visszatérése veszélyes az álladalomra és a katolikus egyházra, ráveszik, hogy *elfogadja* a fejedelemséget, mintha ezután több erőt remélhetett volna fejedelemsége megvédésére; ráveszik akkor, a mikor Pekri pártoskodásával éppen azt bizonyítják, hogy a fejedelemség elfoglalása, megjelenése halaszthatatlanul szükséges, de a mikor ő jól tudja, hogy a béketárgyalások, magyarországi hadi operatívái legalább is egyelőre nem engedik azt. Ő *elfogadja* a fejedelemséget, mintha azt hinné, hogy a pusztá czím felvételével már fejedelmi kötelességet teljesít. Sokkal magasabb szempontból ítélte ő meg a helyzetet, sokkal magasabbszorosabb felfogása volt a fejedelmi kötelességekről, semhogy ezt elhigyük. Az ő jelleme, eddigi ismereteink és a jövő fejlemények mind arra intenek, mind azt bizonyítják, hogy ha e követség több tekintetben felvilágosította is Rákóczit az erdélyi helyzetről, de korábban megállapított politikáját, elhatározását semmiben sem változtatta meg.

Láttuk, hogy már előbb *elfogadta* a fejedelemséget, láttuk, hogy országába igyekezik, a mely igyekvése még ezután is megmarad. A követség felvilágosításai, érvelése még annyi hatást sem gyakoroltak rá, hogy a magyarországi ügyek elhagyására rábírják addig, a míg a helyzet kedvezőbbre nem alakul.

Láttuk, hogy Radvánszky már augusztus-havában tudja, hogy a fejedelem túl van a török szövetség eszméjén, a mi kizárja Thököly visszajövetelét. Hogy bocsátaná ki a porta az ő kérésére Thökölyt, a mikor felajánlott barátságát, ha nem is mereven, de visszatartotta.¹⁾

Belátja ő — bár éles szemmel látja és el is itéli az öreg fejedelem hadakozásának hibáit — hogy a Thököly bejövetele igen jó hatású lenne, csak ne volna a törökkel összekötve. Már eddigi diplomáciai összeköttetései is visszatartják a török barátságtól, a barátságos porosz király is ellenzi azt, az angolok pedig éppen annak megelőzése czéljából jelentették ki, hogy ellene a

¹⁾ *Marczali*: Regesták id. h.

bécsi udvart nem segítik,¹⁾ a mi mind óvatosságra inti. De sokkal jobban rátermett a diplomáciára, semhogy az óvatosságra intő körülményekről és terveiről akár Thökölynek akár másnak, Forgáchot kivéve, felvilágosítást adjon. Ha irtózik is a török pusztító, rabló hadviselésétől, ha vallásos érzülete némileg visszatartja is a vele való szövetségtől, ha tisztán látja is a török elsatnyult, enervált állapotát,²⁾ de egész pályája alatt sem hagyja ki számításaiból, és kezdettől oly összeköttetést tart vele, hogy szükség esetén szövetségét, segítségét kérhesse. Erre az esetre akarja megtartani választása után Tkökölyt, a kit épen úgy biztat fiui kötelessége megbizonyításával, sok reményre de kevés pozitív követelésre jogosító ígéreteivel a Mikes-féle követség fogadása után is, mint azelőtt. Levelezésük bizonyítja, hogy viszonyukban a követség nem olyan fordulópont, a minőnek az Emlékirat feltünteti, sőt csak némi változást sem jelent. Hiszen Rákóczi épen a követség érkezése s talán fogadása napján, szeptember 25-én ír olyan levelet Thökölynek, a melyet »örömmel olvashatott«³⁾ mert abban ismételte régi ajánlását. Bár alig lehetne igazolni, mert a körülmények ellene bizonyítanak, de fel lehet tenni, hogy Rákóczi még a követek fogadása előtt írta a levelet; ezért későbbi adatokkal is igazolnunk kell állításunkat. Rákóczi következő levele nov. 12-én, az érsekújvári táborból kelt és ez is oly híreket tartalmazott, hogy Thököly örömmel olvasta s tovább is remélte szabadulását, hazájában való lakását; kívánja is, hogy »az feltetsző új esztendőben Kegyelmedet én is láthassam testi szemeimmel, örvendezhessem Kegyelmednek kedves hitvestársával, szerelmes gyermekivel együtt való lakásban s örömeiben, és édes hazájának is ebben az új esztendőben való felszabadításában.«⁴⁾

Decz. 26-án Léván kelt levelében is megújítja »fejedelmi paroláját és fiui szeretetbűl s indulatbűl álló assecuratióját«; de bevallja azt is, hogy a portára eddig küldhette volna követét, »ha némely dolgoknak conjuncturái nem impediálták volna azon igyekezetiben.«⁵⁾ És a míg ez ígéreteket következő leveleiben is ismételi, az erdélyiekkel szemben is úgy visel-

¹⁾ Id. m. id. h.

²⁾ Archivum Rákóczianum, I. oszt. 2. köt. 295 és köv. ll.

³⁾ Thököly 1704. decz. 9-én írja: Ság nevű helybűl sub dato 25 Septembris írt levelét Kegyelmednek örömmel olvastam; melyben lett ajánlásában nem kételkedvén, ő is kéri, hogy előbbi ígéreteiben, hozzája való atyai szeretetében ne kételkedjék. Mon. Hung. Hist. SS. XXIV. 576. l.

⁴⁾ Id. m. 575. l.

⁵⁾ Id. m. 582. l.

kedik, hogy Thököly iránt való idegenségének semmi nyoma. Pekri feleségének kiszabadításában oly jó szándékkal és buzgalommal jár el, hogy ez ügyet diplomáciai magaslatra emeli, pedig sokkal jobb híveinek és hasznosabb szolgálinak (Toroczka, Mikes, Teleki Mihály, Vay László) feleségeik is hasonló rab-ságban voltak és maradtak tovább is.¹⁾ Ugyanazt az embert, a ki legalább is fogságot érdemelne, mások panaszára egyéb kegyelmességeivel is kitünteti, így adományával, a melyekről csak általában olvasunk, de azt specialiter is tudjuk, hogy feleségét és cselédeit a beszterczeiekkel tartatta és adott neki másfélezer ház jobbágyot.²⁾ Ezek után is az Apor István bogáti jószágát és a kőhalomszéki dézmát kérte a fejedelemtől 1705 elején, de arra nincs adatunk, hogy megkapta volna.

Hogy Rákóczi ezt a sokat vádolt rossz embert, a kit több czímen bármikor becsukathatna, fejedelmi kegyével áraszt-hatja el, méltán feltűnő és felkelti azon gyanunkat, hogy Thökölynek ezt a notorius, nagyon népszerű emberét leg-csunyább jellemvonásánál, önzésénél fogva akarja kezében tartani és a török-párt actióképességét épen általa megbénítani. Ez lehet a titkos czél, a miből az egykorú rövidlátó ember csak annyit láthatott, hogy Rákóczi a Thököly híveit nem üldözi, a két fejedelem között nincsen is ellentét.

De hogy e látszat és a Rákóczi Thökölynek tett ígérete nem igaz, nem őszinte, azt a következő érdekes és tanulságos eset bizonyítja.

A mikor az erdélyiek sok zúgolódása és kérése rákényszeríti, hogy a török-szövetség megnyerésére lépéseket tegyen, előbb titokban Horváth Ferenczet küldi Törökországba, hogy végére járjon, »ha küldendő követeink fognak-e úgy, mint erdélyi fejedelem követjei admittáltatni a portától, vagy sem?«

E követ ugyanazon Horváth Ferencz, a kinek Thököly visszatérésére vonatkozó véleményét már ismerttettem. Említettem már azt is, hogy közte és Thököly között kevés hajlandóság volt, a miről Rákóczi is tudott. Valószínű, hogy épen ezért szemelte ki Horváthot, a kinek külön utasításul is adta, hogy az öreg fejedelemnél ne mutassa magát, és ha mégis

¹⁾ Pekri felesége október végén vagy november legelején szabadult ki, tehát jóval előbb, mint a hogy Rákóczi kegyelmességét megköszönte. (Levelét közölte *Thaly*: Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok, 150. l.) Ugyanis Radvánszky *nov. 4-én* írja a fejedelemnek: »Most penig az asszony is kijűvén Szebenből, tudom maga is generális uram melléje szíjja magát.« (Radványi lt. III. oszt. 36. cs. 135. sz.)

²⁾ Teleki Mihály levele Radvánszkyhoz. Id. lt. III. oszt. 31. cs. 52. sz.

tudakozódnék tőle, »committált dolgait ki ne jelentse, hanem csak egyedül vásárlások kedvéjért odaküldettnék lenni mondja magát.«¹⁾

Ugyanakkor ír Thökölynek is. Értesíti az occurrentiákról és igéri, hogy a rákosi (szécsényi) országgyűlésen »fiui kötelességgel való kötelességét kinyilatkoztatná«, mely sokat mondó, de keveset is jelenthető ígéret a Horváth Ferencznek adott utasítás szerint azt jelentené, hogy »személyének kikérését az országnak persuadeáljuk.«²⁾

A szécsényi országgyűlés határozatai között ez ígéret megtartásának nincs nyoma. Mindez azt jelentené, hogy Rákóczi nem is akarta kikérni; legalább is kikértesét a lehetőségig halasztani kívánta, a mely idő alatt arra is van gondja, hogy Thökölyt és nagyszámú híveit megnyugtassa. Ez sikerül is neki; de a mit ő oly nagy tapintattal és józan körültekintéssel rendez, összekuszálja és nyilvánossá teszi részeg fővel 1705-ben erdélyi plenipotentiarius generálisa, gróf Forgách Simon. Neki titkos utasítása lehetett arra nézve, hogy az erdélyiek Rákóczi és Thököly iránt való érzelmeit figyelje meg és a békét tartsa fen. Erre mutatnak jelentései és Thökölyvel szemben tanúsított magatartása. »Még igen gyermek-katona volt« ugyan Forgách akkor, a mikor Thökölyt őt látta és hívének ismerte; de azért felkeresi levelével, mihelyt értesül arról, hogy Rákóczi őt küldi Erdélybe. (1704. decz. 31.) Forgách »atyafiságos« levéllel válaszol,³⁾ és úgy ez, mint későbbi »egynehány méltóságos levelei«, Szöllősi Zsigmond követ által tett üzenete és ajándékban küldött szép fegyverrel való kedveskedése által »szíves affectiójának és állhatatos szeretetinek« oly jeleit adta, hogy abban Thököly levele és üzenete szerint tökéletesen megnyugodott.⁴⁾

Ép így törekszik megnyugtadni Thököly erdélyi híveit is, de csak azért, hogy annál gyanutlanabbul szemmel tart-hassa őket. És ez irányban oly messzi terjed figyelme, hogy Thökölynek erdélyi híveihez küldött leveleit is — mert másra nem lehet gyanunk — felbontatja.⁵⁾ De azt, a mit józanul

¹⁾ Archivum Rákócianum, I. oszt. 1. köt. 377. l.

²⁾ Id. m. 375. l. és Mon. Hung. Hist. II. oszt. 23. köt. 360. l.

³⁾ Mon. Hung. Hist. XXIV. köt. 605. l.

⁴⁾ Id. m. 625. l. és u. o. XXIII. köt. 365. l.

⁵⁾ Thököly is értesül erről és Bay Mihály által üzeni Pekrinek: »Menjen annak is végire, hogy esett s mitől esett, hogy felszakasztva vitték hozzá levelünket, talám másnak is, a kinek akkor írtunk.« Mon. Hung. Hist. XXIV. köt. 627. l. — Értekezésem befejezése után találtam meg erre vonatkozólag a legmegbízhatóbb adatot, gróf Forgách Simon

ügyesen végzett, a bortól s indulattól hevült állapotában elrontotta és Rákóczi titkát s Thökölyvel való viszonyát nyilvánvalóvá tette.

A dolog úgy történt, hogy Pekri 1705 aug. 16-án Forgáchot feleségével és több erdélyi úrral ebédre hívta. Az akkori kedves szokás szerint a kelleténél többet találtak inni és »mindketten ittasok lévén« — összeszólalkoztak. Forgách szemére veté Pekrinek, hogy hízelkedik a vitézi rendnek, és ha ő nem lett volna, Szebenhez eddig is közelebb lennének a kuruczok. Pekri erre a fejedelemhez tett jelentése szerint felelé:

»Ha én vagyok az oka, hogy közelebb nem vagyunk, jobb nekem pokolban elmennem.

Térdre esván (Forgách) megcsókolja dolmányomat:

Isten áldja meg Kegyelmedet, ha elmegyen; eddig is azt akartam volna.

Mondám, hogy bizony, ha licentiám leszen, elmegyek és megmentem az uram előtt magamot, miért mentem el.

Arra teli torokkal ezt kiáltja:

Isten engem úgy segéljen, nem vagy igaz híve Rákóczi Ferencznek, mert Thökölista vagy!

Mondám: Ha tudta ezt a commandérozó generális, hogy igaz híve nem vagyok, ő sem volt igaz híve; mért bízta rám az ármáda commandóját?

Kire mondja: Tudja az fejedelem jól ezt.

Osztán behíva (a sátorba) Roth-tal együtt s mondja: Kegyelmed árestumban legyen, és mivel a fejedelemhez kívánczik, oda küldöm.«

A sátor elé állított húsz németet s mint a ki dolgát jól végezte, elment maga is a Roth sátorába (mivel állítólag részegsége miatt haza nem mehetett), kialudta magát és csak reggel vette észre, mit cselekedett. Az árestáló németeket rögtön el is távolította, Pekrinek pedig megengedte, hogy a fejedelemhez kimenjen.

Ezzel azonban nem tett jót semmit, mert Pekri addig nem távozik Erdélyből, míg a megyéket össze nem hívja s

értesítését. »Értesítenek azonban — írja 1705. jun. 20-án kelt levelében Rákóczinak — Thököly Imre uram ő Nga levelei is, melyeket a Ngodnak szólóval együtt alázatosan megküldöttem, és mivel némelyek az itt valók közül igen emlegetik, hogy ki fog ő Nagysága jöni, arra nézve is ezen leveleket felszaggatván, megolvastam, és értvén continentiajokat, az kiknek szólók voltak, oda sem adtam, kívánván inkább Ngdnak transmitálnom.« És Rákóczi válaszában megdicsérte a hű Forgáchot, mert kedvesen vette a gyanus leveleket és csak azokat küldötte vissza, a melyeket szükségesnek tartott. Ez is annyira világossá teszi a helyzetet, hogy bár jegyzetben, de meg kellett említenem. (Országos Levéltár: Missilisek.)

Teleki Mihálylyal és Czegei Vass Györggyel szoros szövetséget nem köt.¹⁾ Még szerencse, hogy az indulatos ember csak Forgách ellen dühöng, az ő eltávolítását akarja, tehát azt igyekszik bebizonyítani, hogy ő, a megsértett, hívebb és hasznosabb szolgája a fejedelemnek, mint Forgách. Ezért szántszándékkal személyivé teszi az egész ügyet s a fejedelemhez és másokhoz intézett leveleiben nyíltan tagadja, hogy Thökölista volna. Hogy titokban mit tehetett, arra nincs adatunk, de annyi bizonyos, hogy az eset nyilvánvalóvá tette, hogy a két fejedelem nem egy úton halad, és ki az egyik mellé áll, az a másiknak nem lehet igaz híve. Sok embert érinthetett kellemtelenül a gorombaságból kipattant igazság, de bizonyára Thökölyre lett volna a legrosszabb hatással, ha korai halála meg nem akadályozta volna abban, hogy erről értesülhessen.

Forgách szavait (nem vagy igaz híve Rákóczi Ferencznek, mert Thökölista vagy!) hadüzenetnek kellett volna tekintenie és hosszas áltatása fölött érzett haragja, a rabság uralma és honvágya arra ösztönözték volna, hogy a szécsényi gyűlés után, a melyre követet küldött és a melytől kikérését remélte, Rákóczi ellenére is megszabaduljon. Ebből pedig igen nagy bonyodalmak, igen káros pártoskodások következtek volna.

Kezére járt volna alattomban a német, a ki állítólag így is tett kísérletet arra, hogy vele mint Erdély fejedelmével traktáljon,²⁾ és biztosan segítette volna a török. Kezdetben ugyan a török inkább Rákóczit pártolta volna, a mint kitűnik azon feleletből, a melyet Thököly és a francia követ kapott, a mikor Thököly kibocsátását kérték. Kérésüket a porta visszautasította, mert »ha Thökölynak jót kíván a fia, emberét, levelét mért nem küldi a portára?« A francia követnek meg ezt válaszolták: »Te francia vagy, Thököly is magáért szólhat a portán, de jött-e a portára csak egy levél, vagy ember is mellette?«³⁾

Abból, hogy a török Thökölyt Rákóczi pártfogása nélkül nem bocsátá el, az következne, hogy Rákóczi ellenére semmi esetre sem segítette volna őt, pedig a dolog másképen van, mert a török nem üzött személyi politikát. Egy tekintélyes, nagy párt volt ugyanis Törökországban, mely kezdettől fogva rokonszenves figyelemmel kísérte a kurucok mozgalmát és azt minden áron segíteni is akarta, akár azért, mert ettől

¹⁾ Történelmi Tár, 1899. 465. 1. és *Czegei Vass György* naplója, 462—466. ll.

²⁾ Mon. Hung. Hist. XXIV. köt. 619. 1.

³⁾ U. o. 617. 1.

régi befolyása és hatalma visszanyerését remélte, akár pedig azért, mert látván azt, hogy a hosszas béke a török hadakra mily gonosz, züllesztő hatással van, egy sikerrel kecsegtető háborúra örömmel ragadta volna meg az alkalmat. A kérdés csak az lehetett bármelyik esetben, hogy melyik fejedelem szövetsége ígér több sikert? A szerencsés Rákóczit szívesen támogatták volna, közeledtek is feléje, ajánlották is barátságukat, de — a mint láttuk — eredmény nélkül, és így nem maradt más alkalom, illetve ürügy a beavatkozásra, mint a Thökölynek való segélyadás. E hajlandóságot elárulják azon török katona szavai is, a ki Erdélyben az 1705 év elején a francia követ kíséretében volt.

Ez mondá, hogy »az jövő nyáron Szebent az török meg akarná szállani, vannak sok erdélyi urak Szebenben, kik Rákóczi Ferenczet uroknak, fejedelmeknek nem akarják tartani és nem szeretik; hanem a török császár tudja, kit teszen fejedelemnek Erdélyben.«¹⁾

Ha nem is tételezzük fel, hogy a török katona be volt avatva a porta titkos terveibe, de a török hajlandósága már csak abból is bizonyos, hogy az erdélyi török pártot is ébren igyekezett tartani, már pedig tudjuk, hogy e párt Thökölyt tekintette fejedelmének. Bizonyos, hogy e párt és Thököly között az összeköttetés annál szorosabb lett, minél jobban kiderült a Mikes-féle követség fogadásából és a Rákóczi késlekedéséből, hogy ígéretének beváltását, a Thököly kikérését halogatni kívánja. Hogy mily nagy óvatossággal intézték ezt, arról a Pekri és Thököly levelei és izenetváltásai győznek meg.

Bármennyi jellemhibával, bármily nagy önzéssel és állhatatlansággal volt is terhelve Pekri, de az bizonyos, hogy őszintén óhajtotta, hogy hazája a német uralmától megszabaduljon és ezt csak a török segítségével remélte. Következtesen törökpárti volt ő az egész kurucz korban, úgy hogy ettől Rákóczi adományai sem vonhatták el. Ez adományok által arra sem érezte magát kötelezve, — a miben feleségének is volt része, — hogy Thökölyvel szakítson, de az összeköttetést, különösen a mióta Thököly egyik levelét felszakítva kézbesítették neki, a mióta észrevette, hogy nagyon szemmel tartják, nem levelezés, hanem izenetváltás által tartja fen. Figyelme még arra is kiterjed, hogy Thökölynek azt is előírja, hogy milyen levelet küldjön neki, hogy esetleges vádoltatása esetében épen a Thököly levele legyen bizonyság hűsége mellett.

¹⁾ Teleki Mihály 1705. febr. 22-én kelt leveléből. Radványi lt. III. oszt. 31. cs. 52. sz.

Csak össze kell hasonlítanunk a Thököly 1705 évi augusztus-havában egypár napi különbséggel kelt levelét és követutását, hogy erről meggyőződjunk.

Említett levelében Thököly szemrehányást tesz Pekrinek, hogy hosszas bujdosásában s boldogtalanságra jutott állapotában — már a némettől való félelemre nem vétekezhetvén — úgy elfeledte, hogy még levelével sem keresi fel. Ugy látja, hogy »infelicitis rarus vel nullus solet esse amicus.«¹⁾

Ugyanazon követnek pedig, a kitől ezen ártatlan levelet küldi, azt az utasítást adta, hogy »Pekri urammal szemben lévén mondja meg: Szöllősi által tett izenetit micsoda szívvvel vettük, abban meg is nyugodtunk.« Már régi barátságuk gyermekkori emlékei is annyira megnyugtatók, hogy »lehetetlenek tartjuk, hogy ő kegyelme is jónkat ne kívánja a maga javáért is. *Tempus temperat tempora*; mostan is ez iránt jobb tanácsom nem lelet. A mint magának tetszett, a levelet úgy irattuk neki a Szöllősiinek megmondott okokra nézve is.«²⁾

Az izenetváltások akadályoznak meg abban, hogy a török párt és Thököly összeköttetéséről és terveikről többet írassak; de az is eredmény, ha az említett levélnek és instructionnak eddig elmulasztott összevetéséből megállapítjuk, hogy Pekri csakugyan Thököly híve,³⁾ illetőleg török-párti, a mely párt élén Thökölyvel nagy bonyodalmakat idézhetett volna elő, ha fejlődésében meg nem akadályozza az öreg fejedelem halála. E párt ugyan ezután is hatalmas, agilis, úgy hogy nem egyszer kényszerítőleg hat Rákóczi, de többé nem lehet veszélyes, mert lehullott koronája. Lehullott annyi küzdelem, annyi szenvedés és annyi haszontalan remény után, és a mi legjobban fájhatott, — idegen földön.

Megható, hogy a sokat csalódott, bizalmatlan, gyanakvó embernek utolsó csalódását is mennyire meg tudta édesíteni a reménység. Utolsó levelei bármily türelmetlennek, bármily desperatusnak mutatják, azt is bizonyítják, hogy sohasem tett le végleg arról a reményről, hogy fia segítségével megszabadul. Minél jobban óhajtja, annál jobban elhiszi, hogy Rákóczi kezén »egy magyarországi korona forogván«, nemhogy érdekelt lenne az erdélyi fejedelemségnél (mert arra nem gondolt, hogy viszájvetelének nem a Rákóczi érdeke, hanem politikája, diplomáciai összeköttetései szolgálnak gátul), sőt inkább

¹⁾ Mon. Hung. Hist. XXIII. köt. 366. l.

²⁾ U. o. XXIV. köt. 626. l.

³⁾ *Thaly Kálmán* ugyanis (Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok, 153. l.) éppen a Thököly említett szemrehányó levele és Rákóczi ajánlása alapján felmenti őt e vád alól.

szüksége van az ő segítségére. Annyira tetszetős, oly biztos szabadulást ígér neki e szép remény, annyira betölti haza sovárgó lelkét, úgy megaranyozza hazájának szentelt, annak tiszta szeretetiért bujdosásra jutott élete végső napjait, hogy a kedvezőtlen jelek, ha kétségre hangolják is, de tökéletesen nem ábrándítják ki. Még a szécsényi gyűlés előtt régi híveihez¹⁾ és Rákóczihoz intézett utolsó levelében is bizton hiszi »hosszas bujdosásában elfáradott, fogyatkozott s véghez közelítő életének Erdélyországban megnyugvását« és biztosítja is Rákóczit, hogy »annak fejedelemsége mind már a választás szerint, mind elbetegesedett s öregedett életemnek hamar várható végével nem mást, hanem Kegyelmedet illeti, — maradványom nem lévén, Kegyelmedet édes fiamnak tartom s Kegyelmednek fogok élni és halni.«²⁾ És mikor érzi halála közelségét, mikor végrendeletét írja, akkor is eszébe jut az idegen föld unalma, eszébe jut a szeretett haza. Legalább annak földében akar pihenni s ezért Rákóczi lelkére köti, hogy »ebben a Törökországban, ha későre terjedne is, temetésemet ne engedje, hanem vagy Erdélyben vagy Magyarországon.«³⁾ És Rákóczit a körülmények abban is megakadályozták, hogy e jámbor, utolsó kívánságát teljesítse, mert a ki egy nép élére áll, az nem indulhat érzelmek, hanem legjobb meggyőződése után.

Ennyi kitérésre, az akkori állapotoknak ily sokoldalú megvilágosítására volt szükség, hogy tisztán láthassuk a Mikes-féle követség működését, hatását és Rákóczi emlékiratai erre vonatkozó részének értékét. És ha még egyszer visszatekinünk ellentétis, sok színes feltételre könnyen, de igazságra nehezen vezető zavaros adatainkra, csak ismételhetjük azon állításunkat, hogy a Mikes-féle követségnek nem volt oly nagy hatása Rákóczira és az események fejlődésére, mint az Emlékiratok feltűntetik; nevezetesen 1. nem az bírt rá a fejedelemség elfogadására; 2. nem volt hatással Thökölyvel való viszonyára és reá vonatkozó terveire.

Pedig Rákóczi a követséget hozza fel okúl; mivel azonban mi kimutattuk, hogy a kétes okot az állítólagos okozat megelőzte, és mivel amazz az események fejlődéséből nyomtalanul, helyesebben a nélkül kapcsolhattuk ki, hogy a következményekben lényeges változást tapasztaltunk volna: a logika törvényei szerint oksági viszony nem foroghat fen. Ebből következik, hogy a Mikes-féle követségnek csak annyi fontos-

¹⁾ Mon. Hung. Hist. II. osz. 23. köt.

²⁾ U. o. 24. köt. 632. l.

³⁾ Mon. Hung. Hist. XXIII. köt. 402. l.

ságot tulajdoníthatunk, hogy az amúgy is értesült Rákóczit a helyzetről, a pártoskodásról pontosabban felvilágosította, a mi által csak megerősítette elhatározását, csak határozottan megszabta Thökölyvel és pártjával addig is követett óvatos, ravasz politikáját. Különben nemhogy a Rákóczi emlékiratai által neki tulajdonított hatást nem érte el, de tulajdonképeni célját, feladatát sem teljesíthette; nem kísérhette be Erdélybe a fejedelmet, mert a magyarországi dolgok folyamatja, a selmeczi béke-értekezlet, a hadi operációk és julius havától tartó gyengélkedése, mely miatt épen akkor a vihneyi fürdőt használta,¹⁾ megakadályozták Rákóczit abban, hogy régi terve szerint Erdélybe menjen.²⁾ Egy időre elhalasztotta tehát beiktatását; de csak egy időre, a mint legjobban mutatja azon levele, mely szerint »a főtisztségek collatióját hadtuk beme-netelünkre.«³⁾ És a míg ily személyi ügyeket elhalaszt, mély fejedelmi belátással gondoskodik az erdélyi állapotok, különösen a gazdasági ügyek rendezéséről és fejedelemsége védelméről. »Mivel a míg Isten ő szent felsége bennünket az országban szerencsésen béviszen, addig is szükségesnek láttuk oly dispositiót tennünk, mely által az nemes ország oeconomicalis dolgai jó renddel igazíttassanak s az országban felkelhető hasznok is az közjónak elősegelésére jobb modalitással congregáltathassanak s szaporíttathassanak«, felállítja az erdélyi consiliumot és commissariatust, melyeknek alapos utasítása gyönyörűen mutatja mindenre kiterjedő figyelmét, fejedelmi nagyságát; az ország védelmére pedig az erdélyiek nagy örömére és helyeslésével elhatározza, hogy gróf Forgách Simont küldi be, szép regularis sereggel.

Ezt oly korán elhatározta, hogy már október 10-én Erdélyben is értesülnek róla, sőt hírt kapnak arról is, hogy Forgách Mikessel fog bejönni,⁴⁾ a mire még nagyon sokáig kellett várakozniok, mert még a követség egyszerűbb tagjai is

¹⁾ Betegségére vonatkozólag olv. Emlékiratait, 100. l. — Teleki Mihálynak privát expressusa általi értesülését radványi lt. III. oszt. 31. cs. 36. sz. — Thököly szanakodását Mon. Hung. Hist. XXIV. köt. 544 l. — Vihneyi tartózkodására vonatkozólag *Richter Ede*: Selmeczbanja történetéből a kurucz idők, 31. l.

²⁾ Számtalan nyilatkozata van erre vonatkozólag; a legjellemzőbeket l. radványi lt. III. oszt. 43. cs. 20—21. sz. *Propositio serenissimi principis domini Franeisci II. Rákóczi*. 2-ik kiad. Debreczen, 1849. 7. l. és Archivum Rákóczianum, I. oszt. I. köt. 465. l.

³⁾ Id. lt. III. oszt. 25. cs. 27. sz.

⁴⁾ Kállay István írta ekkor Radvánszkynak: »Értettem azt ma, hogy Forgách Simon és Mikes Mihály uram ő Ngok jönnének bizonyos számú haddal.« (Id. lt. III. oszt. 17. cs. 13. sz.)

csak november második felében, a többiek pedig — valószínűleg a selmeczi béke-értekezlet miatt, a melyre Rákóczi, hogy Erdély is képviselve legyen, Károlyi Sándor helyett gróf Mikes Mihályt nevezte ki békebiztosnak ¹⁾ — csak decz. 13-án érkeztek vissza.²⁾

Csak a követek részletekben való visszatéréséből érthető, hogy már nov. 27-ike előtt vettek olyat észre »a méltóságos udvartól jövőknek relatiójából a nemes vármegyék, mintha az ország követjei conditiók praesentálásának alkalmatosságával azoknak helytelenségével« megsértették volna a fejedelem méltóságát.

Négy vármegye (Kolozs, Doboka, Torda és még egy) követei gyűltek össze ezért Kolozsvárra (kolozsvári confluxus), a kik a helytelen conditiókon változtatván, két nyilatkozatot írtak és Radvánszkyt kérték fel közbenjárásra addig is, míg kiküldött követek, gróf Csáky és Szombati György, megindulhatnak.³⁾

A követek több akadály miatt csak az év végén indulhattak, a mikorra megbízatásuk érdekelt körökben, de különösen a visszatérő Mikes-féle követség tagjai között nagy felháborodást és elkeseredést szült.

Bármennyire éreztették is ezt velük, a karácsonyi ünnepek után útra keltek. Valószínű, hogy Rákóczi szívesen fogadta őket; resolútiójával és kegyelmes levelével bocsátotta vissza; de Erdélyben ugyancsak kedvezőtlen volt fogadásuk. Különösen Pekri izgatott ellenük és kezdette üldözni, tisztségüktől megfosztani mindazokat, a kik a conditiók törlésére és a követségre szavaztak, úgy hogy az üldözésnek csak Rákóczi ismételt parancsa az 1705 év közepe táján vetett véget. Az elégedetlenek kolomposainak minden törekvésük az volt, hogy a négy vármegye ne ismerje el a Csáky és Szombati követséget és Rákóczi resolútióját se vegye tudomásul, a mi azonban a Forgách, de különösen a Gyürky Pál tapintatos

¹⁾ Már a békétárgyalásokat megelőzőleg írt a fejedelem Pekrinek, hogy statusokül gyűljenek össze és az armistitium modalitásáról való censurájokat küldjék ki. (Radványi lt. 23. cs. 57. sz.) Mikes megbízására vonatkozólag olv. *Thaly Kálmán*: A székesi gróf Bercesényi-család története, III. 228. 243. ll.

²⁾ *Czegei Vass György* írja naplójában decz. 9-én: »Jósika Gábor levelei érkeztek Kémerről, hogy jönnek, kik követek voltak urunkhoz.« Ugyancsak tőle tudjuk, hogy Mikes, a kit Rákóczi ez alkalommal nevezett ki *székelyek generálisának* (pedig Thaly és Szádeczky ezt a titlust előbb adományozták neki), hátrább maradt. (Mon. Hung. Hist. XXXV. köt. 442. l.)

³⁾ Radvánszky János 1704 nov. 27-én kelt jelentése. Radványi lt. II. oszt. 36. cs. 136. sz.

fellépése folytán megtörtént. Így a négy vármegye 1705 május 23-án a Csáky követségét saját követségének ismervén el és Rákóczi resolútiójára is kijelentvén, hogy »amplectáljuk és az ő Nga nagy kegyelmességeért holtig való igaz és tökéletes hűségre magunkat fejenként obligáljuk«, ennek a többi vármegyék által való elismerése is szükségessé vált.¹⁾ Így a conditiók ügye is a választó gyűlés után elég későn elintézészt nyervén, egy időre elaludt, hogy a marosvásárhelyi országgyűlésen — ha rövid időre is — újra ellentétet támaszszon a fejedelem és a statusok között.²⁾

A conditiók megváltoztatása, a négy vármegye követsége a választó gyűlés utolsó mozzanata. Utána még csak a fejedelem ünnepélyes beiktatását várnök; ámde arra hol az egyik, hol a másik ország kedvezőtlen állapota és a szerencsétlen zsibói csata miatt az erdélyiek még évekig, az 1707-iki marosvásárhelyi országgyűlésig várakoztak.

Hogy e hosszas várakozás alatt hogyan változtak az állapotok, a fejedelem és országa között lévő viszony minő hullámzásokat mutat, mily átalakuláson ment át, és hogy az utolsó nemzeti fejedelem beiktatása hogyan folyt le: külön értekezés tárgyává kívánom tenni. Bár ez értekezés keretében bő méltatást fog találni azon hatás is, melyet Rákóczi fejedelemsége Erdélyre és Magyarországra tőn, nem mulaszthatom el itt sem a dolognak rövid összefoglalását.

Ha az olvasó csak annyit ismer Erdély akkori közállapotaiból, a mennyit kitéréseim alkalmával elkerülhetetlennek tartottam röviden feltárni, ha tisztán látja, hogy az erdélyiek csak óhajtják a közszabadságot, de érette lemondani, áldozatot hozni, az egyéni szabadság korlátait túrni nem képesek, és ha ezek alapján meggondolja, hogy a zavargásra, visszavonásra mennyi ürgy és komoly ok, s a fejedelem távolléte miatt mennyi alkalom kínálkozott: nem fog csodálkozni azon a nézetemen, hogy Rákóczi fejedelemségének sem Erdélyre, sem Magyarországra jó hatása nem volt. Kevés becsület, sok bű, gond, sok szégyenletes vereség, a magyarországi haderő

¹⁾ A négy vármegye követei ez ügyben mint csonka országgyűlés intézkednek a statusok nevében. A négy vármegye követségére (e néven szokták emlegetni) olv. id. h. és id. lt. III. oszt. 10 cs. 15—17. sz., 25. cs. 36. sz., 29. cs. 6—8. sz., 30. cs. 53—55. sz., 31. cs. 59. sz.

²⁾ Már a zsibói csata előtt a Kolozsvárra hirdetett beiktató országgyűlés alkalmával Forgách igen neheztelte, hogy oly kemény conditiókat csináltunk volna, csak azért, hogy kegyelmes urunk reá nem menvén, választhassunk más fejedelmet, — írja *Czegei Vass György*. Mon. Hung. Hist. XXXV. köt. 467. l.

egy részének elvonása járt vele, kárpótlást pedig csak annyit nyújtott, hogy a pusztá fejedelmi czímmel járó tekintély a diplomáciai érintkezéseket könnyebbé tette, a mi azonban sok csalfa reményt keltve, a békét akadályozta.

Különösen Erdélyen látszik meg a rossz hatás. Rákóczi nyugodt lelkiismerettel írhatta magáról, hogy országának atyja kívánt lenni, mert intézkedései igazán az atyai szeretet megnyilvánulásai; de jó hatást nem érhetett el, mert ama »boldogtalan és maga boldogulását operálni nem tudó, vagy nem akaró haza« csak szigorú és állandóan népe között tartózkodó fejedelem alatt boldogulhatott volna.

Számtalan példával bizonyíthatjuk, hogy Rákóczi nem értette meg korát, számításaiból kihagyta az önzést. Tragikuma is azon ürben található meg, mely magasztos gondolkodása és a magyarok önössége között tátongott. Mikor az erdélyi fejedelemséget elfogadta, tisztában volt azzal, hogy nem tartózkodhatik Erdélyben, de nem tudta, kezdetben nem is hitte volna, hogy az apró ellentétek jobban elválasztják a két országot, semhogy a közös cél és az ő személye őszintén egyesíthetné. A hadakozás kiszámíthatatlan eshetőségei miatt még azt sem tudta, hogy mikor mehet be Erdélybe, azt sem tudhatta, hogy mennyi ideig tartózkodhatik ott; azért személyét helyettesítendő, ideiglenes intézkedéseit is nem biztos tervhez, hanem bizonytalan kívánságához szabja. Ez intézkedések és a rövid ideig tartó, a nemsokára remélt beiktató országgyűlésre hagyakozó választó gyűlés hiányos, szinte ideiglenes természetű articulussai igen sok ideig, mondhatni, állandóan szolgálnak a kurucz-ügy ingatag, gyöngye alapjául.

Rákóczinak még a leghelyesebb intézkedése is számtalan akadályba ütközik; mindenik ellen harczol és hamarosan győzedelmeskedik az emberi gyarlóság, de legkevésbé mégis az válik be, a melyet legnagyobb lelkesedéssel fogadtak, a melytől annyi jót vártak: gróf Forgách Simonnak plenipotentarius generálissága.

Annyi a panasz személye ellen, hogy méltán kereshetnők a hibát jellemében, de sok jel int arra, hogy állását senki, különösen magyarországi ember nem tölthette volna be az erdélyi közállapotok, a Magyarország és Erdély multja és jelene között lévő dissonantia miatt.

Ha eltekintenénk is az erdélyi szerencsétlen pártalakulásoktól, melyeket »a sziveket egy akaratra hajtó Isten« segítségével csak a fejedelem személyes jelenléte szüntethetett volna meg, nem hagyhatjuk figyelmen kívül az erdélyiek és magyarországiak között uralkodó régiebb keletű, de a kurucz

korban egyre élesedő ellentétet, sőt gyűlöletet, a melynek megszüntetésére még szerencsésebb körülmények között is nem egy ember, hanem egy-két emberöltő lett volna szükséges.

Erdélyben oly nemzedék viszi a szerepet, mely azzal a tudattal nőtt fel, hogy Erdély a magyar alkotmány védője, Bécs jó lelkiismerete, vagy a mint Rákóczi írja egyik levelében: Magyarország zablája. Megszűnhetett e szerep, de megmaradt a tudata által felkeltett önérték és a magyarországiakkal szemben bizonyos önhittség.

Kitűnt ugyan a kurucz korban, hogy Erdély szörnyen elszegényedett, a tehetetlenségig elgyöngült, hogy »ez egy olyan boldogtalan és maga szabadulását operálni nem tudó vagy nem akaró haza, hogy a szebeni maroknyi ellenség újabb iga alá vethetné nem nagy munkával«; de e tapasztalatból csak annyi következtetést vontak le, hogy Erdély magában, idegen segítség nélkül nem boldogulhat. Belátják ezt pártkülönbség nélkül, de a boldogulás útjának, eszközeinek keresésében pártokra szakadnak, melyeknek a személyektől eltekintve *török* és *magyar* nevet adhatunk. A pártalakulásra inkább az érzelem, mint a komoly megfontolás szolgál alapul, még pedig nem annyira a szeretet, mint a gyűlölet. A magyar párt a törököt gyűlöli és veszedelmesebbnek tartja, mint a magyart. Az volt a vélemény, hogy a magyar csak sokszoros hálájából, kötelességéből ró le valamicskét, ha Erdélyt segíti, a mi által magával is jót tesz, mert ha a fejedelemséget felszabadítja és megerősíti, még a legrosszabb esetben is a saját javára conserválja azt. Így fér össze az előbb említett általános büszkeséggel a magyar segítség elfogadása, sőt sürgetése; de természetesen, hogy a segélyadáson kívül magyarországi befolyásról tudni sem akarnak.

Rákóczinak más a politikája, mindamellett az utóbbi pártot támogatja és Forgáchot küldi az országba, de sajnos, nemcsak mint commandérozó generálist, hanem mint plenipotentariust is. Ebből annyi ellentét származik, hogy Forgách nem boldogulhat.

Rabutinre emlékeztető dicstelen, keserves uralma a törökpártnak ad igazat. Ez teszi azt oly erőssé, hogy Rákóczit is befolyásolhatja és a török barátságának keresésére kényszeríti.

Thököly a török iránti ellenszenv miatt lett még életben politikai halottá; most a török barátságot még Bercsényi is jobban ajánlja »huszonnégy komplimentumú barátságánál másoknak.«¹⁾

¹⁾ Archivum Rákóczianum, V. köt. 12. 1.

Csak az a kár, hogy elkésve; csak az a kár, hogy Erdély régi politikájával az öreg fejedelmet is nem lehetett fel- támasztani, hazahozni; mert Rákóczi szavai szerint is »általá- ban Erdélynek semmire sincs szüksége, csak egy jó (állandóan népe között tartózkodó) fejedelemre, a ki a népnek (édes) atyja lenne.«

A közbeszúrt feltételek teljesítésére Rákóczi képtelen volt, és ez az ő erdélyi fejedelemségének tragikuma.

R. KISS ISTVÁN.

TELEGDI JÁNOS.

Mátyás király ismeretlen magyar diplomatájának is nevezhetném, mert bár *Leontius János* néven mintegy húsz éve elég gyakran emlegették, valami olasz, pápai embernek tartották őt íróink, mignem előkerült egy oklevél, mely *Joannes Leontius de Telegd* néven említvén őt, felderítette származását.¹⁾

Kétségtelenül a Csanád-megyei Telegdi család tagja, mely a régi Csanád nemzetség egyik ága volt, és János a *Leontius* (Oroszlános) nevet a kor humanista szokása szerint azon Oroszlánosról vette föl, hol hajdan a család monostora, közös temetkező helye feküdt, melyet minden osztzkodás mellett sem bocsátottak a nemzetség valamely ágazatának birtokába.²⁾ Sok Telegdit ismerünk a XIV—XV. század folyamán, kik mint jómódú birtokos nemesek éltek, de ezt az Oroszlános Jánost nem tudjuk velök kapcsolatba hozni. Mivel 1496-ban azt mondják róla, hogy már elaggott férfiú,³⁾ születése 1430 táján történhetett.

Gyermekkorá elteltevel valamelyik — további sorsa szerint talán a pécsi — egyházmegye klerikusa lett. Ifjuvá fejlődvén, egyetemi tanulmányokra ment. Kétségtelenül olasz egyetemen tanult, és pedig — ha következtethetünk abból, hogy Váradi Péter kalocsai érsek korában a köztők levő régi benső barátságra hivatkozik — talán a bolognai egyetemen⁴⁾ folytatta felsőbb tanulmányait, melyeket mint a hittudományok licentiatusa végzett be.⁵⁾

¹⁾ Fraknói Vilmosnak *Váradi Péter kalocsai érsek élete* cz. munkájában (Századok, 1883. 489. 729. 825. 11.) látom először, s az 1902-ben megjelent *Magyarország összeköttetései a római szent-székkal* II. kötetében még mint olasz szerepel. *Telegdi* néven Füssy Tamás a zalavári apátság történetében, majd a veszprémi püspökség római Oklevéltárának III. kötete említi. Erre már korábban rámutattam (Kath. Szemle, 1903. 170. 1.) s újabban Karácsonyi is utalt rá. (Századok, 1905. 251. 1.)

²⁾ V. ö. *Karácsonyi*: A magyar nemzetségek, I. 362. 1.

³⁾ *Wagner*: Petri de Warda epistolae, 248. 1.

⁴⁾ U. o. és *Fraknói*: Váradi Péter kalocsai érsek élete. Különlönyomat, 3. l.

⁵⁾ A veszprémi püspökség római Oklevéltára, III. 247. 1. — *Füssy* id. m. 550. 1. Mátyás király 1479-ben *magister* czímmel is említi ugyan (*Füssy* id. m. 552. 1.), de ez csak udvarias formáság lesz.

Haza érkezése után nemsokára a pécsi káptalanban kapott kanonoki javadalmat. Hogy épen mikor, azt nem tudjuk, de ez volt az első czíme, melyet viselt. Azon élénk összeköttetés, mely Mátyás király és az olasz föld között fennállott, Telegdit is a diplomáciai pályára terelte. Minden látszat szerint ő volt 1469-ben Bánfi Miklósnak ismeretlen követtársa. Ezen követségnek az volt a célja, hogy Mátyás és Ferdinánd nápolyi király közt a török ellen szövetség jöjjön létre. Mivel pedig Velenczét és a pápát meg kellett nyugtatni, hogy a szövetségből őket semmi veszedelem nem fenyegeti, ezeket is fölkeresték. Rómában szóba jött, hogy Telegdi valamely jövedelempótló egyházi javadalomhoz jusson. Ugy látszik, a bakonybéli apátságot szánták neki; ¹⁾ ezzel a tervvel azonban csakhamar felhagytak, az apátságot Kapusi Bálintnak adták s így Telegdi régi állásába tért haza.

Mátyás király, ha nem is gyorsan, de megvigasztalta csalódásáért. Midőn öt év múlva a zalavári apátság commendatora meghalt, Telegdinek adta az apátságot. Telegdi körülbelül 1474-től 1477 elejéig már birta az apátságot, a nélkül, hogy a javadalom elfogadására pápai engedelmet nyert volna. Végre IV. Sixtushoz fordult, és bocsánatot kérve hogy eddig a pápai beleegyezést ki nem esközölte, esedezett a mintegy 200 magyar aranyat jövedelmező apátságért. A pápa 1477 jun. 26-án kedvezően intézte el a folyamodást.²⁾

Az apátság birtoklása nem volt valami békességes, mert Laczkfi János mások társaságában a Zalavárhoz tartozó esztergáli és apáti földeket foglalgatta s a jobbágyság is könnyen más úrhoz ment. Így bizonyos Csonka Mátyás feleségestől Boldogasszonyfalvi Tompa Lászlóhoz költözött. Azonban ennél sem érezte jól magát; meglopta, azután visszaszökött régi urához. Perre került a dolog s a Zala-megyei törvényszék meghagyta Telegdinek, hogy küldje vissza a jobbágyot, és ha ezt tizenöt nap alatt meg nem teszi, birságot is fizet.³⁾

Telegdi utolsó zalavári szereplése az volt, hogy Mátyás királytól kieszközölte, hogy Szegfalvi Szegi Péter zalavári kapitány

¹⁾ Hogy a pápai kancelláriában kellett javadalomról szónak lenni, ez abból következik, hogy az egyik javadalom *servitium*-kötelezőjét hibásan az ő nevére állították ki. Hogy pedig épen Bakonybélről lehetett szó, az vall rá, hogy Kapusi kötelezőjét állították ki Leontius nevére. A hibás oklevelet közöltem: A bakonybéli apátság története, I. 530. l.

²⁾ A veszprémi püspökség római Oklevéltára, III. 247. l. — *Füssy* id. m. 550—551. ll.

³⁾ *Füssy* id. m. 99—100. ll. De itt épen megfordítva úgy van tárgyalva az ügy, mintha Tompa lett volna a pervesztes, holott az oklevél (u. o. 551. l.) másképp beszél.

családi javainak birtokában 1479 márcz. 14-én megerősítettett.¹⁾ Lehetséges, hogy Zalavárt azért hagyta el, mert jobb javadalmat kapott. Később mint pécsi prépostot emlegetik, már pedig Handó Györgynek kalocsai érsekké való kinevezésével a pécsi prépostság 1478-ban megürült; ²⁾ így azt gondolhatjuk, hogy ekkor kapta Telegdi a Ker. Szent Jánosról nevezett kis prépostságot.³⁾

Az 1480 évi október-havában Mátyás király követségbe küldte Nápolyba, hogy ott Ferdinánd királytól a török elleni hadjáratra pénzbeli segédelmet eszközöljön ki ⁴⁾ s bizonyos ügyekben Fontana Ferenczczel és az egri bitorossal, Gáborral is érintkezésbe lépjen. A király meghagyta ugyan neki, végezze gyorsan a rábízott ügyet, azután iparkodjék haza; a követ azonban nem valami nagy készségre talált az udvarnál s ezért a tárgyalások tovább huzódtak. Mátyás türelmetlenkedni kezdett és figyelmeztette Fontanát, hogy ő nem azért küldte Telegdit, hogy Nápolyban időzzék, hanem hogy mentől előbb feleletet hozzon. Mikor maga Telegdi írt a királynak, hogy segítséget nem szerezhethet, a király meghagyta, hogy erről magával Ferdinánd királylyal küldessen neki értesítést, maga pedig térjen vissza. Telegdi erre nem késedelmeskedett tovább, hanem útra kelt és 1481 márczius elején Zágrábban előszóval is jelentést tett Mátyásnak az eredménytelen követségről. A király környezetében találta Váradi Pétert, az imént kinevezett kalocsai érseket is, s talán a régi barátság hatása alatt szolgálatába lépett, környezetébe került; úgy lehet, segített neki Janus Pannonius szétszórta költői műveinek összegyűjtésében is, a mire a király adott megbízást az érseknek.

A két egyházi férfinak a következő években együtt kellett élnie, mert midőn Váradi, a királynak eddig dédelgetett kedveltje, saját véleményének Mátyásra erőltetésével, a király titkainak kificsegésével vagy valami egyébbel urának haragját vonta magára és 1484 július vagy augusztus havában börtönre vettetett. a hozzá közelebb állók, u. m. testvére Pál és Telegdi János szintén fogságba kerültek, sőt javadalmaikat is elvesztették.⁵⁾ A szabadulás pedig nehéz volt, mert miként Váradi Péterre nézve az volt a legnagyobb baj, hogy Beatrix királyné engesztelhetetlen volt vele szemben, úgy Telegdi terhére is azt hozták föl, hogy a királyné ellen követett el súlyos vétséget.

A római szent-szék, mely Váradi érdekét fölkarolta, Telegdiről sem feledkezett meg. Az új pápai követ, Pecchinoli Angelo

¹⁾ U. o. 552. l.

²⁾ *Századok*, 1898. 111. l.

³⁾ Birtokaira nézve v. ö. *Koller*: Hist. epp. Quinqueecl. V. 27. l.

⁴⁾ Magyar diplom. emlékek Mátyás korából, II. 441. l.

⁵⁾ *Fraknói*: Váradi Péter kalocsai érsek élete, 8. 10—17. ll.

1488-iki utasításában az is benne foglaltatott, hogy Telegdi János pécsi prépost szabadságát iparkodjék kieszközölni.¹⁾ A követ csak a következő év szeptemberében merte az ügyet szóba hozni. A király kijelenté, hogy bár az a szegény ember saját vallomása, beismerése szerint súlyos vétséget követett el a királyné ellen, mégis a pápa kérelmére pár nap mulva szabadon bocsátja. Mivel azonban a napok multak és Telegdi esztergomi fogságának ajtaja még mindig nem nyílt meg, Pecchinoli újra a királyhoz sietett s annál inkább könyörgött a prépost szabadságáért, mivel az az egyházi férfiú, a kinek a király Telegdi javadalmát adta, tőle az adományozás megerősítését kérte. A király újra kijelenté, hogy a foglyot legközelebb szabadon bocsátja s ezért a követ ne is adja meg a kért megerősítést.²⁾ A »pár nap, legközelebb« azonban csak Mátyás halála után következett be. Miként Váradí, úgy bizonyára Telegdi is csak Corvin János herczegnek köszönheté, hogy 1490 május-havában hosszas fogságát elhagyhatta.³⁾

A szabadság immár megvolt, ámde Telegdi javadalma időközben végleg elveszett; legalább prépostságáról többé nem esik szó.⁴⁾ Nehéz helyzetében Váradí Péter vette maga mellé, majd más jóakarók kérelmét is számba véve, kalocsai kanonokká nevezte ki. Csakhamar módjában volt Telegdinek háláját tanusítani. Mátyás király Váradí fogsága idején ennek péterváradí apátságát Borgio Roderigo biborosnak adta volt, a ki ezt, VI. Sándor néven pápa lévén, még mindig kezén tartotta. Sok küzdelem után eszközölte ki Váradí, hogy a pápa az apátságot 5000 aranyért neki adta, sőt örökre a kalocsai érsekséghez csatolta. De ekkor II. Ulászló támasztott nehézséget és reversálist követelt az érsektől, hogy az apátságot olyannak tekinti, mintha királyi adományból bírná és nem tartoznék az érsekséghez. Ennek kellett most a pápa támogatásával elejét venni.⁵⁾

Váradí e célból 1495 végén Telegdít egy másik megbízottja társaságában teljes fölhatalmazással Rómába küldte. Megbizta, hogy a tőle már letett 5000 aranyat adja át, s ajándékokat küldött a pápának és a curia befolyásosabb tagjainak, hogy kedvezően hangolja őket azon kérésének teljesítéséhez, vennék rá a királyt, hogy hagyja jóvá az apátság és érsekség

¹⁾ *Teleki*: Hunyadiak kora, XII. 427. l. A követnek azonban úgy kellett beszélni, mintha csak itt hallott volna Telegdi fogságáról, és nem mint olyan ügyről, melyre utasítást kapott.

²⁾ *Fraknoi*: Pecchinoli Angelo pápai legatus Mátyás udvaránál, 8. 72. ll.

³⁾ V. ö. *Schönherr*: Corvin János, 119. 121. 127. ll.

⁴⁾ Mert egy későbbi, a pápai udvarnál történő említés csak czímszerű.

⁵⁾ *Fraknoi*: Magyarország összeköttetései a római szent-székkal, II. 272—273. ll.

összekapcsolását. Telegdi mindjárt értesítette Váradit az ügy kedvező állásáról, mert az érsek 1496 jan. 15-én már az ő levele alapján ír Bertalan chiusi érsek, pápai titkárnak, hogy fogadja szívesen ajándékát s a szükséges pápai bullát expedíaltassa; majd 30-án Borgia Cesare, Sforza Ascanio s mások pártfogásába ajánlja ügyét és embereit, fölhatalmazást küldvén nekik, hogy a pápának szánt pénzüsszeget bankárjánál fölvehessék.

Telegdi e közben — mint Váradi az év elején haza érkezett Czobor Mártontól értesült — jól érezte magát Rómában, a hol Bocskai Miklós mislyei préposttal bensőbb barátságot kötött. Váradi, mint tréfásan írja Bocskainak, szinte irigykedik reá, hogy Telegdivel van; de figyelmezteti, meg ne feledkezzék arról, hogy Telegdi *Leontius* is, van benne a *leo*-ból valami; azután a küzködő oroszlánról jusson eszébe Aristaeus meséje Proteusról:

Omnia transformat sese in miracula rerum,
Ignemque, horribilemque feram, flueumque liquentem.

Telegdi már öreg ember, ismeri a multat és jelent; tudja, mit hoz a jövő; ha ravasz kötekedéssel nem győzi — mondja tovább — van ám benne bátorságos erő is. Váradi nem mulasztotta el, hogy régi barátját ne ajánlja azoknak, a kik tehetnek valamit érdekében, feledtethetik vele, hogy annyi év alatt oly kevésre vitte. Pártfogóit figyelmezteti, hogy ő kedvökért kano-nokká tette, ők most tegyenek meg ennek a férfinak a kedvéért, a kit valósággal kerül a szerencse, legalább annyit, hogy a pápai kamarás czímét megkaphassa; nagyon rászolgált magasabb kitüntetésre is; ő olybá veszi, mintha neki magának eszközölnének ki a pápától valami kegyelmet; hadd örüljön neki Telegdi, míg valami jobb javadalomhoz juthat.¹⁾

Váradi Rómában szánt Telegdinek javadalmat s arra gondolt, maradjon végleg ott. Ez lehetett az oka, hogy az apátságot illető pápai bulla meghozatalánál Telegdit nem említi. Telegdi hosszabban maradt Rómában, a hol a nyár kezdetén, 1496 jul. 9-én tapasztalta, hogy Váradi pártfogása nem volt meddő, mert VI. Sándor a pápai káplánok és kamarások jogaival ruházta föl.²⁾

Telegdi akkor már elaggott; azt sem tudjuk róla, megtette-e a hosszú utat, hogy újra láthassa hazáját.

SÖRÖS PONGRÁCZ.

¹⁾ *Wagner*: id. m. 62. 64. 146. 242. 245—248. 251. 252. II.

²⁾ *Tóth-Szabó Pál*: Magyarország a XV. század végén a pápai snpplicatiók világánál. *Századok*, 1903. 333. 1.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Menander Protector történeti művének fennmaradt töredékei. Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta *Lukinich Imre*. Brassó, 1905. A *Brassói Lapok* kny. 8-r. 198, 2 l. (Középkori krónikások, IV. köt.)

Gombos Ferencz Albin derék vállalatának immár negyedik kötete is megjelent, a minek első sorban a középiskolák történet-tanárai örövendhetnek, mert a szerkesztő ezt a gyűjteményt főképen az ő nemes munkájok megkönnyítésére szánta. Akár tanítás-közben olvasnak föl belőle szemelvényeket, akár pedig tanítványaik kezébe adják az egészet, »nemcsak kedvet ébresztenek a tehetségben, hanem módot is nyújtanak neki, hogy a hazai révből kimerészkedjék a világtörténet nagy tengerére.« A tanár ennek a vállalatnak segítségével »közvetlenül tárhatja tanítványai szeme elé a mult idők szellemét, a maguk eleven valóságában mutathatja be a rég letűnt századok szereplő nagyjait s a névtelen tömeget, és így ezer meg ezer alkalmat nyújthat a tanulóknak az önálló gondolkodásra és itéletalkotásra.« Erről a szerkesztő annyira meg van győződve, hogy a történettanítás előmozdítása végett már is új vállalatot tervez; mert megígéri, hogy minden bizonynnyal megcsinálja a *történelmi olvasókönyveket*, mihelyt elegendő, kritikailag gondosan feldolgozott krónika fog állani rendelkezésére. Nagy határozottsággal tett ígéretének annál inkább örvendek, mert most húsz esztendeje a M. Történelmi Társulat vezetése alatt tartott történelmi congressus épen az én javaslatomra foglalt állást a történelmi olvasókönyvek mellett. S nem kisebb örömemre szolgál, hogy *Lukinich Imre* most épen Menander Protector és Theophylaktos bemutatására vállalkozott; mert egykori kedves tanítványom végezvén ezt a munkát, a mire Salamon Ferencz harminczkét esztendővel ezelőtt engemet biztatott,¹⁾

¹⁾ Salamon Ferencz 1873 decz. 19-én felhívta tanítványait, hogy az ünnepek alatt a magyar történelem forrásait tanulmányozzák. Erre a

úgy érzem, mintha mégis volna valamelyes részem a feladat teljesítésében. Talán ennek köszönhetem, hogy Lukinich nekem ajánlotta ezt a kötetet; a koszorút azonban, a melyet nekem szánt, a középkori krónikások első byzanci kötetének megjelenésekor közös elhatározással és kegyelettel tegyük le Salamon szobrára; mert Salamon volt az, a ki az egyetemen a byzanci történetírók tanulmányozására hatásosan először figyelmeztette a fiatal magyar historikusokat.

Menander töredékes munkáit Lukinich, ki évek óta foglalkozik az avarok történetével, főképen az avarokra vonatkozó részletei miatt fordította le. A bevezetésben (13—37. ll.) mindenekelőtt az avarokkal foglalkozó byzanci történetírást, majd pedig (38—45. ll.) a nyugati kútfőket ismerteti, ezek közt pl. Toursi Gergelyt, a kiról a Magyar Sion 1902 évi folyamában ő maga két közleményre terjedő tanulmányt írt. Részletesebben csak tizenhét krónikásról tájékoztat, és pedig egyrészt saját munkáik, másrészt feldolgozások alapján. Már itten kitűnik, mennyire ismeri a tárgyára tartozó magyar irodalmat is. Így pl. Euagriust Desericiussal, Theophylaktos Simokattát Vámbéryval, Munkácsival, gr. Kuun Gézával stb. ellenőrzi. Maurikiost épen azért nem vette föl az avarokról szóló byzanci történetírás áttekintésébe, mert a neve alatt ismeretes műnek szerzőségét Salamon, Vári, Gyomlay és Pauler tanulmányai után is még mindig nyílt kérdésnek tartja. (53. l.) A tárgyalat írókra nézve itt csak kettőt óhajtok megjegyezni, mert egyiknek a szava, másiknak a hallgatása fontos. Nevezetesen Nikephoros patriarcha többet mond, mint a mennyit (32. l.) Lukinich tulajdonít neki, hogy t. i. az ő idejében — 810 körül — még avarok *laknak* Pannóniában; mert azt állítja, hogy »Pannónia most az avarok *hatalmában van*«, a mi Nagy Károly hadjáratának dicsőítőivel szemben elszigetelt nyilatkozat. Viszont Konstantinos császárnál (33. l.) épen azt kellene kiemelni, hogy a X-ik században már nem tud a magyarországi avarokról.

Menander Protector életét és munkásságát Lukinich a 3-ik fejezetben (46—56. ll.) vázolja. Amarról nem írhat többet,

czélra az egyetemnek a Károly-kaszárnyában (a mostani városházán) levő egyik szobájában egy kis kézikönyvtárt állított fel s annak felügyeletét rám bízta. Ezzel indult meg semináriumi munkásságunk, melyben különösen a byzanci írók olvasására, fordítására, kivonatolására buzdított bennünket. Semináriumi dolgozat volt *A törökök első birodalma* című próbálkozásom, melyben különösen Menandert és Theophylaktost követtem s mely meg is jelent *Beöthy Zsolt* Athenaeumában, 1874 évf. 2220—2227. és 2251—2262. hh.

mint a mennyit Menander önéletrajzából Suidas encyklopaediája *huszonnégy* sorban őrzött meg számunkra. Munkásságát szintén igen röviden foglalja egybe. Kiemeli, hogy Procopius, Agathias és folytatója Menander, valamint Theophylaktos, részletes monographiáikkal a teljes VI-ik század történetének megírói; nevezetesen Menander Ἱστοριῶν βιβλοι ὀκτώ-ja I. Justinianus uralkodása végének s II. Justinianus és Tiberius császárok egész uralkodásának (558—581) történetével 75 fejezetben foglalkozik. Őt és Theophylaktost tartja az avarok történetére nézve legfontosabb kútfőknak. (50. l.) Följegyzi (49. l.), hogy munkája érdemét maga Menander nem annyira az előadás szépségében, mint a tények elbeszélésében kereste; de Menander néhány más jellemző nyilatkozatából talán még jobban ismerjük ennek a középkori történetírónak a szellemét. »Nem akarom elhallgatni az igazságot — mondja Menander egy helyen (66. l.) — de nem is beszélnék a hatalmasok kegyének megnyerése végett. Ugyanis ha valaki megdicsérné a közvélemény ellenére azokat, kiknek dicséretre méltó tulajdonságuk nincs, nevetségessé teszi azt, a kit megdicsérnek; azt pedig, a ki az igazságot elhomályosítani akarja, hazugnak fogják tartani abban is, a mi különben nyilvánvaló.« »Nem tehetem — szól a történetíró Procopiusról (125. l.) — de különben sincs kedvemre, hogy az ékesszólás ilyen fényességével szembe állítsam az én kis gyertyám fényét; beérem az én kicsiségemmel. Hallgatok az aschraei poétára (Hesiodos), a ki ostobaságnak és esztelenségnek tartja a hatalmasabbakkal való versengést.« »A hír uralkodik minden dolgon — mondja (164. l.) — s még azt is az emberek tudomására hozza, mint valami árut a piaconon vásárlóknak, a miről azt hiszszük, hogy jól el van rejtve.« S milyen jellemző beszéd az, a mit a persákhoz követségbe küldött Justinianus Petrus ajkaira ad: »Ne higgyék a rómaiak — úgymond (68. l.) — hogy embertársától az ember nagyon különbözik. Ha a természet szerint való méltányosság uralkodnék, akkor nem volna szükség szónokokra, a törvények rendszeres művelésére, sem népgyűlésekre, vagy az ezeken tartatni szokott beszédek özőnére, mert akkor magunk választanánk olyan tennivalót, a mi ránk nézve hasznos; de mikor mindenki csak azt tartja jogosnak, a mi neki tetszik, szükségünk van a beszéd varázsára is.«

Menander szövegét a Müller kiadása (Fragm. Hist. Graec. IV. 200—269.) alapján fordította le Lukinich, de figyelemmel volt a Dindorf-féle legújabb szövegkiadásra is. Migne görög patológiájáról nem szólva, nálunk valamennyi szövegkiadásból talán az a legismertebb, melyet a *Corpus*

Scriptorum Historiae Byzantinae első részében (279—444. ll.) Becker és Niebuhr még 1832-ben adtak közre. Lukinich mindenesetre jól tette, hogy az ott négyfelé darabolt szöveget chronologiai rendben és egyfolytában közölte; ¹⁾ így azonban chronológiája sem mindenben egyezik a Niebuhrével. Nem tudjuk pl. (130. l.) hogyan érti, hogy II. Tiberius átvette a kormányt; mert Caesar még 574 szept. 7-én, Augustus pedig 578 okt. 5-én lett, s ő ezt a 40-ik fejezetet az 576 évi eseményekről szóló fejezetek közé ékelve közli. Az első esetben azonban — pedig csak erről lehet szó — Tiberius uralkodásának a 43-ik fejezetben (135. l.) említett második esztendeje nem 576, mint a lap szélén áll, hanem 575, a hogy a Corpus a 398. lapon helyesen is jelzi.²⁾ A Corpus és Lukinich chronológiája máshol is eltér egymástól; pl. a szlavinok görögországi pusztításait amaz (405. l.) 576-ra, ő pedig (148. l.) 578-ra teszi, még pedig a 47-ik fejezet utolsó mondata alapján helyesen. A Corpus szerint (327. l.) a 49-ik fejezet eseményei 577-ben, szerinte azonban (150. l.) 578-ban mentek végbe. A 169. lapon 580-ra, a Corpus azonban (332. l.) 579-re teszi a longobardok olaszországi pusztításainak és Targitos követsegének idejét.

Lukinich a jegyzetekben kiváló gondot fordít a magyar kutatások ismertetésére; néhol azonban ebben, mint néhány egyéb dologban is akad pótolni való. Így mikor (74. l.) Justinianus Petrusnak Sesostris diadalkocsijáról szóló példabeszédét idézi, utal rá, hogy ezt Theophylaktos is említi (Hist. 6. könyv, 11. feje.); csak hogy ott a példázatot a Lukinich Menanderében máshol (114. l.) szintén említett Theodoros pannóniai orvos mondta el Bajánnak. A 65. lapon és több helyen ezt az avar khagánt *Baján*-nak, a 114. lapon *Bajanus*-nak írja, holott a görög szövegben mindenütt *Bajanos* áll. Talán jobb is volna megtartani a görögös írást mind itt, mind pedig *Targitos*-t írni *Targit* helyett; hiszen a turk feje-

¹⁾ Pl. könyvének I. fejezete a Corpusban a 438—439. lapon van, a II. feje. a 426—427., a III. feje. a 344—345., a IV—VI. feje. a 262—285., a VII. feje. a 440., a VIII. feje. a 345—346., a IX. feje. a 285—286., a X. feje. a 427—428. lapokon s így tovább. Mivel azonban a byzanci írókat a magyar historikusok talán kivétel nélkül a Corpusból szokták idézni, nem ártott volna Lukinich fordításában őket erre a zavaró körülményre figyelmeztetni.

²⁾ Ezt már csak azért is kiemelem, mert 32 év előtt az Athenaeumban épen a Corpus 401. lapjára hivatkozva hibáztattam Roeslert (Rumänische Studien, 236. l.), hogy Torkszáról 575-ben már mint Disabulus utódáról szól.

delmet is *Disabulus*-nak s nem *Disabul*-nak írja. Viszont az új avar követet *Apsichus*-nak mondja (123. 177. ll., de az indexben csak egyszér), holott a Corpusban *Apsich* áll. — Jó lett volna valamiképen megmagyaráznia (67. l.) a *zichus* persa méltóságot, és pedig annnyival inkább, mert (66—97. ll.) *Jesdegus-naph zichus* mindvégig szerepel Petrus követési naplójában. A mi (109. l.) az Oich folyónál említett nagy mocsarat illeti, én azt már 1874-ben az Aral-tónak gondoltam (Athenaeum, VII. 2226.) s örömmel olvasom, hogy bővebb vizsgálat után Vámbéry, Kuun Géza és Bálint Gábor is annak tartják. *Chosroes*-ről annyi szó esvén e könyvben, talán megérdemelte volna, hogy valahol, pl. halálakor (155. l.), vagy ott a hol (67. l.) először nevezi meg, ne csak annyit mondjon róla, hogy 532—579 közt uralkodott, mert hiszen mások szerint különben is 531—578 közt ült a trónon. Homályban hagy az iránt is, hogy hol feküdt *Chlomaron* (159. l.), hol *Dubion* (162. l.) s több más hely. A görög szöveg (152. l.) *Thaunarios* várát *Thaunarium*-nak írja s ugyanott *Tanchosdro* áll a Corpus (329. l.) *Tachosdro*-ja helyett. Mindenesetre helyesebben használja a görög szöveg *Sapoes*-ét a Corpus (329. l.) latin fordításának *Sapor*-a helyett.

Fordítása lelkiismeretesen alkalmazkodik a görög szöveghez, a mellett azonban magyaros és mint olvasmány is könnyed. Apróbb kifogásokat mindenesetre lehetne tenni. Pl. ezt: μετὰ τὴν τριγομαχίαν (114. l.) így fordítja: az ostrom után; a minél szabatosabb a Corpus (306. l.) latin fordítása: »post murorum oppugnationem«, mert a τριγομαχία valamely kőfal ostromát jelenti. Ugyanott az εἶναι δὲ τῶν ἐν Σιρμίου a Corpus szerint (306. l.) »nonnulli ex his, qui Sirmii erant«, szerinte azonban »nehány (t. i. ember) sirmiumbéli szokás szerint.« Itt kivételképen magyarsága sem jó; érthetőbb volna így: »nehányan . . . mentek.« Annál jobbízű fordítás az afféle, mint a 165. lapon εὖ σοι γένοιτο, vagy a latin fordításban »bene tibi sit« (Corp. 420. l.) ekként: »az Isten áldjon meg!« Különben nem bírálok, csak élvezem Lukinich fordítását. De a középkori krónikák eddigi köteteinek bemutatásakor már ismételve kiemeltém, hogy verset versben fordítva szeretnék látni. Lukinich azonban (124—125. l.) prózában adja azt az egyetlenegy görög verset is, melyet Menander írt. A vers szerint Isaozítés városában egykor tűz ütött ki; oltás közben megismerkedett egy keresztyén pappal, s mágus létére csakhamar áttért, mire keresztre feszítették. Lukinich prózai fordítását ilyen formán lehetne versebe szedni:

Mágus voltam a persák közt én, Isaozitész,
 És a reményemet én főleg a cselbe vetém.
 Városomat, mikor a tűz dúlta, segítni siettem
 És az örök Krisztus papja segítene nekem.
 Ő oltotta ugyan ki a tűz erejét; de azért én
 Meggyőzötve: dicsőbb, szebb diadalt araték.

A könyvet egy 534 számra kiterjedő név- és tárgymutató teszi becsesebbé. A kötet külső alakja az eddigiekhez hasonló. Kár, hogy a görög κ helyett mindenütt k betűt szedtek.

MÁRKI SÁNDOR.

A magyar szerződési jog az Árpádok korában. Irta Illés József. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. 145, 2. l. (Magyar jogászegyleti értekezések, 194. sz. XXII. köt. 4. füz.)

A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. Irta Illés József. (Olv. a M. Tud. Akadémia II. oszt. 1904. márcz. 7-én tartott ülésén.) Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 110, 2. l. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, XIII. köt. 3. sz.)

Illés József, kinek az Árpád-kori magyar házassági vagyonjogról szóló munkáját a *Századok* 1901 évi folyamában (343—347. ll.) volt alkalmam ismertetni, a fenti címek alatt két újabb értekezéssel gazdagította elhanyagolt jogtörténeti irodalmunkat. E két utóbbi munka is, mint az első, a nyomtatott forrásoknak lelkiismeretes, mondhatni, kimerítő felhasználásával készült. A szerző szorgos gonddal kutatja át az oklevéltárakat, különös figyelemmel a tipikus oklevélformák között helylyel-közzel előtűnő általános jellegű jogi tételekre; s az adatok nagy halmazát, melyet a történetbúvár úgyszólván morzsáinkint szedegetett össze, az iskolázott dogmatikus jogász biztos kezével osztályozza; az ingadozó terminologia burkából kihámozza a jogi eset valódi magvát, s az ekként rendezett anyag alapján kísérli meg a fejlődés folyamatát feltárni. Következéseiben óvatossá, minden állítását okleveles adatra építi, s inkább hézagosan hagyja a képet, mintsem hogy részletekben tévesen értelmez is valamely forráshelyet — egészen véve mindkét értekezés a becsületes, alapvető munka benyomásával hat az olvasóra.

Ez értekezések irodalmi jelentősége világos lesz előttünk, ha gazdag tartalmukat összehasonlítjuk azzal, a mit az Árpád-kori magyar szerződési és öröklési jogról eddigelé tudtunk.

Kivált a szerződési jog részesült annyira mostoha bánásmódban, hogy a szerző maga is csekély eredmény reményével fogott a munkába; a beható kutatás azonban csakhamar megczáfolta ezt az előítéletet, s Illésnek sikerült a szerződést mint az Árpád-kori magyar jogélet kifejlett intézményét bemutatni.

Nevezetesen megállapítja, hogy legrégibb idevágó okleveles emlékeink — ilyenek néhány töredékes adattól eltekintve csak a XIII-ik századból vannak — a kötelmi jog fejlődésének abba a szakába vezetnek, mely a készértékek kicserélésének korát már túlhaladta, vagyis a hol már ismerik a szolgáltatás és ellenszolgáltatás — esetleg hosszabb idő múlva bekövetkező — teljesítésére irányuló *kötelezettséget*, s a hol a teljesítés ki is kényszeríthető. A szerződések, a mint Árpád-kori okleveleinkben megjelennek, a régibb korból fenmaradt bizonyos formalitások mellett is világosan *consensualis* szerződések, melyeknél tehát nem a forma, hanem a felek akaratának megegyezése hozza létre a szerződést. Szoros értelemben vett formális szerződésre, minő a római *stipulatio* vagy a germán *wettvertrag*, nincs példánk. Az okirat is kezdetben csak bizonyítási eszköz, és pedig nem is kizárólagos, s csak lassankint válik az eskü és a tanúk háttérbe szorításával teljes erejű bizonyítékká, sőt a szerződés formaszerű kellékévé, de ekkor sem mint a szerződés létrehozója, hanem csak mint az akarat megegyezésének a jogbiztonság követelte szükségszerű kifejezése. Illés meggyőzőleg vázolja ezt az átalakulást, s kimutatja, hogy az Árpád-kor vége felé már készen van a szerződés tipikus formája — a régi magyar vagyonjog sarkintézménye — az *örökvallás* (fassio) lényegében úgy, a mint azt Werbőczinél találjuk. A szerződő felekre vonatkozó okleveles példák gazdag sorozatával igazolva látjuk azt az állítást, hogy a szerződési jog a társadalmi ellentétekkel szemben némi nivelláló szerepet játszik, a mennyiben a rendi tagozódás válaszfalait áttörve, a különböző népelemeket mint egyenrangú feleket hozza egymással jogi kapcsolatba. Itt rámutat a szerző az *ügyleti képviselőre* mint már kifejlődött intézményre, majd kimerítő felsorolást nyújt a szerződések változatos tárgyáról, foglalkozik a rokonok és szomszédok jogának a szerződés érvényére való befolyásával, a királyi consensussal, a szerződésnek eskü, tanúk, kezesség által való megerősítésével s a szerződés teljesítésével, kiterjeszkedve különösen a beiktatásra, az oklevelek átszolgáltatására s a szerződés nem teljesítésének következményeire. A beiktatásról (statutio) kimutatja, hogy már a XIII-ik században is abban a kifejlődött alakjában jelenik meg, mint később 1848-ig fenmaradt, s hogy nemcsak a királyi adomány

érvényességéhez kívántatott meg, hanem szükségszerűleg kellett követnie a fassiót is.

A szerződési jogról általában mondottak után áttér a szerződés egyes fajaira, u. m. az *adás-vétel*, *csere*, *zálog*, *kölcsön* (pénz- és haszonkölcsön), *bérlet*, *haszonbérlet*, *örökbérlet*, *örökhaszonbérlet* és *ajándékozás* részletes tárgyalására. Mindenütt pontosan felsorolja az okleveleknek az illető szerződési faj megjelölésére használt terminus technicusait, megállapítja annak Árpád-kori fogalmát és tárgyát, s e mellett kiterjeszkedik — a mennyire adatai megengedik — az egyes szerződési fajok körébe vágó különös kérdésekre is, minők pl. az adás-vételnél a rokonságot és szomszédságot a törvényes szokás alapján megillető vagy szerződésileg kikötött elővételi és visszavásárlási jog, a cserénél az erre vonatkozó előjog s a csere visszavonása, a zálog körében az alzálog, a visszaváltási kötelezettség, s a visszaváltás valaminek a bérletnél a bérfizetés elmulasztásának jogi következményei stb.

Terünk nem engedi, hogy az értekezés részleteivel bővebben foglalkozzunk, sem pedig, hogy itt-ott előforduló jelentékeltelen tévedéseket, hibás idézéseket igazgassunk helyre; egy-két megjegyzést mindazonáltal helyénvalónak látunk.

Igy (21. és 76. ll.) IV. Béla 1251 évi zsidóprivilegiumának 4-ik pontjával foglalkozva, az »item si iudeus christianum *testibus non assumptis* dicat se pignus obligasse, et ille negaverit, super hoc christianus sui solius iuramento se expurget«¹⁾ szövegben a *testibus non assumptis* szavak alatt *nem meghívott* tanukat ért — ellentétben a *meghívott* tanukkal (*testes rogati*) — s azt mondja, hogy az ilyenek tanúsága nem volt elegendő a szerződés létezésének bizonyítására, hanem e mellett még további bizonyításnak (eskü) volt helye. Nézetünk szerint nem kell itt a tanuknak valamely külön kategóriájára gondolni; a *testibus non assumptis* egyszerűen annyit jelent: *tanuk nélkül*. A szöveg értelme így teljesen világos. IV. Béla zsidóprivilegiumát illetőleg egyébként, úgy látszik, elkerülte a szerző figyelmét, hogy az voltaképen nem egyéb, mint Frigyes osztrák herceg 1244 július 1-én kelt s az ausztriai zsidók részére kiadott kiváltságlevelének csekély változtatással szóról-szóra való átírása,²⁾ s ennél fogva mint magyar jogforrás csak óvatossággal használható.

A rokonságnak a szerződés megkötésébe való beavatkozási jogát illetőleg (71. l.) azt írja a szerző, hogy az csak

¹⁾ *Endlicher*: Mon. Arp. II. 474. l.

²⁾ V. ö. Magyar-zsidó Oklevéltár, I. köt. 23. l.

az öröklött ingatlanra nézve állott fenn, míg a *szerzett* birtoknál a rokonság közreműködése az oklevelekben még csak érintve sincsen, azonban a *szomszédság* ebbeli joga a szerzett birtoknál is érvényesült; s ennek igazolásául egy 1299 évi oklevélre hivatkozik, melyben szerinte több *commetaneus* adja megegyezését szerzett birtok eladásához.¹⁾ Az oklevélnek általa félreértett szövege azonban így hangzik: »et magister Dionysius *uterinus frater* ipsius Nicolai (az eladó) pro se et pro Jacobo filio suo, item Synka filius Thome *commetaneus* eiusdem terre consensum prebuerunt«, tehát épúgy bizonyít a rokonok, mint a szomszédok beavatkozási joga mellett.

Továbbá a kölcsönről (134. l.) azt olvassuk, hogy »az okleveles adatok vizsgálata kétségtelenül meggyőz arról, hogy a *pénzkölcsön-szerződés kötése mindig zálogítással kapcsolatos*.« Rendszerint csakugyan így is van, hanem azért találunk esetet, a hol az adós a kölcsön felvételekor nem ad zálogot, s midőn az összeget visszakövetelik, és azt nem tudja megfizetni, a kölcsönösszeg fejében *clad* egy birtokot a hitelezőnek.²⁾

*

A törvényes öröklés rendjéről szóló értekezés bevezetésében az Árpád-kori öröklési jog forrásainak s a törvényes és végrendeleti öröklés egymáshoz való viszonyának ismertetése mellett találjuk az idevágó terminologia (örökös, hagyaték, öröklési jog) tisztázását;³⁾ ezt követi a *leszálló örökségnek*, nevezetesen a fiu, a leány öröklésének s ezzel kapcsolatban a *leányi negyednek* (quarta filialis) s végül az unokák és a többi ivadékok öröklésének tárgyalása; ezután foglalkozik szerzőnk az *ágról-ágra átszálló* (oldalági), majd a *felszálló örökséggel*, az *özvegy öröklési jogával* és a hagyatéknek örökösök hiányában való jogi sorsával, nevezetesen a király, a város, a földesúr és az egyház öröklésével. E munkánál már nem járt ugyan teljesen töretlen utakon a szerző, minthogy az öröklési jog Árpád-kori magánjogunknak egyik olyan része, melyet az írók az idevágó törvények, sőt oklevelek alapján is aránylag bővebben tárgyaltak; a publikált okleveles anyagot

¹⁾ *Wenzel*: Árp. Uj Okmt. XII. 641. l.

²⁾ Békés vármegye hajdana, II. köt. Oklevéltár, 10. l. 1295.

³⁾ Teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy a tágabb értelemben vett örökös megjelölésére a *haeres* és *successor* kifejezések mellett előfordul a *successio* is. H. O. VI. 44—45. ll. »et eorum tota *successio* . . . possideant.« Illés e helyen (15. l.) a *successio* kifejezést tévesen értelmezi *hagyaték-nak*.

azonban itt látjuk először a maga teljességében értékesítve. Épen ezen okleveles anyag gondos, kimerítő, kritikai felhasználásának köszönheti Illés, hogy sikerült nemcsak az eddigi kutatások eredményeit kiegészítenie s bővebben megvilágítani, hanem egészen új eredményeket is felmutatnia. Így bebizonyítja, hogy a leányi negyed nemcsak fiugyermekek nem létében illette meg a leányt, hanem a fiuk mellett is; továbbá, hogy az unokák általában bármely vagyonban örököltek, és pedig a képviselő s a törzsenkinti öröklés elvének következetes alkalmazásával; oklevelekkel igazolja, hogy a rokonok öröklése a közvetetlen közös őstől leszármazók csoportjában (parentela) ágak (linea) szerint történt, s az irodalomban először mutatja be az özvegyi jog fejlődését stb.

Sajnos, hogy az adatok hiánya sok helyütt útját vágja a biztos következtetéseknek, s nem egy fontos kérdés Illés munkájában is megoldatlanul marad; pl. hogy a nemeseknél minő vagyoni körben érvényesült a leányok öröklési joga? nevezetesen örököltek-e az ősi s a szerzett vagyonban, és mily mértékben? Vagy pl. a királyi háramlási jog s a nemzetség öröklési joga közt folyó küzdelemnek egyes fázisait most sem látjuk kellőképen megvilágítva, noha Illés új adatok felhasználásával, illetőleg a már ismereteselemek behatóbb elemzésével ezt a nehéz kérdést is közelebb tudta vinni a megoldáshoz.

A mondottak alapján bizalommal várhatjuk a szerző tollából az Árpád-kori öröklési jog további részeinek, az osztálynak s a végrendeleti öröklésnek tüzetes kifejtését.

DÖRY FERENCZ.

Magyarország melléktartományainak Oklevéltára. Első kötet. A horvát véghelyek Oklevéltára. I. köt. 1490—1527. A M. Tud. Akadémia tört. bizottsága megbízásából szerkesztették *Thallóczy Lajos* és *Hodinka Antal*. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. CVIII, 753 l. Egy térképpel. (Magyar Történelmi Emlékek. Első oszt. Okmánytárak, XXXI. köt.)

A véghelyek berendezése, egész szervezete nem valami egységes conceptió műve, nem egyetlen szervező tehetség alkotása; előkészíté azokat azon korai viszony, mely a töröktől egyaránt fenyegetett horvátok és osztrákok között fejlődött ki; kezdte a Habsburgoknak örökségük megvédelmezése körül viselt gondja, folytatta az egyetemes, birodalmi célok előbbvitelére a félvilág uralmát követelő dynastikus eszme; beferezni nem engedte a katonai hatalomnak folyvást új experi-

mentumokra vezető vágya,¹⁾ míg végre a túlélte intézmény e kétes fejlődésének az 1872-iki feloszlását vetett véget.

De jóllehet azok az érdekek, melyek a végvidék szervezetén és fentartásán működtek közre, időről időre más-más alakot öltenek (azonban mindig osztrák érdekek maradnak) s ennél fogva annak történetében több kisebb-nagyobb korszak különböztetendő meg: a végvidék legjellemzőbb vonása, hogy a XVI-ik század folyamán kiszakíttatván a magyar állam testéből, külön politikai és katonai kerületté válik, erős bélyeget nyom története minden korszakára. Mert 1578 óta, mikor a vend és horvát »ewiges und immerwährendes generalat« megalakulásával a kiszakítás nyilvánvalóvá lőn, a határőrvidék ügye mint állandó sérelem szerepel valamennyi magyar országgyűlésen. S ámbár ezzel a rendek alig érnek el valamit, az elévülés látszatát és annak közjogi veszedelmét kötelességszerűen mindig el tudták háritani. A központi hatalom mindenkor elismerte a sérelmek jogosultságát, mindig orvoslást ígért, sőt időnként — akár látszólagosan, akár komolyan — orvosolni is kívánta azokat, de a végvidék az anyaországba való visszakebelezés helyett attól államjogilag mindinkább eltávolodik, míg az 1807-iki *Grenzgrundgesetz* alapján *tényleg* osztrákká válik. A magyar korona fenhatóságának jogfolytonossága csak *negative* nyilvánulhat abban, hogy a hivatalos iratokban a végvidék (National Militärgrenze) soha osztráknak nem nevezetik. Így a jogfolytonosságért folyó küzdelem, melyet a magyar országgyűlés századokon át folytat a magyar korona országaitól elszakított részek miatt, látszólagosan a végvidék történetének teljesen önálló, elméleti részét teszi, melynek befolyása ezen vidék szervezetére csak egyszer, a végvidéki főparancsnokságnak a horvát bánra való ruházásában (1593 és 1608) mutatkozik; de ha a történetíró át tudja vele szőni elbeszélését, az országgyűlés századokon át fentartott álláspontja harmonikus kiengesztelő momentum gyanánt fog hatni a véghelyek durva vonású, véres történetében.

Ezen államjogi szempont egyszersmind az a főkapocs, mely a véghelyek történetét szorosan összeköti a magyar történelemmel; legszorosabban természetesen akkor, mikor a véghelyek horvát lakosságának tudatában még nem homályosodott el a magyar szent korona alá való tartozásnak emléke, tehát

¹⁾ A mint *Hietzinger* (Statistik der Militärgrenze. Wien, 1817. II. 52. 1.) megállapította, száz esztendő alatt harminczféle új szervezetet adtak e területnek. V. ö. Ballagi Aladárnak Schwicker értéktelen munkájáról írt értékes bírálatát. *Századok*, 1884. 52 és köv. ll.

a végvidék legrégibb korszakában.¹⁾ Mivel azonban a véghelyeket tisztán az osztrák érdekek szolgálatára rendezték be s mivel később is számtalanszor van igazolva Ferdinánd főherczeg mondása, hogy a horvátok, ez a keresztyén lovagias nép »als ain zwinger, maur und vester schilt unserer Niederösterreichischen lande geacht mögen werden«,²⁾ a véghelyek története, bár első sorban az osztrák történet körébe vág, de azért minden szenvedésével és minden dicsőségével a horvát nemzeté is egyszersmind.

Mivel tehát a horvát végvidék multja a magyar, horvát és osztrák történetet egyaránt érdekli, csak természetes, hogy mind a három irodalomban sokat írtak róla, főleg felosztatása alkalmából, de később is.³⁾ Mindamellett az okleveles anyag hiánya és az összegyűjtött iratok szétforgácsolódása azt okozta, hogy az eddigi művek egyikében sincs a véghelyek valódi története megírva. Az alapvető munka maga, a Vaniček-féle négykötetes *Specialgeschichte der Militärgrenze* — mint Oklevéltárunk bevezetése (XI. l.) találóan mondja — »minden terjedelmessége és a nagy apparatus mellett is olyan *filius ante patrem*-féle szülött, a mennyiben a véghelyek multjára vonatkozó anyag kiadása csak ennek a megjelenése után kezdődött.« E tekintetben legtöbbet dolgozott *Lopašić Rade*, a délszláv Akadémia tagja, kit a horvát országos kormány 1883-ban a žumberáki (sichelburgi) kerület visszacsatolása alkalmából e kérdés történeti alapon való tisztázásával bízott meg. Ő azonban nem maradt a kitűzött tárgy mellett, hanem a sichelburgi kerületen kívül kiterjeszkedett a horvát és szlávón véghelyekre is, és a kezébe került anyagot mindenestől nyilvánosságra dobta, a nélkül, hogy a három területnek csak megközelítőleg is kimerítő oklevéltárát nyújtotta volna. De jöllehet a Lopašić-féle *Spomenici*⁴⁾ — mint Oklevéltárunk bevezetése epigrammszerű bírálataban (XIII. l.) mondja —

¹⁾ Zengg város lakói 1527 jun. 20-án kiállított eskülevelökben, melyben I. Ferdinándnak fogadnak hűséget, ezt mondják: »quod sua invictissima regia maiestas temporibus futuris nunquam civitatem hanc Segniensem e potestate regni Hungariae et sacrae coronae alienare, tradere et abdicare et alicui alio dare possit.« A horvát véghelyek Okt. 682. l. V. ő. u. o. Bevezetés, V. l. 1. jegyz.

²⁾ U. o. 64. l.

³⁾ Az ide vágó irodalmat osztrák részről összeállította *Biedermann*: Steiermark's Beziehungen zum kroat. slav. Königreich im XVI. u. XVII. Jahrh. Mittheilungen des hist. Vereines für Steiermark, 1891. 3—125. ll., magyar részről *Orthmayr* (Ortvay) *Tivadar*: A horvát-szlávón határ-örvidék, 1891. 3—9. ll.

⁴⁾ 1479—1786. Monum. slav. merid. XV. XVI. és XX. köt.

zagyvalék gyűjtemény, jöllehet a M. Tud. Akadémia által közrebocsátott Oklevéltárral közvetetlen összefüggése nincsen, mivel 1578-ig csak 39 (és a függelékben 19) oklevelet közöl, mindamellett a szerkesztők hasznát tudták venni a Lopašić kiadásának. Ez t. i. megóvta őket, hogy az anyag gyűjtésében idegen területre ne tévedjenek, és világosan rámutatott, hogy kutatásaikat hová kell irányítaniok, hogy a véghelyek története végre genetikusán megírható legyen.

E szerint a horvát véghelyek monumentái, melyek a *Magyarország melléktartományainak Oklevéltára* című sorozatot megnyitják, kizárólag a régi horvát végvidékre (az osztrák hatóságok irataiban: *alterabatische grenze*¹⁾ vagy *ortflecken*) vonatkoznak, mely Biháctól a tengerig terjedt és két kapitányságból (haubtmansschaft) állott, *Bihács* és *Zengg* székhelyekkel; chronologiailag pedig a négy kötetre tervezett gyűjtemény meglehetősen fel fogja ölelni az összes anyagot, mely a véghelyek történetének eddig leghomályosabb részét, t. i. keletkezésüket és 1578-ig (a gráci haditanács felállításáig) terjedő legrégibb multjokat illusztrálhatja. A vonatkozó irodalmat — mint már az előttünk fekvő első kötetből is látjuk — a szerkesztők bibliographiai pontossággal fogják felhasználni.

Az első kötet, melynek majdnem egész anyaga a bécsi közös állami és közös pénzügyminiszteri (bécsi udv. kamarai) levéltárakból van merítve, 1490—1527 július végéig, vagyis Bihácsnak és Zengnek, a két későbbi *haubtmansschaft*-nak, I. Ferdinánd előtt való meghódolásáig, illetőleg osztrák őrsgéggel való megrakásáig terjed.²⁾ Mivel pedig a horvát véghelyek tulajdonképen ezzel a ténnyel jöttek létre, első pillanatra az egész kötet paradoxonnak látszik, mert — hogy a szerkesztők szavaival éljünk — »ily módon ott végződik, a hol igazság szerint kezdődnie kellene.« De a kötet bevezetése nemcsak hogy fényesen igazolja ezt az eljárást, hanem eredeti gondolatokkal bővelkedő fejtegetései új világot vetnek egyrészt a magyar-török hadviselés módjára, másrészt — és itt

¹⁾ Horvátúl *krajina* vagy *granica*. Az első szó (kraj = vég) megfelel a magyar *végvidék* szónak; a második = *határ*, eredetileg tulajdonképen csak a földhatárokon levő tulajdonjeleket jelenti. (*Jagić*: Archiv für slav. Phil. 1893. 112. l.)

²⁾ Eddig általánosan azt hitték, hogy Ferdinánd már 1523-ban átvette Lajos királytól a horvát várakat. (Olv. pl. *Fraknoi*: II. Lajos udvara, 175. l.) Ezen állítás téves voltáról a szerkesztők a következő szavakkal (LIX. l.) nyilatkoznak: »Ellenkezőjét bizonyítja kötetünk egész anyaga, s viszont egyetlenegy darabja sincs olyan, a mely azt megerősítene.«

a szerkesztők saját adataikra támaszkodnak — az osztrákok részéről 1522—1527-ben folytatott védelem hadi szempontjaira, melyekben már a véghelyek csirái láthatók. Ezért szorosán véve a kötet anyagának csak ezen 1522—1527 közti része tartozik a véghelyek történetéhez; az anyag első csoportja (1490—1522) csak azt az összeköttetést tünteti fel, melyben a horvátok már az önálló magyar királyság idejében állottak a szomszéd osztrák tartományokkal, rákényszerítve reménytelen helyzetök által, mert törvényes királyaiktól a mindinkább fenyegető török veszedelem ellen segítséget nem kaptak. Egyes horvát főurak már a XVI-ik század elején I. Miksa szolgálatában állanak és a közös érdek mindinkább a Habsburgok hatalmi körébe vonja a horvátországi fő- és köznemességet. E szerint a közzétett okiratok nemcsak a horvát véghelyek szükségszerű keletkezésének előzményeit tárják elénk, hanem a nevezetes csetini királyválasztás magyarázatát is megadják.

A figyelmes olvasó, a ki nem elégszik meg ezen ismeretetéssel, hanem magához az Oklevéltárhoz fordul, észre fogja venni, hogy az eddig mondottak, keveset kivéve, csak töredékes kivonatát adják a könyv bevezetésének. De azért ne higye, hogy e sorok írója nem iparkodott lényeges vagy alaki hibákat találni az anyag megválasztásában, az ezt irányító alapelvekben és az iratok közlése módjára alkalmazott szabályokban. Ezen iparkodása azonban sikertelen maradt. Nehány sajtóhiba (de csak a bevezetésben) és némi következtetlenségek a szöveg-másolásra vonatkozó elvek keresztülvitelében (de ezekre maga a bevezetés figyelmeztet bennünket), ez az egész, a miben bíráló megjegyzéseink kimerülnek.

A kötet a magyar kútfőkiadások terén az újabbbkori okiratok közlése módjára nézve ugyanazon a színvonalon áll, melyen a középkori emlékekre nézve a legjobb oklevélkiadások. A közlés alapelveit, melyeket a bevezetés (XXXIII—XLIV. ll.) bőven tárgyal, minden kiadó tegye magáévá, hogy ne lássanak napvilágot oly torzkiadások, mint pl. a *Magyar evangélikus egyháztörténeti emlékek*, hol a különben érdemes szerkesztő a XVIII-ik századi iratokat »teljesen hű másolatban, orthographiájuk hű megtartásával, sőt hibáiknak is teljes épségben való meghagyásával« közli.¹⁾ A kötet *tartalmát* tekintve pedig, az a termékeny gondolat, hogy a véghelyek történetére is genetikus felfogást kell alkalmazni, hármassal sikerrel van koronázva, mert egyaránt igen becses adatokat

¹⁾ Oliv. Révész Kálmán bírálata. *Századok*, 1906. 154. l.

tartalmaz mind a magyar és horvát, mind az osztrák történelemre nézve. Biztosnak vehetjük, hogy a kiadvány következő kötetei is hasonlóan becses, kritikailag jól átglyrt anyagot fognak nyujtani. Ennek záloga már az a körülmény is, hogy a munka élén Thallóczy Lajos, a délszláv történeti és helyrajzi viszonyok legjobb ismerőinek egyike áll.

ŠUFFLAY MILÁN.

Az erdélyi százsz városok közgazdasági viszonyai a nemzeti fejedelemség megalakulásáig. A Pasquich-díjjal jutalmazott pályamű. Irta Horváth Jenő. Gyula, 1905. Dobay János kny. 8-r. IV, 107 l. (Művelődéstörténeti értekezések, 15. sz.)

A művelődéstörténeti értekezések ezen újabb száma két tekintetben szakítani látszik a vállalat eddigi irányzatával. Először is nem merül ki a felhasznált anyag u. n. művelődéstörténeti vonatkozásaiban, másodsor nem csupán egyetlen író vagy bizonyos oklevél-gyűjtemény alapján igyekszik feladatát megoldani. Ugy látszik, Takáts Sándor bírálata, melyet a sorozat egy korábbi darabjáról olvashattunk,¹⁾ nem hangzott el minden hatás nélkül.

Horváth Jenő értekezése gazdaságtörténeti munka. Nem csak a címe mondja ezt, hanem tartalma is mutatja. Azonban egy baja van. A szerző nem annyira historikus, mint inkább statisztikus. Meglehető teljességgel állította össze a rendelkezésére álló kiadott anyagot s ezzel jó képét is adja a XVI-ik század huszas-negyvenes éveinek, de nem látjuk benne az életet. Holt anyag, statisztika, nem história. Szívesen vettük volna annak a kifejtését, miért és mimódon válik a kezdetben földműveléssel foglalkozó szászszágból iparos és kereskedő nép; miért húzódik épen az erdélyi százsz városok felé a balkáni kereskedelem, mi ennek a jelentősége stb. Nehány ily kérdés megvilágítása a történetírás szempontjából igen hasznos és fontos lett volna.

A munka beosztása szerint az első fejezet a mezőgazdaságról (magyarúl: *mezei* gazdaság), a második az iparról, a harmadik a közlekedésügyről, a negyedik a kereskedelemről, az ötödik a pénzügyről szól. E fejezetekről el kell ismernünk, hogy a szerző nagy gondot fordított megírásukra, de inkább statisztikát, mint igazi történetet adott. Mily mechanikus a tárgyalása módja, bizonyítja pl. az iparról szóló fejezet, mely a részletekben az iparnemeket is a termelés rendje szerint

¹⁾ *Századok*, 1903. 749 és köv. 11.

csoportosítja. (23. és köv. ll.) A mi a dolgozat teljességét illeti, nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül, hogy a régebbi anyag majdnem teljesen hiányzik belőle.

Mivel a munka érdemleges részéből a szász városok gazdasági viszonyainak fejlődését vázolnunk nem lehet s a szerző adatait itt nem ismételtük, nézzük, a mit a bevezetés és a befejező hatodik fejezet mond. Azt azért, mert ott van a tárgyalás alapja megvetve, ezt azért, mert az eredményeket itt kereshetjük. Mindenekelőtt feltűnő, hogy a szerzőt nagy olvasottsága annyira elragadja, hogy a hol oly meghatározott körről, mint a szász városokról van szó, éppen ezeknek eredetéről nem tudunk meg semmit. Értekezik az európai városok keletkezéséről, beszél a magyar városokról is, de a szászokról semmit; még azt is csak a befejezésben mondja meg, hogy idegen telepesek voltak. Bizonyos rhapsodikus modor van abban, a mint egyik tárgyról a másikra ugrik. Odavetve szól a város-alakulás problémájáról, de a mit mond, nem alkalmazza a mi városainkra. Ugy látszik, öt korszakot vesz fel a városok alakulásában: a normann hatalmi korszakot, az aragon-korszakot és az Anjou-korszakot; a kifejlődés szaka lenne azután a kontinentális demokrácia és a renaissance kora.

De miért éppen ez az öt korszak? A normannok korába esnék nálunk (bár nem értjük, mi köze a normannokhoz) a Kálmántól III. Bélaig terjedő idő. Kérdezhetnők, mi volt Kálmánig? — de fölösleges, mert ennek a korszaknak még hypothetikus értéke is alig van, mivel »nálunk a királyi erő korszakában, Kálmántól III. Bélaig, nincsen város-alakulás.« (3. l.) Egyről mégis megfeledkezik a szerző, arról t. i. hogy a szászok ekkor jöttek be Magyarországra. — Az Imrével kezdődő aragon-korszak »alkotja meg a városi intézményeket, melyek napjainkig fennállanak.« (3. l.) Ez oly túlzás, a melyet a kategorizálás sem követel meg, nem is szólva arról, hogy a városok kiváltságairól szóló oklevelek IV. Béla korával kezdődnek, a melyről pedig aligha lehetne kimutatnunk valami aragon befolyást. — Az Anjou-korszak jellemzésére azt mondja szerzőnk, hogy »a magyar Anjouk egész hatalma szorosan összefügg a szász városokkal és szorosan összefügg a béke gondolatával, melyet nem az olasz és balkáni csatamezőkön, hanem Szeben és a többi város fölött akartak megvalósítani.« (5. l.) Talán nem kell hozzátennünk, hogy még képzeletnek is nehéz elgondolni, hogy Nagy Lajos országait és hatalmát a szász városok tartották volna fen.

Róbert Károly és utódai alatt a királyi hatalom nagysága miatt nem fejlődhetett ki önállóan a város; ehez a

királyi hatalom bukása kellett. Ez a Zsigmond kora, melyben »az európai demokratikus irány, a magyar várost is rendiségre emeli.« (7. l.) A demokratikus irány talán még sem vonta volna maga után a rendiséget, mert hiszen ennek alapja a kiváltság, az egyenlőtlenség, ezt pedig a demokratikus irány jogosnak el nem ismerhette volna. A városokat tehát — legalább nálunk — nem a demokrácia emelte rendiségre, hanem a király kegye, a kinek nagy szüksége volt a városok támogatására. Sőt többet mondunk: ez a rendiség is inkább csak cím volt, mert a városok még nem szerepelnek az országgyűlésen. Ismét a történelmi szempont hiánya, hogy a szerző Zsigmondnál még csak nem is céloz az 1405-iki törvényre, mely pedig városaink alaptörvénye. — Mátyás alatt elérünk a renaissance-korhoz, a bukás kezdetéhez; a Jagellók kora a bukás ideje. A baj az, hogy »a királyi védelem helyét a királyi támadás foglalja el s a Jagelló-pénzügy minden átka a munkaközpontokra nehezedik.« (8 l.) Jó lenne tudni, miben támadja a Jagellók kora a városokat s mennyiben sújtja a Jagelló pénzügy őket. Jellemzi még e kort az, hogy a királynak pénz kell, de nem ad érte semmit, míg Nagy Lajos erejét adta cserébe a pénzbeli támogatásért. (77. l.) Való igaz, hogy II. Ulászlónak kellett a pénz, csakhogy — tegyük hozzá — a városi polgároktól épen úgy nem kapott semmit, mint a paraszt jobbágýoktól; így tehát nem is lehet követelni, hogy adott legyen érte valamit. A Jagelló-korszakkal egyébiránt vele járt a német elem előnyomulása a szász városokban.

A dolgozat befejező részéről, melynek czíme: *Az anyagi művelődés eredményei*, nem mondhatjuk, hogy összefoglalás lenne, mert épen oly kevésbé van kapcsolatban az öt fejezetben tárgyalt anyaggal, mint a bevezetés. Szerzőnk itt ismét a városok keletkezésével foglalkozik. Azt állítja, hogy »a város független emberek szövetezése, melyben állami elem nincs, melynek állami kapcsolata csak akkor születik meg, mikor a város politikai jogokat nyer.« (90. l.) Én nem tartanám oly nagyon függetlennek a városi elemet; azután meg voltaképen nem is igazán város, míg politikai jogai nincsenek, a telepés városok lakossága pedig be sem költözik addig, míg kiváltságokat nem biztosít magának. Más kérdés, minő helyet foglaltak el a városok az országos törvényben? E tekintetben 1405-ig tényleg jogtalanok, bár egészen más a helyzetök, mint pl. a jobbágyságé. Nálunk jórészt a király telepíti a városokat, tehát tőle függenek, de ha bizonyos köteleességeknek eleget tettek, megvan az autonomiájuk. Nem fogadható el a szerzőnek a városok jogi helyzetére vonatkozó azon állítása sem, mely sze-

rint »a város az eladási szabadság korlátlanúsága révén a nemesi adómentesség rangjába emelkedett«. (45. l.) Hogy a városok nem voltak adómentesek és hogy a polgár helyzete nem volt a nemesével egyenlő, azt nem kell fejtegetni.

Nagyon kiemeli a szerző, hogy a városok egész gazdasági élete a kereskedelembe összpontosul. Állítását az okolná meg, hogy a kiváltságok nagyrészt a kereskedelemre vonatkoznak. De ez nem megokolás. Az ipar gyakorlását nem kellett biztosítani, mert erre ott voltak a czéhek, a kereskedelmet ellenben biztosítani kellett, mert a kereskedés nem volt helyi, hanem az egész országra kiterjedő. Különben is ipar nélkül nem lett volna mivel kereskedniök városainknak.

A keleti, vagy helyesebben a Balkán felé való terjeszkedés kérdéséhez lenne még egy megjegyzésem. Szerzőnk szerint »királyaink első századában a Balkánt a byzanci császárság foglalta el s erős terjeszkedési vágyába ütközött a budai politika.« (95. l.) Ha a szerző nem állít fel előre elméleteket, akkor belátja, hogy az akadály nem itt volt; mert ha a byzanci császárságra vonatkozó állítása igaz volna, akkor nem bontakozhatott volna ki a magyar hódító politika Dalmácia felé sem, melyre szintén jogot formált a császárság.

Általánosságban annyit mondhatunk Horváth Jenő munkájáról, hogy a fiatal szerző még nem tud menekülni az anyagtól, vagy ha menekül, akkor teljesen el is szakad tőle. Ez magyarázza meg egyrészt tévedéseit, másrészt azt, hogy a feldolgozásban az anyag bizonyos csoportosításán túl jutni nem tudott. Mindamellet a kiadott anyag és a tárgyára vonatkozó irodalom gondos összeállítása feltétlenül méltánylást érdemel. Reméljük, hogy ezzel megkezdett útján tovább fog haladni a szerző. Talán ebben a reménységben jutalmazta fáradságát a budapesti tudomány-egyetem bölcsészeti kara, mikor munkáját a Pasquich-díjjal tüntette ki.

SZABÓ DEZSŐ.

Gustave Schlumberger: L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle. Seconde partie. Basile II. le tueur de Bulgares. — Troisième partie. Les Porphyrogénètes Zoé et Théodora (1025—1057). Paris, 1900—1905. Nagy 8-r. VI, 655 l., VIII, 849 l. Képekkel.

E munkának első részét ezelőtt kilencz esztendővel ismerttettem.¹⁾ Azóta megjelent a második és harmadik rész is, és ezzel a szerző beváltotta az első rész bevezetésében tett ígé-

¹⁾ *Századok*, 1897. 634 és köv. 11.

retét, hogy t. i. a byzanczi császárság történetét Komnenos Izsák trónraléptéig, vagyis 1057-ig meg fogja írni.

A második rész, mely a *bolgárölő* II. Bazilius korszakával foglalkozik, nem sok dolgot tartalmaz, a mi a magyar történelmet érdekelné.

Az élemedett szerző nagy szorgalommal gyűjtötte össze az anyagot e *magnum opus* megírásához, de azért egy-két dologban mégis hátramaradt a mai kutatás mögött. Így pl. az 1017-iki bolgár veszedelem elbeszélésénél elmondja Skylitzés nyomán, hogy midőn a bolgár előrsök megpillantották II. Bazilius feléjük száguldó lovasait, gyáván hanyatthomlok megfutottak és lélekszakadva csak ezt kiáltották: Βεῖτε, ó Τζαίσαρ! Szerzőnk, Xénopolra, e törékeny nádszálla támaszkodva s őt idézve, azt magyarázza, hogy a *vzítzi* (így) szónak a görögben nincs semmi jelentése s ezért értelmét a makedo-rumuny nyelvben kell keresnünk, melyben azt jelenti, hogy *fussatok* (fugitzi)! Xénopol szerint ez világos bizonyíték arra nézve, hogy a bolgár hadseregben számos oláh harczos szolgált. Jireček azonban már régen bebizonyította, hogy itt csakugyan egy bolgár szóval van dolgunk, t. i. *bězite*.¹⁾

A 415. lapon csupán egy jegyzetben emlékezik meg szerzőnk Szent István térítő munkájáról, és Heyd ismeretes művére támaszkodva megemlíti, hogy a király Konstantinápolyban az ott lakó magyarok számára nagyszerű templomot építtetett, mely természetes kiegészítése volt a király két régibb, hasonló alapítványának Rómában és Jeruzsálemben.²⁾

Horvátország régibb történetének elbeszélésénél sajnálatát fejezi ki, hogy *Smirnoff* tanárnak még 1880-ban Kazánban megjelent orosz munkáját a legszorgosabb keresés után sem sikerült megszereznie, mely a horvát királyság történetével foglalkozik, mielőtt az a magyar korona fenhatósága alá került volna.³⁾

A tavaly megjelent harmadik részben végre elbeszéli szerzőnk az öreg VIII. Konstantin rövid uralkodásának történetét, ki II. Bazilius halála után egyedül ült a trónon, de csak három évvel élte túl hírneves testvérét és uralkodó társát. Halála után a vén, de még mindig szép Zoé basilissa követte őt a trónon férjével, III. Romanos Argyros-szal vagy Argyro-

¹⁾ Archiv für slavische Philologie, XV. 101. l.

²⁾ A harmadik részben is idézi erre nézve Heyd munkáját s azonkívül hivatkozik *Du Cange* szintén jól ismert művére: *Hist. byz. dupl. comment. illustrata*. Velence, 1729. 2. rész, 96. l. Nr. XCVII.

³⁾ A harmadik részben már idézi *Smirnoff* művét és — Pauler Gyula szavával élve — Rački is kezd »kisértetni«.

poulos-szal. Az élvek után sóvárgó asszony csakhamar megunta férjét és beleszeretett a fiatal Paphlagoni Mihályba, a Pantheon archonjába, kivel bűnös viszonyt kötött. Férje rövid idő multán betegeskedni kezdvén, elvesztette étvágyát, álmát, elsoványodott. Zoé és kedvese »megbabonázták« őt. Végre midőn az 1034 év nagy-péntekén az öreg basileusz fürdött volna, szolgálai a víz alá buktatták s addig tartottak fejét a víz alatt, míg majdnem megfult. A bűnösök megugrottak. Romanos még lélegzett, midőn megtalálták a víz színén úszva, de beszélni már nem tudott és csakhamar kiadta lelkét.

Halála után IV. Mihály mint Zoé törvényes férje ült a trónra felesége mellé, de ő is csakhamar betegeskedni kezdett s helyette testvére, Orphanotrophos uralkodott, még pedig rendkívüli szigorral. Mihály nehéz nyavalyában szenvedett, melyhez utóbb vízkór is járult; ennek következtében rövid hét évi uralkodás után sírba szállott.

Őt testvéröccse, V. Mihály követte a trónon; jellemtelen ember, ki nagybátyját, Orphanotrophos Joannest kiűzte az országból és Zoét Prinkipóba deportáltatta. A nép erre föllázadt, visszahívta Zoét és ennek nővérét Theodorát is megkoronázta. Mihály, kit saját palotájában ostrom alá fogtak, egy hívével együtt álruhában, kopaszra beretvált fővel megszökött s egy kolostor templomába menekült, hol mindkettőjüket a főoltárba kapaszkodva találta meg a felbőszült tömeg. Lábuknál fogva vonszolták ki őket a vesztőhelyre s ott mind a kettőt megvakították. Mihály pünkösdi királysága alig ötötfél hónapig tartott.

Zoé nemsokára ezután ismét férjhez ment, ezúttal Konstantinus Monomachushoz, ki mint IX. Konstantinus ült a trónra felesége és sógornője mellé. Az ő bölcs uralkodása alatt a byzanci akadémia újra felvirágzott, az egyetemet visszaállították, hol jogot tanítottak. IX. Konstantinus 1055 elején halt meg. Mind a három társuralkodó zománczos arczképe azon a gyönyörű koronán látható, melyet 1860-ban Nyitra-Ivánkán találtak és most a Magyar Nemzeti Muzeumban őriznek. Az arczképet Schlumberger még 1890-ben megjelent *Nicéphore Hocas* című művében közölte. A koronát, mely *Konstantinus Monomachus koronája* néven ismeretes, szerzőnk véleménye szerint IX. Konstantinus bizonyára 1042—1050 között küldötte kortársának, András magyar királynak ajándékkul. E egyszerű remekműnek a mondott időközben kellett készülnie, különben nem volna megmagyarázható, hogy a császár és a két császárné arczképe a koronán együtt látható.

IX. Konstantinus halála után a hetven éves aggleány,

Theodora, egyedül maradt a trónon, mert nővére Zoé még 1050-ben elhalt. De csak másfél évvel élte túl sógorát.

Utóda VI. Mihály (Stratitikos) lett. Ennek csakhamar a katonasággal gyűlt meg a baja. A hadsereg fővezérei összeesküvést szőttek ellene és titokban Komnenos Izsákot kiáltották ki császárrá, ki Mihály lemondása után bevonult a fővárosba és a Szent Sophia templomában tartott ünnepélyes szertartás után 1057 szept. 1-én elfoglalta trónját.

Schlumberger munkájának egész harmadik része rendkívül érdekes olvasmány, mert az egykorú írók, különösen Psellos, igen részletesen írják le az eseményeket s élénk képet tárnak elénk a keleti főváros akkori életéről.

Az elbeszélés folyamán szerzőnk többször érinti a magyar históriát is, mint pl. Werner strassburgi püspöknek állítólag Jeruzsálembe tervezett zarándok-útját 1027-ben, a kinek azonban Szent István király »valami előttünk ismeretlen okból« megtiltotta az országán való átutazást. Schlumberger, Breslaunak egy dolgozatára hivatkozva, úgy vélekedik, hogy a magyar király az ájtatos zarándokban könnyen felismerhette a német császár politikai emissariusát, kinek urával különben sem állott valami barátságos lábon.

Epen úgy mint az első részt, a másodikat és harmadikat is számos tájkép és egykorú műemlék rajzával illusztrálja a szerző, mely képek azonban nincsenek mindig közvetlen összefüggésben az elbeszélte eseményekkel.

A második részben több elefántcsont-faragvány rajzát közli a Pulszky-féle gyűjteményből, továbbá Bock kanonok 1859-ből való rajza után egy részletét annak a misemondó ruhának, melyet Gizella királyné 1031-ben a Szűz Mária székesfehérvári templomának ajándékozott.

A harmadik részben (660. l.) a magyar szent korona gyarló rajzát mutatja be a szerző s a már idézett *Nicéphore Phocas* című munkájára utalja az olvasót. A koronán látható zománczos arczképek (321. l.) szintén gyarló fametszetekben vannak ábrázolva. Végre (701. l.) Szent István király koronázási palástjának egy töredékét közli »au trésor de la basilique de Notre-Dame à Székes-Fehérvár (Albe Royale), ancienne capitale de la Hongrie.«

Nemrég zúgolódtam a modern könyvek rendkívül nagy súlya ellen. Schlumberger munkájának harmadik része az eredeti kötésben majdnem negyedfél kilogrammot nyom.

KROFF LAJOS.

A Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat Évkönyvei. XI. XII. XIII. Az ig. választmány megbízásából szerkesztette Veress Endre társ. titkár. Déva, 1900—1902. Hirsch Adolf kny. 8-r. 4, 186, 2 l., 4, 172 l., 4, 152 l. Képekkel. — XIV. (1903—1904.) Az ig. vál. megbízásából szerkesztette Kolumbán Samu társ. titkár. Déva, 1904. Kroll Gyula kny. 8-r. 2, 178, 2 l.

A tizenegyedik, tizenkettedik és tizenharmadik *Évkönyv* tartalma jórészt ismeretes már olvasóink előtt azon tudósításokból, melyek időnkint a *Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat* üléseiről és közgyűléseiről jelentek meg közlönyünkben.¹⁾ A tizenegyedik kötetből csakis Wertner Mór cikkét kell még megemlítenünk, melyben *Hunyad megye legrégibb tisztikara* cz. a. 1333—1496-ig huszonhat tisztviselő (főispánok, alispánok, szolgabírák) életére vonatkozólag közöl adatokat s ezzel kapcsolatosan azt indítványozza, hogy a megyére vonatkozó minden néven nevezendő okirati anyag, legalább is 1526-ig, mint *Hunyad-megyei Oklevéltár*, egy külön vállalatban lásson napvilágot. Ennek a helyes gondolatnak nyomán indultak meg azok az oklevél-közlések, melyeket Amlacher Albert, Szabó Károly, Veress Endre, Zimmermann Ferencz és Koncz József a XI-ik és XII-ik kötetben tettek közzé.

A tizenkettedik kötet egyéb cikkelyei sorából — mellőzve azon dolgozatokat, melyekről már más alkalommal volt szó — *Ulain Ferencz* közleményét említjük fel, a ki *Thököly István Hunyad megyében* cz. a. Thököly Imre atyjának Hunyad-megyei tartózkodását mondja el Keczer Ambrus naplója (1663—1669) alapján. Thököly Istvánnak ugyanis a felesége, Rátóti Gyulafy Mária után Erdélyben is voltak birtokai, sőt a vajda-hunyadi várat is megszerezte s így Hunyad megyébe is ellátogatott néhány hétre (1667 elején) családjával. — *Xántus Ignác* ny. elemi iskolai tanító hagyatékából († 1899) *Maros-Illye és környéke* (Maros-Brettye, Briznyik, Lapusnyak, Branyicska, Hunyad-Dobra, Gura-Dobra, Abucsa, Zám és Guraszáda) *nemes családjairól* szóló feljegyzéseket olvashatunk az *Évkönyvben*. — Az *apró közlések* rovata figyelemmel kísér minden oly tudományos mozzanatot vagy irodalmi munkát, melyben Hunyad megyére valami vonatkozás van. Ilyenek pl. Barsay Ákos fejedelem temetése helyének kérdése, egy kolozsvári napilap után; Karácsonyi Jánosnak a Hunyadiak származásáról tartott felolvasása, bő kivonatban a *Turul* nyomán stb.

A tizenharmadik kötetben a már méltatott közleményeken kívül néhai gróf *Lázár Miklós* hátrahagyott kézírataiból egy eddig

¹⁾ Olv. *Századok*, 1899. 940. l., 1900. 79. 258. 553. ll., 1901. 79. 365. ll., 1902. 96. 395. 682. 683. 956. ll.

kevésbé ismert Hunyad-megyei család, az *Ungur család* történetéhez találunk új adatokat. — *Münsterberg Rudolf* és *Oehler János* bécsi régiségbúvároknak *Hunyad megye római régiségeiről* szóló dolgozatát, mely eredetileg egy bécsi szakfolyóiratban jelent meg, *Hadik Béla* közli magyar fordításban, képekkel illusztrálva. — Az *apró közlések* közül felemlítendő *Halaváts Gyula* helyreigazítása a dévai ref. templom építése idejét illetőleg, mely szerint a templom nem a Hunyadiak korában, mint eddig általában hitték és hirdették, hanem a XVI-ik század első tizedeiben épült; továbbá *Szamosközy István feljegyzése* az 1603-iki nagy éhínségről, mit *Veress Endre* közöl. — Egyéb közlések: A nagyalmási Szóts, másképp Hunyadi család czimere 1652-ből; A német őrség zsarolása Felső-Szilváson 1740-ben; Reinhard asszony Hunyad megyéről 1806-ban; Rozvány György a piski csata előzményeiről; A vajda-hunyadi vár helyreállítása; Hunyad vármegye népessége 1900 végén.

A tizennegyedik kötet (1903/904-iki Évkönyv) *Réthy Lajos* és *Fáy Béla* közgyűlési (1903. nov. 8.) illetőleg vál. ülési (1903. decz. 5.) megnyitó beszédek után *Ballun Ernő* Mommsenről mondott emlékbeszédét hozza. Mommsen régészeti kutatásai közben tudvalevőleg Hunyad vármegyében Maros-Németiben is megfordult. — A további közlemények során gr. *Kun Géza* a maros-németi kerti muzeum lapidariumának két újabban szerzett darabját ismerteti. Az egyik valószínűleg a miciai hajósok egyesületének valamelyik patronusát ábrázolja; a másik Pan istent, kinek tisztelete Dáciaiban igen el volt terjedve. Ezen emlék egyike a legszebb dáciai szobroknak, mely a külföld figyelmét is magára vonta. — *Nagy Lajos* egy Udvarhely-megyei községben, Siklódon talált skytha zászló-díszítményről értekezik, mely azért fontos, mert hazánkban ehhez hasonló lelet csak három van. — *Téglás Gábor* egy cikkelyben a *Déva* név eredetével foglalkozik. Szerinte e név a dákoknak köszöni eredetét s a rómaiak változatlanul megtartották azt. A szó *Deba* vagy *Daba* alakban *telep, város, helység* jelentéssel bírhatott a dákoknál s más rokon thrák törzseknél, mert lefelé egész Thrákiáig körülbelül negyven község nevében (Argidava, Utidava stb.) maradt fenn. Déva nevével is valami jelző lehetett összekötve, de erre vonatkozólag nyomra eddig nem akadtak. — *Blockner Gyula* az 1826-ból való katonai tervrajzok alapján, melyek a bécsi hadi levéltárban őriztetnek, érdekes leírást ad a dévai vár újabbkori szerkezetéről. Abban az időben több fal és helyiség megvolt még, a minek nagy része ma már romokban hever, s így az említett tervrajzokra támaszkodva, a vár képe nagyjából rekonstruálható. Blockner közli a tervrajzokat is. — *Ballun Ernő* Julius Caesarnak Dáciaira vonatkozó adatait mel-

tatja, melyek világot vetnek a legrégibb Hunyad-megyei nép életére, a megye területének hajdani állatvilágára stb. — *Téglás Gábor* a dévai muzeum egyik római női mellszobrát írja le. A szobor »nyilván asztali díszül szolgált a helytartóság környezetében.« — *Wertner Mór* kimutatja, hogy *Harszok* nem más, mint az Olton túl Romániában még most is létező *Arđzsis*, vagy középkori latinsággal *Argyas* = *Kurtea de Argis*, a későbbi havasalföldi vajdák és még későbbi önálló fejedelmek székhelye; e helyet tehát Hunyad megye területén nem kell keresnünk. — Veress Endrének *Hunyad vármegye János király és Izabella korában* című dolgozatáról már volt szó közlőnyünkben.¹⁾ — A *vegyes közlemények* közül ki kell emelnünk az Évkönyvek korábbi kötetiben csak kevés figyelemben részesített *néprajzi* adatokat, a milyenek pl. *Lup János* gyűjtései a magurai babonákról, vagy *Péterfi Márton* feljegyzései az esőcsinálásra s más Zám környéki babonákra vonatkozólag. — A *Hunyad-megyei Oklevéltár* anyagát *Kelemen Lajos* gyarapítja Barcsay Ákos főispán 1652-ből való végrendeletével, mely már annál fogva is érdekes, mivel a végrendelet másolatának vízjegyéből az tűnik ki, hogy Déván a XVIII-ik században egyideig papírmalom állott fen. — *Zudor Elek* a Hunyad-megyei *Hóra-világ* történetéhez új adalékul közli a vármegyének 1790-ben az országgyűléshez intézett felterjesztését; végül *Ballun Ernő* néhány XVII-ik századi okirat másolatával bővíti a kötet becses tartalmát.

— CH — E.

Az Alsófehér-megyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet tizenharmadik Évkönyve. A választmány megbízásából szerkeszti dr. *Kóródy Péter* egyleti titkár. Gyulafehérvár, 1904. Schäser Ferencz kny. 8-r. 156, 4 l. Több képpel és alaprajzokkal.

Az egylet tizenharmadik Évkönyvének ²⁾ közleményei közt főleg *Cserni Béla* ásatási jelentése kelthet nagyobb figyelmet, mert Dácia katonai székhelyének topographiájához szolgáltat új adatokat. — *Imets F. Jákó* a kuruczkor erdélyi krónikáját állította össze, leginkább Cserei Mihály históriája, Czerei Vass György naplója, a Székely Oklevéltár, Apor Péter művei, Orbán Balázs és Kőváry László munkái s Gyulafehérvár levéltára alapján. A nem csekély munkába került összeállítás érthetősége az egyes források jellemzését is megkívánta volna, legalább jegyzetek alakjában, mert a sokszor homlokegyenest ellenkező egyidejű feljegy-

¹⁾ *Századok*, 1902. 683. 1. és 1903. 963. 1.

²⁾ A tizenkettediknek ismertetését olv. *Századok*, 1904. 798. 1.

zések között alig igazodhatik el másként az olvasó. — Szentkatolnai *Bakk Endre*, Vizakna lelkes történésze, *Alvincz és Borberek* történetét foglalja össze. Forrásai részint elavultak (pl. Huszty: *Ó- és Új-Dacia*), részint elégtelenek, s épen az egyházi íróknak rendelkezésre álló legújabb kiadványait mellőzte; de még így is elég hasznos munkát végzett s ez a dolgozata mindenesetre sikerültebb, mint a *Geleji Katona István* életéről adott rövid vázlat. — *Cserni Béla* a cs. és kir. utász tisztikar előzékenységéből ásatási célra nyert új munkaterről s a régi munkahelyen végzett ásatások tizennegyedik ciklusáról számol be. A bélyeges téglákat ajánlatosabb lenne azok betű-typusaival hű másolatban, vagy legalább fényképekben megörökíteni, a mire újabb időben a *Corpus Inscriptionum Latinarum* szerkesztői is súlyt helyeznek. Így mindjárt kíváncsian tudakoljuk, hogy a *pedites singulares consulares* melyik bélyegváltozata ismétlődött a sok közül? A XIII-ik legió egyszerű és kettős sorozatú bélyegeiből új változat nem merült fel ebből az ásatásból, mely csupán egy feliratot eredményezett; fájdalom, azt is oly rossz anyagból, hogy napfényre kerülve széthullott s Cserninek nagy fáradságába került az utólagos összeragasztás. A 21 pénzdarab az Antoninus Piustól III. Gordianusig terjedő korszakból való. A hidászok gyakorlóterén, a Zalatra vivő út közelében kiásott terjedelmes épületnek hypocaustumát is sikerült egy magánfürdővel megtalálni. A leletek között a katonabélyegeken kívül az egyik mécses *FORIS* bélyege s két kőből való mérlegsúly (250 és 775 gr.) említendők. 1903 július havában ezen területtől 100 méternyire egy hypocaustum-részlet, majd egy nagy csatornavezeték s a castrum északi falához számítható falrész került munka alá. Cserni Bélát érthető lelkesedése a castrum s az annak *canabae*-jából Antoninus Pius alatt keletkezett municipium a colonia helyrajzának megállapítására ragadta. Sok becses adalékot, észleletet gyűjtött; de távolról sem elegendőt erre a fontos feladatra, melyet különösen megnehezít az is, hogy a jelenlegi vár építéskor épen a római táborhely területe szenvedhetett legtöbbet, s mint ő is kiemeli, századokon át minden nagyobb építkezés a rómaiaktól átöröklött falmaradványok kibányászásával történhetett. Ez a sokszoros rombolás teszi érthetővé a maradványok szegénységét is, mert a népvándorlás első nagy pusztításától fogva úgyszólván szakadatlanul dúlták a kitetszőbb romokat. Az egyetlen biztos támaszpont idáig a hidászok kaszárnája helyén 1897-ben megtalált római várfal s annak két méteres kapunyílása. A míg a többi falat s különösen a szögleteket ekkora határozottsággal nem ismerjük, korai és cél-talan minden következtetés. A másik figyelemre méltó ujjmutatás a várkapu előtt talált s a dévai muzeumnak általam megszer-

zett becses felirat-töredék, melynek kiegészítő darabjait Cserni ásatta ki s a melyet *Jung* prágai és *Domaszewski* heidelbergi tanárok a bécsi archaeologiai intézet évlapjaiban (*Jahreshefte des österr. archaeol. Instituts*, 1900. III. Beiblatt 180. nr. 2—3. és u. o. 1901. IV. Beiblatt nr. 3.) rekonstruáltak, s ezzel, valamint P. Septimius Geta, Alexander Severus testvére szobra talapzatával a *schola speculatorum*-ot is megállapították. A municipiummal már könnyebb eligazodnunk, mert az genetikailag is legközelebb alakulván ki, a XIII-ik legió castrumától keletre, és a jóval utóbb, csak 235-ből jelentkező *colonia Maros-portus* felé délre helyezkedhetett el, a hol Cserni szerencsés felirat-lelete (*Collegium Ponto Bylchinorum*) is igazolja. A castrum még sok gondot és fejtörést okozhat Cserninek, de hiszszük, hogy az ő szívós kitartása czélt fog érni ez irányban is. A katonai parancsnokság segítségével ki kellene kerestetni a gróf Steinville által építtetett vár előtti falakról felvett rajzokat és látképeket, mert a mostani várral semmisítették meg épen a római castrum zömét is.

TÉGLÁS GÁBOR.

Alfred Fouillée: Esquisse psychologique des peuples européens. Seconde édition. Paris, 1903. Felix Alcan. 8-r. XIX, 550 l. — A szerző az *Institut* tagja. Nézete szerint a faj mivolta magában nem nyújt elegendő alapot valamely nemzet lelki tulajdonságainak megértésére. Ezért fejtegetései folyamán, melyekbe a régi görögöket és rómaiakat, az olaszokat, spanyolokat, angolokat, németeket, oroszokat és francziákat vonja bele, különös figyelemmel van a népek történeti viszontagságaira s arra a hatásra, a mit e viszontagságok azoknak értelmi és erkölcsi világára gyakoroltak. Figyelembe veszi a földrajzi és gazdasági viszonyokat is. (DLZ.)

T Á R C Z A.

KÉSMÁRK ÉS EPERJES VITÁJA.

Thököly Imre hamvainak hazaszállítása alkalmából Késmárk és Eperjes városa közt vita támadt. A vita a mult év végén (decz. 15-én) az *Egyetértés*-ben kezdődött és folytatódott ez évben az *Eperjesi Lapok* hasábjain.

Azóta a kormány egy bizottságot küldött ki annak a megítélésére, vajjon Késmárkot, vagy Eperjest illeti-e meg az a dicsőség, hogy Thököly hamvait őrizhesse?

Nem azért szólunk e kérdéshez, mintha tanácsot merésznénk adni a bizottságba kiküldött kitűnő szakférfiaknak, csak a szerkesztő felszólítására óhajtjuk véleményünket elmondani a fent említett polemiáról.

Burgyán Aladár, volt orsz. képviselő, Késmárknak erősebb jogát leginkább ezekkel bizonyítja: Thököly Késmárkon született, itt tanácskozott apja a Wesselényi-féle mozgalom részeseivel, életének szép emlékei fűződnek a késmárki várhoz. A vártemplomban pihennek ősei is. Thököly késmárki és szepességi földesúr volt, és Késmárkon várja őt három késmárki vértanu. Késmárk áldozatkészsége tartja fenn a Thököly-várat.

Flórián Károly erre az *Eperjesi Lapok*-ban gyengíteni igyekezett *Burgyán* érveit. Thököly — ugymond — Késmárkon ép úgy, mint Eperjesen, csak legfiatalabb éveit tölthette, mert hiszen a várat már 1671-ben elkobozták. Ezért bajos volna azt állítani, hogy ő késmárki földesúr volt. — *Oppel Jenő* tanár Flóriánnak válaszolva az *Eperjesi Lapok*-ban (1906. 4. sz.) kifejti, hogy Thököly soha sem pihentette ősi jogát Késmárkra. Ha elvette is tőle az önkényuralom a birtokot, mindig igyekezett azt visszaszerezni. Utolsó éveiben mostoha fia vissza is szerezte az ősi birtokot és Thököly mint Késmárk földesura halt meg. Flóriánt ez érvek nem győzték meg. Azt mondja, hogy Thököly mint késmárki földesúr »nem forrott.össze a birtokkal állandó ott tartózkodása« útján.

Azt hiszszük, hogy a vita ez első pontjáról könnyű döntenünk. Thököly Késmárknak örökös ura volt. Késmárkra mindig úgy gondolt, mint ősi birtokára, bárhol bujdosott. Nem vehetjük el tehát Késmárktól azt a jogot, hogy hazafias kegyeletének érzésével egyesítse a hajdani földesúr iránt érzett kegyeletét.

Flórián tagadja, hogy Thökölynek a Szepeességen Késmárkon kívül más birtoka is lett volna; mire Oppel Schavnikot említi fel. Flórián elismeri tévedését, de e sorok írójára hivatkozik, ki könyvében a Thököly jószágait elkobzó ítéletről szólván, Schavnikot nem említi. Igaz hogy nem, de ennek igen jó oka van. Schavnik akkor (1671) Zsigmondnak, Thököly nagybátyjának birtoka volt. Thököly Zsigmond 1678-ban halt meg; azután Thököly Imre a maga örökségének nézte Schavnikot és végrendeletében Rákóczi-ra hagyta. Igaza van tehát Oppel tanárnak, hogy Thököly Imrének Késmárkon kívül is volt birtoka a Szepeességen.

Flórián, Eperjes jogainak védője, arra hivatkozik, hogy Thököly Eperjesen tanult két évnél tovább s hogy az ottani közvizsgákon előadott iskolai színjátékokban nevezetes szerepet játszott.

Oppel tanár kicsinyli az eperjesi iskolázást és az ottani színi előadásokat, megemlítvén azt, hogy Thököly a nagyenyedi collegiumban is tanult. De ez iskolai előadásoknak valóban volt kulturtörténeti jelentősége s némi hatása is a gyermek képzeletére. A fődolog pedig e pontra nézve abból áll, hogy Thököly és atyja egy magyar vagy erdélyi iskolával sem törődtek annyit, mint az eperjesivel. Thököly végrendeletében is megemlékezik az ottani collegiumról.

Flórián méltán hivatkozott arra, hogy 1685-ben minő hősiességgel védelmezték az eperjesiek városukat a császáriak ellen. Oppel tanár ezt nem tagadja, de azt mondja, hogy 1678-ban labanczkodtak az eperjesiek, hogy Késmárk ezt soha sem tette, s mindent összevéve, Késmárk is ontott annyi vért Thököly ügyéért, mint Eperjes.

Szerintünk Késmárk kurucz-kori történetében nincs az 1685-iki eperjesi ostromhoz fogható esemény, s általában — bár elismerjük Késmárk érdemeit — azt sem felejtethjük, hogy Eperjesnek Thököly hadi történetében nagyobb jelentőségű szerepe van mint Késmárknak. A mérleg serpenyőjét az 1678-iki labanczság sem nyomja le Késmárk javára.

Ha pedig a késmárki vértanukat is emlegetjük, ne felejtjük el az eperjesieket se. Az eperjesi hóhér abból a gyanúból indult ki, hogy áldozatai conspirálnak Thököly érdekében. Igaz is, hogy Eperjesen nagyon élénk s feltűnő volt a rokonszenz Thököly ügye iránt, a miért szörnyen meglakolt a város polgársága.

De a főkérdés itt az, hogy Thököly hová kívánta temettetni

hideg tetemeit? »Vagy Erdélyben, vagy Magyarországon egy lutheránus kerített kulcsos város templomában« — mondja a végrendelet. Ugyanez iratnak egy másik pontja szerint lehet e város Eperjes, Kassa, Késmárk, vagy más magyar vagy erdélyi város. Mikor Erdélyt említi Thököly, valószínűen a lutheránus szász városokra gondolt, a melyek annak idején nagyon szerették Thökölyt, de most aligha óhajtják azt a dicsőséget, melyért Eperjes és Késmárk versengenek. Kassa a másik fejedelem tetemeit várja, s így Eperjes és Késmárk közt kell választanunk.

Bármennyire tiszteljük Eperjes nemes ambícióját s történeti jogait, ki kell mondanunk, hogy Késmárkon szívesebben látnók Thököly hamvait. A bujdosók fejedelmének családja ősi fészkeben és ősei temetkező helyén kellene nyugodnia. Nem szükséges, hogy épen a várban nyugodjék; elég, ha egy lutheránus templomban Késmárk területén pihen. De ha netalán Késmárkon bármily okból nem volna található alkalmas és illő hely a hamvak befogadására, akkor először is Eperjesre kell gondolnunk.

ANGYAL DAVID.

FELELET

A »NYELVTÖRTÉNET« CZÍMŰ CZIKKELYRE.

Takáts Sándornak a *Századok* mult havi füzetében közzétett bírálata az Oklevél-Szótár *bevezetésének* megjelente előtt készülvén, szótáram céljának, anyagának és berendezésének ismerete nélkül annyi alaptalan állítást és tévedést tartalmaz, s egyes szótári cikkeimre tett kifogásaiban is részint ezen, részint más okokból annyi elfogadhatatlan nézet nyert kifejezést (54 cikk ellen vetett gáncsai közül csupán *tizenkettőre* nézve adhatok neki igazat), hogy mindezen tévedések helyreigazítására e folyóiratnak egyéb célra szolgáló terét föl nem áldoztathatom. A nevezett bírálatra tehát érdemleges válaszomat a *Magyar Nyelvőr* áprilisi és májusi füzetében teszem közzé.

ZOLNAI GYULA.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA első osztályának febr. 5-iki ülésén *Zolnai Gyula* levelező tag a *nyelvenlékek közlése módjáról* értekezett.¹⁾ Azzal kezdte, hogy a régi irott maradványokat kétféle szempontból szokás közzé tenni. Vagy mint *nyelvenlékeket* adjuk ki a régi iratokat s ez esetben igyekszünk mind-

¹⁾ Olv. *Magyar Nyelvőr*, 1906. 62—74. ll.

azon sajátosságait híven feltüntetni, melyekben az egykori nyelv-állapot tükröződik, vagy csupán az iratok *tartalmát* akarjuk közkinccsé tenni s ilyenkor kevés ügyet vetünk a nyelvre, a közölt iratok nyelvtörténeti értékére. E részben erősen megróttá a történetkutatóknak, a magyar történeti emlékek kiadóinak azon felfogását, hogy a codexek korán túl fenmaradt régi iratokat szükségtelennek tartják az eredeti helyesírással tenni közzé, mert a régi írásmód igen sokféle, sok benne a következetlenség és minden tanulság nélkül való különösség, a minek hű és pontos megtartása csak felesleges fáradsággal terhelné azt, a ki ezen iratokból valamit közölni akar. Zolnai Gyula a történetkutatók eljárását a nyelvtörténeti kutatásra nézve károsnak, szöveg-közléseiket használhatatlanoknak, sőt egyenesen félrevezetőknek tartja. Ennek bizonyítására a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1899—1900 évi folyamának némely közleményeit hozta fel, hol a mai orthographiával való átírás gyakran igen fontos szó-alakokat s hang- és kiejtésbeli sajátságokat tüntetett el. Ilyenek pl. *erette* (olv. érette), közölve: érte; *velle* (vélle), k. vele; *mű nevünkkel* (mű nevünkkel), k. mi nevünkkel; *nagiub* (nagyubb), k. nagyobb; *etszaka* (étszaka, écczaka, éjt-szaka), k. éjszaka; *mely föld* (mélyföld), k. mértföld; *meddegh* (meddeg), k. meddig; *eörögh* (örög), k. öreg; *keszepiben* (közepiben), k. közepében; *negy zegó* (négysegő), k. négyszegű; *szin uonyo* (színvonyó), k. szénvonó; *asztaliarto* (asztaljártó), k. asztalgyártó stb. — Meg kell vallanunk, abban tökéletes igaza van Zolnainak, hogy a régi magyar szövegeket ily önkényes átírással közölni nem szabad, s csodálkozunk is a Gazdaságtörténelmi Szemle akkori szerkesztőjén, a kinek szép nyelvtudományi készségét ismerjük, hogy revisiója alól ily közlemények jöhettek napvilágra; a mi azonban a közlés módjának *elvét* illeti, azt nem fogadhatjuk el, a mit az értekező első sorban javall, hogy t. i. nyelvünknek minden régi maradványát, ha történelmi célból tesszük is közzé, teljesen betűhöz híven, minden palaeographiai sajátságának pontos megőrzésével közöljük, mert a közlőnek végre is egyik fő kötelessége, hogy könnyen áttekinthető és céltalan nehézségek nélkül használható szöveget adjon a történeti anyag feldolgozó kezébe; hanem igen is, elengedhetetlen feltétele a jó közlésnek a *helyes olvasás*, az eredeti — sokszor bizony csak gyarló — írásmódnak megfelelő hangzás, kiejtés eltalálása, a mit ha kiérezünk, a szót bátran adhatjuk vissza mai orthographiánkkal, a nélkül, hogy a nyelvtudomány valami kárát vallaná. — Zolnai Gyula egyébiránt az eddig tizen-négyszerre terjedő *Nyelvemléktár* szöveg-közléseit bírálta tüzetesebben, s azon óhaját fejezte ki, hogy az Akadémia indítsa meg a codexeknek új, palaeographiailag teljesen hű és minden

tekintetben mintaszerű kiadását, még pedig a megállapítható eredeti latin szövegekkel együtt, mivelhogy sok régi magyar szó és kifejezés helyes értelmezése az eredeti szöveg ismerete nélkül úgyszólván lehetetlen. Az értekező óhajta részben már a megvalósulás útjára is jutott, miután az Akadémia nyelvtudományi bizottsága elhatározta, hogy *Katona Lajos* szerkesztésében a nyelvemlékeknek újabb, korszerű kiadását fogja közzétenni. — Zolnai előadása után Badics Ferencz levelező tag ismertette *Baros Gyula* tanulmányát *Rimay János szerelmi lyrájáról*. Abban a gyűjteményben, melyet b. Radvánszky Béla adott ki Rimay munkáiból, huszonhét szerelmi költemény van. Az értekező e költemények alapján azt vitatta, hogy a *Vásárhelyi Daloskönyv* s más hasonló gyűjtemények több névtelen darabja nagy valószínűséggel tulajdonítható Rimaynak.

A második osztály márcz. 12-én tartott ülésének egyetlen tárgya volt *Hampel József* r. tag felolvasása a *Nemzeti Múzeum legrégibb pannóniai sírköveiről*. A felolvasó bevezetésül a római feliratos emlékek irodalmát vázolván, megállapította, hogy a pannóniai római hódítás történetét, bár erre vonatkozólag a legtöbb adatot Mommsen hordta össze, nem ő, hanem jeles tanítványa, Domaszewski Alfréd heidelbergi tanár tisztázta. Domaszewski hónapokat töltött az egykori Pannóniában, hazánk dunántúli részében, azután Erdélyben és a Balkánban, s kutatásai alapján egész tanulmány-sorozatot írt a pannóniai hódításról. Hampel behatóan méltatta e tanulmányokat és ismertette a tudós tanár kutatásának eredményeit, végezetül pedig a Nemzeti Múzeumban őrzött pannóniai sírkövek írás-típusát és ornamentikáját magyarázta.

Az Akadémia ez évi nagy-gyűlését, mely kiválóan *Toldy Ferencz* emlékeztetének volt szentelve, a szokott időnél korábban, márczius 20—25. napjain tartották meg. Márcz. 25-én d. e. folyt le a nagy-gyűlést bezáró ünnepi közülés. Megnyitó beszédet *Berzeviczy Albert* elnök mondott; az Akadémia múlt évi munkásságáról *Heinrich Gusztáv* főtítkárr tett jelentést; majd *Lévay József* olvasta fel *Toldy Ferencz emlékezete* cz. ódáját s ezután következett az ülés főtárgya: *Riedl Frigyes* emlékbeszéde *Toldy Ferenczről*. A szépen kidolgozott emlékbeszéd *Toldy* egész életét és korát felölelte. Érdekesen fejtette ki *Riedl*, hogy *Toldy* két nagy irodalmi evolúción ment keresztül. Az első az volt, mikor az általános emberi eszméken, melyeknek *Kazinczy* volt a hordozója, a nemzeti irány diadalmaskodott. Ezt a fordulatot *Toldy* hamar megértette és befogadta; de a másik evolúció, mely a népies irány felé hajlott, *Toldy*ban ellenkezésre talált. Petőfit nem értette meg mindjárt, csak élete végén talált hozzá hidat, és ez a hid *Gyulai Pál* volt. — A nagy-gyűlési tagválasztásokról szólva, örömmel

jegyezzük ide az új tagok sorából két érdemes munkatársunk: *Décsi Lajos* és *Takáts Sándor* nevét, a kiket levelező tagsággal tüntetett ki az Akadémia. Fogadják legszívesebb üdvözetünket!

— MONUMENTA HUNGARIAE PAEDAGOGICA cím alatt egy nem csekély fontosságú új irodalmi vállalat megindítását tervezi dr. *Fináczky Ernő* tagtársunk, a budapesti egyetemen a paedagogia nyilvános rendes tanára, s erre vonatkozólag már kész tervet is mutatott be a Magyar Paedagogiai Társaságnak. Itt ismertetjük e tervet, hogy mennél szélesebb körben ébreszszünk érdeklődést a magyar közoktatás történetének emlékei iránt. A vállalat célja a hazai nevelés és oktatás fontosabb írott vagy nyomtatott történeti emlékeit összegyűjteni s a tudományos kutatás céljaira alkalmas kiadványokban hozzáférhetővé tenni. A gyűjtés kiterjed a hazai neveléstörténet egész fejlődésére a legrégebb időktől 1848-ig, s felöleli a nevelés és oktatás egész körét: a népoktatást, közép-oktatást stb. A gyűjtés tárgyai: a hazai nevelésre és oktatásra vonatkozó törvények, törvényjavaslatok, országos tárgyalások, országos érvényű királyi rendeletek, szabályzatok, statutumok; az egyházak idevágó rendelkezései, szabályzatai, intézkedései; törvényhatóságok és községek elvi jelentőségű tanügyi rendelkezései. Részletesebben: a tanügy szervezésére vonatkozó emlékek, okiratok, tantervek, módszeres utasítások, rendtartási szabályzatok, lecke-rendek; a nevelés és oktatás időnkint való állapotát feltűntető egykorú kimutatások, fontos tanügyi tanácskozások jegyzőkönyvei, reformtervezetek; végül magánosoknak tanügyi tekintetben nevezetes feljegyzései, emlékiratai, munkálatai, úgyszintén a ma már nagyon ritka, de neveléstörténeti szempontból kiválóan fontos paedagogiai művek és tankönyvek utánnyomatai. A gyűjtést a Magyar Paedagogiai Társaságnak erre a célra alakított szerkesztő-bizottsága fogja végezni, mely felkéri a m. kir. kormányt, a hazai egyházak főhatóságait s a törvényhatóságokat, úgyszintén a hazai nagyobb könyvtárakat és tudományos intézeteket, esetleg magánosokat, hogy a levéltáraikban meglevő s általában rendelkezésükre álló anyagot, mely a jelzett vállalatban értékesíthető volna, vegyék jegyzékbe és e jegyzékeket a nevezett bizottsággal közöljék.¹⁾ A bizottság feladata lesz a jegyzékekben megjelölt anyagot, sőt a szükséghez képest magát az illető levéltárat is valamely bizottsági tagnak a helyszínére való kiküldése útján megvizsgálni s ennek alapján az anyag fölvétele és közzétételének

¹⁾ Ez nehezen fog menni. Kevés olyan levéltárunk van, a melynek tisztviselői vagy gondozói elég idővel és képességgel rendelkeznek arra, hogy a bizottság felkérésének a kívánt módon sikeresen megfelelhessenek.

Szerk.

sorrendje fölött dönteni. Ugyancsak a szerkesztő-bizottság gondoskodik a kiadás részletes módozatairól is. A vállalat egyes köteteinek terjedelme és megjelenésök időpontja esetről-esetre állapíttatik meg. A vállalatba felvett magyar nyelvű emlékek a magyar szövegen kívül latin, német vagy franczia, a latin vagy más nyelvű emlékek pedig magyar fordítás kíséretében bocsátandók közre. A vállalat egyes köteteinek elkészítésére a szerkesztő-bizottság vagy a maga tagjai közül valakit, vagy a bizottságon kívül álló szakférfiat kér fel, kinek az előzetesen bemutatandó munkaterv helybenhagyása után az illető kötetre végleges megbízást ad. A M. P. Társaság felkéri a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy a szóbanforgó vállalat céljaira évenként 4000 korona államsegélyt adjon. A kiadvány első köteteiben — tekintettel az 1906 évi százéves fordulóra — kellően feldolgozott alakban az 1806 évi *Ratio Educationis*, a megelőző országos bizottsági tárgyalásokkal s az 1827 évi munkálatokkal együtt fog közrebocsátatni.

— A KÖZÉPKOR NAGY JÁRVÁNYAIRÓL érdekes orvostörténelmi előadást tartott *Győry Tibor* tagtársunk a múlt márczius-hó 7-én az Országos Közegészségi Egyesületben. Az előadó úgy az orvosi tudomány, mint az általános kulturtörténet szempontjából szökött a középkori nagy járványokról. A mai kor emberének már alig lehet fogalma róla, hogy ezek mily mély vágásokat ejtettek az egész emberiség testén, milyen rengeteg emberáldozatot követeltek s mily felforgató és átalakító hatással voltak az egész társadalomra.

A *pestis*, a *fekete halál* iszonyatos pusztításai szinte azt a benyomást keltik az emberben, mintha a végzet az emberek végleges kipusztítását tűzte volna célul maga elé. Réműlet előzte meg lépteit, réműlet és nyomor jártak a nyomában. A legelszántabb embert is elfogta a félelem, a rettegés. Minden a földön elvesztette értékét. Bomlásnak indult minden isteni és emberi törvény. Szabadon tenyészett a bűn is, mert nem volt hatalom, mely útját állja és megtorolja. Az orvosi írókon kívül megrázó, de hű képét festi a fekete halálnak *Boccaccio*, ki a florenczi pestisnek volt szemtanuja. Mellette találjuk *Petrarca* megrendítő feljajdulásait élete legkedvesebb tárgyának, Laurájának elveszte fölött, kit a fekete halál ragadott el karjaiból. Manzoni *A jegyesek* (I promessi sposi) cz. híres regényében írja le szinte orvosi pontos megfigyeléseit. A járvány Chinából jött, átvonult Ázsián, hol áldozatai számát 37 millióra becsülték. 1347-ben érkezik el Európába, végig söpörve öt esztendő alatt összes országait, köztük hazánkat. A járvány Európa lakosságának egy negyed vagy harmad-részét kiirtotta. Leg-

erősebben dühöngött Olaszországban, elannyira, hogy Nagy Lajos király, Endre testvére halálának megbosszulására indított hadjáratából Sziciliából hazatérni volt kénytelen. Németországban kétszáz-ezer helység teljesen kihalt. A német mezőtlábas szerzetesek közül 124 ezer pusztult el. A párisi Hôtel-Dieu kórházban naponta 500 volt a halottak száma. Nagy családok, egész kolostorok teljesen kipusztultak. Hazánkban véghez vitt pusztításairól 1348—1350-ig *Pethő Gergely* krónikája (184. l.) jegyezte fel, hogy »a világnak három részein oly rettenetes döghalál uralkodott, hogy ilyen beteges ember a másikat csak lehelletével is megölte.« Az olaszok *mortalega grande*, a németek *das grosse Sterben* néven nevezték a XIV. századbeli járványt és okiratokat datáltak róla. Az orvosokról egybehangzó volt a vélemény, hogy beváltak a bajban. Ott maradtak a ragályozott területen, nem menekült el egyik sem, bár számosan estek hivatásuknak áldozatul. Magoktartása nagy mértékben járult hozzá, hogy tekintélyük emelkedjék, noha tudományuk tehetetlenül állott a bajjal szemben. Fontos utóhatása volt a nagy járválynak, hogy az emberek, a hatóságok, törődni kezdtek a közegészség ügyével.

A *lepra* (bélpoklosság), ezen már az ó-korban is előforduló betegség, a keresztes hadjáratok idején ütötte fel újra fejét. A bélpoklosok ápolására alakultak a Johannita és Lazarita lovagrendek. A betegség elterjedtségét a XIII-ik században eléggé bizonyítja az a körülmény, hogy — bár ez a szám is nagyon elégtelen volt — kétezer leprás-kórház állott fenn Európában. A járvány terjedését nagyban előmozdította a gyapot alsóruha használata s a közös nyilvános fürdők, melyek annyira életszükségletei voltak még a XVI-ik században is az egész nyugatnak, hogy az attól való eltiltás az egyházi átok súlyosító záradéka volt, melyet a pápa a szerencsétlen IV. Henrikre kimondott. A leprások ellen úgy védekezett a lakosság, hogy kiközösítette őket a társadalomból. Vagy a leprás-kórházakban helyezték el a betegeket, vagy ha ilyen a közelben nem volt, a helységek határain kívül eső szabad területen telepítették le őket, honnan évente mindössze egyszer-kétszer volt szabad helységekbe ellátogatniuk, hogy szükségleteiket beszerezzék. A mezőn kint nagy fehér műkézzel és kereplőkkel tartoztak láthatókká, illetőleg hallhatókká tenni magukat. Elbűcsuztatásuk a társadalomból vallásos szertartással történt. Templomba vitték, szentelt vízzel meglocsolták őket, requiemet tartottak fölöttük. végül néhány rögit dobtak lábaikra, úgy hogy a szerencsétlenek symbolikusan egyházilag és társadalmilag halottaknak deklaráltattak. Ennek megfelelőleg semmiféle polgári jogot nem gyakorolhattak, nem is élvezhettek, pl. nem örökölhettek. A keresztyén szeretet azonban igen sokszor dús, ajándékokban részesítette őket.

úgy hogy sok helyütt meg is gazdagodtak; néha vesztükre, mert pl. V. Fülöp ráfogta a francziaországi leprásokra, hogy forradalmárok, s kész lett volna elégettetni őket, hogy birtokaikat magához ragadja. Szép Fülöp valósággal számos leprást máglyára vettetett. A történetünkbeli *gyászmagyarok*-ról Sebestyén Gyula mutatta ki igen helyesen, hogy azok is a Lázár-rend szegényei, vagyis leprások voltak. Nem az ellenség csonkította meg őket, hanem a lepra. A leprásoknak gondviselő geniusa a Thüningiába kiszármazott Erzsébet királyleány volt, II. Endre királyunk leánya, a kit sok jótékonyágáért, de főleg a leprások gondozásáért már öt évvel halála után IX. Gergely szentté avatott.

A nagy népjárványoknak nagy átalakító ereje, egyáltalán azok hatása a köztörténetben nincsen eléggé méltatva. A nemzetek leveretését, a hadjáratok befejezését a történetírók rendszerint valamely hatalmas hadvezérrel végeztetik el s legalább is nem mindig látják, hogy a háborúk állandó kísérői, a betegségek, járványok mennyire segítségére jöttek a hadakozó felek egyikének, és pedig rendszerint a győzedelmes félnek. Athennek s vele együtt a görög kultúra virágzásának nem egyedül az ellenség volt a tönkretevője, hanem az u. n. *atheni pestis*. S két évezred után ugyanezt látjuk, mint *Thaly Kálmán* ki is mutatta, hogy a Rákóczi-felkelést nem a császáriak verik le, hanem a fekete halál. A VI-ik századbeli justinianusi pestis a világot forgatta fel; az döntötte meg a nyugatrómai birodalmat, melynek utolsó lehelleteiből az életerős germán faj szív friss életet magába. A világhódító Napoleon útján mindig ott járt a pusztító kiütéses hagymáz. A XVI—XVII. században a *morbus hungaricus* sokkal megbízhatóbb segítőtársunk volt, mint a német, mert bennünk nem tett kárt.

A középkor *lelki járványai* is méltán köthetik le a történetíró figyelmét. A világtörténelemnek egyik legnagyobb szerű, azt mondhatjuk, semmi egyébbe össze nem hasonlítható jelenete a *gyermekes keresztes hadjárata*. A tömegek lelkületére, vagyis idegrendszerére semmi sem hat oly erősen, oly mélyen, mint a vallásos kedélybenyomások és mozgalmak. A ki figyelemmel kísérte már a gyermekeket, könnyen észreveheti, hogy azok a felnőtteknek minden kedélymozgalmaiban élénk részt vesznek, már csak azért is, mert erős bennük az utánzási hajlam. A politikai és vallásos érzések a felnőttekről átragadnak a gyermekekre, de azok megnyilvánulásai túlzottak, szinte karrikaturaszerűek, mert gátolatlanabbul nyilatkoznak meg, mint mintaképeikben. Idegrendszerük lágyabb, hajlékonyabb, akaraterejük kisebb s ezért minden lelki behatás mélyebben éri, könnyebben elragadja őket. Ilyen lelki állapotban érte az 1212 esztendő a gyermekeket. Egymástól függetlenül, egymásról mitsem tudva, csaknem egyidőben indulnak ezrével a

gyermeknek Franciaországból (Cloies faluból, Vendôme mellett) és Németországból a szentföld visszaszerzésére. Vállalkozásuk szomorú kimenetele ismeretes. — 1374-ben kezdődik Németországban egy *tánczos járvány*, az u. n. *Szent János táncza*, s ugyanakkor Olaszországban a *tarantismus* nevű táncz; 1418-ban pedig a *Vitus táncz*. Valamennyi súlyos idegbetegség volt, az u. n. mozgási idegrendszer betegsége. Valamennyinél azonban a lelki sphaera, a psyche is bele volt vonva a bántalom körébe. Épen ebben a lélekre eső részében a bántalomnak gyökerezett a baj epidemikus jellege. — A járvány úgyszólván egész Európát végigjárta, s a lelki ragállynak nem tudott ellenállani senki; ezrével tánczoltak az emberek kényszerűségkép, a végkimerülésig. Azóta sem tűnt el a tánczos járvány végleg a föld színéről. A legutolsó ilyen kisebbfajta epidemia a folyó évi február-hó végén Kecskeméten lépett fel. Korunk felvilágosodottsága s edzettebb idegrendszere — mert az idegesség, mint a mondottakból is látható, nagyobbfokú volt a középkorban mint manapság — útját állják a lelki járványok túlságos elharpózásának.

— Az ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET nyelv- és történettudományi szakosztályának márcz. 28-án tartott ülésén két tanulságos felolvasást hallott az összegyűlt érdeklődő közönség. *Pósta Béla* tanár egy Ajtonban talált XV. századbeli ezüst ereklyetartót mutatott be, melynek vizsgálatából azt a következtetést vonta le, hogy a magyar föld lakosságának egyénisége saját izlésével és felfogásával az iparművészetben is mindenkor érvényesült, de kiváltképen Mátyás uralkodása idején, mikor az európai közéletben a magyarságnak is hatalmas része volt. — A másik felolvasó, *Veress Endre*, római levéltári kutatásai alapján az 1579-ben Erdélybe bejött jezsuiták által Kolozsvárt alapított u. n. *Báthory-egyetem* első évtizedének történetét ismertette. A jezsuiták Kolozsvárról és Kolozsmonostorról kelt hivatalos jelentései élénk képet adnak az általuk fenntartott collegium és seminarium belső életéről, a tanítás módjáról s az iskolai ünnepélyekről. Érdekes, hogy ámbár nagybárára olaszok és lengyelek voltak, vizsgálataikon a tanulók magyar szónoklatokat tartottak és *Szent István király* életét adták elő iskolai dráma alakjában. A felolvasó részrehajlás nélkül bonczolva forrásait, arra a meggyőződésre jutott, hogy a kolozsvári jezsuiták sikerét sok tekintetben a város protestáns papjainak és tanítóinak lanyhasága mozdította elő. A jezsuiták iskoláját tömegesen látogatták protestáns ifjak is, és bizonyos, hogy a páterek eredményesen szolgálták a tanítás ügyét s nevüknek Erdélyország művelődéstörténetében előkelő helyet biztosítottak.

— TELEKI MIHÁLY LEVELEZÉSE című kiadványunknak második kötete hagyta el a sajtót a legközelebb mult napokban. E kötet az 1661—1663 évek válogatott leveleit foglalja magában. A kiadvány kötetének száma s az egyes kötetek terjedelme korlátolva lévén, e körülmény a rendelkezésre álló óriási anyag jórésznének mellőzésére kényszeríté a szerkesztőt. Természetes, hogy leginkább csak a jelentéktlenebb levelek szorultak ki a kötethől, de — sajnos — helylyel-közzel el kellett hagynia olyanokat is, a melyek különben bizvást helyet foglalhattak volna a becses gyűjteményben. Megnyugodhatunk azonban a szerkesztő, *Gergelg Sámuel* társunk tudományában és lelkiismeretességében, a ki bizonyára nagy gondnal válogatta össze azt a 456 darab levelet, melyet most közrebocsátott. A kötethez irt előszó végén kegyelettel emlékezik meg néhai *Koncz József* tagtársunkról, ki ez év márczius 3-án hunyt el Marosvásárhelyen. Mint az ottani ev. ref. főiskola tanára, ő volt hosszú időn át a gr. Teleki család levéltárának őre és gondozója. Híven töltötte be ezt a tisztét is. Különböző folyóiratokban szétszórva sok értékes adatot hozott napfényre a gondjaira bízott levéltárból s mindig önzetlen szívességgel segítette munkájában a Teleki-archivum régi kincseinek kiadására alakult szerkesztő-bizottságot. Legyen áldott emléke!

— A GRÓF ZICHY-OKMÁNYTÁR hetedik kötete, az I—VI. kötetek *chronologikus* és *alphabetikus* mutatója (két részben) szintén megjelent. Hálával tartozunk érte a Zichy-nemzetség seniorának, gróf Zichy Nep. János úrnak, ki nemcsak az Okmánytár kiadásának folytatását határozta el, hanem arra is megadta a szükséges anyagi eszközöket társulatunknak, hogy az első hat kötetnél hiányzó mutatókat pótlólag elkészíttethesse. A nagy fáradsággal járó munkát *Barabás Samu* és *Áldásy Antal* tagtársaink végezték. Barabás az *időrendi mutatót*, Áldásy a *név- és tárgymutatót* állította össze egy-egy 25—28 ives kötetben. Régi óhajtasunk teljesedett, régen érzett szükség nyert kielégítést e kettős mutató megjelenésével, mert az Okmánytár korábbi kötetei igazán csak ezzel váltak használhatókká, ezzel minden kutatóra nézve valóban becsesekké. Az érdemes szerkesztők fogadják köszönetünket munkájokért, addig is, míg tüzetesebben fogjuk méltatni és ismertetni. Ezúttal csak jelezni kívántuk a mutatók elkészültét, hogy e sokáig nélkülözött s az érdeklődőknek eléggé nem ajánlható segédkönyvet mindenki mielőbb megszerezhesse.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1905. január — június.

AZ ŐSKORTÓL 1526-IG.

Gróf Zichy Jenő ázsiai utazásai újabb kötetét ismertették: Budapesti Hírlap, 1905. márcz. 1. — Alkotmány, febr. 28. — Független Magyarország, márcz. 8. — Pester Lloyd, márcz. 2. s több hírlap márczius elején. — Az V-ik kötetet ismertették a lapok november végén és december elején.

Az augsburgi csata emléke. Budapesti Hírlap, 1905. ápr. 2. — Az augsburgi Szent Ulrik-féle templomban tartatni szokott körmenetekben a magyar keresztet szokták körülhordozni.

Magyar emlékek Dalmáciában. (Könyves Kálmán korából.) Havas Rezső műve nyomán. Vasárnapi Ujság, 1905. 15. sz.

Az arany bulla. Hantos Elemérnek »The Magna Charta of the English and of the Hungarian constitution« cz. munkáját ismertette Schiller Felix. Pester Lloyd, 1905. márcz. 3. — Az Ujság, márcz. 24.

A magyar és osztrák szövetség eredete. 1277. A bécsi eredeti oklevél fordításával. Budapesti Hírlap, 1905. márcz. 26.

Keszei Miklós. Pór Antal műve nyomán. Budapesti Hírlap, 1905. ápr. 15.

A magyar országgyűlés első házszabálya. Adalék az 1442, 1495 és 1790 évi országgyűlések történetéhez. Marczali Henrik. Budapesti Hírlap, 1905. ápr. 11.

Svájci követek Mátyás király udvarában, 1488-ban. (Russ és társai követsége.) Vértessé Arnold. Magyarország, 1905. febr. 10.

Mátyás birodalma és Magyarország jövője. Beksics Gusztáv műve nyomán. Magyar Nemzet, 1905. jan. 15-iki és köv. sz. — A többi hírlap jan. 4-iki és köv. sz. — Neues Pester Journal, jun. 5.

Magyar-zsidó társadalmi élet a XV-ik században. Krónikás. Egyenlőség, 1905. 9-ik és köv. sz.

HABSBURGOK KORA 1526—1848.

Ein interessanter Brief aus dem Jahre 1526. A bakabányai (Bukantz) városi tanácsnak a selmeczbányai tanácshoz intézett levele (kelt 1526. szept. 23-án), melyben a már csak négy mérföldnyi távol-ságra, előrenyomult törökök ellen segílyt sürget. Közli Richter Ede. Pester Lloyd, 1905. ápr. 16.

Forgách Ferencz (a magyar Tacitus). Junius. Budapesti Hírlap, 1905. febr. 17. Bártfai Szabó László monographiájának bírálata.

Török-magyar bajvívás. (1554—1555.) Takáts Sándor. Budapesti Hírlap, 1905. márcz. 29. és 30. (Német tisztet sosem hívott ki a török.)

Nemzeti hadsereg (1526 óta). Herczegh Mihály. Egyetértés, 1905. márcz. 5.

A magyar zászló (történeti fejlődése). Hoitsy Pál. Budapesti Hírlap, 1905. márcz. 12.

Régi magyar ezredek (1595 óta). Raczka Pál. Magyarország, 1905. máj. 24.

I. Lipót császár. Pesti Hírlap, 1905. máj. 7.

Gróf Nádasdy Ferencz (I. Lipót korában). Magyar Állam, 1905. máj. 7.

- Ujévi ceremoniak I. Lipót udvarában.* Budapesti Hírlap, 1905. jan. 1.
- Kövár foglya 1663-ban.* (Zólyomi Dávid.) Cserei Mihály nyomán Koncz Ákos. Magyarország, 1905. febr. 18.
- Polgármester-választás Budán 1694-ben.* Takáts Sándor. Budapesti Hírlap, 1905. márcz. 9.
- Zrínyi Ilona halála.* Farkas Emőd. Ország-Világ, 1905. 6. sz.
- Kétszáz éves kurucz hírlap.* Pesti Napló, 1905. ápr. 15.
- Kurucz csata.* (Ütközet Kilitinél, 1705. márcz. 30-án.) Balogh Pál. Egyetértés, 1905. márcz. 30.
- Kurucz világ 200 év előtt.* (A pudmericzi csata.) Balogh Pál. Pesti Napló, 1905. máj. 11.
- Peindorf Kázmér tragédiája 1705-ben.* (Debreczeni történet.) Koncz Ákos. Magyarország, 1905. márcz. 15.
- Rákóczi- emlékek.* Szádeczky Lajos. Vasárnapi Ujság, 1905. 17. sz.
- Rákóczi im Exil.* Angyal Dávid nyomán Schwarz Ármán. Pester Lloyd, 1905. ápr. 21.
- Rákóczi hamvai és a ruthének.* Budapesti Hírlap, 1905. ápr. 16.
- Munkácsy Mihály és Ruttkay Gyula ruthén papok már 85 év előtt indítottak mozgalmat Rákóczi hamvainak hazaszállítása ügyében.
- A kurucz bujdosók exhumálása.* (Thököly régibb sírjára vonatkozó czikk.) Budapesti Hírlap, 1905. jan. 14.
- Magyar katonák esküje Mária Terézia korában (1749).* Budapesti Hírlap, 1905. ápr. 8. — A b. Andrássy Ádám pénzen toborzott gyalogos ezredet magyar nyelven eskették fel; az eskümintá eltér a mai eskü szövegétől.
- Az utolsó boszorkány kivégzése hazánkban (1745-ben Nagykárolyban).* Historicus. Budapesti Tagblatt, 1905. febr. 9.
- Az ágostai evangélikus egyház küldöttei Mária Teréziánál 1773/74-ben.* Földváry László. Egyetértés, 1905. jubileumi szám.
- A magyar nyelv ügye az 1790 évi országgyűlésen.* Kelemen Béla. Egyetértés, 1905. jubileumi szám.
- Martinovits.* Petrassevich Géza. Alkotmány, 1905. máj. 20.
- Egy híres választás.* Petrassevich Géza. Alkotmány, 1905. jan. 25.
- (Lónyay Gábor bukása Hont megyében, 1825-ben.)
- Hetvenöt év előtt. Madarász József életéből (1830).* Ifj. Ábrányi Kornél. Egyetértés, 1905. ápr. 16.
- Hogy keletkeztek a »Kubinszki« és »Pecsovics« elnevezések?* Id. Madarász József. Egyetértés, 1905. jubileumi szám.
- A »Kubinszki« és »Pecsovics« világ Tolna vármegyében.* Bodnár István. Vasárnapi Ujság, 1905. 1. és köv. sz.
- Széchenyi és Kossuth.* Balla Károly. Egyetértés. 1905. márcz. 5.
- Deák Ferencz és az 1843 évi választások.* Túry. Alkotmány, 1905. jan. 21.
- Metternich aphorizmái.* Túry. Alkotmány, 1905. ápr. 4. (Egy 1844. május 9-én kelt irat nyomán, melyet a kancellár József nádorhoz intézett. V. ö. Horváth Mihály: Huszonöt év tört. III. 14. 1.)
- Az 1843 évi erdélyi diétáról.* Gyulay Lajos gróf naplójegyzetei nyomán. Budapesti Hírlap, 1905. máj. 24.
- Kossuth Lajos és a kereskedők a védegyet idejében, 1844—1847.* Sztudinka Ferencz. Egyetértés, 1905. jubileumi szám.
- Sárosy Gyula levelei és naplótöredéke, 1840—1850.* Vasárnapi Ujság, 1905. 11. sz.
- Wesselényi Miklós.* Kardos Samu munkáját ismertették: Pester

Lloyd, 1905. márcz. 21. — Budapesti Hírlap, márcz. 23. — Budapesti Napló, máj. 26.

Wesselényi és az erdélyi unió, és Wesselényi beszéde az erdélyi országgyűlésen, 1848 május-havában. Kardos Samu. Magyar Nemzet, 1905. márcz. 17. és 30.

Wesselényi Miklós. Lengyel Miklós. Budapesti Napló, 1905. máj. 26.

Regényes epizódok Wesselényi Miklós életéből. Pesti Hírlap, 1905. márcz. 25.

Régi választások. (1847. 1883.) Gr. Vay Sándor. Pesti Hírlap, 1905. febr. 5.

Kossuth Lajosnak 1846-ban a Heti Lap számára »Késő« cz. alatt írt, de meg nem jelent cikkét közli a Budapesti Hírlap, 1905. febr. 25.

A Kossuth-nóta szerzője. (Kelemen Móricz, 1849.) Budapesti Hírlap, 1905. ápr. 5. — A Pesti Hírlap ápr. 8-iki cikke szerint a Kossuth-nótát már 1847-ben énekelték Pesten, így gr. Batthyány Lajos is; a Pesti Napló ápr. 12. és 13-iki cikkei szerint pedig a nóta szerzője ismeretlen és a dal voltaképen mint népdal keletkezett.

Adalékok az 1847/48-iki országgyűlés történetéhez. Horváth János művét ismertette a Pester Lloyd, 1905. márcz. 24.

Az utolsó rendi országgyűlés tárgyalásai. Kiss Ernő. Budapesti Hírlap, 1905. szept. 1.

Egykorú lapok márczius 15-ről. Magyar Hírlap, 1905. márcz. 15.

A márcziusi napok 1848-ban. Szemtanuk nyomán Hentaller Lajos. Pesti Napló, 1905. márcz. 15.

Deák Ferencz ismeretlen levele. Budapesti Hírlap, 1905. márcz. 2. — Ez a levél megválasztatása után, 1848. jun. 20-án kelt és Gyömörey Gáspár elnöknek szólt.

Pázmándy, Jellasics, Jósika Samu. Ábrányi Kornél. Egyetértés, 1905. jun. 4. — Közli Pázmándy Dénesnek V. Ferdinándhoz intézett beszédét (1848. szept. 4.) kihagyás nélkül.

A magyar udvari kancellária bukása 1848-ban. D'Artagnan. Az Újság, 1905. febr. 3.

Hű tükre a kancellária, helytartótanács és kamarának. Töltényi Miklósnak ily cz. művét (Bécs, 1849) ismertette a Független Magyar-ország, 1905. febr. 8.

Az utolsó palatinus. Balogh Pál. Budapesti Hírlap, 1905. ápr. 23.

A »honvéd« elnevezés történetéről. Budapesti Hírlap, 1905. márcz. 30. (A szót Kisfaludy Károly alkotta, alkalmazta pedig először Kiss Károly honvéd huszár alezrede s 1848 elején.)

MANGOLD LAJOS.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1906 évi márcz. hó 3-án d. u. 5 órákor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Géza, id. Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Bleyer Jakab, dr. Császár Elemér, id. Daniel Gábor, dr. Dézsi Lajos, Mangold Lajos, dr. Mika Sándor, Pettkó Béla, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Bleyer Jakab és dr. Császár Elemér vál. tagokat kéri fel.

23. Titkár bejelenti az új tag-ajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokul 1906-tól:* Lutter János jogszigorló, Vargha Zoltán bölcsészethallgató Budapesten (mindkettőt aj. Csánki Dezső), Molnár Géza dr. egyet. m. és orsz. m. kir. zeneakadémiai r. tanár, Orel Géza tanárjelölt Budapesten (mindkettőt aj. Angyal Dávid), a mohácsi áll. polgári iskolák igazgatósága (aj. Cserhalmi Samu), a Norbertinum, prémontrei pap- és tanárképző intézet Budapesten (aj. Károly Gy. Hugó).

Megválasztatnak.

24. Takáts Sándor dr. r. tag felolvassa »A magyar és az erdélyi udvari kancelláriák bécsi palotái« cz. dolgozatát, a mely — köszönettel fogadtatván, a *Századok*-ban ki fog adatni.

25. Titkár előterjeszti a pénztárnok
1906 évi febr. havi kimutatását, mely szerint
összes bevétel volt 14,733 kor. 71 fill.
» kiadás 10,475 » 39 »
maradvány 4,258 kor. 32 fill.

Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztár-
 nál folyó számlán levő 8,450 kor. 52 fill.
 követelést, 1906. febr. 28-án összesen 12,708 kor. 84 fill.
 készpénz állott a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

26. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 1906. febr. 12-én
 8333. sz. a. kelt értesítése szerint 2400 kor. a f. évi 9. jk. p. a.
 kelt vál. határozat értelmében tőkésített.

Tudomásul szolgál.

27. Bemutatja dr. Thallóczy Lajos márcz. 1-én, dr. Császár
 Elemér és dr. Bleyer Jakab febr. 28-án kelt leveleiket, melyekben ig.
 vál. taggá megválasztatásukért köszönetet mondanak a társulatnak.

Tudomásul szolgál.

28. Jelenti, hogy a módosított alapszabályok a f. évi 22. jk.
 p. a. kelt határozat értelmében jóváhagyás végett a m. kir. belügy-
 minisztériumhoz fölterjesztettek.

Tudomásul vétetik.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.	Jegyzette
elnök.	Barabás Samu s. k.
	jegyző.

Hitelesítjük:

Dr. Bleyer Jakab s. k.	Dr. Császár Elemér s. k.
vál. tag.	vál. tag.

A SAINT-GILLESII APÁTSÁG ÖSSZEKÖTTETÉSEI MAGYARORSZÁGGAL.

Diplomatikai tanulmány.)*

Magyarország a somogyvári apátságnak 1091-ben történt alapítása következtében összeköttetésbe jutott ez apátság anyamonostorával, a Saint-Gillesről nevezett délfraanciaországi benczés apátsággal, mely a toulousei grófság területén feküdt.

Ez összeköttetés emléket Saint-Gillesnek eredeti bullái és az apátság chartulariuma tartották fen. Az eredeti bullákat ma a saint-gillesi plebánián, a chartulariumot pedig Párisban a *Bibliothèque Nationale*-ban őrzik.

A somogyvári apátság és Saint-Gilles összeköttetésére vonatkozó oklevelek közül eredetiben csak II. Paschalis pápa 1106 évi fontos bullája és III. Incze 1208 évi confirmatiója maradt ránk. Az előbbit 1679-ben *Baluze*,¹⁾ az utóbbit, mely Somogyvárnak csak nevét említi, 1739-ben *Cocquelines*²⁾ közölte első ízben. A magyar történetírók, első sorban *Pray*,³⁾ utána *Katona*⁴⁾ és *Fejér*,⁵⁾ II. Paschalis bullájáról Baluze, illetőleg a *Gallia Christiana* alapján szereztek tudomást. III. Incze bulláját pedig *Wenzel* nyomatta le *Migne* szövegéből.⁶⁾

A többi oklevél az említett chartularium XII. századi másolatában maradt fen. Ebből merített *Ménard*,⁷⁾ ki 1750-ben

*) Felolvastatott a M. Tud. Akadémia második osztályának 1905 nov. 13-iki ülésében. V. ö. *Századok*, 1905. 976. l.

¹⁾ *Miscellanea*, II. 183. l.

²⁾ *Bullarium Romanum*, III. 125. l.

³⁾ *Dissertatio de S. Ladislao*, 47—50. ll.

⁴⁾ *Historia critica*, II. 662. l.

⁵⁾ *Cod. Dipl.* II. 43. l.

⁶⁾ *Árpádkori Új Okmánytár*, VI. 327. l.

⁷⁾ *Histoire de la ville de Nîmes. Tome I. Preuves*, 24—26. 28. ll.

közölte az 1091 évről keltezett somogyvári alapítólevelet, II. Orbán pápának Kálmán királyhoz intézett levelét és II. Calixtus pápa 1119 évi megerősítő bulláját. A két előbbit, melyet Katona még nem ismert, nálunk *Horvát István*¹⁾ és *Fejér*²⁾ közölték először. Ezek Ménard szövegét több hibával nyomatták le. Ez oklevelekhez járult 1880-ban *Pflugk-Harttung* közlésében II. Orbán pápa 1091 évi confirmációs bullája.³⁾ Végre 1882-ben *Goiffon* kiadta a Saint-Gilles részére kelt összes pápai bullákat,⁴⁾ de a Ménardnál közölt két magyar vonatkozású oklevelet mellőzte. Somogyvárra nézve e gyűjteményes kiadás újat és lényegeset nem tartalmaz.

Füssy Tamás az egyetlen magyar történetíró, ki a párisi kéziratot átvizsgálta. Érdekes cikke⁵⁾ az egyetlen használható dolgozat, mit nálunk e tárgyról írtak, de mindamellett távolról sem ad kielégítő megoldást.⁶⁾ A szóbanforgó fontos oklevelek szövegét maiglan, részben nem is egészen megbízható közlések alapján, több nehezen hozzáférhető külföldi kiadásból kell összekeresni, mivel nálunk vagy egyáltalán nem, vagy teljesen megbízhatatlan módon közölték azokat.⁷⁾

Ezt a hiányt szeretném pótolni. Igyekszem a saint-gillesi chartularium párisi kézirata alapján a Magyarország és Saint-Gilles közötti összeköttetésnek teljes képét adni. A fontos és mindeddig megbízhatatlan módon közölt okleveleket teljesen, a többieket regestákban közlöm. Első sorban pedig az ezen oklevelekhez fűződő diplomatikai és kritikai kérdéseket kívánom tőlem telhetőleg tisztázni, a mit eddigelé senki sem kísérelt meg.

¹⁾ Tudományos Gyűjtemény, 1828. III. 65—68. II. Szövege megbízhatóbb mint a Fejér-féle.

²⁾ Cod. Dipl. I. 468. I.

³⁾ Acta pontificum inedita, I. 55. I.

⁴⁾ Bullaire de l'abbaye de Saint-Gilles. Nîmes, 1882.

⁵⁾ A Szent Egyedről nevezett somogyvári benczés apátság történetéhez. *Kath. Szemle*, 1902. 50—59. 116—133. II.

⁶⁾ Nem adja az említett összeköttetés teljes képét, a Kálmán királyhoz küldött követségről nem szól, nem tisztázza a diplomatikai és kritikai kérdéseket és nem közli az oklevelek szövegét.

⁷⁾ *Pray*: Dissertatio de S. Ladislao, 47—50. II. *Fejér* id. m. I. 468—471. II., II. 13 és köv. II. *Wenzel* id. m. id. h.

A SOMOGYVÁRI ALAPÍTÓLEVÉL.

Ezen oklevél csak a saint-gillesi chartularium XII-ik századi másolatában maradt fen. Eredeti szöveg vagy egyéb régi másolat nyomára nem akadtam.¹⁾ *Waitz György* szerint²⁾ Lyonban volna még egy másolat; ez azonban alighanem tévedés, mert ott e másolat nem volt feltalálható.³⁾

A saint-gillesi chartulariumnak, melyet a Bibliothèque Nationaleban *L. 11018.* jelzet alatt őriznek, két főrésze van. Az első főrész, a tulajdonképeni *bullarium*, csakis bullák másolatait tartalmazza és ismét két részre oszlik. Az első ezek közül az 1—57. lapokat foglalja el, egy kéz írása és 1170 táján keletkezhetett; a második rész az 58—66. lapokra terjed, több kéztől ered, a XIII-ik századtól a XIV-ik század közepéig terjedő időközből. E szűkebb értelemben vett bullariumhoz (1—66. ll.) van csatolva (67—71. ll.) egy XII-ik századbeli chartularium töredéke. Ez alkotja a maga egészében tévesen bullariumnak nevezett kézirat második főrészét.

A chartularium 68^v—70. lapjain olvasható szöveget nevezik Ménard alapján somogyvári alapítólevélnek. Ez elnevezés azonban csak a szöveg első részét illeti meg. E szöveg ugyanis két külön darabból áll, melyet a XII-ik századi másoló írt egybe, de ő is bekezdéssel választott el. Az első darab a tulajdonképeni alapítólevél, mely *charta pagensis* for-

¹⁾ *Nicolas* saint-gillesi plebánus kérésemre átkutatta a plebánián őrzött levéltárat, de az eredeti oklevél nincs ott. *Goiffon* abbé, a saint-gillesi apátság tudós történetírója közli velem, hogy kutatásai közben sem a somogyvári oklevél, sem a Kálmánhoz intézett levél eredetijére nem akadt és más magyar érdekű okirat létezéséről sem tud semmit. Nem akarom elmulasztani, hogy *Goiffon* és *Nicolas* abbéknak e helyen is meg ne köszönjem szíves fáradozásukat. Én magam átkutattam a *Bibliothèque Nationale* és az *Archives Nationales* Saint-Gillesre vonatkozó okiratait (*Bibl. Nat. Cod. lat.* 12761, 12768, 13816. *Collection de Languedoc*, vol. 41. és a *Baluze* gyűjteményében levő bullák. *Archives Nat. J.* 317. 9. és *L.* 243. 81.), az *Archives Départementales du Gard* és *du Rhône*, az *Archives Municipales de Nîmes* és *de Lyon*, a lyoni két városi és nîmesi városi könyvtár katalógusait, a nélkül, hogy az említett oklevelek eredeti példányaira vagy más bennünket érdeklő oklevélre akadtam volna.

²⁾ *Marczali*: *Enchiridion*, 100. l.

³⁾ *Guigue*, a Lyonban elhelyezett *Archives Départementales* igazgatója, és *Desvernay*, a lyoni városi könyvtár igazgatója, kérésemre lekötölező szíveséggel átkutatták a rájuk bízott levéltárakat. A *Monumenta Germaniae* irományai között őrzött, *Waitz*től származó másolat a párisi szöveg alapján készült. E másolatot, mely csak a szűkebb értelemben vett somogyvári alapítólevelet tartalmazza, *Marczali* Henrik egyetemi tanár úr volt szíves a Monumenták igazgatóságától megszerezni. Fogadják ezért őszinte köszönetemet.

májában mondja el az 1091 évi somogyvári alapítás történetét; a második, *Ego frater ille* szavakkal kezdődő rész a már megalakult monostor szerzeteseitől megkövetelt hűségeskü formuláját, ennek promulgációját és corroborációját tartalmazza.

Kétségtelen, hogy két külön oklevéllel van dolgunk, mert: 1. a két darabban más-más az oklevél kiadója; 2. a jogi tények, a melyekről a két oklevél tanúságot tenni van hivatva, nem ugyanazon időben történtek; 3. a két oklevélben szereplő tanuk nem azonosak.

Az első oklevélben elmondott jogi tény megtörténte, az *actio* idején Péter, az egyik tanu, még csak perjel, a másodikban, az ő consensusával keletkezett oklevélben pedig már somogyvári apát. Nyilvánvaló tehát, hogy két egészen különálló oklevél van előttünk.

A somogyvári alapítólevél hitelességét sohasem vonták kétségbe és nincs is helye semmiféle kétségnek. Oklevelünk felsorolja az alapításkor a király kíséretében volt tanukat. E nevek nagy részét más forrásokból is ösmerjük. Ez ösmeretes tanuk: *Lampert* herczeg Szent László öcsese, *Dávid* herczeg Salamon király öcsese, *Jarosláv* (Gerazclavus) László veje,¹⁾ *Almarus* veszprémi püspök,²⁾ *Acha* comes,³⁾ *Seraphin*⁴⁾ és *Copan* capellanus.⁵⁾ E névsort, mely sehohsem fordul elő ilyen

¹⁾ *Pauler* szerint (A m. nemzet tört. az Árpád-házi királyok alatt, I. 172. l.) Jarosláv Szvjatoszláv kievi nagyfejedelem fia.

²⁾ Almarus veszprémi püspököt az 1092 évben említi II. Béla ítéletlevele, mely Szent László bakonybéli adományáról szól. (*Wenzel*: Árpád-kori Uj Okmt. I. 38. l. és *Sörös Pongrácz*: A bakonybéli apátság története, 272. l.) *Althmarus* alakban említi e püspök nevét az 1093 évi hamisított tihanyi oklevél (*Wenzel* id. m. VI. 70. l.), de neve ez oklevélben is nyilvánvalóan hiteles hagyományon alapúl.

³⁾ Fejérpataky László úr szíves volt figyelmeztetni, hogy ez *Acha* ispán valószínűleg egy személy a II. István alatt Pannonhalmának — alighanem végrendeletileg — adományt tevő Achával. (V. ö. *Fejérpataky*: II. István király oklevelei. Tört. tud. ért. XVI. 14. l. és *Erdélyi László*: A pannonhalmi apátság története, 579. l.) Ez oklevél ugyan »Vespremenensis iobagio non ignobilis«-nek nevezi Achát, de azért lehetett Szent László alatt veszprémi ispán és mint ilyen a somogyvári alapítás tanuja. A feltevő név- és helyegyezés nagyon valószínűvé teszi az identifikációt.

⁴⁾ *Seraphin* 1094 óta esztergomi érsek. (*Knauz*: Monum. eccl. Strigon. I. 68. l.) Mint capellanust említi Seraphint a Szent László-féle bakonybéli conscriptió. (*Wenzel*: id. m. I. 31. l., *Sörös Pongrácz* id. m. 270 és köv. II.) *Erdélyi László* (A bakonybéli apátság története, 237 és köv. II.) kimutatta, hogy e conscriptió mai alakjában nem László korából való, de kétségtelen, hogy a későbbi összeállító Szent László-korabeli conscriptiót is használt fel. Ilyen hiteles egykorú adaton alapúl Seraphin capellanus megnevezése.

⁵⁾ *Copan* capellanust, ki Szent László alatt a zágrábi püspökség alapításánál játszott szerepet, Felicián esztergomi érsek 1134 évi ítélet-

összeállításban és teljességben, hamisító nem írhatta össze, az ilyen nem is ösmerhette a más forrásokban elő nem forduló tanukat: Péter nádorispánt, Mihály káplánt, Rotbertus kardhordót és Anulsus poroszlót.

De ha nem is támadták meg soha oklevelünk hitelességét, kétségbevonták azt, hogy benne az alapító oklevéllel volna dolgunk. Azt állították, hogy az alapító oklevél elveszett s a szóbanforgó okirat egyidejűleg készült feljegyzés, melyben a saint-gillesi apátság kivonatát készítve az alapítólevélből, feljegyezte az alapítás tényét. Oklevelünk e szerint minden jogi érték nélkül való lenne. Füssyt¹⁾ ez állításra azon körülmény bírta, hogy oklevelünk *charta pagensis* vagy *notitia*-szerű s így teljesen elűt a donationalis oklevelek megszokott formájától. Lesz alkalmunk bővebben foglalkoznunk az oklevélforma magyarázatával, most csak annak kimutatása tartozik reánk, hogy más, időközben elveszett alapítólevél nem létezett, és a mennyiben somogyvári alapítólevélről beszélünk, oklevelünket illeti meg ez elnevezés.

Már első pillanatra is kevésbé valószínű az a feltevés, hogy a tulajdonképeni alapítólevél elveszett s hogy azt semmiféle átiratban meg nem őrizték, hanem helyette a jogérvénnyel nem bíró feljegyzést másolták le a saint-gillesi chartulariumba.

II. Paschalis pápa 1106-ban Hugó saint-gillesi apát kérésére megerősíti Saint-Gillest fenhatósági jogában, melyet a somogyvári leánymonostor felett gyakorolt. E bulla és az oklevelünk szövege között fennálló összefüggés végkép eldönti a kérdést.

Somogyvári oklevél,
1091.

... ut quicumque usque ad finem seculi Sumichensis abbas fuerit, abbati qui tunc temporis fuerit in monasterio sancti Egidii in Valle Flaviana, obedientiam veram promittat et usque in finem vite sue teneat. Preterea

II. Paschalis bullája,
1106. nov. 2.²⁾

... igitur supradicti regis deliberationem presenti decreto sancimus, ut quousque³⁾ Seumichensis abbas fuerit, abbati monasterii vestri quod in Valle Flaviana a sancto Egidio constructum discimus, obedientiam

levele említi. (*Tkalčić*: Monum. epp. Zagrab. I. 1. l., *Fejér* id. m. I. 484. l.) Az 1093 évi hamisított tihanyi oklevél is említi Copant. (*Wenzel* id. m. VI. 70. l.)

¹⁾ Id. m. 52—56. ll.

²⁾ Teljes szövegét olv. *Goiffon* id. m. 41. l., *Fejér* id. m. II. 43. l.

³⁾ *Baluze* (id. m. II. 183. l.) szövege szerint: *quicumque*.

vero ipse elegantissimus rex antecessoribus suis non se inferiore iudicans, ea conditione et tam perpetuo iure libertatis supradictam fundavit ecclesiam, ut post Deum et sanctos eius, in quorum honore dedicata est, eiusdem ecclesie abbas ipsum solum audiat, soli inclinet, ipsum in omnibus necessitatibus tutorem et iudicem suarum rerum tantummodo agnoscat, saluo episcopali iure. Atrium autem eiusdem ecclesie, ad quod omnes tam in vita quam in morte qualibet necessitate circumventi sicut ad securum refugium confugere debent, christianissimus rex taliter consecrari fecit, ut omnes illuc pro tutamine fugientes tam corporis quam anime solamina reperiant et sui vel suarum rerum preiudicium non sentiant. Quapropter sicut regale est monasterium, ita omnium bonorum consensu regalis est prohibitio, ne quis mortalium *preter ipsum regem super res ecclesie iudicare presumat.*

profiteatur et perseveranter observet. Negotia que monasterio acciderint, regis consilio terminentur et *nullus preter regem super res ecclesie iudicare presumat.* Porro monasterii ecclesia cum atrio suo ea semper libertate potiatur, ut illuc refugientes nullum personarum sive rerum preiudicium patiantur.

A bulla szabatosabb és rövidebb formában ugyan, de sorról-sorra haladva s az értelem árnyalatait is visszatükröztetve írja át a somogyvári oklevél szövegét; az apátság immunitásáról szóló részt pedig szórúl-szóra átveszi. Kétségtelen tehát, hogy *a szóbanforgó oklevelet* írta át a pápa. Ha más, nevezetesen ha királyi oklevél létezett volna a somogyvári apátság alapításáról, ezt küldték volna meg a pápai kancelláriának, mely ennek alapján, nem pedig az egyszerű feljegyzés után szövegezte volna meg a confirmációs bullát. Hogy nem így történt, ez bizonyítja, hogy László király sohasem adott ki ilyen oklevelet. *A somogyvári levél* e szerint nem csupán a hitelesség külső jeleivel el nem látott feljegyzés, hanem az *egyedüli bizonyító erővel bíró oklevél, mely az alapításról szól.*

Az oklevél, miután megírták, nyilvánvalóan *Odilo* saint-gillesi apát kezénél maradt, minthogy László király neki és utódainak rendelte alá a somogyvári alapítást.¹⁾ *Odilo* utóda *Hugó* azután 1106-ban megerősítés céljából a pápának küldte meg az oklevelet. Mielőtt azonban Rómába küldte, valószínűleg másolatot készíttetett róla. E másolatot és a pápai kancelláriától esetleg visszaküldött eredetét továbbra is Saint-Gillesben őrizték. E körülménynek köszönhetjük, hogy szövegét a XII-ik század folyamán lemásolták az apátság chartulariumába s így megőrizték számunkra.

Es megőrizték híven. Hiszen szinte kínálkozik és nagyon valószínű is az a feltevés, hogy a chartularium összeállítója átalakította, szebb és fejlettebb formába öntötte az eredeti szöveget. De a pápai megerősítő bullával való összehasonlítás egyrészt arról győz meg bennünket, hogy a bulla a szöveg ama formája alapján készült, mely reánk maradt; másrészt arról, hogy a bulla szabatosabb szövegezésének nem volt befolyása a chartulariumbeli másolatra, a mi átszövegezés esetén mindenesetre megtörtént volna. Az *oklevél szövege* tehát azon formában maradt reánk, melyben 1106-ban a pápai kancellária előtt feküdt, vagyis az *eredeti, megbízható szövegezésben*.

Oklevelünk e szerint a *pannonhalmi conscriptio*s oklevéllel, a *Guden*-féle adománylevéllel²⁾ és a *Dávid dux*-féle oklevéllel³⁾ együtt *Szent László korának leghitelesebb emléke*, azonfelül az *egyedüli donationalis oklevél*, mely *Szent László* korából ránk maradt s már ezért is kiváló érdekességgel bír.

Oklevelünk *notitia* formájában emlékezik meg a somogyvári alapításról. Szigorúan elválasztható benne az *actio* (handlung) és a *conscriptio* (beurkundung) ténye. Az *actio* tanui között szerepel *Petrus prepositus, qui postea primus inde abbas effectus est*. Az *actio* idején tehát Péter még csak perjel;⁴⁾ a *conscriptio* azonban csak akkor történt, mikor Péter már apát volt. Élesen domborodnak ki az *actio* jellemző részletei, nevezetesen az a tény, hogy kétoldali jogügyletről van szó. *László király* megalapítja és megajándé-

¹⁾ ... »et ipsi abbati (t. i. Odiloni) et successoribus suis ad regendum regulariter dedit.« (Somogyvári oklevél.) ... »per manum Odilonis ... monasterio beati Egidii ... obtulit.« (Paschalis bullája.)

²⁾ *Fejérpataky*: II. István király oklevelei, 4 és köv. II.

³⁾ *Fejérpataky*: Kálmán király oklevelei, 4 l.

⁴⁾ A XI-ik században a francziák a perjelt (prior) gyakran *praepositus*-nak (prévot, prépost) vagy *decanus*-nak nevezik. (*Luchaire*: Manuel des institutions françaises. Periode des Capétiens, 80. l.) Az oklevelünkben említett Péter is természetesen *perjel* volt és nem prépost.

kozza az apátságot, ő teszi a donatiót, ő a *dator praecepti vel doni*. Az ajándék elfogadása, az *acceptatio*, Teuzo pápai legatus és kísérete által történik; ők a *receptores istius doni*. A király részéről mint tanúk a királyi család tagjai, a megyés püspök, a nádorispán, a veszprémi ispán, a királyi kápolna (capella) tagjai, a király kardhordója és poroszlója szerepelnek.

Mint hogy kétoldalú jogügyletről van szó, természetesen csak ennek kötelező formában történt megkötése után lehetett az oklevelet megírni. Az *actio*-tól szükségszerűen el kellett választani a *conscriptio* tényét. A kettő között — mint láttuk — nagyobb időköznek kellett eltelnie.

Oklevelünk teljesen elüt a donationalis, sőt egyáltalában a rendes oklevelek formájától. Rendelkező rész (*dispositio*) egyáltalában nincs az oklevélben, hiányzik az alapító akaratnyilvánítása, a mit alapítólevélben feltétlenül elvárhatnánk. De más sem szólal meg subjective. Az oklevél szigorúan objectiv formában, az anyaszentegyház nevében konstatálja az alapítás megtörténtét. Az oklevél-forum sincs semmiképen megjelölve. Hiányoznak a szokásos oklevélformát jellemző, a külső hitelességre és az oklevél bizonyító jogerejére utaló részek: a *corroboratio* és *sigillatio* formulái. Mégis kétségtelen, hogy oklevelünk jogügyletről akar jogérvényes tanuságot tenni. Mutatja ezt az a gond, melyet a jogügylet szabályos lefolyásának bizonyítására fordít. Egyébiránt is láttuk már, hogy bizonyító erővel bíró oklevéllel van dolgunk, máskülönben nem írta volna át a pápa. Ha szokatlan is a forma, még sem tagadhatjuk, hogy oklevéllel van dolgunk.

Ámbár oklevelünk notitia-szerű szövegezése nagyon elüt a rendes királyi oklevelek formájától, e körülmény még nem jogosít fel arra, hogy megtagadjuk tőle a királyi oklevél jellegét, mint *Czinár*¹⁾ és *Füssy*²⁾ tették. Hiszen a korabeli oklevelek — gondoljunk csak a Dávid dux-félére,³⁾ a pannonhalmi conscriptióra⁴⁾ s az 1111 és 1113 évi zabori oklevelekre⁵⁾ — mind ilyen formát mutatnak.

Mindamellett kimutathatjuk, hogy mégsem a király adta ki az oklevelet. László ugyan mint *dator praecepti* szerepel benne, de ez — mint szövegünkéből kiviláglik — nem az oklevélre, hanem az ajándékozás tényére vonatkozik. Bizonyítja ezt az is, hogy oklevelünk az *acceptatio* formulájában

¹⁾ Monasteriologia, I. 224. l.

²⁾ Id. m. 55. l.

³⁾ Fejér id. m. I. 487. l.

⁴⁾ Erdélyi László id. m. 590. l.

⁵⁾ Fejérpataky: Kálmán király oklevelei, 33—35. 42—44. ll.

a praeceptumot a donummal azonosítja. A király és tanúi nem szerepelnek mint confirmatorok az oklevélben, a minnek pedig meg kellett volna történni, ha az oklevelet a király állítja ki. Közreműködésük csak az ajándékozás tényére terjed ki és nem egyszersmind az oklevél kiadására is.

Az oklevél sajátos formájának magyarázatát nem is a királyi kancellária vagy kápolna fejletlen praxisában, hanem az írásbeliség fejletlenségében keresem. Nem hiszem, hogy a királyi kápolna járatlanságból alkalmazta volna a *notitia* formáját, hanem úgy vélem, hogy *mivel a király egyáltalában nem állított ki oklevelet, az érdekeltek maguk írták azt meg.* Ennek formái nem is annyira fejletlenek, mint inkább sajátosak; az oklevél íratása körülményeihez céltudatosan alkalmazkodnak.

A longobárd,¹⁾ sőt a német királyok ²⁾ jog-gyakorlatában is megtörtént, hogy a király *sola traditio* által, vagyis csak a birtok tényleges átadásával tesz adományt, a nélkül, hogy erről oklevelet állítana ki. Megtörtént ez ebben a korban a conscriptio oklevelek tanúsága szerint hazai praxisunkban is.³⁾ S ez alkalommal is így történt; sőt ez esetben egy monostor alapítása történik meg *sola traditio* által, a mire hazai joggyakorlatunkban ez a legsattanóbb, ha talán nem is az egyetlen példa.

Odilo írásbeli bizonyítékot akart a somogyvári alapításról és adományozásról. De a királyt nem szólaltathatta meg. A saját nevében sem beszélhetett, minthogy nem ő maga a jogot adó személy és a maga ügyében nem is szerepelhetett mint oklevélkiadó forum. E kényszerhelyzetben választotta a sajátos objectiv formát, melyben nincs semmi *dispositio* és subjectiv akaratnyilvánítás. Az anyaszentegyház nevében konstatálja, hogy az alapítás és adományozás kötelező és jogérvényes formában megtörtént.

Oklevelünkben határozott jelek mutatnak arra, hogy írója francia ember volt. A római jog felfogását követve, az ajándékozásban kétoldalú jogügyletet lát s megkülönbözteti a *donatio* és *acceptatio* mozzanatát. Ez a jogi felfogás nálunk teljesen szokatlan, de igen természetes egy délfranzia embernél. Azt is mutatja e szövegezés, hogy oklevelünk a jogban jártas

¹⁾ Bresslau: Urkundenlehre, 718. l. 2. jegyz.

²⁾ III. Henrik király említi, hogy apja Konrád császár *sola traditio* által ajándékozott volt meg egy monostort. Ez adományt az apát külön kérésére csak ő erősítette meg oklevéllel. Beyer: Mittelrheinisches Urkundenbuch, I. 366. l. 312. szám.

³⁾ Fejérfataky: A királyi kancellária az Árpádok korában, 17. l.

ember munkája, a ki a sajátos oklevélformát nem tudatlanságból, hanem a különös jogesethez alkalmazkodva választotta meg.

Hasonlókép egészen szokatlan hazai curialis stilusunkban az a kifejezés, melyet az oklevélíró az apátság immunitásának megjelölésére használ: »ne quis mortalium preter ipsum regem super res ecclesie iudicare presumat.« Döntő bizonyíték erejével bír végre a *honor* szó használata. Oklevélünk birtokot ért alatta,¹⁾ ily értelemben való használata pedig e szónak a hűbéri viszonyokból van véve; még Németországban sem fordul elő az oklevelekben a XI-ik század folyamán és a XII-iknek kezdetén a *honor* szó ily értelemben, a hol pedig a hűbéres viszonyok sokkal előbb alakultak ki mint nálunk. A magyar királyi kápolna e korban épenséggel nem használhatta e kitételt; ellenben nagyon jól odaillik a hűbéres viszonyok közt élő délfraancia ember tollába. Délfraanciaországban már e korban szétében használják a *honor* szót *birtok* értelemben; ²⁾ nevezetesen Languedochban, ³⁾ melynek területéhez tartozott *Saint-Gilles* is. E szó használata tehát — mint mondtuk — kétségtelenné teszi, hogy az oklevélíró francia ember volt.

Az oklevelet *Odilo* iratta. Neki adta át és rendelte alá László király az új alapítást, az ő érdekében állott, hogy ennek bizonyító erejű emléke maradjon.

De feltétlen bizonyító erővel mégis csak akkor bírt az oklevél, ha meg volt pecsételve, ha meg volt rajta a hitelességnek külső jele is. *Odilo* bizonyára gondoskodott róla, hogy ez is meglegyen. A pápai kancellária, mely pedig — mint láttuk — 1106-ban megerősítette és részben átírta oklevélünket, csak teljesen hiteles formában kiállított vagyis megpecsételt okleveleket erősített meg. Már ezért is fel kell tennünk, hogy az oklevélen volt királyi pecsét. *Odilo* kérésére nyilvánvalóan a kész oklevélre utólag tették rá a pecsétet.

Ezen korbéli okleveleinken gyakran ott van a királyi pecsét, noha nem a király iratta is az oklevelet, ha nem szólal is meg benne és a *sigillatio* nem is említetik az oklevél

¹⁾ »Hic subscribuntur singulatim honores« — e szavakkal vezeti be az apátság birtokainak felsorolását.

²⁾ V. ö. Cartulaire de Lérins. Ed. *E. de Flammare*, 159. l. 127. szám.

³⁾ Pl. egy 1067-ből és egy 1092-ből való oklevélben (*Vaissete: Histoire du Languedoc*, V. 545. l. — *Ménard: Histoire de Nîmes*, I. 23. l.) *Saint-Gilles* languedoci monostor, és nem provençei, mint ezt újabb magyar munkákban általában olvassuk.

szövegében. Látjuk ezt a Szent László korabeli *Dávid dux*-féle oklevélnél,¹⁾ a Kálmán-féle *veszprémvölgyi* renovatiónál²⁾ és II. Béla *hakonybéli* ítéletlevelénél.³⁾

A somogyvári oklevélre hasonló módon kerülhetett a királyi pecsét. Ilyenkor ez nem a jogügylet kezdeményezésével és jóváhagyásával történt királyi akaratnyilvánítás symboluma, hanem az oklevélnek hitelességet és bizonyító erőt kölcsönző jel.⁴⁾

Az oklevél keltezéséről csak annyit, hogy a benne foglalt indictio-jelzés, valószínűleg a másoló hibájából, téves. Hogy nem az indictio-jelzésnek megfelelő 1085 évet kell az alapítás dátumául elfogadni, mint *Pflugk-Harttung*⁵⁾ tette, hanem az *era christiana* szerint jelzett 1091 évet, bizonyítja II. Orbán pápa bullája, ki ebben az évben erősítette meg László alapítását.⁶⁾ E bullából az is kitűnik, hogy oklevelünk nov. 7-ike előtt kelt, mert e napon a pápa már megerősíti az alapítást.

A mit a somogyvári oklevél keletkezéséről kimutathatunk, az megegyezik azzal, a mit *Fejérpataky* e korszak oklevél-praxisából megállapított. Bebizonyította, hogy László és Kálmán királyok idejében az oklevelek szövegezője rendszerint az az egyház, melynek érdekében keltek, a királyi kancellária működése pedig csak a pecsételésre szorítkozott.⁷⁾ A király az ő kezdeményezésére és jóváhagyására történt jogügylet írásbafoglalásához nem járul hozzá; közreműködése az előzetes jóváhagyáson kívül csak a megpecsételés elrendelésében nyilvánul.⁸⁾ Ez magyarázza meg, hogy esetről-esetre változó oklevélformával találkozunk.

Valamint a pannonhalmi conscriptiót, a Dávid dux-féle oklevelet, a veszprémvölgyi, zabori és a Kálmán-korabeli dalmát okleveleket,⁹⁾ úgy a somogyvári alapítólevelet is az érdekelt fél iratta meg.

¹⁾ *Fejérpataky*: Kálmán király oklevelei, 12. l.

²⁾ *Fejérpataky* id. m. 26. l. A királyi kancellária, 20. l.

³⁾ *Fejérpataky*: II. István király oklevelei, 4 és köv. ll.

⁴⁾ A pecsétnek e kétféle functiójáról, mint az akaratnyilvánítás symbolumáról és a hitelesség jeléről, *Redlich* is szól: *Geschäftsurkunde und Beweisurkunde*. Mittheilungen d. Instituts f. oest. Geschichtsfor-schung, VI. Ergänzungsbd. 15. l.

⁵⁾ Id. m. 55. l.

⁶⁾ *Pflugk-Harttung* id. h. *Goiffon* id. m. 27. l.

⁷⁾ *Fejérpataky*: Kálmán király oklevelei, 11. 13. ll. és II. István király oklevelei, 9. l.

⁸⁾ *Fejérpataky*: Kálmán király oklevelei, 47. 48. ll. és II. István király oklevelei, 15 l.

⁹⁾ *Fejérpataky*: Kálmán király oklevelei, 11. 47—48. 64. 82—86. ll.

Mindez oklevelek hasonló jogi körülmények között keletkeztek. Nem a jogot adó forum állítja ki azokat. Ezért közös és egyetlen közös vonásuk az *objectiv notitia*-szerű forma, mely csak konstatálja az előzőleg megtörtént actiót. Oklevelünk formája a többiekénél mégis fejlettebb, mert oly forum iratja, melynek nagyobb oklevél-praxisa van, mint hazai egyházainknak. Emlékeztet e tekintetben a Kálmán-kori dalmát oklevelekre, melyek szintén egy régibb diplomatikai gyakorlattal bíró vidékről kerülnek ki.

De az említett notitia-szerű oklevelek mind meglévő egyházak jogait gyarapítják. Oklevelünk az egyetlen alapítólevél, mely ilyen formában van kiállítva. E körülmény és az a tény, hogy oklevelünk a *sola traditio* által történt alapítás jellemző példája s az egyetlen adománylevél Szent László korából, régiségén kívül diplomatikai szempontból is kiváló értékűvé teszi annak szövegét.

Rég elismert dolog az oklevél tárgyi érdekessége. Ez teszi indokolttá, hogy kézirat-tanulmányunk alapján az eddigi közléseknél megbízhatóbb szövegben újra kiadjuk.

Mint már említettük, külön oklevél a chartularium *Ego frater ille* kezdetű része. A monostor megalapítása ekkor már megtörtént; már szerepelnek a monostor apátja és a somogyvári szerzetesek; megtörténik az apátság belviszonyainak rendezése; megállapítják a szerzetesek által leteendő hűségesküt.¹⁾

Az oklevél kiadója Odilo apát, kinek pecsétjével van megerősítve és a ki az oklevelet Péter apát és a somogyvári szerzetesek consensusával bocsátotta ki. Az *actio* és *conscriptio* egyidőre esnek. Az actio tanui *Teuzo* legatus, Odilo és Péter apát, a pannonhalmi és tihanyi apátok, egyszersmind confirmatorok, vagyis az oklevélkiadás tanui. Az oklevél Odilo capellanusának műve, írója *Eude* (Odo) francia szerzetes. Ezen oklevél szintén 1091-ben kelt, a mit abból következtetünk, hogy *Teuzo* legatus és Odilo apát még Magyarországon vannak.

¹⁾ *Teissonier* (Notice historique sur Saint-Gilles et son culte, 114 és köv. 11.), *Goiffon* (Saint-Gilles, son abbaye etc. Nîmes, 1882. 47. 1.) és *Vaissete* (Histoire du Languedoc, V. 1708. 1.) azon nézete, hogy itt Péter apát esküjéről van szó, tarthatatlan. A szöveg határozottan azt mondja, hogy Péter apát jelenlétében az egyes szerzetesek teszik le az esküt.

II. ORBÁN PÁPA KÁLMÁN KIRÁLYHOZ INTÉZETT LEVELE.

E levél a legérdekesebb okiratok egyike, melyek Magyarországnak a szentszékkal való összeköttetéseire vonatkoznak. II. Orbán pápa nyilatkozatai világot vetnek a Szent László politikájában beállott fordulatra. Élesen elítéli Lászlónak IV. Henrik pártjához történt csatlakozását, és Szent Istvánról szólva kidomborítja azt a felfogást, melyet a gregorianus politika Magyarország és a szentszék jogviszonyáról táplált. Ezenkívül e levél legfontosabb emléke a saint-gillesi apátság és Magyarország érintkezésének.

E fontos okirat csak a saint-gillesi bullarium XII-ik századi másolatában maradt reánk, hol a bullarium első részében a chronologiai rendben másolt bullák sorában áll.

A cím, melyet itt visel s a mely a másolótól származik: *De legatione Ungarie abbati Odiloni data*, — nem egészen helyes. A pápa ugyanis csak kérdést intéz Kálmánhoz, hogy indíthat-e követeket Magyarországba? és tudatja szándékát, hogy ezek kíséretében Odilo saint-gillesi apátot is Magyarországba küldi. Ennek okát nyilvánvalóan abban kell keresnünk, hogy a pápa közeledése kísérletének gondolata Odilont indult ki. Odilo értesítette a pápát Kálmán rendkívüli műveltségéről, tőle tudhatta meg a pápa azt az ellentétet, melyben Lászlóhoz és ennek a szentszékkal szemben folytatott politikájához állott, hasonlóképen az összeköttetést Álmos és IV. Henrik között.¹⁾ Odiloban ébredhetett fel az a gondolat, hogy Kálmánt meg lehet nyerni a pápa politikájának.

Kritikai vizsgálódás tárgyává csak e levél keltezésének kérdését kell tenni. Szövege nem jelöli meg az évet, a melyben kelt, hanem csak a napi dátumot, július 27-ikét jelzi. *Ménard* ²⁾ 1096 tájára tette e levél kelte idejét. Utána indultak a többiek, de már egyenesen 1096-ról keltezik a levelet.³⁾ Csak *Marczali* ⁴⁾ vall eltérő nézetet és az 1095-iki dátum mellett foglal állást.

Szent László általánosan hiteleseknek elfogadott adatok szerint 1095 júl. 29-én halt meg.⁵⁾ E szerint a pápa 1095

¹⁾ V. ö. *Jaffé*: *Bibliotheca rerum Germanicarum*, V. 172—173. ll.

²⁾ Id. m. I. 184—186. ll. és *Preuves*, 25. l.

³⁾ *Vaissete*: *Histoire du Languedoc*, V. 1710. l. — *Goiffon*: *Saint-Gilles*, 51. l. — *Jaffé-Wattenbach*: *Regesta pontificum Romanorum*, 5662. — *Fejér* id. m. II. 13. l. és utána indulva az összes magyar historikusok.

⁴⁾ A m. nemzet tört. Szerk. *Szilágyi S.* II. 185—186. ll.

⁵⁾ *Pauler*: A m. nemzet tört. az Árpád-házi királyok alatt, I. 178. l. és *Mátyás Flórián*: *Szent László és Imre királyok végnapjai*, 8. l.

jul. 27-én még nem írhatott Kálmánnak üdvözlő levelet trónralépése alkalmával. De ha elfogadjuk is Marczali feltevését, hogy László már júniusban halt meg, még így is alig történhetett volna, hogy a pápa már jul. 27-én értesült legyen Kálmán trónralépéséről és a követség dolgát is megbeszélte legyen Odiloval. *Mátyás Florián*¹⁾ különben is kimutatta, hogy László halálát nem tehetjük júniusra. Az e hóban ünnepelt László-napja (jun. 27-ike) nem a halálozás, hanem a canonisatio emlékét őrzi.

Másrészt az 1096-iki dátum annyira beleillik Orbán pápa itinerariumába, hogy egész határozottsággal erre az évre kell tennünk az oklevél keltét. 1096-ban jul. 6—14-ig az ott tartott zsinat alkalmából Nîmesben van a pápa.²⁾ Innen Saint-Gillesbe megy, hol jul. 15—20-ig időzik.³⁾ Itt értesülhetett Odilotól a Magyarország politikájában beállott fordulatról, itt beszélhette meg vele a levél és követség dolgát. Jul. 22-én és 23-án Avignon közelében, jul. 30-án pedig Chablais hercegség területén tartózkodik. E hercegség területén, melyen a pápa e napokban Andâouból Aptnak tartva átutazott, kelt jul. 27-én a Kálmánhoz intézett levél, a néhány nappal előbb történt saint-gillesi látogatás hatása alatt.

A pápa 1095-ben is megfordult Saint-Gillesben, ez alkalommal azonban csak szept. 1-én ért oda.⁴⁾ Ámde az Odiloval történt megbeszélésnek és megállapodásnak, ki a követség tagjául volt kiszemelve, vagyis a pápa saint-gillesi tartózkodásának meg kellett előznie a jul. 27-én kelt levelet. Már csak ezért sem lehet 1095-re tenni annak keltét.

Levelünk elhelyezése a bullariumban is 1096 mellett bizonyít. A bullarium összeállítója szigorúan ragaszkodik a chronologiai sorrendhez. Levelünk pedig a 27-ik lapon Orbán pápa 1096 jul. 22-iki bullája után következik.

Az 1106 évi pápai bulla és a somogyvári alapítólevél viszonyát már tárgyaltuk; a bullához fűződő kritikai kérdésekről pedig más alkalommal szóltam.⁵⁾ Érdekessége abban áll, hogy kétségtelenné teszi, miszerint Szent Lászlót eredetileg Somogyváron temették el.

¹⁾ Id. m. 4—12. ll.

²⁾ *Jaffé-Wattenbach* id. m. 688—689. — *Gallia Christiana*, VI. 484. l.

³⁾ *Jaffé-Wattenbach* id. h. 5663—5668.

⁴⁾ *Jaffé-Wattenbach* id. h. 5575. — *Goiffon*: Saint-Gilles, 48. l.

⁵⁾ *Olv. Kritikai jegyzetek az Árpád-kor története köréből* cz. cik-kemet. Századok, 1904. 868—871. ll.

A saint-gillesi bullarium többi oklevelei a mennyiben megemlékeznek is Somogyvárról, csak mellékesen teszik azt. Mindezek confirmációs bullák, melyekkel a pápák Saint-Gilles apátságát összes jogaiban és birtokaiban megerősítik. A leányapátságok közt említik Somogyvárt, még pedig mindég első helyen. Nyilvánvalóan Somogyvár volt a legtekintélyesebb a leányapátságok között. Ha t. i. a leányapátságok felsorolásában az alapítások sorrendjét követték volna, akkor pl. a Saint-Eusèbe de Provence apátságnak, mely 1034-ben került Saint-Gilles fennhatósága alá, a névsorban meg kellene előznie Somogyvárt.

Mind ezen oklevelek Somogyvárnak már csak a nevét említik. Láthatjuk ebből, hogy az az élénk összeköttetés, mely a XI-ik század végén és a XII-ik század kezdetén Saint-Gilles és Somogyvár, illetőleg Magyarország és Saint-Gilles között fennállott, és ezzel együtt ezen összeköttetés politikai fontossága is csakhamar megszűnt. Ugy látszik, ez összeköttetések személyes viszonyokból fejlődtek. Odilo személyisége és ama viszony által, melyben ő a pápához és a magyar királyhoz állott, nyerték fontosságukat, a mit e kedvező körülmények megszűntével elvesztettek.

A SAINT-GILLESII BULLARIUM SOMOGYVÁRRA VONATKOZÓ OKLEVELEI.¹⁾

I.

Szent László Somogyváron apátságot alapít s azt a Flavia-völgyi Saint-Gillesről nevezett francia monostornak rendeli alá. 1091.

Kézirat. Bibl. Nat. L. 11018. f. 68^v — 70. XII. századi másolat.

Kiadások. *Ménard*: Histoire civile, ecclesiastique et litteraire de la ville de Nismes. Paris, 1750. Vol. I. Preuves, 24—25. ll. — *Horvát István*: Tudományos Gyűjtemény, 1828. évf. III. köt. 65—68. ll. (Ménard alapján.) — *Fejér*: Cod. Dipl. I. 468—471. ll. (Ménard alapján.) — *Marczali*: Enchiridion, 100 és köv. ll. (Fejér alapján.)

[C]²⁾ Universalis et catholica sancta mater ecclesia e diversis parietibus unigeniti filij Dei sanguine unita, caritativa compassione per omnes orbis fines diffundi volens, notificat tam presentibus

¹⁾ A tulajdonnevet, eltérően a kézirat orthographiájától, mindig nagy kezdőbetűvel adom, az intervocalis u-t a szöveg könnyebb áttekinthetése végett mindig v-nek írom. A v-nek u-val való írása a középkori iratokban tudvalevőleg nem jellemző s ezért nem szükséges hozzá ragaszkodni. Az *interpunctio* tekintetében az értelemben, nem a kézírathoz alkalmazkodom. Mind e változtatásokat annál inkább megtehettem és annál inkább meg kellett tennem, mivel a XII. századbeli másoló orthographiai és interpunctiói sajátosságai nem vezethetők vissza az eredeti szövegekre. A szövegen tett változtatásaimról betűkkel jelzett jegyzeteimben adok számot, a tárgyi jegyzeteket számjegyekkel különböztetem meg.

²⁾ A chrismon formája: •|• c †

quam futuris se esse auctam in Pannonie partibus una regali abbacia^{a)} millesimo nonagesimo primo anno dominice incarnationis, indictione quarta decima,^{b)} regnante Laticlavo¹⁾ gloriosissimo eiusdem regionis rege. Locus autem ille, in quo Deus preelegit sibi sanctam fundari ecclesiam non habentem maculam aut rugam, vocatur Sumich nobilissima urbium terre. Quam cum territorio suo predictus rex audiens opinionem meritorum beati Egidy confessoris ad honorem sancte et individue Trinitatis et beatorum apostolorum Petri et Pauli et sancti Egidy confessoris, pro redemptione anime sue et antecessorum suorum et omnium fidelium christianorum, in presentia dompni Odilonis abbatis prelibatis apostolis Petro et Paulo et beato Egidio dedit et ipsi abbati et successoribus suis ad regendum regulariter tali tenore: ut quicumque usque ad finem seculi Sumichensis abbas fuerit, abbati qui tunc temporis fuerit in monasterio sancti Egidy in Valle Flaviana, obedientiam veram [f. 69.] promittat et usque in finem vite sue teneat. Preterea vero ipse elegantissimus rex antecessoribus suis non se inferiorem iudicans, ea conditione et tam perpetuo iure libertatis supradictam fundavit ecclesiam, ut post Deum et sanctos eius, in quorum honore dedicata est, eiusdem ecclesie abbas ipsum solum audiat, soli inclinet, ipsum in omnibus necessitatibus tutorem et iudicem suarum rerum tantummodo cognoscat, salvo episcopali iure. Atrium autem eiusdem ecclesie, ad quod omnes tam in vita quam in morte qualibet necessitate circumventi sicut ad securum refugium confugere debent, christianissimus rex²⁾ taliter consecrari fecit, ut omnes illuc pro tutamine fugientes tam corporis quam anime solamina reperiant^{c)} et sui vel suarum rerum preiudicium non sentiant. Quapropter sicut regale est monasterium, ita omnium bonorum consensu regalis est prohibitio, ne quis mortalium preter ipsum regem super res ecclesie iudicare presumat. Atrium vero si quis, quod absit, violaverit, legem patrie persolvat in undecuplum. Quod si quis contra Deum et sanctos eius et contra regalia decreta aliquid ex his que dicta sunt preter atrium, nefario^{d)} ausu violenter temera-

^{a)} abbacia. — ^{b)} A szövegben hibásan *octava* áll; a másoló az eredetiben levő XIV római számot VIII-nak nézte. — ^{c)} reperiant. — ^{d)} nefarie.

¹⁾ Ez a *Ladislav* névnek latinositott formája. V. ö. *slavus, sclavus, esclave*. Az eredetiben megmaradt 1106-iki bullában is ily alakban fordúl elő e név: *Lasticlavus, Laticlavus. Goiffon*: Bullaire, 41. l.

²⁾ A *christianissimus rex* kitétel ez időben még egyáltalában nem formális cím s csak sokkal később válik azzá a francia király intituációjában. Szent Lászlót és Kálmánt gyakran nevezik így kortársaik. V. ö. S. Ladislai Decr. I. Bevezetés. — Dávid herczeg tihanyi oklevele. *Fejér* id. m. I. 487. l. — Albertus Aquensis, I. 6. fej.

verit, ex precepto prefati regis quod audacter presumpsit restauret et insuper quinquaginta marchas cocti auri persolvat. Dator istius precepti: rex Laticlavus. Testes qui cum eo fuerunt: dux Lambertus [f. 69^v.] frater eius, dux David consobrinus eius, Gerazclavus filius regis Rutenorum gener ipsius, Almarus Vesprensis episcopus, comes palatinus Petrus et comes Acha, Michael, Seraphin, Copan capellani ^{a)} illius, Rotbertus de Gozlaria spatarius eius, Anulus legatus ipsius.¹⁾ Receptores vero istius doni vel precepti sunt isti: Teuzo ²⁾ sancte Romane ecclesie legatus, dompnus Odilo sancti Egidy abbas. Monachi qui adfuere: Petrus prepositus ³⁾ qui postea primus inde abbas effectus est, Rostagnus Raynonis, ⁴⁾ Petrus armarius, ⁵⁾ Ugo et Daniel capellani eius, ⁶⁾ duo diacones Petrus et Rostagnus, ⁷⁾ Petrus camerarius, Dalmacius decanus. Clerici et laici qui cum abbate fuerunt: Petrus Pictaviensis grammaticus, ^{b)} Petrus Ugonis, Raymundus Felicis, Bernardus Amatrici, Raynaldus Arvei, Maimbaldus et Arveus et alii quamplures.

Hic subscribuntur singulariter honores supradicto monasterio ab ipso rege donati: Sumich cum territorio suo, ecclesia eiusdem loci cum servis et territorio suo, Patrie villa cum servis et territorio suo, Pincinaticorum villa ⁸⁾ cum servis et territorio suo, villa Sancti Georgy cum servis et territorio suo, villa Currualis ⁹⁾

^{a)} capellanus. — ^{b)} gramaticus.

¹⁾ E névsorról olv. a 392—393. ll. mondottakat.

²⁾ Teuzo vagy Teciro presbyter cardinalis gyakran előfordúl II. Orbán bulláiban mint subscriptor, de csak 1095 óta; 1099 óta pedig mint S. Johannis et Pauli presbyter cardinalis. (*Jaffé-Wattenbach* id. m. 5540.) — *Goiffon*: Bullaire, 32. l. — *Jaffé* id. m. 5620. 5633. 5788.)

³⁾ A praepositus elnevezést illetőleg olv. a 395. l. mondottakat.

⁴⁾ Rostan — úgy látszik — Péter utóda lett a perjelségben. Későbbi iratokban ugyanis előfordúl Rostagnus prior S. Egidii. (*Guérard*: Cartulaire de S. Victor de Marseille, I. 178—179. l. — *Vaissete*: Histoire du Languedoc, V. 744. l. Ez okirat 1096-ból való.)

⁵⁾ Armarius-nak nevezik Franciaországban a könyvtárnokot. *Luchaire* id. m. 80. l.

⁶⁾ T. i. Teuzonis legati. Odilo káplánjai ugyanis. mint a hűség- eskürlől szóló oklevélből kitűnik, Maynerius és Johannes voltak.

⁷⁾ A későbbi okiratokban (Cart. de. S. Victor id. h.) előfordul Rostagnus camerarius, ki Rostan perjellel együtt említették, úgy látszik, egy személy ezen második Rostannal.

⁸⁾ Füssy (id. m. 58. l.) Kádárok-falva kitételrel fordítja. Hogy min alapúl e fordítás, nem tudom. Valószínűnek tartom, hogy a másoló a *Picinaticorum* (picinatici = besenyők) nevet írta le hibásan. E szerint *Besenyők-falva* lenne értendő ez elnevezésen.

⁹⁾ Marczali (A m. nemzet tört. II. 183. l.) és Füssy (id. m. 58. l.) magyarázata szerint *Szekerések-falva*. E magyarázat nyelvi és tárgyi nehézségekbe ütközik, ezért nem fogadhatom el.

cum servis et territorio suo, villa vi[f. 70.]nitorum cum servis et territorio suo, triginta vineas cum vinitoribus suis, in sexaginta ^{a)} vineas medietatem cum vinitoribus suis, domus trecentorum ^{b)} servorum et centum ^{c)} militum domus.¹⁾

II.

Odilo saint-gillesi apát megállapítja a somogyvári konventi tagok fogadalmát s az anyamonostor iránt köteles hűségesküjét. (1091.)

Kézirat. Bibl. Nat. L. 11018 f. 70—70^v.

Kiadások. Lásd az előbbi oklevél kiadásait.

Ego frater ille promitto stabilitatem meam et conversionem morum meorum et obedientiam coram Deo et sanctis eius secundum regulam sancti Benedicti in hoc monasterio sancti Egidy, salva obedientia in omnibus et subiectione monasterii sancti Egidy in Valle Flaviana siti in presentia dompni Petri ^{d)} abbatis. Notum sit omnibus Sumicensis cenoby fratribus tam presentibus quam futuris, insuper et omnibus christianis, dompnum Odilonem abbatem sancti Egidy ex consensu dompni Petri eiusdem loci abbatis et fratrum ibidem degentium hanc professionem in predicto cenobio observandam perpetuo iure confirmasse et sui impressione sigilli sub anathematis vinculo inviolabilem decrevisse. Quam si quis maligno zelo ductus temerario ausu violare presumpserit et predictum cenobium ab unitate capitalis matris segregare voluerit, cum Dathan ^{e)} et Abiron se dampnandum sciat. Ut autem hoc edictum indissolubile permaneat, a predictis patribus sancitum est, ut nullus omnino monachus de monasterio sancti Egidy Vallis Flaviane sine litteris commendaticys ^{f)} et sigillo confirmatis in Sumicensi congregatione recipiatur, et idem decretum [f. 70^v.] de Sumicensibus apud sanctum Egidium observetur. Huius edicti testes et confirmatores sunt: dompnus Odilo abbas sancti Egidy, dompnus Petrus abbas Sumicensis, dompnus Teuzo cardinalis, ²⁾ dompnus Petrus abbas sancti Martini, ³⁾ dompnus Petrus abbas Tichoniensis, Petrus prior, Petrus decanus, Laurencius decanus,

^{a)} LX. — ^{b)} CCC. — ^{c)} C. — ^{d)} P. — ^{e)} *Nathan* a kéziratban, a mi természetesen a gondatlan másoló tévedése *Dathan* helyett. V. ö. Mózes, IV. 16. *Ménard* és *Fejér* lenyomatták e képtelenséget. —

^{f)} comendatitys.

¹⁾ XIV-ik századi írással betoldva: »possessiones Simissenses constitute a domno Odilone abbati Simissensi.«

²⁾ Teuzot illetőleg olv. az előző oklevelet.

³⁾ *Péter* pannonhalmi apátot II. Paschalis pápa 1102 évi bullája is említi. *Fejér* id. m. II. 40—41. l. — *Wenzel* id. m. VI. 72. l. — *Erdélyi László*: A pannonhalmi apátság története, 592. l.

Petrus ^{a)} Minerbensis, Maynerius et Johannes capellani dompni Odilonis abbatis, frater Odo huius decreti scriptor et ceteri fratres.

III.

II. Orbán pápa megerősíti a saint-gillesi apátság kiváltságait, birtokait és azokat az adományokat, melyeket Odilo akkor élő apát idejében kapott. Alatri, 1091. nov. 17.

Kézirat. Bibl. Nat. L. 11018. XII. sz. másolat.¹⁾

Kiadások. *Pflugk-Harttung*: Acta pontificum inedita, I. 55. l. — *Goiffon*: Bullaire de l'abbaye de Saint-Gilles, 27. l. (Jaffé-Wattenbach id. m. 5453. sz.)

Monasteriorum sive cellarum donatio, que temporibus tuis ²⁾ a venerabilibus confratribus nostris Rainaldo Remensi archiepiscopo et Caturienti ³⁾ episcopo, vel a dilecto filio nostro *Latisclavo Ungarorum rege*, et Ademaro vicecomite, ⁴⁾ monasterio prefato collata est.

IV.

II. Orbán pápa Kálmán királyt trónralépése alkalmából üdvözlí; inti, hogy szakítva elődje politikájával, hagyja el IV. Henrik és III. Kelemen pápa pártját, s engedelmet kér, hogy ez ügyben követeit és Odilo saint-gillesi apátot Magyarországra küldhesse.⁵⁾ (1096.) jul. 27.

Kézirat. Bibl. Nat. L. 11018. f. 27^v—30. XII. sz. másolat.

Kiadások. *Ménard* id. m. I. Preuves, 25—26. l. — *Fejér* id. m. II. 13 és köv. ll. (Ménard után.) — *Migne*: Patrologia Latina, 151. 480 és köv. ll. (Ménard után.) — *Jaffé-Wattenbach* id. m. 5662.

Urbanus episcopus, servus servorum Dei, dilecto in Christo filio Columbano, magnifico Ungarorum regi, salutem et apostolicam

^{a)} Külön meg kell jegyezni, hogy a kéziratban e helyen nincs vessző, mert máskülönben valószínűtlennek látszanék, hogy *Ménard* csak azért alkalmazott vesszőt, hogy az összefüggést elrontsa.

¹⁾ Ezen okirat, mint a bevezetésben mondottakból tudjuk, nem ugyanazon másoló műve, a kié az I—II. alatt közölt két oklevél. Ezek a bullariumhoz hozzátoldott chartulariumból valók, a szóbanforgó oklevél és a következők pedig magából a bullariumból származnak.

²⁾ Értsd: Odilonis.

³⁾ Cahorsi püspök Délfranciaországban.

⁴⁾ *Pflugk-Harttung* szerint (Acta pontificum inedita, I. 55. l.) III. Ademar, vicomte de Toulouse. — *Goiffon* (id. m. 339. l.) megfoghatatlan módon, magyar apátnak teszi meg Ademart.

⁵⁾ A másolótól származó felirat: *De legatione Ungarie abbati Odiloni data* — vörös tentával.

benedictionem. Audientes magnificentiam tuam omnipotentis Dei dispositione ad Ungarici regni regimen esse provectam, gaudio non modico exultamus. Retulit enim nobis venerabilis filius noster Odilo sancti Aegidy abbas strenuitatem tuam pretersecularem qua precellis, industriam scripturis etiam ecclesiasticis eruditam, et quod [f. 28.] potissimum iudiciariam concedet potestatem, sanctorum canonum pollere scientia, unde oportet te fili in Christo karissime, supra ceteros qui te in eiusdem regni regimine precesserunt, tam pro tua quam pro commissorum tibi populorum salute curam gerere. Et potentes enim, ut divina scriptura pronuntiat, potenter tormenta patientur,^{a)} ¹⁾ et cui plus datur, plus profecto exigitur. Erige igitur o rex, vexillum catholice fidei gloriosum, quod secularibus regni tui vexillis victoriam debeat et gloriam comparare. Iam diu enim Ungarorum populi errorum devia secuti sunt, et derelictis sue salutis pastoribus, alienorum gregum vestigiis adhererunt. Reminiscat nunc strenuitas tua religiosi principis Stephani,²⁾ qui generis tui primus a sancta Romana et apostolica ecclesia fidei religionem suscepit et regalis dignitatis iura promeruit. Quanto enim amplius te divini dispositione iudicii in terrena dignitate provectum intelligis, tanto humilius debes potestatis divine [f. 28^v.] principibus, Petro ac Paulo, fili karissime, obedire et eorum ecclesie subiectionem et honorem a prefato principe institutum fideliter exhibere. Nulla te pseudoapostolorum, qui eorum^{b)} ecclesiam invaserunt, venena corrumpant, nulla perversitas a vera religione seducat. Nec enim latere te credimus heresiarcham Guibertum³⁾ ab omnibus ubique catholicis excommunicatum^{c)} atque damnatum, qui contra divine legis scita, contra euuangelii statuta, contra sanctorum canonum decreta viventis patris ac domini cubile ascendit, Gregorii VII apostolice memorie pontificis cathedram invasit, matrem fidelium omnium Romanam ecclesiam incestavit. Sed furem eum et latronem existere, per divine clarificationis gratiam totus pene iam orbis agnoscit. Quid etiam in Heinricum⁴⁾ huiusce iniquitatis et presumptionis auctorem divine maiestatis iusticia^{d)} operata sit et operetur, ad tuam existimamus noticiam^{e)} pervenisse. In sensum enim reprobum datus et ea que non conveniunt [f. 29.]

^{a)} patientur. — ^{b)} earum. — ^{c)} excommunicatum. — ^{d)} iustitia. — ^{e)} notitiam.

¹⁾ Liber sapientiae, VI. 7.

²⁾ A pápa tehát még 1096-ban sem nevezi Istvánt *szent*-nek. Ez döntő bizonyíték, hogy 1086-ban csak népies és nem ünnepélyes canonicatio történt.

³⁾ Ravennai Wibert, III. Kelemen ellenpápa.

⁴⁾ IV. Henrik császár.

immo que Deo et hominibus execrabilia sunt operans, publicis est expositus ignominii. In illo nimirum illud quodam modo ^{a)} divine scripture impletum videtur elogium: Quid superbit terra et cinis, ^{b)} quia in vita sua proicit ^{b)} intima sua. Ipsi quippe quos intimos habuerat, quos tamquam sua viscera diligebat, non tantum familiares, sed ipse etiam filius pro suis eum abominationibus) execrati ab eius se consortio sequestrarunt. Iam per Dei misericordiam et iudicium ^{d)} principalem illam regni sui partem, per quam Romane ecclesie incubabat, ²⁾ amisit. Inter has diabolice persecutionis procellas iam diu regnum tuum ab apostolice sedis obedientia desivit et erroris huius ^{e)} principibus ac ministris deditum per latioris vie devia seductum est. Nunc tandem ad eius populi velamen auferendum personam tuam divina ut credimus ³⁾ gratia sublimavit. Unde nos, quibus licet indignis pro apostolice sedis ministerio ecclesiarum omnium sollicitudo imminet [f. 29^v], quia Grecis ac barbaris, sapientibus et insipientibus debitores sumus, ⁴⁾ tuam super his prudentiam duximus admonendam, tui profecto animi voluntatem volentes agnoscere, utrum ad salutem regni tui et ad populi tui eruditionem apostolice sedis apocrisiarios destinari consentias. Ad cuius videlicet operis ministerium supradictum beati Aegidii abbatem cooperatorem predestinavimus.

Super hoc ergo negotio certam tui animi voluntatem nobis per latorem presentium rescriptis ^{f)} tuis intimare non differas. Porro de nobis ita tuam excellentiam confidere volumus, ut quicquid honoris, quicquid dignitatis predecessor tuus Stephanus ab apostolica nostra ecclesia promeruisse cognoscitur, certa devotione exquiras, plena liberalitatis benignitate percipias, dummodo in unitate eiusdem apostolice ecclesie firma stabilitate permanear, et ei quicquid honoris, quicquid reverentie rex prefatus instituit, fideli benignitate devotus ex[f. 30.]hibear. Datum VI. Kal. Augusti.

^{a)} quod ammodo. — ^{b)} proicit. — ^{c)} habhominationibus. — ^{d)} iudicium. — ^{e)} huius. — ^{f)} res scriptis.

¹⁾ Liber ecclesiasticus, X. 9.

²⁾ Értsd IV. Henrik olaszországi, nevezetesen toscanai birtokait. V. ö. *Meyer v. Knorau*: Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V. Harmadik köt. 477. l.

³⁾ A kéziratban e helyen ugyan hézag van, de ez alighanem csak a másoló hanyagságával magyarázandó; az értelem így is teljes.

⁴⁾ Szent Pál: Róm. I. 4.

V.

II. Paschalis pápa Hugo saint-gillesi apát kérésére megerősíti Szent Lászlónak Somogyvárról tett rendelkezéseit és ez apátságot örök időkre a saint-gillesi anyamonostornak rendeli alá.¹⁾ Parma, 1106. nov. 2.

Kéziratok. A bulla eredetije a saint-gillesi plebánia levéltárában, a Mazer Hectortól származó gyűjteményben. V. ö. *Goiffon*: Bullaire, 2. 41. ll. — *Baluze*: Miscellanea in 8° II. Elenchus. — XII. sz. másolat Bibl. Nat. L. 11018. f. 30^v.

Kiadások. Az eredeti alapján *Baluze*: Miscellanea in 8° II. 183. (in 4° Mansi-féle kiadás, III. 11.) és *Goiffon* id. m. 41. l. — *Baluze* nyomán a *Gallia Christiana*, VI. Instrumenta, 189. l. — A *Gallia Christiana* alapján *Migne*: Patrologia Latina, 163. köt. 197. l. — *Pray*: Dissertatio de S. Ladislao, 47—50. ll. — *Pray* alapján *Katona*: Historia critica, II. 662. l. — *Katona* alapján *Fejér* id. m. II. 43. l. — Természetesen csakis *Baluze* és *Goiffon* kiadása jöhet tekintetbe, ezek közül is csak a *Goiffon*-féle megbízható. (Jaffé-Wattenbach id. m. 6098. szám.)

VI.

*II. Calixtus pápa megerősíti a saint-gillesi apátságot minden jogai-
ban, birtokaiban és a leányapátságok felett gyakorolt fenhatóságában.
(A leányapátságok közt első helyen említi Somogyvárt.) Maguelonne,
1119. jun. 28.*

Kéziratok. Bibl. Nat. L. 11018. f. 43. XII. századi másolat. — XVII. századbeli hitelesített másolat a saint-gillesi plebánia levéltárában.

Kiadások. *Ménard* id. m. I. Preuves, 28. l. — *Migne* id. m. 163. köt. 1103. l. (*Ménard* alapján.) — *Goiffon* id. m. 55. l. (Jaffé-Wattenbach id. m. 8702. szám.)

VII.

*II. Incze pápa megerősítő bullája; hasonló tartalommal, mint az
előbbi bulla. Valence, 1132. márcz. 14.*

Kéziratok. Bibl. Nat. L. 11018. f. 54. XII. sz. másolat. — XVII. századbeli hitelesített másolat a saint-gillesi plebánia levéltárában.

Kiadás. *Goiffon* id. m. 73. l. (Jaffé-Wattenbach id. m. 7554. szám.)

VIII.

*III. Incze pápa megerősítő bullája; hasonló tartalommal, mint a
két előbbi bulla. Róma, 1208. nov. 12.*

Kéziratok. Az eredeti Saint-Gillesben. *Másolatok*: Bibl. Nat. L. 11018. f. 58. XIII. sz. másolat. — Bibl. Nat. Collection de Languedoc, XLI. f. 103.

¹⁾ E bulla kétszer említi László nevét. *Goiffon* szerint (id. m. 42. l.) az eredeti *Latisclavus* és *Lasticlavus*, *Baluze* szerint (id. m. 183. l.) csakis *Latislavus* formában használja e nevet. A bullarium másolója mindkét ízben, épúgy mint az 1091 évi bulla szövegében tette és a mint a somogyvári alapítólevél másolója teszi, a *Latisclavus* névalakot használja.

Kiadások. *Cocquelines*: Bullarium, III. 125. l. — Bullarium Romanum. Ed. Taurin. III. 219. l. — *Baluze*: Epistolae Innocentii III. Második köt. 220. l. — *Migne* id. m. II. 1480. — *Wenzel* id. m. VI. 327. l. (Migne alapján.) — *Goiffon* id. m. 104. l. — Monumenta Romana epp. Vesprimiensis, I. 17. l. (Kivonatos és megbízhatatlan közlés.) — *Pott-hast*: Regesta Pontificum, 3532. sz.

IX.

IV. *Kelemen pápa megerősítő bullája; hasonló tartalommal, mint a három előbbi bulla. Viterbo, 1266. jul. 23.*

Kézirat. XVII. századi hitelesített másolat Saint-Gillesben.

Kiadás. *Goiffon* id. m. 178. l.

Ezen utolsó bulla másolata nincs meg a párisi kéziratban; teljesség kedvéért azonban erre is kitértem, s ezzel a Saint-Gillesre vonatkozó összes bullák jegyzékét adtam, a mennyiben Somogyvárt is említik.

BAUMGARTEN FERENCZ.

BARCSAY ÁKOS FEJEDELEMSÉGE.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

AZ ATHNAME MEGSÉRTÉSE. II. RÁKÓCZY GYÖRGY BŰNHÖDÉSE LENGYELFÖLDÖN ÉS ERDÉLYBEN. BARCSAY ÁKOS DIPLOMÁCZIAI HIVATOTTSÁGA. RÁKÓCZYT MEGGYŐZI AZ ÖNKÉNYTES LEMONDÁS SZÜKSÉGÉRŐL. RHÉDEY FERENCZ FEJEDELEMMÉ VÁLASZTÁSA. BARCSAY BÉKÉLTETŐ POLITIKÁJA. RÁKÓCZY FEJEDELEMSÉGE MÁSODSZOR. TATÁRPUSZTÍTÁS. BARCSAY KÉRLELŐ KÖVETSÉGE A NAGYVEZÉR JENEI TÁBORÁBA ÉS FEJEDELEMMÉ TÉTELE.

Az 1657 évi okt. 25-re összehívott gyulafejevári részgyűlést két nappal utóbb Barcsay Ákos elnök nyitotta meg. Erdély országháza soha sem volt oly lehangolt, mint ekkor. II. Rákóczy György a szokásos fejedelmi propositiók helyett török követség érkezését tudatta a rendekkel, mely egyenesen Erdély három nemzetével kíván értekezni; hűségesküjőkre inti tehát őket.¹⁾

A török követség viselkedése mutatta, hogy a porta komolyan veszi fenyegetéseit s a Rákóczyakról többé tudni sem akar. Erdély rendei két hatalommal kerültek szembe: a távoli, de aránytalanul hatalmasabb portával, melyhez Erdély viszonyát Fráter György kora óta az athnamék szabályozták, és a kisebb, de közelebbi hatalommal, saját fejedelmükkel, ki most is dynastikus önzésből harminczezer fölkelő hozzátartozóit borította gyászba s hozzá megnyirbálta szabadságukat, kitől tehát zsarnoksága miatt szívesen szabadultak volna, de kiméletlen ereje miatt rettegtek tőle.

Szolimán szultán athnaméjának, mely azóta az erdélyi választott fejedelmek megerősítésének mintegy symboluma, lényeges pontjai voltak: a meghatározott adó pontos fizetése és a szultán pártfogása. Egyéb pontjai koronként változtak.²⁾

II. Rákóczy György még atyja életében, 1642 május 27-én

¹⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. 292—311.

²⁾ Eredetije a Szerail levéltárában. Fenyegetés idején mindig erre hivatkoztak. *Szilágyi*: Rajzolatok és tanulmányok Erdély államéletéből, II. 143.

nyert athnamét. Ez a főbb pontokon kívül kiköti, hogy ha valaki a havasalföldi vagy moldvai vajdák és bojárok közül pártoskodást támasztva Erdélybe menekülne, Rákóczy fogva küldje a portára.¹⁾ Az athname megtartására pedig eskü alatt kötelezte II. Rákóczy Györgyöt a rendektől 1642-ben kiállított választási feltételek, az u. n. conditiók 3-ik pontja is.²⁾ Rákóczy mégis a hozzámenekült Konstantint visszasegíti havasalföldi trónjára, versenytársát Heriza Vornikot pedig erdélyi fogságba hurczolja (1654).³⁾ Sikerrel avatkozott Moldva ügyeibe is. Az ármányos Lupul kénytelen a portára menekülni (1653).⁴⁾ De a különben is fejetlen porta, velencei elfoglaltsága miatt tétlen bosszúsággal hűnyt szemet. Rákóczy vakmerőségét ez csak növelte. A két Oláhország függése után új vállalatba fog.

Az 1642-iki választási feltételek 4-ik pontja megszabja azt is, hogy a fejedelem se a római császár, se a többi keresztényen fejedelem ellen ok nélkül hadat ne indítson. De Rákóczyt eddig elért sikerei napoleoni veszedelembé sodorták. Hogy a lengyel trónt megszerezze, a rabló kozák és a fáradt svéd szövetségében támadt a portától és a római császártól támogatott Kázmér lengyel királyra. S bár az athname meghagyja Erdély fejedelmének, hogy »barátainknak barátja, ellenségeinknek ellensége légy«, most hiábavaló volt a porta minden követsége. Hatástalan volt Szelepcsényi György nyitrai püspök, magyar királyi követ intelme is. Rákóczy nyílt csata nélkül jut Varsó birtokába, de ekkor svéd szövetségesét hazaszólítja a dán támadás. Kimerülve, elpusztult helyeken át ő is megkezdte tehát visszavonulását a lengyel Moszkvától (1657 jun. 23). Csak a fagyos hó hiányzott. A Visztula Rákóczy Berezínája; innen a lengyel had a július 23-iki lealázó béke daczára folytonos zaklatással pusztítja seregét⁵⁾ s a tatár jul. 31-ikén már csak 20,000 főnyi hadat keríthet kézre vezérével, Keménynyel együtt. A többi 10,000 elpusztult igazi ütközet nélkül a varsói úton. A pár hónappal előbb oly hatalmas fejedelem sereg nélkül érkezett meg, de »épen és egészségesen«, hogy még sok nyomort és megalázást hozzon kimerült hazájára.

Alig vetett ki a szamosujvári részgyűlés (szeptember 3.) váltságdíjat a tatár rabokért,⁶⁾ megjöttek a porta követei,

¹⁾ *Szilágyi*: Rajz. és tan. I. 235.

²⁾ Erd. orszgy. eml. X. 328.

³⁾ Szalárdi, 279.

⁴⁾ Szalárdi, 271.

⁵⁾ *Szilágyi*: Rajz. és tan. II. 67.

⁶⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 289., XIII. 520. — *Krauss*: Siebenbürgische Chronik, I. 315.

hogy az athname értelmében új fejedelem választását követeljük.

A három nemzet küldöttségileg fogadta a török követseget a fejevári részgyűlésen. Szónokul egyrészt a fejedelem iránti kedvezésből, másrészt mint a ház egyik legelőkelőbb tagját és »hazafi«-t, egyhangúan Barcsay Ákost választották.¹⁾ Barcsay kalaplevéve, törökös jó kívánsággal veszi át a fermánt,²⁾ de hasztalan igyekszik most is fentartani azon szokást, hogy az országgyűlés követek útján adja meg választát a török követeknek. Az első jogsérelem megtörtént. A császári parancsnak érvényesülnie kell; a fermánt a török követesség jelenlétében olvassák fel. A levél rövid, de határozottan parancsoló, követelő; az engedetlen Rákóczyt a fejedelemségben nem tűri; válaszzanak helyette más ügyes és alkalmas fejedelmet. A kapucsi pasától átadott szóbeli üzenet sem volt bőbeszédűbb, sem enyhébb.

A válasz nem könnyű. A rendek határozati jogát úgy szólván formasággá súlyesztette Rákóczy gazdagsága és mindig katonasággal rendelkező zsarnoki hajlama. Most pedig előre megkapták az intő szót a letett hűségükre. Ki merete volna tehát, bár mindannyian meg voltak győződve, hogy az athname és conditiók megszegése miatt a hűségeskü kötelező ereje megszűnt, a megalázásban is leggazdagabb, leghatalmasabb erdélyi úr haragját maga ellen ingerelni? A török hatalom mégis csak távol van Rákóczy bosszujának meggátlására, ki »nyakukon ül« a rendeknek.

E dilemmatikus helyzetben Erdély való érdekeit Barcsay diplomáciai éleslátása ismerte föl, bár utóbb az ellentétek merevsége őt is eltiporta. Célja volt az Erdély és a porta közti jó viszony helyreállítása; vagy ha ez lehetetlen, az ellentétek közé állva lehető halogatása, mérséklése Erdély pusztulásának a — jobb időkig. A kis Erdélyt a lengyel kudarcz is elcsigázta; a merőben katolikus bécsi udvarnak pedig a protestáns Erdély még nem hihetett. Barcsay politikája hasznára lett volna Erdélynek, de a portának, sőt talán a Rákóczynak is. Erdélynek, mert mint semleges terület török protektorátus alatt emelkedett az »aranykor«-ra; a portának, mert Erdély területi megtámadása billentette fel az egyensúlyt Bécs és Konstantinápoly között, s eredetileg ez indította meg a bécsi udvar, illetőleg a magyarság azon ellenáramlatát,

¹⁾ »Es sagten aber alle einmüthig, dass er Herr das thun sollte, als ein vornehmster Mitglied und Hazafi.« Erd. orszgy. eml. XI. 293.

²⁾ Vörös atlaszszal bevont portai levél. Erd. orszgy. eml. XI. 294.

mely végeredményében a török kiűzésére vezetett; s végül Rákóczynak, mert félrevonúlva gazdag kincseivel végre mégis legalább fia, Ferencz számára visszaszerezhetette volna Erdély trónját. Am a porta Barcsayt kétszínű politikájá miatt ámitónak hitte, ki hűségét csak az óriási hadisarcz és adó előteremtésével bizonyíthatja be, Rákóczy pedig hálátlan szolgának tekintette, ki csak a fejedelemség megszerzése végett keresi a porta kegyét; s velük szemben Barcsay még saját hazafias pártját sem elégíthette ki, mert ez meg türelmetlen volt Rákóczy iránt.

Barcsay e hivatásszerű politikai küzdelmét gazdag élet-tapasztalat, hosszú politikai iskola előzte meg, mely a tehetséges embert alacsony sorsból szinte Erdély első emberévé emelte.

Nagybarcsai Barcsay Ákos szegény köznemes családból származott »oláh« ösöktől,¹⁾ de a fejedelmi udvari iskolába kerülve, hamar feltűnt jeles tehetségével, bizalmat keltő külsejével és modorával. »Termete középszerű, de jó alkotású, szeme kék, orra nagy, arcszíné élénk, arczkifejezése szelíd és megnyerő«²⁾ — úgy hogy I. Rákóczy György korán fontos diplomáciai küldetésekre használja fel s már egy 1633-iki követségi utasításában sűrűn hivatkozik Barcsay bécsi követ-ségének fontos eredményeire. Ekkor ismerkedik meg Barcsay Pázmánynyal, kitől nagyérdekű üzenetet hoz urának.³⁾

Sűrű követségben járt az oláh vajdánál, s különösen a ravasz moldvai Lupullal szemben bizonyult pótolhatatlan diplomáciai tehetségnek. Levelezésein kívül 1636-tól úgyszólván évenként megjelenik udvarában, és Barcsay éleslátása nem egyszer hiúsította meg Lupul messzelátó terveinek keresztül-vitelét, úgy hogy az öreg Rákóczy György fiához írt levelében dicsérőleg emlékezik meg Barcsay éberségéről.⁴⁾

Ugyancsak kényes ügyekben többször járt Barcsay a portán is. Fiatal létére, mint a fejedelem belső embere, már

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 309.

²⁾ *Bethlen* : Tört. emlékiratok, 32.

³⁾ Erd. orszgy. eml. X. 513. 514., XI. 437. E követségre vonatkozó két adat maga elég arra, hogy Barcsay születési évét az általánosan elfogadott 1619 év előtti időre tegyük. 14 éves gyermek ily fontos küldetést nem teljesíthetett. Ezt tekintve, születési évét bátran tehetnők a bécsi és zsitvatoroki béke korába, bár viszont I. Rákóczy György még egy 1644-iki levelében is a gyalogkapitányságra részben *ifjúsága* miatt tartja alkalmatlannak. (A két R. Gy. csal. lev. 172.)

⁴⁾ Kemény önéletírása, 272. 294. 422. — A két Rákóczi Gy. családi lev. 19. 119. 120. 122. 123. 137. — Török-m. Államokmt. III. 17. 21. 26. 34. 195. 253. 260. — Erd. orszgy. eml. XI. 80. Levelek és okiratok, 774. Haller, 53.

régebben megfordult ott a Székely Mózes kiadatása ügyében, s bár sikert nem ért el, alkudozásai menetével oly bizalmat fakasztott a fejedelemben, hogy 1642-ben utódának, II. Rákóczy Györgynek, még életében való megválasztásához is az atlname kieszközlését rábízta. És Barcsay az új örökösödési rendszert csakugyan keresztülvitte.¹⁾

Főleg ekkor szerzett érdemeiért I. Rákóczy György 1644 decz. 20-ikán kinevezte lugosi és karánsebesi főbánná, 1648-ban Hunyad megye főispánjává, Déva adományozásával pedig egyszerre Erdélynek vagyoniilag is számottevő főnemesévé tette, bár egy 1644-iki levele szerint Barcsay buzgó protestáns létére még a gyalogkapitányságra sem alkalmas, mert »ifju és fellát.«²⁾

Magában az 1644-iki hadjáratban Barcsay nem igen vett részt, mert bár szükségét itt is érezte az öreg fejedelem, neje, Lorántffy Zsuzsánna, csak hosszas sürgetésére küldi ki hozzá 1000 lovas élén.³⁾ Ámde Barcsay nem sok dicsőséget arat a harcztéren. Putnok ostrománál fizikai ereje kudarcot vall, Kemény leszólja félénksége miatt.⁴⁾ Barcsay valóban csak békés diplomáciai tehetségével imponálhatott.

E tekintetben pedig az ifju fejedelem is hamar észrevette nélkülözhetetlenségét a külügyek vezetésében, midőn atyja felsőmagyarországi hadjárata alkalmával átvette Erdély kormányzását. Alig távozott Barcsay a harcztérré, az ifju Rákóczy anyját kéri fel közbenjáróul Barcsay visszaküldése és udvari kapitánynya tétele ügyében, hogy »vigyázzon a külső állapotokra.« Ő maga atyja töprengéseit eloszlatni igyekszik levelében: Barcsay nem részeseg, játékjait hallgatni nincs ideje, kormányzatának minden hibája megszűnik, ha Barcsayt »gondviselőül« rendeli melléje.⁵⁾

A linzi béke utáni csöndes napokban Barcsay nevével keveset találkozunk. Érintkezik a törökkel II. Rákóczy György trónraléptekor (1649);⁶⁾ levelez Ali lovas-agával, ki vajdának czímezi őt és kéri tőle igaz rája jobbágyainak szabadonbocsátását.⁷⁾ Barcsay egyébként a tábla elnöke; állandóan ő vezeti

¹⁾ *Szilágyi*: Rajz. és tan. I. 214. 220—225. 235—256. Török-m. Államokmt. III. 96.

²⁾ Szalárdi, 253. A két R. Gy. cs. I. 172.

³⁾ A két R. Gy. cs. I. 129. 180.

⁴⁾ Kemény önéletírása, 417.

⁵⁾ Erd. orszgy. eml. X. 353. 362. A két R. Gy. cs. I. 308. 321. 341. 344. 348.

⁶⁾ A két R. Gy. cs. I. 402.

⁷⁾ Török-m. Államokmt. III. 435. Rája = nem mohamedán hitű alattvaló.

az országgyűlést s ő helyettesíti a fejedelmet a törvényszéki terminusokon. 1653-ban tagja volt az Approbata Constitutiókat revideáló tíztagú bizottságnak, s mint a tábla elnöke, Lázár György protonotariussal az elkészült egyes cikkelyeket — akárcsak rendes törvényhozásnál — ő írta alá, megpecsételte és szentesítés végett a fejedelem elé terjesztette.¹⁾

A lengyel vállalat ellen, mint a többi tanácsos, Barcsay sem mert nyílt óvást tenni s a viski országgyűlésen (1657 jan. 17.) Rákóczy Rhédey Ferenczczel és Serédy Istvánnal öt teszi meg helytartójává.²⁾ De Barcsay csakhamar egyedüli regense Erdélynek. Serédy meghalt, Rhédey pedig a neki juttatott kis hatalomkör miatt lemondott. Barcsay egyedül székel Fejérvárott, mint egy fejedelem, bár csak »locumtenens uram« czímmel. Mint ilyen parancsolja a rendeknek a tatár betörés rémhírére kibocsátott meghívójában, hogy a haza megmentése végett jun. 12-én a fejérvári országgyűlésen mindannyian megjelenjenek. A nagyszámban egybegyűlt rendek istentiszteletet, egy évi böjtöt és általános fölkelést határoztak; s bár a tatár betörés elmaradt, mégis főleg ez erélyes intézkedésnek volt köszönhető, hogy a váratlanul betörő Lubomirski lengyel vezér, három magyar megye feldúlása után hirtelen kitakarodott az országból.³⁾

Önálló intézkedései miatt sok baja volt Barcsaynak az Erdélyben maradt ifju fejedelemasszonynyal, Báthory Zsófiával. kinek panaszaira Rákóczy már áprilisben ír Barcsaynak, hogy neje előtt ne titkolózzék; de viszont nejét azzal nyugtatja meg, hogy Barcsay szükség esetén bizonyára gondoskodni fog élete biztonságáról. S a lengyel betörés hírére Barcsay a fejedelmi családot Szamosujvárról csakugyan az erősebb Ecsedre, majd Váradra kíséri.⁴⁾ Midőn azonban a török megengesztelése végett a pénzkezelést is magához vette, a fejedelemasszony újra keserű panaszszal fordult férjéhez, hogy Barcsay a török császárnak, tatár khánnak és a pasáknak ajándékot akar küldeni, ő pedig az öreg fejedelemasszonynak semmit sem küldhet; magához kerítette a sószállítás jövedelmét; sőt a szamosujvári tárházat is, melynek kulcsát Kövér Gábor őrzi, feltörtette s belőle 10,000 tallért vett magához, neki alig juttatva ezeret.⁵⁾

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 24. 222., XIII. 416.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 42.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 286. 254. — *Szilágyi*: Rajz. és tan. II. 41. 61. — *Krauss*: Sieb. Chron. I. 278.

⁴⁾ A két R. Gy. csal. lev. 516. — Szalárdi, 310.

⁵⁾ A két R. Gy. csal. lev. 521.

Barcsayt e sokoldalú tevékenységeért már ekkor gyanúsították, hogy a fejedelemségre vágyik. Szalárdi János, Rákóczy levéltárnoka, hitelt ad a mende-mondának, hogy a még mindig Fejérvárott őrzött Heriza Vornikot fejedelemsége ügyének előmozdítása reményében Barcsay szöktette meg, pedig a különben gyanakvó fejedelemasszony is az egészben csak a személyeknek zsoldjuk kifizetése utáni szökését, tehát Barcsay kudarcát látja.¹⁾ Tényleg a szamosújvári elkeseredett hangulatban is Barcsay védi meg a moldvai vajdától hozzá intézett levéllel Rákóczyt azon vádtól, mintha a főserégétől elvált hadat a moldvai vajda az ő parancsára vágta volna le.²⁾

Hivatalosan csak a fejérvári részgyűlésen jó szóba először Barcsay fejedelemsége, a ki azonban, bár török barátai eddig is biztatgatták, az iránta nyilvánuló kedvező hangulatot épen nem iparkodott felhasználni s csak hazájáért tette meg azt a szolgálatot, hogy zsarnok hajlamú urát, kihez annyi hála és érdek fűzte, tapintatosságával lemondásra bírta. Nagy dolog volt ez. Rákóczy a héttoronyba zárt követei és kapitányai útján már bizton értesülhetett, hogy az új nagyvezér, a hetvenéves Köprili Mohamed kinevezésével (1656. szept.) a portai fejtelenség megszűnt, sőt hogy a Velenczével folytatott tusa is vége felé közeledik; s bár mindebből meggyőződhetett, hogy az erélyes nagyvezér nem tűri őt Erdély fejedelmi székén, gazdagsága, hatalma érzetében s részint a már fejedlemmé választott fia Ferencz érdekében mégis makacszkodott. Megjöttek a tatár khán követi is a fejedelemválasztás meg sürgetésére, s a rendek már türelmetlenkedtek a kétes helyzet miatt, midőn végre Barcsaynak sikerült meggyőznie Rákóczyt legalább egy névleges fejedelem szükségéről.⁴⁾ A helyzet ily szerencsés előkészítése után Barcsay, kit Chenán lippai pasa is értesített a császár haragjáról a választás halogatása miatt, sőt Memhet pasa fővezér megindulásáról Rákóczy ellen,⁵⁾ okt. 30-án viszont mérsékletre inti a rendeket, mert — úgymond — minden szomszédjuk ellenségük, a török megbízhatatlan, ne tegyék tehát az egyetlen hatalmas családot is

¹⁾ A két R. Gy. cs. I. 515. — Szalárdi, 314. A személyekről olv. Thallóczy Lajos cikkét. *Századok*, 1892. 449 és köv. II.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 289., XIII. 524.

³⁾ Évenként kinevezett állandó követ (continuus orator) a portán. *Szilágyi*: Rajz. és tan. I. 218.

⁴⁾ A két R. Gy. cs. I. 528.

⁵⁾ Török-m. Államokmt. III. 443. Forrásaink általában a *pasa* szót használják, ugyanez a török kiejtés, és csak némely régi magyar író (pl. Zrinyi) használja a magyarosított *basa* elnevezést. »Memhet pasa fővezér« a. m. Köprili Mohamed nagyvezér.

ellenségükké; alattvalói tisztelettel a három nemzet legelölkelőbbjeiből könyörgő követséget menesszenek Rákóczyhoz, kijelentve, hogy csak a török parancs mentheti meg őket, de fogadást tesznek, hogy a porta megnyerése esetén újra elismerik fejedelmüknek. A küldöttség vezetésére azonban Lázár György ítélőmestert bírja rá, mert ha ő maga lenne a szóvivő, ez — úgymond — egyrészt hálátlannak tüntetné fel őt jöltevéje iránt, másrészt önzőnek, mivel szélteben ismeretes, hogy a pasák kétszer is biztatták a fejedelemség keresésére.¹⁾ Rákóczy hétpontú lemondási feltételeiben fősúlyt helyez arra, hogy az új államfő címe kormányzó legyen. Barcsay ajánlatára egy új követség meg is igéri, hogy az új államfő fejedelmi címét csak a törökkel-tatárral való érintkezésben használja. Megegyezésük után bizottság állapítja meg az új fejedelem condiitioit, mire nov. 1-én az összes rendek, köztük Barcsay, Rhédey Ferencz után a második helyen, aláírják a kölcsönös biztosító levelet s másnap megtörténik a fejedelemválasztás, melynek általános motivumát az istenfélelmet, bölcsességet és értelmet, származást és gazdagságot tűzik ki.

Három fejedelemjelölt van. Kemény Jánost elejtették tatár-rabsága miatt, melyből azután csak fejedelmi váltságdíjjal volna kiváltható; különben is a lengyel hadjárat tanácsolásával vádolták. Sok jeles tulajdonság ajánlja Barcsay Ákost. Súlyos időkben kipróbált kormányzó; a töröknél való kedveltségére, praktikus politikai tehetségére különösen most volna szükség; mint érdemes országgyűlési elnök és sokat tapasztalt követ is általános népszerűségnek örvend; de alacsony származása, oláh nemzetsége, szegénysége, túlságos leereszkedése, mely főleg a régi főurak előtt megfosztja fejedelmi tekintélyétől, és gyermektelensége miatt, a mi sok esetben szülhet könnyelműséget, Barcsay sem kellett, hanem inkább megválasztották a szelid, istenfélő, gazdag *Rhédey Ferenczet*, kit ezenkívül a töröktől kegyelt Bethlen Gábor sógorsága is ajánlott. Az írásbeli szavazatokat külön bizottság szedi be s a kancellár hirdeti ki az eredményt. Az új fejedelmet Barcsay mutatja be a török követségnek, kérve Szolimán athnaméját.

Rákóczy ekkor már nem volt Fejérváron. Távozott katolikus unokaöccsével, gróf Rákóczy Lászlóval együtt, s hol

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 304. Frank (téves) értesülése szerint Barcsay inkább az ablakon dobhatja ki magát, mint hogy hírül vigye Rákóczynak a rendek követelését, s a vezetésre nem is Lázár György, hanem Haller Gábor vállalkozik. (Erd. orszgy. eml. XIII. 529.)

Monostorból, hol Görgényből írja panaszos, tanácskérő leveleit anyjához, lázító iratait a rendekhez.¹⁾

Hamar kitűnt a békepárt csalódása. Várad az ottani alkapitány, Gyulay Ferencz izgatására Jenővel együtt megtagadta a hódolatot Rhédey iránt, Rákóczy pedig már nov. 21-én kifejezi csalódását Barcsayban, mert ez megütközött harci készülődésén és ajánlotta, hogy kincseit inkább a porta megnyerésére használja fel.²⁾ Barcsay békepolitikája ugyanekkor kezd a másik pártnál is gyanuba esni. Midőn ugyanis a rendek hallgatva Rákóczy rövidlátó izgatásaira, tanácsolták Rhédeynek, hogy szabadságuk orvoslása fejében ajánlja fel Rákóczynak a fejedelemséget, Rhédey gyanuval kíséri Barcsay követségét Rákóczyhoz, s hogy hitelét megingassa, jövőre értesíti Rákóczyt, hogy Barcsay Fejérvárra fogja csalni, de csak azért, hogy ott a törökkel meglepesse s magát tétesse meg fejedelemnek. Barcsay lebeszélni igyekszik Rákóczyt betörési tervéről, ki most épen ebben lát új, ravasz fogást, és Barcsay hasztalan esküszik, hogy Rhédey féltékenységből igyekszik hitelét megrontani.³⁾ Rákóczy vendégeül mégis ott marad Monostoron a karácsonyi ünnepek alatt. Innen ír levelet sógorának Kemény Jánosnak, melyben találóan jellemzi a való politikai helyzetet: nagy a gyűlölet Rákóczy iránt, s a szultán levele inkább csak ürügy volt az ő eltávolítására és az új fejedelmválasztásra. A magyar király most a francziákkal van elfoglalva, kik még császárrá választása elé is akadályokat gördítenek, segélyére tehát az erdélyiek nem számíthatnak. A nagyvezér most előállott másik kívánságával, Jenő átadásával. Erdély békéjét ez fogja megzavarni s e kényes kérdés dönti el Erdély sorsát a legközelebbi, 1658 jan. 9-re összehívott megyesi országgyűlésen.⁴⁾

Barcsay az ünnepek után nyugodtan távozhattott Monostorról, mert sikerült lebeszélnie Rákóczyt újévi betöréséről. Az 1658-iki újév napján Fejérvárról levélben még egy bizalmas ajánlatot tesz Rákóczynak az iránt, miként lehetne a rendek levelét az ő (t. i. Rákóczy) emberével juttatni a portára, ki

¹⁾ A két R. Gy. cs. I. 531. 533. — Török-m. Államokmt. III. 448. Erd. orszgy. eml. XI. 311. 337.

²⁾ A két R. Gy. cs. I. 531. — Erd. orszgy. eml. XI. 337.

³⁾ A két R. Gy. cs. I. 532.

⁴⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 331. Jellemző adatai még e levélnek: »szegénysége« daczára most küldi hármuknak (Keményen kívül Kornis Ferencznek s öcscsének Barcsay Andrásnak) a negyedik száz aranyat. Küld olvasni való könyvet is, mely szép, vigasztaló, bár — pápista írta. Pestis, rossz termés sújtja az országot; ürmöst csak azért nem küld, hogy legyen kedve hazajönni a fogságból.

ott mindjárt ura ügyét is támogatná; viszont ellenzi a vajdáknak az országgyűlésre való meghívását és tudtára adja, hogy tatár követek érkeztek, kik még említését sem akarják hallani nevének.¹⁾

A megyesi országgyűlést Rákóczy hűségére intő levele nyitja meg jan. 11-én. E hűség erőltetése, mi annyi veszélylyel fenyegette Erdélyt, másfelől Rhédey bizalmatlankodása elkészerítette Barcsayt. Fölmentését kérte az elnöki állástól. De sem a fejedelem, sem a rendek nem fogadták el lemondását, Rákóczyhoz pedig követséget akartak meneszteni, hogy figyelmeztessék a novemberi egyezsége. Neki azonban már hatalmas pártja volt nemcsak az országban, hol a végek, székelyek, hajduk mellette foglaltak állást, hanem hangulat keletkezett mellette az országgyűlésen is. Keresztúry András részeg fővel nyíltan esküdözött Rákóczy mellett, s a megbízólevél nélkül megjelent hajdukat ki kellett utasítani zajongásuk miatt. Segítette ügyöket a nagyvezér eljárása, ki újra felszólította a rendeket Jenő átadására, az ajándék nélkül hozzáküldött Keresztesyt fogságra vetette, követtársát Sztojkat pedig ajándékért kergette vissza. De jan. 14-én Konstantin havasalföldi vajda követeinek viselkedése ellenáramlatba sodorta az országgyűlés rendeit. Most már Rhédeyt valóságos fejedelmökké akarják tenni, ki iránt rögtön hűségesküket kívánnak. A főurak mérsekeltebbek s maga Barcsay a négy befogadott vallás papjaira kívánja bízni annak eldöntését, vajjon a feloldás előtt, tehetnek-e új esküt esküszegés nélkül? Végül mégis követséget küldenek Rákóczyhoz a novemberi egyezés megóvására; de megkezdik a védő intézkedéseket is; a végeket újra hűségesküre szólítják föl s jan. 26-ra fölkelést hirdetnek Haller Gábor fővezérsege alatt.

Január 17-én nagy az izgatottság. Éjjeli ülésen veszik Bánffy Dénestől az első hírt Rákóczy betörési szándékáról. Új hír érkezik: a budai vezér 100,000 aranyért sem hajlandó Rákóczyt pártolni s a tatár khán csak a végső parancsot várja a betörésre.

E nehéz helyzetben Barcsaytól várnak sikert, ki elvállalja a kérlelő követség vezetését — hazájáért. Jan. 20-án Rákóczy megteszi intézkedéseit a betörésre. Rémhírek keringenek, a székelyek 60 ezernyi betörő hadat emlegetnek, de jan. 24-én már lehetetlen az országgyűlésnek menekülnie az erősebb Segesvárra Rákóczy hirtelen megjelenése miatt. Barcsay beszámolt eljárásáról. Rákóczyt Gyalun találta, kikérte neje párt-

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 334.

fogását is; de alig indult vissza, Rákóczy utolérte és új válszában kijelentette, hogy a fejedelemséghez élete árán is ragaszkodik.

Barcsay új közbenjárása a rendeket önkénytes meghódolásra, Rákóczyt pedig nagyekemezei amnestia-levelének kibocsátására bírta. Másnap, jan. 25-én, a tanácskozások már Barcsay lakásán folynak s ő szolgáltató szigorú igazságot Rákóczy rabló katonái fölött.¹⁾ A rendek végre egymást is kölcsönösen biztosítva amnestiájukról, befogadják Rákóczyt, ki új meghívóval folytatja az országgyűlést és jan. 26-án beterjeszti négypontú propositióját, melynek alapján a rendek négy articulust alkotnak az adózásról és a hadi kötelezettség új módjáról. Szabadságuk helyreállítását elhalasztották, csak-hogy mielőbb haza mehessenek. Meg is feddi őket Barcsay, főleg a szegényebbeket, hogy most a kedvező alkalmat elszalasztották. Az új törvények jan. 31-én nyernek megerősítést.²⁾

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XIII. 567. Meggyes kapuján egy zászlótartó már hetedszer szökött be s világos nappal a panaszosról még ruháját is lehúzta. Barcsay kihallgatás nélkül akasztatta fel, mert lórablásának maga is tanuja volt.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 324. l., hol a közölt megerősítésnek jan. 24-iki dátuma van. A sajátkezű írás maga elég ajánlat volna ez adathitelességére. Mellette szólnak még *Krauss* adatai is, a melyek szerint Rákóczyt a jan. 20-iki amnestia-level kibocsátása után jan. 22-én maga Rhédey vezette be nagy ünnepélyességgel a városba (*Krauss* id. m. I. 332.); hozzá Rákóczy amnestia-levelét szóról-szóra közli »in possessione saxonicali Nagy-Ekemező, die 20. Januarii, anno 1658« dátummal. (*Krauss* id. h.) A feldolgozók s köztük e kor jeles ismerője *Szilágyi Sándor*, általában elfogadták e hitelesnek látszó adatokat (éppúgy legújabbban Acsády) s figyelembe sem vették Szalárdit, ki szerint Rákóczy csak jan. 24-én érkezik Meggyes alá s a ki meggyanúsítja Barcsayt, mivel Rákóczyyal együtt érkezett vissza gyalui követségéről. Maga *Szilágyi* Barcsaynak csak ekemezei követségét említi. Pedig a gyalui követség volt Barcsay életének egyik legfontosabb mozzanata. Ellenei felhasználják meggyanúsítására, s Barcsay hasztalan bizonyítja be később a májusi országgyűlésen (*Krauss* id. m. I. 333—342.), hogy nem ő, hanem a Bánffyól küldött »mocskos« levelük hozta nyakukra Rákóczyt; még az 1661-iki országgyűlésen is kísért ez az ürügy Barcsay elítélésére. Utólag tehát *Krauss* és ez után *Szilágyi* is beszél Barcsay kolozsvári vagyis gyalui követségéről. De Szalárdi ez adatát egyéb hiteles adatok is megerősítik, s megdöntik az eddig hiteleseknek elfogadott ellentétes adatokat. A rendek nemcsak a havasalföldi vajdához írt jan. 19-iki átiratban (E. o. e. XI. 347.), hanem a törvényhatóságokhoz intézett jan. 20-iki körlevelükben is (E. o. e. XI. 348.) oly hangon hivatkoznak Barcsay követségének fontosságára, mintha Rákóczy még nem volna nyakukon, azaz a közeli Nagy-Ekemezőn, s így ott Rákóczy jan. 20-án még nem állíthatta ki általános amnestia-levelét, mint *Krauss* közli. Tényleg ugyanez az amnestia-level ugyancsak szóról-szóra közölve van az E. o. e. XIII. 573. lapján is, de nem 20-iki, hanem 24-iki dátummal, szintén Nagy-Ekemezőn kiállítva. De Rákóczy bevonulását meg kellett előznie a rendek kölcsönös amnestia-

A rendek már előbb megküldték a budai vezérnek a Barcsay szerkesztette átiratot, melyben hűségük hangoztatása mellett kijelentik, hogy Rákóczyt csak Rhédey meg nem erősítése miatt fogadták vissza. Jenőt azonban meg kell tagadniok. Rhédey visszavonult, Rákóczy pedig a törvényhatóságoktól merész államcsínyjét helyeslő feliratokat csikart ki. Tanácsosának Haller Gábornak bátor szavú levele azonban meggyőzi őt, hogy a kimerült rendek Jenőt is hajlandók feláldozni a békeért.¹⁾ Egyetlen reménye még Lipót király. Hozzá küldi Frankfurtba Bánffy Dénest követül, neki ajánlja fel Jenőt. De kitérő választ kap.²⁾ A portán követét sem fogadják, hű szövetségeseit pedig, Konstantin havasalföldi és Stéfán moldvai vajdákat elűzik. Maga Rákóczy komolyan gondol a török veszedelemre. Anyját kéri magyarországi várainak sürgős megerősítésére, hová esetleg visszavonulhasson; de el van tökélve, hogy lemondani a végső szükségben sem fog, mert »önmagának sem akar ártani.«³⁾

Az ápr. 9-iki fejevári országgyűlésen nem is szólal fel egy hang sem Jenő átadása mellett. Sőt elrettentő határozatot hoznak: »Átkozottak még maradékai is, ki valamely végvárat saját méltósága emeléseért eligért vagy eligérni fog.« Rákóczy pedig oly feltételeket (athname-küldést, az eddigi adót és területi integritást) szab lemondásához, melyeket a már felbőszített török előreláthatólag nem fog teljesíteni.⁴⁾

Rákóczy a gyűlésről Szamosujvárra vonult. Innen várja helyzetének javulását, de itt veszi Nádasdy országbíró levelét, hogy a német segélyre ne számítsen, bár Lippay György esztergomi érsek nagy jóakarója. A török hajthatatlan, pedig Rákóczy hajlandó volna magát Barcsayt zálogul küldeni Temesvárra. Kemény egyenesen azt írja Rákóczynak tatár rabságából, hogy ha elég erőt nem érez magában, ne veszélyeztesse az

levelének is, melyet Rákóczy amnestia-levelének vétele és elfogadása után azonnal kiállíthattak. Ez pedig jan. 25-iki dátummal van közölve közvetlenül Rákóczy 21-iki törvénymegerősítése után. (E. o. e. XI. 355.) Rákóczy tehát nem vonulhatott Meggyes alá jan. 20-án, Meggyesbe jan. 22-én, s így nem erősíthette meg a törvényeket sem már jan. 24-én. Minden a mellett szól, hogy Frank részletes tudósítását (E. o. e. XIII. 550—572.) fogadjuk el hitelesnek, főleg ha felteszszük, hogy Rákóczy a törvény megerősítésének dátumával inkább a meghódolás napját akarta jelezni, valamint gyakori törvénymegerősítő dátum az országgyűlés megnyitásának napja is.

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 358. 357. 360. 367.

²⁾ Török-m. Államokmt. III. 619. — *Krauss* id. m. I. 333.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 369. A két R. Gy. csal. lev. 536. 538.

⁴⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 374. — Török-m. Államokmt. VII. 389.

országot és magát. Esküdjözik, hogy ő kész fejedelméül elismerni, ha mindjárt Bánffy Kristófot választja is az ország.

Rákóczy kéri anyja tanácsát, mert ajánlata döntő lesz az új fejedelem személyére nézve. A tatár követek Kemény Jánost ajánlják s ígérik, hogy váltságdíját ez esetben sem emelik föl. Kemény iránt azonban akkora ellenszenv uralkodik, hogy megválasztását csak fegyverrel vihetné keresztül. Unokaöccse, Rákóczy László, levélben egyenesen Barcsayt ajánlja a fejedelemségre; de tart tőle, mert »igen fen fog látni majd; elméje is hamar hajló.« Bánffy Györgyről lehetne még szó, ki hű, vallásos, de »gyengébb elméjű« mint Barcsay. Ha tehát nem Rhédey lesz ismét a fejedelem, úgy »ez kettőn járni fog az ország elméje«, írja II. Rákóczy György anyjának Fejérvárról, 1658 máj. 10-én.¹⁾

Már megkezdődtek a surlódások, a jeneiek egy csetepatéban bosszút álltak a gyulai alaj-bégen és Rákóczy fegyveres gyülekezésre szólította föl a rendeket, midőn török-tatár követek érkeztek, kik a fejérvári részgyűlésen (máj. 24.) egyhangúan követelték, hogy Rákóczyt a két elűzött vajdával együtt kötözve vigyék a portára s Rhédeyt vagy mást válaszszaanak fejedelemmé.²⁾ Sebessy Ferencz portai követ levele szerint a nagyvezér máj. 3-án már megindult. Nagy baj volt az is, hogy a temesvári pasa személyes okokból Barcsayra megneheztelt s az áprilisi követség nem mert elindulni. Rákóczy frankfurti követe, Bánffy Dénes, eredménytelenül tért vissza. Hasztalan sürgette Barcsay a rendeket véleményadásra, Rákóczynak kellett megtennie az első indítványt, hogy saját költségén Bánffy Györgyöt, Dániel Ferenczet és Lutsch Jánost küldjék a portára, de — az áprilisi követség utasításával.

Híre jön, hogy a budai vezér már Lippán táborozik. A rendek mégis tehetetlenek Rákóczival szemben s Barcsay csak időtöltésből terjeszti elő sürgős írásbeli indítványát a budai vezér támadásának elhárításáról, bár másrészt még mindig tiltakoznia kell az ellen, mintha ő lett volna oka Rákóczy meggyesi betörésének, nem pedig Bánffy Dénes »mocskos« levele. Végre is Tholdalagi Mihály azon elszólás-szerű indítványa ment határozatba, hogy a kisebb veszélyvel járó portai hűséget választják, enyhítésül kiegészítve Barcsay indoklásával, hogy »látván elégtelenségünket, semmikép sem resistálhatunk.« Rákóczy ekkor már nincs Fejérvárott s talán ezért volt kisebb veszély a portai hűség. Junius 2-án a jenei

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 387. — A két R. Gy. csal. lev. 540—544.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 392. — A két R. Gy. csal. lev. 544.

táborból értesíti anyját, hogy a lippai táborba a temesvári pasa és az esztergomi bég is megérkeztek. A rendeknek csak jun. 5-én küldi meg válaszáat, hogy neki más a véleménye; ő zsoldosaival kész magát megvédeni a török ellen.¹⁾ Azután kinevez három helytartót Erdély ügyeinek, a három nemzetnek vezetésére: a magyar Barcsay Ákost, a székely Petky Istvánt és a szász Hermann Mihályt; maga pedig egész erélylyel a védelmi intézkedésekhez fog. Az új vajdák közül Mihne havasalföldi vajdát sikerült pártjára vonni. Ghika moldvai vajda ellenben hű török párti. A budai vezér magában nem félelmetes alig 5000 főnyi harczosával; hozzá kedvező hírek, hogy a tatárt a muszka és a kozák megverte, Barcsay pedig a görögöktől úgy értesült, hogy a velenceiek 160 hajót vettek el a töröktől, sőt maga a nagyvezér is elesett. Rákóczy kétkedéssel fogadja e híreket s a katolikus Bécsből akar segílyt mindenáron. Jóakaratot mutat tehát katolikus alattvalói iránt. Mikes Jánost háromszéki kapitánynya nevezi ki, Mikes Mihály kancellár és kövári kapitány pedig legkedvesebb embere lesz s őt küldi követül. Követi utasításában főleg a vallási ügyekben engedékeny; a jezsuiták és az erdélyi püspök visszafogadását nem fogja megakadályozni, ha ő felsége ez ügynek megnyeri a rendeket. Figyelmezteti a császárt, hogy az új fejedelem tisztán török alattvaló lesz. Egyelőre legalább 3000 főnyi jó katonát kér, bár Gonzaga császári vezér egyenesen a lemondást, Nádasdy pedig az imperiumi fejedelemségbe való fölvételt ajánlotta neki.²⁾

Rákóczy mégis bízva a császár támogatásában, miután a nagyvezérnek kapzsi törekvéseiről tanuskodó levelét helytartóinak is megküldte, hazafias hévvel a Gyula és Arad közti harcztérre vonul és ott tíz nap alatt (jun. 26 — jul. 5.) két csatát nyer. Az egri pasa és az esztergomi bég elesik.³⁾ Rákóczy legalább annyi jelentőséget tulajdonított győzelmeinek, hogy most majd a rendek szívesebben kelnek föl mellette. A helytartók szét is küldik meghívójukat az illyei táborba jul. 12-re.⁴⁾ De Rákóczy még Gyulán értesült a keserű valóságról. Az esztergomi érsek tudatja vele, hogy sok erdélyi nemes

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 392—398. — Bethlen Imre: II. Rákóczy György ideje, 173. — *Krauss* id. m. I. 333—342. — A két R. Gy. csal. lev. 544.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 393. 396. 399. 475. — A két R. Gy. csal. lev. 544. 545. 547. — Szalárdi, 357. — Lutsch: *Diarium*, 287.

³⁾ A két R. Gy. csal. lev. 538. — Erd. orszgy. eml. XI. 406. — *Krauss* id. m. I. 344. — Lutsch, 288. — Szalárdi, 358.

⁴⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 401. Lutsch, 287. Szalárdi, 358.

Egerből a portához könyörgött Jenő és az adóemelés elengedéseért s viszont megígérték Rákóczy és a két vajda átadását. »Csodálatos az elméje, azon ember eligazodni nem tud« — mondja Rákóczy fölébredt gyanakodással Barcsay iránt, ki Fejérvárról a harcztéren is folyton dirigálta, majd meg a visszavonulást ajánlotta neki.¹⁾ Később Váradon, majd Székelyhídon épen Barcsay levelei élesztik benne a gyanut, mintha Barcsay az illyei táborozást is saját céljaira használná fel. Hozzá Kövér híradása szerint oly hangulat keletkezett, hogy a hazát hitszegéssel megtartani sem vétek. Midőn tehát Barcsay az esetleges fejedelmválasztásra is engedélyt kért, elkeseredetten kérte ki anyja tanácsát. »Barcsay leveléből beláthatja Ngod, hol jár elméje; ígérhetik-e, válaszszanak fejedelmet? Brassóban való izgatásit nem szeretjük. Barcsay uram a szele, az szive Barbuly.«²⁾ Pedig Barcsay csak messzebb tekintett, mint Rákóczy; elő akarta készíteni a helyzetet a közeli fordulatokra.

Rákóczy a bécsi udvarral nem sokra megy, mert a nagyvezér már is ráijesztett Lipótra, hogy Erdély ügyeivel ne foglalkozzék. Wesselényi nádor is a török béke hive. A vész hírek pedig egyre érkeznek; a török, tatár, oláh hadak háromfelől készülnek a betörésre. A görög Marin jul. 21-én jelentést tesz követségéről; a nagyvezért már Szófiában találta; 30,000 főnyi hada, hétezer janicsárja és 70 ágyuja van. Panajott tolmács tudtára adta Marinnak, mit követelt a szultán: Jenő átadását, adóemelést s a két vajda és a fejedelem átadását, de megbékélt volna az első kettőért is. Marint a nagyvezér pontosan kikérdezte:

»Ki küldi a levelet?»

»Az ország«, felelé Marin.

»Ugy de ki adta kezében?»

»Bán uram.« (Barcsay.)

»Kajmakámja az ott a fejedelemnek?»

Panajott végül tudatta Marinnal, hogy a török igen kívánja a bán fejedelemmé választását.³⁾

Rákóczy most a török elleni védekezés céljából új országgyűlést hirdetett; Barcsay ellenben, ki mindent megtett hogy a török ingerlését lehetőleg mérsékelje, a csak látogat kedvéért félénken indult háromtagú követséget visszahivatta, és a tábori gyűlést is, miután kimondta, hogy a

¹⁾ A két R. Gy. csal. lev. 551. 449.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 400. A két R. Gy. csal. lev. 549—552.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 400. 405. A két R. Gy. csal. lev. 549.

követség várja be az országgyűlés határozatát, föloszlatta jul. 24-én.¹⁾ Kövér Gábor, mint Rákóczy kéme, közvetlenül a fejedelmi országgyűlés megnyitása (aug. 1-je) előtt tesz jelentést az erdélyi állapotokról, a gyanus vagy nyílt ellenségekről. A nagy tevékenységű Barcsayt egy szóval sem gyanúsítja, a ki pedig mult évi helytartósága idején megsértette kincstartói érdekeit. Kövér most is pénzszerzés végett ment Erdélybe, de lehetetlen volt kapnia. Az országgyűlésre már megkezdődött a gyülekezés; általános a hangulat, hogy nem védik magukat a török ellen.²⁾

Rákóczy a távoli Tasnádról küldte le propositionit a rendeknek. Most tehát bátrabban nyilatkozhattak ellene. Már aug. 3-án határozatba megy, hogy támogatás helyett négytagú küldöttséggel szólítják fel őt a lemondásra.³⁾ Barcsay mérsékelni igyekszik a rendek kifakadásait, de békéltető politikája miatt félreértik s újra gyalui követségét vetve szemére, Bethlen János vezetése alatt indítják meg a követséget. Barcsay külön levelében most is új fejedelem ajánlását kéri Rákóczytól. A török követeléseivel, az adó kétszeresével és Jenő, Szalonta, Sarkad átadásával szemben Rákóczy csak annyit hajlandó engedni áprilisi álláspontjából, hogy a porta legfeljebb 5000 arannyal emelheti az adót. Viszont kiköti, hogy az ő ajánlottját válaszszaák meg s a végek a porta megnyeréséig az ő igazgatása alatt maradjanak. De fia Ferencz, mint választott fejedelem nevében soha sem mond le, vagyis lemondása csak fia törvényes koráig lenne érvényes.⁴⁾

Előre látható volt ezekből, hogy az új fejedelemválasztás csak török erőszakkal lehetséges. Pedig Rákóczy a közvetlen veszedelemmel szemben már a német segélyben sem bizakodhatott. Mikes aug. 12-én értesíti követsége eredménytelenségéről, hogy Gonzagának hiába küldött lovat, csak arannyal lehetett volna megnyerni. A császár három okból tagadta meg a segélyt: német tanácsosai ellenzik,⁵⁾ ő maga el van foglalva külbajaival s nem akarja megszegni a török szövetséget. Időnyeréséből tehát ő is ajánlja Jenő átengedését és az adónak sajátjából való emelését. Rákóczy aug. 17-én mégis sereg-

¹⁾ Lutsch: Diarium, 288.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 406.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 408.

⁴⁾ Erd. orszgy. eml. XIII. 175. A két R. Gy. csal. lev. 554.

⁵⁾ Már ekkor ismert közmondás volt:

»Olyak adnak a királynak tanácsot,
Kik nem ették az alföldi kalácsot.«

Erd. orszgy. eml. XI. 409.

szaporító rendeletet adott ki, mert úgy értesült, hogy a már Pancsován táborozó nagyvezérnek kevés és rossz hada van s mert még mindig reménykedett, hogy a tatár nem fog betörni.¹⁾

Erdélyben nagy a nemtörődömség. A három helytartó közül egyedül Barcsay teljesíti kötelességét, kinek figyelme kiterjed mindenre, bár folytonos félreértésekkel találkozik. Lorántffy Zsuzsánna is gyanuba veszi, hogy a rossz hírek terjesztésével csak Rákóczyt akarta kiriasztani Erdélyből. »Az Isten bocsátotta azt is rád fiam — írja az öreg fejedelem-asszony aug. 16-án fiának — de túrj inkább neki, mert kevés az ki előtt szólhatnál, s inkább gonoszabb lesz, ha hall valami olyat. Igazán mondták volt, szereti az árulót az ember, de az árultatást nem.«²⁾

Barcsay legalább a tatár csordától szerette volna megmenteni Erdélyt. Erre Rákóczyt is meg akarta nyerni. De éreznie kellett bizalmatlanságát, s keserű szemrehányást tesz neki ezért aug. 19-iki levelében. Hadai beküldését — írja Barcsay — kár volt megtagadnia; a tatár ellen kérte s akkor tán a rendek is bátrabban keltek volna fel. Beküldött lovasainak nem sok hasznát veszi, mert gyávák, s az 50 gyaloggal együtt inkább csak a rendek ellen valók, kik közül egyik-másik nagy ellensége. Töröküző paripát nem küldhet, neki tatárüzőre van szüksége. A szilisztriai pasát levelével igyekszik távoltartani. A nagyvezér már Temesvárig jutott; a fejedelem tegyen bátor hadmozdulatot Jenő felé; hátha imponál vele a nagyvezérnek és békére bírja.³⁾

Barcsay tényleg mindenáron békét akar kieszközölni a nagyvezértől még a pusztulás előtt. Míg tehát a tatár ellen Mikes Kelemen hadát állítja a bodzai szorosba, maga végső békekisérletül a három helytartó nevében a közeli Sinkre még egy országgyűlést hirdet, melyen azonban a másik két helytartó nem jelent meg, pedig Petkyt ígérete szerint Barcsay székely hadával együtt várta; a tanácsosok közül is csak Haller Gábor, Bethlen János, Lázár György, s a közrendek közül többnyire csak a szászok jelentkeztek. Alig bízzák meg ezek Rákóczynak még májusban kinevezett háromtagú követését újra a kéréléssel, midőn hirtelen szétugrasztja őket a tatárbetörés híre. (aug. 21.) A tatár Mikes Kelemen hadát levágva — írja a szomorú jelentést Barcsay Rákóczynak — Háromszéket és a Barczaságot fölégette. A pusztulástól meg-

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 409—413. A két R. Gy. csal. lev. 553.

²⁾ A két R. Gy. csal. lev. 554.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 414.

rendülve, ha Bánffy György nem hajlandó a követségre, maga megy a nagyvezér táborába. Nagy az elkeseredés ellene (t. i. Rákóczy ellen), hogy az ország jóvedelméből föntartott katonáival szükség esetén félrevonúl, pedig háromezer katona is megtenné a tatár ellen. Hogy küldjön tehát még ő ki katonákat, miből? hiszen még 30—40 Hunyad-megyei katonáját sem bírja fizetni.¹⁾

Barcsay Nagysinkről Déva felé menekülve, útközben értesült a tatárpusztítás borzalmairól s a honfiúi keserűség feledtette vele hazája végkimerülését. A békés hajlamú Barcsay aug. 23-án Partariáról szokatlanul harcias felhívást intéz az ország rendeihez és hadaihoz, hogy aug. 26-án »valaki édes hazáját, feleségét, gyermekeit, nemesi szabadságát szereti«, jelenjék meg a fejérvári mezőn, mert »nem jó békességes időben karddal övedznünk s az szükségnek idején pad alá vetnünk«, s mert »jobb egy halomban vágatnunk magunkat, hogysem mint világ gyalázatjára egész országotól ilyen romlást hivalkodó szemmel néznünk.«²⁾ Ugyanitt veszi kézhez Barcsay a budai vezérnek Rákóczyhoz intézett oly értelmű fölszólítását, hogy hűségét a török táborban való megjelenésével bizonyítsa. Barcsay ajánlja Rákóczynak a felhívás elfogadását, mert különben örökre szemére hányná, hogy vele megmenhette volna a hazát. Ő kész elkisélni, bár könnyen Török Bálint sorsára juthat, mert a török úgy van értesülve, hogy Rákóczy az ő tanácsa szerint jár el. Viszont a követség vezetéséről Barcsay lemondott, mivel a csasz szerint a törökök már rég azon mesterkednek, hogy táborukba csalva megtegyék fejedelemsé, s így könnyen érné őt a vád, hogy a fejedelemség keresése végett ment a táborba. Végül legalább ezer lovaszt kér Rákóczytól a tatárok ellen, mert csupán Hunyad-megyei katonái vannak mellette.³⁾

Rákóczy ugyanekkor tudatja Nádasdyval, hogy nem segélyezése esetén keresztyénellenes békére is hajlandó. A vezér-

¹⁾ Lutsch, 290. *Krauss* id. m. I. 350. — Szalárdi 380. I. szerint Barcsayt már a nagysinkai országgyűlésen bízták meg a követség vezetésével, nagy könyörgéssel és miután Rákóczytól az engedélyt már megnyerte (300 tallérnyi útiköltséggel együtt). Ezzel szemben tény az, hogy e szándékát Barcsay, mint leveléből látjuk, csak aug. 21-én tudatta Rákóczyyal. (Erd. orszgy. eml. XI. 416.) Magáról az engedélyről és a 300 tallérnyi útiköltségről jó értesülése volt Szalárdinak, csak hogy ezt Barcsay aug. 27-én kapta meg, még pedig — úgy látszik — titokban tartással, mert Barcsay csak Rákóczy folytonos vádaskodásaira, a következő év februárjában tette közzé. (Erd. orszgy. eml. XII. 153.)

²⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 424.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 418.

hez mégis csak emberét küldte, a ki által a vezér Rákóczyt újra hivatja s igéri közbenjárását a császárnál. De ép e közbenjárás nem tetszett Rákóczynak; kitűnt, hogy a vezérnek még nincs hatalma a kegyelemadásra s így hitegetésével csak időt akar nyerni a nagyvezér előnyomulásáig. Megindult tehát hadiszállásáról, Tasnádról, Jenő védelmére.¹⁾

Barcsay e közben Dévára érkezik. Ide hívja Lutsch János szebeni királybíró a követség átvételére s addig is sietve kér biztos adatokat a tatár mozdulatairól, hogy velük a fejérvári táborgyűlés előtt beszámolhasson. Egyébként el van tökélve, hogy ha minden jóakarata ellenére most is magára hagyják, visszavonul.²⁾ És lelkes vállalkozása csakugyan megtört a rendek közönyösségén. A fejérvári mezőn gyűlésezők fegyvertelen parasztok voltak. Feloszlatta tehát táborukat, mert »mészárszékre« hurcolás volna így harczba vinni őket. Föl-fegyverezni pedig ily tömeget nem volt módjában, hiszen annyija sincs, hogy 20—30 kémet tarthatna biztos hírek szerzésére. Kevés lengyel katonáját Rákóczyhoz küldte, egyrészt mert rendes fizetésükre nem volt elég pénze, másrészt hogy általa lengyel szövetség hírével ámítsa s ezzel némi engedékenységre bírja a nagyvezért.

Rákóczy mégis ekkor (aug. 28.) már egyenesen megvádolja, hogy a fejedelemségre vágyik, mert Bánffy György, kire Rákóczy már régebben mint Barcsay ellenfejedelmjelöltjére gondol — úgy látszik — irigy szemmel nézte Barcsay szereplésének emelkedését; hogy tehát Rákóczy bizalmát magának biztosítsa, megküldte neki Barcsay egy őt »átkozó« levelének »másolatát.« Rákóczy szemrehányásaira válaszolva, Barcsay »ráfogás«-nak minősíti az egész vádaskodást; ő a praetextualis fejedelemséget csak »a vulgusra nézve« ajánlotta s a maga részéről a fejedelemségre vivő kedvező alkalmakat kerüli, mert, bár ezek mással szemben csakugyan »kisértetben« hoznák, a fejedelemre mindenkor hálásan gondol, mivel házában nevelkedett; a rendek is inkább hűségéért haragszanak reá. A tatárnak — írja tovább Barcsay — semmi sem állja útját; a hidak védelmében csak oly nagy a hanyagság, a milyen volt a bodzai szorosban. A törökkel szemben még mindig legjobb módnak ajánlja, ha ketten a vezér táborába mennek.³⁾

De ugyanekkor Rákóczyt biztatóan értesíti Lippay, hogy általános a szájalom Erdély kirablása miatt. Wesselényi nádor

¹⁾ A két R. Gy. csal. lev. 555—556.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 425.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 420.

pedig a német tanácsosok ellenére egyenesen pártját fogta és tudatta vele, hogy nejét és fiát szívesen látja Magyarországon s őt is segíti Jenő és Várad védelmében.¹⁾ Rákóczy tehát nem vette figyelembe Barcsay ajánlatát, hanem Jenő védelmére sietett. Alig érkezett Szalontára, szept. 2-án értesült Jenő ellenállás nélküli föladásáról. Gyorsan visszavonult Váradra, mert úgy értesült, hogy a török ezt is meg akarja szállni. Itt vőn tudomást Barcsay követségéről, melynek eredményét nagy izgatottsággal várja.²⁾

Barcsay a fejérvár-mezei táborgyűlés után ugyanis Dévára vonult, hol most állandó tanácskozások folynak Erdély megmentéséről. Meg vannak róla győződve, hogy csak a nagyvezér kegyelme segíthet. Ily hangulatban találja a rendeket a nagyvezér követé azzal az üzenettel, hogy siessenek jenei táborába, mert a tatár khántól támogatott Kemény helyett ő Barcsayt akarja fejedelemmé tenni. A májusi országgyűlésen kijelölt követségi tagok közül Bánffy Györgyre hasztalan vártak, Barcsay meg vonakodott a vezetéstől a fejedelemségre való törekvés gyanúja miatt, pedig titokban aug. 27-én már Rákóczy engedélyét is megnyerte a 300 tallérnyi útiköltséggel együtt.³⁾ A rendek egyhangú határozata az volt, hogy a nagyvezért nem szabad tovább ingerelni; könyörgésre fogták tehát a dolgot. Barcsay engedett.⁴⁾

A nagyvezér szept. 7-én korholással fogadja a követéséget jenei táborában, majd parancsolólag ajánlja fel Barcsaynak a fejedelemséget. Súlyos föltételei Barcsayt megrendítik. Inkább fejét vegye a nagyvezér — kiáltott föl Barcsay kétségbeesetten — mintsem hogy ily föltételek alatt tegye fejedelemmé! Rimánkodott a másik két követ is, de hasztalan. A tatár pedig folytatta pusztító munkáját s Erdély széléin sietett Rákóczy táborhelye felé. Brassó, Szeben megsarczolása, falvak égése, Fejérvárott a fejedelmi síroknak földülése jelelte útját. Szept. 13-án már Várad is adót fizet; kitűnt, hogy Rákóczy a tatár ellen sem tud védekezni. Ha Barcsay továbbra is ellenáll, Erdély belseje, keleti fele szintén elpusztúl. Szept. 14-én tehát »méltóságos Memhet pasa fővezér« számára Barcsay kiállítja a térítvényt, mely szerint a hatalmas császár akaratából, a nagyvezér parancsára fölveszi a fejedelemséget; esküszik, hogy hű szolgája lesz a portának, Rákóczyval nem

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 422.

²⁾ A két R. Gy. csal. lev. 559—560.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 153.

⁴⁾ Bethlen János itt Barcsayt különös nyomatékkal »totius regni praeses«-nek nevezi. (Bethlen: Comm. de r. Transs. II. 61.)

tárgyal s őt a két vajdával együtt tehetsége szerint kézbe adja. — A nagyvezér viszont kiadta a parancsot a visszavonulásra és csupán Jenő védelmére hagyott hátra nagyobb erőt a budai vezér alatt, Barcsay megválasztásáig.

A tatárokat már Máramarosban találja a nagyvezéri levél, mely még azt is meghagyja, hogy a Tisza partján, hódolt-sági területen húzódjanak vissza. Várad megmenekül a megszállástól s a Hajduság a pusztulástól, mert Barcsay jótállt Erdélyhez való hűségükről.¹⁾

II.

BARCSAY FEJEDELEMMÉ VÁLASZTÁSA. KISÉRLETEK AZ ÚJ HELYZET BÉKÉS ELISMERTETÉSÉRE. BARCSAY BEIKTATÁSA. CONDITIO, UNIO, HOMAGIUM. A PÉNZ- ÉS HADÜGYI ÁLLAPOTOK TARTHATATLANSÁGA BARCSAY ALATT.

Barcsay Dévára visszatérve, szept. 19-én a szebeniekkel tudatja először, hogy a fejedelemséget kényszerűségből elfogadta; követtársa, Lutsch királybíró pedig Konstantinápolyba ment ünnepélyes főkövetül s egyszersmind »zálogtúl, hogy az ország nem áll Rákóczy mellé és ő (Barcsay) sem resignálja számára a fejedelemséget.« Aláírásában még óvakodik a fejedelmi cím használatától.²⁾ Rákóczyt sokáig nem értesítette és általában kevés hír szállongott a követség eredményéről. Az izgatott Rákóczy szept. 23-án is csak annyi bizonyosat tud, hogy Kemény jószágait a tatár kiméli; Rhédey sem a töröknek, sem a tatárnak nem kell; Homonnay fejedelmi készülődése mese; de arról mit sem tud, hogy a nagyvezér kit tett meg fejedelemnek »Lugos, Karánsebes, Várad kézhezadásáért és 100,000 tallérért.«³⁾ Barcsay csak szept. 25-én, miután szétküldte az okt. 5-iki segesvári fejedelmválasztó országgyűlésre szóló meghívóit, írt Rákóczynak is. Meghívójában röviden jelzi követi küldetésének eredményét, a melyről Segesváron fog részletesen beszámolni; de előre figyelmezteti a rendeket, hogy ha

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XIII. 576. A két R. Gy. csal. lev. 559. 562. 564. *Krauss* id. m. 356. *Lutsch*, 294. *Szalárdi*, 405. *Bethlen János* szerint legtöbben azzal gyanúsítják Barcsayt, hogy a nagyvezértől megvesztegetve fogadta el a fejedelemséget. De hozzáteszi, hogy a táborban levők szerint csak a haláltól való félelem vitte rá. (*Commentarii*, II. 63.) — *Szalárdi* (407. l.) a nagyvezér távozását sem tulajdonítja Barcsay érdemének, hanem ázsiai »rebellió«-nak.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 65.

³⁾ A két R. Gy. csal. lev. 565.

nem hajolnak meg a porta akarata előtt, Jenőből betör a török és benmarad.¹⁾

Rákóczy ebédjét sem tudta elkölteni, midőn szept. 27-én Barcsay clavis-sal írott levelét megkapta. Ily gyalázatos »keresztyénellenes« feltételeket még élete árán sem fogadott volna el! — fakadt ki hirtelen haragjában. Sürgős tanácskozásra hívja anyját Tokajba vagy a Tiszaparra. A választás fegyveres megakadályozására gondolni sem lehet. Szidja a palatinust, ki cserben hagyta.²⁾ Rákóczy tehát csak tiltakozását küldi szét Barcsay meghívója ellen, ki mint helytartója, csak a másik két »locumtenens«-sel együtt hívhat össze országgyűlést, s a ki athname nélkül adót, summát és nagy darab földet ígért, az országot pedig megfosztja szabad választó jogától.³⁾

De a rendek jobban tartottak már a török fenyegetésétől. Mindenütt látták a tatár pusztítás nyomait, és a kik legjobban érezték, a szászok, voltak a legserényebbek. Maga Barcsay okt. 6-án, vasárnap érkezik meg előkelő magyar módjára, lóháton, alig 50 lovastól és nyolcz előkelő nemből kísérvé. A segesházi tiszttelők nem a városon kívül, hanem csak a szállóban fogadják. Barcsay szokása szerint az úti fáradsalmak daczára ezt a vasárnapot is bőjttel ünnepli és d. u. 3 órakor ebédel. Lassan-lassan megjelennek a vármegyék és székek követei, s még Rákóczy is, végre meggondolva a dolgot, elküldte követét Teleki személyében. »Irtunk neki, — úgymond anyjához intézett levelében — nekünk szólásunkban, írásunkban, másoknak úgy kell tetetnünk, mintha neheztelnénk reá« és mintha csak a gyűlés hamarsága okozná, hogy Barcsayékat »mind kapucsi pasástúl« szét nem ugrasztotta. Csak azt várja, mi sül ki a gyűlésből.⁴⁾

Az okt. 7-én Haller Gábor elnöklete alatt megnyílt országgyűlésen a nagyvezér intézkedését csak jelölésnek tekintik, bár érzik a rendek, hogy a török kényszer miatt ők sem tehetnek mást, mint a mit Barcsay tett a nagyvezéri táborban. A választásig Barcsayt különféleképp szólítják: a mágnások »Barcsay uram«, a regalisták »bán uram ő kegyelme«, a legalsóbb rendek »Barcsay uram ő nagysága«, a legalacsonyabb néprétegek »mostani urunk ő nagysága« czímezzel élnek. Barcsay maga nem jelent meg az ülésteremben, hanem feje-

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 62. Barcsay aláírása: »Prudentium ac circumspectarum dominationum vestrarum paratus Acatius Barciai m. pr.«

²⁾ A két R. Gy. csal. lev. 562—566.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 67.

⁴⁾ A két R. Gy. csal. lev. 567.

delmi jog szerint követei útján érintkezett a rendekkel. Ezek egyike, Dániel Ferencz, volt jenei követtársa, személyes tanuskodásán kívül számos levéllel igazolja követségük eljárását. A nagyvezér hazug hitegetőknek czímezve őket, Barcsayra szinte ráerőszakolta a fejedelemséget, és fenyegetőzött, hogy maga is betör Erdélybe, nemhogy visszahívná a benlévőket. Pedig ezeknek csak számára gondolni is félelmetes: 100,000 tatár, 12,000 kozák, 12,000 szilisztriai, 9,000 moldvai, 12,000 havasalföldi tört be, kikkel Mihne is kénytelen volt eljönni szövetségese ellen, hogy a fejedelemséget pasasággá változtassák. Barcsay tehát engedett, mire a nagyvezér és a tábori diván a következő föltételeket szabta: Jenő, Lugos, Karánsebes tartományainkkal együtt török birtokká legyenek; Szolnok szökevény jobbágysai visszaadassanak; Erdély adója 40,000 arany legyen, hadi sarczúl fizessen 1000 erszény pénzt, vagyis 500,000 tallért; fogja el Rákóczyt s mindezek lehető gyors végrehajtására három kezes adjon a maga, és hármat az ország nevében. Barcsay könyekre fakadva esdekelt kegyelemért, de a nagyvezér most már a szót is megvonta tőle és török kikiáltók hirdették a táborban Barcsay fejedelemségét, ki megkapta a császár botját.

Bármennyire meghökkentek a rendek a súlyos föltételek hallatára, nem lehetett okuk Barcsayt gyanúsítani, mert hiszen őket is szorongatta a budai vezér, ki a kapucsi pasát — mint levelében írja — azért küldi, hogy megfigyelje, ki tagadja meg a tanácsosok közül a császártól küldött kaftán fölvételét, és hogy ezek nevét jegyzékbe véve, a portára küldje. Másfelől meg Rákóczy fenyegette őket. Nem akartak tehát elhamarkodott határozatot hozni. Ekkor Barcsay újra szép jelét adta hazafias, messzelátó politikájának, midőn nem siettetette fejedelemsége elismertetését, hanem indítványozta, hogy előbb kéréljék meg Rákóczyt. A rendeket elragadta a lelkesedés ez indítvány hallatára, mely meg akarja őket szabadítani az aggodalmaktól s tisztázni óhajtja Rákóczy, Barcsay és a rendek egymás iránti helyzetét. Ha Rákóczy hivatkozik kicsikart határozatokra, találunk ők is jogczímet eljárásuk igazolására. Levelükben emlékeztetik Rákóczyt a gyalui egyezsége, mely szerint, ha rájuk támadna a török, Barcsaynak hűséget esküd-hessenek. De sokan már a késlekedésben is komoly veszedelmet látnak. Barcsay tehát oly írásbeli nyilatkozattal oldja meg a csomót, melyben egyrészt kifejezi Rákóczy iránti engedeke-nyiségét, másrészt egyenesen kimondja, hogy míg a haza veszélyben van, nem akar Rákóczytól függni, mert ez csak pártokra szakítaná az országot. Valóságos fejedelem lesz; mégis ha

Rákóczynak sikerül ügyét a portán szerencsésen elintéznie, és ha azon idő alatt a rendek esküjét nem fogadja, készséggel adja vissza neki az uralmat; egyébként hűséges szolgálatát ajánlja fel a rendeknek mind haláláig.¹⁾

Egy szívvel-lélekkel határoztak erre a rendek. Ha a tanácsosok fölveszik a kaftánokat, ők engedelmeskednek Rákóczy ellenére is. Most már fogadták a kapucsi pasát, ki nagy pompával hozta a megerősítő levelet²⁾ és a *tizenhárom* kaftánt. Utána Barcsayt vezetik be a nagyvezértől nyert török jelvényekkel. Három előkelő hozta előtte a zászlót, a fejedelmi süveget, a nyolcz oldalú botot³⁾ és az aranyozott kardot gyöngyökkel kirakott elefántcsont markolattal.

Kezdetét veszi Barcsay beiktatása. A kapucsi pasa ajánló szavaira Haller Gábor a rendek nevében engedelmséget ígér, mire a kapucsi pasa maga adja Barcsayra a legértékesebb kaftánt a többi jelvényvel együtt. Utána a tanácsosokra kerül a sor; de csak fele van jelen, a többi hat közül csupán Lutsch János elmaradása igazolható; őt kaftánt tehát más öt előkelőre adnak fel. Haller most leteszi a hűségesküt Barcsay iránt, kinek szeme könybe lábad. Talán egész jövőjét látta e pillanatban. Eddig boldog időkben »keserves sorsra jutott nyomorú hazájának« — úgymond — hatalmas fejedelmei voltak; mit tehet ő »csekély ágyban született, szegény nemes ember gyermeke« ily boldogtalan állapotban. Inkább sohasem fogantatott volna anyja méhében, minthogy »ez hazának szabadsága én általam romlik meg, fizethetetlen adója én általam kezdetődik.« Mégis bízva Istenben, uralmát elfoglalja.⁴⁾ Távozása után a homagium végrehajtását vidéken a commissariusokra bízta, a conditiókat pedig külön bizottság állapította meg, melyek elfogadása után okt. 11-én Barcsayt újra meghívták a templomba, hol meghallgatva a predikátor szavait. megesküdt, hogy a porta kiengesztelése esetében lemond Rákóczy javára, ki viszont addig se írta, se a rendek iránt ellenségesen ne viselkedjék. Majd fölesküdt Barcsay a con-

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 73. l. »Princeps erit realis, si tamen Rakoczius sua negotia in porta Ottomanica poterit ad optatum perducere, finem secundum suum beneplacitum subque eodem tempore si iuramenta regnicolarum non acceperit, ipsemet promptus erit Rakoczio regimen reddere, alioquin nobis fidelem suam operam usque ad mortem suam praestando obfert dedicatque.«

²⁾ Későbbi adatok bizonyítják, hogy e levél nem a »litterae ath-name« volt, mint a napló följegyzi. (Erd. orszgy. eml. XII. 73.)

³⁾ »Vuigo tollas buzogány nuncupatum.« (Erdélyi orszgy. eml. XII. 73.)

⁴⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 74.

ditiók felolvasott pontjaira,¹⁾ mire Haller Gábor az összes rendek nevében szerencsekívánattal, a populus pedig háromszoros »vivat«-tal fejezi ki lelkesültségét Barcsay iránt.

A nagyságos fejedelem²⁾ ezután nagy kísérettel, harangzúgás közt hagyja el a várost, be sem várva a rendek homagiumát, kik egyesével, kettesével, hármásával esküdtek föl a hűségre, de szintén szerződés-szerűen, melynek érvénye csak addig tart, míg Rákóczy a portát meg nem nyeri. A conditiók és homagium törvénybe iktatását a legközelebbi országgyűlésre halasztották, mert Rákóczy betörése hírére okt. 12-én sietve széteszoltak.³⁾

A hír nem volt igaz. Rákóczi még mindig Váradon tartózkodik; a budai vezér ellen nem mer támadni, kinek pedig alig van 16 ezernyi hada, s hozzá hír szerint a nagyvezért is megölték. Tény azonban, hogy Rákóczy nyílt vádaskodásait Barcsay ellen főleg ekkor kezdi meg. Már másnap ír Hallernek, hogy esküjük alól nem menti fel őket, mert Barcsay az ő nevükben tett ígéretet elfogatására és a török parancs teljesítésére; ígért vajdasági adót, nagy darab földet, melyek árán ő is megtarthatta volna uralmát; a nagyvezér is Barcsay meghívására jött, különben vele kötött volna békét; a tatár csak a muszka miatt tért vissza; Barcsay »tökéletlen«, mert állítása szerint a fejedelemséget nem akarja, mégis a summa elengedésével kecsegtet, illetőleg török haddal fenyeget. Rákóczy pusztá vádaskodásai azonban már nem nagy hatással voltak; még Petky István is leteszi a homagiumot és csupán az engesztelhetetlen Bánffy György szűkíti ki az eskü elől.⁴⁾

Barcsay viszont annyira bizakodott Rákóczy okszerű meggyőzésében, hogy hűséges szolgálataiért még kegyet is várt tőle. Teleki által kéreti ugyanis, hogy makoviczai jószágában 60 ház jobbágyról állítson ki a maga és felesége számára halálukig szóló biztosító levelet. Hogy pedig biztosítsa egymással szemben való helyzetüket, kölcsönös hitlevél kiállítását ajánlja a következő pontokkal: 1. amnestiájáról mindenkit biztosítson; 2. erősítse meg az országot régi királyoktól nyert szabadságaiban; 3. a török ellen nem támad, hanem elvonul. Ez esetben Barcsay arra kötelezi magát, hogy a portánál, nagyvezérnél és tatár khánnál Rákóczy, nem pedig a saját ügyét

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 94—98.

²⁾ »Illustrissimus princeps.« (Erd. orszgy. eml. XII. 75.)

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 68—76. Frank napló. — Szalárdi, 411.

⁴⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 77. A két R. Gy. csal. lev. 658. 659.

mozdítja elő. Ennek ellenőrzésére Rákóczynak egy hites emberét is kész maga mellé fogadni.¹⁾

Barcsaynak még egy hatalommal kellett elismertetnie az új helyzetet: a bécsi udvarral. Erdély semleges terület volt a porta és a bécsi udvar között. A török hatalom túlsúlyával mégis magának foglalta le Erdély fenhatóságát; a porta erősíti meg fejedelmét az athnaméval, ki viszont annak fizet adót. A zsitvatoroki béke óta a magyar királyt csak a fejedelem diplomáciai elismerése illette meg, bár a történeti tudat Erdélyt inkább Magyarországhoz fűzi, jogainak ősforrásául a régi magyar királyoktól (II. Andrástól) nyert szabadságát emlegeti. De míg a török túlsúly megvan, az athnaméhoz ragaszkodni honfiumi kötelesség, mert Erdély aranykora a zsitvatoroki békétől datálódik. Barcsay tisztában volt a helyzettel. Ohajította a török kiengesztelését, de érezte, hogy a porta súlyos föltételeivel átlépte az athname szabta eredeti határt, sőt ha a kimerült Erdély a súlyos terheket elviselni nem bírja: a porta folytatja megkezdett útját, Erdély végleges behódítását. S e végső esetre akarta biztosítani Barcsay a bécsi udvar segélyét, úgy azonban, hogy ismerje el Lipót király az ő békepolitikáját, küldjön követei számára *salvus conductust*, Rákóczy támogatásával a törököt még jobban ne ingerelje. E föltételek mellett titokban, a mennyire a törvények megengedik, kifejezi hódolatát ő felsége iránt. Ha a bécsi udvar hű marad békepolitikájához, a töröktől kedvelt Barcsayt kell elismernie. A Rákóczy dynastia bukása rá nézve nyereséggel is jár; fölszabadul a linzi békében lekötött két vármegye, Szatmár és Szabolcs, Erdély fenhatósága alól; bár viszont a magyar főpapok, mágnások, az alkotmány örekként szivesebben láttak egy harczias fejedelmet Erdély trónján. A bécsi udvar hitegető, félszeg politikája azonban mindent kockáztatott és fő okozója lön a bekövetkezett tragédiának.

Barcsay ottomán parancsra és a rendek egyhangú akaratából elfogadott fejedelemségének bejelentését Budai Zsigmondra bízta²⁾ és *salvus conductust* kért számára már csak azért is, mert Barcsay követeit Rákóczy elfogdosta és rossz hírét igyekezett kelteni főleg a bécsi udvarnál befolyásos magyar tanácsosok előtt. Szükséges volt tehát a való helyzet föltárása Lipót király előtt. Tavaly a nemesség, most a nép nagy része jutott fogságra, írja Barcsay; kiállította ugyan a

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 76. A két R. Gy. csal. lev. 658.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 79. Az általa küldött levél aláírásában Barcsay már fejedelmi czímét használja: »Achatii Barciai Transylvaniae principis ablegatus.«

Karánsebes átadására vonatkozó rendeletet, de két nemes útján titkos utasítást is küldött oda, hogy kieroszakolt rendeletének ne engedelmeskedjenek, hanem lehetőleg védekezzenek; az állam alaptörvényei s a szabad választás ellenére lett ugyan fejedelemmé, de a rendek belátva a helyzet kényszerét, inkább akarták testvérüknek, mint egy idegennek uralmát, míg Rákóczy a portát meg nem nyeri. E kényszerhelyzet alapján kéri elismertetését, és ha a török nagy haddal támadna reá, ő felsége segítségét.¹⁾ Hasztalanul tiltakozott ezután Rákóczy a bécsi főudvarmesternél a követség ellen azzal, hogy Barcsay az ő családjától porból fölemelve, hálátlanul elárulta hazáját és fejedelmét, s hogy gonoszságairól a kalocsai érsek bővebben tanuskodhatik, mert épen a főudvarmester, Ferdinánd György portiai gróf volt a békepárt egyik vezére, ki Barcsay követi számára megszerezte a menedéklevelet. Barcsay nov. 10-én tudatja Rákóczyval, hogy Haller Jánost követül küldte a római császárhoz, szemére lobbantva egyszersmind, hogy »egy embere sem járhat, kit emberei el ne fognának.«²⁾

Ekkor már vége felé közeledett a marosvásárhelyi országgyűlés. Volt elég anyag a legviharosabb ülésekre s keserűséggel volt tele az országházúl használt vártemplom. Barcsayt szorongatták mindenfelől. Követeinek durva visszaütéséből meggyőződhetett, hogy Rákóczy csak hűtlen szolgájának tekinti. A székelyek, hajduk nyugtalanságáról aggasztó hírek érkeztek. Barcsay még sem mozdulhatott Déváról, mert pénze, serege nem volt, mert az októberi segesvári országgyűlésen a sarcz és adó szóba sem jöhettek. E nélkül pedig Barcsay a török előtt sem állhatott meg s a kapucsi pasa már is megfenyegette. Országgyűlés kellett tehát a nagy zűrzavar tisztázására, s országgyűlési őrségért Barcsaynak a budai vezérhez és Mihne vajdához kellett fordulnia.

A török segély megérkezése után a rendek siettek a nov. 6-ra összehívott országgyűlésre.³⁾ Barcsay már az előző napon bevonult fejedelmi pompával. A siettetés mutatta, hogy drága minden percz. Nov. 6-án könyörgés vezet be az országgyűlést a fejedelmi ebédlőben. A kántor akadozva énekelte a »Könyörülj rajtunk Uram« kezdetű könyörgést. A fejedelem azonnal szűkebbkörű tanácsulást tartott reggelig, melyen kérte a nagyvezér kapucsi pasájának közbenjárását Rákóczy számára,

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 80. 83.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 83.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 84—92. Jellemző, hogy Frank szász követ latin nyelvű eredetű jelentésében e viharos országgyűlés megkapóbb föl-
szólalásainak erejét szintén csak magyarul adhatta vissza.

hogy maga visszaléphessen. Eredménytelenül.¹⁾ A rendek még várakoznak a hiányzókra. Sokat a megjelentek közül is Rákóczy kémjének néznek. Mikes Kelemen a háromszéki, Petky István a csíki harcosokat nem vezette fel, Bánffy György az éjjel szökött meg; tehát nyilván árulók. Rákóczy követe csak a gyűlés végén jelent meg.

Nov. 7-én Bánffy Zsigmond elnök a vártemplomban nyitja meg az országgyűlést. Barcsay leküldi propositióit két főponttal. 1. Meghasonlás, belső pusztulás dúlja az országot, mentsék hát fel méltóságától, hadd vonuljon el Felső-Magyarországra, vagy török földre, hogy ne lássa a pusztulást. 2. Egyelőre legalább 100,000 tallért hozzanak össze a porta megengesztelésére. — Nagy fölháborodást keltett, hogy a segessvári országgyűlés követét Rákóczy ily durva szavakkal utasította vissza: »Isten engem úgy segéljen, sohasem szenvedem; nem héába hitták az erdélyieket tarisznyahitűeknek, hűtet hűtre raknak, nem münekünk-e hűtesők?« Ezután fogadják a rendek Musztafa béget tizenkét török élén. Magyarúl beszél. ravasz diplomata, ki gyakran megfordult Erdélyben és a bécsi udvarban.²⁾ »Itt vannak az tizenkét székes urak?« volt az első kérdése. Rhéhey Ferencz, Zólyomi Miklós, Petky István, Mikes Mihály és Bánffy György absentiát kapnak s a nagyvezér elé terjesztendő regestrumba kerülnek. Kemény Jánost tatárfogsága igazolta. De a jelenlevők közt is sok a Rákóczy-párti. Musztafa tehát sorban nyílt vallomást kíván minden egyes rendtől. Megadja a módot is, mint kell a Rákóczy híveivel elbánni. Török szokás szerint »a ki nem igaz az hatalmas török császárhoz, a nyakát annak messétek meg, a jószágát adjátok más igaz, jámbor, vitéz embernek, ezt parancsolja az hatalmas császár.«³⁾ A csíki követeknek ábrázatukból kiolvassa, hogy »hamis az szívük«; Czegezi Tamás vallomására pedig megjegyzi, hogy »ha hamis ember, a nyakánál fogom. én majd kivonszom az olyan embert.« De midőn e szavakra a rendek felzúdultak, hogy ezt törvényük tiltja, a hatalmaskodó bég meghökkenve adta elő tulajdonképeni utasítását, a császár parancsát, hogy fejenkint keljenek föl Rákóczy ellen; azután sietve távozott.

Erre a rendek megkezdik az ügyek lebonyolítását. Első sorban a fejedelmi propositióra kell megfelelniök. Barcsayt meg-

¹⁾ Bethlen: Commentarii, II. 68.

²⁾ A szintén jelenlevő Bethlen Miklós gróf szerint az óriási természetű Hadzsi Musztafa jól tud magyarul és kijelenté: »Legyenek hívek a hatalmas császárhoz és annak czirákjához, Barcsayhoz.« (Önéletírása, I. 250.)

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 89.

kérlelik, mert mindnyájuk érdeke, hogy a segesvári határozat szerint maradjon meg méltóságában; vele akarnak élni-halni! Megnyugtatták a sarcz kérdésére nézve is; a 100,000 tallért összehozzák 20 frtos portális adóval, míg a többi 400 ezeret évi 16,000 talléros részletekben törlesztik. Végül pedig fölkéri, hogy keljen fel Rákóczy ellen.

De Barcsay azt izeni, hogy mindenekelőtt szigorú egységet kíván, mert olvassák csak a török üzenetét: »Látjuk nem vattak egyesek, mi holnap megindulunk, a honnan jöttünk, oda megyünk, ha lehet, akár tü, akár más, ha ki előnkbe, azt vággyuk kezünkön lábnok (*így*), mi bennünk semmi kára az hatalmas császárunknak, de tü soha nem bírjátok Erdélyt.« Nagy vihar tör ki erre, nekirontanak a csíkiaknak, háromszékieknek: »Nosza tü árulók, tü miattatok veszénk a nyárba is, most is tü miattatok veszünk, ezt hozátok az ti sok járkálástokkal.« Majd előbb Barcsayt biztosítva, hogy bárhová megy, követik, még egyszer előveszik az egység megteremtésének kérdését. Epen ekkor hozzák hírl, hogy Rákóczy egyik elöljárója Zilahot puszítja, maga Rákóczy pedig így nyilatkozott: »Isten úgy segéljen, nem gondolok vele, ha Erdély pusztán marad is, még sem hagyom böcsületemet; ha én nem bírom, más is ne bírassa; ha csak öt vagy hat hétig is bírom a fejedelemséget, de mégis bemegyek.«¹⁾ Nov. 8-án megfelelnek a rendek neki is, mint az egyenetlenség főökának. Portai kegyelem esetén úgyis visszafogadják, addig tehát kérik, hadd mentsek meg a porta iránti hűségükkel hazájukat. Negyvennégy előkelő, nyolcz vármegye, huszonnégy város írja alá és pecsételi meg az átiratot. De a Partiumból csak a török fenhatóság alá jutott Zaránd vármegye van köztük képviselve, a többi nagy terület még mindig Rákóczy közvetlen hatása alatt van. Irnak tehát a Rákóczy szolgálatába szegődött nemeseknek is, hogy hűtlenségbe esnek, ha tíz napon belül személyesen meg nem jelennek a fejedelem előtt. Nagy a panasz végül főleg az özvegy asszonyok ellen, kik szinte gyártják a béke-zavaró hamis híreket. Haller Gábor még esküdzik is: »Bizony ezüstből kiveret fejedelmi czímer is van némelynél, postát jár-tat, mindent ír, izen; országunknak nemcsak felzavarói, hanem majd árulói is ők lesznek.« És mivel a papok az asszonyok utánzóí, kimondják, hogy öt napon belül az összes nemesség, köztük az özvegyek, papok is esküdjenek hűséget Barcsay iránt. A budai vezér is segít az egység létrehozásában. Deszni várát visszaadta; a hajdukat csatlakozásra szólította fel; a

¹⁾ Erd., orszgy. eml. XII. 107. 124.

váradiaikat megfenyegette, hogy a nagyvezér újra eljön meghódításukra, ha továbbra is hűtlenségben maradnak.

Ali jenei pasa és Mihne vajda segélyüket ígérték, sőt ígéretet nyert Barcsay, hogy Keményt is hazaküldik tatár segélylyel. A budai vezér kegyének további biztosítására Sebessy Ferenczet küldik követül, ki hírül viszi, hogy a summa behajtása Rákóczy miatt lehetetlen, mert Barcsay Mihnét is kénytelen volt visszabocsátani a Rákóczytól támogatott Konstantin vajda miatt; de azért levélben a rendek megígérik, hogy Barcsay azonnal hozzáfog Rákóczy üldözéséhez és kardját néhány nap alatt beszorgáltatja.¹⁾

Hátra volt még a porta megengesztelése a várakoztatásért. Barcsay ajánlatára hízelt levelet írnak a török császárnak és a nagyvezérnek, hogy a sarcz kivétele Rákóczy miatt késik, ki most is zavarja őket; ne nehezteljenek hát a közgazgatás elhanyagolásáért.²⁾ A kapucsi pasa azonban fölemeli szavát álnokságuk miatt, a miért az ezer erszény pénzből még semmit sem adtak; nem fog tehát késni a bosszu. S a rendek még hálálkodtak a kegyért, hogy három hónapi halasztást nyertek az 500,000 tallér lefizetésére. Nem gondolták meg, hogy mit ígértek; nem gondolták, hogy még a Barcsaynak tett ígéretüket sem válthatják be.

Barcsay nov. 11-én, a törvények szentesítése után, a kapucsi pasa, Musztafa bég és 1000 török katona élén elhagyta a várost, ügyet sem vetve Mihne későn, rongyosan és rabló módra érkezett 2000 főnyi segélyhadára.

A tevékeny országgyűlés úgyszólván négy nap alatt, jóakarató intézkedésekkel, három követséggel, kilencz articullussal látszólag tisztázta a bonyodalmas helyzetet. A törvényczikkek két feladatot oldanak meg: Barcsay megerősítését a fejedelmi székben s a porta megnyugtatótását a sarcz kivételével. Az előszóban Dávidként szent megnyugvással fogadják Isten »súlyos látogatását«, sőt »szívbeli hálaadással« adóznak iránta, mert »szent lelkének vezérlése által Nagyságodat (nemkülönb mint Áront az föllobbant és hazánkat megemészítő tűznek megoltására) felindítván, az ellenünk végső romlásunkra gerjedező hatalmas nemzetek előtt Nagyságod méltóságos személyét oly ked(ves)sé tütte, ki által nekünk es országul (noha terhes conditiókkal) kegyelem adatott.«

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 94—98.

²⁾ Érdekes Franknak, a szász naplóírónak magyar megjegyzése a levélre és a Rákóczyhoz írt levélre vonatkozólag: »N. b. gyanakszom, hogy Erdélynek végső veszedelme ez két levélből származik. Sepienti satis.«

Barcsay megerősítése végett a rendek mindenekeelőtt articulásokba iktatják a fejezérvári határozatokat, a conditiókat. Barcsay nem szabad választással lett fejedelmükké, mégis hálát adnak Istennek, hogy a hatalmas nemzet keresztyén vérüket és nem pasát rendelt igazgatásukra. Barcsay pedig nem nézván, mi módon lett fejedelemmé, keresztyénségből és hazaszeretetből mindazon conditiókra fölesküdt, melyeket »jövendőbeli hasznukra« hoztak.

A *conditio* Erdély belső és külső békéjének biztosítása. Báthory Zsigmond veszélyes uralma után Báthory Gábor tette le rá először az esküt. Nyolcz pontja volt: 1. a négy recepta religió szabad gyakorlása; 2. a szabadon választott fejedelem méltóságát le nem teheti; a 3. és 4. a csak imént Erdélyhez csatolt hajduság esetleges dédelgetése ellen protestál; az 5. kiköti, hogy a fejedelem a két császárral és a két vajdával frigyét tartson; a 7—8. hogy az előbbi fejedelem donatióit, privilegiumait, kinevezett tisztjeit és a három nemzet szabadságát megtartsa. — A többé nem félelmetes hajdukra vonatkozó két pont kivételével a többi hat pont a későbbi conditiók magva. Az új pontok részben időszerűek egy-egy trónkövetelő ellen, részben új korlátokat emelnek a fejedelmi hatalom megszorítására. Már Bethlen Gábornál conditióba kerül, hogy a fejedelem a *tizenkét* tanácsos nélkül semmit sem tehet, kik viszont proscriptió és notoriusság terhe alatt felelősek az országnak; biztosítják a fiskális javak és végek megmaradását, visszafoglalását; szólnak a vármegyei főispánok, főkapitányok, főkirálybírák és a szász királybírák választása módjáról; kimondják, hogy a fejedelem a terminusokon nem ülhet a bírói asztalnál; kiköti az összes nemesek, székelyek és szászok, kerített és mezővárosok II. Andrásról nyert szabadságát s végül ugyanekkor veszik a conditiók közé az uniót is. II. Rákóczy Györgynek már 14, Rhédeynek 20, Barcsaynak 21 pontú conditiója van; meglátszik a törekvés, hogy minél inkább kell tartaniok az új fejedelem uralmától, annál több alkotmányos joggal igyekeznek védekezni, s oly jogadás, a milyennel Rákóczy György bírói jogait bővítik, hogy t. i. csak a fiskális javak tárgyalásán nem lehet jelen, csupán oly fejedelemmel lehetséges, ki az uralmat inkább örökösödéssel nyeri el s kinek háta megett még élő fejedelmi atya van. Utódát Rhédeyt már visszaszorítják I. Rákóczy György legfőbb bírói jogkörére, sőt csökkentik azt, mert ezentúl appellatiók esetén a tanácsosok szava a döntő. A török beavatkozás növekedtével első sorban ez ellen védekeznek, kimondva, hogy a megérkezett athnamét azonnal az

országgyűléssel is közölni kell; ép így a keresztyén szomszédokkal való szövetség vagy háború ügyében nem elég csupán a tanács szava (lengyel expeditió), hanem szükséges az ország beleegyezése is. Rhédey conditióinak szigorítása főleg a fiskális javakra vonatkozik, a melyek kezelését országos hivatalra, a kincstartóra bízák s kimondják, hogy a magszakadás esetén fiskusra szálló javakat ne tartsa meg, hanem azokkal érdemes hazafiakat jutalmazzon.¹⁾ Barcsaynál, kit már egyenesen török kényszerre fogadnak fejedelmükké, gondoskodnak oly jogról is, melylyel esetleg a fejedelmi akarat ellenére önmagukban is alkothatnak törvényeket. A 9. pont szerint ugyanis: »*ha valamely dolgot mind az három natio maga hasznára válót itel, megegyez és áll rajta s ő nagyságát requirálja, tartozzék confirmálni, melyet ha nem cselekednék is, articuluban iratassék és ereje legyen.*» Beavatkoznak a főispáni kinevezésbe is, kinek legalább 1000 forint záloga legyen; a zsoldos had esküjét lekötik az ország számára is. Teljesen új pont a 12-ik, melyben a rendek, mintha csak arra gondoltak volna, hogy a Rákóczyak példájára a szegény Barcsay is fejedelmi hatalma által szeretne meggazdagodni, kimondják, hogy a fejedelem senkinek perébe bele ne szólhasson és ne igyekezzék »azféle perben függő jószágoknak magára, feleségére avagy gyermekire való maradása felől, lévén decretális utak és módok a jószágoknak fiskusra és nem fejedelmekre való szállások felől«, és csupán egyben kedveznek neki, illetőleg a fiskusnak Rhédeyvel szemben, abban t. i. hogy Vinczet jószágostól a fiskus szükséghez képest rezerválhatja (21. p.); de egyben adnak neki teljes szabadságot, az adományozásban, mert ebből esetleg nekik is hasznuk lehet.²⁾

Az erdélyi alkotmány második alapja az *unio*, melynek megtartására Bethlen Gábor óta (1613) főleg az szorítja a fejedelmet, hogy reá a rendek is megesküsznek, mintegy kölcsönös kötelezettséggel a fejedelmi önkény ellen. Legfőbb sérelmi alapja a valláskérdés, hogy a négy befogadott vallás szabadon gyakorolható, de a major pars papja mellett csak beteggyógytatásnál, szükségbeli keresztségnél engedhető meg más vallású pap functionálása. A kölcsönös kötelezettség abban áll, hogy a sérelmet szenvedett nemzet megkeresésére a másik két nemzet még az országgyűlés előtt közbenjár a fejedelemtől és a tanácsnál; a fejedelemtől megsértett privát személy,

¹⁾ Approbata Constitutio. Erd. orszgy. eml. X. 322—327., XI. 321—325.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 94—98.

a jogegyennek vett kerített város és mezőváros csak akkor megy panaszra a fejedelem és tanácsa elé, ha megyéje vagy széke a sérelmet erre méltónak találta; s ha még sem használ. a sérelmes fél megyéjének megkeresésére az összes vármegyék, székelység és szászság kötelesek pártfogásukkal a fejedelem és tanácsa elé járulni, mely utóbbi rögtön ítél.¹⁾

A második articulus a rendek *homagiumát* iktatja törvénybe, melyben a homagium szokásos tartalma mellett Barcsaynál azt is föntartják, hogy portai kegyelem esetén »Rákóczy hűségire redeálnom szabad légyen... ha ő Nagysága ez nemes ország ellen hostilitást nem mutat és semmi úton-módon meggátolója nem leszen, hogy az fényes portának engedelmesek lehessünk és ő Nagysága is addig való szabadságtalanságunkat orvosolja.«²⁾

Az utolsó (9-ik) articulus végül Barcsaynak még egy külön fejedelmi esküjét tartalmazza ilyképen: »Semmi újítást az országnak régi jó szokása és szabadsága ellen be nem hozok.«

Barcsay valóságos fejedelemsége ezzel a török erőszak daczára el volt ismerve, sőt fejedelemnek ismerték el később is hivatalosan, midőn az 1669-ben összeállított »*Compilatae Constitutiones*«-ben Rhédey elhagyásával Barcsay kezdi meg a fejedelmek sorát, bár ekkor magas czíme: »Erdélyországnak fejedelme, Magyarország és hozzátartozóinak ura és székelyek ispánja« voltakép csak papiroson létezett, tényleg a török távollétében a hadak élén álló Rákóczy az úr nemcsak a Partiumban, de Erdélyben is, főleg a székelyföldön. A rendekben megvan a jóakarat ez áldatlan állapotok megszüntetésére; egy fejedelmet akarnak. Ezért három (IV. V. VI. art.) törvényzikk is intézkedik a pártoskodók ellen, meghagyva, hogy minden nemes, város, birtokos özvegyasszony és pap köteles letenni a hűségeskü.³⁾

A legszomorúbb volt mégis a legfontosabb kérdés, a sarcz kivetésének módja. Nagy vitát keltett a rendek közt, szegénységükben előre érezvén tehetetlenségüket s különben sem lévén hozzászokva a nagy adózáshoz. Eredetileg a fejedelem a fiskus javaiból fedezte az országos költségeket. A fiskális javak jószágok és regaliák.

Erdély fiskális jószágainak kiterjedését már 1615-ben a következő központok jelölik: Huszt, Kővár, Szamosujvár, Várad,

¹⁾ Approbata Const. 77—78.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 99.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 101.

Gyalu, Kolozsmonostor, Fejérvár, Déva, Fogaras, Görgény, Karánsebes, Lugos, Törösvára, Jenő (liberae civitates et oppida libera) a hozzájuk tartozó falvakkal, melyek számát főleg a Rákóczyak annyira megszorították, hogy II. Rákóczy Györgyöt már a világ leggazdagabb fejedelmének tartották. Örökös volt a per a rendek és a fejedelem között a sokszor erőszakos foglalások miatt. Az 1650 okt. 24—29-iki rendkívüli terminus végre eldönti a jószágok regestrumát, mely három új központtal: Zalatnával, Enyeddel és Vöröstoronynyal, 597 egész, 19 részes falut és 18 praediumot állapít meg a fiskus javára, csupán ezen a terminuson Vöröstoronynyal 75 egész és 19 részes falut ítélve oda, de nem véve bele a contractus és publikálás útján már szintén odaitélt 30 egész és 13 részes falut.¹⁾ Ez óriási gyarapodás okozta, hogy míg 1615-ben a rendek még az eladományozottak visszafoglalását is követelik, II. Rákóczy György utódainál már a fiskusi jószágok továbbgyarapítása ellen tiltakoznak, bár ekkorra Lugos, Karánsebes és Borosjenő 72 egész, 2 részes faluval és 17 praediummal török kézbe kerültek.

Regaliák voltak a vámok, harminczadok, só-aknák, bányák és vashámorok törvényes jövedelmei.²⁾ Harminczadot és vámot húsz határszéli főhelyen és ezek filiálisain szedtek. Nem kis részét tette a fiskális jövedelemnek az adományozás tárgyát képező dézsma, melynek egy negyedrésze azonban a papot illette, többi részét pedig — a báránytizeden, mint a fiskus peculiumán kívül — a földesúr az u. n. dézsma-árendával meg is válthatta.³⁾ A só-aknákra vonatkozólag a nemes a birtokán lévő sót szabadon élvezhette, de belőle még ajándékkép sem adhatott másnak.⁴⁾ Arany, ezüst, réz és kénkö-bányát bárki nyithat termelésének hét tizede fejében.⁵⁾ Rendkívüli jövedelmező monopolium volt végül a kénéső, melynek 1633-ig még keresése is tilos volt. Ekkor pedig a fiskus nagyobb hasznára megengedték ugyan a keresését, de csak a fiskusnak volt eladható mázsánként 75 frtért, máskülönben a kénéső árán kívül úgy az eladó, mint a vevő 500 frt bírsággal bünhődött.⁶⁾

Az ideális állapot az lett volna, hogy a fejedelem e jövedelemből fedezze az ország költségeit s belőle fogadjon zsoldosokat a haza védelmére; míg az adó, fölkelés csak ország-

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XI. 105—112.

²⁾ Approbata Const. 49—55.

³⁾ Approbata Const. 59—61. 88—89.

⁴⁾ Approbata Const. 103—104.

⁵⁾ Approbata Const. 55.

⁶⁾ Approbata Const. 56—58.

gyűlésileg megszavazott segélye a rendeknek. 1645-ben még csak 60 dénár az adó kapunkint, de azután folyton emelték 25, 50, 75 dénárral. Rendkívüli hadi segélyül (subsídium) I. Rákóczy György 1634-ben 22 frtot szavaztat meg portánkint, bizonyára az előbbi évek háborúskodása miatt; később legfeljebb 15—20 frtot adnak olykor e czímen. A portális adót fizető falvakat rovásos falvaknak nevezték, egy-egy kapura 10 jobbágyot róva. A tíz u. n. taksás város meghatározott összegben adózott. Az adózás alól a fiskusi jószágok sem voltak kivonva; a hódoltsági falvak felét fizették; csupán az égett falvak voltak adómentesek három évig, míg a nemes csak pro bono publico visz a fiskális várakba munitiót.¹⁾ Szokott adófizetési terminusok: a szent György napinak felét jun. 1-én, felét aug. 1-én; a szent Mihálynak felét nov. 1-én, felét jan. 1-én fizették le. Voltak még olyan rendkívüli adók is, melyek valamely korszükségletet elégítettek ki.²⁾

Ily rendkívüli korszükséglettel kezdődik Barcsay szerencsétlen uralma. Az 500,000 tallérnyi hadi sarcz, az u. n. summa, és a 40,000 aranyra fölemelt évi adó a porta számára, szinte hallatlan összegek akkor az ügyis kimerült Erdélyre nézve; hozzá a fiskusi javak Rákóczy kezén voltak s így a különben is szegény Barcsay az állam belügyi költségeit sem fedezhette az ország segélye nélkül. Három rendkívüli szükségletet kellett tehát kielégítenie a marosvásárhelyi országgyűlésnek, és a rendek legalább a megajánlásban elég nagylelkűeknek mutatkoztak, midőn kimondták az általános adókötelezettséget. (III. art.) S bár mindenük kiadásával sem képesek a summát előteremteni, mégis hogy követüknek legyen mivel a többinek elengedését a portán kikönyörögnie, elhatározták a következőket: A szegény nép nem oka a nagy tehernek, tehát ne a jószágok, hanem ők maguk, mint úri, nemes és székely rend, valamint Marosvásárhely városa fizessenek kapuszám szerint 20—20 frtot; a székely 10—10 jobbágya után 20 frtot; a szászság is elvállalja minden pusztulása mellett is a rá eső részt, csupán azt köti ki, hogy maga szedhesse be; az egyházas nemesek, özvegyek, magyar és oláh papok, molnárok, székelyek, az összes székely taksás városok és rovatlan faluk 2—2 frtnyi fejadót fizetnek. A legszomorúbb határozat az, melylyel önmaguk ellen előre meghozták az ítéletet: A ki nem

¹⁾ Approbata Const. 90.

²⁾ Approbata Const. 78—81. Érdekes eset erre, hogy 1653-ban portánkint 1 frt adót szavaztak meg Jenő építésére, kikötte azonban, hogy belőle 25 dénárt a konstantinápolyi erdélyi ház tatarozására fordítsanak, mely hír szerint nagyon rossz állapotban van.

bírja vagy nem akarja megfizetni a summát, más adja meg helyette, de az illető jószág zálogba vétele fejében. Főszámvevő Ugron András, ki a beszédett összegeket Szebenben veszi át a perceptoroktól.¹⁾

Kérdés mármost, hogy ily adózás mellett a legjobb esetben is mily összeget hozhattak össze? Szükséges volna ezt tudnunk, hogy Barcsay uralmát való értéke szerint mérlegelhessük. Ellenei, a Rákóczy- és Kemény-pártiak, sőt részben a törökök is azzal gyanúsították, hogy rengeteg összeget vett be, de ezt nem a porta, hanem saját céljaira fordította. Sajnos, e korból positiv adatokra nem támaszkodhatunk s csak a valószínűséget állapíthatjuk meg; de ezt is csak a kapu szerint adózó százságra és a nyolcz erdélyi vármegyére vonatkozólag. Egy 1651-iki jelentés szerint a szászföldön 2400 kapu volt. Ezekből a rendes adó 20 frtjával 48,000 frt volna. Ezenkívül szent Márton-napi honorariumként 6000, gratuitus laborként 2400 frtot fizettek, azaz az összes jogos adójövedelem a szászföldről 56,400 frt volna. Ámde az adószedők sokszor nem kapunkként, hanem fejenként szedtek 20 frtot, úgy hogy adójuk többre rúgott 400,000 frtnál. Érthető tehát, ha a Besztercze kivételével rommá lett százság most azt köti ki, hogy maga szedhesse be a reá eső adórészletet, mely tehát az itt nem említett gratuitus labor elhagyásával a legjobb esetben sem lehet több 53,600 frtnál.²⁾ De hogy mily pusztítást vihett véghez a török-tatár rövid idő alatt, mutatja az 1667-iki adókiivetés, mely szerint a nyolcz erdélyi vármegyének majd csak felényi (1270) kapuszáma van, mint a jóval kisebb szászföldnek 1651-ben. A nemesi rész tehát 25,400 frtnyi portális adót fizethetett. Szerencsére e területen a fejadók fizetők számát is regestrumba vették s így legalább az adózók e csoportjáról is szerezhetünk némi fogalmat. E szerint a nyocz vármegyében van 29 rovatlan falu 240 adófizető személylyel,³⁾ 1370 egyház-helyes nemes, 83 városi személy és 50 nemes puskás; összesen 1743 személy, kiknek adója 2 frtjával 3486 frt. Az egész nemesi terület adója tehát összesen csak 28,886 frtot tett ki.⁴⁾ Ez nagyon is kevés. Ennél Barcsay alatt bátran többet vehetünk, mert e részek, különösen Erdély belseje, csak ezután pusztulnak el Kemény haláláig; sőt három vármegyének, Kolozs, Doboka és Belső-Szolnoknak jó része is ezután kerül hódoltság alá. Össze-

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 100.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XIII. 398.

³⁾ A Hunyad vármegyei 12 rovatlan falu személyeinek száma nincs adva s csak a többihez mért középárány szerint vettem föl 101 személyt.

⁴⁾ Compilata Const. 112—117.

vetve mégis a jobb százsági és a rosszabb vármegyei adatot, Erdély jó három-negyedéből Barcsay alatt alig számíthatunk többre 82,486 frtnál. E területen van még kilencz taksás város is, nem véve ide a még Rákóczy kezén lévő Váradot. De ezek 20 frt kapuadó mellett sem fizetnek összevéve többet 3750 frtnál. Most a nagy szükségben e városokra is, melyek közül különben a 2400 frt taksát fizető Kolozsvár leégése miatt, Fejérvár pedig csak iménti feldúlása miatt adómentes volna, fejadót vetnek ki. Az itteni adófizető személyek, valamint az eddig nem adózó özvegyek, molnárok, magyar és oláh papok stb. számát azonban hozzávetőleg sem tudjuk. Az inkább katonai kötelességeket teljesítő székelység rendesen szintén megállapított nagyon csekély összeget (2000—5000 frtot) szokott fizetni. Most ezek is elvállalják a 10 jobbágy utáni, tehát portális 20 frt adót, illetőleg a szegényebb szabad székelyek 2 frt fejadóját. De rájuk nézve sem maradt fen sem a kapuk, sem a személyek számát illetőleg semmi positiv adatunk. Háromszék itt is elpusztult, s hozzá a székelyek inkább Rákóczy-pártiak, kitől most szokatlan terhüktől való szabadulásukat várják. Tudnunk kell még, hogy e kor levelei tele vannak panaszszal a rossz termés, pestis miatt.¹⁾ Végül ne feledjük, hogy zűrzavaros közigazgatás idején az adózáshoz eddig nem szokott szabad osztályokról van szó, s kérdés, hogyan fogadják ezek otthon követek határozatát? Annyi bizonyos, hogy Barcsay 100,000 frtnál többre a legjobb esetben sem számíthatott, s ha közben még a Partiumot is sikerül megszereznie, úgy ez az összeg meggyarapszik vagy 50,000 frttal; ily arányban (10,000 : 5000) volt ugyanis részes a 15,000 arany portai adóban. S mi ez a 75,000 tallérnyi összeg az 500,000 tallérnyi sarczhoz és a 40,000 aranyra (= 80,000 tallér = 160,000 frt)²⁾ emelt adóhoz meg az ország belügyi költségeihez képest. Ezek alapján bizonyos, hogy Erdélynek buknia kell, s ily mostoha anyagi eszközökkel küzdeni a török zaklatásokkal szemben csak vergődés lehet. Ez volt Barcsay fejedelemségének gyöngéje, ezért fűződik az ő nevéhez Erdély romlása.

¹⁾ Barcsay keserű humora az ürmösről. Erd. orszgy. eml. XI. 331.

²⁾ Pénznemek részben az Ugron András számadásaiban (Erd. orszgy. eml. XII. 258—276.) talált adatok alapján átszámítva :

1 erszénypénz = 500 imperialis tallér = 925 frt. 1 gira ezüst = 1 márka = 8·5 tallér = 15·3 frt. 1 arany = 2 imp. tal. = 3·7 frt. 1 nehezék ezüst = 1·5 tal. = 2·7 frt. 1 gréczi tal. = 1·9 frt. 1 imperialis tal. = 1·85 frt. 1 szeges tal. = 1·8 frt. 1 oroszlanys tal. = 1·6 frt. 1 frt = 1 zlotto = 100 dénár. A portán csak arany vagy tallér pénzt fogadtak el, s ha a frtot a portán váltják be : 1 tal. = 2 frt.

Barcsay államkincstára azonban annyira üres volt, hogy a legsürgősebb állami költségeket sem volt képes fedezni. Ezen a rendek úgy akartak segíteni, hogy Barcsay hitelét biztosították a fiskus által. (VIII. art.) Kimondták, hogy ha valaki a haza szükségében pénzt ad Barcsaynak, a sótiszt a sószállítás jövedelmét mindaddig ne szolgáltatassa be a fiskusnak, míg a hitelezőt pénzben ki nem elégíti.¹⁾

Egy tényező van még hátra, hogy teljes legyen ama szomorú állapotok képe, melyek a fejedelemséggel Barcsayra szakadtak: a hadügy. Alapja ennek is a földbirtok, azaz a rajta élő jobbágyok, kapuk száma. Három kapu (30 jobbágy) állít ki egy lovast, vagy két kapu egy gyalogot. Kisebb birtokosok ugyanily arányban (10 egyh. nemes = 1 k.) összeállanak. Ez a hadállítás tehát a kapuk és egyházas nemesek számát tekintve alig tehetett ki többet 2000 embernél. Ehez járultak a személyesen fölkelő székelyek, hajduk; továbbá azok a fő- és nemes emberek, kik mint a fejedelem szolgálói, lóra kaptak fizetést.²⁾ E kis hadsereg magvát azonban a szinte állandó zsoldos had képezte, melyet a fejedelem fiskusi vagy magán jövedelméből toborzott. Fejedelmi hatalmának ez volt a legbiztosabb támasza, mely félelmessé tette akaratát alattvalói előtt. Azért léptek fel Barcsay conditioiban ez ellen is, mint a fejedelmi önkény másik alapja ellen. Pedig a különben is szegény Barcsay ily zsoldos had fogadására alig gondolhattott. S minthogy a fegyelmetlen közigazgatás idején a portális katonaságra, főleg a székelységekre nem igen számíthatott, úgyszólván ki volt szolgáltatva a hadsereg negyedik, legkevesebbé megbízható elemének, a politizáló nemesi fölkelésnek, melyhez a fejedelem csak a legnagyobb szükség idején fordult, s a mely, ha a hadsereg erősebb elemei vissza nem tartják, az első füst láttára szétfut övéi megmentésére, mint Nagy-Sinken történt a tatár betörés idején. A hadfölkelés úgy számát, mint szigorát tekintve kétféle volt; számát tekintve részleges vagy általános, szigorát tekintve támadó vagy védő. A fontos támadás esetén is elmaradottak legmagasabb bírsága 100 frt, ellenben a ki végszükség idején föl nem ül a haza védelmére, összes ingatlan és személyét illető ingó vagyonát elveszti.³⁾ Most pedig a végszükség ideje volt, mert »nem gondolhatunk semmit romlott és fogyatkozott állapotunkkal, sem a téli üdőnek az hadakozásra alkalmatlanságával, hanem

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 102.

²⁾ Approbata Const. 110.

³⁾ Approbata Const. 106.

kényszerítettünk magunk oltalmazásáért fegyverhez nyúlunk és táborban szállanunk.« (VII. art.)¹⁾ Vajjon a nagy zűrzavar, a két élő fejedelemnek tett hűségeskü közti kétes helyzet nem bénította-e meg a fölkelési törvény szigorát is, nem tudjuk; számadataink nincsenek, de annyi bizonyos, hogy Barcsay ezután nem vonúl Dévára; állandó had veszi körül, bár ez inkább csak sűrű tábori gyűlésekre, mint hadi dicsőségre ad alkalmat; s e gyűlések tárgya ugyanaz: a türelmetlen török hitegetése, hogy időt nyerjenek Rákóczy békés megnyugtatóására és a sarcz lehető beszédésére, törlesztésére.

Nyárádtó volt a gyülekező táborhely. De mindjárt az első napokban a kapucsi pasa és a bég mélyen megbántották Barcsayt, a ki pedig nem volt büszke fejedelem, hiszen Rákóczy iránt szolgálai hűségét fejezte ki; de az, hogy a töröknek még a követsege is fensőbbtségét érezte vele szemben, egyenesen követelve, hogy a török katonák okozta károkat ő térítse meg, mélyen sértette önérzetét. Elkeseredésében újra le akart mondani, de megkérlelve, a főurak és szászok újabb hűség-esküje kárpótlást nyújtott lelkének a megalázásért.²⁾ Alig egy hét múlva, nov. 18-án, a rendek már új gyűlésre jöttek össze Muzsnán, melynek legfontosabb határozata a hűtlenség kimondása volt azon nemesekre, kik a marosvásárhelyi ország-gyűlésen kitűzött határnapig nem jelentek meg a fejedelem előtt; legfontosabb eseménye pedig az, hogy Petky István, ki egy nov. 1-én kelt levelében tiltakozott az áruló név ellen, Barcsay fejedelemsége alatt ezen a gyűlésen jelent meg először és a székelyek hadával együtt letette a hűségesküt.³⁾

ERDÉLYI ALAJOS.

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 102.

²⁾ *Krauss*: Sieb. Chr. I. 366.

³⁾ *Krauss*: Sieb. Chr. I. 369.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Szláv jövevényszavaink. Irta *Melich János*. I. köt. 1. rész: Az ó-bolgár nyelvmemlékek szókészlete és a magyar nyelv szláv jövevényszavai. — 2. rész: A magyar nyelv keresztény terminológiája. Budapest, 1903—1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 4, 181 l., 2, 448 l.

Ha egy nemzet története csupán háborúkból, választásokból állana, nem kellene a *Századok* hasábjain ismertetnem e művet, mert ebben nincs szó hadvezérekről, kormányférfiakról, seregekről, pártokról. Csupa kis emberek ügye-baja, eszközeik és vallási szükségleteik tárulnak elénk e régóta várt könyvben. De az esztendő nemcsak viharos napokból áll, és nem is ezek hoznak áldást az emberiségre, hanem a csendes, éltető és érlelő meleg napok.

Nemzetünk multjában ily csendes, éltető és érlelő napokhoz hasonlíthatjuk azon évtizedeket és századokat, a melyek a már itt lakott, vagy pedig a magyarok letelepedése után hazánkba költözött népeket a magyarsággal egybeforrasztották, a nemzetet új, lelkes tagokkal, a nemzet szókincsét új kifejezésekkel, szavakkal gyarapították.

Ez évtizedek és századok áldásos munkájából, a magyar népnek művelt, keresztyén nemzetté való átalakulásából a legérdekesebb részletet fejtegeti *Melich János*, mert azt a népet jelöli meg közelebbről, melyet a magyarok itt találtak, magukba olvasztottak, s a melytől annyi szót tanultak, főként pedig a művelődés leghathatósabb eszközét, a keresztyén vallást megismerték.

Mintegy annak igazolásául, hogy a magyar nyelvbe került szláv szók eredetének megfejtése végett új kutatások szükségeseek, bemutatja *Melich* először a *szerencse* szót. Ezt eddig bolgár származásának vitatták, holott hangtanilag (phonetikailag) is könnyebben eredhetett a szlovén nyelvből, jelentés-tanilag pedig csakis a szlovénből vehettük kölcsön.

Azt, hogy mielőtt egy-egy szláv kölcsönszó eredetéről döntenénk, meg kell vizsgálni nem csupán hangtani, hanem

jelentéstani szempontból is, még inkább követeli a szláv nyelveknek, különösen pedig az egyházi szláv nyelvnek története és fejlődése. Történeti fejlődésükben kell megfigyelni a szakakat, hogy meg lehessen állapítani, mikor és melyik szláv néptől vette át a magyar azokat. Így pl. rendkívül bő és részletes összehasonlítás alapján bizonyítja be a szerző azt, hogy az a *malaszt* (miloszt) szó, melyet a magyar oly régen, mindjárt kezdetben kölcsön vett, előfordul ugyan az összes szláv nyelvekben, de a görög-keleti vallású szlávoknál nem azt jelenti, a mit a magyarban, nem a léleknek adott természet fölötti erőt vagy állapotot, hanem az irgalmat, bocsánatot. (Goszpodi pomiluj = Uram irgalmazz!) Az összes görög-keleti szláv bibliafordításokban, imádságos könyvekben mindenütt *blagodat*, *blagodat* áll ott, a hol a magyar bibliafordítások a *malaszt* szóval élnek.

Hogy az egyházi szláv nyelv történeti fejlődését világossá tegye, előadja a szerző, mit vallanak maguk a szláv nyelvemlékek és a bírálattal megállapított adatok Cyrillnek és Methodnak nyelvészeti működéséről, mert tudvalevőleg az egyházi szláv nyelv keletkezését eddigelé egészen nekik tulajdonították. Cyrill és Method nem fordították le az egész szentírást szláv nyelvre, hanem csak azon evangéliumi szakaszokat és az apostolok leveleinek azon részeit, melyekre az istentisztelet végzésénél szükségük volt. Ezeket is, hazánk területén tartózkodván, némileg átalakították s az itt lakó pannon-szlóven nép nyelvéhez idomították. A zsoltárok fordításával 861-re, midőn a régi Morvaországba kellett jönniök, még épen nem voltak készen. Azok egy részét tehát Cyrill itt hazánk területén ültette át szláv nyelvre latin s nem görög fordításból. Hasonlóképen az Euchologium nevű imádságos könyv fordítása is részben hazánkban latinból történt. Ezeket a fordításokat azután folytatták, s előbb glagolita, utóbb cyrill betűkkel másolgatták az ő tanítványaik Bolgárországban, majd Szerb- és Oroszországban. Így azután más és más szerkesztésű szláv nyelvemlékek keletkeztek. Ezeket a szerző részletesen ismerteti (44—79. ll.) s eredményül kimondja, hogy az egyházi szláv nyelv fejlődésének *négy* fokozata volt: *a)* az ó-bolgár fordítás, *b)* a pannon-morva fordítás, *c)* a X-ik századbéli s már cyrillbetűkkel írt új-bolgár szerkesztés, *d)* megállapodott, de azért lassan néhány helyi háttérű, horvát, szerb, közép-bolgár és orosz sajátságot felvevő egyházi szláv nyelv.

Ezután áttér a szerző a közkeletű és kétségtelenül szláv eredetű szavak részletes vizsgálatára. Hosszas és pontos megokolással (85—178. ll.) bizonyítja s térképeken is feltünteti,

hogy az *ablak, asztal, derék, dézsa, garat, gerlicze, kakat, kapcza, kapta(fa), kelepceze, király, konkoly, láncz, kútya, medence, megye, moly, otromba, poroszló, ragya, számár, tűr, varsa* szavak kétségtelenül szlovén eredetűek, a *mesgye* és *rozsdá* ellenben bolgár, a *kakas, retesz* és *palócz* pedig cseh-től kölcsönszók. Szembetűnő tehát ennélfogva azon állításának helyesége, hogy a magyar nyelv szláv eredetű jövevényszavai nem egy nyelvből s nem is mind egy időből valók. De nyilvánvaló az is, hogy az a nyelv, a melyből a magyar legelőször és legtöbbet kölcsönzött: a *szlovén*. Ehez számítja a szerző, helyesen, a dráva-szávaközi kaj-horvátot is. Megerősítik ezt a magyar nyelvtörténeti adatok is, mert pl. a szlovén eredetű *megye* már 1055-ben, a bolgár eredetű *mesgye* pedig csak 1320-ban fordul elő.

Az egyetlen, a mit a szerző fejtegetéseiből el nem fogadhatok: az *olasz* szó eredete. A szlovén *ulas*-ból a magyarban *olas* lett volna, nem pedig *olasz* s még kevésbé *olosz*, mint a régiek írták s az erdélyi magyarok ma is mondják. Az *olasz* szó eleintén (a XIV-ik századig) nem is jelentett a magyarban *italianus*-t, hanem *gallicus*-t (vallon-olaszt), mint a hogy a szerző maga is bevallja (1. r. 153. l.), de azután állítását (2. r. 80. l.) félig visszavonja. A *kakat* szót azért tartom a vele egyjelentésű *kakas*-nál régibbnek és szlovén eredetűnek, mert helynévben már 1157-ben, sőt 1075-ben előfordul mint a mai Párkány régi neve, személynévben pedig 1070 táján; ellenben a *kakas* csak a XIII-ik század második felében, továbbá a *Kakat* helynevek csak az ország közepén és déli részén fordulnak elő, u. m. Esztergom, Heves, Bihar, Temes és Bodrog megyékben, s a Temes-megyei Kakatot 1467-ben Tót-Kakatnak is nevezik, pedig azon időben a Tiszán-túl *tót* alatt csak szlovén-tótót érthettek.

A mit műve első részében ír a szerző, csak mintegy előkészület a keresztyén vallás tételeinek, szertartásainak megjelölésére szükséges műszavak, terminus technicusok eredetének kutatásához. Itt azonban, hogy czélt érjen, előbb két hatalmas akadályt kellett elhárítania: *Volf György* és *Asbóth Oszkár* elméleteit; mert míg e jeles és érdemes tudósok állításai igazaknak vagy legalább is valószínűeknek tetszenek, addig a keresztyén műszavak eredetének igaz forrása ki nem kutatható.

Ismeretes, hogy *Volf György* első keresztyén térítőink legnagyobb részét velencei olaszoknak lenni vitatta és így a keresztyén műszavak nagyobb részét is olasz eredetűeknek tartotta. Melich azonban részletes vizsgálat alapján (2. r. 1—86. ll.) ezt az elméletet elveti. Okai főleg a következők:

A keresztyén műszavak nagyobb része nem olasz, hanem szláv. A latin *au* a velencei olaszban *o*-vá, a magyarban *á*-vá vált. pl. *Paulus*-ból a velencei olaszban *Polo*, a magyarban *Pül* lett. A velencei olaszban a magánhangzók közt levő *t*, *d* hangok kiesnek, a magyarban nem; pl. *paraiso* és *paradicsom*. A *bérmál*, *alamizsna*, *csütörtök*, *kehely* stb. teljességgel nem lehetnek olasz kölcsönzések, valamint a keresztnevek sem. Helyesírásunk fejlődése, Volf legfőbb bizonyítéka, nem elég azon tétel igazolására, hogy talián-olaszok voltak azok, a kik először írtak latin betűkkel magyar hangokat, mert több oly írásjegy, mely az olaszoknál nagyon közönséges, nálunk hiányzott és hiányzik; pl. *ç = sz*, *x = z*, *j*, *lg*, *gl = ly*, *gn = ny*. A magyar a *cs* hangot a legrégebb időben *s*-sel jelezte, az olasz azonban nem. A német-szlóven ellenben így írta. Ugyanez áll a *cz*, továbbá az *sz* hangok jelölése eseteiben is. Még jellemzőbb az *sz*-nek *sc*-vel való írása. Ez a XII-ik század második felében lép fel nálunk és a XIV-ik századig erősen divatozik, de nem lehet olasz, hanem csakis vulgaris latin, illetőleg német hatás, mert német volt a közvetítő. A *gy* hangnak *g*-vel való jelölése szintén nagyon fontos útmutató. Ez nem lehet cseh, mert akkor a magyar is *d*-vel jelezte volna a *gy* hangot; de nem lehet velencei olasz sem, mert északi Olaszországban *gy* helyett *z*-t ejtettek és írtak; pl. *evanzelio*, *anzelo*. Tehát ez csakis a vulgaris latinból származhatott, szlóven közvetítéssel. Időrendi ok miatt sem fogadja el Melich a Volf elméletét, mert a X-ik század elején, azaz a magyarok megtérése idején a velencei olasz nyelvjárás még nem terjedt túl Velence város határára, és csak lassan, a XI-ik század után nyomta el Olaszország észak-keleti részében a rüto-román nyelvet. Továbbá a latin *s* (*sz*) helyett nemcsak a velencei nyelvjárásban, hanem az összes római katolikus szláv népeknél *s*-et mondanak. Ezért pl. a *missa* szóból a róm. katolikus szlávok ajkán vált *misa*, ebből alakult a magyar *mise*. A vezetéknevek alakulása, a templomok, kápolnák védőszenteinek nevei mind ellene mondanak Volf György máskülönbén éles elmére valló és a magyar történettudományra nézve nagyon hasznos elméletének.

Rövidebben végez a szerző (82—96. ll.) Asbóth Oszkár elméletével. Asbóth először azt vallotta, hogy a magyarokat a latin-betűs írásra és olvasásra a cseh papok tanították; szláv eredetű keresztyén műszavaink pedig a Cyrill-Metód-féle terminológiából valók. Később pedig azt vallotta, hogy a keresztyén műszavak a szláv nyelvnek bolgár ágából származtak. Melich azonban Asbóth utóbbi állítását sem fogadja el, mert a keresztyénség felvétele a Dunán-túlról indult ki, s a

Duna balpartja és a Tisza vidéke, hol az állítólagos keresztyén műszavakat kölcsönző bolgár nép lakott, 950-ben még keresztleetlen volt, tehát ott keresztyén műszavak nem divatozhattak. Ha a bolgároktól kölcsönöztek volna a magyarok műszavakat, akkor a görög-keleti szláv nyelv műszavait találánk a magyarban, mert a bolgárok görög-keleti szlávok voltak. Továbbá az újszövetségi nevek is bolgár alakban jöttek volna hozzánk, pedig ezekről szó sem lehet. A glagolita vagy cyrillica írásnak nincs nálunk semmi nyoma.

Hogy első keresztyén térítőink származását és keresztyén műszavaink eredetét pontosabban meghatározhassa szerzőnk, először a XI—XII-ik századi keresztneveket, személy- és helyneveket veszi vizsgálat alá (96—135. ll.), mert mint mondja, a személyneveknek, illetőleg keresztneveknek rendkívül fontos bizonyító erejük van.

Igaza van Melichnek abban, hogy sem Volf György, sem én behatóbban nem vizsgáltuk a régi magyaroknál használt kereszt- illetőleg személynevek eredetét; az első látszat pedig megcsalt bennünket. Azért én részemről örömmel fogadom el Melich kutatásainak új eredményeit. Látjuk ezekből, hogy a XI—XII-ik századbeli személynevek közül a Batonya, Beneta, Bratiszló, Budusa, Derzsihna, Déda, Iván, Mutmér, Poznán (Páznán, Pázmány), Prodán (Porodány, Pordány), Raszinya, Uros (= Oros), Valkány személynevek délszláv, ellenben a Bicsen, Benyáta, Ján, Obonég, Vének és Veszprém cseh eredetűek.

Kimutatja továbbá Melich, hogy Magyarországnak a XI—XII-ik században élő lakosai közt számosan viseltek német eredetű neveket. Fel is sorol mintegy hatvanhárom ily nevet; de úgy látom, hogy e tekintetben nem élt kellő kiválasztással. Szerintem nem kellett volna fölvenni azon neveket, melyeket a Magyarországra jött térítők viseltek, továbbá azokat sem, melyek csak 1141 után vagy még később fordulnak elő. A személy- vagy keresztnevek felsorolásának ugyanis az a célja, hogy abból a magyar keresztyénség eredetére következtetést vonjunk. Már pedig a felsorolt térítők nem Magyarországon vették fel neveiket; az 1141 után felmerülő német nevek pedig nagyon könnyen a harmadik német hatásnak és a megindult német bevándorlásnak folyományai lehetnek s éppen nem a keresztyén vallás felvételének. Még így is nagy számmal jelentkeznek német nevek a XI—XII-ik századi magyarok személynevei között; pl. Ecilin, Gottselin, Lutovic, Macelin, Mahal, Nána stb. De ez nem csoda, ha tudjuk, hogy mind Szent István, mind Salamon idejében legalább is a felső osztályok sűrűen érintkeztek a németekkel.

A latin-görög eredetű, valamint a biblia útján elterjedt nevek közül nagyon jellemzők a Balázs, Barnabás, Gergely, István, Miklós és Sebestyén nevek, melyek csakis mint a róm. kath. szlovénből való kölcsönvételek érthetők meg, ellenben görög-keleti szláv származásúak nem lehetnek. Maga *Jézus Krisztus* neve, a mi nélkül keresztyén ember el nem lehet, határozottan róm. kath. szlovén közvetítésre mutat, mert a görögök és a gör. keleti szlávok *Iszusz Hrisztosz*-t mondanak. A György és Dienes nevek német hatásra vallanak, ellenben olasz hatásra csupán a Pongrácz név.

Részletes fejtegetéseit ezzel a következtetéssel fejezi be Melich: »A nevek vizsgálata tehát azt vallotta, hogy kereszténységünk nem bolgár-szláv, s a kiinduló ponton nem olasz, hanem dunántúli szlovén.«

Bár Melich végső következtetését elfogadom, mégsem hallgathatom el, hogy művének ezen része, ha nem is hibás, de több tekintetben fogyatékos. Maga bevallja (2. r. 99. l.), hogy adatait azokból a XI—XII-ik századbéli oklevelekből vette, melyeket Fejérpataky László értekezései eredetieknek mutattak ki. Mikor a magyar helyesírás fejlődését kutatta, nagyon helyesen tette Melich, hogy csak ezeket az okleveleket vette tekintetbe; de mikor a személy- és keresztneveket gyűjtötte, bátran kiterjeszkedhetett volna a jó másolatokban, illetőleg hiteles átiratokban fenmaradt oklevelekre is, mert a személy- és helynevek leírásában a másoló változtathatott ugyan a helyesíráson, de már pl. Laurentius helyett Nikanort, Blasius helyett Mironot nem írhatott. Tehát ha pl. az 1329-iki átiratban fenmaradt 1138-iki dömösi alapítólevélben nem olvasunk Filimon, Spiridion, Babilas, Dosziteusz stb. csupán a görög-keleti egyházban használt neveket, bizonyosnak vehetjük, hogy azok nem is fordultak elő az 1138-ban felírt számos magyar keresztnév között. Nem ok nélkül említettük pedig például a dömösi alapítólevelet, hanem azért, mert ez oklevél a régi magyaroknál használt személynevekre nézve valódi kincses bánya. Melich névjegyzéke ellen azt is fel lehetne vetni, hogy egyoldalú, csupa dunántúli okleveleken nyugvó összeállítás. Amde a dömösi alapítólevél nagyszámú tiszamenti és tiszántúli lakost sorol fel, sőt *harmincz* erdélyi sóvágnak nevét is feljegyzí. Nyugodtan felhasználhatta volna Melich a százdi monostornak 1067 táján kelt alapítólevelében foglalt személyneveket, továbbá a tihanyi apátságra vonatkozó 1118-iki és a bozóki monostorra vonatkozó 1135-iki okleveleket is. Utóbb a latin eredetű nevek felsorolásánál nem veti meg a későbbi, sokszor csak átiratokban fenmaradt adatokat sem, mint pl. az 1510-ig annyiszor és sokszor hibásan átírt Margit-

legendát; tehát annyival nyugodtabban használhatta volna a régibb átiratokban fennmaradt oklevelek adatait.

Arról nem tehet Melich, hogy névjegyzékének egyik legbővebb forrásáról, a bakonybéli összeírásról mindjárt műve megjelenésekor kimutatta Erdélyi László, hogy az nem 1086-ban, hanem első része 1180 táján, második része 1200 táján, harmadik része 1230, negyedik része pedig csak 1270 táján készült. De az már nem helyes, hogy az 1200 táján írt résznek egyetlen szavából — mondhatni, egyetlen betűjéből — oly merész következtetést von. Mivel ezen 1200 táján írt toldalék *Pozman*-t ír, mindjárt kimondja, hogy a *Pozman* alak nem szláv szó, s eredetét alighanem a németben kell keresni (124. l.), holott ezen egy kivétel, esetleg tollhiba, épen nem állhat meg többi eredeti okleveleink *Poznán*-jaival szemben.

De nagyon hosszúra nyúlna, ha ezen névjegyzékre vonatkozó minden észrevételemet, kiegészítésemet itt felsorolnám. Azt hiszem, nem is lennék igazságos, ha Melichet a hiányokért vagy hibákért megrónám, mert hiszen töretlen úton járt s előbb egy valódi kritikus történetbúvárnak kellene megállapítania a tatárjárás előtt élt magyar személy- és helyneveket, hogy azután a nyelvész ítéletet mondhasson róluk.

Műve legnagyobb részét (211—429. ll.) a keresztyén műszavak, terminus technicusok megfejtésének szenteli Melich. Ez az ő kedves foglalkozása, s igazán nagy szorgalommal, a nyelvi és nyelvtörténeti ismeretek nagy bőségével mutatja ki egy-egy műszó keletkezését, megalakulását és átvételét. Megvizsgál a keresztyén vallással kapcsolatos minden egyes kifejezést, összeveti azt a többi nyelvek hasonló műszavaival, különösen pedig összehasonlítja a római katolikus és görög-keleti szlávok bibliafordításaiiban, imádságos könyveiben előforduló műszavakat, hogy így azután azt a szláv nyelvet, melyből a magyar egyenesen kölcsönzött, pontosan megjelölhesse. Ismerteti az esztendő beosztásait, a hétnek és napjainak elnevezéseit. Érdekesen tárul ekként szemeink elé Melich fejtegetéseiből, hogyan vált ketté gyakran a legszükségesebb, mindennapi műszavak használatában a római katolikus és a görög-keleti szlávság, s kézzelfoghatólag kitűnik, hogy a magyar kölcsönzó honnan eredett. Mutatja ezt a Melich fejtegetéseiből összeállított következő táblázat:

Gör. kel. szláv műszó:	Róm. kath. szlovén műszó:	Magyar műszó:
milosztyni igumen	almožnja opat	alamizsna apát

<i>Gör. kel. szláv műszó:</i>	<i>Róm. kath. szlovén műszó:</i>	<i>Magyar műszó:</i>
črnica, inokynja, } kalugerica, monacha }	opatica	apácza
arhangyel	arkangel	arkangyal
mnich, črnec, } črnorize }	frat, brat	barát
— — — — —	bermat	bérmál
eretik, jeretik	eretnik	eretnek
sretenije (találkozás)	svečnica, sveča (= gyertya)	gyertyaszentelő
paska, uskrsenje, } velikden, (feltáma- } dás, nagynap) }	vüzen, vuzem (vétel)	husvét
čaša, potir	kelih	kehely
miro	križma	krizsma, korozsma
blagodat	milost	malaszt
liturgia, služba	meša	mise
prosfora, poskura	ostija	ostya
raj, porod	paradižum	paradicsom
prěljuboděj, bland	praznik (ne praznui)	parázna (ne paráz- nalkodjál)
postrišti	plěš	pilis
gjeena, rod, ad	poklu	pokol
pentekostiji, } rusalije, duhove }	binkošti	pünkösd.

Kétségtelen tehát ezekből, hogy azon nép, a melytől a magyar a keresztyén vallást megismerte, római katolikus szlovén volt, úgy hogy térítőinknek nagyobb és műveltebb része is, mely szerintem német és franczia vala, kénytelen volt a magyarok megtérítésében ezen szlovén műszavakat alkalmazni, mert azokat a magyarok már értették.

Csodálatos azonban, hogy mennyire idegenkedik Melich, fejtegetéseiből a végső következtetést levonni. Művében (2. r. 88. l.) már előre hangoztatja, végül pedig (422. l.) ismétli azon állítását, hogy nálunk a keresztyénség terjedésének legelső szálai a görög-keleti egyházban keresendők. A régi, elcsépelt s már százszor megczáfolt gyanításokon kívül ő is csupán gyenge, meg nem állható okokkal támogatja állítását. Ilyen az, hogy Ajtony szerinte a X-ik század végén keresztelkedett meg, holott ez csak 1025 táján történt; a X-ik század végén e görög szertartású keresztelkedés már csak azért sem

történhetett, mert a kereszteleés színhelye, Bodon, csak 1002-ben került a görögök kezébe. Az, hogy Szent István 1022 után Konstantinápolyban zárandokházat épített, a keresztyénség első szálaire nézve semmit sem bizonyíthat, mert akkor a magyarok már keresztyének voltak. Az erdélyi fejedelmek a XVI—XVII. században rendes szállóhelyet (az erdélyi ház) tartottak Konstantinápolyban, de azért az iszlámra térni eszük ágában sem volt. Az, hogy a XI—XII. századokban a magyarok ó-szövetségi neveket is használtak, épenséggel nem bizonyíték, mert a biblia közös forrás volt, a melyből mind a görög-keletiek, mind a római katolikusok merítettek, és sikertelen Melichnek abbéli erőlködése, hogy csak egyetlenegy görög-keleti formában közvetített keresztnévet is kimutasson a X—XI. században élt magyarok között. Ellenkezőleg az új-szövetségi keresztnévvel szemben az ó-szövetségiak használata a régi magyaroknál elenyészően csekély. A tihanyi apát-ság alapítólevelének névjegyezői között pl. egyetlenegy ó-szövetségi név sem fordul elő. (Melich ugyan *Lázár*-t annak tartja, de hibásan, mert e név első viselője alatt a Krisztustól fel-támasztott s a hagyomány szerint utóbb marseillei püspökké lett Lázár értendő.)

Görccsösen ragaszkodik azonban Melich a *kereszt* és *szombat* műszavakból levont bizonyítékhoz, mert e szavak szerinte (420. l.) kétségtelen görög-keleti szláv kifejezések. Pedig a dolog épen nem kétségtelen. Maga a szerző is elismeri és bizonyítja, hogy a baptismát (keresztséget) jelentő magyar *kereszt* római katolikus szláv eredetű, a vízkereszt ünnep neve pedig a róm. kath. szlovénből fordított kifejezés. Ámde mind a keresztség kiszolgáltatásánál, mind vízkeresztkor épen azt látja a hívő közönség, hogy a pap nagyon sokszor keresztet vet (pl. a keresztségnél legalább tízszer) a keresztelendőre vagy a vízre. S ha ezt a keresztet *kereszt*-nek tanulta a magyar, miért ne vihette volna át e szót annak állandó jelére, a fából vagy ércből készült keresztre is? A *szombat* szó fejtegetésénél pedig elfelejtette Melich, hogy a magyar nem volt szolgailag kényszerítve arra, hogy a latin szavakat csupán szláv közvetítéssel vegye át. Az *evangéliumot* pl. egyenesen a vulgáris latinból alakította; a *püspök* szó is magyar hang-átugratással lett a *piscop*-ból. A *szombat* szót is tehát vagy az ó-felnémet *sambaztag*-ból kölcsönözte vagy a *sabbat*-ból maga alakította. Mert hogy a magyarban a kettős *pp*-ből lehet *mp*, azt bizonyítja a *kuppler*-ből alakult *komplár*; hogy pedig a kettős *bb*-ből is lesz *mb*, mutatja a *lobbant* szó, mely a régiségben *lombat* alakban is előfordul.

A *kereszt* és *szombat* szavakra épített véleménye a szerzőnek elfogadhatatlan azért is, mert a valódi görög-keleti egyházat és a görög-keleti szláv egyházat egynek veszi és a magyaroknak a konstantinápolyi görögökkel való politikai összeköttetéseit a görög-keleti szláv egyház javára akarja értékesíteni. Pedig ha az anya és leánya nem egy személy, akkor a görög-keleti egyház és a görög-keleti szláv egyház még kevésbé azonos. A görög-keleti szláv egyház épen a magyarok megtérése idején (976—1014) külön, a konstantinápolytól független patriarcha kormányzása alatt állott, a ki eleintén Preszpában, utóbb pedig Ochridon avagy Achridán lakott.¹⁾ Előzőleg, körülbelül 930—971-ig Szilisztriában lakott a bolgárok patriarchája s a görög-keleti szláv egyház feje. Ez összeköttetésben állott ugyan a konstantinápolyi patriarchával, de ha a magyarok megtérítésére nyílt volna akkor alkalom, a konstantinápolyi patriarcha épen úgy nem bízta volna rá azt, mint a hogyan nem bízta az oroszok megtérítését. Azt hogy a magyarok és a görög-keleti szláv patriarcha s annak papjai között összeköttetést gyanítsunk, a X-ik század hadi és politikai állapotai nem engedik. Nagyon ismeretes dolog, hogy a magyarok Bolgárországot 894-ben megtámadták és kegyetlenül pusztították. Még inkább ismeretes, hogy a bolgárok 895-ben a kölcsönt visszaadták s a magyarokat etelközi hazájokból kiűzték. E két rettentő harcz emlékét nem lehetett márúl-holnapra eltörölni, annak századokra terjedő hatása volt. A bolgár és magyar tehát gyűlölte egymást s e gyűlöletet a konstantinápolyi udvar a magyarokban folyton élesztette, hogy így a veszedelmes bolgárokat a magyarokkal folyton félemlítse és aggodalomban tartsa. Tudjuk, hogy 927-ig, Simeon czár haláláig, a magyarok részt vesznek minden háborúban, minden szövetségben, a mi a bolgárok ellen irányúl. 941—963 között öt ízben pusztítják a bolgárok földét, s midőn végre Szvjatoszláv orosz fejedelem 970-ben Bolgárország meghódítására törekszik, a magyarok őt segítik. Hiába hódította meg 971-ben a görög császár keleti Bolgárországot, a görög egyház akkor sem léphetett közelebbi érintkezésbe a magyarokkal, mert az egyidejűleg megalakult nyugati Bolgárország czárja Belgrádot és Nisst s ezekkel együtt a mai Szerbiát elfoglalta s a magyarokat a görögökkel való közvetlen összeköttetéstől elvágta.²⁾

¹⁾ *Hilferding*: A szerbek és bolgárok története, 216. l.

²⁾ *Jireček*: A bolgárok története, 956. 156. 161. 162. 175. 179. 11.

A dolog tehát úgy áll, hogy a tiszta görög papság nem érintkezhetett a magyarokkal, mert közte és Magyarország közt az Adriától a Fekete-tengerig nyúló hatalmas birodalom, Bolgárország terült el. A görög-keleti szláv papság pedig nem foghatott hozzá a magyarok térítéséhez, mert a magyarok őket, mint ellenségeiknek a bolgároknak papjait, nem fogadták el. 1018-ra, midőn Belgrád görög kézbe esett s Magyarországra és a görög birodalom közt egyenes összeköttetés jött létre, mind a tiszta görög, mind a görög-keleti szláv egyház elkésett; a magyarok akkor már a római katolikus keresztyénség kötelékébe léptek s abban is maradtak. Lehetett utóbb, pl. I. András vagy II. Gyécse orosz neje révén a görög-keleti szláv egyháznak némi hatása a magyar népre, de épen a kiinduló ponton, a magyarok megtérése kezdetén, a politikai és hadi állapotok miatt nem lehetett.

A nyelvünkbe került s különösképen épen nem vallási természetű bolgár szláv szavak eredetét eléggé megmagyarázza az, hogy a Tisza mentén és a Temesközön a magyarok bejövetelkor voltak bolgár-szláv nyelvű, de *kereszteletlen* népcsoportok. Ezek azután a XI-ik században a magyarokkal együtt lettek római katolikus keresztyénekké s épen úgy beleolvadtak a magyarságba, mint a pannon-szlovének.

Abból tehát, hogy a magyar nyelvbe a görög-keleti szláv keresztyén terminológiából épen semmi sem jött át, le kell vonni a következtetést és kimondani, hogy a magyarok megtérésük idején a görög-keleti szlávokkal semmiféle vallási vagy politikai összeköttetésben avagy barátságban nem voltak.

De már nagyon is hosszúra terjednek megjegyzéseim. Szolgáljon mentségemül az, hogy Melich — mint látható — sok és nagyjelentőségű művelődéstörténeti tárgyat fejtegetett. Fejtegetései felett csupán egy-két elismerő szóval átsiklani nem lehetett. Melich sok fáradozása s kutatásainak új eredményei a száraz ismertetésnél többet: méltánylást és hozzászólást érdemeltek.

KARÁCSONYI JÁNOS.

Gróf Széchenyi István munkái. Második sorozat. A M. Tud. Akadémia megbízásából sajtó alá rendezi *Szily Kálmán*. II. kötet: Stadium. — A kelet népe. — Politikai programmtöredékek. Budapest, 1905. Kiadja a M. Tud. Akadémia. 8-r. LII, 2, 261 l., XXVIII, 277 l., XVII, 141 l.

Az első kiadáshoz teljesen hasonló kiadásban jutottak a nemzet kezébe Széchenyi István művei, úgy hogy most már naplóin kívül majdnem minden fontosabb munkája könnyen

megszerezhető. Még csak a *Blick* van hátra, melynek szabatos fordítását épen e folyóirat hasábjain sürgettük,¹⁾ s a mely — nem tudni mi okból — Széchenyi munkáinak második sorozatából is kimaradt, sőt a kiadás terve sem említette. Nemcsak az író rendkívüli fontossága, hanem magának a műnek sok kiválósága is méltán megérdemli, hogy a magyar közönség könnyen hozzáférhessen Széchenyi ez utolsó művéhez, a mely kortörténeti szempontból is nevezetes. E nélkül mindig csonka marad Széchenyi munkáinak kiadása.

A most megjelent vaskos kötet a nagy reformátor három művét tartalmazza: a *Stadiumot* Széchenyi pályája első korszakából, a *Kelet népét* és a *Politikai program-töredékeket* második korszakából. A *Stadium* Széchenyi izgató munkái sorában az utolsó, valamennyinél rendszeresebb. Hatása a *Hitel* és *Világ* után az egész magyar közéletre szembetűnő. Írója egészen világosan állítja fel a nagy kérdést: élni akar-e a nemzet, vagy dicstelen halálba sülyedni? élni, ha korszerű haladásunknak mi magunk készítjük el óvatosan az útját, vagy végkép eltűnni a föld színéről, ha rendeltetésünk parancs-zavát meg nem szívleljük. Tükröt tart a nemzet elé. Megmutatja, mily jövő vár reánk, s mily mulasztás terheli őseinket, a kik a magyar jellem életrevaló sajátságait oly kevésbé vették fontolóra, s értelmi súlyunk emelése és nemzetiségünk kifejtése helyett törvénykönyveink szűk világába temetkeztek s a haladó élet követeléseire ügyet sem vetettek. Hazafi heve erős gúnynyal párosul: csak maradjunk továbbra is ódon deák könyveink mellett, fejtsük tovább rabulistikánkat, keressük sorvadásunk okát mindig másban, majd megkondíttják fejünk felett a halál harangját.

Két első művében már felsorolta hátramaradásunk főbb okait. De még korántsem mondta el mindazt, a mi keserű kínnal epesztí, — már is szemrehányások érték. Pedig siralmas helyzetünket épen azért festette előbb is és festi e munkájában is »oly elevenen, égetőn s tűrhetetlen színekkel, hogy némely elaludt *nemtelen* nemesekben és tán még számosabb s *nemtelenebb* mágnásokban halálos kínnal rázódjék fel a lélek, s ők tág tükrőben szemléljék nyomorult személyiket.« Szántania kellett előbb, hogy termő magot vethessen. Sürgeti az idő. A nemzet megmozdult. Meg kell tehát győznie a magyart, hogy az oly nemzetet, a melyben erős lélek lakozik, idegen hatalom soha el nem nyomhatja, hanem minden veszedelem, mely reá zúdúlhat, csak önmagától származhatik, ha alkot-

¹⁾ *Századok*, 1905. 472. 1.

mányos intézményeiben nem figyel a természet törvényeire. Türelmetlen erélylyel kiáltja: *Tenni kell! Előre, lelkesek, a tökéletesedés felé*, hogy versenyt futhassunk más nemzetekkel. Cselekvésünk rúgója nem lehet más, mint hogy haladásunknak oly irányt szabjunk, mely a királytól lefelé *minden* magyar sorsát javítsa.

Ime Széchenyi egész küzdelmének alapja és főcélja. A psychologus éles szemével tekint az emberi természet legmélyebb rejtekeibe, hogy kivétel nélkül mindenkit meggyőzzön a haladás irányának általa hirdetett helyességéről; hogy az ember legfogékonyabb természeti sajátságát ragadja meg, a mely a mindennapi életből közösen táplálkozik. Nem mintha legnemesebb sajátságainkat nem akarná kifejteni; nem mintha benne is nem élne az eszményi törekvések legmagasabb célja. De az izgatónak oly alapról kellett előre gondoskodnia, a melyre egész reformatori tevékenységét biztosan állíthassa és szövevényes közjogi helyzetünk akadályait óvatosan kikerülje. A mit a Hitelben részletesen fejteget, azt itt tömörebben s hatásosabban foglalja össze. Nem habozik kimondani, hogy a nagy tömegnél az önhaszon kérdése az első. Ezt mindenki megérti, míg a köznek, az egész ország hasznának, jólétének kérdése már bizonyos emelkedettebb gondolkodást kíván. Nem hiába dicséri Bacon inductiv módszerét. Ennek útmutatása szerint alapozza meg az átalakulás nagy munkáját. Hasztalan időpazarlásnak tartaná, ha a magyart bizonyos elvont eszmék megtestesítésére ösztönözné. Sőt mindenkiben az önhaszon iránti fogékonyság fölébresztése s ennek nemes célra, közjólétre való irányítása szabja meg államférfiúi tevékenységét. Nem engedményekre alapítja javaslatait, mert — úgymond — előbb vége lesz a honnak, mintsem az emberekből kihal a haszon utáni vágy. A közigazdaság nagy mestereitől tanult eszméket sajátos nemzeti állapotunkhoz alkalmaztatva, a megjelölt alapon egész haladásunk útját a nemzet elé tárja és pedig szoros logikai kapcsolat sorozatán.

Adjunk polgári létet az ország minden lakosának, mert a nemes is csak így tarthatja meg a maga polgári jogait. Ez az átalakulás egyik fő eszméje; ennek megvalósulásától függ jövődönk. Múlthatatlanul meg kell testesítenünk ez eszmét, különben bizonyosan örvénybe jut a nemzet. Széchenyinek ez eszméje majdnem ugyanazon szavakkal viszhangzik már Deák Ferencz és Kölcsey beszédeiben az 1832/36-iki országgyűlésen, a hogy Széchenyi kifejezi. A polgári jogok közössé tételéhez a következő tizenkét törvénycikk megalkotása szükséges: a hitel haszna és kára mindenkit egyenlően ér; az ősi-

ség eltöröltetik; a magszakadásból származó fiskalitások örökre megszűnnek; Magyarországbán mindenki bírhat ingó és ingatlan jószágot, mint sajátot; mindenki egyenlően áll a törvény oltalma és súlya alatt; a nem nemes is választ megyei pártvédet; a házi pénztár és országgyűlés költségeihez mindenki aránylagosan járúl; a köz munkák haszna és kára mindenkit egyenlően ér s az országgyűlés tárgya; monopoliumok, czéhek, limitatiók s a közszorgalmat és versenyt akadályozó minden intézmények örökre eltöröltetnek; Magyarországon csak a magyar nyelven szóló törvény, parancs, ítélet kötelez; minden törvényhatóság csak a Helytartótanács útján hallja a fejedelmi szót, s végre: ítéletek mint tanácskozások csak nyilvánosan tartatnak.

Voltakép a *Stadium* az itt felsorolt tizenkét törvényjavaslat közül az első kilencznek igazolása és kifejtése. E javaslatokat úgy tünteti föl, mint a melyek szoros rendszerbe vannak illesztve. Egyet sem lehet az egész megbontása nélkül elhagyni, mint a gépnek egyetlen tengelyét vagy kerekét sem vehetjük ki a nélkül, hogy működését meg ne akadályozzuk. S valóban, midőn Széchenyi okát adja pl. a hitel hasznának, az okok lánczolatában valamennyi javaslata érintve van. Mindenütt merészen szembeszáll a »rozsdás szójárásokkal«, a korhadtt előítéletekkel. A meggyőzés minden fegyverét virtuóz módon forgatja, példára hivatkozik; a dolog természetéből vett bizonyítékok mellett kivált az egész nemzet közjólétének fő bizonyítékát állítja homloktérbe; érinti közjogi szövevényes helyzetünket, s van bátorsága kiemelni, hogy hazánk boldogsága vagy veszedelme közös az uralkodó házával. Szerencsétlenségnek mondja, hogy e viszonyt némelyek épen haladásunk fő akadályának tartják, mit ha Bentham ismerne, egyenesen argumentum pigritiae-nek nevezné; mert ez csak ürügy, hogy hibás alkotmányunk akadályait soha éberül meg ne lássuk s fölmentve érezzük magunkat a kor követelte cselekvés alól. A közszabadság a haladás alapja. Ebből ered a nagy belső fogyasztás, a mi értelmi súlyunkat emeli, s ez ismét visszahat a közszabadságra, a közszorgalom emelésére, a közbátorság, a tulajdonjog épségére s így tovább. Mindez pedig a hitel forrására vezet vissza. Az egyesek jólléte, vagyonsodása nem áldozatok, nem engedmények árán érendő el; ha így volna, Széchenyi nem bízhatnék benne, mert nem a »szoros számolás« rakta alapra helyezkednék az átalakulás. Az ő eszméje: *mindenkinek, vagy a lakosság lehető legnagyobb részének jóllétét munkálni*. Szerinte a hitel »elrendelése« a nemzet jövőndő nagyságának legbiztosabb útja, mely a haza bol-

dogságához vezet; de ez a boldogság nálunk első sorban abban áll, hogy a haza minden lakosának meglegyen az ő polgári joga.

Ámde ez másképp el nem érhető, csak ha az ősiség avult törvényét eltörli a nemzet. E miatt ugyanis »Magyarországban csak a legkisebb résznek van tulajdona«, s a földbirtok legnagyobb része »semmi egyéb, mint bitang vagy bitangabb.« Innen van mezei gazdaságunk fejletlensége, sőt alacsonysága, a mit meg a belső fogyasztás híja okoz. A következmény ismét, mint az előbbi okadásban: adjunk polgári jogot a lakosság mindenikének, hogy nagyobb legyen a belső fogyasztás. Tehát az ősiség a hitel hiányának is oka, s mivel a szorgalom elnyomója, akadály a közvagyonosodásnak is. Az ősiség eltörlésével szorosan összefügg a fiskalitás megszűnése. Széchenyi bebizonyítja, hogy a fiskalitás megszüntetése több hasznot hajt az államnak, mint megmaradása, de csak akkor, ha a nemes annak adhatja birtokát, a ki legtöbbet ad érte. Ám ehhez a tulajdonjog kiterjesztése szükséges. E pontnál Széchenyi a természet szent törvényeit is bizonyítékul veszi, midőn nemesebb »szívügyeinknek engedve«, férfias lelkű szántóvetőinket legszentebb jussaikba óhajtja iktatni; de egy pillanatra sem feledkezik meg reform-rendszere alapjáról, midőn siet hozzátenni, hogy fogadjuk meg józan eszünk tanácsát és neveljük a magunk hasznáért a közhasznot. Sas pillantása előtt már 1831-ben feltűnik a jobbágyság elégedetlensége, a mi Eötvös műveiben másfél évtized múlva szintén mint halaszthatatlan megoldást követelő kérdés van felállítva. Széchenyi meg akarja nyitni a jobbágyság boldogulásának útját, hogy gyarapodjék »becsületes módon s más kára nélkül«, mert már »gondolkozik, többet kíván s végre gátokat tör, ha azok előtte jó s emberséges szívűleg soha meg nem nyitattak.«

A tulajdonjog törvénybe iktatása a törvény előtti egyenlőséggel karöltve jár. Mint az előbbi javaslatot, ezt is a természet törvénye szavaival bizonyítja először, hogy azután egész rendszerének alapjáról is megvilágítsa. Nincs lealázóbb valakire, — így okoskodik — mint ha egy ember kegyelmétől függ török rabszolgaként. Nálunk eddig a nemes és nem-nemes közötti viszony ilyen lealázó volt, tehát a természet törvénye elleni, a melynek épen ezért előbb-utóbb szét kell törnie. Valódi csoda, hogy ez mindeddig meg nem történt, de további fentartása »Isten-kísértés« lenne. Mert ha a nemes igazságot kíván a maga részére, meg kell adnia jobbágynak is; azon törvényt sérteni büntetlenül, mely másokat igazságtalanul sújt,

a legnagyobb szégyen. Vajjon törvény vagy önkény uralkodjék-e? Ha törvény, a jobbágyra is érvényesnek kell lennie. Emeljük fel a jobbágyságot is a természet parancsából s igazságszeretetből az örök igazság s részrehajlatlan törvény »magas széke elé, hol csak az erény lehet védpaizs és semmi egyéb.« De ne téveszszük szem elől átalakulásunk, illetőleg cselekvésünk rúgóját, a haszonvágyat. Mivel azonban — mint mondja — itt sok selejtes ember is hallatni akarja szavát, e kérdés nagy körütekintést kíván. Előbb csak az elvet kell kimondani s lépésről-lépésre haladva kell megvalósításához fogni.

Ez öt első javaslat nemcsak nem ellenkezik régi alkotmányunkkal, de egyenesen következik szelleméből. Mivel pedig a négy utolsó az előadottakkal logikai lánczatban van, voltaképp egész rendszere régi alkotmányunk szellemének az új idők kívánsága szerinti következménye. De nem a megcsontosodott magánjogi s történelmi bizonyítékokat szólaltatja meg. Szakít a multtal itt is. Nemcsak nemzeti, de európai értelemben vett emberi öntudatot olt a magyarba, hogy az élettapasztalatnak mindennél fontosabb tanításait többre becsülje, mint az anynyiszor leszólt Corpus Juris ósdi szakaszait, a melyeket Széchenyi reformtervezete — úgyszólván — egészen figyelmen kívül hagy. A magán- és közhaszon főszempontja miatt sok szemrehányással illetik, a kik nem akarják belátni, hogy Széchenyi eszméi a legtisztább erkölcsi forrásból sarjadnak, illetőleg a legtisztább erkölcsi végcél sugalmazza azokat, s az anyagi érdek kiemelése inkább a rábeszélés és meggyőzés könnyebben felfogható eszközeül szolgál. Kivált négy utolsó javaslatában világosan is hangoztatja az erkölcsi szempontot, s óva int, hogy pl. a házi pénztár és országgyűlés költségeiben való arányos teherviselés kérdése »ne csak fizikailag, hanem moráliter is megoldassék, különben több kárt tesz mint hasznot.« Épen így a szabad versenyt gátló intézmények eltörlésében is az egész nemzet erkölcsi boldogulása szabja meg a reform célját és irányát, midőn Széchenyi az ország minden lakosának oly pályát akar nyitni, a melyen ha nehéz munkával is, de bizonyosan megteremtse megélhetése alapjait. »Mily mosolygó színekkel mutatkozik jövődönk, — írja — ha magunktól ellökvén az enség (önzés) s elfogultság nyomorult békóit, szívünk sugalminak engedünk, eszünk józan tanácsit fogadjuk s Hunnia szolgálakosit az emberiség örök jussaiba iktatjuk.« Nem az a kérdés, — ezt többször kiemeli — hogy ki mit és mennyit veszítsen a megvalósítandó reformokkal, hanem hogy kinek legyen haszna s nyeresége nagyobb, kinek

kisebb; mert — úgymond — a szent igazság törvénye mindenkire áldást halmaz, a ki abból önmagát szűkkeblűen ki nem zárja.

A nagy férfiú oly mélyen meg van győződve érintett reform-tervezeténél egyedül célra vezető voltáról, hogy küldetési hite nyomról-nyomra erősödik, minél jobban kialakul képzeletében a jövőendő képe. E mély meggyőződés sugallja nemcsak eszméi szoros lánczolatát, hanem egyszersmind előadása szemléletességét, lelkesedése hevét, gúnyjának hatalmas csapásait, párbeszédeinek élénkségét, dialektikája változatos gazdagságát s meggyőző erejét is. Mint minden nagy izgató, ő is sokszor ismételi, hogy annál nagyobb nyomatékkal fejtse ki kedvencz eszméit. Az ellentétek és ellenmondások leküzdése, a nagy tömeg szokott kifejezéseinek helylyel-közzel talpraesett használat, a remélt boldogságtól megáradó érzelmessége, néha tréfás fordulatai s ismét máshol elragadó pathosa, izgalmas lelkének mind oly őszinte nyilvánulása. Az eszméiért minden küzdelemre kész drámai hős pathosa kivált akkor szárnyal magasra, midőn az élő Istenre hivatkozik, vagy férfiúi eltökélt szándékára, hogy inkább hazája szolgálatában vész, semhogy a szégyen és a pusztulás tudata véglehelletéig kínozza. Égő keserve ilyenkor férfiasan megható. Lelke legmélyén fakadnak gazdag érzései, s őszintesége minden sorából tiszta hangon szól az olvasóhoz. Innen érthető Kossuth elleni hatalmas támadása s az az éles tekintet, a melylyel a nyomába lépő nagy izgató taktikájának előtte azonnal feltűnő hibáit nemcsak észreveszi, hanem következményeiket is megsejti.

Az »óriások e harcza« átalakulásunk mozgalmainak egyik legismertebb s egyszersmind egyik legérdekesebb jelensége, a melynek szinte oly gazdag irodalma van, mint talán a reform egyetlen kérdésének sem. Széchenyi — úgyszólván — az egész magyar politikai közvéleményt maga ellen ingerli saját eszméiben s az átalakulás tervezett mikéntjében való ingathatatlanság hitével, de a sikernek lankadó reményével. A *Kelet népe* és a *Politikai program-töredékek* hazafi fájdalmának s a sejtett katasztrófa látnoki látásának fokozatos, de egyazon forrásból eredő szózata. Felriad a veszély érzetétől, mint Cassandra. Csak ő látja a reánk zúduló vész körvonalait a messze távolból, s midőn először pillant a fenyegető viharfelhőre, szinte biztos reménynyel nyomban megtesz minden lehető annak kikerülésére; de midőn később már a villámok czikázását is észreveszi, noha még most is keresi a biztos menedéket, már a félelem oly izgatottá teszi, hogy vajmi csekély reményt nyújt a menekülésre. A reménytelenség azonban nem abban nyilatkozik a mit mond, hanem a mit sejtet.

A Kelet népe az alkotmányos szabadság és kifejlesztett nemzetiség eszméiért vívott újabb küzdelem bánatos könyve, át- meg átszöve a nagy reformátor magán és nyilvános életének jellemzetes adataival s politikai pályája első felére való visszaemlékezéseivel. A könyv első részében nagy reform-munkái hatását rajzolja. Az átalakuláshoz megkívántató minden nemzeti erőt egy célra törekszik irányozni, hogy a siker annál bizonyosabb legyen. Fejtsük ki alkotmányunkat s terjesztjük ki az ország minden lakosára. De a legfőbb teendő a *Stadium*-ban fejtegetett módon, a magán- és közhaszon szempontjából, ne pedig oly hangzatos elvek szerint valósuljon, a melyek az erőszakos izgatások jelszavai s a haladás eddigi békés irányát veszélyeztetik. Ezzel foglalkozik a könyv második része s a *Politikai program-töredékek* egészen.

Nemzetünk a haladás útjára lépett. Mindaz a rejtett erő, a mely oly régóta szunnyad a magyarban, hatni, munkálni kezd. Már-már valóra válik Széchenyi ifjúkori álma: »hazánknak minden ingadozás nélküli átvázslata egy elkopott, félig-meddig feudális, félig-meddig alkotmányos szövénnyel emberhez illő, minden álfénytől kitisztult képviselői rendszerre.« Hazafi szíve kimondhatatlan örömtől árad, ha elgondolja, hogy ez átalakulás az ő eszméi nyomán indult meg; de legott fájdalom borúl szívére, ha látja, hogy a magyar alkotmány tágasabb alapra helyezését nem azon az úton akarják megvalósítani, a melyet ő egyedül célravezetőnek hirdet; ha mindazt, a mi e legfőbb kérdéssel közelebbi vagy távolabbi kapcsolatban van, egyszerre, rohamosan akarják eszközölni, mert »időnk, értelmi súlyunk s kiállító tehetségünk nagyon is meg van határozva.« Választanunk kell a legelső teendő s a mellékes kérdések megoldása között, hogy legfontosabb érdekeink áldozatul ne essenek. Más szóval, el kell nyomnunk szívünk vágyait, s csak a hidegen számító értelem okainak engedve készítenünk elő az átalakulás mikéntjét, a helyes taktikát, a mely bár másodrendű vagy éppen csekély dolognak látszik, de szövénnyes helyzetünkben több figyelmet kíván, mint államférfiaiunk közönségesen hiszik. Széchenyi a józan taktikát szinte oly fontosnak találja, mint a fölvetett eszmék szoros kapcsolatát. S e szempontból tekintve Kossuth Pesti Hírlapjának szenvedélyes izgatásait, kimondhatatlan kínok marczangolják szívét; nem azért, mintha Széchenyi tisztában nem volna önmagával a teendők mikéntjére nézve, hanem mivel látja, mint borúl hazánkra vész, s nem lel magában elég erőt, hogy azt feltartóztassa. Elmondja, mit várt a nemzet a Pesti Hírlaptól: hogy Kossuth ritka tehetségeivel a nemzetiség kifejtését eszközöli s »azon tőkét, melyet

istenek és emberek tettek le kezeibe... mennyire csak képes, hazánk javára adja ki a lehető legmagasb uzsorával.« S ime azt látja, hogy Kossuth nem egységes lánczolatban, nem előre józanul kitervezett taktikával tárgyalja a fölvetett reformkérdéseket, hanem a mint pezsgő vére s elragadó képzelete diktálja. A vádak egész sorát zúditja nagy kortársára, mert minden cikkéből veszélyt olvas ki a hazára. Bármit ír Kossuth — úgymond Széchenyi — mindennek a veleje: »minden birtoknak, minden felsőbbbségnek gyanuba hozása, gyűlöletessé tétele.« Természetesen nem szándékosan teszi ezt Kossuth, hanem a körülmények s a népszerűség sodorják az örvény felé.

Kossuth eszméit a magáéinak vallja, de tagadja, hogy Kossuth ugyanazon fegyverekkel küzdene, a melyekkel ő az előbbi évtizedben fölébresztette a magyart; mert *akkor* egészen más »diagnosisa« volt nemzeti állapotainknak, mint jelenleg. Nyugtalan éberség vett erőt a nemzeten, a haladás gépezete a forrás pontjára jutott. S ily körülmények között, ha még tovább is tart a hevítés, nem veti-e szét magát a kazánt is? Ha valakit a marasmusból kell fölébreszteni, nem igazolt-e a legerősebb szerek használata is? Ha pedig az illető már fölébredt s annyira nyugtalan, hogy »legkisebbé sem tud pihenni«, nem csilapító, nyugtató szerekre van-e inkább szükség? A magyar nemzetben is fölébredt az akarat; most már ezt az akaratot kell irányozni. Hogy tennünk, előre kell mennünk, elismeri a nemzet; de a cselekvés mikéntjének józan rendszerbe szedése a főfeladat.

Széchenyi az ész és szív politikájának e hatalmas dialektikájával éles és elkeseredett vitát teremtett, de célját el nem érte. Epen ezért a *Politikai programm-töredékek*-ben még egyszer sikra száll az ellenzék és Kossuth izgatásai ellen. Hazafi fájdalma még élesebb gúnnyal vegyül, pathosa még magasabbra szárnyal, látnoki sejtelve még elevenebb, de a kitűzött céltól írója még messzebb esik. Kautz azok után, a kik e művet fejtegették, kiemeli, hogy e mű főfontosságát abban találták, hogy Széchenyi látnoki sejtelve szinte a bizonyosság határait éri. Kétségtelenül ez egyik fontos sajátsága Széchenyi utolsó magyar nyelvű munkájának. De nem kevésbé fontos egész pályája szempontjából is. Még mindig él benne az az ingathatatlan meggyőződés, hogy csak azon az úton boldogul hazánk, a melyet ő tart helyesnek. Eddig a Pesti Hírlap megindulásától kezdve a kormány felé hajlott, mert attól várta a békés átalakulás biztosítását; most egy középpárt megalkotását tartja mellőzhetetlenül szükségesnek, mely a conservatív haladást az ellenzék mérsékelt elemeivel karöltve való-

sítaná meg. Ennek a feladata lenne közjogi helyzetünk tisztázása is, a melyre egyik országos párt sem fordított kellő figyelmet.

Azonban Széchenyi maga sem bízott ez új eszméje sikerében s keserű lemondással »vonult azon hivatali kis körbe, melylyel legközelebb megtisztelték.« Az események kérékét megállítani emberi erő nem volt képes többé. Népszerűségét — mint maga is mondta — épen a Kossuth elkeseredett támadásával kockára vetette, de izzó gúnyját sem nem tudta, sem nem akarta elfojtani. Műve az utolsó kísérlet saját irányának védelmére; de e kísérlet a nemzetnek nem használt, az írónak pedig csak ártott.

Széchenyinek itt vázolt három műve a két elsőhöz hasonló gondos kiadásban jutott a nemzet kezébe Viszota Gyula és Kautz Gyula bevezetéseivel. Amaz igen részletesen beszámol a *Stadium* megjelenése történeti adataival; emez pedig politikailag méltányolja mind a három művet, utalván a megfelelő irodalmi adatokra, melyek Széchenyi munkáinak hatásait feltüntetik.

VÁCZY JÁNOS.

Deutsche Texte des Mittelalters. Herausgegeben von der kön. Preussischen Akademie der Wissenschaften. Bd. VI. Das Leben der Schwestern zu Tösz. beschrieben von *Elsbet Stigel*, samt der Vorrede von *Johannes Meier* und dem Leben der Prinzessin *Elisabet von Ungarn*. Herausgegeben von *Ferdinand Vetter*. Berlin, 1906. Weidmannsche Buchhandlung. Nagy 8-r. XXIV, 133 l.

Stigel Erzsébet egy domokos-zárda apáczája volt a svájci Töszben és mint ilyen a nagy német mystikusnak, Suso Henriknek legelkesebb tanítványa. Egyebek között megírta *harminczhárom* szentéletű apáczának rövid élettörténetét, kik 1250—1350 között a töszzi zárdában éltek. E munka egyike a német mystika legkiválóbb alkotásainak és legfontosabb forrásainak. Ezek az életrajzok, melyeket Stigel 1350—1360 között írt, több gyűjteményes kéziratban maradtak ránk. E kéziratok közül a legfontosabbak első sorban a szentgalleni, azután az überlingeni és a nürnbergi, mind a három a XV-ik századból.

Ezen három kézirat mindegyikében az említett életrajzok után az Árpád-ház utolsó sarjának, III. Endre leányának, Erzsébetnek »legendája« következik, a ki tudvalevőleg atyja halála után mostoha anyjával, az osztrák Ágnessel elhagyta Magyarországot s végül a töszzi kolostorba került, a hol huszonnyolcz évi zárdai élet után a XIV-ik század harminczas éveinek

vége felé halt meg.¹⁾ E legenda azonban nem véletlenül került az életrajzokhoz, hanem mintegy kiegészítésül. Azért általában szintén Stigel művének tekintik, a mit azonban Vetter kétségbe von. Ugy véli, hogy e legenda egy másik író műve, a ki azonban bizonyára szintén tőszí apácza volt.

Ezen Erzsébet-legenda bírt rá, hogy a berlini Akadémia ezen legújabb kiadványsorozatának VI-ik kötetéről e helyen megemlékezzem. Itt van ugyanis első ízben Stigel életrajz-gyűjteménye és az Erzsébet-legenda a maga teljes német szövegében közölve. De azért az Erzsébet-legenda eddig sem volt ismeretlen, és Pór Antal »Habsburgi Ágnes magyar királyné és Erzsébet herceggasszony, az Árpád-ház utolsó sarja« című értekezésében²⁾ fel is használta s bő kivonatot készített belőle. A legenda ugyanis a Bollandisták gyűjteményében is megjelent,³⁾ a miről Vetternek — úgy látom — nincs tudomása. Azért nem is ismertetem tartalmát, és célom csak az, hogy a kutatók figyelmét erre a kiadásra felhívjam, melynek a Bollandisták kiadásával szemben természetesen előnyt kell adnom, és a melynek irodalmi utalásai és jegyzetei is, bár ezek szorgosabbak lehetnének, értéket adnak. A szentgalleni kéziratban levő bejegyzés szerint az Erzsébet-legenda másolatát 1868-ban Botka Tivadar⁴⁾ országos képviselőnek elküldték Magyarországra, de hogy ez nálunk napvilágot látott volna, arról nincs tudomásom.

A svájci muzeumokban több magyar vonatkozású emlék van, mely emlékek Ágnes királyné és Erzsébet herceggasszony révén kerültek a svájci kolostorokba, vagy pedig ott létesültek. Így nevezetesen a zürichi országos muzeum egy sírlapot őriz, melynek eredetéről és történetéről Vetter tüzetesen szól. A rá vonatkozó kutatások eredményeit (121—122. ll.) ekként foglalja össze: »Wir halten also die Platte S. 122 (a hol a sírlap fénykép után készült reprodukciója látható) für den Rest des 1337 im Chor der Klosterkirche (Tősz) errichteten

¹⁾ A pontos dátum Pór Antal szerint (olv. alább említendő értekezését, 491. l.) 1338. május 6-ika. Vetternél pedig ellenmondás van: Erzsébet halálát majd 1336. okt. 31-re (olv. XVIII. és 121. l.), majd 1337. máj. 6-ra (olv. 100. l.) teszi.

²⁾ Katholikus Szemle, 1888. 214—243. és 461—499. ll.

³⁾ Acta Sanctorum. Május, II. köt. 6. nap »De b. Elisabetha Hungara, filia regis Andree III.« a hová Murer Henrik »Helvetia Sancta«-jából (megj. 1648 ban) került. A Bollandisták kiadványából merít Rosty Kálmán is *Magyar szentek legendái* cz. műve 50—54. lapjain.

⁴⁾ Az említett bejegyzés *Bothal* Tivadart mond, de kétségtelenül Botka Tivadar, néhai jeles történettudósunk. 1865/68-ban országgyűlési képviselő, értendő.

Grabmals der Prinzessin Elisabeth.... der dann 1703 aus dem Chor unter der Kanzel versetzt und neulich ins Landesmuseum (Zürich) verbracht worden ist. Die Platte hat die Form eines flachen Giebels, dessen Rand ringsum von wellenförmigen Blattranken umzogen ist, während die beiden Flächen mit symmetrisch angeordneten Ranken geschmückt sind, deren äusserste Windung jeweilen eines der vier Evangelistenzeichen umrahmt, während je innerhalb der mittelsten Windung ein Wappen in der Schildform des XIV. Jahrhunderts lehnt. Diese Wappen bezeichnen das Werk als ein Denkmal des ungarischen Königshauses aus der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts. Der Wappenschild mit den 3 roten und weissen Balken findet sich.... auf goldenen Wappensiegeln König Emmerichs ... und Andreas II. ... (abgebildet in dem zur Milleniums-Landesausstellung erschienenen Werke über die histor. Denkmäler Ungarns, Bd. I. S. 20 f.) Das Patriarchenkreuz des anderen Schildes begegnet so ohne Zutaten in dem Wappensiegel Andreas III. ... (a. a. O. S. 26), während es später gewöhnlich auf einem Dreieck und in halbiertem Wappenschild heraldisch links neben das ältere Wappen gestellt erscheint.«

Még csak azt említem, hogy a szentgalleni és überlini kéziratokban az Erzsébet-legenda után magyarországi szent Margit legendája következik, szintén német nyelven, nem ugyan szerves összefüggésben az Erzsébet-legendával, de mindenesetre rá való tekintetből.¹⁾ Szent Margitról és thüringiai szent Erzsébetről különben az Erzsébet-legendában is történik említés, mint Erzsébet hercegasszony vérrokonairól. A Margit-legendát Vetter természetesen nem közli.

BLEYER JAKAB.

Storia del soggiorno di Carlo XII. in Turchia, scritta del suo primo interprete *Alessandro Amira*, e pubblicata da *N. Jorga*. Bukarest, 1905. 8-r. 98 l.

A svéd történetírók régóta tudták, hogy a bécsi császári levéltárban egy egykorú kéziratot őriznek, melyben *Amira*, XII. Károly svéd király »első tolmácsa« — mint magát

¹⁾ A Margit-legendának egy másik német kéziratát említi *Goedeke*: Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung, I. 234. l. »Leben und wunder der heil. nonne predigerordens *Margaretha* des königs Bela von Ungarn tochter aus dem lat. des mgstr *Johannes* verdeutsch durch Bruder *Georg Volder*. Pred. Ord. Cgm. 750. v. J. 1454—1468. Pp. 4. Bl. 109—143.«

nevezi — leírta röviden királyi urának élményeit azon öt esztendő alatt, mit a reá nézve oly végzetes pultavai csata (1709. jul. 8.) után török földön töltött, mint a szultán nem szívesen látott vendége, illetőleg foglya, eleinte Benderben, később Dimotikában és Demirtasban, Drinápolytól délre. A kézirat azonban csak most jelent meg végre nyomtatásban *Jorga Miklós* ismert oláh történetíró és tanár kiadásában olasz cízmappal, bevezetéssel és jegyzetekkel.

E munka sok tekintetben tisztázni fogja a hőbortos király élete történetének e részét, melyről Voltaire ismeretes munkája óta sok mindenféle mesét adtak elő tudósok és nemtudósok.

Lengyelországi kalandjai és az erre következő törökországi fogság érintkezésbe hozta a királyt hazai történelmünkkel; különösen Rákóczi Ferenczcel — *pretendente al dominio della Transilvania*, mint Jorga nevezi — és Erdélylyel. Így pl. 1709 márcz. 12-én azt írja a fejedelem »a uno certo Herbaix da Muncaciu«¹⁾ hogy: »ledit resident (du roy de Suède) m'a proposé de lui favoriser son passage pour joindre l'armée des Suédois par la Moldavie, de luy donner une lettre au chan de Tartarie« . . . stb. A rákövetkező április 7-én pedig azt írja Rákóczi, hogy az agens be akarja várni Desalleurs franczia követ megérkezését Konstantinápolyba.

Midőn végre öt év multán a törökök nagy örömére Károly visszatért királyságába, hazánkon utazott keresztül. 1714 okt. 19-én érkezett meg Pitestibe Oláhországban, hol 15 napig maradt, bevárando futárját a szükséges útlevéllel és engedelemmel VI. Károly császártól, hogy ennek tartományain átutazhassék, ki 50,000 forintot küldött neki »come onorario delle spese di viaggio.«

A svéd király »kisérete« 1168 emberből állott (1625 lóval) s öt csapatra (truppe) volt fölosztva »da partire una sola per giorno.« Maga a király azonban nem »pubblicamente«, hanem »all' incognito« utazott néhány emberével, és megérkezvén »al primo luogo nella Transilvania, dov' era la posta«, Bécsen át Stralsundba (Pomeraniában) ment. Az érintett erdélyi hely nincsen megnevezve, de egy brassai krónikából tudjuk, hogy a svédek nov. 9—15-ike közt utaztak a Barcaszágon át s látogatásuk 1648 és fél rhénusi forint kiadással szerepel a számadó könyvekben. Neidel Pál »hochdeutsch« nyelven prédikált nekik u. a. hó 11-én és Stainville »il commandante di Transilvania« 13-án tett jelentést a svéd király ünnepélyes fogadtatásáról.

KROFF LAJOS.

¹⁾ Így, oláhosan egy olasz munkában egy magyar város neve!

Poètes lyriques hongrois. Tompa, Gyulai, Szász et Lévy. Par Ignace Kont. Paris, 1905. Nagy 8-r. 68 l.

Kont Ignác tollából egy harmadik füzet jelent meg, folytatásul azon korábbi két füzethez, melyben Vörösmartyval, illetőleg Arany Jánossal foglalkozott.¹⁾ Mint e kettő, úgy az újabb dolgozat is, szerzőnknek a Sorbonne *szabad tanfolyamán* tartott előadásait tartalmazza.

Tárgyául ez alkalommal a czímbe említett négy magyar lyrikus költő, t. i. Tompa Mihály, Gyulai Pál, Szász Károly és Lévy József működését választotta, kiknek egy-egy külön szakaszt szentel. A bevezetésben azt írja szerzőnk, hogy azt a hézagot, melyet Petőfi és Vörösmarty halála okozott, Arany és barátai töltötték be. Az ő munkáikban a forradalom után lefolyt harmincz esztendő classikus termékei maradtak reánk. Tompa és Lévy távol a főváros zajától, Gyulai és Szász ellenben magában a fővárosban, mesterük — jobban mondva, barátjuk — Arany János oldala mellett hallatták költői szavakat, hogy megőrizték a magyar költők régi jó hírnevét. Az ő befolyásuk irányadóvá vált az Akadémiában és Kisfaludy-társaságban. Arany János egész levelezése bizonyíték arra, mily gondosan igyekeztek az izlést nemesíteni s a közromlás közepette megmenteni legalább a kitűnő elődöktől örökségül hagyott legdrágább kincset: a nemzeti költészetet. Törekvéseiket siker koronázta; az ifjabb magyar költői nemzedék fel-növekedéséig az ő munkásságuk mutatott utat és adott irányt az izlés dolgában. Vörösmarty, Petőfi és Arany, meg a szerző legújabb dolgozatában tárgyalt négy író a magyar költészet legkiválóbb művelői az 1825—1882-ig lefolyt korszakban.

Kont ezen munkájában is — mint korábbi dolgozataiban — röviden és szabatosan festi meg a történeti háttért, azután elmondja a költők életrajzát és ismerteti írói működéseiket, egyszerű, de élvezetes nyelven, s jellemzőbb műveikből kivonatokat közöl prózai francia fordításban.

KROFF LAJOS.

¹⁾ Ismertetéseket olv. *Századok*, 1904. 797. l. és 1905. 265. l.

T Á R C Z A.

Báró RADVÁNSZKY BÉLA

1849. márcz. 1. — 1906. máj. 2.

Rövid betegség után, még alig hajlani kezdő férfi korában, élete ötvennyolczadik évében ragadta ki a halál e hó 2-án báró *Radvánszky Béla* tagtársunkat körünkből. Nem kisebb veszteséget mint a mennyi fájdalmat jelent e gyász hír nekünk, kik évtizedeken át szemlélői, tanúi valánk nemes, munkás életének, melynek javarészt a történettudomány művelésére, a történetkutatásra szentelte. Már ifju lelkében felébredt a történelem szeretete, a mult emlékei iránt való komoly érdeklődés, mit családjának évszázados történelmi neve s a családi levéltár gazdagsága csak fokozott benne. És ezt az érdeklődést, ezt a szeretetet átvitte mindazokra, kik vele együtt egy czélt követtek, kik a nemzet multjának felderítésére törekedtek. Hiszen mindnyájan éreztük, a kiket életünk pályája körébe vezetett, azt az őszinte meleg barátságot, melylyel a történettudomány legszerényebb munkásához is önzetlenül vonzódott. Közéleti szereplése — bár előbb (1875—1882) mint országgyűlési képviselő, majd (1882—1892) Zólyom vármegye főispánja, utóbb (1896 óta) mint a szent korona őre és valóságos belső titkos tanácsos, előkelő és magas állásokat töltött be — csendes volt és zajtalan, mint egész egyénisége; de erejét és tevékenységét a tudományos munkásság terén soha nem pihentette. Társulatunknak 1874-ben, az Országos Régészeti Társulatnak 1879-ben lett igazgató választmányi tagja; ez évben választotta meg a M. Tud. Akadémia is levelező tagjává, 1887-ben pedig tiszteleti taggá. Ő hozta létre 1883-ban a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaságot, melynek éltető lelke volt s mind haláláig első elnöki tisztét viselte. Saját kutatásait kiválóan a XVI—XVII. század művelődéstörténetének forrásaira, végrendeletek, inventariumok, összeírások, számadások stb. gyűj-

tésére irányítá. Nagymennyiségű és nagybecsű anyagot halmozott össze. Ebből adta ki (1879 — 1896) *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században* című három-kötetes munkáját, melyben a közrebocsátott adatoknak egyszersmind feldolgozását is megkísérelte. Majd egy nagyobbra tervezett vállalatot indított meg *Házi történelmünk emlékei* címmel, melyből azonban — sajnos — csak két kötet láthatott napvilágot: *Bethlen Gábor fejedelem udvartartása* (Udvartartás és számadáskönyvek, I. köt. 1888) és a *Régi magyar szakácskönyvek* első kötete (1893). Nem sorolhatjuk fel ezúttal összes munkáit, különböző folyóiratainkban megjelent számos kisebb-nagyobb értekezését és becses irodalomtörténeti közleményeit; de nem maradhat említetlen *Rimay János* munkáinak a Radvánszky- és sajkókazai codexek szövege alapján mintaszerűen szerkesztett új és teljes kiadása, melylyel csak nemrég ajándékozta meg irodalmunkat.¹⁾ Ez volt utolsó nagyobb munkája, melynek megjelenését megérhette. Sajtó alatt hagyta a *Héderváry-Oklevéltár* első kötetét és kiadásra készen a *Radvánszky család* Oklevéltárát. Kevéssel halála előtt egy kis füzetet kaptunk tőle, különlenyomat-ként a Szinnyei-féle biographiai lexikonból, ezzel a címmel: *Írók a Radvánszky családban*. Mintha végrendeletet tett volna, midőn a füzetkét »emlékül a család élő tagjainak, követésre az utódoknak« ajánlotta. Legyen az ő élete valóban követendő példa előttünk, emlékét áldjuk mindnyájan!

A halottat, kinek koporsójára társulatunk is letette kegyelele jeleül koszorúját, máj. 4-én a M. Tud. Akadémia oszlop-csarnokából bocsátottuk örök útjára. Az egyházi gyász-szertartás után *Berzeviczy Albert* akadémiai elnök mondott búcsubeszédet ravatala fölött. A következő napon, máj. 5-én, a sajkókazai sírboltban temette el gyászoló családja.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA első osztályának ápr. 23-iki ülésén *Kőrösi Csoma Sándor* emlékezetére ²⁾ *Thúry József* levelező tag tartott előadást: *A közép-ázsiai török nyelv ismertetői a XIII-ik századtól napjainkig* cím alatt. Bevezetésül némely feledésbe ment adatokat elevenített fel Csoma Sándorról, melyek ázsiai útjának igazi célját világítják meg. Ezek az adatok egy

¹⁾ Ismertetését olv. *Századok*, 1905. 768. l.

²⁾ Olv. Duka Tivadar alapítványáról szóló közleményünket. *Századok*, 1900. 552. l.

1832-ben Kalkuttából írt levelében maradtak fen, mely Pest vármegye levéltárába került, a honnan Horvát István közölte a *Tudományos Gyűjtemény* 1833 évi folyamában. Ebben a levélben mondja Körösi Csoma Sándor, hogy célja az ősmagyar haza felkutatása és meghatározása, s hogy ezt a földet a chinai Tatárország belső vidékein, keleti Turkesztán keleti szélén, Tibettől északra fogja keresni, azon a helyen, a hol az *ujgur* törökség lakott. Előadása tulajdonképeni tárgyára térve, felsorolta Thúry azokat a szerzőket, kik a csagatáj és üzbeg törökök nyelvéről irtak. Az ide vágó irodalomban legrégiebbek az arab szerzők művei. Az európai tudósok közül oroszok, francziák, németek és magyarok foglalkoztak az említett török nyelvjárásokkal. — Thúry előadása után *Goldziher Ignác* osztály-elnök néhai dr. *Kaufmann Dávid* jeles orientalista nagybecsű könyvgyűjteményét ismertette, melyet az elhunyt tudós anyósa, özv. Gomperz Zsigmondné ajándékozott az Akadémiának. A gyűjtemény túlnyomó részben a középkori bölcsészetre, a keleti, különösen a héber irodalomra s a zsidók történetére vonatkozó kéziratokból és nyomtatványokból (összesen 2833 kötetből) áll. Hazai történelmünkre nézve is érdekes darabja az a régi héber kézirat, melynek szerzője Buda visszafoglalását 1686-ban mint szemtanu beszéli el.

Ápr. 30-án összes ülés volt, mely alkalommal *Concha Győző* rendes tag néhai *Pulszky Ágost* levelező tagról († 1901) mondott szép és tartalmas emlékbeszédet. Igazságot szolgáltatott a korán elhunyt nagylelkű jogtudósnak, kit életében meg nem értettek, érdemei szerint soha nem méltányoltak. — Az ülés egyéb tárgyainak elintézése után *Óváry Lipót* lev. tag adott rövid jelentést az 1903 tavaszán Rómában tartott *harmadik nemzetközi történelmi congressusról*, melyen az Akadémia megbízásából vett részt. Felesleges lenne jelentésével foglalkoznunk azon beszámoló után, mit az említett congressus lefolyásáról és eredményeiről annak idején Láczy Gyula tagtársunk hivatott tollából tettünk közzé közlönyünkben.¹⁾

— SZENT ISTVÁN KIRÁLY CSALÁDI ÖSSZEKÖTTETÉSEIRŐL értekezett Nagy Géza tagtársunk a *Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság* legutóbbi, ápr. 26-iki vál. ülésén. Azt hiszszük, szívesen fogadják olvasóink, ha fejtegetéseit legalább rövid kivonatban ismertetjük. Hazai forrásaink szerint Szent István atyja *Geysa* vagy *Gyejcsa* fejedelem, anyja pedig az erdélyi Gyulák nemzetségéből származó *Sarolt* vala. Krónikáink csakis Saroltot mondják Gyejcsa nejének, míg a lengyel források szerint Miesko lengyel

¹⁾ *Századok*, 1904. 413 és köv. ll.

herczeg nővére, *Adelhajd* volt Gyejcsa felesége. Ebből történetíróink közül többen azt következtették, hogy Gyejcsa kétszer nősült; ellenben Pauler Gyula csakis Saroltot tartja Gyejcsa nejének, Karácsonyi János pedig, teljesen mellőzve a magyar hagyományt, *Adelhajd* mellett foglal állást, a ki ezen felfogás értelmében egyszersmind Istvánnak is anyja lett volna. Mind a magyar, mind a lengyel források kétszáz évvel későbbiek Szent István idejénél; az egykorúak közül csupán Thietmár és a hildesheimi évkönyvíró szolgáltat olyan közvetett adatokat, melyekből Szent István anyai rokonságára következtethetünk. Thietmár *Procu*-nak nevezi István anyai nagybátyját (avunculus), ki unokaöccse elől Boleszláv lengyel herczeghez menekült. Ha *Adelhajd*, vagyis Boleszláv nagynénje volt Szent István anyja, akkor *Procu* sem lehetett más, mint Boleszláv atyai nagybátyja, mert Boleszláv atya Miesko, azután *Adelhajd* és *Procu*i testvérek voltak. De Thietmár erről nem szól s akkor is hallgat a lengyel rokonságról, mikor a Gyejcsa feleségéről beszél, kit *Beleknegini* néven említ, a mi jelző is lehet, a hogy t. i. krónikáink szerint Saroltot »az igen szép asszonyt« emlegették a »külföldi« (cseh és lengyel) udvarokban. Thietmár hallgatása mindenesetre arra mutat, hogy ő István lengyel rokonságáról semmit sem tudott s *Procu*inak magyarországi fejedelmi személynek kellett lenni. Még határozottabban tanuskodik a magyar hagyomány mellett a hildesheimi évkönyvíró. a ki egyenesen *rex Julus*-nak, tehát Gyulának nevezi Szent István anyai nagybátyját (avunculus). Igaz ugyan, hogy az *avunculus* szót a középkori latinságban már atyai nagybátya értelemben is használták, de csakis ott, hol az élő nyelvben nem volt külön kifejezés az atyai és anyai nagybátya megkülönböztetésére. A hildesheimi évkönyvíró végső forrása mindenesetre magyar volt, már pedig a magyar határozottan kifejezte, hogy *rex Julus* atyai vagy anyai részről volt-e nagybátyja Sz. Istvánnak, — akár körülírással, akár valamely azóta elavult szóval; annyi tény, hogy abban a környezetben, melyből a magyar ideszakadt, mind az ugarságnál, mind a törökségnél, külön szó van az atyai és anyai nagybátya megnevezésére; az is tény, hogy a magyar középkori latinságban nem cserélték fel a *patruus* (atyai nagybátya), és az *avunculus* (anyai nagybátya) szavakat. Míg a hildesheimi évkönyvíró csak általánosságban mondja Gyulát Szent István anyai nagybátyjának, hazai forrásaink részletesebb genealogiai adatokat is szolgáltatnak, a mi azt mutatja, hogy vagy valamely korábbi följegyzésből, vagy legalább is a hagyományból merítettek. Más kérdés, hogy csakugyan Gyula volt-e Szent István anyai nagybátyjának neve, vagy hogy e név csak a *gyulák* fejedelmi méltóságát jelenti, tulajdonképeni neve pedig a nyilván eltorzított *Procu* volt, a mi alatt a Béla király

jegyzőjénél található *Horka* név lappanghat. Szent István atyái nagybátyját *Mihály*-nak nevezik krónikáink. Pogány nevét nem tudjuk, pedig aligha volt keresztnéve s így a *Michael* nyilván valami hasonló hangzású pogánynév helyett, talán a későbbi Árpádoknál annyira kedvelt *Béla* helyett áll, melynek ősi alakja a turk-bolgár *Boila*, *Buila*, átmeneti alakja tehát *Beila*, *Behela* lehetett. Az efféle névcsere sok példa van; pl. a Tömaj nemzetségnél *Dienes* (Dionysius) keresztnévvel a hasonló hangzású pogány *Tonuz* nevet helyettesítették. Mihály = Béla felesége lehetett a lengyel Adelhajd, mert az ő fiai: *Szár László* (Ladiszlav) és *Vazul* (Vacul = Vanzil, Vencel, Vaclav) viseltek oly neveket, melyek a cseh és lengyel fejedelmi házaknál voltak szokásosak. A XIII. századbéli lengyel évkönyvek forrása nyilván olyan régebbi följegyzés volt, mely Adelhajd férjét a név említése nélkül csak magyar »herczeg«-nek mondta, s későbbi betoldás, hogy ez a magyar herczeg *Jesse* azaz *Gyejcsa* volt. Mihály fiai közül Szár László volt az idősebbik; abból pedig, hogy krónikáink, bár jól tudták a genealogiai kapcsolatot, mégis Szent István *patruus*-ának (atyai nagybátya) teszik meg, azt látjuk, hogy Szent Istvánnál is idősebb lehetett, mert a *patruus* szót itt magyar észjárás szerint »Szent István bátyja« értelemben kell magyaráznunk. Endre, Béla és Levente az ő fiai voltak. Hogy a három testvérről mégis az a hit terjedt el, hogy Vazulnak a fiai, ennek eredete az az atyai hatalom volt, a mit ősi szokás szerint a korán árván maradt kiskorúak fölött az atya öccse gyakorolt s a mit azután Szent István végső évei alatt a velők ellenséges érzelmű királyi udvar mindenféle rágalommal megtoldott, pl. hogy nem is törvényes származásúak s így nem méltók arra, hogy a magyar királyi trónra jussanak. Lélektanilag csakis ily magyarázat teszi érthetővé a krónikairó kifakadását a Vazultól való származtatás ellen, s az is természetes, hogy ennek a krónikai anyag legrégibb alkatrészéből kell erednie, abból a részből, melyet az Árpádok ifjabb ágának trónrajutása után mindjárt az első évtizedek alatt szerkesztettek.

— A PANNONHALMI SZENT-BENEDEK-REND TÖRTÉNETE ismét egy új kötettel gyarapodott. E legújabb kötet, az egész sorozatban a harmadik, a *pannonhalmi főapátság* történetének is harmadik korszakát öleli fel 1405—1535-ig. Tárgyalja az uralkodók reformáló törekvéseit s a pannonhalmi apátságnak főapátsággá való szervezését. A tizenegy fejezetre osztott munka a monostor külső és belső életének minden oldalról megvilágított képét adja a tárgyalt korszakban. Az egyes fejezeteket részint *Sörös Pongrácz* írta próbált tollával, részint *Rezner Tibold* pannonhalmi főiskolai tanár, kinek nevével most találkozunk először a monumentális mű

czimlapjain. A főszerkesztő *Erdélyi László*. Gondoskodni fogunk róla, hogy valamelyik közelebbi füzetünkben erről a kötetről is bővebb ismertetéssel szolgáljunk olvasóinknak. Most csak annyit említünk még, hogy — mint a korábbi kötetekhez — ehhez is bő és pontosan szerkesztett *oklevéltár* s kitűnő *név- és tárgymutató* járul, a szöveget pedig gonddal készült képek (pecsétrajzok, hasonmások, műemlékek képei) illusztrálják.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1905. január—június.

(Folytatás.)

AZ 1848/49-IKI SZABADSÁGHARCZ KORA.

Emlékeim a szabadságharcz idejéből, 1847—1850. Előjelek I—III. Fanghné Gyujtó Izabella. Vasárnapi Ujság, 1905. 13—15. sz. (Erdélyre és különösen Nagyszebenre vonatkozó cikksorozat.)

Névtelen hősök 1848—1849. Kubinyi Viktor műve nyomán Farkas Emőd. Magyar Állam, 1905. febr. 1.

Kossuth és Görgei. Seress László. Pesti Napló, 1905. jan. 31. (Králik Lajos Görgeiről írt művének bírálata.)

Damjanich és Wohlgemut tábornok. Pesti Hírlap, 1905. ápr. 20.

Kolowrat tábornok emlékiratai a magyar szabadságharczról. Budapesti Napló, 1905. máj. 7. — Pesti Napló, máj. 25.

A szabadságharcz emlékei a közös hadseregben. (Zászló-feliratok, jelvények.) Budapesti Hírlap, 1905. márcz. 27.

Dobos 1848-iki honvéd főhadnagy. Budapesti Hírlap, 1905. márcz. 19. — Neues Pester Journal, márcz. 19.

A szolnoki csata. Büttner Emil nyomán, a ki mint 15 éves ifju résztvett a csatában. Budapesti Hírlap, 1905. márcz. 15. — Különösen magasztalja Elek Ferencz őrnagyot és részletesen leírja, hogy került a János-dragonyoszred zászlaja a honvédek hatalmába.

Klapkának kiadatlan levele az ácsi győzelemről. Pesti Hírlap, 1905. márcz. 15. — Ezt a jelentés-féle levelet Klapka a kormányzóhoz intézte. Felemlíti, hogy két császári zászlóalj már le is akarta tenni a fegyvert, de a parancsnok összetett kézzel beszélte le őket szándékukról. A levél, mely jelenleg egy nagyváradi katonatiszt birtokában van, pontos adalékot közöl az elejtett prédáról és az elesett osztrák tisztokról.

Budavár bevétele 1849-ben. Ramming tábornok névtelenül megjelent műve nyomán. Budapesti Hírlap, 1905. máj. 20. (Hibáztatja Görgei hadi tervét.)

Az 1849-iki muszka beavatkozás. Hatala Péter. Pesti Hírlap, 1905. ápr. 19. és 20.

A pozsonyi vértanúk. Kumlik Emil nyomán. Budapesti Hírlap, 1905. márcz. 23. — Pester Lloyd, 1905. jun. 1.

Egy aradi fogoly levelezése menyasszonyával. Közli Szentpáli Janka. Magyarország, 1905. jan. 3. (A levelező Szalóky József, hat évi fogságra ítélt honvéd.)

Egy hurbanista. (Tamaskovits Márton Nagyszombatban, 1848-tól 1849-ig.) Dugovich Titus. Budapesti Hírlap, 1905. jan. 13.

LEGÚJABB KOR.

Beöthy Ödön Amerika-vágya. Az emigrációban írt leveleiből, 1851—1852. Kürthy Emil. Egyetértés, 1905. jubileumi szám.

Gróf Teleki László halála. A »Münchener Neueste Nachrichten« 1861. máj. 10-iki jelentése nyomán. Budapesti Hírlap, 1905. ápr. 5. — A cikk valószínűen Gomperz Tivadar tollából eredt. — *Pótlék a fön-
tebbi cikkhez.* Irta Roxer Vilmos 48-as honvédkapitány és a Teleki család volt jószágigazgatója. Budapesti Hírlap, ápr. 12.

Benedek tragikuma. Seress László. Pesti Napló, 1905. ápr. 23.

Az első alkotmányos választás Magyarországon. Mérey-Horváth K. Pesti Hírlap, 1905. jan. 29.

Deák Ferencz bécsi útja 1866-ban. (Jul. 18—19.) Fodor Jenő. Budapesti Hírlap, 1905. márcz. 11.

Schüffle volt osztrák miniszter emlékiratai. Gyalui Farkas. Budapesti Hírlap, 1905. máj. 17. és 18. (Az emlékiratokban szó van gr. Andrassy Gyuláról, Lónyayról, Szlávyról stb.)

A hadsereg magyarsága. (1867: 12. t. cz.) Tezner bécsi jogtanár művének czáfolata. Budapesti Hírlap, 1905. máj. 24. V. ö. még a máj. 30. és 31-iki számot.

Adalék az 1867: 12. t. cz. történetéhez. Doleschall Alfréd. Pesti Napló, 1905. ápr. 26. és 28.

A personál- és reál-unió. Horváth János. Magyar Hírlap, 1905. febr. 5.

A czímer- és zászló-kérdés megoldása. Kmetty Károly. Egyetértés, 1905. jubileumi szám.

Az államhitei fejlődése 1867 óta. Matlekovics Sándor. Egyetértés, 1905. jubileumi szám.

A tengerszem-kérdés. Budapesti Hírlap, 1905. jan. 2.

The Hungarian crisis. Gr. Apponyi Albertnek a *Montly Review*-ba 1905. február-hóban írt cikke. Pester Lloyd, 1905. febr. 5.

Protestantische Fürstinnen aus dem Hause Habsburg. (I. József és III. Károly neje, Károly főherczeg neje, Hermína és Mária Dorottya, József nádor nejei.) Wertheimer Ede. Pester Lloyd, 1905. jan. 28. (A cikk voltaképen Loesche Györgynek *Die evangelischen Fürstinnen des Hauses Habsburg* cz. művét ismerteti.)

A magyar királyság történeti fejlődése és jelene. Henry René műve alapján. Budapesti Hírlap, 1905. jun. 4.

Magyarország feltámadása. Irlandban névtelenül megjelent mű nyomán. Budapesti Hírlap, 1905. ápr. 22.

Máriássy János honvédtábornok. Nekrologok a hírlapok 1905. jan. 25. és 26-iki számaiban. Vasárnapi Ujság, 1905. 7. és 8. sz. Berzeviczy Egyed cikke. — *Máriássy emlékiratairól.* Farkas Emőd. Pesti Hírlap, 1905. jan. 26. — Életrajz és arckép a Vasárnapi Ujságban, 1905. febr. 5. — *Máriássy emlékiratai a Nemzeti Muzeumba kerültek.* Töredéket közölt belőlök Hentaller Lajos. Egyetértés, 1905. nov. 19.

Gróf Szapáry Gyula, 1832—1905. Vasárnapi Ujság, 1905. 5. sz. Arcképpel. — Nekrologok a hírlapok 1905. jan. 21-iki és köv. számaiban.

Nagy Pál 48-as honvéd tábori pap, utóbb mezőkovácsházi plebánus. Életrajz. Pesti Hírlap, 1905. febr. 7.

Strossmayer püspök. Loyson Jácint nyomán. Magyar Szó, 1905. máj. 25. — Strossmayerről szóló nekrologok a hírlapok 1905. ápr. 9. és 10-iki számaiban.

Gróf Andrássy Tivadar. Vasárnapi Ujság, 1905. 21. sz. — Nekrologok a hírlapok 1905. május 13-iki és köv. számaiban.

József főherceg, 1833—1905. Az összes hírlapok 1905. jun. 13-iki és köv. számai. — Vasárnapi Ujság, 25. és 26. sz.

Két államtitkár. (Zsilinszky Mihály és Szalay Péter.) Vasárnapi Ujság, 1905. 10. sz.

Szmrecsányi Lajos váradi segédpüspök. Vasárnapi Ujság, 1905. 18. sz.
A nemzetiség történetbölcséleti szempontból. Marczali Henrik ily cz. művének bírálata. Egyetértés, 1905. máj. 14.

MANGOLD LAJOS.

ÚJ KÖNYVEK.

(Folytatás.)

— RHÉ GYULA. Ős- és ó-kori nyomok Veszprém körül. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. 29 l. Egy színes táblával és húsz szövegek közti ábrával. (A Veszprém-vármegyei muzeum kiadványai, I. sz. — Különlenyomat a *Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei* cz. munka III-ik kötetéből.)

— RICHTMANN MÓZES. Landau Ezékiel prágai rabbi (1713—1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó-községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 55 l. (Adalékok a magyar zsidók történetéhez. Kiadja *Blau Lajos*. 1. sz.)

— SZILY KÁLMÁN és Vízota Gyula. A M. Tud. Akadémia Széchenyi-muzeumának tárgyjegyzéke. Összeállították —. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 189 l. Ára 1 kor.

— THALLÓCZY LAJOS. Tanulmányok a bosnyák bánág kezdetéről, főtekintettel a körmendi levéltár okleveleire. (Olv. a M. Tud. Akadémia II. oszt. 1905. nov. 13-án tartott ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1905. Holzhausen Adolf kny. Bécsben. 8-r. 69 l. Egy térképpel. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XX. köt. 5. sz.) Ára 1 kor. 20 fill.

— VAJDOVSZKY JÁNOS. Szepes vármegye művészeti emlékei. A műemlékek országos bizottsága támogatásával kiadja a Szepes-vármegyei történelmi társulat. Szerkeszti —. Második rész: Szobrászat és festészet. Irta *Divald Kornél*. Budapest, 1906. Stephaneum kny. Nagy 4-r. 114, 2 l. Huszonegy melléklettel és nyolczvanöt szöveggel. Ára 12 kor.

— VERESS ISTVÁN. Ritoók Zsigmond. Élet- és jellemrajz. Felolvasatott a Nagyvárádon, 1905 szept. 8-án tartott Ritoók-emlékünnepevényen. Nagyvárád, 1905. Laszky Ármin kny. 8-r. 38 l.

— VÍZOTA GYULA. A M. Tud. Akadémia Széchenyi-muzeumának tárgyjegyzéke; 1. *Szily Kálmán*.

— WERTNER MÓR. Az ember genealogiája. Irta —. Budapest, 1906. Dobrowsky Ágost biz. 8-r. 94 l. Ára 2 kor.

— ŽAK ALFONZ. Szent Norbert, Gennep ura, a prémontrei kanonokrend alapítója és Magdeburg érseke. Életkép. Német eredetiből fordította és átdolgozta *Novotny S. Alfonz*. Nagyvárád, 1905. Szent László kny. 8-r. VIII, 229, 2 l. Ára 2 kor.

— ACSÁDY IGNÁCZ. A magyar adózás története 1598—1604-ben. Felolv. a M. Tud. Akadémia II. oszt. 1906. jan. 15-én tartott ülésén. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 124 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XX. köt. 6. sz.) Ára 2 kor.

— ÁLDÁSY ANTAL. Polgármester-választás Budán 1705-ben. Irta —. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 21 l. (Különlenyomat a *Századok* 1906 évi folyamából.)

— ALMANACHJA (A budapesti kir. magyar tudomány-egyetem —) az MDCCCIV—MDCCCXV. tanévre. Budapest, 1905. Tudomány-egyetemi kny. 8-r. 294 l.

— AMIRA (Alessandro —). Storia del soggiorno di Carlo XII. in Turchia. Scritta del suo primo interprete —, e pubblicata da N. Jorga. Bukarest, 1905. 8-r. 98 l.

— ANTIRAL. A győrvárosi középiskolai Diák-Otthon. *Függelékül*: Kossuth Lajos a bosztoni nagypáholyban. Sopron, 1906. Röttig Gusztáv kny. 8-r. 43 l.

— ARCHIV des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Hrg. vom Vereins-Ausschuss. Neue Folge. Dreiunddreissigster Band. 1. Heft. Vergleichendes Wörterbuch der Nösner (siebenbürgischen) und moselfränkisch-luxemburgischen Mundart, von Dr. G. Kisch. Nagyszeben, 1905. Michaelis F. biz. 8-r. 273 l. Egy térképpel.

— ARCHIV für österreichische Geschichte. Hrg. von der Historischen Kommission der k. Akademie der Wissenschaften. Vierundneunzigster Band. Erste Hälfte. Wien, 1906. A. Hölder. 8-r. VI, 310 l. Egy térképpel.

— BALOGH BENEDEK (Barátosi). Dai Nippon. Irta —. I. Utirajzok. Budapest, 1906. Korvin testvérek kny. 8-r. 479 l. 103 képpel. Ára 12 kor.

— BALOGH FERENCZ. A debreczeni jogakadémia keletkezése, fejlődése és a jogász ifjúság. Irta és felolvasta —. Kiadta a joghallgatók önképző társasága. Debreczen, 1905. Városi kny. 8-r. 27 l. Ára 30 fill.

— BÁRDOS JÓZSEF. A maglári hős. Pachouaházi Paczóna István. Irta —. Székesfehérvár, 1906. Egyházm. kny. Kis 8-r. 73 l. Ára 60 fill.

— BARTALIS JÓZSEF. A római jog és szellem hatása a középkor elején fellépő barbár népekre. Gyulafehérvár, 1903. Papp György kny. 8-r. 57 l.

— BÉKEFI REMIG. Emlékbeszéd Mátyás Flórián r. tag fölött. (Olv. a M. Tud. Akad. 1906. jan. 29-én tartott összes ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 22 l. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, XIII. köt. 1. sz.) Ára 40 fill.

— BERETZKY ENDRE. A Budapest-kőbányai református egyházrész szervezésének és templomépítésének története. Kézirat gyanánt. Budapest, 1905. Nagy Sándor kny. 8-r. 43 l.

— BERZEVICZY ALBERT. A Cinquecento festészete és szobrászata. Irta —. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 189 l. Ára kötve 2 kor.

— BLEYER JAKAB. A magyar hun-monda germán elemei. Irta —. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 147 l. (Magyar irodalomtörténeti értekezések. Szerk. *Décsi Lajos*. 7—8. sz. — Különlenyomat a *Századok* 1905 évi folyamából.) Ára 2 kor.

— BOROVSKY SAMU. Magyarország vármegyéi és városai. A magyar korona országai történetének ... stb. enciklopédiája. A »Magyarország vármegyéi és városai« állandó munkatársai bizottságának közreműködésével szerkeszti —. *Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város*. A »Magyarország vármegyéi és városai« állandó munkatársai központi bizottságának felügyelete alatt írták a Zemplén-vármegyei helyi munkatársak. Budapest. (1905.) Apollo irod. társ. Légrády testvérek kny. 4-r. XIX, 567 l. 78 műmelléklettel, egy térképpel, 306 képpel. Ára?

— BÖHM (Leonhard —). Geschichte der Stadt Weiskirchen. Nach handschriftlichen Quellen geschildert. Dritte verbesserte u. vermehrte

Auflage. Fehértemplom, 1905. Wunder Gyula kny. 8-r. VI, 410 l. Mercy gróf tábornagy arcképével és 2 tervrajzzal. Ára 5 kor.

— CSÁNYI FERENCZ. Adatok a pribérdi és vuchini Jankovich család történetéhez. Marczali, 1905. Mízsúr Ádám kny. 8-r. 106 l.

— CSERNI BÉLA. A rómaiak aranybányászata Dáciában. Gyulafehérvár, 1905. Papp György kny. 8-r. 14. l. (Különlenyomat a *Gyulafehérvári Hírlap*-ból.)

— CSERNI BÉLA. A tanító és a régészet. Gyulafehérvár, 1904. Papp György kny. 8-r. 16 l. (Különlenyomat a *Közművelődés*-ből.)

— CSERNI BÉLA. A nő hatalma a régészet terén. Gyulafehérvár, 1903. Papp György kny. 8-r. 10 l. (Különlenyomat a *Gyulafehérvári Hírlap*-ból.)

— CSERNI BÉLA. A régészet történelme Gyulafehérvárt. Gyulafehérvár, 1902. Papp György kny. 8-r. 13 l. (Különlenyomat a *Gyulafehérvári Hírlap*-ból.)

— EIERMANN (Adolf —). Lazarus von Schwendi, Freiherr von Hohenlandsberg, ein deutscher Feldoberst und Staatsmann des XVI. Jahrhunderts. Neue Studien von —. Freiburg i. B. 1904. 8-r. VIII, 163 l.

— EMLÉKBESZÉDEK a M. Tud. Akadémia tagjai felett. Szerkeszti a főtítkár. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Tizenkettedik kötet. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 4, 361 l. Öt arcképpel. (A lapszámozás hibás, 36-ról 87-re ugrik.)

— EMLÉKEZETE (Hidvégi gróf Mikó Imre —). A sepsiszentgyörgyi ev. ref. székely Mikó-kollégium előjáróságának megbízásából szerkesztette Péter Mózes igazgató tanár. Sepsiszentgyörgy, 1906. Jókai-nyomda r. t. 8-r. 42, 2 l. Mikó Imre arcképével s más képekkel. Ára 50 fill.

— ÉRTESÍTŐJE. (Az erdélyi róm. kath. státus gyulafehérvári főgimnáziumának —) az 1903—1904. tanévről. Közzéteszi Pál Antal. Gyulafehérvár, 1904. Papp György kny. 8-r. 128 l. (*Péter János*: Emlékezés Deák Ferenczről, 3—27. ll.)

— FARKAS LAJOS. A római jog történelme. Alapintézmények az első alakulás szerint. I. köt. Negyedik javított kiadás. Kolozsvár, 1906. Ajtai K. Albert kny. 8-r. XX, 445 l. Ára 10 kor.

— FRAKNÓI VILMOS. Mária, V. István leánya, nápolyi királyné, 1271—1323. Olv. a Kisfaludy-társaság 1906. febr. 11-én tartott közülésén. Irta —. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 47 l. Két képmelléklettel. (Különlenyomat a *Budapesti Szemle* 1906 évi folyamából.)

— GERGELY SÁMUEL. Teleki Mihály levelezése; 1. *Teleki Mihály*. — KAMMERER ERNŐ. A Zichi és Vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának Okmánytára; 1. *Okmánytára*.

— KARENOVICS JÓZSEF. Zrínyi Miklós a szigetvári hős költészetünkben. Irta —. Budapest, 1905. Lampel R. 8-r. 188 l. Öt képpel. Ára 3 kor. 50 fill.

— KLEIN (Marie —). Maria Elisabetha von Strauszenburg. Ein siebenbürgisch-sächsisches Frauenbild aus dem XVIII. Jahrhundert. Nagyszeben, 1905. Drotleff József kny. 8-r. 21 l. (Különlenyomat a *Kalender des Siebenbürger Volksfreundes* 1906 évi folyamából.)

— KONT (Ignace —). Poètes lyriques hongrois. Tompa, Gyulai, Szász et Lévy. Par —. Paris, 1905. Nagy 8-r. 68 l.

— KOZÁRI GYULA. Comte, a pozitívizmus és az evolúció. Irta —. Két kötet. Budapest, 1905. ifj. Nagel Ottó biz. (Nagyvárad, Sebő Imre kny.) 8-r. 222 l., 304, 96 l. Ára 14 kor.

— KÖVÁRY LÁSZLÓ. Magyarország története nemzetközi helyzetünk szempontjából. 1. füz. A magyar monarchia megalakulása Álmos, Árpád, Szent István alatt. Kolozsvár, 1906. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 4, 84 l. Ára 1 kor. 50 fill.

— KUNOS IGNÁCZ. Ada-kálei török népdalok. Gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta —. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 119 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XIX. köt. 7. sz.) Ára 2 kor.

— MATCNÁK MIHÁLY. A korponai országgyűlés 1605 évi november-decemberben. Károlyi Árpád és Fraknoi Vilmos műveiből összeállította és Korponán, 1905. nov. 23-án, az országgyűlés megnyitásának 300-ik évfordulóján rendezett ünnepségen felolvasta —. Korpona, 1905. Ruzsinák Antal kny. 8-r. 55 l.

— MESZLÉNYI GYULA. Szentek élete. Közrebocsátja —. Két kötet. Szatmár, 1905. 2-r. I. köt. 565 l. 3 színnyomattal és 119 szövegképpel; II. köt. 553 l. 5 színnyomattal és 114 szövegképpel. Ára ?

— MITTEILUNGEN des k. und k. Kriegsarchivs. Hrg. von der Direction des k. und k. Kriegsarchivs. Dritte Folge. IV. Bd. Mit fünf Beilagen und zwölf Textskizzen. Wien, 1906. L. W. Seidel u. Sohn. 8-r. XVIII, 516 l.

— NAGY ERNŐ. Magyarország közjoga. (Államjog.) Ötödik átdolgozott kiadás. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. XII, 472 l. Ára 9 kor.

— OKMÁNYTÁRA (A Zichi és Vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának —). Mélt. gróf Zichy Nep. János a nemzetség seniora, a m. országgyűlés főrendiházának örökös jogú tagja áldozatkészségéből közli a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti *Kammerer Ernő*. Hetedik kötet első fele: Az I—VI. kötetek időrendi mutatója. Készítette *Barabás Samu*. — Hetedik kötet második fele: Az I—VI. kötetek név- és tárgymutatója. Készítette *Aldásy Antal*. Budapest, 1903—1905. Athenaeum kny. 8-r. VII, 2, 455 l., VIII, 401 l. Ára 10 qor.

— OROSZ ERNŐ. Heves- és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai. Irta és Heves vármegye támogatásával kiadja —. Eger, 1906. Egri nyomda r. t. kny. 4-r. VIII, 347 l. Ára 10 kor. Díszes vászonkötésben 12 kor.

— ÖRVÉNYI BÉLA. Bartha Boldizsár *Króniká*-jának művelődéstörténeti vonatkozásai. Bölcsészetdoktori értekezés. Budapest, 1905. Bichler J. kny. 8-r. 238 l. (Művelődéstörténeti értekezések, 19. sz.)

— PAJDUSSÁK MÁTE. Igló kir. korona- és bányaváros kegyurasága alatt álló iglói róm. kath. vikariátus története. Irta —. Igló, 1906. Schmidt József kny. 8-r. 50, 2 l.

— PÉTER MÓZES. Hidvégi gróf Mikó Imre emlékezete; 1. *Emlékezete*.

— RÁCZ KÁROLY. Hollósvár. Lugos, 1905. Virányi János kny. 8-r. 25 l.

— SCHLUMBERGER (Gustave —). L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle. Seconde partie. *Basile II. le tueur de Bulgares*. — Troisième partie. *Les Porphyrogénètes Zoé et Théodora* (1025—1057). Paris, 1900—1905. Nagy 8-r. VI, 655 l., VIII, 849 l. Képekkel.

— SERAPHIM (Ernst —). Geschichte von Livland. Erster Band. Das livländische Mittelalter und die Zeit der Reformation bis 1582. Gotha, 1906. Fr. A. Perthes. 8-r. X, 2, 293 l. (Allgemeine Staatengeschichte. Hrg. von K. Lamprecht. Dritte Abt. Deutsche Landesgeschichten. Hrg. von Armin Tille. Siebentes Werk.)

— SIGMOND ANDOR. A magyar alkotmányjog alapintézkedései. Tekintettel az 1848, 1867 és 1905 évekre. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 262 l. Ára 6 kor.

— STEFFENS (Franz —). Lateinische Paläographie. Hundert Tafeln in Lichtdruck mit gegenüberstehender Transcription nebst Erläuterungen und einer systematischen Darstellung der Entwicklung der lateinischen

Schrift, von —. III. Entwicklung der lateinischen Schrift vom XIII. bis zum XVIII. Jahrhundert. Freiburg (Schweiz), 1906. B. Veith. 2-r. XL, 71—105. tábla. Ára 16 kor. 40 fill.

— STUDIEN und Mitteilungen aus dem Benediktiner- und dem Cistercienser-Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik. Zur bleibenden Erinnerung an das Ordens-Jubiläum gegründet und herausgegeben. Red. dr. *Maurus Kinter* O. S. B. XXVI. Jahrg. Brünn, 1905. Im Selbstverlage des Ben. und Cist. Ordens. 8-r. 4, 736 l.

— SZALKAY ALFONZ. A deákiskola úttörői. Esztergom, 1905. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 68, 4 l.

— SZÉCHENYI ISTVÁN (gróf) munkái. Második sorozat. A M. Tud. Akadémia megbízásából sajtó alá rendezi *Szily Kálmán*. I. kötet: Hitel. — Világ. — II. kötet: Stadium. — A kelet népe. — Politikai programmtöredékek. Budapest, 1904—1905. Kiadja a M. Tud. Akadémia. 8-r. XXIII, LXVII, 243, 2 l., 8, 378, 2 l. — LII, 261 l., XXVIII, 277 l., XVII, 141 l. Gr. Széchenyi István arcképével. Ára a két kötetnek 20 kor.

— SZINYEI JÓZSEF. Írók a Radvánszky-családban. Emléklül a család élő tagjainak, követésre az utódoknak báró *Radvánszky Béla*. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. 42 l. (Különlenyomat a *Magyar írók élete és munkái* XI-ik kötetéből.)

— TELEKI MIHÁLY levelezése. A széki gróf Teleki család és a M. Tud. Akadémia költségén kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti *Gergely Sámuel*. Második köt. 1661—1663. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 4. XV, 664 l. (A római szent birodalmi gróf Széki Teleki család Oklevéltára.) Ára 9 kor.

— VANCSEA (Max —). Geschichte Nieder- und Oberösterreichs. Erster Band. Bis 1283. Gotha, 1905. Fr. A. Perthes. 8-r. XIV, 616 l. (Allgemeine Staatengeschichte. Hrg. von *K. Lamprecht*. Dritte Abt. Deutsche Landesgeschichten. Hrg. von *Armin Tille*. Sechstes Werk.)

— VÖLGYI (Wagner) István Antal. II. Rákóczi Ferenc és kora. Irta és az 1705 évi szeptember 12-től október 2-ig Szécsényben II. Rákóczi Ferenczet vezérlő fejedelemmé választó országgyűlés emlékére a Nógrád-vármegyei tanító-egyesülettől 1905 évi szeptember hó 11-én tartott diszgyűlésen felolvasta —. Balassagyarmat, 1905. Balassagyarmati kny. 8-r. 16 l. (Különlenyomat a *Nógrádi Lapok és Honti Híradó* 1905 évi 40-ik számából.)

— WEHRMANN (Martin —). Geschichte von Pommern. Zweiter Band. Bis zur Gegenwart. Gotha, 1906. Fr. A. Perthes. 8-r. 6, 323 l. (Allgemeine Staatengeschichte. Hrg. von *K. Lamprecht*. Dritte Abt. Deutsche Landesgeschichten. Hrg. von *Armin Tille*. Fünftes Werk.)

— ZEMPLÉN VÁRMEGYE és Sátoraljaújhely r. t. város. A Magyar-ország vármegyéi és városai állandó munkatársai központi bizottságának felügyelete alatt írták a Zemplén-vármegyei helyi munkatársak; l. *Borovszky Samu*.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1906 évi ápr. hó 5-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Géza, dr. Bleyer Jakab, dr. Császár Elemér, id. Daniel Gábor, dr. Dézsi Lajos, Emich Gusztáv, dr. Mika Sándor, dr. ifj. Reiszig Ede, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Ballagi Géza és Tagányi Károly vál. tagokat kéri fel.

29. Titkár bejelenti az új tag-ajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokúl 1906-tól:* Czvetkovics Jenő magán-hivatalnok Csáktornyán, Hermann István theologus Nyitrán, Orosz Ernő vármegyei levéltárnok Egerben, dr. Šufflay Milán muzeumi gyakornok Budapesten, a győri Olvasó-egylet (mind az ötöt aj. a titkár), Friedreich István reáliskolai tanár Budapesten (aj. Ballagi Géza), dr. Szeghy Ernő cist. r. theologiai tanár Budapesten (aj. Dőry Ferencz).

Megválasztatnak.

30. Szentpétery Imre r. tag »A történettudomány objectivitásának kritikája« cz. tanulmányából részleteket olvas fel.

A felolvasás köszönettel fogadtatik s a becses tanulmány egész terjedelmében a *Századok*-ban ki fog adatni.

31. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1906 évi márczius-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt

	6357	kor.	72	fill.
» kiadás	4310	»	68	»
maradvány	2047	kor.	04	fill.

Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő 11,650 kor. 52 fill. követelést, 1906 márcz. 31-én összesen 13,697 kor. 56 fill. készpénz állott a társulat rendelkezésére.

A tudomásul vett kimutatás a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

32. Bemutatja dr. Erdélyi Pál vál. tagnak ig. vál. taggá megválasztatása ügyében kelt köszönő levelét.

Tudomásul szolgál.

33. Következik a szászvárosi ev. ref. Kuun-collegium előjáróságának az intézet néhai főgondnoka gróf Kuun Géza halála első évfordulóján ápr. 10-én tartandó gyászünnepélyre szóló meghívása.

A vál. az elnökséget, elhunyt nagynevű tagja iránt ápoltság hálás kegyeletének levélben való tolmácsolására utasítja.

34. A társ. ügyrendnek a módosított alapszabályokkal való összhangba hozatalára, illetőleg megfelelő javaslattétel végett, az ügyrend 70-ik szakasza értelmében egy öttagú bizottság lévén kiküldendő, —

ennek tagjaiul az ügyv. alelnök elnöklete alatt dr. Ballagi Géza, Tagányi Károly vál. tagok, Nagy Gyula titkár és Barabás Samu jegyző felkéretnek.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Zsilinszky Mihály s. k.	Jegyzette
elnök.	Barabás Samu s. k.
	jegyző.

Hitelesítjük:

Dr. Ballagi Géza s. k.	Tagányi Károly s. k.
vál. tag.	vál. tag.

BARCSAY ÁKOS FEJEDELEMSÉGE.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

III.

A TÖRÖK SÜRGETŐEN KÖVETELI RÁKÓCZY ELFOGÁSÁT ÉS A SUMMA BEKÜLDÉSÉT. RÁKÓCZYT RÁBIRJÁK A BÉKÉS EGYEZKEDÉSRE. A TÖRÖK HITEGETÉSE. LÁZÁR GYÖRGY KÖVETSÉGE RÁKÓCZYHOZ. A SZATMÁRI KIEGYEZÉS. VÁRAD ÉS A PARTIUM ÁTADÁSA. BÁNFFY ZSIGMOND KÖVETSÉGE A PORTÁRA. A HÉTTORONYBA ZÁRÁSA. AZ ORSZÁG HÁROMSZOROS MEGADÓZTATÁSA. A SUMMA BEHAJTÁSA LEHETETLEN. RÁKÓCZYÉK TELJES KIREKESZTÉSE ERDÉLYBŐL. A KATONAI BERENDEZKEDÉS NYOMORUSÁGA

Alig zajlott le a muzsnai részgyűlés, új izgalom támadt. Ali jenei pasa, új méltóságában megkapta a nagyvezér első levelét, melyben figyelmezteti őt állása hármias hivatására, hogy őrkdjék a végek felett, legyen humánus a szegénység iránt, ügyeljen föl Erdélyre. Tartsa készen hadait, mert Barcsay csak ámtja őket s ezért nem küldi még mindig a summát és adót. Midőn tehát embereket ad Barcsay mellé, tudja ki végső szándékát. Ali e levelet másolatban megküldve, két feladatot tűz Barcsay elé: »Hatalmas császárunk titeket erdélyi fejedelemmé csinált és adott neked buzogánt, hogy Erdélyben szabadosan parancsoljatok«; foszsa meg hát erdélyi birtokaitól Rákóczyt, büntesse meg párthiveit s e célból kész személyesen is segítségére menni. Másik feladata legyen a summa előteremtése; tegyen úgy, mint a havasalföldi vajda a boérokkal; a kinél csak pénzt talál, szedje el, s később lassan-lassan visszafizetheti, — különben, ha hadaik még egyszer megindulnak, elkövetkezett végpusztulásuk.¹⁾ Hasonlóan Rákóczy ellen ingerel a nagyvezérnek egyenesen Barcsayhoz intézett másik levele is.

Barcsay meghívására decz. 3-án a rendek ismét összegyűltek a segesvári részgyűlésre, mely ha nem mer is egyenesen föllépni Rákóczy ellen, mindazonáltal, hogy erejét gyön-

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 109.

gítse, egyrészt legerősebb várait újra hűségesküre szólította fel, másrészt a hajdukat szerette volna megnyerni.¹⁾ A hódolt-sági pasák szintén fáradotak ez ügyben, de a szabolcsi hajduk éppen ekkor (decz. 4.) utasítják vissza Husszain egri pasa beavatkozását, mert ők csak a Rákóczyak fejedelemségeig vannak lekötve Erdélynek, azontúl a magyar király alattvalói. Mikor Rákóczy is tiltja nekik a porta izgatását, azt felelik, nem tudván még a segesvári határozatot: »Mi Barcsay Akost nem uraljuk, minthogy nem is kívánja.«²⁾ Közben Rákóczy és a török követei egymást váltogatták a gyűlésen s a rendek inkább tartva a török követek fenyegetéseitől, végre decz. 13-án merész hangú levelet írtak Rákóczynak, melyben őt teszik felelőssé az esetleg Magyarországra is kiterjedő polgárháborúért, s felszólítják, hogy a porta megnyeréséig vonuljon Magyarországba és bocsássa el az oláh vajdákat.³⁾

A levéllel már útban volt egy öt-tagú küldöttség, midőn — úgy látszik — Várad átadásáról értesülve, visszahívták. Rákóczy Székelyhídról ép előtte való nap (decz. 12.) küld anyjának levelet. Benne a nagyfokú izgatottság, melylyel lesi a fejleményeket. »Nagy labyrinthus. El az Isten. Csaknem bolondulunk. Nincs az élő Istennél egyéb, ki segítsen.« Ereje fogy, jövedelme kiapad. Barcsaynak sem tud hinni, mert »tökéletlen, állhatatlan, magát erősíti.« Nádasdy leányát ajánlja fiának; kár, hogy pápista. Ugyan e levélből értesülünk még, hogy Lorántffy Zsuzsánna is írt levelet Barcsaynak; hogy a segesvári részgyűlésre már Bihar vármegye is elküldte köveit, s végül, mi legfontosabb: »Im szinte most vacsora előtt 5 óra után Váradot adánk az ország kezében; sok volt beszéd, elbúsultunk vala.«⁴⁾ De ennek az intézkedésnek a követek visszahívásán kívül egyéb nyomát nem találjuk. Rákóczy — úgy látszik — hamar megbánta Várad átadását, »elbúsulása« hamar elmúlt s még volt ideje a vár tényleges átadását megakadályozni. De Barcsay a hamar visszavont ígéletben is a megpuhulás jelét látta, azért, bár leveleiben volt némi visszavágás Rákóczy vádjaira, a tények a mellett bizonyítanak, hogy messzelátó mérsékletét még mindig megtartotta. S talán az öreg fejedelemasszony levele is halás emléket újított föl lelkében. Csak így magyarázható, hogy Barcsay a török egyenes

¹⁾ Krauss: Sieb. Chr. I. 371.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 125.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 113. A levél aláírói között már ott találjuk Barcsay öcsését Andrást is, ki ekkor szabadulva ki a tatárfoogságból, hírül hozta, hogy Kemény is szabadulóban van.

⁴⁾ A két R. Gy. csal. lev. 570.

kivánsága, Rákóczy kiméletlensége, saját szegénysége daczára a legnemesebb ellenségnek mutatkozott. Rákóczy majorjait nemhogy lefoglalta volna, de még pusztítani sem engedte, s fogarasi juhászai, gulyásai szabadon hajtották nyájaikat, csordáikat Barcsay táborhelyén keresztül, mintha még mindig ő volna Erdély békés ura.¹⁾

De béke még sem lehetett. A két ellenség újra jelentkezett. Barcsay egy csausz két napi sürgetésére decz. 20-án megindította hadait Bonczhida felé. Miután decz. 23-án Segesvárott elintézte sürgős ügyeit,²⁾ másnap megnyitlt a bonczhidai országgyűlés, a melyen Barcsaynak ismét tapasztalnia kellett, hogy Rákóczy még mindig hajthatatlan. Elkeseredésében most harmadszor kezdte hangoztatni lemondását. A meghökkenet rendek mindent ígértek, s a meghatott fejedelem terve megint csak a szándéknál maradt. Barcsayt Rákóczynak általános amnestiával biztató levele ragadta ki higgadságából. A levél olvasásánál fölpattan: Ő nem áruló, amnestiára nincs szüksége, inkább Rákóczynak kellene tőle amnestiát kérnie.³⁾ Ez lett a rendek válaszáának alaphangja. Ily hosszú levél, alkotmányosabb hang alig került ki valaha Erdély rendeitől. Érezték fontosságát. Elvégre Rákóczyt meg akarták győzni igazságtalanságáról, avagy végkép eltaszítani maguktól. Szemére vetik, hogy a conditio megszegése okozta eddigi pusztulásukat és csak Barcsay követsége hátrította el egész Erdély behódítását. A conditio megtartása fölötti örökösödés pedig őket illeti meg s hűségük kötelező ereje csak föltételeik megtartásáig szól, mert csak fejedelmüknek és nem uruknak választották. A haza övék, nem pedig családja öröksége, mint külföldön föltünteteti követeivel. »Hiszen mi sem vagyunk barmok, csak vonjuk az igát, csak nyögjünk a verés alatt« fakadnak ki, meg kell tehát mondaniok a világ előtt: »vagyon csak a porta, mely szófogatatlanságunkért megsanyargata, az ellen cselekedni általjában szabadakaratunk szerint nem akarunk.« Kérik tehát Rákóczyt, legyen végre jobb indulattal a haza iránt, mert »emlékezzék istenesen, mennyi jót tett a haza Nagyságoddal, atyjával és azonfelül is, mutassa meg, noha másunnen származott közinkbe, nem hálaadatlan szegény hazánkhoz.«⁴⁾ E levelet háromtagú küldöttség vitte meg Rákóczynak Lázár György vezetése alatt.

¹⁾ *Krauss*: Sieb. Chr. I. 372.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 126.

³⁾ *Krauss*: Sieb. Chr. I. 374.

⁴⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 115—124.

Barcsay, hogy a küvetség fontos küldetésének eredményét elősegítse, két irányban akart Rákóczyra hatást gyakorolni. Egyrészt táborát merészen megindította észak felé; másrészt értesülvén, hogy újra Chinánt erősítették meg a budai vezérségben, végre 500 arany ajándékkal útnak bocsátotta a még Marosvásárhelyt megbízott Sebessyt Temesvárra, hol ekkor a vezér téli szálláson volt.¹⁾ Táborozásának hatását nagyban emelte, hogy ravasz hadi csellel váratlanul Szamosujvár birtokába jutott s ezzel Rákóczy közvetlen szomszédságában vetette meg lábát.²⁾ Majd e sikeren felbuzdulva, táborát még északabbra nyomja s új fölkelésre, táborgyűlésre hívja föl a rendeket Deésre. 1659 jan. 9-én már innen küld új követeket Rákóczyhoz, esdekelve, hogy vonuljon ki a Partiumból és a Hajduságból, mert esküje szerint ő szívesen cseréli föl a fejedelemséget előbbi csendes életével, mihelyt a portát megnyeri.³⁾ S csakugyan Sebessy Ferencz is többre becsülve a haza érdekét Rákóczy hirtelen megtörésénél, közben fontos feladatot teljesít főleg Várad érdekében. A török már készen volt új haditervével. E szerint a lippai agák már Jenőbe szálltak hadaikkal, hogy minden pillanatban kivonuljanak Belényes felé Rákóczy ellen. Maga a vezér épen Barcsayt akarta felszólítani, hogy egyesült erővel támadjanak Várad ellen. Sebessynek sikerült mindkét veszélyt elhárítania. A vezérrel elhitette, hogy Belényes felé nincs ellenség, Barcsay pedig nem vonulhat ki Erdélyből Rákóczy miatt, ki ez esetben hátába kerülve, a föllázított parasztsággal elzárná Erdély szorosait. A vezér megnyugodott s a váradiaknak saját kérelmükre *salvus conductus* adott. Sőt Sebessy azzal biztatta őket, hogy kaftánt is szerezhetnek, ha hűségük tanubizonyságául Barcsayt megnyerik.⁴⁾ De azért Sebessy, bár a lippai agák is visszavonultak Jenőből, meggyőződött róla, hogy a vezér nem tett le egészen Rákóczy elleni készülleteiről; vállalatába ismét bele akarja vonni a tatár khánt 40 ezernyi hadával, a két oláh vajdát és Barcsayt, mert »arról senki ne gondoskodjék, hogy míg Barcsay Ákos él, más legyen a fejedelem.«⁵⁾

Rákóczy, a harmadik tábor ura, e közben Belényes és Deés között Gyalun időzve, tudni sem akart Sebessy önzetlen vívmányáról; »legitimus« fejedelemnek tartotta magát, kinek

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 127. 128. Az 500 arany ajándékot Barcsay gratulatóként szánta a vezérnek újbóli megerősítése alkalmából.

²⁾ *Krauss*: Sieb. Chr. I. 376.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 133.

⁴⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 131.

⁵⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 129.

embereitől a szabad járás-kelést megvonni jogtalanság. Barcsayt esdeklése után is hálátlannak tekinti, kiről azt írja, hogy »a kigyót neveltük keblünkben.« Akarja, hogy a rendek az ő jelenlétében szabadon szavazzanak, vajjon akarják-e őt uralni? A deési gyűlés azonban akkorra már végső kísérletül Lázár Györgyöt küldte Rákóczyhoz, hogy őt Várad átadására bírja.¹⁾ Lázár György tehetséges, békés hajlamú diplomata; szereplése, jelleme sokban emlékeztet Barcsayéra, hozzá Rákóczynak gyermekkori jó barátja. Eddig is többnyire ő volt a Rákóczyhoz intézett választlevelek értelmi szerzője. Sokat vártak tőle. Barcsay a maga részéről csak azt köti ki, hogy Lázár az ő leveleit mutassa be, de át ne adja Rákóczynak, ki elég rövidlátó politikus volt ahoz, hogy Barcsay hálás hangú leveleit, csakhogy hitelét a töröknél még inkább megrontsa, egymásután küldözze Ali jenei pasához.²⁾ Barcsay személyes sérelmeit szívesen tűrte, csak a török megnyugtatóását, Várad átadását szerette volna siettetni mindenáron. Lázár visszajövetelét azért sürgeti török-tatár hadak közeledésének ürügye alatt, hogy ezzel talán Rákóczyt is gyorsabb elhatározásra bírja.³⁾ Magának Rákóczynak ez a válasza: »Én most is az élő Istenre, lelke idvességére kénszerítem, ne igyekezzék úgy Váradot is, mint Jenőt elveszíteni, mert elvesz nemcsak Várad, hanem Magyarország is.«⁴⁾

Vége 1659 jan. 24-én megjön az első örömhír, hogy Rákóczy hajlandó Várad és a Partium átadására. Barcsay szívesen közreműködik a még fölmerült félreértések elosztatásában. Rákóczyt igyekszik megnyugtadni, hogy Váradot sokkal inkább megvédhetik portai hűségükkel, mint védték Jenőt e nélkül; a Partiumot elvégre úgyis elveszi a török, jobb tehát, ha békén átadja, különben a török még ürügyet talál makacsságában, hogy Erdélyt is elpusztítsa. Végül fejedelmi anyja birtokainak lehető védelmét biztosítja.⁵⁾ Ugyanekkor (jan. 25.) a rendek leveléből még a legnagyobb lemondás hangzik. Ők mindent megtettek a békés kiegyezésre, de úgy látják, hogy csak egy menekvés van: a hatalmasabb úrnak, a portának szolgálni.⁶⁾ Két nappal utóbb Barcsay tudatja a rendekkel Rákóczy föltételeit. Sebessy pedig követi jelentésben értesítette őket a következő portai utasításról: »Az két Oláhország

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 134. 136.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 140.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 137.

⁴⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 140.

⁵⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 138.

⁶⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 143.

és mi egyfelől, tatár khán személy szerint hadastól másfelől, az budai vezér tengeren inneni hadaival harmadik felől menjen előbbeni fejedelemeire ő Ngára.« Ezt megerősítette a moldvai vajda levele is, melyet a rendek szintén sietve küldenek meg Lázárnak, oly végső utasítással, hogy ha Rákóczy a Partium átadását továbbra is halogatja, jőjjön azonnal vissza.¹⁾

Lehet, hogy mindezek Rákóczyra hatással voltak. Fájhatott lelkének, hogy volt alattvalói egyre tömörebben lépnek föl Barcsay mellett. De kit Barcsay esdeklései meg nem indítottak, kit a török már részben megvalósult fenyegetései meg nem törtek, sőt ki csak az imént még Kővár-vidékét és a szászságot csábíttatta fölkelésre Barcsay ellen,²⁾ azt kiábrándította Nádasdy Ferencz országbírónak szomorú levele. Ugy lehet, Nádasdy önző szándékból kezdte Rákóczy támogatását, hogy viszont vejéül nyerje meg az ifju választott fejedelmet; de tapasztalata, melyet e közben szerzett, csírája volt annak a honfiui elkeseredésnek, melyet a vaskvári béke szomorú eseményé érelt s melynek Bécs oly tragikus befejezést adott. Míg ereje elernyedtt Bécs kapuin Rákóczy és Erdély érdekében, rájött, hogy Magyarországnak sincs senkije, kire vész idején csak egy bizalmas tekintetet vethetne; a testvér-országoknak együtt kell pusztulniok egy átoksúly alatt. »Mi magyarok — írja jan. 27-iki levelében — egyszóval utolsó veszedelemben vagyunk; az kinek oltalmazni kellene, nem gondol velünk, sőt hinni, hallani sem akarja veszedelmünket, talán inkább örülik. Megfogyatkoztunk magunk is tagjainkban, előttünk járóink élvén holtak, érzéketlenek; egynehányan erőtlének vagyunk, a többinek nincs egy akarata; érezzük a fájdalmat, orvoslást nem találhatunk, mert más nincs, hanem az, mely talán keresztyénséggel ellenkezni láttatnék, ha mindnyájan pogány alá adnánk magunkat.« Már Szatmár és Szabolcs vármegyék megtartásával sem biztathatja.³⁾

Rákóczy csak most érezte elhagyatottságát a török-tatár túlsúlyával szemben; 1659 jan. 30-án tehát Lázár Györggyel, mint Barcsay Ákos erdélyi fejedelem tanácsosával és ítélőmesterével, Szatmáron megköti az egyezséget. Ugy Barcsay fejedelemségét, mint az ő lemondását kényszerűségnek jelentve ki, lemond Váradról, Kővárról és a Partiumról ily föltételek alatt: ügyét a portán nem gátolják, sőt »minden jó alkalma-

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 144.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 153.

³⁾ *Szilágyi*: Rajz. és tan II. 17. 18.

tossággal segítik»; csak »ellenállhatatlan erő kényszere alatt« kelnek föl ellene; a fejedelemasszonyok birtokait a porta ellenére is »lehetőleg« védik; Váradot és egyéb partiumbeli várat a töröknek át nem adnak; a még föl nem esküdött Rákóczy-pártiaknak, ha a legközelebbi országgyűlésen kegyelmet kérnek és leteszik a homagiumot, nem lesz bántódásuk, sőt Rákóczyt szabadon szolgálhatják.¹⁾ Rákóczy ehhez már másnap pótszerződést fűz, hogy Váradból tábori lövészerszámot, Kővár-ból pedig löport és abrakot hozhasson ki. Végül biztosítást nyer, hogy Barcsay hadait elbocsátja.²⁾

Barcsay az egyezség hírére azonnal szétküldte meghívóit a beszterczei országgyűlésre, febr. 26-ra. Február 4-én már Lázár György is megjött és Barcsay a főbb emberekkel, köztük a szintén hűségre tért Bánffy Györggyel, megvitatta az egyezség pontjait. Kifogásaikból Rákóczy meggyőződhetett, hogy az ország ritka egyeneslelkűséggel Várad átadásáért csupán olyanra akar fölesküdni, a mit végre is hajthat. Portai támogatását főleg azért tagadta meg, mert Rákóczy ezt is Barcsay elleni vádaskodásra használná fel, sőt leveleit is megküldené a portára. Rákóczy ugyanis még mindig nem hagyott fel Barcsay csipkedésével, ki türelmét veszítve csak ekkor mutatatta be Rákóczy engedélylevelét a jenei táborba való meneteléhez.³⁾ Rákóczy méltányolta a rendek kifogásait. Kijelenté, hogy ha a beszterczei országgyűlés febr. 27-én a szerződést megerősíti és commissariusokat küld ki Várad és a Hajduság átvételére, az átadás márcz. 10-ig okvetetlenül meg fog történni.⁴⁾ A további vita a hadak elbocsátása körül folyt, mert Rákóczy csak a szerződés megerősítése után hajlandó elbocsátani katonáit. Végül kiköti, hogy udvari népe a káptalannál is letehesse a hűségesküit Barcsay iránt, s a szatmári egyezség megerősítésére megkívánja az ország esküjét, Barcsay és a rendek aláírását.⁵⁾

Ily levélváltások közt érkezett el a beszterczei országgyűlés terminusa. Barcsay nagyon meg lehetett elégedve az eddigi eredménnyel. Ez egyszer valóban imponálni akart fényes fejedelmi bevonulásával. Több mint 2000 főnyi magyar huszár, oláh-moldva kurtán és tatár lovashad nyitotta meg a menetet 22 zászlóval. Követte őket Besztercze 300 lovas polgára és kocsin ülő előkelősége; majd az udvari lovasság követ-

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 146.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 149.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 151—154.

⁴⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 155.

⁵⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 154. 155. 156.

kezett, utána az ország mágnásai s végül a fejedelem kocsija, melyen Barcsayval már együtt ült Bánffy György és legérdemesebb hívei, Haller Gábor és Lázár György. »Kengyelfutó janicsárok«, trombitás dragonyosok kísérték a kocsisort, mely után a »borsszemnyit sem érő hat század« gyalog személyek, piszkos, fegyelmezetlen oláh gyalogosok haladtak. Legvégül a fejedelemasszony és több főúri nő három kocsija zárta be a menetet. Barcsay nagy vacsorát adott, melyen ugyan a város előkelőinek szemükre veti, hogy üdvözlésüknek magja is volt, egy 12 fontos ágyugolyó, de azért kérésükre megígéri, hogy lovasait a környező falvakba szállásolja.¹⁾ Másnap könyörgés közben megérkeztek az összes rendek. Barcsay alatt ez volt a legnépesebb országgyűlés, s az első, melyen a Partium követei is megjelentek. A Rákóczyhoz küldött békelevelet 48 főrend, 12 vármegye, 6 szék, 25 város, köztük 27 hatóság több követési taggal írta alá. Mintegy 130—150 ember tanácskozhatott együtt e napokban, kik között ott látjuk Debreczen követeit is.²⁾ Fönmaradt Udvarhelyszék mandátuma, mely a főtisztviselőkön kívül hat követtel képviselteti magát. Utasításuk: magánpanasz Petky István ellen, és hogy tegyenek meg mindent az ország és a szék szabadságáért.³⁾

Febr. 27-én Bassa Tamás elnöklete alatt nyílt meg az országgyűlés.⁴⁾ Barcsay fejedelmi proposíciói a vasárnap szigorú megünnepléséről, a porta iránti hűség szentségéről és a summa önkényes fizetéséről szóltak. Majd Lázár György követi jelentését hallgatták meg. Az általános amnestia kérdése nagy vihart keltett, de Lázár közbenjárására végül mégis összeírták azon Rákóczy-pártiak neveit, kik, mint Mikes Mihály, Váradban készült kegyelmi kérvényüket benyújtották. Utána a hajduk kérvényét olvasták föl, kik, ha Rákóczytól föloldást nyernek, Bocskaytól kapott szabadságuk megerősítését kérik. Áttértek végül a külszövetség kérdésére: a porta meghagyta, hogy a három ország (Erdély, Moldva és Oláhország) szövetkezzék az erdélyi fejedelem fenhatósága alatt. A vajdák már meg is küldték hitlevelüket Barcsaynak, ki azonban csak Ghika moldvai vajda szövetségét ajánlja megerősítésre a rendeknek, míg Mihnét több gyanus cselekedete miatt visszautasítja.

Márcz. 2-án még egyszer látták Barcsayt fejedelmi pompában, a mint trombitaharsonával, selyemruhában vonult a

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 157. (Frank napló.)

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 193.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 149.

⁴⁾ Az egész országgyűlés leírása: Erd. orszgy. eml. XII. 157—194. (Frank napló.)

templomba. A következő napokban sietve láttak az ügyek elintézéséhez. A békelevél kiállítása és több magánpanasz meghallgatása után újra az amnestia kérdése rázta föl a ház csöndjét. A rendek túlbuzgalmukban a multa nézve is esküt követeltek, s ettől előre eltilták azokat, kik valamely követséget vállaltak a haza békéje ellen s a kik Lázár György közbenjárásával sem jelentek meg az országgyűlésen. Az utóbbi módon tizenkilencz előkelő, köztük Ebeni István és Rhédey Ferencz tért vissza Barcsay hűségére, azután a tanács kiegészítésére került a sor. Rhédey Ferencz nem akart tanácsosként szolgálni volt tanácsosának, Kemény János pedig tatár rabsága miatt halottnak volt tekinthető. A rendek tehát Barcsay ajánlatára Ebeni Istvánt és Rhédey Lászlót fogadták a két megüresedett tanácsosi székbe.

Márcz. 7-én épen szünetelt az országgyűlés Rhédey Pál fényes temetése miatt, midőn Rákóczy Ecsedben megírta azon leveleit, melyek egyidőre megint kétségessé tették Várad és a Partium átadását. A rendek márcz. 3-iki békelevelére volt ez válasz, kik pedig a szatmári pontokon csak mérsékelt módosítást tettek, nevezetesen, hogy portai követeik csak az iránta nyilvánuló szánalom esetén hoznák föl az ő ügyét pártolólág; hogy ellene csak az esetben támadnának, ha a török fegyveres erővel kényszerítené őket; végre, hogy híveit az amnestiában hazaszeretetük sugallata szerint fogják részesíteni.¹⁾ A rendek annyira nem kételkedtek módosításuk elfogadásában, hogy márczius 5-én már a három-tagú bizottságot is kinevezték Rhédey László vezetése alatt, mely Várad átvétele után az áruló Gyulayt elmozdítsa és az új főtisztek megválasztásáig Boldvay Mártont tegye porkolábbá s az összes kulcsok őrévé.²⁾ De Rákóczy, kit a székelyek fölkelésre ösztökéltek, ragaszkodik a szatmári pontokhoz, nevezetesen a teljes amnestiához, mert hiszen Ebeninek sincs — írja, még mit sem tudva tanácsossá tételéről — semmi tekintélye.³⁾ Epen ekkor érkezik a német császári követ portai levelének másolata, mely szerint csak a szent császárság közbenjárásának köszönhető Barcsay fejedelemsége, máskülönben Erdély beglerbégséggé lett volna. Nagy vihart keltett tehát Rákóczy válasza. Haller Gábor kitör: Rákóczy hitlevélben állítja, hogy a fejedelemségre nem vágyik, mégis »mostani kegyelmes urunknak se adja titulussát, hanem consiliario nostro, fideli nostro írja levelében«; ők tehát nem

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 194—200.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 168. 200.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 201. A két R. Gy. csal. lev. 571.

engednek. S ha Rákóczynek volt székely követsége, a rendeket még szilárdabbá tehetette határozataikban két újonnan érkezett levél. Az egyikben a nagyvezér Barcsayt a két vajdával együtt újra Rákóczy üldözésére szólítja föl; a másikban Szilvássy Bálint kapitáliha tesz jelentést, ki előtt a nagyvezér így nyilatkozott: »Ha én meghalok is, leszen fővezér, ha a császár meghal is, vagyon öcsce, a lesz a császár, de soha Rákóczynek, se nemzetségének kegyelme nem adatik.« Egyrészt tehát Rákóczy a jövőre nézve sem lehetett többé félelmetes, másrészt kitűnt, hogy engedményekben máris a túlságig mentek. Barcsayban megvolt az előzékenység a megtért Rákóczy-pártiakkal szemben: Petkyt főudvarmesterré, Bánffy-t fejedelmi követté, Ebenit tanácsossá és helyettes elnökké, majd váradi alkapitányrá nevezte ki; de Mikes Mihályt, ki a rendek meghívása, biztosító levele daczára is Ecsedbe szökött, nem kis mértékben növelve egyenetlenségök hírét a török előtt, továbbá Gyulayt, Rákóczy főintrikusát, kinek fiaival a rendek még kiméletesen bánnak, végre Kövér Gábort, ki állami pénz sikasztásával volt vádolva, visszafogadni annyit tett volna, mint új polgárháború üstkét szítani.¹⁾

Rákóczy az ismét hozzá küldött Lázár értesítése szerint nem enged. Barcsay ekkor bátor föllépéssel akart Rákóczyra hatást gyakorolni. Márcz. 11-én Petky főudvarmester által leüzen a rendeknek: »Az mi kegyelmes urunk az országgal szembe akar lenni, azért valaki nem választott ember avagy regálissal nem hivatalos, itt benn ne maradjon, hanem menjen ki.« A szolgák távozása után megjelent Barcsay s felolvasta Lázárhoz címzett válaszát, hogy nyert megbízásából »körömfeketényit« se engedjen; Mikes, Kövér és Gyulay privát ügye miatt Rákóczy az államot ne veszélyeztesse; a marosvásárhelyi végzésektől pedig, mivel csak a török ámitására hozták, ne féltse híveit; ő már az idegen hadakat is elbocsátotta, s hiszi, hogy míg ő él, Erdély nem szenved a töröktől, sőt Rákóczy engedékenysége esetén Lugost és Karánsebest is visszanyerhetik; az idecsi adományozásra nézve pedig megjegyzi, hogy Sárpataky szükségben pénzt adott az országnak, míg Rákóczy a summafizetést is megtagadta jószágaitól, melyekhez idegen léteire semmivel sem volt több jogcíme, mint Sárpatakynak az idecsihez.²⁾ Ehez mellékeli még a portai levelek másolatát.

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 203.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 203. A Frank napló (u. o. 174. l.) ezt egyenesen Rákóczyhoz intézve adja elő, megtoldva oly ajánlattal, hogy ha nem ismeri el az idegen birtok jogcímét, úgy ő is mondjon le erdélyi jószágairól és vonuljon vissza Magyarországba.

Az erélyes föllépéshez azonban nagy szüksége volt Barcsaynak a rendek összetartására. Rájuk támad tehát, hogy alattomos firkálásaikkal ők hiúsítanak meg minden előmenetelt, s ezért lemondásával oly vihart támasztott, hogy csakhamar neki kellett mérsékelnie a túlzókat, kik különösen Mikes Kelemen ellen szórták bőszen haragjukat a székely hadak elosztatása miatt. Barcsay amnestiát ígér minden rebellisnek, de egy feltétel alatt: ha valaki ezentúl is hasonlót cselekszik, a legrövidebb úton bűnhődjék. A rendeknek maguknak sem tetszett Barcsay gyors engedékenysége, még önálló kegyelmezési jogát is kétségbe vonták és csak ismételt közbenjárására adták meg Mikesnek az amnestiát, attól tartva, hogy a követelt nyilvános vizsgálat esetleg magára a fejedelemre és leghazafiasabb tanácsosaira is kompromittáló lehet. Ugyancsak márcz. 11-én Barcsay ajánlatot tesz a nagyvezérnek, miként lehetne Rákóczyt megtörni a nélkül, hogy maga Erdélyre támadna. Egyrészt Konstantin és Stefán vajdákat portai kegyelemmel hitegessék, mert Rákóczy részben az ő pénzükből tartja seregét, s a minap is, hogy Konstantin összeszólalkozás miatt megvonta tőle pénzét, hadai oszladozni kezdtek; másrészt a nagyvezér olyan intézkedését kéri, hogy Mihne és Ghika vajdák az ő egyszerű behívására bármikor személyesen is kötelesek legyenek segítségére jönni.¹⁾

Rákóczy közben seregét egyre szaporította. Barcsay tehát a halogatásban a legnagyobb veszélyt látta. Azért, míg márcz. 14-én hízelt levelet ír Rákóczynak, melyben figyelmezteti, hogy Kemény és Mihne levele szerint tavasszal a legkisebb egyenetlenség is elég lesz Erdély pasasággá tételére, ne álljon tehát a ravasz Mihne portaellenes ugratásának, ki az ő érdekében küldött portai követét is megsértette,²⁾ — másnap már oly utasítással sürgeti meg az egyezséget, hogy Lázár, ha a gyors átadás a békelevél alapján nem sikerül, jöjjön azonnal vissza.³⁾ Rákóczy épen a batori mezei hadak mustrájáról tért haza, midőn Lázár értesítette Barcsay márcz. 11-iki leveléről. Válaszában nagy az önbizalom, s engedékenység csak annyi, hogy most már ő is elfogadja tárgyalás helyéül a Barcsaytól kijelölt Székelyhidat.⁴⁾

Márcz. 20-án érkezik a hír a portától és Mihnétől, hogy Hasszán agát, az ázsiai lázadót, összes híveivel felkoncizolták. Ez fontos volt Erdélyre nézve. Az egész török erő fölszaba-

¹⁾ Török-m. Államokmt. II. 250.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 207.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 210.

⁴⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 208.

dulva, engedetlenség esetén, fokozottabb mértékben újíthatja meg a mult évi tatárpusztítást. Az engedelmesség fokmérője pedig a summa beküldésén kívül Várad megszerzése. A rendek mégis, kik a nagy hideg miatt már az iskolában tanácskoztak, 21-én az országgyűlés bezárását kívánják. Az elnök megfeddi őket: »Mi haszna, hogy Kegyelmetek oly igen sietí a gyűlést végzeni? bizony odaki Székelyhídon kötik még azt meg, hogy mint legyen ennek az gyűlésnek vége, onnan választ kell várunk.« De bizony Székelyhídon, hol már 17-ike óta folytak a tárgyalások, nem igen haladtak előre. Barcsay 22-iki sürgető levele, bár Száva Mihály portai követ értesítése szerint a nagyvezér ezer janicsárral Nándorfejevárra készül,¹⁾ s az öttagú bizottság ugyan e napi jelentése,²⁾ mivel Rákóczy Bécs felől ismét ígéretet nyert Várad támogatására, még semmi biztatót sem tartalmaznak a kibékülésre. A rendek pedig siettükben már az esdeklő Mikes Mihálynak is megadják a kegyelmet, midőn a portáról új levelek érkeznek. Szilvássy kapitliha Barcsayt értesíti, hogy levelének egyszerű »parasztos« stílusa miatt a nagyvezér megharagudott, s még inkább azért, hogy Rákóczival még mindig traktál. »Sőt ugyan azt is mondá, hogy írjam meg Nagyságodnak, ne legyen Ngod olyan nyűlszívű.« Mért hisz jobban a Rákóczyt hitegető Alinak, mint neki, a ki nélkül semmi sem történhetik. »Ngod ne higgyen, hogy soha is Rákóczynak fejedelemség engedessék Erdélyben, ha száz vezér-változás leszen is.« Szó se legyen többé Aliról és Rákóczyról. »Hanem mentől hamarébb Váradot vegye kezéhez, mert bizony ha az török hadak megindulnak, Várad oda leszen.« Nándorfejevárott már a hidat csinálják s a tatár khán tihája is készülődésről beszél; »bizony Várodra térnek első sorban; Ngod ha gondot nem visel, oda leszen mind Várod s mind a hajduság; nemcsak imez-amaz emberektől hallok, hanem a főrendektől, magától a fővezértől, tihájától, díványülő vezérektől.«³⁾ Majd »Palajot« török tolmács levelét olvassák föl, ki Barcsay ajándéka fejében kivált a külállapotokra vet hű világot. A német császár hasztalan járt közben Rákóczy erdélyi jószágai ügyében, sőt a porta azt kívánja, hogy Rákóczynak még a császár fenhatósága alatt se lehessen birtoka. Mihné, mihelyt pénzt beküldi, Rákóczival való traktálása miatt

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 212.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 187. (Frank napló.) Az aláírt öt bizottsági tag: Rhédey László, Lázár György, Farkas Ferencz, Bodvay Márton, Deák János. Panaszkoznak a nagy drágaság miatt: »lovak szalmával élnek, egy pint bor 50 dénár.«

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 188. (Frank napló.)

elűzik s Gregoriast ültetik helyébe. Hasszán bukásán kívül a velenceiek is békét kötöttek Kandiára nézve. Karacson a fejedelmi postás pedig kileste a nagyvezérnél a főrendek beszélgetését, kik már a Rákóczyval való egyetértéssel gyanúsítják Barcsayékat, mert bár Várad hódolásaért kezességet vállaltak, semmi sem lett belőle.

A veszedelem közeledésének híre határozott föllépést követelt. A további huza-vona csak veszélyezteteti Várad helyzetét. Az átadásnak vagy azonnal kell történnie, hogy még a török megérkezése előtt fölszerelhessék, mert a török a kései átadásban bizonyára cselt látna s így nem hinné eléggé biztosítva Váradot Barcsay kezén török őrség nélkül; vagy ha e kései átadásnál nagyobb biztosságot nyújtana Váradnak Rákóczy, akkor ám maradjon az ő kezén, annál inkább, mert Barcsayt már is azzal gyanúsítják, hogy Váradot a török kezére akarja játszani. Midőn tehát a rendek Barcsay indítványára Gyulaynak, Mikesnek és Kövérnek is megküldték a kegyelmet s Rákóczy még sem engedett, legfőbb feladatuknak, Várad átadásának teljesítése nélkül osztak fel, de előbb Barcsay ajánlatára az utolsó ülésből (márcz. 26.) magyar és latin-nyelvű protestatiót intéztek az érsekhez, a nádorhoz, valamint az idősb fejedelemasszonyhoz, melyben kifejezik, hogy bár a Gondviselés királyaik alól idegen nemzet alá rendelte őket, mégis tudván azt, hogy »egy nemzet s a magyar birodalomnak nem kicsiny része vagyunk«, kötelességük az egész magyar nemzetet előre serkenteni, hogy Magyarországnak Erdély veszedelmével járó végromlását még idejében megakadályozzák. A felelősséget Rákóczyra hárítják, ki Szatmár és Szabolcs vármegyékre támaszkodva még mindig ellenszegül a török parancsnak. Félő, hogy Várad elvész, ha Rákóczy később át is engedné, sőt úgy lehet, hogy a török parancsra ők is kénytelenek lesznek ellene felülni, a miért minden vád ellen előre protestálnak az egész kereszttyén világ előtt.¹⁾

Az országgyűlés zajos ülései alatt *tizenkét* törvényczikket alkotott. Legfontosabbak, de egyszersmind a legszomorúbbak köztük azok, melyek az ország gazdasági állapotára, a sarcz behajtása és az adó kivetése módjára vetnek világot. (III—VI. és IX. XII. art.) A török levelek Barcsayt a summa mielőbbi beküldésére figyelmeztették. De a summa behajtása az ország elpusztulása, a jobbágyság kihurcolása vagy kiszökése s az

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 217. Szalárdi 431. l. szerint a rendek már ekkor ajánlották Szatmár és Szabolcs elvételét, különben ez a magyarországi rész is elpusztúl.

égettek eddigi adómentessége miatt csak nehezen ment. Bánffy Zsigmondot úgyszólván pénz nélkül küldték a portára, pedig ott pénzt várnak, írja Váradi István, ki Lutsch Jánossal mintegy »áristomban« van Konstantinápolyban. Barcsay már a márcz. 11-iki levélben mentegetőzik, hogy az ország teljes kimerülése miatt most is csak a múlt évi 15,000 arany adót és a summa csekély részét küldhetik Bánffytól; esdekel tehát a nagyvezérnek, járjon közbe a portánál, hogy a sarczot csökkentse és az adót a régi összegre szállítsa le.¹⁾ Még abban bizakodtak, hogy Bánffy útközben Mihne vajdánál vagy magán a portán vehet föl kölcsönt. De Mihne maga is alig képes a portát fizetni s Bánffy követségének rossz hírért keltette; a nagy háborúskodások miatt kimerült portán Erdély követe szintén nem juthatott kölcsönhöz.

A fiskalitás jórészt még mindig Rákóczynek jövedelmezett. a summa lehető behajtása tehát annyi csapás után végső erőfeszítése volt a rendeknek, hogy legalább életüket megmenthessék és megmaradhasson a sok üszök közt füstölgő haza. Az első csapás a nemesség tatár-rabsága, mely Rákóczy fukarsága miatt rendkívüli adóként szintén az ország nyakába szakadt. De az országnak égetőbb szükségei is vannak s a tatár rabok hasztalan vürták állami kiváltásukat. Csak a vagyonsabbak szabadulhattak. Sokat a tatárok kezességre bocsátottak el oly föltétel alatt, hogy úgy magukért, mint kezes rabtársaikért megküldik a váltságdíjat. De haza érve, többen még a kezesekért fölszedett váltságdíjat is elsikkasztották. Ezeket most a törvény ereje sujtja. (III. art.)²⁾ Állami cautiót biztosítani magáért Keményért is csak úgy voltak hajlandók, ha előbb térítvényt küld Barcsayhoz való csatlakozásáról. A tatárság második megjelenése a munkás elemet, a jobbágytságot fűzte rabszíjra. De a honmaradt jobbágyok is meg-megszöktek. Pedig az akkori gazdasági életben a jobbágyállomány volt a legértékesebb tőke. E nélkül egész területek heverték parlagon. Hozzá a jobbágy volt az adófizető, tehát fő államérdek, hogy a Partiumból, a várörségekből és a székelyföldről a szökött jobbágyot előbbi helyére bocsássák vissza. (IV. art.)³⁾ A második rendkívüli adózás a nemesi osztályra kivetett portai sarcz fizetése. Különösen a székelyek vagyoni helyzete kétségbeejtő e kétszeres teherrel szemben. Még személyes szabadságukat is lekötik egyes hitelezőknek, mert némelyiküknek annyija

¹⁾ Török-m. Államokmt. II. 250.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 221.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 222.

sincs, a mennyiből e kétszeres összeg kikerülne. De hogy a mit pénzben nyernek, el ne veszítsék katonában, megszabják, hogy az adóra fölvett kölcsön fejében a székelyek, ha már egyáltalán nem tudják magukat kiváltani, minden forintért csupán egy évre köthessék le szolgálatukat a hitelezőnek; másnemű adósság czímén ez a lekötés tilos és érvénytelen legyen. A porta kielégítésére és a rabok váltságára kirótt kétszeres summa terhét az országgyűlés akként enyhítette, hogy a rabváltság kapu-adójának három negyedét a szegényeknek visszaadatta. (V. art.) A révek és (só)aknák jövedelmét két éven át a porta kielégítésére rendelte. (VI. art.)¹⁾

A rendek először 15 forintnyi kapu-adót akartak megajánlani az égettek három évi felmentésével. Barcsay maga is belátja az általános nyomort, de a csekély adójövedelem mellett nem vállal felelősséget az ország boldogulásáért. A rendek tehát 20 forintnyi kapu-adót határoznak, melynek az égettek harmadát fizetik. (XI. art.)²⁾ A tíz taksás város 5245 forintnyi szokásos adójába már fölvették Várad 1400 forintnyi taksáját is. (XII. art.)

A végveszedelem elhárítására a rendek még egy határozatot hoztak. Mult évi szorultságukon okúlva, új betörés esetére előre ki akarták jelölni a kérlelő követtséget. De nem akadt vállalkozó. Tehát maga a fejedelem ajánlotta fel szolgálatát. Az ország viszont hálából, fogsága vagy halála esetére, nejének Szalánczy Erzsébetnek Dévát biztosítja. (IX. art.)³⁾

A többi articulus jobbára a zilált belügyi viszonyokon igyekszik segíteni; szigorú törvényt szab (I.) a vásárnapok megülésére, a káromkodók büntetésére; a postások kisegítése lóval, szekérrel, a szállást kérő utazók meghallgatása (II.) mindenkire kötelező; szinte merész reformszellem nyilvánul az ősi örökösödési mód megkönnyebbítésében (VIII.), mert eddig a hosszú örökösödési perekben vajmi gyakran az egész örökség elűszott; elrendelik (VII.) az utazókra nem bátorságos feketetőiak hazatelepítését; a sérelmek orvoslása azonban (X.) békésebb időre marad.⁴⁾

Barcsay a törvények szentesítése után kivonulását is fejedelmi pompával tartotta, s reménykedésére vall, hogy azonnal nem intézkedett Ebeni István váradi alkapitány beiktatá-

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 224. »Az aknák kolálására (művelésére) .. az kik az haza fiai közül ennekutána is adnának (pénzeket), azoknak szabados *czellérkedés* engedtessek.«

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 227.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 193—226.

⁴⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 220—226.

sáról s a neki alárendelt bihari hajdukapitányok és hadnagyok sürgős behívásáról.¹⁾ Közben egyre fenyegetőbb hírek érkeznek. A kapucsi pasa már kiadta a végeknek a készenléti parancsot, a nagyvezér számára hidat vernek a Dunán s a marosi hajókat a törökök Lippánál lefoglalják. Minthogy másfelől Mikes Mihály kővári ellenségeskedése a bizottság sérthetlenségét is fenyegette, Barcsay márcz. 30-án utoljára szólítja fel Lázárt a tárgyalások abbahagyására, mert ha a török meggyőződik róla, hogy csakugyan egyezkedik Rákóczyval, nemcsak Várad és a Partium, de Erdély is elpusztúl.²⁾ Rákóczy ugyan ez nap belátta helyzete tarthatatlanságát s Váradról lemondott. Barcsay az örömhírt azonnal tudatja a török végekkel, hogy a jó szomszédság helyreálljon. A vár körüli sürgős teendőket Lázárra ruházza, meghagyván, hogy az őrségből az ingatagokat még hűségükre se bocsássa, ő majd küld helyükbe Szamosujvárról elég katonát, köztük németeket is. Porkoláb-ságra (várnagy) Tisza Istvánt rendeli.³⁾

De Várad átadásával, bár a régi erdélyi fejedelemség helyreállott, Rákóczy ereje még korántsem volt megtörve. Szatmár és Szabolcs vármegyékben még mindig elég nagy terület kínálkozott táborhelyül, s anyjától kezelt magyar birtokai, anyjának és nejének lehetőségig biztosított erdélyi javadalmai elég kincset szolgáltatottak a hadviseléshez. A bécsi udvar pedig nem sietett a linczi békéből folyó jogait érvényesíteni, sőt végső kísérletül Rákóczy érdekében még egy követséget menesztett IV. Mohamed szultánhoz, mert a két vármegye elvétele Barcsay fejedelemségének s vele a török Erdély fölötti szabad rendelkező jogának elismerése lett volna. Csak a követség sikertelensége esetén voltak Bécsben erre is elszánva, mert Buday Zsigmond »az ott fen lévő rendektől úgy értette, ha török részről keménykednek, az két vármegyét (Szabolcsot és Szatmárt) kezihez venné ő felsége.«⁴⁾

Barcsay egyelőre meg lehetett elégedve az eredménnyel. Erdély területi épsége a török kívánsága szerint helyre volt állítva. Kérdés, vajjon a porta visszatér-e az előbbi méltányos jogalapra, avagy ragaszkodik a másik nem kisebb, sőt szinte lehetetlen kívánságához, az óriási hadi sarcz lefizetéséhez, s ha igen, mily része van ebben Rákóczy személyének? Postelnik Miklós moldvai »szerdár« márcz. 31-iki levelében Barcsayt, a »tekéntetes és fényességes királyt« úgy értesíti, hogy a

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 228.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 229. 230.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 231. 232.

⁴⁾ Szalay, V. 37.

nagyvezér immár az országra is haragszik s Bánffy követségét azért vetette fogságra, hogy az adó és summa fizetésében ne Barcsay háláját, hanem az ország kötelességét lássák. Sokan azonban egyenesen Barcsayt vádolták, hogy Rákóczyval való egyetértése miatt nem akar fizetni. Különösen Mihne kelti rossz hírüket, tehát első sorban őt kellene megbuktatni.¹⁾ Világos dolog, hogy Barcsay a Rákóczyval való egyetértés gyanujától csak a summa lefizetésével válthatja meg magát. S ő magát szívesen föl is áldozná, hiszen törvényileg a végszükség esetére már lekötötte szolgálatát, akár életét, csak hogy kimentse a tehetetlen országot, melyet éhínség fenyeget. Ne bántsa hát az országot — írja a nagyvezérnek ápr. 13-án — »énnekem parancsolván mind adó és summa ígérését, énnekem is kell viselnem Ngod haragját; azért én kész vagyok ezért az országért, csak ne romoljon, Ngod lába eleiben menni; ott az mit akar cselekedni, azt cselekedje velem, akárcsak ne lássam hazám veszedelmét, romlását; nem is úgy megyek mint fejedelem, hanem mint hatalmas császárnak legkisebbik lovásza, nem is tartván mindaddig fejedelemnek magamat, míg ezen dolgok le nem csendesednek s hatalmas császár athnaméja az szokás szerint nem adatik.« Végül figyelmezteti, hogy Lugos, Karánsebes azelőtt szintén nagy segítséggel járultak az adóhoz s hogy az adóbeküldés terminusát szent Demeter napjára (okt. 28.) szabta, a sarczra nézve pedig ígéretéhez híven »jobb Ngos uram, apránként adjuk meg s az ország is épüljön s Ngod lelkiért is imádságok szüntelen legyenek«, és mivel már minden erdélyi hely kezénél van, legyen oly atyja, mint Bocskay Istvánnak volt, az akkori nagyvezér, ki őt pénzzel és néppel segélyezte, mert a portai követek további sanyargatásával csak Rákóczynak csinál örömet.²⁾

Rákóczy bizonyos reménykedéssel kezdi kísérni a dolgokat. Ecseden találkozott a nádorral s a budai vezér leveléből azt olvassa ki, hogy Barcsay »dolga hanyatlik.«³⁾ A portáról pedig egyre komorabb levelek érkeznek. Barcsayt elkészeríti a nagyvezér kérlelhetetlensége. Apr. 22-én meg is írja neki, hogy így nem kíván a szegény ország fejedelme lenni. Az adózást megnehezíti az, hogy pénzüket külföldön kell beváltani; arany és ezüst ajándékokat küldenek tehát neki, hogy viszont a nagyvezér sajátjából egészítse ki adójukat. Tekintse

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 234.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 235.

³⁾ A két R. Gy. csal. lev. 571.

azt, hogy Bethlen Gábortól csak Lippát vették el s az adót leszállították; most pedig három végvárat vettek el s az adót felemelték.¹⁾ Az első, ki Várad megszerzése után török részről véleményt adott, a Barcsay kedvéért temesvári pasává degradált Chinán volt. Az egyébként hízog levél szerint Várad elfoglalása után már csak a summa megszerzése, Rákóczy elpusztítása, anyjának, nejének, híveinek Erdélyből való kiűzése, javaik lefoglalása van hátra; oly pontok, melyek a Rákóczyval kötött békét a legkétségbeesettebb élet-halál küzdelemmé változtatják.²⁾ Másrészt a magyar politika még mindig ébren tartja Rákóczy reménykedését. A nádor és Csáky István a rendek márczius 25-iki beszterczei protestatiójára válaszul, a török politikát elítélve s a nádor imára és a végvárok védelmére int, mert a török célja Várad kézrekerítése.³⁾ Lippay érsek félti Rákóczyt, hogy ha a két vármegye is Barcsay kezére kerül, a rendek még kevésbbé fognak félni tőle. Ha mindezekhez Rákóczy azt hallja, hogy a nagyvezér Ázsiában van elfoglalva, a tatárt a muszka megverte, nem csoda, hogy máj. 16-án anyja tanácsát kérve, már azzal kecsegteti magát, hogy tőle fog a török békét kérni.⁴⁾

Látnivaló ezekből, hogy bár a török veszedelmet egyelőre sikerült elhárítani s Barcsay a békés időre elhalasztott sérelmek orvoslását a legközelebbi (május 24.) szászsebesi országgyűlés feladatának tűzte ki, a helyzetet valójában mégsem lehetett békésnek tekinteni.⁵⁾ Inkább fegyverszünetnek volt mondható, mely minden pillanatban megtörhet Rákóczy állhatatlanságán. Barcsay a fejedelmi székvárosban, Fejérvárott, mind ez ideig nem tartózkodhatott. Déva után Szamosujvár volt tartózkodási helye.

A szászsebesi országgyűlés május 26-án nyílt meg.⁶⁾ A hosszú napokon is csak délelőtt üléseznek, mert a rendek délutánonkint többnyire hasznavehetetlenek részegségek miatt. Pedig az országgyűlésnek fontos feladatai voltak. A fejedelmi proposíciók 11 pontban tárják föl a szomorú helyzetet. Az első kettő a török megbékítését, a harmadik a rendi szabadság helyreállítását, a többi az ország benső köz-

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 239.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 235. 237.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 243. 247. Mindkettő a rendek márcz. 25-iki levelére hivatkozik s így van a Frank naplóban is; pedig az Erd. orszgy. eml. XII. 216. és 218. alatt közölt latin és magyar szövegű dátum márcz. 26-ra vall. Ez utóbbi talán a pecsételés, aláírás kelte.

⁴⁾ A két R. Gy. csal. lev. 572.

⁵⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 241.

⁶⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 277—291. (Frank napló.)

igazgatási s főleg katonai szervezését, az esetleges önvédelemre való előkészítést célozza. Legfontosabbak a katonai teendők: a zsoldos hadak fizetése és eltartása; Várad rendbehozása, mert eleség nélkül, kipusztítva, sőt fölégetve vették át, s a szegény fiskus kénytelen átengedni a rendeknek, kik a fönrtartás fejében szabadon választhatnak főkapitányt. Barsay a többi főkapitányt is az ország tetszésével nevezi ki; pl. Kővárba Bánffy Zsigmondot önfeláldozó portai követségeért. A propositió kérdésessé teszi a fiskusi puskások Rákóczy adta nemesítését, mert a fiskus jószágai védtelenek maradnak; ellenzi, hogy a nemesek Konstantin és Stefán vajdák szolgálataiba állhassanak. (4—7. 10. 11.)¹⁾ Mivel pedig Rákóczy emberei a török követelései miatt nem érzik magukat és javaikat biztonságban, Barsay követei fölvetik a kérdést: lefoglalhatja-e a fiskus a Rákóczy szolgálótól másoknak felvállott és lekötött jószágokat? Elég-e a fejedelmi beleegyezés a Rákóczyhoz való átmenetelre, s el kell-e foglalni azok javait, kik beleegyezését sem kérve, önkényt mennek át Rákóczyhoz?²⁾

A propositiók tárgyalása előtt azonban a külföldi követek és levelek meghallgatása által a külügyi viszonyokról is tájékozódniok kell, mert ezek is módosítólag hatnak a határozatokra. A volt fejedelemasszonyok erdélyi jószágaik birtokjogának fönrtartását kérik. A nádor vádaskodó levelére azonnal megadták a választ, hogy a két vármegyében lévő, a törököt folyton bosszantó, nyílt harcra képtelen had eltávolítása volna az első feladat, nem pedig az erdélyi török iga lerázása, mert a ki az Üdvözítő szavai szerint húszezernyi ellenség ellen tízezret sem állíthat, jobb ha már távolról békét kér, melynek díja, egész Erdély adója, kevesebb mint Magyarország egy-egy vármegyéjéé; köszönik az egész magyar nemzet jóakarátát, de segélyében Rákóczy kudarcza óta nem igen bízhatnak.³⁾ Még legszivesebben látott a Balogh Máté követsége, ki a ravasz Mihnével hozott létre szövetséget. Annál izgalmasabbak a török követségek. Ali, Chinán, Bánffy Zsigmond és a kapitáha levelei egyaránt a summa küldését sürgetik. S végül a legszomorúbb a nagyvezér figyelmeztetése, hogy a fejedelem teljesen az új budai vezértől függjön. Szejdi Ahmet⁴⁾ volt boszniai pasa pedig szigorú programmal jelenti be a budai vezérség reáruházását; feladata, úgymond, Erdélyre

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 248.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 277.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 253.

⁴⁾ Nem pedig Memhed. Erd. orszgy. eml. XII. 280. *Gévai*: Budai basák, 43.

gondot viselni; kérdi tehát, mennyit szedtek be a summából, mit küldtek a császári tárházba, bír-e még köztük jószágokat Rákóczy, s ha igen, tettek-e valamit elpusztítására?

Barcsay itt hirtelen félbeszakította a tárgyalásokat. Áhitattal készültek az ünnepre, hogy leedsjék Isten könyörületét. Szomorú pünkösöd volt. Két napos fagyos eső hűtötte le a levegőt s a hegyek hólepellet voltak borítva — június 1-én. A sebesi lutheránusok istentiszteletük elvégzése után átengedték templomukat a kálvinistáknak, kiknek élén Barcsay az előkelő nők kocsikiséretében fejedelmi pompával vonult be s magához vette az úrvacsorát. A katolikusok Petky István, az unitáriusok Keresztessy Ferencz szállásán ájtatoskodtak. Külön jöttek össze a német katonák is. Délutánra azonban a rendek áhítata hétköznapi szokás szerint a törvények ellenére ittas állapotba fűlt, s hasztalan jöttek össze a tatár követ és a moldvai posta érkezésének hírére, hogy sürgősen intézkedjenek a budai vezérhez küldendő követség és a váradi kapitány megválasztása ügyében. Csak másnap határoztak. A követeknek adott utasításban tudatták a vezérrel, hogy a fejedelemszonyok jószágainak bántatlanságát a volt budai vezér beleegyezésével, a nagyvezér értesítésével s a császár utólagos jóváhagyása reményében a Partiumért ígérték meg. Váradi főkapitánynya Haller Gábort választották, kinek hitlevelében az ország iránti hűségére helyezik a fősúlyt: »Váradot senkinek Erdélyországaival nem egyezőnek meg nem adom.«

Sokkal végzetesebb következményeket vont maga után a jun. 3-iki határozat, melyben a három nemzet a török levelek kényszerhatása alatt kimondja, hogy 1659 jun. 3-tól a veszedelmes állapotok megszűntéig Rákóczy György, az idősb és ifjabb fejedelemszony s Rákóczy Ferencz ifjabb fejedelem udvarával mindennemű összeköttetés fővétel és jószágelkobzás terhe alatt tilos. Ebeni István váradi alkapitány volt az első áldozat. Helyébe Balogh Mátyást választották. A kancellári méltóságot Bethlen Jánosra ruházták oly biztosítással, hogy tisztségét sohasem adják vissza Mikesnek. Végül kiegészítik a tanácsosok számát és választanak négy táblabíró.

De másfelől új pártoskodás fenyeget. Híre jött, hogy Kemény Ferencz a tatár khánnál atyjának nem csupán kiszabadításán, hanem fejedelemmé tételén is fáradozik. Kimondják tehát fölötte a hűtlenség bűnét, ha azonnal vissza nem tér.¹⁾ A tiszavidéki prédikátorok még mindig huzódoznak

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 282.

a homagium letevésétől, bár a sarcz fizetésében hajlandók részt venni. A rendek a hűségesküre is kötelezik őket.

Jun. 8-án az országgyűlés azért akart feloszolni, mert a sok magán panasz miatt az államügyek szóba sem kerülhettek; minden magánügyet tehát a jövő országgyűlésre halasztanak. De másnap megint csak szánakozásra indítja őket egy siránczó öreg özvegyasszony panasza, a fejedelem pedig neheztelő üzenetét küldi le a miatt, hogy minden biztos határozat nélkül akarnak szétmenni, holott helyesebb volna bevárniok a budai vezértől visszaérkező követeket s közben azt is kieszelniük, hogy a török kívánságára ne kelljen felülni; ha mégis minden áron távozni akarnak, válaszszeretnek maguk közül delegatiót a további tanácskozásra. Erre hallgatás lett ugyan, de pár nap múlva már meg kellett kezdeni a katalogus-olvasást a rendek feltűnő elmaradozása miatt. Új érdekességet nyújt az országgyűlésnek Kemény levele, melyben Barcsayt már »Kegyelmes uram, méltóztassék Nagyságod« czímmel tiszteli meg, holott eddig csak »Kegyelmed Barcsay uram, v. Kegyelmed sógor úr« czímmel illette leveleiben. Szüksége volt Barcsay kegyére. A tatár khán ugyanis Keményt és Kornis Ferenczet a vajdák oly kezességére bocsátotta szabadon, hogy 40, illetőleg 20,000 tallért küldenek értük Tergovistyére. Két érdekes adata van még ez országgyűlésnek. A beszterczei országgyűlés az adómentes alvinczi új keresztyénekre (anabaptisták) 1000 tallért vetett ki summa fejében. Panaszukra a rendek ezt most 500 tallérra szállították le, mert meggyőződtek róla, hogy mindössze csak 702 férfi van köztük, tehát két forintnyi fejadó mellett is 759 tallér lett volna a rájuk eső illeték. Váradnak a Partium, Gyulafejevárnak Erdély által való tatározását megtagadták oly indokolással, hogy a haza pusztulása miatt ez évben a nép nem dolgozhatik a fiskusnak.

De törvényhozás tekintetében a sok magán panasz elintézése mellett az országgyűlés elég tevékenynek mondható. Huszonkilencz törvényczikket alkottak s az egyik régi szükségletnek tett eleget és heraldikailag is fontos, mert először határozza meg Erdély hivatalos czímerét. Az előszóban hálát adnak Istennek az ország egységessé tételéért, a fejedelemnek pedig a törökveszedelem elhárításáért. Kifejezik továbbá, hogy eddigi szokásuk ellenére articulusaik sorát nem a maguk postulatumaival, hanem a fejedelem propositióival kezdik, mert ezek most fontosabbak.

A summarzedés eddig aránytalanul csekély eredménnyel járt. Ugron András számadása szerint bevett 67,987'24 frtot.

Kiadott ebből Barcsay nyugtájára 7400 frtot, Bánffy Zsigmondnak a porta részére 22,443'55 frtot és az ország belügyi költségére Konstantin vajdánál beváltott 36,100 frtot; összesen tehát 66,147'55 frtot. Maradék volt 1839'69 frt. Ehez Bánffy külön beszedett 27,545'37 frtot, mely az Ugron-féle bevétellel együtt 95,532 frtot tesz ki, a melyből Bánffy összesen 49,988'92 frtot vett át. De ez az összeg még a mult évi 15,000 arany frtnyi (54,000 frt) adót sem futotta, pedig ehez még hozzájárultak a nagy követség és a portai ajándék költségei is, meg az, hogy Bánffy, Barcsay levele szerint. a summából szintén akart legalább egy keveset törleszteni.¹⁾ Az adófizetés egyik terminusa junius 1-je volt, s ezért még az országgyűlés folyamata alatt (jun. 15.) Ugron új összegről (40,592'69 frt) számolhatott be, főleg az imént visszacsatolt Partiumból. Különösen Bihar vármegye visszacsatolásának jelentősége szembeötlő; ez maga többet (24,132'05 frt) fizet, mint az erdélyi vármegyék összevéve, s ebben még nincs benne Rádayné hátralékban lévő 2302 frtnyi adója. A kiadás ebből 36,406'14 frt; maradék 4196'55 frt. Összegezve az előbbi maradékkal, az egész summára fönmaradt összeg tehát 6036'24 frt volt, de Ugron tudtával a »ládába« csak 5466 frt került. Az 570'24 frtnyi különbözet talán az az összeg foglalja magában, melyet Ugron állítása szerint Kövér Gábornak adott, de hogy mennyit és miért, nem nevezi meg. Tény, hogy az okt. 28-ra lefizetendő 500,000 tallérnyi sarczra mindössze 73,581 tallér (136,125'03 frt) folyt be, melynek azonban több mint felét Bánffy vitte el a mult évről még hátralékos portai adóra, s így a pénz eredeti rendeltetésére alig maradt pár ezer forint. Rákóczy a fiskusi tárházakat üresen hagyta Barcsayra, úgy hogy a sürgös belső költségeket a porta részére szedett summából és magánosoktól fölvett kölcsönökből volt kénytelen fedezni. Egy ilyen, Kopasz István tárnokmester által kölcsönkép fölvett 30,151'50 frtnyi összeget Barcsay a következőképen törlesztetett szamosujvári, besztercei és szászsebesi tárházaiból: A portára vittek 22,414'65 frtot, a tatár khánnak és az oda való szultánnak 8280 frtot, összesen 30,694'64 frtot, vagyis 542'06 frttal többet, mint a mennyi volt »a bizonyos szükség idején percipiált kölcsön.« Ugron kiadásai közt a magánosoktól fölvett kölcsönök törlesztése is előfordúl. Ily czímen utalványoz ki Barcsay Kemény Simonnak 200 tallért, s ezért kap Toldalagi Mihály 720

¹⁾ Török-m. Államokmt. II. 250.

frtot.¹⁾ Várad csak buzára kap 900 frtot, annyira kifosztotta Rákóczy. Mindössze egy 46'08 frtos kupa s egy 7 frtos gyűrű szolgálják Barcsay privat érdekét.²⁾ Mégis utóbb azzal gyanúsították ellenségei, hogy a summára befolyt összegeket saját céljaira fecsérelte el.

A rendek belátván a summa elégtelenségét, sőt értesülvén, hogy a Héttorony foglyainak kiváltása új summát kíván, a mult évi háromszoros adózás után a már Beszterczén kivetett rendes adón felül ez évre is újra szavaznak meg adót, bár csekélyebb összegben: kapunkint 5—5 frtot s a rovatlanokra 1—1 frt fejadót. (I. art.) A rendek szigorítják a behajtás módját, hogy egyrészt a summa bejöjjön, másrészt minden zsarolásnak véget vessenek. Az adószedők felügyeletére végrehajtókat választanak, kiknek ellenőrzésére viszont a fiskális directort rendelik. (II.) A rendes adózás eredményéről hivatalos adataink nincsenek, de számításunk alapján több ez sem igen lehetett 150,000 frtnál, az újonan megállapított adózásból pedig legfeljebb 50,000 frtra (a Partiummal együtt) számíthatnak; szigorúbban monopolizálják tehát (VI.) a fejedelemtől följánlott sójővedelmet; a háromszoros adózástól (VII.) senki sem kap immunitást; a Bihar vármegyébe bekebelezett békésieket nemességük elvesztésével fenyegetik, ha a rendízüli adózást tovább is megtagadják. (XXVIII.) De csökkentik az adóővedelmet az által, hogy Rhédeynek fejedelemsége alatt tett kiadásai czímén bizonyos számú kaput engednek át évi adózásra a lekötött összeg (6500 tallér) erejéig; azon falvakat pedig, melyek a jenei török főurasága miatt magyar földesuraikat már nem szolgálhatják, fölmentik a summafizetés alól. (XXV.)

Mind e törvényekben láthatjuk a jóakaratot a porta pénzbeli követeléseinek lehető kielégítésére. Egyebekben is kellett a török kedvét keresni. A jó szomszédság végett a váradi kapitány a kalandozáson rajtakapott nemest fogságra vetheti. (XII.) Különösen Rákóczyval kellett végezniök; az ő teljes kirekesztése Erdélyből volt a fő feladat, ha meg akartak felelni Szejdi Ahmet kérlelhetetlen követeléseinek. Hét törvénycikk csupán e kényes kérdéssel foglalkozik. A fejedelmet (XI.) a Rákóczyval való érintkezésen kívül követeinek fogadásától is eltiltják; Rhédey fejedelemsége óta kiadott oklevelei közül csupán a causalisok érvényét ismerik el. (XIX.) Legmesszebb megy a XXIII. törvénycikk, mely Rákóczy tör-

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 265.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 258. 276. Ugron András számadásai.

vényes fejedelemségébe nyúlik vissza, kimondva, hogy a viski országgyűlés határozatait a résztvevő rendek hiányos létszáma miatt (a székely nemzet képviselte nélkül) érvénytelenek. Enyhébben ítélnék Rákóczy eddigi hívei fölött. Nyolcz napi terminust adnak nekik (XVI.) a hazatérésre; Kövér Gábort (XX.) Barcsay közbenjárására visszafogadják, de a többi ellen a marosvásárhelyi törvények szerint járnak el, még ha csupán a számkivetett vajdákat szolgálják is, mely esetben a paraszt orrcsonkítást szenved. (XVIII. XX.)

A többi cikkekelyek közt legfontosabbak a végekre vonatkozó intézkedések: Várad hazaáruló kifosztóin (XXII.) a partiumi director vegye meg az ország pénzét, borát és bűzáját; négy vármegye (XVI.) szállítson fát, a fejedelem vettessen téglát Várad építéséhez; Haller hazaszeretete, hűsége és tehetsége elég biztosíték, hogy Várad (XII.) felépüljön romjaiból és soha idegen kézre ne kerüljön; Belényes bepalánkozását (XXIX.) a vidéki falvakra, Sága véghely fölépítését (XXIV.) a belényesi járásbeliekre rótták, Sidóvár urának Jósika Gábornak pedig az őrség fentartása fejében a fejedelem adjon 2000 db kőst. (XXVII.) Annál kevesebbet áldoznak a katonaságra. A mezei katonáknak az eddigi keresztesi és kenyérmezei füvelőknél többet most sem adhatnak; fizetésükre új adót nem vállalnak, hanem a fejedelem szabja számukat az ország jövedelme szerint; fizetésükből éljenek, mert a szabad városok csak téli szállást adnak. (XV.) A fejedelem a fiskus védelmére 200 jobbágy megmehesítésével a puskás rendet szervezi. (XVII.) Szigorú törvényt hoznak a háborús időkben elszaporodott latrok üldözésére. (IV.) Érdekes az új török véghelekből kiszorultak letelepítése: a lugosiak és karánsebesiek csak a fejedelem könyörületéből kapják meg Tordát, mert bár a szigetiek hősies védelmére tettek esküt, mégis gyáván megfutottak, azután pedig megtagadták a homagiumot Barcsay iránt. (X.) A jeneieket Bihar városába telepítik s a vármegyei hatóság alá rendelik; ha mégis a hajduk közé állanak, elvesztik összes kiváltságaikat. (V.) A böszörményi nemeseknek Rákóczy csak úgy engedte meg a letelepülést, ha a hajduk közé állanak, sőt a félegyháziakat akasztófával kényszerítette reá. A rendek most őket is a Bihar-vármegyei hatóság alá rendelik. (IX.)

Legmaradandóbb értékű az a törvény, mely Erdély első egységes hivatalos pecsétjét állapította meg. A négy nagyobb rend számára négy pecsétet metszettek. A vármegyékét a praesidens v. ítélőmester, a székelyekét az udvarhelyszéki főkapitány, a szászokét a szebeni polgármester, a Partiumét pedig

saját ítélőmestere kezelte. A Partium elszakadása esetén a három erdélyi pecsét is elég volt, de ezek közül egyik sem hiányozhatott. A vármegyék czímere (Sigillum comitatum Transylvaniae) fél sas; a székelyeké (Sigillum nationis Siculicae) félhold és nap; a szászoké (Sigillum nationis Saxonicae) hét kolcsos város, s végül a Partiumé (Partium Hungariae Transylvaniae annexarum) négy folyóvíz kettős kereszttel. (III.)

De a nemesi szabadság sérelme megint csak elmaradt.¹⁾ Barcsay a törvények megerősítése (jun. 16.) után most először vonult a békés fejedelmi székvárosba Fejérvárra, s míg itt a törvények végrehajtásán fáradozott, a portán is megtörtént az adófizetők fogadása, bár a nagyvezér a követek helyett az erdélyi-házban kezesül őrzött Lutschot, Váradyt és Szilvássyt vezette (jun. 25.) a szultán elé. A szokásos pompát most is megadták dobbal, sípbal. Lutsch hallván, hogy a nagyvezér állítása szerint a summa egy részét már Temesvárott, másik részét Drinápolyban, harmadik részét pedig Konstantinápolyban kellett volna lefizetniök, lassu törlesztésért esedezett, de a szultán rátámadt: »Mondjátok meg a fejedelemnek és az országnak, megszerezzék a pénzt és béküldjék, mert magunk személyünk szerint megyünk reátok és porrá teszünk.« Lutsch erre az ajándékokon kívül átadta a mult évi adót és a summából 5000 tallért. A követi jelentések tele vannak keserűséggel; főkép Milnét vádolják, ki most azzal ámítja a nagyvezért, hogy a szászok el akarnak szakadni s maguk fizetnek 12-szer 6000 tallért. A díván el is határozta, hogy maga lát a summa beszédéhez. A szászok hűségeért Lutsch kezekedik; a mi pedig pénzbeli ajánlatukat illeti, tudja, hogy mostani adójukat is alig bírják fizetni. Serényi követ ajánlja a rendeknek, hogy legalább 15—20—25,000 tallérnyi részletekben törleszszék a summát. Jelentésének aláírásaiból látjuk, hogy a Héttoronyban öt erdélyi követ, az erdélyi-házban négy kezes várja meg-szabadulását.²⁾

És ez volt Barcsay Ákos fejedelemségének fénykora.

¹⁾ Az összes törvényeket olv. Erd. orszgy. eml. XII. 291—310.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 315. Serényi elzárt követ jun. 27-iki jelentésének igazságát aláírásával bizonyítja Lutsch János. Egyik adata mégis eltér Lutsch jun. 25-iki levelétől (Török-m. Államokmt. III. 453.), mely utóbbi szerint a fogadás nem jun. 25-én, hanem 20-án lett volna. De Barcsay jul. 9-iki országgyűlési meghívója szerint Lutsch levelének kelte nem jun. 25-ike, hanem szintén jun. 27-ike, s így az ő levelének dátumai egyebekben is hibásak lehetnek. Miért várt volna Lutsch a fontos jelentéssel öt napot a fogadás megtörténte után?

IV.

RÁKÓCZY BETÖRÉSE. FEJEDELEMSÉGÉT HARMADSZOR IS ELISMERTETI. BARCSAY ELLENTÁBOROZÁSA, TEMESVÁRRA MENEKÜLÉSE. TÖRÖK TÁMOGATÁSSAL VISSZATÉR ÉS SZEBENBE VONÚL. A TÖRÖK TAVASZI BETÖRÉSE. RÁKÓCZY MEGSEBESÜL. HALÁLA. SEGESVÁRI ORSZÁGGYŰLÉS A SUMMA ÜGYÉBEN. VÁRAD ELFOGLALÁSA.

A Rákóczy-ellenes törvények mellett Barcsay bécsi követének Buday Zsigmondnak sikere volt az a főtényező, mely Rákóczyt eddigi mérsékletéből kiragadta. Jun. 28-án Szerencsen Rákóczy már megegyezett Radolt császári követtel a két vármegye átadásának föltételeiben. Nem mond le fejedelmi jogairól, csupán királyi őrseget fogad Szatmár, Kálló és Ecsed várakba. De Radolt, úgy látszik, a katolikusoknak is szeretett volna némi előnyöket biztosítani, s midőn elárulja, hogy Barcsay a katolikus ügy érdekében kedvező ajánlatokat tett, Rákóczy valósággal szitkokban tör ki Barcsay ellen: »Isten veszesse Barcsayt áruló társaival; mind ő ennek oka az Isten dicsőségének romlásának.« Barcsay ugyanekkor a két számkivetett vajdát kiszorította Erdélyből.¹⁾ Mindennek hatása lehetett az a pápens levél, melyet Rákóczy a bihari rendekhez intézett, telve vádaskodással Barcsay és a rendek ellen.²⁾

Barcsay a jul. 3-iki felhívással felelt, hogy végre számadatok bizonyítsák, ki a romlás oka? Hiteles regestrumokat kíván a városoktól, falvaktól, vajjon hány ember pusztult el I. Rákóczy György halála óta a moldvai, havasalföldi és lengyel expeditiókban és hányat hurczoltak rabságra a megöltéken kívül a betörő külellenségek?³⁾ S bár határozott számadatok mégsem maradtak fön, a rendek legalább általánosságban figyelemmel vannak válaszukban annak a kiemelésére, hogy két Istvánffy és Sambucus sem volna elég huszonnyolcz évi nyomoruk leírására; 200,000 embert juttatott rabságra a tatár, hozzá az ország elejét, kikért mégis csak 30—40,000 tallért ajánlott fel. Ők mégsem sujtják a porta akarata szerint jóságai elkobzásával, csupán arra kérik, hogy távolmarchadásával legyen segítségükre.⁴⁾ Rákóczy színlelt szelidséggel azt válaszolta, hogy az 5—6 hálátlantól elnyomorított ország ellen nem fegyverkezik, csak »Kegyelmetek is legyen csendességben, minket ne gyalázzon, az olyanokat zabolázza, emberinket ne

¹⁾ A két R. Gy. csal. lev. 573. 574.

²⁾ *Krauss* id. m. I. 381.

³⁾ Török-m. Államokmt. III. 455.

⁴⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 319. 324.

fogdossa, szerelmesinket ne károsítsa, éljen csendesen, arasson, kaszáljon, keresztíni hivatalját, kézi munkáját vigye végben . . . mi csendesesen élni akarunk.«¹⁾ Tényleg azonban Rákóczy fegyverkezése ekkor már oly mérveket öltött, hogy a török is ellenkészületet tett; ennek hatása alatt Radolt végre meg-egyezésre bírta Rákóczyt,²⁾ Lipót király meg ráírt, hogy óvakodjék Barcsay megtámadásától.³⁾

Barcsay a jun. 27-iki követi levelekre a fejevári részgyűlésből (jul. 18.) válaszolt, egy hónappal utóbb (aug. 20—30.) pedig tábori országgyűlést tartott Keresztesmezőn a haza állapotjának megbeszélése és megorvoslása végett. Fejevárott részgyűlést tartott.⁴⁾ Rákóczy erre levelet küldött, melyben szemére veti Barcsaynak, hogy ő is ajánlotta a svéd szövetséget és hogy pazarlásai miatt még csak 80,000 tallért tudott lefizetni a portán. De hasztalan ajánlotta a fegyverletételt és a szászsebesi törvények eltörlését,⁵⁾ mert a gyűlés második napján még a pártoskodás hírében álló székelyek két zászlóalja is megjelent a keresztesmezei táborban. Maga Barcsay lovagolt a székelyek elé.

A Bethlen János kancellártól megnyitott táborgyűlésen Rákóczy követéinek fogadása és levelének felolvasása keltette az első vitát.⁶⁾ Barcsay ragaszkodott a szászsebesi törvényekhez, bár maga kénytelen volt a követeket meghallgatni, mert Rákóczy megesküdtette őket fenyegető üzenetének Barcsay és a tanácsosok elé vitelére. Különösen a székelyeket volt nehéz megnyerni, kikkel Rákóczy elhitette, hogy ha most megfizetik a summát, ezentúl is örökre fizetniük kell; ha pedig fejenként fölkelnek, ellenállhatnak a töröknek. Hasztalan fogadta őket titkon sátorában Barcsay, igérve nekik a summafizetés enyhítését; csak a török rabságból kiszabadult két váradi nemesnek s még inkább a portai foglyok jul. 24-iki levelének sikerült megtörni makacsságukat. Nagy hatást tett a rendekre Ali jenei pasa levele, a melyben igéri, hogy kieszközli Barcsay számára az athnamét, a foglyoknak pedig a szabadonbocsátást, ha megfizetik a summát; ígérete teljesítésének kieszközlése végett kész legkedvesebb fiát küldeni a portára. A rendek tehát aug. 24-én egyhangulag kimondották, hogy Rákóczy levelét visszavetik, követéivel elnökük által tudatják,

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 324.

²⁾ Okmt. II. R. Gy. dipl. összekötötéseikhez, 652.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 357.

⁴⁾ *Krauss* id. m. I. 381.

⁵⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 325—334.

⁶⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 338—354. (Az egész országgyűlés leírása.)

hogy a porta tiltja fogadásukat s Rákóczy a porta megengesteléseig ne írjon nekik vagy fejedelmüknek; maga Barcsay pedig Rákóczy egyik szolgáját föleskette, hogy levelet Erdélybe nem hoz.

Aug. 25-én híre jött, hogy Rákóczy 300 főnyi csapata nagy öldökléssel fölverte a gorbói strázsákat. A rendeknek elvégre dönteniök kellett, vajjon a török hűséget vagy Rákóczy segélyezését tartják-e előnyösebbnek? A vitában Petky és Mikes Kelemen még mindig Rákóczyhoz hajlanak. Végül a többség úgy határozott, hogy Rákóczyt a haza ellenségének, a summa lefizetését a haza megmentésének tekintik; de mivel Rákóczy nem enged, két teendőjük van, a mit egyszerre nem teljesíthetnek: előbb Rákóczy elűzése, azután a summa fizetése. Ily célból kéri a portán a két vajda segítségét és sürgetik Bécsben a két vármegye elvételét. Este már két katona megerősítette a gorbói rémlírt, mire Meszes Istvánt 300 székely dragonyossal ¹⁾ a Meszesalja szorosához küldik őrségül, Barcsay pedig fölhívja a Partium-belieket, hogy maradjanak otthon övéik védelmére és engedjenek békés átvonulást a töröknek. Fontos volt a rendek egységének megteremtése. E végből Barcsay másnap nyilvános sátorába ²⁾ gyűjtve a rendeket, kijelentette, hogy »mint tudja Dániel Ferencz uram is«, neki a fejedelemség sohasem kellett, azért szabadon választhatnak Rákóczy és a porta között. Ám jól gondolják meg, mert neki fejedelemségén kívül nincs veszteni valója, de nekik gyermekeik vannak.³⁾ A felbuzdult rendek erre portai hűségük bizonyosságául újra 100,000 tallért ajánlanak fel a summa törlesztésére. Ez összeg gyors beszerzési módjának megállapítását azonban megzavarta Kemény János megérkezése, ki azonnal a fejedelem üdvözlésére sietett. Kemény körül nagy csődület támadt, Petky István »hopmester« már üdvözölte, midőn az inába merült Barcsay is észrevette. Ekkor Kemény leszállt lováról s úgy ment Barcsay elé, ki tiszteletére vacsorát rendezett. De a vígság után új izgalomra ébredtek. Szejdi Ahmet csausza minden hivatalos forma nélkül levelet visz be Barcsayhoz, azzal a rövid kérdéssel, hogy kik akadályozzák a summaszedést? Ujra az adózás módját veszik tehát elő. Vagy hat párt alakult. Legtüzesebb kormánypártiak, de egyszersmind reformerek a Nadányisták. Vezérük Nadányi Mihály ítélő-

¹⁾ Dragonyos a. m. dárdás és puskás lovas. Oliv. Erd. orszgy. eml. XII. 345.

²⁾ A fejedelmi sáornak két része volt: a titkos és a nagyobb nyilvános sátor. Fölállítója a »sátormester«. Erd. orszgy. eml. XII. 338.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 346. 335.

mester, hír szerint a Rákóczy-ellenes pasquillusoknak is szerzője. Ezek a Bethlenistákkal, Lázáristákkal az általános fejadózás rendszerének hívei voltak, mely szerint a jobbágyos nemes minden jobbágya után fejenként 1—1 tallért, a többi lakosság pedig rendi különbség nélkül szintén 1—1 tallér fejadót fizessen. Még nagyobb reformáló törekvés nyilvánul a szászok javaslatában, kik nem tartják igazságosnak, hogy a pásztor, harminczados, molnár, juhász, gulyás, a leggazdagabb jobbágy, sőt még a mesterségek főmestere, a cigány se adózzék javai után; hogy míg a polgár külső javai után tizedet és évi fizetést ad, belső javai után pedig állami adót fizet, addig a nemes sem külső, sem belső javai után nem adózik. A szászok szokásukhoz híven nem a nemesek, hanem a szegények érdekében fáradoztak, hogy legszegényebb testvéreik legfeljebb fél tallért fizessenek, a gazdagabbak pedig 2—3 tallért. De az ellenzékiek tudni sem akartak új adócensusról; az általános egy talléros fejadózási rendszer ellen is azért kelnek ki a Bánffysták, Ebenisták, Mikesisták, mert így a porta előtt nyilvánvalóvá lenne az erdélyi adózók száma.¹⁾

Ily pártoskodások közt érkezik aug. 28-án az újabb hír, hogy Rákóczy már Székelyhídon van s 15—15 emberével a falvakat esketteti. Nincs idő a további távozásra. A budai vezérhez intézett levél megerősítésére használták először az új hivatalos hármas pecsétet,²⁾ megüzenve a vezérnek, hogy ezentúl más pecsételéssel ne fogadjon el tőlük levelet, mert a régi sok apró pecséttel nevökben sokszor hamisítottak. Mihnére is rászorultak, bár vele már csak kezesek biztosításával lehet egyezkedniök. Kölcsönösen három-három kezeset küldenek. Az erdélyiek közt van Nadányi is, kit mint túlzó párthívét, a mérsékelt Barcsay szívesen távolított el az izgató politika teréről. Csak az új adózási mód megszavazása keltett még némi vitát. Barcsay ajánlatára az általános fejadózás sürgőssége miatt a négy országgyűlési rend³⁾ megszavazza; de azután némelyek a fejadózás elvét meg akarták toldani azzal, hogy a gazdag szászok és polgárok vagyonuk arányában adózzanak. A szászok tiltakoztak, mert bár maguk közt a gazdagabbak régi szokás szerint a szegényebbek iránti tekintetből többet fizetnek, a közhonpolgári igazság az, hogy ők se fizessenek több tallért, mint a hány családjuk van. Negyedik határozat volt, hogy a fejedelem Kővárba őrséget küldjön. »Ő maga ne

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 349.

²⁾ A Partium pecsétje nem jött használatba.

³⁾ Tanácsos, mágnás, regalista nemes és követ. (Erd. orszgy. eml. XII. 352.)

kérdje, hanem efféle dolgot inkább cselekedjen*, — végezték röviden a rendek.

Ideje is volt határozni. Éjfél körül Barcsay levelet kap a kolozsváriaktól, kiket Rákóczy ostrommal, fölégetéssel fenyegetett meg, ha kaput nem nyitnak előtte. Barcsay hajnalban kiadja a parancsot a mozgósításra. Ugy tudják valamennyien, hogy Kolozsvár védelmére indulnak. De hamar végigfut a táboron a rémhír, hogy Rákóczy már innen van a Meszeseteje nevű hegyen s estére Gyaluban akar tábort ütni. Barcsay a fegyvertelen szászokat haza bocsátotta, biztatva őket tatár, török és oláh segélylyel. De maga sem vonult észak felé, hanem gyöngesége érzetében hirtelen délre, Fejérvár felé vette útját.¹⁾ Lipót török háborútól tartva, aug. 21-én Pozsonyból ír Rákóczy-nak, hogy tegye le a fegyvert, s ír Barcsaynak ugyan e czélből, mert nem látja be politikájának, a Rákóczy-jószágok elvételének kényszerűségét.²⁾ A levelek későn érkeztek. Barcsay még a Rákóczy táborában való személyes megjelenésre is ígérkezett és erre Kemény ismételt követségével menedéklevelet is eszközölt ki, de csak azért, hogy Rákóczyt késleltetve, maga menekülésével megoldhassa sokkal fontosabb feladatát, a haza megmentését. Epen évfordulója volt jenei követségének; nem akarta bevárni a jenei kényszert, újra látni, hallani a tatár pusztítás borzalmaait. Ideje volt, hogy beváltsa törvényben lekötött ígérteit. Egy éves fejedelemsége oda vitte, hogy újra mint az ország követe járuljon a török elé s ezzel kimentse országát a hűtlenség gyanujából. És ez volt Barcsay egyik legérdemesebb cselekedete. Fejérvárról fölkelő seregét hazaküldve, maga kisdéd csapatával tovább menekült Déva felé. De szept. 10-én már itt sem lephette meg Mikes Mihály, mert akkorra Bethlen János, Barcsay András és Toldalagi Mihály kíséretében Temesvárra futott.³⁾ Barcsaynak igaza volt. A tavalyi eset már-már ismétlődött. A szilisztriai pasa leveléből értesülünk a török nagyarányú készülődéseiről; 20 ezernyi lovassal már Gyurgyevóba érkezett, készen van a tatár szultán is, felhívja tehát magyarországi pasatársait, hogy fogjanak fegyvert Rákóczy és a két szökött vajda ellen.⁴⁾

Nem telt bele egy hét s Rákóczy már láthatta Erdély virágzó fővárosának, Fejérvárnak pusztulását, mely ősei sírboltjait sem kímélte. Benne volt Erdély hirtelen bukásának

¹⁾ *Krauss* id. m. I. 385.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 355. 356.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 358. 360. A két R. Gy. csal. lev. 576.

Krauss id. m. II. 3.

⁴⁾ Török-m. Államokmt. III. 254.

képe; eszébe juthatott bűne és könnyezhetett. De folytatta útját s szept. 8-án Szászsebesről mint Erdély ura küldhette szét meghívóit a marosvásárhelyi országgyűlésre, a visszavonulás föltételeinek megszabása és a török kiengesztelése végett. De hogy egyéb czélja is volt, mutatja anyjához intézett kérelme, hogy »az veres ládában valamennyi török levél, Barcsay Ákos levelei, hitlevelei vannak« sietve küldje hozzá. »De minden leveleit beküldd, Barcsayét; a prefektus viseljen gondot ne ímmel-ámmal.«¹⁾ Rákóczy ezután a Barcsayak főfészke, Hunyad vármegye ellen fordult. Zólyomi Hunyadba szorult. Azonban leghűségesebbnek hitt párthívei, mint Petky, sem siettek táborába. Déva mellett veszi kézhez Lipót levelét. Már késő — írja válaszában — mert a rendek kérésére összehívta az országgyűlést; ám pártfogása reményében megnyitja őrsege előtt Szatmár és Kálló várakat; különben Mihne is már neki ajánlotta fel szövetségét.²⁾ Midőn azonban a budai vezérhez írt levelében Barcsayt a summa eltékozlásával rossz hírbe keverni, a portát saját hűségével megnyerni akarta, tévedett. Barcsay szept. 16-iki levele szerint ugyanis Szejdi Ahmet segélye azért késett, mert a nagyvezér maga akarta megtanítani a Rákóczyval paktáló országot, a miért »az tavalyi állapoton nem tanult.« De »Istennek szent neve legyen áldott — írja tovább Barcsay — bejövésünkkel az dolog külömb karban állattatott, megesmervén ez az hatalmas nemzet az fényes portához való tökéletes hűségünköt.« »Am akkor mi az oka, hogy a porta ellenségeivel megharcolni nem akartak?« faggatták Barcsayt, ki egyre csak gyöngeségüket bizonyíttatta. A Rákóczy táborában járó-kelő török kémek szemébe mondják egyesek viselt dolgait. »Ehez képest az olyanoknak securitása felől felelni nem merünk, noha teljes tehetségekkel mellettek is törekedni el nem mulatjuk.« Jóakarató figyelmeztetése volt ez a Rákóczy-pártiaknak, hogy idején meneküljenek Erdélyből. »Kegyelmetek is — hagyja meg a többieknek — mihelyt közelítésünket érti, hűségének megmutatására előnkben jönni el ne mulassa, addég is pedig levele által mind a vezért ő Nagyságát s mind minket tudósítson levele és embere által késedelem nélkül, hogy az mi szónknak is a vezér ő Nagysága előtt lehessen nagyobb hitele; tudja jól Kegyelmetek minémű erős hittel legyünk kötelesek az porta hívségére, conditionkban is világosan inseráltatta Kegyelmetek; sem magunk el nem

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 360. A két R. Gy. csal. lev. 576.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 398. — II. R. Gy. dipl. összekötöttései, 653. Krauss id. m. II. 1. — A két R. Gy. csal. lev. 576.

szakadunk az fényes portától, sem Kegyelmeteket országúl elszakasztani nem igyekezzük.« Ez a kötelesség lebegett Barcsay szeme előtt az »ide való jövésében« is, mert »emlékezzenek reá az kik Kegyelmetek közül az Báthory Sigmond idejét érték, megmondhatják az portától való elszakadás mi izú lehet.« Benne van ebben a bécsi udvar iránti bizalmatlanság is, egyszóval Barcsay egész politikája. Ugyanígy ír utóbb a Temesvárra menekült hat előkelő. Rákóczy vádjára vonatkozólag Barcsaynak semmi kifogása a számvizsgálat ellen, csak aztán hívják meg a summa perceptorát, administratorát és a követeket is, a kik tőle pénzt kaptak.¹⁾

Ily izgalmas levélváltások közt érkezett el az országgyűlés napja, szept. 24-ike. Megújult a két év előtti fejevári részgyűlés képe Barcsay és török követek nélkül, Keménynyel az élén. A rendek lassan szedődtek, lehangoltan s inkább csak Kemény iránti bizalomból.²⁾ Csupán Mikes Kelemen székeleyinek bevonulása volt pöffeszkedő, a Keményé pedig imponáló, kinek fekete tatár öltözetét és fegyverzetét sokan megbámulták. Hírek keringenek: egyrészt, hogy Rákóczy Keménynek adja át az uralmat, másrészt, hogy Rákóczy meghívója ellenére el van tükélve az uralmat magának biztosítani. Még a Barcsayra vonatkozó híresztelésben is, hogy t. i. társaival együtt fogságra jutott, megvolt az a tendentia, hogy a magukra maradt rendek most már »akár velle, akár nolle« Rákóczyt, vagy a legrosszabb esetben Keményt ismerjék el fejedelmüknek. De Keménynek csakhamar csalódnia kellett. Tatár öltözetét hamar megszokták, s midőn Barcsayt állítja oda bűnbakúl, hogy a béke létre nem jöhetett, Petky leintésére még a székeleyek is elhallgattak s még neki kellett kérni biztosító levelet a béke közvetítése miatt. Mikes Mihály szintén Barcsay megvádolásával kezdi elnöki megnyitóját. Jenő elvesztésének is ő volt az oka, nem méltó tehát a fejedelemségre. Rákóczy ellenben sohasem mentette fel őket a hűségeskü alól, tehát egyszerűen megtartja fejedelemségét. A rendek halk sóhajjal feleltek.³⁾ Mikes erre több Barcsay-féle levelet olvasott fel a svéd szövetségről. De most meg Kemény mentette ki Barcsayt, midőn kapva az alkalmon, önvédelemből kijelentette, hogy javasolta ugyan a lengyel hadjáratot, de csak azért, mert mint szolga nem ellenezhette, — s a különben is elkeseredett

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 363. 372.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 375. Az egész országgyűlés leírása u. o. 374—400. (Frank napló.)

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 378. Frank : »His ita exauditis, altum silentium cum tacitis gemitibus ac suspiriis etc.«

férfiu könnyekre fakadt. Most már hasztalan hozta fel Mikes Szilvássy kapitáli üzenetét, mely szerint, ha a summát tüstént le nem tehetik, Rákóczyval kezet fogva védjék meg magukat a bizonyos török dúlás ellen. Nem akadt hang, mely Rákóczyt éltette volna. Mikes tehát távozott. Erre kitör a vihar. Ragaszkodnak a meghívó szavaihoz mindannyian. A másnap elrendelt szavazás sem sikerült Mikes óhajta szerint. Kemény kimentette magát a voksolás alól, mert Barcsaynak nem tett hűségesküit,¹⁾ a többség pedig azt kívánta, hogy követek előbb beszéljék meg Rákóczyval az akadályok elhárítását. Végre is Kemény ajánlata szerint állítják ki a három nemzet levelét, mely Rákóczyt elismeri fejedelemnek.²⁾ »O coeca, o stolida plebs!« sóhajt fel Frank naplóíró, ki a levélben a haza végpusztulását látja megpecsételve.

Rákóczy szept. 29-én serege nagyobb részét Gaudi András alatt Meggyesfalván hagyva hátra, 5000 főnyi haddal mintegy diadalmenetben vonult be Marosvásárhelyre. A vörös díszbe öltözött fejedelem oldalán ott haladt Konstantin vajda, magyar-német katonái mellett ott az oláh sereg, melynek »török síposai« a búbanatos »oláh fáta nótáján« kívül, ki keseregve keresi eltévedt kapráit (kecskéit) a havasokon, Petky István jeremiádját fújták: »Izraelnek szent istene, ki lakozol magas mennyben, vigyázz onnan mindenekre« etc.

Ezzel az országgyűlés képe megváltozik. Érezhető Rákóczy fegyveres jelenléte; minden az ő akarata szerint történik, ellenkezni csak kevesen mernek. Hasztalan kívánják föntartani a Barcsay-féle conditiókat; engedni kénytelenek, s hiába fenyegeti meg őket a budai vezér is, ha elállanak Barcsay mellől,³⁾ válaszuk az, hogy Barcsay cserben hagyta őket és a magát igazolni akaró Rákóczyt; s bár ők Barcsaynak már átadták a summát, mégis hajlandók hátralévő részét lefizetni, de csak a régi adó és a Rákóczy fejedelemségét megerősítő athname fejében, különben fegyverrel állanak ellen. Törökül iratták, hogy a »ravasz« Barcsay félre ne magyarázhassa. Kemény ajánlatára elfogadták a lázadó Mihne szövetségét is, mire Ugron haragosan távozott a teremből.⁴⁾ Irnak még a végeknek is. Váradnak, bár Haller a budai vezértől kért hitlevelet a

¹⁾ Kemény itt újra könnyezett s erre jegyzi meg Frank: »Lupus senex decipula vacuus acrior ad praedam«, a Rákóczy iránt hangoztatott hűségére pedig: »Si diis placet, aut credere fas est.« Erd. orszgy. eml. XII. 381.

²⁾ Az öt pontú conditió közölve van Krauss id. m. II. 10.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 365.

⁴⁾ Török-m. Államokmt. III. 256. Erd. orszgy. eml. XII. 373.

hűségesek számára,¹⁾ s Kővárnak és Dévának, hogy térjenek vissza Rákóczy hűségére. Más levelükben segítyt kérnek a magyar országnagyoktól. A még mindig fejedelemnek címzett Barcsaynak és híveinek is írtak, kiknek visszajövetelét szívesen veszik. Csupán a levelek lepecsételésében maradtak hívek Barcsay alkotásához.

Okt. 5-én már Rákóczy katonáinak hírével volt tele a város. Főleg a Barcsay-pártiak ellen dühöngtek. Lázár György gabonáját felibe-harmadába csépelik el s disznait (15 dénár), marháit (25 dénár), lovait lehető olcsón »kótya-vetyére tékozzolják«; segesvári javait (5 láda kincs és 320 frt készpénz) pedig leltározva már okt. 2-án hivatalosan lepecsételték.²⁾ De a katonák mások javait sem kimélték. Maga Rákóczy is enged az általános fölháborodásnak s 200 lovasa indul az elrablott javak keresésére. Mikes szerint azonban »mit tud még ő Nga benne, kicsoda híve s ki nem; hogy tudjon mindeneket oltalmazni?« A rendek és Rákóczy tehát okt. 6-án kölcsönös esküt tesznek le.³⁾

A 12 tcz. közül az I-ső a Rákóczy ellenes törvények eltörlését, a II. és III. art. pedig az amnestiát biztosítja. A törölt Barcsay-féle conditiókból csupán azt veszik át, hogy a tanácsosok és táblabírák száma tizenkettőnél kevesebb nem lehet, s jövőben a kincstárra szálló javakat érdemes hazafiaknak kell adományozni. (XI. VI. VIII. art.) Mikes Mihály részben a bécsi udvar iránti kedvezésből a katolikusok sérelmeit is előterjeszti. Legalább ez, valamint a VI. articulus, hogy t. i. a tanulók szabadon mehetnek a keresztyén külföldre, megvolt a bécsi udvar egyezkedési pontjai között.⁴⁾ De a rendek a kath. sérelmek orvoslását a legközelebbi országgyűlésre halasztották. A védelmi politika iránt sem nyilvánul valami nagy lelkesedés s a személyes fölkelés kötelessége meginog. (VI. XII. X.) Okt. 7-én a rendek szétesztek. »Oh juste Deus, ad quae nos reservasti tempora?!« E sóhajtással zárja le naplóját Frank András.⁵⁾

Barcsay a gyűlés lefolyásáról keveset tud. Az ellenőrizhetetlen hírek szerint a székelyek és szászok elmaradtak az országgyűlésről. De török részről is csak okt. 6-án jut biztos adatokhoz, melyek szerint Mihne ellen már megérkezett a tatár khán s maga a nagyvezér húsz nap múlva érkezik Nándor-

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 365.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 372.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 374.

⁴⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 401. 407.

⁵⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 400.

fehérvárra. Barcsay minderről értesítve Hallert, biztosítja, hogy a Várad körül ólálkodó Gyulay Ferencz ellen szükség esetén 3—4 czernyi segélyt küldhet. Sőt már arról is intézkedik, hogy Mikó Miklós kővári kapitány, Rákóczyt kivonulásakor a környékbeli parasztsággal akadályozza meg a rabolt marhák kihajtásában.¹⁾ Pedig a Hunyadba szorult Zólyomi, Barcsay András követsége daczára hamarosan Rákóczyhoz pártolt. Többet ártottak Rákóczynak saját katonái. Ezek vandalizmusa miatt menekültek a Hunyad-megyei nemesek a havasok közé s ez tette lehetetlenné fölesketésüket.²⁾

A fenyegető hírek sietteték Rákóczy, Mihne és Konstantin szövetségét. Konstantin Rákóczynak egy év alatt 150 ezer tallért s utána évi 20,000 tallért fizet; Mihne javára lemond Havasalföldről, ha viszont segítik Moldva elnyerésében, míg a földbérlettel elfoglalt Stefán egyelőre megelégszik a biztatással, hogy Konstantin halála után a moldvai vajdaságban rá kerül a sor.³⁾ Konstantinnak Mikes és Mihne segélyével csakugyan sikerült Ghikát Moldvából kiűznie, s közben a váradi őrség, bár Barcsay 2000 aranyat küldött hűségben tartásukra, Hallert megadásra kényszerítette. Gyulay váradi főkapitánynya lett, Haller Temesvárra menekült. Meghódolt erre Bihar is, bárhoggy ragaszkodott előbb Barcsay feloldási jogához. Rákóczy egy pillanatra legalább területileg mintha visszaszerezte volna a lengyel hadjárat előtti hatalmát.⁴⁾ Berényi György, Lipót követe, okt. 28-án úgy értesíti urát, hogy a béke immár lehetetlen. Rákóczy a rendeket újabb fölkelésre szólította fel; a faltörő ágyúkat is kivonatta a várakból, hogy Lugos, Karánsebes és a török ellen támadjon.⁵⁾

A rendek marosvásárhelyi levelükkel szinte Barcsay ellen bizonyítottak, ki az ország hűségéért jótállt és csak Rákóczy elűzésére kért elegendő támogatást, a kit a portá tízmillió aranyért sem volna hajlandó elismerni. Markó követe által tehát sok pecsétetes mentegető levelet küldött Drinápolyba, hogy a rendek levelüket csak fegyveres erő kényszere alatt írták; majd midőn a hármass szövetség is létrejött, hasonló célból Toldalagit a portára küldte. A követek nov. 14-én kedvező

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 409.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 411. 417.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 411. 413. 414. Szalárdi, 480.

⁴⁾ A két R. Gy. csal. lev. 577. *Krauss* id. m. II. 17. Szalárdi, 462. Bethlen János II. 92. 94. A 2000 arany zsoldot maga Bethlen János vitte meg Váradba és az összeg átadásakor szép beszédet intézett az őrséghez, mert meg volt győződve, hogy Barcsay hűségében Várad mindig megmaradhatott volna szabadnak.

⁵⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 416.

hírekkel tértek vissza. A török Barcsay nagy hűségére való tekintetből újra megkegyelmezett az országnak s a budai vezérnek meghagyta, hogy mindenkit kiméljen, a ki Barcsayhoz hűséget mutat. A már útban levő had inkább Rákóczy-nak szól, s bár a török Ázsiában sincs elfoglalva, oly kedvező a hangulat, hogy Barcsayék a summa elengedését, az adó leszállítását és a fogoly követek kiszabadítását is biztosra vehetik. Ha ellenben a rendek tovább makacszkodnak, a szultán személyesen támad rájuk, a tatár khánnak pedig meghagyja, hogy hétéves korától mindenkit lemészároljon. A nyolcz temesvári bujdosó meg arról értesíti a rendeket, hogy Lipót a budai vezérhez küldött hitlevele szerint Rákóczyt segíteni nem fogja, sőt visszaveszi tőle a két vármegyét is.¹⁾

Rákóczy nagy elbizakodottsággal készült Vaskapunál a török fogadására, a ki ekkor, mint kémeitől megtudta, már megindult Temesvárról. Elbizakodottságát növelte maga a török is. Szejdi Ahmet, ki eddig követeit sem fogadta, most levelet küld hozzá; oláh követe meg esküdözött, hogy a porta végre is engedni fog és a rendek választására bízza, ki legyen a fejedelem; azért Barcsay remélve, hogy »az ország mellé áll«, már 60,000 tallért ígért Szejdinek, csak »hozza be.« Pedig »Barcsay embereiben mellettünk nincsenek — jegyzi meg Rákóczy — talán ha Ugron András volna.«²⁾

Ekkor már három oldalról közelgett a veszedelem Erdély felé. Mihnét Gaude Andrással nov. 17-én megszalasztotta Havasalföldről a szilisztriai pasa, Rákóczyt pedig Zágounál a budai vezér és Konstantint Mikes Kelemennel Moldvában a tatár szultán nov. 22-én verte meg. Rákóczy a váratlan támadással szemben hőiesen védekezett és saját állítása szerint Barcsayt »fertál mérföldre« üzte, de azután hat ágyút és két-annyi török tetem között 6—700 erdélyit hagyva hátra, Marosvásárhely felé menekült. Ez volt az új gyülekező hely, ide érkezett Konstantin is 4000 emberrel, ide a pórhadak nagy száma mindenünnen.³⁾

Barcsay még a diadal napján csatlakozásra hívta fel a rendeket, s míg maga a Hunyad-vármegyei nemesség fölkelésén fáradozott, a budai vezér Tordánál új győzelmet aratott Rákóczy fölött, az ország pusztítását ellenben megtiltotta. Barcsay hasztalan szólította a rendeket ismételten a kolozsvári, majd a deési táborba,⁴⁾ mert a török a harc nélküli

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 418. Bethlen: Commentarii, II. 88.

²⁾ A két R. Gy. csal. lev. 577. 578.

³⁾ A két R. Gy. csal. lev. 580. *Krauss* id. m. II. 19.

⁴⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 419. 423. Keresztúry Demeter, 137.

menetelésben kimerült, lovát, szekereit hagyja; Rákóczy pedig, bár a magyar rendek intették a fejedelemség letételére, mely esetben a porta megújítaná az athnamét és elegendné a summát, különben meg Lipót is ellene támad a két vármegye birtokáért, hadait egyre szaporította, Kolozsvár és Deés vidékét megszállotta s könnyű csapatai száguldoztak mindenfelé, hogy megakadályozzák a rendek Barcsayhoz jutását. Mikses Mihály 800 lovassal a székelyek fedezésére sietett, kiket több előkelő már Barcsay mellé igyekezett hódítani.¹⁾ A budai vezér serege így erdélyi hadakkal nem erősödhetvén, Kolozsvárnál már nem mert új harcot kockáztatni. De ép sikertelen visszavonulása bizonyította volna az ország hűtlenségét. Barcsay tehát végső felhívásában decz. 14-re Meggyesre szólítja a rendeket. Midőn ennek sem lett eredménye, Szejdi Ahmet türelmét vesztve kijelentette Barcsaynak, hogy »ha itt nem kell, viszi Temesvárra, tavasszal ismét behozza, de meglásd, mint jár az ország!« Hasonlóval fenyegetőzött a nagyvezér is. Barcsay jól tudta, mit jelent egy újabb tavaszi török-tatár betörés. Végső reménye a szászokban volt. Rábírta a vezért, hogy török őrséggel Szebenbe vonulhasson. Visszavonulás közben a török hitegetésére országgyűlés-félét tart Balázsfalván (decz. 16.) s ezen, bár reá Mikes lovasai miatt a közeli falvak követői sem juthattak el, térítvényt állítanak ki egyrészt a szebenieknek, hogy a török őrségtől bántódásuk nem lesz; másrészt külön-külön a hét vármegye, a szászság és Szeben városa nevében a vezérnek, hogy a portai hűségben kitartanak. A térítvények aláírói között már ott vannak Ugron András, Petky István és Zólyomi Miklós is. Barcsay decz. 18-án vonul be Szebenbe, Rákóczy pedig ugyan e napon egyetemes fölkelést hirdet.²⁾

Szeben mellett Brassó és Déva ellenállása jelentéktelen. Rákóczy Szeben alatt Sellenberken alkudozással kezdte táborozását. Barcsayék azonban csak arra kérik, hogy Szeben ostromával a helyzetet ne súlyosbítsa. Bizalmat keltett bennük a nagyvezér levele, ki ötezernyi oláh-tatár hadat és Szejdi Ahmet segélyét ígérte Barcsaynak, bár nem hagyhatta gúnyos megjegyzés nélkül, hogy fejedelem létére a népes Erdélyből nem bír hadat előteremteni.³⁾ Magának Barcsaynak viselke-

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 578. A két R. Gy. csal. lev. 580.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 425. 424. 426. *Krauss* id. m. II. 34. Bethlen id. m. II. 108. Bethlen Miklós sz. a bevonult őrség 1000 janicsárból, 500 török lovasból és 2—300 magyarból állott. (Önéletírása, I. 265.)

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 427. Török-m. Államokmt. III. 460. *Keresztúry*, 70. *Horváth Kozma*. 72.

dése Rákóczy hízolgó ajánlataival¹⁾ szemben a legkülönbözőbb véleményekre adott okot. Bethlen János rajongónak festi Déván haldokló neje iránt, ki inkább akar tavaszig boldogan élni nejével s azután Rákóczyval együtt elveszni.²⁾ Tény, hogy kezdetben a rendek maguk sem voltak tisztában Barcsay politikájával. »Rákóczyval színes volt-e vagy szíves, de a dolog megmutatta, hogy színes volt« — írja Bethlen Miklós.³⁾ Tehát valószínűleg csak régi hitegető politikáját értették félre társai, kik a bős Rákóczyval már alkudozni sem akartak. A szebeniek az 1660 jan. 7-én megszólalt ostromlővésekre hasonlóan ágyúval feleltek, sőt kapuikon ki-kitörték Rákóczy katonáira.⁴⁾

Rákóczy most már az országgyűlési meghívó erejével tett próbát, hogy a szebenieket alkudozásra csálja ki táborába. A jan. 25-iki sellenberki országgyűlés meghívója eléggé hangzatos; a maroknyi nemzet megmentését tűzi ki célul egyetértéssel és a porta kiengesztelésével. De míg Rákóczy saját érdekében gondolt a porta kiengesztelésére, Barcsay az országgyűléstől Rákóczy lemondását várta. Ekkor értesültek Brassó bukásáról. Barcsay mégis csak hosszas vita után vehette rá a rendeket, hogy a Barcsay András ismételt közbenjárására küldött hitlevéllel Ugron vezetése alatt négytagú követseget küldjenek ki (jan. 30.) az országgyűlésre. Utasításuk szerint első feladatuk volt meggyőződni, kik vannak jelen? Ot pontban fejtegetik ezután, hogy az országgyűlésen, mivel Rákóczy összehívását érvénytelennek tartják, személyesen nem jelenhetnek meg. Védik Barcsay eljárását, ki Keresztesmezőn Keménynyel oly egyezséget kötött, hogy Rákóczy betörése esetén ő maga a törökhöz, Kemény Mihnéhez megy segélyért. Szeretnék most is megállapítani, ki menjen a tatár had, és ki a nagyvezér elé, bár egyedüli menekvés Rákóczy lemondása volna, s csak ha a török ez esetben is rájuk támadna, állanak maguk is fegyverbe.⁵⁾ Mivel pedig mindössze csak 36 főúri és nemes rend volt együtt, Ugron, kinek különösen Keményék és a Partium elmaradása tűnt fel, tiltakozott a gyűlés határozatképessége ellen és társaival már útban volt Szeben felé,

¹⁾ Az örményesi udvarházat összes hozzátartozó javaival, továbbá 1000 aranyat ígért Barcsaynak, eleséget és szabad elvonulást török katonáinak. (Bethlen id. m. II. 111.)

²⁾ Bethlen id. m. II. 111. 112. E nagy hűséges férji érzése mellett, mely kezdett hatalmasabbá lenni hazaszereteténel, szinte érthetetlen az ugyan-csak Szebenben tartózkodó Bethlen Miklós azon följegyzése, hogy Barcsay és atyjafiai parázna életet éltek. (Önéletírása, I. 267.)

³⁾ Bethlen M. Önéletírása, I. 267.

⁴⁾ Bethlen id. m. II. 110. *Keresztúry*, 70.

⁵⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 429. 430. 431. 432.

midőn Rákóczy visszahívatta és asztalához ültette őket. Ám a leitatás sem vitte előbbre a haza ügyét, mert Rákóczy a saját érdekében portai követség küldését óhajtotta.¹⁾ Rákóczy katonái a követség cselédeivel rosszul bántak, azért a szebeniek kiüzentek, hogy jövőben csak kielégítő hitlevél ellenében hajlandók követeket küldeni. De Rákóczy, bár közben, mint udvari lelkésze Várallyai Lőrincz által meggyőződött, parasztruhás portai követ is szökött a városba, hitlevelet nem küldött. A szebeniek tehát febr. 6-án Várallyaitól protestatiót küldtek ki, hogy mivel a kért hitlevelet nem kapták meg, nem ők lesznek a romlás okai; a sellenberki rendek viszont ugyan e napon feloszlatta gyűlésüket, megintik a szebenieket, mivelhogy hitlevelük ellenében sem jelentek meg az országgyűlésen.²⁾

Ezzel a békés kiegyenlítésnek úgyszólván reménye is megszakadt. Rákóczy most annál hevesebben látott az ostromhoz, melynek csapásait némileg csak Barcsay hitegetései enyhítették, bár a törökség, százság, Haller Gábor és Bethlen János e tárgyalásoknak ellene voltak. Hősiesen kitartottak a védelemben és »sok kibeszélhetetlen kártételekkel, kárvallásokkal, nyomorúságokkal eltelék a tél, eljőve a jó tavasz.«³⁾

Barcsayt közben súlyos csapás érte. Szeretett neje, Szalánczy Erzsébet, ki eddigi alkudozásaira, ha csakugyan volt komoly céljuk, nagy hatással lehetett, márcz. 9-én meghalt. Rákóczy alig egy hónap múlva (ápr. 18.) viszont anyját, Lorántffy Zsuzsánnát vesztette el, és ápr. 30-iki levelében az ő emlékével is hatni akart Barcsayra, hogy hozzá pártoljon. »Elhetne — írja Rákóczy — kegyelmességünkkel, de ha ostrommal jutunk Szebenhez, késő aztán.« Barcsay azonnal kifejezi részvétét, de egyszersmind azt is, hogy anyjában »nem kicsiny oszlópa esék el«, mihez még jóslatszerűen megjegyzi, hogy »talán Isten részszerint jól cselekedett vele, el akarván

¹⁾ *Keresztúry*, 214. Részt vett e vitákban állítólag a francia Bazire is, az angol legitimitás híve; legalább neki tulajdonították Barcsay hívei az ostrom alatt Szebenbe küldött *Tuba* szerzőségét, a miért azután éles személyes támadással illették. — Maga Rákóczy a csak imént lejárószódott angol események hatását is fel akarta használni, mert bár maga Cromwell híve, az ingadozó rendeknek szemükre hányta, vajjon illik-e, hogy angolok módjára, mint bírák merészelnék itélni törvényes fejedelmük tetteiről. (*Századok*, 1900. 506—507. Erd. orszgy. eml. 11. 145.)

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 436. 488.

³⁾ A két R. Gy. csal. lev. 581. Horváth Kozma naplója, 74. A nagy szükségre nézve jellemző Bethlen Miklós adata: A lovak »még az előttük lévő hosszú bikfa válút és fűrészdeszkát is elrágták, a mieink ugyan nem, de másoké egymás farkát serényét megette.« (Önéletírása, I. 276.)

venni a Nagyságod házára következendő gonosz előtt, ne látna meg azt.« ... E jóslatnak megvolt az alapja, mert a porta Ali pasa szeredárt és a budai vezért már megbízta Szeben fölmentésével.¹⁾ Hasztalan volt most Rákóczy minden erőfeszítése, hogy Szebent a török megérkeztéig kézrekerítse. A sürgősen összehívott szászsebesi tábor hadi szabályzata ellen is Barcsay máj. 1-én felhívást intézett a rendekhez, hogy Rákóczyt ne támogassák, mert ez esetben még mindig biztosíthatja őket, hogy a már útban lévő had csupán Rákóczy ellen lép fel.²⁾

Szejdi Ahmet csakugyan útban volt a hajduság ellen. Eddig elhárítá róla a veszedelmet Barcsay jótállása, most Rákóczy e fő erőforrása ellen indul a török had. A Szoboszlónál összegyűlt hajduság előbb Gyulay váradi kapitány biztatására Szejdi Ahmettől a békekövetséget is megtagadta, azután Gyulaytól cserbenhagyva, védtelenül látta elpusztulni virágzó városait. Maga Debreczen 80,000 tallérral s több szekér posztóval és élelemmel váltotta meg magát. A vezér ezután Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok nemeseit táborába vonva és Barcsay hűségére esketve, Kolozsvár közelében szállott meg.³⁾

Rákóczy már a rohamra is megtette előkészületeit Szeben ellen, midőn Konstantin és Mihne vert hadai megjelentek táborában. Fölhagyva hát az ostrommal, máj. 11-én a török ellen indult.⁴⁾ De a gyalui heves ütközet végzetes lőn Rákóczyra. Halálos sebbe esve, csak nehezen menekülhettek vele Váradra, hol két borbély hiábavaló fíradozása után jun. 5-én családja jelenlétében meghalt.⁵⁾

Rákóczyn így bosszut állt a török, de felbőszülve, ezzel nem elégedett meg többé. Szejdi valósággal kéjeleg a kegyetlenségben. Gyalui diadaláról azonnal (máj. 22.) értesíti a kolozsvári főbíró és másnapra »100 öreg kést« rendel a fejek lenyúzására s tíz szekeret az egy tallérnyi díjjal fizetett fejek Konstantinápolyba való szállítására. Kirendel továbbá egy 40 öles lánczot 60 karikával ugyanannyi rab, majd ismét 30 darab 5—5 öles kötelet 5—5 rab számára.⁶⁾ Rákóczy fegyveres ereje oly félelemmel töltötte el az erdélyieket, hogy

¹⁾ *Katona*: Hist. Crit. XXXIII. 184. *Kemény József*: Deutsche Fundgrube der Gesch. Sieb. I. k. 141.

²⁾ *Döbrentei*: Erdélyi Múzeum, III. 181. Erd. orszgy. eml. XII. 440.

³⁾ Szalárdi, 480—500.

⁴⁾ Török-m. Államokmt. III. 463. Szalárdi, 480.

⁵⁾ II. Rákóczy György halála napjáról olv. *Révész Kálmán* cikkkét. *Századok*, 1899. 338. l.

⁶⁾ Török-m. Államokmt. III. 464—469. 471. Érdekes a budai vezér azon hitlevele, melylyel a kolozsvári főbíró fölhatalmazza, hogy üstjéből azonnal tallért verjenek Barcsay Ákos fejedelem nevére.

gyalui vereségét még a hó végén sem hitték. Barcsay fölkelési meghívására rá sem hederítettek, sőt midőn máj. 28-án öcscsét, Barcsay Gáspárt és Lázár Györgyöt helytartóként hagyva hátra, Szebenből megindult, mindenütt ellenségesen fogadták s követét Toldalagit a segesvári szászok megölték. Így jutott Barcsay a budai vezér táborába, Bonczhidára. Együtt indultak innen Várad felé, még mindig várva Rákóczy támadását, kinek haláláról csak több nap múlva Szurdoknál értesültek. Barcsay most a váradiakat kezdte féltetni. Mentegette őket, hogy azért nem jelentek meg a török táborban, mivel róla is azt hitték, hogy a török táborban fogságra jutott. De alig eszközölt ki új hitlevelet a Gyulaytól magukra hagyott váradiak és Bihar-megyeiek számára, midőn június közepén megjött Alinak, az új budai vezérnek parancsa, hogy megérkezéére Szejdi Ahmet a Rákóczyval összejátszó Barcsayt tartsa táborában, Váradot pedig kémlelje ki. Barcsay azonban Váradra érve, Balogh Máté vicekapitánynak és több váradi tisztnek titokban föltárta a török szándékát és lelkükre kötötte, hogy a várat pusztán ne hagyják, hanem a városiakat is magukhoz vonva, vívják ki hírnevüket a haza és a keresztyénség oltalmazásában. Ha pedig általa valamit parancsoltatnának, vagy bármint kinoznák is a város előtt, sőt ha mindjárt a legkínosabb halállal ölnék is meg, miatta a várat soha meg ne adják.¹⁾ Viszont a Temesvárra érkezett Ali elé üdvözlő követeket küldött Haller Gábor és Dániel Ferencz személyében. Ám Haller jelentése lesújtó. A vezér csakugyan Várad ellen készül, a summa le nem fizetése miatt pedig őt követ létére fogságra vetette. Barcsay régi jó barátja volt Alinak. Ugy gondolta, személyes hatással még lebeszélheti őt tervéről. Csalódott. Ali őt is hidegen fogadta; sietve küldte hát vissza a vele jött váradiakat, hogy csak készüljenek a hősi küzdelemre.

Várad el volt látva mindennel, csak az ember volt kevés. A Partium megyéit felszólították, de a váradi polgárokat is csak kényszerrel tarthatták vissza a vár védelmére. Ezek közül sokan kiköltöztek, az utóbb visszatérők pedig már nem juthattak a várba. Ali vezér mindjárt megérkezésekor (jul. 14.) felszólította Hallert, hogy mint volt váradi főkapitány, a várba juttassa. Mikor Haller ezt lehetetlennek mondotta, Ali tüstént két 63 fontos vasat veretett lábaira. Barcsay, ki szintén őrizet alá került, hasztalan tett panaszt a nagyvezérnél, mert ha Várad Erdélyé, Erdély a szultáné,

¹⁾ Török-m. Államokmt. III. 472. Erd. orszgy. eml. XII. 441. Szalárdi, 510—526.

a ki pedig akarja Váradot. »Mostan bizonyosodik meg hűségged, — írja a nagyvezér Barcsaynak — hogy ha Váradot kézbe adod«, máskülönben Erdély sem szabadul meg az ő és a tatárok pusztításától.¹⁾ Ugyanezt írja a rendeknek. Barcsay mindjárt az ostrom elején ráparancsolt a váradiakra, hogy adják föl a várat,²⁾ mégis, mivel az előleges figyelmeztetésből mindenki tudta, hogy ezt csak kényszerből cselekedte, semmi nyoma, hogy Barcsayt Várad átadásával gyanúsították volna.

Ali a hűség másik bizonyítékául a summa mielőbbi beszolgáltatását tűzte ki.³⁾ A helytartók közben Barcsay felhívására megtartották a segesvári országgyűlést, mely minden szerdai napot munkaszünetül rendelt böjttel és háromszoros istentisztelettel.⁴⁾ Az országgyűlés a kétségbeesés képét mutatja, melynek egyetlen reménysugara a summa szinte lehetetlen behajtása. Kevesen voltak jelen s egy nap (jul. 5.) hozták meg a 35 tczikket, mely eddig hallatlan arányban szabja ki az általános adózást. A kapu-adó 25 tallér, s még a székely is jobbágyaitól fejenkint 2—2 tallérral adózik, sőt házi állataitól is fizet 10—50 dénárt. (I. XXII. II. VII. art.) Jövedelmi adót szabnak az állami tisztviselőkre, kik közül a sójövedelem szedője, valamint a hat kamara-ispán 200—200, a hét harminczados pedig 100—100 tallért fizet. (XIV. XV. VIII.) Fejadót fizetnek: 2 $\frac{1}{2}$ tallért a rovatlan faluk és városok, szászok, özvegyek, egyházas nemesek, a fogarasiak, a magyar, szász s oláh papok, szabad molnárok, deési halászok, sóvágók (XIII. XXV. XVI. IV. V. XXI. IX. XI. XXIV. XII.); 2 tallért a szegény székelyek és a solymárok, 1 tallért a cigányok. (VIII. XVII. XX. XXXIII.) Megszabott összeget vetnek ki az új keresztényekre, 2000 tallért (XIII.) és mint idegenekre aránylag legtöbbet a görögökre: leltározott vagyonuk $\frac{1}{10}$ -ét. (XII.) Még ez sem elég. Kimondják, hogy ha mindezek után még valakinek pénze, értéke van, szolgáltatassa be a fejedelem valamely jószágadományá fejében. (XXVIII.) Még kirivóbban nyilvánul meg ez az adózási nyomorúság egy német évkönyvíró következő szavaiban: »Ez időben Sebenben nem verhettek elegendő tallért, annyi nemes zúzatta össze ékszereit, annyi polgár és paraszt feleségének övét és kapcsait.«⁵⁾ Az adót eskü alatt mindenki jó pénzben tartozik lefizetni, s ha nincs,

¹⁾ Bethlen id. m. III. 15. Török-m. Államokmt. III. 478. 480. Szalárdi, 526—540. *Katona* id. m. XXXIII. 200.

²⁾ Szalárdi, 545.

³⁾ Török-m. Államokmt. III. 478.

⁴⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 442.

⁵⁾ *Graffius*: Fundgruben, II. 227. (Kemény.)

forintban a tallér kétszeresét fizeti. Szigorú törvényeket szabnak végül az adószedőkre (XXXV.) és eltörlik Rákóczy marosvásárhelyi törvényeit. (XXIX.)¹⁾

Mindez Várad sorsán már nem segíthetett. Lipót a magyar főurak közbenjárása daczára nem is maga, csak egyik generálisa, Souches által tette meg félénken óvását Várad bevétele ellen; az ország bástyájánál inkább féltve két vármegyét, melynek birtokjogáról a császár soha le nem mondott s csupán használatra engedte át őket a Rákóczyaknak.²⁾ A váradiak magukra hagyatva, miután Barcsaytól és a császár megígért segélyének reményétől biztatva 44 napig hőiesen ellenállottak, aug. 27-én feladták a várat. Ekkor végre Souches is átmerészkedett a Tiszán. Ali ezt a generális önkénytes beavatkozásának veszi s följelentéssel fenyegetődzik, mert ő ugyan egy talpalatnyit sem enged át abból, a mit Rákóczy bírt.³⁾

Jóllehet Várad feladásának föltételei közt a 8-ik pont kikötötte, hogy a vezér legyen közbenjáró az adó leszállítása ügyében, Barcsay a negyedik végvár átadása után is csak nehezen tudott a summa beküldésére némi halasztást kieszközölni. Ali már Erdély leigázásával fenyegetőzött, midőn a helytartók Barcsay sürgetésére a summának legalább kis részét (44 erszényt = 22,000 tallért) a táborba küldték. Erre Barcsay a megenyhült vezért távozásra bírta. Haller megszabadult bilincseitől és Barcsay a summa mielőbbi behajtásának ürügye alatt végre visszatérhetett fogságából agyonnyomorgatott hazájába.

V.

ADÁZ PÁRTKÜZDELMEK. A SEGESVÁRI ORSZÁGGYÜLÉS VÉGSŐ ERŐFESZÍTÉSEI A TÜRÖK KIELÉGÍTÉSÉRE. KEMÉNY JÁNOS PÁRTÜTÉSE, FEJEDELEMMÉ VÁLASZTÁSA. BARCSAY LEMOND. A NÉMET SZÖVETSÉG. BARCSAY FOGSÁGA, TÖRVÉNYEN KÍVÜL HELYEZÉSE ÉS MEGÖLETÉSE. — BARCSAY JELLENZÉSE.

Erdélyben Barcsayra új nehézségek vártak. Rákóczy halálával nem szűnt meg a pártoskodás. A tehetetlen köznyomorban örökösek a vádaskodások. A Barcsay-pártiak a török veszedelem, a Rákóczy-pártiak az óriási adózás miatt támadtak ellenfeleikre. Hozzá a higgadt Lázár helyett Barcsay

¹⁾ Az összes törvények: Erd. orszgy. eml. XII. 442—450. Érdekes, hogy róluk Guneschen kívül a bővebb szász források, sőt Bethlen János sem vesz tudomást.

²⁾ Török-m. Államokmt. III. 473—77.

³⁾ Török-m. Államokmt. III. 477. Szalárdi, 544—574.

Gáspár ragadta magához a vezérszerepet, ki nyers, erőszakos modorával lehetetlen állapotokat teremtve, mindennél többet értett a Barcsay névnek. Maga a fejedelem augusztus elején még jóakarattal inti a Rákóczy-pártiakat, hogy a kik külföldre való menekülésükkel bizonyították be árulásukat, csak maradjanak kint, mert biztonságukért nem vállal felelősséget. De később mégis menedéklevelet küldött nekik; mikor meg visszatértek, megvonta tőlük a jótállást, s ezzel a senyvedő belső erőt még emésztő polgárháborúba is sodorta. Görgény és Fogaras zárt kapukkal fogadták Barcsayékat. Lázár István főkirálybíró jobb ügyre méltó elszántsággal a székelységet szervezte kétségbeesett lázadásra. Barcsay Gáspár volt a megtorlás kegyetlen eszköze. Fölkelést hirdetett s a csíkiakon véres tusával kierőszakolt győzelem után még véresebb bosszút állott. A felkonczoltakon kívül sokaknak orrát, fülét vágatta le a szelíd Barcsay Ákosnak marczona öcscse. A megrettent háromszékieknek is csak a fejedelem kegyelméből sikerült föltétlen meghódolás helyett fegyverszünetet nyerniök.¹⁾

Pedig ha valamikor, első sorban most lett volna szükségük az erdélyieknek egyetértésre, hogy legalább a megmaradt területet megmentse a további pusztulástól. Mert bár a teher (summa és 2 évi adó = 660,000 tallér) elviselhetetlennek látszott, mégis miután Alit sikerült az 1657 évi hátraléknak és csupán a régebben szokásos évi adó (30,000 tallér) nagyrésznének (27,000 tall.) lefizetésével megengesztelni, valószínű volt, hogy új hódításaival kárpótolva, a török megnyugodnék Erdély hűségében, ha legalább régi adóhátralékaikat (1658-ra, még 3000, 1659-re és 1660-ra 60,000 tallért) törlesztené.²⁾ Ám Erdély aranykora egypár év alatt oly nyomorba süllyedt, hogy reá e csekélyebb összeg is óriási teherként nehezedett, főleg ha a Várad elestével járó anyagi veszteségeket sem feledjük. Mert Ali Várad után a feladási föltételek 1-ső pontja ellenére Halmágyot,³⁾ majd Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyéket is birtokába vette.⁴⁾

Barcsayban megvolt a jóakarát, hogy a porta lehető kielégítésével Erdélyt megmentse. Az okt. 25-re összehívott segessvári országgyűlésen fejedelmi propositiójával meg akarja újít-

¹⁾ *Krauss* id. m. II. 114. *Lázár Miklós*: A Lázár-család.

²⁾ Szalárdi (593. l.) szerint Barcsay hazatérése után azonnal megküldte az 1659-beli restantiát (az 1658 év adóját) és a jelen adót (az 1659 évit; az 1660 évi nyanyis csak 1661 tavaszán volt fizetendő) Ali pasának. Ezt azonban egyéb adatok megczáfolják.

³⁾ Török-m. Államokmt. III. 481.

⁴⁾ Szalárdi, 592.

tatni a helytartók által kierőszakolt 50 frtos (25 tallér) portális adózást, melyet a nemesek teljesítsenek. De a rendek óriási zajjal feleltek s általában lehetetlennek mondták a portális adózást a jobbágyok pusztulása miatt; helyette a fejadózást mondták ki, mely szerint a birtokos minden jobbágya után egy tallért fizessen. Ez pedig való értéke szerint kevesebbet (18·5 frtot) jelentett a békés időben szokásos 20 frtos kapuadónál is. Az igaz, hogy ennek végrehajtásáról rendkívüli szigorral (felakasztás) intézkednek tizenhárom t. cikkben, de ép e szigorúság sejteti, hogy az elfogadott csekély összeg bajosan lesz behajtható, hiszen még az előbbi időkben kivetett 5, 20 és 50 frtos portális adókkal is hátralékok voltak, melyekkel decz. 1-ig okvetetlenül be kellett volna számolniok, mert már a gyűlés elején ott volt a portai megbízott, hogy az egész sarcot magához vegye.¹⁾ Hogy azonban e megbízott egyáltalán vihetett-e magával valamit, arra legalább Ugron nov. 6-iki számadása kevés hitelt nyújt. Szerinte ugyanis a múlt év jun. 3—15-ig benyújtott számadása csak egy 5512 frtos kiadással bővült. A nyugta szerint ezt is a keresztesmezei túborozás emésztette föl, mely után Ugron ládájában csak 52 frt 24 d. maradt.²⁾ A rendek tehát mit tehettek mást, kérésükkel küldetésükkel akarták a portát kielégíteni, megújítva utasításukban az adó és summa leszállításáért, athena küldéseért és a további hódoltatás megszüntetéseért való esedezésüket. (XXIV. art.)

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 451.

²⁾ *Szilágyi Sándor*, ki az Erd. orszgy. eml. XII. 453. l. közli a nov. 6-iki számadást, nem veszi észre, hogy e számadás tételei voltakép ugyanazok, mint az u. o. 263. l. közölt 1659 juniusi számadásai, és hogy ezeknek összege is voltakép csekély, különben érthetetlen volna e számadások alapján Barcsay következő agyonbírálása: »Mindabból, mit Barcsay a múlt évben beszedett s mely mint a számadások mutatják — írja *Szilágyi* u. o. 49. és 50. l. — jelentékeny összegre ment (134,477·33 frt; ebből is a Bámfy Zsigmond által beszedett 27,545·37 frtnyi összeg Ugron szerint csak »dicitur« hitellel bír), egy fillért sem szolgáltatott be a portának (70,000 frtot küldött a követség költségein és az ajándékokon kívül) s abból is, mit a juliusi törvények értelmében harcsolt össze, alig adott be valamit (44 ezer frtot).« Majd így folytatja: »A török sarcz ürügye alatt két év óta szívattyuzta az országot (Ugron 1659. jun. 15. — 1660. nov. 6-ig ép e számadások tanúsága szerint egy dénárt sem vett be), de kétízben jelentéktelen összegeket fizetett a töröknek, melyek a fölszedett pénzzel távolról sem állottak arányban.« (Nem szabad felednünk, hogy a portán kívül a jóbarátság föntartása czimén a szomszéd pasák, a tatár khán és a szultán is megvárták a maguk ajándékát, így Barcsay 1659. jun. 15-iki számadása szerint csupán a tatár khánnak és szultánnak 8280 frtot küldött.) És ez volt *Szilágyi* szerint a Rákóczyak üldözése mellett Barcsay egyik főhibája.

Egyéb törvényczikkeikben a rendek a haza belső ügyeivel foglalkoznak. »A haza javára« módosítják a fejedelmi conditionok 16-ik pontját olyképen, hogy a zsoldosok ezután is fölszükszének az ország hűségére, hozzátéve: míg az ország is hű marad a portához; a 17-ik pontot pedig úgy változtatták, hogy a fejedelem a lázongó székely kapitányok helyett a székelyek fölé más hazai nemzetből is állíthasson kapitányt. (II. III.) Az újabb török követeléseknek engedve kimondják, hogy a kimenekült Rákóczy-pártiak visszafogadása a hazára új veszedelmet hozna, de a benlevők is adják ki megsemmisítésre a Rákóczy-ház iránt kötelező térítvényüket és esküdjének föl újra Barcsaynak. (XXIII. XXI. XVIII. XIX.) Végül égető szükségükre gondolva, articulushoz veszik, hogy a kártevő egyszerű fölszólításra köteles elégtételt adni a panaszosnak. Oly idők vannak, hogy a kóbor jobbágyot karhatalommal kell a letelepedésre bírni (XI. XII.)¹⁾ s mily üldözött nép lehetett a lengyel unitárius, hogy ily országban kívánt letelepülni!²⁾

Az általános kétségbeesett hangulaton nem sokat enyhített a csikiak békekövetsége, kiknek Barcsay kegyelmet adott, sem Barcsay házassága, ki talán fiörökös reményében népszerűségének emelésére gondolt, midőn »hajlott kora« daczára megkérte Bánffy Zsigmond fiatal leányát Izabellát. A lakodalomban a rendek is részt vettek. A szokásos táncz sem maradt el. Sírva vigadása volt ez az erdélyi magyarnak.

Barcsay rokonsági viszonya Kemény Jánoshoz első nejének gyermektelen halálával megszakadt, második házassága a rokonsági kötelék emlékét is szétszaggatta s Barcsaynak már mézes napjait megzavarta Erdély új vészfellege, Kemény pártütése. Hogy Barcsayt nyugtalanította a még szinte bihetetlennek látszó hír, mutatja az a körülmény, hogy az országgyűlés befejeztével (nov. 10.) nem az ország békés fővárosába Fejérvárra, hanem egyik erősségébe, Görgény várába vonult.³⁾ Kemény János, kinek nagyravágyásában eddig is meg-megvillant a fejedelemség gondolata, s ki a marosvásárhelyi országgyűlést tehetetlenségében végig sírva Magyarországra vonult, jeles hadvezér létére a legnagyobb honvédelmi szükség idején

¹⁾ Az összes törvények: Erd. orszgy. eml. XII. 455—464. Művelődéstörténeti szempontból érdekes a Váradból kiszorult mesteremberek panasza: Bár eddig czéhekben éltek, Debreczenben most mégsem akarják őket költség nélkül czéhbe fogadni; intézkedjék tehát a fejedelem, hogy az eddigi czéhtagoknak Debreczenben ne kelljen új remeket, köszönő poharat, mesterasztalt és sumnapénzt fizetniök. (XXII. art.)

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 451.

³⁾ Szalárdi, 591. Bethlen id. m. III. 36—41.

épen nem törődött Erdély ügyeivel. A Rákóczy-pártiak uruk halála után mégis benne látták természetes vezérüket. Az adózástól rettegő székelyek és a nádor biztatása mellett a segesvári határozatok csak ürügyül szolgálhattak a betörésre s Kemény csak azt várta, hogy Ali vezér téli szállásra vonuljon Temesvárra.

Nov. 20-án Erdély talaja már elég érett volt Kemény fogadására, ki manifestumában Barcsayt vádolta, hogy mint árulóval bánt vele s ezért nem lehetett mindeddig a rendek szolgálatára. Nagy sereggel most csak azért jön, mert Barcsay idegen nemzettel fenyegette meg; gyülekezzenek tehát a haza megmentésére.¹⁾ Az érzelmes Barcsaynak e zord időben kétségkívül kár volt megnősülnie. Bethlen János adatai szerint, mint láttuk, szinte magánkívül volt, midőn Szebenben első nejének betegségről értesült. Most pedig a tizenhatéves menyecske miatt mintha a honfiúi aggodalom egészen kiköltözött volna Barcsay görgényi várpalotájából, mintha a »hazafi« Barcsay a mézes hetekben egészen megfeledkezett volna hazájáról. Kemény manifestumáról is csak nov. 26-án, Tisza István kővári kapitány gyorspostájától értesült. Még az nap fölkelésre hívta a rendeket, de elkésett. Kemény hadai már elborították az országot s lehetetlenné tették a tábori gyülekezést. Erdély fejedelme ismét egy harmadrendű vár foglya lett, honnan minden összeköttetése lehetetlenné vált Kemény megszálló hadai miatt. Kemény kardján a bosszu lihegett. Am Barcsay Gáspár rá is szolgált kegyetlenségeivel e bosszura, de semmivel sem menthető Lázár György meggyilkolása, kinek Barcsay Ákos mellett legtöbb érdeme volt, hogy a Rákóczy okozta vészes bonyodalomból a haza megmentése oly szépen indult a békés megoldás felé. Bizonyára nem jár különben Barcsay másik két nagy embere, Bethlen János és Haller Gábor sem, ha nem sietnek Keménynek térítvényt adni; nem Barcsay másik testvére András és talán maga a fejedelem sem, ha Kemény hadainak első dühe elől Fogarast, illetőleg Görgényt várába nem zárkóznak. Fogarast Kemény fia Simon veszi ostrom alá, Görgényt maga Kemény János szorongatja. Kemény a töröktől tartott, Barcsay örei csekély számában nem bízathatók, mindketten hajoltak tehát a békés kiegyezésre.

Görgényszentimrénél decz. 11-én történt meg a találkozás. Barcsay a rendeknek írásbeli felhatalmazást küldött a fejedelem-választásra, ha a multért senkit felelősségre nem vonnak s családja méltó ellátásáról gondoskodnak. Keménynek

¹⁾ Tört. Tár, VII. 155—158.

pedig engedélyt adott, hogy ő is meghívót bocsáthasson ki a decz. 24-iki régeni országgyűlésre. De ép e meghívók mutatják, hogy a szentimrei egyezés egyik részről sem volt őszinte. Barcsay csak a haza megmentése körül enged szabad tanácskozást, de szót sem tesz a fejedelem-választásról. Kemény Barcsay megbuktatásának indokolása végett a multat feledni nem akarja, s Barcsayt a legkényesebb ügyben, az ország pénzének elsikkasztásában fogja gyanuba; meghívja tehát a summa beszédőit is, hogy adjanak számot a bevételről és kiadásról.¹⁾

A rendek ismét a nyakukon üllő fegyveres hatalomnak engedtek. Decz. 26-án Barcsay meghívóját figyelembe sem véve, szentimrei felhatalmazásával nyitják meg a szászrégeni országgyűlést. Emlékiratukban Barcsaynak »abbeli maga meg-alázásáért is istentől bő áldásokat« kívánnak, hogy hazaszere-tetből kész lemondani, ha másnak kormánya alatt az ország fönmaradását biztosabbnak látják; és hangoztatják, hogy ezentúl is szívesen alkalmazkodnak a haza javát célzó előterjesztései-hez.²⁾ De mindjárt megsértették azzal, hogy a szokásos eljárást mellőzve, az emlékiratot vivő követeket bízták meg a propositiók átvételével. Barcsay a követeket a tőzsomszédság-ban levő Görgényből csak három nap mulva, 29-én bocsátotta vissza, propositiók nélkül, azzal az üzenettel, hogy a tanácsosokat kívánja maga mellé, hogy javaslatuk szerint fogalmaz-hassa meg propositióit. Erre a rendek keményebb hangon követelik az előterjesztéseket. Barcsay újra megtagadja, de kény-szerhelyzetének engedve, decz. 31-én a következő föltételek alatt ad fölhatalmazást a fejedelemválasztásra: 1. úri ellátásáról biz-tosítsák; 2. mentsék fel a propositió alól; 3. a töröknek, ha kérné se adják ki; 4. tegyenek nyilatkozatot, hogy a fejedelem állt el a rendektől, nem pedig megfordítva. — A rendek a három első föltételt elfogadva, őt hálából Görgény, Szentpéter és Suk, illető-leg halála után nejét és esetleges örökösét 15,000 frtig Görgény várának birtokában tételes törvénnyel megerősítik. Barcsay erre formális lemondását megküldte a rendeknek, a kik most fölmentésüket kérték a hűségeskü alól, majd ezt be sem várva, az 1661-iki újév napján Kemény Jánost fejedelemmé választották.

Kemény azonnal benyújtja hét-pontú propositióját, egy-szerre föltárva benne egész jövő politikáját: a lelkiismeretet,

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 464. 466. *Katona*, XXXIII. 215. Bethlen, III. 41. Szalárdi, 297.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 467.

kiméletet nem ismerő ravaszságot. Nagy leleplezéssel lép föl, melynek éle Barcsay ellen irányúl, kinek Magyarországba küldött leveleiből értesült, hogy a török, tatár és a kozák a jövő tavasszal egész Erdélyt és Magyarországot a »Fejérhegyig« el akarja foglalni, de a ki minderről még a tanácsosoknak sem szolt. Gyanus, hogy a fontos bizonyítékul szolgáló Barcsay-féle leveleket, bár nála vannak, még sem olvastatja fel, de benne a tendentia, hogy esetleg a török ellenére is hozzá ragaszkodjanak a római császár oltalma alatt.¹⁾ Condiitióban új pont a 19-ik, mely minden eddig történetekért általános amnestiát biztosít, de fontosabb a 3-ik pontban tett változtatás, mely már határozottan Keményre vall. Az eddig fő portai hűséget ugyanis a következő feltételhez köti: »úgy mindazonáltal, hogy ha a porta is nyilvánvaló romlásunkra s veszedelmünkre nem igyekezik; ő Nagysága is minden utakat, módokat hazánk megmaradására elkövethessen.«²⁾ Kemény esküjét a rendek puskadurrogás közt háromszoros Vivat! kiáltással fogadták s az áldomás víg hangjai közt csak a szász naplóírónak szabad feljajdulnia: »Oh H. H. quae vos dementia! O coeci mortales!«

A rendek hűségesküjök után jan. 5-én Barcsaynak megküldték biztosító levelüket, melyben hálából hazafias cselekedetéért Görgény stb. birtokán kívül állami oltalmukat is lekötik számára, igérvén, hogy őt senkinek ki nem adják, hogy a várakban levő híveit homagiumok letétele után újra rendelkezésre bocsátják, s végül mint volt fejedelemmek megadják azt a privilegiumot, hogy gyűlésen vagy hadban személyesen megjelenni ne tartozzék.³⁾ E fontos oklevelet küldöttség vitte meg. Barcsaynak, ki erre viszont Kemény számára állította ki biztosító levelét, hogy iránta mint törvényes fejedelme iránt viselkedik s még a saját fejedelemségét megerősítő iratokat is átadja neki; a rendeknek pedig megküldte hitlevelét, hogy fejedelemségéről ünnepélyesen lemondva, fölmenti őket hűség-
esküjök alól, fejedelemsége ügyében külföldre nem ír, a porta haragját is magára véve, a fejedelemséget senki parancsára el nem fogadja, a fejedelmi czímet nem használja, hanem mint magánember él az ország törvényei alatt.⁴⁾

Az új helyzet igazolására jan. 9-én három levelet olvastak fel: a budai vezérét, ki a békeszerződés ellenére Kraszna és Szolnok vármegyéket a váradi pasa alá rendeli; továbbá a nádorét és az esztergomi érsekét, kik a rendeket a császár

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 468.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 473—479.

³⁾ Tört. Tár, VII. 166—169.

⁴⁾ Tört. Tár, VII. 162—165.

török-ellenes jóakarataról biztosítják. De már másnap ott volt az első intés a portáról, a portai foglyoktól, hogy maradjanak meg hűségben Barcsay iránt, mert a porta Kemény megfenyítésére már kirendelte a két oláh vajdát, a szilisztriai tatárokat, Ali szeredárt és Izmail budai pasát. Kemény pedig a veszedelem elhárítása végett nem a portára, hanem Bécsbe küldte követekül Bánffy Dénest és Kászonyit.¹⁾

A summával a rendek nem sokat bibelődnek, csupán a mult évben megszavazott összegekről akarnak számolni márcz. elejéig. (XI. art.) Ehez a jelen évre udvari nép és hadak tartása, valamint a porta kielégítése czímén csak 16 frtnyi portális adót szavaznak meg. (XIII.) A porta iránt való hűséget akarják a rendek hangoztatni azzal, hogy Barcsay Ákos, »a porta parancsolatjából adatott fejedelmünk«, mivel iratainak és egyéb portai iratoknak tanúsága szerint Erdély török pusztítását eddig is csak az alkalmhiány késleltette, »eszébe vévén, ily igen megnevekedett háborúknak habjai közt nem bírhatván kormányával ez hajónak«, hazaszeretetből mondott le, s ezért ők »az hazának ily fölháborodott állapotjában gondviselő nélkül nem lehetvén«, csak kényszerűségből választották meg fejedelmükké Kemény Jánost. (XIV. XVIII. I. V. XII.) Egyébként a rendek Barcsay emlékét kiírtani még nem akarják, békés intézkedései, törvényei iránt elismeréssel vannak, midőn Sárpataky Mártont, a még Barcsaytól kinevezett ítélőmestert, megbízzák az 1657 óta hozott törvények jó és rossz csoportba való osztályozásával és előterjesztésével. Erdély új hivatalos pecsétjét pedig előre is megerősítik. (XVI. VIII.)²⁾

Az országgyűlés jan. 12-én feloszlott, de az új fejedelem még Szászrégenben marad s itt teszi meg első intézkedéseit. Ide hívja Barcsayt, hogy újítsa meg parancsát a várak átadása ügyében. Szeben, Brassó és Déva Barcsay parancsát most is kényszerű parancsnak veszik; Barcsay András, Fogaras ura pedig joggal tarthatott Kemény magánbosszujától, mert ő ennek kezessége mellett és rovására szökött meg a tatár-rabságból.³⁾ Hasztalan írta Kemény febr. 8-iki levelében a szebenieknek, hogy Barcsaynak a nagyvezérhez küldött követe most is rájuk zúdítja a törököt, mert »sohasem jött még Erdélyre török

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 466—471. *Katona* id. m. XXXIII. 225.

²⁾ Az összes törvények: Erd. orszgy. eml. XII. 471—487.

³⁾ Maga Kemény írja Csáky Istvánnak: »Andreas Barcsay ad scripta fratris sui hucusque Fogarast non tradidit, timens, ne pelle sua debeat persolvere, sub fidei iussione mea, propter eundem ex Tartaria aufugit.« (Erd. orszgy. eml. XII. 488.)

hivatlanul» — tagadó választ kapott. »Mi 1658-ban pecsétes írással esküdtünk hűséget a szultánnak, igérvén — írják vissza a szebeniek — hogy fejedelmül azon magyart fogjuk ismerni, kit reánk parancsol a porta.« Majd mégis, midőn Kemény biztosítja őket, hogy a portától nem szakad el, míg csak képtelenséget nem kíván az országtól, a szebeniek és a brassaiak kifejezik hódolatukat, de azzal a megszorítással, hogy elleneinek ellenei akarnak lenni a török kivételével.¹⁾ Kurtában bánt el Kemény a dévaiakkal. Springer német kapitány a törökpártiakat megkötözve, a várat feladta. Kemény a négy árulót, kik szerinte Barcsay biztatására a várat a jenei janicsárok kezére akarták játszani, Radnóton lefejeztette.²⁾

Végre Kemény febr. 26-án kedvező jelentést tehetett Lipótnak és a magyar mágnásoknak, hogy szövetségüket megnyerje. Bár a pasák őt is hitegetik, — írja Kemény — a töröknek még sem hihet, mert Szinán váradi pasa folytatja a hódoltatást; újabban elfoglalta Szentjób várát s a nemeseket a föllázított parasztsággal három vármegye területéről futamtította meg; a török ellen az új havasalföldi vajda és Konstantin moldvai vajda szövetségére számíthat, kéri tehát a császár sürgős elhatározását.³⁾ Lipót király ez ügyet a magyar országnagyok pártolásával a pozsonyi országgyűlésen (márcz. 6.) csakugyan előterjesztette. Kevéssel utóbb (márcz. 15.) Barcsay közbenjárására Fogaras is meghódolt. De ezzel Barcsay missiója Keményre nézve megszűnt, Görgény is őrség alá került.

Barcsay eddig is számalomra méltó foglya volt Keménynek. Sötét gyűlölet ingerli a tatár khán kedvenczét a nagyvezér kedvence ellen. Elejétől gyötri a sejtelen, hogy a nagyvezér nem fogja tűrni saját teremtményének elűzésével a tatár khán diadalát. Kereste hát a fondor ürügyet, hogy Barcsayt idejében eltüntesse. Barcsayt jan. 6-iki ünnepélyes lemondása óta csak Kemény vádaskodásaiból ismerjük, magától Barcsaytól egy sor, egy szó írás sem maradt fen védelmére, hogy betekinthetnénk kora egyik legműveltebb, bár fejedelmének mindenesetre gyöngye jellemének mély fájdalomába. Kemény ugyanis »elfogott leveleit« nem olvastatja fel, a leleplező számadásokat nem teszi közzé. De elszólja magát, hogy fogalmat szerezhessünk magunknak vádjai hiteléről. A Lipóthoz intézett jelentés szerint 100,000 tallér nagyobb részének elsikkasztása miatt teszik felelőssé Barcsayt. Az ily nagyarányú számonkérés értékét pedig már

¹⁾ Kemény önéletírása, 527.

²⁾ Szalárdi, 609.

³⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 488—493.

ismerjük. Ha a törökhöz csakugyan írt leveleket, ez lehetett hazafias felbuzdulás, Barcsay régi hitegető politikája, hogy a közelgő veszedelmet ismét elhárítsa hazájáról. De honfitársai már nem értették mély belátású politikáját, Kemény nem akarta megérteni. Görgény, a nemzet hálaadománya, siralomházává lett a leköszönt fejedelemlennek.

Bánffy Dénes követségének sikere csak növelte Kemény erőszakosságát. Lipót megígérte a szövetekezést Székelyhíd, Kővár és Ilye átadása fejében. Kemény azonnal összehívta a beszterczei országgyűlést, melynek feladata volt a török hűség lehetetlenségének kimutatása, a német szövetség kimondása, Barcsay eltiprása. Kemény ápr. 28-án terjeszti elő a török kívánságát az ő személyes megjelenésére, a summa és adó rögtöni lefizetésére vonatkozólag. Az ország másnap hozza meg a halálos ítéletet önmaga, Barcsay és Kemény fölött. A török kívánságai lehetetlenek — szól a határozat — mert az ország veszedelmére tör; ellene védekezni kötelességük, Kemény ajánlatára tehát a császár oltalma alá helyezkednek és a német szövetség létrehozására Bánffy Dénest teljes hatalommal ruházzák föl.¹⁾ Csodálatosképen ép a szászok fogadták szomorú sejtellemmel a német szövetséget, melyben Erdély végpusztulását látták.²⁾

Ezzel Barcsay sorsa is meg volt pecsételve. Az alkotott törvények éle csakugyan Barcsay ellen irányult. Alkottak törvényeket általánosságban a fiskális végváarak javainak, a summának elsikkasztói és az idegenekkel czimboráskodók, izgatók ellen (IV. V. XI. art.), de csak azért, hogy azután mindezeket sokkal szigorúbb mértékben alkalmazzák Barcsayra, kit három törvénycikkben szolgáltatnak ki ellenfele kénye-kedvének.

Elítéltetése anyagi és erkölcsi hatású.

Anyagi tönkretételében félreismerhetetlen a politikai csíny. Mert bár Kemény a jövedelmek csekélysége miatt Adon, Valkó és Somlyó végvárait (II.) lerontatja, a hadak tartására új adót vettet ki pénzben és terményben, sőt kiköti, hogy esetleg a summához is hozzányúlhasson (VII. VIII.), Barcsayval szemben mégis, biztosító levele daczára, mult évi ugyanily természetű kiadásai miatt oly követeléseket támasztanak, melyeket egész vagyona, a csak imént nyert nemzeti ajándékkal együtt sem elégíthetne ki. Alapúl az 1659-iki májusi szászsebesi országgyűlés II-ik articulusát veszik, mely szerint:

¹⁾ Tört. Tár, VI. 91—93. Erd. orszgy. eml. XII. 495.

²⁾ »Verendum, imo (ni Deus peculiari modo nobis auxilio subveniat) sciendum ultimum excidium futurum fore miserae Transylvaniae«, mondja Frank naplóíró. (Erd. orszgy. eml. XII. 496.)

»ha találtnak oly *perceptorok*, kik sine omni rationabili causa csakugyan elszánt szándékból tartották meg magoknak az ország pénzét, úgy hogy *in proprios usus* convertálták és mingyárást meg nem adnák, akkor convincáltassanak in amissione honoris et refusione dupli mox et de facto vigore praesentis constitutionis *per legitimos executores*.«¹⁾ Ezt most Kemény hatása alatt a törvényt magyarázók így hamisítják: »Az mi az országtól exigáltatott porta contentatiójára való summának perceptióját és erogatióját illeti, azokat, ha kik *más ususra* (tehát már államira is) convertálták avagy convertáltatták és arról plenarie contentatiót nem tennének, cum duplo exigáltatnék rajtok, insuper tisztessége s becsületi vesztt lenne, azokról is világos és erős articulusunk exstál. A mely articulus ugyan előbbi fejedelem idejében emanáltatott (a XI-ikben egyenesen utalva, hogy a szászsebesi második articulusban), melyeket egyaránt esmérünk az aránt is ő *Nagyságára* (t. i. Barcsayra) terjedni.« Ítéletük tehát az, hogy Kemény »procedáltasson hasonlóképen ő *Nagysága* (t. i. Barcsay) ellen is, ha azon fölveti summát nem oda. a hová rendeltetett (t. i. a portára), hanem *máshová* convertálta és arról satisfactiót nem tenne.« Addig is megbízzák Keményt az örködéssel, hogy Barcsay »jovait az ország kárával ne dilapidálhassa, idegeníthesse, vagy más országokba ne küldhesse, melyben hogy eddég is igyekezett, világosan értjük.« (XV. art.)

Hasonló alapon kitűnik, hogy Barcsay nemcsak állami pénzek sikkasztója, hanem valóságos rabló volt. »Némely atyánkfiai panaszkodással jelentik, hogy előbbi fejedelem holmi javokat elvitte volna.« A kárvallottak kétfélék: tatár-rabok, kiknek mivel senkinek nem véthettek, azonnal adja vissza, vagy ha már nincs meg, kívánatra ő fizesse meg követelt javaikat; és egyéb rendek, kiknek a fölaltatott javak szintén visszaadandók. »A mely javok fel nem találtnak (tehát bizonyára csak hamis vádak alapján kerültek volna Barcsayhoz), az ország adóssága telvén ki elsőben előbbi méltóságos fejedelem jovaiból, azokat is ő *Nagysága* tartozzék refundálni.« (XVI. art.)

De Keményék Barcsayt erkölcsileg is meg akarták semmiteni, hogy az ingatag rendek mintegy törvényen kívül helyezték azt, kinek csak pár hónap előtt állami oltalmukat törvényileg biztosították. S vajjon milyen hitelű források, milyen vádak alapján? »Külső országokból lőtt információkból, levelekbéli productumokból (egyetlen darab sem maradt fön belőlük), *Nagyságod* (t. i. Kemény) *relatióiból* világosan eluce-

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 293.

scálnak elébbi fejedelemnek Nagyságoddal és a nemes országgal interveniált contractusoknak, az ország statutuminak violatiói és e hazáuk romlására nézendő mind maga, mind némely hozzátartozóknak illetlen cselekedetek, magok viselése, és ártalmas dolgokra kifakadott derék és hiteles emberek előtt lett szavai, imide-amoda való collusiói», főleg, hogy az ország uniójára Kemény megválasztásakor »studio meg nem esküdt.« Csupa általánosságok tehát concretum nélkül, de Keménytől eredve, kiméletlen fegyveres erőszakával szemben ki merte volna hitelüket kétségbe vonni? Így terrorizálva mondják ki tehát az ítéletet, mely szerint »annakokáért *Nagyságod* (t. i. Kemény) mindezekben procedáltasson az articulások és maga contractusi szerént ellene, és medio tempore oly provisióval lévén elébbi fejedelem ő Nagysága személyére, hogy mégis több veszedelem és romlás országul bennünket ne kövessen miatta, *hogy ha penig ő Nagysága személyének alkalmatosságával az hazára veszedelmet látna jöni, ő Nagysága procedálhasson a maga obligatoriája szerént*, mely előnkben in specie producáltattott.« (XVII. art.)¹⁾

Ez nagy fordulat volt a rendeknek alig pár hónappal előbb hangoztatott háklilkodása után. Am ez kellett Keménynek, hogy vérszomja a Barcsay család ellen még vakmerőbbé legyen. Május 5-én erősítette meg a törvényeket s már másnap a két Barcsayt, bár vadászvendégei voltak, elfogatta. Ákost Görgénybe kísértette vissza szorosabb őrizet alá, Andrást pedig Fogaras földadásakor nyert hitlevele daczára lánczra verve küldte Fogarasba, hol már tíz nap mulva állítólagos fondorlatai miatt a város piacznál fülakasztatta. Barcsay Ákossal még nem mert végezni. Ha mástól nem, a közvéleménytől, úgy látszik, még mindig tarthatott. Azzal azonban már tisztában volt, hogy Barcsaynak a török megérkeztét nem szabad megérnie. Ali hitegetéseivel szemben, kihez Kemény Kálnokyt küldte egyezkedés végett, a nagyvezér megüzente, hogy ha az ő fejedelme nem maradhatott, a tatár khán »csirákjának« maradását nem tűrheti Erdély trónján.

Kemény a veszedelem megelőzésére lázas tevékenységhez fogott. Sietve nyitotta meg a kívánt várakat Lipót német csapatai előtt és jun. 2-ikára Meggyesre országgyűlést hívott össze, melynek egyik tárgyaúl tűzte ki, hogy mit tegyenek, ha a bejövő török újra Barcsayt akarja behelyezni? S ehez ravaszul a töröknek következő kívánságait terjeszti elő: 1. Kemény hagyja el Erdélyt, míg az új fejedelmet

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 496—506.

(Rhédey Ferencz, Zólyomi Miklós, Haller Gábor, Bethlen János, Kálnoky Mihály közül) megválasztják. 2. A megválasztott fejedelem 25 hívével, nemzetenként 16—16 előkelővel, a summával és két évi adóval (660,000 tallér) jelenjék meg Ali üdvözlésére, ki ezután kitűzi Erdély határait.¹⁾ — Teljesíthetetlen föltételek, s e mellett, mivel Barcsay hiányzik a porta fejedelemjelöltjei közül, bennük az álnok tendentia, hogy a rendek most már félelem nélkül mondják ki végső ítéletüket Barcsay fölött. De a fontos levelek eddig szokásos fölolvadásának mellőzése Kemény alatt mindent megmagyaráz. Vagy ha a porta a nagyvezér választottját tényleg elejtette, úgy ez csak azért történhetett, mert Barcsay lemondásában, ki védekezésével, az ország hűségének hangoztatásával eddigi szokása ellenére most fölhagyott, csakugyan a porta elleni hűtlenségét látta beigazolvá; de ez esetben meg azok a portai levelezések Kemény egyenes ráfogásai, melyek alapján a rendek jun. 6-án csakugyan végleg kimondták Barcsayra a fejes jószágvesztést s mind anyagi, mind erkölcsi elítéltetésének végrehajtását Keményre ruházták. Az ítélet szerint ugyanis Kemény fölhatalmazást nyert, hogy mivel a már bilincsekbe vert Barcsay a mult országgyűlés bizottságának felszólítására sem gondoskodott az elsikkasztott állami pénzek előteremtéséről, inventált javait, sőt mivel contractusát megszegte, az országtól neki ajándékozott javakat is lefoglalhassa *az elsikkasztott összeg kétszeresének erejéig*; a kik pedig Barcsay javait elrejténék, a javak kétszeresével bűnhődnek. »Annak felette — szól továbbá a végzés — mivel a minapi gyűlésünktől fogva is mind jobban jobban jött napfényre elébbi urunknak Nagyságoddal és velünk való contractusa után *más országokra romlásunkra való írási, izengetési, és velünk való contractusának violatiói*, azért az ő Nagyságáról akkor írt articulusunkat most is in vigore hagyván, mivel a *maga obligatiójában is minden törvénybéli processusok kirekesztettek*, álljon a Nagyságod hatalmában, ha a maga obligatiója szerint procedáltat ő Nagysága ellen.«²⁾

»Obstupui, steteruntque comae et vox faucibus haesit!« borzad el a szász naplóíró ez embertelen ítélet hallatára. S hogy mily kevés komolyságot tulajdonítottak Barcsay állítólagos külföldi levelezéseinek, ugyancsak a naplóíró okadatolása mutatja, ki a mellett, hogy az áruló levelezést említésre sem méltatja, ily megjegyzést fűz a halálos ítélethez: »Notandum, oh gemebunda dies! causam huius atrocissimae necis hanc

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 518.

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 512—515.

ponunt: illustrissimum Barcsaium dixisse ac confessum esse, se invitasse illustrissimum Rakocium ad comitias Medienses, anno 1658, die 9 Januarii ibidem auspicatas ac infaustissime finitas.« De hogy e vallomás megtörténtének hitele sem áll magasabban a rosszakaratú mende-mondák színvonalánál, mutatja, hogy viszont az ítélet hivatalos indokolásába nem vették föl. Maga a naplóíró Kemény iránti megvetéssel teszi hozzá: »Executio vero tam horribilis ac multum deploranda illustrissimo domino Johanni Kemény moderno electo quidem, sed nunquam confirmando principi committitur.«

De a kérlelhetetlen fejedelem már nem elégedett meg a Barcsay család kiirtásával, emlékéit is törölni akarta. Hívei ellen fordult, kik pedig a rendek biztosító levele szerint szabadon mehettek Barcsay mellé. Közülök hármat, Buday Zsigmondot, Apor Lázárt és Szövérdy Józsefet szintén áruló iratok ürügye alatt halálra ítélték. Jun. 22-én Szövérdy József, Barcsay zászlótartója, ezen ítélet alapján már kiszenvedett, — fülakasztották.¹⁾

Barcsay napjai ezzel meg voltak számlálva, bár nyilvános kivégzésére Keménynek nem volt hátorsága. Az áruló levelek felmutatása nélkül a közvéleményt megnyerni nem tudta s maguk a rendek bizonyára csak kényszerű ítéletet hoztak; másrészt Kemény a szintén föl nem olvasott török levelekből azt is tudhatta, hogy a nagyvezér nem tűri Barcsay megbuktatását. Tehát mivel egyrészt Barcsaytól okvetetlenül szabadulnia kellett, másrészt úgy a közvéleménytől, mint a török bosszútól való félelem miatt még a kivégzés gyanuját is el akarta magáról hátrítani, Kemény előtt csak egy mód látszott biztosnak fejedelemsége megtarthatására: Barcsay megöletése orgyilkosok által. Alig vette hát a biztosító hírt Bécsből, hogy a császár elfogadta teljes hatalmú követeinek ajánlatát, s alig tette meg előkészületeit a török fogadására, jul. 3-án a marosvásárhelyi táborban megírja Barcsaynak »végső«, de egyetlen ismert intőlevelét, hogy a szebenieket, brassaiakat ne izgassa.²⁾

Ekkor már elborították Erdély széleit a török hadak. Barcsaynak ütött a végórája. Kemény, mielőtt a marosvásárhelyi táborból megindult volna, Barcsayt azon ürügy alatt, hogy a töröktől fenyegetett Görgényből a biztosabb Kővárba szállíttatja, harmadmagával, t. i. szolgájával és mostoha testvérével, a szintén elítélt Buday Zsigmonddal együtt megvasalva,

¹⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 517—520. (Frank napló.)

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 516. 520. 523.

zárt szekérre rakatta, melyet Kozmateleknél az orgyilkosok feltörték s a megbilincselte foglyokat onnan kivonszolva kegyetlenül legyilkolták.¹⁾ Dobay Istvánt, Barcsay egy másik hívét, Kemény felakasztatta, Apor Lászlónak pedig csak kezesek jóállása mellett adott kegyelmet.²⁾

* * *

»Ily boldogtalan kimenetele lön uralkodásának — írja a Rákóczy-párti Szalárdi, Barcsay szégyenletes sírhalma fölött — a ki több dolgai közt a praelum nyomtató sajtó alatt félben lévő szép öreg magyar biblia nyomtatásának papirosából levő fogyatkozását értvén, csak maga indulatjából azon szentséges munkának elősegítésére ottan valahány száz tallért küldött vala. Az Bonfinius historicus, valahol mi haszonra való dolgokban találtatának, magyarra megfordíttatván, azt is, hogy mihelyen az Uristen az üdöt csendesítené, ottan kinyomattatná, megigérte vala.«³⁾ De nem érte meg, s kortársának e rövid jellemzése is csak arra tanuság, hogy békés időkben mily derék Maecenas fejedelem lett volna belőle. Ép így nem volt ideje Apáczai Cseri János nagyszabású terveinek megvalósítására, kit II. Rákóczy György gyűlölt. Barcsay meleg pártfogásába vett, mert fölismerie benne a nemzeti műveltség első önzetlen előharczosát. Szembeötlőbb ez, ha tudjuk, hogy Apáczai ellenfelét Basiriust (Bazire), a fejevári collegium vezetőjét, 1655-iki portai követsége alkalmával ő hozta Erdélybe s Rákóczy az ő ajánlatára javadalmazta 1000 tallérnyi (mai értékben: 11,653 frt) fizetéssel.⁴⁾ Midőn azonban Apáczai az idegen befolyás ellen küzdve megmutatta, hogy magyar is szerezhethet érdemet a tudós professori címre, s egyik tanulmányában kimutatta, hogy Basirius ezer tallérnyi fizetéséből és a fejevári collegium költségéből nyolcz professor,

¹⁾ Idejére vonatkozólag ép Kemény jul. 3-iki levele mutatja, hogy a véres esemény nem történhetett meg már jun 30-án, mint Acsády még legújabb munkájában is (A magyar birodalom története, II. 326.) írja, hanem okvetetlenül pár nappal jul. 3-ika után. Helyére nézve is nagy bizonytalanság volt, mígsem az újabb kritika (Erdélyi Múzeum, X. évf.) valamint a legutóbbi időkben Kozmateleken a pelengér helyén meg-ejtett ásatások (két csontváz bilincsekkel, vasketreczczel; a harmadikat, valószínűleg Barcsayét — Krauss szerint — a templomban újabb ásatás derítheti föl) Kozmatelek mellett döntöttek. Szalárdinál és a legtöbb író-nál Répafalu szerepel a gyilkosság helyéül, sírhelyül pedig a pelengér melletti verem van megjelölve, honnan Barcsay holttestét Krauss szerint később a templomba szállították. (Szalárdi, 609. Bethlen id. m. III. 60.)

²⁾ Erd. orszgy. eml. XII. 524.

³⁾ Szalárdi, 610.

⁴⁾ Bethlen Miklós Önéletírása, I. 239.

akadémia és gymnasium költsége kikerülne, Barcsay az önzetlen, hazafias tudóst becsülte honfitársában az önző idegennel szemben. S csakugyan alig dülta fel a tatár Fejérvárt híres iskolájával együtt, alig lett Barcsay fejedelemmé, Apáczai 1658 végén hozzá fordult nagy tervével: »a magyar nemzetben immár elvégtére egy Akadémia föllállításának módja és formája« felől, — s »nem hiszem — mondja Bethlen — Barcsay Ákos ha floreál vala, hogy föl nem állítja vala.«¹⁾ Így azonban egyelőre tíz tanuló ingyenes oktatására cameraticum beneficiumot adott, Apáczai pedig 1659 decz. 31-én nagy tervével együtt meghalt, ép midőn Maecenas már Szebenbe zárkózott Rákóczy ostromgyúli elől és Basirius is elég hálátlanul, politizálásával egykori pártfogója, Barcsay ellen fordult.²⁾

Magasabbfokú intelligentiát tanúsított Barcsay a művészetek iránt is. Az építészet és festészet iránti érzékét egyaránt dicséri a következő, alig pár nappal halála után (1661. jul. 13.) írt török följegyzés: »A Kena (Sztrigy) folyó partján magas, köépületű kis vár; benne csak tíz ház és egy kis templom van, de lent a síkon *Barcsay királynak szép palotája volt, mely sokféle festményeivel világszép épület vala.*«³⁾ A zeneművészet iránt való érzékéről tanuskodik — a mellett, hogy maga is értett a hangszerhez⁴⁾ — az a jelenet, midőn mint elnök, megindulva az orgona fenséges hangján, egy aranyat nyom a kántor markába s kemény téli időben egy óráig élvezettel hallgatja a megható énekdarabokat.⁵⁾

Mélyen vallásos kálvinista volt, de nem elfogult, mint Kemény. Nem kis érdeme a józanság⁶⁾ akkor, mikor a hosszú

¹⁾ Bethlen Miklós Önéletirása, I. 247.

²⁾ *Beöthy Zsolt*: A magyar irodalom története, I. 333. *Századok*, 1900. 506. l.

³⁾ A várat Szikvárnak nevezi, a helység tehát valószínűleg Zeykfalva volt. Írója Evlia Cselebi XVII. századi török író, ki a Kemény ellen vonuló török sereggel együtt haladva, saját tapasztalatai alapján adja útleírását. (*Karácson Imre* fordításában olv. *Századok*, 1902. 922. l.) A följegyzés folytatásából megtudjuk, hogy »a katonaság felgyújtotta e palotát s egészen a tűz martalékául hagyta. A vár kapitánya megrémülvén. tömérdék ajándékkal a táborba jött és a szeraszkernek meghódolt.« (1071 évi Zil-káde hó 18. = 1661 jul. 13. dátummal.) Befejezve látjuk ebben Barcsay tragikus sorsát. Kemény vasketrecbe zárva hurczoltatja a bérgyilkos töréig, mert törökpártinak tartotta, a török meg művészi palotáját is elhamvasztja, mert lemondásában hűtlen árulást látott.

⁴⁾ . . . »az játéka hallgatására, elhigye Nagyságod, nincs időm« írja II. Rákóczy György anyjának. (A két R. Gy. csal. lev. 344.)

⁵⁾ Erd. orszgy. eml. XIII. 568.

⁶⁾ . . . »még eddig az boritalt nem követi, okot sem adott reá« — írja róla II. Rákóczy György már 1645-ben. (A két R. Gy. csal. lev. 344.)

nyári délutánokon sem lehet országgyűlést tartani a rendek általános elázása miatt. Pompaszeretetőben igazi magyar ember volt. Nem alkalmazható rá ellenben a két Rákóczy jellemzése, hogy »fellát.«¹⁾ Inkább szerénynek mondható, hálás tudatával származásának, fokozatos emelkedésének.

Politikája hazafias. De mint művelt lelkű ember inkább az ész fegyvereivel küzd, mint véres karddal. A kegyetlenség legkisebb foltja sem szennyezi nevét. Korát megelőzván, kortársai meg nem értették. Úgy áll a haza védő ormán Rákóczy és a nagyvezér között, mint állt György barát Ferdinánd és Szulejmán közt, annak ingerléseit csökkentve, ezt hitegetve, hogy hazáját megmentse a végpusztulástól. Nem oly lángeszű, oly erélyes, mint a barát, de aránytalanul nagyobb akadályokkal, kimerültebb eszközökkel, ám nem kisebb hazaszeretettel küzdve a közös cél felé, közös a sorsuk. Gyanakvás mindenfelől s utoljára az orgyilkos pengéje lőn alacsony sorsból magasra emelkedett, hazafias érdemekben gazdag életök osztályrésze.

Barcsay mint ember fölötte állott korának, s hogy mint fejedelem még sem vált be, annak oka a nagy akadályokon kívül tehetségénél kisebb akaratereje, nagyobb érzelmvilága.

Kemény csak félévig állhatott ellen a Nemesis bosszuló kezének. Harczi dicsőség nélkül saját huszársai tiporták agyon (1662. jan. 22.) a nagyszöllősi síkon. S a közvélemény, mely életében hálátlanná lett Barcsay iránt, emlékében méltó hálával adózott nevének. A német szövetség kudarcza, a töröknek még utóbb is tanusított kiméletessége igazolta Barcsay politikáját, s a »véres kezű« Kemény szégyenletes halálában Isten büntetését látták az ártatlan Barcsayért.

ERDÉLYI ALAJOS.

¹⁾ A két R. Gy. csal. lev. 172. 540.

ADALÉKOK A RÉGI MAGYAR ZENE TÖRTÉNETÉHEZ.

Csiky János a *Magyar Könyvszemle* mult évi folyamában egy érdekes könyvészeti tanulmányt közöl,¹⁾ melyben összesen huszonnégy zenészi munkát ismertet. Legrégibb a *Farkas András* hely és év nélkül (Krakó, 1538.) megjelent, de csak Cornides kézirati másolatában ismert munkája: *Cronica de introductione Scyttarum in Vngariam et Judeorum de Aegipto*, a legújabb pedig az u. n. *Horváth-féle énekeskönyv*, mely szintén csak kéziratban maradt reánk 1813-ból.

A szerző könyvészeti nézőpontból Toldy Ferencz, Szabó Károly és Erdélyi Pál ama tévedéseit akarja helyreigazítani, melyeknek nyomára az újabb felfedezések alapján jöttünk, és azonkívül szeretné, »ha ez a könyvészeti ismertetés — a mely az eddig összegyűjtött, részben ismeretlen anyagot, részben évtizedes tévedések helyreigazítását tartalmazza — megkönnyítené azoknak a munkáját, a kiket elfelejtett és eddig oly kevésre becsült művelődési emlékeink számára sikerült« meghódítania.

Teljes igaza van a szerzőnek, hogy a mit a magyar zene-költészetről eddig összeírtak, az oly csekélység és az is (helyenkint) oly felületes, oly hibás, hogy abból tiszta képet nem alkotunk magunknak.

Különösen Mátray Gábort korholja, a ki szerinte a XVI-ik század lantköltségzetének maradványait elhamarkodott, rendszertelen megfejtéssel és helytelenül modern felfogással közölte; s szerinte Bartalus István sem foglalkozott elég komolyan ezen ősi örökségünkkel.

A régi magyar zeneköltészet ereklýeinek nagy részét külföldi könyvtárakban őrzik, s ezeknek felkutatása és megfejtése, az adatok összegyűjtése, még sok fáradságba fog kerülni.

Az összegyűjtött adatok megrostálása is fog némi munkát kívánni; évtizedes, sőt talán évszázados botlásokat, sajtóhibákat stb. kell majd helyreigazítani. *Fétis* életrajzi gyűjteménye példá-

¹⁾ Régi magyar művészi zene. Id. h. 116—133. ll.

nak okaért csak úgy hemzseg tőlük. Ha az illető író forrást idéz, akkor még utána járhatunk a dolognak; de ha nem, akkor a közmondás szerint *cum grano salis* kell adatait elfogadnunk.

Igy példának okaért Baini nagy lelkesedéssel ír *Josquin des Prés* († 1521) európai hírnevéről.¹⁾ »Un tal Jusquino des Pres — írja — o del Prato. in brev'ora diviene con le sue nuove produzione l'idolo dell' Europa. Non si gusta più altri, se non il solo Jusquino. Non v'è pi' bello, se non è opera di Jusquino. Si canta il solo Jusquino in tutte le cappelle allora esistenti: il solo Jusquino in Italia, il solo Jusquino in Francia, il solo Jusquino in Germania, nelle Fiandre, in Ungheria, in Boemia, nelle Spagne il solo Jusquino!« Ezt a passust azután idézi Naumann és utána mások is. De ha megnézzük az eredeti forrást, akkor csakhamar arra a meggyőződésre jutunk, hogy az egész passus nem egyéb, mint — rhapsodia.

Lássunk egy másik példát.

Káldy Gyula szerint²⁾ *Bakfark Bálint* 1507-ben született és 1576 aug. 13-án halt meg; szerinte a mester II. Miksa császár meghívására Bécsbe ment és rövid ideig az udvarnál szerepelt. A halál éve a Toppeltinusnál közölt sírirat szerint³⁾ helyes, és miután ugyancsak a sírirat tanúsága szerint Bakfark 69 éves, nem pedig 61 éves korában halt meg, mint Fétis tévesen állítja, születése éve is helyes.

Fétis szerint⁴⁾ továbbá 1570 körül találjuk őt Bécsben; de ez a dátum nem egészen pontos, mert Köchel eredeti okiratokból idéz⁵⁾ és ezek szerint »Valentin Gref Backfarkh« mint a császári udvari zenekar tagja, 1566 július 1-től 1567-ig 300 tallér fizetést húzott »jährlich für alle Unnderhaltung.«⁶⁾

Csiky János idézi Bakfark több munkáját, de ezeken kívül, legalább Eitner szerint,⁷⁾ a Phalese-féle *Thesaurus*-ban 1571-ben is (*Bacfar*c alatt) és Waisseliusnál 1573-ban is (*Backvart* alatt) találunk tőle egyes lantra írott darabokat. Ugyancsak

¹⁾ *Giuseppe Baini*: Memorie storico-critiche della vita e delle opere di Giovanni Pierluigi da Palestrina. Róma, 1828. II. 407. l.

²⁾ Pallas Lexikon, 1893.

³⁾ Orig. Transylv. Cap. III. (Az 1667-iki kiadás szerint.)

⁴⁾ Biographie universelle des musiciens. Paris, 1860.

⁵⁾ *Ludwig Köchel*: Die kais. Hof-Musikkapelle in Wien. Bécs, 1869. 49. 124. ll.

⁶⁾ Bartalus is téved tehát, midőn azt írja, hogy Bakfort »mellőzte« Miksa császár meghívását. Osztrák-magyar monarchia. Magyarország, I. 366. l.

⁷⁾ *Robert Eitner*: Biographisch-bibliographisches Quellen-Lexikon der Musiker und Musikgelehrten. Vol. I. Leipzig, 1900. *Phalese* neve alatt azonban ez a *Thesaurus* nincsen művei közt felsorolva.

Eitner szerint Amsterdamban a »Maatschappij tot bevordering der Toonkunst« stb. könyvtárában szintén van egy lant-könyv kéziratban (Cat. 134.) a XVI-ik századból, mely Heckel és Waisel művein kívül Valentin Balfare (*így*) néhány szerzeményét is tartalmazza 1564-ből.¹⁾ Ezek egyikét sem láttam.

Csiky kereste az okát annak, milyen körülmények között terjedhetett el Olaszországban a magyar művészi táncz-zene, miképen keletkezhett a kétségtelenül olasz eredetű *passamezzo*, melyet báró Apor *baxaméta*, Czegei Vass György *paksaméta* néven említ, és a *saltarello*, mely a lassu nóták három-negyedes proportiójánál a Vietoris-féle XVII-ik századbéli énekeskönyvben is föltalálható. Kezdetről fogva az volt a meggyőződése, hogy a politikai érintkezésen kívül okvetetlenül kellett létezni legalább egy magyar művész-családnak, melynek sarjai Olaszországban tovább művelték és fejlesztették a magyar földről hozott nemzeti hangokat. Morphy *Les luthistes espagnols du XVI. siècle* cz. művében meg is találta az első nyomot, t. i. Bakfark lant-táblájának milánói kiadását 1653-ból. Ebben az évben jelent meg ugyanott egy *Giulio Banfi* nevű író munkája is *Il maestro di chitarra* czim alatt.

Hogy a különös véletlen játéka-e ez, vagy pedig valami bizonyító erővel bíró jelenség, azt Csiky nem tudja eldönteni, mert vezető fonala itt megszakad. Giulio Banfi ugyanis Gerber szerint egy milánói orvostanár fia volt és igen kalandos életet folytatott. Ugyancsak Gerber szerint Giulio nagybátyja, Carlo Francesco Banfi, igen híres lant-művész volt 1630 körül. »A három ágból származó ősmagyar eredetű Bánfi családdal« szeretné ezen az alapon rokonságba hozni Giulio-t, s ha ez sikerülne, újra felvehetné az elszakadt fonalat.

Erre nézve azonban nagyon csekély a reménység. Gerber munkáját nem láttam, de a mit gróf Mazzuchelli²⁾ és Filippo Argellati³⁾ közölnek Giulio Banfi életrajzáról, azt ők mindketten Filippo Picinelli művéből merítették⁴⁾, a ki még Giulio apjának nevét sem közli s csak annyit említ, hogy egy milánói orvos fia volt. Szerinte továbbá Carlo Francesco Banfi kanonok, ki maga is ügyes lantművész vala, Giulionak unokatestvére (*suo cugino*), tehát nem nagybátyja volt. A név tősgyökeres olasz lehet, ezért bizonyítékok hiányában nem szabad Giulio-ra a magyar eredetet ráfogni. Így van pl. *Garay* nevű spanyol és magyar család, az

¹⁾ Robert Eitner id. h.

²⁾ Gli scrittori d'Italia, Vol. II. pars 1.

³⁾ Bibliotheca scriptorum Mediolanensium. Milano, 1745. Vol. II.

⁴⁾ Ateneo dei letterati milanesi. Milano, 1870. 354. l.

Okossi név minden magyar látszata mellett is japán, a *Hajassi* szintén az, stb.

Legyen szabad más nyomokra, illetőleg más összeköttetésekre figyelmeztetnem a kutatókat.

Számos író szerint egy másik híres zeneszerző, a német-alföldi *Adrian Willaert*, előbb Rómában, azután (1516-ban) Ferrarában tartózkodott, a honnan csakhamar II. Lajos magyar és cseh király hívta meg udvarába. A mester elfogadta a meghívást és valószínűleg csak a király halála után, 1526-ban került Velenczébe, hol *Andrea Gritti* doge (Alajos apja) kinevezte őt Szent Márk híres templomának karmesterévé évi 70 arany fizetéssel, mit később 200 aranyra emeltek.¹⁾

Annak a bizonyítására, hogy *Adrian Willaert* csakugyan tartózkodott hazánkban. *Ambros* idézi ²⁾ *Jacques de Meyere*-nek egy művét,³⁾ mely szerint »*Adrianus Vuillardus*, *Rosilaria oriundus*, *cantor regis Ungariae*» volt, de a modern német szerző hozzáteszi, hogy bizonytalan, vajjon a mestert közvetlenül onnan, t. i. Magyarországból hívták-e meg Velenczébe, vagy sem.

Zenetudósaink további teendője volna tehát a mester műveit áttanulmányozni és azokban a magyar zene befolyásának nyomait kutatni.

Az sem lehetetlen, hogy a magyar zenét, illetőleg annak egyes sajátosságait, a híres *Hans Neusiedler* honosította meg a külföldi zeneirodalomban. Ő lantos, zeneszerző és lant-gyártó volt s 1563-ban halt meg. Mint neve mutatja, családja a Fertő környékéről származott, de egyik művében maga pozsonyi születésűnek (bürtig von Pressburgk) vallja magát. Norimbergában telepedett meg, mint sok más földije, s ottan polgárjogot szerzett magának. *Chilesotti* egyik művében ⁴⁾ közli *Hans Neusiedler tizenkét* darabját hangjegyekkel modern megfejtésben, ennek ily című munkája nyomán: *Ein newgeordnet künstlich Lautenbuch* (Nürnberg, 1536), s azt állítja a mesterről, hogy kitűnő lant-művész volt s mint lantgyártó annyira tökéletesítette a lantot, hogy hangszerei egész Európában a legkeresettebbek voltak. Műveinek pontos bibliographiája a *Monatshefte für Musikgeschichte* (Eitner) III-ik évfolyamában (1871) a 9-ik füzetben jelent meg.

¹⁾ Olv. pl. *Emil Naumann*: The history of Music, I. 363. l. és *John Denison Champlin Jun.* Cyclopaedia of Music and Musicians. New-York, 1888. — *Eitner* ellenben (id. m.) elhallgatja II. Lajos meghívását és csak annyit említ, hogy *Willaert* egyideig Rómában tartózkodott, a honnan 1527 decz. 12-én a velencei Szent Márk templomának karmesterévé nevezték ki.

²⁾ *A. W. Ambros*: Geschichte der Musik. Leipzig, 1893. III. 518. l.

³⁾ *Res Flandrae*, 1531. (Ezt nem láttam.)

⁴⁾ *Lautenspieler des XVI. Jahrh.* Lipcse, év n. — *Eitner* id. m.

Zenéjének technikai sajátosságait illetőleg Chilesottinak imént idézett művére utalom az érdeklődő olvasót. A *Neusiedler* család-név még mai napság is él Pozsonyban.

Egy másik zeneművész, a ki II. Lajos király udvaránál tartózkodott, a schweidnitz-i *Stolcer Tamás* volt. Adamus Menyhért ugyanis azt írja Joannes Langusról, hogy előbb Krakóban, majd Bécsben időzött, honnan Budára jött és »propter ingenii et doctrinae laudem a Thoma Stollero (alias Stolcer) Suidnicensi, sacelli musices rectore, Ludovico Ungariae regi commendatus, puerorum symphonicorum et artes discentium praeceptor fuit.«¹⁾ Fétis idézett művében azt írja, hogy Stolcer hazánkban, 1526 aug. 29-én halt meg, de forrást nem idéz. Nem lehetetlen, hogy ez is Fétis számos tévedéseinek egyike s a dátum tulajdonképen Lajos király halálára vonatkozik.

Annyi bizonyos, hogy a mester 1526 febr. 23-án Budán volt, mert innán írt Albrecht porosz hercegnek²⁾ és figyelmeztette őt egy elejtett szóbeli megjegyzésre — a levélből nem igen világos, hogy Budán vagy Königsbergben találkozott-e vele — melyből a mester azt értette meg, hogy a herceg ajánlatot tett neki, hogy alkalmazni fogja őt Königsbergben.³⁾

Egy állítólag Hunyadi Mátyás király számára Olaszországban készült orgonát már volt alkalmam említeni.⁴⁾ Miss Julia Cartwright ugyanis azt írja *Lorenzo da Pavia*-ról, hogy 1494-ben Velenczébe költözött át. »Ebben az időben — folytatja az író — a páviai mester híre már messzire elhatott volt Olaszország minden részébe. Egy orgonát csinált Mátyás király, és egy másikat X. Leo pápa számára.« Még annak idején figyelmeztettem az írónt egy angol folyóiratban, hogy abban az időben Mátyás király már nem volt életben, s egyszersmind fölkértem őt, nevezné meg forrását. Miss Cartwright válaszában Sansovinora hivatkozott, de miután ennek számos munkái közül nem tudta megnevezni azt, melyből kérdésben forgó adatát vette, szíves útmutatásának nem vehettem hasznát. Ha azonban a fentebb idézett dátum helyes, úgy az orgona valószínűleg csak Mátyás özvegyének, vagy pedig utódának volt szánva.

Arra nézve is van egy adatunk, hogy II. Ulászló valószínűleg épen úgy szerette a zenét, mint fia Lajos. A híres Vadianus Joachim említi ugyanis Lang Máté gurki biboroshoz Bécsből

¹⁾ Vitae germanorum jurisconsultorum stb. Haidelbergae, 1620. 79. l.

²⁾ Levele közölve van: *Monatshefte für Musikgeschichte*, VIII. évf. 67. l.

³⁾ Eitner czikke az *Allgemeine deutsche Biographie*-ban (1893) és a *Biograph. Bibliograph. Quellen-Lexikon*-ban a mester neve alatt.

⁴⁾ *Századok*, 1903. 849. l.

1517 december-havában írt levelében, hogy az 1515-iki bécsi fejedelmi találkozás alkalmával, mielőtt a magyar és lengyel királyok találkoztak I. Miksa császárral, »*Paulus Hoffhaimerus* (ennek egy másik dicsőítője szerint: *pulsandis organis omnium primus*) Viennae postea a Vladislao illustrissimo Pannoniae principe, in duorum regum, Sigismundi Poloniae principis fratris, et Ludovici Vngariae et Bohemiae coronati regis filii praesentia, eques auratus aureo exerto gladio factus sit.«¹⁾

Ambros fűntebb idézett művében még azt az adatot is találjuk, hogy négy évvel Ornithoparchus (Vogelsang) *Micrologus*-a előtt, tehát 1513-ban, Krakóban egy zenészet tankönyv jelent meg *Epitoma utriusque musices practicae* cím alatt, melynek szerzője bizonyos magyarországi, Körmöczbányáról való *Stephanus Monetarius* volt, a bécsi gymnasiumban a zenészet tanára.²⁾ E munkát nem láttam. Eitner sem tud többet róla, mint a mit Ambrosnál talált, sőt valami okból kétségbe vonja Monetarius magyar eredetét.³⁾

Végre egy nemrég megjelent angol munkában⁴⁾ egy XVI-ik századbéli *galliard* van közölve *Jehan Oystermayer*-től, s a munka írója a szerzőséget az erdélyi szász *Ostermeyer Jeromos*-nak hajlandó odaitélni. De ez tévedés. Jeromos, kinek krónikáját ismerik történetíróink, orgonás volt ugyan Brassóban, tudtommal azonban egyetlen egy szerzeménye sem ismeretes. A zenész-világban több tagját ismerjük a családnak, s János híresebb volt Jeromosnál, a miről Eitner többször idézett Lexikonából könnyen meggyőződhetünk.

KROFF LAJOS.

¹⁾ Harmoniae poeticae Pauli Hofheimeri. Norimbergae, 1539. A levél ott egész terjedelmében közölve van.

²⁾ Id. m. III. 156. l.

³⁾ A munka nincs megemlítve a Szabó Károly-féle *Régi magyar könyvtár*-ban.

⁴⁾ *E. W. Naylor*: An Elizabethan Virginal Book. London, 1905.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. Zweite Abth. III. Bd. Nuntius Delfino, 1562–1563. Bearbeitet von *Samuel Steinherz*. Wien, 1903. 8-r. LVIII, 552 l. — Dritte Abth. IV. Bd. Die süddeutsche Nuntiatur des Grafen Bartholomaeus von Portia. Zweites Jahr, 1574/75. Bearbeitet von *Karl Schelhass*. Berlin, 1903. 8-r. CXII, 528 l. — Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte. Herausgegeben von der Görres-Gesellschaft. Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. 1585 (1584) — 1590. Zweite Abth. Die Nuntiatur am Kaiserhofe. Erste Hälfte. Germanico Malaspina und Filippo Sega. (Giovanni Andrea Caligari in Graz.) Bearbeitet von Dr. *Robert Reichenberger*. Paderborn, 1905. 8-r. 4, 482 l.

A nuntiusi jelentéseknek az osztrák és a porosz római történeti intézetek által eszközölt kiadásából két újabb kötetről számolunk be ez alkalommal. A kettő közül az első, *Zaccaria Delfino* jelentéseit, ismét *Steinherz Sámuel* prágai egyetemi tanár rendezte sajtó alá. Tartalmát Zaccaria Delfino nuntiusnak Borromeo Károly bibornokhoz intézett jelentései, továbbá Borromeo utasításai Delfinohoz, képezik, kiegészítve más forrásokkal is, melyek közül legértékesebbek a titkos tanácsnak protocollumai. Ez anyagnak alapján Steinherz, a mennyire a kötet keretei engedték, Ferdinánd császárnak, Miksának, és a kettő tanácsosainak magatartását és politikáját is igyekezett megvilágítani.

Steinherz a kötet bevezetésében beszámol azokról az eredményekről, melyek a közölt aktákból leszürihetők. A Borromeo-féle utasítások — mint konstatálja — magyarázatra nem szorulnak, a mennyiben a pápai politikának hű tükrét adják. A Delfino-féle jelentések azonban figyelmesebb vizsgálatra azt mutatják, hogy céljuk egészen különleges, u. m. a császár és Miksa érdekében befolyásolni a pápát. Ez pedig megmagyarázható Delfinonak abbéli szándékából, hogy a császár és Miksa segélyével érje el régi vágyát, a bibornoki

méltóságot. Ebben az irányban már 1562 nyarán megtette a kezdeményező lépéseket és előterjesztést tett Borromeo bibornoknak, hogy a frankfurti gyűlésre, melyen Miksa császárrá választása volt megtörténendő, egy bibornok küldessék ki. Ugyanakkor a császár utasítá a római követet, Arco grófot, hogy Delfínot a pápánál terjeszsze elő a bibornokságra. Ez elől azonban a pápa kitért, mire később 1563 folyamán Delfino újra fölvette a tervet, és részben a császár, részben Miksa útján ismét lépéseket tett a bibornoki kalap elnyerésére. Ez alkalommal is hiába fáradozott, sőt annak kitudódása, hogy Cernovich Michelenek, a konstantinápolyi velencei baylo dragománjának levelezését a bécsi udvarral ő közvetítette, majdnem nyakát szegte. Sikerült azonban a bajból kimenekülnie, sőt oly ügyesen tudta intézni ügyét, hogy Ferdinánd külön megkereste a pápát, hagyja meg Delfínot nuntiusi minőségében, kinek érdekében Arco gróf római követ is közbenjárt. Az a körülmény, hogy Delfino Ferdinánd és Miksa útján igyekezett a bibornokságot megnyerni, magyarázza meg azt, hogy jelentéseiben nemcsak a pápai, hanem a császári politikát is igyekezett képviselni, illetve azok érdekeiket összeegyeztetni.

A jelentések és egyéb okiratok felölelik az akkori egyházpolitikai kérdéseknek majdnem minden egyes részét, de főleg a II. Miksa elismertetése körül folytatott tárgyalásokra és a tridenti zsinatra vonatkoznak.

A Delfino-féle jelentések első kötetének ismertetésében ¹⁾ említettük, hogy IV. Pius pápa Ferdinánd császárnak 1561 október 14-én hozzá intézett levelében foglalt kérésének megfelelőleg megengedte Miksának a két szín alatti áldozást. Az engedély megadásáért Ferdinánd 1562 január 5-én mondott köszönetet; levelében Miksa vallási érzületéről még meglehetősen lemondó hangon beszél. Ezzel ellentétben Delfinonak ugyanazon napról kelt jelentése azt mondja, hogy Miksa magatartása a vallási kérdésekben minden katolikust kielégíthet. Ekkor már Orbán gurki püspök volt Miksa udvari hitszónoka, és működéséről Delfino néhány héttel később rendkívül elismerőleg nyilatkozik. Delfino tanácsára február 6-án a pápa levelet intézett Miksához, melynek fogalmazványára Delfino tett előterjesztést, és a melyben a pápa a leghízelgőbb módon nyilatkozik Miksáról. Miksa 1562 február-havában azután Prágában a császár, Károly és Ferdinánd főherczegek és a titkos tanácsosok jelenlétében esküt tett arra, hogy mindig katolikus marad. Ezt Moronenek 1563 május 2-án

¹⁾ *Századok*, 1900. 810 és köv. ll.

Borromeo-hoz intézett jelentéséből tudjuk. Ez a része a jelentésnek magára a császárra megy vissza, tehát hitelessége kétségbevonhatatlan és Luna spanyol követnek hasonló jelentése ez által megerősítést nyer. Hogy Miksának ez az eljárása összefügg a római korona megszerzésével, az természetes. Mert tudjuk, hogy a német protestáns fejedelmek akkoriban hír szerint a dán királyt akarták római királylányá megválasztani, ezt pedig Miksa csak úgy ellensúlyozhatta, ha a katolikus fejedelmekre támaszkodik; ezeknek megnyerésére szolgált tehát Miksának ez a lépése, melyről Delfino, úgy látszik, nem értesült; azonban jelentéseiben más egyéb jelenségekről számol be, melyek Miksának közeledését a római katolikus valláshoz elég világosan mutatják.

Miksa megválasztása 1562 nov. 24-én végbement, és pedig — mint maga Ferdinánd császár kijelentette Delfino előtt — a nélkül, hogy a vallási kérdésben bármily engedmény tétetett volna. Sőt a protestáns választófejedelmek határozott tudomást nyertek a felől, hogy Miksa katolikus fog maradni. A protestáns fejedelmek előtt olybá tűnt fel a dolog, mintha Miksa bensőleg mégis protestáns volna és csak színlel, midőn katolikusnak vallja magát. A választás megtörténtét Miksa megbízottja, Don Juan Manrique útján közölte a pápával. Ennek kiküldése a szász és a pfalzi választókat annyira elkedvetlenítette, hogy formális tiltakozást akartak emelni az ellen, hogy Miksa a szokásos hűségesküit a pápának letegye. Azonban a tiltakozás abban maradt, főleg azért, mert a brandenburgi választó megtagadta hozzájárulását. A brandenburgi választóval pedig Delfino benső viszonyban állott. Az események összefüggése egymással ily módon lesz előttünk mind világosabb.

A választás megtörténte után a pápai approbatio kérdése került napirendre, a melynek különben már előzménye volt. Ugyanis, mint az 1562 június 27-iki, Delfinohoz intézett utasításból látjuk, a curiának az volt a szándéka, hogy Miksa approbatiójáért a császár hozzájárulását kéri a tridentinai zsinat bezárásához. Arco gróf császári követ 1562 augusztushavában jelentést tett a pápának, hogy Miksa megválasztása kérdésében tárgyalások folytak, a nélkül — a mire utasítása volt — hogy a pápát Miksa érdekében bárminemű közbenjárás iránt megkereste volna. A curia viszont a Delfinohoz szept. 19-én, okt. 3-án és 17-én adott utasításaiban lelkére kóti a nuntiusnak, hogy semmi szín alatt ne praejudikáljon szavában vagy magatartásában a pápai elhatározásnak az approbatio kérdésében, és ez iratokból kitűnik, hogy a császár

hozzájárulása a tridenti zsinat berekesztéséhez, volt Miksa approbatiójának az ára. Csakhogy Delfino minden diplomáciai ravaszsága mellett sem volt képes ezt elérni; a császár az approbatio és a zsinat berekesztése közti kapcsolatról nem akart semmit tudni, jöllehet tudomására adták, hogy az approbatio kérdése, ha a zsinat elé kerülne, nehézségekre adhatna okot. Ezért a curia más terv után látott. Miksa követének, Manriquenek megérkezte után Delfinohoz utasítás ment, hogy a következő kombináció megvalósításán működjek: Miksa küldjön egy külön követséget Rómába, mely obedienciáját bejelenti, és tegyen esküt arra, hogy a katolikus vallásnak híve marad s az apostoli szentszéknek teljes erejével támogatni fogja. A pápa tehát, mint látjuk, nem elégedett meg azzal, hogy Miksa Manriquet küldte Rómába hódolatát bemutatatandó. A pápa kívánságának eredménye most az volt, hogy egyelőre Miksa a küldöttség elküldését halogatta, és ezt a halogatást a szentszék nemcsak hogy szívesen vette, hanem Delfino egyenesen utasítást kapott arra, hogy a kérdést mennél kevesebbet holygassa. Az ok, a miért a szentszék ezt a politikát követte, nem abban rejlett, a mit a hivatalos akták mondanak. Nem az a körülmény volt az ok, hogy Ferdinánd sem volt megkoronázva, midőn Miksa megválasztatott, sem pedig az, hogy Miksa katolikus érzelmeiben kételkedett volna a pápa. Az ok az volt, hogy a pápa tartott attól, hogy a katolikus államok, különösen Franciaország és a császár szövetségre lépnek egymással, a zsinat vezetését a pápa kezéből magukhoz ragadják, a mivel a curiának gyökeres reformálása járt volna együtt. Ezért igyekezett a császárt a curia Franciaországtól távol tartani, s ezért húzta-halasztotta az approbatio kérdését. A mikor pedig a császár 1563 tavaszán a zsinatra vonatkozó bizonyos kérdésekben engedett, az approbatio körüli tárgyalások fonala is újra fölvétetett.

A tárgyalások most a Miksa által teendő eskü körül forogtak. E tekintetben Arco gróf, a császári követ, azt az álláspontot foglalta el, hogy Miksa csak azt az esküt teheti le, a melyet közvetlen elődei tettek, s a pápa és az ez ügyben kiküldött bibornoki bizottság által javaslatba hozott eskümintákat kereken elvetette. Erre a pápa megszakítá Arco gróffal a tárgyalásokat, és Delfino utasítást nyert, hogy lépjen egyenesen a császárral érintkezésbe. Delfino a tárgyalásokat megindította és diplomáciai ügyességével sikerült kivinnie azt, a mit a curia különben is kontemplált kezdettől fogva, t. i. hogy egyezzék bele a császár a tridenti zsinat berekesztésébe, mire az approbatio meg fog történni. A curiának ez a megoldás

nagyon is érdekében feküdt, mert ép akkor Spanyolország mind jobban magához ragadta a szerepet a zsinaton, és pedig a pápai politikával ellentétes állást foglalva el. Delfino messterileg oldotta meg feladatát; úgy a pápai udvarral, mint a császári tanácscsal folytatott tárgyalásai remekei a diplomáciai furfangosságnak. A pápa két kézzel kapott Delfino ajánlatai után, a ki utasított ugyan, hogy ne tálalja fel a császári udvarban, hogy a zsinat berekesztése nélkül az approbatio nem fog megtörténni, de titokban a curia teljesen elfogadta ezt a propositiót. Viszont a császári udvar is kellőleg meg volt dolgozva, azonfelül az államtanács és Miksa is már teljesen megunták a zsinati tárgyalásokat, és ezen az alapon azután létrejött a megegyezés; a császár beleegyezett a zsinat berekesztésébe, a mi 1563 decz. 4-én meg is történt.

A másik előttünk fekvő kötet *Portia Bertalan* gróf nuntiaturájának második kötete, melyet úgy mint az első, *Schellhass Károly* rendezett sajtó alá. A kötet az 1574 és 1575 éveket öleli fel, Portia gróf délnémetországi nuntiaturáját, mely főleg Augsburgban játszódtott le, az 1574 ápr. 13-tól 1575 ápr. 30-ig terjedő időszakban. Küldetésének tulajdonképeni feladata az volt, hogy Augsburgban egy jezsuita collegiumnak alapítását lehetővé tegye. Az 1573 ápr. 2-án elhalt Truchsess Ottó bibornok augsburgi püspök volt az, a ki a jezsuita rendnek megtelepítését Augsburgban mindenkép lehetővé akarta tenni és ebbeli törekvésében az augsburgi patricius családok legkiválóbbjai, a Fuggerek és az Ilsungok által támogatott. Velök szemben állott a káptalan, mely körömszakadásig küzdött, hogy az augsburgi szent Kereszt-ről címzett templom át ne adassék a jezsuitáknak, illetőleg, hogy azok Augsburgba le ne telepíttessenek. Ez az ellenségeskedés irányult a rend ellen, mint ilyen ellen, nem egyes tagjai ellen, mert — és ez elég érdekes — a főtemplomban, még egy régebb időben kötött egyezés alapján, a prédikálással a jezsuita rend tagjai voltak megbízva, és ezt a káptalan jövőben is fentartandónak vélte. Ottó bibornok már 1543 körül foglalkozott azzal a tervvel, hogy a jezsuita rendet Augsburgba is betelepíti, de e terv megvalósítását csak az ötvenes években kísérelhette meg. A híres Petrus Canisius jezsuita atya 1559-ben vette át a prédikációk megtartását az augsburgi főtemplomban, a kit a káptalan nélkülözhetetlennek tartott; azonban ugyanekkor megnyilatkozott a káptalan ellenszenve a rendnek mint ilyennek betelepítése ellen. Minthogy a káptalan a rend betelepítése ellen opponált, 1564-ben fölmerült az a terv, hogy a rendet oly területen tele-

pítsék le, mely fölött a káptalan nem bír rendelkezési joggal. Ottó bibornok 1564-ben ezért átadja Canisiusnak a Lambertuskápolnát, s a Fugger és Ilsung ház támogatja őt abbéli törekvéseiben, hogy a rend állandó lakhelyet kapjon Augsburgban. Ettől az évtől kezdve egész 1572-ig folyton kísérleteznek egyes kolostorokkal és templomokkal, a nélkül azonban, hogy Ottó bibornok célját, a rend letelepítését el tudta volna érni. Oka ennek a káptalan folytonos ellenkezése volt. 1572-ben azt tervezték, hogy az Agoston-rendet a szent Kereszt kolostorból és templomból kitelepítik a szent György-kolostorba, mely szintén e rend kezén volt, s a szent Kereszt-templomot és kolostort a Jézus-társaságnak adják át. E terv ellen azonban a káptalan állást foglalt, és hogy az ellentétek kiegyenlítettessenek, ezért küldetett Portia gróf 1573-ban Augsburgba. A közzétett akták első sorban erre az ügyre vonatkoznak, a mely a káptalannak győzedelmével végződött. A curia 1575-ben elhatározta, hogy a tárgyalásokat a káptalannal a jezsuiták letelepítése tárgyában megszakítja, de utasította Portiát, hogy a saját neve alatt béreljen egy házat, hol a rend elhelyezhető lenne. Ez azonban nem volt keresztülvihető, mire a szentszék egészen felhagyott ezzel az ügygyel.

E mellett még más egyéb kérdések is találunk megvilágítást a kötet aktái által. Így a halberstadti püspökség betöltésének kérdése, a szász választófejedelemnek visszatérítése a róm. katolikus vallásra, a holsteini és clevei hercegek viszonya a catholicismushoz stb. mind olyan kérdések, melyek első sorban a birodalmi történet szempontjából fontosak, és e folyóirat keretén némileg kívül esnek. Továbbá becses adatokat találunk a kötetben a törökök elleni hadjárat kérdésére.

Ez a kérdés aktuálissá vált 1574-ben, midőn Goletta vára a törökök kezébe esett s közel volt az a veszély, hogy a tunisi öbölből kiindulólág Olaszország és Magyarország felé fog első sorban a törökök támadása fordulni. A curia tartott ettől, s ezért 1574 november-havában Portia, Delfino és Gropper nuntiusok megfelelő utasítást nyertek, hogy a császárt és a fejedelmeket egy közös hadjáratra a török ellen megnyerjék. Ezek között úgy volt felosztva a szerep, hogy Groppernek a kölni érsek és a clevei herceg, Delfinonak a császár jutott, Portiának pedig feladata volt a salzburgi érseket, Ferdinánd és Mátyás főhercegeket s Albert bajor herceget megnyerni. Portia ekkor az augsburgi megbízásból kifolyólag összeköttetésben állott Ilsung György augsburgi tanácsossal, a sváb tartomány-vogttal, a ki már 1573-ban be volt avatva a császár terveibe a törökök elleni védő készü-

leteket illetőleg. A mint Portiának 1574 december 4-iki jelentéséből látjuk, Ilsung a császárnak azt a tanácsot adta, hogy Magyarországon egy állandó hadsereg állíttassék fel a török ellen, mely 50,000 gyalogost és 50,000 lovast foglaljon magában. Ezt a számot később leszállította Ilsung 40,000 lovasra és 20,000 gyalogosra. Tényleg ezt az utóbbi számot fogadta el a császár, és Portiának jelentéséből látjuk azt is, hogy a császár el volt határozva birodalmi gyűlést hívni össze, melyen e 60,000 főnyi sereg szervezésére segílyt kérjen a fejedelmektől. Ugyanebben a jelentésében azonban Portia kifejti azt is, hogy a pápa terve, közös actiót hozni létre a törökök ellen, aligha lesz kivihető mindaddig, a míg a vallási küzdelem tart; azonfelül akadályozzák ezt még a flandriai háború, a császárnak az a kívánsága, hogy adjanak neki elegendő eszközöket arra, hogy tíz évig állandó hadsereget tarthasson Magyarországon, végül az a körülmény, hogy a törökökkel kötött fegyverszünet alighanem meg fog hosszabbíttatni. Portiának terve mármost oda irányult, hogy Miksa császár a török elleni támadást illetőleg minél jobban befolyásoltassék, a pápa hívja fel a császárt és a katolikus fejedelmeket a török elleni harcra, ellenben a heretikus (protestáns) fejedelmek a katolikus fejedelmek útján szállíttassanak fel részvételre. Ezt a tervet Portia azután 1574 december folyamán közölte Albert bajor herczeggel is egy emlékiratban, melyre az szintén egy hosszabb irattal felelt. Albert herczeg figyelmeztette Portiát, hogy az ő nézete szerint a pápának Fülöp spanyol királlyal és az olasz fejedelmekkel együttesen kellene a birodalmi gyűlésen a török ügyben fellépni, mert csakis ez esetben lehetne kilátás arra, hogy eredménnyel jár fellépésük. Egyúttal megjegyezte, hogy a következő birodalmi gyűlésen a katolikus fejedelmeket könnyen meg lehetne e tervnek nyerni és a protestáns fejedelmeket is befolyásolni, és azt a tanácsot adta, hogy közöltessék mindez a császárral, a kit a birodalmi gyűlés gyors egybelűvására szorítsanak. Ezeket az iratokat Portia közölte a curiával, és tárgyalt 1575 február 5-iki jelentése szerint a salzburgi érsekkel is, a ki kijelenté, hogy a Magyarországon szervezendő állandó hadsereg kérdésében a választó fejedelmekkel kell első sorban tárgyalni, de megígérte, hogy a maga részéről később a fejedelmek tanácsában mindent meg fog tenni ez ügy érdekében, sőt személyes áldozatokra is késznek nyilatkozott. A Portia-féle jelentésekben kifejtett tervek szolgáltak alapul azután a curiának ez ügyben követett későbbi politikájánál.

És most térjünk át a nuntiusi jelentéseknek a *Görres-társaság* által kiadott kötetére.

A Görres-társaság *Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte* című kiadványsorozatában a nuntiusi jelentések közül eddig a kölni nuntiatúrának két kötete jelent meg, mely az 1584—1590 éveket foglalja magában. E két kötet már régebben jelent meg. A múlt év folyamán a vállalatnak egy újabb kötete látott napvilágot, mely a Görres-társaság által kiadott jelentések második osztályának első kötetét teszi. Tartalmazza a császári udvari nuntiatúra iratait az 1585 (1584)—1590 évekből. Az 1584—1586-ig terjedő időben *Germanico Malaspina* volt a nuntius, 1586—1587-ben pedig *Filippo Sega*. Függelékül közli a kötet *Caligari János* András nuntius gráci működésének aktáit.

Germanico Malaspina nuntiusi működése a császári udvarnál abba az időbe esik, midőn a protestantismus újra erőt gyűjtve, megkezdí a harczot ismét a katholicismus ellen. A katolikus részről megindult ellenreformációs mozgalomnak most a császári udvarnál tartózkodó nuntius lett a vezetője, s a míg egyrészt a veszendőbe ment positiók visszaszerzése és a megmaradtak biztosítása volt a feladat, másrészt az egyházi belviszonyok rendezése és újjá alakítása vált szükségessé. Malaspina működése természetesen majdnem kizárólag a birodalomban, Németország területén folyt le, ámde találunk iratai között olyanokat is, a melyek hazai viszonyainkra is érdekes világot vetnek.

Rudolf császár és Báthory István lengyel király között 1575 óta, mióta a Habsburgok a lengyel királyi trónra aspiráltak, erősen feszült viszony állott be, a mit növelt az is, hogy a Báthoryak bizonyos birtokokra, Szathmárra, Németire és tartozékaikra tartottak jogot, melyeket II. Miksa foglalt el Zapolyai Jánostól. Ezekre a birtokokra Báthory István jogot tartott és azoknak visszaadásához kötötte a Lengyelország és Ausztria közötti régi békeegyezmények megújítását. A római curiának természetesen érdekében állott, hogy a két fejedelem között a béke helyreálljon. Az erre vonatkozó tárgyalásokat a prágai és a lengyel nuntius és Possevino jezsuita atya vezették. A tárgyalások eredménye az volt, hogy Szatmár és Németi megmarad a császár kezén, Nagybánya és tartozékai pedig Báthory Istvánnak engedtetnek át. A midőn azonban az átengedendő birtokok részletezésére került a sor, újra kitört a viszály, a mennyiben Báthory sokkal többet követelt, mint a mennyit a császár átengedni hajlandó volt. Malaspina most minden igyekezetét arra fordította, hogy a császárt engedékenységre bírja. Tényleg a császár váratlanul hajlandó lett Báthory követeléseinek

engedni, és Malaspina fáradozásait eredmény is koronázta annyiban, hogy 1585-ben Rudolf biztosokat küldött ki, a kik a lengyel királylyal a szerződéslevél aláírása tárgyában tanácskozzanak, s 1585 június-havában létre is jött a szerződéslevél fogalmazványa. (Olv. a kötetnek 65. számát s v. ö. hozzá az 52. számhoz való jegyzetet.) Majd augusztus-havában megtörtént a hirtokok átadása; ekkor azonban újabb nehézségek merültek fel, mert Báthory, kancellárja Berzeviczy Márton útján panaszt emelt Malaspinánál szeptember 4-én, hogy egyes Nagybányához tartozó területeket nem adtak neki át. Ezért Malaspina közbenjárását kérte (olv. a 80. számot), a ki, mint szeptember 17-iki, Rusticucci bibornokhoz intézett leveléből látjuk, közben is járt. Az eredmény az lőn, hogy mielőtt ebben a kérdésben határoztak volna, informatiókat és különösen Ernő főhercegtől véleményt kértek. Azonban november havában még mindig nem volt e kérdés elintézve, és az időközben kitört dögvész továbbra is megakadályozta e kérdés tisztázását. (Olv. a kötet 84. számát.)

Filippo Sega 1586-ban jött a császári udvarhoz, a kit nem fogadtak valami szívesen. Sega küldetése ugyanis a célból történt, hogy Ernő kölni választófejedelem támogatására a német katolikus fejedelmeket felszólítsa. A német protestáns fejedelmek körében e körülmény elégtelenséget keltett, a mit a pápa úgy vélt ellensúlyozhatni, ha Segát nem mint rendkívüli, hanem mint állandó nuntius küldi Prágába. Ennek daczára nagy animositás mutatkozott ellene. Tartottak ugyanis a protestáns fejedelmek attól, hogy küldetésének célja mégis csak az, hogy ellenük szövetséget hozzon létre és alakítson. E gyanu okozta azt, — daczára Sega tiltakozásának — hogy közte és a császári udvar közt a viszony meglehetősen hideg volt, úgy hogy befolyása a politikai ügyekre sem lehetett valami nagy. Nuntiaturájának az elején történt a császári követség elutazása Rómába, mely az újonan megválasztott V. Sixtus pápának volt a császár hódolatát bemutatandó. A követek gróf Daun és Kurtz Jakab voltak, kiknek utasításában egy subsidium hungaricum kieszközlése is szerepelt a török elleni háború céljaira. Ezt a követség nem tudta kieszközölni; maga Sega 1586 május 13-iki jelentésében, utalással a magyarországi zilált viszonyokra, nem javasolja a segélynek megadását. (Olv. a 115. és 127. számokat.)

1586 december 12-én meghalt Báthory István lengyel király Grodnoban. Sega ekkor még nuntius volt, ámbár működésének napjai meg voltak számlálva. Báthory halála keresztülhúzza a pápának nagyon sok és messzemenő tervét, a melynek

megvalósításában számított a lengyel királyra. A lengyel trónra most különböző igénylők jelentkeztek, ezek között első sorban a császári ház is, különösen Miksa és Ernő főherczegek. Segá az előbbi érdekében igyekezett közreműködni. A császári udvarban az a hír szárnyalt, hogy Sixtus pápa Báthory bibornok, illetőleg a svéd vagy páрмаi herczeg mellett foglal állást, a mit Segá mint valótlant, megczáfolni igyekezett. A lengyel trón kérdésével különben Sixtus behatóan foglalkozott, és az új lengyel nuntius, Annibale di Capua, csakhamar utasítást kapott, hogy a császári ház azon tagja mellett foglaljon állást, a kinek legtöbb kilátása van a trón elnyerésére. Minthogy a császári ház tagjai, Ernő, Miksa és Mátyás főherczegek mind igyekeztek maguknak a trónt megszerezni, Segá a császárnál azon volt, hogy a versengők között lehetőleg kibékülés hozás-sék létre. Végre is megegyezés jött létre, mely szerint Rudolf elsősorban Ernő főherczeg, másodsorban Mátyás, végül Miksa érdekében fogja a szükséges lépéseket megtenni. Az események még nem fejlődtek ki teljesen, midőn 1587 május havában Segá elhagyta állomását s utóda a nuntiaturában Giacomo Puteo érsek lett.

A főtebb elmondottakkal korántsem merítettük ki teljesen a nuntiusi jelentések ez újabb köteteinek tartalmát. Csakhogy bármily érdekes és becses anyagot tartalmaznak is, főleg a német birodalom egyházi belviszonyainak ismeretéhez, kénytelenek vagyunk annak taglalásától elállani, mert ez már jóval túlhaladná e folyóirat kereteit. Remélhetőleg nemsokára lesz alkalmunk a vállalat újabb köteteiről is beszámolni.

ÁLDÁSY ANTAL.

A középkori várak, különös tekintettel Magyarországra. Irta *Könyöki József*. A M. Tud. Akadémia tört. bizottságának megbízásából sajtó alá rendezte *Nagy Géza*. Budapest, 1905. Athenaeum kny. Nagy 8-r. XII, 625 l. 676 ábrával.

A magyarság sok százados küzdelmeinek leglélekemelőbb harczi váraink falai alatt folytak le. A nemzet egész története tulajdonképen szakadatlan harczok, csaták és várostromok láncolata. Nemzetünk történetének kimagasló eseményei, mint hatalmas emlékkövekhez, egy-egy ősi várunk nevéhez kapcsolódnak. Történet, legenda, néphagyomány, rege és dal, valóság és képzelet, századok óta nem múlt erővel és kegyelettel foglalkozik a várakkal, s mégis történetünk kedvelői régóta és hasztalan várják, hogy történetünk e folyton pusztuló s

örök elmulásukban is hatalmas emlékeinek összefoglaló, hű és valódi leírását és képét bírassák. Óriási munka, rendkívül sokoldalú bűvárlat kell hozzá, igaz; de ma már az ismert és hozzáférhető források bősége, fejlett régészeti és műépítészeti, valamint hadtörténelmi ismereteink lehetővé teszik annak megalkotását. Létesítése elsőrendű kötelességeink közé tartozik.

Az első lépést ehhez *Könyöki József* tette meg, midőn előttünk fekvő munkájában a középkori várak általános jellemzése mellett mindenütt kiterjeszkedik és hivatkozik a magyarországi példákra s magyarázatúl számos hazai vár képét, részlet- és alaprajzát is közli.

Könyöki, a külföldi irodalomban gyakori régészeti és műtörténeti lexikonok mintájára, akként szerkesztette munkáját, hogy a középkori várak egyes részeit betűrendes vezérszavak alatt tárgyalja. Leginkább Piper Ottónak Münchenben 1895-ben megjelent *Burgenkunde* cz. munkája és Viollet-le-Duc 1854-ben kiadott műve nyomán halad s illusztrációinak túlnyomó nagy részét is e két munkából veszi.

A fejezetek közül tájékozásúl felemlítjük a következőket: Ablak, Ajtó, Alagút, Árok, Barbacan, Bástya, Börtön, Butorzat, Buvó-ajtócska, Csapó-ajtó, Csapórács, Czölöpfal, Ebédlopala, Ellenvár, Elővár, Építési jog, Erkély, Erődgát, Escarp és Contre-escarp, Falfok, Falkötés, Farkasverem, Felvonóhid, Fokeröd, Folyosók, Gátárok, Gyámkő, Gyilokjáró, Kályha, Kamrák, Kandalló, Kápolna, Kapu, Kínzó kamara, Kopogtató, Körfal, Kriptá, Kurtina, Kút, Lovagterem, Lövőrés, Macskajáró, Monostorok, Oldalpásztázó, Ostrom, Öntőlyuk, Öreg torony, Palota, Pincze, Rablólovagság, Repülő híd, Rovátkák vagy Hadiorom, Számszerű, Szobrászat, Öntő erkély, Tégla, Temető, Templom, Tornyok, Udvar, A várak osztályozása, Víztartó stb.

Ezen fejezetek alatt a külföldi s részben a hazai irodalomból is már bőven ismert leírásokat kapunk, melyeknek a mi szempontunkból csak az kölcsönöz értéket hogy — mint már említők — minden egyes tárgynál a hazai várakra is történik hivatkozás és hogy a mű 676 illusztrációja közül 237 kép, jobbra a szerző saját felvétele, magyarországi várakra vonatkozik.

Az egész munkának van két feltűnő nagy hiánya. Az egyik a *hazai történetirodalomnak hiányos ismerete*, a másik a *várak hadi felszerelése* leírásának mellőzése.

Nagy Géza, ki az általa írott részeket csillagok közé iktatta a szövegbe, igyekezett ezeken a hiányokon segíteni a mennyire lehetett. A szerző 1900-ban hunyt el s utolsó éveiben betegeskedett. Nem volt tehát módjában a szaktudo-

mány legújabb eredményeit értékesíteni. Ezt a hiányt Nagy Géza szintén igyekezett pótolni.

Általában azt a benyomást teszi a könyv, mintha nem kész munkával állanánk szemben, — mintha a szerző talán még nem akarta volna közrebocsátani; másként alig volna megmagyarázható az, hogy míg a várak butorzatáról, még a *gyertyatartókról*, a palota ablakában a várkisszony által kalitkában tartott *madarakról* s a *várpaprról* is részletesen, külön fejezetekben értekezik, addig pl. az *úgyuról* szó sem esik művében. Általában a várak hadi felszereléséről jóformán semmi fölvilágosítást sem nyerünk. Ugy hogy Könyöki munkája tulajdonképen a váraknak csak *építészetét* tárgyalja.

A könyv végén egybeállítását találjuk a szerző által felhasznált irodalomnak. Túlnyomó része külföldi. A magyar irodalomból csak azt használta, a mi épen keze ügyébe akadt. A magyar munkák között felsorolva találjuk Mikszáth Kálmán *Magyarország lovagvárai regékben* című művét, — a mely kétségtelenül kedves olvasmány, de semmiesetre sem történeti forrásmű. Diósgyőr várára vonatkozólag idézi a *Bükkvidéki turista kalauz-t*, — de nem ismeri Wenzel Gusztávnak e vár fénykoráról írott monographiáját.

Felsorolja az Anjoukori Okmánytárt, a Vatikáni Magyar Okirattárat és Fejér Codex Diplomaticusát, — de a szövegben semmi nyoma, hogy ezeket használta volna.

A Történelmi Tár, a Ludovika Akadémia Közlönye, a Hadtörténelmi Közlemények, a Századok és a Régi Városi Számadáskönyvek várainkra vonatkozó hatalmas anyagára egyáltalán ügyet sem vet. Nem ismeri a millenniumi kiállítás alkalmából összegyűjtött és kiállított emlékek nagy tömegét sem, — sőt úgy látszik, azok létezéséről sem bír tudomással, mert másként a szövegben *Irodalom* vezérszó alatt nem írhatná a hazai várakat illetőleg a következőket: »Érdeemes munkát végezne az, ki hazai könyvtárainkat és levéltárainkat kutatná fel ez irányban, mert nem tehető fel, hogy a harczra oly gyakran kényszerített magyar nemzet ez irányban följegyzéseket ne tett volna és azokat ne őrizte volna meg.« Istennek hála, ez megtörtént s így e részben az adatoknak kellő bőségével rendelkezünk. Ez a rovat szűk volna arra, hogy azokat bizonyítékul felsoroljam.

Ez az eset ismét egy tanulságos példa arra, hogy a műépítész és archaeologia mennyire nem lehet el történelmi irodalmi ismeretek nélkül — és viszont.

Érdekesebb állításai közül felemlítjük, hogy Diósgyőr

várát rablóvárnak mondja, s hogy az úgynevezett bebocsátási jog hazánkban szerinte nem létezett.

Egy helyen a következőket mondja: »Hazánk várainál építési iskolának, vagy bizonyos építési elvnek létét — a célszerű védelmet kivéve — *tagadom*.«

Ezzel szemben a tény az, hogy a várépítészet terén Európában fellépett összes rendszereket, Európa valódi hadi iskoláját képező hazánk területén alkalmazták és kipróbálták már a középkorban is s még inkább a XVI—XVII. századi török háborúk alatt. A sok közül — hiszen csak a lőpor felfedezése óta több mint ötszázféle várépítési rendszer ismeretes — felemlitem az ó-olasz, a francia, a burgundi és az angol középkori, a XVI-ik századi Micheli-féle, a XVII-ik századi németalföldi, s hogy többet ne említsünk, a Vauban-féle csillagsáncz-erődítési rendszereket, melyek mindegyikére számos példa van hazánkban.

A szerző szakbeli tévedéseit illetőleg felemlítjük, hogy a *kutyákról* is külön cikkelyben értekezvén, azt mondja, hogy a várúrnók kis ölebeikkel mulatoztak, sőt »az ezek iránti szeretetet annyira vitték, hogy az úrnő halála után az őt ábrázoló sírkő alján kedvencz kutyáját is kifaragták.«

A ki a középkori symbolikát ismeri, tudja, hogy a sírköveken a kutya a nő lábánál, minden korok nőinek legszebb erényét, a hűséget jelképezi, — épúgy mint a lovagok lábaihoz az oroszlánt faragták ki a hősi bátorság jeléül.

Néha a kifejezések magyarázatában is téved szerzőnk. Így a *lugast* tárgyalva, összetéveszti azt, valószínűleg valamely más nyelvű szó helytelen fordítása folytán, a nyitott csarnokfolyosóval, a loggiával; a mi abból is kitűnik, hogy azt mondja, miszerint a *lugas* »Prámburgvárban a kétemeletes palota *második emeletének* egyik szögletén van.«

Egy másik helyen (267. l.) azt írja, hogy »biztosra vehetjük, miszerint hazánkban a honfoglalók által talált kővárak csakis körfallal bekerített lakható tornyok lehettek.« Állítását — úgymond — »támogatja a Bécsi Krónikában a magyarok bejövetelét ábrázoló kép is.«

Ez nagy tévedés, mert Márk képes krónikája, mely 1330 körül íratott, képeiben tudvalevőleg saját korának alakjait, épületeit, fegyverzetét és ruházatát festette s így megbecsülhetetlen bizonyítékokat nyújt nekünk a XIV-ik századra nézve, — tehát a szerző által idézett képen is XIV-ik századbeli várakat s nem honfoglalaskoriakat látunk.

A könyv legértékesebb fejezete az, mely a várak osztályozásával foglalkozik. Szól a barlang, fa, pogány, fensík,

föld, gát, kettős, közös, községi, római eredetű, szikla, tó, tiüske, üveg, vég- és vízvárakról. Ebben az összeviSSzaságban azonban nincs rendszer. Nem találjuk a fő osztályozást a szikla, sík- és vízvárak között s különösen nem találjuk a hazai várak felosztását a végvárak, egyéb királyi várak, erődített városok, kastélyok, erődített templomok és monostorok s végül erődített lakások (curiák) szerint.

Igaz, hogy a könyv címe: *A középkori várak, különös tekintettel Magyarországra*, — tehát nem a hazai várakról szól, hanem csak tekintettel van azokra is, mindamellett történelmi ismereteink mai állása mellett méltán több adatot várhattunk volna hazai emlékeinket illetőleg is.

A várak osztályozásánál a pogányvárakról vagyis őskori földvárakról szóló fejezetben, Nagy Géza kiváló alapossággal az összes irodalmi anyag ismeretével tárgyalja a kérdést, kiterjeszkedve hazánk összes nevezetesebb pogányváraira. Ez a könyv legbecsesebb fejezete.

A *végvárakról* szóló fejezetben a szerző ismét a hazai történetirodalom hiányos ismerete miatt abba a hibába esik, hogy azt hiszi, miszerint csak az végvár, a melyik az ország határán áll. A török hódoltság korában az ország belsejében levő azon várak is, melyek a török által elfoglalt részek határán vagy közelében, tehát a magyar birtoknak ott is véghatárán állottak, mint pl. Eger, Diósgyőr, Szendrő, Szolnok, Fülek, szintén végházak és végvárak voltak, holott az első Hevesben, a következő kettő Borsodban, a negyedik az akkori Külső-Szolnok, Fülek pedig Nógrád vármegyében, tehát valamennyi jóformán az ország közepén feküdt.

A mű végén vármegyék szerint betűrendben összeállítva látjuk váraink névjegyzékét az eddigi kutatások alapján, — még pedig nem csupán a középkori várakat, hanem általában összes várainkat, feltüntetve a ma is lakott, részben lakott, rom, egészen elpusztult, pogány földvár és római castrumokat is.

Az eredeti jegyzékben a szerző által egybeállított névsort Nagy Géza lelkiismeretes utánjárással *616 vár* névvel bővítette meg. Ez az egy adat is eléggé dicséri a sajtó alá rendezés munkáját.

Szerinte tehát most már a középkoriaknak felvehető várak száma 678. Összesen pedig van hazánkban — Horvátországot ide nem számítva — *1649 vár*. Hogy ez mily jelentékeny szám, láthatjuk abból, hogy a nagy Németországban összesen csak ezer vár ismeretes.

Itt megjegyezzük mindjárt, hogy később, ha ezt a név-

jegyzéket kritikai földolgozás alá vesszük, sokat fogunk belőle — különösen az őskori földvárak és az elpusztult várak sorából — törölni, mert beható és ásatásokkal kapcsolatos kutatások bizonyítják, hogy nem lehet mindenütt elfogadnunk *vár* létezésének föltevését, a hol egy-egy domb, vagy hegy nevében a *vár* szó szerepel. Igen sok úgynevezett várhegyen sohasem állott vár.

Könyvünk először gyújtott fényt sok és dicső emlékü várunk omladéka körül. Az úttörés kétségtelenül érdeme e munkának.

SZENDREI JÁNOS.

Lazarus von Schwendi, Freiherr von Hohenlandsberg, ein deutscher Feldoberst und Staatsmann des XVI. Jahrhunderts. Neue Studien von dr. *Adolf Eiermann*. Freiburg i. B. 1904. 8-r. VIII, 163 l.

A címlapon olvasható *Neue Studien* jelzés fölcsigázza az olvasó érdeklődését, de csakhamar kiábrándulás vár reá, legalább a »deutscher Feldoberst und Staatsmann« magyarországi szereplésére vonatkozó részben, a miről szerzőnk nagyon keveset mond s abban sincs sok köszönet.

Szerinte II. Miksa császár Schwendi Lázárt 1564 decz. 18-án a Magyarországon állomásozó német csapatok főkapitányává (generalkapitän) nevezte ki, de ennek katonai tevékenységét illetőleg a szerző W. von Janko-nak még 1871-ben Bécsben megjelent könyvére utalja az olvasót. Röviden csak annyit beszél el, hogy Schwendi 1565 elején Magyarország északi részeibe ment, hogy ott hadi szerencsét próbáljon Zapolyai János erdélyi fejedelem és oltalmazói, a törökök ellen, kik az egész Tisza és az Alduna vidékét elfoglalták volt s Budán és Temesvárott egy-egy pasaságot (paschat) rendeztek be. Schwendinek sikerült még azon év folyamán az elvesztett helyeket visszanyerni s azonfelül még Tokajt és Szerencset is elfoglalni.

Egy csöppet sem kellene csodálkoznunk rajta, ha szerzőnk apja, anyja és nővére, kiknek a munka ajánlva van, ezen elbeszélésből azt tanulnák meg, hogy a mi német vitézünk a budai és temesvári pasákat kiforgatta fészkeikből s az egész Tisza és Alduna vidékét visszahódította a keresztényiség számára 1565-ben. De figyeljünk tovább szerzőnkre.

Midőn a következő évben a törökök újra fenyegették »Ausztriát« Zapolyai érdekében, a mi vitéz főkapitányunk kassai téli szállásán egy *Bedenken*-t írt meg, a melyben szépen kifejtette, hogy a török ellen mire kell vállalkozni s miké-

pen viselkedni vele szemben. — Ezt az irodalmi munkát már Janko közölte. — Időközben, mint tudjuk, Szolimán szultán hatalmas hadat vezetett szerencsétlen hazánk ellen, míg Miksa király Győrnél vesztegelt és Schwendit is hiába hívogatta Székely Antal »keserves szívvel és nagy búsulással« kassai táborából. Szerzőnk szerint az ő hőse »wusste die Gegend zu behaupten und Zápolya abzuwehren« a nélkül, hogy egyetlen egy drága hajszáját kockáára tette volna. A szerencsétlen Zrínyi Miklós nem volt oly tudós ember mint Schwendi Lázár vagy II. Miksa, a kik már a XVI-ik században ismerték azt a bölcs axiomát, hogy —

»He who won't fight, but stays away
Lives to fight another day.«

A következő 1567 évben azután sikerült Schwendinek Munkács várát elfoglaltatnia, és Huszt ostroma »machte Fortschritte«, de 1568 elején megkezdődtek a béketárgyalások és a derék Schwendi kénytelen volt az ostrom-műveleteket abbahagyni.

Szerzőnk szerint hőse eddigi életírói nem emelték ki eléggé azt a körülményt, hogy ő a hadi műveletek befejezése után még hosszabb ideig hazánkban maradt s nemcsak a katonai, hanem a gazdasági téren is sok érdemet szerzett magának. A német história emléklapjaira főleg azért került neve, mert egy nagy területet »vierzig teutsch meil lang und breit« nyert el hazánkban »in deutsche Hand und Gewalt« — pro tempore — »und (er hat) die Ungarn an ihr Regiment gewöhnt«; a miből az elfogulatlan olvasónak arra a következtetésre kell jutnia, hogy a magyarok a török járom alatt — összehasonlítva a német sáfarkodással — oly jól érezték magukat, hogy csak nagy nehezen lehetett őket a német »regiment«-hez hozzászoktatni.

KROPF LAJOS.

T Á R C Z A.

AZ 1707 ÉVI MAROSVÁSÁRHELYI PROPOSITIÓK ÉS ARTICULUSOK KINYOMTATÁSA.

Az erdélyi rendek II. Rákóczi Ferenczet 1704 jul. 8-án a gyulafehérvári országgyűlésen egyhangulag fejedelmökké választották¹⁾, s »hivatalának folytatására való bejövetelét gyakori szíves hívogatással óhajtva sürgették.« Ezt maga Rákóczi is óhajtá, s jóllehet »a hadakozásnak változási és súlyos terhe« gátlást tettek elszánt igyekezetiben, mégis az akadályokat »Istennek nemzetünkön könyörülő szent kegyelme által elhárítván és ellenségei szándékát megsejgyenítvén« — 1707 márcz. 28-ra Marosvásárhelyre összehitta a rendeket, hogy fejedelmi székébe üljön s országa kormányzására és boldogítására propositiókat tegyen, törvényeket alkosson.

A propositiókat, melyek először 1707-ben a nyomtatás helyének megjelölése nélkül igen hosszú latin címmel jelentek meg,²⁾ másodszor »az igen ritka eredeti nyomtatvány után« Makáry György adta ki Debreczenben. A kiadvány nyomtatott a város könyvnyomdájában, 1849-ben. Címe: *Második Rákóczi Ferencz szózata 1707-ik évből.*³⁾

Nemcsak a *Propositiók*, hanem az *Articulusok* eredeti kiadása is igen ritka volt már a mult század elején. Ma — a későbbi kéziratos másolatokon kívül — a *Propositióknak* csupán két nyomtatott példányát, az *Articulusoknak* pedig egyetlen egy példányát ismerjük.

Ezt igen röviden Thaly Kálmán ismertette és közölte a *Történelmi Tár* 1897 évi folyamában.⁴⁾ Szerinte e fontos állam-

¹⁾ Olv. II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemmé választása cz. dolgozatomat. *Századok*, 1906. 111. l. 2. jegyzet.

²⁾ V. ö. Szabó Károly: Régi magyar könyvtár, I. 1738.

³⁾ Az 1849-iki debreczeni kiadás kétféle; gyakoribb az, mely a kiadó nevével és előszavával van ellátva.

⁴⁾ Id. h. 577 és köv. ll. Az I. III. és VII. articulusokat már előbb kiadta Jakab Elek *Az utolsó Apafi* cz. munkájában. *Magyar Történelmi Tár*, XXI. köt. 316. l.

iratot Kolozsvárott — úgy látszik — 1707 április végén (mert Rákóczi e hó 30-án még ott tartózkodott) nyomtatták.

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy mind a *Propositiók*, mind az *Articulusok* kinyomatásának körülményeit pontosan felderíthetem.

Valamint Rákóczi fejedelemmé választása és a választógyűlés egyéb határozatai ellen, úgy a marosvásárhelyi beiktatás és az articulusok ellen is mindjárt 1707 ápr. 12-én tiltakoznak a Szebenben székelő gubernium és ő felsége más hívei.¹⁾ Ez alkalommal szóról-szóra ismétlik 1704-ben tett tiltakozásukat is.

Erre gróf Pekri Lőrincz, Erdély akkori generális commendaása, kinek »azt a rossz püstenst« egy embertől kiküldötték, egy hatalmas *Replikát* ír, s azt Meggyesről ápr. 26-án küldi meg Rákóczinak, még mielőtt Szebenbe gróf Bánffy György gubernatornak beküldötte volna. Azt akarta ugyanis, hogy ha a fejedelemnek tetszeni fog, az *articulusok kinyomtattatván*, azokkal együtt küldi be, hadd »üsse meg az gutta« (t. i. Bánffyt).

Levelére Rákóczi 1707 ápr. 29-én válaszol s intézkedik a *Propositiók* és *Articulusok* kinyomtatásáról is a következő szavakkal: »A mostani országgyűlésnek alkalmatosságával kiadott *propositióinkat és ott condált articulusokat hova hamarébb a kolozsvári typographussal nyomtattassa ki*, buzájúl alkuván meg vélle. A kinyomtatandó száz-száz exemplárokért azon város impositiójából tétessen contentumot.«

E parancsolatból bizonyos, hogy mind a hely megnevezése nélkül megjelent propositiókat, mind az articulusokat Kolozsvárt nyomatta ki gróf Pekri Lőrincz, és megdől Thaly Kálmán azon feltevése, hogy az articulusokat már április-havában kinyomtatták.

Rákóczi idézett parancsolatja fogalmazványképen a Pekri levelére²⁾ van rávezetve, de válaszában teljes szövegét nem ismerjük. Pedig e válasz más érdekes adatokat is tartalmazott a marosvásárhelyi articulusokról. A rendek ugyanis — úgy látszik, Rákóczi távozása után — az articulusokból kihagyták több megidézendők nevét, és hogy a rézpénzt »régi valorára« szállítsák, azt is articulusba nem írták, pedig ez volt Rákóczi »végezése.« Pekri erről jelentést tesz és javasolja, hogy »patentaliter méltóztassék kipurancsolni.«

Az a tény, hogy a marosvásárhelyi végzések XXII-ik articulusa visszaállítja a rézpénz régi értékét, azt látszik bizonyítani, hogy Pekri javaslatára nem volt szükség, mert Rákóczi érvényt szerzett a végzésnek.

R. KISS ISTVÁN.

¹⁾ E tiltakozást is közölte Jakab Elek u. o. 319. l.

²⁾ Országos Levéltár: Missilisek. Pekri levelei.

THÚRY JÓZSEF

1861. decz. 25. — 1906. máj. 22.

Thúry József tagtársunk elhunytát gyászoljuk. Csak egy hónappal halála előtt, a mult április hó 23-án tartotta utolsó akadémiai felolvasását Kőrösi Csoma Sándor emlékezetére, a kivel rokon lelke őt is a keleti nyelvek, főleg a török-tatár dialektusok tanulmányozására ösztönözte s egyszersmind a magyar őstörténeti kutatások terére vezette. Thúry József is orientalista volt, a magyar orientalisták javából. Mint turkologust bizvást a legjelesebb európai tudósok közé számíthatjuk. A török történetírókra vonatkozó tanulmányaival, műveiknek alapos tárgyi és nyelvi magyarázatok kíséretében közrebocsátott fordításaival nagy szolgálatot tett a hazai történettudománynak. Ide tartozó munkái közül elég csak a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent *Török történetírók* (1893—1896) két kötetére és *Pecsevi viszonya a magyar történetíráshoz* című becses dolgozatára rámutatnunk, mely közlönyünk 1892 évi folyamában látott napvilágot. Nyelvészeti és irodalmi tanulmányai sorából *a kasztamuni török nyelvjárásról* (1885), *a Behżet-ül-Lugat* cz. csagataj szótárról (1903), *a középázsiai török irodalomról* (1904) és *a török dráma-irodalomról* (1905), továbbá *a Zrinyiászról* (1894) s a *Szilágyi és Hajmási* históriájáról szólókat említjük fel. De kiváló értékűek azok az értekezései is, melyekben őstörténetünk körébe vágó kutatásai alapján *a magyarok eredete, őshazája és vándorlása* (Századok, 1896. évf.), *a magyarok szavarti-aszfali* neve (u. o. 1897. évf.), majd *a székelek eredete* (Erdélyi Muzeum, 1898. évf.) kérdését világítja meg új adatokkal, önálló felfogással. Valóban sokat veszítettünk e korán elhunyt érdemes társunkban, midőn a mult május hó 22-én, élete negyvenötödik évében a halál elragadta közülünk. Thúry József igaz magyar tudós volt, kit a tudomány és nemzete szeretete egyaránt lelkesített arra a munkásságra, melylyel nevét felejthetlenné tette emlékezetünkben. Tizenennyolcz éven át működött a halasi református főgymnasiumnál mint a magyar és latin nyelv tanára; a M. Tud. Akadémia 1903-ban választotta levelező tagjai sorába; legújabban pedig a budapesti tudomány-egyetem hívta meg Vámbéry utódául a török-persa tanszékre. Fájdalom, ezt a kitüntető állást már el nem foglalhatta; épen kineveztetése küszöbén vetett véget a halál munkás életének. Társulatunknak régi lelkes tagja, hűséges dolgozótársunk volt mindenkor. Legyen áldott emléke, csendes nyugodalma!

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA történettudományi osztályának május 7-iki ülésén *Téglás Gábor* levelező tag tartott előadást a *német birodalmi limes-bizottság munkálkodásának eredményeiről és tanulságairól saját teendőinkre nézve*. Téglás Gábor évek óta kutatja hazánk területén a római *limes*-ek maradványait s e téren különösen az alföldi sánczok, mint pl. a maros-dunaközi csoportozat helyrajzának és technikai szerkezetének felderítése körül¹⁾ szerzett érdemeket. A német birodalomban nagy alaptőkével rendelkező bizottság foglalkozik a római sánczok felkutatásával és tanulmányozásával. Téglás átvizsgálta e bizottság munkálatait s arról győződött meg, hogy a magyarországi limes-hálózat nemcsak nagyobb kiterjedésű, de sokkal bonyolultabb is a német-birodalminál. Nálunk — a *limes dacicus* szétszórt vonalait számításba sem véve — csak az alföldön mintegy kétezer kilométerre rüg a római limesek hossza, míg Németországban összesen alig tesz hatszáz kilométert. Tekintettel erre, egyik legsürgősebb és legfontosabb tudományos teendőnknek tartja, hogy a római limes-maradványok felkutatásához mennél nagyobb erővel és rendszeresen lásson hozzá az Akadémia s e célra a németek példájára külön bizottságot szervezzzen.

— Az ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET nyelv- és történettudományi szakosztályának ápr. 25-iki ülésén *Gyalui Farkas* nagyérdékű előadást tartott. *Ujfalvy Sándor emlékiratait* mutatta be, melyek három negyedréte-alakú kötetre terjednek s az Erdélyi Múzeum könyvtárában őriztetnek, hová az emlékiró végrendeleti hagyományából kerültek. Ujfalvy ez emlékiratokat az 1854—1855 évek alatt írta s a XVIII-ik század utolsó két tizede és a XIX-ik század első fele családi és társas életének, a magyar táblabíróvilágnak oly élénk rajzát adja bennök, hogy a hallgatóság a legnagyobb tetszéssel és gyönyörűséggel fogadta a bemutatott részleteket. Óhajtjuk, hogy Ujfalvy emlékiratai a tartalomhoz méltó kiadásban mennél előbb az egész magyar közönség közkincsévé váljanak.

— LAPPANGÓ KÉZIRATOK. A kir. m. Természettudományi Társulat választmányának f. évi ápr. 18-án tartott ülésében dr. Entz Géza két nyomaveszett értékes kéziratra hívta fel a társulat figyelmét. Az egyik *Bél Mátyás* Magyarország mezei gazdaságáról szóló három-kötetes munkája (*Rei rusticae Hungaricae libri tres*) a XVIII-ik század első feléből, melynek a vadászatra és halászatra vonatkozó részét *Deccard Kristóf* és két fia írták s ebben

¹⁾ Erre vonatkozó akadémiai felolvasásának rövid ismertetését olv. *Századok*, 1904. 380. l.

a részben a vadászat és halászat tárgyát tevő állatokat s a régi vadászati és halászati módokat részletesen tárgyalják. A másik, még érdekesebbnek látszó kézirat *Lippay Prokop* munkája, melyről Hanák János (Az állattan története és irodalma Magyarországon. Pest, 1849. 17. l.) a következő szavakkal tesz említést: »Lippay Prokop (Procopius Bananus) a Lippayak nemzetiségéből származott természettudós és kamarai főorvos, Lippay György esztergomi érsek és áldornagy költségén az 1642.—1665 években hazánk különböző részeiben tudományos utazásokat tett, a nevezetesebb terményeket összegyűjtötte, megvizsgálta, leírta, lerajzolta, s Magyarország csodálandó ritkaságairól (De admirandis Hungariae rebus) egy nagy munkát készített, melyhez több mint 200 ábra járulandott. De midőn e jeles művét Lippay György áldornagy, Wesselényi Ferencz nádor és Nádasdy Ferencz országbíró költségén Bécsben nyomatni és a készen levő ábrákat metszetni akarná, a halál életének és munkájának véget vetett. E becses kéziratnak nyomába mindeddig nem juthattak.« Mind a két munka — akár az általános művelődéstörténet, akár hazánk természeti viszonyainak ismerete szempontjából — kétségkívül igen becses, és kíváncsok lennének, hogy a lappangó kéziratok megkerüljenek. Mi is felhívjuk tehát e kéziratokra tagtársaink figyelmét s kérjük különösen azokat, kik könyvtárakban és levéltárakban bújárkodnak, hogy ha valahol az említett munkáknak nyomára vagy akár csak valami nyomra vezető adatra akadnának, arról társulatunk titkári hivatalát értesíteni szíveskedjenek.

— KÉSMÁRK ÉS EPERJES VITÁJA végleg eldöntetett. A miniszterelnökség által összehívott bizottság, melynek tagjai *Zsilinszky Mihály* elnöklete alatt *Thaly Kálmán* és *Thallóczy Lajos*, továbbá Késmárk város részéről *Burgyán Aladár*, *Dianiska Frigyes* ev. lelkész és dr. *Oppel Jenő* lyceumi tanár, Eperjes részéről pedig *Draskóczy Lajos* lelkész, dr. *Mikler Károly* és dr. *Flórián Károly* akadémiái tanárok valának. a múlt május-hó 22-én ült össze, hogy a vitás kérdésben: vajjon Thököly Imre hamvai Késmárkra vagy Eperjesre szállíttassanak-e haza? — végleg határozzon. A bizottság a két versengő város képviselőinek meghallgatása, majd Thaly Kálmánnak erős érvekkel és történeti adatokkal támogatott hosszabb felszólalása és Thallóczy Lajos tárgyilagos fejtegetései után — a mi nézetünk szerint is helyesen ¹⁾ — Késmárk mellett döntött. A fejlődési hamvak hazaszállítása ügyében szükséges további intézkedések megtétele most már a miniszterelnökség feladata lesz; arra nézve pedig, hogy mikép történjék a hamvak *elhelyezése* Késmárkon, a műemlékek országos bizottsága fog határozni.

¹⁾ Olv. *Angyal Dávid* cikkét. *Századok*, 1906. 373 és köv. ll.

ÉRTEKEZÉSEK

az 1903/904 évi iskolai Értesítőben.

NÉMETH AMBRUS: *A győri királyi tudomány-akadémia története. III. rész. 1806—1850.* (Győri szent Benedek-r. főgymn. Ért. 1—89. ll.) — E munka két első, valamint ezen harmadik részéről is már bővebben volt szó közlőnyünkben.¹⁾

SZABAD ENDRE: *A gyulai r. kath. főgymnasium története.* (Gyulai r. kath. főgymn. Ért. 3—37. ll.) — A gymnasium ugyan csak 1903-ban létesült, de keletkezésének előzményei vannak. Ezekről akar az értekező beszámolni. Bevezetésül a gyulai iskolák rövid történetét adja, jobbra a gyulai plebánia kéziratban levő története nyomán, melyet 1699-ig Karácsonyi János állított össze. Az első gyulai iskola a XIII-ik századig fennállott monostorban volt, ennek megszűnte után pedig a plebánia tartotta azt fen. Iskolájuk volt még a XV-ik században Gyulára telepedett Ferencz-rendi szerzeteseknek is; sőt ezeken kívül leányiskoláról is van tudomásunk a XV. század elejétől a XVI. sz. végeig a klarisszák kolostorában. A plebániai iskola kétséggel egyike volt a legkiválóbbaknak, a mi abból is következik, hogy 1490—1530 közt tizennyolcz gyulai és környékbeli ifju tanult a krakói egyetemen. A reformáció korában ez az iskola is a protestánsok kezébe került, kik országos hírűvé fejlesztették. Itt tanítottak *Szegedi Kis István, Sztárai Mihály és Szikszai Fabricius Demeter.* A katholicismus jóformán teljesen megszűnik, úgy hogy a gyulai róm. kath. hitközség csak 1701-ben szervezkedett. Csakhamar iskolája is lett, mely oly szépen fejlődött, hogy 1809-ben már gymnasium felállításáról gondolkoztak, annnyival inkább, mivel 1806-ban nagyobb adományt is kaptak e célra. A gymnasium meg is nyílt, de minthogy a franczia háborúk a megye lakosságát kimerítették s az 1811-iki devalvatio következtében az 1806-iki alapítvány jelentéktelen összeggé zsugorodott össze, — a gymnasium fenmaradása lehetetlenné vált. Hiába kéri 1820-ban a helytartótanácsból a fő elemi iskolának gymnasiummá való átalakítását; azt a választ nyerik, hogy gymnasium csak akkor létesülhet, ha arra kellő alapot teremtenek. A dolog ebben maradt 1892-ig, mikor is gr. Wenckheim Krisztina nagylelkűsége lehetővé tette az annyira óhajtott középiskola felállítását, a mihez azután mások is járultak, úgy hogy az intézet 1903-ban megnyílhatott.

¹⁾ Századok, 1902. 840—845. ll. és 1905. 45—50. ll.

SIOTROPA VIRGIL: *Istoria scólelor Năsăudene*. (Naszódi alapítv. főgymn. Ért. 1—43. ll.) — A bécsi haditanácsnak 1770-ben az erdélyi katonai parancsnoksághoz intézett leiratából kitűnik, hogy a katonai és politikai intéző körök már akkor szándékoztak Naszódon gymnasiumot létesíteni. A terv azonban nem valósulhatott meg, mivel úgy vélekedtek, hogy katonai céloknak eléggé megfelel az akkor alapított elemi iskola és a katonai intézet, melyeknek feladata volt használható altiszteket s más alkalmazottakat adni a határőrségi ezrednek. A naszódi határőrség azonban 1851-ben megszűnt s a 44 határőrségi község u. a. év márcz. 13-án és aug. 1-én elhatározta, hogy a *Militär-Oekonomie-Commission* által eddig kezelt alapokat kulturális célokra fogják fordítani. Ilyen volt pl. a *Fondul de monture*, melyből ösztöndíj-alapítványt létesítettek, továbbá a *Fondul de provenite*, melyet egy Naszódon létesítendő gymnasium felállítására akartak fordítani. A bécsi kormány azonban egyelőre mindezt megtagadta, bár 1851—1860-ig számos kérvényt küldtek fel ez ügyben. Végre 1860 decz. 12-én küldöttség ment fel Bécsbe s a császár meg is engedte a jövedelmi alapnak (*fondul de provenite*) tanulmányi célokra való fordítását. Most már a kormány sem gőrdített akadályokat a terv elé, úgy hogy a gymnasiumot 1863 okt. 4-én, a császár nevenapján meg is nyithatták.

THURY ETELE: *A pápai ref. főiskola rektorai és felsőbb tanulói 1752-ig*. (Pápai ev. ref. főisk. Ért. 3—33. ll.) — A főiskola első rektora Gyzdawith Péter, ki magát 1534-ben pápai *ludi magister*-nek és *capellanus sed non papisticus*-nak nevezi; rajta kívül e századból még csak Hollósi Péter és Gömöri István rector-ságáról van tudomásunk. A XVII-ik században rektor volt Révkomáromi Angyal Pál, ki 1614-ben a heidelbergi egyetemre ment; 1616-ban visszajött ugyan, de 1618-ban már füleki lelkész lett. Utóda Váczi Botos István, kit 1622-ben Gyöngyösi Sári István követett; ezután Domjáni Ferencz, ennek a frankfurti egyetemre távozása után pedig Mosoni István lett 1625-ben rektor. 1634—1635-ben azonban már Szeli Luka György a rektor, ki mikor köveskúti pap lett, helyét Tolnai Barbély Gergely foglalta el. Ezt Bereczki Dániel, Nyikos János, Lendvai Péter, Gál István követték; ez utóbbi 1647-ben a győri ev. ref. egyház első lelkésze lett. Utána rektor 1647-ben Sáfői Márton, kinek távozásával hézag áll be a rektorok névsorában; a szerző azonban valószínűnek tartja, hogy 1649-től Kálnai János volt a rektor. Lenti János után és mindenesetre az 1654—1655 iskolai évben Sellyei István, 1656-ban Marosi István, 1658-ban Kóródi János viselték a rektori tisztet. A jegyzőkönyvek 1692-ig nagyon ritkák. Thúry közli az iskolai törvényeknek subscribált felsőbb tanulók névsorát is 1585—1752-ig.

FEST ALADÁR: *A fiumei tanulmányi és konviktusi alap és a fiumei gymn. mai állapotának történeti előzményei.* (Fiumei m. kir. áll. főgymn. Ért. 3—33. ll.) — A gymnasium történetének chronologiai vázát adja. 1627 okt. 7-től kezd, a jezsuita collegium megalapításától s ünnepélyes birtokbavételétől, és 1901 nov. 11-ig folytatja. A gymnasium rendszeres történetét — melyet szintén Fest Aladár irt meg — már ismertettük.¹⁾

SZALAY GYULA: *A Miletz-féle gyűjtemény.* (Kiskunfélegyházi városi kath. főgymn. Ért. 3—50. ll.) — A gyűjtemény adományozója Miletz János budapesti főreáliskolai tanár özvegye. Az egész 4000 éremből és pénzből, 600 darab régi tárgyból, 500 kötet könyvből, pecsét- és oklevélgyűjteményből s kéziratokból áll. Szalay jelenleg a gyűjtemény római pénzeit és érmeit írja le, melyek közül a legrégibb egy római köztársaság-kori denarius. Az ez évi Értesítőben 357 darab érem és pénz leírása olvasható; a folytatást — úgy látszik — a következő évre hagyták. Megjegyzendő, hogy egy helyt *Mojgárd* áll hibásan *Mojgrád* helyett.

LUKINICH IMRE.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1903.

— MITTHEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG. XII. évf. 1903. I—VI. 51—56. szám.

Az 51-ik szám első közleményében *Žiteckij Pál* két költeményt ismertet, mely költeményeknek tárgya az *osztrohi tragédia* elnevezés alatt ismeretes. A véres esemény 1636-ban történt. Hősnője Osztroh úrnője, Konstantinovics Konstantin herczeg unokája, Chodkovics Anna Aloizia, a litván vajda és nagyhetman özvegye, ki a jezsuiták pártfogásáért az orthodox vallású lakosság bosszujának esett áldozatul. Az egykorú költeményeket valószínűleg a rovnai iskola egyik tanítója írta. — *Hruševskij Mihály* pótléklul az ukrainai ruthének történetének negyedik kötetéhez Oppelni Ulászló uralkodása idejéből származó néhány oklevelet tesz közzé. — *Makovej József* a galicziai ruthén nyelv újjászületésének történetében főszerepet játszó három grammatikus (Mohylnyckij Iván, Levyckij József és Lozynskij József) működését vázolja.

Az 52-ik számban *Barvinskij Bogdán* a galicziai Hypatios krónikának Danilo halicsi fejedelem és IV. Béla magyar király pozsonyi találkozásáról szóló igen érdekes tudósításával foglalkozik. E tudósítás szerint a magyar király hadat visel a németek ellen

¹⁾ Olv. *Századok*, 1903. 383. 480. 870. ll.

és segítségül hívja Danilo fejedelmet, a kivel Pozsonyban találkozik, a hová a német követek is megérkeznek. E rövid följegyzéssel többen foglalkoztak. Saranevics leMBERGI egyetemi tanár véleménye szerint a pozsonyi találkozásnál IV. Konrád német király követei voltak jelen, Daskevics kIEVI egyetemi tanár pedig II. FrigYES császár nevével hozza kapcsolatba az eseményt s e szerint Pozsonyban e császár követei szerepeltek volna. Daskevics nyomán halad Hruševskij is. Valamennyi föltevésnek az a nehézsége, hogy nehezen egyeztethető meg a körülményekkel; miért is Barvinskij új álláspontot foglal el, melyet az u. n. *Continuatio Sancerucensis secunda* évkönyv adataival támogat. Ezen évkönyvből megtudjuk, hogy a megtorlást kereső magyar királyt a cseh király bírja rá követei útján, hogy hadaival visszatérjen. Barvinskij az ausztriai évkönyv tudósítását ugyanarra az eseményre vonatkoztatja, melyről a galicziai krónika ad hírt s a két tudósítás közötti ellenmondásokat igyekszik megegyeztetni. Hruševskij néhány megjegyzést tesz Barvinskij fejtegetéseire. — *Levyčkyj Iván* a galicziai orosz bibliographiát állítja össze, mely magában foglalja az 1772—1800-ig nyomtatásban megjelent könyvek katalógusát, tartalmuk rövid ismertetésével. Bevezetésül a Lengyelország felosztása alkalmával osztrák fenhatóság alá került területek ruthén lakosságának műveltségi viszonyait rajzolja, melyeknek föllendítésében sokat fáradozott az osztrák kormány is.

Az 53-ik számban *Markevyc̣ Elek* az 1902 évi charkovi archaeologiai congressus lefolyásáról számol be. Részletesebben csak az Ukrajnát érdeklő előadásokra terjeszkedik ki. — *Kolessa Sándor* a lavrói kolostor könyvtárában talált három szláv nyelvű pergamenlapot ismertet. Keletkezésök idejét a XIII-ik századra teszi s nyelvtörténeti szempontból kettőnek a pergamenlapok közül az 1144-ből származó galicziai evangéliummal egyforma becset tulajdonít. — *Suško Sándor* megkezdi az egyházi unió egyik előharczosa, *Herbest Benedek* életéről és működéséről írt nagyobb kritikai tanulmányának közlését. A nevezett kiváló férfit (szül. 1531-ben) hű korkép keretében mutatja be, melyből kitűnik, mily állapotokat hoztak létre a XVI-ik század szellemi forrongásai Lengyelországban. A reformáció eszméje a lengyelek között is termékeny talajra talált, olyannyira, hogy a protestantismus hívei a század ötvenes éveiben már az országgyűlésen is hatalmas pártot alkottak. Ezzel szemben a katholicismus helyzete a lehető legsiralmasabb volt. A papság erkölcsi színvonala rettenetesen alácsúgyedt, és nem sokkal voltak jobbak a viszonyok az orthodox egyházban sem. Litvánia és Ukrajna 1569-ben Lengyelországhoz csatoltatván, a lengyel befolyásnak semmi sem állott útjában, minek hatását első sorban a ruthénség érezte meg, mert nemes-

sége ellengyelesedett, papsága pedig a latin papság példáján indulva, a hívő néppel együtt erkölcsstelenségbe és óriási tudatlanságba sülyedt. A püspöki székekbe méltatlan egyének kerültek, kiknek kezéhez vér tapadt; a kolostorok élére pedig oly archimandriták, kik a szent helyeket orgiák és botrányok színhelyévé alacsonyították le. Érthető tehát, ha ily körülmények között az elhanyagolt nép az új szellemet lehelő protestantismus karjaiba menekült. Hogy a reformáció a katholicismusra nézve végzetessé nem vált, az csak a föltámadt ellenreformácziónak tulajdonítható. Ennek küzdelmeiben játszott nagy szerepet Herbest Benedek, ki később a ruthéneknél is sokat tett és fáradozott az unió érdekében.

Az 54-ik számban ismét *Suško Sándor* a római katolikus egyház tanításai ellen irányuló orosz polemikus irodalomnak három XVII. századi termékéről értekezik. Az értekező e művek kéziratait a lembergi egyetem könyvtárában fedezte fel. — *Knyt György* a galicziai Sztara-Koblo helység parochiális archivumában fennmaradt iratokat hoz nyilvánosságra a XIX. század ötvenes éveiből, melyek fényt derítenek az akkori falusi viszonyokra. — *Makovej József* függelékül a három ruthén grammatikusról írt értekezéséhez, szemelvényeket közöl *Levyčkyj* grammatikájának kéziratából s a ruthén *abc*-ért folytatott küzdelem kiválóbb polemikus czikkeiből.

Az 55-ik szám első czikkelyét *Hruševskyj Mihály* az 1903-ban elhunyt Markevyč Elek emlékének szenteli. — Utána *Suško Sándor* folytatja Herbest Benedekről írt tanulmányát.

Az 56-ik számban *Hruševskyj Mihály* a krimi gyarmatok diplomáciai irataiban feljegyzett 1470-iki kozák támadás részeit igyekszik megállapítani. 1470-ben a kaffai kereskedők karavánját egy kozákcsapat kirabolta. A kereskedők kárpótlásért írt elégtételért a moszkvai nagyfejedelemhez fordultak. A fejedelem azonban nemcsak minden elégtételt megtagadott, hanem még fenyegetésekkel válaszolt. Ezért a kereskedők Kaffa város előljáróságának beleegyezésével az ott lakó oroszokon vettek elégtételt. Ezen esemény nyomai a moszkvai diplomáciai iratokban is fellelhetők. *Hruševskyj* véleménye szerint a szóban forgó rablás részesei semmiesetre sem ukrainai kozákok, hanem a karaván-utak földrajzi irányából következtetve tatárok vagy a rjazáni fejedelemség kozákjai lehettek. — *Franko Iván* folytatja *Szent Kelemen legendájáról* írt értekezését ¹⁾ s ezúttal a chersonesosi mártir-legendák variánsaival foglalkozik. — Végül *Tomašivskyj István* a magyarországi ruthének viszonyait illetőleg, Balogh Pálnak 1902-ben

¹⁾ V. ö. *Századok*, 1904. 1002. l.

A népfajok Magyarországon cz. alatt kiadott művéből a ruthének-ről szóló részeket veszi vizsgálat alá, egybevetve azokat a hivataltos magyar statisztika 1900 évi népszámlálási adataival. Ez egybevetés alapján sok helyt kétségbe vonja az adatok hitelességét s a hibákat részint a használt források felületességének, részint az adatgyűjtők tévedéseinek tulajdonítja.

Zs. Gy.

HAZAI HÍRLAPOK REPERTORIUMA.

1905. január—június.

(Folytatás.)

VEGYESEK.

Magyar törvényhatósági statutumok gyűjteménye. (V. köt. 2. rész.) Peisner. Neues Pester Journal, 1905. márcz. 24. Ismertetés. (Aus der guten alten Zeit.) — Budapesti Hírlap, 1905. 27. sz.

Parlaments-Eröffnung in Alt-Ungarn. Historicus. Budapester Tagblatt, 1905. febr. 19.

Kihalt főúri családok. Farkas Emőd. A Szerencs János által szerkesztett főrendiházi *Évkönyv* nyomán. Pesti Hírlap, 1905. márcz. 12.

A mágnás cím a magyarban. Szily Kálmán nyomán. Budapesti Hírlap, 1905. márcz. 23.

Egy elfeledett magyar tudós emlékezete. (Uri János; megh. Oxfordban, 1796-ban.) Vasárnapi Ujság, 1905. 26. sz.

Der letzte Zipser Graf. (Breuer László; megh. 1905. márcz. 12.) Pester Lloyd, 1905. márcz. 15.

Gróf Kuun Géza önéletrajza, 1838—1850. Az Erdélyi Múzeum nyomán. Budapesti Hírlap, 1905. ápr. 11. — V. ö. *Kuun Géza.* Vasárnapi Ujság, 1905. 16. sz. — *Gróf Kuun Géza emléke.* V. ö. a hírlapok 1905. ápr. 10-iki és köv. számait.

Bankos Károly, Petőfi ifjúkori barátja és 1848-ban főkortese. Budapester Tagblatt, 1905. márcz. 5. — Budapesti Hírlap, 1905. márcz. 4. U. o. olv. Petőfi levelét.

Esztegar László, 1870—1905. B. E. Vasárnapi Ujság, 1905. 24. sz. *Pap Károly* budapesti református lelkész. 1832—1905. Vasárnapi Ujság, 1905. 3. szám.

Kisfaludi Lipthay Sándor, 1847—1905. Vasárnapi Ujság, 1905. 19. sz. Arczképpel.

Balla Károly 1847—1905. Nekrolog. Egyetértés, 1905. febr. 1.

Tenczer Pál. Nekrologok az 1905. febr. 7. és 8-iki hírlapokban.

Egy magyar glosszás Corvin-codex. Schönherr Gyula nyomán. Budapesti Hírlap, 1905. márcz. 26.

A pannonhalmi könyvtár ősnymtatványai és régi könyvei. Récsey Viktor nyomán. Budapesti Hírlap, 1905. ápr. 2.

Magyar kéziratok a bécsi udvari könyvtárban. Budapesti Hírlap, 1905. márcz. 5. (Irodalomtörténeti czikk; vonatkozik Döbrenteire, Kazinczyra és Fáyra.)

Apponyi Sándor gróf könyvtára Lengyelben. Gyalui Farkas. Budapesti Hírlap, 1905. jan. 24.

A magyar zsolttárok eredete. Gagyhy Dénes. Pesti Napló, 1905. jan. 17.

- Rimay János munkái.* Kiadta b. Radvánszky Béla. Ismertették : Magyar Nemzet, 1905. jan. 25. — Budapesti Hírlap, jan. 31.
- Csokonai a vádlottak padján.* Bányai Elemér. (Az Irodalomtörténeti Közlemények nyomán.) Egyetértés, 1905. máj. 20.
- Csokonai diáksága.* Csűrös Ferencz. Pesti Napló, 1905. máj. 20.
- Csokonai utolsó levele.* (1804. decz. Obernyikhez.) Budapesti Hírlap, 1905. máj. 19. — *Csokonai.* Vasárnapi Ujság, 1905. 8. sz.
- Ál-Csokonai versek.* Oláh Gábor. Budapesti Hírlap, 1905. május 23.
- V. ö. Hajnóczi Iván cikkét u. o. máj. 25.
- Bacsányi.* Szinnyi Ferencz műve nyomán. Mokry Ferencz. Hazánk, 1905. ápr. 11. — V. ö. Budapesti Hírlap, 1905. ápr. 2. — Vasárnapi Ujság, 1905. 11. sz.
- Petelei István.* Kacziányi Géza. Hazánk, 1905. jan. 12.
- Petőfi Egerben.* Huttkay Lipót. Budapesti Hírlap, 1905. jan. 18.
- Gauss és Bolyai Farkas.* Kohut Adolf. Pester Lloyd, 1905. febr. 23.
- Régi kalendáriumok.* Gr. Vay Sándor. Pesti Hírlap, 1905. jan. 29.
- Régi magyar riporterek.* (Frankenburg Adolf és társai.) Sisakos. Pesti Hírlap, 1905. jan. 15.
- Költészet a korteskedésben.* Benedek János. Egyetértés, 1905. jan. 22.
- Somogy vármegye költészete.* Vikár Béla gyűjteményének ismertetése. Alkotmány, 1905. márcz. 23.
- Berzeviczy Albert összegyűjtött beszédei* ismertették : Pester Lloyd, 1905. ápr. 12. — Budapesti Hírlap, ápr. 18.
- Schiller in Ungarn.* Rothaus Miksa. Pester Lloyd, 1905. máj. 9.
- Akadémiai emlékbeszéd* Torma Károlyról. Hazánk, 1905. ápr. 2.
- A belvárosi redálskola.* Ozorai Frigyes. Budapesti Hírlap, 1905. jan. 21. — A jubiláló intézet becses *Emlékkönyv*-ét az összes fővárosi hírlapok ismertették jan. 19-iki s köv. számaikban.
- Az első magyar orvosi bulletinek.* (Obonyai orvos jelentése Kossuth Lajos állapotáról, 1848. máj. 12. Megjelent a *Márczius tizenötödike* cz. lapban.) Budapesti Hírlap, 1905. ápr. 12.
- Egy magyar orvos első hírlapi hirdetése.* Budapesti Hírlap, 1905. ápr. 7. — Réz József pesti orvosról (1791) van szó.
- Kazinczy és Krafft Péter képiró levelezése* (a Zrínyi-kép ügyében). Művészet, 1905. 1. szám.
- Corot* festőművésznek tulajdonított Mészöly-kép. Lakos Alfréd. Magyar Szó, 1905. márczius 1.
- A magyar zenéről.* Járossy Dezső. Alkotmány, 1905. ápr. 19.
- Berlioz Viktor levelei a régi Pestről.* (Az ötvenes évekből.) Ellés Elly *Die Mémoires Berlioz's* nyomán. Budapesti Tagblatt, 1905. jan. 29. és 30. — Szól a Rákóczi-indulóról, Ráday intendánsról és Treichlinger kiadóról, Erkel Ferenczről mint karmesterről, az akkori magyar és német színházról stb. Magyarország politikai helyzetét a szintén leigázva tartott Irországhoz viszonyítja a híres zeneszerző.
- Lant- és hegedű-készítők a régi Pozsonyban.* Lüttendorff-Leinburg lübecki tanár munkája nyomán. Batka János. Pressburger Zeitung, 1905. 28. sz.
- Der Pozsonyer Zweig der Musikerfamilie Batka.* Ortway Tivarnak a *Nyugatmagyarországi Híradó*-ban közölt cikke nyomán. Pressburger Zeitung, 1905. febr. 18.
- Blaháné és gróf Andrássy Gyula.* Vasárnapi Ujság, 1905. febr. 7. sz.
- Foltényi.* Nekrológ. Pesti Hírlap, 1905. febr. 8.
- A kereki várnagy leánya.* Történet a XVII. század elejéről. Konecz Ákos. Magyarország, 1905. jan. 28.

- Az 1838 évi pesti árvíz.* Trattner János városi tanácsos nyomán. Magyarország, 1905. ápr. 9. — Zuboly cikke a Pesti Hírlapban, márcz. 12.
- Egykorú röpiratok az 1838 évi árvíz idejéről.* Vasárnapi Ujság, 1905. 15. sz.
- A Mátyás-ház.* Pesti Hírlap, 1905. márcz. 26. — A Kerepesi-út 19. sz. alatt lerombolt vendéglő története.
- Pozsony utcái és terei.* Ortway műve nyomán. Wertheimer Ede. Pester Lloyd, 1905. ápr. 19.
- Pozsony vármegye új monographiája.* Budapesti Hírlap, 1905. márcz. 19. — Pester Lloyd, 1905. ápr. 5.
- Emlékezetes harangok a székelyföldön.* Hazánk, 1905. ápr. 5. — A tarcsafalvi, rugonfalvi, küsmödsi, siménfalvi és székelykeresztúri régi harangokról. Van köztük Árpád-kori is.
- Sírfeliratok a székelyföldön.* Harmath Lajos. Hazánk, 1905. márcz. 3.
- Szilágy vármegye monographiáját* ismertette a Pester Lloyd, 1905. márcz. 21.
- Szepes-vármegyei régi épületek.* Divald Kornél. Vasárnapi Ujság, 1905. 11. sz.
- A pannonhalmi benczés-rend történetének 9-ik kötete.* Ismertetés. Alkotmány, 1905. febr. 17.
- Emlékek a passai magyar templom felszenteléséről.* Messerschmied Géza. Alkotmány, 1905. ápr. 1. — Adalék a New-York államban élő magyarok történetéhez.
- Fiume történetéhez.* (Az utolsó 20 év alatt történt bevándorlások.) Fest Aladár. Budapesti Hírlap, 1905. máj. 28.
- A sümegi Darnay-muzeum.* Vasárnapi Ujság, 1905. 22. sz. Darnay Kálmán arczképével.
- A szamosújvári muzeum megalakulása.* Budapesti Hírlap, 1905. febr. 25.
- Hegyaljai szüretetek a XVIII. század végén.* Magyar Hírlap, 1905. jan. 15. — A statisztika és a magyar zene történetébe vágó cikk.
- A magyar viselet történetéből.* Vasárnapi Ujság, 1905. 23. sz. Képekkel.
- Magyar viselet.* Szendrei János műve nyomán. Budapesti Hírlap, 1905. máj. 17.
- Egy XVII. századbéli magyar úri asszony toiletteje.* Budapesti Hírlap, 1905. ápr. 1. (Luzsénszky Imre Hont-megyei nemes leányának Francziskának ruhatarából.)
- Altpester Karneval, 1830—1840.* Budapesti Tagblatt, 1905. jan. 29.
- Farsang három napja hajdan.* (1773-ban és a következő években.) Gr. Vay Sándor. Pesti Hírlap, 1905. márcz. 5.
- A pesti farsang multjából.* Pesti Hírlap, 1905. febr. 5.
- A felvidéki tót nép husvétja.* Balogh Irma. Budapesti Hírlap, 1905. ápr. 18.
- Régi szegedi czéhládák.* Pesti Napló, 1905. márcz. 3. Ugyanarról a szegedi helyi lapokban.
- Arnus földbírtokos levele az új szőlő-oltásról.* (Zala vármegyében alkalmazták először az Esterházy-féle uradalomban, 1817-ben.) Magyar Hírlap, 1905. febr. 16.

MANGOLD LAJOS.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1906 évi május hó 3-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán első alelnök elnöklete alatt dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Csánki Dezső, id. Daniel Gábor, dr. Dézsi Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Kammerer Ernő, dr. Mangold Lajos, ifj. dr. Reiszig Ede, Tagányi Károly, dr. Váczy János, dr. Vécsey Tamás vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

35. Elnök az ülést megnyitja s mély megilletődéssel jelenti, hogy báró Radvánszky Béla koronaőr, társulatunknak alapításától fogva lelkes támogatója, később ügybuzgó ig. vál. és alapító tagja, s előbbi minőségében egyebek között a magyar irodalom- és művelődéstörténetnek elévülhetetlen érdemeket szerzett munkása, f. hó 2-án váratlanul elhunyt.

A vál. őszinte fájdalomának jeléül az elnök indítványára a megboldogult emlékét jegyzőkönyvében megörökíti; családjához részvét-iratot intéz; koporsóját megkoszorúzza; temetésén testületileg részt veszen s az elhunyt felett mondandó emlékbeszédéről egyik legközelebbi ülésén intézkedni fog.

Ezután jegyzőkönyv-hitelesítőkül id. Daniel Gábor és dr. Kammerer Ernő vál. tagokat kéri fel.

36. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokul* 1906-tól: Erdélyi Alajos főgymn. tanár Szentgotthárdon (aj. Erdélyi László), dr. Keller István ügyvéd, orsz. képviselő Budapesten (aj. Schönherr Gyula), Kiss Miklós tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Márki Sándor), Leskó József hitoktató karkáplán Eger (aj. a titkár), Rihmer Ada magánzónő Pécsen (aj. ifj. Kammerer Ferenczné).

Megválasztatnak.

37. Kammerer Ernő vál. tag felolvasás keretében a Zichy-Okmánytár megjelent VII-ik és nemsokára megjelenendő X-ik kötetét mutatja be.

A *Századok*-ban kiadandó felolvasás után a vál. a Zichy család seniorának, gróf Zichy Nep. János úrnak áldozatkészségeért köszönetét, továbbá a felolvasó szerkesztőnek, valamint a VII-ik kötetben foglalt időrendi és név-mutató elkészítésében buzgólkodó munkatársainak (Áldásy Antal és Barabás Samu vál. tagoknak) jegyzőkönyvileg elismerését nyilvánítja.

38. Titkár előterjeszti a pénztárnok

1906 évi ápr. havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt 12,431 kor. 02 fill.

» kiadás 5,381 » 55 »

maradvány 7,049 kor. 47 fill.

Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztár-

nál folyó számlán levő 16,206 kor. 52 fill.

követelést, 1906 ápr. 30-án összesen 23,255 kor. 99 fill.

állott a társulat rendelkezésére; miből azonban az Első Magyar Általános Biztosító Társaságtól szokásos évi adománya fejében befolyt és óhajta szerint korábbi alapítványaihoz csatolandó 200 kor. tőkésítendő volna.

A tudomásul vett s a jegyzőkönyvhöz csatolandó kimutatás után a vál. az elnökséget utasítja, hogy a tőkésítendő 200 kornán, annak megfelelő névértékben, vásároltasson 4°/_o-os m. jelzáloghitelbanki záloglevelet a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Dr. Thaly Kálmán s. k.

Barabás Samu s. k.

elnök.

jegyző.

Hitelesítjük:

Id. Daniel Gábor s. k.

Dr. Kammerer Ernő s. k.

vál. tag.

vál. tag.

A TÖRTÉNETTUDOMÁNY OBJEKTIVITÁSÁNAK KRITIKÁJA.

I.

Az úgynevezett szellemi tudományok között alig van egy is, melynek kérdései annyi és oly sokoldalú elméleti vizsgálódásra és megvitatásra szolgáltatnak volna anyagot és okot, mint a történettudomány elméletének kérdései. Nem is számítva ide a módszertani kérdéseket, melyeknek megvitatása minden tudomány elméletének leglényegesebb része, a történetelmélet a vitás pontoknak legióitól hemzseg, kezdve a történettudomány feladatának fontos kérdésétől a — szerintem — legmeddőbb, de azért roppant szenvedélylyel vitatott kérdésig: hogy egyáltalában *tudomány-e* a történelem?

A történetelmélet kérdéseinek ezen — mondhatni — határtalan kiterjedését és egyszersmind a velők foglalkozás érdekét két körülmény teszi érthetővé. Az egyik az, hogy a történettudomány fogalma egyike a legtágabb fogalmaknak, melybe, ha úgy tetszik, az összes szellemi tudományokat, sőt bizonyos fokig — a tudományok története kapcsán — még a természettudományok egy részét is belefoglalhatni; ezért alkotja a történetelméletnek egyik jelentős részét a történettudomány elhatárolásának kérdése egyéb tudományoktól. A másik magyarázó körülmény pedig az, hogy a történelem, mint az emberiség életnyilvánulásainak tudománya, mindennél inkább magához vonhatja és vonta is mindig az emberi érdeklődést. Hiszen nagyon elterjedt vélemény hirdeti, hogy minden tudomány között a történelem volt a legelső, a többi tudományágak csak lassankint váltak ki belőle és lettek önállóakká.

A történet-philosophia jogosultsága kétségtelen; hiszen általánosan elismert alaptétel, hogy a tudományok fejlődése csak akkor várható, ha önmaguknak tudatára ébrednek, öntudatosan alkalmazzák azon módszer- és ismerettani elveket, melyeket az elmélet mint a tudomány lényegének megfelelőket állapít meg. Érthető az is, hogy a történetelmélet talán tágabb mezőt ölel fel, mint egyéb tudományágak elmélete. Mégis ki kell mondanunk, hogy a történet-philosophiának azon irányát, melyet a történetelmélet napjainkban legnagyobb részében követ, a történettudomány természetével minden részében egyezőnek nem tekinthetjük.

A történet-philosophusok nagyrésze manapság csak azért veszi vizsgálat alá a történetelméletnek egy-egy kérdését, hogy a történettudománynak eddig vallott elveit megdöntve, új elveket állapítson meg, s a maga újító elvei szerint akarja kitűzni a történelemnek új és »egyedül helyes« irányát. Különösen a nem szakbeli történetkutatókból lett történet-philosophusokra nézve áll ez, kik a történettudomány régi alapelveit kiforgatva, egy, jobban mondva: számtalan új történettudományt akarnának megállapítani. Ki van mondva az ítélet, hogy a történettudomány jelen állapotában nem is tudomány, csak akkor lesz azzá, ha új alapokra helyezkedik.

Ebben rejlik napjaink történetelméleti irodalmának sarkalatos hibája. Mert a történet-philosophia feladata nem lehet az, hogy új történettudományi elveket találjon ki és így a történettudomány fejlődését inkább hátráltassa, mint elősegítse, hanem csupán az, hogy *a meglévő történettudomány elveit iparkodják megállapítani*, s ezeknek öntudatossá tételével tegye a tudományt mennél tökéletesebbé.

Ezen tétel helyességében a szakbeli történettudósok legnagyobb része megegyezik, és ezt a tételt vallották azok a történetírók is, kiknek műveit a történettudomány mintaszerű alkotásai közé szokás sorozni. A történet-philosophiai irodalom művelői azonban nem ezek közül, sőt legnagyobb részben nem is a szorosabb értelemben vett történetírók sorából kerülnek ki. Nyelvészek és természettudósok, philosophusok és sociologusok vitatják a történetelmélet kérdéseit, míg az igazi történetkuta-

tók legfeljebb a történetelmélet körében felmerült hamis tételek és ferde nézetek czáfolatára szorítkoznak.

Ennek a lépten-nyomon tapasztalható ténynek, mely különösen a német irodalomban figyelhető meg, legelső és legszembeszökőbb következménye az, hogy a történetelmélet legnagyobb részében a tulajdonképeni történettudomány körétől nagyon távol eső kérdéseket feszeget, míg *a történettudomány lényegébe vágó elméleti kérdésekkel nem foglalkozik*. Még az összefoglaló történetelméleti kézikönyvek is, mint a milyenek Bernheim, Seignobos és Xénopol munkái, kénytelenek ilyen távoleső kérdésekkel foglalkozni, hogy a sociológiából vagy máshonnan kiinduló újítások jogosulatlanságát kimutathassák, s e miatt más, fontosabb, a történettudomány lényegéből folyó kérdést vagy egyáltalán nem, vagy csak legfőbb vonásaiban érintenek, mint a mely vagy magától érthető, vagy legalább is kevesebb támadásnak van kitéve.

A történetelméletnek ilyen mostoha gyermeke *a történettudomány objektivitásának kérdése*, az a kérdés, hogy mit jelent a történettudományban a tárgyilagosság, s vajjon, mint hangoztatni szokás, teljesen száműzve van-e belőle a subjektivitás megnyilatkozása?

Pedig a történettudomány objektivitásának kérdése meggyőződésünk szerint fontosabb mindazoknál a kérdéseknél, melyeket az újabb történetelmélet felszínre hozott; fontosabb a történeti törvények alkalmazásának kérdésénél, mely *Buckle* óta folytonos vita tárgya a történetelméletben, és fontosabb annál is, hogy az általánosnak vagy az egyesnek megismerésére törekedjék-e a történettudomány, a mi az újabb, sociologiai irány részéről keverte végtelen vitába a történetelméletet. Mert ezek a kérdések és a nyomukban támadó elméletek szabhatnak ugyan új irányokat a történettudománynak, a mint hogy pl. támadt is egy sociologiai értelemben vett történeti irány, — de legfőbb céljukat, a régi értelemben vett történeti irány alapjainak megdöntését sohasem fogják elérni; bár jogosultságukat és azon hatásukat, hogy a felvetett kérdések megvitatása a történettudomány látókörét kibővítette, egyáltalában nem akarjuk tagadni. Az objektivitás kérdése

ellenben a történettudományra nézve mindig lényeges lesz, s keletkezzék bár akármilyen új történeti irány, az objektivitás elvével okvetetlenül számot kell vetnie.

És mégis az objektivitás kérdését még a hivatásos történet-philosophusok is kevesebb figyelemre méltatják, mint jelentősége szerint megérdemelné. Hogy csak egy példát említsünk, Bernheim is, kinek műve pedig épen széles körűtekintésével tűnik ki, foglalkozik ugyan az objektivitás kérdésével, de azon részletességet tekintve, melylyel pl. a történelemnek más tudományokhoz való viszonyáról szól, aránytalanul kevésbé behatóan. Azért van-e ez így, mert az objektivitás kérdése inkább magától érthető, és ellentétes felfogásra kevésbé ad alkalmat mint a történetelmélet egyéb kérdései? Semmiesetre sem, mint a következőkből remélhetőleg ki fog tűnni.

Első pillanatra tényleg hajlandó lenne az ember azt gondolni, hogy a történettudomány felfogása az objektivitásra nézve meglehetősen egységes. Az objektivitás követelménye, melyet legtöbbször egyszerűen a *sine ira et studio* elvével azonosítanak, látszólag minden kétségen felül áll a történetíróra nézve, s e tekintetben a tudomány — úgy tűnik fel — nem ismer megalkuvást.

Ha azonban kissé jobban a dolgok mélyére tekintünk, be kell látnunk, hogy sem az objektivitás fogalma nem olyan egyszerű, a milyennek első pillanatra látszik, sem a történetírók nem vallanak erre nézve olyan egységes felfogást, mint ez talán sok ember meggyőződése szerint a dolog természetéből következnek. Nézzük pl. az újabb magyar történetirodalom néhány kiváló képviselőjének erre vonatkozó nyilatkozatait.

Pauler Gyula »A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt« cz. munkája első kiadásának előszavában ezt mondja:

»A történelemnek, hogy több legyen mint pusztá visszaemlékezés, vagy a költészetnek valami korlátozottabb, kötöttebb faja, hogy ha nem is még tudomány, legalább a tudományt előkészítse: nem lehet más feladata, mint hogy teljesen, híven rekonstruálva a multat, módot nyújtson, hogy abból a fejlődés tiszta képét, a fejlődés tiszta képéből pedig annak törvényeit

... kinyomozhassuk. E feladatának pedig csak úgy felelhet meg, ha descriptív, elbeszélő; ír ad narrandum, non ad probandum, és nem tekinti a multat a jelen szempontjából. *Én is tehát nem okoskodom, hanem elbeszélék; . . . és óvakodom* — mit pedig sokan tesznek — *hogy e régi dolgokhoz a jelenkor reflexióit fűzzem.*«¹⁾

Ezen szavak világosan mutatják, hogy Pauler a legszigorúbb objektivitás álláspontjára helyezkedik és különös élle fordul a történeti tények előadásához fűződő reflexiók ellen. Hozzá tehetjük, hogy munkájában következetes is maradt ezen elvhez, még ha a szárazság veszedelmének tette is ki magát ez által.

Salamon Ferencz már egészen más elveket hirdet. A történelmi vizsgálatról szóló cikkében²⁾ ő is hangoztatja ugyan a történetíró elfogultságának veszedelmes voltát, e mellett azonban ilyen megállapításokat találunk nála: (Bizonyos történetírók) »meg vannak győződve, hogy magukat a hiteles tanukat beszéltetvén, föl vannak mentve az alól, hogy magok vélekedjenek. Mind csak ebből áll előadásuk: ez ezt mondja, a másik azt mondja, a harmadik meg ezt, — én pedig hallgatok. Ez a teljes objektivitás, sőt művészet hírében álló feldolgozási modor. Csudálom, hogy oly gondolkodó fő is, mint Stuart Mill, azt tartja legjobb történetírónak, ki az egykorú adatokat a magok valóságában beszélteti.«³⁾ Majd tovább így ír: »Nem azt állítom én, hogy a történelmi dolgok előadásában teljes objektivitás követendő. Ez úgyszólván lehetetlen. Mentül több lélekkel ír egy történetíró, annál jobban ki van téve annak, hogy a mi iránt mélyen érdeklődik, azt több hévvel adja elő, s e hév észrevétlenül is erősebb vonásokra ragadja, mint a mennyi tán a szigorú valóság volna.«⁴⁾

Egyszerűen Pauler szavai mellé kell állítani ezen kijelentéseket s minden kommentár nélkül legott kitűnik a két tudós felfogásának különbsége, hogy ne mondjam: ellentétes volta.

¹⁾ Id. m. Előszó, X. 1.

²⁾ *Budapesti Szemle*, 1873. évf. 1. sz.

³⁾ Id. h. 2. és 3. l.

⁴⁾ U. o. 11. l.

Marczali Henrik a Mommsen Tivadarról szóló emlékezésében így szól: (A történetírónak is) »anyaggal van dolga, olyan anyaggal, a melyet tisztán kell tartani és meg nem másítani, de a mellett művébe csak úgy beleteszi lelkét, életét, csak úgy átalakítja az anyagot szellemével, mint a költő, mint a művész.«¹⁾ Még világosabban fejezi ki ugyanezt a gondolatot a világtörténelem feladatáról szólva: »Mert a történetben az objektív ténytől el nem választható az írónak subjektív meggyőződése és színezése.«²⁾

Hasonló gondolatot fejez ki, bár kevesebb határozottsággal, *Fraknói Vilmos* is »Pázmány Péter és kora« cz. művéhez írt előszavában: »Az események felfogásában, az egyéniségek megbírálásában elfogulatlan és részrehajlatlan igyekeztem lenni; de nem vágyódom azok dicsőségére, kik az igazságosságot a közönyösséggel, a tárgyilagosságot a színtelenséggel azonosítják.«³⁾

Tetszés szerint folytathatnók még ezen szemelvényeket történetíróink hasonló nyilatkozataiból; de valamennyiből csak az tűnnék ki, a mi már a fentebbiekből is látszik, hogy a történettudósok felfogása az objektivitásról, sem nem oly egységes, sem nem oly szigorú, mint azt általánosságban várni lehetne.

Tagadhatatlan, hogy a történetírók egy része nagy szigorúsággal ragaszkodik az objektivitás elvéhez. E tekintetben nem kisebb tekintélyt, mint magát Rankét, a történetírás nagymesterét kell példaként idéznünk. Ranke tudvalevőleg oly szigorú híve volt a történettudomány objektivitásának, hogy lehetőleg az egyszerű véleménynyilvánítástól is tartózkodott, s műveiből sokszor a legpontosabb megfigyeléssel sem tudjuk kihüvelyezni, hogy valamely történeti személyre vagy eseményre vonatkozólag mi volt a nagy író subjektív ítélete és felfogása. Ranke történeti módszerére nézve ez annyira jellemző, hogy szorosabb értelemben vett követőinek iskoláját erről egyszerűen objektív iskolának szokás nevezni. Ennek a nagy tudósnek a példája úgyszólván követeli azon ítélet kimondását, hogy ime,

¹⁾ *Budapesti Szemle*, 325. sz. 2. 1.

²⁾ U. o. 263. sz. 287. 1.

³⁾ Id. m. Előszó, VI. 1.

Ranke klasszikus példát adott arra, hogy a történettudomány objektivitásának követelményéhez szó sem férhet.

De itt sem oly egyszerű a dolog, mint első pillanatra látszik. Nem is kell behatóbban belebocsátkoznunk Ranke módszerének vizsgálatába. Elég rámutatnunk, hogy a Ranke objektivitása sem olyan minden kétségen felüli, mint azt egykor hirdették. Hiszen vannak, a kik egyenesen a subjektivitással határos egyoldalúsággal vádolják őt, azt állítván, hogy csupán a politikai és diplomáciai események iránt van érzéke.¹⁾ Legalaposabb elemzői pedig, mint Lorenz és Dove, kimutatják, hogy Ranke objektivitása sokszor csak látszólagos, tényleg azonban ez a »hűvösség« erős subjektivitást takar. Továbbá, a minek jelentőségét alább fogjuk kifejteni, Ranke felfogását a történeti eseményekben való közvetlen gyönyörködésen kívül — mint ezt Grotenfelt szépen kiemeli²⁾ — a közép-európai műveltség szempontja irányítja, a mi szintén az abszolút objektivitás rovására irandó.

Ime, a legobjektivebb történetíró sem mentes a subjektivitásnak bizonyos fokától, s e példa világosan mutatja, hogy *abszolút objektivitás a történettudományban nem is létezik*. Vannak azonban egyéb, más irányú megfontolások is, melyek hasonló eredményre vezetnek.

Fentebb mondtuk, hogy Rankét némelyek a politikára és diplomáciára irányuló egyoldalúsággal vádolják, s e körülményt a subjektivitás bizonyos fajtájú megnyilatkozásának tekintik. Később lesz szó arról, hogy az író felfogása hogyan és mennyiben szolgál a subjektivitás forrásául. Itt csak azokra a különböző történeti irányokra kell rámutatnunk, melyeknek jogosultságát minden ellenkező kísérlet dacára sem sikerült

¹⁾ Ezt mondja pl. *Scherr*: *Illustrierte Geschichte der Weltliteratur*.

²⁾ *Die Wertschätzung in der Geschichte*, 141. l. E munkára és u. a. szerzőnek *Geschichtliche Wertmassstäbe* stb. cz. művére, mely az előbbinek folytatásaként jelent meg (az 1. Leipzig, Veit u. Comp. 1903., a 2. Leipzig, B. G. Teubner, 1905.), e dolgozat folyamán többször hivatkozom. Grotenfelt ezen műveiben ugyan tulajdonképp más kérdést vizsgál, de fölvetett tárgyával kapcsolatban az objektivitás kérdésével is foglalkozik, még pedig alaposabban, mint tudtommal bárki más. Elsősorban ő terelte figyelmemet az objektivitás fontos kérdésére; e dolgozat is eredetileg e két mű ismertetésének készült.

eddig elvitatni. Van politikai és van kulturális irányú történelem, hogy a már tendentiosusabb színű patriotikus irányt, mely pedig bizonyos fokig szintén jogosult, s a többi tendentiosus irányokat ne is említsük. Már pedig az, hogy a politikai vagy a kulturális történeti irány híve-e valaki, egyenesen a subjektív alapfelfogás következménye s így a subjektivitásnak a történettudományban való érvényesülése már a legelemibb ponton sem zárható ki. Hogy pedig a történetelméletben az egyes történetphilosophiai irányok mennyire a subjektív felfogás szülöttei, e részben legyen elég általánosságban csak a történelem és természettudomány határvonalának kérdését felhozni, melyre nézve némelyek, mint Rickert,¹⁾ a két tudomány között levő *ismeret-tani* különbségben, mások, mint Dittrich,²⁾ a *módszerben*, ismét mások a tudományok *tárgyában* keresik a lényegét — subjektív meggyőződésből.

Még szembetűnőbbé teszi a dolgot, a subjektivitás jelentőségét a történettudományban, egy nagyon egyszerű tény fel- említése. A történettudomány folyton halad; mindig újabb és újabb adatok kerülnek napfényre, melyek a történelemnek újabb és újabb fel- és átdolgozását teszik szükségessé. De vajjon csak az újabb adatok érvényesítése teszi-e szükségessé ezen átdolgozásokat? Bizonyára nem; sőt még az a körülmény sem nyújt elegendő okadatolást, hogy a történelem módszere tökéletesedik folyton s ezért kell új összefoglaló műveket írni. »A történettudomány mindig korának gyermeke«;³⁾ minden kornak újabb és újabb követelményei, más és más világ- felfogása van. *Ezeket a követelményeket, ezt a felfogást akarja minden korszak a történeti felfogásban is érvényesítve látni*; ezért szükséges a folytonos átdolgozás. Az illető kor felfogása alakítja a történetíró subjektív felfogását még akkor is, ha egyébként a lehető legtárgyilagosabb is. És valóban, a különböző korokban keletkezett történeti műveket összehasonlítva, könnyen felismerhetjük bennök ezt a subjektív különbséget.

¹⁾ *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung* című munkájában.

²⁾ *Die Grenzen der Geschichte* című művében. (Ism. Századok, 1908. 161. l.)

³⁾ Grotenfelt id. m. 172. l.

Ezek az általánosságban felhozott tények: a történetírók felfogásának az objektivitásra vonatkozólag nem egységes volta, a különböző, praktikus és elméleti irányokban érvényesülő subjektivitás és a változó korszellemnek megfelelni törekvésből származó subjektív színezet, mind azt mutatják, hogy abszolút objektivitás nincs és a subjektivitás a történettudományból nem küszöbölhető ki teljesen.

Kétségtelen az is, hogy még a legsubjektivebb vagy talán tendenciosus történeti műnek is lehet, sőt a legtöbb esetben van is pozitív haszna és értéke, mindazon veszélyek ellenére is, melyeknek a kifejezetten subjektív író a tények megváltoztatása és elferdítése tekintetében ki van téve. Hány-szor megtörtént már, hogy valamely subjektív író éppen subjektív felfogása folytán olyan új mozzanatokat derített fel, a történeti tényeket oly új oldalról világította meg, a melyek a történettudomány előtt addig ismeretlenek voltak. *Mommsen* pl. határozottan subjektív író, bár a legmérsékeltebb és legnemesebb fajtából, s mégis ő a római történelemnek eddig legnagyobb mestere. Vagy hogy egy még feltűnőbb példát idézzünk, *Schvarcz Gyula* a görög történelmet teljesen subjektív, sőt modern szempontból nézte, és mégis van-e, ki ezen kiváló elmének nagy tévedései mellett nagy érdemeit tagadná, melyek pedig éppen subjektivitásából fakadnak.

Távol áll tőlünk, hogy a mondottakkal a subjektív felfogást akarnók belevinni a történelembe. Az alábbi következőkből ki fog tűnni, hogy ez a *másik szélsőség* mennyire elvetendő. Csak azt kellett megállapítanunk, hogy az objektivitás fogalma nem oly kétségtelen és abszolút, sőt nem is oly egészen világos, mint a hogy a kérdésnek szokott tárgyalási módjából következnék. Sőt a kérdésnek másik oldalát tekintve azt mondhatjuk, hogy igenis, a subjektivitás a történettudományból a legobjektivebb fokon sem zárható ki egészen. A történetelméletnek nem az a feladata, hogy az objektivitást valami kategorikus imperativusként állítsa fel, hanem az, hogy beható vizsgálattal állapítsa meg azon pontokat, melyeken a subjektivitás bejut a történettudományba; vizsgálja meg alaposan a subjektivitás hasznos és káros eredményeit, hogy ezek mérle-

gelésével a történettudomány tökéletes, ideális formája annál inkább megközelíthető legyen.

II.

Minthogy az objektivitás fogalmára és a subjektivitás nyilatkozásának módjára és jogosultságára vonatkozó felfogás, mint láttuk, nem minden kétséget kizáróan egységes a történettudományban, e kérdések vizsgálatának szükségkép az objektivitás és subjektivitás fogalmának meghatározásából kell kiindulnia.

Az objektivitás fogalma ismerettenilag azt jelenti, hogy a vizsgálódás tárgyára vonatkozó ismereteink a vizsgálat tárgyával teljesen adaequatok legyenek, az ismeretek a tárgyat teljesen *fedjék, kimerítsék*, és a tárgy természetével minden részben egyezzenek, akár pusztán az ismeretek megszerzését, akár a szerzett ismeretek közlését értjük a vizsgálat alatt. A történettudományra vonatkoztatva az objektivitás e szerint a történeti anyagnak teljes, kimerítő ismeretét és az ismereteknek az anyag összes tulajdonságaival megegyező közlését jelenti. Vagy más szóval: *objektív az a történettudományi eljárás, mely a kutatás tárgyára vonatkozó összes ismereteket megszerezte s ezen ismereteket akként közli, hogy a közlésben a tárgy tulajdonságai semmi tekintetben se módosuljanak.*

Ebből a — sajnos, kissé elvont — meghatározásból két momentum emelkedik ki: az egyik a tárgyra vonatkozó ismeretek összessége, a másik a közlésnek az adaequat ismereteket nem módosító volta. Erre támaszkodva, a történeti objektivitás fokát, Bernheimmal egyetértve,¹⁾ úgy állapíthatjuk meg, hogy ez függ egyfelől *a tárgy természetétől*, vajjon tökéletesek és kimerítőek-e arra vonatkozó ismereteink, — másfelől a közlés módjától, vagy a mi azzal egy, *a közlő egyéniségétől*, hogy mennyiben módosította ez ismereteket.

Az elsőre vonatkozólag egyszerűen kijelenthetjük, hogy e tekintetben abszolút objektivitás nincs, nem is követelhető. Mert nemcsak ismereteink mai fokán, de még ha történeti

¹⁾ Lehrbuch der hist. Methode, 4. kiad. 697. l.

ismereteink a jövőben beláthatatlan módon megsokszorozódnak is, a tárgyra vonatkozó ismereteink sohasem lehetnek teljesek, mert tudásunk forrásainak egy része vagy örök időkre elveszett, elpusztult, vagy sohasem is volt meg. Ezért mondja Bernheim.¹⁾ hogy az objektivitásnak mindig csak azon fokáról beszélhetünk, mely emberi képességeinkkel a meglévő segédeszközökkel elérhető.

Az objektivitás fokának valódi, integrans tényezőjét tehát a másik momentumban, a kutatás és közlés módjában, a kutató és közlő egyéniségében kell keresnünk. A történettudományi eljárásnak azon elemeit, melyek a kutató és közlő egyéniségéből kifolyóan módosítják az ismereteket és teszik a kutatás tárgyával nem adaequáttá, szokás a *subjektivitás* fogalmában összefoglalni.

Én azonban már e helyen egy fontos, jöllehet magától értetődő, de a történetelméletben mégis általánosan elhanyagolt distinctiót tartok szükségesnek.

Beszélünk subjektivitásról és tendenciáról; a kettőt sokszor összezavarjuk, s mindkettőt egyszerűen az objektivitás negativumaként tüntetjük fel, legtöbbször csupán fokozati különbséget téve köztük. Pedig fogalmilag a kettő élesen elválasztandó. Mindkettőnek forrása a kutató és közlő egyénisége ugyan, de mégis más és más lapra tartoznak. Látni fogjuk ugyanis, hogy az objektivitást zavaró subjektív elemek egy része a történettudomány módszerében gyökerезik, ennek a következménye s erre támaszkodva bír is jogosultsággal; az egyéniségnek azon subjektív elemei azonban, melyek kívülről beerőszakolva, módszertani követelmények nélkül, vagy épen azok ellenére vitetnek be a történettudományba, az előbbiekkal nem azonosak, sőt köztük nemcsak fokozati, hanem fogalmi különbség is van. Az egyéniségnek a történelmi módszerben gyökerező elemeit egyszerűen *subjektivitásnak* mondhatjuk, a módszerrel össze nem függő vagy azzal ellenkező elemek pedig a *tendenciát* alkotják. Ez fogja magyarázni azon közismeretű tényt, hogy a nem objektív történeti mű nem okvetetlenül tendentiosus.

¹⁾ Id. m. 698. 1.

A mint az objektivitás fogalmát fentebb meghatároztuk, láttuk, hogy az objektív ismereteknek teljeseeknek és a történelmi anyaggal egyezőknek kell lenniök, hozzátévé, hogy az ismeretek teljessége a rendelkezésünkre álló adatok kimerítő voltának fokától függ s abszolút sohasem lehet, csak relativ. A történelmi források által fentartott adatok természetete szolgáltat okot egy további megszorításra. A források adatai, mint azt minden historikus nagyon jól tudja, nagyon különböző értékűek, s ennek megfelelően csak egyik részük használható; a másik rész, mint megbízhatatlan, elvetendő. De a még így megmaradt és használható adatok sem egyforma értékűek. A kutatás feladata az adatok értékének megállapítása, az adatok kritikája. Azért mondta Salamon, hogy rossz történetíró az, ki az eltérő adatok felsorolásában keresi a tudományt: »ez ezt mondja, a másik azt mondja, — én pedig hallgatok.«

Innen van, hogy a történeti eljárás módszerében két részt szokás megkülönböztetni: az adatok elemzését, *analyse* (opération analytique, mint Langlois és Seignobos mondják),¹⁾ és a megvizsgált adatok összefüggésének megállapítását, *synthese* (opération synthétique). Bernheim az első csoportot *kritika*, a másodikat *felfogás* néven foglalja egybe.

Mielőtt ezen tényeknek az objektivitás szempontjából való jelentőségét és következményeit kifejténők, a történeti felfogás (synthesis) fogalmára kell egy megjegyzést tennünk.

A synthesis tehát annyit jelent, hogy a történetírónak a kritikailag megvizsgált, ez által megfogyott s a forrásainkban adott összefüggésükben megzavart adatok között a helyes, még pedig *causalis összefüggést* kell megalkotnia. *Droysennek* (Grundriss der Historik) erre vonatkozólag finom, bár némelyektől kétségbevont jogosultságú megjegyzése van. Szerinte a történelemnek az okozati összefüggések *megértésére* kell csak törekednie, szemben a természettudományok *magyarázó* eljárásával. A különbség a kettő között abban van, hogy míg a természettudományok valóságos materiális értelemben vett cau-

¹⁾ Introduction aux études historiques. V. ö. *Grotenfelt* id. m. 46. l.

salitásról beszélhetnek, addig a történettudományban, mint általában a szellemi tudományokban, csak átvitt értelmű, pszichológiai causalitásról beszélhetünk. A természettudós azt mondja: az adott okokból ennek és ennek *kellett* következnie; a történettudós a legtöbb esetben csak ezt mondhatja: az adott tényekből ez s ez *következett*. Szorosan összefügg ez a történeti törvények kérdésével, melyet itt természetesen még csak nem is érinthetünk. Innen van, hogy a történetíró nagyon gyakran okozati összefüggésnek tüntet fel — mint Meyer E. mondja¹⁾ — oly tény is, mely pusztán csak tény, és csak a formulázás adja meg neki a causalis kapcsolat látszatát. Így pl. valamely győzelmet a hadvezér kiválóságával indokoltunk, holott a hadvezér kiválóságát épen és csupán a győzelem tényéből következtetjük. — De a magyarázásra a történetírónak nincs is szüksége; hiszen ő nem experimentál, nem is a jövőre akar következtetni, hanem csak a multnak eseményeit akarja teljes valóságukban megismerni és megérteni.²⁾ A történeti felfogást — *synthesist* — így egyszerűen megértésnek mondhatjuk, a mi a felfogásnál már csak azért is jobb kifejezés, mert a felfogás többféle mellékértelemmel bír.

Ezzel eljutunk a problema legfontosabb kérdéséhez: hogyan nyilatkozik a subjektivitás a történeti kutatás két főrészeiben, az adatok kritikájában s az adatok megértésében és értelmezésében.

A forráskritikában voltakép csak egyetlen kérdésre kell felelnie a kutatónak, hogy t. i. a források adatai hitelesek-e vagy a hitelesség fokának mily mértékével bírnak. Erre vonatkozólag a történeti módszertan bőségesen nyújt eszközöket a kutatónak, melyek segítségével a hitelesség kérdésének megoldása elérhető vagy megközelíthető. A forrás keletkezési helyének és idejének megállapítása, a szerző egyéniségének és megbízhatóságának vizsgálata, több, rendelkezésre álló forrás összehasonlítása alkotják erre vonatkozólag a forráskritika különböző fejezeteit. Az objektivitás szempontjából a forrás-

¹⁾ Zur Theorie der Geschichte, 44. l.

²⁾ Ennek igazságát Grotenfelt szép fejtegetésével szemben is fen kell tartanunk. Id. m. 37—38. l.

kritikának mindezen részeiben két pont emelkedik ki. Az objektivitás foka ugyanis a forrásokra vonatkozólag két tényezőtől függ: a források hitelességétől magukban véve, vagyis attól, hogy a források adatai mennyiben felelnek meg *tényleg* a történeti tények valóságának, és attól, hogy a kutató mily álláspontot foglal el ezen adatokkal szemben, hogyan állapítja meg az adatok hitelességét. Példával megvilágosítva: Anonymus egy csomó adatot nyújt a honfoglalásra nézve. Ezek az adatok vagy igazak vagy hamisak, s ha mármost a honfoglalásra nézve más forrásunk nem volna, a honfoglalásra vonatkozó ismereteink objektív volna elsősorban az Anonymus adatainak igaz vagy hamis voltától s az igaz adatok számától függne. De lényeges az is, hogy melyik Béla király jegyzőjének fogadja el a kutató Anonymust, mert ettől nemcsak az adatoknak a honfoglalásra vonatkozó hitelessége függ, hanem — mint tudjuk — az is, hogy Anonymus mely korszak eseményeinek mintájára írta le a honfoglalás eseményeit. Mert ez adatok egy része magában hiteles lehet, de a kutatótól függ, hogy a hitelességet mely korszakra értelmezi. Az objektivitás egyik tényezője tehát itt Anonymus egyénisége, a mennyiben adatai vagy koholtak vagy valódiak (már akár a honfoglalásra, akár a saját korára nézve valódiak), a másik tényező pedig a kutató egyénisége, hogy mely adatokat fogad el valódiaknak s ezt a valódiságot mely korra értelmezi. Vannak esetek, sőt talán a legtöbb eset olyan, hogy a források vizsgálatában e két tényező nem választható el egymástól ily világosan, alapjában azonban a forráskritikában nyilatkozó subjektivitásnak ezen kettős eleme mindig kimutatható, s a kutatásnak e ténnyel mindig számolnia kell.

Igy a történeti kutatásnak már első fokán is a subjektivitásnak olyan nyilvánulásával találkozunk, mely a történetkutató eljárásából alig, vagy egyáltalában nem zárható ki s a történeti objektivitás problémáját már magában is kétségesse teheti. Még sokkal inkább így van ez a kutatás második fokán, a synthesisnél, az adatok megértésénél és értelmezésénél.

A történetkutató már az adatok analysisénél is úgy-

szólván folytonosan abban a helyzetben van, hogy különböző, sokszor ellentétes adatok között kell választania. Míg azonban csak arról van szó, hogy az adatok közül melyeket fogadjon el hiteleseknek, meggyőződését erre vonatkozólag a módszertan elvei szerint mérlegelt formális és tárgyi bizonyítékok irányítják, s így — bár a belátás, hogy a bizonyítékok mely csoportját fogadjuk el döntőnek, végső elemzésében az egyéniségtől függ — a módszeres elvek lelkiismeretes alkalmazása mégis többé-kevésbé garantiát nyújt arra nézve, hogy ezek alapján nyert ítéletünk meglehetősen objektív lesz. Mikor azonban a kritikailag megvizsgált adatok összefűzéséről, megértéséről és értelmezéséről van szó, a kutató egyénisége sokkal inkább magára marad, s a módszerben nyújtott támpontok az objektivitás szempontjából sokkal ingatagabbak lesznek, mint az analitikus eljárásnál.

Mert a kritikai eljárás módszertanát meg lehet állapítani s tényleg meg is van állapítva, és a kutatónak önállósága, combinatív képessége, képzelete, s az egyéniség nyilatkozásának bármily néven nevezett módja csakis a módszertan elvei által megvont határok között mozoghat, mivel ezen határok átlépése rögtön a kutatás tudományos voltát veszélyezteti. Az adatok megértő és közlő feldolgozásának, *a synthesisnek azonban nincsenek és nem is lehetnek szigorúan megállapított szabályai*. Vannak általános, elméleti és praktikus szabályok, gondosan kielemezett megállapítások a szintetikus eljárásra nézve is, ezeknek érvénye azonban távolról sem vetekedhetik az analitikus elvek érvényével, s meg nem tartásuk nem megy okvetetlenül az eljárás tudományos volta-
nak rovására. A történeti methodológiának rendszeres kézikönyvei már külsőleg is mutatják ezen tény szembetűnő voltát, mert legalább háromnegyedrészkben foglalkoznak az adatok analysisének módszertanával, és csak többi részek szólnak a synthesisről. Ugyancsak ezen körülményre volnék hajlandó visszavezetni azt is, hogy a történettudósok egy része — teljesen jogtalanul — bizonyos lenézéssel szól az adatkutatásról, mint a mely »szolgai munka« nem nyújt elegendő teret az önállóságnak, hanem »szabályokhoz tapad«. Ezek feledik, hogy a

»szabályokhoz tapadás« az abszolút objektivitásnak nagyobb mértékét jelenti, mint az önállóság.

A synthetikus eljárás mindenestre tág teret enged az egyéniségnek. A kutatónak az elszigetelt adatok között összefüggést kell keresnie, a lényeges adatokat a lényegtelenektől el kell választania, az eseményekről és szereplő személyekről ítéletet kell alkotnia. Mindez egyéni, subjektív felfogás nélkül alig lehetséges.

A subjektivitásnak azonban nem kell kifejezetten nyilatkoznia. A történetíró az eseményekről és személyekről alkotott véleményét elhallgathatja, mégis elárulja állásfoglalását az, hogy mily adatokat emel ki, milyeneket mellőz stb. Ranke pl. nagyon tartózkodik a személyes véleménynyilvánítástól, mégis tanulmányozói, mint láttuk, sok helyen ki tudják mutatni subjektivitását. Épen ezért a synthetikus eljárás subjektív, elemeit czélszerűen két csoportban tárgyalhatjuk, megkülönböztetvén a subjektivitásnak *ki nem fejezett módon* és *kifejezetten* való nyilatkozását.

Föltéve, hogy a történetíró fölül akar emelkedni a tényeknek pusztá annales-szerű vagy krónikás felsorolásán, synthetikus eljárásának legelső foka abban fog állani, hogy a kritikailag már megrostált adatok között az okozati összefüggést iparkodik megállapítani. Mert az adatok magukban nem fogják ezt az összefüggést elárulni, hacsak a kutató már »a priori« valami meghatározott felfogással, elfogultan nem nézi őket, a mi természetesen már a tudomány természetével ellenkezik. Az elfogulatlan kutató feladata épen abban áll, hogy felismerje, miféle összefüggésben vannak a talán látszólag teljesen összefüggéstelen adatok. *Salamon* idézett értekezésében (6. l.) ezt úgy fejezi ki, hogy a kutatónak az adatokhoz kérdéseket kell intéznie s azt vizsgálnia, hogy kérdései közül melyikre felelnek meg az adatok.

A történelemben azonban, mint azt már kiemeltük, a causalitást nem szabad materiális, természettudományi értelemben venni. A történelem feladata kutatni, hogy az adott tényekből mi következett, nem pedig hogy minek kellett következni. Ez más szóval annyit jelent, hogy a történet-

kutató az esetek túlnyomó többségében az adatok okozati összefüggésében csak a valószínűség kisebb-nagyobb fokát mutathatja ki, nem pedig a bizonyosságot. Meyer E. mutatta ki, hogy a történelemben milyen nagy a véletlennek, az egyéni akaratnak s a causalis szükségszerűséget korlátozó sok más tényezőnek a jelentősége.¹⁾ Mindez azt eredményezi, hogy a történelemben a causalis összefüggések kimutatása csaknem mindig a bizonyosság határán alúl marad. Mekkora mármost a kimutatható valószínűség foka? — ennek megítélése elsősorban a subjektív felfogástól függ. A kutató a vizsgált adatok okozati összefüggését vagy némileg vagy nagyon valószínűnek, vagy bizonyosnak tartja, teljesen egyéni meggyőződése szerint. *Ebben pedig már a subjektivitás nyilatkozik*, jöllehet a kutató ennek nincs tudatában.

Legyen szabad saját praxisomból felhozni egy példát. A veszprémi püspökség alapítólevele, egyes részeiben nagyon közeli rokonságot mutat egy, az olasz kancelláriából származó oklevéllel, s egyébként is olyan sajátságokat tüntet fel, melyek az olasz kancellária termékeire jellemzők. Tekintetbe véve első királyunk összes intézményeinek a külfölddel való összefüggését, s különösen az olasz papoknak a térítés munkájában való szerepét, valószínűnek látszik, hogy a veszprémi oklevelet olyan papi ember szerkesztette, ki egykor talán maga is az olasz kancellária alkalmazottja volt. Engem azonban ez a valószínűség nem elégített ki, mert véleményem szerint az előbbi feltevés az oklevél szabálytalanságait érthetetleneknek mutatná. Inkább azt a valószínűséget fogadtam el, hogy a veszprémi oklevelet a kancelláriai szabályokban járatlan ember fogalmazta valamely olasz oklevél mintájára. Itt tehát a subjektív meggyőződés vezetett az első valószínűség elvetésére.²⁾

Fölösleges tovább fejtegetnünk, hogy az okozati összefüggés megállapítása mennyire szoros kapcsolatban áll a subjektivitással. Csak annyit jegyzünk még meg, hogy a valószínűség vagy bizonyosság annál tökéletesebben állapítható

¹⁾ Id. m. 14 és köv. 11.

²⁾ Olv. erről szóló értekezésemet. *Századok*, 1903. 297 és köv. 11.

meg, minél terjedelmesebbek a tárgyra vonatkozó ismereteink, és subjektív meggyőződésünk is annál szilárdabb, annál közelebb áll az objektív bizonyossághoz, minél több bizonyítékra támaszkodhatik.

Már itt, az okozati összefüggés megállapításánál kiemelkedik egy, a subjektivitás szempontjából nagyon fontos momentum: *a lényegesnek a kevésbé lényegestől való megkülönböztetése*. Mikor a kutató az okozati összefüggés valószínűségét akarja megállapítani, mérlegelnie kell a *pro* és *contra* szóló bizonyítékokat, hogy ítéletét ezek szerint mondja ki. A lényegesnek felismerése azonban nemcsak itt, hanem a történeti kutatás egész mezején uralkodik. A történeti tények, még pedig a hiteles tények száma oly végtelenül nagy, hogy a kutató csak úgy uralkodhatik felettük, ha a fontosat a kevésbé fontostól meg tudja különböztetni. Első sorban a nagyobb korszakokat, esetleg az egész emberi fejlődést felölelő történettudományi kísérleteknél szembetűnő ez. Mint *Marczali* mondja a világtörténelemre vonatkozólag: »Nem minden történeti tény, nem minden fenmaradt emlék vagy adat egyúttal a világtörténelemé is. Szemünk előtt mindig az általános értékűnek kell lebegnie« stb.¹⁾ De a legspeciálisabb kérdéssel foglalkozó kutató is minduntalan abba a helyzetbe kerül, hogy bizonyos adatokat mellőzhet, sőt mellőznie kell, hacsak művéből minden lelket kiölni nem akar.

Igen ám, de mi hát a lényeges? Van-e arra kritériumunk, hogy az egyik adatot lényegesnek, a másikat lényegtelennek mondhassuk? Sokan próbáltak már e kérdésre feleletet adni, s a felelet néha találó, máskor kevésbé találó, de *általános érvényű* sohasem volt. Mert néha, adott esetekben, a legjelentéktelenebbnek látszó körülmény is jelentős lehet, máskor lényeges dolgokat is mellőzhetünk a tudomány veszélyeztetése nélkül. Hogy csak egy-két példát hozzunk fel. Bernheim pl.²⁾ Langlois-val egyetérve csak egészen általános, különben tetszés szerint értelmezhető meghatározását adja a *lényegesnek*, de hozzáteszi, hogy a lényeges tények és adatok

¹⁾ *Budapesti Szemle*, 263. sz. 282. l.

²⁾ *Lehrbuch*, 149. l.

felismerésére szabályt nem is lehet adni. *Meyer E.* megkísérli a lényegesnek meghatározását,¹⁾ azt mondván, hogy történeti jelentőségű az a tény, a melynek következményei vannak, még pedig minél szélesebb körre terjednek ki ezen következmények, annál nagyobb az illető tény fontossága, — de éppen azok a fejtegetések, melyeket ő maga fűz e meghatározáshoz, mutatják, hogy meghatározásának értéke igen relativ és a gyakorlatban nem igen használható. A kérdésnek legszorgosabb vizsgálata sem fogja a dolgot jobban megvilágítani. Mindenképen odajutunk, hogy a tények és adatok fontosságának felismerésére nem módszertani vagy másnemű szabályok, hanem az egyéni, subjektív felfogás vezet, az, a mit rendesen *történeti érzéknek* szoktunk nevezni. Mert ez a történeti érzék, melyet annyszor emlegetünk, bármit értünk is alatta és bármiképp magyarázzuk is, alapjában mégis subjektív elemekből áll, és ha reá hivatkozunk, akkor csak a subjektivitásnak adunk más nevet.

Az előadottakkal szorosan összefügg a *döntő momentumok* kérdése. A történetíró nagyon sokszor van abban a helyzetben, hogy különböző lehetőségek közt kell választania, melyeknek mindegyike — látszólag — egyforma jogosultsággal bír. Gondoljunk csak pl. azokra a vitákra, melyek a székelyek eredetére nézve keletkeztek. A különböző elméletek itt nagyjában körülbelül egyforma jogosultságúak. Az egyéni felfogástól függ, hogy egyik vagy másik elmélethez csatlakozzék-e, a szerint, a mint ezt vagy azt a körülményt veszi döntő bizonyítéknak. Ilyen subjektív elemekből eredőnek lehetne tekinteni az oláhok eredetére vonatkozó állásfoglalást is, de itt a subjektivitás a történeti tényekkel és történeti módszerrel szembehelyezkedés folytán már a tendenciába csap át. Ilyen helyzet áll elő a nagy történelmi események, pl. a mohácsi vész okainak vizsgálatánál, hogy a kutató subjektív alapon ezt vagy azt a körülményt veszi-e döntő jelentőségűnek.

Az okozati összefüggés megállapításának és a döntő momentumok kiemelésének vizsgálata világosan mutatja, hogy — mint *Meyer E.* mondja²⁾ — a történeti kutatásban a subjek-

¹⁾ Id. m. 36. l.

²⁾ Id. m. 45. l.

tív elem szükséges és onnan ki sem írható. A föntebbi vizsgálatok vezetnek egy további eredményhez is.

Az adatok magukban sem az okozati összefüggést nem árulják el, sem azt meg nem mutatják, hogy mi a lényeges és minek ismerete fontos. A kutató feladata, hogy az összefüggést vizsgálja és a tények jelentőségét megállapítsa. Ez pedig más szóval annyit tesz, hogy a történeti problémák nem »ipso facto« léteznek, hanem *a kutató maga állítja fel a problémát*. Minél inkább a dolgok mélyére hatol a kutató, annál több megfektendő kérdést és megoldandó problémát fog találni; és megfordítva, minél felszínesebb a kutatás, annál kevesebb a megoldandó problema. Igen, de — ismételjük — a problema felvetése subjektív elemeken nyugszik, s így azt kell mondanunk, hogy minél mélyebb és alaposabb a kutatás, annál bővebb tere nyílik e részben a subjektivitás nyilatkozásának.

A problémák felállítására a historikusnak akkor van legnagyobb szüksége, mikor a szereplő személyek *psychologiai motivumait* akarja megismerni. A történeti események létrejötte meghatározott személyekhez, vagy a mi azzal legtöbb esetben egyforma jelentőségű, meghatározott csoportokhoz fűződik. Az események létrejövetelében különböző okok működnek közre, melyek a szereplő személyekre hatnak, azoknak lelkében valami *psychologiai* folyamatot idéznek elő, s ezen *psychologiai* folyamat eredménye a cselekvés, a történeti esemény. Hogy a historikus az esemény létrejöttét teljesen megismerje, nemcsak az előidéző okokat kell ismernie, hanem azt a lelki folyamatot is, melyet ezen okok a szereplő személyekben megindítottak. Csakhogy ez a lelki folyamat épen *psychologiai* természete folytán csupán az eredményekből, a cselekvésből ismerhető meg, maga a folyamat azonban kivonja magát a közvetlen vizsgálat alól.¹⁾ Az általános *psychologiai* szabályok ismerete és analógiák alkalmazása elősegíti ugyan ezen lelki folyamat megismerését, de teljesen nem elégíti ki, mert nem nyújt biztosítékot arra nézve, hogy az ismert okok mellett

¹⁾ Lásd erre vonatkozólag *Grotenfelt* id. m. 48. l.

nem voltak-e az illető személynek olyan lelki motívumai, melyek előttünk ismeretlenek maradtak.

Például eléggé ismerjük azokat az okokat, melyek Károlyi Sándort a szatmári béke megkötésére bírták. De hogy az a lelki processus maga, melynek eredménye Károlyi elhatározása volt, mégis ismeretlen előttünk, azt legjobban mutatja az a sokféle találgatás, mely Károlyit a megvesztegetés vádjától sem kímélte meg.

Azért mondják sokan, hogy a historikusnak bizonyos intuitióval kell bírnia, s a lelki motívumok megismerésénél másféle szabályokat kell alkalmaznia mint a melyekre a tudományos psychologia tanít.

A történetírónak az általános psychologiai szabályok és analogiák alkalmazásán kívül még másnemű eljáráshoz is kell folyamodnia, a mit leghelyesebben talán úgy fejezhetnénk ki, hogy a szereplő személyek lelki világába bele kell magát élnie. Ezért van, hogy a historikus mindig azon a talajon jár legbiztosabban, a melyet maga is ismer; azokat a lelki folyamatokat tudja legjobban megérteni, a melyeket már maga is érzett, átélt. Mint *Marczali* mondja: »Az átértés törvénye áll a történetíróra nézve is. Ő is csak olyan életet adhat elő, olyat mutathat be, a miben úgyszólván magának is van része, melyet maga is átélt, különben hideg, érzéketlen marad az anyag, nem forr össze szellemével.«¹⁾

Csakhogyan ez az átértés mi egyéb, mint saját lelki világunknak, saját subjektivitásunknak a történeti személyekbe áthelyezése; és mi biztosít arról, hogy a mit ekként a történeti szereplők psychologiai motívumaiként fogtunk fel, nem pusztán a saját subjektivitásunk elemeiből alakult-e? Legfeljebb a történeti érzék lehet irányítónk e tekintetben, melynek subjektív voltát azonban már kiemeltük.

A subjektivitás nyilatkozásának mindezen vizsgált esetei arra vonatkoznak, hogy a történeti adatok összefüggő megértése mennyire a kutató subjektív felfogásától függ akkor is, ha a subjektivitás nem nyilatkozik is expresse, kifejezetten.

¹⁾ *Budapesti Szemle*, 315. sz. 2. l.

Minél nagyobb teret enged a historikus a subjektivitás vizsgált elemének, munkája annál subjektivebb lesz; subjektív lesz akkor is, ha a kifejezett véleménynyilvánítástól bármennyire tartózkodik is, és ha ő maga, a mint természetes, nincs is tudatában eljárása subjektív voltának. Kérdés, hogy a kifejezett véleménynyilvánítástól tartózkodás daczára is nem nyilatkozik-e ilyenkor a subjektivitás külsőleg is?

Láttuk, hogy a történettudomány anyagának természetéből folyik, hogy a történetírónak az adatok közül választania kell. Láttuk azt is, hogy a választás, a lényegesnek felismerése szorosan összefügg a kutató subjektivitásával. Tegyük még hozzá, hogy a kiválasztott tényeket csoportosítani, rendezni kell, hogy okozati összefüggésük kitűnjék. Ez az eljárás már alaki, formális, és épen formális volta következtében alkalmas arra, hogy a subjektivitást külsőleg is elárulja. Abból, hogy a historikus a tényeket hogyan csoportosítja, mily tényeket tart fontosaknak, mit emel ki, csaknem mindig felismerjük subjektív véleményét, még ha ez a vélemény kifejezetten nem nyilatkozik is.

Mommsen pl. nagyon subjektív író volt s nem is igen tartózkodott a véleménynyilvánítástól. De ha egyébként egy szót sem szólna is erre vonatkozólag, Julius Caesarról való véleményét, kiben ő a rómaiság ideálját látta, könnyen felismerhetővé tenné az a mód, a mint Julius Caesar életének eseményeit tárgyalja s csoportosítja és a mint azon tényeket kiemeli, melyek végül Caesart a római történelem legkifejezőbb alakjává teszik — római szempontból.¹⁾

Méginkább elárulja a subjektivitást az eljárásnak egy másik módja, mikor a kutató bizonyos eseményeket, melyek az ő subjektív felfogása szerint nem lényegesek, elhanyagol, holott ezen események más szempontból talán fontosak volnának. Ha az író ezt tudatosan és szándékosan teszi, akkor műve tendentiosussá válik. Sokszor azonban az író a legjobb szándékkal hallgat egyes tényekről, melyekről tud ugyan, de teljesen lényegteleneknek tartja azokat. Így pl. a történetíró

¹⁾ Lásd erre vonatkozólag *Grotenfelt*, id. m. 151. l.

a nélkül, hogy tendentiosus akarna lenni vagy tényleg az volna, egy-egy háború vagy csata leírásánál sokkal tüzetesebben foglalkozik az egyik fél állapotának ismertetésével mint a másikéval, holott az objektív ismeret csakis mindkét fél egyformán alapos megismerésétől várható, a mint ezt már Salamon is kiemelte.¹⁾

Némileg még a subjektivitásnak hallgatólagos nyilatkozásához tartozik, de tulajdonképen már a subjektív fel fogásnak kifejezetten való nyilvánulásához alkot átmenetet a történetírónak azon törekvése, melyet röviden *hangulatkel tésnek* lehetne mondani. Hogy az előadás száraz és élvezhetetlen ne legyen, még a legobjektivebb történetíró is arra törekszik, hogy olvasójával éreztesse, mily szeretettel csüng ő, a kutató, tárgyán, s mennyire meg van győződve megállapításainak igazságáról. Ranke, kinek a szigorú objektivitásra törekvése miatt hidegséget szoktak szemére vetni, többször nyilatkozott akként, hogy a historikust csak egy érzelemnek kell vezetnie: a tárgy iránt való érdeklődésnek, mit az eseményekben való aesthetikai gyönyörködésnek is szokás nevezni. E nélkül az aesthetikai gyönyörködés nélkül a tárgy hideg, holt anyag marad a történetíróra nézve, s még inkább az olvasóra nézve. E ponton szokták a történettudománynak a művészetekkel való rokon-ságát keresni, s erre támaszkodva keletkeztek oly elméletek, melyek szerint a történetírás voltaképen művészet. Minden-kinek éreznie kell, hogy e túlzásban van egy rész igazság is. A nagy történetírók sikerének egyik elemét épen azon képes-ségükben kell keresni, hogy a történelmi anyagot a saját lel-kükön keresztül közelebb tudták hozni az olvasók lelkéhez.

Különösen a népszerű munkákban van nagy szerepe ennek a meghatározhatatlan valaminek, de a legszárazabb tudományos műből sem zárható ki teljesen. A stílistikai ügyesség szintén sokat tesz e tekintetben, de még nem minden. A legrosszabbúl írt műből is kiérezzük a meggyőződés hevét s a tárgyszeretetet, viszont a legszebb stílus sem pótol-hatja ennek hiányát. Kétségtelen, hogy az író subjektivitá-

¹⁾ Id. h. 12. l. a tendenciára vonatkoztatva.

sából fakadó elemekkel van itt dolgunk, melyek átragadnak az olvasóra is és bizonyos lelki emotiót idéznek elő benne. Ez a hangulatkeltés azonban legnagyobb részében elemezhetetlen és szabályokba épügy nem foglalható, mint például az, hogy a historikus mily anyagot válaszszon kutatása tárgyául.¹⁾

A subjektivitás nyilatkozásának ez a módja, mint említettük, már átmenetet alkot a másik csoporthoz, a kifejezett véleménynyilvánításhoz. Az absolute objektív történetírónak semmikép sem volna szabad az események és a szereplő személyek fölött helyeslő vagy rosszaló véleményt nyilvánítania. De a mint nincs absolut objektív történettudomány, úgy nincs történetíró sem, ki ítéletének kifejezésétől teljesen tartózkodni tudna, és a ki — mint Ranke óhajtotta — egyéniségét teljesen kiolthatná. Nem kell azért valakinek világbíróul felcsapnia; elég egy-egy odavetett megjegyzés, egy közömbösnek látszó jelző, hogy az író ítéletét a szóban forgó eseményről vagy személyről megismerjük.

Már a legprimitivabb aesthetikai érdeklődés, melyből némelyek az emberiségnek a történeti események iránt való érzékét magyarázzák, maga is sokszor ráviszi az embert, hogy az eseményekről ítéletet mondjon. De hogyan is lehetne követelni, hogy a nagy szenvedélyektől indított történeti események érzéketlenül hagyják szemlélőjüket? A követelményeket e tekintetben mindenesetre sokkal könnyebb fölállítani, mint megtartani.

Azon szempontok közül, melyeket az író véleményének nyilvánításában alkalmazni szokott, a legáltalánosabb az aesthetikai szempont. Ennek elemzése a történettudomány és művészet határának nagy kérdéséhez vezet, s itt arra természetesen nem terjeszkedhetünk ki. Legyen elég röviden csak annyit megjegyeznünk, hogy a történetíró aesthetikai törekvése főképen az eseményeknek plastikus ábrázolásában nyilvánul, s hogy ezen a réven a történeti előadásba bizonyos rhetorikus elem vegyül. Míg ez a szemléletes, plastikus ábrázolásra törekvés a tények valóságát szem előtt tartja,

¹⁾ Id. m. 739. 1.

addig nem veszedelmes a tudományra nézve; mihelyt azonban az aesthetikai szempontnak a tények valóságát hozzuk áldozatul, akkor a képzelet szárnyalása természetesen a tudományosság rovására megy. Nagyon jól kiemeli Bernheim erre vonatkozólag, hogy az előadás objektív, phantastikus elemektől mentes voltát jól meg kell különböztetnünk a tények objektivitásától.¹⁾ Bár az előadásmód objektív volta szintén fontos követelmény, a tudományosság első sorban mégis a tények objektivitásától függ.

Még több alkalmat nyújt a történetírónak a kifejezett véleménynyilvánításra a *morális* vagy *ethikai*, a *politikai* és végül a *patriotikus* szempontok alkalmazása. Itt is csak azt kell mondanunk, hogy a történetírás ezen szempontok elemei nélkül sem lehet meg, mert nincs történetíró, a kinek morális, politikai vagy patriotikus szempontból elvei ne lennének, s ezen elveket — ha tudtán kívül is — kisebb-nagyobb mértékben kifejezésre ne juttatná. — Ki merem mondani, hogy — cum grano salis — minden nép történettudománya s minden történetíró munkája patriotikus; abszolút, ideális objektivítás e tekintetben sincs. A politikai szempont jelentőségére nézve pedig legyen elég a magunk magyar történelmi viszonyait felhozni, melyekre vonatkozólag *Salamon* így nyilatkozik: »E részben a magyar történelem mindezideig mostohább helyzetben volt tán valamennyinél, nem csupán maga ösztönéből. Volt nálunk egy speciális baj, az, hogy a történelem nagyobb mértékben összebonyolodott a gyakorlati politikával, mint másutt. Magyarországon a história tárgyilagos kérdései olykor nemzetközi harczczá váltak.«²⁾ Ezen tényekre vonatkozólag megint csak azt kell hangoztatnunk, hogy a subjektív véleménynyilvánítás határát a tények objektivitása szabja meg; mert addig, míg a történetíró a tények valóságának alapján áll, a subjektív vélemény kifejezése legalább magyarázható; ezt elhagyva azonban a subjektivitásnak minden jogosultsága megszűnik.

Valamint az egyes esetekben az aesthetikai érzék, az

¹⁾ *Olv. Grotenfelt*, id. m. 210. l.

²⁾ *Id. h. 8. l.*

ethika, politika és patriotismus szempontjából minden embernek, minden történetírónak megvan a maga felfogása, úgy ezen szempontok összességéből a történeti események összességére, az emberiség történetének egész folyamatára nézve is kialakul valami *általános világnézet*. Hogy mi az emberi élet célja, mi az a végső eredmény, melyet az emberiség elérni óhajt; van-e egyáltalában ilyen végső cél, mely felé közeledve az emberiség történelme fejlődést mutat? — ez a kérdés már nagyon sok philosophust foglalkoztatott és sokféle philosophiai rendszernek vetette meg alapját. De nem kell azért philosophusoknak lennünk, hogy erre vonatkozólag saját felfogásunk lehessen. Mindenkinék megvan e tekintetben a maga külön philosophiája, ha felfogásának nincs is talán tudatában. Valami primitív világnézet nélkül a legegyszerűbb ember sem lehet el, annál kevésbbé a történetíró. Egész gondolkozásunk, az egyes esetekben nyilvánított véleményünk voltakép nem egyéb, mint világnézetünknek tudatos vagy öntudatlan nyilatkozása. Azért, mikor *Bernheim* erre vonatkozólag azt mondja, hogy egész történeti felfogásunk végső eredményben világfelfogásunktól függ, méltán teszi hozzá, hogy ez egész teljességében az emberi természetből folyik, s nagyon tévednek azok, kik ebben a történettudománynak hiányos voltát akarják látni.¹⁾

A történelmi subjektivitás elemeinek vizsgálata elején megkülönböztetést tettünk subjektivitás és tendentia között. A subjektív tényezők elemzésénél mindig szem előtt tartottuk, hogy ha a történetíró objektivitásra törekszik, a tudomány természetéből és az emberi természetből folyólag milyen akadályokkal találkozik törekvésének megvalósításában. Más szóval, a vizsgált subjektív elemek a történettudomány természetéből folynak s ezért a historikusnak a legtöbb esetben nincs is módjában ezen tényezők kikerülése. Másfelől azt is láttuk, hogy mindezen tényezők, mint a történettudomány módszerével összefüggő elemek, ha csorbítják is az objektivitást, a tudományra nézve általában veszélytelenek addig, míg a tények valóságát meg nem másítják. Ebből következik már-

¹⁾ Id. m. 705 és köv. ll.

most, hogy viszont azok a subjektív elemek, melyek nem a történettudomány természetéből folynak, melyek tehát elkerülhetők, és a melyek a tények objektivitását befolyásolják, más beszámítás alá esnek, mint az előbbiek. A subjektivitásnak az utóbbi kategóriába tartozó elemei alkotják a tendenciát.

A tendencia nagyon különböző forrásokból eredhet. A vallási, politikai, patriotikus vagy akármilyen más érdek egyformán tendenciára vezethet. Nyilatkozhatik pedig a tendencia mindazon pontokon, melyeket a subjektív elemek vizsgálatánál tárgyaltunk.

A mint a subjektivitást tárgyaltuk, abból önkényt következik, hogy a tendencia mindenkép ellenkezik a tudománynyal. Mégis hajlandók volnánk itt is némi megkülönböztetést tenni. Vannak tendentious munkák, melyek nyíltan hirdetik céljukat, mások leplezetten, a tendencia gondos burkolásával akarnak hatni. Bár a tudomány szempontjából egyforma elbírálás alá esnek is, a felfogás alakítása szempontjából, meg az ellenőrizhetés szempontjából is a burkolt tendencia mindenestre nagyobb veszedelmet rejt magában. Viszont vannak tendentious művek, melyek tényeket hamisítanak meg, míg mások csak a tények csoportosítása, egyes tények szándékos elhallgatása, másoknak erős kiemelése által akarnak hatni. Némileg az utóbbiak közé számítandók azon tudományos munkák, melyekben az író egy »a priori« kialakult elvvel fog hozzá a tények vizsgálatához, mikor is egyes tények mellőzésének jut nagy szerep.

Legyen azonban a tendencia szándékos vagy akaratlan, származzék akármilyen forrásból, bizonyos, hogy a tudomány mindig állást foglalt ellene. És bár némely tendentious munkától nem lehet bizonyos érdemet elvitatni, mert esetleg éppen tendenciája által sok, addig figyelembe nem vett dolgot helyez erősebb világításba, e körülmény csak úgy nem teheti jogosulttá a tendenciát, a mint teszem egy bűntény elkövetését sohasem menti teljesen az, hogy egy másikat akadályozunk meg általa.

III.

Előző fejtegetéseinkben távolról sem törekedtünk a subjektivitás szempontjából felmerülő kérdéseknek kimerítő bonczolására, hanem csupán arra, hogy lehetőleg mindazon momentumokat érintsük, melyek a történeti kutatás folyamán a subjektív elemeket az objektivitásra törekvő vizsgálatba, legtöbbször a kutató tudtán kívül, belevonják. Célunk ugyanis annak a kimutatása volt, hogy a történeti anyag feldolgozása sokkal szorosabban összefügg a kutató egyéniségével, hogysem a történeti objektivitás követelményét egész teljességében megvalósítani lehetséges volna. A subjektivitás elemei magában a történettudomány természetében és módszerében gyökereznek, azért nem is irthatók ki teljesen.

Nagyon tévedne azonban az, a ki mármost ebből azt akarná következtetni, hogy a történettudománynak nem is kell objektivitásra törekednie. Láttuk ugyanis, hogy bár a subjektivitás, míg a tényeket meg nem hamisítja, elvileg összefér ugyan a tudomány követelményeivel, — nem értvén ide természetesen a tendenciát, — mégis nagy veszedelmet rejt magában a tudományra nézve. A subjektív író minduntalan annak van kitéve, hogy öntudatlanul átlépi azt a határt, mely a subjektivitást a tendenciától elválasztja. Valószínűleg ez a tapasztalat okozza azt is, hogy az általános használat legtöbbször össze is keveri a két fogalmat. Tendentiousnak mondanak sokszor olyan munkát is, mely csak subjektív, talán erősen subjektív, de azért még messze van a tendenciától.

De veszedelmes a subjektivitás azért is, mert behizelgő. Az erősen subjektív író jobban színezi előadását, s ez által úgyszólván rákényszeríti az olvasót, hogy az ő felfogásához csatlakozzék. Igaz, hogy a legobjektivebb író is az előadott tények igazságáról akar meggyőzni, de más az, ha a meggyőzés tisztán a tények igazságának belátásából fakad, mint hogy ha a subjektív színezés befolyása alatt keletkezik. Cserei Mihály históriája pl. tudvalevőleg tendentious, és a hol hiányzik is belőle a tendencia, ott is erősen subjektív. Már pedig a ki Csereit olvassa, azt a kedves és közvetlen előadásmód,

mely az író erős subjektivitására vihető vissza, behizelgő voltával nagyon megvesztegeti és könnyen ráveszi olyan állítások elhívására is, melyek a történeti tényekkel nem igazolhatók. És végül van még egy, az előbbieknél talán még nagyobb veszedelem, melynek a subjektív hajlamú író mindennél inkább ki van téve. Már az okozati összefüggés tárgyalásánál kiemeltük, hogy megállapításaink és következtetéseink annál szilárdabbak, minél több tényre és az ismereteknek minél tágabb körére támaszkodhatnak. Fordítva tehát, annál távolabb leszünk az objektív igazságtól, minél ingatagabb alapra helyezzük következtetéseinket s minél merészebben kapcsolunk össze lazán vagy épen sehogy sem összefüggő adatokat. Az erős subjektivitásnak pedig épen arra van nagy hajlama, hogy ilyen merész kombinációkat alkosson s következtetést vonjon oly tényekből is, melyek ily következtetésre semmikép sem jogosítanak fel. Gyakran esett e hibába pl. Salamon Ferencz is.

Ezért a történettudomány ideálja mindig az objektivitás lesz, és tökéletessége azon arányban fokozódik, a mint ezt az ideált megközelíteni tudja. A subjektivitás csak olyan, jóformán elkerülhetetlen rossz, mely a történeti kutatásnak minden pontján ott leselkedik s az ideális objektivitást folytonosan zavarja.

Ha azokat a momentumokat, melyeket a subjektivitás tárgyalásánál szükséges volt érintenünk, gondolatban összefoglaljuk, akkor arra az eredményre fogunk jutni, hogy a subjektivitásra nézve a sarkpont az események jelentőségének mérlegelése. A kutatónak azért kell subjektív véleményt alkotnia, mert a különböző lehetőségek között választva, meg kell különböztetnie a lényegest a lényegtelenről, a fontosat a kevésbé fontosról. Az adatok kritikájában a bizonyítékok súlyát kell mérlegelnie; a feldolgozásnál a fontos tényeket kell a jelentéktelenektől elválasztania, és a döntő eseményeket kell a csoportosítás által, vagy pedig más módon kiemelnie. És mikor morális vagy politikai, vagy más szempontból nyilvánítja véleményét az író, akkor sem tesz tulajdonképen egyebet, mint azt méri, hogy az ő lelkében élő politikai, morális vagy másféle eszmény elemeiből mennyi van

meg a bírált eseményben vagy személyben, vagyis hogy ebből a szempontból mi az illető tény jelentősége.

Ha mármost volnának olyan általános érvényű, mindenkitől elfogadott szempontok, melyekhez a tényeket mérhetnők, s ha volna egy olyan mód, a melylyel — mint Grotenfelt mondja ¹⁾ — quantitative megmérhetnők, hogy melyek a lényeges tények, akkor nem volna szükség subjektív felfogásra, mert az ekként nyert eredmények objektív bizonyossággal bírnának. Ámde ilyen mód s ilyen abszolút bizonyosságú mérték nincs. Említettük már azokat a kísérleteket, melyek a történelmi tények lényeges vagy lényegtelen voltának meghatározására irányulnak; ilyen pl. Meyer E. meghatározása, hogy mely események fontosak a történelemben s mi mutatja jelentőségük fokát. Mindezen kísérletek azonban távolról sem egyetemes érvényűek, hanem csupán csak kísérletek.

Igy hát a végső forum mégis csak a subjektív felfogás marad, mely pedig, mint láttuk, sok veszélyt rejt magában a történelemre nézve.

Ezért iparkodik számos történetíró és történetphilosophus arra, hogy ha már a subjektivitás a történelemből teljesen ki nem küszöbölhető, legalább oly módot találjunk, melylyel annak veszélyeit csökkentsük és a subjektivitás nyilvánulását is a lehető legszűkebb határok közé zárjuk. Ezeknek a többkevesebb siker reményével kecsegtető módszereknek némelyikét akarjuk pár szóval ismertetni.

A legáltalánosabb természetű, de egyszersmind a legalpraesettebb is az a mód, melyet Bernheim ajánl.²⁾ Ő t. i. azt mondja, hogy ha már a subjektív elemek semmiképen sem zárhatók ki a történelmi kutatásból, a legelső és legfontosabb követelmény az, hogy *a kutató maga legyen tisztában a saját álláspontjával*. Kétségtelen, hogy a subjektív felfogás akkor legveszedelmesebb, ha a kutató nem tudja, hogy az, a mit ő abszolút igazságnak tart, nem egyéb mint az ő saját felfogása.

Ilyenkor történik, hogy az író az ellenkező véleményeket, mint — meggyőződése szerint — az igazsággal ellenkezőket,

¹⁾ Id. m. 128. 1.

²⁾ Id. m. 708. 1.

figyelembe sem veszi, s az igazság nevében teljesen egyoldalúvá lesz az igazság rovására. Ha ellenben a kutató szem előtt tartja, hogy ő csupán valamely subjektív állásponton van, mely esetleg módosításra és javításra szorulhat, akkor nem lesz elfogult, tisztábban mérlegelheti az ellenkező szempontokat és világosabban megláthatja a bennük rejlő igazságot. Sőt ez az eljárás egyenesen megköveteli, hogy a kutató olykor a magáéval ellentétes álláspontra helyezkedjék, onnan vizsgálja az eseményeket, hogy így az igazsághoz annál közelebb férközhessék. Ha pl. egy protestáns író katolikus álláspontra helyezkedik s innen nézi pl. VII. Gergely történetét, vagy a katolikus író protestáns szempontból vizsgálja Luthert vagy akár Gusztáv Adolfot, mindenesetre közelebb fog férközni ezen történeti személyek lelkéhez, és kevésbé fogja tetteiket nem meggyőződésből és igazságra törekvésből fakadóknak tekinteni, mint a hogy különben rendesen történni szokott.

Mindenesetre súlyos követelményt állítunk föl ez által a történetíróra nézve, de hiszen a történetírótól mindenképen iskolázott s így az önbírálatra is edzett elmét követelünk.

Szintén a subjektivitás korlátozására való az a sokat vitatott módszer is, melyet Lorenz után a *relatív szempontok alkalmazásának* szokás nevezni. Ez abból indul ki, hogy a kutató subjektív felfogása mindig valami általános világnézetből fakad. A történetíróban él valami általános ethikai, politikai, kulturális vagy vallási eszmény, s ha véleményt mond, akkor — mint láttuk — ezt az eszményt alkalmazza az egyes esetekre. Minthogy azonban ezek az eszmények nem egyetemes érvényűek, hanem mindenkiben másféleképp alakultak ki, ne ilyen általános szempontokból nézzük a történelmet, hanem helyezkedjünk a vizsgált korszakba vagy események közé és azt kutassuk, hogy azon célnak, melyet az illető korszak, nép vagy személy elérni akart, mennyire feleltek meg a vizsgált tények, hasznosak vagy károsak voltak-e ebből a szempontból. Ha pl. az olasz vagy német nemzet legújabb történetében a nemzeti egység megalkotásának kérdését vizsgáljuk, ne azt nézzük, hogy az események, Bismarcknak vagy Cavour-

nak tettei általános emberi szempontból helyesek-e vagy helytelenek, hanem azt, hogy mennyiben mozdították elő vagy hátráltatták a nemzeti egység kialakulását. Ez a szűkebb, relativ szempont lehet azután kisebb körre szorítkozó, a mint pl. Treitschke nézte a német egység relativ szempontjából a történelmet, vagy lehet általánosabb, a milyen volt egyik-másik művében a Rankeé, ki a közép-európai műveltség szempontjából nézte a történelmet,¹⁾ vagy alkalmazhatjuk az illető korszak szempontját, mint a hogy Mommsen vizsgálta a római történetet római szempontból.

Kimutatták már,²⁾ hogy a relativ szempontok alkalmazása többek közt már csak azért sem célravezető, mert hiszen e szerint a legáltalánosabb és legtökéletesebb relativ szempont az általános emberi műveltség szempontja volna, a mi pedig olyan általános és meghatározhatatlan fogalom, hogy lehetetlenség alkalmazni. Véleményünk szerint azonban a relativ szempontok alkalmazásával egyébként is cseberből vederbe jutunk. Mert ha pl. Treitschke relativ szempontokat alkalmazott, bizony nem volt az egyéb, mint az ő német subjektivitásának nyilatkozása, s azt hiszem, hogy Treitschke elemzői voltaképp a német patriotismus nyilvánulását takarják el a relativ szempontok módszerével. És a többieknel, így Rankeénál is, egyoldalúság és subjektivitás az, ha ő a közép-európai műveltség szempontját alkalmazza.

Hiszen van a relativ szempontok kérdésében igazság: az, hogy ne akarjunk általános érvényű elveket felállítani és ezekre támaszkodva bíraskodni. Ebben azonban semmi új sincs. Mert hiszen Ranke azzal, hogy egyáltalában tartózkodott a véleménynyilvánítástól, jobban megfelelt ennek a követelménynek, mint a relativ szempontok alkalmazásával. És mégis, mint láttuk, még a véleménynyilvánítástól való abszolút tartózkodás sem biztosít a subjektivitás ellen, mert a subjektivitás nyilvánulhat kifejezett véleménynyilvánítás nélkül is.

Értékesebb és praktikusabb is egy másik ajánlott szempont, mely összefügg azzal, a mit előbb a történetírói önbírálat-

¹⁾ *Grotenfelt* id. m. II. 128. l.

²⁾ *Bernheim* id. m. 712 és köv. ll.

ról mondottunk. Az a történetíró, a ki subjektivitásra hajlik, jól teszi, ha kerüli az olyan témákat, melyek a subjektív felfogás nyilvánulására inkább alkalmat szolgáltatnak és szinte kihívják azt. Ilyenek különösen a közelkorú események, melyek a kutató subjektív érzelmeivel nagyon is összeforrtak, a minek bizonyítékát főképen a mémoire-írók nyújtják, kik között nagyon kevesen vannak, kik minden objektivitásra törekvés mellett is szabadulni tudnának a subjektív felfogás kényszerere alól. De nemcsak a közelkorú események tárgyalására áll ez. A subjektivitásnak sokféle forrása lehet: vallási, politikai, patriotikus vagy másféle meggyőződés. A ki tehát vallási tekintetben bír erős subjektív felfogással, az kerülje a vallási szempontból exponáltabb korszakokat s keresse tárgyát ettől mennél távolabb eső téren.

Erre vonatkozik Marczalinak Mommsenről mondott megjegyzése is.¹⁾ Kiemelvén Mommsen subjektivitását, hozzáteszi, hogy épen ezért kellett Mommsennek oly tárgyhoz fordulnia mint a római történet, mely nincs közvetlen kapcsolatban a jelennel, mert különben — modern tárgykört választva — mértéktelenné, pártossá lett volna.

De hogy ezt a szempontot követhessük, ahoz először is teljes önismeretre volna szükségünk, a mi pedig, sajnos, megint csak az illusorius követelmények sorába tartozik. Azután meg ez az eljárás csak a legerősebb subjektivitástól, némileg talán a tendenciától véd, a subjektivitás teljes kiküszöbölésére azonban ép oly kevéssé elegendő, mint az előbb tárgyalt módok. Hiszen a subjektivitás elemei oly sokfélék s nyilvánulásuk módjában oly finomak, hogy a legtávolabb eső tárgyak sem oltalmaznak meg tőlök. A történetíró ideális követelménye különben is a tárgyszeretet, mely az egyiptomi vagy assyr történelemben épúgy pártosságra ragadhat, ha egyébként vértézve nem vagyunk, mint akár napjaink történetében.

Látni való, hogy mindezen módszerek, melyek a subjektivitásnak a történelemből való kiküszöbölését czélozzák, rejtenek ugyan magukban bizonyos fokú igazságot, végeredményben

¹⁾ *Budapesti Szemle*, 325. sz. 10. l.

azonban, különösen praktikus alkalmazhatóságukat tekintve, távol állnak attól, hogy a cél, az ideális objektivitás megvalósítását elérhessék. Ugy vagyunk itt is, mint a legtöbb elméleti megállapításnál: a theoria megvalósítása a praxisban sokkal több akadályba ütközik, semhogy teljes eredményre vezethetne.

A magunk részéről — az előzők összefoglalásaként — azt az általános útmutatást adnók a subjektivitás veszélyeinek kevesbítésére nézve, hogy a történetíró a tudomány követelte szigorú kritikát első sorban saját magára, a saját eszmevilágára nézve gyakorolja, s főképen a nagyon is általános, az egész mindenségre érvényesnek tartott szempontok alkalmazásától óvakodjék. Legfőképer, pedig azt nem szabad soha felednie, hogy minden felfogás emberi, tehát nem csálhatatlan, s épen ezért a meggyőződésünkkel ellenkező véleményeket sohasem szabad már eleve hibásaknak tekintenünk. Hozzátehetjük még, hogy ha a történetíró elméletileg is tisztában van azzal, hogy a subjektivitás mikor, hol és hogyan nyilvánulhat, s nem elégszik meg e tekintetben valami általános nézettel, hanem tényleg utána jár a subjektivitás lényegének és nyilvánulása módjainak, akkor a subjektivitásról alkotott világos fogalomban mindenestre több garantiát fog találni a subjektivitás kiküszöbölésére irányuló minden egyoldalú módszernél.

Ilyen általánosságban mozgó tanácsok természetesen nem tartanak, de nem is tarthatnak igényt arra, hogy a teljesen objektív történettudományi eljárást biztosítsák. Arra azonban mindenestre alkalmasak, hogy a subjektivitás durva nyilatkozásának, legfőképen pedig a tendenciának elejét vegyék. S ez nagyjában és egészben véve elegendő is. Mert, hogy eredeti álláspontunkra térjünk vissza, az abszolút objektivitás teljes mértékben úgy sem érhető el soha. Törekednünk kell ugyan az objektivitás lehető legmagasabb fokának elérésére, de ha teljes mértékben nem arathatunk sikert, ez — mint Bernheim mondja a már idézett helyen — nem vet árnyékot a történettudományra, mert hiszen az összes tudományágak közös sorsa, hogy az ideális tökéletességet nem érhetik el.

A mi a subjektivitás nyilatkozásában káros és veszé-

lyes a történettudományra, az mindenesetre elkerülhető kellő óvatossággal. A mi pedig minden óvatosság mellett is megmarad a subjektivitás elemeiből, az a tudományra nézve nem annyira veszedelmes, hogy a tudomány lényegét támadná meg és egészséges fejlődését akadályozná. Ranke a történetírói objektivitásnak magas fokára jutott, a teljes objektivitást azonban ő sem érthette el. De annak, hogy napjainkban már Ranke is veszíteni kezd egykori tekintélyéből, semmiesetre sem az az oka, hogy nála is találunk még subjektív elemeket, mert hiszen az újabb történeti irányok még sokkal kevésbé tudnak a subjektivitástól szabadulni, mint a mennyire ez neki sikerült. Rankénak s általában a tudomány minden munkásának az idők folytán meghaladott volta nem ebből, hanem a tudománynak természetes fejlődéséből és haladásából folyik.

De a tudomány fejlődése arra nézve is megnyugtató, hogy igenis, általában és egészben véve tudásunk objektiv volta felé is haladást látunk, mert az ellentétes subjektív felfogások lassankint önmaguktól kiegyenlítődnek, s legalább a lényeges, nagy kérdésekre nézve a történettudományi felfogás már ma is megállapodott, míg a felfogások különbözősége — nem számítva az újító, nagyon is merész, de többnyire rövid életű elméleteket — mindinkább a részletekre szorítkozik.

SZENTPÉTERY IMRE.

KÉT ÁRPÁD-KORI OKLEVÉL.

Két Árpád-kori oklevelet szándékozom röviden bemutatni. Az egyik azon oklevelek számát szaporítja, a melyek ez ideig meglehetősen ritkák diplomáink sorában, mert még a tatárjárás előtti korból, 1232-ből való. A másik oklevél valamivel később, IV. Béla uralkodásának utolsó évei alatt keletkezett. Tulajdonképen nem is egy oklevél, hanem mindjárt három.

A régiség tehát mindenesetre emelné ez oklevelek értékét; sajnálnunk csak azt lehet, hogy érdekességük csupán diplomatikai szempontból nem oly nyilvánvaló, mint történelmi értékük. Tudvalevő dolog, hogy az oklevelek faját tekintve, legrégibb diplomáinkban mily kevés a változatosság. A szóbanforgó két diploma is, mindamellett, hogy voltaképen négy oklevél, mégis csak egy oklevélfajhoz tartozik, mert mindegyik donatiót foglal magában, tehát egyszerű adománylevél. Igaz, hogy a donacionális eljárásnak szinte legrégibb módját ismerjük meg ezen oklevelekből, de ismereteinket csak ebben az egy irányban gyarapítják, másban alig.

Az 1232-iki oklevél formulái a legegyszerűbbek. Lapidáris, jóformán semmitmondó *arenga* vezet be: »inspectis fidelis nostri . . . servitiorum meritis.« A *narratio* elmaradván, történelmi dolgot nem tudunk meg belőle. Következik az adományozott föld megnevezése, majd a *statutio* megtörténtének kijelentése, a határok megjelölése és befejezésképen a *datum*.

Röviden meg kell említenünk, mi ebben mégis a jellemző. Különös a *statutio* módja. Ezt egy rövid mondat így fejezi ki: »et in possessionem eiusdem terre ipsum per fidelem clericum nostrum, Stephanum canonicum Albensem fecimus introduci.« Szerfölött kezdetleges és bizonytalan eljárás. A szövegből nem tudjuk meg, vajjon a székesfehérvári káptalan kiküldöttje volt-e István kanonok? A mondatból magából nem látszik valószínűnek, hogy az lett volna; viszont a későbbi szokás arra mutat, hogy a káptalani embert nem a király jelöli, hanem az illető káptalan küldi ki a király felszólítá-

sára; ¹⁾ itt pedig királyi parancsról nincs szó. De tegyük fel, hogy régebben más volt az eljárás. Akkor meg hiányzik a beiktatásnál a király képviselője, a *homo regius*. Miért maradt el? — csak találgathatjuk, de meg nem állapíthatjuk. Ugy gondolom, az a szokás, hogy a király jelölte ki a káptalan emberét, magával hozta, hogy az egyszersmind a *homo regius* tisztét is betöltse. E föltevés szerint tehát a statutió nál ugyanaz az ember járt el a király nevében, a ki a káptalan részéről mint *testimonium fide dignum* volt jelen. Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy az introductionál is hiányzik a *contradictio* egész formulája.

Ily kevés az, a mit a beiktatásra nézve megállapíthatunk; még kevesebb, a mit arra nézve tudhatunk meg okleve-lünk-ből, hogy milyen lehetett az adományozás lefolyása. Való-színűnek látszik, hogy az adomány egyszersmindenkorra érvényes volt, tehát a király nem adott ki először feltételes érvényes-ségű oklevelet (ezért hiányzik a *contradictio* formulája), melyet a beiktatás, majd a végleges megerősítés követett, hanem az *introductio* után állították ki privilegiális formában a diplo-mát; ezért jelenti ki az oklevél oly feltűnő rövidséggel a *statutio* megtörténtét. A hiteles-hely (káptalan) közreműködé-sére való hivatkozás teljes hiánya még inkább megerősít ben-nünket abban, hogy az adományról semmiféle előzetes oklevél ki nem adatott.

Az a szabály, hogy minél régibb az oklevél, annál egy-szerűbb a határjárás, itt is érvényesül. A *reambulatio* igazán a legprimitívabb. Egy-egy falu neve jelöli mindössze, meddig terjed az adományozott birtok a négy égtáj irányában. Sokkal inkább hasonlít a később szokásos formulákhoz a *corroboratio* és a *sigillatio* formulája. A *datum* igen rövid, mindössze az *annus currens* és az *annus regni* megnevezéséből áll; a napi kelet hiányzik, a »datum per manus« formula szintén. Mind-amellett jellemző a keltezés, mely így szól: »Datum anno gratie M. CC. XXX. II-o; regni autem nostri anno XXX-o nono.« Tudjuk, hogy II. Endre tényleges uralkodása 1205 május 7-ikével kezdődik; e szerint, ha felteszszük, hogy az oklevél május 7-ike után kelt, még akkor is csak az uralkodás *huszonnyolcadik* évéről lehetne szó. De a hibát megmagya-rázhatjuk, ha nem nézzük hibának s szem előtt tartjuk, hogy II. Endre némely okleveleiben nem trónraléptétől, hanem már Imre halálától kezdve számítja uralkodása éveit.²⁾ Ha ezt

¹⁾ A mandatumok szokott szavai szerint: »Vestrum mittatis homi-nem pro testimonio fide dignum« stb.

²⁾ Knauz: Kortan, 517—521. II.

figyelembe vesszük, akkor világos lehet előttünk, hogy itt nincs ellenmondás, mert így számítva, a diploma Endre uralkodásának *huszonkilenczedik* esztendejében, 1232 nov. 30-ika és decz. 31-ike között kelhetett. *)

Az adományt a királynak *Hotszlov* nevű híve kapja. Ezt a felső-ozori és kohanóczi Ottlik család tartja ősének. Közvetlen összeköttetést és annak folytonosságát adatok hiányában kimutatni nem lehet, de a XVII-ik század végéről szóló családi feljegyzések mint positivumot állítják a rokonságot.

Igy Ottlik György 1695-ben ezt írja: »első apánknek Lászlónak, kinek írásképen Hodszló a neve« s ugyanő mondja családjáról, hogy »sumsit originem ex Germania, familia comitum Otting. Primus erat Hodslo seu Ladislaus, qui regis Hungariae, Andreae secundi erat dux bellicus.« **)

Az oklevél hírtyája kitűnő állapotban maradt ránk. Hossza 25, szélessége 11 cm. II. Endrének kettős pecsétje függ róla, melynek vésete nem tér el a király többi viaszpecsétjeinek ábrázolásától. Egyik oldalán az uralkodó tipikus képe, trónon ülve, jobb kezében a kormánypálczával, baljában az ország almájával; másik oldalán a király czímere: tíz vágás, minden másodikban jobbra lépő oroszlánok, melyeknek száma $2 + 3 + 3 + 2 + 1 = 11$.

Az oklevelet már Fejér György kiadta ugyan, ¹⁾ de nem híven, s mi több, hibás évszám (1234) alatt. Indokoltnak tartjuk tehát, hogy reá vonatkozó oklevéltani fejtegetéseink alkalmából alább az egészet újra és pontosan közöljük.

Egészen más IV. Béla királynak egy eddig még kiadatlan diplomája. E diploma 1269-ben kelt, de három korábbi oklevél van benne átírva. Szólnak ez oklevelek *Herrandus* javára, ki akkor *magister agasonum et comes Musuniensis* volt. Ez a Herrandus a Héderváriak nemzetségéből való, ²⁾ igen kedves embere a királynak, mit az adományozás mellett az a nagy szóhalmaz bizonyít, a hogy az uralkodó királyi kegyelmének nyilvánulását megokolja. Felemlíti »obsequia et servitia devota, fidei constantiam, sinceritatem notam et prudentiam approbatam Herrandi . . . dilecti et fidelis nostri.« A király

*) Kelhetett előbb is, mert nem áll az, a mit legutóbb még Mátyás Flórián is vitatott, hogy Imre király nov. 30-án (1204) halt meg. III. Incze pápának már okt. 27-én tudomása volt Imre haláláról; tehát legalább egy-két héttel korábban kellett meghalnia. V. ö. Mátyás Flórián értekezésének bírálatát. *Századok*, 1900. 740. l. Szerk.

**) Az idézett iratok az Ottlik család birtokában vannak.

¹⁾ E Coll. Dipl. Nic. Jankovich. Cod. Dipl. III. 2. 402. l.

²⁾ Hogy az oklevél a Héderváriakra vonatkozik, arra b. e. báró Radvánszky Béla volt szíves figyelmeztetni.

alig bír betelni kedvelt hívének magasztalásával, s a nagy szó-bőség még feltűnőbb, ha az 1232-iki oklevél hasonló részével vetjük össze.

Fontos kérdés mármost, mi az oka az átírásoknak. Mert ok nélkül nem írtak át oklevelet, s ha megteszik, mindig megmondják, miért teszik. Az erre való hivatkozás azonban itt egészen hiányzik s így a föltett kérdésre az oklevélből egyenes feleletet nem kapunk. Jellemző, a miből ki kell indulnunk, IV. Bélának e mondása: »*possessiones universas, quas olim eidem contulisse et donasse nos constat.*« Ebből könnyű azt következtetnünk, hogy az adományozás eredetileg csak szóbeli volt, de róla oklevelet nem állítottak ki, mert különben arra hivatkoznék az uralkodó s nem elégednék meg annak kijelentésével, hogy az adományozás köztudomású dolog. Hogy a diploma el nem veszett, az is bizonyos, mert ezt a körülményt nem hagyná említés nélkül. Épen ily döntő jelentőségűek a királynak azon szavai, melyek szerint az ő megerősítése »*ex certa scientia*« történik. Ezt kétszer is hangoztatja, de nem szól arról, hogy már tényleg létező vagy elveszett okleveleken alapúl a jelenlegi átírás és az új confirmatio. Így tehát nem lehet mást feltennünk, mint azt, hogy eredetileg mind a három donatio szóbeli volt. És itt mégis három külön oklevelet találunk róla.

Mindamellet az azt hiszem, hogy az adományokról nem volt oklevél. A király egyetlenegy szóval sem említi, hogy eredetileg is adott volna ki levelet adományairól; de igenis van szó arról, hogy rendelkezéseit eddig még nem hajtották végre, mert bizonyos hiányok voltak az adományozásban, melyeknek épen pótlásukra készült az 1269-iki diploma. Ténylegessé akarta tenni a donatiót s valamennyit egyetemlegesen megerősíteni, a minek nagyobb hitelére szolgált volna az oklevélre függesztett arany bulla.

Nem lehet tehát másképp felfognunk a kérdést, mint úgy, hogy itt kétféle oklevéllel van dolgunk: egy egykorú eredetivel (1269) és három korábbival, mit a király újra megerősít s ezzel az egész donationalis eljárást teljessé teszi. A megerősítő diploma keretében minden átmenet nélkül egymás mellé van függesztve három oly oklevél, mely nem készült a benne mondott esztendőben, hanem a megerősítéssel egy időben, s így mind a három *antedatált* oklevél három különböző esztendőre, mely esztendők azonban minden valószínűség szerint a szóbeli donatio idejének felelnek meg. Csak megerősíti e hypothesis az, hogy mindjárt az első oklevél keletkezése rossz, s jóllehet leírása szerint 1267-ről szól, mégis az 1266-iki

elé van téve. Nincs semmi ok reá, hogy lehetetlennek tartsuk — a mi a külföldi diplomatikai praxisban oly gyakori eset — az oklevelek antedatálását. Jellemző az egykorú szerkesztésre, hogy a *salutatio* formulái mindegyikben majdnem szószerint egyeznek, pedig látszik az a törekvés, hogy írójuk minden erejével változatosságot akart; mindamellett az 1269 és 1266 évi oklevelek salutatioja szórúl-szóra egyezik.¹⁾ Ugyanezt mondhatjuk a többi formulákról.

Mindezek, ha kétségtelenül nem bizonyítják is, de minden-esetre valószínűvé teszik, hogy itt *antedatált* diplomákkal van dolgunk. Miért irat a király később három oklevelet, a helyett, hogy együtt erősítené meg összes donatióit? Az igazság kedvéért. Külön-külön történt a három adomány, úgy akarta tehát valamennyit megerősíteni.

Az első a Mosony-megyei *Rajka* birtokról szól. Ennek utolsó birtokosa Herrandus előtt Simon Gallicus volt, a ki vitézségének jutalmául kapta. Fiutódok nélkül halván el, birtoka a királyra szállott vissza. Herrandust hasonlóképen hadi érdemei tették az adományra méltóvá. Ő a Stájerországban, Ausztriában és Morvában viselt háborúkban tűnt ki s egy alkalommal IV. Béla jelenlétében vitézkedett. Azonfelül ez az adomány bizonyos tekintetben engesztelés is volt. Rajkát ugyanis már azelőtt a Héderváriak bírták, de valami kihágás miatt (körülényesebben nem tudjuk) elvesztették. Most visszanyerik. Külön említi meg IV. Béla, hogy itt állott egy kőből való torony is, de leégett. Ez pedig régebben a határvédelem katonai szempontjából tette fontossá Rajkát. Az oklevél kelte szerint ez az első donatió 1267-ben történt.

A második adomány 1266-ra van téve s *Oroszvár* birtokról szól. Béla király ezt már eladományozta Cheken Balázsnak és Boldizsárnak; de az előbbi meghalt, ezért a király visszaveszi adományát (jellemző IV. Bélára), okúl hozván fel, hogy Oroszvárnak erős védelemre van szüksége, mert ott *castellum* is van. Ezt a védelmet pedig teljesíteni tudja Herrandus, a ki épen az előbbi oklevél tanúsága szerint már a végeken s Morvaországban is tett a királynak ilyen szolgálatoakat, tehát arra termett ember. Nem kell külön kiemelnünk annak a jelentőségét, ha a király két várat is bíz egy híve kezére.

A harmadik adomány már nem Hédervári Herrandust, hanem a fiát Domokost illeti. Erről a Domokosról egyebet nem tudunk a nevén kívül. Tett-e ő is valami szolgálatoat

¹⁾ Az 1269-iki oklevélben: Omnibus presens scriptum inspecturis salutem in vero Salvatore; az 1266-ikiban: Omnibus presentes literas inspecturis salutem in vero Salvatore.

IV. Bélának? kérdéses lehet, de nem valószínű, mert az oklevél tanúsága szerint a Mosony-megyei Insét az apja érdemeiért kapja. Az adomány a Héderváriak családjának csak ezen egy tagjára és eunek utódaira vonatkozik. Az adománylevél 1268-ról van keltezve.

A *statutio* módja itt egészen más, mint II. Endre diplomájában. Királyi ember által történik, bár e néven nem nevezik, a ki világi úr, nem pedig egyházi, mint amott láttuk. Az első esetben *Benedek*, a királyné udvarbírája és Vasvár-megyei ispán a *homo regius*, a másokban *Leucas de Gumba* »fidelis baro domus nostre«, a harmadikban Óvári Konrád mester. Tudjuk, hogy későbbi szokás szerint a király embere a káptalani tanuval együtt végezte a statutiót. Itt valószínűnek látszik, hogy a káptalan csak annyiban szerepelt az iktatásnál, hogy a határjárásról oklevelet adott ki. Még azt is feltehetjük, hogy embere nem volt jelen,¹⁾ hanem csak a *homo regius* bemondását foglalta írásba; legalább egy szóval sem említik jelenlétét. A káptalani oklevélre nézve jellemző, hogy arra csak hivatkozás történik, de szóról-szóra közölve (átírva) nincs. Mind a három esetben a győri káptalan szerepelt a határjárásnál s végeztette a reambulatiót. Semmi okunk sincs fel nem tenni, hogy a határjárás szó szerint való átvétel a káptalan okleveléből, melynek épen a *metalis* megszerkesztése volt egyetlen feladata.

Az első adománylevél keltezésében hiba is van. Így szól: »Datum per manus... Pauli... aule nostre vicecancellarii. Anno Domini M.CC.LXVII. tertio Idus Augusti. Regni autem nostri vicesimo septimo.« A folyó év és az uralkodás éve nem vág össze. Ha az utóbbi helyes, akkor a dátum 1262-re volna teendő; ha az előbbi, akkor az oklevélnek Béla uralkodása 32-ik esztendejéről kellene szólnia. Világos, hogy a két évszám közül az első a helytelen. A három oklevél sorrendjéből természetesen következik, hogy a legrégibb álljon legelől; a chronologiai sorrend megzavarását megmagyarázni semmivel sem lehetne. Azonkívül »Paulus electus ecclesie Albensis... vicecancellarius« csak 1262 végéig szerepel Béla diplomáiban, attól kezdve Farkas a vicekanczellár, a mint hogy az 1266-iki oklevélben is az ő neve fordul elő. E szerint az oklevél írója a folyó évre nézve tévedett, de helyesen számította a király uralkodása éveit.

¹⁾ Jóformán csak egyetlen ellenmondó egykorú adatot találtam: Mária királyné oklevelét, mely szerint »ipsum per hominem nostrum coram Strigoniensi capituli testimonio fecimus introduci.« *Fejér* id. m. IV. 3. 523. 1.

Mily nagy volt az oklevél értéke, bizonyítja főleg az, hogy a király személyesen függesztette rá arany pecsétjét. Csak sajnálnunk lehet, hogy ez az arany bulla elveszett.

Fel kell még sorolnunk, a mi új s eddig ismeretlen genealogiai vagy geographiai adat található az oklevélben.

Hédervári Herrandusról eddig azt tudtuk, hogy 1255—1275-ig királyi főlovászmester volt s ez idő alatt Mosony és Vasvár-megyék ispánságát is viselte.¹⁾ Oklevelünkéből megtudjuk, hogy még 1262 előtt volt Vasvár-megyei ispán, mert 1262-ben már Benedek az; megtudjuk továbbá, hogy 1262—1266-ig viselte a trencsényi ispánságot. Egy adattal bővíthetjük a családfáját is. Karácsonyi János szerint²⁾ két fia volt: (II) Jakab és (I) Miklós. Itt ismerkedünk meg harmadik fiával Domokossal, a ki Insét kapja Béla királytól.

A mi a birtokviszonyokat illeti, meg kell jegyeznünk, hogy Rajkáról már 1208-ból van adatunk, Oroszvárról 1240-ből, de ez mint vár eddig csak 1478-ban ismeretes.³⁾ Oklevelünkéből azt tudjuk meg, hogy 1266-ban, tehát már két századdal előbb vár volt. Sőt — mint láttuk — Rajkán is volt egy *vártorony*, mely leégett. Inséről másutt nem találtam adatot; úgy tekinthetjük tehát, mint eddig ismeretlen helységét Mosony vármegyének. Meddig volt Inse a Héderváriak kezén, nem tudjuk; de arról tudósítanak adataink, hogy Hédervári Jakab 1297-ben Monyorókerékért cserébe adta a királynak egyéb birtokai között Rajkát és Oroszvárt is.⁴⁾

A tárgyalt két oklevél szövege a következő:

I.*)

ANDREAS Dei gratia rex Hungarie,⁵⁾ universis Christi fidelibus, presentes literas inspecturis, salutem et omne bonum. Universorum tam presentium quam posterorum⁶⁾ notitie tenore presentium notum fieri volumus, quod nos inspectis fidelis nostri Hotszlov⁷⁾ servitiorum meritis, que nobis fideliter et devote exhibuit, terram Ozor ad tria aratra sufficientem, quam a castro Trynychyn recipiendo,

¹⁾ *Karácsonyi*: A magyar nemzetségek, II. 158. l.

²⁾ U. o.

³⁾ *Csánki*: Magyarország tört. földr. III. 676. l.

⁴⁾ *Karácsonyi* id. m. II. 160. l.

⁵⁾ Fejér kiadásának (id. h.) eltéréseit az alább következő jegyzetekben tüntetjük fel.

⁶⁾ F. Hungariae etc.

⁶⁾ F. futurorum.

⁷⁾ F. Hocszlov.

predio nostro Zolym reservaveramus,¹⁾ ab eodem predio nunc exceptam,²⁾ sibi et per eum heredibus heredumque suorum successoribus iure perpetuo contulimus possidendam, et in possessionem eiusdem terre ipsum³⁾ per fidelem clericum nostrum, Stephanum canonicum Albensem fecimus introduci. Cuius terre commetaneae ville sunt hec: Ab oriente villa Ben, filii Venzyslov.⁴⁾ Ab australi parte villa Egrest. Ab occidente vero villa Philippi filii Desiderii comitis. Versus orientem autem Sdysir. Inde egrediens super rivulum Dabra⁵⁾ pervenit ad priorem metam, que est contermina ville Beny,⁶⁾ et sic terminatur. Ut autem hec a nobis facta donatio nullis unquam temporibus valeat retractari, sed salva semper ac inconcussa permaneat, ad ampliorem cautelam presentem concessimus paginam dupplicis⁷⁾ sigilli nostri munimine in perpetuum roboratam. Datum anno gratie M. CC. XXX. II-o.⁸⁾ Regni autem nostri anno XX-o nono.

Eredetije hártján, kettős függő pecséttel, Ottlik Iván min. tanácsos úr birtokában.

II.

In nomine Sancte Trinitatis et individue Unitatis. Patris Filii et Spiritus Sancti. Amen. BELA Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie Cumanieque rex. Omnibus presens scriptum inspecturis salutem in vero Salvatore. Nobile in solio iustitia suadente persequimur et regie dignitatis fastigia sublimari, si subditis bene meritis, quibus virtutum premia largitionibus gratiosis, donis et munificentis concurramus regio cum favore, ut sic ipsorum probitas aucta non algeat, dum ipsorum facultates fascibus intitulate magnificis, optatum recipiunt incrementum. Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod nos attendentes obsequia et servitia devota, fidei constantiam, sinceritatem notam et prudentiam approbatam Herrandi magistri agasonum nostrorum, comitis Musuniensis, dilecti et fidelis nostri, possessiones universas, quas olim eidem contulisse et donasse nos constat, evidenter aput ipsum magistrum Herrandum et suos heredes incommutabiliter et inrevocabiliter perpetuo volen-

¹⁾ F. *reservauimus*.

²⁾ F. *praedio nostro exceptam*.

³⁾ F. *eiusdem eum*.

⁴⁾ F. *Wenzislov*.

⁵⁾ F. *Dobra*.

⁶⁾ F. *Benyn*.

⁷⁾ Az eredetiben kétszer van írva *dupplicis*; de az első törölve.

⁸⁾ F. *MCCXXXIV*.

tes permanere, presentibus eidem damus, concedimus et donamus, ac donationes nostras prius factas ex certa scientia confirmamus, prout imprivilegiis nostris infrascriptis exinde confectis plenius continetur, quorum tenor talis:

BELA Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie. Rame. Servie, Gallicie. Lodomerie Cumanieque rex. Omnibus tam presentibus quam futuris, presentes literas inspecturis, salutem in omnium Salvatore. Regie sublimitatis providentia sic famulantium merita prospicere tenetur oculo pietatis, et illos qui merentur remunerationum suarum titulo extollere, ut alii eorum exemplis ad fidelitatis opera invitentur. Proinde ad universorum notitiam volumus pervenire, quod cum possessio Royka nuncupata, quam militi nostro comiti Simoni Gallico propter multas ipsius virtutes et servitiorum suorum merita pro loco descensuali contulerimus, ipso sine liberorum solatio decedente ad manus regias merito fuisset devoluta, nos recensentes fidelia servitia Herrandi magistri agasonum nostrorum, comitis Trinchiniensis, dilecti et fidelis nostri, que a tempore sue pueritie tam in domo nostra, quam in diversis expeditionibus nostris, quas habuimus contra dominum regni Boemorum et terras Austyrie (*tyy*) et Styrie ac Moravie, personam suam innumerabilibus fortune casibus et iacturis laudabiliter exponendo, in fervore fidelitatis nobis exhibuit incessanter; inter quas quedam ipsius fidelitates et servitia quedam specialia iussimus presentibus annotari. Nam cum misso exercitu nostro terram Styrie faceremus devastari, idem magister Herrandus sub castro Dobronuc prefectum eiusdem castri in prelio campestri persona propria deiectum lancea interemit, ibique idem magister letaliter sauciatus, aliis regni nostri hostibus non modicum in dandis plagis incussit formidinem ac terrorem. Post hec et dum castrum Peno in terra Moravie per nostram potentiam captum, conservationi ipsius magistri commissemus, idem non sine parva sui suorumque sanguinis effusione dictum castrum per omnia illa tempora discriminis et guerre viriliter conservavit. Ad hec nobis terram Austrie devastantibus, tam in expugnatione castri Kurchulas, quam aliorum plurimorum, sepe dictus magister in nostro conspectu decenter dimicando, prelia sepiissime inter hostes optinuit digna laude. Verum licet post hec et alia ipsius magistri merita et obsequia, que longa essent per singula recitari, magna et alta mereret premia reportare, in recompensationem tamen servitiorum eiusdem, predictam possessionem Royka, que cum antea parentum ipsius magistri Herrandi fuisset, propter quosdam excessus alienata fuerat ab eisdem, cum terris Olfeld et Melchmolad nuncupatis, ad eandem Royka pertinentibus, ac cum aliis omnibus utilitatibus et pertinentiis, turri scilicet lapidea que per combustionem erat penitus desolata, et piscatura Danubii

similiter Melchmolad nuncupata, imprioribus et antiquis metis, quibus antea per comitem Simonem possessa fuerat, prememorato magistro Herrando de plenitudine gratie nostre perpetuo duximus conferendam, in sua, heredum et successorum suorum potestate irrevocabiliter duraturam. Quem et in corporalem possessionem omnium premissorum cum testimonio capituli Jauriensis, per dilectum et fidelem nostrum magistrum Benedictum iudicem curie domine regine karissime consortis nostre, comitem Castriferrei, fecimus introduci, nullo contradictore penitus existente; prout in literis dicti capituli plenius vidimus contineri. Cum *) siquidem mete, quemadmodum in eiusdem literis capituli inspexerimus, hoc ordine distinguuntur: Incipit enim prima meta terre Royka apud villam Chun et inde vadit binis metis ad Nogfeld ad terram Bencench de Berench. Inde ad terram Omodei episcopi Jauriensis et fratrum suorum, comitum videlicet Detti **) et Johannis. Inde ad villam Kallo. Inde ad villam Bezene, iobagionum castri Musuniensis. Inde ab Danubium, ubi terminatur. Item commetanei terre Melchmolad sunt filii Welik et Wendig ac alii iobagiones castri. Item commetanei terre Olfeld sunt Jugunec et Johannes de Bezene et villa Kallo et Zerk, prout tenor literarum dicti capituli plenius declaravit et comes Conradus de Owar, qui cum presentes cum aliis commetaneis et vicinis fuissent, reambulationi et assignationi dictarum terrarum nullus ex ipsis exstitit contradictor. Ad hec eiusdem magistri Herrandi supplicationibus inclinati, concessimus, servitia ipsius ad memoriam revocando, ut populos ad dictam possessionem de Royka congregatos et congregandos comes parrochialis de Musunio nec super furto nec super aliis quibuslibet causis debeat vel presumat aliquanties ***) iudicare. Ut igitur huius nostre donationis et concessionis series robur perpetue firmitatis obtineat, nec ullo umquam tempore possit vel debeat in irritum aliquanties (*igy?*) revocari, presentes dedimus literas duplicis sigilli nostri munimine communitas. Datum per manus dilecti et fidelis nostri magistri Pauli electi ecclesie Albensis, aule nostre vicecancellarii. Anno Domini M. CC. LXVII. tertio Idus Augusti. Regni autem nostri vicesimo septimo. Item —

BELA Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie Cumanieque rex. Omnibus presentes literas inspecturis salutem in vero Salvatore. Quamquam excellentia regia quibuslibet sibi famulantibus manus debeat porrigere largitatis, illos tamen specialiter tenetur gratuitis prosequi donativis, qui

*) Igy? Helyesen talán *Cuius* lenne.

**) Igy? Talán *Detrici*.

***) Igy? Helyesebben talán *aliquatenus* vagy *aliquoties*. Szerk.

prerogativa suorum effulgeant clarius meritorum. Proinde ad universorum notitiam tenore presentium volumus pervenire, quod cum Blasio et Valentino filiis Cheken, inter alias donationes nostras possessionem Wruzwar propter servitia ipsorum. que in conservatione confinii nostri regni fideliter impenderint, cum tributo et aliis suis pertinentiis dedissemus, elapsisque quibusdam annis eisdem filiis Cheken in pacifica possessione existentibus, dictus Blasius sine heredum solatio decessisset, portione eiusdem Blasii tam in dicta possessione Wruzwar quam in aliis. que per ipsum nostre donationis titulo possidebantur, ad nostras manus de regni consuetudine devoluta, ne extraneis in portionem dicti Blasii intrantibus, prefato Valentino communio discordiam suscitarret, pro eo tali portione dicti Blasii in aliis possessionibus existente, quam dicto Valentino misericorditer relinquimus, dictam possessionem Wruzwar cum tributo et omnibus pertinentiis suis ad nostras manus duximus revocandam. Animadvertentes itaque, quod per Herrandum magistrum agasonum nostrorum. comitem Trinchiniensem. dilectum et fidelem nostrum, qui pro conservatione regni et fidelitate corone debita se fortune casibus sepius exponere non expavit, confinia nostra tangentibus. possessio Wruzwar predicta conestit(?) defendi possunt,*) quod idem in monticulo ibidem existente pro munimine confinii castellum constet.***) ut assumpsit, prefatam possessionem Wruzwar cum tributo ac omnibus utilitatibus et pertinentiis suis eidem comiti Herrando et suis heredibus contulimus perpetuo possidendam, non obstante privilegio donationis nostre dictis Blasio et Valentino facte. quam presentibus cassamus et in irritum revocamus. Mete autem eiusdem possessionis Wruzwar, prout in literis fidelium nostrorum Jauriensis capituli vidimus contineri, sub quorum testimonio dictus comes Herrandus de nostro mandato est per Leucam de Gumba, fidelem baronem domus nostre pacifice introductus, taliter distinguuntur: Incipiunt prime due mete antike prope rippam Danubii a parte orientali erecte. distantes ab invicem spatio competenti, quadam valle Olona nomine in medio consistente. quarum una est Stephani et cognatorum suorum, iobagionum castris Musuniensis. Hinc itur iuxta eandem vallem versus meridiem et habentur tres mete. Abhinc exeundo versus meridiem. in prato feneti sunt tres mete. Exhinc tendendo iuxta vallem Prezne, sunt due mete. Inde eundo adhuc versus meridiem, sunt tres mete, quibus succedunt ad parvum transitum iterum due mete. Abinde transeundo quendam fluvium

*) Igy? Értethetlen szerkezet; helyesebben talán: confinia nostra, *tangentia possessionem Wruzwar predictam, confestim defendi possunt.*

**) Igy? Talán *constituet.*

Szerk.

Pezna nomine, fluentem secus Wruzwar, sunt tres mete. Exinde veniendo ad viam regni magnam lapidosam, sunt tres mete. Deinde eundo ad viam erbidam, que vadit versus occidentem, sunt tres mete. Dehinc vergendo adhuc versus occiduam partem, inter terras arabiles sunt tres mete. Item transeundo quandam vallem Nogoizou vocatam, sunt tres mete. Inde declinando versus meridiem iuxta eandem vallem ad locum qui dicitur fracta ecclesia, sunt tres mete. Hinc tendit iterum versus occidentem secus viam erbosam, ubi est una meta. Abhinc itur ad foveam vulpinam, ubi est una meta. Dehinc tendendo in longitudine septem iugerum versus villam Geud, est una meta. Unde parum eundo versus meridiem. pervenitur ad quandam viam, ubi sunt tres mete, una scilicet predicti Stephani et fratrum suorum, iobagionum castri, altera dicte ville Wruzwar, tertia vero prefate ville Geud, que est Ugu-dini filii comitis Demetrii, ubi terminatur terra Stephani et cognatorum suorum predictorum. Deinde itur ad quandam viam versus Geud et ibi est una meta. Inde eundo per eandem viam, est una meta. Inde vergendo adhuc versus occasum, in fine dicte ville Geud est una meta. Abinde eundo adhuc versus occidentem, iuxta veterem foveam est una meta. Exinde itur versus fluvium Sar et ibi terminatur terra dicte ville Geud. Inde vergit ad aquam Sar superius, ubi incipit commetaneus esse Paulus filius Pauli. ad quem spectat medietas dicte aque, medietate ad terram Wruzwar pertinente. Inde de aqua exeundo ad terram, incipit tenere metam cum villa Kurtuil hospitum castri Musuniensis, unde incipit ire quadam via iterum versus orientem et transit viam, que vadit ad villam Kurtuil, quarum viarum crux habetur pro meta. Abhinc eundo per unam viam erbosam versus orientem. est una meta. Inde et iam tendendo per eandem viam gramineam, ad quandam viam alteram pervenitur, que transit ad modum crucis, per quas vias terminatur terra ville Kurtuil et ibi sunt tres mete, una scilicet eiusdem ville Kurtuil, altera ville Vruzuar, et tertia ville magistri Conradi, que Ban nuncupatur, ubi incipit tenere metas cum eadem villa Ban. Inde itur adhuc versus orientem per eandem erbosam et pervenitur ad quandam locum angulosum, ubi precisa est ipsa via, inhibi (*igy*) existentibus binis metis. De quo angulo eundo versus orientem, secus quandam viam sunt continuo mete. Inde ad vallem Nogoizou tendendo, sunt tres mete. Hinc vergendo iuxta eandem vallem versus meridiem, sunt due mete. Deinde eundo iterum versus orientem, sunt due mete. Hinc et iam eundo, sunt iterum due mete. Abhinc ad orientem una meta. Unde iterato pervenitur ad dictam viam regni lapidosam, ubi sunt tres mete. Deinde ad dictum fluvium Pezne, ubi sunt due mete, quem fluvium transeundo versus orientem, intra duas vias erbias est una

meta. Exinde eundo adhuc versus orientem, iuxta viam erbidam, que vadit ad Danubium, est una meta. Hinc pervenitur ad Danubium directe ad quandam insulam, ubi sunt due mete iuxta litus Danubii, et sic transeundo ipsum Danubium usque ad alterum Danubium, insula secundum processum metarum dicte ville Vruzvar pertinet ad eandem. Verum quia constitit nobis per literas dicti capituli Jauriensis. quod iobagiones dicti castri Musuniensis et eiusdem terre Vruzvar commetanei, ibi personaliter constituti, Paulus vero filius Pauli, Chepanus frater Wendig constituti et curiales comites Musunienses, item Alexander filius Andurka, Nicolaus filius Welk, Maharias filius Maharie, Stephanus, Marcellus et Michael ac cognati ipsorum, contradictores in nullo penitus exstiterunt, sed potius premissos cursus metarum eiusdem terre esse rectos affirmant. nos eidem comiti Herrando et suis heredibus presentes in perpetuum robur donationis nostre concessimus literas, sigilli nostri dupplicis munimine roboratas. Datum per manus magistri Farcasii, Albensis electi, aule nostre vicecancellarii, dilecti et fidelis nostri. Anno Domini M. CC. LX. VI. quarto Nonas Maii. Regni autem nostri anno tricesimo primo. Item —

BELA Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie Cumanieque rex. Omnibus presens scriptum inspecturis salutem in eo, qui est salus omnium. Regalis culminis providentia solet sibi fideliter famulantes gratuitis prosequi donativis, ut per hoc alii ad fidelitatis opera prosequenda de prompto reddantur promptiores. Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod cum dilectus et fidelis noster, Herrandus magister agasonum nostrorum, comes Musuniensis, ab evo sue iuventutis in domo nostra fideliter et familiariter educatus, nobis plurima servitia exhibuerit, aliasque virtutes in diversis fortune casibus se exponens pro fidelitate regie corone debita pluries attemptaverit, fortuna cum ipso et pro ipso semper victoralis extitit et adiutrix; et licet post tot servitiorum maiora ex magnificentia regia in maioribus sibi debuissimus providere. in recompensationem tamen tanti meriti ipsius volentes eidem occurrere] regio cum favore, quandam terram castri nostri Musuniensis Inse vocatam, cum omnibus pertinentiis et utilitatibus suis contulimus, dedimus et donavimus Dominico filio eiusdem magistri Herrandi suisque heredibus impossessionem perpetuam et proprietatem illibatam, et eundem Dominicum in corporalem possessionem ipsius terre per fidelem nostrum, Conradum magistrum de Ouuar fecimus introduci. Cuius terre mete, sicut in literis capituli Jauriensis, cui hoc facere commisimus, vidimus contineri, hoc ordine distinguuntur: Prima meta incipit prope villam Zuluch a parte

septentrionali, ubi sunt tres mete. a commeitatibus*) iobagionum castri de villa Zuluch prenotati et castrensiū de eadem. Deinde similiter iuxta viam vadit ad Zuluch villam castrensiū et ibi sunt tres mete, a commetaneitatibus castrensiū prefatorum et iobagionum castri de Nogfolu prescriptam terram distinguentes. Abhinc tendit versus orientem, ibique iuxta quendam locum sunt due mete eandem terram commetaneitati ville de Nogfolu adiungentes. Hinc autem procedendo, sunt tres mete iuxta viam in termino terre ville annotate et in capite commetaneitatis terre Chalad posite. Inde vadit versus meridiem iuxta quasdam paludes, sunt due mete angulares iuxta commetaneitatem noviter dictam. Hinc vadit versus occidentem et iuxta monticulum sunt tres mete de commetaneitate Chalad et comitatus Supruniensis. Postea pervenit ad sex monticulos, ibique sunt tres mete a commetaneitate eiusdem comitatus et udvornicorum de Pomog. Postea autem iuxta quasdam paludes et viam sunt tres mete iuxta terram de Pomog et Pouse pro angularibus conculcate. Inde transitur per paludes et eundo iuxta villam Pouse memorati, intrat strataū, per quam in magno spatio vergendo continet tres metas, unam scilicet pro terra comitatus antedicti et iobagionum castri de Zuluch primo scripta, ac pro terra Inse sepedicta cumulatam. Abhinc regreditur versus orientem, pervenit ad duas metas, demum prioribus metis adiungitur, ibique terminatur. Et ista omnia acta sunt presentibus iobagionibus castri prenotati, consentientibus et non contradicentibus, Tuled videlicet, Heymone et Luca, Johanne filio Urcund, Benedicto de villa Euzy, item Alexandro filio Andururka, Paulo fratre eiusdem de Kala de Nogfolu, item Rubino et Paulo filiis Laurentii, item Leonardo et Renoldo de Bylle, sicut in eiusdem capituli literis vidimus contineri; referentibus et iobagionibus eiusdem castri ipsam terram Inse vacuum esse et habitatoribus a tempore Tartarorum destitutam. In cuius rei memoriam et perpetuam firmitatem, literas nostras presentes concessimus, duplicis sigilli nostri munimine roborantes. Datum anno Domini M. CC. LX. octavo. Regni autem nostri anno tricesimo tertio.

Ut igitur donatio nostra seu munificentia illibatum roboris sortiatur effectum, supplemus omnem defectum, si quis esset in donatione nostra prelibata, et ut prediximus, prefatas donationes nostras ex certa scientia presidio confirmationis nostre roborantes, in perpetuum privilegium bullam auream presentibus duximus propriis manibus appendendam. Datum per manus cancellarii nostri Philippi archiepiscopi Strigoniensis, dilecti et fidelis nostri. Anno Domini M. CC. LX. nono. Philippo Strigoniensi prefato

*) Igy; kétségkivül *commetaneitatibus* helyett.

cancellario nostro, Stephano Colocensi archiepiscopis, Lamperto Agriensi, Paulo Wesprimiensi, Philippo Wachiensi, Farcasio Jauriensi, Job Quinqueecclesiensi, Wincencio Nitrensi, Gallo Transilvano, Bricchio Chenadiensi, Tymotheo Zagrabiensi, Lodomerio Waradiensi, Pousa Boznensi, Johanne Syrmiensi episcopis existentibus et ecclesias Dei feliciter gubernantibus. Laurentio palatino comite Symigiensi, Herrico bano Sclavoniensi, Stephano comite Posoniensi, iudice curie domine regine, Erney comite Castriferrei, iudice curie nostre, Chak bano comite Nitrensi, Laurentio magistro dapiferorum nostrorum, comite Supruniensi, Herrando magistro agasorum nostrorum, comite Musuniensi, Mauricio magistro tavarnicorum nostrorum et aliis magistratus et comitatus tenentibus.

Eredetije a gr. Zichy-család zsélyi levéltárában, szépen megőrzött, meglehetősen ép hártyán, melynek csak felső jobb sarkában hiányzik egy vagy két szó. Elveszett pecsétje vörös selyem fonalon függött.

*

Midőn közleményemet befejezem, nem mulaszthatom el, hogy hálás köszönetemet ne nyilvánítsam Ottlik Iván és gróf Zichy Nep. János uraknak lekötelező szivességükért, melylyel nekem a két oklevél tanulmányozását, ismertetését és közlését lehetővé tették.

SZABÓ DEZSŐ.

MÉG EGY KIS NYELVTÖRTÉNET.

A *Századok* ez évi márczius-havi füzetében az Oklevél-Szótárról írt megjegyzéseimre Zolnai Gyula a *Magyar Nyelvőr* áprilisi és májusi számaiban felelt.*) Feleletében — mint a kinek a háza ég — ide-oda kapkod, tücsköt-bogarat összehord, rám fog olyanokat, a miket én sohasem állítottam, néha ferdít, néha meg a legfontosabbat elhallgatja megjegyzéseimből, s még — az irodalmi illendőség megsértésével — a *Magyar Nyelv* részére beküldött kéziratomat is felhasználja ellenem. Csak egyről feledkezik meg Zolnai teljesen: a bizonyításról. Az én adataim ellenében néhány hibás szótári idézetten kívül egy betű bizonyítékot sem hoz fel. Okoskodását, csűrését-csavarását s azután azt a sok *hat-het* és *lehet* szót ugyanis senki sem fogja bizonyítékul elfogadni. Hogy Zolnai állításait a maguk értékére szállítsam alá, nem nagy fáradságomba fog kerülni. Sorba veszem őket.

Az a ráfogás, mintha én a Századokban azt állítottam volna, hogy Szamota csakis az oklevelekből gyűjtött, a Magyar Nyelvőr olvasóinak megtévesztésére való. Én ugyanis *meghatározott korra terjedő és szerves egészet képező* Szamota-féle gyűjtésről szóltam, a mit Szamota az oklevelekből és más okiratokból gyűjtött; azaz nem nyomtatott munkákból, mint Zolnai.

A Bartal-féle Glossariumra Zolnai megjegyzi, hogy azt is történetíró nézte át, mégis mennyi tárgyi hiba van benne. Ez az állítása sem felel meg a valóságnak, mivel az illető történetíró a Glossariumnak csak az elejét nézte át. A mi hibát én a Századokban felsoroltam, az egytől-egyig a nevezett szótárnak azon részéből való, melyet az illető történetíró át nem nézett.

Zolnai a Magyar Nyelv szerkesztőségéhez beküldött kéziratomból a *darabó*, a *bankó-só* és a *fogzó-vas* szókat mint olyanokat említi, a miket én csináltam. Erre nézve kijelentem, hogy a *darabó* szó semmiféle értekezésemben meg nem jelent, s így arra tisztességgel senki sem hivatkozhatik. A hivatalos leltárak alapján

*) Történettudomány és nyelvtörténet. *Magyar Nyelvőr*, 1906. 145. 193. ll.

kéziratomba ugyan felvettem, de Szily Kálmánnak hozzám intézett kérdésére a correctura alkalmával kihagyattam. A *bankó-só* és a *fogzó-vas* szavakat azonban tudtomon kívül és megkérdezésem nélkül törölték. Ezzel a törléssel Zolnai a saját ismereteiről állított ki szegénységi bizonyítványt, mert a *banka-* és a *bankó-só* megvolt a régi cseh és lengyel bányászati szók között s a nagyobb szláv történeti szótárakban is fellelhető. Különben a *bankó* mint név, közönséges nálunk már a XVI-ik század első felében is.¹⁾ Zolnai saját bevallása szerint mit sem tudván a *fogzó-vasról*, azt *fogho-vasra* változtatta. »Mi nyelvészek — írja — ezt már így szoktuk!« Nézetem szerint azonban a nyelvészek aligha helyeslik az ilyen barbár eljárást. Mert ha valaki valamit töröl vagy változtat, előbb utána néz a dolognak. De Zolnai sohasem látta azt a három kalligraphikus írással készült urbariumot, melyben a *fogzó-vas* szerepel, s mégis megváltoztatta. Ilyen módon — ha felvettem volna — a *fog* nevű pintérszerszámot, a *fog-vasat*, a *fokzó*, *fokozó* vasat és fejsze-*fokozót* is bátran megváltoztathatta volna, mivelhogy ezeket sem ismeri²⁾

A *borszekernye* szóra Zolnai a következő szellemes megjegyzést teszi: »őseinknek egy csodálatos, borból készített csizmájuk is volt!« Zolnai felfedezése s nyelvtudományi methodusa szerint tehát a *borszekernye* = borból készített csizma. Ezért a felfedezésért a nyelvtudósok aligha vállalnak vele kezességet. Mert hiszen Zolnai methodusa szerint a *bor-ház*, *bor-úr*, *bor-gazda*, *bor-fa* (akófa), *bor-sajtó*, mind borból készült házat, urat, gazdát, fát és sajtót jelentene!

Zolnai ilyenféle methodust az Oklevél-Szótárban is többször használ. Így például ezen 1435 évi adatból: »usque Maklabito«, ő a *lábító* szót olvasta ki. Pedig az illető oklevélben nem *lábító*-ról, hanem a rét és a Maklábi-tó közt levő területről van szó. Zolnai a saját módszere szerint a *Pusztabeech* (1398) szóból *Bécs* város nevét magyarázza, pedig az illető adatban nem Bécsről, hanem *Auspitz* városáról van szó, a mit csehül *Hustopech*-nek, magyarul *Pusztapécs*-nek neveztek. Ugyanilyen nyelvtudományi módszerrel süti ki a *korocz* (szapu) szóból a *kurucz* szót, s mivel adata 1612-ből való, tehát az OSz.-ből megtudjuk, hogy hazánkban már 1612-ben is divott a kurucz-világ. Az ilyen és ezekhez hasonló nyelvészkedés mestere Zolnai — mint látjuk — kissé

¹⁾ Országos Levéltár: Urb. et Cons. fasc. 78. nr. 28., fasc. 88. nr. 59., fasc. 88. nr. 9.

²⁾ Hodinka Antal úr szives volt a közös p. ü. levéltárban őrzött szigeti és huszti összeírásokat újra megnézni. Ő is megerősíti, hogy a kérdéses helyeken világosan és félreismerhetetlenül *fogzó-vas*, nem pedig *foghó-vas* áll.

nagyon is sokat megenged magának, mégis másokkal szemben olyat is kifogásol. a miben egyéb hiba nincs, mint hogy kívül esik az ő ismeretkörén. A borszekernyről is csak úgy vaktában azt írja, hogy az vad dolog. Hát kérem, sohasem hallott arról, hogy az a magas szárú csizmához hasonló edény, a mit *borcsizma*-nak vagy *sőrcsizma*-nak híttak, a nyugati népeknél is divott? Azt sem hallotta, hogy a magyarországi német városokban a *stiefelbier*-t még ma is iszszák? Azután kérdem, tud-e arról valamit, hogy a régi jó időkben a szegény ember mezítláb taposta a szőlőt, míg az úr szüretjén az úgynevezett bortiprók magas-szárú, szekernye-féle dolgot húztak a lábukra? Az a bor-szekernye, a mit én említettem, egy pinczében szerepel, tehát az itt említett tárgyak közül akármelyik lehetett.

A *násfa* magyarázatára ugyan elegendő adatot említettem fel, de Zolnai azért csak megmarad téves állítása mellett s azt mondja, hogy a násfának fülbevalót is kellett jelenteni, mivel Molnár Albert szótárában is ez a jelentése található. Mintha bizony abban a szótárban nem volnának hibák! De tegyük fel, hogy a *násfa* csakugyan *fülbevaló*. Ez esetben el kell fogadnunk, hogy asszonyaink olykor tenyéryei nagyságú arany ékszert hordottak fülökben, melyben néha kétszáznál több drágakő, közte galambtojás nagyságú kövek, zománczozott képek és fölratok is voltak. Azután csak az egyik fülökben hordtak fülbevalót, mivel két egyforma násfa a leltárakban elő nem fordul. Tudjuk, hogy Magyarországon leggazdagabb ura és legszenvédélyesebb gyűjtője Nádasdy Ferencz volt. Az ő sárvári kincstára telistele volt násfákkal, s különös, hogy azok egyike sem volt fülbevaló. Maga a sárvári kincstár 1669-iki összeírása a násfák felsorolását így kezdi: »fényes asszonyi öltözetek szebbnél szebb ahhoz tartozandó násfákkal.« Tehát a ruhákhoz tartoztak a násfák. Ez már abból is kiviláglik, hogy a fülbevalókat külön sorolja fel. Megemlítjük még, hogy vannak összeírásaink, melyek külön-külön tokokban az összes (egy stílusú) női ékszereket felsorolják. És minden egyes tokban ott találjuk külön a násfát és külön a fülbevalót.¹⁾

Ha elegendő és megbízható adataink vannak, akkor a szótárakra semmi szükségünk, mivel azok csak zavart okoznak. Csáky László javai közt 1691-ben ezt olvassuk: »pectorale aureum vulgo

¹⁾ U. o. fasc. 78. nr. 45. 1669. Egy-egy tokban volt: *képtartó násfa*, egy pár fülbevaló, fejben való tű, pártá, arany perez, óra, láncz, boglárok, gyűrű és toll. A sárvári kincstár 1669 évi összeírásában (közös p. ü. ltár) a többi közt ilyen násfa is szerepel: egy *képnek való násfa* egy öreg zafirral és egy igen öreg zafir, mint egy galambtojás fűtyög rajta, folium nélkül, öreg kártya-gyöngy 7, gyémánt 12 benne. Egy másik násfában ugyanott 205 gyémánt volt.

nasfa«, — és ismét: »ornamentum pectorale muliebre vulgo nasfa.« Mármost ha az ember a szótárak után indul, ez a *pectorale* vagyis *násfa* Zolnai szótára szerint fülbevalót, Bartal Glossariuma szerint pedig mellfűzőt jelent.¹⁾ Az OSz.-ban pl. azt olvassuk, hogy *koponyás* (kaponyás) alatt a nagykoponyájú (*magnam calvam habens*) embert kell értenünk; a régi összeírások szerint pedig a koponyás alatt a becsületes *teknős* mestereket értették. *Tornyos* az OSz. szerint az, a kinek tornya van. A végházak összeírásai pedig mindig a *toronyöröket* mondják tornyosoknak, írván például: »az tornyosok mihelyen lovast látnak, menten megkondítsák s megszólítsák, honnan jó, hova megyen, kinek hijják; kit ha elmulatnak, jól megpálcáztatnak.« És ilyeneket seregével sorolhatunk fel. De azt hiszszük, ez is elegendő annak okadatolására, hogy miért becsüljük többre az adatokat a szótáraknál. Ha Zolnai a szótárak helyett szintén történeti adatokat használt volna, akkor egy sereg csodabogártól megmenekedhetett volna. A *scharffentin* és a *scharffentinell* nevű taraczkra pl. elegendő adat van közölve a Történelmi Tárban és a Századokban. Zolnai ezekről mit sem tudván, a Magyar Nyelvben cikket ír egy ismeretlen magyar ágyunévről. Ezt az ismeretlen ágyunevet — mint ő mondja — *surfuthyl* és *surfuthyn* néven az OSz.-ba is fel akarta venni, de rájött, hogy a szövegben *sarfathyl* és *sarfatyn* van írva. Most azután segítségére jött Szily Kálmán, a ki tudomására hozta, hogy a jelzett titokzatos ágyunév egy bajor szótárban feltalálható. Így azután Zolnai megállapította, hogy »azt az ágyufajtát őseink *sarfatin*, *sarfatil* névvel nevezték.« Így került belé az OSz.-ba is. Erre nézve mi megjegyezzük, hogy *sarfatin* és *sarfatil* sohasem volt magyar ágyunév. A régi összeírások legalább ötven-féle alakban adják ezt a *scharfentin* szót, de azok egyike sem magyar. Az Izabella királynétól 1552-ben átvett ágyuk névsorában, azután az 1552—1554 évi kassai ágyuk között a *scharfentin* magyarul mint *fias* szerepel.²⁾ Más összeírások *sólyom*, *taraczk* és *sólymocska* néven nevezik. Szigetvár 1559-iki összeírása pl. ezt mondja: »*trackones* viginti, quos germanica lingua *scharfatindl* vocant.«³⁾ A ki a tárgyismeretet úgy lenézi, mint Zolnai, az a *surfutyl* meg a *sarfatin* szókat is magyar ágyuneveknek veheti.

¹⁾ A mellfűzőt a régi összeírások így nevezik: »*humale muliebre vulgo nieder*.« (Urb. et Conscr. fasc. 78. nr. 16.)

²⁾ Közös p. ü. ltár: Hung. fasc. 14336. »ain Scharfetinell *Fias* genannt.« Ugyanígy fordul elő a következő kimutatásban: »Annotatio bombardarum, quae repertae fuerunt in diversis arcibus Transylvaniae tempore resignationis.« Egy másik 1552 évi kimutatásban ugyanott ez olvasható: »Item una Falkoneta Scharfetel nomine *Fias*.«

³⁾ U. o. Hung. 1559. Ibafalvay számadásai közt.

Az *aba*-posztóról több helyen kimutattuk már, hogy az többféle színű és minőségű török posztó volt. *Leány-aba* nevű posztó is volt forgalomban. Zolnai a M. Nyelvőrben mégis a saját téves magyarázatát védi. Annál meglepőbb, hogy az OSz. pótfüzetében mégis az én magyarázatomat vette fel.

A *belc* szóra tett megjegyzéseimből csak annyit fogad el, hogy az csakugyan *belcs* és nem *belc*. De már azt fentartja, hogy *fehér* szint jelent; mert — írja — a páros kifejezés igen gyakori a magyar nyelvben. Ez igaz, csak hogy az ilyen páros kifejezések nem a színek megjelölésénél fordulnak elő. Ha Zolnainak van igaza, akkor őseink így beszéltek: fehér-fehér tehén, fehér-fehér tulok stb. Mivel pedig magyar ember így sohasem beszélt, nézetünk szerint a *belcs* alighanem *szóket* jelentett. A régi iratok ugyanis százszor és százszor említik a *fehér-szóke* (feir-szőyke) magyar ökröket. A kettőzésre felhozott példák egyáltalában semmit sem bizonyítanak. Zolnai említi pl. a *takaró*-paplant. Csak hogy ezt eleink nem a kettőzés céljából, hanem azért írták, hogy megkülönböztessék a *terítő*-paplantól.¹⁾ A *szeccel-szék* sem kettőzés, hanem egy sajátos alakú (német) szék, a miről a régi összeírások bőségesen szólnak. A jegyes-mátka, fogoly-madár, pányvakötél stb. szókról ugyanezt mondhatjuk.

Zolnai szerint a göböly *alacsony* tehenet jelent. Ezt a halatlatlan badarságot én kifogásoltam; mire Zolnai, a nyelvtudós, a következő világraszóló megjegyzést teszi: »Andreas Gwbul uramra nézve nagyon mindegy hogy alacsony marháról vagy hizott marháról kapta-e gúnynevét.« Hát hizott marháról bárkit elnevezhettek, de alacsony tehennek egy férfit csak Zolnai szerint mondhattak.

A *korczovágy* Zolnai és a Nyelvtörténeti Szótár szerint *kötényt* jelent. Idéztem adatokat, a melyek arról szólnak, hogy a korczovágyot a férfiak magukra öltötték. De Zolnai nem értette meg azokat s a Nyelvőrben *megbélyegzendő* eljárásnak mondja, hogy adatokkal nem szolgálok. Nehogy e megbélyegzés rajtam száradjon, a gyöngébbek kedvéért még néhány adatot iktatok ide 1677-ből: humerale ex anglico panno vulgo *korcovan*; pectorale rubrum nigro serico et argenteo spago vulgo *korcovan*; humerale rubrum seu *korcovan*; humerale vulgo *korcovan*. Hiszem, hogy ezekből Zolnai is megérti, miféle *kötény* volt az a korczovágy.²⁾

Zolnai szellemi vaksággal vádol, a miért a *patyolat* szó értelmezésénél a *batiszt* értelmezését észre nem vettem. Ő a

¹⁾ Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 78. nr. 45. 1669-ben pl. ezeket olvassuk: *virágokkal czifrált terető paplan*; *terető paplan szőnyeg varrással*, selyem rojt köröskörül rajta . . . stb.

²⁾ U. o. fasc. 88. nr. 50. 1677.

NySz. után a patyolatot így értelmezi: *calantica, pannus tenuis xylinus; schleier, batiszt*. Ujra kijelentem, hogy ezek egyike sem volt patyolat. Zolnai szerint a kezdő szövétárusok és kezdő kereskedelmi akademikusok is tudják, hogy a batisztot lenből készítik. Ez lehetséges; de az meg bizonyos, hogy Zolnai máig sem tudja, hogy a *patyolat* és a *batiszt* két egészen különböző szövet volt. Ajánljuk neki, hogy nézze át a hivatalos vámtarifákat, ott majd megtalálja mind a kettőt külön rovat alatt, kellő magyarázattal. S majd ha már tudni fogja, mi a patyolat, akkor tanítson és igazgasson másokat.

A *lánczfa* jelentésére elegendő adatot közöltem, de Zolnai megmarad a NySz.-ból merített tudományánál s állítja, hogy »a lánczfa mégis szűrő és nem labdaveető szerszám volt.« Mi az érdeklődőket a régi összeírásokra utaljuk, a hol százával találhatnak adatot a *lánczfa* (másképp tüzes-bot, ostrom-dárda) jelentésére. Mindig s mindenütt mint tüzes szerszám szerepel. S a míg a leltárak a »*hastae germanicae*« és a »*hastae hungaricae* vulgo kopja« név alatt több száz láncsát emlitenek, addig a lánczfából mindig csak néhányat jeleznek *fént a bástyafokon*, vagy a tüzes szerszámok között. Sempte 1626 évi összeírása pl. tarka kópját 240-et, bonta kópját 700-at, új kópját 594-et, de ostromhoz csinált tüzes-lánczfát mindössze csak *négyet* említ. Sáros 1606 évi összeírása »az fokon fen lánczfát« hármát említ, holott ugyanott 174 kópja volt.¹⁾ Az 1608 évi összeírás meg ezt mondja: »lánczfák az kapuközben 2, az fokon az földtöltésen 3.«²⁾ És ilyen adattal — mint említők — százával szolgálhatunk. A kapuközben és a bástyafokon azért tartották a lánczfákat, hogy a rajtok levő tüzes labdával együtt az ellenségre vessék.

A mit Zolnai a *gáz*, helyesebben *gáz* szóról ír, az ravasz együgyűség. Rám fogja, hogy én csináltam e szót, pedig ott szerepel két adattal is az OSz.-ban. Én csak a »lutum gáz-sár« badar értelmezését kifogásoltam, mivel ez a *gáz* (gáz) szó nem piszkot, hanem hutát jelent. Zolnai nagybányai adataiból is kitűnik ez, de kiviláglik ugyancsak egy másik nagybányai és egy murányi összeírásból, a hol — mint említém — *hutae seu gae* kifejezés szerepel. Megemlítem még, hogy a *gáz* más jelentésben is előfordul. A *Négyszáz magyar levél* cz. munka pl. 1542-ből közöl adatot. Zichy László javainak 1703 évi összeírásában is előjön *gáz*-nak írva.³⁾ Zolnai tehát hiába állítja, hogy e szót én csináltam.

¹⁾ U. o. fasc. 76. nr. 2. 1606.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. fasc. 97.

A *beretra* szónál ismét furfanggal él Zolnai. Azt mondja, hogy én a nagyon is közönséges *beretrom* alak hiányát kifogásoltam. Pedig a Századokban mindenki olvashatja, hogy az én fő kifogásom a *beretra* szó téves magyarázata ellen irányult. Hogy a *beretra* vagy a *beretrom* nem egyházi ruha volt, arra nézve álljon itt még egy adat 1575-ből: »Egy kis azzonak való *berethrom-süvegh* aranyas és bogláros toll is van benne.«¹⁾

A *kenéz* szó fő jelentése az OSz.-ban *vezér*, *kapitány*; és Zolnai szememre veti, hogy rosszakaratból nem vettem észre ugyanott a *praetor* és a *vorsteher* elnevezéseket. Igenis észrevettem, de a *praetor* nem falusi bíró, a *kenéz* nem *vezér* és kapitány, hanem jóra való *tizedes*.

A *gyantáros* szó jelentésére a Századokban napnál világosabb adatokkal szolgáltam. Zolnai mégis megmarad a mellett, hogy ez a szó *gyantával ellátott* dolgot jelent. Ide iktatunk tehát még néhány adatot a gyantáros szóról. Bükös 1655 évi összeírásában olvassuk: »zölddel, kékkel, veressel gyantározott avagy festett ajtó; az erkélyben vagyon egy zölddel, veressel, kékkel és sárgával elegyesen gyantározott asztalocska; fogasok, melyek zölddel, veressel és sárgával elegyesen vadnak festvén avagy gyantározván« . . . stb.

Zolnai kegyesen megismeri, hogy a *martalócz* szót rosszul értelmezte; azonban hozzáteszi, hogy »az előttünk ismeretlen jelentés kimutatásával itt is másfél évtizedig váratlak meg történet-tudósaink.« Dehogy váratták! Csakhogy Zolnai nem olvasta el, a mi másfél évtized óta megjelent; mert ha elolvasta volna, elég adatot és magyarázatot talált volna.

Nagy az öröme Zolnainak, hogy a részemről felsorolt s az OSz.-ból hiányzó fa-nevek között a *mihályfa* nevet is megtalálta. Ime az én tudatlanságomnak kétségtelen jele; mert hiszen bizonyos, hogy az egyik *Mihályfa* tulajdonkép = *Mihályfalu*. De hát Zolnai örömeiben megfeledkezett arról, hogy nemcsak egy *Mihályfa* nevű falu van. A XVI. és XVII. századi urbariumok ugyanis — a miket különben úgy századrészben az OSz. is feldolgozott — egész csomó *Mihályfa* és *Mihályfája* nevű possessiót említenek.²⁾

A *kamarás* szó értelmezése sem tetszik neki. Pedig adatokkal bizonyítottam, hogy *kamarás* alatt a kamarai tisztviselőket, nem pedig a mai értelemben vett kamarásokat értették. Ime még néhány adat: »az kamorások mindnyájan kéri Nagyságodat«

¹⁾ Körmendi levéltár: Batthyány Boldizsár levelezése.

²⁾ Urb. et Conscr. fasc. 69. nr. 30. 69. Ez utóbbi a Bozafa, Farkasfa, Gyűrös és Szénfa neveket is említi a Mihályfán kívül.

(1573), — »im utánam írtak, hogy felmenjek, az kamorások császárnéjával« (1577), — »uramat ő Nagyságát az kamorások igen sollicitálják az dézma árendának megfizetésére« (1572).¹⁾

A *ficsúr* és *ficsor* szónál Zolnai megint furfanggal él, hogy olvasóit megtéveszsze. Rám fogja, hogy én a második *ficsor* szót észre nem vettem az OSz.-ban. Dehogya is nem! Csakhogy a második *ficsor*-nak magyarázata helyes, tehát azzal nem kellett foglalkoznom. Hogy az első *ficsúr* szó nem oláh legényt, hanem hajós legényt jelent, arra nézve igaz ugyan, hogy adatot nem hoztam fel, de most hamarjában szolgálhatok vele. A hajósok telepítésére vonatkozó hivatalos iratok (1718—1741) tele vannak ilyenekkel: »eine Quantität von Schiffleuten oder sogenannten *Fitschuren* bestellen« . . . stb. »Plantage deren Hajuschen oder Fitschuren.«²⁾

A *sája*-posztóról szintén valótlán megjegyzést tesz Zolnai. Azt állítja, hogy én csak tagadni tudok, de hogy mi volt a *sája*, azt el nem árulom. Ugyan ugyan, mi kellene még Zolnai úrnak? Hiszen kimutattam, hogy a *sája*-posztó nem remekbe készült igen vékony posztó volt, mivel a katonákat ruházták vele; kimutattam, hogy kétféle *sája*-posztót ismertek: karmazsin *sáját* és közönséges *sáját*. Latin és német hivatalos nevét is megmondtam (*pannus schayet* seu *herren schaya*) s Zolnai szerint mégis csak tagadni tudok.

Felemlítettem a bírálatomban azt is, hogy az OSz. a turóczi prépostság alapítóleveléből hány magyar szót hagyott ki. Zolnai a Nyelvőrben ezeket a magyar szókat egyszerűen elhallgatja s helyettük *csak azokat a mansio-neveket* említi fel gúnyosan, miket a Századok jegyzetben adott. Vajjon kit akar az ilyen eljárással megtéveszteni?

De talán elég is lesz ennyi Zolnai ferditéseinek és tudományos methodusának jellemzésére. Személyeskedéseivel és gorombaságaival egyáltalán nem foglalkozom, mivel ezek még ferditéséinél is silányabbak. Csak annyit említek, hogy a Századokban közölt bírálatom óta az Oklevél-Szótár teljesen megjelent. Az utolsó füzetek csak megerősítik mindazt, a mit előzőleg a bírálatban megírtam.

TAKÁTS SÁNDOR.

¹⁾ Mind a körmendi levéltárban, id. h.

²⁾ Ezen adatokból a *ficsúrral* együtt többet közöltem a Gazdaságtört. Szemle 1904 évi folyamában a *Hajóépítők telepítése* cz. értekezésben.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyar történet kútfőinek kézikönyve. (Enchiridion fontium historiae Hungarorum.) A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minister úr megbízásából dr. *Angyal Dávid* és dr. *Mika Sándor* egyetemi magántanárok közreműködésével szerkesztette dr. *Marczali Henrik*, a budapesti kir. egyetemen a hazai történelem nyilv. rendes tanára. Budapest, 1901—1902. Athenaeum kny. 8-r. X. 967 l.

Öt éve, hogy e munka közkézen forog, s talán már nem is időszerű vele foglalkozni; mindazonáltal mulasztásnak látszanék, ha a *Századok* hallgatással siklanék el e nem mindennapi irodalmi termék felett, mely első a maga nemében, s a miniszteri megbízásnál és a szerkesztőnek a hazai történelmi oktatás terén elfoglalt kiváló állásánál fogva különösen is megérdemli a figyelmet. Minthogy továbbá az Előszó szerint a szerkesztő »mindig hálás« lesz »a mű beosztására, az anyag kiválasztására vagy egyes adatokra vonatkozó tárgyi észrevételekért«, legyen szabad a »jobb későn, mint soha« mondás elvénél fogva a netaláni újabb kiadásban való felhasználás végett néhány ilyen észrevételt tennünk.

Első szavunk a mű programjához volna. A szerkesztő arra a nehéz feladatra vállalkozott, hogy elsorolja — korszakokra való beosztás mellett — »a *legfontosabb* bel- és külföldi *elbeszélő kútfőket*, számot adva nemcsak tartalmukról, hanem hitelességükről, irányukról és így megbízhatóságukról is«, azután pedig közli »a korszak *legfontosabb történeti emlékeit*, a melyek intézményeire, állapotaira vetnek világot.« E programm minket több tekintetben nem elégít ki. Először is hibáztatjuk, hogy a szerkesztő elvi határvonalat húz az elbeszélő kútfők és a kor intézményeit, állapotait megvilágító történeti emlékek közt. Ezen elhatárolás a gyakorlatban szigoruan nem vihető keresztül, tehát értéktelen. Ilyen munkától továbbá, mely az egyetemi szakoktatáshoz segédkönyvül van szánva, elvárnók, hogy ne csak a *legfontosabbakkal* foglalkozzék, hanem öleljen

fel és méltasson fontossága szerint minden jelentékeny kútfőt, vagy legalább adjon útmutatást az olvasónak a további tájékozódásra nézve. Nézetünk szerint erre a részre kellett volna helyezni a munka súlypontját, s itt alkalma nyílt volna a szerkesztőnek befejezett, maradandó becsű s valóban hézagpótló kézikönyvet adni tanítványai kezébe. Marczali azonban a kútfők méltatásával nagyon mostohán bánik, s a kötetnek több mint három-negyedrészét szövegközlésre fordítja; de hogy a fennmaradt térből is mily kevés jut az »elbeszélő« kútfőkre, mutatja a következő statisztika: Árpád-kor (beleértve a vezérek korát) 11 l., Anjou-kor 3 l., Zsigmond kora 3 l., Hunyadiak kora 8 l., Jagellók kora 4 l., az ország megosztásának kora (1526—1606) 13 l., az alkotmányos és vallásos harcok kora (1606—1711) 18 l., a restauráció kora (1711—1825) 7 l., a magyar állam ujjaalakulásának kora (1825—1868) 9 l., s még ez a kevés is — az Árpád-kort kivéve — u. n. cicero-betűkkel szedve!

Hiba továbbá az is, hogy a szerkesztő az oklevélgyűjteményeket elvileg kirekeszti munkájából, mintha bizony csak a krónikákból, emlékiratokból, naplókbl és leírásokból merítene a történetírást. A fontosabb oklevélgyűjtemények ismeretét a történelmi szakra készülő tanárjelöltektől joggal meg lehet kívánni. A szerkesztő álláspontja teljesen indokolatlan, és pedig annál is inkább, mivel a közölt szövegek sorába nem egy oklevelet is felvett, s forrásként valamely oklevélgyűjteményre hivatkozik.

A következetesség e munkának különben sem a legerősebb oldala. Mutatja ezt a kútfők felsorolásának és ismertetésének módja is. Míg ugyanis az Anjou-kortól kezdve a program értelmében minden nagyobb korszak elején felsorolja s röviden ismerteti előbb a bel- s azután a külföldi kútfőket, a vezérek s az Árpádok koránál e rendszertől eltér, t. i. időrendben összeállítja a főbb eseményeket, s mellettök szárazon megemlíti a kútfőket is, melyek az illető eseményekre vonatkozólag adatot tartalmaznak, utalva — a mennyiben gondatlanságból el nem felejtí — a kútfő kiadására. Ismertetést, méltatást azonban hiába keresünk; mindössze két helyen — Anonymusnál s egy külföldi krónikásnál — veti oda, hogy »részletes, de nem megbízható elbeszélés«, illetőleg »sok későbbi betoldás és mese.« Marczali tehát nem tartja meg azt, a mit az előszóban ígér, pedig épen a krónikák, évkönyvek és legendák korszakában volna különösen szükséges a kútfők hitelességével bővebben foglalkozni. Az Anjou-kortól kezdve legalább némi ismertetést, sőt rövid méltatást is kapunk a fontosabb kútfőkről, legtöbbsnyire azonban jóval kevesebbet, mint ilyen célú munkától elvárhatnánk.

A kútfők sorozatának, valamint bibliographiájuknak teljességét illetőleg szintén volna még kívánni valónk, de mivel a szerkesztő ambíciója erre úgy sem terjedt ki, nem foglalkozunk vele. Azt azonban nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül, hogy a kútfőkiadások idézése sok helyen egészen hiányzik, máshol pedig tökéletlen vagy hibás, pl. midőn a három erdélyi nemzet 1459 évi unió-oklevelének forrásaként »Zimmermann-Werner: *Urkundenbuch der Siebenbürger Sachsen*«-t jelöli meg. Ily című oklevéltárat nem ismerünk, s a Zimmermann-Werner-féle *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* csak 1415-ig terjed.

Nem zárhatjuk le a kútfői rész ismertetését a nélkül, hogy ki ne emeljük az 1526—1606-ig és 1606—1711-ig terjedő korszakokat, melyeket *Mika Sándor*, illetőleg *Angyal Dávid* állítottak össze; ezek gondosságot és teljességre való törekvést mutatnak, a mi azonban az adott keretekben kellőképen nem érvényesülhetett.

Tekintsük meg ezek után a munka második részét, melyet a szerkesztő ama legfontosabb történeti emlékeink közlésére szánt, melyek valamely korszak *intézményeire, állapotaira* vetnek világot. Őszintén szólva, bármennyire összezsugorítjuk is a *legfontosabb* fogalmát, ezeréves történetünk ilyenmű emlékeit szövegükben 700 lapra lenyomtatni lehetetlennek tartjuk, a mint hogy ez Marczalinak sem sikerült. A kézikönyv ugyan elég csinos gyűjteményt tartalmaz többé és kevésbé fontos darabokból, s helyely-közzel jó szolgálatokat is tehet, de mindamellett nagyon távol áll attól, hogy az olvasó benne »együtt találja egész történetünknek legfontosabb hiteles emlékeit.« De a közölt anyag kiválasztását illetőleg sem vagyunk a szerkesztővel mindenben egy nézetben. Marczali nevezetesen túlságos nagy teret fordít a törvények közlésére. A 600 lapot kevésbé meghaladó szövegrésznek jóval több, mint egy harmadát törvények és Werbőczy Hármaskönyve foglalják el. Mi is azt valljuk, hogy ezek történelmünknek legkiválóbb emlékei; mindamellett az anyag kiválasztásánál, tekintettel a felhasználható tér aránytalanul csekély voltára, még egy szempontot is figyelemre méltattunk volna, azaz a legfontosabb történelmi források közül is csak azokat vettük volna fel teljes szövegükben, melyekhez az olvasók nehezebben férhetnek hozzá. Igen helyén valónak tartjuk pl. a Corpus Jurisból hiányzó néhány középkori törvény publikálását, minthogy ezeknek pontos kiadásuk egyáltalán nincs, s a meglévő kiadások ma már alig kaphatók; a többieket azonban nem ártott volna mellőzni. A ki a magyar történelemmel behatóan akar foglalkozni, az

a Corpus Jurist a Tripartitummal együtt Marczali kézikönyve mellett sem fogja nélkülözhetni.

Nincs mit csodálni azután, hogy a törvények túltengése miatt egyéb, különösen »a gazdasági fejlődést és magánéletet megvilágító« emlékek a kézikönyvből kiszorultak. De Marczali különben is rosszul gazdálkodik a helylyel; pl. Bölcs Leo és Biborbanszületett Konstantin császárok műveiből hosszú fejezeteket közöl nemcsak görögül, hanem magyar fordításban is, a mi a *Magyar honfoglalás kútfoi* cz. akadémiái kiadványra való utalással kiküszöbölhető lett volna. Az Árpád-kori rész egyébként az 1606—1711-ig terjedő korszak után a legbővebb s tartalmilag is a legváltozatosabb; felöleli a törvények túlnyomó részét, s azonfelül zsinati határozatokat, kiváltságleveleket, egyházi alapítóleveleket s más vegyes darabokat is közöl. A következő két korszak azonban szánsalmasan szegény. Az Anjou-korból a Róbert Károly megkoronázását tanúsító közjegyzői okiraton, a Báthory család 1330 évi adománylevelén, az 1351 évi törvényen s a Villani Máté olasz krónikájából merített rövid leíráson kívül egyebet nem találunk; a Zsigmond-kor emlékeit pedig csak az 1404 évi u. n. *placetum* s Albert király 1439 évi decretuma képviselik. A Hunyadyak és Jagellók korából törvényeken, hitlevélen, államszerződéseken s Werbőczyn kívül alig van valami. A többi korszakokban is a törvények, országgyűlési iratok, szerződések s egyéb politikai jellegű közlemények uralkodnak, sőt az 1825—1868-ig terjedő időszak anyaga, az 1849-iki függetlenségi nyilatkozatot kivéve, tisztán törvényekből áll. Elismerjük, hogy az anyag kiválasztására nézve igen tág tere van az egyéni felfogásnak, mindamellett nem habozunk kimondani abbéli ítéletünket, hogy e részben kevesebbet kaptunk, mint az Előszó alapján vártuk volna.

A közölt történelmi emlékekhez fűzött bevezetések és jegyzetek egészben véve megkönnyítik ugyan megértésöket, de ezeknél is sok helyen észrevehető a végső simítás hiánya, sőt téves állításokkal is találkozunk. Azt írja pl. Marczali (789. l.), hogy az 1805 : IV. t.-cz. értelmében »a kancellária és a helytartótanács magyarul válaszolnak a magyar felterjesztésekre«. holott e törvényczikk csupán a helytartótanácsot kötelezte erre, a kancelláriánál azonban csak az 1844 : II. t.-cz. rendelte el az ország határain belül kibocsátandó iratokban a magyar nyelv használatát. Továbbá (885. l.) azt mondja, hogy az 1867 : VIII. t.-cz. »egyenesen meghatározza, hogy a minisztereket az elnök előterjesztésére, ő Felsége nevezi ki, míg az 1848 : III. 12. §. csak a javaslattételtől szöloott.« Ebből a magyarázatból aligha lesz okosabb az olvasó, mert nincs benne

kifejezve az a lényeges különbség, hogy míg az 1867 évi t.-cz. szerint ő Felsége *kinevezi* a minisztereket, az 1848: III. t.-cz. értelmében csak *megerősíti*, az általa, illetőleg távollétében a nádor és királyi helytartó által kinevezendő miniszterelnök javaslatára. Közjogilag helytelen (885. l.) a következő megjegyzés is: »Az 1848: IV. 6. §. meg nem engedi az országgyűlési ülésszak berekesztését vagy az országgyűlés feloszlátását, míg az utolsó évi számadás és a jövő évi budget *beterjesztve* nincs. Az 1867: X. e pontban újra kiterjeszti a királyi praerogativát e tekintetben, csak hogy kötelezőleg előírja, hogy ily esetben az országgyűlés még azon év lefolytában és oly időben összehívandó, hogy úgy a számadást, mint a költségvetést az év végeig *befejezhesse*«, holott az 1848: IV. t.-cz. a berekesztéshez, illetve feloszlathoz nemcsak a számadás és budget előterjesztését, hanem az »*irántoki határozat meghozatalát*« is megkívánja, viszont az 1867: X. t.-cz. megelégszik azzal, hogy a számadás és költségvetés még az év végeig »*országgyűlésileg tárgyalathassanak*«, de nem kívánja meg a tárgyalás *befejezését*. A szerkesztőnek az egyháztörténetben való járatlanságát árulja el pl. a Róbert Károly koronázásáról szóló oklevélnek »Heremitarum S. Augustini provincialibus« szavaihoz fűzött következő jegyzet: »Sz. Ágoston remetéi, a későbbi pálosok.« E kettő tudvalevőleg maig is fennálló két külön rend; a tévedés, úgy látszik, onnan eredt, hogy a pálosok is sz. Ágoston szabályait követik. Mit szóljunk végül a IV. Béla zsidó-privilegiuma előtt olvasható ilyen kifakadáshoz: A zsidókat is »a kir. kamara tulajdonának kezdik tekinteni, úgy mint Németországban. Űzérkedhetnek, megszedhetik magokat, de a mit szereztek, utoljára mégis a királyé.«

De hagyjuk mindezeket, s nézzük meg, hogy legalább azok a kútfő-szövegek, melyeket a szerkesztő a kézikönyvbe felvett, helyesen vannak-e kiadva. E tekintetben némi igényekkel léphetünk fel, nemcsak a dolog természeténél fogva, mert kútfőt — s ebben, azt hisszük, Marczali is egyetért velünk — csak jól szabad kiadni, hanem különösen azért, mert erre a szerkesztő is feljogosít, midőn az Előszóban a következőket írja: »Minden itt közölt emlék lehetőleg az eredeti kéziratból vagy a leghitelesebb kiadásból van átvéve. Bár a munkának épen nem az a célja és feladata, hogy tudományos editio legyen, *mégis szöveg dolgában a lehető legnagyobb hűségre törekszik*. A figyelmes olvasó erről azonnal meggyőződik, különösen ha összeveti a törvények hivatalos kiadásaiival.«

Mi nem voltunk kíváncsiak a törvények hivatalos kiadásaira; különben is van-e egyáltalán hivatalos kiadásuk pl. az

1267, 1291 és 1298 évi törvényeknek? De nem resteltük a fáradságot, Marczali szövegeit egyes törvények eredetijével egybevetni; nevezetesen próbaképen összehasonlítottuk a kiadás-sal az 1267, 1291, 1298,¹⁾ 1351 és 1439 évi királyi decretumoknak s II. Ulászló 1490 évi hitlevelének a m. kir. Országos Levéltárban őrzött egy-egy, s azonfelül az 1351 évi törvénynek a Magyar Nemzeti Muzeum könyvtárában őrzött három eredeti példányát. Az összehasonlítás nem várt fogatkozásokról rántotta le a leplet. Nevezetesen, habár a szerkesztő a pontosság látszatának emelése végett egyik-másik kútfőnél még az eredeti oklevél egyes sorainak kezdetét is megjelöli, a mi ebben a kézikönyvben bátran mellőzhető lett volna, az összehasonlításból első sorban kitűnt, hogy Marczali törvénykiadása nagyfokú gondatlanság bélyegét viseli magán.

Igy több helyen kihagy a törvények szövegéből egyes részeket, a nélkül, hogy azt bármi módon megjelölné. Remek példája ennek az 1351 évi decretum, melyben Nagy Lajos tudvalevőleg szó szerint átírja II. Endre 1222 évi aranybulláját. Marczali közli Nagy Lajos decretumának elejét s még az arany-bullából is tíz sort, azután minden megjegyzés nélkül átcsap az oklevél hátrábbi részére, a hol már ismét Lajos beszél. Pedig ennél a közleménynél a sorkezdések is felvannak tüntetve! A kihagyás ellenkezőjét látjuk ugyancsak ezen decretum 12-ik cikkében, a hol az Országos Levéltár példányának s a többieknek egymástól eltérő szövegét összeolvasztja a nélkül, hogy erről jegyzetben számot adna. Gondatlanságra vezethető vissza az is, hogy habár általában véve cikkekre osztja a törvényeket, az 1267 évi decretumnál ezt egyáltalán mellőzi, az 1291-ikénél pedig 25-ig számozza a cikkeket, azontúl abbahagyja a számozást; továbbá hogy az 1291 évi törvélynél Endlicher, az 1298-ikénél pedig Kovachich felosztását követi, a nélkül, hogy ezt megmondaná és indokolná.

Hasonló következetlenségekkel találkozunk a helyesírás tekintetében is. A tulajdonneveket többször rövidíti, pl. *St.* (Stephanus helyett), *Chri* (Christi helyett); hol *ae-t*, hol *e-t*, úgyszintén hol *tia-t*, *tium*-ot, hol *cia-t*, *cium*-ot ír; a kis és nagy betűk használatában egyszer ragaszkodik az eredetihez, másszor a modern helyesírást követi stb. Ebbeli hibáját érezte ő maga is, mert az Előszóban előre is védekezik az »ügynevezett következetesség« meg nem tartásának vádjá ellen, és pedig azzal, hogy ugyanazon szó a régi oklevelekben gyakran két-

¹⁾ Az 1298 évi decretum eredetije nem ismeretes, csak átírata van meg I. Ulászló 1440 évi decretumában. Marczali kiadása is ezen alapúl.

háromfélekép van írva. Erre csak az a válaszunk, hogy még az oklevelek következetlenségével szemben is következetes maradhat önmagához a kiadó, ha a helyesírásban előre megállapított rendszerhez ragaszkodik, vagy pedig palaeographiai hűséggel másolja le az eredetit. Marczali azonban nem törődik az oklevélkiadás jelenleg általánosan elfogadott elveivel, s hol *ae*-t, hol *e*-t ír, a mint a tolla alá jön.

Mindezek csak külsőségek, Marczali törvényszövegei azonban ezenfelül tele vannak kisebb-nagyobb, gyakran durva, értelmetlen hibákkal, melyek részben világosan a közlő latin nyelvi és palaeographiai ismereteinek fogyatékoságára vezethetők vissza. Így — nem számítva a helyesírási eltéréseket — az 1267 évi törvényben 8, az 1291-ikiben 43, az 1298-ikiban (melyből csak a bevezetés és 26 cikk van közölve) 51, az 1351-ikiben 30, az 1439-ikiben (bevezetés, befejezés és 26 cikk) 43, az 1490 évi hitlevélben 25 hibát számláltunk össze. Megjegyzendő, hogy a kissé rongált 1291-iki, s a vízfoltok és hézagok miatt részben teljesen olvashatatlan 1298 évi decretum kivételével a többinek lemásolása a legcsekélyebb nehézséggel sem jár. De nehogy alaptalan gyanúsítás látszatát keltsük az olvasóban, közlünk e hibákból néhányat mutatóba, egymás mellé állítva Marczali kiadását s az eredeti szöveget:

*Marczalinál:**Az eredetiben:*

1267 ÉVI DECRETUM.

... St(ephanus) ... junior rex
Ungarorum.

... collecte vel exactiones ...
nullo unquam tempore *recepti*
debeant.

... terre nobilium ... resti-
tuantur ... secundum fidem et
scientiam duorum baronum no-
strorum. quibus ... fidem *duximus*
adhibendam.

... possessiones ipsius heredi-
tarie *cognacioni* sue remaneant.

... Stephanus ... junior rex
Ungarie.

... collecte vel exacciones ...
nullo umquam tempore *recipi*
debeant.

... terre nobilium ... resti-
tuantur ... secundum fidem et
scienciam duorum baronum no-
strorum, quibus ... fidem *duxerimus*
adhibendam.

... possessiones ipsius heredi-
tarie *generacioni* sue remaneant,

1291 ÉVI DECRETUM.

(Bevezetés.) Capitulum eccle-
sie beati Archangeli *Transilvane.*
... *in parte* necessitatis

Capitulum ecclesie beati *My-*
chaelis archangeli Transilvanie.
... *tempore* necessitatis

(3.) . . . dignitates seu comitatus . . . seu castra, advenis vel hospitibus aut paganis vel ignobilibus hiis, qui in regno nostro nocumenta frequenter intulerunt, nullatenus conferemus,

(6.) Item donaciones que per dominos Belam et Stephanum . . . felicium recordationum *factas* [...] ¹⁾ nullatenus revocamus,

(7.) . . . regnum Hungarie Tartari in [...] frequenter invaserunt,

(13.) Nullum [...] *ipsi* monete nostre . . . fieri *promittimus*.

(14.) . . . ius, quod comitem parochialem . . . contingit, ipsi comiti *debeat* plene ac [...] et persolvi,

(21.) . . . *decreta* sanctorum regum

²⁾ . . . *nolumus* nec *paciemus* defensari.

. . . si aliqui . . . vi vel metu possessiones suas vendiderunt, aut *cum* vendentes instrumenta vendicionis contra se *prepotentibus* confici cohaeti *fuerunt*,

Item si quis nobilium vel Saxonum prefatorum *suorum* possessiones . . . amittere debeat,

Ut igitur haec nostra ordinatio [...] potius a predecessoribus nostris . . . observata

. . . dignitates seu comitatus . . . seu castra advenis vel hospitibus aut paganis vel ignobilibus *et* hiis, qui in regno nostro nocumenta frequenter intulerunt, nullatenus conferemus.

Item donaciones, que per dominos Belam et Stephanum . . . felicium recordacion[um sunt] *facte*, nullatenus revocamus,

. . . regnum Hungarie Tartari, *Te[utonic]i et Boemi* frequenter invaserunt,

Nullum [. . . cu] *pri ipsius* monete nostre . . . fieri *permittimus*.

. . . ius, quod comitem parochialem . . . contingit, ipsi comiti *d[ari]* plene *volumus* et persolvi,

. . . *statuta* sanctorum regum

. . . *nolumus* nec *paciemur* defensari.

. . . si aliqui . . . vi vel metu possessiones suas vendiderunt, aut *non* vendentes instrumenta vendicionis contra se *pro potentibus* confici cohaeti *fecerunt*,

Item si quis nobilium vel Saxonum prefatorum possessiones . . . amittere debeat,

Ut igitur hec nostra ordinatio *ymmo* ³⁾ potius a predecessoribus nostris . . . observata

1298 ÉVI DECRETUM.

(Bevezetés.) . . . quaedam tamen ex ipsis libertatibus . . . puplico

. . . quedam tamen ex ipsis, libertatibus . . . puplico scripto

¹⁾ A []-be tett helyek Marczalínál mint olvashatatlanok, ki vannak pontozva.

²⁾ A 25-ik ponton túl Marczali egyszerűen elhagyja a cikkek számozását.

³⁾ E szó egészen világosan és tisztán ki van írva.

scripto sigillo eiusdem domini regis *munitae* fuerint declaratae,

... Theodorus *Zagrabiensis*.
Emericus *Varadiensis* ... ecclesiarum episcopi

... anno 1298

... tractare coepimus de his, quae regiae magnificentiae et statui regni totius ac *etiam ipsarum* ecclesiasticarum personarum et ordinum aliorum consuleretur.

(1.) ... dominum naturalem.

(5.) Et quicumque ... fora, tributa ... indebite *obtenta* non restituerint,

(10.) ... quibus *ipsae* possessiones non sufficiunt,

(20.) ... *d. rex*. quae ecclesiarum et nobilium esse dinoscuntur, restitutionem teneatur, quod si non fuerit, sententiam excommunicationis incurrat.

(28.) Si vero compos *sui* mentis

(38.) ... in locis, *de* commissis

(67.) Si quis nobilium possessionem ... seu possessiones ... alienare intenderet, tunc primo et principaliter *eisdem* vel *ipso-*rum fratribus ... vendere possit, ... *vendere* debeant

... quibuscunque aliis *voluerint*,

(69.) Quicumque nobilis possessionem vel possessiones suas alicui homini vendidisset, et ipsum *in suum verum successorem in ordine* assumpsisset,

(75.) ... ab hac luce *decederit*,

sigillo eiusdem domini regis *val-*lato fuerint declarate,

... Theodorus *Jaurinensis*, *Michael Zagradiensis* (igy), Emericus *Varadiensis* ecclesiarum episcopi
anno *Domini* millesimo ducentesimo nonagesimo octavo

... tractare cepimus de his, *per* que regie magnificencie et statui regni totius ac *ecclesiarum* et ecclesiasticarum personarum et ordinum aliorum consuleretur. *ideo statuimus*.

... dominum *regni* naturalem.

Et quicumque ... fora, tributa ... indebite *detenta* non restituerint,

... quibus *proprie* possessiones non sufficiunt,

... *dominus rex ad omnium occupatorum*, quae ecclesiarum et nobilium esse dinoscuntur, restitutionem teneatur, quod si non fuerit (*igy*) sententiam excommunicationis *per dominum archiepiscopum ex consensu prelatorum ferendam* incurrat.

Si vero compos *sue* mentis

... in locis *sibi* commissis

Si quis nobilium possessionem *sew* possessiones ... alienare intenderet, tunc primo et principaliter *easdem* vel *ipsam* fratribus ... vendere possit,

... *emere* debeant

... quibuscunque aliis *maluerint*,

Item quicumque nobilis possessionem vel possessiones *sew por-*ciones suas *possessionarias* alicui homini vendidisset, et ipsum *in facto huius possessionis expedire* assumpsisset,

... ab hac luce *decesserit*,

1351 ÉVI DECRETUM.

(Bevezetés.) . . . benivolencia principis . . . sic semper *evalescit* in subditos,

. . . cum sumpmae fidelitatis et votiva diligentia

. . . literas ipsius domini Andree regis . . . omni penitus *suspitione* carentes ac veros, ad verbum praesentibus insertas

. . . ad ista *faciendi* nullum penitus habeant facultatem.

. . . de *auxilio* eorundem baronum

(4.) . . . prout . . . de integro fundo Camere (*Curie*) tres grossi solvebantur,

(10.) . . . testimonio alicuius Capituli vel credibilis *Convictus*,

. . . porcionem vel porciones . . . possit occupare, *tandem* possidendam vel possidendas, donec . . . redimantur.

(18.) . . . iusticiam *persequantur* congruentem.

(21.) . . . ex *mandatis* regis

. . . benivolencia principis . . . sic semper *coalescit* in subditos,

. . . cum sumpme fidelitatis *studio* et votiva diligentia

. . . literas ipsius domini Andree regis . . . omni penitus *suspicionem* carentes, *de verbo* ad verbum presentibus insertas

. . . ad ista *facienda* nullam penitus habeant facultatem.

. . . de *consilio* eorundem baronum

. . . prout . . . de integro fundo camere tres grossi solvebantur,

. . . testimonio alicuius capituli vel credibilis *conventus*,

. . . porcionem vel porciones . . . possit occupare *tamdiu* possidendam vel possidendas, donec . . . redimantur.

. . . iusticiam *prosequantur* congruentem.

. . . ex *mandato* regio

1439 ÉVI DECRETUM.

(Bevezetés.) . . . regni nostri *Ungariae* coetus

(3.) . . . nobiles regni ultra metas et confinia regni, inviti . . . non ducantur,

(9.) (mercator) negotiationes suas *peractum* more consueto accedat.

(15.) Honores saeculares . . . hominibus istius regni . . . liberum arbitrium conferendi et ab eisdem auferendi habeamus *facultatem*.

. . . regni nostri cetus

. . . nobiles regni ultra metas et confinia regni *ex quacunque parte eiusdem regni* inviti . . . non ducantur,

(mercator) negociaciones suas *peracturus* more consueto accedat.

Item honores saeculares . . . hominibus istius regni . . . liberum arbitrium conferendi et ab eisdem auferendi habeamus.

(31.) Quemadmodum consue-	Quemadmodum consuetudo...
tudo ... dictat et consuevit.	dictat et consentit.
(Befejezés.) ... <i>praefatorum</i>	... <i>ipsorum</i> prelatorum
Praelatorum.	
... quavis <i>scilicet</i> occasione	... quavis <i>illicita</i> occasione

1490 ÉVI KIRÁLYI HITLEVÉL.

(1.) ... Matthias rex Hun-	... Mathias rex Hungarie et
gariae et Bohemiae bonae me-	Bohemie <i>etc.</i> <i>predecessor noster</i>
moriae,	bone memorie,
(2.) ... inhabitatores <i>ipsius</i>	... inhabitatores <i>eiusdem</i> regni
regni,	
... contributionem autem	... contribucionem autem <i>seu</i>
unius floreni,	<i>taxam</i> unius floreni
(7.) ... voluntate eorundem	... voluntate eorundem domi-
dominorum et baronum	norum <i>prelatorum</i> et baronum
(12.) ... <i>Waywodatum Tran-</i>	... <i>waywodam Transylvanen-</i>
<i>sylvaniensem</i>	<i>sem</i>
(13.) ... possessiones ... non	... possessiones ... non foren-
forensibus, sed bene meritis, in-	sibus, sed bene meritis incolis
colis <i>tamen</i> regni ... conferamus.	<i>tantum</i> regni conferamus.
(14.) ... in <i>celebracione</i> octa-	... in <i>celebracionibus</i> octava-
varum	rum
... facultatem ... iustitiam	... facultatem ... iusticiam
<i>administrandi.</i>	<i>ministrandi.</i>
(20.) ... in verbo nostro <i>regis</i>	... in verbo nostro <i>regio ac</i>
<i>et fide</i> nostra	<i>fide</i> nostra

Lapokon keresztül folytathatnók még e szemelvényeket. mint a szerkesztő gondosságának, latin nyelvi és palaeographiai tudásának szomorú tanubizonyságait, de azt hiszszük, állításunk igazolására ennyi tökéletesen elég. Úsupán még egy helyet akarunk felemlíteni Marczali oklevél-szövegeiből, mely jellemzően világítja meg azt a megdöbbentő felületességet, melylyel e könyv készült.

Az 1291 évi decretum végén a következőket olvassuk Marczalinál:

Hátlapon: Bonifacius a predicator és Minor barátokról. Dat. Latran XII. Kal. Marcj pontificat. nostri anno 6.

Hátrirat. Az Magiarorzaghi nemeseknek, Erdelieknek es Zaz nemeseknek sok hasznos volna ebben.

hogy az Nemessegre ne zalljanak itt megh eskut Andras kirali

hogy ha idegen országban megyen az kirali vár vini, pinz nélkül nem tartoznak ell menni.

Az kirali zeméljén kívül semmi ur mellé fel ülni nem tartoznak pénz nélkül.

Ebből a közlésből azt hihetné az olvasó, hogy mind ezt megtalálja az oklevél hátán, régi — talán középkori — írással, valójában pedig ott csak a következő magyar megjegyzések láthatók XVII-ik századi kézzel írva:

Az Magiarországhi nemeseknek Erdelieknek, es zaz nemeseknek sok haznos uolna ebben.

hogy az nemessegre ne zallianak itt megh eskut Andras kirali

hogy ha idegen országban megyen az kirali var úini, penz nélkül nem tartoznak ell menni.

Az kirali zemelie kiűöl semmi ur melle fel ulni nem tartoznak penz nélkül.

Az Andras kiraliara eskuznek hizen most is.

A közlemény első magyar sora (*Bonifacius* stb.) nincs meg az oklevél hátán; e helyett azonban ott találjuk egész terjedelmében egykorú kézírással lemásolva VIII. Bonifác pápának *Super cathedram preminencie* (így) *pastoralis* kezdetű bulláját, melyben a parochialis egyházak papjai s a Domonkos- és Ferencz-rendiek között a predicatoriák tartása, gyónatás és temetés miatt támadt egyenetlenkedések ügyében intézkedik, s melynek kelte, helyesen feloldva a rövidítési jeleket: *Datum Laterani, XII. Kalendas Marcii, pontificatus nostri anno sexto (1300)*. Ezen sor: *Bonifacius a predicator és Minor barátokról*, nem egyéb, mint Marczali szabatos regestája.

Ez tehát az »a lehető legnagyobb hűség«, melyre a szerkesztő az Előszó szerint szöveg dolgában törekedett?! Összehasonlítva Marczali törvényszövegeit a jó öreg Kovachichnak — bár szintén nem kifogástalan — editiójával, s figyelembe véve a palaeographiának száz év alatti haladását, talán nem alaptalan az a kérdés, vajjon szabad-e törvényeket Magyarországon a XX-ik század elején egyáltalán így kiadni? s szabad-e különösen oly munkában, melyet a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából a budapesti tudományegyetem magyar történelmi tanszékének nyilvános rendes tanára elsősorban épen tanítványai számára szerkesztett, kik a mesterük iránti bizalomnál fogva gyanutlanul fogadják el a rossz szövegeket, s azokat idézetek alakjában esetleg tovább is terjesztik?

Olvasóinkra bizzuk a választ.

Annyit azonban a történelmi igazságérzet nevében elvárunk a szerkesztőtől, hogy e hibákat a munka netalán megjelenendő második kiadásában kijavítja. Mindaddig, míg ez meg nem történik, e kézikönyv használatában mindenkit óvatosságra intünk.

DÖRY FERENCZ.

Die Fugger in Rom, 1495—1523. Mit Studien zur Geschichte des kirchlichen Finanzwesens jener Zeit. Von Dr. Aloys Schulte. I. Bd. Darstellung. — II. Bd. Urkunden. — Leipzig, 1904. Duncker und Humblot. 8-r. XI, 308 l., XI, 247 l.

Németországban az utóbbi időkben nagyon fellendült a gazdaságtörténet; nagy olvasóközönsége is van, úgy hogy *Schulte* kitűnő munkájából, a középkori nyugati Németország és Itália kereskedelmi érintkezéséről, második kiadást lehetett sajtó alá rendezni.¹⁾ A szerző szerette volna művét a *Fuggerek* római szereplésére vonatkozó adatokkal kibővíteni s hozzálátott az okleveles anyag felkutatásához, a mi oly szép eredménnyel járt, hogy a nagy adathalmazt a régi munka kereiteibe beleszorítani nem lehetett és *Schulte* az összegyűjtött anyagot külön munkában dolgozta föl.

A mű többet nyújt mint a mit czíme árúl. Összeszed mindent, a mit a *Fuggerekre* vonatkozólag összeszedhetett, még a pápai pénzekhez való viszonyukat is tárgyalja, és elmondja azt is, a mit műpártolásukról tud, de ezenkívül terjedelmes fejezetekben tárgyal oly kérdéseket, a melyekben a *Fuggerek* csak mellékszereplők, így *Brandenburgi Albrecht* postulatiójának történetét, a mely, úgy látszik, mindenekfölött érdekelte, annyira, hogy a műnek tulajdonképeni középpontja ez lett.

Igy azután három szempontból érdekes *Schulte* könyve. A pápai pénzügyek és a világhírű bankház római szereplésének tárgyalása mellett megérdemli érdeklődésünket azért is, mert a reformáció közvetlen előzményére, a búcsura, és különösen épen a *Brandenburgi Albrechtnek* engedélyezett búcsura vet új világosságot.

A *Fuggerek* tudvalevőleg a *Thurzókkal* kötött szövetség révén tettek szert nagy jelentőségükre. A rézbányák megszerzésével az egész akkori művelt világra kiterjedtek összekötetések; a hová a réz eljutott, ott képviselőről is kellett gondoskodniok. Így jutottak el Rómába is, a hol csakhamar újabb feladat megoldásán fáradoztak. A curia pénzgazdál-

¹⁾ Geschichte des Mittelalterlichen Handels und Verkehrs zwischen Deutschland und Italien. Leipzig, 1900.

kodása már korábban egész sereg bankárt vonzott a szent városba, de ezek mind olaszok voltak; a Fuggerek az első idegenek, a kik velük a versenyt fölvetették. Az idősb Fugger Márk volt az úttörő, a ki ennek az összeköttetésnek alapját megvetette; 1476-ban léptek fel először Rómában s 1495 óta már állandóan megtelepedtek ott.

Üzletük eleintén arra szorítkozott, hogy a főpapoknak előlegezték s a curiának befizették a *communia servitia* és *annata* nevű illetményeket, ehez járultak azután a betéti üzletek és 1502-től már a búcsupénzek leszámolásai is.

Schulte egész sor magyar főpapot is felsorol, a kiknek beiktatása alkalmával a Fuggerek fizették le a curiának tartozó illetményeket. Így 1502-ben Ilsinei Pál milkoviai, Domonkos erdélyi, Szatmáry György váradi, Frangepán György veszprémi, Szatmáry István szerémi,¹⁾ 1503-ban Bacscai Miklós erdélyi, 1505-ben Podmaniczky István nyitrai, Szakmáry György pécsi, Thurzó Zsigmond erdélyi, 1506-ban Thurzó Zsigmond váradi, 1511-ben Bakócz János zágrábi, 1514-ben Várdai Ferencz erdélyi és Szalkai László váci püspök fizette a curiának illetményeit a Fuggerek útján.

Ennél azonban sokkal jövedelmezőbb üzletnek ígérkezett a *búcsupénzek* elszámolása, és miután a Fuggerek 1502-ben Lotharingiában az első kísérletet ezzel az üzletággal megtették, mindinkább erre vetették magukat.

A búcsu egyik fő jövedelmi forrása volt az egyháznak, sőt a szükségben lévő világi fejedelmeknek is. Magyarország és Lengyelország is kapott jogot a búcsu hirdetésére s a jövedelem a török hadjáratok költségeire szolgált. A hol rendkívüli költségre volt szükség, ott búcsuhirdetésre kértek engedelmet, így szereztek pénzt templomok építésére és restaurálására, leégett városok fölsegítésére, kórházak alapítására s még hídelépítésre is. II. *Julius* és X. *Leo* kora hemzseg a kisebb-nagyobb területekre kihirdetett búcsuktól.

Eleintén a pénzszerzésnek ez a módja igen egyszerű, mert a fejedelem vagy földesúr, a megyés püspök, a megbizottak és prédikátorok mind részt kaptak belőle. A pápák is szívesen engedélyezték, mert a jövedelem egyharmadát meg ők tartották fen maguknak.

Itt nagy haszon kínálkozott, s a Fuggerek csakhamar arra törekedtek, hogy a Németország részére engedélyezett búcsukat kizárólag ők közvetítsék s így leszámolásuk az ő

¹⁾ Csudálatos, hogy az I. 30. lapon ugyancsak róla szólva, Schulte őt *Stephanus de Rochamancha electus Simiricensis* néven említi.

kezökben legyen. Hogy ezt elérjék, az általuk közvetített búcsuk jövedelmének nem harmadát, hanem felét kötötték le a pápai kamarának. Ezzel azután céljukat el is érték; a legtöbb búcsut az ő közvetítésökkel hirdették ki, a németországiakat úgyszólván mind. Pedig Németország volt a búcsu legfontosabb területe. Magyarországnak és Lengyelországnak szüksége volt a pénzre a török és az orosz ellen. Itt a búcsu a hitetlenek ellen szólt s tulajdonkép egyházi úton behajtott hadi adó volt. Francia- és Angolország már oly erős szervezetűek, hogy fejedelmeik a búcsu ellen foglalnak állást. Spanyolországban pedig egy kiváló, erélyes főpap, Ximenes az, a ki ellenzi erkölcsi szempontból, mert a búcsu az egyházi fegyelmet túlzott enyhésévé lazítja, és pénzügyi szempontból, mert sok nemes érczet von el az országtól.

Ily viszonyok mellett a búcsu igazi területe *Közép-Európa* volt. Ezen a területen pedig a Fuggerek uralkodtak. Az igaz, hogy itt is voltak a búcsunak ellenzői, főleg a fejedelmek, a kik nem szívesen látták a pénz kivándorlását, de minthogy nekik is részt biztosítottak a jövedelemből, aggályaikat könnyen el lehetett hallgattatni.

A Fuggerek annál inkább rajta voltak újabb és újabb búcsuk engedélyezésén, mivel ezen az úton a curia, a főpapok, sőt világi fejedelmek tartozásaihoz is hozzájuthattak. Mert nemcsak a főpapok szorultak rá a bankárookra illetményeik lefizetésénél, hanem maga a curia is sokszor kénytelen volt élni hitelükkel. Korábban az ily hitelekkel szemben a curia a hitelezőket a communia servitiákra utalta. Így utalták a Fuggereket a II. Julius pápa megválasztása előtt fennálló 4350 ducatus adósság törlesztésére a Magyarországból befolyó communia servitiákra is. Később azonban a búcsupénzek még alkalmasabbak voltak erre, s így többek közt 1512 márcz. 26-án II. Julius pápa 2819 ducatus erejéig a Magyarországon, Lengyelországban és Sziléziában hirdetett búcsu egy harmadára utalta őket.

Minthogy a Fuggerek üzlete most már leginkább a búcsuval forrott egybe, Schulte össze is állítja a tárgyalat esztendőik nevezetesebb, különösen Németországra szóló búcsuit. Maga sem emel jogot arra, hogy az általa összeállított sorozatot teljesnek tekintsék, de így is rendkívül tanulságos anyagot nyújt.

X. Leo pontificatusának búcsuit tárgyalva érkezik el azután a Brandenburgi Albrechtnek engedélyezett búcsuhoz. Ennek történetét itt bővebben ismertetni nem akarom. Brandenburgi Albrechtnek a mainzi érseki székre történt emelése

Hohenzollern-érdek volt. A fiatal főpap így jutott már korábban a magdeburgi érsekséghez és a halberstadti püspökséghez. Mainzban hatalmas ellenfeleivel szemben s a császár akarata ellenére is sikerült magát megválasztatnia; de Magdeburgról és Halberstadtról azért lemondani nem akart s így azt kérte a pápától, hogy ismerje el mainzi érseknek, de hagyja meg korábbi birtokaiban is. Az ilyen hivatal-cumulációra azonban nem volt példa, s a mire Albrecht mint praecedensre hivatkozott, csak mese volt. A tárgyalások nehezen is mentek s a brandenburgi képviselők csak nehezen boldogultak, mígnem azt az ajánlatot kapták, hogy fizessen Albrecht 10,000 ducatuszt a megerősítésért, ezzel szemben majd engedélyt kap nyolcz éven át érsekségei és püspöksége területén meg a brandenburgi birtokokon hirdethető búcsura. Az ajánlat a datariából származott, közvetítői voltak *Passerini* datarius és egy ismeretlen, a ki alatt Schulte a Fuggerek képviselője, *Zink János* személyét véli felismerhetni. Hosszu tárgyalások után a megegyezés létre is jött, s hogy a Fuggereknek volt részük abban, hogy a pápa az ügy illetén megoldásába beleegyezett, kétségtelen. A búcsu hirdetésében is részt vettek. A búcsu azonban nem hozta meg a várt eredményt. Maga az intézmény is már lejártá magát és népszerűtlen volt. Minthogy csak Közép-Európa volt alkalmas búcsuhirdetésre, itt egymást érték az újabb és újabb búcsuk. Csakhogy ezt a nép is megelégtelte; szóban és írásban hangzottak fel ellenvetések, mígnem a Brandenburgi Albrechtnek engedélyezett búcsu és főleg *Tetzel* szereplése Luthert is sorompóba szőlította s így közvetlen oka lett a reformációnak.

Brandenburgi Albrecht azért kapta a búcsut, hogy így kárpótolja magát azért a 10,000 ducatusért, a mit megerősítéseért fizetnie kellett, de a búcsu nem jövedelmezett neki annyit. A búcsut különben a Szent Péter templom építési költségei javára hirdették. Ez a cím már II. Julius pápa idejében jött szokásba, a ki 1507-ben hirdette az első búcsut *Szent Péter temploma* céljaira; ebből a fejedelmeknek részt nem engedett s csak Magyarországnak és Lengyelországnak engedte meg, hogy a jövedelem kétharmadát a török ellen fordíthassák és csak egyharmadát fizessék be a pápai kamarának.

X. Leo pápát épen műpártolása sodorta anyagi zavarokba. Ha három pontificatus jövedelmét költötte is el, úgy elmondható, hogy ez a rengeteg pénz műpártolásra és fényűzésre ment. De a midőn az anyagi bajok fejüket felütötték, nem lehetett nagyon válogatni az eszközökben, hogy pénzt szerezzenek. A Fuggerek búcsukat sürgettek s Brandenburgi Albrecht

kérését is támogatták. A curia nagy pénzemberei: *Pucci* és *Armellini*, hasonló eszközök alkalmazását követelték a pápától. X. Leo ugyan visszariadt ettől, de nem térhetett ki előle. Ezzel azonban a búcsu hitelét is aláasta s az egyházat is veszedelembe sodorta. A búcsuk ebben az időben már nem fizették ki magukat. Nemcsak Brandenburgi Albrecht nem jutott hozzá a pénzéhez, így jártak X. Leo idejében a többiek is, kik búcsuhirdetésre engedélyt kaptak. Schulte kimutatja, hogy finanziaális szempontból már ekkor elbuktak a búcsuk. Hirdetésük is sok költséggel járt, mert mind több ember kívánt magának részt belőle s az elszámolásnál a búcsu tulajdonképeni hirdetője többnyire rosszul járt.

Schulte a búcsuval összefüggő személyes kérdésekre is kitér. X. Leot felmenti a vád alól, mintha ő lett volna a reformáció közvetlen előzményeinek értelmi szerzője. Annál élesebben ítéli el Puccit és Armellinit, a kik a pénzszerzésnek semmiféle módjától sem riadtak vissza. A Fuggerekről, különösen Jakabról azonban — csodálatosképen — a legnagyobb elragadtatással ír. A mit rossz néven vesz amazoknak, azt a bankárcaaládnak valósággal érdemül tudja be. Luther és Hutten erős ítéleteit túlzottaknak mondja s a mai kor szemével megbámulja azt a széleskörű és nagyszabású üzletet, melyet a Fuggerek alapítottak. A mai kapitalistikus gazdálkodás korában a Fuggerekben általában csak ennek a gazdálkodásnak az úttörőit látják, és figyelmen kívül hagyják, hogy a mit a Fuggerek tettek, az annak a kornak erkölcsi felfogásába sokkal inkább beleütközött, mint maga a búcsu. És hogy a búcsu német területen annyira elfajult, annak is a Fuggerek voltak az okai, a kik saját üzleti érdekeikért, hogy a búcsuengedélyeket monopolizálhassák, a pápai jutalékot 33 ¹/₃ százalékról 50 százalékra emelték. Most már a búcsu hirdetőjének is minden eszközt elő kellett vennie, hogy a jövedelmet fokozza, de ezáltal annyi ember jutott a búcsuhirdetéssel valami viszonyba és annyian dézsmálták meg annak jövedelmét, hogy a viszonyok napról napra rosszabbak lettek, ellenzékét támasztottak, majd közvetlenül előidéztek a germán világ elszakadását a római egyháztól.

A tárgy iránti szeretetnek azonban nem szabad oly túltengőnek lenni, hogy annak kedvéért az író igazságtalan ítéletre ragadtassa magát. A Pucci, Armellini — Fugger-féle párhuzam annál feltünőbb, mert Schulte különben igen ligigadtan ítél. Nagy alaposággal készült művét érdeklődéssel olvashatja a magyar közönség is, mert sok magyar vonatkozás van benne.

D. S.

Szepes vármegye művészeti emlékei. A műemlékek országos bizottsága támogatásával kiadja a Szepes vármegyei történelmi társulat. Szerkeszti *Vajdovszky János*. Második rész: Szobrászat és festészet. Írta *Divald Kornél*. Budapest, 1906. Stephaneum kny. Nagy 4-r. 114, 2. l. Huszonegy melléklettel és nyolczvanöt szöveggéppel.¹⁾

Nem habozunk kimondani, hogy Divald Kornélnak pazar technikával, finom papirosos, szép nyomással és rendkívül sikerült képekkel kiállított ezen új monographiája művészettörténeti irodalmunknak gazdagodását jelenti. S nemcsak és nem is első sorban az előbb említett, irodalmunkban nem mindennapi kiállítás miatt, hanem még inkább annál a roppant anyagnál fogva, mely e száz lapos könyvben élénk tárul. Festmények, festett és faragott szárnyas oltárok, szoborművek olyan nagy számmal vonódnak el szemünk előtt, noha csupán egy vármegye területére van tekintetünk korlátozva, hogy valóban alaptalannak tetszik az a régi panasz, mely hazánk művészeti maradványainak csekély számán kesergett. Ha ezen emlékek egy részét sok tekintetben inkább a kézművesség, mint az emlékszerű művészet alkotásának kell is tartanunk, fontosságuk tagadhatatlan, mert kevés kivétellel mind a középkornak és a renaissancenak, a művészetek legérdekesebb korszakainak termése.

Az áttanulmányozott anyag méreteiről jó fogalmat ad magának Divaldnak az az összeállítás, melyben a Szepes vármegyei szárnyas oltárok számát állapítja meg. Divald csupán a XV-ik század utolsó és a következő század első negyedéből 75 ép és 58 töredékes szárnyas oltárt ismer és tanulmányozott. Hogy milyen óriási ez a szám, akkor értjük meg, ha meggondoljuk, hogy az eddigi műtörténelmi kutatás egész Magyarországon csak 80 szárnyas oltár létezéséről tudott, vagyis Divald kutatásai után magában a Szepességen jóval több szárnyas oltárról számolhatunk be. A feldolgozott anyag terjedelméről pedig a következő vázlatos és sebtében készített kimutatás szóljon. A munka 18 falképről, 11 táblaképről (nagy részt festett szárnyas oltárok), 9 kisebb és ugyanannyi nagyobb szoborról, szoborcsoporthozatról, illetőleg domború-műről, vagy 30 faragott, illetőleg faragott és festett, nagy részt szárnyas oltárról és 16 síremlékről számol be részletesen.

A falképek között a zsegrai kilencz falkép nevezetes, mely képek egy része még a XIII. századból való, míg a már

¹⁾ Az első rész ismertetését olv. *Századok*, 1905. 672. l.

XIV. századi mester kezétől származó *Cserhalmi ütközet* történeti szempontból érdekes; ezeken kívül a poprádi és szépehelyi nagyméretű ceremóniás képek (a három szent király imádása, ill. Róbert Károly koronázása) a viseletek történetére jellemzők, de az utóbbinak művészi értéke is van, noha jelentőségét régebben épen az ismert emlékek csekély száma következtében kissé túlozták; míg a lőcsei szent Jakab templom nagyszámú freskóit, melyeknek az itáliai művészettel közös elemeire Divald igen helyesen céloz, a tökéletlen eszközök ellenére elért drámai hatásuk teszi értékesekké. Ez utóbbi képeknél nem ártott volna az említett kapcsolatot az egyező vonások alapján (compositio, gestusok, arczkifejezés) részletebben is kifejteni.

A táblaképek sorából kiemelkedik a csütörtökhelyi Zápolya-kápolna rendkívül tömött elrendezését és jellemző arcz-típusokban gazdag oltárképe (Mária halála), továbbá a Lőcsei Miklós névvel jelzett poprádi Madonna s a Divaldtól ugyancsak neki — bár véleményünk szerint nem kellően megokolva — tulajdonított jánosfalvi, arnótfalvi és lőcsei (szent Erzsébet) oltárképek, a melyek közül különösen az utolsó igen becses alkotás. Helyesen utal Divald a kép méltatásánál a flandriai festészetre, mint a mely mind a főképnek, mind a mellékjeleneteknek megalkotására befolyással volt. Az utóbbiak, első sorban a két interieur-jelenet, a festett külföldi művészet hatása alatt készülve, XV. századbeli képírásunknak mindenestre legművészibb alkotásai közé tartoznak.

A faragás emlékei közül a legjelentékenyebbek a már említett szárnyas oltárok, a melyeknek rendszerint csak a szekrényük tartozik a véső művészet körébe, szárnyaik többnyire festve vannak, de azért szép számmal készültek csupán faragott alakokkal díszített szárnyas oltárok is. Nincs terünk, hogy a fontosabbakat ismertessük, csak a legjelentékenyebbeket emelhetjük ki. Különösen gazdag ilyenmű alkotásokban Lőcse és Szepesszombat városa. Ott sok kevésbbé jelentős szobormű közül a *Vir dolorum* oltár válik ki bátor realizmusával, s a szent Jakab templom főoltára nagyszerű felépítésével, mesteri kidolgozásával, mely párját ritkítja nemcsak nálunk, hanem külföldön is; a szent János oltár, melynek festett szárnyai sokkal kiválóbb műalkotások, mint a szekrénynek szinte a torz hatását keltő szobrai; itt, Szepesszombaton, főképen a szent György oltár kelti fel érdeklődésünket, melynek főalakja, a sárkányölő szent György lovas képmása, a mint ágaskodó lováról lesujt a földön fekvő szörnyetegre, az erőnek hatalmas megtestesítése.

Önálló szoborcsoporthozatok kisebb számmal vannak, de a mi van, az majd mind jelentős alkotás. Az iglói Kalvária, a lőcsei Krisztus születése és a csütörtökhelyi Pietà, mely utóbbi határozottan az egész publikációban a legbecsesebb alkotás, valódi művészi domboru-mű: kissé durva, de annál hatalmasabb, s realitásában majdnem megdöbbentő nyilatkozása az anyai fájdalomnak és az emberi szenvedésnek.

A síremlékek, melyek történeti szempontból a legfontosabbak, ügyes, gyakorlott kézzel és fejlett ízléssel vésett alkotások, de a mi szempontunkból végtelenül fájallható, hogy a legtöbbjéből épen az hiányzik, a mit a történész leginkább keres: az élethűség. Ide iktatjuk a reprodukált alakos síremlékek jegyzékét: Zapolyai Imre nádoré († 1487), Zapolyai István nádoré († 1499), Máriássy Istváné († 1516), Varkócz Kristófé († 1570), Svábovszky Bálinté († 1597), a Görgey testvéreké (1600-ból) és az öt Thurzóé (Elek † 1543, ifj. János † 1558, Elek † 1594, Kristóf † 1614, Szaniszló † 1625). Egyik-másik azonban, különösen a Thurzók jellegzetes szakállviseletükkel, mint arcképek is érdemes alkotások.

Ha ezen nagyszámú emlék pontos összegyűjtéséhez még hozzávesszük azt a nagy tájékozottságot és szakavatottságot, melylyel Divald e műalkotásokat bemutatja és leírja, meghatározásainak szabatosságát, megfigyeléseinek gyakran igen találó voltát, akkor nem szükséges bizonyítanunk, hogy Divald nemcsak multunk ismeretének körét gazdagította, hanem lehetővé tette ennek az ismeretnek rendszerezését, feldolgozását is. Ez az érdeme igen megbecsülendő, bár, a mint mondtuk, csak megkönnyítette, de el nem végezte a gyűjtött anyag feldolgozását. Sokat tett e tekintetben, de munkásságának ezt a felét már nem dicsérhetjük olyan határozottan. Az egyes művek korának meghatározása, a különböző művészetekben feltűnő irányok és iskolák kijelölése — a feldolgozás alapvető feladatai — lelkiismeretesen és óvatosan el van végezve munkájában, de a mint ezt a határt átlépi, a mint leírás és magyarázás helyett elemez és következtet, fejtegetései ellen kifogásokat tehetünk.

Divaldot gyakran elragadja a hazafias és műtörténészi lelkesedés; nemzeti szellemet lát ott,¹⁾ a hol legfeljebb a tárgy és a ruha nemzeti, de a felfogás, mely a művészt vezette — pedig ez volna a nemzeti szellem igaz bélyege — teljesen idegen, rendszerint német; és szépséget, ideális bájrt fedez fel

¹⁾ Legfeltűnőbb az az állítása, hogy középkori képírásunk a nemzeti tárgyakat a magyarság szellemében dolgozta fel. (19. l.)

ott, a hol legfeljebb conventionalis kifejezést, vagy épen, mint a farkasfalvi Mária-oltár főalakjában, szögletességet, üres. kifejezésnélküli rútságot látunk. E kettős elfogultságnak, bármilyen becsülendők is a forrásai, az erős hazafias érzés és a tárgy iránti lelkesedés, az a következménye, hogy a Szepességen dolgozó művészeket és mesterembereket nagyrészt magyaroknak tartja, noha legnagyobb részük véleményünk szerint a legjobb esetben hazai származású, de teljesen idegen műveltségű és külföldi gyakorlatú festő vagy szobrász volt; és alkotásaikat párhuzamba állítva a külföld kiváló műveivel, a mérleget a mi provinciális művészetünk javára billenti le s többek között Lőcsei Pált magasan Veit Stoss fölé emeli.

Még több joggal hibáztatható az a bátorsága, a melyvel az egyes bizonytalan eredetű műalkotásokat határozott művészek nevéhez fűzi. Az természetes, hogy az olyan műveket, melyeknek alkotója ismeretlen, sőt sokszor még korukat is úgy kell megállapítani, nem lehet másképen csoportosítani, mint ha egymáshoz kapcsoljuk azokat, a melyek felfogás, stílus, ábrázolási mód vagy technika tekintetében rokonvonásokat mutatnak fel. A végső határ, a meddig a monographus elmehet, ennek a rokonságnak a megállapítása. Divald azonban többször átlépi e határt. Legszembetűnőbb az a két eset, mikor Lőcsei Miklós és Lőcsei Pál művészetét méltatja. Az előbbtől egy képet ismerünk, a poprádi Madonnát, a melyet 1484-ben festett, életéről, művészetéről több adat nem maradt fen. Divald mégis így ír róla: »Hogy ki volt Lőcsei Miklós, arról ékebben beszélnek azok a festmények, a melyeken neve nem maradt ránk, a melyeket azonban a poprádi Madonna felfogásával, típusával, arcvonásaival, tartásával és viseletével való azonosságuk miatt csakis neki tulajdoníthatunk.« Ha tudjuk azt, hogy egy-egy típust hányszor másoltak le az újabb festők, hogy mennyit vándorolt még nagyobb művészek munkáiban is egy-egy kedvelt alak, akkor igen merész és meg nem okolt eljárásnak kell tartanunk, hogy Divald a Lőcsei Miklós művészetét olyan alkotások alapján akarja jellemezni, a melyekhez jog szerint semmi köze. Hogy mi egyáltalán nem találjuk meg köztük s a poprádi Madonna közt a Divald meglátta azonosságot, az elvi szempontból mellékes. Épen így jár el Lőcsei Pál mesterrel, a kinek szintén csak egy hiteles műve van, csak hogy itt még nagyobb a merészsége; nemcsak »kinyomozza« többi munkáját, hanem még időrendbe állítva fejlődésének menetét is bemutatja, sőt még Lőcsei Pál iskolájáról is részletesen beszámol, s az iskola egyik tagjának tulajdonítva két azonos tárgyú, de a fejlettség rendkívül eltérő

fokán álló munkát, azt is megállapítja, mennyire izmosodott ez ismeretlen fafaragó művészete.

Bár azt a hibát is igen érezzük, hogy Divald a szépségi műemlékeknek a külföldiekkel való kapcsolatára rendszerint csak czéloz, s a mi az ilyen munkában — ha több akar lenni az egyszerű közlésnél — legfontosabb, e kapcsolat kimutatását nem találjuk meg nála, mégis rendkívüli hálára kötelezte művével a tudomány munkásait.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Chronologie de la première Croisade (1094—1100). Par H. Hagenmeyer. Paris, 1902. 8-r. IV, 340 l.

E munka eredetileg mint cikksorozat a *Revue de l'Orient latin* VI—VIII. köteteiben jelent meg.

Az a módszer, melylyel szerzőnk az első keresztes hadjárat eseményeinek időrendjét tisztázza, eredeti és utánzásra méltó, legalább a legrégibb korszakok tárgyalásánál.

Mindenekelőtt közli a dátumot s röviden elbeszéli az eseményt. Ezután külön paragraphus alatt idézi a forrásokat, eredeti szövegükben, sokszor hosszú passzusokban; majd ismét külön szakaszban *Commentaire* cím alatt a szerzőket, a kik a kérdésben forgó esemény tisztázásával foglalkoztak, s hozzáfűzi a maga megjegyzéseit. Egy hazai történelmünket is érdeklő példával illusztrálhatjuk módszerét:

1096. szept. 9—30. Bouillon Gottfried hadseregével Tulina mellett táboroz.

Források: Albertus Aquensis, II. 1. (Egész terjedelmében idézi.) — Tyrusi Vilmos, II. 1. (A passus szintén idézve.)

Kommentár: Mindenekelőtt hivatkozik Krebs *Zur Kritik Alberts von Aachen* című munkájára (16. l.), kinek véleménye szerint a két idézett szerzőnél említett »civitas«, illetőleg »locus qui dicitur Tollenburch« alatt sem a Lajta melletti Bruck, sem pedig Magyaróvár nem értendő, mint azt a *Recueil des hist. des Croisades* kiadói vélik, hanem Tulina városa, valamivel messzebb nyugatra Bécestől (azaz Tuln), mint Kugler fejtegetéseiből fölötte valószínű. Az útirány, melyet Gottfried utóbb követett, teljesen kizárja a lehetőségét annak, hogy a Tollenburch nevű helyet Magyaróvárral azonosítsuk.

A szerző ezután megállapítani igyekszik, hogy Gottfried mikor táborozott Tollenburch mellett, és teljes lehetetlenségnek tartja, hogy oly nagy hadsereg az utat Lothringenből Magyaróvárig három hét alatt megtehetette volna, mert annyi bizo-

nyos, hogy a keresztesek nem erőltették meg magukat az úton. Ezért nem értjük, miért fogadta el Hagenmeyer Aacheni Albert dátumát s nem a Tyrusi Vilmosét, a ki szerint Gottfried csak szeptember 20-án érkezett »in provinciam quae dicitur Osterrich, ad locum qui dicitur Tollenburch.« Mint látjuk, földrajzi adatai sem állanak tót-ágast, mint a német krónikáséi, ki ezt írja: »in terram Osterrich ad civitatem Tollenburch, ubi fluvius Lintax regnum Galliae terminat et dividit.«

Hogy Kugler fejtegetései hol jelentek meg, azt szerzőnk el nem árulja. Jól ismert könyvében a keresztes háborúk történetéről, csak annyit ír, a mennyit Sybel s nálunk Horváth Mihály és Pauler Gyula, hogy t. i. Bouillon Gottfried hadserege megérkezett a magyar határhoz, illetőleg a Lajtához.

KROPF LAJOS.

T Á R C Z A.

A LŐCSEI ÚJ KÖNYVTÁR.

A lőcsei ág. ev. templom két karzatán és az ugyanott levő kis levéltári szobában voltak minden rendezés nélkül évtizedek óta elhelyezve azon könyvek, melyek a régibb, most már megszünt lőcsei ágostai felekezeti középiskola és az evangélikus egyház tulajdonát képezték.

Mintegy huszonhat évvel ezelőtt jött Lőcsére lakni egy nyugalomba vonult katonai törzsorvos, dr. *Weszter Lajos*. Tösgyökeres lőcsei származású, sok tekintetben különcz, de magas és nemes gondolkodású férfiú, ki ezen könyveket lankadást nem ismerő bámulatos kitartással, nagyrészt a huszonnégy évig tartó munka közben megszerzett alapos bibliographiai ismeretekkel rendezte. Kezdetben csupán az egyháza és a tudomány iránt való szeretet lelkesítette, de munka közben megszerette a könyveket, és megszerette szűkebb hazájának, a Szepességnek művelődéstörténeti multját s talán jövődjét is.

A rendezés és katalogizálás munkáján kívül éveken keresztül bejárta Lőcse minden házát, padlását; utána kutatott a könyveknek és okiratoknak, elkérte azokat a tulajdonosoktól és összehordta a templomba. Gondja kiterjedt a szomszéd falvakra is; gyűjtött mindent: könyvet, kéziratot, régit és újabbat, tekintet nélkül a tartalomra vagy arra, hogy megvan-e már az illető könyv a könyvtárban.

Az a csodálatos lelkesedés, melylyel az ügyet felkarolta, a reggeltől estig tartó magános munka, melyet a templomban végzett, sokak érdeklődését felkeltette. Lelkes szószólóját és önfeláldozó munkását látták a teljesen önzetlenül fáradozó férfiuban a magyar, különösen a szepességi érdekeknek. Ajándékoztak sokan, majdnem minden régibb szepességi és lőcsei család. Ezek közt név szerint meg kell említenünk Okolicsányi-Zsedényi Ede urat, ki mint

Zsedényi Ede örököse és a Pfannschmidt család régi könyveinek birtokosa, több becses régi apró nyomtatványt adott.¹⁾

Igy szaporodott fel közadakozásból, de kivétel nélkül szépségi, löcsei forrásokból, az eredetileg csekély értékű könyvtár mintegy 16.000 kötetre, de a mely számnak körülbelől több mint a fele duplumokból vagy csekély értékű csonka művekből áll. minden rendszeres újabb szaporítás majdnem teljes hiányával. Weszter a katalogizálást két évtizedes magános munka után úgyszólván halála napján fejezte be.

A katalogus rendszere, a rendszer kulcsa egyben-másban már a helyiség viszonyai miatt is nehézkes és patriarchalis, de tudományos bibliographiai szempontból teljesen megbízható. Nagyon érdemes és tiszteletreméltó munka, melyet némi fáradsággal használni is lehet, de sikerrel inkább csak a templomi helyiségben.

E sorok írója löcsei összeköttetéseinél fogva folytonosan meleg érdeklődéssel kísérte, Weszterrel is ismeretségben, e könyvtár ügyét; és nagyon örült, midőn Weszter Lajosnak pár év előtt történt halála után a löcsei evangélikus egyház a lelkeszi lak mellé egy elég tágas könyvtári termet építtetett ezen könyvtár áthelyezésére és a templom karzatairól való kihozására. Az építési terv kezdeményezői a löcsei egyháznak ez év elején elhalt nagy-érdemű lelkipásztora, Dianiska András főesperes, és buzgó főgondnoka, Prihradny Oszkár volt kir. közjegyző voltak. Ugyanők eszközöltek ki a könyvtár számára két év előtt a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségétől évi segédelmet is.

Ezen meleg érdeklődésből és az ügy iránt való szeretetből fakadt azon ajánlatom, melyet a löcsei egyháznak tettem, hogy a templomban levő könyvekből a becsesebb, a használható és az új helyiségben elhelyezhető részt az új könyvtár-helyiség számára kiválasztom, katalogizálom és felállítom. Mert a régi katalogust az új helyiségben czélszerűen használni nem lehetett. Czélszerűbbnek látszott azt teljesen érintetlenül hagyni; hadd legyen ezentúl is a tiszteletreméltó Weszter Lajos emléke s a templomban maradt könyveknek mutatója és vezérfonala. Arról ugyanis szó sem lehetett, hogy az összes templomi könyv-anyag átszállásoltassék. részint

¹⁾ Zsedényi (Pfannschmidt) Ede, a hazája és felekezete történetében egyiránt nagynevű államférfia, ki a löcsei evangélikus temetőben van eltemetve, végrendeleti örökösevé nőtestvére fiát, Okolicsányi Kálmánt nevezte ki, oly feltétel alatt, hogy felvegye a *Zsedényi* nevet is. Így lett belőle *Okolicsányi-Zsedényi Kálmán*. Ennek fia Okolicsányi-Zsedényi Ede, jelenleg országgyűlési képviselő. Zsedényi Ede egyik unokaöccsének, Pfannschmidt Triodeonnak öt fia maradt, kik szintén felvették a Zsedényi nevet; úgy hogy tudtommal a régi löcsei előkelő Pfannschmidt nevet viselő családtag ma egy sincs.

azért, mert fele sem fért volna el, részint azért, mert nem is arra való; e mellett pedig a könyvtár jövődjé gyarapodására is helyet kellett hagyni.

Miután már az 1904 év őszén elvégeztem a szükséges kiválasztás egy részét, a mult 1905 év augusztus és szeptember havában, több mint egy hónapi erős munkával, mialatt a b. e. esperes úron kívül az egyház által mellém adott könyvtárnok, tisz. Ratzenberger Ferencz lelkész és vallástanár úrral s egy fiatal berlini tanulóval, a lőcsei Schmidt Henrikkel együtt dolgoztam, sikerült az új könyvtárat katalogizálva és berendezetten állítani fel az új könyvtár-helyiségben. Ugy hogy az új könyvtár hozzáférhetőségének már ez évben sem áll útjában semmi, miután a könyvtári bizottság elrendelte annak bizonyos meghatározott félnapokon leendő rendszeres nyitvatartását.

* * *

A könyvtár jellegéről és értékéről kell még néhány ismeretű szót mondanom.

Jellege első sorban szepességi és protestáns, különösen pedig lőcsei. A XVI. és XVII. századi külföldi theologiai irodalom is erősen van benne képviselve. Az e szakba vágó művek közül egy pár százat áthoztam az új könyvtárba, nem annyira a tartalomért, mint inkább a könyvekben levő név- és családi bejegyzésekért, melyek Lőcse kulturális viszonyaira vetnek egyben-másban világot; többek közt adatul szolgálnak arra, mennyivel nagyobb volt a kulturális könyv-vásárlási igény az akkori művelt társadalomban. A könyvek nagyobb része — nem számítva a Weszter által gyűjtött mennyiségnek csonka és kevés értékű újabb ephemer könyveit — a XVII-ik századra vonatkozik.

A könyvtár rendkívüli kulturális és bibliographiai értéke a *B. osztály* könyveiben van.¹⁾ A *B. osztály* foglalja magában az összes hungaricumokat, tehát az 1711-ig hazánkban és a külföldön megjelent magyar vonatkozású, bármely nyelvű könyveket.²⁾ Ennek levélcéduláiból, a következő adatok tűnnek ki:

Az összes *hungaricumok* száma 626.

Ebből az *unicumok*, vagyis azon könyvek száma, melyek Szabó Károly négy kötetében említve nincsenek: 252. Ezek közül ismét —

¹⁾ B. osztály: *Hungarica* és *Scepusiana*.

²⁾ Megjegyzem, hogy ez adatoknál csupán a Szabó Károly-féle *Régi Magyar Könyvtár*-ban levő anyagot vettem figyelembe. Az eredményt valószínűleg módosítja, de nem lényegesen, a *Magyar Könyvszemle* adatainak felhasználása. — Csupán a theologiai osztályban van még egy pár *hungaricum*.

1. külföldi, köztük számos wittenbergi nyomtatvány 120.
 2. hazai nyomtatvány 132.
- A hazai *unicumok* így oszlanak meg:

helynélküli nyomtatvány	7
pozsonyi	1
nagyszombati	2
kassai	3
bártfai	5
lőcsei Brewer-nyomdai	114

Az unicumoknál említtem meg, hogy ezek közt *tizenkettő* (mind a Brewer-nyomda terméke) két példányban van meg, vagyis a Nemzeti Múzeum könyvtárát fogja gazdagítani. A *hungaricumok* között 23 van olyan, a melynek másik példánya *nem hazai könyvtárban* őriztetik.

Nagyobb része ez unicumoknak kisebb nyomtatvány, közte számos, leginkább lőcsei vonatkozású *Acclamatio*, *Applausus*, *Congratulatio*, *Epithalamion*, *Gamelion*, *Propempticon*.

Az epithalamionok közt nyomdai kiállítás tekintetében is érdekes a *Grus nuptialis* (Lőcse, 1663. Fröhlich Bertalan műve. Günther András lakodalmára),¹⁾ és a *Par columbarum* (U. o. Kemmel János műve, Zabeler Jób lakodalmára).

A *lőcsei és bártfai iskolai színészetre* vonatkozó nyomtatvány van 5.

Thököly Imrére vonatkozó 3.

Ambrosius Sebestyén késmárki papnak és egyházi költőnek Szabó Károlynál ismeretlen műve (1588—1602) 5.

Bocskay István apologiája. Bártfa, 1606.²⁾

A nálunk meglehetősen elhanyagolt exul-irodalomhoz tartozó és a Németországba menekült protestáns papok irodalmi munkásságát, hazájokkal való összeköttetéseit tanúsító több becses és eddig ismeretlen munka Buriustól, Günther Andrástól, Sámueltól és Jakabtól, Klesch Kristóftól és Dánieltől, Seelmann Christiantól és másoktól.³⁾

Pomarius Sámuel életrajza és családjára vonatkozó nyomtatványok.

Több *Comenius*-kiadás, közte unicumok.

¹⁾ *Grus nuptialis* = menyegzői daru. A nyomtatványon levő nagy daru-alak a *gólya* szerepét látszik vinni.

²⁾ Szabó Károly (id. m. I. 187. l.) valószínűleg ezen művet említi Pázmány után mint ismeretlent, és nyomtatása évét 1608-ra követtezteti.

³⁾ Becses kiegészítői ezek a Szabó Károly IV-ik kötetében felsorolt exul-irodalmi gazdag bibliographiának; annival inkább, mert ezen művek jórészen külföldi könyvtárakban vannak; hazai könyvtárainkban, még a N. Múzeumban is, csak fogyatékosan.

Kanizsa és Zerinvár elfoglalásáról szóló két munka 1664-ből. (V. ö. Szabó K. id. m. III. 702. l.) Valószínűleg a Zrínyi Miklós irodalmához tartoznak.

*Hain Gáspár*ra vonatkozó nyomtatvány.

Fabini Dániel (eperjesi) több jogi dissertatiója 1603 körül.

Fröhlich Mátvás, Dávid és *Bertalan* ismeretlen művei.

Mercurius veridicus ex Hungaria. Lőcse, 1705. Nitria. 16 mensis Aug.—23 Aug. Talán az a szám, mely a berlini kir. titkos levéltárban is megvan. (V. ö. Szabó Károly id. m. II. 606. l.)

Barth Conrad: Buda recepta . . . stb. Regensburg, 1686.

Ragotzische Kriegsflamme. Köln, 1704.

Flümtzer: Der in böhmische Hosen ausgekleidete ungarische Libertiner. Würzburg, 1688.

Rákóczi Ferencz imádsága. Latin, német és magyar nyelven; mind a három lőcsei nyomtatás 1703-ból.¹⁾

*

Nem tartottam érdek és tanulság nélkül való munkának a *Századok* olvasói előtt a lőcsei új könyvtár rövid bemutatását.

Igaz, hogy a lőcsei unicumok legnagyobb része német nyelvű, de azért épen úgy hozzátartozik a magyar bibliographiához. épen úgy nagybecsű alkotórésze annak, mint maga a Szepesség a magyar földnek és magyar történelemnek. A történetíró, a ki a magyarországi evangélikus egyháznak, Lőcsének vagy a Szepességnek művelődéstörténetét fogja megírni, egyébként nyomtatott és levéltári kútforrások mellett nagy hasznát fogja venni ennek a könyvtárnak; húst, vért és színt ez fog adni első sorban művének. A felső-magyarországi összes könyvtárak, a kassai, eperjesi, kézmárki és bártfai, összevéve nem nyújtanak annyi becses anyagot a XVI. és XVII. századra. Ez a könyvtár hivatva van a jövőben Lőcsét, a Szepesség közigazgatási középpontját, ennek egyszersmind újra művelődéstörténeti középpontjává tenni.

De e könyvtár modern és nyilvános könyvtárnak most még nagyon fogyatékos, majdnem alkalmatlan. A legfontosabb újabb folyóiratok, tudományos segédeszközök hiányoznak belőle. Ebben a tekintetben a többi könyvtárakkal, pl. a kézmárkival össze sem hasonlítható. A fogyatkozások az állam által adott évi segedelemből csak nagyon lassan pótolhatók. De én reményelem, hiszem, hogy a mint akadt egy lelkes szepességi ember, Weszter Lajos, ki ezt a könyvtárat megalapította, úgy lesznek, vannak szepességek mások is, kik nagy művelődési multtal dicsekvő szűkebb hazájuk ezen szerény, de drága kincsét kellőleg méltányolni fogják.

GÉRESI KÁLMÁN.

¹⁾ V. ö. *Századok*, 1904. 721. l.

CSAPLÁR BENEDEK

1821. jan. 3. — 1906. aug. 19.

Alig másfél hónappal ezelőtt ülte meg tisztelői, rendtársai meghitt körében áldozópapságának hatvanadik évfordulóját, és ma már sírja felett tekintünk vissza munkás élete pályájára, melyet úgyszólván gyermeksege óta szerzetespapi hivatásának szentelve, oly nemesen és hasznosan futott végig. Csaplár Benedeket hosszú élettel ajándékozta meg Isten kegyelme; balsorsa úgy akarta, hogy emnek a hosszú életnek egy elvadult ember durva merénylete vessen véget. Nem fogjuk a gaztett részleteit elbeszélni; olvasóink tudják a történeteket. De fájdalomtól meghatottan jegyezzük fel, hogy a tisztos ősz piaristát, ki kedveségeért, alázatos jó szíveért csak szeretetet, minden tetteért hálát és tiszteletet érdemelt, ádáz gyűlölség gonosz indulata döntötte koporsóba. Csaplár Benedek tizenhat éves korában lépett a piaristák tanító-rendjébe. Már akkor ismeretségben volt Reguly Antallal, kivel a magyar mythologia anyagának összegyűjtése érdekében később is érintkezett. Az ötvenes évek elején Szegedre kerülven tanárnak, ott folytatta a néphagyományok gyűjtését. Ipolyi Arnold sok becses adatot használt fel tőle híres munkájában. Szegeden általában sokat dolgozott s lelkes közéleti munkásságot fejtett ki. Különösen Dugonics András emléke s a Dugonicsnak állítandó szobor ügye foglalkoztatá tevékenységét. Közel harmincz évig tartó tanári működés után, miközben több helyen megfordult, 1870-ben a pesti rendházba hívták előljárói, azzal a feladattal, hogy a rend történetének forrásait kutassa és állítsa össze. Ehez mintegy előmunkálatul készítette s adta közre 1871-ben *A magyarországi kegyes tanító-rend történetének tervrajza* című munkáját. Tanulmányai közben egy nagyobbszabású mű eszméje érlelődött meg lelkében, s a következő évek alatt megírta Révai Miklós életét, melyből (1881—1886) négy kötet jelent meg, az ötödik kéziratban maradt. *Révai Miklós élete* Csaplárnak legnagyobb s kétséggkívül legértékesebb munkája. Nem annyira a nagy közönség, mint inkább a tudósok számára készült, s adatainak gazdagságával, részletes és sokoldalú tárgyalásával valóban nélkülözhetetlen mindazokra nézve, a kik Révai kora irodalomtörténetével behatóbban kívánnak foglalkozni. A M. Tud. Akadémia méltó elismeréssel adózott e mű érdemének, midőn Csaplár Benedeket 1886-ban levelező tagjai sorába iktatta. Nem-sokára a *Vatikáni Magyar Okirattár* szerkesztő bizottságába is

beválasztották. Társulatunknak kezdettől fogva igazgató választmányi tagja s mindenkor buzgó támogatója volt. Legyen áldott emlékezte!

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA első osztályának jun. 11-iki ülésén *Zolnai Gyula* levelező tag a *Magyar Oklevél-Szótár* immár elkészült és teljesen megjelent kötetét mutatta be. Bemutatója bevezetésül szolgál az Oklevél-Szótárhoz. E szótárnak — mint tudjuk — a korán elhunyt *Szamota István* vetett alapot a régi oklevelekben s egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteményével, melyet az Akadémia a gyűjtő halála (1895) után megvásárolván. Zolnai Gyulát bizta meg azzal, hogy a becses, de nyers anyagot a Nyelvtörténeti Szótár pótlékaül dolgozza fel. Zolnai részletesen elmondta az ekként keletkezett Szótár történetét, kiemelve különösen azt, hogy a szerkesztés alatt, Szamota adatainak ellenőrzése s a felhasznált források újra meg újra átvizsgálása közben számtalan olyan szót és kifejezést volt alkalmá kijegyezni, a mit Szamota vagy nem olvasott, vagy lényegtelennek tartván. föl nem jegyzett, s így a szerkesztő az eredeti anyagot a saját adalékaival is nem csekély mértékben gyarapította; meg kell jegyezni azonban, hogy a Szótár a források teljes kiaknázásának még az ő pótlásai után sem tekinthető, mert ha csak azokat a levéltári gyűjteményeket akarta volna is teljességgel kimeríteni, melyekből maga jegyeztetett, kétszer tíz esztendő alatt sem készült volna el munkájával, melyben több más körülmény mellett főleg a Nyelvtörténeti Szótár pontatlan adataival való folytonos egybevetés amúgy is hátráltatta. Számot adott ezután Zolnai arról, hogy mikép használta fel a rábízott anyagot: mit tartott a Szótárba felvehetőnek; hogyan járt el a régi szók és kifejezések értelmének megállapítása körül; s végül a Szótár szerkesztését, vagyis használata módját ismertette.

A második osztály jun. 18-án tartott ülése alkalmával dr. *Erdélyi László* pannonhalmi főiskolai tanár és rendi levéltárnok foglalt széket mint levelező tag *A tihanyi apátság kritikus oklevelei* cz. értekezésével. Az értekezés már régebben behatóan megvizsgálta a pannonhalmi, zalavári és bakonybéli oklevelek hitelességét s kiválogatta közülök a hamisakat, a melyek alapján egyre több általánosító következtetéshez jutott s megalkothatta elméletét az oklevélhamisítások természetéről és körülményeiről. E hamisítások bizonyos általánossága a középkorban tagadhatatlan, s ez mutatja legjobban, hogy miattok nem lehet csupán egyeseket felelőssé tenni, mert e hamisításokban része van az

akkori társadalom követelő felfogásának, az oklevélforma erős stilisztikai és jogi hatásának, a bírói eljárásnak, a tömeges birtokfoglalásoknak, oklevélpusztításnak, s egyes korok és személyek nagy restauráló törekvéseinek. Az értekező különösen három nagy birtokrestaurációt emelt ki, mely alkalmat adott az elveszetteknek vélt oklevelek pótlására s iparszerű hamisítására: u. m. a királyi örökségek visszaszedését IV. Béla alatt, az ököljog pusztításai után következett birtokrendezéseket az Anjouk és Zsigmond korában, végre a török hódoltság után kezdett neoacquistikus birtokigazolásokat. Az oklevélhamisítások klasszikus kora a későbbi középkor, midőn a jegyzői és prókatori pályát a litteratus-deákok özönlik el s visszaszorítják onnan a szerzetesi és papi osztályt. A megvizsgált hamis oklevelek, számszerint mintegy félszáz, mind 1200 után készültek s az 1230, 1350 és 1700 évek körül csoportosúlnak. A tihanyi apátság oklevél-gazdagság dolgában a pannonhalmi és a bakonybéli után következik, bár egy-két nagy levele sok kis oklevéllel fölér. A mohácsi vész előtt ismert okleveleinek száma eredetiben, átiratban vagy másolatban közel másfél száz darab; ezek közt kritikus, de igazolhatólag hiteles eredeti az 1055 évi alapítólevél, az 1267 (nem 1266) évi pápai bulla, és tizenhárom hamis oklevél, mely oklevelek közül kettő 1368 táján, tíz 1388/89-ben és egy 1416-ban készült. Ezen okleveleket ridegen elvetni nagy hiba volna, mert sok becses földrajzi, birtoktörténeti adatot s a kor felfogására, törekvéseire jellemző vonást őriztek meg. Különösen becses a Szent László nevében 1389 körül készült nagy birtokösszeírás, mely gondos földrajzi sorrendben és körülírásokkal vezet végig a tihanyi apátságnak jórészt történetileg is igazolható birtokain, s az egész oklevél nem egyéb, mint jóhiszemű, komoly kutatóssal és oklevelek felhasználásával készült birtoktörténeti emlékirat, tudós munka, mely azonban magán hordja a kor tévedéseinek bélyegét. Az ily oklevelek úgy tekinthetők, mint keltezetlen emlékiratok, melyek értékesekké válnak, ha sikerül igazi keletkezések idejét és körülményeit s irányzatosságuknak okait megállapítani.

— Az ERDÉLYI MUZEUM-EGYESÜLET szépen sikerült vándorgyűlést tartott ezidén junius 4. és 5. napjain Marosvásárhelyen, számos tag részvétele s az egész város élénk érdeklődése mellett. A megnyitó ülés az ev. ref. kollégiumban folyt le. Gróf *Esterházy Kálmán* elnöki megnyitó beszéde s az üdvözlések elhangzása után megalakulván a vándorgyűlések állandó bizottsága, az első nap tudományos és irodalmi felolvasásait *Schilling Lajos* kezdte meg, az *Erdélyi Múzeum-egyesület* és az *Erdélyi Nemzeti Múzeum* fontosságát fejtegetve. Utána *Erdélyi Pál* értekezett Vásárhelyi

Péterről; este pedig *Cholnoky Jenő* a chinaiakról tartott nagy tetszés közt előadást. Másnap délelőtt a róm. kath. gymnasium diszes új épületében gyűltek össze a tagok, hol *Kelemen Lajos* egyetemi könyvtári tiszt Nagy Szabó Ferencz vásárhelyi krónikás ifjúkoráról beszélt, *Dékány Kálmán* tanár Küküllei Jánosnak Nagy Lajos királyról írt művét ismertette; majd *Löwy Ferencz* főrabbi Péchy Simon erdélyi kancellár alakját új világításban mutatva be, utalt arra a nagy értékre, mit e vallásalapító főúr maig is kiadatlan művei foglalnak magukban. *Seprődi János* a marosszéki énekmondókról szóló felolvasásában meggyőzően bizonyította annak a szükségét, hogy a magyar irodalom történetírói az igazán népies költészettel komolyan foglalkozzanak. Délután ismét a református kollégiumban folyt az ülés, mely alkalommal *Polgár József* tanár Bocskayról emlékezett, *Pósta Béla* a maros-szentannai vérmező jelentőségét magyarázta. A felolvasások végeztével, melyek során nemcsak történelmi és irodalmi, hanem más közérdekű előadásokban is volt része az érdeklődő közönségnek, az egyesület első vándorgyűlését az elnök köszönő szavai zárták be.

— A RÉGI MAGYAR ZENE TÖRTÉNETÉHEZ a Századok legutóbbi június-havi füzetében közölt adalékai során Kropf Lajos három XVI-ik századbéli zeneszerzőre és művészre (Willaert Adrián, Stolzer Tamás és Neusiedler János) hívja fel kutatóink figyelmét, mint olyanokra, kik a magyar zenét esetleg a külfölddel is megismertették, a kiknek műveit tehát áttanulmányozni s azokban a magyar zene befolyásának nyomait keresni érdemes feladat lenne.¹⁾ E pontra vonatkozólag egyik szíves olvasónk arra figyelmeztet bennünket, hogy dr. *Molnár Géza* orsz. m. kir. zene-akadémiai tanár s a budapesti tudomány-egyetemen a zenetörténet magántanára, zenetörténeti előadásaiban már évek óta foglalkozik az említett mesterekkel s legújabban a Kun László-féle *Magyar dal*-hoz írt előszavában is mind a háromról megemlékezik. — Köszönettel vesszük a szíves figyelmeztetést; annál inkább, mivel Kropf Lajos t. munkatársunk, ki már évtizedek óta távol külföldön tartózkodik, nem lehet minden irányban tájékozott a hazai viszonyok felől.

— THALY KÁLMÁN első alelnökünket Kézsmárk r. t. város közgyűlése a város diszpolgárává választotta. A kurucz-kor érdemes történetírójának azt a működését hálálta meg e kitüntetéssel a város hazafias közönsége, a melyet legutóbb is Thököly Imre

¹⁾ Id. h. 551—552. ll.

hamvainak hazaszállítása érdekében fejtett ki, s a melynek döntő része volt abban, hogy a bujdosó fejedelem porló tetemei családja ősi fészkeben, Kézsmárkon fognak örök nyugalomra tétetni.

— GyÖRÝ TIBOR tagtársunk, az orvosi történelem lelkes magyar bűvára, újabb elismerésben részesült — a külföldön. Legközelebb a természetvizsgálók német császári Akadémiája (Halle-ban) tisztelte meg azzal, hogy tagjai sorába emelte.

— BLEYER JAKAB tagtársunknak *A magyar hun-monda germán elemei* cz. nagyobb terjedelmű dolgozata, mely közlönyünk mult évi négy utolsó füzetében látott napvilágot, német fordításban is megjelent a Sievers-féle *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* cz. folyóirat XXXI-ik évfolyamában, melynek 4-ik füzetét alkotja.

† BERZEVICZY EGYED halála hírért vettük a nyári szünet alatt. Junius 14-én hunyt el Bárczán, hetvenegy éves korában e nemeslelkű és előkelő műveltségű férfiú, ki nemcsak társulatunknak egyik legrégibb tagja, de mindenkor készséges munkatársunk is volt. Szerette a történelmet, gyönyörködött a multak emlékeiben. Családja kakas-lomniczi levéltárából és a saját gyűjteményéből szívesen közölt egy-egy érdekesebb levelet, okiratot, vagy valamely történeti eseményre világot vető adatot. Olvasóink ismerik e nemű közleményeit. A Történelmi Tár 1899 évi folyamában tette közzé a *Berzeviczy Mártonra vonatkozó okiratok* azon sorozatát, mely azután néhai Berzeviczy Edmundnak a híres erdélyi kancellárról írt életrajzához ¹⁾ függelékül adva, különlenyomatban is megjelent. Őszinte érzéssel veszünk részt a gyászban, mely Berzeviczy Egyed elhunytával családját érte, s tisztelettel adózunk emlékének. Legyen csendes nyugalma!

A M. Tud. Akadémia történelmi jutalomtételei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1896 október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. *Széchenyi Istvánnak* az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza, akár kéziratban, akár kinyomtatva, benyújtani, ennek szerzője 8000 korona jutalomban fog részesülni. A kéziratban benyújtott munka kiadását az Akadémia készséggel elvállalja.

¹⁾ *Századok*, 1898. 782. l.

2.

(Másodszer.)

A M. Tud. Akadémia pályázatot hirdet *Bezerédj István* élet- és jellemrajzának megírására. Az Akadémia elfogad életrajz-tervezetet is megfelelő mutatóvánnyal.

Jutalma Bezerédj Pál adományából 2000 korona.

Határnap: 1908 szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű kész műnek ítéltetik oda.

3.

Kivántatik a *Corvina-könyvtár* méltatása és részletes története.

Jutalma a Bésán-alapítványból 1200 arany forint.

Határnap: 1908 szeptember 30.

A jutalom csak önálló (abszolút) becsű munkának adatik ki.

A jutalmat nyert munka tulajdonjoga a szerzőé marad; azonban egy év alatt köteles kiadni művét; ha ezt nem teszi, az első kiadás joga az Akadémiát fogja illetni.

4.

Faludi élete és munkái.

Jutalma a Lévy-alapítvány 1906-iki kamataiból 1000 korona.

Határnap: 1906 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

5.

(Negyedszer.)

Adassék elő a *török uralkodás története* hazánkban. (Nyílt pályázat.)

Jutalma a Bükk László-féle alapítványból 2000 korona.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1908 szeptember 30-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom kedvező bírálat esetén csak a kész munkának adatik ki. Jeligés levéllel beküldött dolgozatok nem fogadtatnak el.

6.

Adassék elő a *káptalani iskolák története* Magyarországon az 1541 évig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 1000 korona.

Határnap: 1908 szeptember 30.

A jutalom csak önálló tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

7.

Kivántatik a *belső vámok* (száraz, vízi- és vásár-vámok) története Magyarországon a mohácsi vészig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 forint aranyban.

Határnap: 1908 december 31.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

8.

Kivántatik a magyar királyi udvari kancellária története 1690-től 1848-ig, a korábbi fejlődést feltüntető bevezetés kíséretében.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1909 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltethető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

Adassék elő a cseh huszita mozgalmaknak és uralomnak története Magyarországon. (A cseh történelmi források is felhasználandók.)

Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 korona.

Határnap: 1909 szeptember 30.

A jutalomban csak abszolút becsű mű részesülhet. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona; ha egy év alatt ki nem adná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent *Monumenta Hungariae Historica*-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmúl a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése minden évben a nagy-gyűlésen fog kihirdettetni.

11.

Írandó egy, a magyar történelemből vett *politikai vagy művelődési korrajz*, melynek időszakát a szerző az 1301--1711 közti korból szabadon választhatja; terjedelme mintegy 10 nyomtatott ív lehet.

Jutalma Kanizsay Károly alapítványából 800 korona.

Határnap: 1907 szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű munkának adatik ki. A kiadás joga egy évig a szerzőé; azontúl az Akadémiára száll.

12.

Írassék meg eredeti kútfők, levéltári kutatások alapján a magyar szarvasmarha-kereskedelem története a XV. század vége óta a XVIII. század közepe tájáig. (Nyílt pályázat.)

Jutalma a Lukács Krisztina nevét viselő alapítványból 2000 korona.

A munka tervrajza, lehetőleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1906 szeptember 30-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki. Jelígés levéllel beküldött dolgozatok nem fogadtatnak el.

13.

Adassék elő *II. Ulászló király udvartartása.*

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1907 szeptember 30.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

14.

Jellemeztessék essayszerű feldolgozásban az *I. Lipót-féle absolutismus politikája* a kormányzat minden ágában 1670-től 1705-ig.

Jutalma a kisteleki Lévy Henrik-alapítvány 1904 és 1908 évi kamataiból 2000 korona (kettőzött díj).

Határnap: 1908 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

Adassék elő *Magyarország diplomáciai összeköttetése Velenczével* 1458-tól 1540-ig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 arany forint.

Határnap: 1906 december 31.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

16.

(Másodszor.)

Adassék elő az *állandó magyar hadsereg* felállításának története III. Károly korában.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap: 1907 szeptember 30.

A jutalom csak önálló tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

17.

Jutalomtételek Semsey Andor tt. adományából.

1. Kivántatik a *magyar irodalom története* a legrégibb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfeleljen a tudomány és művelt közönség igényeinek. — Terjedelme legfeljebb 100 nyomtatott ív.2. Adassék elő *Magyarország története* a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme a lehetőséghez képest kiemeltessék, és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első

sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben időnként elfoglalt. — Terjedelme 120—150 ív.

3. Kivántatik a *Szent István koronája alá tartozó országok földrajza*, a természettani viszonyok bő tárgyalása mellett a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. — Terjedelme legfeljebb 150 nyomtatott ív.

A pályadíj külön-külön 20,000 (húszezer) korona; másodjutalom az adomány időközi kamataiból 3000 korona. A pályaművek benyújtásának közös határideje 1907 szeptember 30.

Igazítások.

Baumgarten Ferencz úr a következő igazítások közlésére kért fel bennünket: A Századok ez évi május-havi füzetében a saint-gillesi apátságról szóló cikkben a 389. l. 21. sorában *XII. századi* helyett *XII—XIII. századi*, — 393. l. 4. s. *Anulsus* helyett *Anulfus*, — u. o. az utolsó sorban *discimus* helyett *diximus*, — 394. l. 3. s. *consilio* helyett *conilio*, — u. o. 12. s. *agnoscat* helyett *cognoscat*, — 399. l. 16. s. *nov. 7-ike* helyett *nov. 17-ike*, — 405. l. 8. s. *Anulsus* helyett *Anulfus*, — u. o. 12. s. *Daniol* helyett *Daniel*, — u. o. 16. s. *Amatrici* helyett *Amalrici*, — u. o. 18. s. *singulariter* helyett *singulatim*, — 406. l. utolsó sorában *Tichoniensis* helyett *Tichonensis*, — 409. l. 11. s. *desivit* helyett *descivit* olvasandó.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1906 évi jun. 7-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán első alelnök elnöklete alatt Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Bleyer Jakab, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Császár Elemér, id. Daniel Gábor, dr. Dézsi Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Mangold Lajos, dr. Ortvyai Tivadar, Óváry Lipót, Pettkő Béla, ifj. dr. Reiszig Ede, dr. Szendrei János, Tagányi Károly, dr. Vécsey Tamás vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőként dr. Ortvyai Tivadar és dr. Vécsey Tamás vál. tagokat kéri fel.

39. Titkár bejelenti az új tag-ajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokul 1906-tól:* Gálos Rezső tanárjelölt Bibarczfalván (aj. Császár Elemér), a győri ág. hitv. ev. egyház-község (aj. Fischer Sándor), a székelyudvarhelyi róm. kath. főgymnasium (aj. Cserhalmi Samu).

Megválasztatnak.

Ezzel kapcsolatban Vécsey Tamás vál. tag indítványára gróf Apponyi Albert kultuszminiszter úr ő excellentiája tiszteletteljesen fölkérendő: kegyeskedjék körrendeletben buzdítólag fölhívni azon fő- és középiskolákat, melyek nem tagjai társulatunknak, hogy tagúl belépven, ezzel a társulatot hazafias és kulturális céljainak elérésében anyagilag támogatni szíveskedjenek.

Elfogadtatik.

40. Előterjeszti a pénztárnok 1906 évi május-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 8479 kor. 77 fill.
» kiadás 6250 » 64 »

maradvány 2229 kor. 13 fill.

Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál

folyószámlán levő 21,058 kor. 45 fill.

követelést, 1906 máj. 31-én összesen 23,287 kor. 58 fill.

készpénz állott a társulat rendelkezésére.

A tudomásul vett kimutatás a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

41. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 1906. máj. 19-én 26,913. sz. a. kelt értesítése szerint 200 kor. a f. évi 38. jk. határozat értelmében tőkésítettett.

Tudomásul szolgál.

42. Előadja, hogy a váratlanul elhunyt báró Radvánszky Béla vál. és alapító tag, m. kir. koronaőr felett mondandó emlékezésére dr. Dézsi Lajos vál. tag készségesen vállalkozott.

Tudomásul vétetik.

43. Bemutatja dr. Duka László, dr. Mangold Samu és Kaszás Kálmán tagtársainknak 1906 máj. 29-én kelt levelét, mely szerint a Kiss Ernő 48-as honvédtábornok nagybecskereki szobrának mult hó 27-én történt felavatásán a társulat képeben megjelenvén, annak hazafias üdvözlését a szobor-bizottság elnöksége előtt tolmácsolták, melyet az elnökség köszönettel fogadott.

Tudomásul szolgál.

44. Jelenti, hogy Lányi Gyula elhalt alapító tagtársunk a társulatnak végrendeletileg 200 koronát hagyományozott.

Tudomásul vétetik s a titkár a hagyománynak nyilvántartására utasíttatik.

45. Előadja, hogy Türr Lajos pancsovai áll. főgymn. tanár »Magyar Történeti Szótár« cz. kézirati munkáját, a melyből mutatóványt is küldött be, kiadás végett a társulatnak felajánlotta.

A társulat iskolai könyvek kiadásával nem foglalkozván, a felajánlt munka kinyomtattatására sem vállalkozik. Miről nevezett tanár úr a mutatóvány visszaküldése mellett értesíttetik.

46. Olvastatik a Természettudományi Társulatnak 1906 máj. 31-én kelt átirata, a Bél Mátyás Magyarország mezőgazdaságáról és Lippay Prokóp Magyarország csodálatos ritkaságairól szóló, nyomaveszett munkájának felkutatása tárgyában.

Az átiratnak a *Századok*-ban való közzététele mellett Pór Antal vál. tagtársunk fölkéretik, hogy a ritka becsű s netalán az esztergomi főegyházmegyei, illetőleg a primási könyvtárban lappangó kéziratok feltalálása ügyében kutatást eszközölni s az eredményről az elnökséget értesíteni szíveskedjék.

47. A társ. ügyrend módosítására, illetőleg a módosított alapszabályok értelmében átdolgozására kiküldött bizottság javaslata — a mint következik — elfogadtatik.

1. §. A választmány nyilvános rendes üléseit (A. 23. §.) január, február, április, május, október és deczember hónapokban évről-évre meghatározandó napokon délután tartja.

2. §. E nyilvános rendes ülések tárgyai: a társulat igazgatási és folyó ügyei; választások; jelentések; indítványok; továbbá tudományos felolvasások és közlések, melyeknek azonban együttvéve egy órán túl tartani nem szabad.

4. §. A választmány a téli hónapok alatt (okt.—ápr.) a szükséghez képest a nyilvános rendes üléseken kívül is rendez nyilvános felolvasásokat, melyeknek idejét és tárgyait esetről esetre a választmány határozza meg.

6. §. A rendes ülések állandó tárgyai évről-évre ezek:

a) A januári választmányi ülés kitűzi a rendes évi közgyűlés (A. 40. §.) napját és tárgyait; **intézkedik az előző év végével tagdíjaikkal hátralékban maradt vagy kilépő társulati tagok és előfizetők törlése, illetőleg tartozásaik behajtása vagy leírása ügyében**; minden harmadik esztendőben (1904, 1907, 1910 stb.) megválasztja a gazdasági bizottság (Ü. 46. §.) és a rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság (Ü. 4. §. 1894 : 10. jk. p.) tagjait.

b) A februári választmányi ülés tárgyalja az előző évi pénztári számadásokat, illetőleg a számvizsgáló bizottságnak azokra vonatkozó jelentését és **a következő évre szóló költségvetést, melyeket tudomásul vétel, illetőleg végleges jóváhagyás végett a közgyűlés elé terjeszt.** (A. 41. §.) Ugyancsak a februári választmányi ülés intézkedik a társulat bizományos könyvárusával való elszámolások (Ü. 61. §.) dolgában is.

c) A májusi ülés az azon évi nyári szünet alatt eshetőleg tartandó **vándorgyűlés** dolgában intézkedik (A. 43—46. §§.), s a Budapestről netalán hosszabb időre távozni szándékozó társulati tisztviselők kellő helyettesítéséről gondoskodik.

d) Az októberi ülésben — ha **vándorgyűlés** tartatott — annak lefolyásáról és eredményeiről tesz jelentést a titkár.

e) A deczemberi ülés kiküldi az év végével lezárandó pénztári számadások megvizsgálására a számvizsgáló bizottságot és **megállapítja a következő évi rendes választmányi ülések napjait.**

7. §. Mind a rendes, mind a rendkívüli választmányi ülésekre, kivétel nélkül, minden választmányi tagnak meghívó küldendő, melyen az ülés helye, ideje és tárgyai részletesen kiteendő; ezenkívül a nyilvános rendes ülések legalább három nappal előbb hirlapilag is meghirdetendő.

8. §. A rendes évi közgyűlés (Ü. 6. §. a) minden év **márczius-havában** tartandó meg.

10. §. Mind a választmányi üléseken, mind a közgyűlé-

seken, minden szavazás — kivéve a választásokat és választmányi üléseken a fontosabb vagyoni-kezelési kérdéseket — rendszerint egyszerű felállással történik, azonban öt választmányi, illetőleg tizenkét közgyűlési tag kívánságára bármely kérdés is névszerinti vagy titkos szavazással döntendő el.

36. §. A pénztárnok az év első negyedében minden társulati tagot és előfizetőt kellőleg kitöltött posta-takarék-pénztári befizetési lappal köteles megkeresni azon évi tartozása, esetleg hátralékai befizetése végett, s a mennyiben ennek eredménye nem lenne, másodízben legkésőbb a harmadik évnegyed végén (szeptember-hóban) postai megbízás útján szolítja fel a tagokat és előfizetőket tartozásaik lerovására.

39. §. A pénztárnok a 33-ik szakasz b) pontjában érintett főpénztári napló alapján minden rendes ülésre pénztári kimutatást készít, melyet egy példányban a választmányiak leendő bemutatás végett a titkárnak, másik példányban pedig előleges tájékoztatásul a társulat elnökének, illetőleg ügyvezető alelnökének tartozik átszolgáltatni.

41. §. A számvizsgáló bizottság egy tiszteletdíj mellett e végre felkérendő szakértőből, a társulati ügyészből és két választmányi tagból áll. kik feladatukban szabályszerűen eljárni s számvizsgáló jelentésüket a februári választmányi ülés elé (Ü. 6. §. b) terjeszteni kötelesek. Megelőzőleg azonban a számvizsgálati jelentés összes mellékleteivel, a költségvetési javaslattal együtt (Ü. 45. §.) kiadandó a gazdasági bizottságnak. (Ü. 46. §. c)

44. §. A rendes évi számvizsgálathoz alkalmazott szakértő működése a közgyűlés után, mely a társulat vagyoniát kezelő pénztárat és a társulati pénztárnoknak adandó felmentvény iránt végleg határozott (Ü. 6. §. b), megszűnik; a számvizsgáló választmányi tagok megbízása azonban csak az esztendő végével jár le, melynek folyamán az elnök, illetőleg az ügyvezető alelnök által időközönként megjelentendő váratlan pénztár-vizsgálatokban (A. 18. §.) — melyeknél szintén a 42-ik szakaszban előadott utasítás tartandó szem előtt — közreműködni kötelesek.

45. §. Az elnök a titkárral minden év végén a következő évre költségvetési javaslatot készít (A. 18. §.) s azt előzetes tárgyalás és a február-havi vál. ülésre beterjesztendő véleményadás végett közvetlenül a gazdasági bizottsághoz teszi át.

54. §. A bizottságban időközt megüresedő helyek a legközelebbi rendes választmányi ülésen betöltendőek.

58. §. A hivatalos értesítőt a jegyző állítja össze s. kézirátát annak idején a havi közlöny szerkesztésével megbízott titkárnak rendelkezésére bocsátja.

X. A vándorgyűlésekről.

63. §. A társulat az országnak csak oly vidékén tart vándorgyűlést, a hova az ottani hatóságok, valamely intézet vagy testület részéről a május-havi rendes választmányi ülést megelőzőleg (Ü. 6. §. c) írásbeli meghívást nyert, s a hol az illető vidéken levő könyv- és levéltárak használata felajánlatot.

65. §. Valamely meghívás elfogadása esetében a meghívó hatóság, intézet vagy testület azonnal hivatalosan értesítendő a választmány határozatáról, s felkérendő, hogy a helyszínén előkészítő bizottságot alakítson, mely a vándorgyűlés módoszatainak megállapítása végett magát a választmánnyal, esetleg a választmány megbízottjaival érintkezésbe tegye.

66. §. Bá mely vándorgyűlésre szóló meghívás csak akkor fogadható el, ha a választmányból s a szakértségek köréből legalább tíz tag kötelezi magát az abban való munkás részvételre.

67. §. A vándorgyűlésen résztvevő tagok a munkálatok megkezdése előtt értekezletet tartanak, melyen a helyi viszonyokhoz képest bizottságokra oszolván, egyszerűs mind e bizottságok elnökeit és előadóit is megválasztják.

68. §. A bizottságok kutatásaik eredményéről szóló jelentéseiket elkészíteni s legkésőbb október 1-ig a titkár rendelkezésére bocsátani (Ü. 6. §. d) kötelesek.

Mivel pedig a f. év ősztől kezdve érvényes új ügyrend 6. szakaszának e) pontja szerint az évi r. vál. ülések napjainak megállapítása csak a jövő decz. havi ülésen történhetik meg, — a f. évi okt. és decz. havi ülések az eddigi szokásnak megfelelőleg, az illető hónapok első csütörtökjén fognak megtartatni.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Jegyzette
Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

Dr. Ortway Tivadar s. k.
vál. tag.

Dr. Vécsey Tamás s. k.
vál. tag.

KUNCZ ISPÁN MAJORA BUDÁN.)*

Az idegen, ha sorsa Budavarába vezeti, a dicsőségtől és szenvedéstől megszentelt hajdani városból alig talál valamit, a mivel érdeklődését vagy hazafias kegyeletét kielégítse. Az aránylag újabb várfalak, itt-ott néhány, kőből gót stilben csipkézett kapu-alja, torony-, templom- és falrészlet az összes emlék. Néhol az utczákon, a főbb helyeken, a mult század közepe táján a házak falaiba illesztett kőlapok beszélnek el a M. Tud. Akadémia régészeti bizottsága által kidolgozott szövegben egyik-másik ház, utca vagy tér rövid történetét. Sajnos azonban, e táblák nagy részén a történettudomány nem tart lépést a hazafias kegyelettel. De ki törődne ma azzal, hogy e táblák, melyek végre is a kegyeletnek és érdeklődésnek eleget tesznek, — nagyrészt valótlanságot beszélnek; ¹⁾ ki törődik ma egyáltalában Buda vagy Pest város történetével? A székes főváros története csonka maradt; még Kolozsvár, sőt Zágráb is megelőzött bennünket; amaz teljes monographiájával, emez pedig — mint Bécs város is — nagyszerű, rendszeres kútfő-kiadásával, mely művek mindenkinek hozzáférhetővé tévén e városok történetének forrásait, mutatják az irányt, a melyen Budapestnek is haladnia kellene.

Kint Buda város határában a hegyek közt már jóformán minden középkori épület, sőt minden rom is elpusztult. De e gyönyörű tájakon, hol a nagy természet és a kultura vetekedve alkotnak, legalább szabadon kereshette kielégítését

*) Helyrajzi tanulmány. Kivonatosa felolvasta a szerző a M. Tört. Társulat 1906 évi febr. 15-én tartott közgyűlésén: *Szilágyi Erzsébet nyaraló palotája a budai hegyekben* cím alatt.

¹⁾ Kivéve nagyjából a Mátyás-templom körül az Iskola-téren és a Bécsi kapu-téren a falakba illesztett táblákat.

a hazafias kegyelet, — ha másban nem tehetné: a helynevekben. Mintha ide, a szabadba menekült volna régi dicső magyar neveivel, melyeket a városban nem becsültek meg eléggé. Miért nem nevezték el pl. a várat (az első kerületet) Mátyás királyról, a ki itt élte le porfir-márványból épült palotájában dicső életét; vagy ha nem róla, hát IV. Béla királyról, Budavár város atyjáról, alapítójáról? Inkább kint a hegyekben nevezték el egy, igaz, gyönyörű, két oldalán villákkal beépített utat Béla király útjának; egy másikat Mátyás király útjának; egy hegyet Mátyás-hegynek; egy másikat Árpád-ormonak stb.

Csakhogy e neveknek épűgy nincsen történelmi alapjuk és vonatkozásuk az illető helyekhez, mint a hogy nincsen pl. a városban az Árpád-utczának Árpád vezérhez, a Mária Terézia-térnek Mária Teréziához, és így tovább.

De már a Vérhalom, Báthory-hegy, Nyék, Kuruczles, Petneházy-réte, Törökvész, Pasarét neveket és társaikat, Dübrentey Gábor iratai nyomán mint történelmi alapon igazoltakat fogadta el 1847 junius 17-én Buda város hatósága, új nevekül a budai határ egyes részei számára.¹⁾ De e helynevek igazolásánál, a történettudomány akkori állapotához képest, szintén több szerepe van a kegyeletnek és jóakaratnak, mint a történelmi igazságnak, s az utókor feladata lesz majd azok kijavíthatása.

Én ez alkalommal, a budai hegyvidék egy oly előkelő pontjához, a melyről eddig a város régi története semmit sem tud, — óhajtanám kapcsolni a XIV. és XV. század tudományos pontossággal igazolható némely adatait és ezek alapján az utódok kegyeletét.

I.

1333-ban egy allodium vagyis major tűnik föl előttünk Budavár város határában, a város egy eredeti oklevelében, melyről egykor veres és zöld selyemszálakból összeállított zsi-

¹⁾ *Palugyai Imre*: Buda-Pest sz. kir. városok leírása. Pest, 1852. 154--159. ll.

nóron a város nagy pecsétje függött, jelenleg azonban csak e zsinór maradványai csüngenek.¹⁾ E majort (predium seu alodium) a latin nyelven szerkesztett okirat *Kuncz ispán majora* (az oklevél helyesírása szerint: *ulgo Kunchspan Mainura*) magyaros néven említi, a mi nem utolsó dolog az oklevél kiállítóitól: Miklós mestertől, a pestujhegyi vár (értsd: Budavár) rectorától, továbbá Tillmann ispán albírótól s Megerdorfi Kunczilin, Leeb Wolueng, Egri Jakab, Tilmann testvére Miklós, Ruedulin, Perenhauser Sedulin, Győri Miklós, Ulmann fia Mihály, Mikó fia Péter és Botuk (azaz az oklevél szerint: Bothuc) fia János²⁾ városi esküdtektől, a kik — mint látszik — nagy részben német nevűek.

Kuncz ispán e pusztáját vagy majorát ekkor 100 márka eüztért adja el *Jakab mester*, a Rubin comes fia, a ki Kuncznak, Buda város egykori bírójának fia volt, — szeretett nagybátyjának, *Kunczilin comes* budai polgárnak, a város bírójának (iudex), János fiának, a ki (úgy látszik) egy másik Kuncznak volt a fia, — és örököseinek, örökjoggal és visszavonhatatlanul, a rokonok és határosok ellenzése nélkül.

A kérdéses major tehát 1333-ban Kuncz ispánnak, Buda város egykori bírójának unokájáé volt, s az oklevélbe is belefoglalt elnevezésből (*Kuncz ispán majora*) ítélve, Kuncz ispán alapítása vagy telepítése lehetett. E férfit, mint Buda város egykori bíróját, névszerint nem ismertük eddig. Salamon Ferencz összekereste a Buda város első bíraira vonatkozó adatokat és nagy elevelességgel írta le számunkra azok történetét. Tőle tudjuk, hogy Budavár városának, melyet IV. Béla király a tatárjárás után, 1255 előtt építtetett, eleinte u. n. »király képében való bírása« (így nevezi t. i. magyarosan a Margit-legenda) vagyis latinosan *rectora*, 1329 tája óta *pedig*, I. Károly király idejében, *e rectoron kívül s ezzel egyidejűleg*

¹⁾ Eredetije bőrhártyán, az esztergomi főkáptalan házi levéltárában: Lad. 41. fasc. 1. nr. 9. (L. a Függelékben I. alatt.) Ezen értekezés leginkább e főkáptalan rendkívül gazdag magán- és országos levéltárában található hiteles okleveleken alapszik. Fogadja ez alkalommal úgy a magas főkáptalan a kutatási engedély szíves megadásáért, mint m. t. barátom, dr. Pór Antal praelatus-kanonok úr kutatásaim közben tanúsított páratlan szíveségeért és jóindulatáért forró, hálás köszönetemet.

²⁾ Egy későbbi oklevélben: *Botuk*. (Orsz. Lt. dipl. oszt. 24678.)

még bírāja (iudex) is volt. Amazt a király nevezte ki, úgy látszik, hosszabb időre, kétségkívül tetszése tartamára; emezt pedig a város választotta, talán évről-évre. Salamon 1329-ből ismeri a legrégibb *iudex*-et Tilmann személyében; addig csupán rectorokat talált, a kiknek tisztsége azonban I. Lajos király uralkodásának elején — úgy látszik — megszűnt, mert 1347 óta király képében való bírót vagyis rectort nem emlegetnek többé az oklevelek, hanem csupán *iudex*-et.¹⁾ Ettől fogva tehát csupán olyan bíró áll a város — immár székes főváros — élén, a kit maga a polgárság választ.

A történetírás, abból az időből, mikor még kevés az adat a város belső szervezetére nézve, a rectori és bírói hivatal ily módon való megkülönböztetésének feltüntetésével kívánja jelezni a főváros autonomiájának fejlődését. És e szempontból nem jelentőség nélkül való az az adat, hogy Budavárosi, önkormányzatilag választott *iudex*-et régibb időből is ismerünk 1329-nél, mely évben az eddig ismeretes nyomok szerint először tűnik fel ily bíró a főváros történetében. 1333-ban ugyanis a Kuncz ispán majora tulajdonosának, az ifju (iuvenis) Jakab mesternek nagyatyját, Kuncz ispánt említi oklevelünk, mint Buda város egykori *iudex*-ét. Ha ez a Jakab, már mint »mester«, de még mint »ifju«, mondjuk 20—24 éves volt, az ő atyjának Rubin ispánnak atyja, az öreg Kuncz ispán — a ki ekkor már kétségkívül nem élt — visszafelé számítva legalább is 1320—1315 körül lehetett Buda városának választott bírāja.

E *iudex*-ek, *viceiudex*-ek, valamint rector-ok előkelőségéről különben a *comes*, vagy a mint ők maguk magyarra fordítják: *ispán* (spán) cím tanuskodik, melyet a szóban forgó Kuncz volt bíró, fiával Rubinnal s a majort megvásárolt Kunczilinnal, a város ekkori bírójával együtt szintén visel, s a melyet ez időtájban az oklevelek tanúsága szerint kisebb urak is szívesen használnak nevük mellett.²⁾

¹⁾ *Salamon Ferencz*: Budapest tört. II. 325. 333. II.

²⁾ Számos példa az Anjoukori Okmánytárban, Fejérmél, a Zimmermann-féle Urkundenbuch-ban stb. Kuncz ispánról, korábbi sorsáról különben alig tudunk valamit. *Talán* azonos azzal az 1295-ben szereplő Kuncz ispánnal, a kinek Prenner volt a vezetéke- vagy ragadvány-neve s a ki

Kuncz ispánnak, Budavár város első ismeretes bírójának (iudex) ezen — mint majd látni fogjuk — nagyterjedelmű és értékű majora tehát unokájától Jakab mestertől, a szintén Kuncz fia János fia *Kunczilin* ispánnak kezére került 1333-ban vétel útján. Az eladó Jakab mester, nagybátyjának nevezi ezt a vásárló Kunczilit, minek következtében ennek említett nagyatyja Kuncz, nem lehet azonos a Jakab nagyatyjával, a major állítólagos alapítójával, Kuncz ispán volt bíróval, de szintén annak rokonságából való. A Kuncz név, valamint az ebből alkotott Kunczilin név is, otthonos ebben az előkelő, bíróviselt rokonságban.

Ez a Kunczilin, a kit különben később inkább Kunczlin, s egyízben (1343-ban) Kenczlin néven neveznek, e század negyvenes és ötvenes éveiben többször szerepel Budavár város okleveleiben. Mint már említém, 1333-ban bíró (iudex), 1342 táján albíró az ekkor még létező főbíró (rector) mellett; ¹⁾ 1343-ban volt bíró, ²⁾ és mint ispán (comes) egyszersmind budavári esküdt; ³⁾ 1344-ben szintén esküdt; ⁴⁾ 1351-ben és 1354-ben pedig szintén mint volt bíró, már csak egyszerű budavári polgár. ⁵⁾

Kunczlin ispán-bíró csakugyan belépett a Kuncz ispán majorának valóságos birtokába. Mert pl. 1343-ban s később 1351-ben és 1354-ben is benne találjuk abban.

De már 1342 előtt, jelesül még I. Károly király idejében, perbe keveredett miatta a Szentháromságról nevezett buda-felhévízi keresztes- vagy ispotályos-lovagok házával, mely mint ismeretes, a hajdan Felhévíz nevet viselt mai Lukács- és Császárfürdő táján állott. ⁶⁾ A pert Olasz (latinus seu gallicus) Pál keresztes lovag, a buda-felhévízi és a Szent István királyról

társával együtt a veszprémi püspök Buda-vidéki tizedét bérelte. Ez esetben e bérleten is szerezhette vagyonát. (*Fejér*: Cod. Dipl. IX. 7. 715. l.)

¹⁾ Orsz. Ltár: dipl. oszt. 24678.

²⁾ Eszterg. kápt. házi lt. Fundat. nr. 1. f.

³⁾ U. o. Fund. nr. 1. d. e. és *Fejér*: Cod. Dipl. IX. 1. 147. 151. l.

⁴⁾ Eszterg. kápt. orsz. lt. Cap. 14. f. 3. nr. 24.

⁵⁾ U. o. Cap. 14. f. 3. nr. 22. és Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 53. f. 2. nr. 1.

⁶⁾ *Némethy Lajos*: Adatok a budai felhévízi Szentháromságról nevezett prépostság és káptalan történetéhez. Budapest, 1883.

nevezett esztergomi kettős ház mestere, I. Károly királynak *udvari orvosa* indította meg, s az ő halálával utóda, szintén Pál mester, e király *udvari káplánja* folytatta tovább a király, Tamás erdélyi vajda mint egyúttal tárnokmester, illetőleg Budavár város hatósága előtt.

A per a felhévízi Szentháromság-egyház tized-kerületében fekvő egész pusztá vagy major (predium seu allodium) s a hozzátartozó szántóföldek és rétek miatt indult meg,¹⁾ még pedig, mint épen látjuk, hatalmas pártfogás mellett, mert hiszen a per megindítója, Pál mester, mint a király udvari orvosa, — majd folytatója, a másik Pál mester, mint a király udvari papja, a király közvetlen és legbizalmasabb környezetében, felperesi minőségükben az uralkodó különös védelmére és pártfogására számíthattak.

S a dolog még sem biztatott sikerrel. A felperes ispótályos-mesterek Budavár város hatósága mint bíróság előtt három levelet mutattak fel a perben egyszerre, jogigényük bizonyítására, az ó-budai káptalan átiratában. Az alperes Kunczlin ispán erre ez oklevelek eredetijének fölmutatását követelte. Időközben Pál mester, az udvari orvos, megbetegedett és személyesen nem jelenhetett meg a városi bíróság előtt; mire ez a per tárgyalását a király parancsára elhalasztotta. De Pál mester nemsokára meghalt. Erre a per ismét szünetelt, majd a kettős ház új mesterére, Pál udvari káplánra szállott át. Az új házfőnök azonban nem mutatta be az említett három oklevél eredetijét, hanem látván a Kunczilin ispán által joga védelmére felmutatott okleveleket, s megismervén ellenfelének igazságát, mint »a béke barátja« az egyezkedés terére lépett.

Az egyezséget 1343 szept. 4-én, tehát már I. Lajos uralkodása alatt foglalták hiteles oklevélbe, melyet egy év múlva, 1344 december 7-én, Kunczilin ispán személyes kérésére Csanád esztergomi érsek is megerősített.

E szerint a felhévízi ispótályos-lovagok háza elismerte Kunczilin ispán tulajdonjogát az egész majorhoz vagyis pusztá-

¹⁾ A vonatkozó oklevelek : Esztergomi kápt. házi lt. Fundat. nr. 1. d. e. f. *Fejér*: Cod. Dipl. IX. 1. 147. 151. l. Eszterg. kápt. orsz. lt. Cap. 14. f. 3. nr. 24.

hoz, mint a melyet »már *Kunczilin elődei békésen bírtak*«, s az ő, valamint örökösei és utódai javára örökre és visszavonhatatlanul lemondott annak birtokáról. De minthogy a per folyamán kiderült, hogy Kunczlin és elődei a majortól tized czímén a felperes lovagoknak régóta egy fertót fizettek évenként: megegyeztek, hogy ugyanő és utódai ezután, szintén tized czímén, évenként mindig Szent Mihály napja nyolczadán, egy arany forintot fizessenek ugyancsak a nevezett keresztes lovagoknak.

A keresztesek tehát — mily czímen, nem tudjuk — tulajdonkép az egész majort, annak teljes tulajdonjogát perelték, s végül beérték az évi egy forintban megállapított tizeddel. Ugy látszik azonban, — valami hátsó gondolattal. Mert 1351 okt. 22-én, két héttel Szent Mihály nyolczada után, Kunczlin ispán, volt budavári bíró, egyenesen a király elé járult abbeli panaszával, hogy a keresztesek azt az egy forintot, mely nekik tized fejében »régi szokás szerint« évenként Szent Mihály napján jár, nem akarták elfogadni; még akkor sem, mikor Kunczlin mester személyesen ment el hozzájuk Felhévízre s ott a folyó és a mult évről járó 1—1 forintot meg akarta fizetni. Kunczlin mester e sérelmes eljárás ellen tiltakozván, a tervezett fizetés alkalmával magával vitt három tanut is megnevezte a király előtt.¹⁾ 1354-ben László csazmai prépost, a királyi kápolna ispánja és királyi titkos kancellár előtt emel ugyanily panaszt Kunczlin ispán.²⁾ Most azonban már azt is elbeszéli, hogy a keresztesek előtt okiratokkal bizonyította, hogy ennyit kell fizetnie és szokott is fizetni a majortól tized fejében; mire azután az akkori mester, Gillermsös bibornok ki is állította számára a nyugtatványt a megtörtént fizetésről.³⁾

Nem tudok többet a Kunczlin birtoklásáról. Utána kétségkívül az ő fia Mihály örökölte és bírta a majort. Egyenes adatunk ugyan nincs erre, de talán következtetni lehet ezt abból a körülményből, hogy e Mihály — a ki már

¹⁾ Eszterg. kápt. orsz. lt. Cap. 14. f. 3. nr. 22.

²⁾ V. ö. *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és perjog stb. 58—59. ll.

³⁾ Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 53. fasc. 2. nr. 1.

1347-ben Budavár egyik esküdtje¹⁾ — 1350-ben, tehát még atyja életében e város bírása,²⁾ s bíró még 1352-ben,³⁾ 1367-ben, 1370-ben és 1371-ben is.⁴⁾ Alig képzelhetünk tehát mást, mint hogy ily nagytekintélyű és bizonyára jómódú férfiú, a ki Nagy Lajos király uralkodásának legszebb éveiben, 1352—1371 közt több ízben s állandóan is a székesfőváros főbírói tisztét viselte,⁵⁾ nem idegenítette el atyjának ezt a becses örökét.

II.

Kunczlin ispánnak, még inkább pedig fiának Mihálynak, e bírósívelt férfinak eltűnésével, a kilenczvenes évek elejéig hallgat az írás Kuncz ispán majoráról. De kétségtelen, hogy ez idő alatt a major — talán a Kuncz nemzetség magvaszakadtával vagy elszegényedése miatt? — idegen kézre került. A XIV-ik század utolsó évtizedében már *mint a néhai Kunczlin ispán birtokával*, mások rendelkeznek vele.

Kanizsai János esztergomi érsek — a kit egy száz évvel későbbi feljegyzés szerint⁶⁾ mindenki »jó érsek«-nek nevezett — 1391-ben, az esztergomi kanonokok beleegyezésével, a Szent István vértanuról nevezett esztergomvári kápolnát prépostsággá emelvén, annak, illetőleg kanonokjainak, Budavarában is két házat adományozott, és egy harmadik általa bérbeadott háznak jövedelmét szintén e prépostság használatára utalta.⁷⁾

Bennünket ezúttal ez a harmadik, bérbe adott budai ház érdekel, mert ettől fogva évtizedeken át ehez és általa az

¹⁾ Orsz. Ltár: dipl. oszt. 3953. — Anjoukori Okmt. V. 152. 153. l.

²⁾ Anjoukori Okmt. V. 407. l.

³⁾ Orsz. Ltár: dipl. oszt. 4265.

⁴⁾ Orsz. Ltár: dipl. oszt. 5865. 5866. 5919. — 1355-ben nem bíró, hanem első esküdt. A bíró ekkor: Loránd. (Anjoukori Okmt. VI. 269.)

⁵⁾ Meglehet, hogy 1371 után is viselte még e tisztet. 1374-ben azonban már Kokas János, Tilman fia a bíró (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 64. fasc. 1. nr. 2.); 1376-ban pedig Vluing vagy Vuluing, a Miklós fia. (Orsz. Ltár: dipl. oszt. 6334. és 6378. sz.)

⁶⁾ Esztergomi kápt. házi lt. Lad. 53. fasc. 2. nr. 25.

⁷⁾ Az illető oklevelek: Esztergomi káptalan h. lt. Lad. 53. fasc. 1. nr. 4. és 6., Lad. 53. fasc. 3. nr. 1. és 2. a prépostsággá emelésre nézve, a pápai megerősítéssel együtt; továbbá u. o. Lad. 64. fasc. 2. nr. 1. és 2. Lad. 53. fasc. 1. nr. 5. *Fejér*: Cod. Dipl. X. 2. 163. és 470. a budai házakra, illetőleg a majorra nézve.

esztergomvári Szent István prépostsághoz kapcsolódott Kuncz ispán majorának sorsa is.

Ezt a budai házat t. i. bizonyos Bernátfi Ferencz mester¹⁾ budai polgár vette bérbe, már az 1391 évi Szent István vértanu napján (decz. 26.) kelt érseki alapítólevél szerint is, mely a prépostságnak adományozott birtokok és jövedelmek közt ezt a bérbe adott budavári házat is felsorolja. De csak mintegy két évvel később, 1393 szept. 30-án foglalják szabatosan írásba a bérbe adást és vételt Budavár város hatósága előtt, egyfelől János érsek, másfelől az említett Bernátfi Ferencz. Ekkor derül ki, hogy a kérdéses budavári házat — melynek egyfelől a néhai (Czudar) Simon bán fia János mester háza, másfelől pedig egy kis utcza s azon túl a Kase György háza volt a szomszédja — maga Bernátfi Ferencz adta el, neje Orsolya s fiaik, Pál és Fülöp beleegyezésével János érseknek 2600 arany forintért. De ugyanekkor mindjárt, örökösei és utódai nevében is, állandóan bérbe veszi ugyanezt a házat az új tulajdonostól, János érsektől, a következő kötelezettségek mellett:

Évenként jövedelem vagyis *purgrecht* címén Szent Mihály napján adjon az esztergomi főszékesegyháznak világítószertül 24, darabonként 5 márka súlyú nagy gyertyát²⁾ és egy mázsa (centenarium) lámpába való lenolajat; továbbá Szent György napján fizessen 10 forintot aranyban vagy más pénzben ugyanezen egyház *Officium defunctorum* oltárosának; végül Kisasszony napján évenként 30 forintot az új Szent István prépostságnak. Ha pedig ez a budai ház, bírlalói hanyagsága miatt, vagy tűzvész, avagy más elemi csapás következtében annyira elpusztulna, hogy a megállapított jövedelem e házból megszerezhető nem lenne, a felmerülő hiányt a bérlők bizonyos, Budavár és Nyék helység közt fekvő s *hajdan Kunczlin ispán tulajdonát képezett* puszta, vagyis major jövedelméből tartozzanak kiegészíteni.³⁾

¹⁾ Az oklevelekben állandóan: Franciscus Bernhardi.

²⁾ Lucernas seu candelas bacculares.

³⁾ Defectum de proventibus cuiusdam predii seu allodii inter castrum Budense et villam Nyek adiacentis, *quod scilicet condam comitis Kunczlini prefuisse dinoscitur*, refundere seu supplere teneantur.

Mindössze tehát természetben 24 nagy gyertya, egy mázsá lenolaj, készpénzben pedig 50 forint volt évenként fizetendő. A mi elég drága bér, kivált oly bérlőtől, a ki — mint láttuk — eddig maga volt a ház gazdája, s a ki, mint egyéb oklevelek mutatják, más házakat is bérelt Budavárában.¹⁾

Az új bérlő helyzetét azonkívül az 1393 évi bérlevél záradéka is súlyosbította. A bérlevél tartalmából ugyan nem érthető meg szabatosan, kié volt ekkor tulajdonképen a major? de a dolog természetéből — azt hiszem — következtetni lehet, hogy a Bernátfi Ferenczé; mert hiszen csupán az ő kárára akarhatta a bérlevél a budavári ház jövedelmét az új prépostság javára valahonnan kipótolni. Ugyancsak a Bernátfiának ²⁾ mondja e majort később, 1424-ben, Berzeviczy Péter királyi tárnokmester ítéletlevele is (allodium ipsius Francisci), a mely azután *e záradék alapján*, a haszonbér vagyis purgrecht nem fizetése miatt magát a majort is a Szent István prépostság birtokába juttatta.

A dolog így történt:

1424-ben Berzeviczy Péter (a Henrik fia) királyi tárnokmester előadja,³⁾ hogy az esztergomvári Szent István vértanuról nevezett egyház kanonokjai s az esztergomi székesegyházban lévő *Officium defunctorum* oltár igazgatója, a törvényes peres formák megtartásával perbe fogta Budavár bírása és esküdt polgárai előtt néhai Bernátfi Ferencz fiát Pált s ennek a Pálnak fiát Antalt, budavári lakosokat, a néhai Kanizsai János esztergomi érsek által az ő javokra a nevezett Bernátfi Ferencznek örök bérbe adott budavári ház censusának azaz purgrecht-jének meg nem fizetése miatt. E per az alperesek

¹⁾ Erre vonatkoznak 1392-ből: Zala vm. Oklt. II. 257. l., 1398-ból: Orsz. Lt. dipl. oszt. 8836. — V. ö. Esztergomi kápt. házi lt. Lad. 53. fasc. 3. nr. 1. és 2. Orsz. Lt. dipl. oszt. 7817. 7818.

²⁾ Ellentmondani látszik ennek a prépostságnak a XV-ik század végéről (fogalmazványban) fenmaradt kérvénye, mely szerint János érsek ezt az *allodiumát* tartozékaival együtt a prépostságnak alapítványkép adta (fundasset), illetőleg a prépostság kanonokjainak adományozta stb. (Esztergomi kápt. házi lt. Lad. 53. fasc. 2. nr. 25.) Mely állítás, mint láttuk és látni fogjuk, nem bizonyítható.

³⁾ Az illető oklevél az esztergomi káptalan házi levéltárában: Lad. 53. fasc. 2. nr. 3.

felebbezése következtében eléje, mint tárnokmester elé került megvizsgálás és ítélethozatal végett. Előtte azután, mikor Buda város bírójával és esküdtjeivel s más alkalmas férfiakkal bírói székében ült, a megidézett alperesek előadták, hogy a kérdéses háztól censust vagyis purgrechtet nem fizethetnek, mert hiszen a nevezett Bernátfi Ferencznek sem örökös sem másféle birtokai nem rájuk szállottak. Sőt még ha ilyen bármiféle birtok léteznék is, annak tulajdonjogáról is teljesen lemondanak, a mint hogy az esztergomi érseki vicarius úr megintő felhívására már előbb írásban lemondtak.

Igy állván a dolog, — úgy látszik, Ferencz úr teljesen eladósodott, — a tárnokmester ítéletileg elrendelte, hogy a felperes prépostság Bernátfi Ferencz kérdéses majorának birtokába iktatassék be. Ezen iktatásnak azonban Galgóczi János mester, néhai László bán fia — a később oly híressé vált Ujlakiak nemzetségéből — ellentmondott, miért is őt a tárnokmester elé idézték. A megidézett Galgóczi vagyis Ujlaki János mester azután a tárnokmester, illetőleg a vele együtt bírói székben ülő urak: Buda, Székesfejérvár és Pest királyi városok bírái és esküdt polgárai s más jogügyekben járatos polgárok előtt előadta, hogy a beiktatásnak azért mondott ellent, minthogy a peres major a hozzátartozó réttel és szántóföldekkel együtt — kivéve a majorban levő kőházat és kertet — az ő zálogos birtoka. S ez állításának bizonyítására Bernátfi Ferencz budai polgárnak Budán, 1416 május 1-én kelt, s a saját, továbbá Bátor Benedek és Örsi Mátyás budai esküdt polgárok mint tanuk pecsétjével megerősített levelét mutatta fel, melynek értelme szerint a boldogult Ferencz úr, emlegetett majorházát (domum meam colonicalem) s az ahoz mindenfelől tartozó rétet és szántóföldeket — kivéve egyedül a kőházat és kertet — Galgóczi László és Imre macsói bánoknak, valamint az említett László bán fiainak, Jánosnak és Istvánnak s mindezek örököseinek 200 arany forintért zálogba adta. Az alperes ez előadásával szemben a felperes prépostság azt az 1393 szeptember 30-án kelt oklevelet mutatta fel,¹⁾

¹⁾ Megerősítette Budavár város előljárósága 1396 febr. 24-én.

a melyben — mint már láttuk — Bernátfi Ferencz a bérbevett budavári ház purgrechtje fejében ezt a majorát is lekötötte.

A tárnokmester erre a következő ítéletet hozta. Az 1393-ban történt kibérlés alkalmával az a záradék alkottatott, hogy a budai házból esetleg ki nem telő jövedelem a nyéki major jövedelméből lesz pótlendő. Mivel pedig Bernátfi Ferencz ezen kibérléstől fogva élete fogytaig bírta a kérdéses budavári házat s attól a kikötött purgrechtet (reditus) évenként megfizette, mivel továbbá a bemutatott oklevelek szerint a peres major rétje és szántóföldje a budavári ház bérbe adása és a majornak e házhoz (purgrechtjének fizetésére) történt hozzácsatolása után nem volt elidegeníthető, attól elszakítható és elzálogosítható, hanem mindig és örökre ezen ház purgrechtje eshetőleges hiányának pótlására volt kijelölve: a nevezett házat és majort minden hasznával és tartozékaival elkülöníthetetlennek és oszthatatlannak ítélte. Elrendelte egyszersmind, hogy egy tárnokszéki ember, két budai esküdt polgár jelenlétében, a peres major birtokába, *a hogy azt néhai Kunczlin bírta*, minden hasznaival és az emlegetett (budavári) bérházzal (cum antelata domo censuali) együtt, a néhai (Kanizsai) János érsek rendelkezése szerint, a felperes prépostságot, tetszés szerint leendő bérbe adásra, örökre és visszavonhatatlanul iktassa be.

A zálogbirtokos Galgóczi (Bánfi) János azonban ez ítélettel nem lévén megelégedve, az ügynek a király s az egyházi és világi főurak ítélete alá leendő bocsátását követelte. Ehez képest a tárnokmester azt, hozott ítéletével egyetemben, a király személyes jelenletéhez át is küldte. A király azután az ügyet, az egyházi és világi főurakkal s törvényszéke mestereivel és törvénytudósaival személyesen megvizsgálván, — a tárnokszék ítéletét minden részében és pontjaiban szabályosnak és törvényesnek találta. Ezért a tárnokmester, ő felsége személyes élőszóbeli parancsára, a kérdéses majort tartozékaival együtt az emlegetett budai házhoz csatolván, azzal együtt örökre a felperes prépostságnak ítélte oda, s a prépostságot annak birtokába nemes Szalóki Demeter altárnokmester, továbbá Érdi László és Bátor Benedek budai polgárok által be is iktattatta, Galgóczi Bánfi János ellenmondását mint semmist, nem vévén tekintetbe.

Ekként az esztergomvári Szent István vértanuról nevezett prépostság csakugyan bejutott Kuncz ispán majorának birtokába, s a következő 1425-ik évben minden tartozékaival és az emlegetett budavári házzal együtt örökre bérbe adta azt Héthársi vagy Sibenlinder János budavári polgárnak, a város volt bírójának¹⁾ és mindkét nemen lévő egyenes leszármazóinak, a következő feltételek mellett: Fizessen a bérlő census vagyis purgrecht fejében évenként 32 forintot; az évet Szent György naptól Szent György napig számítván. E napon mindig meg fog jelenni valaki Budán a prépostság részéről, s ha netalán a bérlő nem fizetne, a 32 forinton kívül annyi százas (centenarius) dénárt (monete maioris) tartozzék fizetni, a hány napot a prépostság kiküldöttje Budára jövetelétől kezdve e városban tölt. Mindenekelőtt a felhévizi Szentháromságról nevezett keresztes lovagoknak fizessen 1 forintot színaranyban, terragium-képen, az említett 32 arany forintból. De mivel a budavári ház összeomlással fenyeget, hacsak javítására nem sietnek, *a major házai pedig mind romladozott állapotban vannak*, és itt általában sok a javítani való: ezért a következő hat éven át — hogy ez építéseket és javításokat annál könnyebben foganatosíthassák s azután is mindent jókarban tarthassanak, — csupán 16 forint censust fizessenek, beleértve ez összegbe a felhévizi keresztes lovagoknak járó 1 arany forintot is; a hat év elteltével pedig már a teljes 32 forintot fizessék. Ez összegnek, illetőleg az 1 frt levonásával a 31 forintnak egyharmadrésze, valamint felének egyharmadrésze is, a boldogult Kanizsai János érsek alapításához képest a székesegyháznak világító szerekre, olajra és viaszgyertyára jár; ugyanezen félnek kétharmada pedig ugyanezen egyház plebánusának, a gyászmiséknek a Szentkereszt-oltáron leendő énekléseért; végül a másik fél rész egészen a kérdéses Szent István egyház és prépostság kanonokjainak.²⁾

¹⁾ Salamon szerint (id. m. III. 334. l.) de Septemtilis vagy Sibenlinder János deák 1407-ben és 1415-ben volt Budavár bírája. De 1412-ben is. (Orsz. Ltár: dipl. oszt. 5866.)

²⁾ A jövedelem ilyeszerű fölosztását, mint látszik, később is megtartották, a mikor már — mint látni fogjuk — csupán a »Buda fölött« fekvő major jövedelméről volt szó. 1466-ban ugyanis Turóczi Bereczk

III.

Az Albert király halálára következett zavaros időkben — mint sok más mindenféle birtok az országban — Kuncz ispán majora a hozzá tartozó budavári házzal együtt — úgy látszik — szintén idegen kézre került. 1446 márczius 26-án azonban, a mint Hunyadi János kormányzóvá választásának közeledtével a rend és törvénytisztelet némileg helyreállott,¹⁾ ismét visszajutott a prépostság birtokába. E napról keltezett levelében ugyanis Rozgonyi György országbíró elbeszéli, hogy boldogult I. Ulászló király, Rozgonyi Simon egri püspök kérésére, ezt a házat és majort az ő (t. i. az országbíró) emberének, Bíkcei (Bicskei) Péter pozsonyi várnagynak és örököseinek adományozta; de mivel az országbíró meggyőződött, hogy az a ház és major az esztergomi Szent Adalbert és Szent István vértanu egyházáé,²⁾ »engedelmeskedni kívánván az ország által kiadott decretumnak s Istent és az igazságot tartván szem előtt«, a kérdéses házat és majort ez igazi tulajdonosainak visszaadja.

Ebből az oklevélből tudjuk meg pontosabban, hogy a kérdéses budavári ház a középkorban az u. n. Olasz-utczában — mely a mai Uri-utczának felel meg — feküdt. Sajnos, közelebbi meghatározás hiányában e ház pontos fekvését lehetetlen meghatároznunk. Az országbíró azonban e levelében csupán *fundus curie*-t azaz házhelyet, nem házat említ,

esztergomi kanonok és az esztergomi egyházban levő Szentkereszt-oltár igazgatója, nyugtatja az esztergomvári Szent István prépostság kanonokjait, hogy ezek a kérdéses budai majortól és tartozékaitól a mostani legközelebbi múlt évekre járó censusból, az ő oltára számára járó rész fejében neki 6 arany forintot kifizettek. (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 53. fasc. 2. nr. 12.)

¹⁾ Rozgonyi György országbíró levele — mint említém — márczius 26-án kelt, Hunyadi János pedig csak *junius 5-én* választatott az ország kormányzójává, a Corpus Juris-ban is meglevő decretum szerint. *E decretum 2. pontja rendeli el* az elmúlt zavaros idők alatt elfoglalt mindenféle *birtokok visszaadását* jogos tulajdonosaiknak. Hogy az országbíró mégis már márczius 26-án hivatkozik ily értelmű országos decretumra, annak az a magyarázata, hogy már a Hunyadi Jánost kormányzóvá választó junius 5-iki országgyűlés előtt is voltak ez évben ily határozatokat kimondó országgyűlések Fejérvárott és Pesten, a melyek czikkelyei később a jun. 5-iki decretumba befoglaltattak. (V. ö. Kovachich: Vestigia comitiorum, 252. 524. 1.)

²⁾ A fő-székesegyház védőszentje Szent Adalbert. Mint láttuk, a ház és major jövedelmének egy része az egyháznak járt világító szerekre.

a miből bizvást következtethetjük, hogy a ház maga Buda város ez időbeli szomorú romladozott állapotához képest¹⁾ szintén roskadozóban avagy éppen romokban volt.

E birtokállapot — legalább a majorra nézve — úgy látszik, később is fenmaradt. Mert a major az esztergomi Szent István vértanu prépostságé, s ez gondoskodik az alapítólevélnek megfelelően az évi jövedelem szétosztásáról.

De e birtokjog nem háborítatlan. 1455 okt. 8-án a budai káptalan előtt az ellen tiltakozik a prépostság, hogy Miklós nyitrai püspök az ő majoruk körül elterülő szántóföldjeiket elfoglalta.²⁾ Mily czímen történt e foglalás? — elhallgatják. Talán az időközben prépostság rangjára³⁾ emelt buda-felhévízi Szent János lovagok konventjének commendatora vagy prépostja is volt a püspök úr?

Mert a felhévízi lovagok új prépostsága ismét rossz szemmel nézte, mint száz évvel ezelőtt, a Kunczlin ispán idejében (1351—1354), az esztergomi Szent István prépostság birtoklását. Erre mutat az a tiltakozás, melyet az esztergomi Szent István prépostság 1457 május 25-én foglaltatott írásba, szintén a budai káptalan előtt, felpanaszolván, hogy a buda-felhévízi prépostság és kanonokjai azt az 1 forintot, mely nekik a szóbanforgó major vagyis pusztá *használatúért* (*ratione conservationis allodii seu predii*) jár, — nem tudni mi okból, nem akarják elfogadni.⁴⁾

Ez a két szó: *ratione conservationis*, idegenül hangzik az előtt, a ki az ügy eddigi történetét megfigyelte. Mert ez a kifejezés nyilván azt jelenti, hogy a majortól az 1 forint nem — mint 1343-ban megállapították — tized fejében, hanem mint bér *használat fejében* jár,⁵⁾ s föltűnő, hogy ez a kitétel, értel-

¹⁾ Olv. a Századok 1904 évi folyamában »Mátyás király mint város-építő« cz. értekezésemben.

²⁾ Esztergomi kápt. házi ltára: Lad. 53. fasc. 2. nr. 8.

³⁾ Némethy Lajos szerint (id. h. 10. 14. l.) nem, mint rendesen hiszik, Zsigmond király emelte prépostsággá e konventet. A rangemelés valamikor 1439—1457 közt történhetett.

⁴⁾ Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 53. fasc. 2. nr. 9.

⁵⁾ Ugyanezt a kitéteit használja — *helyesen* — a budai káptalan 1485-ben, két ízben is, a mikor írásba foglalja, hogy Szilágyi Erzsébet asszony e majortól »ratione conservationis« évi bért (*census seu pensio*) fizetett. (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 53. fasc. 2. nr. 17.)

mére nézve összevág a *terrarium* szóval, a melyet 1425-ben Buda városa — kétségkívül az esztergomi Szent-István prépostság tudtával vagy elnézésével — akkor használ, mikor a prépostság a majort a budavári házzal együtt Héthársi (Sibenlinder) Jánosnak kezébe adta. E *terrarium* fejében jár az 1 arany a felhévizi lovagoknak, holott e szó szintén nem jelentett sohasem tizedet, hanem földesúri bért.

Ezek után szinte természetesnek — bár jogilag meg nem okoltak — látszik, hogy a felhévizi lovagok 1459 tavaszán, majd nyarán, már az új, de még jóformán ismeretlen ifju király idejében nyiltan, erőszakosan is felléptek jogigényeikkel. Ez évi június 9-én ugyanis Aranyas János, az esztergomvári Szent István vértanuról nevezett prépostság kanonokja, kanonoktársai, és Dénes esztergomi bibornok-érsek mint a székes-egyház plebánusa nevében megjelenván a budai káptalan előtt, tiltakozott az ellen, hogy az ő budai majorukhoz tartozó szántóföldeket Bertalan buda-felhévizi prépost hatalmasul elfoglalta és használja.¹⁾

De, mint mondani szokás, a felhévizieknek állott feljebb.

Két nappal később, június 11-én ugyanis ez a Buzlai Bertalan²⁾ felhévizi prépost az ifju király előtt emelt panaszt ez ügyben. Elmondta, hogy az ő elődei bizonyos budai réteket, kaszálókat, szántóföldeket, major-udvarral és benne kőházzal együtt — a melyek mindig, régóta a Szentháromságról nevezett buda-felhévizi egyházéi (prépostságéi) voltak — az esztergomi székesegyház plebánusának és az esztergomvári Szent István vértanuról nevezett egyház (prépostság) kanonokjainak bizonyos évi bérért³⁾ bérbe adtak. A bérbevevők azonban, nem törődve e bérbeadással, bizonyos idő óta, t. i. Albert király halála után nem fizették meg ezt a bérösszeget, sőt nem törődve az ő — már hogy a lovagok — tiltakozásával, a felsorolt ingatlanokat hatalmasul használják is, a mivel nekik már több mint 300 arany forint kárt okoztak.

Az ügy e panasszal a rendes per útjára terelődött.

¹⁾ Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 53. fasc. 2. nr. 17.

²⁾ Vezetéknevét ekkor közlik először. V. ö. Némethy L. id. h. 14. l.

³⁾ *Sub certo censu feudali.*

A király ráírt a budai káptalanra, hogy tartson vizsgálatot Pilis megyében, a szintén kijelölt királyi emberek egyikének jelenlétében. E célra nemes Kovácsi Tamást és Jóbót (a Buda közelében északra eső Kovácsiból), Diódi Andrást (a Tétény közelében feküdt Diósról, mely ma Diósd nevet visel) és Felkeszői Szomori (Zomory) Bálintot (a mai Budakesziről) nevezte meg, azzal a parancscsal, hogy az u. n. pesti decretumra hivatkozva követeljék vissza az esztergomiaktól a felhévizi lovagok részére a majort és tartozékait, az okozott károkért kívánjanak elégtételt, s ha az esztergomiak e felszólításoknak nem tesznek eleget, tiltsák el őket a birtok használatától s idézzék perbe a király személyes jelenléte elé.¹⁾

A budai káptalan egy tagja, Felkeszi Szomori Bálinttal mint királyi emberrel, július 11-én csakugyan fenjárt ez ügyben Esztergom várában — a hol Bertalan felhévizi prépost is jelen volt — s perbe idézte az esztergomvári Szent István kanonokokat.

A kérdéses pesti decretum, vagyis törvény, melyre a felhéviziek hivatkoznak, Mátyás király uralkodása elején, 1458-ban kelt, s párja annak a Hunyadi János kormányzóvá választásakor 1446-ban hozott szintén »pesti« decretumnak, melyről fentebb szóltam. Mindjárt első pontja szigorúan elrendeli az 1458 előtti három év alatti időközben elfoglalt mindenféle birtokoknak 15 nap alatt leendő visszaadását.

A történetkutató, ki az egykorú tárgyilagos bírónak is mintegy utóda, jogos kíváncsisággal várhatja a felhéviziek állítólagos tulajdonjogát s ennek alapján az esztergomvári Szent István prépostság állítólagos bérletét bizonyító okleveleket, melyekről eddig semmit sem tud. De — úgy látszik — hiába. Sőt magának a pernek is nyoma vész a következő évtizedekben.

Ellenben ugyanez időtájt valamikor, de mindenesetre egy-két éven belül, váratlanul igen előkelő bérlője akad az esztergomi prépostság tulajdonában maradt majornak: Hunyadi Jánosné Szilágyi Erzsébet, vagy mint akkor nevezték, *Erzsébet*

¹⁾ Eszterg. kápt. lt. Lad. 53. fasc. 2. nr. 100.

asszony, a király szülője személyében,¹⁾ a ki a majort és összes tartozékait, az évtizedek óta vele járó *budavári ház nélkül*, de viszont az eddigi évi bér feléért, 16 arany forintért — mely összeg mai értékben mintegy 700 koronának felel meg — kibérelte. Melyik évben történt ez? — nem lehet pontosan megállapítani; de 1461-ben már kétségtelenül, mert 1462-ben Szent Mihály napján már pontosan fizeti a nagyasszony a kikötött bérösszeget.

Az esztergomvári Szent István prépostság nyugtatványából tudjuk meg ezt, melyet Ábrahám örkanonok és három más társa állított ki Budán az említett napon, az összes kanonokok nevében. Ez a nyugtatvány a lefizetett 16 forintot bizonytalan értelmű kifejezéssel a majorház *árának* ²⁾ nevezi; de hogy mily helytelenül, az is mutatja, hogy a nyugtatvány végén világosan ki van mondva, hogy ez az összeg *évenként* Szent Mihály napján fizetendő; még inkább mutatják pedig a későbbi nyugtatványok, melyek szerint ez összeg a majorház *évi bére* fejében jár.³⁾

A következő évi nyugtatvány már Esztergomban kelt, 1463 nov. 5-én, kiállítva az ottani Szent István prépostság örkanonokja, Demjén által. Ugy látszik tehát, 1461 óta folyvást bérelte a nagyasszony az egész allodiumot. Nyugtatványai természetesen inkább véletlenségből, csupán néhány évről maradtak fen, de ezekből és különféle más iratokból bizvást lehet az *állandó* bérletet következtetni. Így 1477-ben ugyancsak Demjén örkanonok állítja ki a 16 arany forint évi bérről szóló nyugtatványt a »király szülője« részére, Esztergomban, épen Szent Mihály napján; a miből azt is láthatjuk, hogy a bérlő megtartotta a fizetési határnapokat. 1480-ban pedig magának

¹⁾ Serenissima (illustrissima) domina Elisabeth, genitrix domini regis.

²⁾ Pro pretio nostre domus videlicet allogii . . . stb. (Orsz. Levéltár: dipl. oszt. 15771.)

³⁾ 1463-ban: ratione feudi sive pensionis domus nostre allodialis . . . (Orsz. Lt. dipl. oszt. 37643.) 1466-ban: census de quodam allodio et suis pertinentiis . . . stb. (Esztergomi kápt. házi lt. Lad. 53. fasc. 2. nr. 12.) 1477-ben: pro annuo censu, ratione allodii . . . stb. (U. o. Lad. 53. fasc. 2. nr. 13.) 1480-ban: pro sedecim florenis auri annuatim tenemus. (U. o. Lad. 53. fasc. 2. nr. 14.) Ugyanez évben: domus allodialis vestra (canonicorum) per vos annuatim nobis arendata. (U. o. Lad. 53. fasc. 2. nr. 15.)

Erzsébet asszonynak az esztergomvári Szent István prépostsághoz intézett leveléből olvashatjuk ki, hogy ő e budai majorházat évről-évre bérli és a bérösszeget évenként mindig megfizeti.

A király szülőjének ez az 1480 márczius 9-én kelt levele — mint látjuk — közel két évtizedes békés bérlet után újra a régi rossz szomszéd, a buda-felhévízi Szent János lovagok prépostsága ellen — melynek kormányzója ekkortájt (Pruisz) János váradi püspök,¹⁾ Mátyás király kedves híve volt — panaszkodik, a következőképen:

»Tisztelendő, nekünk őszintén kedves kanonok urak! Jól tudjátok hogy a ti *itt*, Buda közelében fekvő majorházatokat évről-évre, évi 16 arany forintért bírjuk tőletek, mely összeget nektek minden esztendőben teljesen és valósággal megfizetünk. Most azonban az itteni, felhévízi Szentháromságnál levő urak, minket és embereinket e majorban és az ehhez tartozó földeken fölöttébb háborgatják és bosszantani igyekeznek. Azért jelen sorainkkal igen kérjük Kedvességeteket, legyetek rajta minden szorgalommal és munkával, hogy mi és embereink e majorban és földjein békében maradjunk s a felhévízi urak minket és embereinket azokban ne háborgassanak. Mert úgyis több év elmúlt már, hogy e majorból semmiféle hasznunk sem volt, s mi ezekben az években is pontosan megfizettük a mondott 16 forintnyi bért«²⁾

Egy hónap mulva, április 5-én újra hasonló tartalmú levelet küld a nagyasszony az »őszintén szeretett« esztergomvári kanonokoknak. »Tudjátok, — úgymond — hogy a buda-felhévízi urak az általatok nekünk évi árendába adott, Buda fölött fekvő majorházatokban embereinket és béreseinket nagyon háborgatják s csak egy nap sem szűnnek meg zaklatásaik. Nagyon kérjük azért Kedveltségteket, ne engedjétek embereinket és béreseinket e felhévízi urak által e majorházatokban, annak hasznaiban és szántóföldjein zaklatni, hanem *egyezkedjete ki velők e majorház és tartozékai dolgában*, hogy végre a mieink is békén használhassák azokat.«³⁾

¹⁾ Némethy Lajos id. h. 15. l.

²⁾ L. a Függelékben III. alatt.

³⁾ L. a Függelékben IV. alatt.

Ez utóbbi szavakból: *egyezkedjetez ki velök* (az eredetiben: *concordiam adire velitis*), alig következtethetünk mást, mint hogy a per — ha lappangva is — még mindig fennállt, a felhívízi urak követelésüket állandóan fentartották.

Egyelőre azonban erről ismét hallgat a krónika. A mint hogy az iratok a majorról ettől fogva vagy négy éven át teljesen hiányzanak s csak 1485 elején szólalnak meg újra, váratlan meglepetést keltve. Mert most meg Mátyás király és nemrég elhunyt édesanyja ellen fordulnak.

Ez évi január 18-án ugyanis tisztelendő Ambrus mester, az esztergomvári Szent István prépostság örkanonokja, a budai káptalan elé járulván, a maga és kanonoktársai nevében a következő tiltakozást foglaltatta írásba:

»Ámbár az előbbi években néhai Erzsébet asszony, kegyelmes urunk, Mátyás király szülője, e prépostság (budai) majorházát, e prépostság kanonokainak engedelme és akarata nélkül erőszakosan foglalta el magának és bizonyos éveken át e kanonokok akaratán kívül tartotta elfoglalva és birtokolta, mindazáltal az attól a nevezett kanonokoknak évi haszonbérül járó 16 forintot évenként megfizette. Most azonban nevezett király urunk, szülője halála után ezt a majort *kezéhez véve*,¹⁾ ámbár *gyakran ígérte*, és udvarbírájának, Ráskai Baláznak színről-színre meghagyta a haszonbér megfizetését, mégis eddig sem király urunk, sem megnevezett udvarbírája nem fizetett haszonbért e majortól, hanem azt minden fizetés nélkül hatalmasul tartja magánál.«²⁾

E tiltakozásnak semmi foganatja sem lett, mert egy félév múlva, 1485 július 15-én szóról-szóra megismétli azt Ambrus mester, ugyancsak a budai káptalan előtt,³⁾ de láthatólag ismét eredmény nélkül.

Erre — úgy látszik — formasierű folyamodvánnyal járultak Mátyás elé a kanonok urak. E folyamodványt, közzetelenségeért — magyarul — egész terjedelmében ide iktatom:

»Legkegyelmesebb úr, felséges király! Vagyon nekünk

¹⁾ Manibus suis applicans.

²⁾ Esztergomi kápt. házi levéltára: Lad. 53. fasc. 2. nr. 18.

³⁾ U. o. nr. 17. (L. a Függelékben V. alatt.)

egy pusztánk vagy majorunk, földekkal és rétekkal, királyi Felséged nyéki curiájának szomszédságában, de már ahoz elfoglalva; a melytől Felséged boldog emlékü szülője, és ő előtte mások is, bizonyos haszonbért fizettek egyházunknak Isten örök tiszteletére; csupán Felséged idejétől fogva, két év óta maradt el ez a bérfizetés. Méltóztassék azért Felséged kegyesen elrendelni, hogy e két év haszonbére e mi szegény egyházunknak és kanonokjainak megfizetessék, hogy annál nyugodtabban és ájtatosabban imádkozhassunk Felségedért a mindenek Uránál. Felségednek hűséges egyházi szolgálói: az esztergomvári szegény Szent István kanonokok.¹⁾

E folyamodványnak valószínűleg eredeti fogalmazványa, olyan kicsiny nyolczadrét nagyságú papíron, a milyenre ez időben a »felség-folyamodványokat« írni szokták,²⁾ ma is megvan. Évszáma nincs; de valószínűleg 1486 végén kelt. Mert a király anyja, a ki, mint láttuk, mindig fizetett, 1484 vége felé halt meg, s ettől kell számítanunk azt a két évet, mely alatt — a folyamodvány szerint — a király és udvarbírája elfoglalva tartották a majort és nem fizettek tőle haszonbért.

Benyujtották-e e kérvényt a királynak? nem tudjuk, bár valószínűnek tartjuk. De ha benyujtották sem igen nyertek rá kedvező választ. Avagy csupán választ kaptak, de haszonbért nem. Sőt a nagy király meghalt, a major a nyéki curiához csatolva maradt, de haszonbért tőle a budavári királyi udvarbíró, a ki egyszersmind a nyéki curia kezelője volt, Szilágyi Erzsébet asszony halála óta, tehát vagy hat éven át egyáltalában nem fizetett.

A fizetés e halogatása egyáltalában nem feltűnő, sőt inkább hétköznapi eset, mint általában a középkori uralkodóknál. Mátyás király udvarában is; különösen uralkodása vége felé, a mikor a királynak s nagystilű szervező és hódító politikájának sok mindenféle költségek fedezése végett óriási összegekre volt szüksége. Klasszikus példája ennek a

¹⁾ Esztergomi kápt. házi lt. Lad. 53. fasc. 2. nr. 16. (L. a Függelékben VI. alatt.)

²⁾ L. pl. a Kállay család levéltárában (M. N. Muzeum) az 1464 körüli időből.

Russ Menyhért svájczí követ ismeretes esete. Mennyit futkározott szegény ő is, és mennyi szép ígéretet kapott! A nagy király halálával, mint őt és másokat, az esztergomvári kanonkokat is utólérte végzetük.

De II. Ulászló király trónraléptével a kanonok urak követelésére és az egész majorra nézve még mostohább idők következtek.

A kanonok urak, úgy látszik, nem vártak sokáig, hanem az új királyhoz is kérvénnyel fordultak. Keltezve ez a kérvény nincsen, és szintén csak fogalmazványban maradt fen; de van elég okunk elhinni, hogy be is nyújtották azt.

»Felséges fejedelem, legkegyelmesebb urunk! Felséged hű káplánjai és ájtatos papjai, az esztergomvári Szent István vértanu egyház kanonokjai, a legalázatosabb könyörgés hangján mondják el Felségednek, hogy nekik régi idő óta volt és most is van egy majoruk, bizonyos mennyiségű földekkel és rétekekkel, a melyet ugyanezen kanonkok évenként bizonyos haszonbérért bérbe szoktak adni; azonban néhai boldog emlékü Erzsébet úrasszony, néhai Mátyás király szülője, ámbár e majort a maga számára elfoglaltatta, mégis az attól és a hozzátartozó földektől járó köteles haszonbért¹⁾ évenként mindig megfizette és beszolgáltatta egyházunknak. De hogy ő meghalt, Budavár udvarbírái a király nevében teljesen jogtalanul foglalták el azt, és minden fizetés nélkül tartották kezükön; a mint hogy az új udvarbíró Felséged nevében még jelenleg is elfoglalva tartja, szintén teljességgel minden fizetés nélkül. Térdenállva könyörögnék azért a nevezett kanonkok Felségedhez, hogy először Istenért és az ő igazságosságáért, azután veleszületett kegyelmességéből, az említett majort hasznaival és tartozékaival együtt nekik kegyelmesen visszabocsátani méltóztassék.«²⁾

¹⁾ *Census solvi debendos*. E kifejezéssel egyértelműnek vehető a prépostság kanonokainak 1475 szept. 29-én kelt nyugtatványában olvasható következő kifejezés: *pro annuo censu, quibus obligabatur, persolvit (scilicet sedecim florenos auri puri)*. L. a Függelékben II. a.

²⁾ Esztergomi kápt. házi lt. Lad. nr. fasc. 2. nr. 20. (L. a Függelékben VII. alatt.)

De ez a napról-napra szegényedő udvar, mely a Mátyás király hatalmas pénzforrásait már bedugulva találta, kezdte megszokni és nyugodt közönnyel nézni a feléje nyúló kérő, majd esdeklő vagy fenyegető kezeket. Az erős fejedelmi akarat eltűnván, a helyzet hamar átalakult. Az eddig legalább a közügy mentségével erőszakoskodó királyt immár az ő nevében a magok javára erőszakoskodó kormányférfiak sokkal veszedelmesebb fajtája váltotta föl. A züllésnek induló társadalomban, a nagy és kis hatalmasok felléptével egy neme az ököljognak érvényesül, mely szerencsétlenségre az elhunyt erős kezű királynak — bár teljesen más célú és formájú — erőszakoskodására is hivatkozhatott.

A különbség, legalább a fokozati különbség, a mi esetünkben is eléggé szemmel látható.

Az esztergomvári Szent István kanonokok az eddig bemutatott és ezután még néhány éven át következő iratokban különféle kifejezésekkel elég világosan panaszzolják el, hogy Szilágyi Erzsébet asszony az ő budai majorukat életében az ő akaratuk ellenére erőszakosan »néha bérben, többször pedig tetszése szerint«¹⁾ tartotta elfoglalva. Miben állt ez az erőszakoskodás? — nem mondják, s én sem tudom az iratokból megfejtetni. Hiszen világosan elismerik, hogy a nagyasszony a köteles haszonbért (*census solvi debendos*) mindig megfizette. Talán abban állt az erőszak, hogy mindjárt először nem sokat kérdezgette őket, s hogy a majorhoz csatolt budavári olasz-utczai házat — melyet pl. 1496-ban is említenek — nem bérelte ki? Azután 1492-ben, mikor majorja miatt nagyobb bajba keveredik a prépostság, kénytelen beismerni, hogy az Erzsébet úrasszony haláláig *mindig békés birtokában* volt e majornak.²⁾ S magáról Mátyás királyról is bevallja, hogy bár erőszakosan, azaz szintén a kanonok urak megkérdezése, sőt

¹⁾ Pl. 1492-ben és 1496-ban: interdum in feudum sepiusque secundum velle suum vita sibi durante violenta manu tenuit. (Esztergomi kápt. házi lt. Lad. 53. fasc. 2. nr. 23. és 31.)

²⁾ Usque ad obitum cd. ill. domine Elizabeth genitricis cd. excell. principis domini Mathie regis semper ab antiquo pacifice perstitissent. (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 53. fasc. 2. nr. 22., Lad. 53. fasc. 2. nr. 23. és Lad. 53. fasc. 2. nr. 31.)

már a szokásos haszonbér megfizetése nélkül tartotta kezén a majort: a bérfizetést mindig ígérte, embereinek több ízben meg is parancsolta, és ezzel a *prépostság régi tulajdonjogát e majorhoz állandóan elismerte.*

S ime most, az új király alatt, váratlanul maga ez a *tulajdonjog került veszedelembé*, ismét a buda-felhévízi vagy szentháromsági keresztes lovagok prépostsága részéről.

Láttuk, hogy Nagy Lajos király uralkodása elején a majorért indított igényperük, a melyben bizonyító iratot nem tudtak felmutatni, — kiegyezéssel végződött. A major tulajdonjogáról örökre lemondtak. Egy évszázad múlva, Mátyás király uralkodása elején újra erőszakkal és perrel támadnak a major jogos tulajdonosai ellen. De még mielőtt oklevelek fölmutatására kerülne a sor, a per elposványosodik és csak az erőszakoskodásra való hajlam marad meg. Most pedig, a mikor még egy évfordulója sem mult el az új király trónra-léptének, 1491-ben, ez az erőszak egyszerre teljes erővel tör ki.

A felhévízi szentháromsági prépostság élén ekkor, az egyházban immár megöröködött visszaélés kifolyásaként, Laki Thúz Ozsvát zágrábi püspök állott mint kormányzó.¹⁾ Ozsvát püspök, a Somogy megyében otthonos ősrégi magyar Bő nemzetség ivadéka, nevezetes szerepet játszott a Mátyás király halálára következett királyválasztás mozgalmában, különösen mint a nagy király emlékéhez és fia Korvin János személyéhez hűtelen Ulászló-párt egyik vezető tagja. Ő üdvözölte a megválasztott II. Ulászló királyt, midőn ez 1490 augusztus 9-én Budavarába ünnepiesen bevonult; ő tette fejére Székesfejérvárott szeptember 18-án a koronát. Mikor pedig a koronázás után következő napokon II. Ulászló az országos és udvari méltóságokat betöltötte, a kancellárrá lett Bakócz Tamás mellett ő nyerte el a királyi főkincstartói tisztelet.²⁾

¹⁾ János váradi püspök, az eddigi kormányzó, még 1490 őszén, II. Ulászló megkoronáztatása után, az általa alapított olmücsi ferenczrendi kolostorba vonult vissza (Fraknoi V. Századok, 1885. évf. 210. l.), s a prépostságról is lemondott Ozsvát zágrábi püspök javára. (Orsz. Levéltár: dipl. oszt. 20631. 20632. sz.)

²⁾ Olv. Fraknoi Vilmos cikkét. Századok, 1885. 202. és 210. ll.

E magas, befolyásos állásában könnyű lehetett neki a felhívízi keresztes lovagok régi, bár meg nem okolt igényét a Kuncz ispán egykori majorára érvényesíteni. Az anyagi és erkölcsi tekintetben egyaránt magasra emelkedett főúr, a ki a következő években Korvin János herczeg ellen követett el erőszakosságokat,¹⁾ a látszat némi megóvásával, most is erőszakosan járt el. Az esztergomvári kanonokok panaszlevele szerint még az 1491 év folyamán, úgy látszik, annak vége felé, panaszt tett az új királynál, hogy az esztergomvári kanonokok, illetőleg az ő nevökben a királyi udvar jogtalanul tartja birtokában ezt a majort, s a nélkül, hogy a másfél évszázad óta tulajdonosul ismert esztergomvári prépostságot valamiféle jogcímen rendes perbe idéztette volna, tehát jogtalanul és méltatlanul, ítéletlevél formájában rendeletet eszközölt ki a királytól, s ennek alapján a majort a felhívízi lovagok számára egyszerűen elfoglalta és használatba vette.²⁾

Az esztergomváriak hónapokon át túrték ezt az állapotot. Végül az 1492 év utolsó hónapjaiban (szeptember—december) Báthori István országbíró és erdélyi vajda által a királyi személyes jelenlet elé perbe idéztették a püspök kormányzót.³⁾ A per megindult; tiszta képet azonban annak folytáról nem igen alkothatunk. Két kelet nélküli, a királyhoz intézett és fogalmazványban fenmaradt kérvényben az esztergomváriak a per tárgyalását és eldöntését sürgetik; majd az országbíró egy levele szerint a per letételét kérelmezik, mely kérelemnek az országbíró helyet adván, a szokásos bírságot is lefizetik. Ugy látszik, visszakapták a majort a felhívíziektől.

¹⁾ *Schönherr Gyula*: Hunyadi Corvin János, 208. 1.

²⁾ *Litteras quasdam adiudicatorias, non vocatis in iudicium contra se lege ipsis dominis canonicis et nec ulla contra eos in octavis litis motione precedente, pro se minus iuste et indebite ac absque omni via iuris surripuisse.* (Esztergomi kápt. házi lt. Lad. 53. fasc. 2. nr. 22. E vizsály, illetve per iratai még u. o. Lad. 53. fasc. 2. nr. 23. 24. 27. 25. és 32.)

21. 31.³⁾ 1492. szept. 20. — Kijelölt kir. emberek: Gercsei Dávid Dénes vagy János, Gercsei Zomorj Zorárd, Gercsei Henczy Miklós, Leánfalvi István vagy Pál. A megidézésnél eljárta szept. 22-én Buda-Felhévízen: Gercsei Zuezárd országbírói ember és a budai káptalan küldötte. — 1492. nov. 10-ről ugyanily országbírói perbeidéző parancslevél maradt fen. Kijelölt kir. emberek ugyanazok; eljárta a budai káptalan Gercsei Dávid Dénes kir. emberrel együtt decz. 30-án.

Erre mutat legalább az az 1492—1495 évekből fennmaradt néhány nyugtatvány, mely szerint az esztergomvári Szent István prépostság a felhévizeknek a majortól ez évekre járó tizedet megfizette.¹⁾

Mindamellett a per 1496-ban Szent György nyolczadán, az akkori országbíró, Vingárti Geréb Péter előtt ismét tovább folyik. E nyolczad folyamán elő is hozakodott az esztergomvári prépostság a fentebb általunk is megbeszélt 1393, 1425, 1446 és 1477 évi oklevelekkel, sőt úgy látszik, az 1343 évi, teljes bizonyító erejű oklevelek másolatait is letette Dorogházi László királyi ítélőmesternél.²⁾ Most következett volna a birtokban levő alperes felhévizi prépostság a tulajdonjogát bizonyító iratai előmutatásával. Ügyvédje, Solymosi László azonban csak *igéri* ez iratokat, mire az országbíró a félév múlva elkövetkező Szent Mihály nap nyolczadát tűzte ki azok előmutatására.

Ez az előmutatás azonban — úgy látszik — sem akkor, sem azután nem történt meg. Annál az egyszerű oknál fogva, mivel a felhévizi prépostságnak és kormányzójának nem volt mit előmutatnia. Időközben Ozsvát zágrábi püspök megszűnt a felhévizi prépostság kormányzója lenni, s utóda, Zsigmond leleszi prépost, előbb a királyi kincstár administratora, majd királyi kincstartó, a kire e per is átszállt, már kisebb ember, nem fedezhette nagy befolyásával a bizonyító oklevelek hiányát.³⁾

S ettől fogva végkép elhallgat a krónika Kuncz ispán majoráról.

¹⁾ A kérdéses országbírói oklevél kelte jegyzeteim szerint: 1492 nov. 9. A birságfizetés napja: nov. 8. De az évszámban — vagy az én jegyzetemben, vagy az oklevélben — hibának kell lenni, mert ez oklevél a fenti jegyzetben említett későbbi keletű oklevelekre is hivatkozik. Az eredeti oklevélhez (az esztergomi káptalan házi levéltárában) munkaközben már nem juthattam hozzá. V. ö. még u. o. Lad. 53. fasc. 2. nr. 26. 28. 29. és 30. okl.

²⁾ Az esztergomi kápt. házi lt. Lad. 53. fasc. 2. nr. 32. alatt levő feljegyzés szerint.

³⁾ Az 1496 évi perirat hátára egykorú kéz (úgy látszik, 1498 végén vagy később) e szavakat írta: Scriba(tur?) Sigismundus prepositus de Lelez et thesaurarius regius, in quem per translationem reverendissimi domini Osvaldi alias gubernatoris ecclesie S. Trinitatis de superioribus calidis aquis presens causa est condescensa. Az itt említett Zsigmond prépost 1498 január 15-én még administrator (t. i. proventuum regaliū) regius (Orsz. Levéltár: dipl. oszt. 20641. sz.); 1498. decz. 31-én pedig kir. kincstartó. (Thesaurarius regie maiestatis. U. o. 24384. sz.)

IV.

Ezeket a magukban véve nem nagyigényű részleteket a királyi székes főváros szomszédsága s az a kegyelet teszi értékesebbé, a mely bennünket különösen Szilágyi Erzsébet asszony emlékéhez fűz. E nagynevű magyar úrasszonyról, különösen fia uralkodásának idejéből, sajnos, igen-igen keveset tud beszélni a történelem. Alig vannak valami csekélyke *hiteles* adataink. Ugy hogy a székes főváros határához fűződő eme történelmi adatokat, mint az egyáltalában fenmaradt becses emlékek töredékeit, szintén meg kell becsülnünk. De igazi emlékszerű becsük ez adatoknak mégis csak úgy lesz, ha a major helyét a budai határban pontosan meghatározhatjuk s így képzeletünkben a nagyasszony alakját is oda helyezhetjük.

A föntebb, tartalmuk szerint megbeszélt oklevelek közül nem kevesebb, mint *harminczhárom* határozza meg majorunk fekvését. Ezek a hol rövidebb, hol hosszabb helymeghatározások, úgy a mint egymásra következnek, zavarosaknak, sőt ellenmondóknak látszanak. Behatóbb vizsgálat és más ismereteinkkel való egybevetés után azonban kiegészítik egymást. Lássuk őket kissé rendbeszedve.

Egy 1463 évi okirat szerint a major Budavár *külvárosában* (in suburbio castri Budensis) feküdt. E szerint tehát valahol Budavár város alján, annak része lett volna. Az oklevelet kiállító esztergomvári örkanonok úr e helymeghatározása azonban — mint látni fogjuk — kissé felületes.

Egy 1466 és egy 1480 évi oklevél szerint már nem Buda külvárosában, hanem Buda *mellett* vagy *közelében* (prope), — egy ugyancsak 1480 évi oklevél szerint pedig Buda *fölött* (supra) feküdt. Tehát — mint látszik — mind jobban távolodunk Buda külvárosától.

Azután nem kevesebb, mint *tizenkilencz* oklevél az 1333—1496 közt lefolyt másfél századból, ezt a helymeghatározást használja: *Budavár* (Buda) *város és Nyék helység között*. E helymeghatározáshoz az 1343—1344 évi oklevelek hozzátesszik,

hogy »*völgyben* (in valle) a felhévízi Szentháromság tized-kerületében.« Ez utóbbi megjegyzés nem nagy értékű, mert a tized-kerület határait nem ismerjük. Értékes azonban annak tudása, hogy a major *völgyben* feküdt. Ugyanezen oklevelek közül némely 1459, 1485, 1492 és 1496 éviiek a szóban lévő helymeghatározáshoz azt is hozzáfűzik, hogy — *Pilis megyében*. Csakugyan láttuk is, hogy a XIV-ik században, sőt még 1424-ben is Budavár város, illetőleg a felebbezésnél a királyi tárnokmester ítél e major ügyében, a mely különben ez időben olykor még (1424) egy budavári házhoz van csatolva; ellenben 1459-től a század végeig, mely idő alatt mindig csupán a majorról magáról van szó, — mint királyi emberek Pilis-megyei nemesek, s mint bírói hatóság az időnkinti országbírák járnak el a major peres ügyeiben. E hely tehát, legalább ekkor, a XV-ik század második felében, már megyei és nem városi terület; s már csak ezért sem illik rá 1463-ban az esztergomi örkanonok említett helymeghatározása, hogy t. i. Budavár külvárosában feküdt.

De menjünk tovább.

Azt az ép megbeszélte helymeghatározást, hogy a major Budavár város és Nyék falu közt feküdt, kiegészíti némiképp az esztergomvári kanonokok 1486 végén kelt felségkérvényének az a panaszos megjegyzése, hogy a budavári királyi udvarbírák ezt a majort a *nyéki királyi curiához* foglalták el. Ennek a két helynek, a majornak és Nyéknek tehát csakugyan egymás szomszédságában kellett lenniök. Középütt feküdt a major s mellettök egyfelől Buda város, másfelől Nyék falu és határaik. Budavár ma is áll a régi helyén, Nyék falu ellenben eltűnt. Van ugyan egy Nyék nevű hely ma is Buda város határában, Budavártól északnyugat felé, a *Hüvösvölgybe igyekező villamosvasút jobb oldalán, a Lipótmezővel szemben*, dél felé a Pasarét és Törökvész dűlőktől határolva. Ez a Nyék név azonban, a szomszédos helynevekkel együtt, szintén Döbrenteytől, a mult század negyvenes éveiből származik, s jogosultságát még igazolnunk kell. E végre tehát egy kerülőt teszünk s a többi helymeghatározásra térünk át.

Egy 1477 évi adat szerint a major Buda mellett,

Szent-Fál felé (versus Sanctum Paulum) feküdt. E hely-meghatározás már sokkal becsesebb. Buda város határában, a Gellérthegy-től a mai Sas-, Sváb-, János-, Hárs-, Háromhatár-stb. hegyen át Ó-Budáig félkörben húzódó hegyvidék hegyeiről és völgyeiről a nevek egész sora maradt ránk a középkorból. E nevek legnagyobb része azonban ma már csak holt emlék. A török hódítás 145 esztendeje az ez alatt élt mintegy öt emberöltő emlékezetéből irgalmatlanul kisöpörte ezeket a régi, jórészt magyar neveket, s másokat, idegeneket adott át nekünk örökül. Ugy hogy ma már a leggondosabb kutatások segítségével is csak alig bírjuk egy-két középkori hegy vagy határhely fekvését pontosabban megjelölni. Ugyszólván csak két hely fekvése föltétlenül biztos. Az egyik a Szent-Gellért hegyé, mely pl. Mátyás király korában is ezt a nevet viselte; a másik pedig az épen imént említett Szent-Pál nevű helyé, a hol a XIV-ik század eleje óta a Remete Szent Pálról nevezett *pálos szerzeteseknek Szent Lőrincz tiszteletére szentelt kolostoruk állott*. E hely kétségtelenül a mai *Szép Juhásznő*-nek felel meg, melynek közelében a monostor romjai a XVIII-ik század közepén még eléggé láthatók voltak¹⁾ s a hol e romokból maradt kövek még ma is vannak.

Ha tehát a középkori oklevelek e helyhez is kötik a major helyének meghatározását, akkor ismét világosabban láthatunk. Pedig a már említett adaton kívül, hogy t. i. majorunk Szent-Pál *felé* feküdt, még öt más oklevél utal bennünket ez ismert pontra, sőt egyik-másik egyszersmind az említett Nyékre is. Ez oklevelek azután, a felállított logikai sorrendben, mintegy maguktól meghatározzák majorunk fekvését — a következőképen:

1446-ban Rozgonyi György országbíró visszabocsátó-levele így szól: »a *Szent Pál első remetéről nevezett remeték Szent Lőrincz vértanu egyháza hegyének lábánál, közel Buda városához.*«²⁾ Tehát a Szent Lőrincz hegye alatt a mai Szép Juhásznő fölött emelkedő Hárshegy értendő. Ennek

¹⁾ *Rupp*: Budapest helyr. tört. 197—209. II.

²⁾ In et sub pede montis ecclesie Sancti Laurentii martiris heremitarum Sancti Pauli primi heremite prope civitatem Budensem. (Eszterg. kápt. h. lt. I. ad. 53. fasc. 2. nr. 31.)

mintegy kiágazásakép, tehát lábánál nyúlik le déli irányban a villákkal megrakott mai Ferencz-halom. Valahol ezen a nyúlványon feküdt majorunk, de oklevelünk szerint *Buda városához közel*. A mi alatt kétségtávol az értendő, hogy a Szent Lőrincz hegy, vagy ma Hárshegy tövében feküdt pálos kolostortól kissé távolabb, Buda város felé. Összevág ezzel a II. Ulászlóhoz intézett kérvénynek az a kifejezése, hogy »a major *Nyék falu és Buda város között, a pálosok Szent Lőrinczről nevezett kolostora alatt* (infra) *feküdt*«; valamint az 1343 évi egyezséglevélnek az a már említett megjegyzése, hogy a major *völgyben* feküdt. Tehát le kell jönnünk majorunkkal a hegyháton át a völgybe, a meddig csak lehet. Lehet pedig egészen addig a Buda felől jövő nagy országútig, mely az u. n. Szép Ilonánál villaszerűleg kétfelé ágazik, s egyik ága Budakeszinek, Pátynak és Zsámbéknak, — a másik pedig a Hűvösvölgyön át Hidegkútnak és Nagykovácsinak visz. Minthogy ezek a helységek középkori majorunk idejében már bizonyíthatólag megvoltak,¹⁾ meg kellett lenniük, ha nem is mai kitűnő állapotukban, a Buda felől ezek felé vezető nagy országutaknak is. És ime, okleveleink bizonyítják, hogy meg is voltak.

Igy 1455-ben azokról a majorhoz tartozó szántóföldekről van szó, melyek a *Szent-Pál felé menő széles (!) országút mellett* (penes communem latam viam ad S. Paulum euntem) fekszenek; 1462-ben pedig, Szilágyi Erzsébet asszony nyugtatványa szerint, az általa bérelt majorház *Buda és Szent-Pál közt, a nyéki út mellett* (penes viam Nyek) fekszik. E szerint az előbbi, a Szent-Pál felé vivő nagy országút a mai budakeszi nagy útnak, a középkori u. n. nyéki út pedig a mai Lipótmezőre, a Hűvösvölgybe, Hidegkútra stb. vezető nagy útnak felel meg. Ebből viszont következik, hogy a mai Lipótmezővel szemközt, a Hidegkútra vivő nagy országút jobboldalán elterülő *mai Nyék nevű hely nagyjából csakugyan a régi királyi Nyék falu* helyével azonos; ennél fogva Döbrentey e helymeghatározása nagyjából elfogadható.²⁾

¹⁾ Pilis megyében. Csánki: Magyarország tört. földr. I. köt.

²⁾ Ugy látszik t. i. hogy a régi Nyék a mai Pasarét és Törökvész-dűlőket is magában foglalta, s talán túl is terjedt az országúton a mai

Ezt a következtetést igazolja az 1416 évi zálogvallólevél is, mely szerint a majorház és tartozékai két út között fekszenek, u. m. *a Buda városától egyfelől a pálos remeték Szent-Lőrincz egyháza felé* (budakeszi út), *másfelől a Nyék falu felé* (hidegkúti út) vezető út között;¹⁾ s megerősíti legelső, 1333 évi, a major nevét is őrző oklevelünk, mely szerint »Kuncz ispán majora« *egyfelől Buda városa, másfelől Nyék helység között* (inter), *két nagy országút közt középen* (in medio duarum stratarum magnarum) terült el.

Ez a hely, minthogy előzőleg okleveleink vezetése mellett a Szent-Lőrincz, vagy mai nevén Hárshegy tövétől a *völgybe* lejöttünk, nem más, mint a mai *Szép Ilona*, mely előtt a Budáról jövő nagy országút egyfelől Budakeszi felé (hajdan Szent-Lőrincz felé), másfelől Hidegkút felé (hajdan Nyék felé), Szép-Ilonát közre fogván, — szétágazik. Egybevág e végső következtetéssel annak a föntebb már említett 19 oklevelnek helymeghatározása is, mely szerint a major Budavár város és Nyék helység között feküdt. Mert ha Nyéket a Lipótmezővel szemközt, nagyjából oda helyezzük, a hol ma van: *a major*, lent a budai nagy út villaszerű elágazásánál, *Szép Ilonánál*, csakugyan épen Buda város és Nyék között terült el.

A nagy országutaknak ez eredő vagy keresztező pontjában, még nem a hegyekben, hanem a több irányban nyíló völgynek mintegy közepén, s a fővárostól sem távol, — a legelőkelőbb helyet foglalta el az egykori budavári ispán-bíró majora, melynek a XV-ik század második felében negyedszázadon át oly előkelő bérlője volt. E pont kiváló fontosságát, különösen a mellette elvonuló útvonalak felemlítésével, magok az oklevelek is kiemelni látszanak. Valószínűleg a Buda városától ény. felé elterülő egész hegyvidéken (ma: Zugliget, Kút-

Lipótmező, Jánoshegy, Zugliget stb. felé. Az Ó-Buda és Hidegkút irányában vonuló hegyekre pedig minden valószínűség szerint kiterjedt, bár, hogy meddig, — ma már lehetetlen eldönteni.

¹⁾ Domus colonialis ac prata et terre arabiles ad eandem undique spectantia et pertinentes, inter vias de civitate Budensi versus ecclesiam S. Laurentii heremitarum et villam Nyek ducentes existentes, excepta una domo lapidea et orto ibidem habitis. (1416. Eszterg. kápt. h. lt. Iad. 53. f. 2. nr. 3.)

völgy, Jánoshegy, Hárshegy, Ferenczhalom, Lipótmező stb.) ezt a két nagy út között fekvő pontot fogta legelőször művelés alá és ülte meg a középkori Buda város.

Ma már, midőn a civilizáció az állandó és nyári lakok meg paloták százával hintette, s az ezekhez vezető kisebb-nagyobb kocsi- és sétautak egész szövevényével hálózta be a budai hegyvidéket, — nem oly szembetünő e hely előkelősége. De központisége ma is nyilvánvaló, mert hiszen a két sűrűn járt országúton kívül a Zugligetbe vezető nagy országút, valamint az ugyanoda és a Hűvösvölgybe vezető villamos utak is itt ágaznak el. Természetes, hogy a szabadbeli élvezetek után a hegyekbe induló kirándulók és turisták bizonyos kicsinyléssel haladnak el e bár központi fekvésű, de már kissé bent levő hely mellett, mely a kültelki épületek szaporodásával idestova csakugyan külvárosává válik Budának.

Majorunknak azonban egészen más képe lehetett hajdan, mint a mai Szép-Ilonának, és a két nagy út közt mögötte elterülő, villákkal és más épületekkel sűrűn behintett mai Ferencz-halomnak. Kiténik ez azonnal, ha okleveleink nyomán vizsgálgatjuk, mi minden tartozott hozzá.

Központját — hihetőleg a két út elágazásánál fekvő mai Szép-Ilona táján, *azaz a völgy alján* — egy *kő-épület* alkotta, melyről már legelső, 1333 évi oklevelünk is megemlékezik. Ugyanezt a *kő-épületet* (*domus lapidea*) az 1416 évi záloglevél külön is kiemeli, s az 1459 évi (*domus et curia allodialis lapidea*) hasonlóképen. Az 1492 és 1496 évi oklevelek latinosan már *palatium*-nak nevezik ezt az épületet.¹⁾

Ebben tehát az a középkorban divatos, étkezőül és társalgóül szolgáló *nagy terem* (*palatium, saal, sala*) is megvolt, a melyről azután, már ez időben, magát az egész, középkori fogalmak szerint nagyoobszabású épületet is *palatium*-nak, mai szóval *palotá*-nak nevezték.

¹⁾ Quoddam allodium sive mayerium ac palatium et ortus ac fenilia prope idem allodium sive mayerium adiacentes, inter civitatem Budensem et villam Nyek . . . in comitatu Pilisiensi. (1492. Esztergomi kápt. h. lt. Lad. 53. fasc. 2. nr. 23.) Allodium seu mayerium appellatum ac palatium et ortus ac fenilia prope idem allodium sive mayerium

Ismeretes, hogy Szilágyi Erzsébet, fiától a királytól az ó-budai királyi várat kapta, melyet a XIV-ik század óta állandóan a királynők kaptak és laktak.¹⁾ E várpalota volt a király szülőjének állandó, főleg téli lakóhelye. De kétségtelen, hogy a Kuncz ispán majorán épült kőpalotát, legalább időnkint, hihetőleg tavasztól kezdve, szintén *lakóházul* használta. Ezt bizonyítja az 1462 évi bérnyugtatóvány is, mely szerint e majorban Szilágyi Erzsébet asszony és emberei laknak;²⁾ valamint a nagyasszony egy 1480 évi, már említett levele, melyben, midőn e majorról szól, az *itt* (hic) szót használja.³⁾

A kiváló úrnő e kőpalotából kétségtelenül maga személyesen vezette bérelt majorának mezei gazdaságát. Ez állítás bizonyítására közvetetlen adataink nincsenek ugyan, de a király anyjának az Országos Levéltárban fennmaradt magánleveleiből nem nehéz igazolni ez állításunkat. Csupán egyet említek. 1464 szept. 14-ről pl. egy olyan, természetesen latin nyelven írott levelét is őrizzük, a melyet Barnabáshoz, pórkáldi juh-pásztorához bizonyos juhok ügyében intézett; mely leveléből nem nehéz azt a tényt is megállapítani, hogy ebben a — sajnos — egészen deák-világban itt-ott még a juhászok is értették Cicero nyelvét.⁴⁾

A kőpalotához, úgy látszik, annak közvetetlen közelében, már 1333-ban egy *kert* (ortus) tartozott. 1416-ban s a XV-ik század végén, 1492-ben és 1496-ban külön is rámutatnak a kőház és kert együvé tartozására. E kert alatt gyümölcsös

adiacentes, inter civitatem Budensem et villam Nyek . . . in comitatu Pilisiensi. (1496. U. o. nr. 31.)

¹⁾ *Rupp.*: Budapest helyrajzi tört. 5—6. l. Lásd ezenkívül Orsz. Levéltár: dipl. oszt. 17935. sz. okl., melyben a király anyja írja: »capella (Szent Erzsébet tiszteletére) in castro nostro Veterobudensi.«

²⁾ Az oklevél eredeti szavai szerint: quod allogium dicta domina Elisabeth inhabit sew inhabitari facit. (Dl. 15771.) Az *inhabit* szó, melynek semmi értelme sincs, kétségtelenül *inhabit* helyett áll. Ezt bizonyítják az utána következő »sew inhabitari facit« szavak is. Így adta ki gróf Teleki József is: Hunyadiak kora, XI. 37. l.

³⁾ Ekkor, valamint az 1463 és 1485 években: »domus allogii, domus allodialis« kitételek alatt kell értenünk a kőházat is.

⁴⁾ Orsz. Ltár: dipl. oszt. 16062. V. ő. ezenkívül u. o. az 1463—1481 évekhez a 37643. 15847. 15887. 16849. 17564. 17758. 17759. 17761. 18004. 17943. 18517. 18568. stb. sz. okleveleket.

kert (pomerium) értendő. Ennek nevezik pl. az 1343 évi oklevelek.

Odább a gazdasághoz tartozó *cselédek*, *jobbágyok* és *bérese* lakásául szolgáló *házak* állottak, kétségkívül *fából*. Már az 1333 évi oklevél is megemlíti a fa-épületeket; az 1416 évi bérlevél a nagy köházon és kertjén kívül a cseléd-házat (domus colonialis) sorolja fel; Szilágyi Erzsébet asszony 1480 évi egyik levele pedig azt a major-házat, a melyben az ő emberei és béresei (*homines et mercenarii*) laknak.

Végül sűrűn emlegetik okleveleink, még pedig nem csupán formulaszerű kitételekkel, hanem külön-külön is, a majorhoz vagy pusztához mint külső gazdasághoz tartozó *réteket* (olykor inkább csak rétet), *kaszálókat* és *szántóföldeket*, melyek a majorház körül (circa) s talán (legalább részben) egy tagban terülven el, az egész gazdaság nagy terjedelmét mutatják. Északnyugat felé a mai Szép-Juhásznő és a Lipótmező táján valószínűleg a pálosok említett kolostorának telke vetett neki határt; keleten a nyéki (mai hidegkúti) országút mentén pedig a királyi birtokban levő s a budavári királyi udvartartáshoz tartozó Nyék helység, ennek földjei, azután az e helységben levő királyi curia, ennek majora, odább vadaskertje és erdői. Nyugat felé a mai Budakeszire vezető országút baloldalának képe azonban teljesen homályban van előttünk. E tájat, mely már meglehetősen közel hirtelen emelkedik, valószínűleg erdők borították.

Kuncz ispán majorának sokféle tartozékait legrészletesebben a sokat emlegetett első, 1333 évi oklevél sorolja fel. E szerint *forrásvizek* és *folyóvizek* is tartoztak hozzá, mely kissé túlzó kifejezések alatt a már meghatározott vidéken ma is meglevő, bár vízben időnkint szűkülködő vízárnokok és vízmosások értendők. Azután a *vermeket* és *kőbányákat* említi oklevelünk. Az utóbbiakat azonban, meglehet, valahol másutt a főváros környékén kell keresnünk. Hasonlóképen azt az újonnan ültetett *szőlőskertet* is, mely oklevelünk szerint »egy patak és a Boldogságos Szűz egyháza mellett« terült el. Minthogy ilyen egyház, mellette patakka, a környéken másutt nem volt: csupán arra a nyéki völgy túlsó oldalán, Ó-Buda fölött állott s a

Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt Fejéregyházára gondolhatunk, a mely mellett — a Névtelen szerint — egy kis patak forrása fölött Árpád vezér tetemei porladoztak.¹⁾

* * *

Ha mármost illetékes helyről megkérdeznének, miként lehetne a budai hegyvidék e részében, a hol a középkorban az új főváros (Budavár) határában az élet leghamarabb mutatkozik és később is leginkább lüktetett, a történelmi igazsághoz s a kegyelethez is híven, a multnak a *helynevekben* avagy *feliratokon* megfelelő emléket állítani, — a következőket indítványoznám:

1. A mai Hárshegy, melynek tövében a Szent Lőrincznek szentelt pálos kolostor állott, kapja meg a *Szent-Lőrincz-hegy* nevet, melyet már a középkorban is viselt.

2. A mai Budakeszi-út vegye fel a következő nevek valamelyikét: *Pálos-út*, *Szent-Pál-út*, *Remete-Szent-Pál-út*, — ugyancsak az említett, Remete Szent Pálról elnevezett pálosok kolostoráról. Mint láttuk a középkorban is ilyféle (Szent-Pál felé menő út) nevet viselt.

3. A mai Hidegkúti-út vegye fel a *Nyéki-út* nevet, a mellette északkelet felé elterült Nyék faluról, melynek határában a nyéki királyi curia és vadaskert is állott. Mint szintén láttuk, e nevet (via Nyék) viselte ez az út a középkorban is.

4. A mai Retek-utczának a Krisztina-körúttól a városi vámrig vivő része s azután ennek folytatásaként a Budakeszi-út a Szép Ilonáig kapja a *Szilágyi Erzsébet-út* nevet, kegyeletos emlékeztetőül a nagyasszonyra, a ki negyed századon át járt ez úton, az annak ketté-ágazásánál feküdt, általa bérelt és lakott majorba és palotába.

5. Állítson a főváros avagy a hely tulajdonosa, kőből vagy érczből, a Szép Ilona nyári mulatóhely alkalmas részén megfelelő emléket, ilyformán hangzó felirással: »E tájon, a két nagy országút között, a Szent-Lőrincz-hegy (Hárs-hegy) vidé-

¹⁾ Ez egyházat a XV-ik században is sokat emlegetik.

kéig terült el hajdan *Kuncz ispán majora*, melyet 1300 körül Budavár város első ismeretes bírása, Kuncz ispán alapított, s utána az ő utódai és rokonai, köztök I. Károly és Nagy Lajos király idejében a város bírái, bírtak. 1424-ben e major az esztergomi Szent István prépostság birtokába került. Ettől mintegy negyedszázadon át (1484-ig) bérelte Szilágyi Erzsébet asszony, Mátyás király anyja, a ki ez idő alatt az e tájon állott köpalotát lakta is.«

CSÁNKI DEZSŐ.

FÜGGELEK.

I.

1330. márcz. 3. — *Budavár város hatósága előtt Kuncz fiának Rubin ispánnak fia Jakab mester, a Budavár város és Nyék falu közt fekvő »Kuncz spán majora« nevű pusztáját vagyis majorját tartozékaival együtt, a Kuncz fia János mester fiának, Kunczlin ispán budavári bírónak, 100 márka ezüstért örökre eladja.*

Magister Nicolaus rector castri novi montis Pestiensis, comes Thylmannus viceiudex, Kunchylinus de Megerdorf, Woluengus Leeb, Jacobus de Agrya, Nicolaus frater Thylmanni, Ruedulynus, Sedulynus Perenhauser, Nicolaus de Jaurino. Michael filius Wlmanni, Petrus filius Myco, Johannes filius Bothuc, tunc pro tempore iurati ipsius castri, omnibus Christi fidelibus, presens scriptum inspecturis. salutem in omnium salvatore. Quoniam ea, que aguntur in tempore, ne cum temporis labilitate elabantur et pretextu posteritatis in oblivionem deducantur, ideo sapientum seu discretorum sollers providentia adinvenit, ut litterarum testimonio et patrocinio perpetua stabilitate solidentur et roborentur. Proinde ad universorum tam presentium quam futurorum notitiam harum serie litterarum volumus pervenire, quod juvenis providus et honestus magister Jacobus filius comitis Rubyni filii Kunch quondam iudicis castri prenotati, concivis noster, coram nobis personaliter constitutus, *predium* suum seu *allodium*, quod sibi iure paternali devolutum extiterat, inter civitatem Budensem ab una parte, et villam Neek ex altera, in medio duarum viarum seu stratarum magnarum, quod vulgo *Kunchspan-Maiura* dicitur, cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis universis, videlicet pratis, fenetis, terris arabilibus cultis et incultis, ortis et curiis ac edificiis lapideis et ligneis, foveis et fodinis confractionis lapidum, aquis fon-

talibus et fluvialibus, necnon cum dimidietate vinee prope rivulum et ecclesiam beatissime virginis Marie noviter plantate adiacentis, ex permissione et bona voluntate omnium commetaneorum et cognatorum suorum, nullo penitus contradictore existente, vendidit et tradidit comiti Kunchylino filio Johannis filii Kunch carissimo patruo suo, concivi nostro et iudici, et per eum suis heredibus heredumque suorum successoribus, iure perpetuo et irrevocabiliter ac pacifice possidendum, tenendum pariter et habendum, pro centum marcis argenti mercimonialis, plene receptis ab eodem. Assumpsit nichilominus idem magister Jacobus supra se, ut quicumque processu temporum prescriptum comitem Kunchylinum vel suos heredes heredumque suorum successores ratione predicti predii seu allodii et suarum utilitatum ac pertinentium universalium, videlicet pratorum, fenetorum, terrarum, ortorum, curiarum, edificiorum, fovearum et fodinarum contrafractionis lapidum, aquarum fontalium et fluvialium, necnon dimidietatis vinee prope rivulum annotate noviter plantate molestare seu aggravare niterentur, eosdem ab omnibus quovismodo impetitoribus, coram quovis iudice, cum suis propriis laboribus et sumptibus, secundum usum et consuetudinem nostre civitatis ab antiquo approbatam, occasione qualibet non obstante, teneretur expedire. In cuius re memoriam perpetuamque firmitatem, ad instantiam et petitionem partium, presentes concessimus litteras nostras privilegiales duplices (*így*) sigilli nostri munimine roboratas. Datum sabbato proximo post octavas Cinerum, anno Domini Millesimo trecentesimo tricesimo tertio.

Eredetiye, szépen kirajzolt M kezdőbetűvel, bőrhártyán, vörös és zöld selyem-szálakból összeállított zsinórral, melyről a függő pecsétet levágták, az esztergomi káptalan házi levéltárában: Ladula 41. fasc. 1. nr. 9.

II.

1475. szept. 29. Esztergom. — Az esztergomvári Szent István v. t. egyház kanonokjai nyugtatják (Szilágyi) Erzsébet asszonyt, a király szülőjét, hogy a Buda melletti majoruktól járó évi bér fejében a tartozó 16 arany forintot lefizette.

Nos Damianus custos ceterique canonici ecclesie collegiate beati Stephani protomartyris de castro Strigoniensi, memorie commendamus, quod illustris domina Elizabeth, genitrix serenissimi principis domini Mathie regis Hungarie, Bohemie etc. ratione allodii prope Budam et versus Sanctum Paulum habiti et existentis, sedecim florenos auri puri in specie pro annuo censu, quibus obligabatur, persolvit; quos nos tulisse, levasse et percepisse

fatemur. Super eisdem ipsam dominam Elizabeth commisimus et committimus quitam pariter et expeditam, harum nostrarum testimonio litterarum. Datum Strigonii, in festo beati Michaelis archangelii, anno Domini Millesimo quadringentesimo septuagesimo septimo.

Eredetije papiron, belső zöld, háromlevelű lóhere-alakú keretben S és — úgy látszik — T betűt egymásba foglalva tartalmazó pecséttel, az esztergomi káptalan házi levéltárában: Lad. 53. fasc. 2. nr. 13.

III.

1480. márcz. 9. Buda. — Erzsébet asszonynak, a király szülőjének levele az esztergomvári Szent István v. t. egyház kanonokjaihoz, melyben kéri őket, hogy a buda-felhévízi Szent János lovagok zaklatásai ellen őt és embereit, az általa bérelt, Buda közelében fekvő major békés használatában tartsák és védelmezzék meg.

Elyzabeth serenissimi principis domini Mathie, Dei gratia regis Hungarie, Bohemie etc. genitrix.

Honorabiles nobis sincere dilecti! Scitis bene et constat manifeste, quod domum vestram allodialem prope Budam hic existentem, singulis annis a vobis pro sedecim florenis auri annuatim tenemus, quos scilicet sedecim florenos auri in omnibus annis vobis restituimus et persolvimus effective et integre. Nunc autem domini ad Sanctam Trinitatem hic ad Calidas Aquas superiores commorantes, nos et homines nostros in eodem allodio et terris suis usualibus plurimum turbant et vexare intendunt. Ideo hortamur vestras dilectiones presentibus propensissime, ut diligentiam vestram et operam adhibendo, nos et homines nostros in eodem allodio vestro et terris suis tali pace relinquatis, ut ipsi domini de dictis Calidis Aquis nos et homines nostros in eisdem non turbent. Iam enim plures anni transacti sunt, in quibus in eodem allodio aliquem fructum habere non potuimus, et eisdem annis vobis effective de dictis sedecim florenis auri satisfacimus. Secus hortamur non faciatis in premissis. Datum Bude, feria quinta proxima ante dominicam Letare, anno Domini Millesimo CCCC-mo LXXX-mo.

Kívül: Honorabilibus dominis canonicis ecclesie sancti Stephani de castro Strigoniensi, nobis sincere grateque dilectis.

Eredetije papiron, levél alakjában, zárlatán piros pecsét maradványaival, az esztergomi káptalan házi levéltárában: Lad. 53. fasc. 2. nr. 14.

IV.

1480. ápr. 5. Buda. — Ugyanannak levele ugyanazokhoz, melyben kéri őket, hogy a Szent János lovagokkal az általa bérelt, Buda fölött fekvő majorház dolgában egyezzenek ki, hogy e majort végre békésen használhassa.

Elyzabeth serenissimi principis domini Mathie. Dei gratia regis Hungarie, Bohemie etc. genitrix.

Honorabiles nobis sincere dilecti! Noveritis, quod domini de Calidis Aquis superioribus Budensibus, homines et mercenarios nostros in allodiali domo vestra supra Budam habita, per vos annuatim nobis arendata, plurimum faciunt turbari, nec in dies cessant a talismodi turbationibus. Hortamur igitur dilectiones vestras presentibus perobnixe, quatenus in ipsa domo vestra allodiali ac utilitatibus suis et terris arabilibus, homines nostros et mercenarios per prefatos dominos de dictis Calidis Aquis superioribus Budensibus turbari non permittatis, sed inter vos et ipsos dominos de sepedictis Calidis Aquis superioribus Budensibus, ratione dicte domus vestre allodialis et utilitatum suarum concordiam adiri velitis, ut tandem nostri in eisdem pace uti possint. Datum Bude, feria quarta proxima post festum Resurrectionis Domini, anno eiusdem MCCCC-mo LXXX-o.

Kívül: Honorabilibus dominis canonicis ecclesie sancti regis Stephani (*így*) in castro Strigoniensi constructe, nobis sincere dilectis.

Eredetije papiron, levél alakjában, zárlatán piros pecsét maradványaival, az esztergomi képt. házi levéltárában: Lad. 53. fasc. 2. nr. 15.

V.

1485. júl. 15. — A budai káptalan előtt Ambrus mester, az esztergomvári Szent István prépostság örkanonokja, a maga és kanonoktársai nevében tiltakozik, hogy a király szülője, néhai Erzsébet asszony által bár erőszakosan, de évi bérfizetéssel bírt Pilis-megyei majorházukat, ez úrnő halála után a király, illetőleg udvarbírája, minden haszonbér-fizetés nélkül hatalmasúl tartja elfoglalva.

Nos capitulum ecclesie Budensis, memorie commendamus per presentes, quod honorabilis magister Ambrosius custos et canonicus ecclesie Sancti Stephani de castro Strigoniensi, nostram veniens in presentiam, nobis per modum protestationis et prohibitionis significare curavit in hunc modum, quod licet annis superioribus quondam illustris domina Elizabeth, genitrix serenissimi principis domini Mathie, Dei gratia regis Hungarie, Bohemie etc. domini nostri gratiosi, domum allodiamalem eiusdem ecclesie Sancti Stephani, inter Budam et possessionem Nyek vocatam in comitatu

Pilisiensi adiacentem, absque annuentia et voluntate canonicorum dicte ecclesie Sancti Stephani pro se violenter occupaverit et annis certis preter omnem voluntatem eorundem occupative tenuerit et possederit, nichilominus tamen; ratione conservationis eiusdem pro censu seu pensione annuali eisdem canonicis ipsius ecclesie Sancti Stephani singulis ipsis annis singulos sedecim florenos auri persolvisset. Nunc autem prefatus dominus noster rex post mortem dicte domine, genitricis sue, allodium ipsum manibus suis applicans, licet sepius promiserit et etiam Blasio de Raska provisor curie sue facie ad faciem solvere commiserit, nullam postea tamen de ipso allodio idem dominus noster rex et etiam dictus Blasius de Raska provisor curie pensionem solvissent, ipsum allodium sine omni pensionis solutione aput se violenter conservando. Unde facta huiusmodi protestatione, idem Ambrosius custos suo et aliorum canonicorum prefate ecclesie Sancti Stephani nominibus et in personis, prefatum dominum nostrum regem ac dictum Blasium de Raska et quoslibet alios ab occupatione et detentione dicti allodii, seque quovis quesito colore in dominium eiusdem intromissione. usufructuum et quarumlibet utilitatum perceptione seu percipi factione qualitercunque factis vel fiendis, publice et manifeste prohibuit coram nobis, testimonio presentium mediante. Datum in festo Divisionis Apostolorum, anno Domini Millesimo quadringentesimo octuagesimo quinto.

Eredetije papiron, hátán záró pecsét maradványaival, az esztergomi káptalan házi levéltárában: Lad. 53. fasc. 2. nr. 17. — Szóról szóra ily tartalmú oklevél kelt jan. 18-án ugyancsak a budai káptalan kiadványában: in festo beate Prisce virginis et martyris, anno Domini Millesimo quadringentesimo octuagesimo octavo. (Er. u. o. Lad. 53. fasc. 2. nr. 18.)

VI.

1486 táján. — Az esztergomvári Szent István prépostság kano-nokjainak kérvénye Mátyás királyhoz, hogy a b. e. szülője által haszonbér-fizetés mellett bírt, s most a király által hatalmasul elfog-lalva tartott, a nyéki királyi curia szomszédságában fekvő majoruk elmaradt két évi haszonbérét megfizetni kegyeskedjék.

Serenissime Domine Rex gratiosissime! Est quoddam predium seu allodium cum terris et pratis vicinum ad curiam Maiestatis vestre regie in Nyek. iam occupatum ad illam, de quo felicis memorie genitrix vestra et alii ante eam certum censum ecclesie nostre ob perpetuum cultum divinum solverunt; solum a tempore Maiestatis vestre his duobus annis est cessatum. Dignetur igitur Maiestas vestra gratiosa mandare, ut dictorum duorum annorum census ipsi pauperi ecclesie et eius canonicis solvantur, ut eo quietius et devotius Altissimum pro sacra Maiestate vestra valeamus exorare.

Eiusdem sacre Maiestatis vestre devoti oratores, pauperes canonici sancti Stephani de castro Strigoniensi.

Egykorú fogalmazványa vagy másolata egy, kétségkívül Hunyadiné, Szilágyi Erzsébet asszony halála után Mátyás királyhoz intézett kérvénynek, avagy maga az eredeti, be nem nyújtott kérvény, az esztergomi káptalan házi levéltárában: Lad. 53. fasc. 2. nr. 16.

VII.

1490—91 táján. — Az esztergomvári Szent István prépostság kanonokjainak kérvénye II. Ulászló királyhoz, hogy a b. e. Erzsébet úrasszony, Mátyás király szülője által a köteles haszonbér megfizetése mellett bírt, de az ő halála után Mátyás, majd Ulászló király budavári udvarbírái által az ő nevökben bérfizetés nélkül, jogtalanul elfoglalva tartott budai majorukat nekik visszabocsátani méltóztassék.

Serenissime Princeps, Domine gratiosissime! Fideles capellani et devoti oratores eiusdem vestre Maiestatis, canonici videlicet ecclesie Sancti Stephani protomartyris de castro Strigoniensi, per modum humillime supplicationis eidem vestre exponunt Serenitati. qualiter ipsi a tempore diuturno habuerunt et habent quoddam allodium cum certa quantitate terrarum et pratorum inter possessionem Nyek et civitatem Budensem. infra scilicet claustrum Sancti Laurentii martyris fratrum heremitarum adiacens, quod quidem allodium iidem canonici. quod usi sunt, singulis annis pro certis censibus locare solebant et vendere. Verum condam domina Elizabeth felicitis memorie. *olim domini Mathie regis genitrix*, quamvis idem allodium pro se occupari fecerit, sed tamen census ecclesie ipsorum pro ipso allodio et particulis terrarum *solvi debendos*, singulis annis exolvi et amministrari fecit; mortua tandem ipsa, provisores huius castri Budensis, nomine regio, via iuris absque omni occuparunt. illudque absque ulla solutione detinuerunt, prout etiam impresentiarum modernus provisor nomine ipsius vestre Maiestatis occupatum, semota solutione aliquali detinet. Supplicant idcirco iidem canonici pedibus provolutis eidem vestre Maiestati, ut eadem primum pro Deo et sancta eius iustitia, et tandem ex innata sua benignitate, allodium prescriptum simulcum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis ad idem spectantibus remitti et relaxari facere dignetur gratiose.

Egykorú fogalmazvány vagy másolat papíron, az esztergomi káptalan házi levéltárában: Lad. 53. fasc. 2. nr. 20.

THÖKÖLY IMRE BETEGSÉGE.

I.

A kórtörténet adatai összeállítása, 1678—1705.

Thököly Imre élettörténetének adatai, jelesül az 1676—1678 és 1693—1694 évek írott naplói,¹⁾ igen részletes képet nyújtanak egészségi állapotának változásairól.

A fejedelem mindenkor gondosan följegyezte hogylétét és minden aprólékosságot megemlített, a mi testi egészségére vonatkozott. Betegségei megítélésénél szem előtt kell tartanunk azt a körülményt, hogy kora ifjúságától fogva hányatott élete volt. Egész élete küzdelem, utazás, hadakozás, izgatottság közt telt el.

1676-ban tizenkilencz éves volt s már akkori följegyzéseiben is, midőn télviz idején Kövártól a Székelységig barangolt, feltűnik, hogy nem lehetett valami erős természetű ember. Márcz. 3-án, Körmöczbánya városát hadával fenyegetvén, törődött testi állapotát emlegeti.²⁾

Az akkori vendéglátás szokásai szerint ebédeken és vacsorákon nagyokat ettek s még nagyobbakat ittak. A vége azután — »kornyadozás.« Márcz. 15-én írja, hogy »emberséges emberekkel kevésse mulatván, napestig kornyadoztam.«³⁾ Akkor mint fiatal ember. természetesen tűrhető egészségben levőnek mondja magát, de megjegyzi, hogy Székely László lakodalmán hat óra tájban ült asztalhoz s éjfélig mulatozván, másnap (ápr. 27-én) nem jól érezte magát.

Felemlitem ez adatot, mert az ilyen mulatozások s azután a rosszllét gyakran ismétlődnek nála. Olykor, mint pl. máj. 10—12-én, három napig is megsínylette Naláczy Istvánnál való mulatozását. Alig öt nap mulva ismét mulatott Jósika Gábornál, hol megint rosszúl lett; 21-én ismét borozik; junius-hó folyamán Hunyadban mulatoz; 17-én pedig »kornyadoz.« Mindezek a lakodalmak alkal-

¹⁾ M. Tört. Emlékek. Második oszt. Írók, XV. XVIII. XXIII. köt.

²⁾ Közös p. ü. levéltár.

³⁾ M. Tört. Emlékek. Második oszt. Írók, XVIII. 23. l.

mával ismétlődnek s 26-án megint »kornyadoz.« A sok evéstől, mint pl. jul. 16-án is, megcsömörlik, kileli a hideg s rázza két napig; hanem azért már jul. 26-án Apafi Mihály fejedelemmel mulat, 27-én pedig ismét nem jól érzi magát. Aug. 23-án újra nagy mulatás, utána két napig tartó hideglelés.

Egyébként feltűnő a hypochondriája is, mert minden apró részletet megjegyez; így pl. hogy aug. 28-án nem evett ebédet, azért mégis nagy a fejfájása. Mindez azonban nem tartotta vissza s különben Apafi Mihálylyal szemben bajosan is tehetne volna, mert szept. 13-án Radnóton vacsorán volt nála és azután »iddogáltak.«

Az év többi részét jobbára sárban, esőben, a telet pedig rendkívül nagy hidegben, úton töltötte. Decz. 25-én nem jól érezte magát, ámde 29-én egy »keveset« mulatván, 30-án már megjegyzi, hogy éjtszakája igen nyugtalan volt.

Az 1677-iki háborús időkben márcz. 31-ről írja, hogy »többecsét mulatván kelleténél, nem volt szinte jól.« Katonáival együtt sokszor ismételte e mulatozást. Ápr. 20-án írja, hogy megcsömörölt és nem evett; 22-én is csak »kornyadozott.« 23-án megjegyzi: »én csakugyan rosszúl vagyok«; 25-én — folyton Diószeg körül nyílt mezőn táborozván — az írja, hogy az étlenség miatt elerőtlenedett; 26-án pedig bizonyos aggodalommal jegyzi meg: »én, úgy tetszik, naponta rosszabbúl vagyok.« 27-én azután a táborból be is ment Félegyházára. nagyobb betegségtől félvén, de 30-án még inkább rosszabbodott az állapota. Pár nap múlva jobban lett ugyan, azonban nem teljesen. mert máj. 9-én lovon is alig ülhetett s még 12-én és 13-án is panaszkodik, hogy rosszúl van.

Az 1679—1689 évekből hiányzanak a naplók. Erre az időre esik Thököly küzdelmeinek legszerencsétlenebb szaka. A hosszú táborozás nagyon megviselte. 1689-ben az Alduna áradványos partjain sátoroz, folytonosan csatározva. Aug. 28-án — Hirsova körül táborozván — írja: »az jobb lábomban nagy fájdalom álla be az éjjel, kiért nem is járhattam«; majd aug. 29-én: »az lábam fájdalma nem tágitván. még jobban megdagadt«; majd ismét: »lábam interveniált fájdalmáért, ha durálna, igen perturbatus voltam, nem tudván köszvénynek vagy egyéb nyavalyának tartsam, holott ma harmadnapja az bal lábamnak az vastag inában volt azon fájdalom, de abból kiállván, az másiknak az éliben és feleltpába állott s az éjjel egész lábam fejére kiterjedett s megdagadt, tüzes és heves is lévén.«¹⁾ Aug. 30-án jobban érzi magát s 31-én a daganat is lelohadt. Magakimélésre azonban ideje nem volt, mert szept. 1-én Viddin közelében a táborban hálván, lappangó baja ez időtől fogva mindig megújult. Szept. 21-én

¹⁾ U. o. XXIII. 45. 1.

délután ugyancsak alteratiót érzett s erős italokkal próbálta elmulasztani.¹⁾

Négy év múlva (1693) Pozsarevácson táborozván. jan. 11-én írja: »az jobb lábomnak fejében és ugyan az jobb kezemnek könyökiben valamely gyenge alteratiót és fájdalmat érzettem. kin nem kevésbé ijedtem meg, félvén azon minapi nyavalyám recidivájátul.«²⁾ Jan. 13-án Végszendrőbe³⁾ ért s ott »éjjel éjfeltájban alteratiót érzett mind valamely nyílalás s mind peniglen lábainak nagyobb mértékben való fájdalma iránt.« Febr. 5-én »már harmadnaptúl fogvást« balkarjában érez fájdalmas alteratiót, kinek is »daganatja már a keze fejébe«, ujjaiába szállott. Febr. 7-én a keze javúl, de lábaiban újabb alteratió bántja. Eret vágat a jobb karján, két findzsára való vért veszít s azt hiszi, hogy ezzel eleibe vág a bajnak. De rosszabbul lesz mindkét lábára. kivált a jobbikra, és segítség nélkül egy lépést sem tehet. Ágyba dől. ott »holmi spiritussal és flastrommal« kenegetik, bekötik a bal lábát. de a kúra nem használt. Febr. 16-ig feküdt ágyban. Pontosán feljegyzi, hogy 13-án könnyebbséget érez. csak a jobb könyöke fáj; 14-én éjjel már jól alszik.

A betegség nagyon megviselte. Febr. 24-én írja: »más segítségével is alig járhatok.« Paraszt orvoshoz fordul tehát, ki estve és reggel két findzsa vértisztító italt (keserű gyökeret mézzel) itat vele. Két nap múlva egy rácz orvos teve- és lócsont zsirjából csinált fürdőt rendelt neki s a csontokból néhányat venyigével a derekára kötven. mikor kilépett a fürdőből, magának kellett a csontokat leoldani s a fürdőben hagyni. Fürdés után lefeküdt, de a jobb lába fejében és bokájában még nagyobb fájdalmat érzett; mindazonáltal kenette lábát és könyökétől fogva a kezeit. A kenés, úgy látszik, használt. Azonkívül itta a gyökérlevet is tovább.

Alig hogy könnyebbülést érez, márcz. 25-én máris kopókkal vadászik a Morava mentén, nyúlra, vaddisznóra. Két nappal később természetesen alteratiója volt, »ki miatt ebédet sem öttem; harmadnaptúl fogva az jobb kezemnek fejében és az ballábomnak bokájában is érzettem nagyobb nehézsíget«; de 29-én »ebédhez ülvén hiveimmel, majd inkább mind estig mulattam.« Meg is csömörlött, hányt is és a forró hideg is kilelte, úgy hogy 30-án és 31-én ágyban fekvő beteg volt s a két lábának erei, inai, kivált a lába feje, megdagadtak.

Apr. 1-én újra orvossággal él; jobb kezén és könyökében erős fájdalmat érez. Most már franczia orvos kezeli, a ki megkeni

¹⁾ U. o. 88. l.

²⁾ U. o. XV. 18. l.

³⁾ Smederevo, Szerbiában.

s eret vág a bal karján, mire »három findzsányi . . . igen rút s megveszett vér jött ki belőle.« Másnap megkönnyebűl ugyan, de oly erőtlén, hogy »ha meg nem fordítanak az ágyamban, nem is fordulhatok.« Ez az erőtlenség április-hó folyamán végig tart. Más orvosságot próbál s barackzvirágból csinált itallal él. Ez azonban nem használ, mert bokái és a lába feje nagyon fájnak, a rácz »doktor« gyökérrel köti be. A sok fekvéstől ápr. 12-én nagy fájdalmat érez az oldalában; felkelésről szó sem lehet. Reggel könnyebben érzi ugyan magát, de este elnehezedik. Ápr. 23-án már két vagy három ízben felülhet az ágyban; 25-én székbe téteti magát, lábán azonban még nem állhat s nagyon megérzi az esős időt. Ápr. 30-án lett csak valamivel jobban.

Májusra nyilván az idő, 2-án próbálgatta a járást, de nem sikerült. Kis kertjében tölti az időt. Épülésének kevés látatja van; de elunván a sok heverést felkel. s 6-án segítséggel járhat házában. Máj. 7-én, nem gondolva bajával, kora hajnalban kocsira téteti magát s a Mlava folyó mentén két vaddisznót és két őzet leterít. Másnap este doktor jött hozzá, kinek minden állapotát és constitutióját »circumstantialiter« recenseálta. A doktor biztatta s vizeletét kívánta látni. Orvosságot és diétát rendelt. Máj. 11-én a jobb karján eret vágatott s négy findzsányi »veszett vér« folyt el tőle. A diétát megtartotta. Másnap azután úgy érezte magát »mintha összevertének volna«, s 13-án panaszkolja, hogy az orvosságos itálnak még kevés látszatát érzi nyavalyáján. Az orvos máj. 14-én reggel »purgatiót« adott be neki borban, este meg egy aranyos pilulát; 15-én esős idő lévén, este rózsza-liktériumban port adott neki.

A beteg Thököly azonban — ki e mellett ügyeit intézi és hadait igazgatja — »igen egyformában van« s kevés hasznát érzi az orvosságnak. Máj. 17-én bal karján vágat eret és három findzsa vér folyik el tőle. Másnap talpra akar állani, de hiába próbálgatja erőtlén lábait. A doktor egy kanál leveskében fehér port ad be neki, de semmi hasznát nem érzi. Máj. 19-én újra »purgatiót« ad a doktor, de Thököly — úgy látszik — azt az operatiót tartja hasznosabbnak, mely hasfájással és rágással jár. Másnap ráklevest etetnek vele; a beteg jobban is érzi magát, de erőtlén, segítség nélkül nem tud lépni, a doktor tehát fehér porocskákat rendel neki. Máj. 25-én erősebbnek érzi magát, hintőcskán kertjébe viszik, hol segítve sétálgat. Lábait az orvos kámforos vízzel keneti hidegen. A javulás azonban lassan halad, mert máj. 28-án alig tehet még pár lépést. A doktor most már füvekből készült meleg vízzel mosatta az erőtlén tagokat s egy okka (1 $\frac{1}{2}$ kg.) bort elegyítettett a víz közé.

A javulás színleg beállott s a beteg már a mezőre is kivitette

magát. Időközben melegvizes áztatást alkalmazott az orvos, a ki jun. 1-én és 2-án megkimélte a belső és külső fáradságtól, de a fájdalmas láb megdagadt s csak éjjel lohadt le.

Jun. 3-án újabb orvosságot, ostyába takart pilulákat vesz be a beteg s ez megpurgálja. Ez az orvosság okozta-e vagy egyéb nyavalya? kérdi a beteg fejedelem, de a fájdalom a jobb láb bokájából a lába fejébe terjedt és állapota megrosszabbodott. Jobb kezefején daganat támadt és »rettenetes viszketegséggel sok fakadékokcska fakadt ki.« Vizelete nehezen ment tőle s felette zavaros formában, nagy üledékkel. Jun. 5-én a vizeletben már vércsöppek is mutatkoznak, de lábában könnyebbséget érez. Jun. 6-án minden órán vizelnie kell fájdalommal; lábainak állapota egyforma.

Az orvos édes tejből, dinnyemagból és violagyülepből vegyített itallal itatta és valami vízzel kenette lábait. Jun. 7-én az állapot nem változott, sőt 8-án éjjel is fájdalommal vizelt és egy mogyorónyi gennyes vér jött ki, a többi is véres lévén. A lábfájdalmak folyvást tartanak. Az orvos ezenközben porokat vetet és aczélos tejet itat vele minden reggel és este. Jun. 14-én vizelet tekintetében könnyebbé érez, tisztul is a matéria, de tagjai fájnak. Jun. 15-én rosszabbul van; az orvos most rózsaliktáriumba teszi a port. Jun. 16-án az alteratio kisebb, de »másfelől az nyilallás nagyobb volt. kiváltképen az balcsöcsömben érezvén nagyobb fájdalmat és nyilallást.« Délután azonban álmom jött reá és izzadt. Másnap nagy szomjúság vett rajta erőt és kétízben gyülepből álló vizet kellett innia; 18-án jól megizzadt és elbágyadt; az orvos nem adott gyógyszert, hanem barackkvirágból készült syruppal éltette.

Helyesen írja a fejedelem jun. 19-én, hogy »csak az természet munkálódott bennem. igen izzadtam déleesti álmom után, kin az orvos igen elcsudálkozott.« Thököly szívósságára vall. hogy e kúra mellett is gyógyulni kezd. Jun. 20-án izzad, könnyebbédést érez, étvágya van: 21-én »ezek az izzadások igen tetszetek a doktornak, mondván, hogy ezután semmi belső orvosságot nem praescribál, mert az természet maga munkálódik.« De azért lábát erősen fájlalja. reá sem léphet: a nyilallás a térdéig is feljött vala a térde hajlásába és kalácsába.

Éjtszakája (22-én) nyughatatlan; nappal bágyadt, délután elszenderedvén, miután jól beleplezték, izzadásának hasznát veszi. Mindazonáltal jó tehetetlen, fekszik. ebédhez úgy viszik. Vizelete még véres. lába fáj, noha a térdéből s a kezéből, melyen daganat volt, oszladozni kezdett a fájdalom. Jun. 26-án feljegyzi, hogy jó étvágya van s izzad. egyébként »csak egyformába« érzi magát. Felöltözik, de folyton »egyformában van hosszú ideig az erőtlenség miatt.« Aug. 30-án feljegyzi, hogy a doktor négy-öt nap óta

»valami balsaminon olajjal keneti« lábait, de eddig kevés haszonnal. »Vizellete diffikultására« nézve újabb alteratiót érzett.

Julius-hó első felében egyforma gyöngye állapottal van, éjtszakái nyugtalanok, 3-án nappal meg hideglelős alteratiót érez. Jul. 4-én hajnalra valamelyes változás áll be. mit a doktor nyavalyája megfordulása bizonyos jelének tart s háromszor megoperáltatja a töle adott orvosság. Jul. 5-én feljegyzi, hogy jobb erőcskét kezd érezni. Természetes, hogy ez ideig-óraig tartó relativ jobbanlétet, ha oldala, dereka a sok fekvés miatt nyilallik, s karja. lába erőtlenségét érzi, bizonyos levertség váltja föl. Jul. 8-án levegőt változtat és »hintőcskában« kertjébe megy, majd 9-én s 10-én a mezőre, lovait megnézni. Ez, úgy vette észre, jó hatással volt reá, de visszaélt a »gyakor áer-változtatással«, mert 11-én a jobb lába megdagadt. Forró nyár lévén, rekkenő meleg gyöttri, s följegyzi, hogy »változást érez magában.« A doktor a lábdaganatra flastromot tett, de a beteg nem érzett javulást, csak »a lába fejében viszketést.« Mindamellett 14-én már napestig fen van. mire éjjel nem tud aludni s fájlalja a derekát és oldalát. A doktor nem fogy ki szereiből; 16-án dézsába téteti a fejedelem lábait és borszeszt gyújtatván »párolja és izzasztja.« Eleget izzadt, de megjegyzi, hogy »az egy bágyadságon kívül még kevés hasznát« tapasztalta.

Jul. 18-án szép idő van, kimegy a mezőre s »úgy tetszik, a mai sétálás után jobb erőt és mintegy megújulást« érez. Csakhogy (19-én) a dereka és lába még fáj s az ételt nem emésztheti.

Jul. 21-én a Duna mellékén vadászik. A kúra azalatt akképen folyik, hogy beültetik egy kádba. csak a fejét hagyván ki. s égett bor lángjánál izzasztják reggelente. Gyengén van ugyan, de már asztalhoz megyen s a conversatio kedvéért. ha vendégei vannak. végig ül. A diétát nem tartja s 27-én megcsömörlik.

Az aldunai táborozás augusztus és szeptember havában teljesen elfoglalja. de bajáról nem tesz említést. A kúra s a nyár — úgy látszik — használt. Mindazonáltal csak kocsin járhatott. Okt. 12-én a tatár khánnak elmondta. hogy akkor romlott meg, mikor Erdélybe való kijövetelekor Havasalföldén téli időben is (1690—91 telén) sátor alatt volt; lábai azóta fájnak. Midőn okt. 14-én a török vezért meglátogatta és sátrába gyalog kellett mennie, ezt »nem kicsiny diffikultással s csak mások segítségével« tehette.

Okt. 17-én, noha éjjel a lapoczkájában és derekában fájdalmat érzett. de lábaiban jobb erőt érezvén, lóra ült s az ellenséget szemlélte.

Tárgyalásai a törökkel. embereivel való ügyes-bajos dolgai és a sokféle dispositiók kiadása nem engedte meg. hogy testi

állapotával sokat gondoljon. Decz. 7-én fagyos, hideg időben vizsgálja az erősséget, 17-én pedig »becsületes hiveivel asztalhoz ülve, néhány óráig mulat.« Okt. 18-án reggel vadászni megy s néhány óráig a Morava partján halászik. Feleségével Zrinyi Ilonával, esős időben áradáskor vadászni jár hintóban. Ugy látszik, hogy az akkor halban gazdag Duna mentén szép mulatságát lelte a halászatban. Baja azonban nem mult el, sőt igen természetes, hogy ily mulatozások után a bal lába lapoczkájában újra fájdalmat érez, valamint kezében is, azonban ez csak múló baj volt.

Az 1694 évi jan. 4-én a nagy fagyban szánkázik, noha — mint írja — »a bal lábam belső bokája felől való ereken és jobb kezem középső ujjai fejében gyenge alteratiót és fájdalmat éreztem.« Jan. 7-én a keze fején egy daganat támadt, mely tüzesedni kezdett, de nagyobb fájdalmat nem okozott. E közsvényes daganat csakhamar el is mult.

Egészségének ezenkori állapotára levelei vetnek bővebb világot. Egy Drinápolyban lakó orvosnak nagyon köszöni a küldött orvosságokat és kéri, hogy ajánljon neki egy gyakorlott francia orvost, mert magyarjaiban az érvágást illetőleg nem bizhatik. Ez az orvos ajánlotta neki a terpentinolajjal való kenést, melyre megjegyzi, hogy használta, de nem sok sikerét látta; egy tégllyel már elhasznált, lehet, hogy a másik teszi meg a hatást. Lábai kissé erőre kaptak, annyira, hogy egyik fürdőből a másikba segítség nélkül mehet. A purgatiókat utasítása szerint használja, a mi a közelebbi részleteket illeti, arra nézve drinápolyi követét. Orlait utasította.¹⁾

Orlainak, mint a ki akkor Drinápolyban Bay Mihálylyal és Sándorral együtt intézte a fejedelem ügyeit, ugyancsak ez alkalommal írja, hogy egy jó francia borbélyra tegyen szert. Neki is felemlíti, hogy lábaiban van annyi ereje, hogy a napokban kétszer is lóra ült, de ha megerőlteti, mindjárt megdagadnak. A sáfrányos tej és kenyérkötés alatt a dagadás lelohad. Irja is, hogy jobb keze fejében egy hónap alatt kétszer állt be a dagadás, de harmadnapra elmúlt. Felesége nem mer az érvágáshoz folyamodni; bár a doktori praescriptiót bírta, de újabb felvilágosítást, még pedig magyar nyelvűt kér. Hogy azonban biztassa, másképen Istennek hála, semmi alteratiót nem érez, jó étvágya van, hanem azt meg kell vallania, hogy ritkán van oly éjtszakája, mikor a görcs lábaiba ne állana, de az is, ha jól megszorongatja, mindjárt elmúlik; a mennyire lehet, a hidegtől és gyomra megterhelésétől óvja magát. Egyúttal tudósítja felesége reményteljes állapotáról. Thökölyné egyáltalában félt az orvosok küldte gyógyszerektől. s — igen

¹⁾ M. Tört. Eml. Irók, XXIII. 122—123. ll.

helyesen — orvos jelen nem létében csak olyan szereket adott be urának, melyeknek hatását már kipróbálta. A purgatio recipéjét is feljegyzi a fejedelem, mely a következő: Rp. Mercur. dulc. gr. XV. diagrid. et resinae Jalap. gr. VI. antimon diaph. gr. V. cum drach. I. confect. humen fiant morsuli duo, quos capeat in vino pane hostiario involutos mane. cum custodia.¹⁾ E szer a mai kalomel édes ízzel és fekete antimonnal nedvesen elegyítve, melyet ostyában adtak be.

Naplójegyzetei szerint újra jobban érzi magát, mert jan. 14-én már szánkázik s 18-án híveivel együtt mulat. »A farsanghoz képest becsületes híveimmel mulattam« — írja. 25-én szintén egyik kapitányánál mulat. még pedig sokáig.

Febr. 3-án ismét alteratiót érez a görcs miatt lába ujjában, meg kivált a bokájában. 5-én ismét főbb híveivel s asszonyaikkal mulat. Vacsorára is eljár híveihez a feleségével. 15-én bal keze hüvelyk-ujja jobban megdagadt, melyet timsós tyukmony fehérével beköttetvén. az a tüzességet kivette, de erősen megdagadt. 20-án jobban érzi magát s 21-én már híveivel együtt eszik, 22-én pedig a farsang utolját ünnepli. 23-án azután megérzi a mulatozást. mert lába fájdalma talpába szállván, egy lépést sem tehet előre. Ismét ágyba kerül s csak néha kel fel. fájdalmai nagyok és »bő mértékben megvoltak.« Mindez nem akadályozta. hogy márcz. 1-én estig ne mulasson. muzsikával és tánczolásal végezvén a vendégeskedést. 4-én ugyancsak nagyot mulatnak. Márcz. 7-én éjjel bal lába ikrájában egynehányszor beállott a görcs és térdében oly nagy fájdalom volt. hogy egy lépést is nehezen tehetett miatta. Két éjjel bokájában és térdé hajlásában nagy fájdalmat érez; csak 12-én van kissé könnyebben, de a csúz jobb keze kis ujjába száll. mely megdagadván, a keze fejére is kiterjedt. Napokig tartanak az alteratiók. de azért dolgait végzi. Egyik nap könnyebben érzi magát. másik nap panaszkodik. mindazonáltal fölkel. 23-án jobb erőt érezvén tagjaiban. ismét híveivel együtt mulat. 28-án megint nagy mulatság. Lóra azonban nem ülhet, mert 30-án hintóban viteti ki magát szőléjébe. Április-havában legelőbb 12-én panaszkodik. hogy fájdalmat érzett, azután megjavult; 16-án egész nap a mezőn volt.

Máj. 4-én lába bokája megdagad és tüzesedik, másnap azonban jobban van és szőléjében kapáltat. 11-én lovagol, másnap eret vágat és hat findzsa vér megy el tőle. Ebéd után egy forrás mellé sátrakat vonat és híveivel mulat.

Máj. 13-án lóháton, 14-én feleségével vadászik »sok bús gondolataim közt magamat mulatni és az időt is tölteni kívánván.«

¹⁾ U. o. 117—119. ll.

15-én nyulászik, 22-én híveivel mulat, tánczolásal végezvén a vendégséget. 28-án panaszkodik, hogy lábán seb van, s minthogy vadhús nőtt benne, nagyobb kint szenvedett. 30-án írja, hogy lábsebe rútabb, mint tegnap.

Jun. 1-én ugyan lóra ül, de már 3-án nyakcsigolyáját fájlalja, melyet mandula-olajjal kenetett. azután erőt vett magán és hintón ment sétálni kertjébe.

E bajától megszabadult. Ugy véli, hogy e javulást a koplalás idézte elő. Jun. 9-én és 10-én Pozsarevácztól egy mérföldnyire vadászat és sátor alatt hál. 11-én agarakkal medvéket fogat le s csak három napi kirándulás után tér vissza. 14-én megjegyzi, hogy vakarástól származott lábsebe begyógyult. 19-én bal lába bokája körül daganat támadt, melyet egy borbélylyal felvágatott; sűrű vér és mészforma gennyedséges matéria jött ki belőle. Azonban e kelés folyton terjedt. mert 20-án is »megyen a rütség belőle, kérőt (tampon) tartván a borbély beléje.« 24-én sebes lábát fájlalja, a napot heveréssel tölti. 22-én azonban egy régi szolgálja és felesége egyik szolgálója lakodalmát tartja és estig velők van. Lábán a kelés 23-án megdagad; 24-re virradó éjjel jobb karjában, fejében és könyökében csúzt érez. 26-án a látselb erősen gennyed, jobb keze fejében nagy a fájdalom; 26-án lábából foly a matéria. Kezében könnyebbséget érez, de nagy daganatot tapasztal. 27-én flastromot tett lábára a borbély; keze javúl. de sebes lábának térde alatt való inaiban és a térdkalácsán belül levő erekben nagyobb fájdalmat érez, enni azonban tud. 28-án napestig kornyadozik. alteratiója van és kezét fájlalja. 29-én orvosságot vesz; sebe nem gyógyult meg. lábán tomporáig s balkezén nagy fájdalmat érez. étvágya nincs. 30-án eret vágat a jobb karján; öt findzsa vért vett ki belőle a borbély. Az evéstől undorodik. Délután a felesége, hihetőleg valami rácz asszony tanácsára, lisztből gyúrt tézstaformát tett a gyomrára, és gyomra elindítására juhsavót adott innia.

Jul. 1-én könnyebben van. de enni nem tud; 2-án barackvirág-liktáriummal él, az ételt beveszi, lábaira és kezeire erőtlén. 3-án írja, hogy sebe nem gyógyult be s a maga erejéből egy lépést sem tehet. A következő két napon levegőváltozás czéljából a mezőre megy; 6-án ereje megfordulását kezdi érezni. 7-én újra fájdalmas alteratiói vannak a nyakán és fején is, úgy hogy még 8-án is fekszik. 9-én együtt eszik híveivel. de segítség nélkül egy lépést sem tehet. 12-én bizonyos collocán nevű fű gyökerét megfőzetvén, annak gőzivel pároltatja lábát. 13-án nyak- és fejfájásától megszabadul. de lába és keze fáj. 15-én collocán fűből készült fürdőben fürdik kilenczszer, mire az orra vére is megindul. Dél tájban ebédel, este nádmézet fahéjas boros kenyérrel vacsorál.

Másnap ugyancsak »némelyeknek javallására« a fürdés után egyik házból a másikba bottal és támogatással járkál; estére mindkét lába megdagad s nagy fájdalmat érez; éjszakára borbélylyal bekötötte. E baján megijedt a fejedelem, azt tartván, hogy a fekvés és heverés miatt nagyobb nyavalya éri, s ezért 17-én, noha fájdalommal bal lábán nagy volt s alig mozdíthatta, mégis felöltöztött és hűvel ebédelt. A fürdöket folytatta, 18-án jobb keze fejében és lába nagyobbik ujjában érzett fájdalmat. Mindazonáltal 18-án fürdés után hintóban aratói megsejtelésére kísértél, de alteratiót érez a derekában és veséiben, térde nagyon fáj, bal lába kisebesedik.

A jul. 20-iki fürdő után a lábán lévő sebecske felszívódott és összeforradt, keze javult, de a jobb lába kezd fájni; 21-én pedig jobb térde is megdagad s balkeze feje a könyökétől kezdve elnehezedik. Most ez a változás és a fürdés csekély eredménye nagyon irritálja. Megint izzasztót használ s pároltatja a térdét.

Jul. 22--24-ig folyton fürösztö csúzos tagjait, miközben azt tapasztalja, hogy a fájás majd egyik, majd másik kezére s lábára és ujjaira száll. 25-én szünetel a fürdéssel, s bár alteratiót érez a könyökében, jól eszik, de az ugorka ételtől érez valamely gyengeséget. Az idő változó, szeles és hűvös; 26-án jobban érzi magát, 29-én pedig hintón a Dunához hajtát s 30-án a fájdalom a vállából is kiállott.

Aug. 1-én bágyadt, bal lába miatt nem alhatik, de másnap jobban van. 4-én a lábán való seb harmadszor pattant ki, dagadtja és tüzesége lévén. Azért felkel s kijár, pedig 11-én megjegyzi, hogy a jobb lába térde alatt fáj, sebes bal lábát pedig kötözik, »alkalmas lyukacska lévén rajta.« Aug. 12-én Szendrőbe megy s 13-án a Duna partján hál. Izarcsik fuluban, hol azonban rossz éjszakája volt s bal vékonyát fájalta.

Thököly ugyanis a török fővezérrel találkozni óhajtván, szánta rá magát e terhes útra. A török tábor Landorfejevár (Belgrád) előtt volt. Legelőbb a fejevári parancsnokot, Dzsafer pasát köszöntötte s kimentette magát lába fájdalmával, a miért nem mehet hozzá. 16-án úgy tetszik neki, hogy jobban van s 19-én fejevári házába száll. A fővezér tolmácsa Skerlet, a ki a doktorsághoz is értett, elhívatta Thökölyt a francia követ borbélyát. Skerlet egyebek közt azt mondta neki, hogy ha tavaly cauteriummal gyógyították volna, ma már nem lenne semmi baja; ő is így gyógyítá hasonló baját; most a sebes lába miatt nem ajánlja a francia borbélyt. Majd egy görögöt küldött hozzá. Thököly úgy vélekedett, hogy »nem árt, ha mindkét borbélyt előmbé hozatom, hadd lássák mind a ketten.« A francia borbély flastromot tett a lábára, a görög pedig jobban felnyitotta a sebet, hogy a matéria kifolyjon, s bekötötte.

Aug. 21-én székben vitték fel Thökölyt a török fővezérhez. Ez részvétellel kérde tőle, hogy »mi dolog, hogy ennyire jutott?« Mikor az audientia végén ketten fogták, hogy a vezér kaftányát megcsókolhassa. a vezér elnevette magát s azt mondta, ne betegeskedjék, erősen viselje magát, most ezt kívánja a szolgálat. Thököly ezt intimitationak, korholásnak vette s »elunta«, bár a vezér önkénytelenül mosolyodott el azon, hogy az ő egyik támaszuk még járni sem tud, s mentségére adta neki a jóakarató tanácsot. Thököly e beszédre legénykedett; noha járni nem tudott, mégis lábon ment ki a vezér külső sátoráig, de megsínylette, mert mindkét lába megdagadt, kivált a sebe. Mindamellet vendégeit muzsikaszó mellett megebédeltette, pedig nagy kinjai voltak. A görög borbély mindennap kötözte s a sebéet etette; majd tejbe ingredienttiákkal mosatta, kérőt is tétetvén a sebbe. Thököly azonban nem feketett le, mert bekötött lábbal látogatásokat kellett tennie; a lépcsőn járás miatt 31-én lábait nagyon fájtatta.

Szeptember-hó elején a bal lába bokáján lyuk lévén, csizmáját is alig vehette föl s nagyon kínlódott. Hanem azért táborba szállott s végig küzdötte a török sereggel esőben, sárban, szélben, az ostrommal és portyázással egybekötött diversiót. Okt. 25-ig állapotról nem ír; ekkor megjegyzi, hogy »lábaimban, kezeimben érzetlem aliteratiót, de megint megfordulván, jobban lettem.«

Nov. 5-én, nevenapján, Fejérvárt nagy mulatságot adott, vendégeit késő este bocsátván haza. Másnap vállaiban s lábaiban érzett nehézséget, kivált »hol a seb lábaimon beforradott.«

Az 1694 év végével megszűnik Thököly naplója, illetőleg a többi kötet vagy lappang, vagy elkallódott. Azontúl már csak szórványos adatokra vagyunk utalva. Tudjuk, hogy baja 1696-ban mindinkább súlyosodott,¹⁾ de szívós természete, akarateroje fentartotta.

Midőn a karloviczi békekötés (1699) után elkövetkeztek a reményvesztett számkivetés végső évei, az inveterált testi baj lelki fájdalmakkal súlyosodott. 1700-ban állandóan kínozza a köszvény. Aug. 21-én — konstantinápolyi orvosok ajánlatára — Thököly feleségével Rodostóba (Tekirdagh) utazván, az ottani sáros fürdőben keresett fájdalmas lábainak gyógyulást. Vajjon használt-e a fürdő, arról a fejedelem titkára Komáromy János nem tudósít,²⁾ csak annyit jegyez meg, hogy Thökölyék szárazföldön tértek vissza Konstantinápolyba, de útközben a fejedelemné nagyon megbetegedett.

Thököly Imre 1701 szept. 24-én éjszaka érkezett Nicomedia (Izmid) városába. Másnap kimulatatta magát a bujdosó magyarság

¹⁾ Horváth Mihály: Zrínyi Ilona élete, 109. l.

²⁾ Törökországi diariumja és experientiája. Közli Nagy Iván. Pest, 1861. 67--69. ll. Idézi Thaly Kálmán: Rákóczi- emlékek Törökországban, 1893. 9. l.

s »mint az hattyú halála előtt, rendkívül való kedvét mutatta — írja a titkár ¹⁾ — szegény asszonyunk, a méltóságos Zrínyi Ilona fejedelemasszony«, a mit beteges, levert férje és szolgálai felvidítására színllett. 1702-ben a nagyvezér öt erszény pénzt küldött Thökölynek a szultán nevében. E pénz egy részén vásárolta meg Thököly egy Bosztandzsi Musztafa nevű agától a *virág-csiftiket* (udvarházat), mely két órányira volt Izmidtől az Illés próféta hegye alatt.²⁾ Itt halt meg 26 napi betegség után »phtysis és pleuritisben« 1703 febr. 18-án délben Thökölyné. Eltemetéséről a következőket írja Komáromy: »18. Február (1703) vasárnap délben meghalván s 20-án koporsóba téven s Nicomediába vitetvén. 8. Mart. hajóra téven és véle 10. Mart. Galatába érkezvén, ugyanaz napnak estvéjén az galatai jezsuiták kisebbik templomába pompás solennitással eltemetttem.«

Thököly Imre Nicomediában maradt, de hogy köszvénye nagyban gyötörte, biznyság reá, hogy jun. 26-án a jalavai salétromos fürdőt látogatta meg, bajára orvoslást keresendő. E fürdő, melynek forró vizét hideg vízzel elegyítik, Nicomediához tíz órányira van, két órányira a tengerparttól, Nicea felé a hegyek közt. A víz használ »varas, fakadékos, rühes, fránczos embereknek.«

Thökölynek nem igen használt, mert — mint titkárja jegyzi — két évig sínylődött s jobbára székből hordoztatta magát. 1703 okt. 31-én Rákóczi Ferenczhez intézett levelében írja, hogy elbetegesedett és naponként öregszik.³⁾ 1704 jun. 21-én ugyancsak Rákóczi Ferenczhez szóló levelében bús sejtelemmel mondja: »De az halállal mindnyájan tartozván. és beteges állapotomhoz képest én is arról gondoskodván, — ha életemet nem remélhetem is sokáig, — de haláloamat édes hazámban, és édes atyáim koporsójában való eltemettetésemet kívánnám.«⁴⁾ Mint említettük, a testi fájdalomhoz a lelki gyötörődés is járult. Katholizálásának főoka, hogy Nicomediából mindenáron szabadulni kívánt. Nem tudjuk, mi igaz a Konstantinápolyban accreditált velencei követ jelentéséből, mely szerint az angol követ mondá neki, hogy a konstantinápolyi jezsuiták azt hirdetik, hogy Thököly katholikussá lön s igen dicsekszenek ezzel a hódítással. Nemrég egy Franciaországból visszatért jezsuita fölkereste Thökölyt, sokáig tanácskozott vele s rábirta, hogy Magyarországba menjen. Vett is Thököly egy kis hajót, melyen 60—70 ember elfért, s legértékesebb holmait a galatai jezsuitákhoz küldte már. De az angol követ nem hiszi,

¹⁾ Id. h. 73. l.

²⁾ Erről olv. Szádeczky Lajos 1903-iki izmídi kirándulásának leírását. Én az idő rövidsége miatt, télvíz idején nem rándulhattam el oda.

³⁾ M. Tört. Eml. XXIV. 521. l.

⁴⁾ U. o. 529. l.

hogy a porta Thökölyt távozni engedje és ezzel megszegje a békét.¹⁾ Thököly 1704 aug. 14-én írja fiának Rákóczi Ferencznek: »Sok búsulásom miatt egészségem megbontakozván« stb.²⁾ Szeptember elején keze alteratiója miatt nem írhat sajátkezűleg ugyancsak Rákóczinak.³⁾ Ezen »öreges és beteges voltához képest« ír levelet Pápai Gáspárnak 1704 szept. 12-én.⁴⁾

Olykor, mint az csúzos bántalmaknál megesik, subjective jobban érzi magát.⁵⁾ Számkivetésében folyton megújuló lelki küzdelmei mindig utólérhetetlen ábrándokat varázsolnak eléje. 1705 máj. 5-én írja fiának: »Adja Isten, láthassam meg testi szemimmel édes hazámat.«⁶⁾ 1705 júl. 7-én gr. Forgách Simonhoz intézett leveléből kitűnik lelki küzdelme, mert azt írja, hogy »nyughatatlan elmémnek csendességére« intézi hozzá sorait.⁷⁾ 1705 aug. 22-én csodálatos módon, nem is teljes három héttel halála előtt, írja Eszterházy Antalnak: »Istennek hála, nyavalyás állapotomhoz képest én most tűrhető állapotban vagyok.«⁸⁾ Utolsó levelét fiához aug. 25-én sajátkezűleg írja, melyből föltetszik halálsejtelme. Megjegyzi: »az hosszas bujdosásban elfáradott, fogyatkozott s végéhez közelítő életemnek«, továbbá »elbetegedett s öregedett életemnek hamar várható végével.« Azután: »Hogy pedig Kegyelmedet érette annyira untatom, kérem megbocsásson és érette meg ne ítéljen, mert szintén az lelkemre hatott az nyomorúság az sok esztendőktől fogvást, melyekben már igen elbetegeskedvén, látom, nemsokára elfogy életem. és azután nekem ez világi életre nem lesz szükségem.«⁹⁾

Az 1705 évi nyár utóján »rettenetes forró melegek« jártak,¹⁰⁾ minek következtében Thököly rendkívül elbetegesedett és székben hordoztatta magát. Szept. 2-án meglátogatta ugyancsak beteg titkárát Komáromy Jánost, ki felhasználta ez alkalmat, hogy az őt vigasztaló, de már halálra vált ábrázatú fejedelmet figyelmeztesse: »tegyen testamentumot, mert ha végrendelkezés nélkül hal meg, ezen a reménytelenségben levő szolgák egymást összevágják javai kapdozása alkalmával, melyet a török észrevévén, mind gályákra

¹⁾ Cs. és kir. titkos levéltár Bécsben. Thököly 1703 évi máj. 18-án történt, de halálos ágyán és végrendeletében visszavont áttéréséről olv. *Thaly Kálmán* id. m. 166.

²⁾ M. Tört. Eml. XXIV. 541. l.

³⁾ U. o. 546. l.

⁴⁾ U. o. 560. l.

⁵⁾ 1705. ápr. 19-én Rákóczi Ferenczhez. U. o. 596. l.

⁶⁾ U. o. 601. l.

⁷⁾ U. o. 607. l.

⁸⁾ M. Tört. Eml. XXIII. 367. l.

⁹⁾ U. o. 631–633. ll.

¹⁰⁾ Komáromy id. h. 84. l.

küldi őket s hazájukba nem verődhetnek. A mi becsesebb javai vannak, pecsét alatt küldje el titkon előre a franczia követhoz, ott bizton megállhat minden, és ha Isten rendeléséből meg is talál halni. testamentumának hű végrehajtója leszen: ha pedig élete továbbra terjed, könnyű lesz tőle visszahozatni, azért hamarabb meg nem hal.«

A fejedelem nagy szemeit titkárára vetvén, a dolgot nem vette tréfára, s hazavitetvén magát szállására. bezárkózott. s másnapra szept. 3-ra, elvégezte végrendelete írását és lepecsételte. Mind végrendeletét, mind feltettebb javait a franczia követhoz küldte Konstantinápolyba.

Thököly Imre sajátkezűleg írt végrendelete ekkép kezdődik: »Halandóságomról gondolkozván. mostani ágyamban való hosszas nyavalyámat is előttem viselvén, mely igen megerőtlenített. látván előttem a szapora példákat is, azért míg időm vagyon hozzá. ha az Isten e világból kiszóllitana is, tettem ilyen dispositiót« ... stb.

E végrendeletéből látható, hogy nagyszámú cselédség volt körülötte. a kikről bőkezűen megemlékezett. Főbb emberei Komáromy János, Székárosi Sámuel, Pápai Gáspár. Szöllősi Zsigmond. Nicomédiában állandóan egy orvos tartózkodott mellette, a kire szintén hagyakozott.

Végző akarataként erős szavakban megjegyzi és fiának Rákóczi Ferencz fejedelemnek lelkére köti, hogy »ebben a Törökországban, ha későre terjedne is, temetésemet ne, hanem vagy Erdélyben vagy Magyarországon kivitetvén, egy lutheránus, kerített kulcsos városnak templomában temettessen, emlékezetemre koporsóm felett zászlót és epitaphiumot is tétetvén föl.«

A végrendelet elkészítése után szemlátomást »száraz betegségben vagy hectica febrisben« mindinkább fogyott és elszáradott — írja titkárja. Erre nézve megjegyezzük, hogy a köszvényes baj nem szokott phtysissel végződni s a titkár diagnosisa vesebaji tünetekre is érthető. »Midőn tized nap múlva igen elnehezdedni kezdett volna, — írja Komáromy — 13. Szept. anno 1705, éjfélkor futva jött inasa az szállásomra s zörget az ajtón erősen. s kérdem. ki vagy? Nevét megmondván. mondá: Urunk ő Nagysága hivatja Kegyelmedet. Mondék: miért nem hagytok békét? látjátok mely nyomorultul vagyok, hadd nyugodjam. Mondá: bizony igen nehezen van ő Nagysága, Kegyelmedet sietve hivatja. Azonban más is superveniál hasonló sietéssel. Én hamar csak nadrágot vonván föl, az ingre mentét vévén föl, lemenék ő Nagyságához s köszönék, s becsülettel fogadá. Látom, hogy az ábrázatja igen megváltozott s az szemei is nem egyenesen járnak, s mentést megesmervén, hogy közelit az órája, az mint előtte állok, ő az ágyban felülvén mondta az inasnak: Tegyétek közelebb

az ágyamhoz a széket. Az inasok az vörös virágos bársonyszéket az ágya eleibe tévék, s mondja: Üljön le Kegyelmed. intvén kezével is; üljön le Kegyelmed! Közel ültetvén maga előtt, úgy hogy az térdeim az ágyát érték, egy ideig csak nézett rám és hallgatott. Egykor eleibe kérvén az asztalnál állani szokott ezüst kis kalamáris ládácskát, felnyitja s egy ezelőtt harmadnappal írt s bepecsételt de titulus nélkül való levelet kivett belőle s mondá: Az gyertyát tartások közelebb. Nagy öreg viaszgyertya volt s jól égett, s mégis mondá: Micsoda rossz gyertya ez, hogy jól nem ég? nem látok jól nála. Mondék én, hiszen elég viaszgyertya vagyon, gyujtsanak mást is. Azonban mást is gyujtván, vevé az megmondott levelet s pennáját az tentába mártván, azt akarja vala titulus helyett az levél hátára írni, hogy holtom után szakassza föl Komáromy uram etc. etc., s az kezei már reszketvén, az pennájára is vetvén, hogy rossz penna az, s mást adván kezébe, azt írja: Holtom után szakassza föl Komáromy uram. Az datumot, helyet, diest, annust is kijírja s az nevét is subscribálta, s nézvéen egy kevéssé az írását, maga kivevé az ezüst porzóját, meg porozá, s azután maga hajtásával reverentiát tévén, azon levelet kezembe adta, de semmit felőle nem szóllott csak nézett rám.

Én látván, hogy holta utánra való dolog, az levelet csak eltevém, azonban mondék: Látom Kegyelmes Uram, Nagyságod rosszul vagyon; noha én is rosszul vagyok, de nem szánom fárad-ságomat, ha Nagyságod kegyelmessége . . . Könyörögjünk, mondá, Kegyelmed jó akaratja. Az mint Isten tudnom adta, imádkoz-tatám s velem az imádságot botlás nélkül elmondta. Azután sok szép szentírásbeli vigasztalásokat s lelki bátorításokat mondván előtte, kevéssé nyugodván, ismét mondék: ha Nagyságod kegyelmes-sége . . . Még egyszer imádkozunk, s akkor is mondá: Kegyelmed jó akaratja.

Azonban, hogy ez elevatióra inkább provocáljam, az ágya mellett térdre esvén, halálra vált embert illető szép imádságot mondván előtte, s ő is szegény velem botlás nélkül elmondván, mondám: Nyugodjék Nagyságod egy kevéssé. Az mint az ágyban ülő formán volt, az fejét az fal felől kevéssé fordítván, én az ágya előtt az asztalhoz menék s az francia orátornak egy levelet kezdék írni, hogy az fejedelem igen rosszul vagyon, nem hiszem sokáig vigye, az Istenért kérem, ha valaha, in hoc casu patrociniáljon nekünk, mert bizony tartok róla az törökök sokat maradni vélvén, belénk garázdálkodnak.

Eddig írást a levelet. Szememet reá vetvén, kérdem az inasoktól: Mit csinál? Azok mondának: Csak csendesén vagyon. Én felkelék az írás mellől s oda menék, s hallgatván az lehele-tére s nem érezve, mondék: Vegyéték le az tükröt az falról.

Le vevén, melyet a szájához tartván, hát hire sincs már az lelkének vagy leheletnek. Mondék: Jó barátaim! e szegény megholt: terétsetek egy szőnyeget az földre, az ágyról vegyétek le s mossátok meg.«¹⁾

A Thököly sajátkezű feljegyzései alapján összeállított kórtörténeti kép, melyet hivatott orvos-szakértők bizonyára részletesen is kidolgozhatnak, világosan bizonyítja, hogy Thököly húgysavas diathesisben, vagyis köszvényben szenvedett, és hogy az 1694-ben ballábán támadt seb és ennek következményei Izmidben föllelt tetemének térdrésztetére teljesen ráillenek.

THALLÓCZY LAJOS.*)

II.

A kórtörténeti adatok orvosi megbírálása.

Orvosi szempontból latolgatva Thököly Imre gondosan összeállított kórtörténetét, teljesen egyet kell értenünk Thallóczy Lajossal. a mikor »csúzos bántalom«-nak minősíti a betegséget. (1694 márcz. 12-én »a csúz jobb keze kis ujjába szállott«; jún. 24-ére virradó éjjel »jobb keze karjában, fejében és könyökében csúzt érez«; jul. 22—24-éig »folyton fürösztli csúzos tagjait«; 1705 ápr. 19-én »olykor, mint csúzos bántalmaknál megesik« . . . stb.) Együttal azonban a köszvényt egészen ki merném zárni a kórképből. Igyekezni fogok kimutatni, hogy nemcsak egyes jellegzetes tünetek, de még inkább a tünetek összessége, a betegség lefolyása és bizonyos módon való reagálása mennyiben terelik diagnostikus ítéletünket épen a csúzos bántalom megállapítására s mennyiben szólnak a köszvény ellen. A két betegségben ugyanis azonos az anatomikus székhely; mind a kettő az ízületeket támadja meg, az ízületekben okoz fájdalmakat. De ezen helybéli azonosságot leszámítva, igen nagy s lényeges a különbség köztük. még pedig maga a kóroktani különbség. Mert míg a köszvény (diathesis urica) az anyagforgalom betegségei közé tartozik, addig a csúz, és pedig a szóbanforgó

¹⁾ Komáromy id. h. 84—87. ll.

*) Thallóczy Lajos t. tagtársunk, Thaly Kálmán első alelnökünk ajánlata következtében, mint a m. kir. kormány megbízottja, Thököly Imre hamvainak hazaszállítása s némely e végből szükséges intézkedések és előkészületek megtétele ügyében az 1904 év végén Konstantinápolyba küldetvén ki, ottani eljárásáról minden irányban kimerítő jelentést nyújtott be az őt megbízó kormányhoz. Ezen jelentéséhez mellékletül csatolta egyebek közt Thököly betegsége történetének pontos adatok összeállítását is, melyet azután a *Századok*-ban való közlés végett rendelkezésünkre bocsátani szíveskedett. Fogadja érte köszönetünket.

Szerk.

u. n. sokizületi csúz (polyarthriti rheumatica), az acut fertőző betegségek sorában foglal helyet s idővel chronikus jelleget is ölthet magára.

Az első körülmény, mely az adott esetben a sokizületi csúzra tereli figyelmünket az, hogy Thökölyt a baj — első határozott feljegyzése erről az időről szól — 32 éves korában éri utól. Ebben a korban a köszvény még a ritkaságok közé tartozik; rendszerint az előrehaladottabb korú egyéneknekél szokott fellépni; a sokizületi csúz ellenben a fiatalokat is meglepi s egyáltalán nem szorítkozik bizonyos életkorra.

Ugyancsak az első feljegyzésben azt is olvassuk, hogy három nap alatt az izületi baj tovább terjedt, tovább vándorolt a megtámadottság eredeti helyéről s e mellett a láb dagadt. »tüzes és heves« is volt. Ugyancsak 1694 jan. 7-én »a daganat tüzesedni kezdett«, máj. 4-én »bokája megdagad és tüzesedik.« Míg a köszvény sokszor, a betegség első stádiumában azonban mindig, csupán *egy* izületre (többnyire a láb öregujjának izületére) szorítkozik s a fájdalmas roham néhány óra leforgása után teljesen megszűnik egy időre, addig a sokizületi csúz nem áll ki ily gyorsan s fellépése első órájától fogva megvan egy bizonyos sajátossága, t. i. az izületről-izületre terjedésnek, sőt ugrálásnak hajlama, melytől a betegség nevét is vette: a *sokizületi csúz* nevet.

Typikus pl. az 1694 márcz. 7-ikéről szóló feljegyzés, a mikor »éjjel . . . térdében nagy fájdalma volt« . . . »Két éjjel bokájában és térdhajlásában nagy fájdalmakat érez, csak 12-én van kissé könnyebben, de a csúz jobb keze kis ujjába szállt, mely megdagadván, a keze fejére is kiterjedt.« Bajának ezt a vándorlását, izületről-izületre a legtöbb feljegyzésében követhetjük. A mint néhány napi vagy heti békesség után valamelyik izületében fellép a lob és fájdalom, nyomban követik ezt a többi izületek. És végigszemlélve az adatokat, azt látjuk, hogy Thökölynek végül már alig maradt izülete a testében, mely egy vagy több ízben afficiálva ne lett volna. Még a csigolyaközi izületek (1694 jun. 3.) és a lapoczkai izülete (1693 okt. 17.) sem voltak megkimélve a csúztól.

Jellegzetes továbbá a sokizületi csúzra, hogy sokszor jár izzadással; oly tünet ez, melyet manapság a Thököly korában még ismeretlen salicyllal való orvoslás elfed, a mennyiben a salicyl maga is erős izzadást okoz. Az izzadás beálltát, mely rendszerint könnyebbülést is szerez a betegnek, Thököly is több ízben feljegyzi naplójában, és nagyon helyesen jegyzi meg 1693 jun. 19-én — az orvos elcsudálkozásával szemben — hogy »csak az természet munkálódott bennem.« Később — látván az ilykép szerzett könnyebbülést — »a doktornak is igen tetszettek ezek az izzadások.«

Nevezetes, hogy a két baj, a köszvény és a sokizületi csúz, egészen ellentétesen reagál a fürdőkkel szemben, a mely viselkedésüket szintén latba ejthetjük a két bántalom differentialis diagnózisánál. Míg ugyanis a köszvényre a meleg fürdő mindenkor jó hatással szokott lenni, a sokizületi csúzban szenvedőnek a fájdalomosság, illetve az az alatt fenállani szokott hőemelkedés idején csaknem kivétel nélkül ártani szokott, a mennyiben az ily időelőtti fürdők használata a bajt csak súlyosbítani szokta. Thököly — mint naplójából kitetszik — mindig az affectio, nem a szünetelés idején használta. próbálgatta a fürdőket. és állandóan, rendszerint pár óra múlva vagy legkésőbb másnap, rosszabbodás követte használatukat. (Pl. 1693 febr. 26; 1694 jul. 16, 20, 21 — 24; 25-én abba hagyja a fürdözést s már 26-ra jobban érzi magát.) Ugyanílyen ellentétyszerű magatartást tanusít a kétféle bántalom a mozgás, vagyis az ízületek használata után. Míg az ízületek csúzos megbetegedésének azok kimélése, abszolút nyugalomba helyezése indikált, addig a köszvényre a nem túlhajtott, de nem is túlságosan kevés, mindennapos mozgás (járálás. sőt lovaglás) jó hatással szokott lenni. Thökölyn többször megesett, hogy valamelyest könnyebben, de még sem teljesen jól érezvén magát, lábra próbált állani. Ezen kísérletei után rendszerint rövidesen visszakerült az ágyba vagy székbe; a baj rosszabbra fordult a korai próbálgatásoktól. Egyízben Orlainak írja, hogy volt annyi ereje lábaiban, hogy lóra üljön. »de ha megerőlteti, mindjárt megdagadnak.« Majd pedig legénykedni akart a török vezér előtt, s »noha járnai nem tudott, mégis lábon ment ki a vezér külső sátoráig. de megsínylette s mind a két lába megdagadt.« Az ilyen egész rövid út megtétele következtében is már beálló recidiva nagyon jellegzetes a sokizületi csúzra, és köszvény esetében nem ártott volna meg Thökölynnek.

A mit a napló a veseváladék rendellenességeiről ír, nem értékesíthető sem az egyik, sem a másik betegség felvételének támogatásához. Megkevesbedett, üledékes lehet a veseváladék mind a kettő mellett; ilyen szokott lenni egyébiránt minden lázas betegségben is. Nyílt kérdés marad: valósággal véres volt-e a veseváladék avagy csak benyomását tette-e a vérességnek? Mert épen a sokizületi csúz az a betegség, mely a vörös vérsejteknek igen nagymérvű szétesésével jár, a mi által a veseváladék a véresség látzatáig festődhetik meg pirosra.

Homályos pont előttem a boka-izületben lefolyt genyedéses folyamat. Eredetét, keletkezését illetőleg csak feltevések határában belül mernék nyilatkozni. Nincs elvégre kizárva sem köszvénynek, sem csúznak hosszabb fennállása után az izületben fellépő genyedés, de mind a két bajban igen ritka szövődmény. És támadhatott függetlenül is a nevezett bántalmaktól, valamint az sem

lehetetlen, hogy az érvágó borbély inficiálta az ízületkörüli és ízületbeli szöveteket.

A mi végül a betegség utolsó stádiumát illeti, erről Thallóczy Lajos felteszi, hogy vesebaj lehetett. Ehez a feltevéshez erősen csatlakozom és magyarázatát is meglelem abban a kórtani tényben, hogy a sokizületi csúz az eseteknek elég nagy számában szervi szív-bajt hoz létre. Thököly betegségében, mely a csúzos attaque-oknak hosszú láncolata volt, szinte biztosra vehetjük, hogy a csúzos fertőzés a szívet sem kímélte meg. A szívbjához pedig nagyon könnyen csatlakozik a vesebaj és siettetí a szervezet pusztulását.

*

Nehéz dolog Thököly Imre betegségének lefolyását meghatottság nélkül végigolvasni. Fíatal korától élete fogytáig árnyék-ként kísérték őt betegség, gyötrelmes szenvedések. Agyongyötört, kinos élet jutott osztályrészeül. Thallóczy Lajos nagy köszönetre kötelezett minden magyar embert, hogy Thököly Imrének kórtörténeti adatait összeállította és közrebocsátotta. A *hóst*, kit a magyar nemzeti érzés oly erősen ölel szívékhöz, Thallóczy csak még közelebb hozta hozzánk. Felköltötte bennünk a részvét melegségét is, a mikor megmutatta nekünk, hogy Thököly Imre, az *ember*, mennyit szenvedett.

GYÖRY TIBOR.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A művészetek története a legrégibb időktől a XIX. század végéig. A vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából szerkeszti *Beöthy Zsolt*. I. köt. Ó-kor. Írták *Sebestyén Gyula, Mahler Ede, Láng Nándor, Zsámboki Gyula, Kuzsinszky Bálint*. Budapest, 1906. Lampel R. Nagy 8-r. XI. 556 l. 29 táblával s számos képpel.

A XIX. és XX. század fordulóját joggal nevezhetjük a magyar tudomány történetében az *összefoglalás* korszakának. Encyklopaedikus és rendszerező munkák olyan nagy számmal jelentek meg ezen alig 15 esztendőre terjedő időben (Pallas Lexikon, Képes Irodalomtörténet, A M. Nemzet Története. a Marczali-féle Nagy Képes Világtörténet, Ókori Lexikon, Egyetemes Irodalomtörténet, Műveltség Könyvtára, Iparművészet Könyve s most a Művészetek Története), hogy ezekhez viszonyítva a megelőző százötven esztendő iparkodása szinte egészen eltörpül. Sajátságos és irodalmi viszonyainkra nézve rendkívül jellemző jelenség, hogy e művek kivétel nélkül nagyobb-számú tudós vállvetett munkájának eredményei, s még ha nem különböző disciplinák összefoglaló ismertetése volt is a cél, *egy* ember nem mert vállalkozni a feladatra.¹⁾ Nem vonunk le ebből következtetéseket sem arra a munka-maximumra, a melyet nálunk egy-egy ember megbír, sem a magyar tudományosság eszközökben és emberekben való szegénységére, csupán megállapítjuk, hogy a mit a XVIII. és XIX. században a Katonák és Toldyak egymagukban végeztek el, arra most tíz-ötven munkás egyesül.

Ilyen együttes munkásság gyümölcse a *Művészetek története* is, melynek első kötetét öten írták. Az őskor (prae-

¹⁾ Tudunkkal csak Horváth Cyrill próbálkozott meg ilyen összefoglaló munka megírásával. de műve: A magyar irodalom története, mind-
eddig csonka.

historikus kor) művészetét *Sebestyén Gyula* (id.) tárgyalja. (1—24. ll.) Nagyrészt Woermann kézikönyve (*Geschichte der Kunst*) nyomán halad, a nélkül azonban, hogy mesterének ethnographiai alapját (az u. n. Natur- és Halbkulturvölker bevonását) megtartaná. Így előadása szűkebb keretekben mozog, de javára írhatjuk, hogy tekintettel van a hazai leletekre is. *Zsámboki Gyula* része, a római művészet (421—512. ll.) szintén nem tart jogot az eredetiségre, inkább kézikönyvek (főképen Lübke-Semrau művészettörténete), mint monographiák alapján készült s a többihez képest kissé vázlatos. Meglátszik azonban itt-ott az autopsia hatása és az újabb kutatások figyelemmel kísérése is pl. az *Ara pacis* méltatásánál. Színvonala van olyan, mint a külföldi hasonló munkáké. *Mahler Ede* (25—118. ll.) a keleti népek művészetét ismerteti, bőven és részletesen. A szakfolyóiratokban ismertetett legújabb ásatások eredményeinek bevonása által önállóságra emelkedik s helyes szempontból fogván fel e népek művészetének emlékeit (kiindulópontja mindenütt a művészet és cultus kölcsönhatása), nemcsak eredeti, hanem értékes dolgozatot is nyújt. Egészen új és értékes p. o. az építő-mesterek összeállítása, a mit más kézikönyvekben hiába keresünk. Kár azonban, hogy nem tud kellően megbirkózni az anyag szárazságával.

Reánk nézve a legfontosabb két fejezet a harmadik és ötödik. Az utóbbi, *Kuzsinszky Bálint* munkája, mely Magyarország emlékszerű maradványait ismerteti a római korból (513—543. ll.), azért, mert speciálisan magyar; az előbbi, *Láng Nándor* műve, a görög művészet története, mert »maradandó értékű tökéletes alkotásokkal először a görög nép művészetében találkozzunk« és mert e nép »a művészetek minden ágában a fejlődés oly magaslatára emelkedett, mely minden későbbi korra nézve mintául szolgálhat, és termékenyítő, folyton megújuló hatásában példa nélkül áll a művészetek történetében.«

Kuzsinszkynek valóban hálásak lehetünk azért, hogy a különféle folyóiratokban szétszórt cikkek és saját kutatásai alapján megrajzolta nekünk *mint első*, a római provinciális művészet történetét hazánkban. Ezen a nyomon könnyű lesz haladni, ez lesz az alap, a melyre majd mások építenek, ha részletesebb, új példákkal támogatott rajzát akarják adni a hazánkbeli római művészetnek. Természetes, hogy Aquincum adja a legtöbb példát. Itt egészen új, még nem közölt emlékek képeit is kapjuk, vagy az eddig ismerteknél jobbakat. (Pl. a 668, 670, 675, 676, 678, 681, 682. kép.) Hogy ezek az emlékek művészi szempontból nem valami kitűnőek, azt jól tudja a szerző (v. ö. 537. l.), s ez lehetett oka, hogy az

iparművészet maradványait, melyek még csekélyebb műbecsűek mint a monumentális emlékek, egészen mellőzi.

A görög művészet története az egész kötetnek nemcsak legterjedelmesebb (119—420. ll.), hanem legbecsesebb része is. A szakirodalomban jártas olvasót mindenekelőtt két dolog lepi meg örövendetesen. Az egyik az, hogy Láng szakított a tudományos irodalmunkban szinte hagyományossá vált eljárással s nemcsak német tudományos műveket használt, hanem francziákat és angolokat is, és mintaképül az utóbbiakat vette, azoknak tárgyalása módját, felfogását követi. A másik még fontosabb, hogy nem kézikönyvekből, hanem szakmunkákból, monographiákból és tudományos művészettörténetekből meríti ismereteit. Az építészeti emlékek ismertetésében Durm, Dörpfeld, Chipiez, Choisy, a szobrászatnál Furtwängler, Gardner, Collignon, Perrot, a dán Lange, Brunn, a festészet emlékeire nézve Rayet-Collignon, Pottier, Furtwängler-Reichhold voltak a vezetői; mindannyian kiváló archaeologusok és műhistorikusok. Ezen elsőrangú kútfők használatán kívül, a mint egy-egy finom találó észrevétel bizonyítja, Láng a maga szemének és műízlésének is nagy hasznát vette, úgy hogy munkája nem kompiláció, hanem egyrészt az idevágó szakirodalomnak, másrészt maguknak az emlékeknek felhasználásával készült tudományos munka.

Már az anyag elrendezése is bizonyítja függetlenségét a németektől. Nem osztja fel sok apró korszakra a görög művészet kétezer évesnél hosszabb történetét és nem tárgyalja mindegyikben külön-külön a művészet egyes ágait, hanem Görögország történetének főkorszakai szerint csak három korszakot vesz fel (mykenei művészet, a classikus kor és a hellenistikus kor művészete), hogy az építészet, szobrászat és festészet emlékeinek tárgyalását lehetőleg el nem aprózva, könnyen szemmel kísérhetővé tegye az egyes művészeti ágak fejlődését. Nem hull ki ily módon minduntalan az olvasó kezéből a fonal, mint a német kézikönyvekben (Springer-Michaelis, Woermann, Sybel) tapasztaljuk.

Álláspontja, módszere is szigorúan tudományos. A művészetet nem szakítja ki az emberi szellem nyilvánulásai közül, hanem egyfelől genetikus módszerrel a cultusból, mint a görög művészetek szülőanyjából magyarázza, s mindenütt tekintettel van arra a kapcsolatra, mely az antik cultura összessége és a művészet között fejlődése egész folyamán fennállott, másfelől figyelemmel van a milieu-re, a görög nép földrajzi és éghajlati viszonyaira s azon népek művészetére, melyektől stíl-elemeket, formákat vett kölcsön. Ezért előzi meg a nagyobb fejeze-

teket az illető korok kulturképe; nem purpureus pannusként, hanem mint megbízható alapvetés, az újonnan fellépő művészeti elemek eredetének megértetője. A tárgyalás középpontjában mindenütt a művészeti emlékek állanak; ezeket technikai és esztetikai szempontból pontosan leírni, s nem csupán a pusztá tényeket, történeti adatokat, méreteket és műanyagot megadni, hanem magát az emléket minden vonatkozásában, különösen előzőihez viszonyítva megmagyarázni: ez a műtörténetíró igazi feladata, a mit Láng becsületesen el is végez mindenütt. Nem követi azt a könnyű és kedvelt módot, hogy egypár szóval megdicsérje a művészt és munkát, hanem rámutat arra, a mi a műben fontos, a mi az értékelésnek alapja.

Különösen érdekes ebben a tekintetben a szobrászat tárgyalása, a melynél eddig tudvalevőleg két irány uralkodott. Az egyik a régi írók adataira, főleg Pliniusra és Pausaniasra támaszkodván, inkább a művészek történetét adta; reactióként azután fellépett a meglevő emlékek stíl-kritikai méltatásának szükségességét és egyetlen jogosultságát hirdető irány. A kettőnek összeegyeztetését, az ismert szoborkészletnek az írott forrásokkal való egybevetését, összhangzatos tárgyalását főleg Furtwängler iparkodik megvalósítani. (*Meisterwerke der griechischen Plastik*.) Őt követi Láng is, de a német tudós merész feltevéseivel és következtetéseivel szemben óvatos tartózkodást tanusít.

A feldolgozott anyag értékesítése nemcsak a kor tudományának színvonalán áll, hanem mindenütt a legújabb ásatások és eredmények figyelembe vételével készült. A színházat pl. már a Dörpfeld felállította új elmélet szerint magyarázza s a játék helyéül a classikus korban az orchestrát jelöli meg, a színpad keletkezését pedig a hellenistikus korba utalja; a mantineai basis ismert reliefjeit, melyeket még a legújabb német kézikönyvek is Praxitelesnek tulajdonítanak, ő — valószínűleg Svonorosznak a *Journal international d'archéologie et numismatique* 1902 évi folyamában megjelent cikkei alapján — elválasztja e mestertől; míg az összes német műtörténetek a Laokoons-csoport datálásánál századokkal eltérnek egymástól, addig Láng a dánoktól 1904-ben talált rhodosi felirat alapján pontosan meghatározza korát (Kr. e. félszázad);¹⁾ beszámol a Krétán, Knossosban és Phaistosban csak az imént végzett ásatásokról, melyek nemcsak bővítették a mykenei culturáról való ismeret-

¹⁾ Itt említjük meg, hogy a samosi Hera-templomnak most már pontosabb méreteit ismerjük, melyek a Lángtól közlöttet némileg megváltoztatják.

tünket, hanem a szigeteken történt feltárásokkal együtt a görög művészet és műveltség történetét vagy ezer évvel mélyebben (Homeros korától a második évezred kezdetéig) megnyitották előttünk. Nagy kár, hogy a krétai ásatások eredményeinek ismertetését nem kíséri kép. Különösen az angol Evans felvételeinek hiányát érezzük.

Ennek a mykenei culturának és művészetnek itt kapjuk először magyar-nyelvű feldolgozását, mert Schuchardtnak az Akadémiától kiadott könyve csak Schliemann ásatásait tárgyalja, s nem is műtörténeti szempontból. Maga az elnevezés: *mykenei cultura*, még a Schliemann korabeli szükkörű ismereteknek következménye, ezért mint hagyományos elnevezést használja Láng is, noha fogyatékoságát jól tudja. Mi megfelelőbbnek tartanánk akár a *sziget-cultura*, akár a *krétai cultura* elnevezést, mindaddig, míg ismereteink bővítésével valamilyen általánosabb vagy találóbb elnevezést nem alkalmazhatunk.

Először halljuk itt magyarul említve a *dipylon-stíl* emlékeit; ¹⁾ a dán Langetól megállapított *frontalitás* törvényének magyar értelmezését; sőt tudtunkkal a *polychromia* kérdéséről is itt olvashatunk először magyar nyelven tudományos fejtegetést; rövid összefoglalásban adja mindazt, a mit a nehéz kérdésről tudunk, s nem ad lényegben kevesebbet, mint a mit Perrot-Chipiez óriási munkájának legújabb kötete nyújt. A »festett szobor« kifejezés helyett azonban jobban szeretném a »színezett szobor« elnevezést. Az előbbi könnyen félreérthető; a laikus azt hihetné, hogy a görögök is olyan, a valóságot híven utánzó színeket használtak, mint pl. Donatello Niccolo da Uzzano szobrán, holott Láng igen szépen fejt ki, hogy jóformán csak áttetsző, diskkrét színekkel dolgoztak.

Számos olyan balvéleményt igazít Láng helyre, a mely főkép a német kézikönyvek hatása alatt még tankönyvirodalmunkba is eljutott s mindeddig nem volt kiirtható. Ilyen az a Vitruvius óta egyre élő téves felfogás, hogy a gazdagabb templomformák fokozatosan, bővülés által alakultak ki az egyszerűbbekből. Kiküszöböli a templomszerkezetek sorából a még mindig emlegetett *hypaetralis* templomot; megczáfolja azt a nézetet, hogy az ión-rendszer kezdetben nem ismerte a frízt; bebizonyítja, hogy tulajdonképen csak két építési rendszer volt, a dór és ión, a harmadikúl emlegetett korinthusi csak az utóbbinak változata stb.

¹⁾ Az e stílusú vázákat Láng paraszt-stílusúaknak nevezi. Ebből az egy szóból észreveszi a szakember, hogy Láng Böhlau idevágó speciális kutatásait is értékesítette.

A milyen tudományos e fejezetnek tagolása, módszere. anyagának összeállításá, olyan népszerű az előadása. Könnyen folyó kedves olvasmány, mert még a legnehezebb kérdéseket is világosan, mindenki számára érthetően tárgyalja; nem untat, nem fáraszt; ellenkezőleg, megkedvelteti olvasójával a tárgyat; méltóan oldja meg feladatát, a tudomány népszerűsítését.¹⁾

Műtörténeti munkákban, akár a tudós világnak, akár a nagy közönségnek szólnak, a szöveggel mondhatni egyenrangú fontosságú az illusztrálás. Ebben a tekintetben azonban nem nyilatkozhatunk nagy dicsérrel a munkáról. A műmellékek mind szépek, de a szövegbe nyomott képek egy része nem elég tiszta; a papiros beitta a festéket és sötétté, néhol maszatossá tette a képet. A képek megválasztása azonban kifogástalan.²⁾ Nagyrészt teljesen megbízható speciális munkákból vannak véve, vagy eredeti photographiák után készültek s úgy vannak összeválogatva, hogy a szobrászat és festészet minden nevezetesebb alkotása, minden iránynak legjellemzőbb képviselője helyet találjon, még pedig tanulságosan, tárgy vagy mester szerint csoportosítva, és ez által egyszersmind szemléltethetők lesznek a különböző időkben követett technikai eljárások és fogások, meg a sajátos görög szobrászi felfogások (isoképhalia, frontalitas); az építészetben pedig nemcsak az egyes emlékek, hanem az összes részletek, elemek, képen szemléltetnek, a mit hasonló rendeltetésű kézikönyvekben nem, csak Perrot-Chipiez-nél vagy Durm-nál találunk meg. Az építészetre vonatkozó képeknél egy igen czélszerű újítással találkozunk. Az emlék mai állapotát feltűntető kép mellett ott találjuk az alaprajzot; ha van komoly restructio, azt is, sőt néha még a keresztmetszetet is. Különösen tanulságos ez az eljárás a nagyobb terjedelmű emlékhelyeknél (Akropolis, Pergamon, Olympia), a hol e hármás ábrázolási mód nélkül szinte lehetetlen laikus embernek a tájékozódás.³⁾

A szakirodalomban jártas olvasó észreveszi az ily kuta-

¹⁾ Talán ebből a szempontból mellőzte a szerző a szakirodalomra való hivatkozást. Kíváncsok volna, ha esetleg, mint Springer-Michaelis, külön füzetben állítana össze egy irodalmi tájékoztatót.

²⁾ Csak a François-váza képét kellett volna inkább Reichhold rajza után (Furtwängler-Reichhold váza-képatlasza) adni, mert ez jobb, mint a könyvben szereplő (Wiener Vorlegeblätter alapján készült?) ábra. A knidosi Aphroditét is szívesebben láttuk volna a Springer-Michaelis-nél közölt képen, mint az itt látható római másolat lenyomatában.

³⁾ Annál inkább érezzük a hiányát egy Delphi emlékeit tervben és restructióban bemutató képnek, a melyet p. o. Lackenbach ad 1904-ben megjelent művében.

tások hatását az ábrák megválogatásában is. Tudtunkkal itt kapjuk először a farnesei bika-csoportnak egyedül helyes képét (Antiope nélkül); ¹⁾ szerepelnek az újabban felfedezett szobrok; az Erechteion alaprajza feltünteti a legújabb kutatások alapján megállapított változtatásokat. Nemzeti szempontból dicséretes dolog, hogy a hazánkban lévő s művészi értéküknél fogva számbavehető műveknek (aquincumi néger, sarukötő Aphrodite) képeit szintén beleilleszti a sorba.

Az egész munka használhatóságát nagyon emeli a kimerítő kettős index (I. Művészek mutatója, II. Hely- és tárgymutató), melynek segítségével nemcsak a keresett műalkotásokat és művészeket találhatjuk fel könnyen, hanem nyomon kísérhetjük egy-egy művészi ág (pl. arckép-szobrászat) egész fejlődését.

Várjuk a nagy munka további köteteit. Ha méltók lesznek az elsőhöz, akkor a Művészetek történetét örömmel iktatjuk korunk magyar tudományosságának legsikerültebb összefoglaló alkotásai közé.

— s — m —

Ernest Denis: La fondation de l'Empire allemand, 1852—1871. Paris, 1906. Armand Colin. 8-r. VIII, 528 l.

A M. Tud. Akadémia kültagjának ezen új műve méltán sorakozik azokhoz a beható tanulmányokhoz, melyeket eddig Csehország történetének szentelt.²⁾ Egyetemi előadásaiban évenként át tárgyalta Németország történetét a XIX. században, s két kisebb kötetben, remek stílusban, mintegy synthesisét adta politikai, társadalmi és szellemi életének, a francia forradalomtól egész 1848-ig. A most megjelent kötetben, tekintve a tárgy nagy fontosságát Franciaországra nézve, több mint ötszáz sűrűn nyomtatott lapon adja annak a húsz évnek történetét, mely a modern idők legfontosabb korszaka s mind Német- mind Franciaország sorsát hosszú időkre eldöntötte. Ezen évek története alatt Denis nemcsak a diplomáciai tárgyalásokat és

¹⁾ V. ö. Zeitschrift für bild. Kunst, 1903. 171 és köv. ll. Kérdés azonban, nem lett volna-e jobb a nagy közönség számára készült műben megtartani a jelenlegi állapotot feltüntető képet. Ha azonban Láng engedett a tudományos felfogásnak, miért nem közli Demosthenes szobrát is írótekeres helyett összefont karral? Tudtunkkal a müncheni gipsz-muzeumban már így restaurálva látható Polyuktos műve.

²⁾ La Bohême depuis la Montagne-Blanche. Ismertetését olv. *Századok*, 1903. 641. l.

a hadjáratokat érti, hanem a gazdasági és szellemi élet nyilvánulásait is, melyek néha nagyobb befolyással vannak a nemzetek jól és rosszul létére, mint a diplomácia szövevényes működése. Ezért ép oly behatóan tárgyalja a nagy bölcsészek és írók jellemét és működését, mint a politika és a harcz nagy képviselőit.

Ez a mű is, mint mindazok a tanulmányok, melyeket az utolsó húsz évben Németországról írtak, arról tanuskodik, hogy a francia történeti iskola már oly állaspontra jutott, melyről a sajtó sebek mellett is tisztán tudományos szempontból ítéli meg az eseményeket. Denis az 1870/71-iki háborúban csak végső jelenetét látja annak a tusának, melynek a két ország történeti fejlődését tekintve, okvetetlenül be kellett következnie. Nem vádolja sem ezt, sem azt, s ámbár III. Napoleon környezete, és különösen Gramont külügyminiszter iránt nagyon szigorú, ámbár kérlelhetetlenül feltárja a francia állam és hadsereg züllését 1870 körül, mégis inkább mint bölcsész áll az eseményekkel szemben, hogynem mint vádló. Előszavában méltán mondhatja: »J'ai pu parler d'une période qui nous fut si fatale, sans colère et sans haine«; és ha ehhez a nyilatkozathoz, melyet könyvének egy lapja sem hazudtol meg, még ezeket a sorokat csatoljuk: »l'Allemagne avait mérité son triomphe en 1870 par la constance de ses desseins et l'enthousiaste ferveur de sa foi, et elle déploya à ce moment ses fortes et robustes qualités intellectuelles et morales« — úgy bátran mondhatjuk, hogy e mű, mely stilus és compositió tekintetében is remek, az eddig megjelent hasonló tárgyú francia munkák közt az első helyet érdemli.

Azok a francia tudósok, a kik Németországgal behatóan foglalkoztak, mint Lavissee, Waddington, Pariset, főleg a porosz hatalom eredetét a XVIII-ik században kutatták; azok pedig, kik a jelenkori Németországot ismertetik, főleg Bismarck személyét és szerepét léptetik előtérbe. Róla rövid idő alatt három életrajz jelent meg Benoist, Andler és Matter tollából. Ez utóbbi három vaskos kötetre fog terjedni; a két első már meg is jelent s a német kritika részéről a legnagyobb elismerést nyerte. A többi historikus főleg a nagy háború egyes fázisait kutatta katonai szempontból. Denis nem beszél csatákról; művében hiába keresnők a königgrätzi vagy az 1870/71-iki csaták leírását; de annál mélyebben hatol az egyes német államok és Franciaország politikai és társadalmi viszonyainak leírásába.

A bevezetésben a szerző nagy vonásokban Németországnak I. Napoleon bukása utáni állapotát festi, és leírja az 1848-iki

forradalom hatását a németekre. A mű maga négy részre oszlik. Az elsőben (*Le lendemain de la Révolution*) a reakció uralmát vázolja s szomorú képet ad az állam és egyház akkori autokratikus jellegéről. Ez a tíz év (1850—1860) egész Európában, de főleg Németországon és Ausztriában megmutatta, hogy az. a mit 1848 nemzedéke nemeset és szépet remélt, ábrándnak bizonyult. A tudós Németországban annyira ment a reakció, hogy az iskolákban Cicero helyett Tertullianust javasolták a tanulók kezébe adni. Szászországból oly férfiakat mint Mommsen, Haupt és Jahn, szabadelvűségük miatt kiűztek, de szerencsére Poroszország, daczára Raumer reactionarius szellemének, nekik a berlini egyetemet megnyitotta. A porosz junker (hobereau) ekkor legszebb idejét élte. Denis szép képet rajzol erről a speciesről és szellemesen jegyzi meg róla: »*Leur morgue chrétienne s'humanisait pour obtenir quelque tuyau d'un couliissier juif.*» (100. l.) A mondatot azért idézzük, mert Denis az ő művében a boulevard-kifejezésektől sem riad vissza; munkája a talpraesett megjegyzések egész sorozatát nyújtja, melyek előadását fűszerezik. Ennek az első résznek valóságos fénypontja a harmadik fejezet, mely a szellemi áramlatról szól. Itt a francia historikusoknál ritka irodalomtörténeti tudással a politikai eseményeket az irodalmi áramlattal hozza összhangba. Művészete, mely főleg rövid, csattanós jellemrajzokban, élethű portraikban tűnik ki leginkább, itt nyilvánul legjobban. Ítélete Feuerbach műveinek nagy hatásáról, a müncheni írói kör tendenciáiról, Geibel, Scheffel, Hebbel, Schopenhauer befolyásáról, Freytag és a *Grenzboten* működéséről, valamint a nagy történetírók, főleg Mommsen és Sybel műveiről, mélyreható tanulmányokról tanuskodik. Ily irodalomtörténeti vázlatokhoz a francia olvasót eddig nem szoktatták.

A második rész (*Les années d'apprentissage de Bismarck*) a politikai fonalat egész 1863-ig viszi; itt főleg a vas-kancellár hatalmas alakja lép előtérbe. Denis azonban nem tartozik azokhoz a historikusokhoz, a kik providentialis egyénekhez fűzik az államok sorsát. Szerinte csak Poroszország teremthetett egy Bismarckot, a ki mintegy szülöttje egy száz éves politikai és socialis fejlődésnek. »*Je ne crois pas aux accidents et je ne crois guère aux héros*«, mondja előszavában, s ezt úgy magyarázza, hogy az események mindig egy hosszú fejlődés végső jelenetei s hogy a nagy hősök csak akkor gyakorolnak hatást, ha az általános helyzet támogatja őket. Mit tehetett volna egy Bismarck a XIX-ik századi Franciaországban? Vajmi keveset. De Poroszországban az uralkodók, a katonai szellem, — stramm und straff, — az írók és tudósok oly talajt

készítettek elő, a melyen egy Bismarck diplomáciai lángeszét kifejthette. Nagyon szép és helyes párhuzamot von a nagy államférfiu és királya közt, s ez utóbbinak a német egység megalkotásában nagyobb részt juttat, mint eddig tettek. Bismarck jellemrajza kitűnő; itt láthatja az olvasó, mily éles kritikai elme Denis, a kit művében csak az igazság szövétneke vezet. Egy franczia író tolla alatt ily mondatok, mint pl. »comme Richelieu, il est surtout grand par le coeur« (151. l.), bizonyára nem egy idegen olvasót meg fognak lepni. Valóban találó még Moltke (a Lessinghez való hasonlat új és talpraesett), Roon s még több taktikus jellemrajza.

Az a hatalom, melyet Denis mindig a legszigorúabban, néha sarkasmussal is elítél: — Ausztria. Nagy rokonszenve az elnyomott fajok, különösen a csehek iránt, megmagyarázza ezt, s bizonyára nem a magyar olvasó fogja szemére vetni, hogy túlszigorú. Véleményét ily kemény ítéletekben foglalja össze: »Benedek n'a pas été seul vaincu à Königgratz, mais avec lui le régime de tyrannie politique et religieuse, qui, depuis Ferdinand II. dévorait les forces de la monarchie autrichienne«; vagy pedig az 1866-iki hadjáratra czélozva: »Dans le conflit décisif où se joue alors l'avenir de l'Allemagne, ce n'est pas seulement Moltke qui est victorieux de Benedek, c'est Luther et Kant qui l'emportent définitivement sur Canisius et Lamormain.« (345. l.) Különösen az osztrák nembánomságot, a hadsereg züllését, a klerikális befolyást ostromozza, de ítélete nem elfogult, mert ott, hol érdemet és tehetséget lát, dicsérrettel szól róla. De különben az osztrák diplomatákról és katonákról, ha porosz ellenfeleikkel hasonlítja őket össze, általában a gúny hangján szokott megemlékezni.

Különösen a mű harmadik részében (La fin de la confédération germanique), melyben Schleswig-Holstein ügyét, az 1866-iki hadjáratot és az északi német államok conföderációját tárgyalja, tűnik ez fel inkább. Ebben a részben is behatóan szól a német szellemi áramlatokról; jellemzi Lotze, Hartmann, Dühring és a materialisták iratait, elítélve Büchner működését; az írók közül főleg Spielhagen, Hamerling, Raabe, Heyse, a festők közül Menzel, Kaulbach, Schwind, Piloty és Makart, a zenészek közül Wagner, a historikusok közül Treitschke hatását veszi szemügyre.

Az utolsó rész (Le nouvel Empire germanique) az 1870, 71-iki háború okairól és következményeiről szól. Itt a tárgyalás rövid, de megható. A hírhedt emsi távirat hamisítását Denis nem fogadja el. L'accusation de faux — mondja — n'a absolument aucun sens.« (474. l.) A nagy háború hadi

tetteit mellőzi, csak a béketárgyalásokkal foglalkozik behatóan s itt Thiers szerepéről kevés rokonszenvvvel nyilatkozik.

Denis, ámbár a német írók és diplomaták munkáit, jegyzeteit, élményeit nagy mértékben felhasználta, elvből nem csatolt utaló jegyzeteket művéhez, azért mert nem híve a »histoire dite scientifique«-nek, mit ép oly üres dolognak tart, mint az experimentalis regényt. Jegyzetül csak a főbb írók, katonák, diplomaták rövid életrajzát adja, néha-néha szellemes megjegyzésekkel. Célja művének megírásában, úgymond, az volt, hogy a német egység előkészítésének nagy munkáját behatóan ismertesse; ambíciója pedig: »de donner au lecteur la sensation de la réalité vivante en reproduisant la variété et la complexité des phénomènes dont l'ensemble constitue l'existence nationale.« Ezt elérte. Nemcsak a francia közönség fogja élvezettel olvasni művét, hanem a magyar is; nemcsak azért, mert mindenütt, a hol Magyarországról beszél (451. 486. 499. ll.), ezt rokonszenvvvel teszi, hanem azért is, mert Friedjung műve mellett a Denisé is nagy szolgálatot tehet. A francia munka sokkal behatóbb politikai, társadalmi és irodalomtörténeti szempontból, és mintegy kiegészíti az 1866-iki hadjáratnak és előzményeinek leírását. Azért óhajtandó volna, hogy a francia historikus műve is közzététessék magyar fordításban az Akadémia könyvkiadó vállalatában.

KONT IGNÁ CZ.

Die Aachenfahrt. Verehrung der Aachener Heiligthümer seit den Tagen Karls des Grossen bis in unsere Zeit. Von *Stephan Beissel.* Freiburg i. B. 1902. 8-r. XVII, 160 l.

Aachenfahrt alatt a minden hetedik évben Aachenbe, az ott őrzött ereklyék tisztelése céljából való zarándoklást kell értenünk, a miben a középkorban különösen a magyar zarándokok vittek kiváló szerepet, s e tekintetben sok régi, de némi új dolgokat is találunk e füzetben, mely a *Stimmen aus Maria-Laach* cz. jól ismert vallásos irányú folyóirat egyik pótfüzete (82. sz.) gyanánt jelent meg és mintegy folytatásúl a szerzőnek hasonló tárgyú többi dolgozataihoz. (U. o. a 47. 54. és 65. sz. pótfüzetek.)

A magyar zarándokok, mint tudjuk, minden hetedik évben nagyobb csapatokban jelentek meg Aachenben, és ott különösen a Nagy Lajos alapította magyar kápolnában ájtatoskodtak, melyben Szent István, Szent Imre és Szent László

ereklyéit őrizték, s a melynek XIV-ik századi magyar ötvös-műveiről Pór Antal és Hampel József írtak nálunk, sőt Hampel az aacheni történelmi társulat közlönyében is, melyet azonban szerzőnk — úgy látszik — nem olvasott el nagy figyelemmel. Dolgozatáról csak annyit mondhatunk, hogy sok szorgalommal, de kevés kritikával állította össze adatait, mint azt egy-két példából azonnal tapasztalni fogjuk.

Szerinte a magyar zarándoklás kezdetét bizonyára a XI-ik században kell keresnünk. Ugyanis 1052-ben a lüttichi egyházmegyéből, az ott uralkodó nagy éhínség miatt, egy csapat ember Magyarországra vándorolt ki, hol a király igen barátságosan fogadta őket. Ezek lassankint több és több helységet alapítottak az *esztergomi* egyházmegyében, s ezt a területet a »francia« névvel nevezték el utánuk. Ha azonban az idézett forrásban utána nézünk a dolognak, azt találjuk, hogy a kérdésben forgó kivándorlók Wazo lüttichi püspök idejében hagyták el eredeti hazájukat, s hogy utódaik, kik 1447-ben jártak Lüttichben, az *egri* egyházmegyében laktak. Wazo püspök azonban már 1048-ban halt meg, és az illető följegyzés, a melyet történetíróink már régóta ismernek, különben is gyanus kissé, mert az akkor (1447-ben) uralkodó magyar királyt *Laurentius*-nak, az egri püspököt pedig *Anthelmus*-nak nevezi, a mi sehogysem illik hazánk történetének keretébe. Beissel — mint látjuk — nem tudja, hogy Borchgrave már 1870-ben kimutatta, hogy nem 1052-ben, hanem 1044 és 1046 közt vándoroltak a lüttichiek hazánkba; hogy a nevezett Lőrincz nem volt Magyarország királya, hanem nádora (Hédervári Lőrincz), és hogy az egri püspök nem volt Anthelmus vagy Anselmus, hanem Hédervári László. Az említett belga tudós azt is megállapította, hogy a lüttichi kivándorlók az egri völgyben telepedtek le.

Beissel szerint továbbá a legelső magyar zarándokok, kikről hírünk van, azon nemes urak voltak, kik 1221-ben az Aachenbe tett utat arra használták föl, hogy II. András leányát Erzsébetet, Thüringiában fölkeressék. Az eredeti forrás nincs idézve,¹⁾ de ha azok a magyar urak abban az évben csakugyan megfordultak Aachenben, akkor valószínűleg megfor-

¹⁾ Beissel ez adatot illetőleg egy igen törékeny nádszálla, t. i. *J. H. Kessel* művére (*Geschichtliche Mittheilungen über die Heiligtümer der Stiftskirche zu Aachen. Köln, 1874.*) támaszkodik, ez pedig Montalembert nagyon szép, de nem tudományos értékű munkájának 21-ik fejezetére hivatkozik, a hol már Erzsébet férjének temetéséről van szó. Beissel gyakran és bőven idéz Kessel könyvéből, sokszor hibásan s akár-hányszor oly dolgokat beszél el, melyekre Kessel sem idéz eredeti forrást.

dítva történt a dolog s ők Erzsébet lakadalmát használták föl arra, hogy a magyar szentek ereklyéihez is ellátogassanak.

Erzsébet magyar királyné 1357-iki zárandok-útjával összesen hat sorban végez szerzőnk. E dologgal bővebben Pór Antal foglalkozott közlönyünkben.¹⁾

Nagy Lajos királyunkról — kit »der Fromme« jelzővel illet — Hampel figyelmeztetése daczára azt állítja szerzőnk, hogy szintén járt Aachenben, még pedig 1374-ben. Hampel kimutatta, hogy a dátum helyes olvasása szerint az illető oklevél kelte: *anno 1370-mo, quarto nonas mensis Januarii, regni autem nostri anno vigesimo nono*; a magyar történelem egy kis ismerete pedig meggyőzhette volna Beisselt arról, hogy a magyar király mind a két említett év január-havának 10-én Budán volt, tehát az említett oklevelet is ott, nem pedig Aachenben kellett kiállítania.

Mint látjuk, szerzőnk adatait nagy óvatossággal kell fogadnunk.

A magyar zárandokok útja szerinte a következő helyeken vezetett át: Norimberga, Miltenberg, innen gyalog vagy hajón a Majnán le Mainzig, innen a Rajnán Kölnig, hol különösen szíves fogadtatásban részesültek; és szerzőnk igen részletes leírását adja annak, hogy rendszeren hol laktak, mit ettek-ittak, mit műveltek stb. Egyes csapatok körmenetben bejárták a várost s magyar nyelven ájtatos énekeket zengedeztek az Ur Jézus és Szűz Mária tiszteletére, élükön egy egyénnel, ki majdnem tövig égett gyertyával a kezében alamizsnát koldult; a kapott pénzdarabokat azután a gyertyába dugdosta s az ily módon »megspékelt« gyertyáért a különböző templomok és kolostorok elöljárói élelmet adtak nekik. A kölni híres domban meglátogatták a három király sírját és ünnepélyes nagy misét hallgattak, melyet rendszerint egy ferencz-rendi barát mondott. Szent Péter napján ismét ünnepélyes mise volt, melynek végeztével az egész káptalan kivonult az ereklyékkal, melyeket egy külön e célra összeácsolt emelvényen mutattak meg a magyaroknak, kiket katonaság védett meg a tolongó néptömegetől.

Kölnben különösen az Agoston-rendi fehér apácák kolostorában őrzött kis köntös vonzotta földieinket, mely az ájtatos hagyomány szerint valamikor a kis Jézusé volt s egy magyar kolostorból Buda környékéről került oda. Floss szerint ezen ereklyének történetéről egy kézirati leírást őriztek az ő idejében (1855-ben) a kölni jezsuiták.

¹⁾ *Századok*, 1901. 1 és köv. ll.

Vasárnapokon mise után többnyire tánczra kerekedtek hazánkfiai zeneszó mellett. 1524-ben nagy medvéket hoztak volt magukkal »oly hosszúakat akár egy ló.« Ezek ágaskodva a magyar síposok és dobosok zenéje mellett tánczoltak.¹⁾

Aachenbe érkezve, szerzónknél (92. l.) a magyar zarándok-csapat minden magyarázat és átmenet nélkül hirtelen »die Pilger der sogenannten Wiener Procession«-ná változik, de csak ideiglen, mert néhány sorral alább ismét kapunk további adatokat az »ungarische Pilger«-ekről.²⁾ Miután ezeknél az a babona volt elterjedve, hogy az Aachenben kötött házasságok boldogságot hoznak, gyakran akadtak köztük, kik magukkal vitték mátkájokat, s az ilyen párokat Aachen városának »tulajdonképeni plebánusa« a Szent Foilan templomában eskette össze az egész magyar zarándok csapat jelenlétében.

Még a XVIII-ig századból is van elég adat arra, hogy a magyarok az aacheni zarándoklás iránt érdeklődtek és abban részt is vettek. Morócz tábornok 1746-ban oltárt alapít a régi magyar kápolnában, és a következő évben a kormány magát a düledezőfélben levő gót-izlésű kápolnát építteti újra, de 1772-ben az udvari kancellária egy rendelete megtilt minden olyan zarándoklást, kivéven Mária-Czellt, melynek folyamán a résztvevőknek az éjszakát honuktól távol kell tölteniök. 1776 január havában pedig az osztrák kormány egyenesen az Aachenbe való zarándoklást tiltotta meg, de néhány magyar és osztrák ember azért mégis megtette az utat a következő július-hóban a régi városba, hol a szokott vendégszerető módon fogadták őket, s miután nem jöttek nagy számmal, a fölmaradt élelmi szereket a város szegényei közt osztották szét. Így beszéli el ezt maga Beissel az utolsó fejezetben, s az időrendi táblában helyesen Mária Teréziának tulajdonítja az eltiltó rendeletet, ambar elődei eddig II. József császárt okolták az *Aachen-fahrt* eltiltásáért.

Nem tudom, van-e nyoma hazai történelmünkben, hogy az ország melyik vidékéről kerültek az aacheni zarándokok. Beissel, ismét Kesselre hivatkozva, azt állítja, hogy nálunk

¹⁾ Vajjon, csakugyan magyarok lettek volna e jámbor medve-tánczoltatók? Szerk.

²⁾ A 89. lapon szerzónk egy jegyzetben *Noppius* aacheni krónikájából idézi e passust: »Die so aus Slavonia jetzund ihre Pilgerfahrt annoch hierher continuiren, vulgo die Wiener genant, werden aus gewissen Renthen verpflegt«, és magyarázatul megjegyzi, hogy a »Wiener« jelző valószínűleg a »Windischer«-ből támadt fölcserélés útján. Magában a szövegben pedig azt a véleményt kockáztatja, hogy miután a magyar zarándokok az osztrákokhoz csatlakoztak, később nemcsak »hunok«-nak, hanem »die Wiener«-nek is nevezték őket.

minden vármegye *köteles* volt bizonyos számú zarándokot Aachenbe küldeni, mintha csak kötéllel fogdosták volna őket, de forrást e furcsa állítás támogatására Kessel nem idéz. Több adat arra látszik vallani, hogy a Dunán-túlról származtak. Így pl. 1453-ban »kamen... vill Windischen und Ungarn.« 1489-ben a nürnbergi krónika szerint »zohen die Ungern und Winden in grosser und merklicher Anzal hie durch auf Ach« (Aachen). 1775-ben, egy jelentés szerint »zu Köln hätten die Ungarn... auf windische Art tanzen müssen.« Ugyanakkor »seien... Hochzeiten nach windischer Bauernart abgehalten worden.«

A magyar kápolna két papjának, mint Lajos király föntjelzett okleveléből tudjuk, mindig magyarországinak (de regno nostro Hungarie) kellett lenni. Továbbá 1367-ben a király a pilisi apátot küldötte Aachenbe a magyar kápolna ügyében. 1381-ben ugyancsak a pilisi apát tesz jelentést a három magyar király ereklyéit tartó monstrantiáról ugyanott.

A mi a kápolna három Madonna-képét illeti, szerzőnk a 88. lapon Kessel egy másik művét idézve, melyet nem láthatam, azt írja, hogy II. László (értsd: Ulászló) magyar király 1492-ben egy Mária-képet ajándékozott a magyar kápolnának, és *Urbán* egri püspök, ki 1493-ban halt meg (Dóczi Orbán), maga vitt egy harmadik képet Aachenbe. A jegyzetben azonban egy 1492-ből és egy 1494-ből eredő képről van szó s így szerzőnk tovább zilálja az a nélkül is zavaros tárgyat.

KROFF LAJOS.

Temes vármegye nemes családjai. Irta *Lendvai Miklós*. III-ik kötet. Temesvár, 1905. Csendes Jakab kny. 4-r. 4 155 l. Tizenkét színes címer-táblával.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum-társulat folytatólag kiadta Lendvai Miklós *Temes vármegye nemes családjai* című munkájának harmadik kötetét, az előző kötetekhez hasonló díszes kiállításban.

Ezen kötetben a szerző az *J* és *O* betűk közé foglalt családokat ismerteti, ugyanazon módon és ugyanazon források után, a mint azt már a munka második kötetében tapasztaltuk. Főforrások: Nagy Iván családtani nagy műve, az alvidék történetírói (Márki, Szentkláray), a Századok és a Turul egyes évfolyamai, a királyi könyvek, egyes családok levelei és közlései, s főképen a vármegye jegyzőkönyvei és egész levéltára.

Ez utóbb említett főforrások alapján legjobban meg lehetett írni és meg is írta az ott törzsökös családok történetét, azokét

t. i. melyek a török hódoltság után ott birtokokat vásároltak és nemességet szereztek. A neo-aquistica commissio ugyanis megakadályozta működésével a régi nemesség birtokjogainak újra való érvényesülését, új és nem magyar elem kerítette hatalmába a régiek kiváltságait, és ezek érvényesültek a vármegye újabb történetében is.

Ezen családok multját egész teljességében, nagy ügybuzgalommal és szorgalommal feldolgozta a szerző; pontosan közli nemesítésök idejét, címeröket és legtöbb esetben leszármazásukat is.

Másként áll a dolog a beköltözött régibb vagy újabb eredetű családok tárgyalásánál. Itt már elhagyja a szerzőt azon biztoság, melylyel a törzsökös családok multját ismertette. Itt már nem mindig a megfelelő forrásokból merít, mint pl. a Jeszenszky családnál, melyet címerhasznosság alapján a Divék nemzetségből származtat; vagy az Asguthi Körtvélyessy családnál, melyet összeveteszt a kihalt Kolcsosszumezei Körtvélyessyekkel; vagy túl nagy fontosságot tulajdonít a családi hagyományoknak, mint pl. a Küttel és Novák családnál. De leginkább kifogásolható az, hogy sok helyen belső esik abba a hibába, mely — fájdalom — a magyar genealogiában még mindig igen gyakori (tisztelet a kivételeknek), hogy olyan családok, melyeknek egyes tagjai anyagi, társadalmi vagy hivatalos téren magaslanak ki, nem tárgyaltnak eléggé tárgyilagosan.

A Beodrai gróf és nemes Karácsonyi család »eredete és származása — szerző szerint — egészen biztosan nem mutatható ki. A *hagyomány* szerint, melyet a grófi család birtokában levő *több erekle* is támogat, a Karácsonyi család már beköltözése előtt is nemes volt.« Ezt már dr. Temesváry János is megírta »Magyar-örmény nemes családok címerrei« című művében (101. l.) s közvetlen ezután szószerint közli Mária Teréziának 1749-ben kiadott címerlevelét, melyben Karácsonyi Kristófot »*e statu et conditione ignobili*« nemesítette meg.

Az 1698 évben megnevesített Kormos családnál mind egybehordta szerző a hazánkban itt-ott élő nagyszámú, de egymással semmiféle atyafiságban nem álló Kormos nevű családokat. Besorozta ezek közé Kormos Fülöpöt is, kinek neve mint legrégibb, 1437-ben fordul elő Zsigmond királynak a munka szövegében hasonmásban közlött oklevelében. Sorsát a névhasznosság alapján még Kormossy (és nem Kormos) Tamás¹⁾ diósgyőri alvárnagy sem kerülte el, kit II. Lajos király 1521-ben neme-

¹⁾ II. Lajos király 1521 évi adománylevelében így szólítja meg: Tibi fidelis nostro Thome *Kormossy*. 1524-ben mint alispán így kezdi egyik kiadványát: Nos Thomas *Kormossy* de Myskolcz, vicecomes . . . stb.

sített meg, miskolci házára új adományt adott és címerrel is ellátta. Három évvel később az akkor már Miskolci Kormossy Tamás Borsod vármegyének alispánja volt, de 1535-ben már nem élt, véle családja is kihalt, mert ezen évben I. Ferdinánd »per mortem et defectum« miskolci házát másnak adományozza el.

Az 1579-ben megnemesített Lőrinczkátai Laczkovich családot a könyv szerzője — családi hagyomány után — a nem létezett Laczk nemzetségből származtatja.

Az Ötvenesi Lovász családot, Mihály és Balázs testvérek személyében, kik a Mladozevich Horváth család martoni (Borsod) manumittált jobbágysai voltak, III. Ferdinánd nemesítette meg. Erről a szerző ezt írja: »Ősrégi, előkelő család, melynek származását homály fedi.«

A Parnói Molnár családról ezt olvassuk: »Ősrégi, előkelő magyar nemes család. III. Ferdinánd (Bécs, 1637 május 3.) *megújította* (?) Molnár János, fivére István és nővére Katalin címerlevelét.« A Földeáki Náway családról azt írja: »a Náway család ősrégi, régebben Hont vármegyében lakott, I. József (Bécs, 1711 márczius 30.) *megújította* (?) Náway Pál és gyermekei címerét.« Mindenesetre hasznos munkát tett volna a szerző, ha a Molnár és a Náway családnak a címerújítást megelőző időkben leélt történetét is megismerteti olvasóival, mert ez genealogiai munkáinkban még eddig publikálva nem volt.

A könyv heraldikai része általában kielégítő. Ha címerleírásai néhol nem eléggé szabatosak is, de mindenütt érthetők. Az eredetiben vagy másolatban látott armálisoknál a címereket rendesen az okirat szavai szerint írja le s ezzel az itt-ott heraldikátlan címerleírásokért azokra hárítja a felelősséget.

Ha szigorú mértéket alkalmazunk, kifogásolnunk kell a szerző saját címerleírásainál néhol a nem teljesen szabatos blazont, minő p. o. a Jagodics címeré, a hol többek között ezeket mondja: »a felső aranymezőben kiterjesztett szárnyú, vörös csőrű, jobbra néző fekete sas.« Ez helyesen: »felül aranyban vörössel fegyverzett fekete sas.« Mert ha csak sast mondunk, az kiterjesztett szárnyú és jobbra néz. Ezeknek csak ellenkezőjét kell jelezniük, ha t. i. a sas összetett szárnyú és balra néz. Heraldikátlan az Odor család címerleírása is: »vörös mezőben egy *tavasiető* folyó, sisakdísz: *ágyékával* kiemelkedő grif« stb. stb.

A takarók színeinek sorrendje az egész könyvön keresztül téves, mert a szín jelzi a takaróknak külsejét, az érc csak bélését. Ezért mindig a színt említjük először, azután az érczet.

A könyvhöz 12 címertábla van mellékelve. Három ezek közül hasonmás: a b. Nikolics, az Osztóics és a b. Rajacsits címer. Az Ormós, De Pottiere, Prepeliczay, Szentgyörgyi, Töttösy,

Kormos, Níamesny elég jól, egyik-másik közülök igazán szépen van stilizálva. Ezek jó hatását a Szájbely címér csökkenti, melynél a paizs ellenkező irányban áll a paizsalak és sisakdísz irányával, és a Timárv címér, hol a sisak szemközt álló helyzete nincsen öszhangban a jobbra fordult címeralakokkal. E címernél a grif szárnytartása is nagyon hibás és izléstelen.

Az előadott kifogásolható részletek mellett is, egészben a könyv lelkiismeretes munkásság eredménye, megbízható forrása Magyarország déli vidékei újabb családtörténetének és nyeresége genealogiai irodalmunknak.

—R—

Kuruczkori fegyverek. Irta Czuberka Alfréd. Felolvasatott a Szent-István-társulat tud. és irod. oszt. 1906. jan. 18-án tartott ülésén. Budapest, 1906. Stephaneum kny. 8-r. 159 l. Képekkel.

A Szent-István-Társulat mindenkori hazafias intentiói minden kétségen felül állanak. Ugy látszik, egyedül ennek tulajdonítható e könyv kiadása is, mivelhogy kuruczkori emlékekről van szó.

Egyébként a könyv célja nem magyarázható meg, mert a szerző a fegyvertanra vonatkozó száraz adatokat már megjelent könyvekből állítja össze. Nincs könyvében egyetlen új vagy ismeretlen adat, nincs egyetlen új gondolat. Munkája, elvont szaktárgyánál fogva, nem érdekelheti a nagy olvasó közönséget; a szakembert meg épen nem, mert a mit itt kap, azt az eredeti munkákban bővebben és jobban megtalálja.

Különben szerzőnk hét fejezetben szól a kardféléről, lövő fegyverekről, tüzes szerszámokról, ütő és szálfegyverekről, a zászlókról és tábori hangszerekről, a védő fegyverekről és a lófelszerelésekről, természetesen mind a kurucz korból valókról.

E közben azonban sok tévedésbe esik. A XVII. és XVIII. századi leltárakban talált fegyvereket mind kuruczkoriaknak veszi, holott sok közöttük régi családi ereklye, a XVI-ik, sőt XV-ik századból is.

A hegyes tőr kardokról szólván, azt írja, hogy *szemmel látható* emlékek hiányában leltáraink adataira kell támaszkodnunk. Holott köz- és magán-gyűjteményeinkben és kiadványainkban egész sereg ilyen kard ismeretes.

Azt írja továbbá, hogy az első puska egy hosszú fa-agyba beékelts cső volt. Holott az agy a puskaféléknél már a fejlődés későbbi és magasabb foka, mert ez teszi lehetővé a célzást. Az első puska csupán gyújtólyukkal ellátott cső volt.

A sodrony-pánczélingről azt mondja, hogy az sodrony-karikából van *összeszöve*. Talán forrasztva, akarta mondani! A magyar nyereg tipusa gyanánt török eredetű, keleti nyergeket említ fel.

A sarkantyút a lószerszámok között tárgyalja, holott azt a lovag viseli, stb. stb.

A szerző 41 képet mellékel munkájához s ez valamennyi *Szendrei János* tagtársunk »Magyar hadtörténelmi emlékek« cz. munkájából van átvéve, de ezt sehol meg nem említi s a tárgyakról sem mondja meg a leglényegesebbeket sem. Közli pl. Szendrei munkájából Savoyai Eugén vértjét, de csak annyit ír a kép alá, hogy »mellvért.«

Azt hisszük, ez minden irodalmi szokásnak ellenére van.

A fáradtságot és költséget jobb és hasznosabb munkára is lehetett volna fordítani.

s—s.

Domenico Scarpetto: Giovanna I. di Napoli. Monografia storica con note del professor *Taddeo Ricciardi*, e prefazione di *Gaetano Miranda*. Napoli, 1903. Kis 4-r. VIII, 231 l. Johanna arczképével.

Egy irodalmi fattyuhajtással és furcsasággal van itt dolgunk. A monographiát *Scarpetto* írta, azután *Ricciardi* tanár írt hozzá jegyzeteket s az egész munkához előszót *Miranda*, ki — mint maga is bevallja — sem nem tudós, sem nem történetíró.

A felelősséget tehát azért, hogy a munkát a mai tudományosság színvonalára emelje, mint látjuk, *Ricciardi* vállalta magára, de ebben a tekintetben kudarcot vallott. Egy második *Rip van Winkle* szomorú hatását teszi az emberre, ki nem erdőben ugyan, hanem valami penészes, pókhálós könyvtárban elaludt, s végre felébredve, megírta jegyzeteit, nem törődve egy csöppet sem az újabb kutatásokkal, de szívesen elfogadván egy-egy modern írótól — a minő pl. »l' esimio professore *Faraglia*«, »il dotto architetto *Montella*«, »il dottissimo *Minieri-Riccio*« — a mit ezek neki könyöradományképen nyújtanak.

A tanár úr, úgy látszik, még nem fedezte fel, hogy mai napság már nem elég bizonyíték az, hogy mit írt »il *Villani*« (nem a modern író, hanem a régi krónikás), mint vélekedett »il *Costanzo*, seguito da altri storici«, mit állított »il *Garruccio*« vagy »il *Collenuccio*«, s hogy a világ semmit sem hederít már arra, a mit »gli storici più autorevoli e gravi« állítanak, ha

az oklevelekből beszélő rideg tények az ellenkezőről tanuskodnak. Az olyan adatok pedig, melyeket oly zavaros és gyanus forrásokból merített, mint pl. »v'è chi narra«, vagy »qualche storico afferma«, vagy »si narra«, egy XX-ik századbeli munkában rikító anachronismuszok.

Ricciardi tanár bebizonyítani igyekszik Nápolyi Johanna ártatlanságát első férjének, András herczegnek meggyilkolásában, — s ezért rokonszenvvvel lapozgattam munkáját, mert néhány év előtt az *Erdélyi Muzeum*-ban magam is megbirkóztam e feladattal, — de ha valaki célzt akar érni, komolyabb és alaposabb munkát kell végeznie, mint a milyen az előttünk fekvő monographia.

KROFF LAJOS.

T Á R C Z A.

AZ ÁGOSTAI CSATA.

Schäfer Dietrichnek *Die Ungarnschlacht von 955* cz. értekezését közlönyünk f. évi február-havi füzetében (156. l.) ismer tettem. A Sybel-féle *Historische Zeitschrift* (1905. 529. l.) és a *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte* (31. köt. 249. l.) elfogadta Schäfer következtetéseit, hogy t. i. Ottó király nem a Lech mezején ütközött meg a magyarokkal s hogy Gerhard nem a mai Fekete-erdőt értette, midőn azt írta, hogy a magyarok abban az évben Noricumot a Dunától »usque ad Nigram silvam, quae pertinet ad montana« elpusztították.

Ernst az *Archiv*-ban Schäfer igazolására Apianus *Bajorország topographiája* egy helyét idézi, mely szerint »vallis autem, quae a Tigorino lacu (Tegernsee) huc usque (Aschenbach) exporrigitur et tota sylvosa est atque ab utroque latere montibus conclusa multisque rivis irrigatur, ea, inquam, montosa vallis nigra appellatur sylva, vulgo der Schwarzwald.« Tehát az a Fekete-erdő, melyet Gerhard értett, Tegernseetől délre a bajor határig terjedt. Idéz ezenkívül még az 1516-iki *Landpot in Ober- und Nider-Beiern* cz. munkából is, mely »von geprauch der schwarz- und hochwäld vorm gepürg« beszél, s így a Gerhard említette Fekete-erdőre (Nigra silva, quae pertinet ad montana) emlékeztet.

A *Zeitschrift* egy újabb számában (3-ik f. I. köt. 1. füz.) azonban Harry Bresslau vitatkozik Schäferrel, s ámbár igazat ad neki a kérdésben forgó Fekete-erdő fekvésére vonatkozó következtetését illetőleg, a 955-iki csata színhelyére nézve azt állítja, hogy ezentúl is nyugodtan a Lech mezején vívott ütközetről beszélhetünk.

Bresslau elismeri, hogy a kérdésben forgó eseményekre nézve

az egykorú *Widukind* és *Gerhard*, a *Vita Oudalrici* szintén egykorú szerzője a főforrások, ámbar megengedi, hogy az előbbinek jelentése homályos és nem teljes (unklar und unvollständig). Bresslau főleg Widukindra támaszkodik, másrészt azonban nem ért egyet azon modern írókkal, kik hajlandók *Gerhard* jelentését elvetni. Magáénak vallja azonkívül azon írók nézetét, a kik, mint pl. Ottenthal, a csata színhelyét a *Vita Oudalrici* nyomán csakugyan a *Lech* mezejére (in campum quem *Lechfeld* vulgo dicunt) helyezik. Mondott ismertetésemben én is azt írtam, hogy az illető passusnak semmi köze sincs a 955-iki csatához, hanem a püspöknek egy kalandját írja le *Szent Afrával*, a mi valami 20—30 évvel az ágostai ostrom előtt esett meg. Furcsa a dologban az, hogy Bresslau szerint éppen ez a passus dönti el a kérdést a csata színhelyét illetőleg, mert *Szent Afra* kivezette *Udalrik* püspököt Ágosta városából a *Lech* mezejére »indicavitque ei venturam supergressionem Ungnorum et loca belli, et quamvis laboriose, tamen victoriam christianis concessam esse nunciavit.« Tehát a szent már jóval előre megjövendölte volt a pogány magyarok támadását és megmutatta a püspöknek még a helyet is, a hol — nehéz tusa után ugyan — de mégis a keresztyén fegyverek számára volt föntartva a diadal. Miután u. o. még azt is meséli a püspök életirója, hogy *Szent Péter* is megjelent volt előbb, bajos elképzelni, hogy egy zsidó vallású modern történetírót mi készíthetett arra, hogy oly nagy súlyt fektessen a keresztyén hagiológiából meritett csodatелjes eseményre. De — sine ira et studio — fogadjuk el valódi történeti ténynek *Szent Afra* tanubizonyságát. Bresslau még ezzel sem takarított el minden nehézséget a maga útjából.

A püspök életirója szerint, midőn *Perchtold* megérkezett a magyarok táborába s hírül adta nekik, hogy *Ottó* király útban van hadseregével a szorongatott város fölszabadítására, ezek abba hagyták az ostromot és *Ottó* ellen vonultak. Mint említett ismertetésemben megírtam, *Gerhard* leírásából világos, hogy a magyarok elmentek Ágosta alól, mert csakis így volt észszerű és lehetséges, hogy *Udalrik* püspök, a város védője, a következő éjjel kiküldötte testvérét *Dietpald* grófot az egész őrsggel, hogy *Ottó* királyhoz csatlakozzék. A kik a városban maradtak, nem láttak semmit a csatából; a mit láttak a bástyákról, az egy tömör magyar sereg átvonulása volt, melynek rendezett menetéből senki sem gyaníthatta volna, hogy vesztett csatából menekülnek haza felé. Az ágostaiak csak akkor vették észre, hogyan áll a dolog, mikor a magyarok

sietve átkeltek a Lech folyón. Maga a győztes Ottó király csak későn este érkezett Ágostához s csak tőle tudták meg a püspök és a városban maradt hívei, hogy a magyarok elvesztették a csatát.

Ha a Lech mezején ütközött volna meg a két hadsereg, akkor a püspök és hívei a város bástyáiról nézhették volna végig a csata egész menetét, és — Bresslau szavaival élve — arra sem lett volna szükség, hogy Szent Afra a püspököt a városhól kivezesse a Lech mezejére (brauchte die Heilige ihren Schützling nicht aus der Stadt heraus auf das Lechfeld zu führen) s ott mutassa meg neki a jövőendőbeli ütközet helyét. Megmutathatta volna a város falairól is.

KROPP LAJOS.

SEMMEIWEIS IGNAČZ SZÁRMAZÁSA.

Az a férfit, kinek emlékezetét nemcsak magunk ünnepeltük, hanem velünk együtt az egész művelt Európa megünnepelte a múlt szeptember-hó utolsó napjain, kinek áldásos és örökigaz felfedezése nemcsak a feleséget mentette meg a férj, az anyát a gyermek számára, hanem magában hordta mind ama nagy vívmányokat, melyeket a modern sebészet és sok tekintetben a mai fejlett közegészségügy is elért: nemcsak az emberiség legnagyobb jóltevője, hanem hazánk leghivebb fia közé tartozott.

Semmelweis magyar voltát teljességgel elismerték már Német- és Franciaországban. És meg kell hajtánunk az igazságos elismerés zászlaját az ünnepélyünkön felszólalt két bécsi professor előtt is, kik egyértelműleg »Magyarország nagy fiának« neveztek Semmelweis Ignácot. De mindemellett is késztetve érezzük magunkat Semmelweis magyar voltát minden oldalról megvilágítani, mert hiszen nemrég jelent meg Bécsben Fritz Schürer v. Waldheim munkája, a ki — sajnos, egy pesti orvos: dr. Hirschler Ignác adatai nyomán — kijelenti, hogy Semmelweis osztrák származású volt, a mennyiben »szülei, legfeljebb nagyszülei vándoroltak be Ausztriából Magyarországra.«

Ezzel szemben meg kellett állapítanunk a következő körülményeket, melyek Semmelweis magyar voltát bizonyítják, és össze kellett állítanunk családfáját, mely azt bizonyítja, hogy a nagy férfit egyenes elődei már a XVII-ik században bizony kimutathatólag magyar honosságúak voltak.

Semmelweis maga 1818 júl. 1-én Budán jött világra. Szülővárosában járt az elemi iskolába, itt végezte gimnazialis tanulmá-

nyait s egyetemi éveinek egy részét, a második és harmadik évet. Három testvére vett részt az osztrák ellen vívott szabadságharcunkban.

Midőn Semmelweis a bécsi klinikán 1847-ben megtette felfedezését, az osztrákok siettek elismerni magyar voltát: »der Narr von Pest« elnevezéssel illették; s midőn tanításának védelmére felszólalt, Späth professor úgy jellemezte szavait, hogy »die *ungarische* Csikóspeitsche hat wieder geknallt.«

Midőn a bécsiek állásában praetereálták, a szülőházi statisztika felhasználásáért »denunciatio« vádjával illették, tanítását el nem fogadták, docenturáért való folyamodványát első ízben elutasították, másodszori folyamodására megadták ugyan neki, de azzal a kikötéssel, hogy demonstrálnia csak phantomon (bábon) szabad: e megszégyenítő záradék tudomásul vétele után Semmelweis öt nap alatt elhagyta Bécsét. 1850-ben október közepén tért haza. A mint haza érkezett, folyamodott a Rókus-kórház szülészeti osztályának elnyeréseért s díjtalan elláthatásáért. Folyamodványát a székesfővárosi levéltár 17,551/1850. sz. alatt őrzi. Ebben a többek közt ezt írja Semmelweis: »Tudományomat eddigelé Bécsben gyakoroltam ugyan, azonban ezután *házamban*, különösen e város kebelében szándékozom mint gyakorló orvos *állandóan megtelepedni*.« A Magyar Tudományos Akadémiához írt levelében megint így ír: »Sorsom úgy hozta magával, hogy midőn e felfedezést (1847-ben) tettem, mint a bécsi szülészeti intézet orvosa, *házam határain* kívül tartózkodjam.«

Elhanyagolásunk szomorú évei alatt ruházatával is demonstrálta magyar voltát.

Hazai területre esik Semmelweis működésének súlypontja is. Idehaza írta meg *összes* munkáit, köztük halhatatlan nagy művét is; de nem magyarul, mert idehaza senki sem támatta meg tanítását, hanem azok nyelvén, a kik megtámadták, s a kikre — mint maga mondá — hatnia kellett.

Idehaza talált igazszívű és felvilágosodott elméjű barátokra, kik buzditói, majd pedig az utolsó szomorú években, mikor a külföld még mindig csak támatta tanítását s midőn idegrendszerét is végleg aláasta már a sok méltatlan bántódás, vigasztalói lettek. Fel kell jegyeznünk, mint a magyar génusz egyik maradványos tettét, hogy Markuszovszky Lajos ugyanakkor írta meg legfényesebb apologiáját Semmelweis tanítása mellett, mikor Virchow a leghevesebben támatta az 1861 évi speyeri congressuson Semmelweis tételeit.

Végül bemutatjuk Semmelweis magyar családfáját. A szikrai anyakönyvek, sajnos, csak 1682-ben indulnak meg; ki tudja,

nem sikerült volna-e különben a családfát messzebbre is visszavezetni.

Semmelweis György, szikrai lakos
1-ső neje: Kunigunda, esk. 1692 szept. 16.

Gertrud szül. 1695.	András szül. 1696.	Anna Erzsébet szül. 1698.	Éva Borbála szül. 1706.
2-ik neje: Mária Anna			
József neje: özv. Reiter Anna esk. 1739 jan. 11. Kismartonban	Erzsébet szül. 1711. (1713?)	János neje: Gschalder Terézia esk. 1746 nov. 21.	
Mária Anna szül. 1741 decz. 12.	József szül. 1744 okt. 12. neje: Mária Anna		
József szül. 1772 márcz. 3.	Gáspár szül. 1776 okt. 28.	János szül. 1783 nov. 23.	
János Péter szül. 1751 okt. 19. neje: Lidl Anna esk. 1776.	József szül. 1754 febr. 21. megh. 1755.	József szül. 1759 decz. 31.	
József szül. 1778 jan. 30. neje: Müller Terézia esk. 1810. Budán	Lipót szül. 1780. febr. 1.	Julianna szül. 1782.	Bertalan szül. 1788 jun. 21. neje: Held Rozália
József	Károly	Fülöp	Ignác szül. 1818. jul. 1. † 1865 aug. 13. neje: Weidenhofer Mária esk. 1857 jun. 7.
János	Ágoston	Julia	
Ignác szül. 1858 okt. 14. † 1858 okt. 15.	Mária szül. 1859 nov. 20. † 1860 márcz. 15.	Margit szül. 1861 máj. 10.	Béla szül. 1862 nov. 22. † 1885 szept. 14.
			Antónia szül. 1864 jul. 26. férje: Lchoczky Kálmán esk. 1882 nov. 4.

E családfából kétségtelenül kiderül, hogy Semmelweis egyenes elődei már a XVII-ik században magyar honosságúak voltak.

GYÖRY TIBOR.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— SZENT ISTVÁN KIRÁLY CSALÁDI ÖSSZEKÖTTETÉSEIRŐL volt nemrég szó közlönyünkben, midőn Nagy Géza tagtársunknak e tárgyról a *Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság* f. évi ápr. 26-iki ülésén tartott felolvasását ismertettük.*) A társaság legutóbbi, szept. 27-iki vál. ülése alkalmával ismét *Karácsonyi János* értekezett *Szent István anyjáról* és *I. András atyjáról*, előadva

*) *Olv. Századok*, 1906. 477. l.

ezekre vonatkozó kutatásainak újabb eredményeit s kritikai megjegyzéseket téve Nagy Géza fejtegetéseire. Véletlen elnézésnek tulajdonítja Nagy Géza azon állítását, hogy a lengyel források sohasem mondják Adelhaidot Szent István anyjának. A szösz szerint idézett adatokból kézzelfoghatólag kitűnik, hogy ellenkezőleg, a lengyel források világosan Szent István édes anyjának nevezik Adelhaidot. Az értekező megvizsgálta a régi magyar és lengyel történetírók műveinek értékét. Valamint a XIII.—XIV. századi magyar történetírók (kezdvé a Névtelenről) használtak külföldi, XI. századbéli adatokat, épen úgy használtak a XIII. századi lengyel krónikások is; és pedig olyan kútforrások nyomán haladtak, melyeknek eredete egészen az 1025—1038 évek közé esik. A lengyel krónikások adatait kétségtelenné teszi Thietmár, az 1018 decz. 1-én elhalt merseburgi püspök, mert Szent István anyját *Beleknegini*-nek, nagybátyját pedig *Prokuj*-nak nevezi. *Prokuj* tiszta szláv személynév, a *Prokes*, *Proksa*, *Prokunja* nevekkel egy eredetű s jelentése: *maradék*. Ilyen szláv nevű nagybátyja csak úgy lehetett Szent Istvánnak, hogy anyja szláv (lengyel) volt. Azt, hogy Szent István anyja *Sarolt* nevű magyar nő lett volna, Kézai sehol sem mondja, a krónikáknak nevezett XIV. századi történeti könyvek pedig egyszerűen a Névtelen jegyző adatát toldották bele Kézai művébe. Tehát a hazai források egy tanura, a mesemondó Névtelen jegyzőre olvadnak le. A felmerülő nehézségeket nagyon könnyen megoldja az értekező azzal, hogy a lengyel adatokban előforduló *soror*-t nem édes testvérnek, hanem unokatestvérnek veszi. Ha *Beleknegina*, vagy keresztyén nevén *Atleydis* (Adelhaid) és *Prokuj* csak unokatestvérei voltak I. Miesko lengyel fejedelemnek, akkor *Prokuj* sem *patruus*-a, sem *patruelis*-e nem volt Chrabry Bogyoszlónak (Boleszlav) s így Thietmár ezért nem említi a köztük levő (már csak harmadfokú) rokonságot. A hildesheimi évkönyvek azon adata, hogy Szent István anyai nagybátyja *Julus* volt, szintén megegyeztethető Thietmár bizonyágával, mert a hildesheimi évkönyvek *Julus*-a nem nevét, hanem hivatalát (Gyula, Γουλας) jelenti az anyai nagybátyjának. Az 1003-ban megtámadott és legyőzött *Julus* tehát azonos személy *Prokuj*jal, a kit Thietmár szerint is Szent István jóval 1018 előtt legyőzött s hazánkba kikergetett. Hogy a lengyel Adelhaid Gyécse fejedelem testvérének Mihálynak lett volna neje, merő képzelődés. Az egyedüli bizonyítékul felsorolt személynevek sem bizonyítják ezt, mert hiszen Mihály két fia közül az egyik a *Vászoly* nevet viselte, a mit *Venczel*-lel egynek venni képtelenség; a másiknak pedig volt magyar neve is: *Szár*. Tehát a *László* nem édesanyjától adott, hanem utólag, 1030 táján felvett neve. Mihály négy unokája közül csak egy viselt szláv nevet. Hogy

I. Andrásnak és testvéreinek atyja Vászoly, nem pedig Szár László, azt megint eldönti a teljesen egykorú és jól értesült altaichi évkönyvíró, mert világosan mondja, hogy a megvakított Árpádfinak *több fia* volt. Hogy I. Béla egyik fiát Lászlónak nevezte, ez nem bizonyít Vászoly ellen, mert nem tudjuk, nem adott-e már előbb kis korában elhalt fiának Vászoly nevet, s ezenkívül sok oka lehetett, hogy egyik fiát Lászlónak nevezze, bár az ő atyját nem úgy hívták. Gyécse fejedelem semmiesetre sem volt az ő nagyatyja, sem nagybátyja, mégis a másik fiának Gyécse nevet adott. Mivel ekként az értekező eltért 1904-ben elfoglalt álláspontjától s az 1003-ban legyőzött nagybátyát nem atyai, hanem mint az *avunculus* szó követeli, anyai nagybátyának tartja: elveti azon korábbi véleményét is, hogy Mihály, a Gyécse fejedelem öccse, pogány korában a *Gyula* nevet viselte volna. Keresi tehát a Mihály pogány nevét s egyúttal az ő ivadéka és Szent István közötti idegenkedés okát. A budai krónikába bele- szőtt régi tudósítás és Kézai bizonyága szerint azt találja, hogy Mihály és Szár-Szirind (Szörény?) fia Koppány egy személy. Csak így lehetett azt a szándékot, hogy Koppány Szent István anyját nőül veszi. *incestuosum connubium*-nak mondani; csak így lehetett Kézainak Vászolyt Szent István unokatestvére fiának (patrueis sui filius) nevezni. Ezen új szempontok világánál Mihály-Koppány Szent István idősebb unokatestvéreként jelenik meg, a ki nemcsak az ősi vallásért, hanem a fejedelmi hatalom elnyerése, Szent István megsemmisítése végett is fogott fegyvert. Ezért vált élet-halál küzdelemmé a veszprémi csata, ezért állott be Szent István és Mihály-Koppány ivadéka között oly mélységes szakadás.

— Az ERDÉLYI MUZEUM-EGYESÜLET nyelv- és történettudományi szakosztálya szept. 26-án tartotta a szünet után első felolvasó ülését. Ez alkalommal dr. Veress Endre a kolozsvári *Báthory-egyetem* történetének második korszakát ismertette, melyről eddig alig tudtunk valamit.*) Az 1595-ben ismét megnyílt intézet újra-alapítása Carrillo Alfonz spanyol jezsuita nevéhez fűződik. Maga az intézet Báthory Zsigmond pártfogásával oly szépen fejlődött, hogy a század végén *huszonnyolcz* páter vezetésével már 350 ifju tanult benne. Az ifjaknak közel fele már magyar volt. Ott tanult pl. Sulyok Ferencz, a város magyar prédikátora, meg Vásárhelyi Gergely, a ki Canisius katechismusának bővített kiadását készíté

*) A Báthory-egyetem első tízéves korszakáról más alkalommal, a Múzeum-Egyesület f. évi márcz. 28-iki ülésén értekezett Veress Endre. Olv. *Századok*, 1906. 382. l.

el, hogy magyarul is taníthassák iskolájukban. A háborús időkben azonban az intézet sokat szenvedett, mikor pedig Kolozsvár meghódolt Székely Mózesnek, az unitárius iskola tanulói Torockzai Máté superintendens vezetése alatt s a városi polgárokkal 1603 jun. 9-én megtámadták a jezsuitákat, a sekrestyést megölték, a collegiumot földig rombolták, s templomukat, a reformátusok mai Farkas-utczai templomát úgy megrongálták, hogy azt később Rákóczy Györgynek még boltoztatni is újra kellett. Ez eseményeket a felolvasó az egyik szentanu, Argenti János jezsuita tartományfőnök-helyettes ama kiadatlan hivatalos jelentése alapján részletezte, melyet a jezsuita-rend generálisának küldött Rómába. Ez lett vége Báthory István alapítványának, mely egy negyedszázadon át Erdély legkitünőbb és legfejlettebb iskolája volt. A század végén harmadszorra is megnyitották a tanintézetet, melyet ma a kegyes-rendiek vezetnek. — Veress Endre felolvasása után Márki Sándor mutatta be *Lukinich Imre* dolgozatát, mely Bethlen Kata könyvtárának sorsára vet új világosságot.

— MÁRKI SÁNDOR tagtársunknak harmincz-éves tanári jubileumát ünnepelte e hó 14-én a kolozsvári tudomány-egyetem. A magyar tanárság és tudományosság ezen ünnepén mi is részt kívánunk venni. Márki Sándor társulatunknak fennállása második évétől fogva rendes, közel húsz esztendeje pedig ig. választmányi tagja, kinek a *Századok* csaknem minden évfolyamában olvasható becses dolgozatai bizonyítják, hogy lelkesedése a történelem, szeretete társulatunk iránt sohasem lankadt. Adja Isten, hogy sikeres és értékes munkásságának még hosszú évekre terjedő folytatása legyen! Isten áldása kísérje tanári működését, hogy tanítványai előtt továbbra is példája legyen a nemes jellemnek, a haza- és tudányszeretetnek és a becsületes munkának.

— ÁRPÁD FEJEDELEMNEK SZOBROT indítványoz *Mayer Gyula* tagtársunk azon alkalomból, hogy a jövő 1907 évben lesz ezer esztendeje a nagy honalapító halálának. Mayer Gyula úr a szobor felállítása ügyében formászerű indítványt adott be a székesfőváros I. kerületi választmányához, azzal a célzattal, hogy indítványa a főváros tanácsának, illetőleg közönségének, s az összes vármegyéknek és városi törvényhatóságoknak megküldetvén, megvalósítása érdekében az országgyűléshez valamennyi törvényhatóság részéről felirat intéztessék. Az indítvány részletes javaslatokat foglal magában az emelendő szobor helye, alapköve letételének ideje s ezzel kapcsolatban némely tér- és út-elnevezések iránt, valamint a szükséges költségek előteremtésére nézve. Mindezek tárgyalásába mi ezúttal nem bocsátkozunk; arról sem értesültünk még, hogy a kerületi választmány mit határozott az indítvány dolgában; de

az eszmét üdvözljük, s óhajtjuk, hogy azt a megvalósítására leg-hivatottabb hatásági és társadalmi körök mennél előbb magokévá tenni siessenek.

— II. RÁKÓCZI FERENCZ ERDÉLYI FEJEDELEMMÉ VÁLASZTÁSA CZ. dolgozatát, mely a *Századok* ez évi négy első füzetében jelent meg, önállóan is kiadta *R. Kiss István* társunk, azzal az Adattárral együtt, mely *Adatok II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemmé választásához* czim alatt társulatunk másik közlönyében, a *Történelmi Tár*-ban (f. évi 1—3. füz.) látott először napvilágot. Hogy a folyóiratokban megjelenő értekezések vagy másnemű közlemények szerzői dolgozataikat — azon célból, hogy ismerőseiknek, jó barátainak egy-egy csinos füzettel kedveskedjenek — *különlenyomatban* is közrebocsátják, az — kívált nálunk — igen megszokott dolog; de szokott dolog az is, hogy az ilyen füzetek különlenyomat-volta a borítékon vagy másutt jelezve legyen. Kevésbbé szokás már az, hogy valamely folyóiratban közzétett munka különlenyomatai — kivéve, ha az illető folyóirat kiadó tulajdonosa teszi ezt — könyvárusi úton forgalomba hozassanak. *Kiss István* úr jónak látta megfordítva cselekedni. Dolgozatát s a hozzátartozó adatgyűjteményt kiadta minden bevallása nélkül annak, hogy műve csupán különlenyomat a *Századok* és a *Történelmi Tár* ez évi folyamából, s az önállóság illetén színében megjelent füzetet könyvkereskedésben *árusítja*. Mi ezt nem látjuk jónak, s ezért — bocsásson meg a t. szerző — művét *megvételtre* nem ajánljuk.

ÉRTEKEZÉSEK

az 1903/904 évi iskolai Értesítőben.

(Folytatás.) *)

LÖRINCZ GÁBOR: *A Vanke József-féle numismatikai gyűjtemény ismertetésének folytatása és befejezése.* (Nagykárolyi róm. kath. főgymn. Ért. 3—32. ll.) ²⁾ — A leírás ezen része első sorban a gyűjtemény magyarországi érmeivel foglalkozik, azután néhány osztrák érmet ír le. Több külföldi érem is van a gyűjteményben; ezek azonban jobbra újabbkoriak. Ezek után áttér a szerző az emlékérmek leírására, s végül a gyűjteményhez tartozó néhány régiségtárgyról szól, de oly szükséztől s futólagosan, hogy abból

*) Az előző közleményt olv. f. évi június-havi füzetünkben, 575 l.

²⁾ Az előbbi részekről olv. *Századok*, 1903. 871. l. és 1905. 185. l.

magunknak fogalmat a leírt tárgyról alig alkothatunk. Általában dicsérhető a szerzőnek lelkiismeretes pontossága és szorgalma, melylyel a gyűjtemény leírását végezte.

— — *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium éremgyűjteménye.* (Pozsonyi kir. kath. főgymn. Ért. 1—62. ll.) — A gyűjtemény nem régi. 1897-től lehet kezdetét számítani, a mikor »az intézet mostani igazgatója (Polikeit Károly) a gyűjtemény gyarapítását tűzte ki feladatául, számítván a közönség támogatására.« Tényleg sokan is adakoztak, úgy hogy míg a gyűjtemény 1895-ben a sok duplummal együtt is csak 637 darabból állott, jelenleg a duplumok nélkül 3878 darab pénzt és 220 darab emlékérmét számlál. A leírás most közölt része Magyarország érmeiről szól. Összesen 1110 darabról ad számot a leíró. A leírás gondos, és azon célját, hogy »a tanuló ifjuság azon részének, mely a régi pénzek iránt érdeklődik, némi vezérfonalat« adjon, teljesen eléri.

GYÁRFÁS TIHAMÉR: *Brassói-e, vagy brassai?* (Brassói román. kath. főgymn. Ért. 3—25. ll.) — Megállapítja, hogy míg a régi világban szóban és írásban a *brassai* alakot használták (a nép most is általában ezzel a formával él), addig manapság az irodalomban csaknem kizárólag a *brassói* alak van elterjedve. A szerző ennek igazolására nyelvtörténeti és népnyelvi bizonyítékokkal áll elő. Majd ismerteti azt az érdekes irodalmi vitát, melyben Brassai Sámuel, sőt a M. Tud. Akadémia részéről Ponori Thewrewk Emil is részt vettek. Ezután maga is vizsgálat alá veszi a két névalakot nyelvtani szempontból, s arra az eredményre jut, hogy a *brassai* alak, melyet a régiség és a népnyelv támogat, nyelvtanilag is helyes, tehát az irodalomban is használható; de jó a *brassói* alak is, mely etymologiailag van képezve.

PFEIFER JÁNOS: *Buda halála és a Nibelungenlied.* Székfoglaló értekezés. (Pozsonyi ág. ev. lyceum Ért. 12—25. ll.) Megállapítja, hogy Arany János *Buda halála* cz. eposában önálló felfogással alkalmazta a Niebelung-énekből átvett motívumokat. Az értekező a két epos tüzetes összehasonlításába nem bocsátkozik, csupán a főbb egyezéseket veti egybe, de ezzel is eléggé igazolja, hogy Arany a kölcsönzött motívumokat sajátos egyéni művészetével olyannyira magáévá tette, hogy művén az idegen íz meg nem érezhető.

SASKÓ SÁMUEL: Haller János *Példabeszédek* (Gesta Romanorum) című művének nyelve. (Szarvasi ág. ev. főgymn. Ért. 5—88. ll.) — Haller Jánost »középkori irodalmunk legkitünőbb fordítói közé« sorolja, ki nem szavakat fordít szolgai módon, hanem az idegen nyelven kifejezett gondolatot teljesen átértve,

szabatos magyarsággal adja vissza. Kerüli a korabeli íróknál szokásos latinosságot. »Nem illendő — úgymond — két nyelvet összezavarni s úgy beszélni.« Az értekező ezúttal nem ad rendszeres feldolgozást, hanem Haller szókinszékének bemutatására törekszik; egyezőval szótárt közöl, melynek adatait összehasonlítván a Nyelvtörténeti Szótár adataival, a dolgozatot igen használható munkának mondhatjuk.

SZILVESZTER FERENCZ: *Faludi Ferencz lyrai költészete*. (Marosvásárhelyi róm. kath. főgymn. Ért. 3—123. ll.) — Császár Elemérnek hasonló tárgyú értekezése alapján megírt, de helylyelközzel vele vitázó dolgozat. Rendszeressége nem kifogástalan s a néha lapokra terjedő idézeteket nem tartjuk szükségeseeknek.

SZABÓ IGNÁ CZ: *Bánk bán mint férj*. (Kecskeméti kegyes-r. főgymn. Ért. 1—15. ll.) — Alkalmi felolvasás. Írója a legjobb források nyomán »nem annyira eredetiségre, mint inkább arra törekedett, hogy a tragédia folyamán Bánk jellemének azon uralkodó vonását emelje ki, mely katasztrófája előidézésében nagyfontosságú.« A dolgozat világos, áttekinthető; de bevezetését a tragikum lényegéről, nem tartjuk szorosan a tárgyhöz tartozónak.

FÜST ALADÁR: *Vörösmarty Mihály és Székesfehérvár*. (Székesfehérvári áll. főreálisk. Ért. 3—14. ll.) — Taine milieu-elméletének alapján ki akarja mutatni, hogy Vörösmarty fejlődésére nem volt közömbös azon körülmény, hogy Fejér vármegyében született; sőt szülőhelye egyenesen praedestinálta arra a szerepre, melyet később betöltött. Fejér vármegye földrajzi fekvése, néprajzi helyzete »döntő fontosságú« volt Vörösmartyra nézve. E vármegye a honfoglalás megyéje; ezért lett Vörösmarty a honfoglalás költőjévé; »az Árpádok királyi városa adta e hazának az Árpádok költőkirályát.« Az értekező végül kimutatja, hogy költőnk mily nagy szeretettel szerepelteti műveiben Székesfehérvárt, melyhez többrendbeli kötelék fűzte.

SUHÁJDA LAJOS: *A régi Róma*. (Selmeczbányai ág. ev. főgymn. Ért. 3—38. ll.) — A tanuló ifjuság számára készült alapos dolgozat voltaképp nem a régi Rómát ismerteti, mint azt a cím után várhatnánk, — hanem a régi Róma azon (manapság romban heverő) helyeit, melyek e világváros történeti életében kiválóbb szerepet játszottak s még romjaikban is a rég letűnt dicsőségre emlékeztetnek. Szól tehát a forumról, a császári forumokról, a Capitoliumról, a Palatinusról, majd a római nép szórakozó helyeire áttérve a circusról, a színházi életről, az amphitheatrumról, fürdőkről stb.

SZILÁGYI ALBERT: *A frankok honfoglalása*. (Gyöngyösi áll. főgymn. Ért. 3—19. ll.) — Az értekezés lényege a következőkben

foglalható össze: A frankok honfoglalása nagyjában minden erőszak nélkül ment végbe; bizonyítja ezt a magánjogi viszonyok s a földbirtoklás érintetlensége, mert az új társadalomban a frankok kivételes állást nem foglaltak el. A frank honfoglalást, letelepülést, hódításnak nem nevezhetjük; ez »a viszonyok természetes következménye, midőn a germán elem politikai szereplésre vergődött s a frank király a császár helyét foglalta el.« Az új társadalomban sokáig érvényben maradtak a régi császárság elvei, s így nem lehet azt állítani, hogy a feudalizmus létrejött a germánok erőszakos hódításának tulajdonítható.

GAÁL LAJOS: *Cremonai Liudprand követjelentése*. (Nagybányai áll. főgymn. Ért. 3—44. ll.) — E dolgozat, mely a szerző előbbi évi programtervezésének folytatásául tekinthető,¹⁾ két részből áll. Az elsőben Liudprand konstantinápolyi követségének jelentőségét fejtegeti, a melyről fenmaradt leírása »szellemes és találó rajza« a német és a bizánczi császárság egymáshoz való viszonyának. Liudprand a mellékes részletekben tévedhetett, mint a hogy téves Nicephorus jellemének felfogása s vallásos elfogultságából folyó néhány észrevétele, egészben véve azonban »mémoire-szerű, ügyes előadása mély bepillantást enged kora szokásaiba, erkölcséibe, politikai gondolkodásába, a mit a X-ik század kevés írójáról mondhatunk.« — A dolgozat második része (9—44. ll.) Liudprand követjelentésének jegyzetekkel ellátott fordítását adja, mely magyaros és teljesen élvezhető. Sajnálunk kell, hogy a derék dolgozat nem hozzáférhetőbb helyen jelent meg.

MAHALCSIK MIHÁLY: *Az egyházi lovagrendek keletkezése, fejlődése s hatásáról, tekintettel hazai viszonyainkra*. (Szilágysomlyói róm. kath. püspöki gym. Ért. 3—34. ll.) — A »tanulmány« — a hogyan a szerző gyarló compilatióját nevezi — Holzwarth és Horváth Mihály munkái, két Lexikon, Kazaly avult egyháztörténelme, Fejér Codexének második kötete és »Pauler Tivadar (így) *Magyarok története*« cz. műve nyomán készült. Annyit talán mégis csak megkívánhatnánk azoktól, kik »tanulmány«-t írnak, hogy legalább a használt szerzők nevét s az idézett munkák címét tudják. Azon nem is csodálkozunk, hogy Pesty Frigyesnek, ifj. Reiszig Edének s másoknak az egyházi lovagrendekről szóló értekezéseiket Mahalcsik Mihály úr nem ismeri.

RÁCZ MIKLÓS: *Machiavelli történeti munkái*. (Besztercebányai kir. kath. főgymn. Ért. 1—34. ll.) — Rácz Miklós, ki az olasz történetirodalom alapos ismerői közé tartozik s e téren több

¹⁾ Olv. *Századok*, 1905. 384. l.

becses dolgozat szerzője, ez alkalommal főleg az *Istorie Fiorentine*-vel foglalkozik részletesen, mely Machiavelli szellemének kétségkívül maradandó emléke s az olasz történetirodalom classikus termékeinek egyike. E művel Machiavelli oly időben lépett fel, midőn Itália évkönyvírói »megelégedtek az események pompázó előadásával s egyes tények és korszakok kritikájával.« Machiavelli egy egész nemzet életét a maga teljes folytonosságában nézte, a politikai erőknek működését az egymásra következő nemzedékeken keresztül követte, egyszóval történetbölcselő volt. Nagy kára a történetirodalomnak, hogy az *Istorie* kilenczedik könyve nem készült el, mert Machiavelli halálával sok olyan tény ment feledésbe, a mit állásánál fogva csak ő tudhatott s csak emlékeztében őrzött meg; azon töredékek azonban, melyek a ki nem dolgozott kilenczedik könyv részleteinek tekinthetők, magukban véve is nagy értékűek. Rácz Miklós e töredékekről is tájékoztat bennünket.

LUKINICH IMRE.

ÚJ KÖNYVEK.

— AJTAI JÓZSEF. Harcz a hegemoniáért. A magyar-osztrák monarchia válsága történeti, fajnépességi és gazdasági szempontból. Budapest, 1906. Márkus Samu kny. 8-r. 99 l. Ára 1 kor.

— AKTEN und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II., I. *Loserth*.

— ALBERT (Bruno —) O. S. B. Untersuchungen zu den ältesten Mönchsgewohnheiten. Ein Beitrag zur Benediktiner-Ordensgeschichte des X—XII. Jahrhunderts. München, 1905. Leutner. 8-r. XII, 132 l. Egy melléklettel. (Veröffentlichungen aus dem Kirchenhistorischen Seminar München, II. 8.)

— ANGELINI (Nicolas —) S. J. I beati can. Marco Stefano Crisino, padri Stefano Pongrácz e Melchior Grodecz d. C. d. G. Második kiadás. Róma, 8-r. X, 129, 8 l. Számos illusztrációval.

— ARCHIV für österreichische Geschichte. Hrg. von der Historischen Kommission der k. Akademie der Wissenschaften. Fünfundneunzigster Band. Erste Hälfte. Wien, 1906. A. Hölder. 8-r. 4, 234 l.

— ARCHIV des Vereines für siebenbürgische Landeskunde Hrg. vom Vereins-Ausschuss. Neue Folge. Dreiunddreissigster Band. 2. Heft. Rumänische Volksmärchen aus dem mittleren Harbachtale. Gesammelt, übersetzt und eingeleitet von *Pauline Schullerus*. Nagyszeben, 1906. Michaelis F. biz. 8-r. 275—466. II.

— AUTOGRAMMEN zur neueren Geschichte der habsburgischen Länder. Hrg. von der Direction des k. und k. Kriegsarchivs. I. Bd. Wien, 1906. L. W. Seidel und Sohn. Nagy 8-r. XIII, 253 l. Nyolcz genealogiai táblával. Ára 15 kor.

— BAJZA JÓZSEF. A kurucz elbeszélő költészet ismertetése. Doktori értekezés. Irta —. Budapest, 1906. Buschmann F. kny. 8-r. 69, 2 l. Ára 1 kor.

— BALOGH FERENCZ. Dogmatörténelmi mozzanatok a XVIII. és XIX. században. Irta —. Második javított kiadás. Debreczen, 1906. Városi kny. 8-r. 29 l.

— BÉKEFI REMIG. A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Az Oltványi-jutalommal kitüntetett pályamű. Irta —. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. XXXVII, 558 l. Ára 12 kor.

— BENEDEK ELEK. Nagy magyarok élete. Werbőczy István, Zrinyi Miklós a szigetvári hős. Tinódi Lantos Sebestyén, Balassa Bálint, Báthory István. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 135 l. Számos képpel.

— BEÖTHY ÁKOS. A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Politikai tanulmány. Harmadik (utolsó) rész. Sajtó alá rendezte *Bernáth Dezső*. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. XV, 493 l. A szerző arcképével. Ára 10 kor.

— BERLIÈRE (D. Ursmer —) O. S. B. Suppliques de Clément VI. (1342—1352.) Textes et analyses. Rome, 1906. 8-r. XXXIX, 953 l. (Analecta Vaticanano-Belgica. Publiés par l'Institut historique belge de Rome. Tome I.)

— BESSKÓ JÓZSEF. A honfoglaló magyar nemzet lovairól. Cranio-metria tanulmány. Irta —. Budapest, 1906. Pátria kny. 8-r. 176 l. Három képes táblával. Ára 5 kor.

— BIOGRAPHIE (Allgemeine deutsche —). Einundfünfzigster Band. Nachträge bis 1899. Kálnoky-Lindner. Auf Veranlassung seiner Majestät des Königs von Bayern hrg. durch die hist. Commission bei der kön. Akademie der Wissenschaften. Leipzig, 1906. Duncker und Humblot. 8-r. 4, 796 l.

— BOLDISÁR KÁLMÁN. Bocskay hadi népe. Bocskay István fejedelem 300 éves emlékünnepe írtá —. Debreczen, 1906. Hoffmann és Kronovitz kny. 8-r. 120 l. Bocskay István arcképével. Ára 1 kor. 20 fill.

— CAPPELLI (Adriano —). Cronologia e calendario perpetuo. Tavole cronografiche e quadri sinottici per verificare le date storiche dal principio dell'era cristiana ai giorni nostri. Milano, 1906. Hoepli. 16-r. XXXIII, 421 l.

— CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae; l. *Smičiklas*.

— COXCHA GYÖZÖ. Emlékbeszéd Pulszky Ágost lev. tag fölött. Olv. a M. Tud. Akadémia 1906. április 30-án tartott összes ülésén. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 38 l. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, XIII. köt. 2. sz.) Ára 80 fill.

— CSERÉP JÓZSEF. C. Julius Caesar commentariusainak folytatásai és Asinius Pollio. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 38 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XIX. köt. 8. sz.) Ára 80 fill.

— CZERMIŃSKI (X. Marcin —). T. I. Błogosławieni O. Melchior Grodziecki, O. Stefan Pongracz. kapłani Towarzystwa Jezusowego, i Marek Stefan Kriż, kanonik Ostrzychowski. umęczeni za wiarec św. R. 1619. Krakó. 1905. 12-r. 128 l. 34 metszettel.

— CZUBEK (Jan —). Katalog rękopisów Akademii umiejętności w Krakowie. Zestawil —. Krakó, 1906. 8-r. III, 313 l.

— CZUBERKA ALFRED. Kuruczokri fegyverek. Felolvasatott a Szent-István-Társulat tud. és irod. oszt. 1906. jan. 18-án tartott ülésén. Budapest, 1906. Stephaneum kny. 8-r. XV, 159 l. Képekkel. (A Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának felolvasó üléseiből, 58. sz.) Ára 2 kor. 20 fill.

— DARNAY KÁLMÁN. A sümegi Darnay-muzeum ingyen naptára az 1906-ik évre. Sümeg. 1905. Horvát Gábor kny. 8-r. 16, 84 l.

— DÁVID MAXÓ. Thököly viszonya a portához. Kolozsvár, 1906. Gombos Ferencz kny. 8-r. 81. l.

— DENIS (Ernest —). La fondation de l'Empire allemand, 1852—1871. Paris, 1906. Armand Colin. 8-r. VIII, 528 l.

— DÉZSI LAJOS. Leucippe és Clitophon széphistoriája. Bevezetéssel ellátva kiadja —. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 21 l. (Magyar irodalomtörténeti könyvtár.)

— DINER-DÉNES JÓZSEF. Lionardo da Vinci és a renaissance kialakulása. Budapest, 1906. Wodianer F. és fiai kny. Nagy 8-r. 246. 2 l. 16 melléklettel és 113 szövegképpel. (Művészeti Könyvtár.)

— DOMANOVSKY SÁNDOR. A kereskedelem általános története. Irta —. Kézirat gyanánt. Budapest, 1906. Révai és Salamon kny. Nagy 8-r. 57 l.

— EMLÉKEK (Magyar Történelmi —). Kiadja a M. Tud. Akadémia tört. bizottsága. Második oszt. Írók. XXXVIII. köt. Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI—XVIII. századokból. Negyedik kötet: Halnagyi István naplói; l. *Szádeczky Lajos*.

— ERDÉLYI ÁRPÁD (Borzovai). Gróf Batthyány Lajos az első független magyar minisztérium elnökének élete és vértanu halála. Történelmi adatok nyomán írta —. Budapest, 1906. Világosság kny. 8-r. 16 l. Ára 1 kor.

— ERDÉLYI LÁSZLÓ. A pannonthalmi szent Benedek-rend története. Harmadik kötet; l. *Története*.

— ÉRTEKEZÉSEK a történelmi tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Huszadik kötet. A II. oszt. rendeletéből szerkeszti *Pauer Imre* osztálytitkár. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 4, 588 l.

— ÉRTESÍTŐ a budapesti református főgimnáziumról az 1905/906. tanévben. Szerkesztette *Molnár Sándor* igazgató. Budapest, 1906. Buschman F. kny. 8-r. 108, 2 l. (*B. Pap István*: Török Pál emlékezete. 3—7. ll.)

— ÉRTESÍTŐ a pannonthalmi szent Benedek-rend győri főgimnáziumáról az 1905/906. iskola évről. Közzéteszi *Acsay Ferencz* igazgató. Győr. 1906. Egyházm. kny. 8-r. 4, 79, 60 l. (*Acsay Ferencz*: Rónay Jácint János élete. 1—79. ll. Rónay arcképével.)

— ÉRTESÍTŐJE (Az aradi királyi főgimnáziumnak az 1905/906. iskolai évről szóló —). Közzéteszi *Burián János* igazgató. Arad, 1906. Kalmár Nándor és társai kny. 8-r. 148, 2 l. (*Haslinger Ferencz*: Horatius és kora. 9—40. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (Az erdélyi róm. kath. státus kegyes-rendiek vezetése alatt álló kolozsvári főgimnáziumának —) az 1905/906. tanévről. Közzéteszi *Erdélyi Károly* igazgató. Kolozsvár, 1906. Stief Jenő és társa kny. 8-r. 4, 166 l.

— ÉRTESÍTŐJE (A mezőtúri ev. ref. főgimnázium —) az 1905/906. iskolai évről. Közli *Faragó Bálint* ig. tanár. Mezőtúr, 1906. Kanyó Antal kny. 8-r. 203, 2 l. (*Skaricza Máté*: Szegedi István élete. A Bácselben 1585-ben Waldkirch Konrád által nyomtatott latin nyelvű kiadás után fordította *Faragó Bálint*. 5—68. ll. Ráczkevei Skaricza Máté külföldi tanulmányútjának térképével.)

— ÉRTESÍTŐJE (A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának —) az 1905/906. iskolai évről. Kiadták: *Thury Etele* akadémiai, *Faragó János* főgimnáziumi ig. tanárok. Pápa, 1906. Főiskolai (Ny. Kis Tivadar) kny. 8-r. 179 l. (*Kis Ernő*: Bocskay István és a bécsi béke. 3—16. ll. Bocskay arcképével. — *Borsos István*: Baráth Ferencz emlékezete. 17—25. ll. Baráth arcképével.)

— ÉRTESÍTŐJE (A pécsi állami főreáliskola —) az 1905/906. tanévről. Összeállította *Pallovich János* igazgató. Pécs, 1906. Pécsi irod. és kny. r. t. 8-r. 131 l. (*Révai Sándor*: Zsámár Lajos emlékezete. 3—4. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A pannonthalmi Szent-Benedek-rend soproni kath. főgimnáziumának —) az 1905/906. iskolai évről. Közli *Darvas Orbán* igazgató. Sopron, 1906. Röttig Gusztáv és fia kny. 8-r. 89, 2 l. (*Rezner Tibold*: Pannonthalma. 3—34. ll. 10 képmelléklettel.)

— ÉRTESÍTŐJE (A székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium —) az 1905/906. iskolai évről. Szerkesztette *Gönczi Lajos* ig. tanár. Székelyudvarhely, 1906. Becsek D. fia kny. 8-r. 114, 2 l. (*G—s*: Bocskay István. 3—10. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A sztrópkói állami elemi népiskola —) az 1905/906. tanévről. Összeállították: *Sváby István* ig. tanító és *Csiffáry Vazul Antal* tanító. Kiadja a sztrópkói magyarosító tanügyi kör. Sátoraljaujhely, 1906. A Zemplén kny. 8-r. 31 l. (*Üngváry Ede*: Sztrópkó vára. 3—6. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A temesvári m. kir. állami főgimnázium 1905/906. évi —). IX. évf. Közli dr. *Schönvitzky Bertalan* igazgató. Temesvár, 1906. Uhrmann Henrik kny. 8-r. 110, 2 l. (*Káldor Ágoston*: Képzőművészeti oktatás a gimnáziumban. 3—20. ll.)

— ÉVKÖNYVE (A felvidéki magyar közművelődési egyesület —) 1905/906. Szerkesztette *Clair Vilmos* titkár. Budapest, 1906. Pátria kny. 8-r. 153. l.

— ÉVKÖNYVE (A nagypénteki református társaság tizedik —). 1905. Közrebocsátja az elnökség. Budapest, 1906. Károlyi György kny. 8-r. 67 l. Három melléklettel.

— FAUCHER (F. Xavier —). La bienheureuse Hélène de Hongrie, du monastère de Veszprim. Év és h. n. 8-r. 20 l. (Extract des Annales Dominicaines, 1904 et 1905.)

— FAYER GYULA. Szilágyi Dezső beszédei; 1. *Szilágyi Dezső*.

— FENYVESSY JENŐ. A »Szeged VI. kerületi polgári kör« diszasszlójának keletkezése és felszentelési ünnepének története. Szeged, 1905. Endrényi Lajos kny. 8-r. 54, 2 l.

— FONTES rerum Austriacarum. Österreichische Geschichts-Quellen. Hrg. von der Hist. Komm. der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Zweite Abt. Diplomata et acta. LVIII. Bd., 1. *Loserth*.

— GÁLOS REZSŐ. Szentjóni Szabó László költészetéről. Irta —. Kolozsvár, 1906. 4-r. 24 l. (Különnyomat az *Érdélyi Múzeum* 23. kötetéből.)

— GELLÉRI MÓR. Ipartörténeti vázlatok. Téglák és kavicsok. Budapest, 1906. Pallas kny. 8-r. 767 l. Ára 12 kor.

— GERŐ JÁNOS. Az antik táncz. Besztercebánya, 1906. Hungária kny. 8-r. 18 l.

— GERŐ JÁNOS. A görög irodalom rövid története. Szerkesztette —. Besztercebánya, 1906. Hungária kny. 8-r. 121 l. Ára 2 kor. 40 fill.

— GERŐ JÁNOS. A római irodalom története. Szerkesztette —. Besztercebánya, 1906. Hungária kny. 8-r. 102 l. Ára 2 kor. 40 fill.

— GESCHICHTS-QUELLEN (Österreichische —). Fontes rerum Austriacarum. Hrg. von der Hist. Kommission der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Zweite Abt. Diplomata et acta. LVIII. Bd., 1. *Loserth*.

Igazítások.

Takáts Sándor úr a következő igazítások közlésére kért fel bennünket: A Századok mult szeptember-havi füzetében a 640. lapon alulról számítva a szöveg 4-ik sorában 1542-ből helyett 1554-ből, — 3-ik sorában 1703 helyett 1713, — a szöveg alatti 3-ik jegyzetben pedig fasc. 97. helyett fasc. 94. nr. 5. olvasandó.

A MAGYAR ÉS AZ ERDÉLYI UDVARI KANZELLÁRIÁK PALOTÁI BÉCSBEN.

A bécsi Bankgasse (egykor Vordere Schenkenstrasse) 4. és 6. számú palotája Magyarország történetében nagy szerepet játszott. A magyarságot és Magyarország sorsát illető elsőrendű események jó ideig ebből a palotából indultak ki. Páratlan fény-nyel berendezett termeiben, melyeket egykor Bécs népe is ámulva szemlélte, országos fontosságú tanácskozások folytak, melyeken nem egyszer az uralkodók is résztvettek. Mária Terézia, ki e palota fényének megteremtője volt s az akkori patriarchális szokásoknak és egyszerűbb életviszonyoknak megfelelően a kancellária ügyei iránt személyesen is érdeklődött, többször és szívesen időzött e termekben, s örvendett, hogy Magyarország egyetlen bécsi kormányzékének ilyen művészi palotát sikerült otthonul szereznie.

De nemcsak a fontos politikai tanácskozások és események indultak ki a Bankgasse magyar palotájából. Az ébredő magyar literatura gyenge szála is itt erősödtek s innét futottak széjjel. Csak végig kell néznünk a XVIII-ik században megjelent munkák címlapjait, azonnal látjuk, hogy a régi magyar kancellárok a legelső Maecenások közé tartoztak. Nem is keletkezhetett volna Bécsben magyar irodalmi iskola, nem indulhatott volna meg magyar hírlap és folyóirat, ha a Magyarországot képviselő kormányzéken anyagi és erkölcsi támogatást nem talál. És zsenye irodalmunk bécsi művelői a kancellároknál nem ok nélkül reménykedtek. Ha nagy követ mozdítottak, ha a részvétlenséggel perbe kellett szállaniok, támaszt és bátorítást mindenha ott találtak.

A magyar és az erdélyi kancelláriának egykoron fényes palotája ma már megkopott; külső ékességei, szobrai eltűntek, belseje is csak romjait és maradványait mutatja az egykori stilszerű fénynek és pompának. A viharok, melyek 1848/49 évi szabadságharcunk után Magyarországot sújtották, a bécsi magyar palotán is erős nyomokat hagytak. A magyar kancellária, vagyis akkor már az ő felsége személye körüli minisztérium palotáját elfoglalták s benne osztrák hivatalokat helyeztek el. Magát a palotát más formára ültették, külső díszítéseit eltávolították s belső berendezését nagyrészt széthurczolták. Mire 1867-ben a magyar alkotmány napja újra feltűnt, az egykori fényes berendezésből, a mi Mária Terézia korában közel 300,000 frtba került, alig maradt valami. A mi eltűnt, az soha többé vissza nem került s az egykor fényes palota régi állapotára magát soha többé nem verte.

A magyar királyi udvari kancelláriának palotája, úgy a hogy most van, eléggé ismeretes. De ezen palota multja, Magyarország részére való megszerzése és Mária Terézia korában történt berendezése teljesen ismeretlen. Pedig úgy történeti, mint művészeti szempontból érdemes tudnunk, miként jutott e palota Magyarország birtokába, kik s mi módon rendezték azt úgy be, hogy egy ország képviseletéhez méltó legyen.

I.

A M. KIR. UDV. KANCELLÁRIA ELHELYEZÉSE BÉCSBEN.

A magyar kancelláriát célja és rendeltetése állandóan az udvarhoz kötötte; tartózkodása helye tehát az udvar mellett volt. A míg a magyar udvari kancellária tisztviselői csak annyian voltak, hogy egy asztalnál kényelmesen elfértek, a többi udvari hivatal módjára szállást ez is a császári Burgban tartott. Ámbár az ilyen szállásra elsősorban maguk a kancellárok tarthattak számot, mégis ritkán vették igénybe az udvari szállást. Régente ugyanis a magyar udvari kancellária élén jobbára valóságos hivatalos viselő püspökök vagy érsekek állottak, a kik állandó szállást Bécsben nem igen tartottak, mivel lekötöttségük miatt oda csak akkor jöhettek, ha teendőik személyes jelenlétüket mulhatlanul megkívánták. Egyébként a magyar udvari kancellária élén olyan főurak is állottak, a kiknek Bécsben saját palotájuk volt s így az udvari szállásra nem szorultak.

Idők folytán a kancellária teendői nagyon megszorodtak; levéltára is annyira megnövekedett, hogy már levéltári helyiségről is gondoskodni kellett. Magában a Burgban elegendő helyiséget annál kevésbé kaphattak, mivel az udvartartás növekedésével onnan lassan-lassan még a császári hivatalok is kiszorultak. Így állván a dolog, a magyar udvari kancellária számára is a városban kellett udvari szállást (hofquartier) kijelölni. A régi jogszokás alapján Bécs minden háza, ha erre külön kiváltsága nem volt, udvari szállásadással tartozott. Az udvarmesteri hivatal az illetén szállásra alkalmas helyiségeket egyszerűen kijelölte, s miután az illető féllel a bérösszegre nézve megegyezett, a kiszemelt udvari hivatal vagy udvari tiszt a szállást elfoglalhatta. Erre az intézkedésre azért volt szükség, mert a valósággal szolgáló tanácsosok, udvari tisztviselők, valóságos udvari tiszték és cselédek, udvari szállásra mindenkor jogot tarthattak, s ha a Burgban lakás nem volt, ilyet a városban jelöltek ki részükre.

A magyar kancellária részére az udvari szállás kijelölése akkor vált először szükségessé, mikor I. Lipót 1690-ben e kancelláriát újjászervezte, ügykörét kitágította és személyzetét szaporította. Mivel eddig sem a levéltár, sem a registratura és kiadóhivatal részére szükséges helyisége nem volt, a kancelláriánál a királyi könyveken kívül egyetlen hivatalos iratot sem lehetett megtalálni. Nemcsak I. Lipót, hanem maga a kancellária is igyekezett e szégyenteljes és az utókorra nézve káros állapotokon segíteni. A magyar udvari kancellária közbenjárására Lipót 1690 július 25-én megengedte, hogy addig is, míg az udvarban alkalmas helyiségekről gondoskodnak, az iktató- és kiadóhivatal számára Maholányi János kancelláriai titkár házában e célra alkalmas boltozott helyiséget fogadjanak.¹⁾ Maholányi háza a belvárosban állott, alighanem a mai Spiegelgasse során. A bérösszeget a királyi rendelet értelmében a taksa-jövedelemből fedezték. E szerint 1690-től fogva a kancelláriai hivatal és a kancellár lakása két különböző helyen volt. A kancellár ugyanis továbbra is udvari szálláson lakott. Eszterházy Ferencz gróf mint kancellár, hivataloskodása elején még szintén udvari szálláson lakott, s 1768 december 2-án maga írja a királynőnek, hogy bármily szűk és kicsiny volt is egykori udvari szállása, ő megelégedetten élt benne.²⁾

1) Osztrák belügyi levéltár. Kivonatosa a bécsi udvari és állami levéltárban és Budapesten az Országos Levéltárban is megvan. (Donec de stabili in Aula dictum in finem loco prospectum fuerit, unus aut alter locus arcuatus in aedibus domini Maholányi, sumptibus eiusdem qua proprietarii in dictum usum adaptatus . . . stb.)

2) Országos Levéltár: kancell. oszt. A kancellária épületére vonatkozó külön csomóban.

Gondoskodni kellett róla, hogy a magyar királyi udvari kancellária helyiségei kényelem és pompa tekintetében méltók legyenek az udvarhoz s hogy az előkelő világ kényes ízlésének és követelményeinek mennél jobban megfeleljenek. S a mikor Bécsben a főurak, az udvari hivatalok fejei és a külföldi államok képviselői fényes mulatságaikkal s vendéglátásukkal sokszor még az udvaron is túltettek, akkor a magyar kancellária, Magyarország első kormánysszéke, néhány nyomorult helyiségben szorongott. A repraesentálásra hivatott kancellár az előkelő világban nem érvényesülhetett, szerepet nem játszhatott, mert nem állottak rendelkezésére azok az eszközök, a mik a külső tekintély megszerzésére akkor okvetetlenül megkivántattak. A magyar kancellároknak érezniök kellett, talán restelniök is a szegénységet és hátramaradottságot, a mi e kormánysszék jelentőségének és tekintélyének érvényesülését szinte lehetetlenné tette. A kor és a helyzet követelményei elől kitérni nem lehetett, még akkor sem, ha azok az országra nagyobb terhet róttak is.

Ugy látszik, hogy Magyarország rendei maguk is restelték a kancellária helyzetét s nemcsak hogy nem ellenzték az ennek megváltoztatására irányuló törekvéseket, hanem országszerte lelkesedéssel üdvözölték azokat. S bár az ország anyagi helyzete nem a legrózsásabb volt, mégis midőn alkalom kínálkozott arra, hogy egy nagybbszabású palota vásárlásával Magyarország méltóságán és a magyar kancellária tekintélyén lendítsenek, a karok és rendek az áldozattól nem riadtak vissza.

A magyar királyi udvari kancellária méltó elhelyezésére irányuló törekvéseket Mária Terézia királynő is hatalmasan támogatta. Sőt igen valószínű, hogy ő maga volt a kezdeményező is ; mert annyi jóindulatot, érdeklődést tanúsított az ügy iránt s oly tetemes anyagi segítséggel támogatta a kancelláriát fényes otthonának megszerzésében és berendezésében, hogy ezen eljárásával a bécsi kormánysszékek körében szinte irigységet és elégtelenséget keltett.

A magyar kancellária palotájának megszerzése *Nádasdy Lipót* gróf kancellársága idejében történt. *Nádasdy* a hivatalos eljárás előtt először magánúton igyekezett az ügyet dőre juttatni. Mindenfelé kérdezősködött, s mikor látta, hogy Magyarországon lelkesen fogadják tervét, a Bécsben megszerezhető kiválóbb paloták tulajdonosaival értekezett. Mivel a kancellária elhelyezésére több alkalmas palotát talált s mivel a vásárlás céljára Magyarországból már jelentékeny összegek érkeztek, 1747 június havában a királynőhöz fordult. Előterjesztésében vázolja azt a nyomoruságos helyiséget, melyben a kancellária most üléseit tartja s nagyértékű levéltárát kénytelen őriztetni. Majd arra

kéri a királynőt, hogy adja beleegyezését egy állandó ház vásárlásához. De mivel a vételár, a berendezés és a fentartás költségeinek fedezésére a rendektől elegendő fedezeti alapot várni nem lehet, a kancelláriai taksa (illeték) jövedelméből kellene e célra évi 6000 frtot rendelni. A kancellária taksa-jövedelme most elég nagy s így e kiadást játszva megbírja. A palota vásárlására — írja Nádasdy — már megindult az adakozás Magyarországon, a kancellária céljának megfelelő házak is kínálkoznak, de a taksa jövedelméből adandó évi 6000 frt biztosítása nélkül szerződést kötni nem lehet.¹⁾

A kancellár ezen felterjesztése a királynő tetszésével találkozott. Már azon évi jun. 15-én a kancellár kezében volt a királyi végzés, mely szerint a közadakozáson kívül a taksa jövedelméből is évi 6000 frtot fordíthat a házvételre.²⁾

Ez összesen kívül a házvételre alapul az a 150,000 frt szolgált, a mit e célra Magyarországon a megyék és a városok összeadtak.

Miután a pénzkérdést — úgy a hogy — rendbehozták, Nádasdy Lipót gróf hozzálatott a leginkább megfelelő ház megvásárlásához.

A felajánlott paloták közül választása a *Windischgrätz*-féle házra esett. Ez a szép épület a Vordere és a Hintere Schenkenstrasse-ban állott. Egyik szomszédja a Trautsohn hercegi palota, a másik pedig a Strattmann-féle kis ház volt. Körülötte álltak a Pálffy, Auersperg, Batthyány, Rosenberg stb. grófok palotái.

A Windischgrätz-palota több kisebb ház telkének egybevonásával 1692—1693-ban épült. Előbbi tulajdonos *Dietrich Althet Heinrich Graf von Strattenmann* volt, a ki 1692 szeptember 22-én megvette a Windischgrätz-palota telkén állott *Althan Wenczel*-féle városi szabadházat (freyhaus) a Schenkenstrasse-ban. A szabadházak akkor kétfélék voltak: városi és rendi szabadházak. Az utóbbiakat a tartományi rendi telekkönyvbe jegyezték. A szabadházak eladásakor maga a telek is átment a tulajdonos birtokába, s a városnak, mint a városi terület földesurának, az úgynevezett laudemialis illetéket fizetni nem kellett. Az említett Althan-féle városi szabadházhoz két kisebb polgári ház és egy szemben fekvő istálló is tartozott. A fentnevezett Strattmann gróf 1689-ben megszerezte Colalto grófnőtől és fiaitól, a Sinzendorf gróftól, a Sinzendorf-féle szabadházat is, melyhez még egy polgári házacska tartozott. Az így összevásárolt két szabadház és három polgári ház telkén Strattmann gróf nagyszabású palotát akart építeni. Mivel azonban a beépítendő terület részben szabad-

¹⁾ U. o.

²⁾ U. o. Acta particularia.

házakból, részben pedig telekadó alá vetett polgári házacskákból állott, Strattmann gróf a zavarok és a kellemetlenségek elkerülése céljából először is az adó ügyét rendezte. Bécs városával sikerült is megegyeznie, s 1692 decz. 31-én a polgármester és a városi tanács már kijelentette, hogy a gróf az adóköteles polgári házacs-kák adója fejében a megfelelő tőkét (1800 frtot) a városnál letette.¹⁾ Miután az adómegváltás azon kor szokása szerint megtörtént, Strattmann gróf még azon évben hozzáfogott az építéshez. Ki volt a palota építője, nem tudjuk, de annyi bizonyos, hogy ahhoz az iskolához tartozott, a melyet Bécs két legkiválóbb építő-mestere, *Fischer János Bernát* és *Hildebrandt Lukács* alapítottak. Ezt a feltevést a palota stílusa és belső elrendezése is támogatja. Rendelkezésünkre áll a palota eredeti képe III. Károly korából.²⁾ Egy tekintet a képre s azonnal látható, hogy az olasz barok stílus egyik szép emlékével van dolgunk. Ismeretes, hogy ez az olasz barok stílus Ausztriában nagy tért hódított s hogy a stílus legkiválóbb emlékei Bécsben Fischernek, a klasszikus irány művelőjének alkotásai. Mindazt, a mi a Bécsben divott olasz barok stílust jellegzetessé tette, a Strattmann-palotán is megtaláljuk. A díszítő stílus bő érvényesülése, a homlokzat arányos és klasszikus kidolgozása, az alaprajzok dús gazdagsága, a tágas előcsarnok és lépcsőház mind szép és hatásos kivitelben volt látható az egykori Strattmann-palotán, úgy hogy azon környék főúri palotái között szemrevalóbbat akkor alig lehetett találni.

Miután a palota elkészült, Strattmann gróf Lipót császárhoz fordult s arra kérte, hogy miután a beépített polgári házak adója fejében a kívánt tőkét letette, adna neki kiváltság-levelet az egész palotára. Lipót hajlott a kérésre és 1693 február 13-án kiállította a kért privilegiumot. E szerint Lipót, tekintetbe vévén Strattmann gróf kiváló érdemeit, s azt a körülményt, hogy a felépült palota Bécs városának ékességére szolgál, mind a Collalto grófnétól (azelőtt Sinzendorf grófné, szül. Althan), mind pedig az Althan Wenczeltől vásárolt két szabadházat (freyhaus) és a köztük fekvő három polgári házat, melyek most egy palotává építvék, felmenti az udvari beszállásolástól,³⁾ mindenféle közönséges és rendkívüli bekvártélyozás kötelessége alól, valamint a polgári terhektől.

Az újonnan felépült Strattmann-palota később örökség-képen gróf *Batthyányné* szül. *Strattmann Eleonorára* szál-

¹⁾ Osztrák b. ü. ltár: *Nota*. Az osztrák kancellária itt teljesen elmondja a Windischgrätz-féle *urales freyhaus* adózási ügyét.

²⁾ Több egykorú, Bécsről szóló munkában megjelent a palota rajza.

³⁾ A közös pénzügyi és a m. kir. Országos Levéltárban is megvan e kiváltság.

lott. Mivel a Batthyányoknak a Strattmann-ház szomszédságában még hatalmasabb palotájuk volt, gróf Batthyányné az örökségképen reá szállott Strattmann-palotát 1728 június 13-án Bécsben kötött szerződés szerint eladta *Windischgrätz Lipót* grófnak. A palota ezúttal 95,000 forinton kelt el, de ezen összeghez nem számították hozzá azon ezer aranyat, a mit a vásárló Windischgrätznek *schlüsselgeld* (vártapénz) czímén fizetnie kellett. A szerződés szerint tehát a Vordere és a Hintere Schenkenstrasse (Schenkengasse) nevű utcákban a Trautsohn hercegi és a kis Strattmann-féle ház közt fekvő *Gross Strattmannisches Freyhaus* minden bennelevő bútorról és felszereléssel együtt Windischgrätz Lipót grófra szállott. Volt tulajdonosa csak a nagy díszteremben függő császár-arcképet és ugyanott a kandalló felett elhelyezett ornamentális művet tartotta meg a maga számára.¹⁾

A nagy Strattmann-féle palota 1747-ig maradt a Windischgrätz grófok kezén. Ez évben történt, hogy Nádasdy Lipót kancellár a magyar királyi udvari kancellária számára eladó paloták után kérdezősködött. Windischgrätz József és özvegy Windischgrätzné szül. Strassoldo Mária Ernesztina grófné az úgynevezett *Gross-Windischgrätzisches Freyhaus* palotát, mely ekkor már túl volt terhelve adósságokkal, Nádasdy grófnak vételre felajánlották. A palota mind kedvező fekvésénél, mind külső és belső díszességénél fogva a kancellária számára igen alkalmas otthonnak látszott s így Nádasdy saját felelősségére megkezdé az alkut. Mivel a palota értéke amúgy is ismeretes volt, a két fél hamar meg egyezett. Az 1747 év július 6-án az adás-vevési szerződést a felek már alá is írták. *A szerződésben mint vásárló nem a magyar kancellária, hanem egyes-egyedül Nádasdy Lipót gróf szerepel.*²⁾ Ezen különös dolognak magyarázata csakis az lehet, hogy az olcsóbb vásárlás szempontjából történt így. Mivel azonban az adás-vevési szerződésben mint vevő csak Nádasdy Lipót gróf szerepel, az újonnan szerzett palotát a bécsi telekkönyvbe nem a magyar kancellária, hanem Nádasdy Lipót gróf nevére írták. A Bécs-városi 80. telekkönyvi szám alatt a mai Bankgasse 4. számú házának tulajdonosa gyanánt a magyar kancellária helyett 1751-től állandóan gróf Nádasdy Lipót szerepel. A tévedést — úgy látszik — csak Nádasdy halála után vették észre. A vásárlás magánjogi oldalát azután akkor tisztázták. Az 1771 év okt. 31-én ugyanis gróf Nádasdy Mihály komáromi főispán a maga és nővérei nevében ünnepélyesen kijelentette, hogy édes atyja,

¹⁾ Orsz. Ltár : kancell. oszt.

²⁾ Az eredeti szerződés Mária Ernesztina Windischgrätz, geborene Strassoldo, Windischgrätz Lipót és Nádasdy Lipót közt kötöttett. Országos Levéltár.

gróf Nádasdy Lipót kancellár, a Windischgrätz-palotát közadakozásból vásárolta, ahhoz ők semmiféle jogot nem formálnak és azon semmi követelésük nincsen.¹⁾ Ezen kérdés tisztázása után a telekkönyvből törölték Nádasdy Lipót nevét s helyébe tulajdonosnak a magyar királyi udvari kancelláriát jegyezték be.²⁾

A Nádasdy Lipót kötötte szerződés szerint az előlő és hátsó Schenkenstrasse-ban fekvő Gross-Windischgrätzisches Freyhaus 1747 szept. 1-én száll az új tulajdonosra. A vételár 91,000 forint; ebből a házat terhelő sürgős követelések kielégítésére 12,000 frtot azonnal le kellett fizetni, azután szeptember hó 1-én 21,000 frtot és a hitelezők részére 28,000 frtot; a hátralévő 30,000 frt pedig kamat nélkül az 1748 év végén volt fizetendő. A palota bútorai a régi tulajdonosé maradtak ugyan, de a nagy diszteremben levő németalföldi fali szőnyegek, Drumonts-ajtókárpitok s általában a falak díszítései az új tulajdonosra szállnak. Az eladók kötelezték magukat, hogy a szerződés jóváhagyása után a landmarschalli törvényszéknél a szokásos *schirmungsedictum*-ot (oltalomlevelet) kieszközlík.

A szerződés jóváhagyatván, a Windischgrätz-palota magyar kézre került s a kancellária beköltözhetett. A vételár kifizetése nagyobb akadályokba nem ütközött, mivel Magyarországból közadakozás útján 150,000 frtot vártak. Ez az összeg teljesen nem folyt be ugyan, mindazonáltal már a vásárlás első évében jelentékeny összegek érkeztek a kancellária részére. A hivatalos kimutatások szerint 1750 augusztus 22-ig a kancellária palotájára a következő adakozások jöttek be:

1747. máj.	18. Békés megye	1680 frt	— kr.
» jun.	14. Pozsony városa	840 »	— »
» »	14. Pest városa	400 »	— »
» »	15. A jászok és kunok	1000 »	— »
» »	23. Bihar m.	4200 »	— »
» »	23. Szepes m.	1500 »	— »
» jul.	3. Ugocsa m.	100 »	— »
» »	4. A horvát rendek	1500 »	— »
» »	5. Veszprém m.	2520 »	— »
» »	6. Ruszt és Kismarton v.	252 »	— »
» »	8. Baranya m.	2000 »	— »
» »	8. Tolna m.	1500 »	— »
» »	9. Sopron város	630 »	— »
» aug.	1. Nógrád m.	2000 »	— »
» »	1. Buda v.	630 »	— »

¹⁾ Országos Levéltár : kancell. oszt.

²⁾ Bécs-városi telekkönyv : Grundbuchs-Extract. Innere Stadt, nr. 80.

1747.	aug.	3.	Trencsén m.	2000	frt — kr.
»	»	12.	Szeged v.	300	» — »
»	»	13.	Debreczen v.	1000	» — »
»	»	17.	Somogy m.	3000	» — »
»	»	19.	Győr v.	825	» — »
»	»	22.	Hont m.	2000	» — »
»	»	23.	Mosony m.	1500	» — »
»	»	25.	Fejér m.	1000	» — »
»	szept.	1.	Nagyszombat v.	420	» — »
»	»	2.	Szakolcza v.	200	» — »
»	»	3.	Herlein úr	6	» — »
»	»	7.	A kancell. pénztárából	6000	» — »
»	»	27.	Győr m.	1000	» — »
»	»	27.	Sopron m.	4200	» — »
»	»	27.	Kőszeg v.	150	» — »
»	okt.	2.	Árva m.	840	» — »
»	»	4.	Gömör m.	2000	» — »
»	»	4.	Torna m.	200	» — »
»	»	5.	Nyitra m.	4200	» — »
»	»	28.	Szeben v.	49	» 30 »
»	nov.	1.	Vas m.	4000	» — »
»	»	18.	Zala m.	5000	» — »
»	»	20.	Hét bányaváros	420	» — »
»	decz.	15.	Késmárk v.	100	» — »
»	»	16.	Fejérvár v.	220	» — »
»	»	30.	Zólyom m.	840	» — »
»	»	30.	Turócz m.	420	» — »
»	»	30.	Besztercebánya v.	105	» — »
1748.	jan.	5.	Komárom m.	1000	» — »
»	febr.	10.	Bács m.	1000	» — »
»	»	21.	Csongrád m.	420	» — »
»	»	21.	Ruszt v. másodszor	50	» 24 »
»	»	28.	Ung m.	420	» — »
»	márcz.	24.	A kassai kerület	2689	» 26 »
»	»	30.	Máramaros m.	250	» — »
»	ápr.	9.	Csanád m.	210	» — »
»	»	11.	Bars m.	2000	» — »
»	máj.	10.	Heves m.	3000	» — »
»	»	10.	Eger v.	420	» — »
»	»	10.	Komárom v.	100	» — »
»	jun.	5.	Nagybánya v.	100	» — »
»	»	10.	Modor v.	100	» — »
»	»	11.	Esztergom v.	100	» — »
»	»	15.	Liptó m.	420	» — »
»	»	15.	Breznóbánya v.	50	» 24 »

1748.	jun.	15. Korpona v.	50 frt 24 kr.	
»	»	15. Besztercebánya v.	42 » — »	
»	»	17. Eperjes v.	100 » — »	
»	»	22. Nánás v.	418 » 40 »	
»	»	28. Pest m.	2000 » — »	
»	»	28. Arad m.	1500 » — »	
»	aug.	9. Esztergom m.	599 » 40 »	
»	szept.	7. A kancell. pénztárából	6000 » — »	
»	»	8. Zemplén m.	2000 » — »	
»	»	28. A kassai kerület újra ¹⁾	10 » 34 »	
»	okt.	31. Bazin v.	90 » — »	
»	»	31. Szentgyörgy v.	90 » — »	
»	decz.	9. Trencsén v.	50 » 24 »	
»	»	23. Pozsony m.	3000 » — »	
»	»	24. A horvát rendek újra ..	1500 » — »	
1749.	jan.	4. Ujvidék v.	500 » — »	
»	»	11. Somorja	210 » — »	
»	»	13. Szabolcs m.	1500 » — »	
»	»	13. Szatmár v.	50 » 24 »	
»	»	13. Hajdu-városok	412 » 30 »	
»	márcz.	13. A kassai kerületből (Sá- ros m. 1500 és Bereg m. 20 frt)	1520 » — »	
»	ápr.	26. Debreczen v. újra	415 » 17 ¹ / ₂ »	
»	máj.	14. Nagyszombat v.	419 » 40 ¹ / ₂ »	
»	jun.	20. Szatmár m.	1000 » — »	
»	aug.	7. A kancell. pénztárából	6000 » — »	
1750.	»	7. A kancell. pénztárából	2000 » — »	
Összesen				106,557 frt 18 kr.

Ugyanezen idő alatt, vagyis 1750 aug. hó 22-ig a kiadások 105,092 frt 7 krajczírra rúgtak. E kiadások (a vételáron kívül) jobbára az átalakítás és a berendezés költségeire fordítottak.²⁾ Így csupán 1747-ben a mesteremberek számláira a kancellária 12,101 frtot fizetett. E mesterek között volt *Pietro Orsatti*, neves stukatur-készítő, azután *Burg Jakab Mihály* festő, a ki a tanácsterem számára 21 frtért három képet festett.³⁾ A palotának belső berendezésére Nádasdy kancellár a magáéból is sokat áldozott. A saját lakását pl. jobbára maga bútoroztatta be. Ezeket a bútorokat azonban halála után örökösei elvitették. Az ekkor (1758-ban) felvett leltár szerint a volt kancellár lakásán

¹⁾ A kassai kerületben Abaúj m. 1000, Borsod 1000, Bereg 400, Kassa város 200, Bártfa 100 forintot adott, azaz e kerület összesen 2700 frtot.)

²⁾ Országos Levéltár: kancell. oszt.

³⁾ U. o.

egynehány márványasztal, több fali szőnyeg, az uralkodó pár életnagyságú képe és az ebédlő teremben a pozsonyi koronázást ábrázoló festmények találtattak, melyek a kancellária tulajdona gyanánt szerepeltek.

A Windischgrätz-palotán kívül Nádasdy gróf még a hátsó Schenkenstrasse-val szemben, az úgynevezett *Rosengasse* sarkán is vett 1751-ben 8000 frton egy házat. Ugy látszik, e házat a kancelláriai cselédség és az istállók számára szánta.¹⁾

Még Nádasdy kancellársága idején rendezték az újonnan szerzett palota adóügyét is. Már 1689-ben, azután 1693-ban, az akkori tulajdonosok adóváltság fejében 2800 frtot lefizettek. Mikor az épület a magyar kancellária tulajdonáta ment át, Alsó-Ausztria rendei, nem tekintvén hogy ósrégi szabadházzal van dolguk, a mi közhivatal céljaira szolgál és semmi jövedelmet nem hajt, a rendi collectát reá mégis kivetették. Pedig még maga az osztrák kancellária is vitásnak mondta a kérdést, vajjon a bécsi *Burgfrieden*-en levő, vagyis a császári vártek vonalán mentesített szabadházaktól lehet-e collectát szedni?²⁾

A magyar kancellária 1749 decz. 29-én kelt felterjesztésében jogai mellett küzd s kijelenti, hogy ha az adómentességet figyelembe nem veszik, az országgyűlésen a dologból sérelmet csinálnak.³⁾ Mivel Bécsben a magyar kancelláriához hasonló állami szabad épület mintegy harmincz volt, s mivel ezek közül csak a magyart akarták megadóztatni, Mária Terézia 1750 márczius 14-én az adómentesség mellett döntött.⁴⁾

Az 1753 évben a magyar kancellária a palotájába beépített polgári házak adójától is menekülni akart. Ez az adó akkor évi 314 frt 17 krt tett ki. Koller udvari tanácsosnak 1753 szept. 17-én sikerült is a Bécs-városi tanácscsal megegyeznie. Az egyezés szerint a kancellária a régibb tulajdonosok részéről letett 2800 frt tőkéhez még 3400 frtot fizetett le a város pénztárába s kötelezte magát, hogy ha az adó növekedni fog, a kiszabott tőkét ugyanoly arányban növelni fogja.⁵⁾

Az adóügy rendezésével egyidőben a Schenkenstrasse-ban a főcsatorna is elkészült s így a magyar kancellária épülete közegészségügyi szempontból is megfelelt a kívánalmaknak. A kancellária csatornáját a szomszédok is használták, mert

¹⁾ U. o. megvan a szerződés.

²⁾ Osztrák b. ü. ltár: *Nota*. A Windischgrätz-palotába — írják osztrák részről — 1690-ben egy kis polgári házat beépítenek, tehát világos, hogy a palotának csak egy részecskéjét lehetne collectával terhelni.

³⁾ U. o. melléklet.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ A bécsi adóhivatal jelentése 1753 szept. 15-ről. A befizetett tőke először 5%-ot, 1766 okt. 1-től 4%-ot hozott.

a kancellária bizonyos összeg fizetése fejében megengedte, hogy a szomszéd paloták tulajdonosai csatornájukat a kancellária főcsatornájába vezessék. Így 1759-ben Schwarzenbach Ferencz Antallal, 1760-ban pedig Abensberg gróffal jött létre ilyen szerződés.¹⁾

A kancellária új otthona elég kényelmes és tágas lévén, a hivatalok és a levéltár elhelyezése semmi kívánni valót sem hagyott fen. Mindazonáltal rövid idő múlva az épületen olyan bajok mutatkoztak, melyek miatt az egész palotát át kellett alakítani.

II.

A M. KIR. UDV. KANCELLÁRIA PALOTÁJÁNAK ÚJRAÉPÍTÉSE 1766/67-BEN.

A nagy Windischgrätz-palotát, a hogy a magyar kancellária épületét Bécsben hívták, volt tulajdonosai jó időn át nem tataroztatták. Nagyobb javításokra akkor sem került a sor, mikor a palota a magyar kir. udvari kancelláriára szállott. Akkor ugyanis első sorban a belső berendezésre kellett gondolni, hogy a kancellária mennél előbb elfoglalhassa új otthonát. Ez a belső berendezés és a vásárlás a rendelkezésre álló pénzüsségeket teljesen felemésztette, úgy hogy nagyobb szerű javításokra pénz hiányában gondolni sem lehetett. Ennek azután természetes következménye lőn, hogy a palota több helyen omladozni kezdett, tetőzete teljesen elromlott és a szobák boltozatait az esővíz megromtatta. Az épület tetőzetén át behatoló víz nemcsak a gerendázatot korhasztotta el, hanem a levéltárat is veszedelemmel fenyegette. Legalább a vizsgálatot teljesítő építőmester ezt jelentette. Nekünk azonban úgy tetszik, hogy a fenyegető veszélyt szántszándékkal nagyították, hogy elegendő okot találjanak az újraépítésre, helyesebben a fényűzésre. Mind a magyar, mind az erdélyi kancellária a levéltárat fenyegető veszéllyel állt elő, mikor a jobb szállást, vagy új palota szerzését sürgette, s midőn óhaja teljesült, a levéltár kapta a legsilányabb helyiséget. A magyar kancellár lakásának berendezésére közel 300,000 forintot fordítottak, de a levéltárnak berendezésére és helyiségeire ugyanakkor csak alig másfélezer forint jutott.

Eszterházy Ferencz sürgetésére Mária Terézia *Paccassi Miklós*²⁾ udvari építőmesterrel megvizsgáltatta a kancellária palotáját s Paccassi mindent rossz állapotban és omladozófélben

¹⁾ Országos Levéltár: kancell. oszt.

²⁾ Nevét hol *Pagassi*, hol meg *Pacassi* alakban írják. 1764-ben márcz. 3-án birodalmi nemességet kapott.

talált. Erre Eszterházy takarékosági szempontból új tetőt és több változtatást sürgetett. Mária Terézia azonban az egész palota újjáalakítását rendelte el.¹⁾ Kétségtelen dolog, hogy a királynőt ezen elhatározásában egyrészt a magyar kancellária iránt való jóindulata, másrészt meg az az óhajta vezette, hogy Magyarország ezen jelentős kormány széke s maga Magyarország is olyan palotát kapjon Bécsben, mely méltó legyen egy ország képviselésére, s maguk a kancellárok olyan otthon nyervek, hogy a külföldi államok képviselői és a helybeli notabilitások fogadtatásakor szégyent ne kelljen vallaniok.

Eszterházy Ferencz gróf kancellár, korának egyik kiváló műizlésű főura, kapva kapott a királynő jóindulatán és az ő óhajaival megegyező szándokán. Paccassi udvari építőmester elkészült tervei alapján hozzákezdett a palota átalakításához és a belső berendezés foganatosításához. Fény- és pompaszereztétől elvakítva, a berendezés körül olyan túlköltekezést vitt véghez, a mely az ország anyagi helyzetével és a kancellária céljaival összeegyeztethető akkor is alig volt. Az eredetileg 91,000 forinton vásárolt palotának belső díszítésére és újjáalakítására közel 300,000 forintot költött; s ez óriási összeg legnagyobb része csupán a kancellár első emeleti lakásának berendezésére fordított. Ha tekintetbe vesszük a pénznek akkori vásárló erejét, a csekély munkadíjakat s általában a kedvező ipari viszonyokat, meg kell vallanunk, hogy Eszterházy a szó szoros értelmében fejedelmi fényűzést fejtett ki a kancellár lakásának berendezésében. Mértéktelen költekezése azonban bizonyos tekintetben mégis menthető; mert erre egyenesen Mária Terézia királynő inteniója és óhaja ösztökélte. Másrészt meg művészeti szempontból olyan becses, állandó értékű s jórészt még ma is bámulásra méltó műemléket teremtett, mely híven visszatükrözi a királynő korának fényűzését, műizlését és kifejlett szépérzékét.

A mikor a kancellária palotájának újraépítését megkezdtek, a taksa-jövedelmen kívül egyéb alap nem állott a kancellária rendelkezésére. A nagy költségeket tehát kölcsön útján kellett előteremteni. A királynő egyelőre 40,000 forintnyi kölcsön felvételét engedélyezte.²⁾ Ez az összeg azonban már 1766 tavaszán elfogyott. Eszterházy kancellár 1766 augusztus 18-án kelt felterjesztésében már arra kéri a királynőt, hogy

¹⁾ Ezt Eszterházy kancellár mondja el 1768 decz. 2-án a királynőhöz intézett felterjesztésében.

²⁾ Országos Levéltár: kancell. oszt. Acta particularia, 1766. ápr. 18. »ut domus regiae huius cancellariae Hung. aulicae restauretur et reparetur, operique huic manus admoveatur.« E célra Wass Mihály — írja a rendelet — vegyen fel 40,000 forintot 4—5%-ra.

5°/_o kamat mellett 100,000 forintot vehessen fel. Ugyanezen felterjesztésében köszönetet mond a királynőnek azon kiváló kegyességeért, hogy elrendelte az Eszterházy hercegnő tulajdonát képező pompás szobaberendezés megvásárlását 12,000 forinton. Ezt az összeget Mária Terézia rendelete [szerint a kancellária taksa-jövedelméből kellett volna kifizetni. A kancellár azonban erre már annyi kölcsönt vett fel, hogy — mint maga írja — a taksa-jövedelemből a jelzett 12,000 forintot ki nem fizetheti.

Mária Terézia a kancellárnak ezen felterjesztésére megengedte, hogy újabb 40,000 forintnyi kölcsönt vegyen fel. A kiadások ezt az összeget is hamar felemésztették. Az 1767 évi július 14-én Eszterházy már ismét 50,000 forintnyi kölcsön felvételét kérlemelte. Mindenki bámulva szemléli — írja felterjesztésében — a kancellária épületét, melynek fényét ő felsége azzal is emelte, hogy egy szobába 12,000 forintért gobelineket vásárolt. Most a kancellária irodáját kell díszíteni. Az aranyozást sem lehet elhagyni. A hozzáértők azt is ajánlják, hogy a veres terem plafondjára a Szent István-rend allegoriáját ő felsége arczképével »al fresco« kell festetni. Ezek a dolgok mintegy 50,000 forintba kerülnek.¹⁾

Mária Terézia e felterjesztésre azt felelte, hogy — jöllehet a kiadások az eredeti tervezetet már kétszeresen felülmúlták — ezúttal mégis újabb 40,000 forintnyi kölcsön felvételét engedélyezi.²⁾

A kisebb-nagyobb kölcsönök rohamosan növekedtek a nélkül, hogy az épületet sikerült volna teljesen berendezni. Az újjáalakítás első két évében felvett kölcsönök mintegy 188,000 forintba rúgtak.³⁾

Az építés további folyamán 1768 ápr. 13-án Schmid Antaltól 15,000 frtot, máj 13-án Schwachheim gróftól 10,000 és Hacker Ferencztől 8000 forintot vettek fel.⁴⁾

Bár — a mint a kimutatásból láthatjuk — egyik kölcsön

¹⁾ U. o. Acta particularia. . . »obwohl schon sehr viel Geld, und zwar zweimahl mehrers als der Überschlag gewesen, ausgegeben worden« . . . stb.

²⁾ U. o.

³⁾ A hivatalos kimutatás szerint a kancellária a következő kölcsönöket vette föl: 1766. ápr. 15-én Von Oudott Antaltól 3000 frtot, ápr. 20-án Wanderlern kapitánynétól 2000, 29-én Ramffaing Máriától 8000, Jaszowitz kancelláriai titkártól 2500, máj. 6-án Markoviczky Páltól 2600, 26-án Hacker Ferencztől 40,000 frtot, 1767. febr. 1-én Besora grófnótól 40.000, jun. 19-én Eszterházy herceg árváitól 20.000, jul. 30-án Hacker Fülöptől 10.000, aug. 4-én ugyanattól 8000, nov. 6-án Nádasdy Lipótnétól 30.000, nov. 28-án Zwenghoff orvostól 22.000 frtot.

⁴⁾ Közös p. ü. ltár: Camerale. Országos Levéltár: kancell. oszt. Acta particularia.

a másikat érte, a kancellária azért az iparosokat rendesen fizetni még sem tudta. A mesterek és az iparosok hátralékos követelései 1769-ben már 91,041 forintba rúgtak, jöllehet a kancellária 164,846 forintot fizetett nekik már előzőleg.¹⁾

Mivel a szorongatott iparosok pénzükhöz sehogy sem juthattak, közös elhatározással a királynőhöz fordultak s kérve kérték őt, segítene helyzetükön és rendelné el követelésük kifizetését. Az iparosok kérelmét 1769 ápr. 27-én kelt felterjesztésében Eszterházy kancellár is támogatta. »Ezek a szegény emberek — írja — *Paccassi*-val, a vezető udvari építómesterrel szerződtek, s mivel pénzükhöz nem juthattak, adósságba verték magukat s többet közülök már az adósok börtönébe vetettek.«²⁾

A királynő erre ismét 64,264 forintnyi kölcsön felvételét engedélyezte.³⁾ Az épület átalakítására és berendezésére az 1768 év őszéig 215,000 forintot adtak ki. *Paccassi* udvari építómester számításai szerint az épület befejezésére még 64,264 forint kellett s így az egész átalakítás, előre nem látott eshetőségektől eltekintve, 279,264 forintba került volna. Ha tekintetbe vesszük, hogy csupán egy asztalos számlája 54,000 forintba, az aranyozómestereké 42,000-re, a lakatosé több mint 24,000 forintba rúgott, úgy az egész költség nem is látszik túlsoknak. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a 279,264 forint majdnem teljesen a kancellár lakásának átalakítására és berendezésére fordítottatott, úgy ez összeg egy magánlakás berendezésére minden szempont méltatása mellett is pazarlásnak minősíthető. A mi magát a berendezést illeti, az a lehető legfényesebb, de egyúttal a legizlésebb is volt. Nemcsak Bécs legkiválóbb műiparosai dolgoztak azon, hanem francia s olasz mestereket és művészeket is alkalmaztak. Kortörténeti szempontból adjuk itt a legkiválóbb mesterek neveit, a kik a magyar királyi udvari kancellária épületének újjáalakításán dolgoztak, feltüntetvén az összeget is, a mit munkájokért kaptak:

Triental Pál kőműves és pallér	56.841	frt	40	kr.
Ohmayer János ácsmester	12.019	»	58	»
Stadler műlakatosmester	24.457	»	—	»
Prin lakatosmester	2.260	»	—	»
Haunold műasztalos	54.300	»	—	»
Bolla Albert cs. és kir. stuccator-m.	13.430	»	—	»
Fligel aranyozómester	31.360	»	—	»
Lander aranyozómester	9.700	»	—	»

¹⁾ U. o. vannak a számlák, nyugták és kimutatások.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

Marsch aranyozómester	1.200	frt	—	kr.
Egger Venczel udvari szobrász....	8.159	»	—	»
Sebath festő	73	»	—	»
Spiegel Ferencz festő	638	»	—	»
Salzinger József mázoló	822	»	—	»
Steinböck kőfaragó	8.703	»	58	»
Sutter György galanterie-mester ..	7.998	»	—	»
Tükörvásárlás	11.706	»	—	»
Blaumroth kövezómester	3.473	»	—	»
Ecker cserepező	1.316	»	—	»
Az »Arany kúthoz« címzett keres- kedésnek damasztiszövetért	6.956	»	—	»
Gressieur francia kárpitos.....	4.571	»	—	»
Blaicher kályhás	1.844	»	—	»
Tükörfestő	638	»	—	»
Grattenthaler rézműves	2.437	»	—	»

Ezekon kívül Werner András festő, Rörich szobrász s egy Clement nevű francia mester is sokat dolgoztak. Maga a kárpitos munka az anyagon kívül 15,992 frt 37 krajczárba került. A kristály csillárokat átlag 500 forintjával vették. Három művészi órát és hat széket Párisban csináltattak. Az ajtók összes zárait tűzben aranyozták. Ezek még ma is teljesen ép állapotban vannak; a legújabb becslés szerint egy-egy ajtó zárját és kilincsét ezer koronára becsülték.

A palota belső berendezése nagyjában elkészülvén, 1769-ben az egész épületről leltárat készítettek. E rendkívül becses okiratot *Universale Inventarium über alle befindliche kays. königl. Mobilien, so nachdem die Restaurierung der Hofkanzlei völlig neu aus allerhöchsten Aerario beygeschaffet worden* cím alatt Nigrin magyar kancelláriai inspector készítette.¹⁾ A leltári leírás az első emelet előszobájával (Antechambre I.) kezdődik. A kettős szárnyú aranyozással díszített ajtók fehérek voltak. A *supra porta* szép szobrásmunka volt. Az előszoba három oldalfalát a Windischgrätz-palotával együtt vásárolt pompás németalföldi gobelinek díszíték. Ezek közül a középső és legnagyobb a halászatot, az innenső a jósnőt, a szélső pedig a pásztori életet allegorizálta. A spaléták faragott szobrásmunkák voltak; az ajtókon aranyozott és zománcozott zárok ragyogtak. Az előszobából a kihallgatási terembe (audientiás házba) jutott az ember. Ennek még padlója is diófából készült. A plafond aranyozott stuccatur-munka, az ablakspaléták és a supra-porták díszes szobrásművek voltak. A három oldalfalat spallier-ek díszíték és az ő felségétől 6200 frton

¹⁾ Közös p. ü. ltár: Camerale. Az inventarium ív alakú nagy könyv.

készítettet hat olajfestmény, melyeknek valamennyi alakja a pozsonyi koronázáson résztvettek arczképei után készült. A teremben egy mahagoni fából faragott szekrény és egy faragott, vörös damasztal bevont *à la reine* garnitúra állott. Innét a kancellár dolgozószobájába nyílt az ajtó. A padló itt is diófából készült. A falakat németalföldi (Windischgrätz-féle) gobelinek főték. Ezek egyike a parasztok tánczát, másika a konyhakertészt, harmadika a gabnáját hazaszállító pórt ábrázolta. Ezeken kívül damaszt kabriolet-székek, török mogyorófából faragott, mahagoni és rózsaszínű fával kirakott szekrény, óra, indián (mahagoni?) fából faragott íróasztal és fejr márvány-kandalló díszíték a dolgozó szobát.

A kancellár hálósobájának legnagyobb ékessége a pompásan, lengyel módra faragott mennyezetes ágy volt.

Erre következett a kancellárnénak fényesen berendezett öt helyisége. A szobákat selyem (a la Cabriolet) bútorok és rézlapon nyugvó módi kályhák díszíték. Az egyik szobában szép faragott keretben függött az a ma is meglévő gobelin, mely Európa e'rablását ábrázolja.

A nagy hálóterem falait egészen vörös karmazsin borítá. A mennyezetes, vörös damasztal bevont parádés ágy új francia módra készült. Faragott kabriolet-székek (karmazsin), trumeau, művészi francia ismétlő-óra stb. emelék a szoba díszét. A nagy hálóterem mellett volt a *compagnie*- vagy *alcoven*-szoba, falait szintén vörös karmazsin borítá. Az itt lévő trumeau tükörét a bécsi gyárban készítették. Ez a tükör akkor még ritkaságszámba ment, mivel felső lapján kívül hét lábnál magasabb és öt lábnál szélesebb volt.

Az első díszterem az utczára nyílt. Ez a terem a diófapadlótól kezdve fel teljesen művészi stuccatur-munkával volt borítva. A supra-porták és spaleták szobrászmunkák voltak. A két faragott trumeau hatalmas tükörtáblái a bécsi gyárban készültek. A faragott bútorokat selyem borítá. A kályhák remekbe készültek s a fölöttük lévő *feston*-ok és vázák antik és művészi becsű tárgyak voltak.¹⁾

A középső díszterem falai spallierozva voltak. Három csodaszép francia gobelin csüngött itt. Az első Venust ábrázolta, a mint a fürdőből kilép; a második és legnagyobb Bacchust, a harmadik pedig Vulcanust. Ezeket a gobelineket a teremben lévő garnitúrával együtt Eszterházy herczegnétől vásárolták. A bútorokon lévő Eszterházy-címereket selyemmel takarták el s helyökbe Magyarország címerét festették. Ugyane teremben az egyik divánt is gobelin borítá. A hatalmas luszter genuai kris-

¹⁾ Ezek a *feston*-ok megmaradtak; műértők ma is bámulva szemlélik.

tályból készült. A két pompás kályha fölött levő művészi festonok összefüggésben állottak a falakat díszítő gobelinekkel; azaz egyiken fegyvercsoport állott s így ez a Vulcanust ábrázoló gobelinhez, a másik pedig, mely a halászatot mutatta be, a Venust ábrázoló kárpithoz tartozott.

A nagy tanácsterem a padlótól a mennyezetig aranyozott fejr falrészekre volt osztva (boiserie). A falakat Ferencz német császár, Mária Terézia és II. József életnagyságú arcképeik díszíték. A negyedik kép az 1741 évi koronázó országgyűlést ábrázolta, s ezt — mint említők — Mária Terézia festette a kancellária számára. A plafont a Szent István-rend allegoriája díszíté. A nagy freskó portraitk után azt a jelenetet mutatja be, midőn Mária Terézia a Szent István-rendet szétosztja. Itt a nagy tanácsteremben, a két utolsó ablak között zöld bőrrel bevont egyszerű pad állott. E padot a kancellária örök emlékül őrizte, mert Mária Terézia királynő a kancellárián tett első látogatásakor e padon ült s a kancellária kútjából egy pohár vizet itt ivott.

A kancellár dohányzó szobáját tölgyfa-padló és tölgyfa bútrok díszíték.

A második emeletet a hivatalos helyiségek foglalták el. Itt semmiféle fényűzést nem fejtettek ki, sőt az itt lévő helyiségeken még nagyobbyszerű átalakítások sem történtek. A földszintet a sütőház, cukrászda, konyhák s a cselédség lakásai foglalták el. Az istállók — mint említém — a Rosengasse-ban levő és a kancellária tulajdonát képező kis házban voltak. A huszonhárom lóra való istálló is nagy költséggel épült s a lovak abrakoló valói mind faragott kőből készültek.

A mint e leírásból is láthatjuk, a nagy költekezés és fényűzés nem a kancelláriának, hanem a kancellár személyének szólt. S ez a dolog az akkori viszonyok mellett természetesnek látszott; mert repraesentálás céljából költöttek oly sokat a magyar kancellária palotájának berendezésére s erre csak maga a kancellár volt hivatott. Az újjáalakítás nagy munkája már-már befejezéséhez közelgett, de még senki sem tudta, hogy a nagy költségeket honnan és hogyan fizetik. A közel háromszázezer forintnak elköltése az országgyűlés tudomása nélkül történt, s arra számítani nem lehetett, hogy e nagy összeget Magyarország egyszerűen magára vállalja. Legjobb esetben csak arra gondolhattak, hogy a fényes magyar otthon a rendek tetszésével fog találkozni s így csupa előzékenységből sem fognak az adakozástól visszariadni.

Kezdetben maga Mária Terézia sem volt tisztában vele, hogy honnan kerül elő az a nagy összeg, melyet a kancellár királyi jóváhagyással elköltött. Az 1768 évi november 29-én tehát

kérdést intézett Eszterházy kancellárhoz, miként lehetne a kancellária újjáalakítására felvett 279,264 frtot tíz év alatt kifizetni s mi módon lehetne e célra Magyarországon biztos alapot teremteni.¹⁾

Ezen kérdés felvetése összefüggésben állott a kancellária személyzetének fizetésével. Ha ugyanis a palota újraépítésére felvett kölcsönök a kancellária taksa-jövedelmét terhelték volna, akkor a személyzetet e jövedelemből fizetni alig lehetett volna, már pedig Mária Terézia királynő 1768 nov. 29-én elrendelte, hogy a kancellária személyzetét ezentúl is a különben fölemelt taksa-jövedelemből kell fizetni.

A királynő kérdéseire Eszterházy kancellár 1768 deczember 2-án felelt.²⁾ Felterjesztésében erősen mentegeti magát. Ő — úgymond — csak azért sürgette a javításokat, mert a levéltár és a hivatalok a nedvesség miatt sokat szenvedtek. A maga szállásával ő teljesen meg volt elégedve s csak új tetőt és némi átalakításokat kívánt. Ő felsége azonban Paccassi jelentésére a teljes újjáalakítást rendelte el.

A mi a költségek fedezését illeti, Magyarországon erre alkalmas alap nincsen, mivel ott minden alap: contributio, vám, bányajövedelem, fiskalitás stb. »regalia principis«-nak tekintendő. A kancelláriai taksa-jövedelem sem alkalmas e célra, mivel a bevétel annyira csökkent, hogy a személyzetnek járó évi 40,000 frt is alig folyik be. Ennek a jövedelemapadásnak pedig az az oka, hogy ő felsége a taksákat igen sokaknak elengedi. »Az én kancellárságom idején — írja Eszterházy — a feleknek eddig 123,353 frtot engedtek el.« A kancellária épületének újjáalakítására fordított összeget legkönnyebben úgy lehetne előteremteni, ha a lutrijátékot (lotto di Genua) Magyarországra is behoznák. Ennek útjában semmi akadály sem áll, mivel már Európa minden államába behozták. A lutriból befolyó jövedelem nemcsak a kancelláriára fordított költséget fedezné, hanem ugyanabból még árvaházakat és tűzesetek ellen biztosító intézeteket is lehetne Magyarországon létesíteni.

Eszterházy ezen javaslatát a királynő el nem fogadta. Nem azért, mintha a lutrijátékot ellenezte volna, hanem egyedül azért, mert az udvari kamara felvilágosításából értesült, hogy az örökös tartományokban a genuai lutri kizárólagos bérlőjének, Conte de Cataldinak privilegiuma Magyarországra is kiterjed. Ez a privilegium 1770 április 1-én jár le. S ha ezután Magyarországon a lutrijátékot önállóan rendeznék, akkor az udvari kamara eddigi jövedelmének jelentékeny részétől elesnék. E miatt

¹⁾ Országos Levéltár és közös p. ü. ltár: Camerale.

²⁾ U. o.

Mária Terézia azt ajánlotta Eszterháznak, hogy talán házi pénztárukából áldozhatnának a megyék a kancellária épületére.¹⁾

Ugy látszik, maga a királynő is sejtette, hogy az utóbbi terv sikerrel nem igen kecsegtet; ezért tehát még Eszterházy válaszá-
nak beérkezése előtt, legalább ideiglenesen, a 279,264 frt kifizetésé-
az udvari kamarára kívánta hárítani.

Ez a szándék az udvari kamarának természetesen nem volt kedvére. Az 1768 november 9-én kelt felterjesztésében tehát azon igyekezett, hogy a királynőt e szándékától valamikép eltérítse. »Ha felséged — úgymond — a 279,264 frt kifizetését az amúgy is rendkívül megterhelt »Camerai-Schuldwesen«-re hárítja, úgy az adósság még inkább növekedni fog. Gondolja meg felséged, hogy a cseh, az erdélyi, a birodalmi kancelláriák és a »Banco et Commerzien« mind a maguk erejéből gondoskodtak palotáik építéséről és maguk teremtetek arra alapot. Felséged érdeke is azt kívánja, hogy a magyar kancellária »ex visceribus regni Hungariae« teremtsen alapot s abból fizesse ki a nevezett összeget.²⁾

Az udvari kamara ezen előterjesztése a királynőt szándoká-
ban meg nem ingatta. A kamarai felterjesztésre ráírta, hogy Eszterháznak kötelességévé tette minden igyekezettel azon lennie, hogy Magyarországon alapot teremtsen s az egész 279,264 frtot tíz év alatt visszafizesse. Addig azonban, míg sikerül ily alapot létrehoznia, az *Universal Cameral Fundus*-nak kell az egész összeget megfizetnie.

Ez a királyi végzés Mária Terézia jóindulatának újabb jele volt. S ha valamivel, úgy ezen intézkedésével mutatta meg, hogy nem hagyja cserben azokat, a kik az ő kezdeményezésére a magyar kancellária fényes otthonát megteremtették.

A királynőnek a kancellárhoz intézett jegyzékére Eszterházy 1769 április 27-én válaszolt. Szerinte merő lehetetlenség, hogy a kancellária épületének költségeit a házi alaphból fedezzék. Ez az alap ugyanis annyira meg van terhelve, hogy az adópénztárból kell a felmerülő hiányokat pótolni, máskülönben azon alaphól még a tisztviselőket sem bírnák fizetni. Addig tehát, míg az országgyűlés összeül s majdan kellő alapról gondoskodhatik, a költségeket az udvari kamara fizesse ki.³⁾

A mit Eszterházy itt kérelem és javaslat gyanánt előadott, azt — mint említők — Mária Terézia már jóval előbb önkényt elrendelte. Az udvari kamara fizető hivatala már 1769-ben megkezdte a fizetést s az év végéig az egész terhet kifizette.

A kifizetés megtörténte után, az udvari kamarától kifizetett

¹⁾ U. o.

²⁾ Közös p. ü. ltár: Camerale.

³⁾ U. o.

összeg megtérítéseképen a magyar kancellária taksa-jövedelmét királyi rendelettel az udvari kamara jövedelmeihez csatolták. Így tehát a magyar kancellária illeték-jövedelme ezen a címen lett az udvari illetéki hivatal egyik jövedelmi forrásává 1770-től 1848 június haváig. A kancellária személyzetének fizetése azonban ezentúl is a taksa-jövedelemből történt.

Mivel a magyar kancellária a fentebbi intézkedések miatt rendes jövedelmétől elesett, Mária Terézia 1768 július 6-án elrendelte, hogy a kancellária épületén ezentúl az összes javításokat a cs. és kir. udvari építési hivatal (hofbau-amt) végezze.¹⁾

Az újjáalakítás ügye ezzel ugyan véget ért, de kisebb-nagyobb költségek azért még később is felmerültek. Így 1771 február 12-én Bolza a kamarai számadó hivatalt felszólította, hogy a kancellária teljes berendezéséhez még szükséges 7287 frt 57 krt utalványozza ki, mert ő felsége ez összeg kifizetését már engedélyezte. Mivel hasonló kiadások még többször is felmerültek, az udvari kamara 1771 május 14-én²⁾ a királynőt arra kérte, hogy a kiadásoknak legalább egy részét Magyarország viselje. A kancellária épülete — írja — a magyar rendeké, tehát a kiadások egy részét is Magyarországnak kellene viselnie.

Mivel a kancelláriának a taksa-jövedelem elvonása után semmi bevétele nem volt, a királynő az udvari kamara óhaját nem is teljesítette. Még József is édes anyja óhaja szerint intézkedett, mikor 1771-ben elrendelte, hogy a kancelláriai építkezés és javítás költségeit a kincstár (von meinem aerario) fizesse.³⁾ Mivel a kamara ez ellen már semmit sem tehetett, tehát legalább a magyar kancelláriának igyekezett kellemetlenségeket okozni. Bekövetelte az építkezésre vonatkozó, már régen jóváhagyott számadásokat s kezdetben bizonyos szabálytalanságokat fedezett fel. Wass Mihály registrator, a ki négy éven át rendkívüli odaadással vitte a kancelláriai építkezések számadásait, kimutatta, hogy az összes számadások a legnagyobb rendben vannak. Erre a kancellár Wass Mihálynak 300 frtnyi jutalmat javasolt. Az udvari kamara meg azt ajánlotta, hogy Wass Mihály számadásaira 126 frt 36 kr bélyegilletéket vessenek ki.⁴⁾ Egy másik felterjesztésében meg a kancellária berendezését kifogásolta. »Mire való — úgymond — egy állami hivatalnak a sok selyemkanapé, parádés mennyezetes ágy, faragott trumeauk, drága órák, barométerek?« stb. Ez a megjegyzés nem minden alap nélkül való volt s nem csupán az udvari kamara véleménye hangzott így.⁵⁾

¹⁾ U. o.

²⁾ Közös p. ü. lt. Camerale.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o. 1770. okt. 9. Hofkammer-Departement in Cameralibus.

⁵⁾ U. o. Cameral Hauptbuchhalterei, 1770. okt. 29.

Sok baja volt ez időben a kancelláriának Bécs városával is. A magistratus ugyanis semmibe sem vette, hogy szabadházzal és kincstári épülettel van dolga, s a rendes városi adón kívül a telekadó és a polgári ispotálydíj fejében 1775-ben a hátralékkal és kamatokkal együtt egyszerre 935 frtot követelt.

Bécs város tanácsa ugyanis azon véleményen volt, hogy a kancellária épülete az általános szabályok alól kivéve nincsen s nem is volt. A városi tanács más tulajdonost nem ismer, mint a magyar kancelláriát, s ezt inkább kell fizetésre kényszeríteni, mint a magán embereket.¹⁾

Ezen ügyből Bécs városa és az udvari kamara között majdnem per keletkezett. Csakis az összeg kicsisége hátráltatta a kamarát a per megindításában. De az adóhátralék után kivetett kamat megfizetését így is megtagadta.²⁾

Mária Terézia halálával a magyar kancellária legfőbb védőjét és támaszát veszítette el. Utóda, II. József alatt, már nem állott a kancellária mögött a jóindulatú, bőkezű uralkodó, hanem a komoly és rideg politikus, a ki mint minden intézménnyel szemben, úgy a kancelláriával szemben is egyedül a saját nézeteit és meggyőződését juttatta érvényre. II. József nagy újításai közepette a magyar kancelláriáról sem feledkezett meg. E helyen csupán magára az épületre vonatkozó intézkedéseiről szólunk.

II. József a magyar és az erdélyi kancelláriát 1783-ban egyesítette. Az egyesítés maga után vont a magyar kancellária épületének kibővítését, mert a régi palotában a két kancellária el nem fért. A kibővítés csakis úgy volt lehetséges, ha a magyar kancelláriával szomszédos házak valamelyikét megvásárolják. Mivel a közvetlen szomszédságban levő *Trautsohn*-palota (a mai Bankgasse 6. számú háza) éppen eladó volt, II. József 1783 április 3-án elrendelte a palota megvásárlását az erdélyi kancellária számára.

A Trautsohn-féle palotának ez időbeli tulajdonosa Auersperg Károly herczeg volt.³⁾ Az eladási szerződés tehát közte és Eszterházy Ferencz gróf mint vásárló között, 1783 május 11-én jött létre. E szerint a Vordere Schenkenstrasse 50. száma alatt a sarkon lévő palota, mely a »Grundbuch zum Schotten« hatáskörébe tartozó szabadház volt, 55,000 forinton a magyar-erdélyi egyesí-

¹⁾ A bécsi adóhivatal szerint a kancelláriának tíz percentet kellene adóhátralék fejében fizetnie. Régente — írja — minden forint után naponként 3 krajczárt kellett adóhátralék fejében fizetni, de még úgy is a harmadik hóban katonai executiót bocsátottak ki.

²⁾ U. o. *Le Fevre* kamarai procurátor jelentése és a bécsi adóhivatal kimutatása, 1775. febr. 13-án.

³⁾ A bécsi telekkönyv szerint a Trautsohn-palota 1725. jan. 2-án szállt az Auersperg grófok kezére.

tett kancellária tulajdonába ment át.¹⁾ A belső berendezést a volt tulajdonos a maga számára tartotta meg.

A régi Trautsohn-féle hercegi palota egykor Bécs kiválóbb épületei közé tartozott. Művészeti szempontból már csak azért is figyelmet érdemelt, mert a hírneves műépítő, *Fischer János Bernát* alkotása volt. Az idők folyamán azonban a sok átalakítás miatt sokat vesztett eredeti szépségéből. Most, hogy a magyar-erdélyi kancellária tulajdonába ment át, ismét nagyobb átalakításnak nézett eléje. Csak sajnálnunk lehet, hogy ezen átalakításnál a művészi szempontokra figyelmet nem fordítottak. Érdekes, hogy az átalakításnál a magyar kancellária palotája is szenvedett. Ekkor szedték le homlokzatáról az oszlopokat és a kőből faragott szobrokat, hogy így a két épületet legalább külsőleg egyöntetű egészszé alakíthassák.

Magának az újonnan vásárolt palotának átalakítása és berendezése 77,102 frtba került. A volt erdélyi kancelláriai palota (Sinzendorf-ház) eladásából befolyt 61,100 frt, s így a vételárral együtt Erdély rendének még 71,002 frtot kellett fizetniök. Mivel a magyar kancellária az új épülethez semmivel sem járult, tehát a tulajdonjogban sem volt része. S mégis mind az adás-vevési szerződésben, mind a telekkönyvben a magyar és erdélyi kancellária szerepel tulajdonos gyanánt. Ezt a tévedést a telekkönyvben jó ideig ki nem igazították. Még 1826-ban is felmerült az a kérdés, hogy az erdélyi kancellária épületének ki a tulajdonképeni birtokosa? Reviczky grófnak 1828 augusztus 1-én kelt felterjesztése szerint az erdélyi kancellária a Trautsohn-féle (Bankgasse nr. 6.) palotának csupán természetes tulajdonosa, mert a házat a telekkönyvben nem az erdélyi kancellária részére jegyezték be. A telekkönyvben — írja gróf Reviczky — a legutóbbi telekadó-revisió (gewährs-erneuerung) alkalmával (a mi minden 15 évben szokott történni) s a telekkönyvi lapon a magyar-erdélyi kancellária szerepel tulajdonos gyanánt. S mivel »a potiori fit denominatio«, minden egyéb hivatalos iratban csakis a magyar kancellária szerepel.²⁾

Reviczky ezen felterjesztésére ő felsége elrendelte, hogy az erdélyi kancellária épületének tulajdonosai közül a magyar

¹⁾ E palota telkének földesura (grundherr) a schotteni (skót) apátság volt, s mint ilyen, a *Grunddienst* címén évi 3 karjczárt szedett a telektől, s azonkívül minden 15 évben a telekadó alól a kancelláriának meg kellett magát váltania. Ezeket a kötelességeket a kancellária a vásárlás alkalmával magára vállalta.

²⁾ A Bécs-városi telekkönyv a Bankgasse 6. sz. házáról (vagyis az erdélyi kancellária palotájáról) ezt mondja: »Zahl nr. 79. Wilhelm Fürst von Trautsohn seit 2/I. 1725. Karl Graf von Auersperg seit 5/III. 1783. Ungarische Siebenbürgische Hofkanzlei seit 28/III. 1794. Siebenbürgische Herrn Stände seit 5/V. 1848.

kanczelláriát törölni kell ugyan, de Magyarország jogait a mi illeti, azt az igazság és a méltányosság szerint kell eldönteni.

II. Lipót, mint tudjuk, 1791-ben a két kanczelláriát újra elválasztá egymástól. Az elválasztás folytán felmerült építési költségek 16,309 frtra rúgtak. 1831-ben még egyezkedett a két kanczellária az ablakok és ajtók befalazása ügyében.

A kanczellária épületének további sorsa eléggé ismeretes. Az 1848/49-iki forradalom leverése után a kanczelláriai hivatal visszaállításaig a palota osztrák kézen volt. Régi, remekbe készült bútorainak nagy része ekkor ment veszendőbe. A dísztermek művészi stuccatur-díszítései is töredezni kezdtek, s mivel kijavításukra nem volt költség, az egészet eltávolították. A mikor az épület ismét magyar kézre jutott, a több százezer forintba került dísztárgyakból és bútorokból már csak imitt-amott akadt egy-egy darab. A hajdani fényt és pompát csak a falak és az ajtók aranydíszítései s a pompás kályhák hirdették. Bár azóta az épületen mind belsőleg mind külsőleg több javítás és átalakítás történt, de alapos munkára, a régi stílszerű emlékeknek megfelelő gyökeres újjáalakításra eddig nem gondoltak. Pedig az épület nagy történeti multjánál s jelenlegi céljánál fogva, eltekintve attól, hogy a XVIII-ik század egyik értékes műemlékéről van szó, bizonyára nagyobb áldozatot is megérdemelne.

Bár egykor e palotának belső berendezése és külső díszsége sokkal fényesebb volt mint jelenleg, azért még mindig jelentékeny értéke van. Az 1903 évben készült leltári becslés szerint ugyanis maga a palota 1.610,000 korona, a benne levő ingóságok pedig 132,389 korona értékkel vannak felvéve.¹⁾

III.

PALOTA SZERZÉSE AZ ERDÉLYI UDVARI KANCELLÁRIA SZÁMÁRA.

Az erdélyi udvari kanczellária Bécsben ugyanolyan viszonytagságokon ment át, mint a magyar kanczellária. Mivel a kormányzók személyzete, bevétele és tekintélye jóval kisebb volt, mint a magyar kanczelláriáé, tehát az udvari körök is kevesebbet törődtek vele, mint a magyar kanczelláriával. Még csak arra sem érdemesítették, hogy a többi udvari hivatalok példájára a Burgban szállást adtak volna neki. Az erdélyi kanczellária tehát kénytelen volt a városban kijelölt helyiségeket elfoglalni. Ezek a helyiségek azonban oly silányak, oly szűkek voltak, hogy bennök sem a hivatalt, sem a levéltárat tisztességesen elhelyezni nem lehetett. E méltatlanság és lealázás a kanczellária személyzetének annál inkább fájhatott, mivel szemmel láthatta, mennyi és milyen

¹⁾ A minisztériumban levő hivatalos felbecsülés szerint

előnyökben részesülnek a többi udvari hivatalok. Az erdélyi udvari kancellária tehát évről évre panaszkodott s minden kitelhetőt elkövetett, hogy a többi udvari hivatalok példájára szintén udvari szállást kapjon. Ezen törekvése azonban hiábavaló volt. Az 1705 évi aug. 27-én kelt felterjesztésében pl. azt írja a kancellária, hogy lármás vendégfogadóban, üzletek közt van elhelyezve. A levéltárat a korhadt fatető alatt a tűz és a nedvesség egyaránt pusztulással fenyegeti. Kérve kéri tehát ő felségét, adatna az erdélyi udvari kancelláriának is udvari szállást (aulicum quarterium).¹⁾

Az itt leírt helyiség az erdélyi kancelláriának legrégibb bécsi szállása volt. A Kruegerstrasse-ban (ma Kruegerstrasse 3. szám) az *Arany oroszlánhoz* címzett Schilling-féle vendégfogadóban volt ez a szállás,²⁾ a hol az erdélyi udvari kancellária három kis helyiségért évi 36 forintnyi bért fizetett. A kancellária hiába igyekezett e nyomorúságos helyiségekből menekülni, hiába esedezett udvari szállásért, méltányos és jogos kérése meghallgatásra nem talált. Évek hosszú során át ott szorongott az *Arany oroszlán* lármás, szűk szobácskaiban. Ilyen körülmények között még megtiszteltetés volt, hogy legalább magának az erdélyi kancellárnak valamivel jobb szállást adtak, de még ez is csak Kászoni János személyes érdemeinek tulajdonítható. Az 1714 június 18-án kelt és Kászoni János József erdélyi udvari kancellár (1717-ben Bornemisza néven báró) részére kiállított *Quartiers-Zödl* (tehát nem Hofquartier) szerint a kancellár számára *Cerlet Mária Zsófia* nevű özvegy kalaposnének a Saillergasse-ban (ma Seilergasse nr. 1.) levő házában jelöltek ki szállást,³⁾ és a Kruegerstrasse-ban levő Schilling-féle házban, hol a kancelláriai hivatal volt elhelyezve, három lóra istállót. Az erdélyi udvari kancellárnak szállásáért évi 60 frt házbér járt.

Az erdélyi kancelláriai hivatal, valamint a kancellár szállása is több mint három évtizedig az említett helyeken maradt. Csak 1741-ben ment le a kancellária Pozsonyba; de még itt is jó ideig várnia kellett, míg szállást kaphatott. Addig az erdélyi kancellária összes dolga a levéltárral együtt a dunai hajókban tartatott.⁴⁾ A mikor azután ismét Bécsbe költözött, újra kéréshez fogott, hogy alkalmas szállást kapjon.

¹⁾ Orsz. Levéltár: erdélyi kancell. oszt.

²⁾ Würthaus zum Goldenen Löwen in Krügerstrasse. (Assignatio quartirii in quo de praesenti archivum cancellariae Transylvanicae servatur. 12. Julii 1709. U. o.)

³⁾ U. o. Quartiers-Zödl. 1714. jun. 18.

⁴⁾ Az erdélyi udvari kancellária ő felségéhez 1741 okt. 24-én: »publicis rationibus id exigentibus Cancellaria Transylvanica simul cum archivo Vienne beneficio aquae ante triduum hic appulerit... tam archivum, quam Cancellariae res in navibus adhuc habeantur«... stb. (U. o.)

Az 1742 évben január 15-én ugyanis Rátóti Gyulaffy László alkanczellár újra kísérletet tett, hogy a kanczellária számára udvari szállást kapjon. »A mostani szállásunk — írja az udvari főmarschalli hivatalhoz — a Kruegerstrasseban az *Arany orosz-lán*hoz címzett (Schilling-féle) házban vagyon. Tűzveszélyes, nyomorult helyiség ez. A registrator és a cancellisták egyetlen szobában kénytelenek munkáikat végezni. Kérjük tehát, minket megillető udvari szállást jelöljenek ki részünkre.«¹⁾

Ugy látszik, ennek a felterjesztésnek sem volt meg a kívánt eredménye; mert 1742 márczius 17-én Auersperghez intézett felterjesztésükben a kérést megismétlik. Ezúttal már csak azt kérik, hogy Kászoni boldog emlékéü kanczellárnak a Saillergasseban volt lakását engednék át a kanczellária részére.²⁾

Az utóbbi kérést hosszas huza-vona után végre csakugyan teljesítették. Az 1742 év őszétől fogva az erdélyi kanczellária már a Rosengasse-ban levő Cerlet-féle ház második emeletén tartott szállást. Az évi bér itt 1756-ig 82 forint 30 kr. volt.³⁾

Mivel az erdélyi udvari kanczellárok udvari szállásra szert tenni nem bírtak, a gubernium évenként *subsidium*-ot küldött a kanczellároknak. Így 1747 október 5-én Rátóti Gyulaffy Lászlónak 200 aranyat küldött segély gyanánt, azzal a magyarázással, hogy igyekezzék az udvari marschallnál udvari szállást kieszközölni.⁴⁾

Gondolhatjuk, hogy Erdély rendei és a kanczelláriára nézve lehangoló volt az a körülmény, hogy az erdélyi udvari kanczellária nem részesült abban az előnyben, a mihez más udvari hivatalok nagyon is könnyen jutottak. Mikor azután a magyar kanczellária palotát vásárolt magának, nemcsak magában az erdélyi kanczelláriában, de egész Erdélyben is viszhangra talált az az óhaj, hogy Magyarország példájára Erdély is méltó otthont teremtsen Bécsben levő kormányshéke számára. Ez azonban több éven át pusztá óhajtság maradt. Erdély szomorú gazdasági helyzete, a háború okozta nyomorúságok ugyanis nem engedték az életrevaló terv kivitelét.

A megvalósulás reménye csak akkor kecsegtetett sikerrel, mikor az erdélyi kanczellária élén a tevékeny és fényűző gróf *Bethlen Gábor* állott. Az ő összeköttetése és befolyása Erdélyben, dűlőre vitték a palota-vásárlás ügyét. Az erdélyi gubernium 1755 szeptember 12-én már tudatta Bethlen Gáborral, hogy az egész ország helyesli azt a tervet, mely szerint *Magyarország*

¹⁾ U. o.

²⁾ U. o. A Krügerstrasse-i szállás — írja az erdélyi udv. kanczellária — nagyon szűk, a levéltár gyalázatos helyiségben van.

³⁾ E ház ma a Rosengasse 1. sz. alatt van.

⁴⁾ Orsz. Levéltár: erdélyi kancell. oszt.

dicséretes példájára egy ház vásároltatnék a kancellária és a levéltár elhelyezésére.¹⁾

A következő napon (szeptember 13-án) a három státus Szeben városában kiállította Bethlen számára a plenipotentiát. E szerint az erdélyi státusok gróf Bethlen Gábor kancellárt felhatalmazták, hogy minden költség beszámításával 50,000 frton palotát vásároljon. A vételért a státusok három év alatt, három egyenlő részben fogják megfizetni.²⁾

Bethlen Gábor — úgy látszik — a magyar kancellária vásárlásának a példája után indult. A megszavazott összegre ugyanis tekintettel nem volt s jóval drágább palotát vásárolt, mint a melyet az erdélyi státusok óhajtottak.

Bethlen választása a *Sinzendorf Wenczel*-féle palotára esett. Ez épület a magyar kancelláriához igen közel, a *Löwel-Bastion*-nal szemben, Pálffy Miklós gróf palotája mellett, a Hintere Schenkenstrasse nevű utca 58. száma alatt állott.³⁾ A gróf Bethlen Gábor és gróf Sinzendorf Wenczel között 1755 október 6-án kötött adás-vevési szerződés szerint⁴⁾ maga a palota 60,000 frton, a bútorzat 5000 frton került az új tulajdonos kezére. Ezen kívül az akkori bécsi szokás szerint Sinzendorf grófnő részére még külön 400 aranyat kellett fizetni »schlüsselgeld« címén. A megvásárolt palota szabadház volt, de a Landstrasse-n levő Augustinus atyáknak évi 36 dénár szolgálattal tartozott.

Az erdélyi udvari kancelláriának házvásárlása nem volt a királynő akarata ellen. A mikor Bethlen Gábor 1755 december 12-én Mária Teréziának tudomására hozta, hogy a Sinzendorf-palotát bútoraival együtt 65,000 frton és 400 aranyon megvásárolta, ő felsége a dolgot tudomásul vette, s azonnal megengedte, hogy a 60,000 frtot, valamint a javításokra szükséges 8000 frtot a kincstár előlegezze. Ez a 8000 frt jórészt a levéltári helyiségre s némi átalakításra kellett.⁵⁾

A kincstár részéről engedélyezett összeget a királyi végzés szerint az erdélyi *Cassa provincialis*-ból kellett megtéríteni.

¹⁾ U. o.

²⁾ A három státustól kiállított plenipotentia különösen hangoztatja, hogy főleg a levéltár érdekében hozza meg ez áldozatot. (U. o.)

³⁾ Nem tévesztendő össze a magyar kancellária részéről vásárolt s a Windischgrätz-palotába épített és szintén a Schenkenstrasse-n levő Sinzendorf-házzal.

⁴⁾ A szerződés megvan az Orsz. Levéltárban, valamint a közös p. ü. ltár Camerale cz. gyűjteményében is. A szerződés a palota fekvését így adja: »gegen der Löwel-Bastion über in der sogenannten Schenkenstrasse liegend an das gräfl. Niclas Palfysche Haus anstossend, von allem Quartier freyes Haus, welches zum Theil denen P. P. Augustinern auf der Landstrassen dienstbar, nicht mehr als 36 D. dienet.«

⁵⁾ . . . »in structuram praeterea — írja Bethlen — cancellariae archivo securitatis intuitu« . . . stb. (U. o.)

Alig hogy az átalakításokat megkezdték, kitűnt, hogy a 8000 frt megközelítőleg sem lesz azokra elég. Bethlen kancellár ugyanis nem egyedül az elkerülhetetlen kiadásokra szorítkozott, hanem azon volt, hogy az erdélyi kancellária palotája se nélkülözze a fényt és az úri kényelmet. 1756 július 7-én a királynőt már ismét arra kéri, hogy a kancelláriai átalakításokra újabb 14,000 frtot engedélyezzen, s ez összeget majdan »ex fundo restantiarum et debitorum« Erdély fizesse.¹⁾

Mária Terézia, mint a guberniumhoz július 12-én intézett leirata mutatja, ezt a 14,000 frtnyi kiadást is azonnal engedélyezte.²⁾

A főbb kiadások, miket ez összegekből fedeztek, ezek valának: három padlás-szoba készítése és Erdély czímerének kőbe faragása 6000 frt, asztalos-munkák 2560 frt, festő- és aranyozó-munka 2621 frt, stuccatur-munka 611 frt, tükrök vásárlása 943 frt, az uralkodó-pár életnagyságú arcképe a ráamával együtt 716 frt 40 kr., a kárpitos-munkák 2758 frt, a szobrász-munka 480 frt, a *levéltár berendezése* 1388 frt (!), egy tűzi fecskendő 300 frt, lakatos-munka 871 frt, rézműves-munka 280 frt, üveges-munka 327 frt, a cserepező munkája 433 frt. Ezek a kiadások együttesen 20,288 frt 40 krajczárra rúgtak.

Bár e költségek az újonnan szerzett palota átalakítását teljesen nem fedezték, s így előreláthatólag még több kiadásra lehetett számítani, Erdély még az eddigieket sem volt képes idejében megfizetni. Így 1758-ban április 6-án, majd április 15-én maga a királynő sürgeti a guberniumnál az esedékessé vált 22,000 frt kifizetését.³⁾ A többszörös intés és sürgetés keveset használt. A gubernium 1759 január 23-án Szebenből azt írja ő felségének, hogy a szanaszét dülő dögvész miatt rendkívül sok volt a kiadás, a 22,000 frtot tehát egyelőre nem fizethetik meg.⁴⁾ Ez a késedelem az erdélyi kancelláriának sok kellemetlenséget okozott. Sinzendorf gróf ugyanis adósságokba lévén elmerülve, fizetni nem tudott, s hitelezői, a többi között Bécs városa is, a palota vételárából igyekeztek követeléseiket megszerezni.

A kedvezőtlen pénzügyek Bethlen grófot nem tartották vissza, hogy a palota belső díszítésén tovább is ne fáradozzék.

¹⁾ Orsz. Levéltár: erdélyi kancell. oszt. Bethlen a többi közt ezzel menti a túlkidást: »nisi ex fundamento murus capitalis aliquot оргiarum cum fornicibus adiectis ductus fuisset, periculum toti aedificio cum tempore imminere potuerit.«

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. »Fl. 22,000 illico restituantur eo magis, quo certius sit per dilationem solutionis, quae respectu unius termini subest, solutionem alterius termini aequae effluxi non tardari, minus impediri debere aut posse.«

⁴⁾ U. o. »cum lues epidemica in visceribus patriae saeviens, virus suum ulterius diffunderet« ... stb.

Alig múlik el esztendő, hogy valami díszesebb bútordarabot, vagy valami művészi tárgyat ne szerezzen. Ezen törekvésében segítségére volt Mária Terézia királynő jóindulata és támogatása is. A kisebb összegeket nem is említve, 1766-ban például ő felsége egyszerre 7000 frtot rendelt a kincstárából bútorok vásárlására.¹⁾ Mivel már a fényűző Sinzendorfok is sokat költöttek palotájuk berendezésére, s mivel a kancellária a palotával együtt az összes bútorokat is átvette, elgondolhatjuk, hogy az újabb bevásárlásokkal az erdélyi kancellária palotája úri kényelem és pompa dolgában kevés kívánni valót hagyott fen. Ezt annál inkább feltehetjük, mivel Bethlen Gábor gróf a fényűzésnek és pompának nagy barátja volt, s úgyszólván egész vagyonát ezen szenvedélyének áldozta fel. Mentségeül csak az szolgálhat, hogy azon korban a Bécsben időző magyar főurak között a nagyzásig menő költsékezés általános volt; s Bethlen grófnak még hozzá a repraesentálás is rengeteg összegekbe került.

Az erdélyi kancellária palotájának belső berendezésére vonatkozólag megemlíthetjük, hogy ennek elkészítésén szintén a legkiválóbb iparosok és mesterek dolgoztak. A kárpitos-munkákat *Kraisz Miklós* udvari kárpitos mester végezte; a faragott bútorokat *Gergogne Miklós* készíté; a kőfaragó munkákon *Wasserburger Ferencz*, a stuccatur-munkákon pedig *Buhey János* és *Orsatti Péter* dolgozott. A művészek közül megemlíthetjük *Ehrensorgi Kobler János Péter* kamarai festőt, ki a császár és a királynő arczképét festé s ezért 1758-ban 100 arany jutalmat kapott. *Schütz Lőrincz* portrait-festő ugyancsak ő felségeik arczképeit a nagy tanácsterem számára festette. *Fengler Antal* szobrász a faragott szobrásmunkákat végezte. Ezeken kívül *Marsch János* és *Rumel Ágost* festők is dolgoztak a palota díszítésein. Melyikük készítette az ebédlőteremben levő olajfestményeket (von Ostischen Historien), nem tudjuk.²⁾

Az erdélyi kancellária épületében negyven különböző nagyságú helyiség volt. A második emelet egy részét a szépen renovált kápolna foglalá el. Aranyozott oltárát, antependiumát, cheri donját, a felfesztést ábrázoló oltárképet még a Sinzendorf grófok készítették. Bethlen gróf csak renováltatta az egészet.

A második emeleten volt a nagy ebédlő, melyet aranyozott léczek és festett spalierok díszítettek. A kis és a nagy veres termeket egészen damaszt spalier borította; a damasztal bevont bútorok ugyanitt fehér fából készültek. A kancellárné

¹⁾ U. o.

²⁾ Beschreibung deren in dem Siebenbürg. Hofkanzlei-Haus befindlich und von S. Excellenz Anton Grafen von Salm obersten Cammerern inhabenden Meublen. (Közös p. ü. lt. Camerale.)

magánlakása szintén a második emeleten volt. Az első emeletet a főkamrás irodáján kívül hivatalos helyiségek, konyhák és a cselédség szobái foglalák el. Mivel — mint említettük — a palota fényének emelésére Mária Terézia is adott 7000 frtot, az ezen összegen vásárolt bútorokat külön leltározták, mivel azoknak tulajdonosa gyanánt az udvari főkamrás szerepelt.¹⁾

Az erdélyi udvari kancellária fényes berendezésével sehogy sem állott arányban pénzügyi helyzete. Sokszor még a legszükségesebb dolgokra sem igen telt. Az adót sem fizette rendszeresen, s a többi között Mária Terézia 1766-ban is megintette a kancelláriát az adóhátralékok nem-fizetése miatt. Kortörténeti szempontból nem érdektelen az erdélyi kancellária apróbb kiadásait ismernünk. Körülbelül ugyanazok a kiadások szerepelnek évenként. Perger László számadásában például (1756) ilyen rovatokat találunk: »vettem a felséges kancellária számára két rézgyertyatartót koppantóستól; három pár fakalamárist, három ollót, négy tucsat plajbászt, selyemczérna és tűtartó skatulyát; a kancellária ablakinak szükségire való vasvillácskákat háromat vettem« stb. Évi díj járt a kancellária háza körül égő két lámpás fejében a Szent István-templom tornyában levő tűzőrnek; a három királyok napján végbemenő füstölésért a benedictinusoknak 4 frt 10 kr., a sekrestyésnek 34 kr. járt.²⁾

Az 1766 évben az erdélyi kancelláriát is azon épületek közé sorolták, melyeket »a magas minisztériumok« laknak, s melyeken a főbb javításokat az udvari építési hivatal végeztette. A belső berendezés fentartása azonban továbbra is a kancelláriát terhelte. Ezen intézkedés az erdélyi kancellária részére nagy jótétemény volt, mert, mint említők, pénz dolgában ott nagyon szűkösen voltak. Sokszor még az apróbb kiadásokat sem bírták fizetni. Így 1767 márczius 14-én is Mária Terézia rendeletére az udvari kamara előlegezett ilyenekre 379 frt 48 krt. Ugyan e célra 1770 május 12-én újra 923 frt 21½ krt rendelt.³⁾

A mikor Bethlen Gábor gróf rengeteg adósság hátrahagyása után meghalt, a kancelláriának is adósa maradt 4342 frttal. Mária Terézia 1771-ben ugyan elrendelte, hogy a jelzett összeget Bethlen hagyatékából kell megtéríteni, azonban a hagyaték még a hitelezők kielégítésére sem volt elegendő. Így hát nem lehetett mást tenni, mint a kényes ügy rendezését a kancelláriára bízni.⁴⁾

Ilyen és ehhez hasonló anyagi zavarokkal küzdött az erdélyi udvari kancellária még akkor is, mikor II. József rende-

¹⁾ U. o.

²⁾ Perger László calefactor számadásai. Orsz. Levéltár: erdélyi kancell. oszt.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o. vannak ez ügyre vonatkozó iratok.

letére a magyar udvari kancelláriával egyesítették. Az egyesítés természetesen magával hozta, hogy a két kancelláriát közös épületben helyezték el. Mivel a meglevő két épület közül egyik sem volt elég tágas arra, hogy benne a két kancellária elférjen, ezért tehát az amúgy is nagyobb magyar kancellária mellett egy új épület vásárlását határozták el.

Valamint a két kancellária egyesítése, úgy az új épület szerzése is az erdélyi rendek megkérdezése és tudta nélkül történt. Még a beavatottabbak is csak hírből hallották, hogy az erdélyi udvari kancellária szép palotáját dobra ütik s helyette a magyar kancellária tőszomszédságában mást vásárolnak. Az egész dolgot II. József maga intézte. Az 1783 évi március 29-én pl. azt írta gróf Eszterháznak, hogy a Trautsohn-féle palotát kell megvenni az erdélyi kancellária számára 50,000 frtéért. Ha pedig ez nem volna lehetséges, úgy az *Uhlefeld*-féle palotát kell megszerezni.¹⁾ Ugyancsak II. József április 3-án már azt írja Eszterházy grófnak, hogy kösse meg a szerződést a Trautsohn-palota megvétele ügyében, mivel elhatározta annak megvásárlását.²⁾

Az erdélyi rendek szomorúan hallották e híreket. Nagy okuk van a panasza — írja 1783 április 9-iki felterjesztésében Bánffy gróf — s méltán szomorkodnak, mivel az erdélyi kancellária palotájának a rendek nagy költségén szerzett drága ingóságait elajándékozzák s magát a kancellária palotáját az ő tudtuk és megkérdezések nélkül eladják. A Trautsohn-palotát az erdélyi kancellária épületével összehasonlítani sem lehet. Kevesebbet ér és jóval szűkebb, mint az erdélyi kancellária palotája.³⁾

Ezek az igazságos hangok a dolgon mit sem változtattak. A Trautsohn-palotát 1783 május 1-én 55,000 frton megvették s átalakításához azonnal hozzáfogtak.⁴⁾ Az 1784 évi december 9-én II. József már értesítette Eszterházyt, hogy az épület teljesen kész és a hivatalok már beköltözhetnek. Az erdélyi kancellária volt palotáját — írja a császár — nyilvános árverésen kell eladni.⁵⁾

Ez utóbbi dolog is megtörtént. A régi palota potom áron (61,000 frton) kelt el. Az erdélyi kancellária új épületének

¹⁾ U. o. II. József gr. Eszterházyhoz. Bécs, 1783. márcz. 29.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. Votum: non immerito querulandi ansam habere possent ac se contristatos sentirent, ut si postquam mobilia eiusdem domus magnis dictorum statum sumptibus comparata alteri donata habeantur, ipsa et iam domus illis insciis et inauditis divendatur... stb.

⁴⁾ A szerződés szerint a Trautsohn-féle »Grundbuch zum Schotten dienstbares Freyhaus« adósságmentes palotát Auersperg Károly herceg adta el Eszterházy Ferencznek, a kit II. József a vásárlással megbízott.

⁵⁾ Orsz. Levéltár: erdélyi kancell. oszt.

átalakítása 77,102 frtba került. E szerint az erdélyi kancellária egyesítése folytán Erdély a réginél kisebb, csekélyebb értékű és silányabban berendezett épülethez jutott s még 70,061 frtot kellett ráfizetnie. Az utóbbi összeget egyelőre a kincstár előlegezte.

A bécsi régi épületekről szóló irodalom, mely a magyar és az erdélyi udvari kancellária (ma az ő felsége személye körüli minisztérium) kettős palotájáról is megemlékezik, sok téves és valótlan dolgot állít. Így pl. a magyar udvari kancellária palotájáról azt írják, hogy a Kinsperg, Sinzendorf és Althan-féle szabadházakból keletkezett. Schimmer meg az erdélyi kancellária palotájáról azt írja, hogy a magyarokkal együtt 1784-ben épült.¹⁾

II. Lipót, mint tudjuk, a két kancelláriát, bár az erdélyiek az unió mellett voltak, újra szétválasztotta. Az átalakítások ezúttal is 16,309 frtra rúgtak.

A két kancellária egyesítése, majd meg szétválasztása alkalmával a tulajdonjogot is rendezni kellett volna, de erről teljesen megfeledkeztek. Később azután évekig vitatkoztak a tulajdonjog felett.²⁾ Végre is 1843 május 5-én a Trautsohn-féle palotát, vagyis a magyar minisztérium egyik felét az *erdélyi rendek* nevére táblázták be Bécs város telekkönyvébe.

TAKÁTS SÁNDOR.

¹⁾ *Schimmer*: Ausführliche Hauschronik.

²⁾ Az udvari kamara még 1826 szept. 10-én is így írt: »wer eigentlich Eigenthümer des gegenwärtigen siebenbürg. Hofkanzlei-Gebäudes sey, und wem somit die Zahlung der Gewährs-Renovations-Gebühren obliege?«... stb.

RAGUZA STATUTUMA.*)

Raguza városa a maga autonómiájának megalapításában való páratlan ügyességével, bámulatos történetével, kereskedelmi és irodalmi kiválóságával rég felkelté a történetkutatók figyelmét. Főleg a város nagybíró levéltárából nem kevesebb mint négy tudós akadémia (a zágrábi, budapesti, bécsi és szentpétervári) merített anyagot a köztársaság multjának földerítésére szolgáló kiadványaihoz. Bő és nagyon használható irodalom ez.¹⁾ Megjegyzésre azonban annál méltóbb az a körülmény, hogy a város belső szervezetének fő jogi forrása, a köztársaság statútuma, eddig kiadatlan volt. S ha ez a körülmény részben talán magyarázható is azzal, hogy a zágrábi akadémiának a statútum kiadásához megfelelő készségségű szerkesztők nem álltak rendelkezésére,²⁾ különös figyelmet érdemel az a tény, hogy míg a többi dalmát városok és szigetek már a XVII-ik század folyamán kiadták statútumaikat,³⁾ addig a raguzai köztársaság ravasz kormányja jobbnak tartotta a nagy és főleg külső közönséget tör-

*) *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272. Cum legibus aetate posteriore insertis atque cum summariis, adnotationibus et scholiis a veteribus jurisconsultis Ragusinis additis, nunc primum in lucem protulerunt, praefatione et apparatu critico instruxerunt, indices adjecerunt* V. Bogišić et C. Jireček. Zágráb, 1904. 8-r. LXIX, 2, 466, 2 l. (Monumenta historico-juridica slav. merid. Vol. IX.)

¹⁾ Történeti bibliographiát tartalmaz *Gelcich-Thallóczy*: Raguza és Magyarország Oklevéltára. Budapest, 1887. XVIII—XXIX. ll. — Raguza statútumainak szerkesztői most a fölük megszokott pontossággal nyújtják előszavukban (XIII. és köv. ll.) a városról szóló emlékek és jogtörténeti tanulmányok lajstromát. Toldalékul talán felhozhatók a *Starine* kötetekben eddig megjelent s a Raguza meg Velence közötti viszonyokat illusztráló okiratok, melyeket a zágrábi akadémia Makušev orosz tudós hagyatékából adott ki, hasznos kiegészítésül *Ljubić* ismert oklevéltárához és a *Rad*-ban (5. 12. 53. 54. köt.) megjelent tanulmányaihoz.

²⁾ V. ö. Jireček panaszt: Archiv für slav. Philologie, XXII. 1900. 184. l. l. jegyzet.

³⁾ Pontos címeket és megjelenésök idejét olv. *Valentinelli*: Bibliografia della Dalmazia e Montenegro. 1855. — E kiadások s főleg a *Statuta civitatis Cathari* (Velence, 1616. 4-r.) nagy ritkaságok. Budapesten, a bécsi udvari és egyetemi könyvtárban egyetlen példány sincs, Zágrábban csak

vényei felől homályban hagyni. Mert hogy ez szándékosan történt és a kis állam leselkedő ellenfelei ellen irányult, kétséget nem szenvedhet.

Maga az a tény, hogy e várva-várt, minden szempontból sokat ígérő emlék végre mégis napvilágot látott, minden történet-kutatót hálára kötelez a zágrábi délszláv akadémia iránt. Főérdeme azonban nem annyira a munka kiadásában, mint szerkesztői megválasztásában rejlik. Bogišić, a ki nagy lelkesedéssel, fáradhatatlan szorgalommal élete céljául tűzte ki az egyetemes jogtudományra oly nagyfontosságú délszláv jogtörténet és élő szokás elveinek megállapítását, már több mint harmincz év előtt behatóan ismertette a statutum különböző redactióit.¹⁾ Azóta éveken át folytatta tanulmányait, melyeknek eredményét 1894-ben *Ragusa statutuma* című alapvető értekezésében közölte.²⁾ Itt kutatásai először érintkeznek egy másik jeles tudós kutatásaival, mert Jireček, a Balkán történeti viszonyainak legalaposabb ismerője, ki e virágzó emporium kereskedelmi fontosságának ismertetése végett ugyanazt az anyagot más oldaláról kutatta át meg át,³⁾ Bogišić könyvét alapos bírálat alá vette és tanulmánya eredményeit bő tudása kincstárából kiegészítette.⁴⁾

Ezzel a források kritikai megrostálása, a statutum különböző redactiói egymáshoz való viszonyának és sorrendjének megállapítása, egyszóval az előmunkálat el volt végezve. Azóta szaporodtak Jirečeknek a dalmát városokról szóló tanulmányai, melyek előkelő helyet biztosítottak neki a történet és nyelvtudomány munkásai között,⁵⁾ s a raguzai statutum szövegének helyes értelmezésére is sok becses adatot tartalmaznak.

az egyetemi könyvtárban található a trau (Velence, 1718. 4-r.), míg a híres velencei Marciana könyvtárban hiányzik a kattarói. Csak a bécsi es. legfőbb törvényszék könyvtárában vannak meg mind (v. ö. *Sufflay: Die Dalmat. Privaturkunde*, 5. l.), a mit itt azért hangoztatok, mert Jireček az utóbbit csak a Marciana egy XV-ik századi kéziratából ismeri (id. h.), s Thallóczy megjegyzéséből (id. m. XXVI. l.), mely az említett törvényszék könyvtárában létező dalmát statutumokat felsorolja, ez is kimaradt.

¹⁾ Pisani zakoni na slavenskom jugu. (Irott törvények a délszlávok-nál.) Zágráb, 1872. 90—115. ll.

²⁾ Le statut de Raguse. Codification inédite du XIII. siècle. (Nouvelle Revue historique de droit français et étranger, 1893.)

³⁾ Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien etc. (Abhandlungen der k. böhm. Gesellschaft, VI. Folge, 10. 1879.) — Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte. (Almanach der Wiener Akad. 19. 1899. 365—452. ll.)

⁴⁾ Das Statut von Ragusa. Archiv für slav. Phil. XVII. 1895.

⁵⁾ Mint az ő hálás tanítványa, nem mulasztatom el itt egy elsőrangú tudós véleményét idézni: »Der Gegenstand — mondja Krumbacher — ist denkbarst komplizirt und stellt Anforderungen, die wohl kein zweiter lebender Historiker oder Philologe in gleicher Weise erfüllt, wie Jireček.« Byzantinische Zeitschrift, XI. 1902. 262. l.

Miután tehát e két tudós, a ki párhuzamos működésével annyira előbbre vitte a raguzai statutum kérdését, most annak kiadására szövetkezett. könnyen érthető, hogy azon az *editio princeps* nyomai nem találhatók, s szövegére nézve a mintaszerű *Monumenta Germaniae* kiadásai legjobbjakával is kiállja az összehasonlítást.

I.

A köztársaság törvényeit alkotó számos könyvek közül, melyeket a szerkesztők a latin előszóban felsorolnak és leírnak, mint pl. a *Liber reformationum*, *Liber viridis*, *Liber croceus* stb., itt csak a legrégibb s ezért az összehasonlító jogászra nézve legérdekesebb *Liber statutorum* van közzé téve (1—229. ll.), melynek összeállítását a velencei *Marcus Justinianus comes* alatt az 1272 év május-havában végezték, s a melyet a harangszóra összegyűlt nép ugyanazon hónap 29-én erősített meg. E statutum eredeti, későbbi toldalékok nélküli szövege nem jutott korunkra, valószínűleg épen azért, mert minden későbbi recensió átvette s ez által úgvészolván feleslegessé tette. A szerkesztők négy különböző recensiót használtak. A legrégibb csak egy példányban maradt fen s az 1272-iki statutumon kívül magában foglalja még az 1358-ig terjedő toldalékokat is. A két következő XV. és XVI. századi recensió hasonlóan van szerkesztve; csak a negyedik üt el a többitől, mert ezt *Franciscus de Gondola patricius Racusinus* (1539—1589) nagy apparatussal szerkesztette s kétféle bő mutatóval látta el. (251—421. ll.)

A statutum maga *nyolcz* könyvre oszlik. Az első hét könyv egymásután a kormányzati szervezetet, a hivatalnokok esküjét, a bírói hatalmat és a peres eljárást, a családi köteléket és házasságkötést s a házassági vagyonyjogot, azután az ingatlanság kérdéseit, a büntető jogot, végre a tenger-jogot tárgyalja. A *nyolczadik*, a többinél sokkal nagyobb könyv, mint a hét elsőnek *supplementum*, különböző jogi kérdéseket foglal magában.

Már ebből sejthető, hogy nem valami eredeti jogi munkával van dolgunk, hanem hogy a statutum legnagyobb része az 1272 év előtti törvényeken nyugszik. Tényleg sikerült is a kiadóknak *nyolcz* ilyen törvényt felkutatni. A kor, a melyből ezek származnak, 1190—1254-ig terjed. Figyeimünket főleg az elvesztett 1192-iki byzanci császári aranybulla (*χρυσόβουλλος λόγος*) köti le, melynek tartalma (a görög császárság fenhatósága Raguzra fölött) Joannes Marini de Gondola († 1650) annalesei után itt van először közzétéve. (Előszó, LXII. l.) Világosan látjuk itt a görög *συμφωνία*, e nehéz diplomáciai ügy lefolyását: az *ἐγγράφος συμφωνία* (*scripta conventio*) elküldését a városi követek által, annak a görög fővárosban nyilvános esküvel való megerősítését,

végre a császári *χρυσόβουλον* kiállítását és átadását. A szerződés praxisa tehát itt ugyanaz volt, a melyet a görög imperator Velenczével és más nyugati városokkal ⁹⁾ vagy a keleti orosz fejedelmekkel ¹⁰⁾ követett.

E statutum előtti törvények között találunk továbbá több raguzai comesnek hivatalba lépésekor használt eskü-formát. Ezért kissé meglepő és érthetetlen, hogy a kiadók miért nem közölték *presbyter Pascalis*-nak községi notariussá való kinevezése alkalmából 1228-ban letett esküjét (*capitularium*),¹¹⁾ holott ez is »laudatione populi Ragusii facta curia cum sonu campanae« történt; az a tény pedig, hogy a statutumnak különböző tisztviselők esküjét tartalmazó második könyve a notarius capitulariumát nem foglalja magában, csak fokozza ennek az egész Dalmáciában egyedül álló emléknek az értékét.¹²⁾

Hogy azonban ezen itt érintett s a kiadók által felsorolt többi törvények az 1272-ig felhozottaknak csak jelentéktelen részét teszik, hogy tehát a raguzai statutum tényleg az, a mit az angolok *consolidation*-nek hívnak, arra bizonyíték maga a statutum prooemiuma. »Considerantes meditatione frequenti — így szól a bevezetés (2. l.) — quod statuta Ragusii per diversos comites hactenus diversis temporibus edita in pluribus libellis dispersa erant... predicta statuta sic dispersa in presens volumen collegimus.« Tehát valamint a legtöbb dalmát városban,¹³⁾ úgy itt is Velence érdeme, hogy a város belső életét újra szervezték s az írott törvények és élő szokás közötti viszonyt véglegesen szabályozták.

De bár a forma az olasz jurisdictio formája, a szellem, mely e munkát átlengi, sajátos középkori dalmát, mely a nyelvek, császárságok, vallások és a civilisatio e tipikus határföldjén a régi római hagyományok, a szlávság zord szokásai s a görög és olasz művelődés befolyásának együttes hatásából fejlődött ki. E minden kutatásra nézve döntő szempont csak nem-

⁹⁾ Neumann: Urk. Quellen zur Geschichte byzantinisch-venez. Beziehungen. Byz. Zeitschrift. I. 1891. 372 és köv. ll.

¹⁰⁾ Dimitriu: Vizantinskij Vremennik, II. 1895. 531—550. ll.

¹¹⁾ Közölte Jireček maga: Die mittellalterliche Kanzlei der Raguzaner. Archiv Slav. XXVI. 1904. 185. l.

¹²⁾ V. ö. Šufflay id. m. 14. l. 2. jegyz.

¹³⁾ De nem mindenütt. Így pl. Tamás spalatói esperes históriájában (Monum. slavor. merid. 26. 35. fej.) olvassuk, hogy 1240-ben »Garganus (potestas civitatis Spaleti, Anconitanus) fecit quoddam volumen fieri, quod capitularium appellavit, in eo conscribi iussit omnes consuetudines bonas, quas civitas habuerat ab antiquo, superaddens multa alia iura«... E ránk nem maradt *capitularium* újrászervezéséről ismét egy nem velencei ember, comes *Perceval de Firmo*, 1312-ben gondoskodott. Kiadva: Monum. histor. iur. II. 1. l. V. ö. Šufflay id. m. 20. l.

rég jutott a jogtudósok teljes tudatába ¹⁴⁾ s már a dalmát jogforrások ízekre szedésében is érvényesülni kezd. Az út még töretlen és messze vagyunk a dalmát statutumok ideális kiadásától, mely magában foglalná a byzanci törvénykönyvek, az olasz statutumok és a középkori szláv emlékek összes szembeszökő egyezéseit. A raguzai statutmánál ez csakugyan nem történt meg, de Jireček említett tanulmányai e tekintetben sok becses adatot nyújtanak; főleg a nagy apparatussal ellátott *Index nominum et verborum* (422—459. l.) majdnem minden kérdésben biztos útmutatóul szolgálhat. Mivel pedig e jogtörténeti emlékekben némely ősrégi szláv szokás tükröződik vissza, melynek maradványa a régi magyar társadalmi életben is feltalálható, miután különböző idegen befolyásokat szenvedő passiv természetén kívül e városi jognak más activ szerepe is volt abban, hogy Dušan szerb cár későbbi törvényeit közvetlenül befolyásolja, ¹⁵⁾ és itt közvetve érintkezik a magyar államiság jogelveivel, a statutum idevágó adatainak rövid tárgyalása talán érdekelni fogja a magyar művelődéstörténettel foglalkozó tudósokat is.

Lássuk pl. az újévi ajándékokról szóló tudósítást és a hünető jognak néhány fejezetét.

II.

A statutum első könyve, mely a város *comes*-ével foglalkozik, pontosan megszabja az ajándékokat, miket a comes »in vigilia anni novi« vagy »in vigilia Natalis Domini« — a mi akkor összeesett — kötelezve volt kiosztogatni. Először jelentkeznek a mészárosok: »in vigilia anni novi in sera veniant beccarii Ragusii ad d. comitem in castellum, et ipse pro honore sui det eis *pro kallendis* yperperum unum.« (Cap. 7.) Követik őket a molnárok, kik »pro kallendis grossos octo« kapnak. (Cap. 8.) Azután jönnek a tengerészek, kiknek mint e tengeri város fontos polgári osztályának, a többieknél nagyobb szerepük van: »post vesperum nauticarii et marinarii de Ragusio veniunt ad d. comitem in castellum et secum deferunt *ceponem unum de ligno et ponunt eum in igne gaudendo*, et d. comes pro honore sui comitatus dat eis pro kal-

¹⁴⁾ Még Hube, a római-byzanci és szláv jogok jeles ismerője is a dalmát statutumokban csak »une reproduction fidèle du système romano-italien contemporain«-t lát, míg a dalmát municipalis szervezetről szóló legújabb tanulmány (Mayer: Die dalm. istr. Municipalverfassung u. ihre römischen Grundlagen. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsg. XXIV. 1903. Rom. Abth. 211—308.) a szomszédos szlávok egyenes befolyását majdnem teljesen mellőzi.

¹⁵⁾ Jireček: Das Gesetzbuch des serb. Caren Dušan. Archiv Slav. XXII 1900. 155. l.

lendis yperperos duos de suo proprio et etiam bibere.« (Cap. 9.) Bezárják a sort a halászok és »secundum antiquam consuetudinem« öt garast kapnak. (Cap. 10.)

Jírecek már évek előtt figyelmeztette a tudományos világot, hogy ebben ősrégi délszláv vallási szokás lappang.¹⁶⁾ A szláv pogány ünnepek, mint a többi ősnépeknél, tudvalevőleg a természet-i tünemények szabályos változásában, a sötétségnek a világossággal, a télnek a tavasszal, nyárral való küzdelmében gyökereznek. Valamennyi közül az összes szláv népeknél a téli napfordulat ünnepe, mindamellett hogy Krisztus születése napjává lett, legerősebb nyomot hagyott hátra, a mi főleg az ünnep neveiben (kračun, badnjak) és a délszlávoknál fentartott szokásokban nyilvánul.¹⁷⁾ A karácsony előtti napot a szerbek, horvátok és részben a szlovének is *badnji dan*, *badnji večer* (r), *badnjak*, *bednjek* névvel nevezik. Hasonló kifejezésük van a bolgároknak: *badnik*, *bednik*. E napon a délszlávoknál egy-két fiatal tölgyfát vágnak le minden ház számára, melyet alkonyatkor a házba visznek és tűzre raknak. A legallyazott fának a neve *badnjak*; ebből származik a nap elnevezése is. A szláv pogány felfogás a tölgyfát *Perun*-nak, a dörgő istennek szentelte; őt a fában bizonyos mértékben jelenlevőnek vélte; ezért még a mai népszokás szerint is a *badnjak*-ot mint embert szólítják, borral kínálják és megöntik.¹⁸⁾ Kétségtelen tehát, hogy a fatuskó (olaszul: ceppo), melyet a raguzai tengerészek a comesnél tűzre raktak, a szláv *badnjak*-kal azonos.

Behatóbb tárgyalás alá vettük e szokást, mert a raguzai szertartás kulcsot ad egy jól ismert középkori, de jogi alapjára nézve eddig rejtélyes magyar jogszokás értelmezéséhez. Ez az egész országban a legrégibb idők óta dívó újévi ajándékozás.¹⁹⁾

Első pillantásra szembetűnik az a nagy hasonlóság, mely a statutum tudósítása és a Mátyás király udvaránál dívott újévi

¹⁶⁾ Badniak im XIII. Jahrhundert. Archiv Slav. XV. 1893. 456. l.

¹⁷⁾ *Hanuš*: Bájeslovný kalendař slovanský. Prag, 1860. 37—46. ll. — *Afanasier*: Poetičeskija vozzrenija Slavjan na prirodu. Moskva, 1869. III. 659—775. ll.

¹⁸⁾ A szokásokra nézve olv. főleg *Vuk Stefan Karadžić* szótárát: Rječnik srbskoga jezika: azután ugyanattól: Život i običaji naroda srbskoga. Bécs, 1867. 3—6. l. — *Daničić*: Rječnik hrv. ili srb. jezika. I. 147. l. — *Hanuš* id. h. — *Potebnja*: O miščeskom značenii nekotorych obrjadov. Moskva, 1865. I. és köv. ll. — A szlávul nem tudó legtöbbet tanulhat *Krek* munkájából: Die Einleitung in die slav. Literaturgeschichte, 580—589. ll. — A *badnjak*-nak megfelel a lettek *fatuskó-estéje* (bluku vakars), a skandináv *jul-block*, az angol *yule-block*, a francia *caligneau*, *chalandal*.

¹⁹⁾ Strenalia, strennales, munera strenualia, proventus strenuales. strennales tronei stb. V. ö. *Knauz*: Kortan, 273. l.

szokás leírása között van. »Moris est — mondja Galeotus²⁰⁾ — ut a rege petatur *strena*, praetentis cuiusque artificii instrumentis; tibicines tibiham, tubicines tubam, cytharædi cytharam, coci ollas et creagras et alii alia sui artificii commoda instrumenta deportant. Rex in ollam aliquot aureos congegit et in tibiham tubamque et reliqua praemium coniecit proprium.« E XV ik századi forrásban a fatuskóról csakugyan nincs szó; a mesterek szerszámai, műszerei annak már helyét pótolták; de mint Raguzában a comes, úgy itt a király pénzzel ajándékozza meg a mestereket; az ajándék itt is, ott is az újév napjához (kalendae) van kötve. Raguzában azonban az ajándék kapta a naptól a nevét,²¹⁾ Magyarországon pedig a *strena* január elsejének adott nevet s azt egy sajtóságos magyar ünneppé tette.²²⁾

E szembetűnő hasonlóság azonossággá válik, ha a régibb forrásokat e tekintetben átvizsgáljuk. Kedvező helyzetben vagyunk itt, mert az anyagot majdnem tökéletesen állították össze a chronologia szempontjából Knauz, jogtörténeti szempontból pedig Király²³⁾ és Ortway.²⁴⁾ Az ajándékok jogi alapja, keletkezése azonban mindamellett homályban maradt, mert — mint Király mondja — erre nézve adattal nem rendelkezünk.

Pozsony város számadó könyveinek legrégibb töredékeiből megtudjuk, hogy újévi ajándékok czímén a város polgárai 1364-ben a királynak, a királynénak és más főuraknak temérdek értékes ajándéktárgyat adtak.²⁵⁾ Attól kezdve szaporodnak az adatok, melyek arra mutatnak, hogy ez ajándékok évenként ismétlődnek és a város kiadásainak fontos részét teszik.²⁶⁾ Az oklevelekből látható, hogy Magyarország összes városai kötelezve voltak ily ajándék-adásra,²⁷⁾ és hogy ez ajándékok, mint

²⁰⁾ De dictis et factis Mathiae regis, cap. 24. (Schwandtner: Scriptores, I. 553. l.)

²¹⁾ E városban az újévi ajándékok még ma is *kolende*-nak (gen. kole-nada: strenna, quae datur kalendis Januarii. Stulli: Lexicon latino-italico-illyricum, 1801.) neveztetnek. Egyébiránt a latin-görög szó: kalendae, *καλάνδαι*, az összes szlávásra nazy és hasonló befolyással volt; lengyelül kolenda = újévi ajándék; bolgárul *koladz*, oroszúl *koljada*, kisoroszúl *kol'ada*, lit. *kal'dos*, *karácsony*. Olv. Miklosich: Die Fremdenwörter in den slav. Sprachen. Denkschriften der Akad. XV. 1867. 27. l. — Die christliche Terminologie. U. o. XXIV. 1875. 22. l.

²²⁾ Olv. Knauz id. h.

²³⁾ Pozsony város joga a középkorban, 45—47. ll.

²⁴⁾ Pozsony város története, III. 2. Németül: Geschichte der Stadt Pressburg, III. 2. 355—364. ll.

²⁵⁾ *Fejérfutak*: Magyarországi városok régi számadáskönyvei, 39. l.

²⁶⁾ Ortway id. m. III. 2. 356. l.

²⁷⁾ »Darüber lassen wir euch wissen, daz wir dez von seine genaden guete brief haben, damit uns seine genad die *beud*, die seine genad angehören in allen seinen steten, verschaffet« — mondja Borbála királynénak Pozsony városához intézett 1427-iki levele. (Ortway id. h.)

Zsigmond mondja : »nobis et fisco nostro in *signum dominii nostri naturalis* pro novo anno provenire debent.«²⁸⁾ Azonkívül vannak oklevelek, melyek Sopron,²⁹⁾ Szeben,³⁰⁾ és Kassa városát illetőleg e tényt közvetetlen bizonyítják. Főleg fontos az a levél, melyet Hunyadi János, mint az ország főkapitánya, Kassa városához 1454. jan. 29-én intézett,³¹⁾ mert az újévi ajándékoknak vulgaris nevét tartotta fenn : »proventus strennales in vulgo *bed*.« Itt tehát ugyanaz a kifejezés merül fel, melylyel a pozsonyi feljegyzésekben és oklevelekben találkozunk : *buda, bud, büd* (beud), — párhuzamosan : *wuda, wud, wüd* (wued) ; és ezekben a neveken rejlik az *első adat* a strenaliák jogi keletkezéséről, mert az első szócsoport szláv eredetű. A két legrégibb főalak : *bud, byd* és a későbbi *bed*, az őszláv *bud*, ó-szlovén *bɔd* alapalakra vezet vissza, mely hangváltás (ablaut) útján *bud*, nyujtással pedig *byd*-nek hangzik és = *ebren lenni*.³²⁾ De ugyanaz a gyöke van a délszláv *bad-njak* szónak (fatuskó), mely a szlávok ősi felfogása szerint a természetnek félálmból való felébredése fogalmát foglalja magában.³³⁾ A magyar forrásokban előforduló *bud* szónak ősi értelme szükségképpen ugyanaz volt ; nézetem szerint tehát *növevény*, főleg *fát* jelentett ; az ugyanazon nevet viselő ajándéknak eredeti objectuma pedig *fatuskó* volt. Hogy ez tényleg így van, azaz hogy az első szócsoport (*buda, bud, büd*) mind a délszláv *bad-njak*, fatuskót jelentette, arra mutat a párhuzamos másik csoport : *wuda, wud, wüd*, mely germán eredetű és *fát*, főleg *tűziját* jelent.³⁴⁾ E szóval, melynek hangzása hasonló, jelentése pedig ugyanaz volt, a mi a szláv *bud*-nak, a városok német lakosai találóan adták vissza a szláv kifejezést.

E nyelvészeti következtetések erős támogatást nyernek egy másik adatban, melyet Zsigmond király 1388-iki oklevele nyújt.³⁵⁾ Itt a szepesi káptalan prépostja panaszkodik Almás falu jobbágyaira, hogy . . . »dicti populi nullam sibi obedientiam et reve-

²⁸⁾ 1434. *Fejér* : Cod. Dipl. X. 8. 637. l.

²⁹⁾ *Horváth Mihály* : Magyar regesták. (Magyar Tört. Tár, 1861. 135. l.)

³⁰⁾ *Fejér* id. m. X. 4. 431. l.

³¹⁾ *Teleki* : Hunyadiak kora, X. 417. l. — Horváth M. id. h. 158. l.

³²⁾ Ó-szlov. *baděti*, γρηγορεῖν, *vigilare*. V. ö. sanscr. *budh*=scire ; avest. *bud* = videre, görög *οὐδ*, lit. *bud*. Miklosich : Die Wurzeln des Altslovenischen. Denkschriften, VIII. 1857. 168. l. — Etymologisches Wörterbuch, 25. 417. ll. — *Fick* : Vergleichendes Wörterbuch, I. 89. l.

³³⁾ Miklosich idézett munkáin kívül olv. főleg *Lavrovsky* : Čtenya istorii pri Moskovskom universitetě, II. 1866. 15. l. Krek id. m. 581. l.

³⁴⁾ *Witt, wit* (wid) : das Holz, besonders Brennholz (bayerisch) ; isländ. *wid-r* ; sved. *wed*, ang. *wudu*, ang. *wood*. Schmeller : Bayerisches Wörterbuch, IV. 200. l. V. ö. Müller-Zarncke : Mittelhochdeutsches Wörterbuch, III. 620. *wide* szó alatt.

³⁵⁾ *Fejér* id. m. X. 1. 450. l.

rentiam exhiberent... nam anno presenti nec premissas duodecim marcas partim in moneta partim in argento sibi dare et solvere, neque alias collectas vel datia aut *munera*, porcos etiam aut boves seu cerevisiam aut etiam ligna festi sancti Martini, neque *troncos strenales* ad curiam suam ministrare et importare, prout *moris fuisset et esset ab antiquo*, voluissent.» A főntebbi fejtegetéseknél fogva kétségtelenül szabad ezt az egyedül álló tudósítást a régibb időkre nézve akként általánosítani, hogy valamint Raguzában a tengerészek, úgy Magyarországon is eredetileg a jobbbágyok a főuraknak, a városok pedig a királynak fatuskókkal³⁶⁾ kedveskedtek újévkor. Később a városok e sajátos hódolati ajándék nevét a többi ajándéokra is alkalmazták, és a név megmaradt, mikor az eredeti objectum már régen megszűnt. Hogy a *fa* ajándékot hamar kiszorították más értékesebb tárgyak, ez nem valami különös dolog. Az ajándékok objectumára befolyással lehetett a német városok példája, melyek a vámmentességnek évről évre való megújításáért már a legrégibb időkben kötelesek voltak ajándékkul kupákat, borsot, stb. ünnepélyes felvonulás közben adni.³⁷⁾ A XIV. és XV. században a *buda* már a városok typikus adója volt, melyet éber figyelemmel tartottak számon a királyok, és aligha köszönték volna meg, ha a gazdag ajándékok helyett az eredeti *budafa* került volna eléjük.

III.

A bővített statutum legérdekesebb fejezeteinek egyike az, a mely *de pena vrasde* szól (1308. I. lib. VIII. cap. 58.) és így kezdődik: »antiqua consuetudo fuit per omnes reges et homines Selavonie et totius regiminis cum omnibus comitibus et hominibus Ragusii, quod si aliquis Raguseus interficeret aliquem de Selavonia et de toto regnamine, quod solveret pro *vrasda* perperos quingentos. et e contrario facerent homines de Selavonia et de regnamine.» Itt definitiója van adva az ősi szláv jogfogalomnak, melynek nevezete az összes délszlávoknál *vražda* volt,³⁸⁾ mely a magyar oklevelekben előforduló *compositio*-nak pontosan megfelel, sőt

³⁶⁾ Magyarúl e fát valószínűleg *budafa* névvel nevezték, mely (eddig nem magyarozott) szó csak tájszólásban maradt fenn, és most a bige játéknál a két végén meghegyezett hengeralakú fácskát jelenti. (A m. nyelv szótára. V. 216. l.) *Buda* szláv kifejezésen, mely mint a német germán *wud*, erdőt, ligetes helyet is jelenthetett, alajulhatnak talán a gyakran előforduló helységnevek, mint *Budafa*, *Bud*, *Buda* stb.

³⁷⁾ Maurer: Stadtverfassung in Deutschland. I. 312 l. — Király id. m. 46. l.

³⁸⁾ Novaković: Zakonik Stefana Dušana 1349. (Belgrád. 1898.) art. 103. 183. Párhuzamos kifejezés *kravz*, *sanguis*. A bolgár oklevelekben is *vražda*. Miklosich: Die Blutrache. 31. l. — Jireček: Archiv. XXII. 1900. 178. l.

talán vele azonos is. Ez a gyökeres szláv szokás örökös ellentétben állott az idegenből behozott törvényekkel, melyek minden egyes esetre pontosan büntetést szabnak. Ennek az ellentétnek a következményei ugyanazok a dalmát és szerb területen, mely az olasz és byzanci hatáskörhöz tartozik, mint Magyarországon, mely főleg nyugatról kapta törvényeit. E következmények főleg két irányban: az eredeti törvényekben oly gyakran előforduló halálbüntetésnek mindinkább háttérbe való szorulásában és a kiengesztelési díj magánjogi jellegének elvesztésében nyilvánulnak. A görög *πρόξενος νόμος*-ból átvett halálbüntetések Szerbiában ³⁹⁾ Szent István törvényeinek nagy szigorúsága Magyarországon, az élő *vražda*-ban, *compositio*-ban, szivós ellentállásra akadt, mely elég gyorsan bomlasztó hatással volt a törvények holt betűjére. Ezért látjuk, hogy időről időre a magyar királyok kénytelenek voltak főleg a büntetőjogi törvények szövegét újra szerkesztetni és azok egyes fejezeteit idegen jogforrások alapján szigorítani vagy enyhíteni, hogy azonban az enyhítő vonás nagyjában mindinkább előtérbe lép. Ezért a statutum tárgyalta fejezetében (202. l.) világosan tükröződik vissza a halálbüntetés elleni áramlat a szerbek között. II. István Uroš szerb király t. i. egy Velenczével való viszályban nem akar »punire mortem pro morte«, hanem a *vraždat*, a kiengesztelési díjat tartja fen: »nolebat spargere sanguinem suorum, sed volebat servare et tenere antiquam consuetudinem vrasde predecessorum suorum et suam. et quod aliud non faceret aliquo modo, quia hoc etiam firmaverat per sacramentum.«⁴⁰⁾

De a *vražda* nemcsak enyhíti a büntetőjogi törvényeket, hanem a délszlávoknál, úgy mint Magyarországon is, a közbüntetés jellegét ölti fel s az idegenből behozott elvekre itt is, ott is az eredetiség bélyegét nyomja rá. Az által, hogy a *krav*-hez (*sanguis*) fűzött eredeti jellege lassankint elfakult, jelentése tehát általánossá vált, sok esetben a közbüntettekre szabott fenyítő büntetést meg lehetett váltani; az által pedig, hogy a behozott törvényekben rejlő büntetés alapeszméjével keveredik össze, elveszti a kártérítés természetes egyenértékét, úgy hogy azt már kártalanításnak tekinteni nem lehet, hanem valóságos büntetésnek.⁴¹⁾ E tekin-

³⁹⁾ *Zachariae*: Geschichte des byz. Rechtes, 1892. 334. 346. ll.

⁴⁰⁾ *Jireček*: Archiv, XVII. 269. l. XXII. 150. l. 2. jegyz.

⁴¹⁾ Az itt mondottak bizonyítékául csak egy példát hozok fel: »Ille qui fecerit furtum, mond a VI. könyv 4. fejezete, pro primo furto condemnatur in quadruplum, pro secundo condemnatur in octuplum... Quod si non habet unde solvat et furtum fuerit a duobus ypperperis infra, fustigetur... Si autem a quinque usque ad decem, perdat unum oculum, si vero a decem usque viginti, perdat manum dextram.« A testesonkítást a statutum főleg a görög *Prochiron*-ból ismeri (*γειρογνωσιον*), mely ismét az Eklógából vette át. (*Zachariae* id. m. 339. l. *Jireček* id. h. XXII. 154. l.) — Ha azt a fejezetet a rákövetkezővel összehasonlítjuk, mely »de robatoribus

tetben tehát a büntetőjog fejlődésének processusa nagy vonásokban ugyanaz a délszlávoknál, a mi Magyarországon, mert leg-erősebb factora itt is, ott is az ősi jogszokás; a törvényekben codifikált részletek pedig elütnek egymástól, mivel azokat különböző idegen befolyások feltételezik. Ezért sok középkori magyar magán- és közintézmény helyes értelmezésére nem elég, sőt téves dolog az intézmények mintáját vagy analógiáját csak nyugaton és külföldön keresni, mert a mint pl. az újévi ajándékokról szóló fejezet bizonyítja, ezek közvetlenül a belföldi szlávok szokásain is alapulhatnak.¹²⁾

A Raguzában, sőt a Balkán-félsziget nagy részében érvényes büntetőjogi elvek szövevényes eredetére, fejlődésére és terjesztésére érdekes fényt vet a hamis pénzverésről szóló két rendelet. Az 1294-ben hozott első statutum szerint a hamisító, ha a hamis pénzverésre szabott pénzbüntetést (100 yperperi) meg nem fizetheti, keze levágásával bűnhődik (Lib. VIII. cap. 55.), míg a második statutum, melyet 1336-ban hoztak (Lib. VIII. cap. 84.), elrendeli, hogy a hamisító »comburetur ita, quod moriatur.«¹³⁾ Itt tehát ugyanazokkal a büntetésekkel találkozunk, melyeket a régi római és újabb byzanci törvények szabnak e súlyos bűntettre, — csak megfordított sorrendben. Justinianus codexe (9. 24. de falsa moneta) a pénzhamisítót tűzhalállal és vagyona elkobzásával bünteti; Konstantin császár törvényei szerint »flammarum exustione mancipetur«; a byzancziak pedig (az Eklogában, Basilikében, Prochironban és a későbbi törvénykönyvekben) a halálbüntetést kézlevágásra enyhítették.¹⁴⁾

Mégis a fentebb idézett statutumok közül egyik sem alapul közvetlen a római forráson. Az 1336 évi statutumban nyilvánuló közeledés az eredeti római büntetéshez csak a római jognak Olaszországban való újra éledéséből következik, míg az 1294 évinek nem lehetett közvetlen byzanci mintája, mint Jireček

stratarum« szól, akkor észrevehető egy másik régi vonás is. »Robatores stratarum pro prima robaria condempnentur in octuplum, pro secunda vero pro uno in sexdecim et sic unde superius semper pena duplicetur« stb. Látható itt, hogy a lopást a rablástól épen kezdték elkülöníteni és hogy eredetileg az ingó dolog jogtalan elsajátításának bármily módja mellékes volt, csak a dolog értéke volt irányadó. A byzanci birodalomban a *πρῶτος νόμος* szerint a rablót a rablás helyén felakasztják. (*Zachariae* id. m. 339.) E törvény befolyása itt is szembetűnik, mert a rabló, ha nem fizethet és az elrabolt dolog értéke »a decem (yperperis) superius, suspendatur.«

¹²⁾ V. ö. ide vágó fejtegetéseimet. *Turul*, 1905. évf. 94—96. II. Megjegyzem, hogy e szempont mellőzése Timon Ákos magyar alkotmány- és jogtörténetének egyik főhiányossága.

¹³⁾ A szövege valami nagy világossággal épen nem tündöklök; értelmezésére v. ö. Gondola Ferencz készítette summariumát, 329. l.

¹⁴⁾ *Zachariae* id. m. 333. 341. II.

állítja,⁴⁵⁾ sőt byzanci volta sem valószínű. Először t. i. e statutum nem a régiek közé tartozik, hanem olyan időben keletkezett, mikor a byzanci befolyás legalább e tekintetben teljesen megszűnt; azután a kézlevágást már a felsorolt görög törvénykönyvekénél régebb longobard törvény is ismeri és a hamis pénzveréssel fogalmilag oly szorosan összetartozó hamis oklevél készítésnél alkalmazza.⁴⁶⁾ A régi olasz városi statutumok közvetítése által innen az összes dalmát statutumokba belekerült és a raguzaiiban is feltalálható.⁴⁷⁾ Ebből analogia vonható a hamis pénzverésre szabott büntetésre nézve is, mely abban az alakban az 1294-iki raguzai törvényen kívül még a spalatói és skardonai statutumokban fordul elő.⁴⁸⁾ A tűzhalállal való büntetés azonban, melyet az 1336-iki törvény elrendel, egyedül áll egész Dalmáciában; csak a belsőbb területeken, a Dušan szerb csár törvényeiben merül fel ismét. (Art. 169.) Jireček, kinek figyelmét a hamis pénzverésről szóló második raguzai statutum elkerülte, akkor még nem lévén kiadva, nagy éleselméjűséggel törekszik bizonyítani,⁴⁹⁾ hogy a szerb törvénykönyv a pénzhamisítóra alkalmazandó halálbüntetést Magyarország közvetítésével a német bányavárosok statutumaiból vette át, holott most majdnem bizonyosnak látszik, hogy e szerb törvény mintája a raguzai statutumban keresendő. Többi fejtegetései, melyeket a kérdéshez fűzött,⁵⁰⁾ érintetlenek maradnak s nagy fontosságúak mindenkire nézve, a ki a középkori Magyarország délfelé való nagy befolyásának kérdésével foglalkozik.

ŠUFFLAY MILÁN.

⁴⁵⁾ Archiv Slav. XXII. 1900. 166. l.

⁴⁶⁾ Wido 6 (M. Germ. LL. 4. 562.) . . . manum propriam amittat et ostensor ipsius post rerum amissionem widrigeld suum componat. V. ö. Neumeyer: Die gemeinschaftliche Entwicklung des internat. Privat- u. Strafrechts. München. 1902. I. 45. 181. ll.

⁴⁷⁾ Lib. VI. cap. 8. 128. l. »qui cartam falsam fecerit vel conscripserit, perdat manum dextram, si ei poterit probari.« A többi dalmát statutumokra nézve olv. Šufflay: Sitzungsberichte, 147. 1904. 83. f.

⁴⁸⁾ Mon. hist. iuridica slav. mer. II. 161. l., III. 128. l.

⁴⁹⁾ Archiv. id. h.

⁵⁰⁾ Így pl. a pecsétküldéssel való idézésről, mely Szerbiában István király alatt a XIII. sz. kezdetén már dívott, és Dusan törvényeiben, Budva város statutumában, Csehországban is feltalálható; azután a forróvas-próbáról (hvatiti u kotal) és a többi istenítéletekről, melyek nyugatról Magyarországon át kerültek ide.

VÁLASZ

TAKÁTS SÁNDORNAK »MÉG EGY KIS NYELVTÖRTÉNET«
CZ. CZIKKÉRE.

A Magyar Nyelvőr idei áprilisi és májusi füzetében beható s itt-ott éles bonczolás alá vettem Takáts Sándornak a M. Oklevél-Szótárról kirívó felületességgel írt, félreértésektől és tévedésektől hemzsgő s a mellett egészében igazságtalan bírálatát. Készséggel elismertem, a mi benne helyes és elfogadható volt, de kimutattam, hogy — általános tévedéseit nem számítva — az egyes szótári cikkekre tett kifogásainak legnagyobb része, csaknem négy ötöde, vagy hibás, vagy legalább is lényegtelen. Minden állításomat bizonyítottam is. Hogy — Takáts szerint — a bizonyításról »teljesen« megfeledkeztem, azt tőle természetes megjegyzésnek találom, hiszen bírálatából is, mostani feleletéből is világos, hogy az igazságnak nem barátja s hogy — vagy értelemhiányból vagy szándékosan — nemcsak az én állításaimat, hanem a saját magáét is elferdíti, a mint alább e folyóirat olvasói is észre fogják venni. Az a vádja tehát, a melyet egyetlen példával sem igazol, hogy én néha ferdíték, visszaháramlik az ő fejére.

Takáts — mint igazságszerető történetíróhoz illik — a saját kétségtelen tévedéseinek bevallásától erősen irtózik, ezeket a Századok nagyobb közönsége előtt, mely válaszmát nem ismeri, bölcs szerénységgel elhallgatja. (Harminczöt hibás vagy hiányos kifogását illető megjegyzéseimnek csak a felére, tizenhétre tud úgy a hogy felelni.) Nekem nincs okom szégyelni tévedéseimet s azzal kezdem, hogy mostani újabb kifogásaiból készséggel ismerem el helyeseknek vagy legalább figyelemre méltóknak a *koponyás*, *korczovágy*, *kurucz*, *lábító*, *lanczfa* és *tornyos* szókról mondottakat, bár nem szolgált is Takáts valamennyihez elegendő bizonyítékokkal. Az megint az ő igazságszeretetének fényes tanujele, a mit elhallgat, hogy t. i. a *koponyás* és *tornyos* szók (Századok, 638. l.) az OklSz. adataiban pusztá személynevekül fordulnak elő, a melyekből magukból, egyéb fölvilágosító adatok ismerete nélkül, a szók voltaképi jelentését kitálatni igen bajos; hogy a *Maklábútho* helynévben magam sem olvastam határozottan a *lábító* szót (Száz. 636. l.), mert a címsszó után is, a magyarázatban is ott áll a kérdőjel, figyelmeztetésül arra, hogy a

Lábító olvasatot magam is kétségesnek tartom ; a szintén személynévül álló *korocz* szót sem tartottam a mai *kurucz*-czal határozottan azonosnak (Száz. 636. l.). csak azt a nézetemet voltam bátor egy kérdőjellel odavetett megjegyzésben kifejezni, vajjon ezekben a *korocz* adatokban nem a *kurucz* szónak egy eredetibb vagy mellékalakja van-e megőrizve, természetesen olyan jelentéssel, a minő korának megfelel, mert tudvalevő, hogy az ilyen elnevezések nagyvon sokszor esetleges átviteleken alapúlnak ; ama két *Korocz* személynév egyébként megvan a maga helyén, a *korcz* (*korëcz*, *korocz*) mértéknév alatt is. Mindezt nem a Takáts Sándor kedvéért, sem újságíró társainak mondom, mert az elfogult, nem szakbeli emberek az igazságot megérteni sem nem akarják, sem nem tudják. A *korczorágy*-ra vonatkozólag Takáts most helyrehozza multkori mulasztását, s a mint kell, példákkal mutatja be a szó jelentését. (Száz. 639. l.) A *lánczfá*-ra vonatkozó nézetét is (Száz. 640. l.) szívesen alá fogom írni, mihelyt kétségtelen idézetekkel tudja a tőle vitatott jelentést igazolni ; mostani általánosságban mozgó észrevételeit nem tartom egészen meggyőzőknek.

Ennyi az, a mit Takáts Sándornak nyolcz sűrű lapnyi válaszból okosat kihüvelyezhettem. A többi az ő jól ismert felületességének újabb — hol nevetséges, hol szánalmas — megnyilvánulása. Bodóné-féle másról beszélés, üres feleselés, sőt — s ezt bizonyítani is tudom — csűrő-csavaró ferdítgetés.

Lássuk megjegyzéseit, nem tárcza-írói összevisszaságban, hanem szótár-írói betűrendben.

Bankó-só. (Száz. 636. l.) Ha nem csupán »a régi cseh és lengyel bányászati szók között« s nem csupán »a nagyobb szláv történeti szótárakban« volna is képes Takáts a *bankó-só*-t, jobban mondva egy sófajta jelentésű *banko* szót kimutatni, hanem ha Európa összes nem magyar nyelveiben találná is meg, azzal sem bizonyította még be, hogy a magyarban *bankó-só*-t ismertek, mindaddig, míg ezt az alakot így, hiteles régi magyar szövegből idézni nem tudja. Mint a Nyelvőrben már elmondtam, a *bankó-só* régi magyar szót a híres huta-jelentésű *gáz*-zal együtt a Takáts tudatlansága és könnyelműsége gyártotta ezekből a közép-latin szavakból : »multis *bankonibus* opus habeo, integros *bankones* salis mittat.« Ezek a latin szók lehetnek akár szláv szóknak is latinosodott formái, de velük egy régi magyar *bankó-só* elnevezés léteztét lehetetlen kimutatni. Azonban erről Takátsot meggyőzni akarnom kárba veszett fáradság volna. S hogy czikkéből ezt a nem létező régi *bankó-só*-t töröltük (t. i. hárman, a Magyar Nyelv szerkesztői), azt Takáts különös kegyből egyedül az én ismereteimről szóló szegénységig bizonyítványnak mondja. Az is hitvány tanuságtétel a *bankó-só* mellett, hogy »a *bankó* mint név, közönséges nálunk már a XVI-ik század első felében is.«

Elhiszszük, mert az OklSz. is idéz ilyen nevet már a XV. századból; de tessék előbb kimutatni, hogy ez a személynév is sófélét jelentett.

Bécs. (Száz. 636. l.) Új kifogása Takátsnak az OklSz. ellen, hogy az 1398-iki »*Pwztabeech* szóból (értsd: helynévből) *Bécs* város nevét» magyarázza. Ez, tisztelt közönség, vagy ferdítés, vagy — s ezt mindig hajlandóbb vagyok bírálómról föltenni — hiánya a józan ítélő tehetségnek. En ugyanis az adatokbeli *bécs*-et azzal az ismeretes tájszóval vetem egybe, mely a Tájszótár szerint a helység külső vagy szélső részét, külvárosát jelenti, s a melyből a nyelvészek Ausztria fővárosának magyar nevét is magyarázzák. Az a kioktatás tehát, hogy »az illető adatban nem *Bécsről*, hanem *Auspütz* városáról van szó«, merő szemfényvesztés vagy gyöngye-elmejűség, mert én olyan badarságot, hogy az 1398-iki idézetben *Bécs városáról* volna szó, sohasem állítottam.

Belcz. (Száz. 639 l.) Ezt is hiába magyaráztam. Igaz, a magyar sohasem beszélt így: fehér-fehér tehén, takaró-takaró, szék-szék stb. De igenis egymás mellé tett és tesz, a mint minden nyelvész tudja, számtalanszor egy-egy magyar s egy-egy idegen szót, a melyek voltaképen azonos jelentésűek. Nem kettőzés céljából került ugyan össze a *takaró* és *paplan*, a *szecczel* és *szék*, a *fogoly* és *madár* egy szóvá (*takaró-paplan*, *szecczel-szék*, *fogoly-madár*), de a tény igaz, hogy az idegen *paplan*, *szecczel* és *fogoly*, meg a magyar *takaró*, *szék* és *madár* azonos jelentésűek. Hogy e kettőzéssel alakult kifejezéseknek azután külön, megszorított jelentésük támadt, az a jelentésfejlődésnek minden szakembertől ismert jelensége. Az igazság kedvéért azonban készséggel elismerem, hogy a *fehér-belcz* kifejezés jelentése, mint Takáts mondja, »alighanem« a régiektől sokszor emlegetett *fehér-szőke* kifejezés jelentésével egyezik.

Bor-szekernye. (Száz. 636. és 637. ll.) Bárhogyan csűrjük-csavaruk a dolgot, nem oszthatik el az a gyanunk, a melyet e közlőny szerkesztője is kifejezett, hogy »az a *bor-szekernye* talán = *bór-szekernye*.« (Száz. 207. l.) Örömmel látom egyébként Takáts nézetének jobbra fordultát; mert míg előbb (Száz. 207. l.) a *bor-szekernye* kifejezés alapján a *szekernyé*-nek a csizmán kívül más jelentést is akart tulajdonítani, most a *bor-szekernyé*-ben csizmához hasonló edényt vagy szőlőtípráshoz való csizma-félét keresvén, kénytelen a *szekernyé*-nek csizma jelentésébe mégis belenyugodni.

Beretra. (Száz. 641. l.) Itt letagadja Takáts a saját állítását. Íme:

Századok 203. l.

»A *beretra* szónál az OSz. nem említi annak egyik legközönségesebb alakját, a *beretrom*-ot.«

Századok 641. l.

»A *beretra* szónál ismét fuffanggal (?) él Zolnai. Azt mondja, hogy én a nagyvon is közönséges *beretrom* alak hiányát kifogásoltam.«

Ehez nem kell magyarázat. Az igaz, hogy — mint most látom — az úgynevezett »fő kifogás« ellen elfeledtem védekezni. Jóvá teszem azonnal. Az volt a Takáts »fő kifogása«, mint most határozottan kiemeli, hogy a *beretra* »nem *caputium* és *priesterhut* volt, a hogyan a két szótár (t. i. a NySz. és OklSz.) írja, hanem a kalapos süveg egyik faja, mit a világi emberek hordtak.« (Száz. 203. l.) Elhallgatja azonban, hogy a két szótár németül első sorban *haube*-nak, *mütze*-nek magyarázza a *beretrá*-t, a *priesterhut*-ot pedig csak végül, Adámi alapján állítja a szó jelentései közé. Latin értelmezéseinkről nem szölok, mert azok a remekkori szók — bár régi szótárakból vannak átvéve — a dolog természetéből kifolyólag nem földhetik teljesen az újkori fogalmakat. A latin-német szókkal való értelmezésnek szám-talan ilyes nehézségei miatt az a meggyőződéseim most már, hogy a műveltségi szókat fordítás helyett legcélszerűbb szabatosan körül-írt magyarázatokkal világítani meg.

Darabó-só. (Száz. 635. l.) Erre nézve kijelenti Takáts, hogy a *darabó* szó semmiféle értekezésében sem jelent meg. Való igaz, de ezt magam sem állítottam. A mit Takátsnak e *gáz*-fajta szógyárt-mányáról a Nyelvörben mondtam, az szent igazság, s kéziratban maradt eme tévedésére csak azért kellett hivatkoznom, hogy egyszer s mindenkorra tisztában legyen minden kutató az ő nyelvtörténeti adatainak alapossága és megbízhatósága iránt. Tisztán rajtunk mult, hogy a *darabó-só*-t a maga darabosságában meg nem hagytuk s külön megrovásban nem igazítottuk helyre. Most már bevallom, kár volt Takáts úrnak e botlásán annyira kapnom, hiszen ilyen tévedésekkel és hibás olvasatokkal az ő — nyelvészekről ellen nem őrzött — közleményei telidesteli vannak.

Ficsúr. (Száz. 642. l.) Az OklSz.-ban *ficsór* szó kettő van ugyan, de *ficsúr* csak egy; világosabban szólva: az egyik *ficsór*-nak, az edény-félét jelentőnek, nincsen *ficsúr* változata. Takáts (Századok, 198. l.) mégis ezt mondta volt: »A *ficsúr* a két szótár szerint = *oláh fú*; a régi hivatalos vámtarifák szerint pedig *saru*.« A nyelvtörténet tudománya nevében ezzel főlshölítom Takáts urat: álljon elő azokkal a pontos és hiteles adatokkal, a melyek szerint a *ficsúr* régebben *sarut* jelentett. A mit a második *ficsor* szó állítólagos észre nem vevéséről írtam, abban, megvallom, tévedtem, de furaingra nekem egyáltalában nincsen szükségem, mert ha meggyőzőnek róla, kész vagyok a hibát mindenkor elismerni.

Fogzó-vas. (Száz. 636. l.) Ennek az állítólagos régi magyar szó-nak az ügye előttem Hodinka Antal úrnak szíves közlésével még nincs elintézve. Hogy milyen könnyű a régi írás olvasásában tévedni, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a *sarfatil* szó esete, a melyet Szamota is, én is hibásan *surfutit*-nak olvastunk volt. (Magyar Nyelv, 1905. évf. 172. l.) A mint mi ketten tévedtünk, úgy tévedhettek — az elfoglaltság még könnyebben ejthet tévedésbe — Takáts és

Hodinka is. A mi bírálónak azt a megjegyzését illeti, hogy felvehette volna adatai közé »a *fog* nevű pintérszerszámot, a *fog-vasat*, a *fokzó*, *fokozó vasat* és *fejse-fokozót* is«, erre ezt felelem: A nyelvtörténet tudományában ilyen »ha felvettem volna« példálózással nem lehet bizonyítani. Takáts Sándornál az ő felületességénél és tárczamodoránál fogva sohasem lehet tudni, mi a régi szó s mi a saját tollának régieskedő stílusvirága. A Nyelvőrben kézzelfoghatólag bebizonyítottam, hogy az ő régi olvasatai, az ő nyelvtörténeti adatai *teljesen megbízhatatlanok*; már idézése módja is olyan pontatlan és felületes, hogy az utánakeresést, az ellenőrzést lehetetlenné teszi. A ki — mint kimutattam — ugyanazt az adatot hol így, hol amúgy, ma bécsi, holnap budapesti levéltárból képes idézni, a ki Benyák Bernát XVIII. századi kéziratának magyar és latin szavait megbotránkoztató hibákkal tette közzé,¹⁾ annak nyelvtörténeti közléseiben megbízni egy pillanatra sem szabad. A ki pedig olyan elemi hibákat követ el, a minőket a Nyelvőrben legutóbb kimutattam, az bíráljon szerényebben és igazságosabban oly művet, a mely 42,000 adatból, tíz év verejtékes munkájával készült. Mi az a néhány hiba nyolcz-tízezer szó magyarázatában, a melyeket én szakom körén kívül elkövettem, mi az azokhoz a botlásokhoz képest, a melyeket a Takáts kifogásaiban kimutathattam. Nolite iudicare, ut non iudicemini! Ezek után teljes joggal kívánhatom tehát: írja ki és közölje Takáts Sándor a levéltári jelzet pontos és utánanézhető megjelölésével, betűhöz híven — a mennyiben a szöveget hibátlanul elolvasni és leírni képes — mindazon helyeket, a melyeken a vitás *fogzó-vas* és a példálózva emlegetett *fog-vas*, *fokzó*, *fokozó-vas* kifejezések előfordulnak, megállapítván azt is, hogy eredeti kéziratban vannak-e azok, avagy csak valamely későbbi másolatban. Addig e szavakról véglegesen nem mondhatunk ítéletet.

Gáz. (Száz. 640. l.) A mit e szóról Takáts ír, az valóban száználmat keltő. Szerinte csak én fogtam rá, hogy a *gáz* szót ő csinálta, mert ez a nevezetes régi magyar szó »ott szerepel két adattal is az OSz.-ban«! Dehogynem szerepel az OklSz.-ban a *gáz* szó; ott csak *gaz saar* kifejezés áll, a melynek első tagját én az ismeretes *gaz* (faex. sordes; mist, unflat) szónak tartom. Takáts süttötte ki a Századokban és a Magyar Nyelvben, hogy ez nem a mai *gaz*, hanem egy régi magyar *gáz* szó, a mely »annyit jelentett, mint *huta*«, az »OklSz.-ban tehát *gaz-sár* helyett *gáz-sár* olvasandó« (Magyar Nyelv, 171. l.) s ez »a hutában levő sarat jelenti.« (Száz. 204. l.) És mivel bizonyította Takáts ennek a tőle felfedezett régi magyar szónak, a *huta* jelentésű *gáz*-nak egykori létét? Ezzel az *egyetlen latin (!) mondattal*: »Mallei sunt quattuor et *hutae* seu

¹⁾ Olv. a Nyelvőr októberi füzetében (382—383. l.) *Benyák Bernát műszavai* című czikkemet.

gazae quinque, quattuor *gazae* sunt relictæ.» (Magyar Nyelv, 171. l.) Hasztalan figyelmeztettem Takátsot szerkesztői megjegyzésemben, hogy ezen *latin* mondat alapján, eredeti magyar idézet támogatása nélkül »a régi magyar nyelvben a *gáz* (huta) szó létezését nem lehet megállapítani«; hasztalan mutattam ki a Nyelvőrben (194. l.), hogy ezek a latin *gazae*-k a közép-latin *gasa*, *gaza* szónak többes nevező-alakjai, hogy a *gasa* és *gaza* nem egyebek, mint a régi latin *casa* változatai. Hiszen ha ebből a latin mondatból egy régi magyar *gáz* szó létezése következne, akkor — hogy egyebet ne említsek — a *hutae* alapján azt mondhatnók, hogy a magyarnak egy *hut* szava is volt. Amde míg a *huta* így és nem *hut* alakkal csakugyan átkerült nyelvünkbe, addig a latin *gaza*-nak átszarmazását eddigelé nem lehetett bebizonyítani, s ha átkerült volna is, nem *gáz*, hanem *gáza* alakban került volna át. Takáts tehát az ő felfordult logikájával bebizonyítottnak veszi azt, a mi még csak bebizonyítandó. De ezzel a *gáz* szóval nincs szerencséje Takáts úrnak. Azt írja ugyanis, hogy »a *gáz* más jelentésben is előfordúl. A *Négyszáz magyar levél* cz. munka pl. 1542-ből közöl adatot. Zichy László javainak 1703 évi összeírásában is előjön *gáz*-nak írva. Zolnai tehát hiába állítja, hogy e szót én csináltam.« Itt mindenekelőtt erősen meg kell bélyegeznem azt a tudománytalan, újságírói eljárást, a melyet Takáts a Századok olvasói előtt elkövet, olybá tekintvén őket, mintha a Budapesti Hírlap kávéházi olvasói volnának. Már a *bankó-só*-nál is csak úgy vetette oda minden idézet nélkül, hogy »a *banka*- és *bankó-só* megvolt a régi cseh és lengyel bányászati szók között s a nagyobb szláv történeti szótárakban is feltalálható.« A *martalócokra* vonatkozólag is csak úgy általában jegyzi meg, hogy nem olvastam el, a mi róluk másfél évtized óta megjelent. Nem lett volna-e illőbb és hasznosabb e helyett egy-két értekezésre vagy adatközlésre határozottan és pontosan rámutatni? A *fogzó-vas*-nál is a helyett, hogy — mint tudóshoz illik — pontos idézetekkel szolgált volna, a mi ilyen vitás dologban már a saját érdekében is szükséges, egyszerűen azzal példálózgat. vajjon a *fog-vasat*, a *fokzó*, *fokozó-vasat* is megváltoztattam volna-e cikkében, »ha fölvette volna«! Tessék csak idézni mindezt pontosan, akkor majd utánajárunk adatai hitelességének. Az ilyen üres súlyokkal való dobálódzás megtéveszthet tudatlanságuk és elfogultságuk mellett is itélni merő szájhósokat, de tudományos vitában ennek teljességgel semmi értéke sincs. Most is azt mondja csak Takáts Sándor, hogy »a *gáz* más jelentésben is előfordúl.« De kérдем tőle, ha szabad, mint tudóstól: ugyan minő jelentésben fordul elő ez az állítólagos második *gáz* szó? Azt mondja, hogy erre a második *gáz* szóra »a *Négyszáz magyar levél* cz. munka 1542-ből (azaz hogy utóbb közzétett helyreigazítása szerint 1554-ből) közöl adatot.« Hát miért nem idézi ezt az adatot abból a munkából a Századok olvasóinak? Megmon-

dom. Azért, mert érezvén a saját felületességét, annyira nem bízik már maga sem olvasatai helyességében, hogy sem előbb, sem most nem merje a kérdéses mondatot magát idézni, hanem az olvasók legnagyobb részének könnyenhívására és kényelemszeretetére számítva, üres hivatkozással akart port hinteni az avatatlanok szemébe. En elolvastam mind az 1542-iki, mind az 1554-iki összes leveleket a M. Leveles Tár első kötetében, s kiírom ide a Takáts tudatlanságának és felületességének újabb bizonyítékául azt a *gáz*-os helyet a maga betűszerinti szövegében: »Masth bel hozatam (Pernezy Egved holttestét) . . . es ithben az varba vgan azon eghazba, azhon zegen Dersfy vram fezkik, oth temetetem el, zazloth chynaltatam nekj, es koporsoth rotatam, es felil *fekete gazar* bel fedetem.« (142. l.) Hát a mely műveltség-történítő ezt az egyszerű szöveget megérteni nem tudja, a ki a népdalokból is ismeretes *fekete gyász*¹⁾ ebben a mondatban észre nem veszi, hanem a régi helyesírásban való járatlanságánál fogva ismeretlen *gázokat* keres a koporsó körül, annak nincs joga az Oklevél-Szótárról néhány hiba alapján olyan kicsinyléssel szólni. Részvétellel teszek Takáts Sándor e legújabb műveltség-történeti adatáról a Századok olvasóinak jelentést, mert igen sajnálom, hogy az ő második kiadásban is hangoztatott felfedezésének ilyen *gyász*os lett a vége. — De nézzünk a másik *gáz*-nak is utána. Azt mondja Takáts, hogy a kérdéses szó »Zichy László javainak 1703 (illetőleg helyesen 1713) évi összeírásában is előjön *gáz*-nak írva.« Hát, t. olvasó, ebben az összeírásban sincs annak a nevezetes *gáz*-nak semmi híre. Végig olvastam az egészet s szerencsésen meg is találtam a kérdéses helyet, a mely is ekképen hangzik: »Egy német njeregh, és egj *Gázpár puska* komérdinernek.« A *Gázpár* szó úgy van írva, hogy *z*-je és *p*-je egymással nincsenek összekötve s a *pár* rész kissé távolabb áll a *Gáz* résztől, úgy hogy bármely felületes kutató bizvást *gáz*-nak és *pár*-nak olvashatná. De vajjon, ha *egy* puskáról van szó a *komérdiner* (kammerdiener) számára, lehet-e az mégis egy *pár*? Azután az *és* szó világosan mutatja, hogy a felsorolásban csak két dologról van szó, egy nyeregről és egy puskáról; nyilvánvaló tehát, hogy itt egy különös nevű *gázpár-puska* vagy talán *Gáspár-puska* van följegyezve. Mi fajta lehetett ez a puska, süsse ki Takáts úr. Ezzel részemről a Takáts-féle *gáz* szóról egyszer s mindenkorra eleget mondtam.

Göboly. (Száz. 639. l.) Erre vonatkozólag Takáts a Századok olvasóinak szemeláttára ferdíti el, hatás kedvéért, az én szavaimat, a melyeket egy sorral a maga megjegyzése előtt idézett. En ugyanis mellékesen és tréfásan azt mondtam, hogy »Andreas Gwbul« uramra nézve mindegy, akár alacsony marháról (nem tehénről), akár hizott

¹⁾ Megjegyzendő, hogy a kérdéses levél a *gy* hangot mindig *g*-vel írja: *nag* (nagy), *vgan* (ugyan), *hog* (hogy), *egeb* (egyéb) stb. stb.

marháról kapta is gúnynevét. A vita nem a *tehén* és a *marha*, hanem az *alacsony* marha és a *kízott* marha jelentés körül forog, a *marha* és *tehén* pedig még a műveltségtörténet tudósok szerint sem jelentenek külön állatfajtát. Az igazság kedvéért két dolgot kell még megjegyez-nem. Egy az, hogy egyetlen személynévi adatomat (Andreas Gwbul) korántsem azonosítottam határozottan a marhát jelentő *göbölly*-lyel. Más az, hogy nemcsak *ceva*-nak, hanem Pápai Páriz után *armen-tum*-nak is van a szó nálam magyarázva, ez a latin kifejezés pedig egyszerűen igás barmot, vonó marhát jelent. Andreas uramnak tehát még nemi szempontból sem lehet kifogása a gúnyneve ellen. Hogy egyébként miért volna a göböllynek »alacsony tehén« jelentése Takáts ékes nyelvén szólva »hallatlan badarság«, nem vagyok képes megérteni. Takáts sem bizonyítja; pereljen ezért bírálóm a Calepinus magyarázójának haló porával, mert ezt a hallatlan magyarázatot ő iktatta először szótárba.

Mihályfa. (Száz. 641. l.) Nem utolsó mulatság az sem, a hogyan Takáts a fanévnek nézett *Mihályfa* kérdésében védekezik. Azt mondja ugyanis: »Bizonyos, hogy az egyik *Mihályfa* tulajdonkép = *Mihályfalu*. De hát Zolnai örömeiben megfeledkezett arról, hogy nemcsak egy *Mihályfa* nevű falu van.« Valóban nem értem, mit akar Takáts ezzel az ellenvetéssel. Ha védekezni akar vele, akkor ugyancsak maga alatt vágta el a *fát*, mert annál nagyobb hiba, hogy történeti téren való tudatlanságában nem is egy, hanem számtalan Mihályfalut sorozott a régi magyar gyümölcsös kert fajta-fái közé. Ha pedig azt akarja mondani, hogy a *Mihályfa* helynevek egy része csakugyan a *fa* névből s nem a *falu*-ból származik, a mint a *Mihály-fája* változat is mutatná, ezzel is szerencsétlenül védte magát, mert az ilyen *Mihályfája*-féle helynevekben a *fa* csak erdőt jelenthet (Oklsz. 2. jelentés alatt), tehát a *Mihályfa* semmi szín alatt sem jelentett semmi fajta régi gyümölcsfát. Itt még csak azt jegyzem meg, hogy Takáts Sándorral lévén dolgunk, az Országos Levéltár urbariumainak csupán fasciculusaira és numerusaira való hivatkozás nekünk nem elegendő. Tessék idézni pontosan azokat az »egész csomó« *Mihályfája* alakokat!

Násfa. (Száz. 637. l.) A mit erről Takáts összefelesele, abból az derül ki, hogy vagy tudatosan ferdít, vagy nem tud logikusan gondolkodni. En csak azt állítottam, hogy Molnár Albert tanúsága szerint »a *násfa*-nak fülbevalót is kellett jelentenie.« (Nyr. 147. l.) Azt másodszor is elhallgatja Takáts, hogy én a násfát nemcsak fülbevalónak, hanem általában *ékszernek* (schmuck) is magyaráztam. Mármost a való igazságnak e »ravasz« vagy »együgyű« elhallgatása után ekként szellemeskedik: »De tegyük fel, hogy a *násfa* csakugyan *fülbevaló*. Ez esetben el kell fogadnunk, hogy asszonyaink olykor tenyérynyi nagyságú arany ékszeret hordottak fülökben« stb. Hát íme egy hiányos és elferdített előzményből, a melynek tételét én sohasem állítottam,

kihoz egy képtelen és nevetséges következtetést s úgy találja fel olvasóinak, mint az én gondolkodásom szülöttjét. Ebből az eljárásból vagy a jóhiszeműség hiányzik, vagy a józan ítélő tehetség.

Sája. (Száz. 642. l.) Erre vonatkozó válaszával is ékesen tanusodik Takáts logikátlan gondolkodásáról. Azt mondja most is csupán, hogy mi *nem* volt a *sája* (hogy t. i. *nem* »remekbe készült finom és vékony posztó volt«, a hogyan az OklSz. értelmezte) és hogy kétféle *sája* volt: *karmazsin-sája* és *közönséges sája*. Kérdek minden józan olvasót, tudják-e mármost, mi volt hát a *sája*, s lehet-e az ilyen választ szótárban értékesíthető meghatározásnak tekinteni?

Sarlatin. (Száz. 638. l.) Erről sok fölös beszéddel azt akarja mondani Takáts, hogy nem volt ismeretlen ágyunév, mint a hogy én a Magyar Nyelvben állítottam. Meglehet, hogy a ki a Századok és a Történelmi Tár összes adatközléseinek valamennyi szavára emlékezik, az előtt nem volt ismeretlen; de az, hogy erről senki külön nem írt, hogy sem magyar szótárban, sem nyelvtörténeti adatul nyelvészeti folyóiratban közölve nem volt még, s hogy ennek következtében még a Századok és a Történelmi Tár buzgó olvasója, Szamota sem tudta helyesen kibetűzni, elegendő okok arra, hogy ezt az ágyunévet mi nyelvészek ismeretlennek mondjuk. De sajátóságos és meggondolatlan ellenmondó viszketege megint olyan kijelentésre vezeti Takátsot, a minőt neki, nem nyelvésznek, nem volna szabad megkoczkáztatnia. Azt mondja, hogy »*sarlatin* és *sarfatil* sohasem volt magyar ágyunév.« Azt mondja továbbá, hogy »a régi összeírások legalább ötven-féle (!) alakban adják ezt a *scharfentin* szót, de azok egyike sem magyar.« A Budapesti Hírlap olvasói Takátsnak ilyen világgá eresztett üres nagymondásait készpénzül fogadják talán, én azonban nem hiszem el, a míg *legalább ötvenegy* alakot nekünk hitelesen idézni nem fog. Akkor azt is meg fogjuk látni, hogy a között a félszáz szóalak között csakugyan egy sincs-e magyar. Az én két adatom azonban, a *sarfatil* és *sarlatin* határozottan magyarosodott szóalakok, tehát magyar szók, mert a közép-latin *serpentina*-ból lett német *scharpfentin*-féle alakoknak második eredeti magánhangzója, az *e*, csupán a magyar magánhangzó-illeszkedés törvényénél fogva, tehát csakis magyar ember ajkán változhatott át mélyhangú *a*-ra. De félek, hogy ezt is hasztalan magyaráztam Takáts úrnak.

A többi néhány szóra (*aba*, *gyantáros*, *kamarás*, *kenéz*, *patyolat*) vonatkozó észrevételek vagy puszta feleselések, vagy annyira lényegtelen dolgok, hogy már térkimélés végett sem foglalkozhatom velők.

Takáts igen-igen dobálózik azzal, hogy furfanggal élek, hogy néha ferdíték, hogy megtéveszttem olvasóimat stb. Hát a ki az én Nyelvrbeli cikkemet a mostanival s Takáts válaszával együtt hozzáértően átolvassa, az előtt ilyen vádak ellen nem kell védekezni.

En legfeljebb tévedtem, s ezt, ha alaposan rám bizonyítják, mindenkor készséggel elismerem, de megteveszteni soha senkit nem akartam. Takáts (Századok, 196. l.) azt mondja, hogy: »Szamota ugyanis az *oklevelek*, *okiratok* magyar anyagát gyűjtötte, Zolnai pedig« stb. Most (Száz. 635. l.) így beszél: »Az a ráfogás, mintha én a Századokban azt állítottam volna, hogy Szamota csakis az oklevelekből gyűjtött, a Magyar Nyelvőr olvasóinak megtevesztésére való.« Mikor kimutattam, hogy Szamota mi mindenféleből s mennyire meg nem határozott korból gyűjtött, azzal senkit megteveszteni nem akartam, hanem csak helyreigazítottam a Takáts most szembevetett két állítása közül az elsőt, a mely úgy látszik, nem volt elég szabatosan kifejezve s a mely épen ezért, azt hiszem, nem felel meg teljesen a másodiknak. De újra ki kell jelentenem kettőt, a mit a Nyelvőrben hiában bizonyítottam Takátsnak. Először, hogy Szamota gyűjtését sem »meghatározott korra terjedőnek«, sem »szerves egészet képezőnek« nem lehet mondani. Másodszor, hogy az én úgynevezett »nyomtatott munkákból« való adataim is voltaképen levéltárakból valók s közlöik közt nyelvészeket, történettudósokat, magát Szamotát, sőt Takáts Sándort is ott találjuk. (Nyelvőr. 150. l.) Miért hallgatja ezt el Takáts Sándor? A mansio-nevekre (Száz. 642. l.) nézve sincs válaszomban semmi megteveszteni akarás. Takáts tényleg fájlalta *Gud*, *Chonter* és társainak az OklSz.-ból való kimaradását, de az igazi magyar szóknak hiányát s általában az OklSz. hiányait illető vádra is kellőképen megfelelttem. (Olv. erről egyébként az OklSz. bevezetését, IX. l.)

Még csak egy megjegyzésre felelek Takátsnak. Tudtúl adja olvasóinak, hogy bírálata óta az Oklevél-Szótár teljesen megjelent, s azt mondja róla minden bizonyítás nélkül, hogy utolsó füzetei csak megerősítik mindazt, a mit előzőleg írt volt bírálatában. Valamint most a maga baklövéseinek nagy részéről mélységesen hallgatott, úgy hallgatja el Takáts azt is, hogy az OklSz. utolsó füzetében, a »Pótlások és javítások« között az ő valamennyi elfogadható és szavahihető kifogását figyelembe vettem már, sőt olyan észrevételeinek is helyet adtam, a melyeknek igazságáról nem vagyok teljesen meggyőződve. Elhallgatja azt is, hogy helyesül elfogadott kifogásai közül csupán három szónak hibás értelmezése származik tőlem, a többi másfél évtized óta van a Nyelvtörténeti Szótárban úgy magyarázva, a hogyan én is értelmeztem, s e másfél évtized alatt tudtommal egyetlen történettudós sem tartotta kötelességének helyreigazítani e magyarázatokat. Vajjon ezek után azon néhány új hiba alapján, a melyet az Oklevél-Szótár lezárása óta a Magyar Nyelvben s mostani válaszában kimutatott, szabad-e egy 8—10,000 szót értelmező munkáról olyan kicsinyléssel itélni, mint Takáts másodszor is teszi? En előre éreztem szótáram hibáit a műveltség-történeti szók értelmezésében, kértem is a könyv olvasóit e hibák

kimutatására s helyre is igazítottam utólag mindazt, a mit benne kellő alapossággal kifogásoltak. De úgy ezen hibákra, mint az ezután kimutathatókra nézve »Történettudomány és nyelvtörténet« című cikkemben s az Oklevél-Szótár bevezetésében egyszer s mindenkorra megfelelttem. »Munkámban — mint emitt mondám — a haladó tudomány sok fogyatékossgot és hibát mutathat ki, de az igazságos ítéllettől nincs okom tartani.« Erre az igazságos ítéletre azonban Takáts Sándort sem felületességénél és megbízhatatlanságánál, sem elfogultságánál és igaztalan gondolkodásánál fogva nem tartom hivatottnak.

ZOLNAI GYULA.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Histoire de l'Université de Cracovie. Moyen age et renaissance.
Par Casimir Morawski. Traduction de P. Rongier. I. II. III.
Paris et Cracovie, 1900—1905. 8-r. VIII. 311 l., IV, 297 l.,
VI, 359 l.

A krakói tudomány-egyetem 1900-ban ünnepelte az »Avant-propos« tanúsága szerint alapításának, a könyv tanúsága szerint azonban helyesebben mondvá visszaállításának ötszázadik évfordulóját, mely alkalomra *Morawski* tanár lengyel nyelven, két kötetben, kiadta az egyetem történetét ily cím alatt: *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego*. E munkának francia fordítása fekszik most előttünk három kötetben; melyben azonban, a címlap szerint is, az egyetemnek csak középkori és renaissance-kori története van elbeszélve.

Az egész munka egy bevezetésből, négy könyvből és egy rövid »conclusion«-ból áll, mely után még egy névmutató és egy igen jó betűrendes »Table analytique des matières« következik.

A bevezetésben röviden ecseteli szerzőnk a két legrégibb egyetem, t. i. a párisi és bolognai iskolák keletkezését a XIII-ik században, melyeket mások is követtek Olaszországban, Franciaországban, Spanyolországban és Portugáliában, úgy hogy midőn a pápa 1347-ben közzétette azt a bulláját, melylyel a közép-európai egyetemek elsejét (értsd a prágait) alapította, már *tizenhat* hasonló iskola létezett Olaszországban és *tizenöt* a félsziget határain kívül.

Hazánkban az Árpád-ház kihaltával, Venczel és Ottó királyok rövid uralkodása után, az Anjou-ház tagja, Károly Róbert került a trónra 1308-ban, ki tizenkét évvel utóbb nőül vette Lokietek László lengyel király leányát Erzsébetet, a kivel együtt testvéröccse Kázmér is eljutott a magyar királyi udvarhoz. Itt a fiatal herczeg szomorú emléket hagyott maga után; ő volt ugyanis oka az 1330-iki véres merényletnek s Záh Feliczián és családja romlásának; másrészt azonban

tanuja lehetett a magyar király üdvös munkálkodásának. Megfordult azonkívül Prágában is az 1356 év tavaszán, IV. Károly udvaránál, s a mit ott és már előbb hazánkban tanult és látott, az mindenesetre üdvös hatással volt reá, s ezért midőn ő is trónra jutott, jó hasznára fordította a szomszéd országokban tapasztalt dolgokat. Egyik érdeme volt, hogy — mint Dlugoss megírta krónikájában — »Casimirus rex universitatem studii generalis fundare coepit«, s így keletkezett a krakói egyetem, melynek alapítását szerzőnk az 1364 esztendőre teszi. Ezért s más egyéb érdemeiért a lengyel történelem »Nagy Kázmér« névvel tisztelte meg a fölvilágosodott uralkodót. Az alapítás részleteire nézve magára a könyvre utalom az olvasót.

Bécs a következő 1365 évben, Pécs 1367-ben, Heidelberg szerzőnk szerint 1386-ban, valósággal azonban 1385-ben, Köln szerzőnk szerint 1389-ben, helyesen azonban már 1388-ban, s végre Erfurt 1392-ben nyitják meg egyetemeiket.

A krakói iskola további sorsát a XIV-ik század végéig homály fedi; úgy látszik, nem soká élte túl alapítóját, a ki 1370-ben halt meg, vagy pedig csak tengődött, s új életerőt csak akkor nyert, midőn a mi Nagy Lajos királyunk leányának Hedvignek férje, Jagello László, neje halála után újra szervezte 1400-ban.

Nem lehet szándékom a három kötet tartalmát egész terjedelmében ismertetnem, azért csak egyes részletekre akarom olvasóink figyelmét felhívni, mert a krakói egyetem a régibb időkben szoros összefüggésben állott hazai művelődésünkkel. Magyar ifjak sűrűen látogatták, és szerzőnk több helyen behatóan foglalkozik tudományra szomjas honfitársainkkal, mint pl. a negyedik könyv első fejezetének végén. Szerinte leginkább a Szepességről s hazánk északi részének más vidékeiről kerültek az egyetemre magyar tanulók, de még a messzebb fekvő helyekről is mentek oda egyesek, mint pl. Debreczenből, Váradról, Pécsről, Kalocsáról, Temesvárról, Szegedről, sőt 1467—1468-ban még Szalánkeménről is; az erdélyi részekből pedig Kolozsvárról és Tordáról. 1431—1440 közt a magyar ifjak száma 61 volt (az összes egyetemi fiatalság 5·4 százaléka); 1441—1450 közt 91 (5·8 %); 1451—1460 közt 122 (6·6 %); 1461—1470 közt 208 (10·2 %). Az ezután következő két évtized alatt számuk 185-re, illetőleg 209-re emelkedett. Ezen adatokat szerzőnk Birkenmayernek *Martin Bylica* életrajzát tárgyaló munkájából idézi. Végre 1493-ban 382 tanuló közül 83 volt magyar és 113 más külföldi. A magyarok nemcsak hogy nagy számban látogatták az egyetemet, hanem

igen nagy szorgalmat is fejtettek ki, úgy hogy sűrűen találkoztunk nevökkel (leurs noms foisonnent) a fölavatottak lajstromában (dans la liste des gradés); sőt 1468 felé többségben is vannak. Nehányszor később is túlsúlyra jutnak; így pl. 1491-ben két lengyel, egy német és hét magyar nyerte el a baccalaureatust.

Az egyetemi 1464-ben egy nagy épületet vett a Brackautczában 900 magyar forintért. E vásárlásnál maga Dlugoss vitte a főszerepet s a ház már azon évben a *Collegium Novum* nevet viseli. Ebben a házban laktak később a magyar tanulók. Honfitársaink *bursa*-járól s annak későbbi föloszlásáról szerzónk Schrauf jól ismert művéből (Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis, 1493—1558) közöl néhány adatot.

A XVI-ik század magyar egyetemi hallgatói Krakóban, úgy látszik, ugyanabból az anyagból voltak gyúrva, mint mai utódaik a budapesti egyetemen. Csináltak zenebonát eleget, sőt véres verekedéseket is rendeztek. Különösen a szegény lenézett *mazoviták*-kal (*scrofae mazovianae*) álltak elleuséges lábbon és sehogysem akartak velök összeelegyedni. Midőn pl. 1558-ban a föloszlott magyar bursa némely tagjait fölszólították, hogy a philosophusok bursájába menjenek lakni, honfitársaink kereken kijelentették, hogy ezt nem tehetik, mert bárányoknak lehetetlen volna »inter lupos Mazovitas« élni.¹⁾ Különben a különféle nemzetbeli ifjak közötti surlódásoknak más egyetemeken is találhatjuk épületes példáit s a fenegyerekek nemcsak ököllel, hanem tollal is folytatták egymás ellen a harczot. Így pl. a prágai egyetemen a cseh fiak a következő ékes versparban fejezték ki érzelmeiket német társaik irányában:

Teutonici sunt nati, venerunt de culo Pilati
Bohemi sunt tristi, venerunt de corpore Christi.

Ugyanott a tanulók a következő diák dalt énekelték:

Hos attingit Hungarorum
Natio crassorum morum
Rudis atque barbara.

Infra illos sunt Poloni
Ad furandum valde proni
Et Lithuani pauperes.

Marcomanni et Bohemi
Sunt haeretici blasphemi
Madidi Austriaci.

¹⁾ Schrauf id. m. 35. l.

A magyar folklóre tanulmányozóit érdekelni fogja az az adat, hogy midőn 1507-ben a magyar tanulók ellen azt a vádat emelték, hogy egy lengyel fiut elpáholtak, a mi földieink azzal védekeztek, hogy ez Apró-szentek napján történt, a mely ünnepen otthon hazájukban szokásos a ficzkókat megvesszőzni.

Jogtudósainkat pedig érdekelni fogja az, a mit szerzünk a krakói egyetem bíraskodási hatalmáról mond,¹⁾ illetőleg túlkapásairól, még a külföldön, mint pl. Kassán élő adósok ellenében is, a mi miatt az egyetemnek 1422-ben Zsigmond magyar királylyal, 1446-ban a magyar főrendekkel, 1454-ben V. László királylyal gyűlt meg a baja, ki az egyetemnek ezen, állítólag a pápától nyert kiváltsága ellen a magyar törvényre hivatkozott, mely bármely külföldi hatóságtól megtagadja a jogot, hogy a királyság lakóinak ügyeiben bíraskodhassék.

A krakói egyetemen tanárságot viselt egy-két egyén is érdekli hazai történelmünket. Ilyen volt az angol származású *Cox Lénárt* »Monmouthshireből a lincolni (!?) egyházmegyében.« Erről szerzünk több adatot közöl, a mit még legújabb életírója (Dictionary of National Biography) sem tudott. De Morawski figyelmét is elkerülte az, hogy Šperfogel krónikája szerint Cox 1520-ban Lőcsén, 1522-ben pedig Kassán is tanított.

Egy másik bennünket érdeklő tanár a már említett *Martin Bylica* volt, »maximus astrologorum«, a mint őt a *Liber promotionum* nevezi. Születése helye, egy kis városka után, *Martin Bylica d'Olkus* néven is említi szerzünk, s ebből és más életrajzi adatokból azonnal ráismerhetünk arra a tudósra, ki a mi történetíróinknál (Ábel, Toldy, Knauz, Fraknoi, Szádeczky stb.) *Ilkusch Márton* név alatt szerepel. Ő az 1463 év augusztus-havában a bolognai akadémián a csillagászatot kezdte tanítani, de a következő évben már Rómába ment. Ugyanakkor tartózkodott ott a híres *Regiomontanus* is, mint Bessarion bitoros pártfogoltja. Hunyadi Mátyás király meghívására mindketten eljöttek hazánkba és előbb Pozsonyban, később pedig Budán tanítottak. Megfordultak Esztergomban is mint Vitéz János érsek vendégei 1467-ben, hol együtt szerkesztették meg a *Regiomontanus* neve alatt ismert *Tabulae directionum* című csillagászati munkát, melynek egy példányát Bylica megküldötte »a híres krakói egyetemnek.« Megküldötte azonkívül az egyetemnek Peuerbach György *Novae theoriae* című művének egy kézirati példányát is, mely Vitéz János számára készült s mai napság is a Jagelló-könyvtár egyik kincse, mint a régi könyrkötés, szépírás és miniature-festés valódi remeke.

¹⁾ III. köt. 247—248. ll.

Bylica mint budai plebánus, Regiomontanus elutazása és Vitéz halála után is hazánkban maradt élete végéig. 1474-ben több magyar város szélességi fokát mérte meg; 1485-ben Mátyás királyt Bécsbe kísérte s 1494 táján halt meg mint többféle egyházi méltóság viselője. Szerzőnk illetőleg Birkenmayer szerint, Bylica a jelzettekén kívül még egész halom könyvet ajándékozott a krakói egyetemennek s több csillagászati műszert is, mert föl van jegyezve, hogy az egyetem tanárait 1494 szept. 10-én összehívták »ad videnda instrumenta astronomica aenea, missa ex Hungaria per magistrum Martinum de Ilkusch plebanum Budensem.« Ezekről bővebb részleteket olvashatunk Birkenmayer Lajos többször idézett dolgozatában, mely lengyel nyelven a krakói Akadémia matematikai és természetudományi értekezései közt jelent meg 1893-ban *Marcin Bylica z Olkusza* cím alatt. Starovolscius XVII-ik századbéli író szerint »quinque a Cracovia milliaribus in illustri fodinis argenteis oppido Ilkus dicto« volt a mi budai plebánusunk hazája.

A krakói egyetemen tanult és »conquiert le premier grade d'artistes« egy másik magyarhoni humanista is, t. i. *Augustinus de Olomunez*, kinek életrajzát régebben nálunk Abel Jenő, újabban pedig Morvaországban Wotke közölte a *Zeitschrift des Vereins für die Geschichte Mährens* 1898 évi folyamában.

KROFF LAJOS.

Geschichte der Inquisition im Mittelalter. Von Henry Charles Lea. Autorisierte Übersetzung, bearbeitet von H. Wieck und M. Rachel. Revidiert und herausgegeben von Joseph Hansen. I. Bd. Ursprung und Organisation der Inquisition. Bonn, 1905. Carl Georgi. 8-r. XXXVIII, 647 l.

Az amerikai tudósok eddigelé nem igen vettek részt az Európa, Európa multjára, történetére, irodalmára, természeti visznyaira vonatkozó tudományos búvárlatokban. Azt hallottuk, hogy vannak kitűnő hitszónokaik, költőik, regényíróik, psychológusaik, természettudósai; az archaeologia iránt is nagy érdeklődést mutatnak, és pedig nemcsak Amerika archaeológiája iránt, a mi magától értetődik, hanem Kis-Ázsia és Egyiptom archaeológiája iránt is, a hol az ősrégészeti kutatásokban és ásatásokban versenyeznek az angolokkal és németekkel. De Európa kulturája iránt, hogy azt önállóan feldolgozták vagy éppen annak egyik-másik ágában való ismereteinket előbbre vitték volna, — eddig senmi különösebb érdeklődést nem mutattak. Ha foglalkoztak is az európai művelődés — történelem, irodalom, nyelvészet — valamelyik részletével, problémájával, inkább csak

összefoglalták, feltűntették azt, a mit az európai tudósok e téren kikutattak, megállapítottak.

S íme, most egy amerikai tudós kutató oly művel lép a világ elé, a melylyel megelőzi az európai tudományt; egy olyan történeti kérdést dolgoz fel, a mely felé ugyan már eddig is vágyódással tekintett az európai történeti bűvárlat, de a melyet eddig csak távolról érintett, szakszerűen csak egyik-másik kisebb részletében dolgozott fel, rendszeres pragmatikus feldolgozását azonban a jövő megoldandó feladatai közé sorolta. És pedig, hogy mindjárt előre kijelentsem véleményemet, e mű nem egyszerű, talán többé-kevésbé gazdag adathalmaz, hanem a kérdéssel foglalkozó legilletékesebb német, francia, helga történetírók véleménye szerint oly mű, mely a történeti irodalom gazdagodását jelenti, mely nemcsak az eddig feldolgozott anyag teljes felhasználásával, hanem a fontosabb levéltári adatoknak szinte emberi erőt felülmúló átkutatásával készült, s a mely ezt a rengeteg adatot nemes formában, előkelő feldolgozásban tárja az olvasók elé. E mű a mai szakirodalom előtt úgy áll, mint e kérdésnek, a középkori inquisitio történetének egyetlen tudományos, önálló, roppant terjedelmű forrástanulmányon alapuló feldolgozása, mely egyedül nyújt világos, megbízható képet e nemzetközi intézményről, tehát valóságos monumentális munka.

Lea Henrik, a ki különben ez idő szerint nyolczvan évet túlhaladt, bár még mindig teljes erejében levő aggastyán, s foglalkozására nézve 1880-ig Philadelphia egyik legnagyobb könyvkereskedésének és kiadó üzletének vezetője volt, — nem újoncz a történetkutatás s közelebről a középkori egyházi élet és intézmények bűvárlásának terén. Több nagyterjedelmű és becses tanulmánya jelent meg e téren; mint pl. *Chapters from the religious history of Spain connected with the Inquisition* (Fejezetek Spanyolország vallásos történetéből, az inquisitioval összeköttetésben); *Superstition and force, essays on the wager of law, the wager of battle, the ordeal and torture* (Babona és erő, tanulmányok az esküről, a párviadalról, az istenítélettről és a kinzásról, 4-ik kiadás); *Studies in Church history: the rise of the temporal power, benefit of clergy, excommunication, the early church and slavery* (Egyháztörténelmi tanulmányok: a világi hatalom emelkedése, a papság javadalma, kiközösítés, az ősegyház és a rabszolgaság); *A formulary of the papal Penitentiary in the thirteenth century* (Egy pápai poenitentia-formula a XIII. századból); *An historical sketch of sacerdotal celibacy in the christian church* (Történeti vázlat a papi nőtlenségről a keresztyén egyházban). A kilenczvenes években, tehát az inquisitio történetének megjelenése óta adta ki két nagy művét: *History of auricular confession and indulgences in the Latin Church* (A fülbegyónás és

bűnbocsánat története a római egyházban. Philadelphia, 1896) és *The Moriscos of Spain, their conversion and expulsion* (A spanyolországi mórok, azok megtérése és kiűzése. Philadelphia, 1901).

Az inquisítoriól írott művét, a melyhez Európa főbb levéltáraiból, levelezői útján, a kiadatlan okiratok bámulatos gazdag tömegét használta fel, 1887-ben fejezte be. A mű három testes kötetre terjed s 1888-ban jelent meg New-Yorkban a következő cím alatt: *A History of the Inquisition of the Middle Ages*. Az inquisíció története — úgymond a szerző műve előszavában — két részre oszlik, mely részek mindegyike magában befejezett egésznek tekinthető. A kettő között a reformáció jelzi a határvonalat, kivéve Spanyolországot, hol az új inquisíció Ferdinánd és Izabella alatt kelt életre. A kezünk alatt levő mű az első korszak történetét nyújtja; a második korszakból önállóan megírta a spanyol inquisíció történetét négy kötetben, a miből az első kötet most van megjelenőben. A német fordítás, a melyet Rachel lelkész és Wieck gymnasiumi tanár (Essen) Hansen felügyelete alatt végeztek, az első kiadás szövege után készült, de a szerző készséggel bocsátotta a fordítók rendelkezésére a saját kézi példányába időközben bejegyzett pótlásokat és javításokat, úgy hogy ilyenformán a német kiadás teljesebb és hibátlanabb, mint az eredeti angol volt. A szerző és a német kiadó előszaván kívül a műhöz van még csatolva *Paul Fredericq* belga történetírónak, a németalföldi inquisíció-történet érdemes kutatójának a mű francia fordítása (1900) elé írt tanulmánya (Az inquisíció és a történeti kutatás), a melyben ismertetvén az inquisíció történetének irodalmát, kimutatja Lea művének nagy jelentőségét.

Fredericq a mű értékére nézve idézi egy, az inquisíció történetében nyilván kiválóan jártas német kritikus következő ítéletét: »Minél tovább tanulmányozzuk e páratlan férfiú művét, annál inkább gyarapszik csodálkozásunk munkájának szigorúan tudományos módszere iránt. Reusch úgy jellemzi Lea művét, mint az inquisíció eddigelé legterjedelmesebb, legmélyebb és legalaposabb történetét. A mű számos új eredményének beható tanulmánya arra indítja Gmelint, hogy Lea végkövetkeztetéseit (a templomosok történetére vonatkozólag) teljesen elfogadja. Ez az elismerő ítélet egyezik az összes országok speciál-kutatóinak ítéletével.« Lea műve csaknem minden európai országban újra megindította az inquisíció történetének kutatását, úgy hogy 1888 óta egészen új és gazdag irodalom támadt e téren; mindenik író idézi Leát, mindnyájan többé-kevésbé felhasználták őt s egy sem képes nyomós kifogást emelni ellene. Fredericq szerint e mű alig fölülmúlható és nehezen elérhető mintakép marad az inquisíció történetírói előtt.

Az első kötet, mely már teljes mértékben mutatja Lea kitűnő történetírói tulajdonságait, pártatlanságát, higgadt ítéletét,

mérsékelt és humanus felfogását, — mint az alcím is mutatja, az *inquisitio* eredetét és szervezetét tárgyalja. A kötet tizennégy fejezetre oszlik. Ezek a következők: I. Az egyház. (A XII. század egyházi életének, az egyház elvilágiasodásának, a becsúszott sok visszaélésnek, a szerzetes-rendek működésének ismertetése.) II. Az eretnekség. (Bresciai Arnold, Wald Péter, stb.) III. A katharusok. IV. Az albigensek elleni keresztes hadjárat. V. Az üldözés. VI. A kolduló rendek. VII. Az *inquisitio* alapítása. VIII. Az *inquisitio* organisatiója. IX. Az *inquisitio* peres eljárása. X. A bizonyítékok. XI. A védelem. XII. Az ítélet. XIII. A vagyon-elkobzás. XIV. A máglya. Függelékül *húsz* egykorú, fontos okirat (pápai rendelet, királyi levél stb.) van a kötethez csatolva.

A szerző roppant szélesen, minden mezőre kiterjedőleg rajzolja a XII. század egyházi életét, hogy feltüntesse az alapot, melyen a középkornak ez a nevezetes intézménye kifejlődött. Tollát sem rokon-, sem ellenszenv nem vezeti; elfogulatlanul vizsgálja az intézményt, higgadtan keresi azon tényezőket, a melyek előállásánál közreműködtek, pártatlanul ítél hatása fölött. Ennek illusztrálására elegendő a kötet utolsó fejezetéből (615—617. ll.) arra utalnunk, hogy Lea szerint a máglyán megégetett eretnekek száma jelentékenyen csekélyebb, mint közönségesen fölveszik; azon eszközök közül, melyek az *inquisitio*nak az eretnekség elnyomására rendelkezésére állottak, a máglyát aránylag ritkán alkalmazták, s hasztalan tódítják a középkori krónikások, a megégetések aránylag ritkán fordultak elő. Az *inquisitio* törekvése inkább arra irányult, hogy az eretnekeket bűntársaik elárulásával megtérésre bírja, mint hogy vértanukat csináljon.

De míg egyfelől az *inquisitio*t a túlzó vád ellen védelmébe veszi a szerző, a *zinquisitio* árnyoldalait is ép oly igazságosan feltünteti. Szerinte az egyház az *inquisitio* kegyetlen peres eljárásának hatása alatt egyre durvább, kegyetlenebb és keresztyénietlenebb lett; példa erre XXII. Jánosnak Gerold Hugo, VI. Orbánnak a hat bibornok elleni kegyetlen eljárása. A világi igazgatszolgáltatásra az *inquisitio* kegyetlen példája még károsabb hatású lón. Az európai monarchiák jogrendszere e korban mindenütt átalakulóban volt, s hogy ezen reorganisációnál az ó-római jogi eljárás leghátrányosabb oldalait (kinzás) szívesen, sőt kizárólag elfogadták, hogy a garantiákat, a melyekkel Rómában azok visszaéléseit megakadályozták, félrevetették, végre, hogy azokat összes gonosz tendenciáikban túlhajtották, egyenesen annak a ténynek tulajdoníthatjuk, hogy ezek az egyház sanctióját megnyerték s annak ajánlatával, az *inquisitio* útján, mindenüvé behatoltak. Ellenben a legtöbb nép, a melynél a szent officium ismeretlen volt, megőrizte hagyományos szokásait s azokat a legváltozatosabb büntető eljárási formákban fejlesztette tovább, s ha ezek a formák

keményeknek látszanak is a mi mai felfogásunk előtt, mégis mentek maradtak azon égbekiáltó kegyetlenségektől, a melyeket a szent officium és annak eljárása előidézett.

A műben magyar dolgokra való vonatkozást vagy magyar forrásokra való utalást sehol nem vettem észre. A szerző azon európai levéltárnokok közt, a kiknek szíves támogatásukért hálás köszönetet mond, a nápolyi levéltár részéről *Ovário Leopold lovag* nevét is említi.

A becses, mondhatni, korszakalkotó mű megérdemelné, hogy magyar fordításban is napvilágot lásson.

RÁCZ LAJOS.

Alsófehér vármegye monografiája. Első köt. 2. rész: Alsófehér vármegye néprajza. I. Alsófehér vm. magyar népe. Irta *Lázár István*. — II. Alsófehér vm. szász népe. Irta *Weinrich Frigyes*. — III. Alsófehér vm. román népe. Irta *Moldován Gergely*. Kiadja Alsófehér vármegye közönsége. Nagy-Egyed, 1899. Nagyenyedi kny. r. t. Nagy S-r. 3, 465—1048. II. 18 képmelléklettel.

Alsófehér vármegye *magyarságának* rajza ebben a monographiában nem terjeszkedik ki a megye magyar lakosságának összességére; a városi lakosokat, az u. n. értelmiséget (a megye 30,000 magyar lakosa közül mintegy 15,000) a néprajzi kutatás határain kívül hagyja s csupán azt a földműveléssel foglalkozó népelemet nézi, melyet birtoka vagy jogi helyzete a megye törzslakosságává tett, a hol tehát a foglalkozásnál és származásnál fogva helyhez kötött hagyományokat kutathatunk, mert a nép általában conservatív hajlamú. Lázár István a Maros északi folyása és a Küküllő közt Alsófehér vármegye északkeleti részében élő nagyobb számú magyarságtól lakott — úgy mondhatjuk — szigetet vizsgálja, a marosujvári és nagyenyedi járásokat, mert egybeült az oláhság közt kevés számmal élő magyarságon nagyon érezhető az oláh hatás, mely lassan, de biztosan terjed. Ez a hatás előbb az elnevezésekben észlelhető, pl. oláh keresztneveket vesznek fel, később vallásukat s ezzel együtt magyar nyelvüket is elfelejtik. Így Csúcs, Miriszló, Felenyed, Lőrinczréve. Gercse még a XVIII-ik században is református magyar községek voltak. Miklóslakán virágzó ev. ref. egyház állott fen, s ennek ma csak romjai láthatók. Borbánd, a régi székely határőrezred egyik telepe, manapság egészen oláh stb. A magyarság ezen számbeli hanyatlása kétségkívül megdöbbentő; szomorú következményei már 1848/49-ben is nyilvánvalók voltak, de az állapotok mai napig sem javultak.

Feltűnő jelenség, hogy mily szoros összefüggésben van a vallás a nemzetiséggel. »Tapasztalatok azt igazolják, hogy vidékünkön leginkább az ev. ref. egyház támogatta a magyar lakosságot ethnographiai önállóságának megóvásában« — mondja a szerző, s ebben tökéletesen igazat kell neki adnunk. Szolnok-Doboka megyében is hasonlóak a viszonyok, hol az oláh terjeszkedés az utóbbi félszázad alatt szintén érzékeny anyagi és erkölcsi veszteségeket okozott a magyarságnak. Ezek előrebocsátása után tér át a szerző tulajdonképeni tárgyára, a magyarság ethnographiai rajzára. Vizsgálja a lakosságot anthropologiai szempontból, majd leírja a magyar paraszt házáat, házi felszereléseit, ruházatát, táplálkozását, foglalkozásait, a társas életben elterjedt népszokásokat, néphiedelmeket stb. Igen értékes fejezetet ad a népnyelvről, melyben azt hang- és alaktani, valamint mondattani szempontból veszi vizsgálat alá; összegyűjtve közli a megyebeli magyarság körében előforduló idegen szavakat és tájszókat, a személy- és helyneveket, s végül becses kis gyűjteményt állít össze a megyebeli magyar népmesékből és dalokból, melyekre itt is felhívjuk folkloristáink figyelmét.

Az Alsófehér-megyei *szászság*, mintegy 4000 lélek, nyolcz községben lakik. E csekély szám hanyatlásukat mutatja. Weinrich Frigyes szerint ennek oka nem a születések kevés voltában, hanem a gyermekhalandóság nagy százalékában keresendő; szerintünk azonban abban is, hogy a kicsi szigetekben külön élő szászságnak ellenálló képessége a környező népfajokkal, első sorban az oláhsággal szemben igen gyöngye. Ezt mutatja Szolnok-Doboka megye is, hol a helységnevek szerint legalább is 12—14 szász községnek kellene létezni a mostani három helyett. A szerző egyébiránt érdekes és tanulságos ethnographiai leírást ad a szászokról, részletesen kiterjeszkedve a szász községre és templomra, a szász paraszt házára és telkére, a különböző népszokásokra, a legénytársulatokra, népköltészetre stb.

A megyebeli *oláhság* (románság) néprajza tulajdonképen az egész oláh nép leírása, mert a megye oláh lakossága nem önálló specialitás, hanem egy csepp a tengerből, melyben azonban a tengervíz minden alkotó elemeit feltalálhatjuk. Találhatunk ugyan Alsófehér megye oláhsága közt egy-egy különös helyi szokást, idegen vonást is, hanem azért nyelve, hitvilága, természete általában összevág a mai balkáni románság nyelvével, hitvilágával és természetével. Moldován Gergely a statisztikában az 1890-iki népszámlálás eredményeit veti alapul s e szerint a megye 193,072 lakosából 151,397 az oláh; ezért

mondja a szerző, hogy Alsófehér megye »a románság vezér- vagy főmegyéje.« Moldován Gergely terjedelmes és nagy tudással megírt monographiájából (723—1048. ll.) ki kell emelnünk a román nyelvről, a móczokról és mokánokról, a román hitvilágról és népirodalomról szóló teljesen önálló tanulmányokat. Nagy érdeme a tárgyilagosság, a mi különben a szerző egész irodalmi működését jellemzi s ennek a munkájának is marandó értéket biztosít.

— CH — E.

Alsófehér vármegye monografiája. Második köt. 1. rész: Alsófehér vármegye történelme. I. Alsófehér vm. őskora. Irta *Herepey Károly*. — II. Alsófehér vm. történelme a római korban. Irta *Cserni Béla*. Kiadja Alsófehér vármegye közönsége. Nagy-Enyed. 1901. Nagyenyedí kny. r. t. Nagy 8-r. 4, 561, 8 l. 23 tábla melléklettel, 5 térképpel s a szövegbe nyomott képekkel.

Ismertetésünk csak Herepey Károly munkájával, a megye őskorával foglalkozik, mert Cserni Bélának különlenyomatban is megjelent dolgozatáról, mely a megye római-kori történetét tárgyalja, már máskor elég bőven volt szó közlönyünkben.¹⁾

A megye őskorának története nem szorítkozik szigorúan Alsófehér vármegyére. A szerző kilép a megye szűk határaiból, sőt ki Erdély határaiból is, s az európai viszonyok közé törekszik illeszteni a megyét és annak őskori viszonyait. A tanulmány tehát nem pusztán a megye területén előforduló őskori leletek repertoriumát adja innen-onnan összeböngészett általános tájékoztatóval, hanem szélesebb mederben halad, az egyes tényekből, leletekből következtet, s iparkodik azokat öszhangzásba hozni azzal, a mit külföldi vagy hazai tudósok az egyes korszakokra nézve megállapíthatónak véltek.

Az anyagot természetesen az általánosan elfogadott korszakok szerint csoportosítva tárgyalja. A *palaeolith* korszaknál a külföldi analógiák és kutatások figyelembevételével arra az eredményre jut, hogy Magyarország erdélyi részeiben s főleg Alsófehér vármegye területén a jégár-kori vagy *palaeolith* ember létezése lehetséges; pozitív adataink erről ugyan nincsenek, de következtethetünk abból, hogy a megye területe nem esett a jégár területébe, hanem jóval azon kívül, s vannak állati leletek, melyek »mind megannyi bizonyítékul szolgálnak annak a megerősítésére, hogy a mammuttal küzdő *palaeolith* ember itt is élhetett.« Egészen másként áll a dolog a

¹⁾ Olv. Téglás Gábor czikkét. *Századok*, 1902. 672—675. ll.

neolith korszakkal. A vládházi, gyertyánosi (Torda-Aranyos vm.) és bedelői ezen korbeli tumulusok már embercsontokat rejtenek magukban; e tumulusok mind magas fensíkon vagy nagyobb hegyek bordáinak gerinczén fordulnak elő, alakja mindegyiknek ellipszoid, s a tumulusokban fekvő dolicho-kephal koponyájú csontvázak mellett talált kő- és csonteszközök, agyagművek stb. a kultúrának ugyanazon fokát mutatják.

A kőkorszak után áttér a szerző a fémkorszakokra s első sorban a *réz-korszakról* szól. Szerinte őstelepeinken számos rézlelet kerül ugyan napfényre, de e leletek vagy bronzsal együtt, vagy tisztán *neolith* jellegű telepeken fordulván elő, azt állíthatjuk, hogy behozatal útján vagy a *neolith*, vagy a bronz-korban voltak használatban; nem lehet tehát azt mondani, hogy olyan időszak is volt, a mikor kizárólag csak rézből való eszközöket használtak volna. — A réz-korszakot a *bronz-korszak* váltja fel. Alsófehér megye e tekintetben bő lelőhely; de feltűnő, hogy ámbár Erdélyben általában elég bőven akadunk bronzkori maradványokra, ezeket a bronz technika fejlődésének külföldön már eléggé körvonalozott fokozataiba még sem lehet beilleszteni; ezért a szerző is csak annyit jegyez meg, hogy leleteink a második és harmadik fokozatba látszanak tartozni, tehát körülbelül abból az időből valók, midőn a phoeniciaiak kereskedése az akkor ismert világra kihatott. — A *vas-korszakot* két részre osztva tárgyalja szerzőnk. Az első, a *hallstadti* korszak, a tiszta bronz-korból az első vaskorszakba való átmeneti időszakot jelenti; ezzel a korszakkal hazánkban a Tisza vidékén s az erdélyi részekben a *skytha kultúra* lép fel, mely a Kr. e. VII-ik századtól a III-ik század elejéig tart. Az ezen korszakra vonatkozó megyebeli lelőhelyek Pókafalva, Nyárád-Szentbenedek, Miriszló, Nagyenyed, Csombord; legnevezetesebbek azonban a gerepeni *skytha* temető leletei, melyek ornamentikai tekintetben is figyelemre méltók. A vas-korszak második szaka a *La Tène* korszak, mely a Kr. e. III-ik századtól a Kr. u. első század végéig terjed, Erdélyben csak a Kr. e. utolsó században lép fel, de emlékei később a római kultúra befolyása következtében módosulva és megváltozva tűnnek elő. A jelzett korszakokból való leletek alapján az illető népek ethnikumának megállapítása természetesen lehetetlen; a szerző szerint árja, sémi és turáni népcsaládokhoz tartozó népek kulturája látható a feltárt emlékeken, de hogy ezek közül melyik népfaj élt egykor a mai Alsófehér megye területén, azt kimutatni nem lehet.

— CH — E.

Alsófehér vármegye monografiája. Harmadik köt. 1. rész: Alsófehér vármegye történelme. Alsófehér vármegye 1848/49-ben. Irta *Szilágyi Farkas*. Kiadja Alsófehér vármegye közönsége. Nagy-Enyed, 1898. Nagyenyedi kny. r. t. Nagy 8-r. 8, 448, 4 l.

A márczius 15-iki pesti események híre 19-én érkezett Alsófehér megye központjába Nagyenyedre; a hírt a Biazini-féle gyorskocsi utasai hozták, lázba ejtve a fiatalságot s a folyton erősbülő megyei szabadelvű pártot, melynek akkor Enyeden időző tagjai késedelem nélkül értekezletre gyűltek össze Szász Károly lakásán, a hol elhatározták, hogy azonnal népgyűlést hínak össze a teendők megbeszélése végett. A népgyűlést a református templomban tartották meg báró Kemény István elnöklete alatt s egyhangúlag határozattá lőn, hogy kérelmezni fogják a conservatív főispán (b. Bánffy Miklós) elmozdítását s helyére szabadelvű főispán kineveztetését; de addig is, míg ez megtörténik, fel kell szólítani a főispánt, hogy sürgősen vármegyei közgyűlést hívjon össze a rég meg nem tartott tisztújítás és a szükségessé vált reformok megvitatása végett. A főispán, engedve a sürgetésnek, márcz. 30-ra valóban összehívta a közgyűlést, hol mindenekelőtt az erdélyi országgyűlésre küldendő követeket választották meg b. Kemény Dénes és b. Kemény István személyében s nekik követi utasításúl a reformokat (unio, közteherviselés, jogegyenlőség) adták; a tisztújítás egyelőre elmaradt, mert azt a jogegyenlőség alapján közelebbről szervezendő vármegyei bizottság feladatává tették. Ily értelemben határoztak a városok is. Ugyanekkor határozták el a nemzetőrség felállítását, s április-hó folyamán pl. Nagyenyeden a nemzetőri szolgálatra alkalmas polgárokat össze is írták. A példát a vidék mindenütt követte, úgy hogy néhány hó mulva körülbelül 3500 emberből álló nemzetőr-csapat állott készen a megye területén.

Az oláhságot természetesen örömmel töltötte el a felszabadulás híre; az oláh papság is őszintén csatlakozott a megyei szabadelvű párthoz, s a 30—31-én lezajlott közgyűlésen ötvennél többen vettek részt, többnyire magyar nemzeti színű csokorral mellükön és kalappaikon. Mindez azonban nem tartott sokáig, mert a reakció első sorban az oláhságot igyekezett felbujtogatni; felbérelt emberei hirdették, hogy a felszabadítás érdeme kizárólag a császárt illeti, a magyarok csak kényszerűségből nyugodtak bele s alkalomadtán megkísérlik a régi állapotok helyreállítását. A bujtogatók ápr. 30-án Abrudfalván, 5-én Topánfalván gyűlést is tartottak (az utóbbi helyen a szomorú nevezetességű *Janku Abrahám* is részt vett a gyűlésben), hol elhatározták, hogy kérvénnyel járulnak az erdélyi

országgyűlés elé a »román nemzet« óhajításainak kielégítése végett. Hiába igyekeztek a derék Lemény gör. katolikus és Saguna gör. keleti püspökök a folytonosan terjedő izgalmat pásztorleveleikkel csendesíteni, az izgatás folyton terjedt, úgy hogy az aránytalanul csekély számú magyarság megvédése végett a megye rögtönítelő bíróságot (statarium) kért s kapott is. Május 15-én ismét oláh népgyűlés volt Balázsfalván, melyen állítólag 60—70,000 ember vett részt. Ott megállapították kívánságaikat. Mindenki azt hitte, hogy a máj. 29-én megkezdődött erdélyi országgyűlés határozata, melylyel az uniót kimondotta s csatlakozott a reformokhoz, lecsillapítólag fog hatni. Saguna püspök is, ki mint az unió-ellenes oláh és szász küldöttség feje Innsbruckban a király előtt is járt, hirdette, hogy a király kijelentése szerint az unión változtatni nem lehet; s a megye hangulata a nyár folyamán csakugyan eléggé nyugodtnak látszott és mindenki azt hitte, hogy az izgatás sem folyik oly nagy mértékben, mint korábban.

Augusztus-hó folyamán azonban már aggasztó jelek mutatkoztak. A magyar nemzetőr-csapatokba beállott oláhok kiléptek s önállóan szervezkedtek. Orláton a túlzók Lemény János püspököt egyszerűen elcsapták, a miben nagy része volt a gazzetteiről hírhedtté lett Axente Juonnak; a szept. 16—28-ig lefolyt újabb balázsfalvi gyűlésen pedig nyíltan szakítottak a magyar állammal s Erdélyt tizenöt praefekturára osztották tribusokkal. Alsófehér megye területéből három *praefectura* lett: a *topánfalvi*, melynek praefektje Janku Ábrahám; a *balázsfalvi*, melynek praefektje Axente Szever; és a *salinaei* vagy *tordai*, melynek praefektje Bálint Simon verespataki gör. kath. pap. A német katonaság természetesen támogatta őket. Schurttner nagyszebeni tábornok pl. megígérte a comité tagjainak, hogy a szervezendő oláh legiók részére 10,000 darab fegyvert fog adni. Az oláhság tehát a nyilvános pártütés, a forradalom terére lépett, rémületbe ejtve a jóformán védtelen Küküllő, Felső- és Alsófehér megyék magyár lakosságát.

Mikor Puchner okt. 18-iki rendeletével Erdélyt ostromállapotba helyezte, s ugyanazon napon kelt másik rendeletével meghagyta, hogy az oláh felkelők Balázsfalvára gyülekezzenek táborba, megígérvén nekik fegyverek és lőszerrel küldését s a rendes katonasággal való megerősítést, az oláhság tényleg fegyverkezni kezdett s csakhamar megkezdődtek azok a borzasztó méészárlások, melyeknek hallatára »elborúl az Isten képére teremtett ember kedélye.« Nem részletezünk, mert talán nem tudnánk megőrizni tárgyilagosságunkat annak a pusztulásnak láttára, a mi a félrevezetett, megvándorolt oláhság vandalizmu-

sát hirdeti. Hiába kísérlette meg a megye az ellenállást szervezni, a nemzetőr-csapatok egymásután tették le a fegyvert, mert az egyesült oláh-osztrák csapatokkal, hiányos felszerelésükkel úgy sem bírtak volna sikerrel megmérkőzni. Megadta magát Gyulafehérvár is; okt. 23-án s a következő napokon megsemmisült Zalatna, melynek pusztulásában nagy része volt Dobra Péter oláh ügyvédnek s Horák gyulafehérvári osztrák tábornok indolentiájának; ugyanazon hó végén s november elején a hegyaljai magyarság pusztult el. Október-hó végén magyar fegyveres erő már csak Nagyenyeden volt, de itt sem sokáig, mert nov. 8-án, mikor a város csaknem körül volt zárva, a városban levő katonaság parancs folytán Tordára vonult, mire Nagyenyed megadta magát s ezzel a magyarság ellenálló ereje a vármegye területén teljesen megtörtött. Most már mondhatta a magát generálisnak és kegyelmes úrnak címezett Janku, hogy »Erdélyben szólni csak román nyelven szabad.«

Nagyenyed egyelőre az oláh hordák tanyája lett s az maradt mindaddig, míg a magyar fegyverek csucsai és zsibószurduki győzelmei után a magyarság helyzete javulni nem látszott. A nagyszebeni General-Commando ugyanis abban a meggyőződésben, hogy az előrenyomuló magyar haderő Gyulafehérvárt ostromolni fogja s így Nagyenyed »a gyulafehérvári várát ostrom alá venni szándékozó magyar seregnek hatalmas támpontja lehet«, meghagyja Axentenek, hogy a várost pusztítsa el, a mit Axente nyolcz nap alatt véghez is vitt. »Leromboltak itt mindent, legyilkoltak közel nyolczszáz embert és elpusztítottak két millió pengő forint értékű köz- és magánvagyonot« — a császári hadsereg szemeláttára! Ekkor pusztult el a Bethlen-főiskola 36,000 kötetből álló híres könyvtára és levéltára is. Nagyenyed pusztulásával egyidejűleg a megye más helyein is folytak hasonló pusztítások. Boros-Benedeken pl. mintegy százötvenen estek áldozatul. A vármegye helyzete csak Bem győzelmei után javult annyira, hogy 1849-ben január végén a Marosujvárra gyülekező életben maradt megyei tisztviselők újra működni kezdtek, s a főispán nemsokára a teljes tisztikart is szervezte; a régi járások helyett azonban a megye területét három kerületre osztották. Ugy látszott, hogy a havasokban tanyázó Jankuval is sikerülni fog békére lépni, mert Janku a romániai emigránsokkal volt egyetértésben, a kik pedig *a magyarokkal szövetségben* az osztrák reakció ellen való küzdelmet óhajtották. A mihálczfalvi fegyverszünet azonban tartós békére nem vezetett, sőt nemsokára ismétlődtek az előbbi hónapok véres eseményei. A romániai forradalom Erdélybe

menekült vezetői, főleg Balcescu Miklós, a kibékítés mellett voltak ugyan s fáradozásaik folytán a tárgyalások újra megindultak Janku és a magyar kormány között, de a magyar fegyverek szerencsése az orosz intervenció következtében leáldozóban volt, s a világosi, dévai és zsibói fegyverletételek után az ellenállás megszűnt.

Alsófehér megye magyar lakosságának vesztesége — a szerző kimutatása szerint — 5204 ember, a magyarságnak közel 20 százaléka volt; az oláhok szintén mintegy 5000, a szászok kétszázánál nem több embert vesztek. Óriási volt az anyagi kár is. Különböző kimutatások alapján a szenvedett károk főösszegét 9.104.000 pengő forintra lehet tenni.

A szerző könyve utolsó fejezetét a magyar szabadságharcban részt vett Alsófehér-megyei honvédségnek szenteli. A megyéből körülbelül 1600—1800 ember szolgált a rendes hadsereg soraiban; a tisztikarban is sokan voltak Alsófehér-megyeiek, kiknek rövid életrajzi adatait is összegyűjtötte a lelkiismeretes szerző.

Szilágyi Farkasnak kritikával és nagy utánjárással megírt művét az események tárgyilagos előadása jellemzi; a mit annál nagyobb érdeméül kell elismernünk, mert maga is szemtanúja volt a történeteknek. Műve mindig számot fog tenni a magyar szabadságharc történetének irodalmában.

Nem tudjuk, hogy a nagyra tervezett monographia még hátralevő részeinek dolga miben áll; de reméljük, hogy a már kissé hosszan tartó várakozás után a többi részek is nem-sokára napvilágot látnak s gyorsan követni fogják egymást.

—CH —E.

Besztercebánya multjából. Irta *Jurkovich Emil.* Besztercebánya, 1906. Hungária kny. 8-r. 114 l.

Jurkovich Emil körülbelül tíz esztendeje dolgozik Besztercebánya város történetén. E tíz esztendő alatt lankadatlan szorgalommal gyűjtött össze minden adatot, a mi a város életére vonatkozik, hogy annál tökéletesebb képét rajzolhassa meg a mindig nagy és jelentős szerepet játszott felvidéki városnak. A gyűjtés alkalmával azonban gyakran olyan adatra is bukkant, a mit speciális értékénél fogva készülő nagy művében fel nem használhatott, attól tartván, nehogy műve terjengőssé váljék. Ez adatok mindazáltal az ismeretlenség homályában nem maradhattak, mert meg nem ismerésök határozott kár és veszteség lett volna nemcsak a város multja iránt érdeklődő olvasó közönségre nézve, hanem a hazai általános történetírás szempontjából

is, minthogy városaink beléletéről, a kulturális mozgalmakról, a városoknak egymásra való hatásáról stb. tiszta és világos képet addig nem nyerhetünk, míg meg nem ismerjük az összes városok történetét, még pedig a legapróbb mozzanatokban is.

Ilyen szempontok vezették a szerzőt, mikor most *Besztercebánya multjából* cím alatt több kisebb-nagyobb értekezést egy kötetbe foglalva közrebocsátott. Ez már a második kötet, mert öt évvel ezelőtt hasonló címmel adta ki az elsőt.¹⁾ A mostani kötet amannak folytatása, és azokat az értekezéseket — mint a szerző mondja, tárczákat — foglalja magában, melyeket 1901 óta írt. Ezeknek száma tizenöt.

Az első *Königsberger Mihályról* szól, a ki számos jótékony alapítványával és emberbaráti intézményével örökitette meg nevét a város történetében. Intézményei között legérdekesebb a besztercebányai fürdő alapítása (1505-ben), melyet — hogy a szegény nép is használhassa — olyan feltétel alatt adott át a városnak, hogy köteles legyen évnegyedenként a szegényeknek egy ingyen fürdőt engedni.

A második dolgozat *Besztercebánya erődítvényeit* ismerteti. Jurkovich okiratok alapján igyekszik meghatározni, hol húzódtak a város legrégebb falai és mint estek az idők folyamán különféle változások alá; minő pénzforrások állottak az építkező előjáróság rendelkezésére, s különösen micsoda körülmények voltak azok, melyek az erődítvények felépítését sürgették.

A harmadik értekezés címe: *De strigis*. A boszorkánypereket és a babonákat tárgyalja, melyeknek Besztercebánya városa épen úgy hódolt, mint a többi felvidéki város a középkorban. Jellemző adat, hogy a míg Besztercebányán aránylag igen kevés boszorkányégetés és kivégzés fordult elő, addig a szomszédos városokban — Árvától Nógrádig — igen sokan estek a kor babonájának áldozatul. A kivégzésekhez Besztercebánya város tanácsa adta kölesön a hóhért.

Rokon tárgyú a *Régi szenzációs hírekről* szóló czikk, mely azokat a rémhíreket adja elő, melyek a politikai élet általános izgatottságából táplálkoztak, félelemmel és ijedséggel töltötték el a lakosok lelkét, de legtöbbször alaptalanok voltak.

Az ötödik dolgozat *Styavnicska fürdő* történetét adja elő, mely 1642—1773-ig a jezsuiták birtokában volt, utóbb Maurelli Sebestyén tulajdonába ment át. A fürdőt 1663-ban használták először.

¹⁾ Ismertetését olv. *Századok*, 1902. 470. l. Az ismertető azon panaszolkodik, hogy a Jurkovich által megírandó monographia nem talál kiadóra; így a nagy munka csak eszme marad. Ez tévedés, mert Jurkovich a város egyenes megbízásából fogott a város történetének megírásához, mely ha elkészül, a város költségén fog megjelenni.

A kötet legérdekesebb fejezete a *Bányász-bástya* című, melyben a szerző eredeti okiratok alapján mutatja ki, hogy az úgynevezett *Mátyás-ház* sohasem volt Mátyás király háza, hanem a legrégebb idők óta gabonaraktár. Mátyás királynak és Beatrix királynénak a ház második emeleti ablaka felett levő címere sem azért került oda, — mondja a szerző — mert ezt a házat a király építtette, vagy mert a királyi pár ott lakott volna, hanem csupán azért, mert az úrvölgyi *Fraternitas Corporis Christi* nevű bányász-egyesület, újjászervezése idején épen úgy ennek a királyi párnak egyesített címérét fogadta el címéréül, mint a hogy maga a város (Besztercebánya) az Árpád-ház színeit és az ország címérének egy részét vette fel címerepaizsába. Ez a fejezet különben az aktualitás jellegét viseli magán. A műemlékek országos bizottsága ugyanis elhatározta, hogy a szóbanforgó gabonaraktárt, melyet tévesen Mátyás-háznak neveztek el, újra felépíti, a város pedig muzeumát fogja benne elhelyezni. A Mátyás-házat néhai Czobor Béla fedezte fel s teljesen jóhiszeműen tartotta Mátyás királynak. Véleményét kizárólag az épületen látható címerekre alapította; a Jurkovich által napfényre hozott okiratokról semmit sem tudott. Figyelmeztetjük tehát a műemlékek országos bizottságát, nehogy a tetszetős elnevezés után indulva, azt az egyszerű, minden építészeti stílust nélkülöző, alakatlan dohos gabonaraktárt, mint Mátyás király lakóházát restauráltassa.

A következő dolgozat: *Egy régi orgonakészítő Besztercebányán* cím alatt Podkoniczky Mihály életét írja le, a ki a XVIII-ik század leghíresebb orgonakészítője volt. A besztercebányai nagytemplom és az evangélikus templom, a szegedi, a váci katedrális, a ceglédi, péterváradi, kunmajsai, gölnicz-bányai, szent-benedeki és losonczy templomok orgonáit mind ő készítette vagy javította.

A *Besztercebányai Seelenhaus*-ról és a *városi szegényügy*-ről szóló értekezés különösen azért tarthat számot érdeklődésre, mert igen behatóan ismerteti a szegényügy fejlődését a XIV-ik századtól kezdve. — A kilencedik fejezet a *Besztercebányai püspöki rezidencia*, a tizedik a *Szent Erzsébet*-ről elnevezett *Besztercebányai szegényház* történetét adja. Ez utóbbi dolgozatban kimutatja a szerző, hogy e szegényház már 1255-ben fennállott s így ez Magyarországnak legrégebb szegényháza.

A következő közlemény István nádornak 1847 október hó 11—12. napjain Besztercebányán való tartózkodását írja le.

Az *alsómagyarországi bányavárosok és a Gergely-féle naptár 1583/84-ben* cím alatt a naptárak történetét adja szerzőnk s elmondja, miként terjedt el a bányavárosokban a Gergely-féle új naptár.

Érdekes világot vet a Rákóczi-korra az *Adalék a libertások történetéhez* című fejezet, mely azt a szomorú és sivár helyzetet festi, melybe a bányavárosok a felkelés alatt pénzhiány miatt jutottak. A következő cikk a magyar orvosok és természetvizsgálók Besztercebányán tartott 1842-iki vándorgyűlésének emlékére vert érmet ismerteti, míg az utolsó a francia rézpénz lapkák készítéséről szól, melyeket a francia kormány az alkotmányos gyűlés határozatának megfelelően Besztercebányán rendelt meg.

E rövid ismertetés is mutatja, hogy Jurkovich munkájának mindegyik fejezete számot tarthat érdeklődésünkre. Helyesen tette a szerző, hogy többfelé elszórva megjelent dolgozatait egy kötetben adta közre, mert így áttekinthetőbbek és könnyebben hozzájuthat az érdeklődő a sok új adathoz, a mit gondos utánjárással és lelkiismeretes munkával összegyűjtött.

KELLER IMRE.

A kurucz elbeszélő költészet ismertetése. Doktori értekezés. Irta Bajza József. Budapest, 1906. Buschmann F. kny. 8-r. 69, 2 l.

Ez a kis értekezés doktori dissertációnak készült. Meg is látszik rajta. Szorgalmas hallgatónak lelkiismeretes munkája, de semmi egyéb.

Már az anyag elrendezése is egészen iskolás. A kurucz-kor epikus költeményeit a poétikában tanított műfajok szerint négy fiókba (eposok, krónikák, históriás énekek, balladák) osztja s e négy rovaton belül időrendben tárgyalja végig az ismert és nyomtatásban közölt verseket. A szempont, melyből a műköltészetnek és népköltészetnek ezen alkotásait tekinti, az aesthetika szempontja ; a felmerülő philologiai és történeti kérdések elől nem tér ugyan ki, de inkább csak érinti vagy ismerteti azokat. Ismeri az eddigi véleményeket, az e korszakkal foglalkozó irodalomtörténetírók nézeteit, s föl is használja őket, hiven idézve mindenütt a forrást. Nem jár el kritikátlanul, nem fogad el minden állítást, de viszont néha megannyira ragaszkodik az idegen felfogáshoz, hogy önállósága adja meg az árát. Ítéletei és megállapításai rendszerint tárgyilagosak és megbízhatók, fiatalos túlzásnak vagy eredetiség-hajhászásnak nyoma sincs a dolgozatban.

Azt hisszük, elmondtunk mindent, a mit röviden a dolgozat méltánylására elmondhattunk. Hogy többet nem tudtunk fölemlíteni, az a dolgozat hibája. Az egész ugyanis csak mint egyetemi dolgozat állja meg a helyét, a tudomány nem sok hasznát látja, mert egy-két okos, találó megjegyzés van ugyan benne (a bujdosó Rákóczi kora ; Károlyi Sándor békéjének magya-

rázata és a népköltészet itélete felőle), de ezeket 69 lapra terjedő szövegből kihalászni túlságos fáradság. Az ilyen aesthetizáló dolgozatnak csak úgy van értelme, ha vagy tárgya, vagy felfogása új, eredeti. Eddig nem publikált költemények föl kutatásáról eleve lemondott (v. ö. 5. l. jegyzet), a megoldásra váró problémák közül pedig csak egyet-kettőt tárgyal bővebben. Helyesebb lett volna a meddő s már több ízben hallott aesthetikai fejtegetés helyett egészen az ilyen vitás kérdésekre fordítani figyelmét a szerzőnek. (Gyöngyösi és a barok; a *Thököly-ének* szerzője; Dálnoki plagiuma; tudatos költői alakítás-e a *Thököly haditanácsa*? labancz vagy kurucz irat-e a *Szécsényi gyűlés*?) A szerzőnek van érzéke az irodalomtörténet ilyen érdekes, meg nem oldott kérdései iránt; felfogása többnyire helyes; és hogy lett volna ereje és készsége a kérdések tisztázására, mutatja az a finom megjegyzése, hogy a második problema eldöntésénél csupán Gyöngyösi *Kemény Jánosát* szabad figyelembe venni, mert a *Murányi Venus* már nyomtatásban volt olvasható a Thököly-ének megjelenésekor.

A dolgozat könnyű tollal, világosan van megírva, de stílusa nem elég gondos; több csunya germanismus ékteleníti. Tárgyi tévedés nem igen van benne; hamarjában csak egyet találtam. Mint külön poétikai műfajról beszél a »verses jegyzőkönyvről«, a melyről a poétika nem tud semmit. CSÁSZÁR ELEMÉR.

A mádэфalvi veszedelem. Irta *Balló István*. — Csikszereda, 1906. Szvoboda József kny. 8-r. 85. l. A mádэфalvi emlékoszlop képével.

A székelv határőrség szervezésével és ennek gyászoz következményével, a csikmádэфalvi véres eseménynyel (1764. jan. 7.) igen tekintélyes irodalom foglalkozik, melynek egy része azonban — sajnos — mai napig is kiadatlan maradt. Az egykorú történetírók között — egy autobiographikus mű ¹⁾ adalékain és egy szerzetesnek kéziratban maradt följegyzésein ²⁾ kívül — a XVIII-ik század nagy polyhistora, Középfajtai Benkó József is egyike azoknak, a kik a mádэфalvi veszedelemről megemlékeztek.³⁾

Az újabb történetirodalomban Nagy Imre kézírata,⁴⁾ gróf

¹⁾ *Heidendorff Conrad Michael* önéletrajza. (Archiv des Vereines für siebenbürg. Landeskunde, 1879.)

²⁾ *Losteiner Lénárd*: Chronologia. — A szent Ferencz-rend erdélyi tartományának története. Kézirat a Ferencz-rendiek csiksomlyai rendházában.

³⁾ Transylvania, II. Suppl.

⁴⁾ Történelmi adatok a vitéz székelv nemzet életéből, 1861. (Fordítás *Losteiner* művéből.)

Teleki Domokos könyve és D. Orbán Gyula füzetkéje után Szádeczky Lajosnak közlönyünkben megjelent becses dolgozata ¹⁾ méltatta kellően a székelyek történetének ama véres napját, és a gyászos eseménynek részleteit lehetőleg pontosan kikutatta. Értekezéséhez levéltári kutatásokat is végzett (különösen a bécsi hadi levéltárban) s a fönt említett munkák jórészenek adatain kívül először használja Kováts Tamás kéziratosa munkájának: *Deductio genuina rerum occasione erectionis militiae nationalis in sedibus siculicis Csík, Gyergyó et Kászon a mense Junio anno 1762 acturum*, a melyet Csík vármegye levéltára őriz, nem éppen jelenték-telen adalékait.

Az említett munkák, különösen pedig Szádeczky Lajos értekezése után, Balló István csiksomlyai főgymnasiumi tanár füzetének megje enését alig tekinthetnénk indokoltnak, ha nem tudnánk egyrészt, hogy alkalom szülte: a mádэфalvi emlék leleplezésének ünnepe, másrészt, hogy — a mi alkalmi munkáknál nem éppen megszokott dolog — a véres esemény történetének forrásait elődeinél is tüzetesebben kihasználja s így adatait részletezőbben mondja el. Ez fő érdeme.

A mádэфalvi veszedelem történetét három fejezetben beszéli el. Eredetét, a határőrség felállítását, egykorú adatokkal Haller Pál egy nyilatkozatára vezeti vissza és a csiki plájások intézménye mellett fölöslegesnek, tehát erőszakoltnak tartja. Komoly, kritikailag megválogatott adatokkal világítja meg, hogyan igyekezett a katonaság a nép egyetértését megbontani, a népet és a vármegyei tisztviselőket, a nemességet és a jobbágyságot egymás ellen ingerelni, és ügyesen rajzolja, hogyan fejlődtek ennek következtében a viszonyok odáig, hogy Carato az ő ágyuit a székelység ellen irányíthatta. Ismerteti a kortársak véleményét is a véres cselekedetről, és végig kísérvén az események fonalát, azt is elmondja, hogyan sikerült végre mégis szervezni a határőrséget; másrészt pedig, hogyan fordította a mádэфalvi veszedelmet a *criminalis commissio* a székelység ellen. — A negyedik (utolsó) fejezetben a mádэфalvi emlék felállításának történetéről ²⁾ számol be szerzőnk. Ez természetesen sokkal inkább helyi érdekű és inkább a kegyelet dolga, hogysen a szorosabb értelemben vett történelmet érdekelné.

Balló munkája, ismételjük, Szádeczky értekezése után sem volt fölösleges, mert a mádэфalvi veszedelem történetének némely részletét még jobban sikerült megvilágítania. GR.

¹⁾ A székely határőrség szervezése és a mádэфalvi veszedelem. *Századok*, 1900. 197. 326. l.

²⁾ Erdélyi Múzeum, XXII. 449—450. l.

T Á R C Z A.

OKTÓBER 27—30.

Történeti idöket élünk! — mondá nemrég egyik beszédében gróf Apponyi Albert. Valóban történeti idök. Mintha két század fordult volna meg, hogy visszaadja nekünk dicsöült fejedelmeinket, vezéreinket, kik szabadságunkat oltalmazták, megmaradásunkért harczoltak, s a kiknek — bár mindenöket feláldozták a hazáért — hontalanúl, számkivetésben kellett meghalniok, mert kegyelmet nem kértek, nem kerestek. Az 1715 évi 49. t. cz. felségsértö árulóknak, az igaz szabadság felforgatóinak s mindenütt és mindenkitöl üldözendö számkivetetteknek nyilvánítá a haza leghívebb fiait: Rákóczit, Bercsényit, valamint velök bujdosó társaikat, kik a szatmári békében kikötött amnestiát el nem fogadták. És ez a szomorú emlékü törvény mint fájó seb égette a nemzet lelkét, mígnem uralkodó királyunk 1904 ápr. 18-án kelt ama bölc s nemes elhatározásával, hogy II. Rákóczi Ferencznek a konstantinápolyi galatai lazaristák templomában pihenö hamvai hazahozassanak, megtörtént az első lépés a Magyar Törvénytár szégyenfoltjának eltörlésére. Azóta az egymást követö kormányok állandóan foglalkoztak a szent ügygyel, s miután ö felsége megengedte, hogy Rákóczival együtt Bercsényi Miklós és többi hívei, édes anyja Zrínyi Ilona, fia József, valamint Thököly Imre fejedelem tetemeit is magyar földben helyezhessük örök nyugalomra, a m. kir. miniszterium a kellö intézkedések és előkészületek megtétele után a hazahozatal és ünnepélyes temetés idejét a mult október-hó 27—30. napjaira tűzte ki. A király okt. 24-én szentesítette az új törvényt (1906 : 20. t. cz.), mely erröl rendelkezik s az 1715 évi 49-ik törvényczikkelynek Rákóczira és Bercsényire vonatkozó 2. és 3. szakaszait eltörli.

Megdicsöült hösök, mártirok! Tehát a magyar országgyűlés, a koronás királylyal egyetértve, lemosta nevetekről egy gyászos korszak fájó gyalázatát. Hála érte! Hogy nemcsak bujdosók, hanem vérünköl való fejedelmeink, vezéreink is voltak, hogy

szabadságunkért, jogainkért vívott küzdelmeitekkel, harczaitokkal és szenvedéseitekkel a haza iránt örök érdemeket szereztek: ez legyen a magyar nemzet szívének élő törvénykönyvébe eltörölhetetlenül beírva.

*

Az országgyűlés képviselőháza és a m. kir. kormány intézkedéséből a mult október-hó közepén dr. *Thaly Kálmán* vezetése alatt b. *Forster Gyula* főrendiházi tag, dr. *Fraknói Vilmos* püspök, dr. *Thallóczy Lajos* közös p. ü. min. osztályfőnök és dr. *Török Aurél* budapesti tudomány-egyetemi tanár mint országos bizottság utaztak le Konstantinápolyba, onnan Rodostóba, illetőleg Izmidbe, hogy a hamvakat a haza határára hozzák. Okt. 27-én reggel érkeztek Orsovára a koporsókkal, melyekben *II. Rákóczi Ferencz* fejedelem, *Zrínyi Ilona*, *Rákóczi József*, gróf *Bercsényi Miklós* és neje, gróf *Esterházy Antal*, *Sibrik Miklós* és *Thököly Imre* fejedelem tetemei pihentek. A koporsókat a helyszínen aláírt ünnepélyes jegyzőkönyv tanúsága szerint dr. *Wekerle Sándor* miniszterelnök vette át az öt-tagú országos bizottságtól. Orsováról a m. kir. kormány tagjaiból, az országgyűlés mindkét házának és a törvényhatóságoknak küldötteiből s más főméltóságokból és meghívottakból álló fényes országos küldöttség indult útnak a szentelt hamvakkal.

A mi ezután (okt. 27—30.) következik, az a visszatért bujdosók szakadatlan diadalmenete volt Orsovától Budapestig, innen Kassáig, Kassától Késmárkig. »Honores, ut quis amore aut ingenio validus, reperti decretique.«

A fényes ünnepélyek leírására nincs terünk. Olvasóink a napilapok bőséges tudósításaiból minden mozzanatról értesülve vannak.

A M. Történelmi Társulat részéről gróf Teleki Géza elnökünk volt ott mindvégig a hamvakat kísérő országos küldöttségben. Koszorúinkat (egyet Bay Ilona úrnő, társulatunk alapító tagja és nemeslelkű pártfogója kegyes adományából) a kassai székesegyházban s a késmárki evangélikus templomban tétettük le a fejelmek és Bercsényi Miklós ravatalára.

Még csak néhány szavunk van. Midőn kétszáz éves számkivetése után Rákóczit itthon ünnepeljük s hálásan gondolunk mindazokra, kik közreműködtek abban, hogy dicső fejedelmünk diadalmas hazatérését megérhettük és láthattuk: különös hálával s őszinte csodálattal fordulunk ahoz a férfihoz, ki Isten jóvoltából immár hosszú életét soha nem szűnő lelkesedéssel egy czélnek, egy ideálnak szentelve, egész történetírói munkásságával, tollal és élőszóval ápolta azt a nemzeti kegyeletet, melynek a megért ragyogó ünnep látványát, Rákóczi hamvai hazahozatalának magasztos történeti jelenetét köszönhetjük. Thaly Kálmánt üdvözlí az egész ország. Üdvözljük mi is, azzal a szeretettel és tisztelettel, mely a Magyar

Történelmi Társulatot hozzá fűzi. Ha visszapillant a lefolyt fejedelmi napokra, joggal elmondhatja: *Quorum pars magna fui!*

De legyen hála és tisztelet azoknak a férfiaknak is, kik vele együtt vállalkoztak az utolsó fáradságos nagy útra, hogy a bujdosók porló tetemeit összeszedjék s a haza szentelt földének visszaadják. Fraknói Vilmos, Thallóczy Lajos, Forster Gyula t. tagtársaink, és Török Aurél tanár, fogadják mindannyian meleg üdvözlétünket!

BÉL MÁTYÁS

»DE RE RUSTICA HUNGARIAE« CZ. MUNKÁJA.

A *Századok* ez évi június-havi füzetében (573—574. ll.) két »lappangó« kézirat (Bél Mátyás: *Rei rusticae Hungariae libri tres*, és Lippay Prokop: *De admirandis Hungariae rebus*) hollétének kérdése van felvetve.

Az egyiket, Bél munkáját illetőleg némi felvilágosítással szolgálhatok. Nem tudom, dr. Entz Géza honnan vette adatát e munkáról, vagy mily kutatásokat tett, hogy annak kéziratát nyomavesztettnek mondja. Mert e munka nem tévedt el. Említi a Széchényi-féle országos könyvtár kézíratainak nyomtatott katalogusa.¹⁾ Haan Lajos adata e munkáról — mint látni fogjuk — hibás s ezért megtévesztő.²⁾

A M. Nemzeti Muzeum kézírattára Bél Mátyás *De re rustica Hungariae* cz. munkáját két példányban őrzi. Az egyik »Mss. lat. in fol. nr. 276.« jelzés alatt található meg.

Mivel a kézirat, de még inkább annak tartalma, másokat is érdekelhet, talán nem lesz felesleges, bibliographiai leírását és tartalomjegyzékét itt közölnünk. Az említett 276. sz. kézirat bőrkötéses ívrét-alakú könyv, erős papíroson, széles margóval, 212 folio lappal, 387-ig terjedő egykorú oldalszámozással. A kétféle (lap- és oldal-) jelzés nem mindig congruens; vannak közbefűzött lapok, oldalszámozás nélkül. Az írás maga több kéztől származik. A *Prolegomena* fogalmazat; ettől kezdve a tisztázat a fol. 13/a (= 27. l.)-tól a fol. 88/b (= 160. l.)-ig egy kéz írása; innen a fol. 211/a (= 387. l.)-ig másé. Az egész kéziratban sok a sorközi és marginális javítás meg pótlás, a mi több kéztől ered. A kötés hátán e jelzés olvasható: *Mss. autographum*; bent a fol. 1/a lapon: *Ex bibl. com. F. Széchényi*.

A tartalom felosztása sokban emlékeztet arra a rendszerre, a hogyan Bél *Notitia Hungariae novae* cz. munkáját írta.

¹⁾ Catalogus Manuscriptorum bibliothecae nationalis Hungaricae Széchényiano-regnicolaris, I. 324. l.

²⁾ Haan Lajos: Bél Mátyás. (Akadémiai székfoglaló értekezés.) Budapest, 1879. 64. l. (Értekezések a történeti tudományok köréből, VIII. köt. 8. sz.)

DE RE RUSTICA HUNGARIAE. — Prolegomena. Fol. 1/a.
(= 1. l.)

Pars I. De occupationibus vitae rusticae necessariis.

CAPUT I. De negotiis rusticis generatim. Fol. 13/a.
(= 27. l.)

Membrum I. De re pecuaria Hungariae. Fol. 14/b.
(= 30. l.)

SECTIO I. De pecorum Hung. forma, specie, natura.

Classis 1. De pecoribus maioribus. Fol. 18/b. (= 36. l.)

Classis 2. De pecudibus Hung. minoribus. Fol.
28/a. (= 53. l.)

SECTIO II. De pecoris Hungarici comparatione, conser-
vatione et usurpatione. Fol. 32/b. (= 60. l.)

Membrum II. De agricultura.

SECTIO I. De curis agrorum. Fol. 50/a. (= 91. l.)

SECTIO II. De foenisecio, messe, trituratione, granariis
et distractione. Fol. 61/b. (= 110. l.)

CAPUT II. De negotiis domesticis seu villaticis. Fol. 74/a.
(= 131. l.)

Membrum I. De villis Hungariae. Fol. 75/a. (= 133. l.)

Membrum II. De adminiculis et hominibus villaticis.
Fol. 83/a. (= 149. l.)

Membrum III. De animantibus villaticis. Fol. 97/a.
(= 177. l.)

Pars II. De occupationibus vitae rusticae utilibus.

CAPUT I. De hortis in genere. Speciatim de hortis agre-
stibus. Fol. 111/a. (= 203. l.)

CAPUT II. De hortis olitoriiis. Fol. 122/b. (= 220. l.)

CAPUT III. De hortis pomariis. Fol. 129/b. (= 240. l.)

CAPUT IV. De viridariis. Fol. 142/b. (= 266. l.)

CAPUT V. De hortis medicis. Fol. 147/b. (= 276. l.)

CAPUT VI. De apibus. Fol. 153/a. (= 285. l.)

Pars III. De occupationibus rusticis iucundis.

CAPUT I. De venatione. Fol. 163/b. (= 306. l.)

CAPUT II. De aucupio Hungariae. Fol. 180/a. (= 337. l.)

CAPUT III. De piscatione Hungariae. Fol. 194/a. (= 361. l.)

E példány eredeti voltát, magától Béltől való származását állítja a fent idézett hátrati jelzés, valamint a *Mss. lat. in fol. nr. 1570.* jelzetű másolat bejegyzése, mely egyszersmind a példány prove-

nientiájára nézve is útbaigazít. Jankovich Miklós ugyanis ezt jegyezte bele: »NB. Originale et autographum exemplar dissertationis Belianae ex collectione Jonathae Wietoris devenit ad Exc. C. Széchényi, per quem bibliothecae nationali dono cessit.«

A Múzeum másik példánya ez a most említett Jankovich-féle másolat. Erről Haan így emlékezik: »Nr. 1570. fol. Mathiae Belii (a czédulán és a könyvben még: *Hungari Tractatus*) *De re rustica Hungarorum*. Ismertette és bírálta külön füzetben egy névtelen.« A magyar szöveg adata tévedés. Mert e szám alatt csakis a föntebb tárgyalt 276. számú eredetinek teljes másolata található; tehát sem ismertetés, sem bírálat. Az egész kötet végig egy kéz írása, a miről felvilágosít (a 239. lapon) e bejegyzés: »Transumi cœptum ex primo exemplari Mss. d. 30. Januarii, finitum die 26. Febr. 1764 utrobique. Per Joh. Zarka conrectorem Soproniensem.« E példány 239 lapra terjedő, ívrét-alakú könyv, erős papirosra, széles margóval. Zarka a másolásnál a sorközi és marginális javításokat meg pótlásokat beolvasztotta a szövegbe.

Mi vezethette félre Haant az 1570. számú kézirat tartalmát illetőleg, nem tudom. Bizonyára sem a könyv címe (*Tractatus M. Belii*), sem a Jankovich-gyűjteményben egykor elfoglalt helyét jelző hátnyomat: *MM. SS. Techn. Oecon. Vol.* Hiszen e példányt magát valószínűleg nem is forgatta.

Erdekes különben, hogy Bél e munkájának kiadását 1770-ben egy protestáns tudós tervezte. Adatot erre vonatkozólag N. Kleinnek Pozsonyban, 1770 aug. 1-én bizonyos »Wohlehrwürdiger, Wohlgeborner, Sonderwerthgeschätzter Herr Amtsrichter«-hez (talán Wietorishoz) intézett levele nyújt. A többi közt ezt írja: »Das Mss. ist würdig zum Drucke zu übergeben, doch das auf dem Titelblatt der Ausdruck so stehe: *De agricultura cum primis Hungariae*. Und das kann mit recht so geändert werden, weil viele Sachen darin vorkommen, die für andere Länder auch gehören. Der Pester Buchführer Mans (?) ist ein guter Vorschlag, der aber das Mss. garnicht prächtig, noch vielweniger in 4° soll abdrucken lassen Die Käufer werden mit der Schönheit, die den Preis erhöht, und dem Format abgeschreckt. Mein Rath ist in 8-vo das Mss. an das Tageslicht zu bringen. Ich rechne im Mss. 2 Blätter auf 3 Blätter in 8-vo im Drucke. Folglich käme das ganze Werk im Drucke auf 30 Bogen, welches ein sehr schicklicher Oktavband wird werden. — N. S. Wegen der Censur haben wir uns weder hier, noch zu Pest zu fürchten.« E levél a 276. sz. kéziratban a fol. 212. lapon olvasható.

BARANYAI BÉLA.

LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ.

A *Századok* októberi füzetében (773. l.) megjelent megrovásra a következőkben van szerencsém válaszolni:

*II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemmé választása cz. értekezés*em külön kiadása a boldogult báró Radvánszky Béla által tervezett és a nagyobb köz- és magánkönyvtáraknak ajándéku! szánt *Közlemények a b. Radvánszky cs. levéltárából* című kiadvány számára készült (IV. köt. 7. sz.) és váratlan halála idején 1—4 ívei imprimálva, a következők meg corrigálva voltak, úgy hogy folytatását be nem szüntethettem. Természetesen forgalomba is került, már csak azért is, mert a nyomdaköltségek a sorok ritkittatása, a jegyzetekben és szövegben tett változtatások, a Név- és tárgymutató hozzácsatolása miatt annyira felszaporodtak, hogy azon feltételek mellett, amelyek alatt a különkiadás bizományban van, csak az összes példányok elfogyása esetén fedeződnének. Nem mentségül, hanem csupán felvilágosításul írom ezt azon vádra, hogy én a társulat megkárosításával *árulom* a példányokat, mert a t. czikkíró tévedésben van a különlenyomatok természetére vonatkozólag. A szerzőnek ugyanis, ha joga van arra (a mi kétségtelen), hogy czikkéből különlenyomatot készítsen, joga van annak könyvársi forgalombahozatalára is, a mint azt a mindennapi gyakorlat kétségtelenül bizonyítja. Azt is tudja mindenki, hogy ez nem nyereszke!ésből, hanem a költségek részben való fedezése céljából történik, mert a különlenyomatra így is ráme!gy a hono!árium tekintélyes része. Általában könyvársi forgalomba csak azon különlenyomatok nem kerülnek, a melyekkel az illető folyóirat (rendesen 25 pl.) saját költségén kedveskedik a szerzőknek.

Más kérdés, vajjon jelezni kell-e, hogy az illető mű különlenyomat? Tudtommal nincs erre szabály, de ha volna is, szóban forgó munkám a minden lapon tett változtatások s az index hozzáadása által elveszítette különlenyomat jellegét. Nem csekély elégtétele!mül szolgál azonban, hogy ha szokás is a különlenyomat jelzése, kimutathatom húsz éves, majdnem szakadatlan gyakorlatát, hogy az elmarad. Elkövette ezt a mult évben is — a miről tudomásom van — társulatunk két tagja; tehát az egész ügy csak annyiban bír az újság ingerével, hogy szóvá is teszük. De hogy miért épen velem szemben, fel nem foghatom; mert világos, hogy nem akartam az olvasó közönséget megtéveszteni, ugyanazon cím alatt jelenvén meg értekezésem a *Századok*ban és külön is; és hogy a társulatnak sem akarhattam praejudikálni, vagy világosabban, hogy ez *nem üzleti fogás*, az bizonyítja, hogy a boldogult Radvánszky nálam őrzött levele szerint az egész kiadást eredetileg nem én terveztem, nem én készíttettem. Ennek nagyobb bizonyosságául kész

vagyok — ha a társulat a czikk véleményét magáévá teszi — a példányokat a még szerencsére kifizetetlen számlákkal együtt átadni, lemondván a correctura és index körüli fáradságom és postaköltségeim megtérítéséről is.

Győr, 1906. nov. 3.

R. KISS ISTVÁN.*)

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA okt. 8-án összes ülést tartott, melyen a főtítkárra a folyó ügyek során a szept. 30-ikával lejárt pályázatok eredményéről tett jelentést. Az összes ülést nyomban az első osztály ülése követte, melynek egyik tárgya volt *Gróf Zrínyi Miklós költői művei* most megjelent új kiadásának bemutatása. Mint olvasóink tudják, az Akadémia irodalomtörténeti bizottsága már régen néhai *Széchy Károly* kolozsvári, majd budapesti egyetemi tanárt és levelező tagot bízta meg azzal, hogy Zrínyi költői műveit, a mult évtizedben, könyvtárának felfedezése után előkerült eredeti kéziratai s a költő saját javításai alapján rendezze sajtó alá. Széchy a rábízott feladat megoldásában meggátolta hosszas betegsége és halála, s a kiadás munkáját Széchy jegyzeteinek, hagyatékának felhasználásával *Badics Ferencz* lev. tag fejezte be. Badics az eddigi kiadásokat s az új kiadás történetét ismertette, valamint a saját eljárásáról is számot adva, mutatta be a díszes kötetet, melyben most Zrínyi Miklós költői műveinek az első, 1651-iki kiadásnál is hitelesebb kiadását bocsátja közre az Akadémia.

A második osztály okt. 15-iki ülésén Borovszky Samu lev. tag *Lukinich Imre* tagtársunknak mint vendégnek *I. Rákóczi György lennyel királyságra törekvéséről* szóló dolgozatát olvasta fel kivonatosan. A dolgozat a gróf Bethlenek keresdi (jelenleg még gyéres-szentkirályi) levéltárában őrzött, eddig ismeretlen anyag fel-

*) Tisztelt tagtársunk magamentó sorait — jóllehet a szóban forgó különnyomat kulissza-mögötti története kevésbé érdekelheti olvasóinkat — szíves kívánságának megfelelően közöltük. De engedje meg, hogy egy-két megjegyzést tehessünk a dolog érdemére nézve: 1. A megpanaszolt cikkekben egy szóval sincs az mondva, hogy t. tagtársunk a *társulat megköszönésével* árulja a példányokat. — 2. Abból, hogy a szerzőnek joga van cikkeből különnyomatot készíttetni, még nem következik, hogy joga van annak könyvtárusi forgalomba hozatalára is. Egyébiránt a fájlat cikkeske közlésével eszünk ágában sem volt a dologból *jogi* kérdést csinálni; csupán az *illendőség* szempontjából akartuk érinteni az ügyet, a mint hogy első sorban illendőségi kérdésnek tartjuk azt is, vajjon jelezni kell-e valami módon, hogy az illető mű nem önálló kiadvány, hanem csak különnyomat.

Szerk.

használásával készült. Bevezetésül azon okok kapcsán, melyek Erdély és Lengyelország personális uniójára vezettek, vagy azt kívánatosná tették, ismertette az erdélyi fejedelmek törekvéseit a lengyel trónra. Az öreg Rákóczi György ezen eszmével komolyabban 1643 óta foglalkozott, midőn arra a lengyel dissidensek feje, Radzivil litván herceg egyenesen felszólította. III. Ferdinánd ellen folytatott háborúja s az azt megelőző diplomáciai tárgyalások egyelőre háttérbe szorították ugyan terveit, de a dissidensek gondoskodtak róla, hogy e tervek a fejedelmi udvarnál feledésbe ne menjenek. Mikor tehát háborúja szerencsésen véget ért, Radzivil segítségével azonnal hozzáfogott a pártszervezéshez Lengyelországban. Radzivil tanácsára hallgatva, kész volt támogatni IV. Ulászlónak a törökök ellen tervezett coalitióját, mert remélte, hogy így sikerül a katolikus lengyel rendeket megnyernie. A coalitió azonban a lengyel rendek ellenállásán megbukott. 1648 május 20-án Ulászló is elhalt. A most megindult választási küzdelemben a fejedelmi udvar s az erdélyi követek, Bethlen Ferencz és Klobusiczky András tevékeny részt vettek, s Rákóczi megválasztása nem is látszott lehetetlennek. A fejedelem azonban éppen a királyválasztó gyűlés ideje alatt, okt. 11-én váratlanul elhalt; utódának, II. Rákóczi Györgynek pedig aggodalmi voltak a terv kivihetősége iránt; félt a portától s a követeket sem látta el új utasításokkal, úgy hogy ezek éppen a legválságosabb időben kénytelenek voltak tétlenül vesztegetni. A Rákóczi-párt, mely az öreg fejedelem halála hírére Rákóczi Zsigmond körül csoportosult, felbomlott. Zsigmond neve azután a választáson elő sem fordult. János Kázmért egyhangúlag választották meg lengyel királynak.

Nov. 5-én ismét az első osztálynak volt ülése, melynek alkalomával dr. *Décsi Lajos* levelező tag foglalt székelt *Magyar széphistóriák a XVI. és XVII. századból* cz. értekezésével. Décsi a két század összes széphistóriáit összegyűjtötte s valamennyit irodalomtörténeti bevezetéssel látta el. Mutatványul ismertette Tinódi *Jason király széphistóriáját*, mely legelső irodalmunk e nemű termékei között. Kimutatta, hogy a mű forrása Guido de Columna *Historia Trojana* cz. munkája, tehát ugyanaz a munka, mely a Haller-féle *Hármas istoriá*-ban magyar fordításban is közkezen forog. Végül még némely más, értekezése körébe tartozó művek forrásairól is megemlékezett.

Ugyancsak nov. 5-én tartotta meg az Akadémia okt. 29-ről elhalasztott összes ülését és rendkívüli nagy-gyűlését. A nagy-gyűlés az idei akadémiai nagyjuttalom dolgában határozott véglegesen s a jutalommal gr. *Andrássy Gyula* rendes tagnak *A magyar állam fenmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* cz. munkáját tüntette ki. — Az összes ülésen *Berzeviczy Albert* elnök tett jelentést az október hó 27—30. napjain lefolyt Rákóczi-ünnepélyekről

s részvételéről azon országos küldöttségben, mely a fejedelemnek, a fejedelem anyjának, fiának és bujdosó társainak, valamint Thököly Imrének hazahozott hamvait Orsován átvette s onnan Kassáig, Késmárkig kísérte. Egyszersmind melegen üdvözölte az elnök Thaly Kálmánt, a ki II. Rákóczi Ferencz korát felölelő nagyarányú történetírói munkásságával úgyszólván kivívta azt, hogy a dicső fejedelem szentelt porának hazai földben adhattunk örök nyugodalmat. Thaly Kálmán a tagok élénk éljenzése közben meghatottan mondott köszönetet az üdvözlétért.

— Az ERDÉLYI MUZEUM-EGYESÜLET nyelv- és történettudományi szakosztálya a múlt október hó 31-én tartott ülését *II. Rákóczi Ferencz emlékeztelésének* szentelte. Az ülés első tárgya *Krenner Miklós* értekezése volt, a ki önálló szempontokból azt fejtegette, hogy szabadságharczaink meg-megújulása mily legendás alakokká teszi e harcok hőseit. — Utána *Pósta Béla* egyetemi tanár az Erdélyi Nemzeti Muzem érem- és régiségtárának Rákóczi-ereklyéit ismertette. Bemutatta Rákóczi réz bölcsejét, melyről — tekintettel erősen fejlett barokk ízlésére és a rajta levő Mária-monogramra — az a véleménye, hogy azt legfeljebb Rákóczi atyja szerezhetette. A muzeum tulajdonába gr. Eszterházy Jánosné ajándékából került. Ezután a muzeumban lévő *Pro libertate* feliratú kis piros zászlóról szólt, melynek csak szövete Rákóczi-ereklye, nyele és lándzsája későbbi eredetű. Végül *Rákóczi folyópénzeiről és emlékérméiről* értekezett, melyeknek egy részét a fejedelem épen az 1705-ben megnyitott kolozsvári pénzverőházban készíttette. Az arany- és ezüstpénzeken kívül ő verette szükségből az Árpád-házi királyok óta az első rézpénzt, az u. n. *libertást*, melyet az ezüst *pengő* pénzzel ellentétben, *kongó* pénznek neveztek. Rákóczi háromféle emlékérmének eredeti verőbélyegei is az éremtár tulajdonában vannak. — Pósta Béla előadása után *Erdélyi Pál* olvasta fel a *Rákóczi-nótáról* szóló tanulmányát. Thaly Kálmán szerint a Rákóczi-nóta 1708 augusztus-hava előtt keletkezett, mielőtt Ocskay és Bezerédj elpártoltak volna. Thaly a szövegnek tizenhét változatát ismerte, melyek közül a legrégebbinek lejegyzési ideje 1765. Azóta egy 1749 évi variáns lett ismeretessé. A nóta tartalmából való belső bizonyítékok alapján Erdélyi azt hiszi, hogy a dal inkább akkor keletkezett, mikor a nemzet II. Rákóczi Ferencz és Bercsényi halálával utolsó reménységét is elvesztette. Erre mutat már az a körülmény is, hogy a legrégebbi dalváltozat Ocskay helyett Bocskayt emlegeti. Sok időnek kellett lefolyni addig, míg Bocskay nevét a letűnt kurucz-kor áruló brigadérosának nevével felcserélték s a fejedelmet és fővezérét a bűneikért halállal bűnhődött brigadérosokkal együtt emlegethették. Erdélyi azt hiszi, hogy a dal 1735 és 1749 közt keletkezett. — Befejezésül *Seprődi János* beszélt

még a szöveges és a tisztán hangszeres Rákóczi-nótáról, mely utóbbiból a Rákóczi-induló keletkezett. Az érdekes előadást az ev. ref. kollégium énekkarának közreműködése élénkíté.

— DÉZSI LAJOS ig. választmányi tagtársunk, a *M. Történeti Életrajzok* érdemes szerkesztője, kinek akadémiai székfoglalójáról ép az imént szoltunk, a kolozsvári tudomány-egyetemen is most nemrég foglalta el székét, hová a magyar irodalomtörténet rendes tanárának nevezték ki. Szívesen üdvözljük őt új állásában, s ha távolabb szakadt is tőlünk, reméljük, ezentúl is buzgó és munkás tagja marad társulatunknak.

— Az ÁGOSTAI CSATA helyének kérdése igen foglalkoztatja a német historikusokat. A Sybel-féle *Historische Zeitschrift* legújabb számában (3-ik f. I. köt. 3. füz. 538—551. ll.) Schäfer hosszasan felel Harry Bresslau bíráló megjegyzéseire ¹⁾ s erősen vitatja, hogy a 955 évi »Ungarnschlacht« színhelyét a Lech folyó partján ugyan, de nem a Lech-mezőn Ágostától délre, hanem ettől északra, a Wertach folyón túl kell keresnünk.

ÉRTEKEZÉSEK

az 1903/904 évi iskolai Értesítőben.

(Folytatás.)

OPPEL JENŐ: *Hutten Ulrik. A világszemlélők.* (Késmárki ág. ev. lyceum Ért. 1—25. ll.) — Huttennek *A világszemlélők* cz. dialogusa az író felfogásának, nézeteinek. az u. n. hutteni szellemnek elsőrendű forrása; minduntalan előtérbe lép a szerző subjectivitása, azé a nagyképzettségű humanistáé, ki gyönyörűséget talál a latin nyelvben, azé a lovagé, ki lenézi a polgárt és parasztot, ki lelkesedik császáráért s utálja a papságot és a hatalmaskodó fejedelmeket; végül a nagy német hazafié, ki a németet tartja a világ első nemzetének, melynek csak egy nagy hibája van, az iszákosság. A dialogus a forrongó szellemű kor értékes terméke lévén, mint történeti forrásmű is számbaveendő. A dialogus 1520 április-havában jelent meg; háttere az 1518-iki augsburgi birodalmi gyűlés. Feltűnő, hogy benne Lutherről nincs említés téve. Oppel helyes megjegyzése szerint azonban Luther akkor még nem világtörténelmi alak, neve csak egyházi körökben ismeretes, s Hutten csak 1520 jun. 4-én tartja Luthert érdemesnek arra,

¹⁾ Olv. Kropf Lajos cikkét: *Az ágostai csata* cz. alatt. *Századok*, 1906. 765. l.

hogy hozzá levelet intézzem. Örvendünk rajta, hogy a dialogus Oppel kifogástalan fordításában, megfelelő jegyzetekkel, magyarul is megjelent.

HANUSZ ISTVÁN: *Állatregék hazai történetünkben és népmondáinkban.* (Kecskeméti áll. főreálisk. Ért. 3—19. ll.) — A szerző nagy buzgalommal gyűjtötte össze a hazai történetünkben szereplő állatregéket, melyek természetesen anekdotaszerűek. Tóth Béla ismert gyűjteménye tényleg forrása is a dolgozatnak. A csodaszarvas mondájától kezdve számtalan állatregét sorol fel a szerző, mely regék így összegyűjtve érdekes olvasmányul szolgálnak. A dolgozat második felében a magyarországi állatregékről van szó, de a magyar nép jó állatainak, szent madarainak felsorolását ez alkalommal nélkülöznünk kell.

BÁLINT KÁROLY: *A róm. kath. egyház szervezése és fejlődése hazánkban.* (Szentgotthárdi áll. gymn. Ért. 3—17. ll.) — Rövidre fogott s e mellett könnyen áttekinthető dolgozat. Egyes részletei ellen kifogás emelhető ugyan, de általában véve a tanuló ifjúság okulhat belőle. Azt hiszszük, tudományos értéket a szerző nem tulajdonít dolgozatának.

KOHLBACH BERTALAN: *Adatok Somogy vármegye ősművelődésének történetéhez.* (Kaposvári áll. főgymn. Ért. 3—20. ll.) — A szerző a kaposvári főgymnasium és a Somogy vármegye tulajdonában levő bronzkori emlékek alapján a megye kelta lakosságáról értekezik. A megye területén a római hódítást megelőző korban kelták laktak. Egy részök nomád életet élt, más részök azonban megerősített városokban lakott, milyenek a mai Böhönye, Hencse, Szigetvár stb. helyén voltak. Műveltségöket a nagy számban ránk maradt leletekből lehet megállapítani. A szerző ezeket mutatja be; ismerteti tehát a kelták támadó és védő fegyvereit, a bronzkori kőfegyvereket, a kelta szerszámokat, eszközöket, ruházatot és ékszereket, s végül a kelta agyagipart. A becses dolgozatot hat táblán sikerült képek teszik tanulságosabbá.

LAUKÓ ALBERT: *Felső-Fehér vármegye.* (Erzsébetvárosi áll. főgymn. Ért. 4—33. ll.) — Az egykori erdélyországi Fehér megye magában foglalta. a mai Alsó-Fehér megyén kívül, Hunyad, Nagy-Küküllő, Szeben és Fogaras megyéket, részben a Barcaságot s Háromszéknek is egy részét. Belőle alakult ki 1276 körül Hunyad vármegye s a szászok *Altes Land*-ja. A vármegye tehát Erdély nyugati határától egész a keleti határig húzódott el, s így a keleti székely-magyarországi szerves összefüggésben állott a Szamos és Maros mentén elhúzódó nyugati megyékkal, mi által hazánk ezen keleti részének magyarsága és magyar jellege biztosított. Az idők folyamán

sok változást szenvedett megye élén a fejedelmek korában két főispán állott, a járások számának megfelelően; a két járás úgyszólván két külön megye volt, úgy hogy az egyik főispánnak a másik járás ügyeibe csak országgyűlési felhatalmazás alapján lehetett beleszólása. A gubernium korában Fehér megye nem maradt egy törvényhatóságnak; 1765-ben tényleg *Alsó- és Felső-Fehér* megyére szakadt. Az utóbbinak székhelye *Martonfalva* volt, de — különösen nyáron — Hidvégen és Előpatakon is tartottak gyűléseket. Felső-Fehér megye 1849-ben megszűnt; 1861-ben azonban újra megalakulván, Erzsébetváros lett a megye székhelye 1876-ig, mikor is az új rendezés alkalmával végleg megszűnik. Utolsó főispánja gróf Bethlen Gábor volt. Az értekező az 1530—1696-ig, illetőleg 1709-ig szereplő főispánok névsorát s rövid életrajzát is közli gr. Lázár Miklós ismert műve alapján. Egy helyen kiigazítandó adatra akadunk. Bethlen Ferencz t. i. 1653-ban jun. 15-én halt meg s nem 1654-ben.¹⁾ Végül a megye 1821-iki nemesi conscriptióját adja az értekező.

SZIGETI GYULA: *A magyar történet görög kútfőiből. Chalcocondylas.* (Szentesi áll. főgymn. Ért. 3—9. ll.) — A XV-ik század történetére nézve fontos byzanci író szűkszavú életrajza s két kis szemelvény munkájából, egyébként sikerült fordításban. Csak egy megjegyzésünk van az idézés módjára vonatkozólag; t. i. ha görög szöveget idézünk, akkor használjuk a görög betűket, vagy pedig elégedjünk meg az egyszerű utalással. Az olyan latin-betűs átírás, a minőt az értekező használ, legalább is bántó.

NOSZKAY ÖDÖN: *Oláh Miklós levelezése a németalföldi humanistákkal.* (Érsekujvári községi kath. főgymn. Ért. 3—29. ll.) — Oláh Miklós, mint ismeretes, Mária királynénak volt titkára ifju korában, s mikor Mária Németalföld kormányzója lett, Oláh is vele ment. Megismerkedvén ottan az akkori legkiválóbb humanistákkal, ezekkel élénk levelezést folytatott. Leveleit őszinteség jellemzi; nem azért ír, hogy stilusát ragyogtassa, hanem hogy hírt adjon magáról. Erasmushoz bámulat és hódolat fűzi. Erasmust azonban önzés is vezeti, mert Oláh tekintélyes ember lévén az udvarnál, remélte, hogy esetleg felhasználhatja őt saját céljaira. A dolgozatra vonatkozólag az a megjegyzésünk, hogy egyöntetűbb lehetett volna a tárgyhoz nem tartozó némely részletek elhagyásával, a milyenek pl. a bevezetés, vagy Erasmus Rotterdamus életrajza.

ZIMMERMANN REZSŐ: *A nemességnek a városokba való telepedése a XVI—XVII. században.* (Nyiregyházi ág. ev. főgymn. Ért.

¹⁾ Oliv. *Történelmi Túr*, 1902. 242. 1.

3—32. ll.) — Tartalmas dolgozat, mely főleg a törvényhatósági jogszabályok s a M. Gazdaságtörténelmi Szemle adattárának felhasználásával készült. A nemességnek a városokba való települése a XVI—XVII. században a török hódoltsággal függ össze; a királyi Magyarország és Erdély ekkor válik sűrűbb népességűvé s jóval magyarabbá mint azelőtt volt. A nemesség betelepülése azonban nem mehetett simán végbe; a városi közköltséghez való járulás, mely bizonyos adónemnek tekinthető, a birtokszerzés kérdése, részben az igazságszolgáltatási eljárás, végül a vallási és nemzetiségi ellentétek élénk harcokat idéztek elő az egyes városok belételeiben, s hosszú időnek kellett elteltie, míg a béke helyreállott. E küzdelmek leírása a dolgozat tárgya.

SAKÁLL GYULA: *Egyházi és vallási intézkedések története a tiszántúli kerületben, 1526—1792.* (Máramarosszigeti kegyes-r. algymn. Ért. 3—41. ll.) — Ez a dolgozat is nagyrészt a megyei és városi törvényhatósági jogszabályokon alapúl; a megjelent rész azonban nem befejezett munka, s ez magyarázza meg azt, hogy a bevezetés aránytalanul hosszú, ellenben az egyházi és vallási ügyekben a törvényhozás útján tett intézkedések tárgyalása az ónodi országgyűléssel megszakad. A dolgozat sokat nyert volna értékben, ha szerzője nem állana merev felekezeti állásponton, mely őt ítéleteiben a protestánsokkal szemben igazságtalanságokra ragadja.

TÓTH-SZABÓ PÁL: *Nagyvárad az erdélyi fejedelmek s a török uralom korában.* (Nagyvárad i prém. főgymn. Ért. 1—132. ll.) — Kiváló értékű tanulmány, melyet a szerző első sorban tanítványai okulására írt, de bizvást elmondhatjuk róla, hogy történetirodalomnak számottevő terméke. A mű nem csupán Nagyvárad politikai története 1551—1692-ig, s nem is egyszerű méltatása annak a szerepnek, melyet e vég hely az erdélyi fejedelmek korában mint a keresztyénység, más szóval a magyarság, a hódoltság korában pedig mint a törökök védőbástyája betöltött. Kiterjeszkedik a művelődési viszonyokra is; behatóan ismerteti a vallási állapotokat, az iskoláztatást, s mindkettőnek hatalmas eszközét, a könyvnyomtatást; továbbá az erdélyi fejedelmek nagyszabású építkezéseit s ezzel szemben a törökök fatalismusát. Világos képet ad a hódoltsági életéről, az adózás, az igazságszolgáltatás és a társadalmi élet viszonyairól, s végül összeállítja a nagyvárad i főkapitányok és pasák névsorát. Nem szükséges külön felemlitenünk, hogy a dolgozat egykorú okiratok és történeti feljegyzések alapján készült.

KOVÁCS LAJOS: *Magyarország a XVII-ik század második felében.* Székfoglaló értekezés. (Nagykőrösi ev. ref. főgymn. Ért.

3—21. ll.) — A szerző világosan rajzolja hazánknak a bécsi udvarhoz való viszonyát; ismerteti azokat a kísérleteket, melyekkel az országot leigázni törekedtek, s melyeknek következménye II. Rákóczi Ferencz felkelése lett. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a cím után, mely nagyon is általános vonatkozású, egyebet vártunk volna.

PÓZNA JÓZSEF: *Visszaemlékezés II. Rákóczi Ferenczre és a korabeli szabadságharcra.* (Lévai kegyes-r. főgymn. Ért. 3—74. ll.) — A szerző megjegyzése szerint értekezése nem lép fel tudományos köntösben, hanem az utóbbi évek alatt fellendült Rákóczi-cultus hatása alatt egybefoglalni kívánta »mindazt, a mi II. Rákóczi Ferencz egyéniségét oly kedvessé, oly vonzóvá és felejthetlenné teszi.« Az ifjuság elé állítja követendő példányképül »ennek a becsületesség, önzetlenség, önfeláldozás és soha meg nem hunyászkodás mintaképének nemes vonásait.« Az értekezés, mely nagy lelkesedéssel és lelkiismeretesen van megírva, bizonyára maradandó nyomot fog hagyni a tanuló ifjuság lelkében.

SCHNEIDER JÁNOS: *A magyarok családi élete és jelentősége¹⁾ a XVII-ik században.* (Budapesti VIII. ker. községi főreálisk. Ért. 1—11. ll.) — Báró Radvánszky Bélának ismert munkája alapján írt dolgozat, melynek szerzője néhány lapon összefoglalja mindazt, a mit a régi magyar családi életre vonatkozólag lényegesebbnek ítélt. A dolgozatot az iskolában tanultakhoz felhasználható kiegészítésnek tekinthetjük, egyébként azonban tudományos értéke nincsen. LUKINICH IMRE.²⁾

ÚJ KÖNYVEK.

(Folytatás.)

— GIESSWEIN SÁNDOR. Szent Jakab, Jeruzsálem első püspöke. Egyszersmind válaszúl e kérdésre: Voltak-e az Ur Jézusnak testvérei? Irta —. Budapest, 1906. Stephaneum kny. 8-r. 32 l. (A Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának felolvasó üléseiből, 57. sz.) Ára 80 fill.

— GÖRÖG IMRE. Gróf Zrínyi Miklós a költő, mint államférfi. Művelődéstörténeti tanulmány. Bölcsészetdoktori értekezés. Irta —. Budapest, 1906. Nobel Károly kny. 8-r. IX, 60 l. (Művelődéstörténeti értekezések, 20. sz.)

— GYÓRY TIBOR. Az orvosi tudomány története. Hat előadás vetített képek bemutatásával. Pozsony, 1906. Angermayer Károly kny. 8-r. 12 l. (Népszerű főiskolai tanfolyam, 1905/906. I. sor.)

¹⁾ Helyesebben : és *annak* jelentősége.

²⁾ Tisztelettel kérjük azon történeti tárgyú program-értekezések íróit, kiknek dolgozatai ismertetésünkben esetleg kimaradtak, hogy azokat a szerkesztőségnek pótlólag való ismertetés céljából mielőbb beküldeni sziveskedjenek.

- HALÁSZ GÁBOR. A magyar szabadságharcz állami papírpénzei. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. 12 l. (Különlenyomat a *Numizmatikai Közlöny* V-ik évfolyamából.)
- HALMÁGYI ISTVÁN naplói; I. *Szádeczky Lajos*.
- HAMPEL JÓZSEF. A Nemzeti Múzeum legrégibb pannóniai sírtáblái. Olv. a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1906. márcz. 12-én tartott ülésén. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 74 l. 23 képes táblával. (Ertekezések a történeti tudományok köréből, XXI. köt. 1. sz.) Ára 2 kor.
- HEGEDÜS ISTVÁN. Raguzai emlékbeszéd Mátyás király felett. Latinból fordította és bevezetéssel ellátta —. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 26 l. (Különlenyomat az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1905 évi folyamából.)
- HENTALLER LAJOS. Verrózsák. I. II. köt. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 210, 2 l., 278, 2 l. Ára 4 kor.
- HORVÁTH CYRILL. A Batthyány-codextról. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 102 l. (Különnyomat az *Irodalomtörténeti Közlemények*-ből.)
- HORVÁTH JÁNOS. Adalékok Kossuth Lajos jellemzéséhez. Budapest, 1906. Globus kny. 8-r. 8 l. (Különlenyomat az *Ügyvédek Lapja* 1906 évi 18, 19. és 20. számaiból.)
- HORVÁTH (Jenoe —). Les relations commerciales roumaino-hongroises, 1500—1550. Essai d'histoire économique. Pancsova, 1906. Wittigschlager kny. Nagy 8-r. 8 l.
- HORVÁTH (Jenő —). Siebenbürgisch-sächsische Städtekultur im Mittelalter. Pancsova, 1906. Wittigschlager kny. Kis 8-r. 4 l. (Különlenyomat. Miből?)
- HRUŠEVSKYJ (Mychajlo —). Materialy do istorii stb., I. *Materialy*.
- IVÁNYI ISTVÁN. Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. Irta —. III. IV. köt. Szabadka, 1906. Szabados Sándor kny. Kis 8-r. 4, 160 l., 163 l. Egy-egy kötet ára 2 kor.
- JACOB (Eugen —). Johannes von Capistrano. II. Teil. Breslau, 1905. Woywod. 12-r. 466 l.
- JAHRESBERICHTE der Geschichtswissenschaft, im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin herausgegeben von *Georg Schuster*. XXVII. Jahrgang, 1904. Erste Hälfte: Altertum. Deutschland. — Zweite Hälfte: Ausland. Allgemeines. Register. Berlin, 1906. Weidmannsche Buchh. 8-r. XII, 249, 643 l., VIII, 441, 298 l.
- JÁSZAI GÉZA. A szegedi szent Rókushoz címzett r. kath. plébánia százéves története, 1805—1905. Kiadta a plébánia százéves jubileumát rendező bizottság. Szeged, 1905. Endrényi Imre kny. 8-r. III, 456 l. Ára 3 kor.
- JEGYZÉKE (Borsod vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az Országos községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1906. Pesti kny. r. t. 8-r. 19 l.
- JEGYZÉKE (Gömör és Kis-Hont vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az Országos községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1906. Pesti kny. r. t. 8-r. 22 l.
- JEGYZÉKE (Nógrád vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az Országos községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1906. Pesti kny. r. t. 8-r. 31 l.
- JEGYZÉKE (Sopron vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az Országos községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1906. Pesti kny. r. t. 8-r. 17 l.

— JEGYZŐKÖNYVEI (A muzeumok és könyvtárak országos szövetsége 1904 október 29-én Temesvárt tartott közgyűlésének és október 30-án Verseczen tartott ülésének —). Melléklet a muzeumok és könyvtárak orsz. tanácsa 1904—1905 évi jelentéséhez; 1. *Jelentése*.

— JELENTÉS a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének 1905 évi működéséről. Szerkesztette *Schönherr Gyula* előadó-titkár. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 116, 2 l.

— JELENTÉS a székely nemzeti muzeum 1905 évi állapotáról. Az ig. választmány jelentése a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségéhez. Sepsiszentgyörgy, 1906. Jókai kny. r. t. Kis 8-r. 14 l.

— JELENTÉSE (A muzeumok és könyvtárak országos tanácsának IV-ik —) 1904—1905. Szerkesztette *Schönherr Gyula* h. előadó-titkár. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 105, 2 l. — *Melléklet*: A muzeumok és könyvtárak orsz. szövetsége 1904. október 29-én Temesvárt tartott közgyűlésének és október 30-án Verseczen tartott ülésének jegyzőkönyvei. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 58, 2 l.

— JURKOVICH EMIL. Besztercebánya multjából. Tárca-gyűjtemény. Besztercebánya, 1906. Hungária kny. 8-r. 114 l. Ára 2 kor.

— KARÁCSONYI JÁNOS. Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban, 970—1900-ig. Irta —. Nagyvárad, 1906. Szent László kny. 8-r. VIII, 357 l. Ára 4 kor.

— KARÁCSONYI JÁNOS. Szent Adalbert védelme. Irta —. Budapest, 1906. Stephaneum kny. 8-r. 31 l. (A Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának felolvasó üléseiből, 55. sz.) Ára 80 fill.

— KARÁCSONYI JÁNOS. Egy tudatlan és arczatlan rágalmazónak nyilvános megfeddése. Irta —. Budapest, 1906. Stephaneum kny. Kis 8-r. 45 l. (Különlenyomat a *Religió*-ból.)

— KENÉZ BÉLA. A városok fejlődése és jelentősége. Budapest, 1905. Uránia kny. 8-r. 132 l. Ára 2 kor.

— KERESTÉLY IRMA. La Bruyère és kora. Kolozsvár, 1906. Gombos Ferencz kny. 8-r. 140 l.

— KERESTÉLY OLGA. Várkonyi Amade László báró élete és költészete. Irta —. Kolozsvár, 1905. Gombos Ferencz kny. 8-r. 116 l.

— KÉRÉSZY ZOLTÁN. Rendi országgyűléseink tanácskozási módja. Jogtörténeti tanulmány. Irta —. Kassa, 1906. Vitéz A. utódja kny. 8-r. 2, 67 l. (Különlenyomat a kassai kir. jogakadémia 1905/906. tanévi Évkönyvéből.) Ára 1 kor.

— KĘTRZYŃSKI (Stanislaw —). Kilka uwag o opacie Astryku-Anasztazym. Varsó, 1905. Lazarski. 8-r. 27 l.

— KISS ÁRON. Losontzi István életrajza. Budapest, 1906. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 62, 2 l. (Népnevelők könyvtára, 27. füz.) Ára 1 kor.

— KMOŠKÓ MIHÁLY. A zsidók politikai története a hellenizmus kezdetén. Irta —. Budapest, 1906. Nagy Sándor kny. 8-r. 183 l. Ára 3 kor.

— KÓSA JÁNOS. I. Miksa császár magyarországi politikája. Kolozsvár, 1906. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 42 l.

— KOVÁCS SÁNDOR. Bocskay István a szabadsághős és békeszerző fejedelem. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 46, 2 l. (Egyházunk nagyjai. Zsid. XIII. 7. A Luther-Társaság megbízásából szerkesztik *Payr Sándor* és *Kovács Sándor*.) Ára 20 fill. — Ugyanaz németül *Binder Jenő*, tótul *Raab Károly* fordításában.

— KOZÁRY GYULA. Báró Gerliczy Félixné. Negyven év a Bihar-megyei és nagyváradi növényesület történetéből. Irta —. Nagyvárad, 1906. Szent László kny. 8-r. 50 l. Ára 1 kor 20 fill.

— KÖRÖMY ÁRPÁD. Közállapotok a harminczéves háború idején. Wallenstein. Budapest, 1906. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 86, 2 l. (Iparosok Olvasótára, XII. évf. 3—4. szám.) Ára 1 kor. 20 fill.

— KÖVÁRY LÁSZLÓ. Magyarország története nemzetközi helyzetünk szempontjából. Második füzet. Fenmaradásunkért való küzdelmünk az Árpád-utódok alatt. (1038—1301.) Kolozsvár, 1906. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 198 l. Ára 2 kor.

— KRÁLIK LAJOS. A magyar ügyvédség. Az ügyvédség multjából. I. köt. Az Árpádok kora. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 243 l. Ára 4 kor.

— KURTH (Godefroid —). Qu'est-ce que le moyen âge ? Paris, 1905. Blond. 12-r. 63 l. (Science et Religion, 374.)

— LAMPRECHT (Karl —). Deutsche Geschichte. Von —. Zweite Abteilung: Neuere Zeit. Zeitalter des individuellen Seelenlebens. III. Bd. Zweite Hälfte. Freiburg i. B. 1906. Hermann Heyfelder. Kis 8-r. XIV, 397—873 l. (Deutsche Geschichte von *Karl Lamprecht*. Der ganzen Reihe VII/2. Band.)

— LAUSCHMANN GYULA. Virág Benedek és Ányos Pál viszonya Székesfehérvárhoz. Irta —. Székesfehérvár, 1905. Csitári kny. 8-r. 58 l.

— LEA (Henry Charles —). Geschichte der Inquisition im Mittelalter. Autorisierte Übersetzung, bearbeitet von *H. Wieck* und *M. Rachel*. Revidiert und hrg. von *Joseph Hausen*. I. Bd. Bonn, 1905. Carl Georgi. 8-r. XXXVIII, 647 l. Ára 10 M.

— LENCZ GÉZA. Az ausztriai protestantizmus története. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 49 l. (Különlenyomat a *Protestáns Szemle* 1906 évi folyamából.)

— LJETOPIŠ jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1905. 20. svezak. Zágráb, 1906. Kis 8-r. 205 l.

— LÓRÁND LAJOS. A székely jobbagyság kialakulása 1540—1571. Bölcsészetdoktori értekezés. Irta —. Budapest, 1906. Barcza József kny. 8-r. 8, 56 l.

— LOSERTH J. Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II. Erster Theil. Die Zeiten der Regentschaft und die Auflösung des protestantischen Schul- und Kirchen-Ministeriums in Innerösterreich. 1590—1600. Gesammelt und herausgegeben von —. Wien, 1906. Alfred Hölder. 8-r. CII, 821 l. (Fontes rerum Austriacarum. Österreichische Geschichts-Quellen. Hrg. von der Historischen Kommission der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Zweite Abt. Diplomata et acta. LVIII. Bd.)

— LUPAŞ (Joan —). Un capitol din istoria ziaristiceii româneşti-ardelene. Gheorghe Bariţiu. De —. Nagyszeben, 1906. Főegyházm. kny. 8-r. 26 l. Czimlap nélkül. Arczképpel. (Biblioteca Despărţământului Sibii al Asociaţiunii pentru literatura română şi cultura poporului român, nr. 2.)

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1906 évi okt. hó 4-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak : Id. Bánó József vál. tag korelnök, illetőleg dr. Thaly Kálmán első alelnök elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Bleyer Jakab, dr. Csánki Dezső, dr. Császár Elemér, Dedek Crescens Lajos, dr. Demkó Kálmán, dr. Dézsi Lajos, Emich Gusztáv, dr. Fejérpataky László, dr. Mika Sándor, dr. Ortvay Tivadar, Pettkó Béla, ifj. dr. Reiszig Ede, Szinnyi József, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok. Barabás Samu jegyző.

Korelnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőként Pettkó Béla és dr. Áldásy Antal vál. tagokat kéri fel.

48. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokul 1906-tól* : dr. Görög Imre tanárjelölt Budapesten, dr. Herzog József orsz. levéltári fogalm. gyakornok Budapesten (mindkettőt aj. a titkár).

Megválasztatnak.

49. Pettkó Béla vál. tag bemutatja Várnai Sándornak »Nyilvános és magán élet a régi Pesten« című dolgozatát.

Köszönettel fogadtatik.

Ezalatt az időközben megjelent dr. Thaly Kálmán első alelnök elfoglalván az elnöki széket, —

50. Következik a pénztárnoknak az 1906 évi június—szeptember hónapokról szóló kimutatása, mely szerint

összes bevétel volt.....	6949 kor. 67 fill.
» kiadás.....	5641 » 29 »
maradvány	1308 » 38 fill.
Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő	21,740 kor. — fill.
követelést, 1906 szept. 30-án összesen.....	23,048 kor. 38 fill.

készpénz állott a társulat rendelkezésére; miből azonban a néhai Milkovich Zsigmondné szül. Zámory Mária úrnótól a társulatnak végrendeletileg hagyományozott 500 kor. mint alapítvány tőkésítendő volna.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatolattatik; egyúttal az elnökség utasíttatik, hogy a tőkésítendő 500 koronán, annak megfelelő névértékben vásároltasson 4%-os magyar koronajáradék kötvényt a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

A vál. néhai Milkovich Zsigmondné szül. Zámory Mária úrnó nevét hálás kegyelete jeléül a társulat alapító tagjai sorába iktatja.

51. Titkár jelenti, hogy Bay Ilona úrnó, a halhatatlan emlékü II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai hamvainak hazahozatala alkalmából 200 koronát bocsátott a vál. rendelkezésére, hogy azon a társulat nevében az örök dicsőségű fejedelemhez méltó koszcrút helyezzen a ravatalára.

A vál. a kegyeletteljes adományt hálás köszönettel fogadván, annak az adományozó úrnó nemes és hazafias céljának megfelelőleg való felhasználása mellett elhatározza, hogy a Rákóczi Ferencz s a bujdosók hamvainak hazaszállítása alkalmából Budapesten, illetőleg Kassán és Kézsmárkon rendezendő ünnepélyeken a lehetőség-szerint nagyobb számú küldöttséggel résztveszen; itt a székesfővárosban a fejedelem ravatalán kívül a Thököly Imre és Bercsényi Miklós ravatalaikat is megkoszorúzza s az elnökséget az erre nézve szükséges intézkedések megtételével megbízza.

Megjegyzendő, hogy a koszorúkat a gróf Teleki Géza elnök vezetése alatt kiküldendő bizottság fogja rendeltetésük helyére juttatni.

Ennélfogva a társulat t. tagjai fölkéretnek, hogy a kik a küldöttségben résztvenni óhajtanak, a társ. titkári hivatalánál jelentkezni szíveskedjenek.

52. Bemutatja a) dr. Szádeczky Lajos vál. tagnak a nyárád-szeredai Bocskay-szobor leleplezéséről szóló jelentését, mely szerint az ünnepélyen Bedőházy János r. tagtársunkkal együtt megjelenvén, a szoborbizottság hálás érzelmekkel fogadta a társulatnak kegyeletes megemlékezését;

b) dr. Reiszig Ede vál. tag értesítését a kolozsvári új nemzeti színház felavatásáról, mely alkalommal nevezett tagtársunk a zárkóletételi okmányt a társulat nevében aláírta.

Tudomásul vétetnek.

A napirend kimerítése után —

53. Csánki Dezső dr. vál. tag reámutatván azon üdvös és hazafias mozgalomra, mely a *Szilágyi Erzsébet nyaraló palotája a budai hegyekben* cz. alatt a társulat f. évi r. közgyűlésén felolvasott s a

Századok legközelebbi füzetében *Kuncz ispán majora Budán* címmel megjelenendő tanulmánya nyomán, a történelmi nevezetességű helynek emlékekkel való megjelölése iránt a székes fővárosban s főleg ennek első kerületében támadt, — óhajtandónak vélné, ha fejtegetései bizonyos számú példányban különlenyomatban is közzététetnének.

A vál. az eszmét általános helyesléssel fogadván, a tanulmány-
nak a társulat költségén 100—150 példányban való külön kinyom-
tatását elhatározza.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Dr. Th a l y K á l m á n s. k.
elnök.

B a r a b á s S a m u s. k.
jegyző.

Hitelesítjük :

Pettkó Béla s. k.
vál. tag.

Dr. Áldásy Antal s. k.
vál. tag.

MAGYAROK ISTENE. ISTEN NYILA.*)

Hagyományos balvéleményt kiirtani mindig nehéz, főleg nehéz akkor, ha százados nemzeti balvéleményről van szó.

Ilyen százados nemzeti balvélemény az, hogy a »magyarok istene« a vele szorosan összefüggő »isten nyila« nevezettel együtt a magyar ősvallásból eredő kifejezés.

En egy polemiám alkalmával már kerek tíz évvel ezelőtt rámutattam, mily téves ez a tudományos művekben is dogmaképpen hirdetett vélekedés.¹⁾ De bizonyításomnak eredményét maig sem látom. Nem kisebb tekintély, mint *Beöthy Zolt*, még legújabban is arra oktatja a magyar ifjúságot, hogy »őseink egy istent hittek, kit különösen nemzeti védő istennek, a magyarok istenének tartottak s fegyveresen képzeltek, a honnan a villám népi nevét vette: istennyila.«²⁾

Mostani értekezésemmel az a célom, hogy végleg leszámoljak e téves tanítással s egyszersmind rámutassak a szóban forgó kifejezések igazi forrására, a bibliára.

* * *

A »magyarok istene« elnevezés ősvallási eredetének tudományos vitatása nem mai keletű. *Szirmay Antal* már száz évvel ezelőtt bizonykodik mellette *Hungaria in parabolis*-ában a következő szavakkal: »Nomen quidem Dei a Persico *Jezdan*, *Jezten* adoptarunt Hungari. Martem coluisse scribuntur. Atila gladium Martis se invenisse gloriabatur. Eorum scythica sacrificia iuxta

*) Felolvasta a szerző a Budapesti Philologiai Társaság 1906. máj. 9-én tartott ülésén.

¹⁾ Ősvallásunk egy-két nyelvi emléke. Nyelvtud. Közlemények, 25: 187—196. II.

²⁾ A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése, I. köt. 9-ik kiad. (1905.) II. I.

puteos, fontes, ad arbores et lapides memorantur; *peculiari tamen nomine Deum suum Deum Hungarorum* (Magyarok Istene) *vocabant*. Antiquissimum sane est apud Hungaros dicterium, quo hostibus suis minari solent: *Megemlegeted a magyarok Istenét!* — quasi peculiaris aliquis tutelarís Deus pro Hungaris staret. Ita est: Deus patrum nostrorum nos tanquam electum suum populum ad Europaeam Chanaan eduxit, et inter tot funestas rerum conversiones intenta quadam vigilantia servavit. *Vere non fecit taliter Dominus omni nationi!*«¹⁾ Ugyanezen művének egy másik helyén azt állítja *Szirmay*, hogy háború alkalmával a véres kardot körülhordozó királyi ember e szókkal szokta volt fegyverre szólítani őseinket: *»Vox Dei Hungarorum! vox populi!* ut singulus ad destinatum locum armatus compareat, secus per media viscera scindendus, vel in perpetuam servitutem redigendus.«²⁾

Szirmay után *Toldy Ferencz* kardoskodik a »magyarok istene« név ősmagyar eredetű apperceptiója mellett a következőképen: »Ugy fogák fel őt (t. i. az Istent), mint népük saját védurát, mint magyarok istenét, mely név egész mai napig jelentékeny módon él a magyar nép öntudatában.«³⁾ *Ipolyi Arnold* ugyanezt a véleményt nyilvánítja Magyar mythológiájában.⁴⁾ S hogy az újabb kutatók közül is megemlítssem a legtekintélyesebbeket, pl. gr. *Kuun Géza* ismert nagybecsű keleti forrásművében szintén ennek a hagyományos balhitnek ad kifejezést: »Hungari — úgymond — Deum sibi nationalem bellicosumque effinxerunt in tertia mythologiae eorum epocha, quem *Magyarok Istene* nominabant, quasi nationalem Hungarorum Deum, quem symbolo gladii et spiculi adorare iis mos erat.«⁵⁾ *Beöthy Zsolt* megkerekén a pogányság legnemzetibb képzetének és szólamának állítja a »magyarok istenét«-t. Szerinte a magyar nemzet »keresztvénsége ellenére megtartja s mind maig őrzi régi pogányságának legnemzetibb képzetét és szólamát: a magyarok istenét.«⁶⁾

¹⁾ Hungaria in parabolis, 1804. 13—14. ll.

²⁾ Hungaria in parabolis, 1804. 26. l.

³⁾ Nemzeti irodalom története, 1851. I. 17. l.

⁴⁾ Magyar mythologia, 1854. 9. l.

⁵⁾ Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima. Claudiopoli, 1892. I. 175. l.

⁶⁾ A magyar irodalom kis tükre, 1900. 18. l.

E bizonyítások, melyek Toldytól kezdve, úgy látszik, valamennyien Szirmay *Hungaria in parabolis*-ának idézett kategorikus nyilatkozatára vezethetők vissza, forrásukkal egyetemben ugyanabban a főbenjáró hibában leledzenek : nincsenek semmi pozitív történeti erősséggel sem támogatva. Tehát egytől-egyig csupán föltevés-számba mennek.

Lássuk csak a tudományos vizsgálat szemüvegén keresztül, megállhatnak-e eme föltevések.

Azon eredmény alapján, melyet ősvallásunkról eddig főleg a nyelvészet segítségével kiderítettünk, annyit határozottan állíthatunk, hogy eleink nem voltak igazában egy istent imádók, a mint krónikásaink akarják bizonyítani ; de nem is voltak szoros értelemben vett polytheisták. Nagyon valószínű, hogy nem voltak egy fő isteni lénynek ismerete nélkül, de hogy ennek eszméje olyanmilyre kidomborodott volna hitükben, mint a mennyire régi történetíróink s részben még a korunkbeliek is feltüntetni igyekeznek, semmiesetre sem fogadhatjuk el. Kétségtelen, hogy imádtak, tiszteltek megszemélyesített természeti jelenségeket, valamint különféle szellemeket, geniusokat is. Voltak bálványaik is.

Az újabb kutatás emez eredményével merően ellentétes az a kép, melyet pogány őseink vallásáról krónikásainkból, főképp Anonymusból, a bécsi és budai krónikákból meg Thurócziból állíthatunk össze. Ezen kép szerint a honfoglaló magyarok az egy igaz Istennek oly tökéletes tudatában voltak, mint akár a kereszténység. Egy Istent imádtak, ki nemzeti pártfogó Istenük volt és mindenütt mellettük állott a harczok közepette, buzdította, erősítette, győzelemről győzelemre vezette őket. Álmos és Árpád választott emberei, kiket azon czéllal rendelt vezérekül, hogy kedvelt magyarjait elvezessék az ígért földjére, Attila örökébe. Szemmel láthatólag egészen más e kép, mint az előbben vázolt ; mindamellett nem valami nagy sor eltalálnunk, melyik felel meg jobban a valóságnak.

Krónikáinkat tudvalevőleg papi emberek írták, a kikben a hazafias érzés lángja semmivel sem lobogott alacsonyabban, mint a vallásos buzgalom. E derék emberek minden igyekeztükkel rajta voltak, hogy az ősök vitézi tetteit, főként honfoglalásukat

lását, mentől szebbnek, mentől dicsőbbnek rajzolja az utókor elé. És feladatuknak megoldása nem is került nagy fáradságba. Tudakosságuk nem engedte, hogy a parasztság csacska énekeire támaszkodjanak (bár azért lopva ezekből is vettek egyetnást), hanem a bibliához űzte-sarkalta őket, a melyből Jehova választott népének, az izraelitáknak ragyogó példája intett feléjük. Jehova vezérli a zsidókat kiválasztott embereivel, Mózes és Józsuével, a nekik megígért tejfel-mézzel folyó Kanaán földére. Védi, oltalmazza, segíti őket minden léptükben. Midőn Mózes, a kirendelt első vezér, az örökségül ígért országnak határán vétke miatt sírba száll, Józsuét állítja élükre, hogy a foglalás nagy művét akarata szerint végrehajtsa.

Olvassa el bárki Anonymust és társait, alig hiszem, hogy észre ne vegye, mily nagy a hasonlóság a zsidó népnek Kanaánba való vezérlése és a magyaroknak honfoglaló hadjárata között. Jáfet ivadékainak, a magyaroknak Istene épen olyan viszonyban áll választott népével, mint Jehova az izraelitákkal.

Mindkettő kijelöli népének a birtoklandó hazát : ez Kanaánt, amaz Pannóniát, s egyformán vezetik, védik, segítik népüket. A zsidó Jehova Mózeset teszi vezérnek, a kinek hivatása azonban csak Kanaán határáig tart, mert a halál itt bűnéért sírba dönti őt (*dixit Dominus ad Moysen : Haec est terra, pro qua iuravi Abraham, Isaac et Jacob, dicens : Semini tuo dabo eam. Vidisti eam oculis tuis et non transibis ad illam. Deuteron. 34. 4.*); a magyar Jehova Álmot választja ki ugyanerre a feladatra, a ki szintúgy mint Mózes, csak az ígért földének széléig vezet nemzetét s azután csakhamar életét veszti; a budai krónika megjegyzése szerint ugyanis: »huius (t. i. Árpád) pater Almus in patria Erdeleu occisus est, *non enim potuit in Pannoniam introire*« (39), vagy mint Bonfinius még jellemzőbben mondja: »*Almus Pannoniam, veluti promissionis terram intrare non potuit, in Transsylvania namque caesus est.*« (Dec. prim. I. 9.) Mózes hivatalát a bibliában Józsué nyeri el, a ki Jehova akarata szerint fényes harczy diadalmakkal elfoglalja Jákób örökségét s felosztja nemzete tizenkét törzse között; a magyarok Istene Árpádra bizza a honfoglalás befejezését, s ez a felső utasítás értelmében be is tölti szerepét, mert derekas harczokban visszavívja Attila hagio-

mányát s igazsággal kirészeli népe törzseinek. Ilyenformán »bene implevit Deus — mint Anonymus írja — in Almo duce et filio suo Arpad *prophetiam*, quam cecinit Moyses propheta filiis Izrael : Et locus, quem calcaverit pes vester, vester erit.« (V. ö. »Omnem locum, quem calcaverit vestigium pedis vestri, vobis tradam, sicut locutus sum Moysi.« Jos. 1. 3.) Thuróczi szavai szerint : »*Retradidit autem Hungaris Pannoniam, sicut tradiderat filiis Izrael tempore Moysis Sehon regem Amorrhaeorum, et Ogh regem Basan et omnia regna eorum in hereditatem.*« (II. 3. V. ö. »Percussit gentes multas et occidit reges fortes : Sehon regem Amorrhaeorum, et Ogh regem Basan, et dedit terram eorum hereditatem, hereditatem Israel servo suo.« 134. zs. 10—12. vv.)¹⁾ Ide vehető Anonymusnak eme szintén bibliai ízü nyilatkozata is : »*Deus enim, cuius misericordia previa erat, tradidit duci Arpad et suis militibus inimicos eorum et per manus suas labores populorum possederunt.*« (20/b. V. ö. »Dedit illis regiones gentium et labores populorum possederunt.« 104. zs. 43. v.)²⁾ Végül megemlíthető Thuróczinak ugyancsak a biblia hatása alatt rajzolt következő honfoglalásbeli jelenete : »*Arpad vero cum suis de aqua Danubii cornu implens, ante omnes Hungaros super illo cornu omnipotentis Dei clementiam rogavit, ut Dominus eis terram in perpetuum concederet. Finitis his verbis, omnes Hungari clamaverunt : Deus, Deus, Deus ! — et ibi inventus est usus iste et servatur apud Hungaros usque modo.*« (II. 3.)

Ezt az összehasonlítást még számos egybevágó idézettel egészíthetném ki ; de úgy hiszem, ennyi is elég világosan igazolja, hogy krónikásaink munkáján a szentírás hatása lépten-nyomon megtetszik. *Őseink nemzeti Istene Jehovának, Almos vezérük Mózesnek, Árpád Józsuének, a honfoglalás dicső műve Izrael népe Kanaánba vonulásának képmása náluk.* Ez a valóság, melyre historikusaink eddig nem igen vetettek s vetnek ügyet, számottevő tényezőül tekintendő a krónikások helyes megítélésében.

A míg tehát egyrészt mi sem bizonyítja a »*magyarok istene*« név pogánykori eredetét, addig másrészt *krónikásaink nyilvánvalóan igazolják, hogy a nemzeti Isten eszméje minden száláva! a*

¹⁾ Károli Gáspár szerint : 136. zs. 17—22. vv.

²⁾ Károli Gáspár szerint : 105. zs. 44. v.

szentírásban gyökerezik. A »magyarok istene« nem egyéb, mint a zsidók Jehovájának pap-krónikásainktól alkotott képmása.

Habár az Árpád-korból egy adatunk sincs rá, hogy a bibliából veit eszmével együtt maga a »magyarok istene« név használata is elterjedt őseinknél, mindamellett a krónikások feltűnően összevágó felfogása alapján bátran föltehetjük, hogy a magyarrá tett eszmével együttjárt a magyar elnevezés is. Még inkább bele kellett pedig gyökereznie mindkettőnek a magyarság köztudatába utóbb, a XVI-ik században, midőn a hazánk vesztére törő harcok zajában bibliai költőink nemzetünk sorsát ismét a választott zsidó nép küzdelmeivel hasonlították össze.

Az első forrás, melyben a »magyarok istene« név kifejezetten előkerül,¹⁾ Szamosközy István XVI. századbéli kiváló történetírónknak egy pasquillusa, mely a gyászos emlékü Bastát gúnyolja és átkozza breviáriumi (zsolozsmai) formába öltöztetetten.²⁾ A pasquillus idevágó része ezenmód hangzik: »Ad ann. 1604. In exitu Bastae de Eperjes et Vallonum de populo alieno facta est Hungaria dominium Bocskai et omnis regis potestas ejus. Basta vidit hoc et fugit. Germani conversi sunt retrorsum. Vallones aufugerunt ut mulieres, et Hajdones insecuti sunt eos. A facie Bocskai commota est Hungaria, a facie defensoris sui, qui convertit Germanum in stragem cadaverum et halabardas eorum in coles mulierum. Non nobis, Domine Caesar, non nobis, sed Germaniae reddas ipsos praedones. *Ne quando iterum dicant Vallones, ubi est Deus Ungarorum, qui defendat illos?*«

Nem kell valami nagy theologiai jártasság annak megállapításához, hogy e szöveg nem egyéb, mint a 113-ik zsoltár elejének magyar viszonyokra való alkalmazása. A »*Deus Ungarorum*« kifejezés mondata a 10-ik versnek: »*Ne quando dicant gentes: Ubi est Deus eorum?*« — travestálása.³⁾ Látnivaló tehát ebből, hogy a

¹⁾ Zrínyi Miklós, Mátyás királylyá választása körülményeire vonatkozólag (idézve Ipolyinál: M. Mythologia, 16. jegyzet) megjegyzi, hogy a pesti diákgyererek akkoriban énekelt ismeretes dalában »talán a *magyarországi genius*« szólalt meg, »a ki akkor hatalmasabb volt a többinél.« Ámde ez a »magyarországi genius« nem azonos a magyarok istenével.

²⁾ Közölte Hegedüs István. *Századok*, 1904. 345—348. ll. Hegedüs tévesen kiparodizált misének mondja, holott igazában breviáriumszerű travestia.

³⁾ Károli Gáspár szerint: 115. zs. 2. v.

magyarok istené-nek legrégebb írásbeli említése is megerősíti e név bibliai származását.

Megjegyezhetem itt, hogy az egykorú magyar nyelvű forrásokban nem találunk helyet, a mely egyenesen a *magyarok istené*-ről szólna; de szerintem ez a körülmény nem hozható fel hajdani megléte ellen; legfeljebb annyit bizonyít, hogy őseink nem használták oly gyakran jókívánságaikban, mint az újabbkori magyarság teszi.

Annak oka, hogy a XVIII. század vége óta annyira fölkapottá lett, hitem szerint, ha nem is épen bibliai, de igen valószínűen papi hatásra vezethető vissza. Néhai jó *Dugonics András* »Kegyes Oskola-béli Szerzetes Pap« érdeme, hogy a »*magyarok istené*«-nek eszméje és neve oly mélyen bevésődött az újabb magyar ivadék szívébe s képzeletébe. Páratlan népszerűségű regényének, az 1788-ban kiadott *Etelká*-nak már a címképére rajzolt oltárkövén is ez a felírás van: *A Magyarok Istenének*. A világosi egyház felszentelésének jelenetében pedig Etelka a következő ékes beszédet mondja ugyanennek dicsőítésére: »Örüllyetök, és örvendőzzetök Ti möggyözhetetlen Magyar Seregek, kiket a nagy Isten Szittyiánkból harmadszor-is ki-hozván, ezen Országunkba (mint édes anya-földünkbe) bé-segíteni méltóztatott. Megis-törte, meg-is-szalasztotta fölös ellenségeinket. Csak éppen annak az Urnak hatalmától származhatott az, hogy Magyar vitézcinkben oj nagy elevenség lönne, hogy ki-ki (habár maga légyen-is) Század-magával lönni láccattatna. Annak a nagy Istennek szent nevét, ha vagy el-felejtöttük volna, vagy evvel az Épülettel mög-nem-örökösítettük volna, az egész Velág előtt leghál-adatlanabbaknak tarttattunk volna. Föl-vötte szíves könyör-gésünket, föl-vötte mái áldozatunkat az-az Isten, kinek különös nevet adnom kölletik; de én aztat föl-nem-találhatom. Külömböztessük-mög ötet a többiektől; és ezt a mü nagy-hatalmú Urunkat (e mái naptól fogva, egészszen a Velág végezetéig) *Magyarok Istenének mondgyuk*. Ezt az Épületöt *penig* (mivel mü, sátorok alatt lakván, e háznál eddég többet nem építettünk) ne másnak nevezzük, hanem *a Magyarok Istene Szent-Egy-házának*. Emej-jük-föl édes Honnyaim szemeinkkel együtt, háladó szíveinket az Egek felé, és egy szívvel s-egy lélökkel mondgyuk: *Éllyen*

a Magyarok Istene, gyakoroltasson Szent-egy-háza.» (Itt a szerző kitérést tesz a beszéd hatására, mely oly nagy volt, hogy jámbor eleink »mind-nyájan sűrű könyv-hullatásokra fakadtak« tőle.) Etelka így végezte el előbbeni beszédjét: »*Tanicsd-meg minden ellenségeidet, minden irigyeidet (édes Hazámfia) a Magyarok Istenére.* Légy oj bizodalommal hozzá, oj reménséggel felölle, hogy, még azoknak a *Magyarok Istene* élni fog, mind-addég Országunk fön-tartássát el-nem hagygya, böldögülását meg-nem-gátollya. Ha valahára meg-eshetik, hogy *vitéz Magyarainknak ama nagy Istene* Országunkat el-hagyni láccattatna, meg-ne-ütköz-zetek rajta, édes Féleim! Ha mindgyárt nem ögyébbel-is, csak éppen e kurta fohászzkodáskával járújjatok hozzája: *Ne félyünk, él még a Magyarok Istene!* és mög-láttjátok, hogy ügyeitöket minden bizonnnyal mög-enyhíti, mög-gátolt szerencséteket elő-mozdította. Emejjük-föl végtére hál-adó szavainkat az egek bół-tozatjáig és még egyszer egyetemben mondgyuk az előbbenit: *Éllyen a Magyarok Istene! Gyarapodgyon annak Egy-háza!*«¹⁾

Nem lehet kétségünk a felől, hogy Etelkának ez a lelkes beszéde számos honfiúi s honleányi szívet dobogtatott meg annak idején és bizonyára nagyban hozzájárult ahoz, hogy a »*magyarok istené*«-nek ünnepies emlegetése mindjobban népszerűvé vál-jék szerte a hazában. Nemcsak az olvasókra, hanem az írókra is nagy hatással volt. Két évvel később, 1790-ben pl. egy álnevű író, *Eleutherius Pannonius*, kétségtelenül Etelka beszé-dének hatása alatt, egyik művének elején ezeket a szavakat intéz-teti Istennel a magyar honfiakhoz: »Imé, én hoztalak ki titeket Scythiának földéből, és által vittelek titeket a Boristenes és Tanais vizein, az Oroszok földgyén, a Kárpátnak hegyein, a ti ellenségei-teknek közepén, és béhoztalak titeket Pannóniának földére, a téjjel és mézzel folyó földre, hogy egyétek az eő gyümölseit és az eő javait. Én a ti Uratok, adtam a ti kezetekbe a leghatalma-sabb Nemzettségeket, a Tótokat és a Marahanokat, Blakkokat és a Bolgárokat, a Pannoniusokat és a Karinthiusokat. Frigyet kötöttem veletek örökre, hogy *ti legyetek nekem az én népem, és én néktek a ti Istenetek, a hatalmas magyarok Istene!*«²⁾ De nemcsak

¹⁾ Az 1805-iki (harmadik) kiadás 91. és köv. ll.

²⁾ *Szirmay*: Hungaria in parabolis, 10. l.

e beszédén, hanem Szirmaynak a »magyarok istené«-re vonatkozó fentebb idézett bizonyításán is észrevehető Dugonics Etelkájának a hatása.

Ám még más körülmény is bizonyítja, hogy a »magyarok istene« elnevezés népszerűvé tételében valóban Dugonicsot illeti meg a fő érdem. Tudnivaló ugyanis, hogy az ezzel kapcsolatos szólásformákat is ő tartotta fen számunkra, ha ugyan nem maga alkotta őket. Míg régebbi példabeszéd-gyűjtőinknél, Decsinél és Kis-Viczaynál egy mondást sem találunk a magyarok Istenéről följegyezve, addig Dugonics Példabeszédeiben a következőkre akadunk: *Megemlegette a magyarok Istenét* (= elbántak vele, 1 : 26. l.); *Sokakat megtanított a magyarok Istenére* (1 : 99. l.); *Megemlegettetem veled a magyarok Istenét* (2 : 83. l.); *Megtanítlak a magyarok Istenére.* (2 : 83. l.) Hozzávehetjük ezekhez az Etelka beszédében előkerülő »*Él még a magyarok Istene*« szólást is. Ha az előbbieket összevetjük az idézett beszéddel, hajlandók leszünk azt hinni, hogy magától Dugonicstól erednek, vagyis szálló igék, a melyek utóbb közszólásjellegűekké váltak; vagy legalább is azt kell tartanunk róluk, hogy ha másoktól származnak is, igen valószínűen az Etelka ismert beszédének hatása alatt jöttek létre s jutottak közkeletre.¹⁾ Ez a mondás pedig: *Él még a magyarok Istene*, minden kétséget kizárólag Dugonics-alkotta szálló ige. Egyszóval, a magyarok Istenével kapcsolatos szólásmódok is bizonyítják, hogy e név használatát az újabb korban főleg Dugonics tette divatossá.

A »magyarok istené«-nek való története tehát legvelejében ez : 1. Árpád-kori pap-krónikásaink képzelete alkotta meg a zsidók Jehovájának képmására; 2. XVI-ik századbeli bibliai költőink tovább fejlesztették az eszméjét; végül 3. általános keletűvé Dugonics »Etelka« cz. regényének hatása alatt lett.

Ez az igazság. Az ősvallási eredet a mesék országába való.

¹⁾ Igaz, hogy a »*Megemlegeti a magyarok istenét*« szólásmód Kovács Pálnak 1794-ben kiadott *Magyar példa- és közmondási* között (205. l.), valamint Szirmaynak *Hungaria* cz. munkájában (14. l.) is megtalálható; ámde ez a körülmény még nem bizonyítja azt, hogy Dugonics Etelkájának megjelenése előtt már használatos lett volna. Szirmaynál »*Dei iuvamen*« értelmezéssel »*Nem rövidült keze a magyarok Istenének*« mondást is találunk (103. l.), de szerintem ez is alkalmasint Dugonics hatására vall.

Vizsgáljuk meg most már az »isten-nyila« kifejezésnek származását : vajjon csakugyan pogánykori mythologikus emléke-e nyelvünknek, vagy pedig ugyanonnan eredt, a honnan a *magyarok istene*, — a bibliából ?

Az eddig történt nyomozások, melyek egyébként nem csekély számmal vannak, mindannyian tanuskodnak ősvallási származása mellett. A kik a magyarok ősvallásáról eleddig írtak, kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy a villámnak népies »isten nyila« neve, eredete szerint elválaszthatatlanul összefügg a »magyarok istené«-vel, a ki zivatar idején mennyei lakából mint nyilakat zúdítja a földre villámain. Különösen Szabó Károly állítja élénk szép móddal ama rokonsági kapcsolatot, mely az »isten nyilá«-t a magyarok nemzeti Istenéhez fűzi.

»A magyar — úgymond — mint kiválólag harczias nép, ki hazáját s mindenét fegyverrel kereste, fegyverrel védte, ki szántás-vetéssel nem foglalkozva, életét harczokban töltötte, vagyonát, kincseit háborúkban szerezte, örömét, dicsőségét hadjáratokban találta, istenét sem tudta máskép gondolni, mint a hadak hatalmas vezérének, a seregek urának, ki saját népét csatáiban vezérli, védi, támogatja, s a nemzet ellenségeit bosszuálló fegyvereivel összetöri. *Népünk a villámlásban és mennydörgésben maig is isten nyilát látja*, s ellenségét megátkozva, isten nyilával kívánja üttetni.«¹⁾

Azonban nem Szabó Károly az első, ki ezt a nézetet hirdeti. Toldy és Ipolyi már jóval előtte vallják ugyan e véleményt. Az előbbi például így nyilatkozik : »Fegyveresen képzeltek őt (t. i. a magyarok istenét), ki a gonoszokat nyilával ejti el ; innen a villámnak népi neve maig isten nyila.«²⁾ Ipolyi ugyanezt állítva, az »isten nyila« eredetét őseink tűzimádására viszi vissza. De a legújabb kutatók is az ősvallási eredetnek vallói. Így gr. Kuun Géza következőleg bizonykodik már idézett művében : »Caelum Hungari sub duabus formis aspectibusque imaginabantur, sc. 1. forma aëria, *lebegő ég*, aether ; 2. forma superaëria, *menny*, caelum immobile ; unde *numen tonans mortales ictu fulminis terret punitque, quam ob rem fulmen menny-ütő-kő, mennykő*, vulgo

¹⁾ Emlékezzünk régiekről. Kisebb történeti munkái, I. 313. l.

²⁾ Nemzeti irod. tört. I. 17. l.

istennyila, spiculum Dei dicitur.«¹⁾ Réthy László a Beóthy szerkesztette Képes Irodalomtörténet első kiadásában így szól: »A nagy ég, a *főisten*, melyet a vogul felfogásban egy jóságos öreg halásznak látunk rajzolva, a magyarság felfogásában harcziás isteni lény alakjában jelenik meg, mely a felhők felett lakozva, hatalmas nyílzáport szór a zivatarban (Isten nyila = villám).«²⁾ Magának Beóthynek véleménye már értekezésem elejéről ismeretes.

Eme nyilatkozatok, mint látjuk, egytől-egyig összevágának az »*isten nyila*« név ősvallási eredetének bizonyozásában. A feltűnő csak az bennök, hogy jöllehet történetíróktól származnak, mégis minden pozitív történeti tanubizonyosság, számbavehető támogató erősség nélkül szűkölködnek. Arról egészen hallgatnak az idézett írók, hogy mire alapítják következtetésöket. Vajjon miért? Nem nehéz a feleletet elgondolnunk. Egyszerűen azon ok miatt, mert történeti adat nem áll rendelkezésükre állításuk megbizonyításában. De hát valami alapnak mégis csak kell lenni, a mire támaszkodnak! Igen, kell lenni és van is; csak hogy ez az alap, mely nem más mint a hagyományos hit, fölötte gyöngé és dülékeny. Mert ugyan ki tudná erre támaszkodva kimutatni, hogy az »*isten nyila*« elnevezést, mint nemzeti idiotismust valóban őseinknek harcziás természete hozta létre. Eleve mondhatjuk, hogy bárki vállalkoznék is e munkára, fáradozása majdnem bizonyosan kárba veszne. Az a körülmény, hogy a magyarság harcziás nép volt s főképp nyíllal hadakozott, semmiesetre sem tekinthető elég okúl, alapúl arra, hogy a villámokat mindjárt főistene nyilainak fogja föl és nevezze el. Vajjon nem voltak-e más nemzetek is szintoly harcziatermettek, mint őseink? és vajjon csupán elődeink harcziáltak nyilakkal? — Korántsem. Pedig e kérdések önkénytelen felbukkannak a kutató elméjében; s bizonyára nem tudnának rájuk megnyugtató feleletet adni, kik az »*isten nyila*« kifejezés létrejöttét erőnek erejével őseink harcziás természetéből akarják kimagyarázni.

Különben ne gondolja senki, hogy a villámnak Isten fegyvereként, különösen pedig nyilaként való appercipálása a magyar

¹⁾ Id. m. I. 173. l.

²⁾ Képes Irodalomtörténet, 18. l.

nemzeti, vagy éppen finn-ugor felfogásnak sajátos, magában álló tulajdonsága. Épen nem. Mint a nyomban következő hiteles példák bizonyítják, közös ez más törzsbeli népekkel is.

Tekintsünk legelsőben az ókor csodált népére, a görögökre. Talán nem is voltak oly harcziás természetűek, mint az ősmagyarok, a villámokat mégis Ζεὺς dárdáinak, nyilainak tartották. Bizonyosság rá Hesiodos, kinek Theogoniájában a cikázó villámok mint *κῆλα Διὸς μεγαλοῦ* jelennek meg. (V. 708.)

A latin költőknél, nevezetesen Vergiliusnál, Horatiusnál és Ovidiusnál ugyanezek szintén mint *tela*, *iacula*, *spicula Jovis Patris* tűnnek elénk. Ime egynehány példa: »At Pater omnipotens *densa inter nubila telum contorsit.*« (Villámmal sujtotta a gőgös elisi királyt, Salmoneust. Vergilius, Aeneid. VI. 592.) — »Iam satis terris nivis atque dirae grandinis misit Pater et *rubente dextera sacras iaculatus arces*, terruit orbem.« (Horat. Carm. I. 2.) — »*Tela reponuntur manibus fabricata Cyclopum*« (Ovid. Metamorph. I. 259.), vagy előzőleg: »Iamque erat in totas sparsurus *fulmina terras*« (u. o. 253.) stb.

A héberben a *chēc* szó, melynek eredeti jelentése *nyíl*, szintén használatos a villámnak jelölésére (Fürst-Ryssel: Hebr. und chald. Handwörterbuch, 427. l.), ugyanígy az arab nyilat jelentő név is. (U. o.) A szentírásban, különösen az ószövetségnek úgynevezett poétikus könyveiben s ezek közt legfőképp a zsol-tárookban, a villámok mint *Jehova nyilai* sujtják az embereket. Például: »*És kibocsátá nyilait* és elszéleszté őket; a *villámokat megsokasította* és megzavará őket.« (17. zs. 15. v.)¹⁾ — »Nagy volt a vizek zúgása; szózatot adtak a felhők, mert *nyilaid átmentek.*« (76. zs. 18. v.)²⁾ — »*Tündököltesd a villámlást* és szórd széjjel őket; *bocsásd ki nyilaidat* s zavard meg őket.« (143. zs. 6. v.)³⁾ — »A nap és hold megállanak hajlékukban; a *te nyilaid fényében* mennek ők és villogó dárdád fényénél.« (Habak. 3. r. 11. v.) — »És az Úr Isten föltűnik felettünk és *kipattan az ő nyila.*« (Zak. 9. r. 14. v.)

Kétségtelenül a biblia hatásának kell betudnunk, hogy a középkori latinságba is belekerült a villámnak »*sagitta dei*« elneve-

¹⁾ Károli Gáspár szerint: 18. zs. 15. v.

²⁾ Károli Gáspár szerint: 77. zs. 18. v.

³⁾ Károli Gáspár szerint: 144. zs. 6. v.

zése. Bizonyosságul Du Cange-nak (VI. k. 23. l.) eme három adatára hivatkozom: »Tonitrua maxima fuerunt cum pluvia magna in civitate Parmae et in quattuor locis sagitta de coelo percussit.« (Chron. Parmense, ann. 1292, tom. 9. col. 825.) — »In vigilia B. Johannis Baptistae in hora vesperarum tonitruum, et sagitta coelo percussit in turre communis Parmae.« (Thib. ad ann. 1299, col. 840.) — »Tres de coelo ceciderunt sagittae, prima super campanile S. Pauli, secunda super campanile S. Petri, tertia super capella Domini.« (Acta S. Rom. tom. 2. pag. 103.)

A szláv mythológiában tudvalevőleg *Perun* vagy *Parom* a villámlás és mennydörgés istene, a kinek nevét közönségesen alkalmazzák a mennydörgésnek és villámlásnak kifejezésére is. (Miklosich: Wörterbuch der slav. Spr. 240. l.) Mondják p. o. *Parom do t'eba* = villám, mennykő (üssön) beléd! E mellett a villámnak népies neve: *Paromova* (Perunova) *strêla* = P. nyila. Káromkodó forma: *Sto bohoj, sto strêl* = száz isten, száz nyila! ¹⁾ Látható ebből, hogy a szláv népies felfogás szintén Isten nyilainak tartja a villámokat.

De vessünk egy pillantást a rokon finn-ugor népekre is.

A finnek felfogásában a villámok: *Ukon nuoli* (Ukko nyilai), *Jumalan nuoli* (Isten nyilai). Tanuság lehet erre a Kalevala 33-ik rúnójának ez a helye: »Szóla Ilmár neje így: Oh felséges Ukko isten! ajazd fel a legjobb *nyilad*, vedd elő legkülömb íjjad s réznyílvesszőt illessz arra, te lángoló kezíjadra; *tüzes nyilad* jól helyezd el, rézvesszejét gyorsan lódd el« stb.²⁾ Ukko teljesíti a kérést, csak hogy a kérőt magát sujtja le villámával. Vagy például a 14-ik rúnóban Lemmikäinen kéri Ukkót, hogy legyen segítségére s öntsön *nyilzáport* az égből a gonosz Hiisi lovára. »Erre Ukko főalkotó, isten, felhők felett lakó, *villámait cikáztatá*, égfedelét meghasgatá.«³⁾ A finn ember, ha ellensége vesztét kívánja, Castrén szerint ilyen átkot mond reá: »*Verjen meg a tüzes istennyila!*«⁴⁾

A mennykőnek nyilként való appercipálását megtaláljuk továbbá a vogul és az osztják nyelvekben is. A vogulnak mind a

¹⁾ *Ipolyi*: Magyar mythologia, 10. l.

²⁾ Barna fordítása, 224. l.

³⁾ Barna fordítása, 80. l.

⁴⁾ Csengery: A magyarok ősvallásáról. Tanulmányok, I. 81. l.

felső-lozvai, mind a tavdai nyelvjárásában ismeretes a *Tārēm-nīl* isten nyila (igazában : égnyila) kifejezés ; pl. a lozvaiban : *Tārēm-nīl pats* = isten nyila esett ; a tavdaiban : *Tārēm-nēl il-ālus* = megölte az isten nyila, vagy *ti jiw tārēm-nēlnē il-khas-khus* = széthasította a villám ezt a fát.¹⁾ Az osztjákok meg Ahlquist szótára szerint *pai-nol*, azaz zivatar-nyíl néven nevezik a villámot.

E példasor bizonyára még nem teljes. Ha tovább kutatnánk, alkalmasint meglelnők a villámnak Isten nyilául való felfogását más népeknél is ; azonban ennyi is teljesen elegendő ama hagyományos hit megdöntésére, mely az »isten nyila« elnevezést sajátos ősmagyar, vagy akár finn-ugor apperceptióból eredetnek hirdeti. Ime világos, le nem tagadható adatok tanúsítják, hogy megtalálható az indogermán és a sémi nyelvekben is. Ha többet nem, annyit kétségtelenül bizonyít e valóság, hogy a szóbeli apperceptiálás nem egy vagy két nép különleges tulajdonsága, hanem közönséges jelenség a nyelvek körében. Az már azután megint más kérdés, vajjon vallási felfogásban bírja-e alapját, vagy valamely egyéb okban, teszem fel, az illető népek harcias természetében. Mindenesetre érdekes és érdemes dolog volna kihüvelyezni a teremő alap-okot ; ámde ez már oly lélektani problema, mely nem vág szorosan értekezésem tárgyához. Az itt közölt összehasonlításra támaszkodva azonban annyit bátran állíthatok, hogy legnagyobb valószínűség szerint a vallást illeti meg a fő-fő rész megalkotásában.

Hogy az »isten nyila« nevet nem az őshazából hozták elődeink, biztosra vehető. Ez az állításom első tekintetre kissé merésznek tetszik ugyan, de nem lesz az, ha nyomban meghányjuk-vetjük annak erősségeit.

Népünk tudvalevőleg gyakorta él az *istennyila* szóval, midőn a villámnak járását rossz kedvében valamelyik ellenesére akarja irányíttatni, vagy a sebességet, hegyességet, fényességet szemléletesebben akarja kifejezni. Ismert szólásmódok : *Isten nyila* üsse meg, verje meg, járja meg, csapjon bele, szántsa meg ; csizmadia isten fia, üsse meg az *isten nyila* ; az *isten nyila* is csak

¹⁾ Munkácsi Bernát följegyzése. Nyelvtud. Közlemények, 25 : 373. l.

mellette csap le; az *isten nyila* se árt neki; jegenyefába leghamarabb beüt az *isten nyila*; kushagyj more, megüt az *isten nyila*; mi az *isten nyila*? mi az *isten nyilát* csinálsz itten? menj innét *isten nyilába*! Hasonlatok: sebes, mint az *isten nyila*; sebesen hull, mint Dejtárra az *isten nyila*; hegyes, mint az *isten nyila*; fényes, mint az *isten nyila* ¹⁾ stb. E példákból megtetszik, hogy az »*isten-nyila*« mint népies kifejezés eléggé járatos nyelvünkben. A nép körében való ezen elterjedtsége pedig kétségtelenül bizonyítja, hogy nem a jelen korban termett, hanem régebbi idő szülte. Nyelvemlékeinket vizsgálva, mindamellett azt tapasztaljuk, hogy létrejötté nem valami messze eshetik tőlünk, mert a legrégebbi források, melyekben előkerül (*Madarász Márton*: Vasárnapi evangéliumokból való szent elmélkedések, 1635. és *Tofeus Mihály*: A szent zsoltárok resolútiója, 1683.) a XVII-ik századból valók. E jelenség természetesen nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy egy vagy két, sőt akár három századdal előbb is ismeretes volt nyelvünkben. A Nyelvtörténeti Szótár mindössze három példát tud rá idézni a régiségből, melyek közül a két első vallási munkából való.

E körülménynek megállapításával kapcsolatban tovább mehetünk egy lépéssel és kimondhatjuk, hogy az »*isten nyila*« név nemcsak hogy nem ősmagyar idiotismus, de nem is magyar elme szüleménye, mert minden valószínűség szerint idegen földről, még pedig a szentírásból plántálódott át hozzánk.

Általánosan tudott dolog, hogy a biblia minden keresztvénné lett nép nyelvére volt több-kevesebb hatással. E hatás kiterjedt a grammatikára és szókincsre egyaránt. Saját nyelvünkben is nem egy szentírási kifejezés nyert polgárjogot. S ez a jelenség könnyen megérthető; hiszen a régi időkben tagadhatatlanul a biblia volt a legforgatottabb, fönt-alant egyformán ismert könyve a világnak, melynek szavai, kitételei a sokszoros olvasás folytán bizonyára csakhamar kelendőkké váltak. E mel-

¹⁾ Érdekes, hogy több helyt a *nyila* szót magában használják a villám jelölésére, alkalmasint euphemismusból, pl. mi a *nyila*, megint itt vagy? takarodjál *nyilába* (Mátyusföld); harmad éve a *nyila* is leütött a házába (Tápé, Torontálban); hogy a *nyila* üsse meg a dolgod (Pálóc-ság) stb.

lett kétségkívül a papság is hathatósan közreműködött szóval és írásban elterjesztésükön.

A szentírásnak legolvasottabb része pedig — mint mindenütt, nálunk is — a zsoltárok könyve volt. Szembetűnőleg bizonyítja ezt az a körülmény, hogy többszörös fordítását találjuk a régiségben, nevezetesen az Apor, Döbrentei, Festetich, Kulcsár-codexekben s egyéb helyeken is. Már pedig a zsoltárok, mint a fentebb idézett példák mutatják, nem egyszer hirdetik a villámokat *Isten nyílainak*, s ezen felfogást gyakori olvasásuk és éneklésük vajmi könnyen átolthatta és meggyökereztetette a magyar nyelvben szintúgy, mint a középkori latinságban. Számottevő tanuságtétel e mellett az a jelenség, hogy az »*isten-nyíla*« név az említett zsoltárfordításokon kívül legkorábban ugyancsak vallási művekben kerül elő a régiségben. Nem hagyható továbbá figyelmen kívül az sem, hogy a zsoltárokat költőink gyakran feldolgozták énekeknek, főként a protestantismus elterjedésével, a mikor tudvalevőleg rendes templomi énekekül használták őket. Hogy azután eme feldolgozásokban az eredeti kifejezések nagy részét megtartották, magától érthető dolog. A nép pedig, mely naponta énekelte vagy a szószékéről hallotta s fordításokban és egyéb vallási művekben olvasta, lassanként eltanulta, megszokta a főbb tipikus szókat és kitételeket, melyeket eszmekörébe könnyen beilleszthetett.¹⁾ Ezen úton-módon vált az »*isten nyíla*« is több más bibliai kifejezéssel egyetemben nyelvünk tulajdonává.

A mi áll az *isten nyíla* eredetére, ugyanaz állítható szerintem a finn *Ukon nuoli*, *Jumalan nuoli* származására is, hogy t. i. ezt is a szentírás hatása honosította meg rokonaink nyelvében. A keresztyénségnek s vele a bibliának hatása a Kalevalára, félreismerhetetlen és le nem tagadható. *Ukko* alakja a keresztyének Istenének több tulajdonságát egyesíti magában; sőt a Kalevala utolsó rúnója olyannyira keresztyén szellemű, hogy Máriáról és

¹⁾ Érdekes példa a jelenkorból a szentírási kitételek elterjedésére a Nagybányán használatos eme szólásforma: »*Má az ellen nincs szó, se tartomány.*« (Nyelvőr, 8: 226. l.) Ez egész bizonyosan a 19. zsoltár következő versének hatása alatt került a népnyelvbe: »*Nincs szó, se tartomány, holott e tudomány nem prédikáltatnék.*«

Krisztusról zengedez. Épen nem lehetetlen tehát, hogy *Ukko nyilai* (a villámok) is Jehova hasonló fegyverszereinek képmására vésődtek bele a finnek képzeletébe. Annál is inkább hihető pedig ez, mert a finnek tudvalevően protestánsok, kik a zsoltárokat templomi énekek gyanánt használják.

A ki meg a vogulok mythológiáját ismeri, bizonyára igazat fog nekem adni abban, hogy a biblia hatása ezen is észrevehető. S így épen nem következtek merészen, ha akként vélekedem, hogy a vogul *Tjrem-nül* kifejezés apperceptiója is alkalmasint a szentírás hatására vezethető vissza.

Az »isten nyila« név származásáról szóló fejtegetésem eredményeül tehát megállapíthatom, hogy: 1. nem ősmagyar, sem finn-ugor idiotismus, mert megtalálható az indogermán és a sémi nyelvekben is; 2. legkorábban vallási művekben lelünk a nyomára; 3. minden valószínűség szerint a bibliából került hozzánk, még pedig az ószövetségi zsoltárok gyakori olvasása és éneklése gyökerezett meg nyelvünkben.

Ennélfogva az »isten nyila« magyar ősvallási eredete szintén a mesék országába való.

* * *

A nemzeti hagyományt minden jó hazafi tiszteli s kegyelettel őrzi; ám az igazságot kivétel nélkül minden ember követni tartozik. Ha tehát a kettő között kell választanunk, habozás nélkül csakis az igazság mellé állhatunk. Ez pedig a jelen esetben azt kívánja tőlünk, hogy mondjunk le ama szívettelket csiklandó százados balhitról, hogy akár a magyarok nemzeti Istenének eszméje és neve, akár a villámnak Isten nyilaként való felfogása és elnevezése ősvallásunkból maradt volna reánk. Ennélfogva én befejezésül értekezésemet ezzel végzem: A »magyarok istene« és az »isten nyila« a magyar mythológiából egyszerűen mindenkorra törlendő.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

ABAFÁJI GYULAY PÁL.

Báthory Kristófnak 1583-ban történt halála után fia Zsigmond jutott Erdély fejedelmi trónjára. Az apátlan-anyátlan árva neveltetéséről nagybátyja, Báthory István lengyel király gondoskodott, a ki Erdély fölött lengyel királysága alatt is fennhatóságot gyakorolt s az erdélyi ügyek intézésére külön erdélyi kancelláriát tartott udvarában. Nehogy a kiskorú fejedelem kormánya alatt fejtelenség és zavar támadjon az országban, Báthory István az erdélyi rendekkel írásban közölte azokat a módokat, melyek szerint az ország igazgatásának Zsigmond kiskorúsága idején menni kell. A lengyel király elhatározását bizalmas embere és titkára, Gyulay Pál közölte az erdélyországi rendekkel s a kormány ezen elhatározás szerint alakult meg.

Erdekes epizódot közöl ezzel kapcsolatosan Bethlen Farkas. Azt írja ugyanis, hogy Báthory István ez ideig még nem látta unokaöccsét; ezért a követséggel kapcsolatosan azzal is megbízta Gyulayt, hogy unokaöccsének képmását szerezze meg számára. Gyulay eleget tett a királyi megbízásnak, de a bemutatott kép nagyon rossz hatást idézett elő. Báthory István azt következtette belőle, hogy Zsigmond nem örökölte a Báthoryak jó tulajdonságait s nem sokat várhat tőle a haza.¹⁾ Gyulay Pál sorsa volt e szavakban eldöntve: Báthory István bölcsessége magasra emelte, Báthory Zsigmond szélye megölte.

Hatalmas költői kép az, a mit Kemény Zsigmond ismeretes regényében Gyulay Pál életéből alkotott, de elenyészően csekély benne a történeti igazság. A korfestés Bethlen Farkas munkája alapján készült s kiállja a tudományos kritikát; a Gyulay Pál életére vonatkozó adatok felhasználása azonban teljesen önkényes; e pontban a költő határozottan háttérbe szorította a történetíró. Gyulay Pál életéről különben is

¹⁾ Certe nulla indoles Bathoreorum in eo apparet, nec quidquam boni possum de ipso patriae ominari. *Bethlen*: Historia de rebus Transylvanicis, II. 474. l.

keveset tud Bethlen s ezzel tág teret engedett Kemény Zsigmond költői képzeletének.¹⁾

Bethlennél sokkal előbbre most sem jutott e tekintetben a magyar történetirodalom, mert Erdély ekkori történetére vonatkozó levéltári forrásaink jórészt elvesztek.²⁾ Annál becsebbek azon újabb adalékok, melyekkel Báthory Zsigmond nagytudományú, de szerencsétlen végű tanácsosának élettörténetét kiegészíthetjük. Lehet, hogy a közel jövőben még újabb adatok is fognak a homályból felmerülni, melyek Gyulay Pál életére élénkebb világot vetnek s az abafáji tragédia részleteit a maguk igazában ismertetik meg.

Gyulay Pál családjáról közelebbi adataink nincsenek, ámbár a *Gyulay* név a XVI-ik században sokat szerepelt. Istvánffy anyja Gyulay leány volt, ennélfogva ősmagyar családot teremtett a Gyulayakból, kiknek első őse Ottó, Salamon király nádora.³⁾ Sőt arra is van adatunk, hogy a Gyulay család egyenesen Gyula vezértől származott.⁴⁾

Gyulay Pál kortársai sorában is többször találkozunk névrokonaival, egyetlen nyoma sem maradt azonban annak, hogy velük vérségi összeköttetésben állott volna. Nagy Iván azt állítja,⁵⁾ hogy a diplomata Gyulay Mihály, Izabella és Báthory István követe a török udvarnál, rokona volt; bizonyítani azonban nem tudja rokoni viszonyukat semmivel sem. 1552-ben Kolozsvárt Gyulai István nevű magyar pappal találkozunk, a ki Heltai Gáspárral együtt dolgozott a biblia magyarra fordításán.⁶⁾ Gyulafehérvárott 1568-ban az unitáriusok rectora Gyulai Pál volt,⁷⁾ a ki minden valószínűség szerint azonos azzal a *Julanus*-sal, ki az 1568 évi gyulafehérvári vitán részt vett.⁸⁾ Mindezeket nevükön kívül semmi egyéb nem fűzi Gyulay Pálhoz. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy családjának semmi jelentősége sem volt, mert különben Bethlen Farkas megemlékezett volna róla.

¹⁾ Érdekesen méltatta *Loósz István*: Adatok Kemény Zsigmond *Gyulay Pál*-jának forrásához cz. dolgozatában. *Irodalomtört. Közlemények*, XVI. évf. 1906. 14—41. ll.

²⁾ *Károlyi Árpád*: Egy adat Erdély társadalmi és irodalmi életéből. *Századok*, 1877. 876. l.

³⁾ *Lehoczky*: *Stemmatographia*, II. 161. l.

⁴⁾ *Kemény József*: Hazai tudásaink a XV. század végén stb. (Uj Magyar Muzeum, 1857. I. köt. 247. l.)

⁵⁾ Magyarország családai, IV. 485. l.

⁶⁾ *Szilágyi Sándor*: Erdély irodalomtörténete. (Budapesti Szemle, III. 160. l.)

⁷⁾ Beiträge zur Gelehrten-Geschichte. (Siebenbürgische Quartalschrift, VII. 17. l.)

⁸⁾ *Szilágyi Sándor* id. m. (Budapesti Szemle, III. 165. l.)

Gyulay Pált a sors Békés Gáspár kegyeibe juttatta. A dús-gazdag és nagytudományú erdélyi főúr 1570—1571-ben ¹⁾ olasz egyetemeken neveltette kegyenczét, a hova a XVI-ik század folyamán gyakran küldötték pártfogoltjaikat a magyarországi Maecenások. ²⁾ Ezzel a két ember sorsa összeforrott.

Békés Gáspár is alacsony sorsból küzdötte fel magát. János Zsigmond udvarába Petrovics Péter vezette be. ³⁾ Miután országos érdekű szolgálataival érdemeket szerzett, Nagy-Enyedet kapta ajándékul s a fejedelem legmeghittőbb tanácsosává lett. A fogarasi uradalmat megvásárolta Majláth Gábortól s 1565-ben főkamrás, kincstárnok és főispán volt. ⁴⁾ Birtokai, méltóságai, óriási vagyona, valamint azon benső viszony alapján, mely őt János Zsigmondhoz fűzte s az országos ügyek intézésében kiváló helyet biztosított számára, János Zsigmond 1571-ben bekövetkezett halála után alapos kilátásai voltak, hogy Erdély trónjára juthat. Reményei azonban minden igyekezete mellett sem valósultak meg, mert a rendek Báthory Istvánt választották fejedelemmé.

Békés Gáspár és Báthory István között nem csupán a fejedelmi trón kérdése támasztott ellentéteket; vallási és politikai meggyőződésök is különböző volt. Báthory István buzgó katolikus, Békés Gáspár unitárius. Báthory a török udvar kegyencze, Békés a német császár párthive. Művelt és tetterős lélek mind a kettő, s vallási és politikai meggyőződésökből fakadó ellentétes törekvéseik szükségyszerű összeütközésbe sodorták őket. Ez összeütközésben 1573-ban Fogaras ostrománál, 1575-ben a szentpáli csatavesztéssel Békés Gáspár elbukott s vele együtt bukkott az unitáriusok ügye is, mert Báthory Istvánval a katolikus visszahatás jutott uralomra Erdélyben. ⁵⁾

Gyulay Pál hálás volt Békés Gáspár pártfogásáért; 1573-ban hívei között találjuk az ostrom alá vett fogarasi várban. ⁶⁾ Miután Báthory István okt. 4-én váratlanul meglepte Békés Gáspárt, előrelátható volt, hogy a várat sikerrel nem védelmezheti meg. Kénytelen volt kevéssel a vár körülvétele után menekülni. A vár védelmét és kincsei őrzését

¹⁾ *Szinnyei*: Magyar írók, IV. 146. l. *Frankl Vilmos*: Hazai és külföldi iskolázás, 237. 275. ll. 1571-ben a paduai egyetemen együtt tanult Berzeviczy Mártonnal; onnan írott levelét Selmezbánya város levéltárában őrzik.

²⁾ *Kemény* id. m. (Uj Magyar Muzeum, VII. évf. I. köt. 245. l.)

³⁾ *Bethlen* id. m. II. 222. és köv. ll.

⁴⁾ *Nagy Iván* id. m. I. 276. l.

⁵⁾ *Szilágyi Sándor*: Erdély irodalomtörténete. (Budapesti Szemle, III. 167. l.) — *Szádeczky Lajos*: Békés Gáspár, 28. l. (Magyar Tört. Életrajzok.)

⁶⁾ *Benkő*: Transilvania, II. 339. l.

régi pártfogoltjára s most bizalmas hívére, Gyulay Pálra bízta, kinek azt adta utasításul, hogy a vár elfoglalása esetében adja át minden vagyonát Báthory Istvánnak.¹⁾ Ez intézkedéssel azt czélozta, hogy nagyértékű kincsei ne kallódjanak el a zsákmányoló hadi nép kezén, hanem érintetlenül kerüljenek a fejedelem birtokába, a kitől azokat kedvezőbb körülmények között újra visszaszerezheti.

Fogaras vára okt. 18-án csakugyan elesett, miután őrsége szabad elvonulást és bűnbocsánatot biztosított magának. Egyedül Gyulay Pál került fogságba, mert ő volt az ellenállás vezetője s azzal is vádolták, hogy Békés Gáspár kincseit megdézsmálta.²⁾

Gyulay Pál rabságának idejét nem tudjuk megállapítani; bizonyos azonban, hogy későbbi kegyelmet kapott, sőt nagy műveltsége és hasznos szolgálatai révén Báthory István kegyébe jutott.³⁾ Ezzel a fejedelem s a Báthory család feltétlen hívei sorába lépett. Békés Gáspár későbbi kísérleteiben már nem vett részt.⁴⁾ A sors azonban úgy akarta, hogy idővel mégis egy táborba kerüljenek Békéssel, és pedig éppen közös ellenfelek, Báthory István táborába. Békés Gáspár nagy tudását és bámulatos tetteirejét annyira becsülte Báthory, hogy lengyel királylányá váló megválasztatása után a megtérőt 1577 elején kegyébe fogadta s rövid időn belül ő lett Báthory István legmeghittebb tanácsosa. Zborowski Péter krakói vajda járt közben a kibékülés érdekében Báthorynál, bizonyos azonban, hogy Gyulay Pál is elősegítette annak létrejöttét. Nem lehetetlen, hogy a Báthory István és Békés Gáspár között támadt benső viszony eredményezte azt, hogy Gyulay Pál csakhamar magas polczra jutott.⁵⁾

Báthory István 1576-ban elhagyta Erdélyt, miután Lengyelország rendei királyukká választották,⁶⁾ s az erdélyi fejedelemségben Báthory Kristóf lett az utóda.⁷⁾ Gyulay Pál Lengyelországba is követte urát, a hol előkelő állásba jutott.⁸⁾ Berzeviczy Márton oldala mellé került ugyanis, ki az erdélyi

¹⁾ *Bethlen* id. m. II. 276. és köv. II.

²⁾ *Bethlen* id. m. II. 278. 1.

³⁾ *Bethlen* id. m. II. 278. 1.

⁴⁾ *Bethlen* id. m. II. 322. 1.

⁵⁾ *Szádeczky Lajos* id. m. 91. 1.

⁶⁾ *Szádeczky Lajos*: Báthory István lengyel királylányá választása. Budapest, 1886.

⁷⁾ *Bethlen* id. m. II. 420. 1.

⁸⁾ *Bethlen* id. m. II. 464. 1. — *Benkő* id. m. II. 339. 1. — *Bod Péter*: Magyar Athenas, 93. és köv. II. — *Nagy Iván* id. m. IV. 485. 1. — *Szinnyei* id. m. IV. 146. 1.

ügyek kancellárja volt Báthory István lengyelországi udvarában, Gyulay Pál pedig a titkári és alkancellári állást töltötte be ugyanott. Közvetlen előde 1576—1578-ig Kovacsóczy Farkas volt. Miután azonban 1578 jan. 25-én Erdély kancellárja meghalt, Báthory Istvánnak pedig érdekében állott, hogy az erdélyi ügyek vezetése olyan ember kezében legyen, a ki oroszországi terveinek előmozdításában segítségére lehet, 1578 nyarán hazabocsátá Kovacsóczyt Erdélybe, hova ez aug. 20-án érkezett meg s azonnal átvette a kancellária vezetését.¹⁾

Báthory István 1579—1581 évi orosz hadjárataiban Erdélyország tevékeny részt vett. Az országgyűlés külön hadi adót szavazott meg e célra s egész hadsereget bocsátott a lengyel király rendelkezésére. Már az első hadjáratban, mely 1579 júliusában vette kezdetét s ugyanazon esztendőben okt. 6-án Poloch vára elestével befejezést nyert,²⁾ jelentékeny szerepet vittek a magyar segédhadak. Erdélyben Kovacsóczy Farkas volt az oroszországi politika szószólója, s e miatt az 1580 április 17—22-iki országgyűlés tárgyalásai alatt az ellenzék részéről erős támadásokat kellett kiállania. E kellemetlen összeütközések hírére Gyulay vitte meg Lengyelországba,³⁾ ki ifjabb Kendy Péterrel együtt jelen volt az említett országgyűlésen.⁴⁾ Valószínűleg Báthory István követi voltak s azzal a megbízással jártak Erdélyben, hogy az oroszországi politika iránt kedvező hangulatot ébreszsenek és megfelelő támogatást eszközöljenek ki a lengyel király számára.⁵⁾

Az oroszországi hadjáratban Gyulay Pál is részt vett. Valószínű azonban, hogy nem a harcokban küzdött, mint Békés Gáspár tette, hanem állandóan Báthory István oldala mellett tartózkodott s a hadi tervek megállapításában lehetett segítségére. Brutus János történetírónak Gyulayhoz intézett levelei legalább erre engednek következtetni, mert kiemelik a hadi tudományokban való jártasságát.⁶⁾ Sokkal inkább elfoglalták a kancelláriai teendők, mert az oroszországi hadjáratban részt vett magyar katonák sokat zaklatták a lengyel

¹⁾ *Szádeczky Lajos*: Kovacsóczy Farkas, 9. és köv. ll., 83. és köv. ll. (Magyar Tört. Életrajzok.)

²⁾ *Szádeczky*: Báthory hadjáratai az oroszok ellen, 44. és köv. ll., 579. és köv. ll. (Hadtörténeti Közlemények, 1. köt.)

³⁾ Berzeviczy M. levele Kovacsóczyhoz. *Szádeczky*: Kovacsóczy Farkas levelei. (Történelmi Tár, 1892. 688. l.)

⁴⁾ 1580. febr. 8-án indultak Kendyvel Krakóból, s jun. 4-én Gyulay már visszatért Vlnára. (Joannis Bruti opera varia, 247. 534. ll.)

⁵⁾ *Szádeczky*: Kovacsóczy Farkas, 15. l.

⁶⁾ Joannis Bruti opera, 521. l.

királyt kívánságaikkal.¹⁾ Nem hanyagolta el azonban a tudományos munkálkodást sem a hadjárat alatt, mert megírta annak történetét a következő cím alatt: *Commentarius rerum a Stephano rege adversus magnum Moschorum ducem gestarum anno 1580.* (Claudiopoli, 1581.) Nagybecsű munkáját Kovacsóczy Farkasnak 1581. jan. 31-én tartott lakadalmára készítette Gyulay s Kovacsóczynek ajánlotta.²⁾

Gyulay Pál előbb Békés Gáspár, később Báthory István kegyét nyerte el tudományszeretetével és értelmével. Báthory lengyelországi udvarának díszjele volt. Az ötven esztendőös Brutus Jánossal, kora nagytudományú történetírójával³⁾ baráti összeköttetésben állott s levelezésök élénk fényt vet Gyulay Pál egyéniségére. Brutus János is ama tudósok sorába tartozott, a kik Báthory István kegyét élvezték. Báthory 1573-ban ismerte meg őt Bécsben s magával vitte előbb erdélyországi udvarába, majd később Lengyelországba is. Báthory megbízásából dolgozott Magyarország történetének megírásán, a mely műve Bonfinius munkájának folytatása s az 1490—1571 közti időszakot öleli fel.

Brutus János 1579. jun. 4-én megküldi Gyulaynak *Dudich András* volt pécsi püspök *De cometis* című munkáját, melyet ő adott ki. Melegen ajánlja Gyulay figyelmébe, ki nemcsak a hadi tudományokban, hanem a bölcsészetben és irodalomban is járatos. *Bargaeus* költeményeit is megküldi neki, mivel azok épen beleillenek a harczi zajba, mely az oroszországi hadjáratban résztvevő Gyulayt környezi. Végül még *Uncius Leonardus* költőre hívja fel figyelmét.⁴⁾ Brutus Jánosnak Gyulayhoz intézett leveleiből tudjuk meg, hogy *Dudich András*, a tudós pécsi püspök állandóan érdeklődött Gyulay iránt.⁵⁾ Brutus leveleiből megalkothatjuk Gyulay jellemét, megtaláljuk bennök egyéniségének kiválóbb vonásait. E levelek alapján így jellemezhetjük Gyulay Pált: nagy tudománya és bőséges ismeretei mellett mindig szerény maradt, jeles szónok volt, a legszeretetre méltóbb modorral megáldva, erkölcsi életében feddhetetlen, a vallást tiszteletben tartó.⁶⁾

Brutus János nagy történeti munkája tervezetét Gyulayval beszéli meg s bírálata alá bocsátja a már kidolgozott részeket. Ezt 1579. decz. 1-én írt levelében közli a fejedele-

¹⁾ U. o. 534. l.

²⁾ *Szádeczky* id. m. 68. 86. l.

³⁾ *Szinnyei* id. m. I. 364. l.

⁴⁾ Joannis Bruti opera varia selecta, 521. l.

⁵⁾ U. o. 525. l.

⁶⁾ U. o. 241. 524. 530. ll.

lemmel, Báthory Istvánnal.¹⁾ 1580 febr. 7-én Berzeviczy Márton kancellárnak írja, hogy egy havi munkáját mutatta be Gyulaynak, a mikor Lanckronba készült.²⁾ Oda is utána küldi műve részleteit, a mint ez Berzeviczy Mártonhoz intézett másik leveléből kitűnik, melyben különösen kiemeli, hogy a Gyulay bírálatára nagy súlyt helyez.³⁾ Gyulayval tanácskozik arról is, hogy mikép végezze az adatgyűjtés munkáját, s abban állapodnak meg, hogy a lengyel király írjon a magyarországi főnemeseeknek, kiknek udvarában mindenkor számosan tartózkodnak, a kik az eseményekről felvilágosítást adhatnak.⁴⁾ E levelek megírását sürgeti Gyulay útján s különösen Forgách udvarát ajánlja figyelmébe.⁵⁾

Gyulay Pált bőséges ismeretei, alapos tudománya, valamint megnyerő modora egyaránt arra rendelték, hogy a diplomácia terén működjen. Ezért küldötte őt Báthory István 1580 tavaszán Erdélybe, mikor oroszországi hadjáratahoz segítségre volt szüksége. Második diplomáciai küldetése 1583-ra esik, a mikor Báthory Kristóf halála után kiskorú fia ült Erdély fejedelmi trónjára. Az országban ideiglenes kormányt kellett alakítani, s Báthory István kedvelt hívét, Gyulay Pált bízta meg a feladat megoldásával. A feladat nehéz volt, mert bármily kötelekek fűttek is az erdélyi rendeket a lengyel királyhoz, mégis idegennek tekintették az országra nézve s az idegen beavatkozás sérthette őket. Nagy tapintattal kellett tehát eljárni, s Báthory Istvánnak erdélyországi hívein kívül Gyulay Pál diplomáciai ügyességétől függött, hogy Erdély élére a lengyel király akarata szerint társas kormány kerüljön.⁶⁾

A kormányforma megválasztása nem volt szerencsés, mert nem teremtette meg az óhajtott békét, sőt elkeseredett vitát idézett elő. Ezen áldatlan vita alatt készült *Kovacsóczy Farkas* erdélyi kancellár kiváló munkája: *De administratione Transylvaniae* (Claudiopoli, 1584.), mely az erdélyi kormányzáság ügyének eldöntését czélozza. Kovacsóczy munkáját *Squarcia-*

¹⁾ Joannis Bruti opera varia selecta, 74. l.

²⁾ U. o. 227. l.

³⁾ U. o. 233. l.

⁴⁾ U. o. 241. l.

⁵⁾ U. o. 535. l.

⁶⁾ A kormány programját megállapítja a lengyel király 1583 márcz. 6-án kelt s az erdélyi rendekhez intézett levele. Nagy körültekintéssel rendelkezik a birtokadományozásokról, az állami pénzügyek és hadügyek kezeléséről, valamint a kiskorú fejedelem testi és lelki neveléséről. E levél józan kormányzati elvei s tartalmának kifogástalan elrendezése Gyulay szerzőségére vallanak. Szamosközi tört. maradványai. I. köt. 215—221. ll. (M. Tört. Emlékek.)

lupus udvari orvos adta ki s Berzeviczy Mártonnak, Báthory István erdélyi kancellárjának ajánlotta; ismerték azonban azt a lengyel udvarban már előbb is, mert Kovacsóczy a kéziratot megküldötte Gyulay Pálnak. Igazolja ezt Kovacsóczy-nak Gyulayhoz intézett levele, mely Squarcialupus kiadásába a következő cím alatt van felvéve: *Covacicii ad Julianum epistola, cum dialogum legendum mitteret.*¹⁾ Eléggé magyarázza e tényt a Gyulay és Kovacsóczy között fennálló meghitt baráti viszony; de más köze is volt a dologhoz Gyulaynak, mert ő intézte el ez ügyet Erdélyben. Végül meg kell még itt jegyeznünk, hogy a társas kormány csak rövid életű volt s Erdélyi kormánya Ghyczy János²⁾ kezébe került.

A lengyel udvar tudományos híre nagy volt ez időben. Brutus János 1579 jan. 15-én Békés Gáspárhoz intézett levelében magasztalással emlékezik meg Báthory István tudós környezetéről: Gyulayról, Ghyczyről és Berzeviczyről.³⁾ Gyulay nagy műveltségének és éles elméjének legszebb bizonyítéka abból a korból maradt ránk, mikor Báthory István lengyelországi udvarában tartózkodott. 1585 aug. 29-én kelt ama híres levele a váradi kapitánynya kinevezett Sibrik Györgyhöz,⁴⁾ melynek magyar fordítása *Tanácsi tükör* cím alatt 1663-ban jelent meg Szebenben.⁵⁾ Saját élete programját írta meg ebben, midőn minden siker alapjául a munkát tünteti fel. *Dii omnia laboribus vendunt.* Annyi életbölcesség sugárzik ki e levél minden sorából, hogy Gyulayban a művelt tudóson kívül a gyakorlati bölcselet is tisztelnünk kell.⁶⁾ Életpályája mindamellett szerencsétlen volt, valósággal a sors üldözte s végre is kegyetlen halállal kellett kimulnia e világból. Első pártfogója, Békés Gáspár elbukott, s Gyulay börtönnel bünhődött hozzá való ragaszkodásáért. Második gazdája, Báthory István meghalt, mielőtt hű szolgálatait illően megjutalmazhatta volna. Harmadik ura, Báthory Zsigmond, kegyetlenül bánt vele, mert kiszolgáltatta hóhérainak, holott ő a javát akarta előmozdítani.

1586-ban elhunyt Báthory István s ezzel megszakadt a kapocs a lengyel királyság és Erdély között. A király kísé-

¹⁾ *Szádeczky* : Kovacsóczy Farkas, 39. l.

²⁾ *Szilágyi* : Erdély irodalomtörténete. (Budapesti Szemle, III. 186. l.)

³⁾ Joannis Brutii opera varia selecta, 208. l.

⁴⁾ *Bethlen* id. m. II. 481. és köv. ll. — *Szilágyi* : Erdély irodalomtörténete. (Budapesti Szemle, III. 187. l.)

⁵⁾ Az erdélyi muzeum-egylet évkönyvei, V. köt. 1868/70. 137. l. Egész terjedelmében közölve: *Erdélyi Muzeum*, I. 140. és köv. ll. Kivonatban: *Felsőmagyarországi Minerva*, 1832. II. 442. l.

⁶⁾ *Lehoczky* : Stemmatographia, II. 162. és köv. ll.

retében volt magyarok visszatértek hazájokba. Köztük volt Gyulay Pál is. Közelebbi adatokat nem sikerült találnom ez időszakból; valószínűleg visszavonultan élt valahol. Mikor azonban Báthory Zsigmond felszabadult a gyámság alól s 1588-ban átvette a kormányt, Gyulay is visszatért a közpályára s egyike lőn Báthory Zsigmond legmeghittebb tanácsosainak.¹⁾

Az ifju fejedelem kegyét hamar megnyerte s ez a kegy vagyonnal is ellátta őt. 1590 szept. 20-án²⁾ már szabadságot kap a fejedelemtől arra, hogy jószágaival szabadon rendelkezessék. Jóságai pedig ez idő szerint szépen voltak. Báthory Zsigmond említett szabadság-levelében a következők vannak felsorolva: *Abafája* Torda vármegyében, *Szoráta* Maros-széken és a régeni szőlő. A fejedelemtől nyert kiváltság alapján következtetnünk lehet a nevezett jószágok jogi természetére. Szerzett birtokokról nem lehet szó, mert azokban a tulajdonost szabad rendelkezési jog illette meg. Ősi jószágokra sem gondolhatunk, mert ekkora vagyon birtokában nem szorult volna Gyulay a Békés Gáspár támogatására. Adományi jószágokat kell tehát megállapítanunk, melyek a fiskusra háramlottak volna, ha Gyulaynak leszármazója nem marad.³⁾

A fejedelem kegyét nem hagyta Gyulay kihasználatalanul. 1592 jan. 25-én kelt azon oklevele,⁴⁾ melyben a fentebb említett kiváltság alapján jószágait öcscsének, a Felsőjárán lakó Gyulay Jánosnak, továbbá néhai Szalay Balázs leányainak, Sárának és Katalinnak hagyományozza azon esetre, ha örökösök nélkül halna meg.

Ez oklevél tanúsága szerint Gyulay Pálnak egyetlen öccse volt a Felsőjárán lakó János; tehát Nagy Iván azon állítása,⁵⁾ hogy Gyulay a Mihály rokona volt, megdől. Fennmarad ugyan még mindig az a lehetőség, hogy Gyulay Mihály 1592-ben már nem volt az élők sorában; ezt azonban bizonyítani kellene, a mint bizonyítani kell a Gyulay Pállal való rokoni viszonyt is.

Szalay Balásznak, illetőleg leányainak rokoni viszonya Gyulayhoz onnan eredt, hogy Gyulay Pál testvérhúga Szalay Balázs felesége volt. Az ifjabb Szalay leány, Katalin, Túry Jánoshoz ment nőül s anyai ágon gróf Bethlen Miklós nagy-

¹⁾ Nagy Iván id. m. IV. 485. l.

²⁾ A gyulafehérvári káptalan 1593 évi átiratában a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.

³⁾ Wenzel: Magyar magánjog, I. 571. l.

⁴⁾ A gyulafehérvári káptalan 1593 évi átiratában a M. Nemzeti Múzeum levéltárában.

⁵⁾ Magyarország családai, IV. 485. l.

anyja volt. Bethlen Miklós önéletírásából tudjuk, hogy Szalay Katalinnak még a leánya is erekléképen őrizte azt az inget, a melyben Gyulayt megölték.¹⁾

Feleségéről Ghyczy Katalinról, Ghyczy János kormányzó unokahúgáról nem emlékezik meg az oklevélben Gyulay. Minden valószínűség a mellett szól, hogy ekkor már meghalt, mert ugyanezen esztendőben — mint látni fogjuk — Fűzy Borbála volt a Gyulay Pál felesége.

Végrendeletét 1592 aug. 1-én Abafáján írta meg,²⁾ s ebben a végrendeletben a jan. 25-én kelt oklevél intézkedéseit részint kibővíti részint módosítja. Pontjai a következők:

A fejedelemnek, Báthory Zsigmondnak, egy fedeles arany kupát hagy.

Latin és görög könyveit Brassó város könyvtárának hagyja. E könyvek 1590 aug. 3-án már Kovacsóczy Farkas kanczellár birtokában voltak³⁾ s ugyancsak Kovacsóczy Farkasnál voltak a végrendelet keltekor is. Valószínűleg sokat hányatott élete kényszeríthette rá, hogy könyveit biztos helyre juttassa. A brassói könyvtár egyike volt e korban Erdély legbecsesebb könyvtárainak, azért szánta oda Gyulay Pál is a maga könyveit.⁴⁾

Nemes gondolkozását és ritka emberszeretetét legjobban a következő végrendeleti intézkedése világítja meg: Kolozsvárt lakó Posztómető János deák 1000 forinttal adósa volt, mely adósság biztosítására Wass György 20 jobbágytelket kötött le zálogul. A mondott 1000 forintból Gyulay Pál alapítványt csinált a kolozsvári és marosvásárhelyi iskolák szegény tanulói számára oly módon, hogy az alapítványi összeg kamatai évenként váltakozva osztassanak fel a két iskola tanulói között.

A kolozsvári és marosvásárhelyi iskolák felállítását az 1556 évi kolozsvári országgyűlésen⁵⁾ határozták el az erdélyi rendek. Megújították e határozatot az 1557-iki gyulafehérvári országgyűlésen.⁶⁾ Gyulay Pál végrendeletének keltekor

¹⁾ Bethlen Miklós Önéletírása, I. 147. l. (*Szalay László*: M. Tört. Eml. II. köt.)

²⁾ A gyulafehérvári káptalan 1593 évi átíratában a M. Nemzeti Múzeum levéltárában.

³⁾ *Szádeczky*: Kovacsóczy Farkas levelei. (Történelmi Tár, 1893. 40. l.) — *Szádeczky*: Kovacsóczy Farkas, 66. l.

⁴⁾ Magyar Könyvszemle, 1901. 420. l.

⁵⁾ »Provisum etiam est, ut scholae erigantur literariae, in quibus juvenis recte doceatur, praesertim in claustris Colloswariensi et Wasárhelyensi.« Erdélyi orszgy. Emlékek, II. 60. l.

⁶⁾ »Maiestas sua claustra monachorum duobus in locis, unum in oppido Wasarhel et unum e duobus in civitate Colosvariensi fundatis,

tehát mind a két iskola virágzott. A kolozsvári 1566—1693-ig az ó-várban volt. Előbb lutheránus, 1564-től kezdve református, 1566-tól a város egész lakosságával együtt unitárius.¹⁾ A marosvásárhelyi iskola történetének részleteit nem ismerjük, de valószínűleg az is unitárius volt.²⁾ Erdélyben ez időben róm. katolikus iskolát nem találunk. Gyulay Pálról, miután az unitárius Békés Gáspár pártfogása alatt nevelkedett, könyvtárát a brassaiaknak hagyta s a kolozsvári és marosvásárhelyi iskolák tanulói számára alapítványt tett. joggal feltehetjük, hogy nem volt katolikus, hanem valószínűen unitárius. Egyedül az szól e feltevésünk ellen, hogy olasz egyetemeken tanult, a hová csak katolikusok juthattak be.³⁾ De ezt is megmagyarázhatjuk, ha tudjuk, hogy abban a korban a vallásváltoztatás mindennapos dolog volt.

A végrendelet következő pontjában Gyulay Pál három gyermekről, névszerint Garázda Sámuelről, Ördög Boldizsárról és Muszka Mihályról gondoskodik, fejenként 100 forintot hagyván számukra. Valószínűleg szegény, tehetséges tanulók voltak ezek, kiket Gyulay a kolozsvári vagy a marosvásárhelyi iskolában taníttatott.

Szalay Sáráról és Katáról is újra gondoskodik a végrendelet, a kiknek külön 1000 arany forintot és 200 tallért adott volt hozományul. Most úgy intézkedik Gyulay, hogy feleségével Fűzy Borbálával, és öccsével Gyulay Jánossal egyenlően osztozzanak a hagyatékban. Gyulay Pál most a feleségét is örökösévé teszi, de szűkmarkúan gondoskodik róla. Ennek magyarázata csupán az lehet, hogy nem éltek a legboldogabb házasságban. Fűzy Borbála előkelő származású asszony volt, mert ő utána állott Gyulay Pál a fejedelemmel is rokonságban.⁴⁾ Legvilágosabb bizonyítéka Fűzy Borbála könnyelmű gondolkodásának, hogy kegyetlenül meggyilkolt urát nem soká gyászolta. Nehány hónappal halála után, 1593 febr. 14-én, már nőül ment Jósika Istvánhoz, a későbbi kancellárhoz.⁵⁾ Ez a Jósika István Báthory Boldizsár kegyence volt. Ő taníttatta az olasz egyetemeken s ő juttatta be Báthory Zsigmond udvarába.⁶⁾

quod commodius visum fuerit, clementer in hunc usum deputare dignata est.« U. o. II. 75. l.

¹⁾ *Benczédi Gergely*: A kolozsvári unitárius kollégium vázlatos története. (Az 1900/901 évi Értesítőben.)

²⁾ *Szilágyi Sándor* id. m. 170. l.

³⁾ U. o. 183. l.

⁴⁾ *Bethlen* id. m. IV. 43. l. — Beitrag zur Gelehrten-Geschichte. (Siebenbürgische Quartalschrift, VII. 17. l.)

⁵⁾ *Nagy Iván* id. m. IV. 293. l.

⁶⁾ *Bethlen* id. m. III. 2. l.

Jósika István egyik oka volt a Báthory Zsigmond és Boldizsár között folyó ellenségeskedésnek; ¹⁾ ő hozta 1591-ben a fejedelem udvarába az olasz zenészeket. ²⁾ kiknek szereplése sok veszedelemnek kútforrása lőn. Jellemére nézve épen ellentéte volt Gyulay Pál egyéniségének: könnyelmű, cselszövő és léha.

Füzy Borbála második házassága is tragikummal végződött, mert Jósika Istvánt 1598-ban Szatmárt lefejezték, vagyonát elkobozták, úgy hogy árván maradt fia Zsigmond, vagyonának csak csekély részét örökölte. ³⁾ Jósika István halála után Füzy Borbála harmadszor is férjhez ment Sarmasághy Zsigmondhoz, Torda vármegye főispánjához, a ki Báthory Zsigmond legmeghittebb hívei közé tartozott. ⁴⁾

Sajátságos játéka a véletlennek, hogy Kovacsóczy Farkas és első felesége között is feszült viszony állott fen, s ez a családi disharmonia épen Kovacsóczy végrendeletében jut kifejezésre. E családi szerencsétlenség oka Kovacsóczynál Báthory Boldizsár, kinek buja életmódja ismeretes, és positiv nyoma maradt annak, hogy Kovacsóczynéval viszonya volt, valamint hogy e miatt Kovacsóczyval összeütközésbe jutott. Nem lehetetlen, hogy Gyulay s a felesége közötti rossz viszonyt is ugyanazon vagy hasonló ok idézte elő, s talán ez is közrehatott abban, hogy Gyulaynak oly kegyetlen halállal kellett kimulnia. Ez újabb fordulat lenne a tragédiában s Gyulay életét valósággal drámaivá tenné. ⁵⁾

Visszatérve a végrendeletre, Gyulay külön pontban intézkedik a cselédeiről: kifizetteti bérüket.

Intézkedik végül arról is, hogy halála után azonnal adják át Péterlaka nevű birtokát öcscsének. E birtok neve az 1590 évi kiváltságlevélben még nem fordul elő, valószínűleg később szerezte azt.

Gyulay testamentariusai a következők: Bocskay István, Kovacsóczy Farkas, Kendy Ferencz, Gálffy János, Bánffy Boldizsár, Bornemissza Boldizsár, Forró János és Gerendy János; végrendeletének végrehajtásával pedig Bánffy Boldizsárt, Forró Jánost és Gerendy Jánost bízta meg. Csupa előkelő név, az erdélyi fejedelmi udvar színe-java.

Hogy figyelembe vették-e Gyulay megöletése után végrendeletét s teljesültek-e nemes célú intézkedései? — nem állapíthattuk meg. Mindössze annyit mondhatunk róla, hogy az

¹⁾ *Katona*: Historia critica, XXVI. 576. és köv. ll.

²⁾ *Bethlen* id. m. III. 15. l.

³⁾ *Nagy Iván* id. m. V. 357. l.

⁴⁾ U. o. X. 69. l.

⁵⁾ *Szádeczky*: Kovacsóczy Farkas, 78. l.

ismertetett oklevelet 1593 szept. 7-én mutatta be a gyulafehérvári káptalan előtt Gyulay Pál öcsese, Felsőjárai Gyulay János.¹⁾ Bethlen Miklós panaszkodik, hogy Abafája és Lupsa elvesztek s hogy egyáltalában keveset örököltek Gyulay után, a mi birtokainak legalább részleges elkobzására vall, mert a járai és oklosi jószágok, melyeket Bethlen Gyulay-hagyatéknak mond, valószínűleg az öcséséről, Gyulay Jánosról maradtak.²⁾

A végrendelet után következő események nem ismeretlenek. Gyulay Pál csak hónapokkal élte túl végrendeletét. Áldozatul esett a Báthory Zsigmond és Boldizsár közt dúló ellenségeskedésnek, melyet Carillo pápai követ szított azon czélból, hogy a fejedelmet törökpárti környezetével meghasonlása hozza.³⁾ Az 1591 évi gyulafehérvári tanácskozáson a fejedelem tanácsosai Kendy Sándor indítványára elhatározták, hogy Báthory Boldizsárt el kell távolítani.⁴⁾ E határozatot a fejedelemmel Gyulay Pál és Gálffy János közlték. A fejedelemtől megtudta ezt jezsuita gyóntatója s közölte Báthory Boldizsárral. Miután a megrémült tanácsosok mindent Gyulayra és Gálffyra hárítottak, Báthory Boldizsár 1592-ben Abafáján összevagdaltatta katonáival Gyulayt.⁵⁾ Gálffyt három évvel később fejezték le Huszton, miután évekig sínylett a börtönben s barátai sikertelenül fáradoztak kiszabadításán.

Szomorú idők voltak ezek Erdélyben. Cselszövő udvaroncok s a lelkileg beteg fejedelem játékszere volt az ország nyugalma, becsületben megöszült férfiak élete és vagyona. Forgách Simon 1592 decz. 25-én⁶⁾ Kovacsóczyhoz intézett levelében csodálkozva említi a Gyulay Pál megöletéséről és Gálffy János elfogatásáról keringő híreket. Annyira vészterheseknek tartja az erdélyi viszonyokat, hogy aggódik Kovacsóczy életéért s felajánlja neki baráti szolgálatait, ha Magyarországba kíváncznék. Kovacsóczyt nem riasztották el a rémlátások s nem sokkal később ő is tragikus halált halt.

GÁRDONYI ALBERT.

¹⁾ Eredetije a M. Nemzeti Múzeum levéltárában.

²⁾ Bethlen M. Önéletírása, I. 148. l. Id. h.

³⁾ *Szádeczky*: Kovacsóczy Farkas, 97. és köv. ll.

⁴⁾ *Bethlen* id. m. III. 9. és köv. ll.

⁵⁾ *Bethlen* id. m. III. 24. l. — *Katona* id. m. XXVI. 576. és köv. ll. Bethlen Miklós azt mondja róla, hogy Tordán a Túry cs. sírboltjában temették el, s ő még a sírkövet is látta. Id. h.

⁶⁾ *Szádeczky*: Kovacsóczy Farkas levelei. (Tört. Tár, 1893. 45. l.)

FÜGGELEK.

I.

1590. szept. 20. Gyulafehérvár. Báthory Zsigmond fejedelem szabadságot enged Gyulay Pálnak, hogy birtokairól szabadon rendelkezessék.

Nos Sigismundus Bathory de Somlyo, vaivoda Transsilvaniae et Siculorum comes etc. Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod nos attentis et consideratis fide, industria, labore multisque aliis erga nos regnumque nostrum meritis generosi Pauli Gyulay de Abafaia, quae is in omni rerum statu pro temporum, locorum occasionumque diversitate, pro nostro regnique nostri commodo summa cum fide, animo et integritate praestitit, eidem id gratiose ex certa nostra scientia et animo deliberato annuendum et concedendum duximus, ut is totales et integras possessiones suas, *Abafaia* in comitatu Thordensi, ac *Zowata* in sede siculicali Maros existentes, cum curiis nobilitaribus in eisdem habitis, ac simul cum universis earundem possessionum pertinentiis, utilitatibus et emolumentis quiblibet, quovis nominis vocabulo vocitatis, necnon vineis in promontorio oppidi *Regen* vocati in dicto comitatu Thordensi existenti pastinatis, dare, donare, conferre, vendere, inscribere, oppignorare, testamentaria aut alia quacunque dispositione et quovis tempore, videlicet pacis, belli, sanitatis, aegritudinis, prout ei placuerit aut libuerit, cuicunque vel quibuscunque, simul vel separatim legare et in perpetuum abalienare possit et valeat. Cui quidem donationi, collationi, venditioni, inscriptioni, oppignorationi, abalienationi, quandocunque et quomodocunque, sive scripto manus suae propriae, sive voce fidedignarum personarum testimonio cum comprobante, sive aliis quibuscunque modis per eundem Paulum Gyulay factae aut fiendae iam nunc nostrum prebuimus consensum benevolum pariter et assensum; promittentes eidem Paulo Gyulay nostro et successorum nostrorum principum Transylvaniae, quorum interest seu intererit, nominibus et in personis in verbo nostro, omnem et qualemcunque ipsius Pauli Gyulay dispositionem, abalienationem, inscriptionem et testamentariam legationem, quandocunque, uti praemisum est, ac cuicunque et quibuscunque, quovis titulo, modo et forma tenoreque, super praemissis possessionibus, domus (*ügy*) et curiis nobilitaribus vineisque factam vel deinceps fiendam, nos successoresque nostros ratam, firmam et inviolabilem habituros, literasque nostras consensuales et alias quaslibet, quibus nempe opus fuerit, ei vel iis, cui nimirum et quibus ipse Paulus Gyulay praescriptas possessiones, domos et curias nobilitares

vineasque simul vel separatim dederit, inscripserit, abalienaverit aut legaverit, tam ipso Paulo Gyulay in vivis existente, quam post decessum ipsius, superinde concessuros, iuribus nostris totaliter et in integrum eidem Paulo Gyulay, vel quibus ipse easdem possessiones, domos et curias nobilitares vineasque contulerit, collatis, aliorum vero salvis permanentibus. Immo annuimus et concedimus nostrum consensum benevolum praebeamusque, ac denique ea omnia tam nos ipsos observaturos, quam per successores nostros inviolabiliter observari curaturos promittimus harum nostrarum pendentis et autentici sigilli nostri munimine roboratarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum Albae Juliae, vigesima die Septembris, anno Domini Millesimo quingentesimo nonagesimo. Sigismundus Bathory m. pr. Wolffgangus Kovaczoczy cancellarius m. pr.

A gyulafehérvári káptalan 1593 évi átiratában a M. Nemzeti Muzeum levéltárában.

II.

1592. jan. 25. Abafája. Gyulay Pál oklevele, melyben halála esetére jószágait öcsésére és Szalay Balázs leányaira hagyja.

Én Gyulay Pál, Abafáján Torda vármegyében lakozó, adom emlékeztetre mindeneknek, az kiknek illik, ez én levelemben, hogy én az én kegyelmes uramnak, Báthory Sigmondnak, Erdélyország fejedelmének, függő pecsétetes levelével való kegyelmes assecuratiója szerint, melylyel ő Nagysága nekem Abafája nevő falumról és régeni hegyben való szőlőömről, mellyek mind Torda vármegyében vannak, és Szováta nevő falumról, mely Marosszékből vagyon, szabad, tellyes és örökös dispositiómra való hatalmat és szabadságot adott, assecurálván erről, hogy ez fellyül megnevezett jószágimat valakinek vagy valakiknek szóm avagy írásom által adom vagy hagyom, azoknak ő Nagysága az én dispositiómra fejedelmi consensussát adja, mely kegyelmességeért és fejedelmi szavának és assecuratiójának tökéletes megtartásáért ő Nagyságának is legyen kegyelmes az Ur Isten, és alatta valói legyenek tökéletesek minden ő Nagyságához való hívségökben, miképpen ő Nagysága is alatta való híveihez ígíretiben és adományában tökéletes — tessük ilyen dispositiót: Legelőször, ha Isten engemet mennyei jóvoltából firfiu és leány magzatokkal, avagy egyik akár mellyik ágban való maradékkal megáld, azoknak és azok maradékinak, fiu és leány ágban valóknak egyenlőképpen, hagyom ez fellyül meg nevezött jószágimat; ha pedig ő szent felsége tellyességgel magvam szakattúl veszen ki ez világból, kiben legyen az ő kegyelmes akaratja, tehát ez fellyül meg mondott

jószágimat Gyulay János öcsémnek, Felső-Jarába lakozónak, és hugaimnak, Zalay Sárának és Katának, az néhai Tordán lakozó Zalay Balázs leányinak és ezeknek mind két ágban való maradékinak egyenlőképpen hagyom. Mely én dispositiómnak bizossága magam kezével, egészségem és elmém helyén lévén, irtam ez levelet és pecsétemmel megerősítöttem. Abafáján, szent Pál fordulása napján, ezör ötszáz kilenczven két esztendőben. Idem qui supra. Paulus Gyulay m. pr.

A gyulafehérvári káptalan 1593 évi átíratában a M. Nemzeti Muzeum levéltárában.

III.

1592. aug. 1. Abafája. Gyulay Pál végrendelete.

Én Gyulay Pál, Abafáján Torda vármegyében lakozó, meg gondolván azt, hogy embernek halála bizonyos, halálának órája bizonytalan, mind elmémben s mind testemben egészségem lévén. mindeneknek előtte hálákat adok az én kegyelmes Istenömnek mindön rajtam való lelki és testi kegyelmes áldásiról; annaktánna minden ingó-bingó javaimról, akármi névvel neveztesse. teszek ilyen testamentomot: Legelőször az én kegyelmes uramnak, országunk fejedelmének, az nagy fedeles aranyas kupát hagyom. Az mely deák és görög könyveim cancellarius uramnál vannak, mellyeknek mind registroma vagyon, hagyom az brassai város bibliothecájának. Az kolozsvári és székelyvásárhelyi scholákban tanuló szegény deákok segítségére hagyom az ezör forintot, melylyel neköm Kolozsvárat lakozó Posztómető János deák adós, mely adósságért Was György uram neköm húsz ház jobbágyát kötötte, mely dologról Gerendi János uram és János deák tordai kamora-ispán uram, közbírák lévén, adtanak levelet, mely levélben való igazságomat hagyom ez megmondott két városbeli scholáknak; bizonynyal hiszöm, hogy ebben Was György uram, az szegény scholáknak nem igyekezik kárt tenni. Hogy pedig ez én kicsin segítségemnek több ideig való hasznát vehessék az szegény deákok, ez meg mondott ezör forint adassék jámbor és embörségös áros embör kezébe interessére, melynek esztendőnként való nyeresége egyaránt osztassék a két scholának; mely pénznek gondviselői legyenek, ha ilyen kereztýén embörhöz illendő gondot fel akar-nak venni, az kolozsvári és vásárhelyi bíró uraim; kik ha ez gondot fel nem vennék, az kolozsvári és vásárhelyi plebánusok tanácsából lássák az scholák, kire bizzák. Az három gyermeknek: Sámuel Garázdának, Ördög Boldizsárnak és Muzka Mihálynak külön-külön hagyok mindenknek száz-száz forintot. Ezökön kívül és az ezör arany forinton és kétszáz talléron kívül, mellyeket

árva hajadon hugaimnak. Zalay Sárának és Katának még ez előtt házasságokra hattam és nekik meg adtam, minden ingó-bingó marhámat és javaimat, akármilyen névvel neveztesse nek, hagyom egyenlőképpen az én szerelmes atyámfiaimnak, feleségemnek Fűzy Borbálának, és Gyulay János ecsémnek, és az fellyül meg mondott két hugomnak. Zalay Sárának és Katának, az néhai Zalay Balázs leányinak, kiknek osztozások előtt szolgálaim és Sándor Gergelné Sophia asszony elégtettesse nek meg az készpénzből. Testamentomomimnak vallom az én bizodalmas jóakaró uraimat: Bocskay István uramat, cancellarius uramat, Kendy Ferencz uramat, Gálffy János uramat, Bánffy Boldizsár uramat, Bornemissza Boldizsár uramat, Forró János uramat és Gerendi János uramat; kik ha bizonyosok abban, hogy én ő kegyelmöket életömben tiszta szível szerettem és bocsüllöttem, csak azon kérem, legyenek oly jóval az én szegény atyámfiaimnak, az mely jót ő kegyelmek is holtok után posteritásoknak tekéltetős barátitúl kívánnának. Testamentomom executori legyenek Bánffy Boldizsár uram, Forró János és Gerendi János uraim, kik holtom után mingyárt Péterlakát bocsássák Gyulay János öcsém kezében, mely faluban való magam és maradékim tellyes igazságát Gyulay János öcsémnek és két ágban való maradékinak adtam. Irtam ez testamentomot magam kezével, die prima Augusti. anno 1592. Abafáján. Mely testamentom úgy legyen állandó, ha életöm haladván mást nem teszők. Paulus Gyulay m. pr.

A gyulafehérvári káptalan 1593 évi átíratában a M. Nemzeti Múzeum levéltárában.

ADALÉK

A DÉLVIDÉKI NÉMET TELEPÍTÉSEK TÖRTÉNETÉHE

A Mária Terézia-korabeli délvidéki német telepítések története teljes részletességgel maig sincs feldolgozva. Azok a munkák, melyek e telepítésekkel kisebb-nagyobb terjedelemben foglalkoznak, nem ölelik fel e mozgalomnak egész történetét, minek legelső oka az, hogy a vonatkozó levéltári iratok jórészt a legutóbbi időkig hozzáférhetetlenek voltak s részben ma is azok. A régi okiratok közül azonban mind több és több kerül napfényre s ezek hova-tovább szervi kapcsolatba lesznek hozhatók egymással. Így pl. *Szentkláray Jenő*, a ki Magyarország déli vidékeinek történetével talán legtöbbet foglalkozott, *Száz év Délmagyarország újabb történetéből* című munkájában egy szó említést sem tesz arról a körülményről, hogy az 1770 körüli dél-magyarországi német telepítéseknel *Kempelen Farkas* kamarai tanácsos is részt vett, sőt, mint hozzám intézett levelében írja: hogy Kempelen a dél-magyarországi német telepítéseknel közreműködött volna, arról semmit sem tudott. Munkájában említést tesz ugyan róla, a hol a későbbi országos (regnicolaris) bizottságról szól, hogy 1777-ben tervben volt gróf Niczky Kristóf mellé Kempelen kinevezése is a temesi bánságot az anyaországhoz visszakapcsoló bizottságba, ez a szándék azonban utóbb abban maradt. Mégis nem érdektelen dolog, hogy egy személynek tartja őt testvérével, Kempelen Jánossal, a ki ez időtájt tábornok volt. Pedig a délvidéki német telepítések körül Kempelen Farkas (1734—1804) tevékeny munkásságot fejtett ki, és talán nem fogunk vele ártani a történettudománynak, ha a kezünknel levő iratok alapján megvilágítjuk e szereplését.

Kempelen Farkas nevével, kapcsolatban a délvidéki német telepítésekkel, először 1767-ben találkozunk.¹⁾ Grassalkovics gróf ugyanis a hadügyminisztériumnak bemutat egy elhelyezési ter-

¹⁾ Mária Terézia 1767. júl. 11-én értesíti a m. udv. kamarát, hogy Kempelen Farkast »ad investigandum populationis statum in Banatu Temesiensi et corrigendos defectus« biztossá nevezte ki. (Orsz. Levéltár: kincst. oszt.)

vezetet, mely szerint a Magyarországon beszállásolandó *huszonhét* lovassági ezred az országban elhelyezendő lenne. Grassalkovich a maga tervezetét gróf Csáky Jánossal és Kempelen Jánossal (a tábornokkal) együttesen készítette el.¹⁾ A vonatkozó iratok között fekszik Kempelen Farkasnak egy jelentése és vázrajza, mely a bánáti telepítés új helyiségeit és házhelyeit tünteti fel.²⁾ Kempelen Farkas tehát ekkor már tagja volt a bánáti udvari bizottságnak, bár kinevezési levele nincs kezeim között. Kempelen Farkas jelentése 1769-ben kelt.

Ugyanezen év febr. 4-én a haditanács a magyar és erdélyországi contributiókra nézve tesz előterjesztést, melyre a királynő febr. 22-iki kelet alatt a következő elhatározásáról értesíti a haditanácsot: ³⁾

...da der Kempele(n) in Abhaltung des bei der gedachten Vorspann vorgehen könnenden Unterschleifs für das Temesvarer Banat einen Vorschlag verfasst hat, so wird der Hofkriegsrath solchen bei der Banatischen Commission abfordern und darauf den Bedacht untereinstens nehmen.

A haditanács erre megkereste a királyi biztosságot a Kempelen-féle előterjesztés megküldése iránt,⁴⁾ melyet kézhez vévén, azt a kir. magyar udvari kamarához tette át azzal a megkereséssel, hogy nyilatkozzék, vajjon Kempelen tervezete nem lenne-e Magyarországra nézve is alkalmazható? ⁵⁾

A családi levéltárnak egyik legértékesebb darabja, Mária Teréziának sajátkezű aláírásával ellátott levele, Kempelen Farkasnak bánági működésére vonatkozólag így szól: ⁶⁾

Da Euch ohnehin bey der vorhabenden bannatischen Länder-einrichtung das nähere zum Nachverhalt durch den Weg der Bannatischen Commission dem nächstens zukommen wird: so will Euch gegenwärtig nur insonderheit zu Euror Direction mitgeben, dass Ihr in den Fällen, wo Ihr wegen dringenden Nothwendigkeit oder sonst hinlängliche Ursache obzuwalten glaubet, um nebst den an das Banatische Departement abgehenden Berichten auch *gerade an Mich* einige Vorstellungen gelangen zu lassen, nach eigenen Befund derley Anzeigen oder Anfragen entweder unmittelbar zu meinen Händen, oder an einen meiner Staatsministres einschicken möget.

Maria Theresia m. pr.

An den v. Kempelen, den 25 Junii, 1769.

¹⁾ K. u. k. Kriegs-Archiv: Cab. A. 1767. 4/1. n.

²⁾ U. o. H. K. R. 1769. 4—55.

³⁾ U. o. H. K. R. 1769. 23—11.

⁴⁾ U. o. H. K. R. 1769. 23—47.

⁵⁾ U. o. H. K. R. 1769. 30—467.

⁶⁾ Kempelen cs. lt. fasc. 13. p. 2.

Az 1769 évi jun. 29-én kelt leirat pedig így hangzik: ¹⁾

Von der Römisch-kaiserlich zu Hungarn u. Böheim königlichen Majestät, Erzherzoginn zu Oesterreich, unserer allergnädigsten Frauen wegen: Dero hungar. Hofkammerrath Herrn Wolfgang von Kempelen hiemit in Gnaden anzufügen. Allerhöchst ernannt Ihre Majestät hätten denselben für die bey der Commission in dem Banatischen Impopulations-Weesen aufgehabte mühesame Verrichtung eine Remuneration von eintausend Ducaten ohne einigen Abzug zu verwilligen, anbey Ihme, Herrn hungar. Hofkammerrath auf die Zeit der denselben weiters aufgetragenen Commission in dem Banat, wohin Er, Herr von Kempelen, nebst dem Herrn Temesvarer Landes-Administrations-Praesidenten und ersten Commissario von *Clary* als *zweiter Commissarius* abzugehen hat, die Liefergelder folgendermassen auszumessen allergnädigst geruhet, dass Er, Herr hungar. Hofkammerrath während dieser fürdauernden Commission so lange Selber in Temesvar sich anwesend befindet, täglich zehen Gulden, dahingegen, wenn Ihn die Geschäfte verbinden, ausser Temesvar auf das Land sich zu begeben, während dieser Kreisen noch weitere vier Gulden, mithin zusammen vierzehn Gulden zu geniessen, doch ein und das andere sich keineswegs auch auf die Zeit zu erstrecken haben soll, die Er, Herr hungar. Hofkammerrath auf den anliegenden hungar. Cameral-Herrschaften (auf die Art wie Ihre Maj. hinzu die Erlaubniss ertheilet haben) wegen der daselbst zu pflegenden Nachricht zu bringen werde, massen Er, Herr von Kempelen, wegen dieser Besorgung ohnehin die Gebühr von seiten der hungar. Hofkammer der Ordnung nach zu erhalten habe. Welch so geschöpft allermildesten Entschluss Ihme, hungar. Hofkammerrath Herrn Wolfgang von Kempelen zur Wissenschaft hiemit erinnert wird, gleich dann wegen Verabfolgung der Remuneration per eintausend Ducaten ohne Abzug an das hiesige Universal-Cameral-Zahlamt und wegen der Liefergelder an die neue Temesvarer Landes-Administration das nöthige unter einen ergethet, und es verbleiben ob Allerhöchstgedacht Ihre Majestät mit kais. königl. und erzherzogl. Gnaden denselben wohlgewogen. Viennae, die 29 mensis Junii, anno Domini 1769.

Kempelen Farkas azonban csak rövid ideig vett részt a délvidéki német telepítésekben. Hogy mennyire buzgólkodott az ügy sikere érdekében, legjobban kitűnik jelentéseiből és ottani működésének eredményeiből. Így pl. 1770-ben a haditanács Kempelen Farkasnak azzal a jelentésével foglalkozik, melyet az illvr-telepekre nézve terjesztett elő.²⁾ A bántóságban posztó-

¹⁾ Kempelen cs. lt. fasc. 13. p. 3.

²⁾ K. u. k. Kriegs-Archiv: H. K. R. 1770. 39—229.

gyárat létesített ¹⁾ stb. A királynő azonban csakhamar vissza-rendelte. Erre vonatkozólag 1770 aug. 25-én a következőket írja Mária Terézia gróf Hatzfeldnek: ²⁾

Weil Kempelen jetzt seine Relation von Banat ablegen und einige Zeit hier bleiben wird, so finde ich für gut, dass er Khevenhüller melde, ihn zu Banatischen Commissionen oder Sessionen bei zu ziehen, besonders in Populationssachen stb.

A következő évben azután véglegesen felmenti a királynő Kempelent a délvidéki német telepítésekben való részvétel munkája alól, s legmagasabb megelégedését fejezván ki működése felett, évi 1000 forint nyugdíjban részesíti őt.

A leirat a következő: ³⁾

Von der kön. kais. zu Hungarn und Böhmeim, königl. Apostol. Majestät, Erzherzogin in Oesterreich, unserer allernädigsten Frauen wegen, dero hungarischen Hofkammerrath von Kempelen hiemit in Gnaden anzufragen.

Allerhöchst gedacht Ihre Majestät hätten mittelst einen unterm 7-ten Currentis allermildest herab erlassenen Hand-Billet über die von Ihme, Herrn Hofkammerrath in den Temesvarer Banat, sowohl als bey dem Einrichtungs-Plan nützlich geleistete Dienste dero allerhöchste Zufriedenheit zu bezeigen, anbey demselben eine *Remuneration* von tausend Ducaten, dann eine jährliche *Pension* von tausend Gulden allermildest zu verwilligen geruhet.

Welch so geschöpfte allerhöchste Resolution Ihme, Herrn Hofkammerrath zur Nachricht und zu dem Ende hiemit erinnert wird, um wegen Erhaltung beider sogestalten verwilligten Posten bey dem hiesigen Universal-Cameral-Zahlamt, als wo selbe bereits untern 5-ten Hornung a. c. angewiesen worden, sich behörig melden zu wissen. Und es verbleiben übrigens allerhöchst gedacht Ihre Majestät demselben mit kais. königl. und erzherzoglichen Gnaden wohlgewogen. Signatum Wien, unter allerhöchst deroselben beygedrückten Secret-Insiegel, den 13-ten Monatstag März, 1771.

Ezzel Kempelen Farkas működése véget ért a délvidéki német telepítések körül.

Megjegyezzük még, hogy ottani szereplése előtt Kempelen Farkas 1766-ban — harminczkét éves korában — kamarai tanácsos és a magyarországi összes sóbányák igazgatója volt. Az erre vonatkozó okiratról ⁴⁾ kitűnőleg már kinevezése előtt is befolyt

¹⁾ U. o. H. K. R. 1770. 63—721.

²⁾ *Arneth*: Briefe der Kaiserin Maria Theresia an ihre Kinder und Freunde. Bécs, 1881. IV. köt. 296. l.

³⁾ Kempelen cs. lt. fasc. 13. p. 6.

⁴⁾ Kempelen cs. lt. fasc. 15. p. 1.

a magyarországi sóbányák kezelésébe, melyek előtte báró *Cothmann Antal* igazgatása alatt állottak. Az igazgatói állás után 3000 forint évi fizetést élvezett, hogy azonban meddig viselte e tisztséget, nem tudjuk, minthogy a felmentésről szóló okirat nincs meg adataink között.¹⁾

KEMPELEN BÉLA.

¹⁾ Kempelen sóbánya-igazgatói tisztsége valószínűleg csak 1771-ben történt nyugdíjaztatásával szűnt meg. Ugy látszik, a délvidéki telepítéseknel csak mint kiküldött biztos működött, a nélkül, hogy különbeni rendes állásától felmentetett volna. (V. ö. az 1711 jul. 19-én kelt királyi leiratot a m. udv. kamarához. Orsz. Levéltár: kincst. oszt.)

ADALÉKOK JEGERNDORFI PÁL ÉLETEHEZ.

Mivel az ember holtig tanul, újra átlapoztam a VI. Kelemen, VI. Incze és V. Márton pápákhoz intézett *supplicatiókat*, melyeket a Vatikáni Magyar Okirattárt szerkesztő bizottság lemásoltatott és ez idő szerint a M. Nemzeti Muzeum könyvtárában őriztet. Átnéztem továbbá a *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* cz. kiadványnak VI. Kelemen pápa regestáit magában foglaló kötetét,¹⁾ s találtam a XIV. századi magyar történelemre vonatkozó érdekes adatokat, melyek egy részét ime pótlásul adom *Jegerndorfi Pál* nyitrai főesperesről (1350) nemrég közzétett értekezésemhez.²⁾

Némileg feltűnhetett, hogy a szövetség-levélbe, melyet Wittelsbachi Lajos brandenburgi markoláb és tiroli gróf Salzburgban, 1359 aug. 17-én IV. Rudolf osztrák herczeg részére kiállított, Nagy Lajos magyar király és kisöccse János herczeg is bele van foglalva,³⁾ midőn ime rájöttem, hogy a követséget, melyet Avignonban Jegerndorfi Pál gurki püspök és Cilley Frigyes gróf szerencsésen azzal az eredményyel végeztek, hogy a pápa a Wittelsbachokkal kibékült, első sorban Nagy Lajos küldötte Avignonba.

A nevezett követek és hozzátartozóik ugyanis, miután föladatukat sikeresen elintézték, Avignonban 1359 ápr. 8-án kihallgatást nyertek VI. Incze pápától, mely alkalommal különféle kegyelmekért esdő folyamodványaikat eléje terjesztették. Jegerndorfi Pál *supplicatiói* nincsenek ugyan meg az általam használt gyűjteményekben, noha reménylem, hogy azokat is olvassuk majd egykoron a MVB. második kötetében, de ott van Ottó nevű öccsée, ki őt kísérte, olmcüzi egyházmegyei vitéznek címezi magát s azért esedezik, hogy Knobloch János esztergomi áldozópapnak a pápa egy szépei kanonoki javadalmat reserváljon.⁴⁾ Ott van Cilley Frigyesé, ki magát Lajos magyar király és Albert osztrák herczeg követének mondja, és bizal-

¹⁾ Megjelent Prágában, 1903. Nagy 8-r. 953 l. Rövidség okáért így jelzem: MVB.

²⁾ Olv. *Századok*, 1905. 693. 789. II.

³⁾ Olv. *Századok*, 1905. 803. I.

⁴⁾ *Supplicat. Innoc. VI. Anni VI. fol. 112.*

mas papjai, a cillyi és gurkenfeldi plebánusok részére némi kegyelmekért folyamodik.¹⁾ Ott találjuk Wissenkilchi Ulrik supplicatióját, ki magát Cilley (de Zile) Frigyes gróf, a magyar király és Albert osztrák herczeg követe vitézeül mutatja be, s unokaöccse Gentzer Ulrik számára kéri a pápa kegyét. Ott vannak Lajos magyar király igen érdekes supplicatiói, melyeket alighanem a gurki püspök mint a követség feje terjesztett a pápa elé. Ezekben Nagy Lajos azt kéri, hogy azon zágrábi kanonoki javadalmat, melyet László veszprémi választott püspök (Gelétfi Miklós nádor fia) bír, de felszentelése alkalmából nemsokára gazdátlanul fog hagyni, Dénes fia Sándor egri javadalmas kanonoknak, tarczai főesperesnek és a király asztaltársának (commensalis regis) adományozza a pápa ; ²⁾ továbbá, hogy Czaberni Vilmos királyi titkos kancellár, egyébként speyeri kanonok (később 1361—1374-ig pécsi püspök) a csazmai prépostságot, melyet ugyan csak László választott veszprémi püspök bír, de fölszenteltetése alkalmával lemond róla, elnyerhesse, még az esetben is, ha más valaki számára reserválta volna ő szentsége.³⁾ Hozzá kell tennünk, hogy Lajos király szerezte meg Vilmos úrnak (Bergzaberni Vilmosnak) a speyeri kanoniát is 1357 máj. 18-án, kit egyébként Couppenbachnak, a magyar király titkárának és tanácsosának is nevez a pápai regesta.⁴⁾ Ezt közbevetőleg érintjük csak, a csazmai prépostjelölt vizontagságaira pedig később térünk vissza, nehogy előadásunk fonalát megszakítsuk. — Nagy Lajos király ugyanis ez alkalommal (1359 április-havában) azért is folyamodott, hogy a kalocsai egyháznak, melyet elődei szent Pál tiszteletére alapítottak, javadalmaztak és érseki székké emeltek, az óbudai szent Klára szerzet monostorának, az Űr-teste budai kápolnájának, mely újabban alapított (noviter fundata), valamint a budai Mindszentek templomában a négy evangelista tiszteletére állított oltárnak, ő szentsége tetszése szerinti búcsukat engedjen.⁵⁾ Végül előkerül Kont Miklós nádor folyamodványa is, melyet nyilván a követek egyike mutatott be. Ebben azt a kegyelmet kéri a nagyúr, hogy halálos ágyán gyóntatója őt a pápa nevében a legteljesebb bűnbocsánatban részesíthesse. A pápa erre a folyamodványra is sajátkezűleg írta rá : *fiat. G.* ⁶⁾

Voltaképen a frisingai püspökséget is Nagy Lajos magyar király közbenjárására kapta meg Jegerndorfi Pál, akkor gurki püspök. Nagy Lajos király t. i. mindenáron azon volt, hogy Jegerndorfi Pált

¹⁾ U. o. fol. 113.

²⁾ U. o. fol. 112. — Az említett Dénes, az atya, alighanem Laczkfi Dénes, ki még ez évben erdélyi vajda lett.

³⁾ U. o. fol. 112. A pápa mindkét kérelmet teljesítette.

⁴⁾ Supplicat. Innoc. VI. Anni V. p. I. fol. 127.

⁵⁾ A pápa egy évre és 40 napra terjedő búcsut engedett mindegyik templomnak és az oltárnak is. Supplicat. Innoc. VI. Anni VI. fol. 118.

⁶⁾ U. o. fol. 117.

az aquilejai patriarchai székre helyezték át, mely 1358 jul. 29-én Luxemburgi Miklós, János cseh király törvénytelen fia halálával megüresedett. Ámde VI. Incze pápa, mint 1359 máj. 21-én Avignonban kelt és Nagy Lajos királyhoz intézett levelében sajnálattal írja, a király ezen óhajátását észszerű okoknál fogva, melyeket hozzá visszatérő követe, Jegerndorfi Pál maga fog előadni, nem teljesíthette; a patriarchai székre 1359 máj. 10-én ugyanis Della Turre (Torreani) Lajos coroni püspököt nevezte ki. Minthogy időközben a frisingai püspökség is gazdátlan lett, Jegerndorfi Pált »tuae consideratione Celsitudinis ac sufficientiae et probitatis multiplicium meritorum suorum intuitu« ebbe helyezte át.¹⁾

Meg kell említenünk, hogy Lajos király a pápa elhatározását nemcsak mindjárt kezdetben készséggel fogadta, hanem Della Turre Lajosnak utóbb is, midőn IV. Rudolf osztrák herceg őt galádúl fogságra vetette, segítségére sietett, Kanizsai István zágrábi és Zaberni Vilmos pécsi püspököt küldvén ügyében az osztrák herceghez; ²⁾ sőt bátran állíthatjuk, hogy Nagy Lajos mentette meg ekkor a végső pusztulástól az aquilejai patriarchatust is.³⁾

Egyébiránt a frisingai püspök később is befolyt a magyar, főleg a magyar papi ügyekbe.

Az 1360 év augusztus-havában ismét az avignoni udvarnál találjuk. Mi végett volt ott? — biztosan nem tudjuk; egybevetve mégis az eseményeket, azt kell következtetnünk, hogy ez alkalommal jelentette a pápának, mily eredménynyel járt a magyar királynál,⁴⁾ és hogy a Pok nembeli Simon, a magyar segítő hadak vezére, 7000 emberével Bologna alá érkezett s elzavarta onnan Visconti Bernabo csapatait. E mellett kétségtelen, hogy mint megbízott, Nagy Lajos érdekeit is hordozta, a mi kitűnik a folyamodványokból is, melyeket a magáiával egy napon terjesztett VI. Incze pápa elé, ki azokat mind meghallgatta.

Villanovában, a pápa rendes nyaraló helyén, 1360 aug. 14-én azért folyamodott a frisingai püspök, hogy Arnold fia Miklós szabolcsi főesperesnek egy meissen kanonoki javadalom és a meissen egyházmegyében levő dresdai plebánia adassék, jöllehet a nevezett Miklós a poznani (Posen) és egri egyházakban kanonoki javadalmat élvez, valamint hogy a váradi egyházban is várja a kanonoki java-

¹⁾ Theiner : Mon. Hung. II. 44. l. — A pápa megemlíti, hogy kedves fia (filius peculiaris) a magyar király egyéb óhajátait teljesítette, a mint azt a kiadott apostoli levelekből megérti. Értendő az apr. 11-én és 17-én kiadottak (olv. *Századok*, 1905. 723. l.) és a fönti supplicatiókról kiadott brevék.

²⁾ Zahn : Austro-Friuliana. Fontes rer. Austr. XL. 164. l.

³⁾ Kimerítően írtam erről ily című értekezésemben : *Nagy Lajos király viszonya az aquilejai patriarchákhoz*. (Megjelent a Szent-István-Társulat tud. és irod. osztálya fölolvásásai közt 1900-ban.)

⁴⁾ Theiner : Mon. Hung. II. 45.

dalmak egyikét és a kincsőrző állomást (custodia), melyeket nemrég ő szentségétől eszközölt ki. Hajlandó azonban ez utóbbiakról, valamint a szabolcsi főesperességről is lemondani, ha az említett két meisseni egyházmegyebeli javadalomnak nyugalmas élvezetébe juthat.¹⁾

Hogy ezen Miklós lengyel nemes volt, onnan gyanítom, hogy midőn a szabolcsi főesperességet elnyerte, már bírta a nagy-lengyel-országi poznani kanoniát.

Két nappal később, azaz 1360 aug. 16-án azt jelenti Jegern-dorfi Pál VI. Incze pápának, hogy néhai Sükösd kanonok halálával már régebben megürült az egri egyházmegyében az ungi főesperesség és vele egy kanonoki javadalom. Boldog emlékü VI. Kelemen pápa, azután maga VI. Incze pápa, ezen javadalmakat Pál nándor-fehérvári püspöknek engedték át bizonyos időre,²⁾ mely eltelvén, Pál püspök ama javadalmakról lemondott s e napokban meg is halt. Esedezik tehát Jegerndorfi Pál, hogy e javadalmakat János fia Miklós wladislawi, vagyis kujaviai clericus nyerhesse el. A pápa főtartván mások netán előbb szerzett jogát, teljesítette a kérelmet.³⁾

Tehát ez is lengyel pap volt; a miért talán nem merész az a föltevésünk, hogy mindkét esetben idősb Erzsébet királyné pártfogásával találkozunk; a miből azt következtethetjük, hogy mind a két supplicatio fölterjesztésével a királyné bízta meg a püspököt.

Még valószínűbb, hogy Nagy Lajos király következő supplicatióját szintén a frisingai püspök nyújtotta be, a mit abból gyanitunk, hogy a maga nevében fölterjesztett kérelmekkel ugyanegy keletet visel és — mint tartalmából kitetszik — nagyobbbrészt inkább a püspök, mint a magyar király érdekeit hangoztatja. Mindazonáltal föl nem tesszük, hogy midőn idegen érdekeket gyámolít, ehhez a magyar király fölhatalmazását ki nem eszközölte volna.

Nagy Lajos király supplicatiójának tartalma következő:

Folyamodik, hogy káplánjának és asztaltársának (commensalis), a Gurk-egyházmegyebeli Strassburgi Vincének egy frisachi (in Frisaco Salzeburgensis diocesis) kanoniát tartson fön a pápa; hogy Lachari Miklós egyházi jogtudor passauai, — Elawi Fri-

¹⁾ Supplicat. Innoc. VI. Anni VIII. vol. 31. fol. 195. — A váradi egyház egyik kanoniáját, azonképen az ottani kincsőrzői javadalmat, melyek az által ürültek meg, hogy Gergely váradi kanonok és kincsőrző csanádi püspökké neveztetett ki, Nagy Lajos király kérelmére 1359 jun. 3-án ígérte oda a pápa Arnold fiának Miklósnak, ki már ekkor poznani és egri kanonok, valamint szabolcsi főesperes volt. (Supplicat. Innoc. VI. Anni VI. fol. 66.) Beült-e a meisseni kanoniába és a drezdai plebániába? alig hiszem, minthogy a váradi javadalmakat 1366-ban bekövetkezett haláláig még mindig várta, mint idősb Erzsébet királyné supplicatiójából értjük. (Supplicat. Urbani V. Tom. 43. fol. 216. dd. 1366. jun. 23.)

²⁾ Olv. Supplicat. Innoc. VI. Anni II. vol. 25. fol. 80. dd. 1354. A pápa ekkor két évre meghosszabbította a nándor-fehérvári püspöknek már előbb adott kedvezést.

³⁾ Supplicat. Innoc. VI. Anni VIII. vol. 31. fol. 195.

dolin fia Jakab Prága-egyházmegyei miséspap olmücsi, — Henrik fia Pál Eger-egyházmegyei miséspap egri, — Bodrogi (de Wodrug) Mihály Kalocsa-egyházmegyei kispap pécsi — és Lachi Vitéz Péter fia Eberhard speyeri javadalmas kanoniát kapjanak;

hogy Brusčawi (Boroszló-egyházmegyei) Miklós fia Miklós oly javadalmat nyerjen, melynek adományozása a prágai préposttól és káptalanától függ;

hogy a Gurk-egyházmegyei Strassburgi Perchtold fia Miklós miséspapnak a gurki préposttól és káptalanától függő javadalom adassék; — végre

hogy néhai Ylmariai Bertold fia Bertold, Mainz-egyházmegyei pap, az egyházi jog bacalarius (!) és a szépművészetek mestere, a passauai prépost és káptalan adományozásához tartozó javadalmában részesüljön.¹⁾

Igen érdekes az a folyamodvány, melyet szintén Jegerndorfi Pál juttathatott a pápa színe elé. Ebben Treutel Miklós fia István jelenti, hogy ő szentsége egykoron az akkor üresedésben levő egri prépostságot neki, — Péter fiának (így; *Henrik fia* helyett) Vilmosnak (a későbbi pécsi püspöknek) pedig a csazmai prépostságot adományozta. Minthogy azonban a király óhajta az volt, hogy Vilmos az egri, ő ellenben a csazmai prépostságot bírja, készséggel cserélt Vilmostal és elfoglalta a csazmai prépostságot s jövedelmeit is húzta, jóllehet erre a pápától engedelmét nem volt. Most tehát azért esedezik, bocsásson meg neki ő szentsége, adja utólagos megegyezését, hogy a csazmai prépostságot tovább is bírassa és jövedelmeit élvezhesse, a miért lemond az egri prépostságra szerzett minden jogáról, mivel amúgy is javadalmas kanonokja mind az egri, mind az esztergomi káptalannak. — A pápa teljesítette ugyan e kérelmet, mert ezzel tulajdonképpen a magyar királynak, ki iránt annyira le volt kötelezve, tett szívességet, de egyúttal elrendelte, hogy Treutel István a jogtalanul élvezett csazmai prépostsági jövedelmeket térítse vissza.²⁾

A dolog voltaképpen így esett: miután Tamás fia László egri prépost 1358 elején elhunyt, Laczkfi Miklós, a Nagy Lajos király által Olaszországba, a pápai birtok visszafoglalására küldött magyar hadak vezére, sietett rokonát, az alig huszonnégy éves Treutel István esztergomi kanonokot VI. Incze pápának az egri prépostságra ajánlani. A pápa 1358 febr. 20-án szívesen teljesítette a vallásos és buzgó főúr kívánságát.³⁾ De már öt nap múlva érkezett Dörögdi Miklós egri püspök levele, jelentvén, hogy főpásztori hivatásánál fogva a megürlt egri prépostságot János fia László egri kanonoknak és

¹⁾ Supplicat. Innoc. VI. Anni VIII. vol. 30. fol. 235.

²⁾ U. o. vol. 31. fol. 198. dd. 1360. aug. 16.

³⁾ Supplicat. Innoc. VI. Anni VI. fol. 58.

borsodi főesperesnek, ki jelenleg kánonjogot tanul, adományozta és őt préposti méltóságába be is iktatta; kéri tehát a pápát, hogy ezen rendelkezését megerősítse. A pápa a nagyérdemű egri püspök kérelmét figyelmen kívül nem hagyhatta; hozzájárult tehát intézkedéséhez, azon záradékkal mégis, hogy ezen elhatározásával mások szerzett jogán csorbát ejteni nem akar.¹⁾ Ebből természetesen per keletkezett volna, melyet a pápai udvarban döntöttek volna el. A nyertes valószínűleg Treutel István leendett, mert neki előjoga volt a püspök jelöltjével, a borsodi főesperessel szemben. »Prior tempore, potior jure.« Nem vehette tehát a püspök sem zokon, hogy Lajos király sem az egyiket, sem a másikat nem pártolta, hanem kedves emberének, Zaberni Vilmos királyi titkos kancellárnak juttatta az egri prépostságot.

Még két magyarországi folyamodványról kell beszámolnunk, mely folyamodványok ugyanazon napon kerültek a pápa elé és nyertek kívánatos elintézkést.

Ezek egyikében Siteki Jakab fia János Zágráb-egyházmegyei bel szegény tanuló, kinek nincs anyyija, hogy az apostoli szentszék elé személyesen járulhasson, esedezik, hogy törvénytelen születése terhe alól (pap fia) oldja föl őt a pápa és engedje meg neki, hogy az egyházi rendeket fölvehesse és mindennemű egyházi javadalmat elfogadhasson.

A másik folyamodványban Ilbanich Videch Imre, Zágráb-egyházmegyei pap, a kalocsai érsek jogához tartozó valamely javadalomért esedezik.²⁾

Minthogy pedig az a korszak, midőn Jegerndorfi Pál a magyar király szolgálatában állott, Magyarország történetének egyik legfényesebb korszaka, midőn a magyar befolyás szinte behálózta Német-, Olasz-, Lengyel- és Csehországot, a történettudomány kárának tartanám bármely reá vonatkozó adat elhagyását; ezért — jöllehet ezen adatokat ez idő szerint kellőleg nem méltányolhatjuk — közlöm még a következő regestákat:

1351 máj. 26-án folyamodott Jegerndorfi Pál VI. Kelemen pápához, hogy Schoff Ulrik clericusnak »de prepositura in ecclesia sancti Egidii Vratislaviensis vacante provideatur.«³⁾

1351 júl. 11-én az iránt tett előterjesztést a pápánál, hogy özvegy Erzsébet királyné halálos óráján teljes bűnbocsánatot nyerjen; hogy Marjadi Demeter, a magyar király kincstartója, a bácsi prépostságot elnyerhesse; hogy Miklós fia András egy esztergomi kanoniát kaphasson; hogy — úgy látszik — ugyanezen Miklós fia András a krakói egyházban is kapjon kanoniát, jöllehet Osvécen (in Auswitzyn) a krakói egyházmegyében plebánus; hogy Nagy-

¹⁾ U. o. fol. 64. dd. 1358. febr. 25.

²⁾ U. o. fol. 252.

³⁾ MVB. I. 707. l.

szombati András, a királyné káplánja, az esztergomi káptalannak tagja lehessen, jóllehet Körmöczön plebánus; hogy János fia Konrád, ki a királyné kápolnájában szolgál, ezen szolgálata mellett egyéb javadalmai jövedelmét is élvezhesse, csakúgy, mintha az illető javadalmakban resideálna; végre, hogy Kunzendorfi Pál a Boroszló-egyházmegyei domslawi plebánián, melyre őt püspöke kinevezte és beiktatta, megmaradhasson, noha a plebánia ellátását a szentszék föntartotta volt magának, és ő a lebusi egyházban kanonoki javadalmat élvez.¹⁾

Ez alkalommal Jegerndorfi Pál számos más supplicatiói is meghallgatásban részesültek. Ezek közül a következőket ismerjük: Kieszközölte, hogy Stoemer Deklenus kamini, Forestoi János szepesi, István fia Miklós egri kanoniát kaptak, Péter fia Mátyás pedig megtarthatta a pozsegai kántorjavadalmat.²⁾ Kieszközölte továbbá, hogy Panevitzí Werner fia Konrád, azonképen néhai Bankawi János fia Péter Boroszló-egyházmegyei clericiusok az odaváló püspöktől kapjanak egyházi javadalmat; hogy néhai Goldbergeri Turiko Miklós fia Ferencz Boroszló-egyházmegyei miséspap a német lovagoktól részesüljön javadalomban; hogy Olsuai Henrik fia Péter, ugyancsak boroszlói kispap, az ottani Szentkereszt-egyháznál nyerjen beneficiumot; hogy Serfőző (Braxatoris) Bernát a budissini vagyis bautzeni egyházban, mely a meissenai egyházmegyéhez tartozik, kapjon kanoniát; hogy Bolkenhaini (Polkynhayn) Hozandi (Hosank) Miklós hasonló nevű fia, Boroszló-egyházmegyei clericius, a heinrichauai cistercita-rend adományozásához tartozó javadalmat élvezhessen.³⁾ Aug. 2-án arra kérte a pápát, hogy Konrád fia Miklós (de Strigovio — nem Strigonio — Wratislavensis diocesis) a bosnya egyház prépostságát megtarthassa. — Ugyanakkor kieszközölte még Cropelyn Lambert lebusi kanonok részére, hogy a kis káptalanból a nagyba helyeztessék át.⁴⁾

1352 júl. 4-én azt járta ki, hogy Notalitz Pál, a kánoni jog babérkoszorúsa, a brünni szent Péter egyháznál kanoniát kapjon, noha mistelbacher plebánus. Ugyanezt kérte a brünni Theoderik részére. Azonképen kérte, hogy Poherlitzí Hertl olmücsi kispap oly javadalomhoz jusson, melynek adományozása a königshofeni cistercita apátságához tartozik; hogy néhai Kremsieri Péter fia János, olmücsi clericius, oly javadalomnak lehessen élvezője, mely a szent benedek-rendi monostorhoz tartozik; hogy Tamás, másképen Telliberi Péter sareptai püspök, egyébként prémontrei kanonok, hatvan ezüst márka crejéig más egyházi javadalmakat fogadhasson el; továbbá, hogy néhai Lesnai Wernher fia János a boroszlai püspök vagy káptalan

¹⁾ Supplicat. Clem. VI. Anni X. fol. 65.

²⁾ U. o. fol. 61. 66.

³⁾ MVB. I. 711. és köv. ll.

⁴⁾ MVB. I. 719. l.

kegyuraságához tartozó javadalmat nyerjen, jóllehet máris a Boroszló-egyházmegyebeli strigonowiczi egyház plebánusa; hogy néhai Cuditzi Miklós fia Henrik olmücsi kispap a prágai egyházban levő szent Wenczel-oltárnak káplánja lehessen. Minthogy pedig megesett, hogy a múlt évi okt. 20-án ő szentsége két embernek, u. m. Glogaui Péternek és Osvéci Mihálynak ugyanazon javadalmat adta, minek következtében egyikök sem érvényesítheti jogát, esedezik, hogy Osvéci Mihálynak a következő napi kelet alatt is állítson ki a vice-cancellaria adományos levelet »cum clausulis opportunis.«¹⁾

Nem valószínűtlen, hogy része volt Jegerndorfi Pálnak azon udvarias levél kiadásában is, melylyel VI. Kelemen pápa megköszöni Erzsébet anyakirálynénak, hogy a fogoly nápolyi hercegek kiszabadulását előmozdította, a miről a gurki püspök tőn jelentést neki. Kéri a királynét, eszközölje ki azt is, hogy a többi foglyok is kiszabaduljanak és hogy a hercegeket Lajos király az aquilejai patriarcha birtokáig kísértesse.²⁾

PÓR ANTAL.

¹⁾ MVB. I. 767. l. dd. 1352. jul. 4.

²⁾ Történelmi Tár, 1894. 28. l. dd. 1352. jul. 15.

FELELET

ZOLNAI GYULA VÁLASZÁRA.

Zolnainak a *Századok* mult november-havi füzetében megjelent válasza a jó izlés sárba tiprása. Művelt ember az ilyenekre válaszolni nem szokott. S ha én mégsem hagyom szó nélkül, teszem ezt azért, mert Zolnai gyanúsítgatásai és rágalmai már a tisztesség dolgába vágnak, ezeket tehát szó nélkül nem hagyhatom. Hogy Zolnainak igazmondásaival és logikájával megismerkedhessünk, csak a saját mondásait kell idéznünk. Azt írja, hogy ő a M. Nyelvőrben minden állítását bebizonyította s kirívó felületességgel írt és tévedésektől hemzsegó magyarázataimat mind megczáfolta. Dehogy is czáfolta! Az én ötvenhat kifogásomra egyetlenegy bizonyítékot (Mihályfalu) tudott csak felhozni. Magyarázataim egy részét azonnal helyesnek ismerte el, más részét pedig üresnek és helytelennek mondotta. Ezen *üresnek és helytelenek* között volt a belcs, a lánczfa, beretra, ficsor, folt, kenéz, korczovágy, gyantáros, patyolat, aba stb., a miket azóta még Zolnai is helyeseknek ismert el. Hát mármost én azt kérdem minden józan embertől: én írtam-e kirívó felületességgel, vagy Zolnai, a ki utólag kénytelen volt egy csomó szó helyességét elismerni, a mit előzőleg hibásnak és helytelennek mondott? Különben, hogy mily módon osztályozta ő az én magyarázataimat, arra nézve fényes bizonyítékul szolgálhat a *terczelán* és az *aba* szó. A *terczelán* szót én a vámtarifák segítségével megmagyaráztam. Zolnai erre a Nyelvőr f. é. 4-ik füzetében azt írta, hogy »szép a ki tudja«, de ő még Godefroy szótárában is csak ennyit talált: »espèce d'étoffe.« És ugyanez a Zolnai a Nyelvőr 5-ik füzetében a *terczelán*ról írt magyarázatomat minden további okadatolás nélkül a hibás és üres megfejtések közé sorozta. Így tett az *aba* szóval is. És csodák csodája! az *aba*-posztó üres és kirívó felületességgel írt magyarázatát helyreigazításképen mégis felvette az OklSz. pótfüzetébe. Pedig én az *aba*-posztóról senmi újabb adattal nem álltam elő. Hát hogy lehet egyik nap kirívóan felületes és helytelen az, a mi másnap teljesen helyes? Ezt csak Zolnai érti, a ki jeles methodusával a borból készült feledhetetlen csizmákat feltalálta; a ki a borszekernyét a Nyelvőrben vad dolognak mondta, most a Századokban pedig szépen fújja a visszavonulót; a ki a fogzó-

vasat isten csodájának mondta, pedig három gyönyörűen írt urbárium-ban olvashatja. Ime így bizonyított be Zolnai mindent; így, hogy a mit egyik nap vad dolognak mond, azt másnap a helyesek közé iktatja. S nem ő ítél felületesen, hanem én, a ki egy betűt vissza nem vontam s nem is változtattam. Különben, hogy Zolnainak véleményére mit lehet adni, azt fényesen igazolja a következő dolog. Első bírálatom megjelenése után Zolnai az ő válaszában (*Nyelvőr*) ezt írta: »elszédülök attól a rengeteg aprólékos gazdaságtörténeti tudástól, szövegek színének, gallonok, rásák, csimazin-posztók, remek nadrácsok *alapos részletekig ható ismeretétől, melyek nagy részéről eddig nemcsak én, de Takáts Sándoron kívül történettudósaink sem tudtak!*« A következő számban pedig ugyanez a Zolnai minden további bizonyíték nélkül a gallont, rását és csimazint már az üres és helytelen magyarázatok közé sorolta. Azután, hogy én az ő fentebbi nyilatkozata után a *Századok*-ban és a *Magyar Nyelvőr*-ben újabb hibákkal álltam elő, Zolnai gyöngélméjűséggel, hihetetlen felületességgel, logikátlansággal és tudatlansággal vádol. Ime ez az úgynevezett Zolnai-féle logika.

Azt írja Zolnai a Századokban, hogy az én régi »olvasataim« (gyönyörű szó!) és nyelvtörténeti adataim megbízhatatlanok. Hát melyikről mutatta ezt ki? Egyikről sem. Szorultságában tehát előveszi Benyák Bernát műszavait, a miket én szerinte megbotrántoztató hibákkal tettem közzé. Ez is Zolnai-féle igazmondás. Először is kijelentem, hogy Benyák szavai közül egyetlenegy sem én másoltam, nem is én közöltem, megjelenésökről évekig nem is tudtam. Ezelőtt tizenhat esztendővel Benyák szavainak egy másolatát Szinyei Józsefnek adtam át néhány sornyi bevezetéssel. Csakis ez a bevezetés volt az én írásom. Hogy került ez a dolog évek múlva a Nyelvőrbe, én nem tudom. Akkor én külföldön voltam. Hogy a szók közt hiba is akadt, az természetes, hiszen correcturát sem kaptam s a szók megjelenéséről évekig nem is tudtam. S mivel állítólag hibák is vannak köztük, Zolnai a tizenhat év előtt átadott, nem is általam másolt és közölt szavakból azt meri következtetni, hogy mostani nyelvtörténeti adataim megbízhatatlanok. Kár, hogy ilyen célra iskolai gyakorlatimat is át nem olvasta, mert hibát ott is találhatott volna eleget.

A mi különben az olvasásra vonatkozó kijelentését illeti, ez kissé furcsán hangzik. Zolnai fogja rám, hogy olvasni nem tudok, ő, a ki egész sereg levéltárat idéz az OklSz.-ban, a minek árnyékát sem látta soha; ő vádol engem, a ki az Országos Levéltárban az aktákkal egyik tisztviselőtől a másikhoz szaladgált, hogy neki olvasni segítsenek.

A *bankó-só* szóról Zolnai a következő geniális megjegyzést teszi: »Takáts tudatlansága és könnyelműsége gyártotta.« Azután a következő új nyelvtörténeti törvényt állítja fel: a míg a bankó-sót hiteles

régi magyar szövegből idézni nem tudom, akárhány nem magyar szótárban szerepel is, ő magyar szónak el nem ismeri. Mivel Zolnainak a logika a legerősebb oldala, néhány sorral alább a »falco sarffathyl vocata« egyetlen adatból magyar ágyunévnek mondja a *sarfatil* szót. Hát hol maradt a hiteles régi magyar szöveg? Vagy az a Zolnai-féle törvény csak én reám vonatkozik? Hát Zolnai úr nagyon el méltóztatott a sulykot vetni, mert ha ez a törvény áll, akkor az OklSz. egy harmadát azonnal kivetheti. Végül azt kérdem én a tudós Zolnaitól, hogy a magyarországi hivatalos vámtarifákban előforduló *banko salis* hogyan adható vissza magyarúl?

Hogy Zolnai a *bécs* szó alatt mit ért, azt maga sem tudja, mivel az OklSz.-ban egy betű magyarázat sincs. De akármilyen *bécs*-et ért is, Auspitz város nevét helytelenül teszi oda, mivel azt sem csehül, sem magyarúl soha sem mondták *Bécs*-nek, hanem mindég *Pécs*-nek. (Zolnai szerint ezen megjegyzésem is merő szemfényvesztés vagy gyöngelmejlenség.)

A *ficsúr* szónál Zolnai teljesen megelégedezik arról, a mit a Nyelvőrben írt. Ott ugyanis ezt írja: »hogy *saru* jelentése is van a *ficsúr*-nak, azt jól tudom.« Most a Századokban meg ezt írja: »a nyelvtörténet tudománya nevében ezennel fölszólítom Takáts urat, álljon elő azokkal a pontos és hiteles adatokkal, a melyek szerint a *ficsúr* régente sarut jelentett.« Megvallom őszintén, nem tudtam, hogy Zolnai a nyelvtörténet tudományának a képviselője, a ki feljogosítva érzi magát ilyen fölszólításokra. De azért megfélelek neki. Vegye elő a régi hivatalos vámtarifákat, pl. az 1656-ikét, a melyik t. i. nyomtatásban is megjelent, ott a lábbeli (calceamentum) rovatban ezt olvashatja: »de uno pari *Fichur*.« Zolnai szótára szerint ez ugyan *egy pár oláh fiut* jelent, de hiszszük, hogy a hivatalos vámtarifák az oláh fiukat nem sorozták a lábbeliek közé.

A *gáz* szó értelmezésénél megint kitüntet Zolnai a tudatlansággal. Azt állítja, hogy a *Négyszáz magyar levél* ezen adata: »fekete gazal bel fedetem« (t. i. a koporsót) fekete *gyászt* jelent. Erre nézve megjegyzem, hogy Zolnain kívül mindenki tudja a *gáz* nevű fátyolszerű szövet létezését. A szemfedőket a koporsókra rendszeren ma is ilyen szövetből készítik. A *Négyszáz magyar levél* tudós szerkesztője tehát teljes joggal magyarázhatta az itt szereplő *gaz* szót fátyolnak. En e magyarázatot helyesnek találván, átvettem. És ezt Zolnai az ő finom modora szerint az én tudatlanságomnak és felületességemnek mondja. A másik (1713-ban) említett *gáz* szót Zolnai egyszerűen megváltoztatja, egybeírván a *pár* szóval. A jelzett összeírásban ugyanis a *gáz* és a *pár* mint teljesen különálló szó szerepel. Ehez az eljáráshoz azt hiszem, nem kell kommentár.*)

*) Igazság okáért ide iktatjuk a szóban forgó 1713 évi összeírás vitás pontját, betűről-betűre úgy, a. hogy az összeírásnak az Országos Levéltár-

A *sarfatin* szóról bátorzkodtam kimutatni, hogy az nem magyar szó. Zolnai ezt részemről meggondolatlan ellenmondó viszketegnek mondja, s megfélekedezik arról, a mit néhány sorral előbb maga mond a bankó-sóról, hogy t. i. a míg magyar szövegben nem látja a *bankó* szót, addig nem hiszi el. Hát hol az a magyar szöveg, a hol a *sarfatin* szó szerepel? Én több száz végház összeírását elolvastam, de magyar nyelvűben a *sarfatin* sohasem szerepel. Ellenben a latin és német nyelvűekben annál gyakrabban. Magyarúl mindig *taraczk*, *tarackocska* vagy *solymocska* a neve. Ha Zolnai mégis magyar szónak veszi a *sarfatint*, ajánljuk még neki a következő alakokat: Czeczei Lénárt ágyui közt (1550) *scharffetinel*,¹⁾ Végles 1548 évi német összeírásában zway *scharffendindl*,²⁾ Szigeten 1547-ben drey *scharfatindl*,³⁾ az »Inventari zu Lipsch«-ben drey *scharffetindl* auf rädern, és drey *scharffedindl*,⁴⁾ Ibfalvi 1559-iki panaszlevelében *scharphatingle* fordul elő latin szövegben⁵⁾ és négy *scharfedindle* német szövegben,⁶⁾ Kassán 1552-ben falkoneta *scharfetel*⁷⁾ és ain *scharfetinell*, u. o. 1554-ben quinque *scharfatín*, 1557-ben *scharfetyn* civitatis,⁸⁾ Végles ágyui közt 1558-ban tormenta minora vulgo *scharfatynel*,⁹⁾ Fülel ágyui közt két *scharffetiendl*,¹⁰⁾ Komárom (1555) ágyui közt *scharfetindl*,¹¹⁾ Kassán (1552) una falconeta *scharfetill* és ain *scharfetinell*,¹²⁾ Borostyánkő várában 1576-ban bombarda ferrea *scharffetinl* dicta,¹³⁾ Ujlaky számadásaiban bombarda *scharfentindl* vocata és bombarda vulgo *scharfentin* vocata ex Nagyida,¹⁴⁾ Francesco Benigno jelentésében (1556) Komáromban drey eysene *scharffentindl*,¹⁵⁾ Jászberény 1594 évi összeírásában¹⁶⁾ forgó taraczk *sarfatynq* vocata, *sarfentynel*, *sarfentynql*, *sarfentingel*, ferrum purum *sarfentynqgl* és globuli ferrei *sarfentell* vocati, Kékkő ágyui közt 1 türkish *scharffentindl*, *scharffentündl* khugeln, 16 *scharfetundl*. 15 schlage zu *scharfentundl*, 50 eysen falkonet und *scharfentundl* khugeln,¹⁷⁾ Trencsén 1594 évi

ban (Urb. et Conscr. fasc. 94. nr. 5.) őrzött egykorú másolatában olvasható: »Egy német njeregh, és Egj Gáz pár Puska komérdinernek.« Mint látható, a *Gáz* és *pár* szórészek az írásban tényleg el vannak szakítva egymástól. Ezt Zolnai is mondja (Századok, 1906. 831. l.), de talán mégsem csalódik, ha azt hiszi, hogy a két szórész egy szóba, összetartozik s a puskának valami eddig ismeretlen fajtáját jelenti.

Szerk.

1) Közös p. ü. levéltár: Hung. f. 14,336. — 2) Ugyanott: Inventari über das Schloss Wiglosch. — 3) Ugyanott. — 4) Ugyanott: Inventari über das Geschütz zu Lipsch; kelet nélkül, XVI. század. — 5) Ugyanott: Querelae Francisci de Ibfalwa. — 6) Ugyanott: Puchsenmaister Verzeichnuss, was mer von noten in dem Zigelh. — 7) Ugyanott: Hung. f. 14,336. — 8) Ugyanott. — 9) Ugyanott: Inventarium in castro Wighles. — 10) Orsz. Levélt. Lymbus II. sor. 15. csomó. — 11) Ugyanott. — 12) Közös p. ü. levélt. Hung. Ez 1552-ből második összeírás. — 13) Orsz. Levélt. Lymbus II. sor. 17. csomó. — 14) Bécsi udvari és állami levélt. Hung. 1556. decz. 17. — 15) Bécsi ndv. és állami levélt. Hung. — 16) Orsz. Levélt. Urb. et Conscr. f. 78. Inventarium Castelli Jazbörinien. post fugam et exitum Turcarum 1594. — 17) U. o. f. 78. nr. 10.

összeírásában ¹⁸⁾ *falconeta sarfetyn* és *sarfethym*, Léván 1557-ben *falco sarfathyl* és *sarfatyn*, ¹⁹⁾ Munkácson 1688-ban egy *scharfenthinl* 1526-ból és egy *scharfentindl* 1613-ból említetik, ²⁰⁾ Pozsonyban 1594-ben egy *scharfetindl*, ²¹⁾ Szombathelyen 1587-ben *falconeta seu serpentina vulgo taraczk*, ²²⁾ Füleken 1635-ben *scharfedinel* in ainer gabel és egy Rudolf-féle *scharfetinel* szerepel, ²³⁾ Szentgyörgyön bombardulae duae minores in forma falconetorum vulgo *sarchfetinel*. ²⁴⁾ Ime a már előbb közlötteken és a nyomtatásban megjelent adatokon kívül egynehány a Zolnai felfedezte titokzatos magyar ágyunévből. Ha tetszik, még egy csomóval szolgálhatok. A legérdekesebb a dologban, hogy azt a Zolnai-féle hangtörvényt, mely szerint a *sarfentín* szóban az *e* hang a magyar kiejtés útján *a*-ra változott, a császári hadseregben szolgáló francia és német tüzértisztek is jól ismerték, mivel a *sarfentín* szót — francziás kiejtés után — akárhányszor írják *sarfantín*-nak és *sarfatin*-nak. Hiába! a Zolnai-féle törvények még az ágyuknál is csütörtököt mondanak.

A *beretra* szónál Zolnai rám fogja, hogy letagadom a saját állításomat, s idézi a Századokat, de hamisan, mivel megjegyzésemből az első mondatot kikapja, a többi (a nagyobb részt) teljesen elhallgatja. Ilyen módon akármit rá lehet az emberre fogni. Zolnai ugyanitt állítja, hogy ő a beretrát első sorban *haube*-nek, *mütze*-nek magyarázza. Űsse föl bárki az OklSz.-t vagy a Nyelvtört. Szótárt, mind a kettőben első helyen megtalálja: *mitra*, *caputium*. Ez a magyarázat pedig helytelen. A beretrához hasonlóan azt állítja Zolnai, hogy a mansionevekkal nem akart senkit megtévesztetni. Dehogy is nem! Most már másodszor áll elő a *Gud* és *Chontor* nevekkal, bár ezek az én bírálatom szövegében elő sem fordulnak, hanem csak a jegyzetben, s rám fogja, hogy ezek kimaradását sajnálom. Ám az igazi magyar szókról, miket a szövegben soroltam fel, hallgat. A Mihályfáról azt állítja, hogy az semmi szín alatt sem jelentett gyümölcsfát. Kijelenteni, hogy ezt soha sehol sem állítottam. Ime négy esetet is felhoztam, a hol Zolnai ferdít és ráfogással él, s rám keni azt, a mit ő cselekedett.

Bár egyáltalában nem tartozik az OklSz.-hoz, Zolnai az én tárczázásomat is előrántja, s mivel egyebet nem tud róla, tehát azt is meggyanúsítja. Hát kérem, ezek a tárczák tisztán történeti tárgyak, a mikhez Zolnai úr — tudvalevőleg — keveset vagy semmit sem

¹⁸⁾ Ugyanott: f. 99. Inventarium rerum bellicarum etc. 1594. —

¹⁹⁾ Ugyanott: f. 76. »supra palotham falco sarfathyl« stb. — ²⁰⁾ Ugyanott: Lymbus II. sor. 17. Specifikation in dem Schloss Munkacs sich befindenden Batterien stb. — ²¹⁾ Ugyanott Urb. et Conser. f. 100. Inventarium rerum bellicarum in armamentario Posoniensi 1594. — ²²⁾ Ugyanott: Conscriptio Sabariae 1587. — ²³⁾ Ugyanott: f. 89. Inventarium über das Fülekerische Zeugwartamt 1635. — ²⁴⁾ Közös p. ü. levélt. Hung. több példányban. Egy példányban az Országos Levéltár conscriptiói közt is megvan: f. 76. nr. 12.

ért. A ki ugyanis a történetirodalomban olyan tájékozatlanságot és olvasatlanságot árul el mint ő, a ki a martalóczot tengeri rablónak, a koroczt kurucznak, a harámbasát zsványfőnöknek, a haramiát rablónak, a boért oláh nemesnek stb. magyarázza, az eljátszotta azt a jogát, hogy bármely történeti kérdéshez hozzászólhasson. Végül kijelentem, hogy Zolnai úrral többé semmiféle vitatkozásba nem bocsátkozom. Azonban az OklSz. tévedéseinek kimutatását folytatni fogom; mert ilyenek egész seregszámra vannak ebben a jeles munkában. Hogy ezúttal nem tettem, az csak annak tulajdonítandó, hogy e folyóirat t. szerkesztője arra kért, hogy az újabban felmerülő hibákat helyreigazító adataimat külön csoportokban mint nyelv- és műveltségtörténeti adatokat tegyem közzé.

TAKÁTS SÁNDOR.*)

*) Tisztelt munkatársunk ezen feleletével a már hosszúra nyúlt vitát közlönyünkben ezennel befejezettnek nyilvánítjuk. A *történettudomány* és a *nyelvtörténet* minden hevesebb szóharcz nélkül is támogathatják egymást.

Szerk.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei, I. 1241—1526. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. XXXVIII, 528 l. Egy genealogiai táblával.

Az előttünk fekvő új oklevéltár címlapja sem a kiadót, sem a szerkesztőt meg nem nevezi ; csak a bevezetésből tudjuk meg, hogy gróf *Apponyi Sándor* a kiadó, *Kammerer Ernő* a szerkesztő.

E kötet tulajdonképen két család okiratait foglalja magában, minthogy a XIV. század végeig terjedő darabok javarésze az ifjabb *Cseklészi* családra vonatkozik ; ennek pedig az a magyarázata, hogy az ezen családból származó *Cseklészi Miklós* († 1389) leánya *Anglis*, a későbbi *Apponyiak* egyik őséhez ment nőül s mint fiúsított leány, az atyja birtokaira vonatkozó okleveleket férje családjához vitte magával.

Mindjárt itt kiemeljük, hogy ezen ifjabb *Cseklésziek*re nézve várakozásunkban csalódtunk. Azt vártuk, hogy a kötet a nevezett család egész történetét meg fogja világítani, s azt találjuk, hogy *Vörös Ábrahám* pozsonyi alispánnak — kitől a család származik — ősei és utódai ebben a kötetben közzétett okiratokban csak nagyon gyéren szerepelnek. Mivel a *Cseklésziek*ről más alkalommal bővebben akarok értekezni, e helyen csak felemlítem, hogy *Vörös Ábrahám* utódai sorából az egyetlen *Miklós* pozsonyi alispán az, kiről a közzétett okiratok bővebben szólnak. Érdekes adat, hogy *Anglison* kívül még két leánya volt, kiknek egyike *Turóczi Benedek*hez, másika pedig *Bátmonostori (Zselizi) Vesszős Tamáshoz* ment feleségül.¹⁾

Másik csalódásunk, a mivel a kötet meglepett bennünket, az *Apponyi* család legrégibb multjára vonatkozik. Mi sem volt természetesebb, mint az a várakozás, hogy az *Apponyi* család

¹⁾ V. ö. *Zsigmond királynak* 1397 máj. 22-én *Vesszős Tamásné* és *Turóczi Benedekné* érdekében kibocsátott perhelasztó levelét. *Zichy-Okmt.* V. 37. l.

oklevéltárából a család legrégibb őseiről szóló adatok alapján annak a Pécz nemzetség törzséből történt kiágazását pontosan ki fogjuk mutathatni, vagy legalább az erről eddig közforgalomba átment, de csupán feltevésekből folyó következtetéseket meg fogjuk erősíthetni. Egyik várakozásunk sem teljesedett.

A családtörténeti irodalom mindeddig azt tartotta, hogy az Apponyi család legrégibb ismert őse bizonyos Legg fia Ivánka. Kötetünk bevezetése is ezt vallja, a mennyiben (IV. l.) határozottan állítja, hogy »az okmányokat *) őriző Apponyi grófok ezen Ivánka egyenes leszármazói.«

Az én kutatásaim mást eredményeznek.

Leek fiai, *Ivánka* és *István* pozsonyi várjobbágyok, 1269-ben azzal a kéréssel fordulnak Béla királyhoz, hogy — mivel elegendő földdel nem bírnak — a pozsonyi várföldekhez tartozó Taksony nevű birtokból öt ekealját adjon nekik. A király, figyelembe véve szolgálataikat, megbízta Pozsony vármegye főispánját, hogy a kérelmezők számára ama bizonyos öt ekealja földet hasítsa ki; a mi meg is történt.¹⁾ — 1274-ben *Ivánka* fia *Miklós* előadja IV. László előtt, hogy Béla király Chythar pozsonyi várjobbágyot hűtlensége miatt Pozsony-megyei taksonyi birtokától megfosztotta, hogy a nevezett Ivánka ott már öt ekealját kapott, minélfogva ő most hű szolgálatai jutalmául a királytól ezen taksonyi földeket a mellettük fekvő kürti földekkel együtt kéri. A király nemcsak a kért földeket, hanem még Toman nevű birtokot is neki adományozza s a beiktatással Bazini Ábrahám comest bízta meg.²⁾ — Midőn IV. László bizonyos Dömjén fiait, Miklóst és Paskát, a pozsonyi várhoz tartozó Jenő és Igrám nevű földekkel megajándékozza, 1283 máj. 22-én *Leeg* fia *Ivánka* jár el a beiktatás körül.³⁾ Ezen *Ivánka* fia *Miklós* 1271-ben V. Istvántól nemcsak a Pozsony-megyei Kürt birtokot kapta meg, hanem egyúttal azon kitüntetésben is részesült, hogy a király őt a várjobbágyi sorból kivéve, a szabad királyi szolgák közé emelte, azaz megnesemesítette.⁴⁾

A Hont-Pázmán nb. Bökény 1291 jan. 22-én átadja Pozsony vármegyében fekvő Hodi nevű birtokát leányának és vejének Olgyai Péternek, és ezen alkalommal említik, hogy Hoditól dél-felé *Leeg* fia *Jovanka* is birtokol; ⁵⁾ 1303 jan. 13-án pedig megjelennek a pozsonyi káptalan előtt *Leeg* fia *Ivánka* és ennek fia

*) Mikor fog már egyszer ez a szerencsétlen *okmány* szó nyelvünk-ből eltűnni? Szerk.

¹⁾ *Wenzel*: Árp. Uj Okmt. VIII. 234. l.

²⁾ U. o. IX. 83. l.

³⁾ Történelmi Tár, 1896. 505—506. ll.

⁴⁾ *Wenzel* id. m. VIII. 234. l.

⁵⁾ Hazai Oklt. 126. l.

Miklós, továbbá Berencsi Vörös Ábrahám, s előadják, hogy Ivánka nagyanyjának hitbére s édes anyjának leányi negyede miatt, melyet *Galánta* nevű birtokból kellett volna kapnia, már hosszabb idő óta perlekednek, most azonban úgy intézik el a dolgot, hogy Ábrahám a vitás követelést készpénzül kifizeti.¹⁾ Megjegyzem, hogy ezen Berencsi Vörös Ábrahám nem más, mint az ifjabb Cseklészi-ág őse, Vörös Ábrahám pozsonyi alispán. Az 1303 évi okirattól megtudjuk tehát, hogy Lég fia Ivánka anyja Vörös Ábrahám családjából származott és hogy Vörös Ábrahám a Pozsony-megyei Galántán is birtokos volt. 1303 után Lég fia Ivánka nyoma elvész és a közzétett okiratok Miklós nevű fiát sem említik többé.

Az előttünk fekvő kötet ezen Ivánkát csak kétszer említi. A pozsonyi káptalan t. i. 1293 nov. 30-án tanusítja, hogy Legg fia Ivánka comes a IV. László királytól neki adományozott Berény nevű földet »ob amorem consanguinitatis proximitatisque dilectionem« Vörös Ábrahámnak ajándékozza; 1297 jun. 23-án pedig III. András ezen adományozást megerősítvén, az adományozót *Leek* fia Ivánkának mondja.

Az Apponyiak őseire vonatkozó első és legrégibb oklevél kötetünkben 1295 szept. 27-én kelt,²⁾ s tartalma az, hogy III. András Ivánka fiainak: Pécz Péternek, Lászlónak és Jánosnak, valamint elhalt testvérök, Aladár fiainak a mosonyi várhoz tartozó Bodaj (= Budey) nevű Győr-megyei birtokot adományozza. A többi okirat, mely (Pécz) Ivánka fiait említi, kivétel nélkül csak az 1293-ban felsorolt utódokat ismeri. Miután mármost látjuk, hogy Lég fia Ivánka még 1303-ban is él, hogy 1303-ban csak egyetlen egy fiát, Miklóst ismerik, és hogy ezen Ivánka fia Miklós csak 1271-ben szabadult fel a várjobbágyságból, holott a régi Pécz nemzetség tagjai már 1240-ben mint nemesemberek szerepelnek, feltűnőnek kell találnunk, hogy a Pécz nb. Ivánkáról már 1293-ban úgy beszélnek, mint halottról, s hogy Miklós nevű fiát az összes adatok sem ismerik. Ha most még fontolóra vesszük, hogy Lég fia Ivánka birtokait, Taksonyt, Kürtöt (Hidas-Kürt?) és Tamánt az Apponyiak kezén sehol sem találjuk: arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy Lég fia Ivánka és a Pécz nb. Ivánka egymástól teljesen különböző két személy s így az Apponyiak őse oly Ivánka, kinek atyját nem ismerjük és a ki már 1293-ban nem élt. A Lég fiáról Ivánkáról szóló okirat tehát, mely az eddigi kutatókat félrevezette, csak úgy került az Apponyiak levéltárában őrzött oklevelek közé, hogy Lég fia Ivánka Vörös Ábrahámmal, az ifjabb Cseklésziek őseivel sógorsági viszonyban

¹⁾ *Knauz*: Monum. eccl. Strigon. II. 517. l.

²⁾ Kiadta már *Wenzel* is, id. m. V. 122. l.

volt, s az ő dédunokája Anglis, az Apponyiak egyik őséhez ment nőül.

Az *Appony* és *Apponyi* névre vonatkozólag kötetünk a következő adatokat szolgáltatja: Zsigmond király 1392 márcz. 26-án Cseklész, Vörösvár és Beke nevű birtokokért a Nyitra megyében fekvő *Appony* nevű várat, a hozzátartozó Appony, Kovarcz és Lehota helységekkel Cseklészi Miklós leányainak adja cserébe. Ezek közül Anglis a Pécz nb. Őri Péter neje, kinek Miklós nevű fia 1404 jan. 12-én először használja az *Apponyi* nevet. Hogy az Apponyiakról szóló adatokon kívül a kötet még egyéb érdekes családtörténeti anyagot is tartalmaz, magától érthető. Egyike a legérdekesebb adatoknak a Trencsényi Máté fiáról szóló, melyről már más alkalommal értekeztem.¹⁾

Az itt előforduló családok többnyire a felvidéken, nevezetesen Nyitra és Pozsony vármegyékben törzsökösök s az ismertebbek sorában a következők szerepelnek: Assai, Bábi, Brogyáni, Bossányi, Családi, Csúzi, Elefánti, Emőkei, Födemesi, Forgács, Gúti Ország, Jókai, Ürményi, Kálnai, Köröskényi, Korlátközi, Korosi, Ludányi, Majthényi, Rajcsányi, Romhányi, Zsámbokrétai, Zselizi Vesszős (Bátmonostori), Szerdahelyi, Szöllősi, Turóczi, Turcsányi, Vásárdi, Vecsei, Szegi, Szobonya.

Érdekes adat, hogy IV. Béla neje Mária oklevele szerint Vecsei Bertalan az 1250-ben lezajlott magyar-osztrák (morva) hadjáratban résztvevén, Kyryslagh (Kirchschlag) vára alatt megsebesült s később Marburgnál fogságba esett; kiszabadulva, mint a magyar király követé a cseh királynál járt; hazautazása közben a cseh király fiának kezébe került, ki őt hosszabb ideig börtönben tartotta; sikerült azonban az őrt megölnie, mire nagy veszedelmek között hazájába visszatérhetett.

Az egyes oklevelek közlése módja kifogástalan. A *rubrumok* eléggé kimerítőek és szabatosak. A szövegben közbeeső chronologiai dátumok fel vannak oldva s a lapok szélén feltüntetve. Az egyes közleményeknek az átiratokkal való összefüggése kellőleg ki van emelve, a szöveg az újabban elfogadott orthographia szerint közölve. Lényegesebb olvasás- vagy írás-hibát csak a 156. lapon találtunk, a mennyiben az ott előforduló »Cykou castellanus« nem *Keresztzeg* (Keresthzezh), hanem a Bihar-megyei *Keresszeg* várnagya. Az első darab keltezése azonban kétséges.

Ezen oklevél értelmében IV. Béla király 1241 szept. 2-án jóváhagyja Szobotist földnek Baas trencsényi comes által Aba mester részére történt eladását. A szerkesztő az oklevelet a nyitrai káptalannak 1297-ben kelt átiratából közli, mely szerint a jóváhagyás a király uralkodásának *tizenhatodik* évében történt; ebből

¹⁾ Turul, 1902. 104—112. ll.

világos, hogy a keltezésben hiba van; a szerkesztő azt tartja valószínűbbnek, hogy az oklevél leírója az uralkodás évét, nem pedig a folyó évet hibázta el. Wenzel, ki ezen oklevelet a nyitrai káptalannak az Országos Levéltárban őrzött másik eredeti átíratából már előbb kiadta,¹⁾ szintén észrevette a hibát s az évszámot a rubrumban 1251-re teszi. A kérdés tisztázására szolgáljon a következő adat: 1241 febr. 27-től 1243 ápr. 23-ig a Ludán nb. Bagamér Trencsén vármegye főispánja.²⁾ Ez teljesen kizárja, hogy (Garan-Mikolai) Baas mester 1241 szept. 2-án trencsényi comes volt legyen; az 1251 év tehát helyes. IV. Béla uralkodásának *tizenhatodik* éve csakugyan 1251-re esik. Különben eltekintve ettől, azt is fontolóra kell vennünk, hogy 1241 szeptember havában, mikor a tatárok javában dúlták az országot, a király nem igen törődhetett Baas mester birtokeladása ügyével.

Okleveleink helyes keltezésére nézve — bár csak közvetve — egy vitás oklevél tisztázását elősegítő adatot is találunk a kötetben. Az Anjoukori Okmánytárban (I. köt. 116. l.) egy okirat van közzétéve, melynek erejével Lőkös fia Miklós pozsonyi alispán (vice-comes Posoniensis) 1306 decz. 17-én bizonyos ügyben vizsgálatot rendel. A kiadó (néhai Nagy Imre) az évszámra nézve már akkor (1878) a következő okoknál fogva fejezte ki kétségét: Mindenekelőtt azért, mert a XIV-ik század első tizedéből papírra írt okleveleink nincsenek, ez volna tehát az első s így mindenesetre egyetlen a maga nemében; másodszer azért, mert 1306-ban Rynnekerius volt Pozsonyban alispán (curialis comes), arra pedig, hogy Lőkös fia Miklós is az lett volna 1306-ban, több adatot nem talált; végül feltűnő szerinte az oklevélben előforduló *vicecomes* kifejezés is, mely ekkor még nem igen volt használatos.

Ezen oklevelet újabban a Pannonthalmi főapátság történetének Oklevéltárában is közzétették (II. köt. 350—351. ll.) és itt a szerkesztő az 1306 decz. 17-iki keltezést határozottan fentartja. Szerinte a *vicecomes* nevezet nem nehézség, mert már 1272-ben is van *vicecomes*; az okiratban szereplő Henricus (Emericus) pannonthalmi apát később nem fordul elő a pannonthalmi kormányzó apátok sorában; végre nyomóssá válik az a figyelembe nem vett körülmény, hogy a kelet évének az MoCCCo után jövő száma nem egészen szakadt ki, mert világosan látszik, hogy a 3-ik betű a kiírt számban *x* volt, sőt az *s*-nek is maradt némi nyoma, vagyis MoCCCo *sex(to)* olvasható. Mindezek alapján tehát állítja, hogy ezen 1306 évi oklevél tényleg a legrégibb eddig ismert magyar papír-oklevelünk.

¹⁾ Id. m. XI. 375. l.

²⁾ Hazai Oklt. 9. l., hol *Bogmel*-nek van nevezve. — Hazai Okmt. VI. 40. l. *Ladamér* néven. — Wenzel id. m. VII. 134. l.

Legyen szabad ezzel szemben kételkedésemet kifejeznem. A kérdés elég érdekes és megoldására az Apponyi-Oklevéltár döntő adatokat szolgáltat.

Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy III. András halála (1301) után Pozsony megye kormányzata osztrák kézen volt és így nem kell azon csodálkoznunk, ha a XIV-ik század elején az alispánok is osztrákok voltak. 1303 máj. 18-án és 1306-ban az osztrák Reinecker (Rynnekerius) az; 1307-ben Schad Hermann; 1310 okt. 4-től 1322 jun. 24-ig Hutstock Detre; csak 1323 jul. 2-ika óta találkozunk megint magyar származású alispánokkal. Az első Miklós nevű alispán (vicecomes) 1334 máj. 10-én fordul elő; ¹⁾ 1364-ben bizonyos Péter fia János az alispán, ²⁾ kinek utóda *Cseklészi és Csallóközi Lőkös fia Miklós*; ezt 1371 márcz. 5-ig találjuk hivatalában; 1375 jun. 4-én már Szentiváni János fia Mihály viseli az alispánságot.

Lőkös fia Miklós nem más, mint Vörös Ábrahámnak, az ifjabb Cseklésziek ősenek unokája. Lőkös 1355 decz. 2-án még él; ³⁾ maga Miklós az Apponyi-Oklevéltárban 1361 máj. 20-án tűnik fel először; 1389 jan. 18-án végrendeletet csinál és ugyanazon évi jan. 25-én már nincs az élők közt. Négy hajadon leánya volt, kik közül három csak 1392 márcz. 26-án szerepel mint férjes nő. Ha tehát ezen Lőkös fia Miklós 1306-ban mint alispán — vegyük a legjobb esetet — csak huszonöt éves volt, akkor születése 1281-re esik, úgy hogy 1389 január-havában, mikor meghalt, legalább *százhet* évesnek kellett volna lennie; a mi nem lehetetlen ugyan, de nem is valószínű, mert ilyen korában az embernek már nincsenek fiatal leányai; már pedig, hogy Miklósnak fiatal leányai voltak, bizonyítja az a körülmény, hogy atyjuk halálakor még hajadonok s csak három évvel később férjes asszonyok. — Mindezek alapján tehát határozottan ki merem mondani, hogy Lőkös fia Miklós a XIV-ik század hatvanas éveiben, s nem 1306-ban alispánkodott. ⁴⁾

Hogy kötetünkben újabb *archontologiai* adatokat is találunk, magától értetik; csakhogy az eddig ismeretlen adatok itt csak a XV-ik századdal kezdenek szaporábban folyni. Az Árpád- és Anjou-korra nézve az eddig ismert tisztviselők működésének idejét helylyel-közzel kibővítik ugyan, de új neveket nem igen találunk, legfeljebb Nyitra vármegyéből egyet-kettőt. Az Árpád-

¹⁾ Hazai Okmt. III. 120. l.

²⁾ Pozsony városi levéltár: Lad. 17. nr. 39.

³⁾ Anjoukori Okmt. VI. 401. l.

⁴⁾ A ki a vitás, állítólag 1306-ban kelt papir-oklevelet avagy annak a pannonthalmi főapátság történetében (II. köt. 49. l.) közzétett hű hasonmását megtekinti, első pillantásra láthatja az írás karakteréből, hogy ezt a levelet csak 1360 táján (nem 1306-ban) írhatták. Szerk.

korból pl. feljegyezhetjük, hogy az Ákos nb. Erne bánnak közvetlen utóda a Nyitra megyei főispánságban egy közelebbiről ismeretlen Dénes; az Anjou-kori adatokból pedig azt, hogy a Pécz nb. Orros Miklós (az 1294-ben Adorjánvár alatt elesett Aladár fia) Hont vármegye alispánja volt.

A királyok *itinerariuma*, mely az országos eseményekre elég gyakran felvilágosító fényt vet, kötetünk adataiból számos pótlást nyer. Pl. *Nagy Lajos* király: 1349 máj. 25. Pozsony; 1365 jan. 30. Koppánmonostora (Komárom megyében). — *Zsigmond* mint Magyarország ura és kapitánya: 1387 febr. 10. Gornec (Horvátországban); mint király: 1387 szept. 24. Diósgyőr; 1388. márcz. 6. Tapolecz; 1388 ápr. 8. Gesztes; 1396 máj. 21. Pozsony; 1410 nov. 23. Szond; 1421 okt. 8. Trencsén; 1435 jun. 6. Nagyszombat. — *II. Ulászló* király: 1510. szept. 10. Nyitra stb.

Az Apponyi-Oklevéltár eddig kiemelt gazdagsága mind elenyészik a mellett, a mit a benne található *topographiai* adatok halmaza nyújt a kutatónak.

A kötet e tekintetben valóságos kincsestár. Adatai első sorban természetesen a felvidéket, nevezetesen Nyitra, Pozsony és Bars megyéket érdeklik, de kiterjeszkednek többé-kevésbé más nyugati megyékre, sőt Bodrog vármegyére és Horvátországra is. Egyik fő érdemök, hogy Kálmán királynak a zobori convent számára 1113-ban kiállított megerősítő levelére és a turóczi apátságnak állítólag 1252-ben kelt alapítólevelére megvilágító fényt vetnek. Azok a változatok, melyekben a földrajzi nevek időről-időre felmerülnek, gyakran oly sokatmondók, hogy egyik-másik helység kezdetét és korábbi történetét valósággal felderítik. A pozsonyi káptalan pl. 1330-ban a Pozsony megyében fekvő Maholány (Mocholan) nevű birtok határaitól levelet állít ki, melyből kiviláglik, hogy a nevezett birtok keletről *Boleráz* (Bagyarad) földdel a Tirna patak mentén, később pedig *Chrompah* nevű birtokkal határos. Ebből tudhatjuk, hogy *Chrompah* nem egyéb, mint a Pozsony megye nagyszombati járásában most is létező, ma tótoktól lakott *Alsó-Korompa*. A *Chrom-pah* (= bach, patak) összetétel kétségtelenül német eredetre mutat, a mai magyaros névalakkal bíró *Korompa* (Krombach, Krompach, Chrompah) tehát német helység lehetett.

Nem végezhetjük ismertetésünket a nélkül, hogy egyet-mást a kötethez csatolt név- és tárgymutatóról is ne mondjunk.

A kik évekkel ezelőtt oklevéltárainkat *index* nélkül bocsátották közre, nem is sejtették talán, hogy a kutatókkal szemben mily mulasztás terheli őket. Ezen oklevéltárak gyöngyei részben még most is ott rejtőznek az illető gyűjteményben, mint a tenger mélyén, és sokszor csak a pusztá véletlennek köszönhető, ha

egyik-másik kutató bizonyos meghatározott adat keresése közben rájuk bukkan. Az *index* (mutató) minden használhatóságra törekvő oklevéltárnak elengedhetetlen segédeszköze ; de szükséges, hogy bizonyos helyes rendszer szerint szerkeszszük. Főkéllékei : hogy a tudás minden egyes ágára kiterjeszkedjék ; legyenek tehát benne a történeti események, a nyelv- és művelődéstörténeti adatok is kiemelve ; legyen minden tekintetben megbízható ; legyen a lapszámra való utalás mindenütt pontos, és a hol csak lehet, legyenek az elferdített nevek vagy szokatlan név- és szóalakok megmagyarázva. Vajjon az Apponyi-Oklevéltár név- és tárgymutatója megfelel-e ezen követelményeknek ? Erre csak hosszabb idő múltán, a könyv használatával szerzett tapasztalás alapján lehetne biztos választ adni ; mindamellett már most is megállapítható, hogy a mutató némi tekintetben hézagos és fogyatékos. Jól tudjuk, hogy az oklevelekben szereplő személyek és tárgyak szabatos meghatározása oly dolog, a mit sem az oklevéltár szerkesztőjétől, sem a mutató készítőjétől nem követelhetünk mindig ; ehhez sokszor sok évi bűvárkodás és vizsgálódás kívántatik, és mégis hány eset van arra, hogy csak a véletlen fedezi fel az igazságot. A mutató készítője tehát csak ott tegyen meghatározásokat, a hol azoknak csálthatatlanságáról meg van győződve ; könnyelmű eljárással csak árt és ront. Az Apponyi-Oklevéltár mutatójában is találtunk már néhány téves meghatározást vagy másnemű helytelenséget. Így pl. *Beke* nevű birtok nem feküdt Nyitra vármegyében, hanem Pozsonyban, a mint ez különben a 117-ik lapon olvasható közleményből világos. *Kaplot*-nál a mutató *Kaploth*-ra utal, de ezt hiába keressük, csak *Koplot* alatt találjuk meg. Mária királyné, ki a 149. és 155. lapokon szerepel, nem III. Endrének, hanem IV. Bélának a neje. *Preugei Csák Máté nádor* annyit jelentene, hogy *Preugei* a nádor neve ; pedig nem így áll a dolog. A 42. lapon, hová a mutató utal, ez áll : »comiti Ladislao . . . nunc castellano domini Mathius palatini de Preuge«, a mi azt jelenti, hogy *László comes jelenleg Mátyus nádornak preugei* (privigyei) *várnagya*. A 66. lapon előforduló *Szóllós* birtok a mutató szerint Bodrog vármegyében feküdt. Nem áll. Az idézett helyen a Pozsony-megyei Cseklész határaitól van szó s az van ott mondva, hogy a szomszédos birtokosok (Magyar- és Német-) Bél, Sáp, Szentgyörgy helységekből laknak. A határos községek között pedig Szempcz, Eberhárd, Ivánka szerepelnek. A cseklészi és ivánkai földekkel határos *Zewleus* tehát nem más, mint a Pozsony-megyei pozsonyi járásban ma is létező *Szóllós*, melyet azelőtt *Vajnor*, *Weinern* és *Prácsa* néven is nevezték. Hogy *Vörösvár* Pozsony megyében feküdt volna, szintén nem áll, mert Nyitra megyéhez tartozott és tartozik most is. Némely név (Nyék, Fodor) kétszer fordul elő stb.

Mindez azonban nem csökkenti a becses kötet értékét. Csak azon sajnálkozhatunk, hogy e gazdag oklevéltár, melynek első ívei már 1900-ban ki voltak szedve, évekkel ezelőtt nem került a kutatók kezébe, és jó lelkiismerettel mondhatjuk, hogy gróf Apponyi Sándor és Kammerer Ernő urak e szép kötetrel a közkezen forgó oklevéltárakat a legértelmesebb kiadványok egyikeivel gyarapították.

És most legyen szabad még egy pontot érintenem. A könyv külső kiállítása a legkényesebb ízlés követeléseit is kielégítheti. Könnyű, merített papírosa, ritkított sorokban szedett szép kerek típusú betűi, hibátlan, tiszta nyomása s az egésznek a belső tartalomhoz illő nemes egyszerűsége, valódi díszévé teszik e kötetet a magyar könyvnyomtatás termékeinek.

WERTNER MÓR.

Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen. I. II. Bd. Von N. Jorga. Gotha, 1905. Perthes. 8-r. XIV, 402 l., XIII, 541 l. (Allgemeine Staatengeschichte. Hrg. von K. Lamprecht. I. Abt. Geschichte der Europäischen Staaten.)

E munka éppen nem válik becsületére annak a vállalatnak, melyben megjelent, mert — mint látni fogjuk — sok olyan dolog van benne, a mi rosszul illik egy tudományos tekintélyre számot tartó munkába. »Hass und Eigendünkel — írja a szerző — haben den meisten bisherigen Darstellern der rumänischen Geschichte die Feder geführt« — és ebben a tekintetben ő maga sem kivétel.

Bevezetésül kapunk egy *Bibliographische Einleitung*-félélt, melyben a szerző röviden és hézagosan adja elő az oláh történetírás történetét. Xénopol munkájával csak azért nincs megelégedve, mert nem használta föl még az oláh földön található levéltári és kézirati anyagot sem.

Erre következik egy második bevezetés, ezúttal egy *Ethnographisch-historische Einleitung*, mely három részben foglalkozik: 1. a thrák elődökkel; 2. Dáciaival, a római provinciával és keleti Romániával a birodalom fölosztásáig; és 3. a román elemmel keleten Byzantium és a barbár népek közt. az oláh nép történelmi föllépéséig. Mindez igen szépen van megírva, tágas látókörrrel; de itt is, sok más helyen is figyelmeztetni kell a szerzőt egy honfitársának azon szellemes és találó megjegyzésére, hogy »ce qui est logique, n'est pas toujours historique.« Ezzel eljutottunk a 85-ik lapig és az első szakaszig, melynek tárgya: *A thesszáliai és dáko-moesiai románok az oláh fejedelemség megalapításáig*. E szakasz összesen 160 nyomtatott lapra terjed, a mi ékesen szóló bizonyíték a mellet, hogy szerzőnk — ámbár folyvvást panaszkodik az adatok gyér volta miatt — nem igen fukarkodik

a szóval és — a biblia nyelvén szólva — szorgalmasan veti a téglát szalma nélkül is.

E helyen mindenekelőtt az első jegyzet érdekel bennünket, melyben az oláhok eredete kérdésének bőséges irodalmával foglalkozik röviden; és meg kell szívlelnünk azt, a mit a magyar írókról mond, a kik szerinte eddig csak gyöngé dolgokat végeztek, mert a történeti igazság után való kutatásukban józan ítéletökre mindig ártalmasan hatott hazafias, türelmetlen, sőt az indulatosságig fokozódó buzgalmuk. *Risum teneatis amici!* Ez már mégis sok Jorga tanár úrtól, ki nemrég a hűvösre került, mert lármás gyerkőczök élén handabandázott az utcán egy jótékony czélra rendezett előadás ellen, — mivel francia darabot akartak játszani Bukarestben. A magyar írók közül különben csak Hunfalvy Pált említi, ki szerinte inkább egy sovínisztikus ujságíró modorában vitatkozik és ép oly kevéssé ismeri az oláh történelem oláh forrásait, mint a nálánál sokkal tehetségesebb és jobban iskolázott Rösler, mert azokat az oláh munkákat, melyek ellen kardoskodik, már régen elítélték az oláh tudományos körökben. Erre az a megjegyzésünk, hogy ámbár azóta, hogy érdemtelen tudósunk örökre lehunyta szemét, sok víz folyt le a Dunán és a Dimboviczán, még most is akadunk akárhány oláh történetíróra, kinek még nem nőtt be a feje lágya, és maga Jorga tanár úr is bőven idézgeti őket, mint tekintélyes tudósokat.

A francia E. de Martonne »vastag könyvének« — szerzőnk szerint — van nagy földrajzi, de csekélyebb ethnographiai és egyáltalában semmi történelmi érdeme. Már pedig ez volt az az író, a ki még 1902-ben is azt tapasztalta, hogy az a szellem, a mit Hunfalvy elítélt, nagyon is uralkodik Oláhországban. Hiszen még a Jorgától nagyrabecsült Ovidiu Densusianu is belekeveri a politikát a philológiába, mert 1901-ben ezt írja az oláh kérdésről:

(Cette question) »avait surtout une importance politique par le fait que les Roumains devaient montrer à leurs ennemis, qu'ils avaient vécu pendant tout le moyen âge dans la région des Carpathes et que, par conséquent, ils étaient les maîtres les plus autorisés de la Transylvanie. Ce sont surtout ces considerations politiques qui animèrent les débats suscités par cette question.«

Ha Densusianu nem oláh, hanem pl. rézbőrű indián volna s azt hirdetné, hogy az európai bevándorlók ivadékai Roosewelt elnökkel élükön nyujtsák át nekik, a rézbőrűeknek (comme les maîtres les plus autorisés) az Egyesült-Államok kétszáz év előtti indián területeinek kormányát, úgy a tudós urat sült bolondnak néznék, már pedig a rézbőrűek régi hazájának hollétéhez nem fér semmi kétség, a mit még oláh tudós sem állít józan perceiben a régi oláhok ezer év előtti hazájáról.

A mondottak után az olvasó teljesen el lehet készülve arra a felfedezésre, hogy az oláhok ősi hazájának keresésénél Jorga még mindig a régi állásponton van és Dácia ősi lakosainak nyilvánítja nemzetét; de a szellemi felvilágosodás jelének kell tekintenünk, hogy elveti a honalapító Radu Negru (der fabelhafte Gründer des walachischen Fürstentums) regéjét. Mindazonáltal még mindig gyárt történelmet pusztá nevekből, mint előtte Xénopol is tette. Az ő szemében *Dorman* »ist ein rumänischer, auch geschichtlich erwiesener alter Name.« Ha az efféle adatok örömet szereznek neki, szívesen szolgálhatunk többel is. Így pl. ezt a régi oláh családnevet megtalálhatja a Provence régi történetében is, és egyik viselője mai napság egy jóhírnevű angol aczélgyár főnöke Clevelandban, a ki még nem tudja, hogy elődei a Kárpátok havasai közt legeltették nyájukat.

A bottal faragott etymológiákra alapított történetírás dolgában Jorga ép oly vakmerő, mint Xénopol. Szolgáljanak például a következők: Miután megemlíti, hogy az oláhok a beszterczei kerületben már a XIV. században nagy pathos-szal hivatkoztak évezredes birtokjogaikra az illető vidéken (úgy látszik, valami hamisítványt idéz, de hagyjuk ezt), Jorga úgy folytatja tovább, hogy a magyarok e régi lakosságtól vettek át oly szókat, mint »*cser*, mely egy Erdélyben igen elterjedt fának a neve, melynek kérget bõrcserzésre használják.« Ilyen szó továbbá szerinte a latin okiratokban található *curtis* is, mely a hatóság székhelyének megjelölésére szolgál, és a *kerep-corahie*, a Maros folyón közlekedett járóművek egy nemének a neve. A *cser* szóra egyetlenegy idézetet ad a Zimmermann-Werner-féle Urkundenbuchból, tehát szerinte a szó oláh eredetű. Német barátai azt a fölvilágosítást adhatták volna neki, hogy annak a fának még az ő nyelvükön is *zerreiche* a neve. *Kerep* nevű hajók nemcsak a Maroson jártak, hanem Budapest közelében (Kerepes) és Pannonthalma tájékán is; a *curtis* szó pedig megvan Du Cange szótárában is, a hova aligha az oláhok révén jutott.

Ilyen kártyavárak építésével foglalkozik az oláh »történetírás.« Mint látjuk tehát, nem volna érdemes sok időt fecsérelnünk Jorga előttünk fekvő munkájára. Ő minden mentegetőzése mellett is telivér irredentista és magyarfaló dáko-román, a ki fájának rendes taktikája szerint csak azt mondja el az oláhok történetéből, a mi saját malmára hajtja a vizet, és midőn nemzetéről ír, jelszava: *Nil nisi bonum!* nem pedig *Nil nisi verum!* Azért nem idézi teljesen Kekaumenost vagy Makariust az oláhokról, és ámbár sokat mesél pl. »über die Gräueltaten der Magyaren« 1848/49-ben, mélyen hallgat a nagyenyedi dúlásról. Különbözik a magyar szabadságharcz nála csupán a »kaiserliche Truppen« büntető expedíciója »gegen die Rebellen.« A mai viszonyok jel-

lenzésénél pedig nagy megnyugvására szolgál, hogy a nagyszebeni, aradi és karánsebesi seminariumokban, hol a fiatal pópákat nevelik a magyarországi oláh faluk számára, a tanárok valamennyien jó rumének (sind sämmtlich gute Rumänen), sőt néhányan közülök fajuk lelkes apostolai is (begeisterte Apostel ihres Stammes); mely seminariumokban a növendék pópák a magyar nyelvet mint idegen nyelvet (fremde Sprache) tanulják ugyan, mert a magyar kormány rákényszeríti őket, a (Xénopol-Jorga-féle) oláh történelmet azonban nem, mert ez meg van tiltva, hanem csak az oláh nyelvet és irodalmat ápolhatják és szorgalmasan olvasák a nemzetiségi irányú (nationalistische) könyveket meg hírlapokat. Azért — a szerző szerint — mikor a fiatal pópa megérkezik nyája körébe, ő az első ember a faluban, ki többet ér, mint a kormány szolgálatában álló valamennyi magyar és zsidó együttvéve. (II. 451. l.)

Jorga is jó oláh s ezért szíve szerint gyűlöli nemcsak a magyarokat, hanem az Isten választott népét is. Ugy látszik, ő nem ismeri azt a szellemes mondást, hogy minden nemzet olyan zsidókat kapott osztályrészüll a Mindenhatótól, a milyeneket megérdemelt.

Azt azonban készséggel el kell ismernünk, hogy Jorga nagy szorgalommal dolgozik és halomszámra gyártja a sok könyvet. Ebben a munkájában is sűrűen idézi már megjelent, sajtó alatt lévő vagy kéziratban kész avagy készülő munkáit, melyekhez azonban az oláh haza határain túl nehéz dolog hozzáférni. Munkáinak tudományos értéke rendkívül váltakozó, s ezért sokszor megtörténik, hogy ha nagy bajjal megkeríti valamelyikét a tudományra szomjas olvasó, kiábrándulás vár reá, mert némelyik nagyon is silány portéka. Legtöbbnyire oláh nyelven vannak művei írva s így a nyugat-európai olvasó érdekében czélszerűbb lett volna egy német munkában egyenesen az eredeti forrást idézni. Erre azonban a szerzőnek nem volt ideje a nagy sietségben, s ezért megtörténik az is, hogy pl. Rymer *Foedera*-it idézi, de már a kötet- és lapszámot az európai könyvtárakból többnyire hiányzó, rövid életű oláh *Archiva istorică*-ban kell megkeresnünk, a mi arra a meggyőződésre vezet bennünket, hogy Jorga csak másodkézből idézi forrásait — természetesen időkimélésből.

Ámbár a dolog természeténél fogva sűrűen foglalkozik a magyar történelemmel, hazai forrásainkat csak ritkán idézi, a mit részben annak a körülménynek kell tulajdonítanunk, hogy a Hurmuzaki-féle gyűjteményben az erdélyi oláhok történetére vonatkozó számos okiratot újra lenyomtattak s maga Jorga is közölt némely munkájában okirat-másolatokat hazai gyűjteményeinkből. És most újra megragadom az alkalmat, hogy figyelemztessem fiatalabb történetíróinkat, mily hasznos munkát fog-

nak végezhetni, ha behatóbban foglalkoznak az oláh történet-írással, de — *sine ira et studio*! Mert a meddig megengedjük és egykedvűen nézzük, hogy olyan történelmi munkák, mint pl. az előttünk fekvő kétkötetes mű, minden ellenmondás nélkül jelennek meg akár német, akár franczia nyelven, addig a művelt nyugat csak eltorzítva fogja ismerni az erdélyi és magyarországi oláhság történetét.

KROFF LAJOS.

A History of Hungarian Literature. By Frederick Riedl. London, 1906. Kis 8-r. X, 294 l.

Végre megjelent a huzamosb idő óta várt magyar irodalom-történet az Edmund Gosse szerkesztésében kiadott *Short Histories of the Literatures of the World* cz. sorozatban; nem ugyan Beöthy Zsolt tollából, mint azt a londoni Heinemann czég éveken át hirdette, hanem Riedl Frigyes-től, a ki e munkát a M. Tud. Akadémia megbízásából egyenesen a nevezett vállalat számára írta meg. A kötethez előszót dr. Hagberg Wright írt, elmondva benne röviden a munka keletkezésének történetét. Ugyancsak az előszóból tudjuk meg azt is, hogy az eredeti magyar szöveget Ch. Arthur Ginever és neje, szül. Győry Ilona (Ilona de Gjóry), a magyar költőnek, Győry Vilmosnak leánya fordították angolra.

Hogy a munka berendezéséről helyes fogalmat adhassunk, legyen szabad a szerző példáját követve, a geológiából venni hasonlatot. *Imitation is the sincerest flattery* (az utánzás a legőszintébb hízélgés), tartja az angol közmondás. A munka különböző korszakokban készült és egyes rétegekben rakódott le, a melyek római számokkal (I—XVII) vannak megjelölve; azután következik egy rendkívül sovány *bibliographia* és végül egy meglehetősen jó *mutató* (index), melynek segítségével az olvasó kiválogathatja a logikai és chronologiai egymásutánban rendezheti el az egész munka anyagát — ha van hozzá türelme. Mert e névmutató nélkül bajos volna benne eligazodni. Így pl. gróf Széchenyi Istvánnal már a XVI-ik századi vallás-reformácziónál foglalkozik szerzőnk; a legújabb írókról szóló utolsó fejezetben pedig, mely szegény Péterfy Jenő öngyilkosságával kezdődik, oly modern írókkal is ösmerkedünk meg, mint pl. Virág Benedek, Kőrösi Csoma Sándor, Heltai Gáspár, Révai Miklós, Cserei Mihály, Katona István és — Béla király névtelen jegyzője. Ilyen convulsióra még a geológiában sincs példa.

Egy másik hibája a munkának az, hogy nincsen benne megtartva a helyes arány. Mátyás király korának művelődés-története, Katonának *Bánk bán*-ja oly hosszadalmasan vannak tárgyalva, hogy e részek minden bővítés nélkül beleillenének egy

nagyobb és sokkal részletesebb munka keretébe is. Salamon Ferencz — mert geológiával is foglalkozott — kap valami hűsz sort, Horváth Mihálynak és Szalay Lászlónak ellenben meg kell elégedniök egyenkint négy vagy öt sorral.

Bánk bán összeesküvéséről, úgy a mint azt Katona az ő drámájában előadja, nincsen megemlítve sehol, hogy ez az újabb kutatások (Pauler Gyula, Huber Alfonz) szerint történeti mese.

Hiba az is, hogy sem a szerző, sem a fordítók nem fáradtak azzal, hogy az angol olvasóval tudatnák, mi van már a magyar irodalomból lefordítva angol nyelvre. A mi a bibliographiában van adva, az édes kevés és jobbára csak a költészetre vonatkozik, s még ebből is hiányzanak pl. Butler fordításai és Szabad Imre könyve: *Hungary Past and Present*, mely szintén több mutatóványt közölt. Riedl munkájának egyik célja bizonyára az, hogy az angol közönség érdeklődését a magyar irodalom iránt fölkeltsse, s ezért az olvasó szívesen megköszönt volna egy kis útmutatást, hogy mely szerzőknek mely munkáit olvashatná el angol fordításban. Az is furcsa, hogy ha elvétele egy-egy magyar író lefordított munkájának címét közlik, szolgailag adják vissza az angol címet, ha rosszul van lefordítva; ellenben megváltoztatják, ha a fordítás sikerült. Így pl. Mikszáth egy munkájának angol címe rossz, mert *The good people of Palócz* annyit jelent, mint *a jó palócziak*, s nem *a jó palócizok*. A helyes cím *The good Palócz people* volna. Jókai *Új földesur*-ának a címét pedig Patterson Arthur *The new Landlord*-nak, nem pedig *The new Landowner*-nak fordította.

Az az állítás is helytelen a bibliographiában, hogy John Bowring a *Poetry of the Magyars* című gyűjteményben közölt fordításokat Schedelnek (Toldy Ferencz) *Handbuch der ungarischen Poesie* cz. munkája nyomán eszközölte, mert a British Museum kéziratai közt ott van az a német fordítás-gyűjtemény, melyet dr. Rummy Károly küldött meg Bowringnak (*Ungarische Volkslieder. Gesammelt und übersetzt von Georg Carl Rummy in Wien, 1828.*) és az angol fordító felhasználta.

Apróbb tévedés is van elég a munkában. Így pl. a budapesti lánczhíd tervezője William Tierney Clark, nem pedig Thomas Clark volt. Kőrösi Csoma Sándor tibeti szótára nem az első, hanem a harmadik a maga nemében, mert Pater Georgi *Alphabetum Tibetanum*-ja már 1762-ben, Marshman szótára pedig 1826-ban jelent meg Serampurban. Benyovszky Móricz Makaóba nem francia hajón, hanem a Bolsjereczkben elrabolt *Szent-Péter és Szent-Pál* hajón érkezett meg, mely az orosz kincstár tulajdona volt.

Legvisszatetszőbb azonban a szerzőnek túlzó irálya. Az a sok superlativus, általánosítás, rhapsodia, nincs az angol embernek nyéire. Szerzőnk között volt előleges mutatóványokat az eredeti szövegből egy magyar havi folyóiratban, s így alkalmunk van

a transformatiót észrevenni, a melyen könyve átment. Szerencséjére a fordítók, vagy dr. Wright, avagy valószínűleg maga a szerkesztő Gosse, sűrűen megnyirbálták az eredetit — *have toned it down*, mint az angol mondaná — s ezért a színezés nem oly rikító többé a fordításban, mint a milyen volt az eredetiben, ámbár elég van még benne abból, a mit Herczeg Ferencz nemrég »pesti nyelv«-nek nevezett.

Igy azt az állítást is, hogy László király nagyváradi lovag-szobra a középkori szobrászat legfinomabb remeke, szintén »pesti beszéd«-nek kell tekintenünk. A *South Kensington Museum* igazgatóságára nagy csalódás várna, ha megkérné a szerzőt, hogy a szóban forgó remekmű gipsz-öntvényét a muzeum számára megküldje.

Az olvasó, a ki nem ismeri eléggé a történelmet, hogy a munka útvesztőiben el ne tévedjen, nem fogja megérteni, hogy a 71-ik lapon említett protestáns lelkészek, kik talán valami vulkanikus eruptió következtében *Ocskay árulása* és a *Rákóczi-induló* közé vannak beékelve, még Ruyter tengernagy korában szenvedtek gályarabságot, nem pedig II. Rákóczi Ferencz idejében, kinek háborújáról tizenkét sorban kétszer említi szerzőnk a megelőző lapon, hogy 1703—1711-ig tartott.

Ámbár sok mindenfélét olvastunk már Buda-várának a török járom alól való fölszabadulásáról, teljesen új dolog előttünk az, hogy Ausztria nagy szerepet vitt az ostromműveletekben és hogy »from the remote highlands of Scotland« is vettek részt önkénytesek a vár vívásában. Ez utóbbi csak afféle superlativus megint: az előbbi pontot illetőleg pedig sokat olvashatunk — máshol — a vitéz bajorok, brandenburgiak stb. hőstetteiről és arról, hogy a császári gyalogság és lovasság alkotta a keresztyén hadsereg zömét, minthogy azonban a XIX-ik század előtt osztrák császárság nem létezett: »with the co-operation of the Empire and volunteers from *nearly* every country in Europe« közelebb járt volna szerzőnk a történeti valósághoz és egy hibás állítással kevesebb került volna a könyvébe.

A fordítók betetőzték a szerző munkáját. Az olyan szavakat, mint *palatinus*, *hcnvéd*, *codex* stb. meg kellett volna magyarázniok. A helyesírási hibákból ezek szolgáljanak mutatóványul: *dissentions* (*dissensions* helyett), *almanack* (*almanac* helyett). Különben is az *Annual* szó jobb fogalmat adott volna az *Aurorá*-ról az angol olvasóknak, kik többnyire abban a hiedelemben fogják letenni a könyvet, hogy a *kalendáriumok* nagyon népszerű olvasmányok voltak a Kisfaludyak idejében. *Agriculturalist* ismeretlen szó, *agriculturist* ellenben helyes. Szent Lászlóról azt olvassuk, hogy a hamis pénzverők (*coiners*) is megörökítették emlékét. Fráter György angol neve *Friar George*, nem *George*

Frater. Róla azt olvassuk, hogy fiatal korában *stoker* volt; e szó jelentését pedig a modern szótár így adja: »one who attends to the fire of a steam engine.« Különben a barátot jó szerencséje feljebb vitte a püspökségnél (bishop), mert *érsek* (archbishop) és *bíboros* (cardinal) is lett belőle. Az 58-ik lapon a *szombatos* szót nem fordították le, a 181-ik lapon ellenben igen (sabbatarians). Rákóczi György nem volt Erdély *kormányzója* (regent), hanem *fejedeleme* (prince). »At Vérmező« hiba »on the Vérmező« helyett.

Másrészt azonban a nyomdai corrector érdeméül kell fölrünk, hogy az ékezetek fölrakása dolgában nem tapasztalunk oly zsugori szellemet vagy rendszertelenséget, mint pl. Bain dolgozataiban, s a kétjegyű magyar mássalhangzók elválasztása dolgában sem vét sokszor a nyomdász, bár erre is van eset, pl. Bessen-yei.

Végül néhány szót a szövegben közölt vers-fordításokról. Szerzőnk állítólag azért szemelte ki egy *magyar* költő-család sarjadékát könyve fordítójának, mert az eddigi fordításokkal nem volt megelégedve és újonat új (up-to-date) versiókra volt szüksége. Ilyen munkára az ő véleménye szerint csak az vállalkozhatott, a kinek ereiben magyar költő vére kering. Ugy látszik azonban, e célzat dugába dőlt, mert a könyvben adott fordítások az angol Bowring és Butler, az amerikai magyar-zsidó Loew és a szintén angol dr. Hagberg Wright tollából kerültek; a magyar honleánytól egyetlen egy sem.

Fölhasználok ez alkalmat, hogy fölhívjam olvasóink figyelmét Loew derék könyvére, mely *Magyar Poetry* címmel 1899-ben jelent meg a nyomtatás helyének megnevezése nélkül, de valószínűleg New-Yorkban. E kis könyvecskéből az angol olvasó sokkal helyesebb fogalmat szerezhet magának a modern magyar költészetről, mint az előttiünk fekvő irodalomtörténetből. Egy példánya Philadelphiában élő honfitársunk, Pivány Jenő ajándékából megvan az Akadémia Széchenyi-muzeumában és megvan valószínűleg más hazai könyvtárakban is.

KROPF LAJOS.

Geschichte der deutschen Baukunst in Siebenbürgen. Von Dr. Victor Roth. Strassburg, 1905. 8-r. VIII, 130 l. 24 fénynyomatú táblával.

E munka a *Studien zur deutschen Kunstgeschichte* című vállalat 64-ik füzete gyanánt jelent meg, s mint a címlap magyarázza, az erdélyi német építő-művészet történetével foglalkozik.

A szerző *Gross-Lasslen*-ből, tehát a Nagy-Küküllő megyei Szász-Szentlászlóról keltezi előszavát, s azt igéri, hogy még további három kötetet fog közrebocsátani, mely kötetek az erdélyi szász plastikával, illetőleg festészettel és műiparral fognak foglalkozni.

Roth Viktor — munkája után ítélve — telivér pangermán, s ez az érzelem elvakítja ítélő tehetségét ; ezért nagyon is nehe-zére esik a tudomány tényeit (die Tatsachen der Wissenschaft) elfogulatlanul megítélnie és a *nemzeti politika* hinárját (politisch-nationale Gründe) elkerülnie. Mint jó német, csak erdélyi szász atyjafiainak munkáit forgatta, továbbá németországi szerzők könyveit, a bécsi k. k. Central-Kommission köteteit, de a M. Tud. Akadémia kiadványait, vagy magyar írók munkáit természetesen mellőzte.

Elbeszéli, hogy az erdélyi szászokat egy magyar király, II. Gejza hívta be az országba, hol ők egy kis szabad államot alapítottak, szolga-népektől (von geknechteten Völkern) körül-véve. Azt azonban mégsem tudja eltitkolni, hogy midőn az első német csapat megérkezett, már ott állott a gyulafehérvári nagytemplom, melyet utóbb, 1277-ben, Reminiscere vasárnapon, épen a szászok égettek föl és raboltak ki, mely alkalommal a káptalan tagjaival együtt mintegy kétezer ember veszett oda. Azt sem tagadhatja, hogy midőn a magyar királyok Európa nyugati országaiból házasodtak, midőn továbbá a cisterciták bejöttek az országba : észak-franciaországi szerzeteseket is (auch) lehetett találni a magyar kolostorokban, s észak-franciaországi építőmesterek és művészek is (auch) vetődtek el Erdélybe. Az Anjouk korában, Mátyás idejében és később Bethlen Gábor meg Báthory Zsigmond erdélyi fejedelmek udvaránál is csak úgy hemzsegett nálunk a sok olasz. Azért helyesebb lett volna a mondott nyugati nemzetek művészetének befolyását higgad-tabban és elfogulatlanul tanulmányozni még az erdélyi szászok földjén is, azután a tudományos kutatásból szigorúan kizárni a pangermán szellemben való politizálást.

Különben a szerzőnek nincs is kellő készsége egy ilyen-féle munka megírására, sem pedig elég kritikai tehetsége, hogy a más szerzőktől átvett adatokat, a maga megfigyeléseivel össze-vetve, valami tudományos módszer szerint csoportosítsa, fel-dolgozza és olvasóinak megmagyarázza. A könyvhöz nincs név-mutató, de még rövid tartalomjegyzék sincs és a *pigra massa* még fejezetekre sincsen felosztva. Az előszó után van egy rövid bevezetés négy lapon ; azután a szerző elmondja, a mit elmondani akart, 124 lapon, az első mondattól az utolsóig minden lélekzet-vétel nélkül. Némi nyugvópontot enged az olvasó szemének itt-ott az, hogy a sokszor szép, tősgyökeres eredeti magyar nevekből eltorzított szász földrajzi neveket rendszerint ritkított betűkkel szedte ki a typographus. De ez a szabály sincs kivétel nélkül, mert pl. a kerczi apátság neve (25. l.) részeseül ily kitüntetésben, a szászrégeni templomé azonban (33. l.) nem, és szerzőnk sok mindenféleképp foglalkozik, míg végre az olvasó azt veszi észre,

hogy egészen más korszakba jutott s elvégre (42. l.) a nagyszzebeni evangélikus városi plebánia-templom leírására került a sor. Az erdélyi szász művészetnek természetesen nincsen semmi köze a kerczi apátsághoz, mely csak azért került bele a könyvbe, mert a magyar király rendelkezése folytán az apátság és területe már jó korán a nagyszzebeni szász gróf alá rendeltetett.

A templom-erődök (Kirchen-Kastelle) és megerősített templomok (befestigte Kirchen) leírásánál a szerző egyszerűen megelégszik — egy rövidke jegyzetben — annak a megenlítésével, hogy ily templom-erődök találhatók nem szász földön is Erdélyben, de e reá nézve kellemetlen »tudományos tény« azzal a nagyhangú kijelentéssel söpri félre, hogy »in diesen erblickt (Fr.) Müller Nachahmungen des sächsischen Vorbildes«; a mi nem épen lehetetlen, de nincs is bebizonyítva. Ilyen templom-erődök találhatók a következő nem szász helységekben: Karczfalva, Szenttamás, Szentmihály, Szentlélek, Mindszent, Szentkirály, Kozmás, Ménaság és Kásson-Alfalu.

Rajz egyetlen egy sincs a munkában, csak a végén van huszonnégy tábla parányi photogrammokkal, melyeknek tudományos értéke igen csekély, mert oly aprók, hogy a díszítmények részleteit még nagyító üveggel sem lehet tisztán felismerni.

Ilyen »tudományos« munkákból nem kérünk többet.

KROPF LAJOS.

Ujabb adalékok Szepes megye történetéhez. Irta Weber Samu. Megjelent a Szepes-megyei történelmi társulat ajánlatával. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. IV, 144, 2 l. Képekkel.

A Szepesség multját kutató egyik legszorgalmasabb történetíróknak, *Weber Samu* tagtársunknak az elmúlt év végén megjelent könyve kizárólag mű- és művelődéstörténeti adatokat tár elénk.

A munka első része a *Szepesség erődítményeiről* szól. A feldolgozott anyag nem egészen ismeretlen előttünk. Eltekintve Divald Kornél legújabbban megjelent s kizárólag műtörténeti irányú könyvétől,¹⁾ 1900-ban a *Szepesi Lapok* hasábjain Dénes Ferencz közölt egy cikksorozatot, melyben Szepes vármegye várairól és várkastélyairól értekezett, s hasonló tárgyú munkákat írtak Hradszky József, Demkó Kálmán, Hajnóczi R. József és Münnich Sándor is. Ezzel azonban korántsem akarom azt mondani, hogy a szerző fáradozása meddő lett volna, mert nemcsak hogy több oly erődítményről megemlékezik, a melyről eddig alig tett említést valaki, hanem a tárgyalt régi erősségek hű leírása,

¹⁾ Szepes vármegye művészeti emlékei, 1—2. rész. Ismertetését olv. *Századok*, 1905. 672. l. és 1906. 660. l.

történeti szereplésök tartalmas méltatása és új adatokkal való megvilágítása által igen hasznos munkát végzett. A praehistorikus védelmi helyeken kívül Chavnik (Savnik), Friedmann, Hollóvár, Lucsivna, Lublóvár, Márkusvár, Marcellvár, Menedékkő, Nagy-Eőr, Nedecz, Richnó, Szepesvár, Gölnicz, Késmárk, Lőcse, Podolin, Ólubló, Gnezda stb. városok erődítményeit tárgyalja.

A második részben *Lublóvár gazdasági és adózási viszonyai* leírását találjuk, mely híven visszatükrözteti a Lubomirski grófi, majd hercegi családból való lengyel királyi helytartók zsarolásainak hosszú sorát. Kár, hogy éppen ezen részben két értelemzavaró sajtóhiba van, melynek helyreigazítását sem mulaszthatjuk el. Köztudomású dolog t. i. hogy Zsigmond király 1412-ben a tizenhárom szepesi várost és a lublói korona-uradalmat 37,000 schock sexagenariusért — a mi a szepes-szombati egykorú krónikás számítása szerint 88,800 magyar forintot tett ki, s a mely összegnek akkori értéke a mai pénzviszonyokhoz hasonlítva feltétlenül jóval túlhaladja a három millió koronát is — zálogosította el Ulászló lengyel királynak. Könyvünkben ezzel szemben a következőket olvashatjuk: »Az 1412-ben Zágrábban kiállított elzálogosító oklevélben Zsigmond király elismeri, hogy Ulászló lengyel királytól 32,000 (helyesen 37,000) széles garast, a mi pénzünk szerint 200,000 (helyesen 3.729,600: kerek számban 4.000,000) koronát kapott stb. (50. l.) Alig tudjuk elhinni, hogy az elzálogosított tizenhárom város az elzálogosítás ideje (360 év) alatt több mint egy milliárd koronát fizetett a lengyeleknek. Iszonyú zsarolás volt ez. Nem csoda, hogy oly nagy volt az öröm, mikor a tizenhárom város polgárai 360 évi idegen, kemény, néha embertelen uralom után ismét visszatérhettek és leborulhattak az édes anya, Magyarország kebelére.«

A harmadik rész, mely *a rablók történetéhez a Szepességen, tekintettel a szomszéd vármegyékre* szolgáltat adatokat, nemcsak a büntettek iszonyait, hanem a régi büntető igazságszolgáltatás megtorló és elrettentő kegyetlenségeit is feltárja előttünk.

A negyedik részben, melynek címe: *A városház a Szepességen*, a szepesi városok tanácskozó házairól értekezik a szerző. Itt egy helyen (126. l.) némi ellenmondást vehetünk észre az előbbi részben a rablókról (78. l.) mondottakkal szemben. Azt hiszem, hogy a gonosztévők kegyetlenkedéseinek elbeszélése után talán még sem állítható az, hogy »régebben egy egész évben nem fordult elő annyi büntény, mint most egy hónap alatt.« A munka ezen része különben igen érdekesen van megírva. Elvezet bennünket a mult idők tanácskozó termeibe, megismertet a kor uralkodó felfogásával, lelkületével, meg a városi bíró majdnem fejedelmi tekintélyének súlyával s nemes példaadásának minden jótékony hatásával.

A következő és utolsó részben *Kromlow, szepességi kiveszett helységről* sorol fel a szerző eddigelé nagyobbára ismeretlen adatokat. Kár, hogy az egész munka betürendes név- és tárgymutatóval nincs ellátva, a mi csak fokozná használhatóságát.

Megemlítjük még, hogy a csinos kiállítású könyvet elég jól sikerült képek, részint Haáz Sándor tollrajzai, részint az egyes várakról készült fényképek másolatai illusztrálják.

BERVALDSZKY KÁLMÁN.

A honfoglaló magyar nemzet lovairól. Craniometriai tanulmány. Irta Besskó József. Budapest, 1906. Pátria kny. 8-r. 176 l. Három képes táblával.

Maga a tanulmány lényege és eredeti célja kevésbé érdekli a historikusokat; legfeljebb annyiban, a mennyiben a természettudományok iránt mindenki érdeklődik. Van azonban e munkának történeti érdekessége is, mert pontos vizsgálatokkal meghatározván a honfoglalás korából való hazai lelőhelyeken: Kőbányán, Homokon, Szegeden, Komáromban, Óbudán, Kis-Zomborban és Kecskeméten talált lócsontok hovatartozóságát, legalább adatainak egy részével világot vet ősi hazánkra, valamint a későbbi kalandozások korára is, mikor lóháton járó vitéz eleink egész Európát végigzsákmányolták.

A lócsontváz-leleteket általában az jellemzi, hogy mindegyik fegyverek, szerszám, sőt sok helyen emberi csontok is találtak a lócsontokkal együtt; a miből azt kell következtetnünk, hogy nem elhullott és elásott, hanem ősi magyar szokás szerint gazdáikkal együtt eltemetett paripák csontjaival van dolgunk.

A csontokkal együtt talált tárgyakból a csontok korát is megállapíthatjuk: minden a kalandozások idejére, a vezérek korára vall.

A szerző alapos craniometriai vizsgálatok segítségével, melyeknek részletezése nem tartozik ide, megállapította, hogy az ó-budai és kis-zombori koponyák kivételével, a többi — kőbányai, homoki, szegedi, komáromi, kecskeméti — lókoponya mind ugyanazon típusú s a *brachyprosop* csoporthoz tartozik, mely alakulás a keleti fajoknál s ezek között is a mongol-fajta lovaknál található. Ezt a fajtát kell tehát őseink eredeti lovának tekintenünk, s ez egyúttal útmutatásul szolgál arra is, hogy őshazánkat Ázsia nagy pusztaságain keressük.

A kis-zombori lócsont-lelet a szerző adatai szerint a *dolichoprosop*, vagyis a nyugati typushoz tartozó lóból való; ez a ló tehát valószínűleg mint hadi zsákmány került hazánkba, de maradványai méreteiből következtetve nem tartozott a magas termetű, nehéz lovak közé, hanem kifejezett nyugati typusa mellett

is alacsony, mozgékonyabb individuum lehetett. Erre mutat az is, hogy gazdájával együtt volt eltemetve, a ki megbecsültt s nyereg alatt használta.

Az ó-budai lókoponya kevert fajtát mutat, mely a keleti és nyugati typusból állott elő, mert vegyesen vannak benne mind a kettőnek sajátságai. Szerzőnk szerint — mivel régi római telepről származik — nem magyar, hanem inkább római csataló koponyája lehet, a mit megerősít az, hogy rajta a római hadsereg lovait jellemző formák kiválóan érvényesülnek.

A honfoglaláskori magyar ló-faj közelebbi rokonságát kideríteni csak a koponyák tüzetesebb elemzése és összehasonlítása útján lesz lehetséges. A szerző megjelölte azt az irányt, a melyben a kutatásnak haladni kell; ennek alapján egy következő értekezésben, mint vizsgálatai második önálló részében, a magyar ló-koponyák tüzetes craniometriai elemzését és a magyar ló rokonságának meghatározását fogja megkísérteni.

—I —GY.

T Á R C Z A.

ADATOK

SOMOGYI AMBRUS ÉLETÉHEZ.

A történetíró Somogyi Ambrus életéről ma is jóformán annyit tudunk, a mennyit az *erdélyi történetkedvelők társasága* kiadásában megjelent történeti művének ¹⁾ bevezetésében *Eder Károly* még 1800-ban elmondott. Az ott olvasható életrajz azonban már azért is fogyatékos, mert csupán Somogyi művén alapúl, abban pedig vajmi kevés életrajzi adat található. Nem tartjuk tehát fölöslegesnek néhány adat közzétételét, a mit Somogyi életére vonatkozólag Dés város és Szolnok-Doboka vármegye levéltárában találtunk.

A *Somogyi* család Somogy-vármegyei származású. Ambrus nagyatyja Péter a mohácsi csatában esett el, atyja pedig, kinek keresztnévét nem tudjuk, elhagyván a törökök zaklatásainak kitett szülőföldjét, a felvidékre vonult, hol ez időtájt a dunántúli nemesek közül sokan húzódtak meg. Sátoraljaujhelyen halt el 1577-ben.²⁾ Ambrus 1564-ben született;³⁾ születésének helye azonban nem ismeretes előttünk, valamint azt sem tudjuk, mikor s hol tanult és Désre mikor került; de valószínűnek látszik, hogy Ujhelyt csak atyja halála után hagyta el. 1598-ban a dési nemesek közt szere-

¹⁾ Rövid czíme: *Ambrosii Simigiani Historia rerum Ungaricarum et Transilvanicarum etc.* Aedcuravit *Josephus Carolus Eder*. Cibinii, MDCCC. Hochmeister. 8-r. 6 sztl. levél + 294 l. A második kötet jóval később, csak 1840-ben jelent meg Nagyszebenben, *Benigni József* kiadásában. (8-r. 434 l.) Az Edernél olvasható életrajz után írtak Somogyiról *Szilágyi Sándor*: Budapesti Szemle, 1858. 183. l. és *Flegler Sándor*: A m. történetírás tört. 109-111. ll. Ujabbán Szolnok-Doboka megye monographiájában is (III. köt. 152. l.) akadunk adatokra Somogyira vonatkozólag, de az ellenőrzés itt sem fölösleges.

²⁾ Ambrosii Simigiani Hist. Lib. I. p. 19.

³⁾ A *Praefatio*-ban Somogyi ezt írja: »Datum Claudiopoli in Transsilvania, in festo Paschae circa natalis mei diem, quo annos quadraginta agebam, anno Domini 1604.«

pel,¹⁾ a következő évek valamelyikében pedig Belső-Szolnok megye jegyzőjének is megválasztják. 1604-ben bizonyosan az volt.²⁾

Ettől az időtől fogva 1633-ig az okiratok mint jegyzőt emlegetik.³⁾ Jegyzősége alatt történt Dés városának Basta hadaitól való elpusztítása, mikor is a lakosok nagy része, köztük Somogyi Ambrus is, kénytelen volt a biztosabb helynek ígérkező Beszterczére menekülni. Beszterczén tizenegy hónapig vesztegelt. Unalmában, másrészt pedig, hogy az anyagiakban szenvedett károsodását feledje, ekkor írta meg nagybecsű történeti munkáját, melyet — úgy látszik — Kolozsvárt fejezett be. A előszó legalább ott kelt.⁴⁾ Somogyi Ambrus 1612-ben Forgách Zsigmond támadása alkalmával Forgách pártjára állott, neki hűséget esküdött s a vármegye adóját is kezébe szolgáltatatta. Báthory Gábor fejedelem Somogyit e miatt Deési Szántai Mihályval együtt elfogatni és Szamosújvárba zárni parancsolta. Hogy tényleg szenvedett-e fogságot, vagy az akkori zavaros viszonyok között sikerült-e szabadságát megőriznie, — nem tudjuk. Báthory 1613 febr. 24-én kelt leveléből egyébiránt az tűnik ki, hogy Somogyinak és Szántainak csakhamar megkegyelmezett.⁵⁾

Somogyi 1637-ben Dés város bírása lett.⁶⁾ Ugy látszik, még ugyanazon esztendőben meg is halt, mert a következő évben már Alvinczi András a város bírása. Két fiáról van tudomásunk: az egyik *István*, kiről történeti művének bevezetésében maga is megemlékezik; a másik András, ki valószínűleg 1604 után született.⁷⁾

LUKINICH IMRE.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA történettudományi osztályának nov. 12-én tartott ülésén *Berzeviczy Albert* elnök és t. tag *Beatrix királyné* (Mátyás felesége) *gyermek- és leányévei* cím alatt egy igen érdekes és a magyar történetirodalomban eddig alig tárgyalt adatok alapján írt részletét mutatta be Beatrix életéről készülő nagyobb munkájának, mely a Magyar Történelmi Társulat kiadásában a *Magyar Történeti Életrajzok* során fog — remélhetőleg már a

¹⁾ Eredetije Dés város levéltárában.

²⁾ A *Praefatio*-ban Somogyi már jegyzőnek írja magát.

³⁾ Az erre vonatkozó okiratok, számszerint mintegy 24 darab, részint Dés város levéltárában, részint Torma József gyűjteményében a megyei levéltárban őriztetnek.

⁴⁾ V. ö. a mondottakra nézve a *Praefatiót*.

⁵⁾ Másolata a Torma József-féle gyűjteményben.

⁶⁾ Másolata u. o. Eredetije (I. Rákóczi György 1637 márcz. 7-én kelt okirata) Dés város levéltárában.

⁷⁾ I. Rákóczi György 1633 jul. 2-án, 1633. jul. 22-én és 1634 ebr. 11-én kelt okirataiban. Eredeti okiratok Dés város levéltárában.

jövő esztendőben — megjelenni. A bemutatott részlet az egész életrajznak három első fejezetét foglalja magában. E fejezetek Beatrix gyermekkorát és leány éveit a nápolyi udvar akkori politikai, társadalmi, irodalmi és erkölcsi viszonyainak világánál rajzolják igen tanulságosan, addig az időpontig, midőn Beatrix 1476-ban, tizenkilenc éves korában, Mátyás magyar királyhoz ment feleségül. Különös érdekűek azok a részletek, melyek a fiatal olasz hercegnő neveltetéséről és iskolai tanulmányairól szólnak. Tanítója — már a mint a kor szelleme is kívánta — főleg a latin nyelv és a latin klasszikusok ismeretére alapította oktatását, s Beatrix mint magyar királyné, valóban gyakorlati hasznát is vehette latin tudományának, mert a míg valamennyire meg nem tanult magyarul, csakis a latin nyelv segítségével érintkezhetett Magyarországon talán még királyi férjével is. Hogy azok a nápolyi botránykrónikák, melyekbe Beatrix nevét is belekeverték, már akkor sem találtak hitelre, semmi sem mutatja jobban, mint jegyessége Mátyással, mit csakhamar a vele kötött házasság követett.

— A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG a múlt november hó 29-én rendkívüli nagy-gyűlésben ünnepelte néhai nagy-érdemű megalapítója és elnöke, báró *Radvánszky Béla* emlékezetét. Emlékbeszédet — melylyel egyszersmind a nagy-gyűlést megnyitotta — *Fejérpataky László* másodelnök mondott az elhunytól. Utána *R. Kiss István* olvasta fel b. Radvánszky Béláról szóló terjedelmesebb élet- és jellemrajzának egy részét, melyben Radvánszky tudományos és irodalmi munkásságát első fiataalkori kísérletein kezdve egész negyven éves írói pályáján végig, behatóan tárgyalta és méltatta. Az ünnepi gyűlésen a család tagjai s az elhunynak tisztelői nagy számmal voltak jelen.

— KOSSUTH LAJOS HIRLAPI CZIKKEI, mint *Iratai* tizenkettedik kötete, most kerültek ki a sajtó alól *Kossuth Ferencz* szerkesztésében. E nagyfontosságú kötet (1841—1842) a Pesti Hirlapban megjelent cikkeknek mintegy felét tartalmazza 484 lapon. Minden egyes cikk alatt jegyzetben találja az olvasó, hol jelent meg először. A hazánk átalakulására oly korszakos hatású cikkek gyűjteményének második kötetét is — reméljük — nemsokára megkapjuk, s akkor bővebben foglalkozunk majd e becses kiadvánnyal.

— A KÉPES IRODALOMTÖRTÉNET immár harmadik kiadásban jut a közönség kezébe. A művet *Beöthy Zsolt* és *Badics Ferencz* szerkesztik. Egyelőre ugyan csak az első kötet jelent még meg, de remélhetőleg rövid időn követni fogja a második is. Az új kiadás tartalmilag bővebb, kiállítására nézve még díszesebb és gazdagabb az előbbi kiadásoknál. A megjelent első kötet Kisfaludy Károly koráig 923 lapra terjed. Alkalmilag még visszatérünk e műre.

— MIKES KELEMEN TÖRÖKORSZÁGI LEVELEI új kiadása a legszébb irodalmi emlék, a mivel II. Rákóczi Ferencz hamvainak hazaszállítása alkalmából a m. kir. kormány megajándékozhatta a nemzetet. E hatodik teljes kiadás, mely az eddigi kiadások s az eredeti kézirat összehasonlítása alapján készült, a Franklin-társulat műintézetének gyönyörű nyomásában, *Edvi Illés Aladár* remekül festett képeivel illusztrálva, kétféle formában, egy nagyobb és egy kisebb negyedréti alakú kötetben jelent meg. A bevezető tanulmányokat *Négyesy László*, *Thaly Kálmán*, *Beöthy Zsolt*, *Szily Kálmán* és *Erődi Béla* írták hozzá, a levelek szövegét *Miklós Ferencz* rendezte sajtó alá. Közlönyünk egyik legközelebbi füzeté bővebb ismertetést fog hozni e szép emlékkiadásról.

— RÁKÓCZI FERENCZ FEJEDELEM és bujdosó társai betegségéről, haláláról, az egykorú kórtörténeti adatokat Mikes Kelemen följegyzései nyomán összeállította s a *Természettudományi Közlöny* legújabb (447) számában közzétette *Győry Tibor* tagtársunk. Mikes följegyzéseiből kétségtelen diagnózisokat megállapítani alig lehetséges ugyan, mindazáltal bizonyára minden magyar olvasó meleg érdeklődésére tarthatnak számot e bár nem szakszerű, de aggódva figyelő szemmel és érző szívvel megírott lapok, a hogy azokat Mikes az ő örökbecsű leveleiben ránk hagyta. Győry Tibor gondosan összeállított közleménye különnyomatban is megjelent.

— A BUDAPESTI 1. HONVÉD GYALOGEZRED tiszti könyvtár-egyesületében üdvös mozgalom indult meg a magyar tudományos társulatok támogatására. Az egyesület legutóbbi közgyűlésén *Sárái Szabó Lajos* százados szólalt fel és tett indítványt ebben az irányban, hangoztatva azt, hogy a tisztikarok olyan erkölcsi testületek, melyeknek a hazafias szellem fejlesztésében is jó példát kell adniok és áldozatkészséget tanusítaniok. A közgyűlés egyhangú helyesléssel tette magáévá az ügyet s az indítványozót a kérdés tanulmányozására és határozott javaslatlételre utasította. Mint a *Hadsereg* cz. képes katonai folyóirat mult október-havi számának erre vonatkozó közleményéből látjuk, a M. Történelmi Társulat első helyen áll azon tudományos társulataink sorában, melyeket a hazafias tisztikar támogatni óhajt. Örömmel vesszük ezt tudomásul s reméljük, hogy a. budapesti tisztikar példáját mások is követni fogják.

ÚJ KÖNYVEK.

(Folytatás.)

— MATERIALY do istorii suspilno-polityčnych i ekonomičnych vidnosyn Zachidnoi Ukrainy. Zibrav i vydav *Mychajlo Gruševskijj*. Častyna I. Lemberg, 1906. A Ševčenko-társaság kiadása. 8-r. XIV, 181 l.

— MEDVECKÝ (Karol —) Detva. Monografia. Rózsahegy, 1906. Salva Károly kny. 4-r. 330, XV, 3 l. Ára 5 kor.

— MELHÁRD GYULA. Somogy vármegye a rendi országgyűléseken. I. 1661—1812. Veszprém, 1906. Egyházmegyei kny. 8-r. 456. 1 l. Ára 5 kor.

— MELICH JÁNOS. Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. A késmárki ág. ev. főgimnázium könyvtárában levő egyetlen példányból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta —. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 141, 2 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XIX. köt. 9. sz.) Ára 3 kor.

— MÉSZÖLY GEDEON. Tinódi Sebestyén. Irta —. Nagykovács, 1906. Ottinger Kálmánné kny. Kis 8-r. 157, 2 l. Ára 2 kor.

— MIHALIK JÓZSEF. Vezető a Sáros-vármegyei muzeum gyűjteményeiben Bártfán. Irta —. Kassa, 1906. Vitéz A. utóda kny. Kis 8-r. 119 l. Ára 30 fillér.

— MIKES KELEMEN (Zágoni —) Törökországi levelei. A m. kir. kormány támogatásával II. Rákóczi Ferencz hamvainak hazaszállítása alkalmából készült emlékkiadás. Bndapest, 1906. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. LXXX. 2, 233 l. 3 hasonmással, 32 szövegképpel és 39 műmelléklettel. Ára 100 kor. — U. a. kisebb alakban is. Ára 20 kor.

— MIKLÓS ÖDÖN. Negyedszázad a magyar közéletben. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. XVI, 459 l. (Miklós Ödön összegyűjtött munkái. Sajtó alá rendezte *Rácskay Gyula*. I. köt.) Ára 5 kor.

— MILLEKER BÓDOG. Ürményháza története, 1817—1906. Irta —. Versecz, 1906. Kirchner J. E. kny. 16-r. 15 l.

— MORAWSKI (Casimir —). Histoire de l'Université de Cracovie Moyen âge et renaissance. Par —. Traduction de *P. Rongier*. I. II. III. Paris et Cracovie, 1900—1905. 8-r. VIII, 311 l., IV, 297 l., VI, 359 l.

— MUTATÓ (Általános —) a magyar országgyűlés képviselőházának napló-köteteihez. Összeállította a képviselőház naplószerkesztősége. Ötödik kötet. 1905—1910. I. és II. rész. Tárgy- és névmutató. Budapest, 1906. Pesti kny. r. t. Nagy 8-r. 48 l.

— NÉMÓ kapitány. Hadak útja. A cs. és kir. 34. gyalogezred 173 éves története. Kedves bajtársainak elbeszéli —. Kassa, 1906. Vitéz A. utóda kny. Kis 8-r. 42 l.

— NIEDERLE (Lubor —). Slovanské Starožitnosti. Díl II. Původ a počátky Slovanů Jižních. Svazek 1. Prága, 1906. 8-r. 280 l.

— OKLEVÉL-SZÓTÁR (Magyar —). Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye; l. *Szamota István*.

— ORTSNAMEN (Die —) der sächsischen Gemeinden des Burzenlandes. Brassó, 1906. Gött János fia kny. 8-r. 8 l. (Különlenyomat a *Kronstädter Zeitung*-ból.)

— ORTVAY TIVADAR írói munkásságának összege. Negyvenévi közszolgálatá után való nyugalomba vonulása alkalmából jóakarói és barátai

számára emlékül. Kézirat gyanánt. Pozsony. 1906. Eder István kny. Kis 8-r. 27 l.

— PASTOR (Ludwig —). Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. IV. Bd. I. Abt. Leo X. Freiburg i. B. 1906. Herder. 8-r. XVIII, 609 l.

— PAYR SÁNDOR. Muzsaji Wittnyédy István soproni prókátor és evangélikus főember. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 83 l. (Különlenyomat a *Protestáns Szemle* 1905 évi folyamából.)

— PEKAŘ (Josef —). Die Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians. Von —. Prága, 1905. Alois Wiesner. 8-r. 6. 443 l.

— PINTÉR JENŐ. Akadémiai törekvések a nyelvtudomány terén 1831—1850-ig. Irta —. Jászberény, 1906. Vértess Adolf kny. 8-r. 18 l. (Különlenyomat a jászberényi m. kir. áll. főgimn. 1905/1906 évi Értesítőjéből.)

— POKOLY JÓZSEF. Bocskay István és a bécsi béke. A bécsi béke 300-ik évfordulója emlékére kiadta a magyarországi ev. ref. egyház egyetemes konventje. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 32, 2 l. Czimképpel és egy melléklettel. Ára 20 fill.

— POKOLY JÓZSEF. Az erdélyi református egyház története. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület állandó igazgató tanácsának megbízásából írta —. IV. V. köt. Az egyházi intézmények története. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. VIII. 359 l., VI. 263 l. A két kötet ára 8 kor.

— QUELLEN zur Geschichte der Stadt Wien. I. Abt. Regesten aus in- und ausländischen Archiven, mit Ausnahme des Archives der Stadt Wien. V. Bd. Regesten nr. 4732—6274. Wien, 1906. Karl Konegen. 4-r. VI, 2, 469 l. (Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. Hrg. mit Unterstützung des Gemeinderates der k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt, vom Altertums-Vereine zu Wien. Redigirt von Dr. Albert Starzer. V. Bd.)

— RÁCZ KÁLMÁN. Kocsi Csergő Bálint. A magyar protestáns közönység számára. Pápa, 1906. Főiskolai kny. 8-r. 24 l. Ára 12 fill.

— RAD jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 162. 164. Razredi historičko-filološki i filozofičko-juridički. 64. 65. Zágráb, 1905—1906. 8-r. 4. 234 l., 4. 266 l.

— RADNAI REZSŐ. Báró Eötvös József emlékezete. Ünnepi beszéd. Irta és az Eötvös-alapnak 1906 évi február-hó 2-án tartott Eötvös-ünnepén felolvasta —. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 23 l.

— RÉCSEY VIKTOR. Gazius Antal humanista írónak *De tuenda et proroganda viridi ac florida hominis iuventa libellus* című kézirat munkája, melyet Thurzó Zsigmond váradai püspöknek ajánlott. Irta és a M. Tud. Akadémia I. oszt. 1903 évi márczius 2-án tartott ülésén felolvasta —. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 116, 2 l. Két képmelléklettel. (Különlenyomat az Akadémia kiadásában megjelent *Analecta recentiora* című gyűjteményből.)

— RÉVÉSZ KÁLMÁN. Regeszták a kassai ev. ref. egyház levéltárából, 1639—1749. Ismerteti —. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 28 l.

— REZNER TIBOLD (Sörös Pongrácz és —). A pannonhalmi főapátság története. Harmadik korszak; I. Története.

— SBORNÍK prací historických. K šedesátým narozeninám dvor. rady prof. dra Jaroslava Golla vydali jeho žáci. Redigovali J. Bidlo, G. Friedrich, K. Krofta. Prága, 1906. A prágai *Historický Klub* kiadása. 4-r. 8, 388 l. Arcképpel és két oklevél-hasonmással. Ára 10 kor.

— SIMAI ÖDÖN. Mohács a magyar költészetben. Mohács, 1905. Blandl János kny. 8-r. 87 l. Ára 1 kor. 60 fill. (E mű tiszta jövedelme a mohácsi emlékmű javára fog fordíttatni).

— SMIČIKLAS (Tade —). *Diplomatički Zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.* Izdala jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. potporom kr. hrv. slav. dalm. zem. vlade. Sabrao i uredio —. Svezak III. Listine godina 1201—1235. Zágráb, 1905. 8-r. XII, 538 l. Ára 10 kor.

— SMIČIKLAS (Tade—). *Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi: govori, rasprave i okružnice.* Napisao i sabrao —. Izdala jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. Zágráb, 1906. 8-r. VIII, 443, 2 l. Arcképpel és három képpel.

— SÖRÖS PONGRÁCZ és Rezner Tibold. *A pannonhalmi főapátság története. Harmadik korszak; I. Története.*

— SZABÓ JÓZSEF. *A naprágyi ref. egyház rövid története.* Debreczen, 1906. Városi kny. 8-r. 32 l. Ára 30 fill.

— SZÁDECZKY LAJOS. *Halmágyi István naplója 1752—53, 1762—69 és iratai 1669—1785.* Közli —. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 4, XL, 770, 2 l. (Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI—XVIII. századokból. Negyedik kötet. M. Tört. Emlékek. Kiadja a M. Tud. Akadémia tört. bizottsága, Második oszt. Írók. XXXVIII. köt.) Ára 15 kor.

— SZAMOTA ISTVÁN. *Magyar Oklevél-Szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye.* (Lexicon vocabulorum hungaricorum in diplomatibus aliisque scriptis quae reperiri possunt vetustorum.) Legnagyobb részüket gyűjtötte —. A M. Tud. Akadémia megbízásából szótárrá szerkesztette *Zolnai Gyula*. Pótlék a Magyar Nyelv-történeti Szótárhoz. Budapest, 1902—1906. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. XXXI, 1210 l. Ára ?

— SZÁSZ BÉLA. *Marosvásárhely irodalmi multjából.* Marosvásárhely, 1905. Adi Árpád kny. 8-r. 28 l. (Különlenyomat a *Székelység*-ből.)

— SZILÁGYI DEZSŐ beszédei. Első kötet: *Közös ügyek. Közös egyetértéssel célszerűbben elintézhető ügyek. A keleti kérdés. A Tisza-Szél-féle kiegyezés.* Szerkesztette dr. *Fayer Gyula*. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. XX, 428 l. Arcképpel. Ára 9 kor.

— SZINNYEI JÓZSEF. *A Rákosi család írói.* Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 12-r. 47 l. (Különlenyomat a *Magyar írók élete és munkái* XI-ik kötetéből.)

— SZÓRÁDY GYULA. *Zámoly 1848—1849-ben.* Székesfehérvár, 1905. Kusovits Lajos kny. 8-r. 35 l.

— SZÖNYI OTTÓ. *A pécsi püspöki muzeum kótára.* Irta —. Pécs, 1906. Taizs József kny. 8-r. 4, 279 l. 262 képpel. Ára 4 kor.

— TARICZKY ENDRE. *A tiszavidéki hun földpyramis-halmok ismeretése és két függelék vonatkozólag először egy tiszaoárvényi pogány temető sírjának kőpyramisára, másodsor Attila hun király utolsó két hadjáratára.* Irta —. A szerző sajátja. Eger, 1906. Érseki lyceumi kny. 8-r. 45 l. Három képes táblával és egy térképpel. Ára 1 kor.

— TÉGLÁS GÁBOR. *Limes tanulmányok.* Olv. a M. Tud. Akadémia II. oszt. 1906. május 7-iki ülésében. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 106 l. Egy térkép-melléklettel és szemléltető ábrákkal. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XXI. köt. 2. sz.) Ára 2 kor. 40 fill.

— TÉGLÁS GÁBOR. *A római császári kormányzat Diocletianusig.* Budapest, 1906. Pesti kny. r. t. 8-r. 5 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Szemle* 1906 évi március-havi füzetéből.)

— TEXTE (Deutsche—) des Mittelalters. Hrg. von der kön. Preussischen Akademie der Wissenschaften. Bd. VI. *Das Leben der Schwernern*

zu Tösz, beschrieben von *Elsbet Stagel*, samt der Vorrede von *Johannes Meier* und dem Leben der Prinzessin *Elisabet von Ungarn*. Hrg. von *Ferdinand Vetter*. Berlin, 1906. Weidmannsche Buchh. Nagy 8-r. XXVI, 133 l. Ára 5 M.

— TÓTH-SZABÓ PÁL. Szatmári György primás. (1457—1524.) Irta —. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 4, 315 l. Nyolcz önálló melléklettel s a szövegbe nyomott képekkel. (Magyar Történelmi Életrajzok, XXII. évf. 1—3. füz.) Ára 9 kor. 60 fill.

— TÖRÖK ISTVÁN. A kolozsvári ev. ref. kollégium története. Irta —. Kiadja a kollégium előjárósága. I. II. III. köt. Kolozsvár, 1905. Stief Jenő és társa kny. 8-r. I. köt. 379, 6 l. Három melléklettel. — II. köt. 341, 2 l. Tíz arcképpel s egy képmelléklettel. — III. köt. 443 l.

— TÖRTÉNETE (A pannonthalmi szent-Benedek-rend —). A magyar kereszténység, királyság és beneczés-rend főnnállásának kilenczszázados emlékére kiadja a pannonthalmi szent-Benedek-rend. Szerkeszti *Erdélyi László* dr. pannonthalmi főiskolai tanár, rendi levéltáros, a M. Tud. Akadémia lev. tagja. Harmadik kötet. A pannonthalmi főapátság története. Harmadik korszak. Az uralkodók reformáló törekvései. A pannonthalmi apátságnak főapátsággá való szervezése. 1405—1535. Szerkesztették és részben írták *Sörös Pongrácz* és *Rezner Tibold*. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 4-r. 4, 843, 2 l. Képekkel és hasonmásokkal. Ára ?

— TURCHÁNY TIHAMÉR. Krassó-Szörény megye története az ősidőktől a régi Krassó megye megszűnéséig (1490). Irta —. Kiadja Krassó-Szörény megye közönsége. Lugos, 1906. Virányi János kny. 8-r. XV, 371 l. (Krassó-Szörény megye története, I. köt. 1. rész.)

— UJHÁZY LÁSZLÓ. A magyar nemzet oknyomozó történelme. Középkiskolák VIII. osztálya számára. Budapest, 1906. Stephaneum kny. 8-r. XVI, 375 l. 144 fametszettel. Ára 4 kor. 80 fill.

— ÜBERSBERGER (Hans —). Österreich und Russland seit dem Ende des XV. Jahrhunderts. Auf Veranlassung Seiner Durchlaucht des Fürsten Franz von und zu Liechtenstein dargestellt von —. Erster Band. Von 1488 bis 1605. Wien u. Leipzig, 1906. 8-r. XVI. 584 l. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs.)

— VETTER (Ferdinand —). Deutsche Texte des Mittelalters ; 1. *Texte*.

— WALDMANN GYÖRGY. Egyetemes történelem. Tanító- és tanítónő-képzők számára. Első kötet : Ó- és közép-kor. Budapest, 1906. Stephaneum kny. 8-r. 151 l. Számos fametszettel. Ára 1 kor. 80 fill.

— WEBER S. Predigt zur Erinnerung an Stefan Bocskay und den Wiener Frieden von 1606. Gehalten am 20. Mai, 1906. in Szepesbéla. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 8 l.

— WEISZ KER. JÁNOS. Világtörténet. A harmadik javított és bővített kiadás után többek közreműködésével fordította és kiadja *Szabó Ferencz* Huszonegyedik kötet : Európa 1806—1809. — Huszonkettedik kötet : 1809—1815. Napoleon dicsősége tetőpontján és bukása. A bécsi kongresszus. Nagybecskerek, 1905. Pleitz Fer. Pál kny. 8-r. VII, 798 l., VII, 781 l. Egy-egy kötet ára 9 kor.

— WOLFNER PÁL. A történelmi fejlődés rövid vázlata. Budapest, 1906. Világosság kny. 8-r. 63 l. Ára 40 fill.

— WOLLANKA JÓZSEF. Rafael. Budapest, 1906. Wodianer F. és fiai kny. Nagy 8-r. 222, 2 l. Tizenhárom melléklettel és 107 szöveggéppel. (Művészeti Könyvtár.)

— ZBORNIK (Diplomatički —) kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije ; 1. *Smičiklas*.

— ZEITSCHRIFT (Archivalische —). Herausgegeben durch das bayerische allgemeine Reichsarchiv in München. Neue Folge. Dreizehnter Band. München, 1906. Th. Ackermann. Nagy 8-r. 4, 311 l.

— ZOLNAI GYULA. Magyar Oklevél-Szótár ; I. *Szamota István*.

— ZOMBORI ANDOR. Szegedy Róza emléke. Kiadja a sümegi Kisfaludy-kaszinó. Sümeg, 1905. 8-r. 52, 2 l.

— ZOMBORI IDA (Tarczali). Erdély pénz- és hadügyei Barcsay Ákos, Kemény János és Apafi Mihály fejedelmek idejében (1658—1690). Az *Erdélyi országgyűlési emlékek* alapján. Bölcsészetdoktori értekezés. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 77 l. (Művelődéstörténeti értekezések, 19. szám.)

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1906 évi decz. hó 6-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak : Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán első alelnök, Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök, dr. Ballagi Géza, id. Bánó József, dr. Bleyer Jakab, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Császár Elemér, id. Daniel Gábor, dr. Demkó Kálmán, dr. Fejérpataky László, dr. Mangold Lajos, dr. Mika Sándor, dr. Ortvay T. vadar, ifj. dr. Reiszig Ede, dr. Thallóczy Lajos, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

54. Elnök, miután az ülést megnyitotta s id. Bánó József és dr. Ballagi Géza vál. tagokat jegyzőkönyvhitelesítőkül felkérte, jelentést teszen a Rákóczi Ferencz és bujdosó társai, valamint a Thökölyi Imre hamvainak hazahozataláról, melynek keretében résztvett a társulat képviseletében az Orsován, Budapesten, Kassán és Késmárkon rendezett országos ünnepeken. Végül lelkes szavakkal köszönti a társulat nevében Thaly Kálmánt, a ki negyven esztendőtt meghaladó írói pályáján nemcsak egész könyvtárt írt és hordott a Rákóczi-kor emlékeiből össze, hanem az eszmét, melyet ifjú lelke lobogó lelkesedésével maga vetett föl, a szent hamvak hazahozatalának magasztos eszméjét az egész időn keresztül ébren is tartotta. Nemcsak írta a Rákóczi-kor történetét, hanem csinálta is; sőt a szent hamvoknak a változott időkben bekövetkezett hazahozatalával dicsőséggel be is végezte.

Thaly a vál. élénk éljenzése közepette meghatottan köszöntö meg a társulat clismerését, a mely annál becsesebb reá nézve, mert attól az erkölcsi testülettől jött, a mely kezdetttől fogva a szívéhez volt növe s a mely maga is nagy mértékben hozzájárult a *Századok*-ban, főleg a 60—70-es években kifejtett munkálkodásával ahoz, hogy a milliók szívében élő eszme megvalósuljon.

Ezzel kapcsolatban titkár bemutatja Abauj-Torna vármegye alispánjának 13,071—1906. sz. átiratát, hogy a társulat koszorúit a Rákóczi Ferencz és Bercsényi Miklós ravatalán helyezte, később pedig a koszorúk szalagjait megőrzés végett a kassai muzeum igazgatóságának átadta.

Az elnök és titkár jelentései tudomásul vétetnek.

55. Titkár bejelenti az új tag-ajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokúl 1906-tól* : dr. Desseffy Antal szolgabíró Kaposváron (aj. Baranyai Béla), dr. Kiss Károly theologiai tanár Esztergomban (aj. Pór Antal), dr. Borzovai Nagy Ottó vármegyei jegyző Szolnokon (aj. Barabás Samu), a VII. ker. Barsay-utcai gymnasium önképző-köre Budapesten (aj. Angyal Dávid); *1907-től* : dr. Munkácsi Kálmán tanárjelölt Budapesten (aj. Szabó Dezső).

Megválasztatnak.

56. Szabó Dezső r. tag egy nagyobb munkájából, *A magyar országyűlések 1516—1518-ig cz. a.* részletet olvas fel.

Köszönettel fogadtatik.

57. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1906 évi október és november-havi kimutatását, mely szerint az elmúlt két hónapban összes bevétel volt

» kiadás

maradvány

Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál

folyó számlán levő

tiszta követelést, 1906 nov. 30-án összesen..

készpénz állott a társulat rendelkezésére; azonban ebből a néhai Lányi Gyula alapító tagtól a társulatnak hagyományozott 200 kor. mint alapítványi összeg tőkésítendő volna.

A tudomásul vett kimutatás a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; egyszersmind az elnökség utasíttatik, hogy a tőkésítendő 200 koronán, annak megfelelő névértékben vásároltasson 4°/_o-os magyar koronajáradék-kötvényt a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

58. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 51,149—1906. sz. értesítése szerint 500 kor. a f. évi 50. jk. p. a. kelt vál. határozatnak megfelelőleg tőkésítettet.

Tudomásul szolgál.

59. Következik a jövő évi számvizsgálók megválasztása.

Számvizsgálóként az 1907-ik évre is egyhangulag dr. Ballagi Géza és ifj. dr. Reiszig Ede vál. tagtársaink választatnak meg, azon utasítással, hogy szíveskedjenek a f. évi számadásokra vonatkozó jelentésüket az 1896 évi 75. jk. p. a. kelt vál. határozat értelmében

a titkárnál olyan időben benyújtani, hogy az a jövő évi költségvetés tárgyalása előtt a gazdasági bizottság rendelkezésére bocsátható legyen.

60. Titkár bejelenti, hogy a nyilvános rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság az 1606 évi bécsi béke és Bocskay István halálának 300-ik évfordulója emlékére ünnepélyes felolvasó ülés tartását tervezi, melynek szónokául dr. *Károlyi Árpádot*, a Bocskayra és korára vonatkozó emléktárgyak bemutatására pedig dr. *Szendrei Jánost*, vál. tagtársainkat kérte fel.

Minekutána nevezett tagtársaink a felkérésnek a legnagyobb készséggel eleget tenni ígértek, a bizottság a szükséges előleges intézkedéseket megtévé, javasolja, hogy a felolvasó estély f. hó 20-án d. u. 5 órakor a Magyar Nemzeti Muzeumnak az igazgatóság által ez alkalomra szíves készséggel átengedett dísztermében tartassék meg.

A vál. a bizottság intézkedéseit tudomásul vévén és javaslatát elfogadván, *Károlyi Árpádnak* és *Szendrei Jánosnak*, továbbá a Nemzeti Muzéum igazgatóságának köszönetét nyilvánítja. A szép-művészeti muzeum igazgatóságát és a m. kir. Orsz. Levéltárat, valamint a Nemzeti Muzéum régiségtárának és könyvtárának igazgató öreit pedig fölkéri, hogy a vezetősök alatt álló intézetek gyűjteményeiből a *Szendrei János* által kiválogatandó emléktárgyakat bemutatás céljából társulatunk rendelkezésére bocsátani szíveskedjenek.

61. Olvastatik a kolozsvári középiskolai tanárjelöltek segélyegyletének kérvénye, a társulat folyóiratának a segélyegylet számára ingyen leendő megküldése tárgyában.

A választmány a kérést nem találta teljesíthetőnek.

62. A társ. ügyrend 6-ik szakaszának e) pontja értelmében a jövő 1907 évi hat r. vál. ülés napjait —

a vál. a titkár javaslata értelmében mindig csütörtöki napra, és pedig január 17-re, február 21-re, ápril 18-ra, május 23-ra, október 24-re és deczember 5-re tűzi ki.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

Id. Bánó József s. k.
vál. tag.

Dr. Ballagi Géza s. k.
vál. tag.

F 1922/23 - 431